AHMED CEVDET PAŞA

OSMANLI TARİHİ

TARİH-İ CEVDET

2

BİLİMİ
Yayınları Lal. Ş.A.

AHMED CEVDET PAŞA

TARİH-İ CEVDET

CİLD 2

TELEFONLAR
0(212) 638 69 39-638 69 40
638 69 41 Telefax: 516 27 75

İşbu eserin sadeleştirilmesi Dündar Günday, tertib ve tanzimi Mümin Çevik tarafından yapılmıştır.

HATIRLATMA

Daha önce küçük boy
12 cild halinde basılan
Tarih-i Cevdet,
yeniden gözden geçirilerek
6 cild halinde neşredilmiştir.

Çevik Matbaacılık Tel: 501 30 19

İÇİNDEKİLER

1198 Yılı Olayları ... 559
Kalyoncu Kışlasının Binası ... 559
Sofya Olayı ... 559
Sivas Miralayının Katli ... 561
Kasabbaşının İşine Son Verilmesi ... 563
Kırım'ın Onayı İçin Ruslar'ın Sened İstemesi ... 564
Prusya'nın Notası ... 566
Şeyh-ül-İslâm Konağında Meclis Kurulması ... 571
Kaptan Paşa'nın İngiltere Elçisiyle Görüşmesi ... 579
Kırım'a Dair Devlet Ricalinin Takrirleri ... 585
Rus Elçisinin Acele Edişi ... 589
Umumi Meclisin Görüşmeleri ve Karar ... 590
Nemçeli'nin Yaptığı Teklifler ... 614
Bazı Hakikat ... 616
Şaşılacak Şey ... 623
Nemçe Elçisi ile Yapılan Görüşme ... 625
Şeyh-ül-İslâm'ın Konağında Meşveret Meclisi Kurulması ... 625
Karabey Zadenin Bosna'ya Gönderildiği ... 626
Fransa'nın Aracılığı ... 627
İspanya Kumandanının ve Fransız Elçisinin Sadrıâzamla Görüşmesi . 628
İspanya ve Fransız Elçilerinin Görüşmesi ... 631
Batı Haberleri ... 631
Bazı Islahat ve Askeri Nizamlar ... 634
Lâğımcıların Nizamı ... 635
Askere Eğitim Yaptırmak İçin Fransa'dan Gelen Mektup ... 635
Bazı İhtiyat Tedbirleri İçin Görüşme ... 645
Maliye İşlerine Dair Devlet Ricalinin Takrir Özetleri ... 648
Ber-rüş Şam Ahvali ... 651
Belgrad Muhafızı İzzet Mehmet Paşanın Vefatı ... 655
Reis-ül Küttap Efendinin Vefatı ... 657
Darendeli Mehmed Paşanın Vefatı ... 658
Süleyman Paşanın Zelzeleden Helâki ... 658
Sadr-ı Rum Nafi' Efendinin Vefatı ... 660
Çeşitli Olaylar ... 660
1199 Yılı Olayları ... 669
Silâhdar Abdullah Paşanın Vefatı ... 673

Bazı Tevcihler ... 674
Sadr-ı Âzam Halil Hamid Paşa ile Şeyh-ül İslâm Ataullah Efendinin Azli ve İsmail Raif Paşa'nın Vezirliğinin Kaldırılması ... 675
Eski Sadrâzamın Malının Müsadere ve Kendisinin Katlolunması ... 678
Sabık Şeyh-ül İslâmın Sürgün Edilmesi ve Vefatı ... 682
İsmail Raif Paşanın Hal Tercümesi ... 682
Bazı Olaylar ... 683
Sadrâzamın İstanbul'a Gelişi ... 685
Serhadlilerin Durumu ... 686
Donanma Durumu ... 686
Tatar Hanlığına Dair Yapılan Görüşmeler ... 687
Şeyh-ül İslâm İbrahim Efendinin Azliyle Yapılan Bazı Tevcihler ... 688
Erzurum Bölgesi Seraskeri Hacı Ali Paşa'nın Vefatı ... 690
Şehzade Sultan Mahmud'un Doğumu ... 691
Bosna Valisinin Vefatı ... 692
Yusuf Ağanın Vezirliği ve Başka Tevcihler ... 693
Kıbrıs ile İzmir'in Mukataa ve Esham Oluşu ... 693
Şeyh-ül İslâm Ataullah Efendinin Vefatı ... 694
Sadrıâzam Kethüdası Ahmed Nazif Efendinin Azli ... 695
Cezar'ın Emir-ül Hac Olması ... 695
Çerkezistan Olayları ... 704
Ferah Ali Paşanın Yola Çıkıp Soğucağa Varması ... 710
Soğuçak Divan Tertibi ... 712
Soğucağın Mamur Olması ... 717
Haçapa Yasaklanması ... 723
Gelincik Limanının Kurulması ... 723
Nogay Tatarlarının Yerleşdirilmesi ... 724
Anapa'nın Bina ve İnşaatına Başlanması ... 724
Bahadır Giray ve Şahin Giray Karışıklığı ... 734
Nogay Tatarlarının Düzeni ... 739
Ferah Ali Paşa'nın Bazı Muvaffak Olmuş Eserleri ... 741
1200 Yılı Olayları ... 768
Gürcistan ve Dağıstan'ın Bazı Durumları ... 773
Sadrıâzam Ali Paşa'nın Azli ve Yusuf Paşa'nın Sadareti ... 792
Şevhülislâm Arif Efendinin Azli ... 795
Abdülbaki Paşa'nın Katledilmesi ... 801
Abdülgaffar Ağanın Katli ... 804
Prusya Kralının Vefatı ... 807
1201 Yılı Olayları ... 810
Mısır Olayları ... 819

Adana Bölgesinin Durumu 850
1201 Yılı Olaylarından Geri Kalanlar 855
Osmanlı Devleti Hazırlıkları 877
1202 Yılı Olayları 882
Ortaya Çıkan Olaylar 899
Bazı Askeri Durumlar 929
Bazı Vefatlar 930
Kış Olayları 934
İşkodra Olayı 936
Irak Olayları 942
Mısır Olayları 945
Donanma Muharebeleri ve Özü'nün Kuşatılması 959
Özi İstilâsı 975
Rusya ile İsveç Savaşı 979
Bu Sırada Ortaya Çıkan Bazı Olaylar 993
Anlatıldığı Gibi Senedin Tashihi Şekli 1048
Sultan Abdülhamid Han'ın Vefatı, ve Sultan Selim Han-ı ... ...
Sâlis Bin Mustafa Han-ı Sâlis Bin Ahmed Han-ı Sâlisin ... ...
Tahta Geçişi 1055
Merhum Abdülhamid Han'ın Sulb'ü Şâhânelerinden Doğan ... ...
Şehzadeler ile Sultanlar 1061
İslâm Meşayihleri 1069
Kapudanlık Mesnedine Erişenler ile Bazı Ünlü Vezirler ve Ümera ... 1071
Ünlü İlim Adamları, Şairler Vesaire 1072
Arta Kalan 1203 Yılı Olayları 1081
İç İşleri 1099
Bazı Yeni Nizamlar 1104
Mali İşler 1107
İsveç İle Rusya Muharebeleri 1115
1204 Olayı 1126
Ordunun Şumnu'ya Gelip Kışladığı Sırada Akgerman, Belgrad ...
ve Semendere ve Feth-ül İslâm'ın İstilaya Uğramaları 1136

1198 YILI OLAYLARI

Birinci cildde anlatıldığı üzere Ruslar Kırım'ı zapteylemiş olmasından dolayı Devlet-i Aliyye sefer tedarikine kalkışıp bu sırada sefer düşünüldüğünden ötürü zahiri sebeplere teşebbüs olunduğu gibi bazı ruhani ilgilere başvurmak bile ileri gelen devlet adamlarının hatırından geçerek Buhâri-i Şerif ile Şifa-i Şerifin bazı mübarek kapalı yerlerde okutulması, zafer ve galibiyet ile devletin işini kolaylaştırdığı bilinen ve uygulanan bu geçerli tutumla Haremeyn-iş Şerifeyn, Şam, Mısır ve Bağdat'da bulunan ilgililerle zahidlere atiyyeler verilerek ve üzerlerinde durulup gözetilerek Buhari ve Şifa okutturulmak ve Ulemâ ve Sülehâ toplanıp Osmanlı askerinin galibiyet ve muzafferiyeti için hayırlı dualar okuyup tekrar ettirilmesi yolunda yukarıdaki yazılı eyalet valilerine özel yazılar yazılıp gönderilmiştir.

KALYONCU KIŞLASININ BİNASI

Öteden beri Kalyoncuların özel bir kışlası olmadığından Kasım Paşa'da ve Galata'da bekâr odaları diye anılan evlerde otururak ister istemez kadın ve oğlanlarla düşüb kalkmak gibi edebsizlik işlediklerinden bunların disiplin altına konulması gibi iyi ve hayırlı bir niyetle bunlara mahsus olmak üzere bir kışla binası yapılması, **Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa**'nın uzun süredir aklından geçiyordu.

Ancak işin aslını bilen **(fi kulubihim marazi)** kıskanç ve garez sahibleri, Kapdan Paşa'nın böyle hayırlı bir esere erişmesini çekemiyerek bu hususda bazı engeller çıkararak yolundan çevirmeğe çalışıp uğraşmakdan geri kalmamışlardır. Kapdan Paşa ise kafasına yerleşen düşüncesinde ve azminde kararlı bir zat olduğundan nihayet Padişahın iznini alarak devlet hzinesinden bir akça almadan kendi malından olmak üzere tersanede bulunan anbarlar yanında güzel bir **Kalyoncu Kışlası** bina ve inşa eylemiştir.

SOFYA OLAYI

Ağribozlu İbrahim Paşa zade **Vezir Mehmed Paşa**, soyluluğu, bilgisi ve işbirliğiyle devlet önünde göze gelen değerli vezirlerden olarak sıkışık bir zamanda işe yarar düşünceisiyle kendisine daima geliri çok mansablar tevcih olunmakta idi. Bir aralık Mora'ya yayılmış Arnavutların güzel tedbirlerle o bölgedeki zararlarını önleyip kaldırmak şartiyle kendisine

Mora muhassıllığı tevcih olunmuştu. Mora'ya varınca insafı elden bırakıp ettiği zulüm yoksuzluk ve haksızlıkları sebebiyle Mora'ya yayılmış Arnavutlara rahmet okutturduktan başka aldığı kötü tedbirler sebebiyle Arnavutlara mağlup olup onların hükmü altına girmişti.

Yukarıda anlatıldığı gibi eğer o vakit Gazi Hasan Paşa yetişmemiş olsaydı kendisi için kurtuluş düşünülemezdi. Bu sebebden dolayı tuğları kaldırılıp Bozca Ada'ya sürgünle cezalandırılmıştı. Lâkin bu hareketleri gençliğine verilmiş ve sürgünde kendisini güzelce terbiye edip ahlâkını değiştirmiş olması umulduğundan ötürü sonra yine vezirliği geri verilerek mansablar dolaşarak Rumeli eyaleti gibi vezirlerin hasretini çektiği işi çok ve ciddi bir mansaba isteyerek getirildi.

Bu sırada Nemçeli'nin ortalığı karıştırma niyeti ve Rusya ile birleşmesi sebebiyle hudut başlarında asker yığınağı yapılması Osmanlı Devletini kuşkulandırdığından gerekirse Allahın keremiyle karşı koyup lâzım gelen yerlere yardım yapıp yardımına koşmak üzere Sofya'da başbuğluk ile ikâmet eylemesi ferman buyrulmuştur.

Belgrad'dan Sofya'ya gelinceye değin reayaya ettiği bunca mezalim ve tedirginlikten başka Sofya'ya varışından sonra da ahaliyi ve mubaşirlerle etrafın canını sıkıyordu. Yaptığı bu işler eğer ahali tarafından İstanbul'a arz edilip anlatılır düşüncesiyle iş adamlarına, gidip gelecek yolculara İstanbul'a gelip gitmek yasağını koymak davalarına düşmüş ve hattâ Kurşunlu ayanı bazı lüzumlu şeylerle cizye almak niyetiyle İstanbul'a gelirken kendisinden şikâyete gidiyor düşüncesine kapılarak yolculuğu sırasında tutturup aman demeden o çaresiz adamı öldürterek böyle hanedanı söndürmüştür.

Buna benzer uygunsuz kötülüklerine bakılınca bir karışıklık çıkacağı düşüncesiyle emniyet kalmadığı bir sırada kendi çuhadarlarından biri bir kötü kadının evinde öldürülmüş bulunup katilleri her ne olursa olsun bulunmalıdır diye Sofya Serdarını sıkıştırıp haklarında iyi düşünülmeyen birkaç Yeniçeri'yi yakalayıp hapsederek öldürtüp idamlarını tasarlayınca bir karışıklık çıkar korkusu ile Sofya'nın ileri gelenleri ile ihtiyarları sarayına varıp hep birlikde:

«Şer'an katilleri lâzım gelmeyen bir takım günahsız kimselerin idamları lâzım değildir,» diye şefaat etmişlerse de söz dinlemeyip öldürtülmelerinde ısrar ederek:

«Karşı gelinirse hapsolundukları yerde, kendim gider katlederim!» demekle şefaatçiler, umudları kırılmış olarak döndükleri sırada Sofya'ya gönderilen meyaneler ve Sür'atçiler de o tarafa varmış bulunmalariyle askerlik gayreti damarları harekete geçib ahali ile beraber Paşa'nın uygunsuz davranışlarına son vermek için anlaşmaya ve birlik olmaya karar verdiler.

Sofya'da bulunan askerlerin reisi Mehmed Paşa'ya haber gönderip mahbusların bırakılmasını ve gailenin kalkmasını nasihat yollu ihtar etmişlerse de yine söz dinlemediğinden ahali ve asker bir olup sarayı sardılar. Mehmed Paşa yanında bulunan adamlariyle karşı koyup birkaç saat karşılıklı adam öldürüldükten sonra Sur'atçiler sarayın karşısına top çekip ateş edince binbir güçlükle Paşa kaçmıştı.

Bunca zamandan beri fıkaranın göz yaşı ile biriktirdiği parası, eşyası ve vezirliğine ait resmi eşyası yanmıştı. Bu haber İstanbul'a varınca Mehmed Paşa'nın yersiz davranışı, ahali ve askerin uygunsuz hareketi, iki tarafın da cezalandırılmasını gerektirirken o günlerin gerçek durumu gereği göz yumularak iki tarafı uzlaştırmaya karar verildi. Ancak, Rumeli eyaletinin bütün halkı kendisine içden kırgındı ve zararını çekmişti. Askerler bile paraları verilmediği için nefret ediyorlardı. Orada kalması uygun olmayacağı düşüncesiyle işine son verildi. Yine acınmaya değer görülüp kendisine Eğriboz muhafızlığı tevcih buyrulmuştur.

SİVAS MİRALAYININ KATLİ

Bundan önce Anadolu ve Sivas eyaletlerinin zeamet ve timar sahibleri calileri maiyetinde olmak şartiyle İsmail ve Bender'e me'mur olmuşlardı. Anadolu eyaleti takımı vaktiyle yerlerine varmıştı. Sivaslıların henüz yerlerinden hareket etmedikleri Padişahın kulağına gelince çabuklaş emirleri gönderilerek güç hal ile yerlerinden hareket edip bir konak ayrıldıktan sonra yine Sivas'a döndükleri öğrenilince tekrar tehdidle dolu bir emr-i âli çıkarıldı.

Bu defa kendilerinden inad ettikleri işe karşı koydukları görülürse vur emrini yerine getireceklerinde asla kusur olunmayacağını bildirmiş olduğundan sadakatle yola çıkıp yerlerinden hareketle İstanbul'a vardıklarında alay beyleri olan Sarı oğlu Mehmed Emin Bey aldığı emri yerine getirip memuriyetinden çekilmek için birçok yerlere para va'di ile gayret harcadı ise de fayda vermedi çünkü daha önceleri Gürcistan ve Bağdad seferlerinde buna benzer davranışları olmuşdu.

Eyaletlisinin böyle tereddütlü hareketlerine sebeb kendisi olduğu bilindiğine göre cezasını vermek icabederken acıyıp bu kez de göz yumularak bazı tehditlerle emir aldığı yere gönderildi.

(Şiir)

Men cereb-ül mücerreb hallet bih-il nedamet.
Kaidesine uyulmamıştı.

Tuna kıyılarına varınca yalnız başına karşıya geçerek Abdi Paşa ile görüştü. Eyaletlisinin Bender'e gitmeğe değil karşıya Tuna'yı bile geçemiyeceklerini anlattı. Eyaletlinin bu durum ve davranışları disipline karşı gelmek olup askerliğe sığmayacağı emir aldıkları yere gitmekden başka kendileri için çıkar yol olmadığını Abdi Paşa kendilerine anlattı. İrade olunarak geri gönderilmiş ise de yine kendisinin başa geçip yaptığı inandırıcı ve karışdırıcılığı ile eyaletli inad edip karşıya geçmediler. Sonra her ne kadar te'kid olundu ise de fayda vermeyip nihayet bölündükleri ve alay beyilerini bile gûya zorla yanlarına aldıkları haberi İstanbul'a varınca hemen Karadeniz kıyılarına, askeri birliklere ve sipahilere emirler yayınlanıp geçişlerine engel olunması te'kid olundu. Alaybeyine de bir yerden olmak üzere bir uydurma mektup yazdırılıp içinde ise:

«Eyaletlinin sebeb yokken dağılmasını Osmanlı Devleti sana isnad ederek zannına göre hakkında ceza verilmeye hazırlanmak üzeredir. Canının kurtulmasını istersen hiç durmayıp hemen İstanbul'a gelerek af edilmen için etek öpmeğe teşebbüs edesin,» diye yazıldı.

Bu mektup kendisine varınca aldanarak eyaletliden ayrılıp birkaç adamiyle beraber Dersaadet'e azimet ederek Birgos'a altı saat yerde bulunan bir köye vardığı haberi önce idamına memur olup da Birgos'da fırsat bekleyen **Mustafa Haseki**'ye ulaşınca Haseki, hemen uykudalarken köyü basıp Alaybeyini tutarak elinde olan emr-i âli'yi gösterdi. Alaybeyi de kendisine İstanbul'dan gelen mektuba uyup itaat ederek doğru İstanbul'a yola çıkdığını anlatınca: «Öyleyse bu iş başka şekle girdi,» diye Haseki uyanıklık göstererek Alaybeyini hapisde alıkoyup durumu Sadrıâzam'a bildirdi.

Bu mektubun irade ile düzen ve uydurma bir şey olduğu bildirilip idam için tekrar ferman olunarak katledildi. Başkalarına ibret olsun diye gösterildi. Eyaletlinin de zaamet ve tımarları hâs'sa çalındığını ve kendilerini cezaya çarptırmak üzere Edirne Bostancıbaşısı ve sair'in memur olduklarını eyaletli haber alınca af ve aman dilemeğe mecbur oldular.

HUSUSÎ HAYATI VE GEÇMİŞİ

Öldürülen Mehmed Emin Bey, 1183 yılında Bender muhafızı iken vefat eden Mirmirandan Sarıoğlu Mehmed Paşa'nın oğlu Vezreli zade Vezir Mehmed Paşa'nın torunu olup babası Mehmed Paşa aslında Sivas Alaybeyi iken ayanın hepsinden üstün ve galip ve bazen Sivas'a mütesellim olmak görevi ile memleketi korumağa muvaffak olmuştu.

Özellikle o sırada ahaliye rahat vermeyi kötülük işleyen Kapusuz eşkiyasının üzerine varması için emir alınca onları yok edip ortadan kaldırmak hususunda kahramanlık ve merdlik göstermiş olarak kendisine mirmiran verilmişti.

O sırada Mehmet Emin Bey, 13 yaşında, derslerine çalışan bir çocuk iken kendisine Alaybeyilik tevcih olunup çok geçmeden Gürcistan seferi ortaya çıkdı. Başka eyaletler askerleriyle birlikde Çıldır Valisi maiyetine tayin edilerek o yıl bölgede kışı geçirme emrini almışlardı. Mehmed Emin bey ise henüz buluğ yaşına girmiş, sıcak ve soğuk rüzgârı görüp denememiş olduğundan Sivas'a dönmek arzusu ile bahane aradığını eyaletlisi anlayıp duygulanınca hemen Çıldır bölgesi seraskeri üzerine hücum ederek zorla burada size lüzum yoktur, diye çıkarmağa cesaret ettiklerini öğrenen Padişah, Mehmed Emin Beyi Sekson'da kalebend etmişti. Eyaletlinin bazıları da cezaya çarptırılmıştı.

Bir süre sonra babasının iltimasiyle af edilerek kurtuldu. Rusya seferinde gözle görülen yersiz kötü davranışı başka askerlerle kader ortaklığı olduğundan göze çarpmadı. Seferden sonra Bağdat'a tayin olunca Bağdad'a varıp sur dışında bir süre oturduktan sonra yine eski âdeti üzere savuşmuştu.

Bu son hareketi bu defa, katl ve idamına sebeb olmuştur. Aslında akıllı, edib, kâmil ve temiz yürekli, evi herkese açık ve eli açıklığı ün saldıktan başka eyaletlinin çoğu kendisinin ve babasının çırakları olduğu için kendisine itaat edip sözünü tutarlardı. Böyle iken huzur ve rahatına düşkün olup sefer ve harekete yüzü olmadığından daima böyle karışıklığa yol açmıştı. Nihayet dünyasına doyamadan idam olundu.

BEYİT

Beka mümkün değildir ger mihnetgâh-ı fanide
Veli olmak dahi müşküldür eyyam-ı civanide.

KASABBAŞININ İŞİNE SON VERİLMESİ

Kasabbaşılar tarafından her zaman olduğu gibi getirtilen koyunlardan başka 160.000 baş koyun voyvodası marifetiyle toplayıp hazırlanmıştı. 75.000 baş Kânunu Saninin 10 ncu günü İstanbul'a varacaktı. Her defada gelecek koyunun sayısı ve cinsi tayin olunarak Voyvoda tarafından celeblerin ellerine mühürlü tezkereler verilip bilinen belirli zamanlarda kasablara tevzi olunması ve yine Buğdan'dan tertiplenen 125.000 baş koyunun da 55.000'i Kasım'dan 10 gün önce, 40.000'i Kânun-u Evvel (Aralık) yirmisinde, 30.000 başı Kanun-u sani (Ocak) onunda İstanbul'a ulaştırmak üzere önceden nizama bağlanmıştı.

Kasabbaşı olan **Mehmed Ağa**, para hırsına kapılarak vaktinden önce koyunların İstanbul'a getirilmesi hususunda celeblere ruhsat vermiş ve onlar da birbirleriyle yarışarak zamanı gelmeden önce İstanbul'a birçok koyun getirmişlerdi. İstanbul'un etrafında da mer'a ve otlak olmadığı için

aşağı yukarı 80.000 kadar koyun böylece telef olmuştu. Kasabbaşının meydana getirdiği bu kötülüğü cezalandırmak ve kurulmuş bir düzeni korumak için işine son verilip cezalandırıldı.

Kasabbaşılık, Cebecibaşı **İsmail Ağa**'ya ek görev olarak verildi. Mehmed Ağa daha önce kasabbaşı iken yine bu yüzden ve para hırsından dolayı işine son verilen ve hesabı görüldüğü zaman zimmetinde büyük sayıda hazineye ait para çıkıp kendisinden tahsil edilince Kızılay yardımına muhtaç hale gelmişti.

Bunun üzerine yine yaptıklarından vazgeçmemesi aklın almayacağı işdir, diye Vasıf tarihinde yazılıdır. Lâkin bu sabıkalı adamın yine kasabbaşılık memuriyetine getirilmesine, onun adam olmayacağından daha ziyade şaşmak gerekir!

KIRIM'IN ONAYI İÇİN RUSLAR'IN SENED İSTEMESİ

Birinci cildde anlatıldığı gibi Rusya İmparatoriçesi Katerine, Kaynarca anlaşmasında Osmanlı Devletini zarara sokacak pek çok ıp uçları ele geçirmişti, ondan sonra bir tarafdan Gürcistan'ı karıştırmağa, Eflâk ve Buğdan işlerine karışmağa başlamakla beraber bir tarafdan da Karadeniz'de deniz kuvvetlerini arttırarak Kırım'ı istilâ düşüncesine kapılmış ve bu yolda Avrupalıları aldatıp avutarak istediğini ele geçirmiştir. Şöyle ki:

Öteden beri müttefiki olan İngilizleri bir yana iterek onun yerine Fransa ile anlaşıp Aynalıkavak ayıklanmasında isteğine göre düzenlenmesi ve tamamlanıp bitirilmesi gibi önemli işlerde Fransa'nın İstanbul'daki elçisini istediği gibi kullanmıştır. Ve Lehistan üzerindeki bazı isteklerini yerine getirdikten sonra Prusyalılara ihtiyacı kalmadığı için onu da terk ederek İstanbul'a yaklaşmak üzere Rumeli yakasına el atmak istiyordu.

Henüz İmparatorluk tahtına oturan yeni hırs ve hevesleri olan Avusturya İmparatoru Josef'in aklına girip karışdırarak onunla Osmanlı Devleti aleyhine birleşdiği sırada Amerika mes'elesinden dolayı Fransa ve İngiltere devletleri harbe tutuşmuşlardı. Bazı Avrupa devletleri de bu harpde tarafsız kalma usulünü muhafaza için birbirleriyle ittifak ettiklerinden Orta Doğuyu düşünmeğe zaman bulamadıklarını gören ve bunu fırsat bilip bazı bahaneler ortaya çıkararak Kırım ve Koban memleketlerini zorla istilâ edince Osmanlı Devleti yalnız ve hazırlıksız bulunduğundan çaresiz bu hususda susmağa mecbur olmuştu.

Katerine ise şımarıp her hususda Osmanlı Devletini korkutarak isteklerini yerine getiriyordu. Böyle harpsiz Kırım ve Koban'ı zorla ele geçirdiğine doymayıp 81 maddeyi içine alan bir ticaret anlaşmasını ve Eflâk ve Buğdan senedini Osmanlı Devletine imza ettirdi. Bundan başka

1198 yılı başlangıcında Kırım ve Koban'da yaptığı zorla gücünü kullanarak elde ettiklerini onaylatmak üzere Osmanlı Devletinden sened istemeğe başlamıştır. Şöyle ki:

Rusya elçisi bu sırada tercümanını Bab-ı âli'ye gönderip devleti tarafından yeni bir emir aldığını bildirip anlatarak Reis efendi ile görüşme dileğinde bulunduğundan ötürü eski İstanbul Kadısı Ahmed Efendi ve Reisülküttap Rehac Mustafa Efendi görüşmeler için görevlendirildiler. Aynalıkavak sahil sarayında Rusya elçisiyle görüşmeler başlayınca Rus elçisi söze başlayıp Kırım meselesinden dolayı herkesin gördüğü sefer hazırlıkları üzerine işin aslını anlatmak günün gereği olduğunu bu hususda devleti tarafından görüşmelere memur olduğunu açıklayınca hemen ardından tercüme olunmuş birkaç kâğıd çıkarıp Reis Efendiye arz edip gösterdi.

Reis Efendi de bu kâğıdların ne olduğunu anlayıp okudu. Kısaca sonunda Kırım, Taman ve Koban. Rusların elinde kalacak ve Koban nehri sınır çizgisi olarak Soğucak kalesinden ve o bölgeden Ruslar vaz geçip Osmanlı Devleti hükmü altında kalmak üzere Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiği açıklanarak sened verilmesi teklifini hiç bir kayda girmeden bildirmekden ibaret olduğu öğrenildi. Reis Efendi ve Ahmed Efendi işi düşünmek bu sert teklife olur olmaz çabuklukla cevab vermek imkânsız ve salıncalı görülüp Osmanlı Devleti ileri gelenleriyle görüşmelere bağlı olduğunu ayrıca bu mes'elenin Osmanlı Devletinin şanına ve namusuna dokunmayacak veçhile düzenlenip sonuçlandırılması için önce İngiltere ve Fransa devletlerinin İstanbul'da bulunan murahhaslarının aracılık isteğinde bulunduklarını yazıp anlatıp bildirmişlerdi.

Bunun üzerine onların, «Aracılığın bu işdeki bilgileriyle düzenlenmesi ve sonuçlandırılmasına başlamak iyi ilişki ve dostluğun merasimine uyularak karşılıklı saygı içinde olur,» dedikleri zaman Rus elçisi, bu işin aracı olmadan bitirilmesini istediği halde Osmanlı Devleti tarafından kabul olunup da sened verilmesini Rusya kararlı olarak istiyor. Ancak bu iş için ahidname mi verilir? yoksa büyük Sadaret makamından sened mi verilir? Şüphesinin burada olduğunu bildirdikten sonra kendisinin bu hususda kesin emir aldığını ve üzerinde durulan senedin suretini arz ve takdim edip bir harfi değiştirilip kaldırılmasının mümkün olmayacağını ve bu senedin içinde yazılanların önce yayınladıkları beyannamenin içinde yazılı olanlarına uygun olduğunu açıklayarak bildirdi. Reis Efendi yine evrakın üzerinde düşünülerek görüşüleceğini ve aracıların beraber bulunup bu işe ortak ettirilmesi yolunda söz söyleyince Rus elçisi Fransa ve İngiltere devletlerinin asıl maddeye aracılıklarının aslı olmadığını söyledi.

Onlar, bu hususda hemen savaşın uygun olmadığını güzelce anlatıp Osmanlı Devletinin bu maddeyi kabule bir an önce yanaşmağa mecbur

olduklarını açıkça bildirerek (**İlâe-ı vâkıa piş ez vuku' ba'yed gerd**) işin iç yüzünü açığa vurdu. Bunun üzerine Osmanlı devleti murahhasları dünyanın durumunu ve günün gelişen olaylarını kadere bırakıp sözü kesdiler.

PRUSYA'NIN NOTASI

Prusya elçisinin bu kez Prusya devletinden aldığı emirle verdiği notanın kısa özünde: «Verilen söz ve şartların tersine Rusya'nın Kırım, Tamur ve Koban memleketlerini ele geçirmesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi ve razı olunması katlanılacak çaresiz bir işse de sened verilmesi çok zararlı ve Osmanlı topraklarının kilidini ellerine teslim kabilinden olduğu açıkdır. Devletler arası muvazene yolunu tutarak müttefiki olan Nemçeli de Osmanlı topraklarından bir parça toprak istese karşı konulduğu yüzeyde (**kâr benevbet est**) deyimince Rusları ısrarda ortak ederek isteğine ulaşmağa alet edeceği galib ihtimaldir. Bunun üzerine Osmanlı Devletine göre bu ortamda bazı devletlerle ittifak ve Ruslarla savaşmak için paçaları sıvamak. Toprakları korumak gereği olduğu iyi niyetle gönülden bildirilir. Ve Macar ile Eflâk arasında olan belirtiler bile ortadan kalkmıştır» diye nota gönderildikten başka sened verilmesinin her yönden geniş fenalıklar doğuracağı bazı delillerle işin doğrusu ortaya konulmuştur.

DURUM HAKKINDA DÜŞÜNCE

Prusya'nın notası üzerine tarih yazarı Vasıf Efendi, bir düşünce ve tartışma ile durumu açıkça belirtmiş olduğundan kısaca aşağıda yazılarak anlatıldı.

Prusya'nın, böyle sonunun ne olacağı bilinmeyen savaş'a Osmanlı Devletini kışkırtıp harekete geçirmek istemesi her ne kadar gizli bir istekden uzak değilse de faydası da vardır. Diyelim ki, Osmanlı Devleti sened hususunda iki fenalıktan en hafifini ele alıp hemen herkesle ittifak, karşılıklı yeminlere, gerekirse birçok kimseyi aşarak ortadan bölünmeyi ve kargaşalığı kaldırıp askeri gerekli disipline ve eğitime koyar ve tam bir çalışma ve titizlikle her türlü ikmaline kalkar ve düşmanına birkaç yıl süre dayanacak derecede karada ve denizde tertibatını tamamlamadan eskiden olduğu gibi savaşın sonunda ne olur düşüncesi terk edilir, hata ve gaflet yolu tutulursa maazallahu taalâ Prusya kralının düşüncesi doğru çıkar ve yörede gece gündüz fırsat kollayan düşmanın Osmanlı topraklarına hırsları ve aç gözle bakışlarının artacağı anlatılmağa değmez, ama bu uyuşukluk artıp da bir yıldan beri herkesin el birliği ile uğraştığı devlet işlerine de titizlik gösterilse ve düzeni kuracak kimseye tam bağımsızlıkla yetki verilip de hased edenlerin ve kötü kişilerin sözü kulak

arkası edilir, sözleri dinlenmezse ve işe başlandığı zaman bazı aldatanlar olsa bile dayatıp böylelerinden korkmadan hesab sormak ile olur olmaz lâf kalabalığı eden dedikoduculara bakılmadığı takdirde Mora yarım adasında nasıl zafer kazanıldı ise Kırım topraklarına ve inşaallahu taalâ Kırım'dan başka nice memleketler ele geçirmek Allah'ın lütfundan uzak değildir. **Ve men nasru min sun' illâhi gariba.**

Ve Nemçeli önceleri bazı isteklerini yerine getirmiş olmasiyle şimdilik susacağı akla yakın olduğundan başka İngiliz elçisi de toprak istediğinde bulunmamak taahhüdüne girdiğine göre İngiliz sefiri tarafından bu sırada görülen ayrılık ve renk değiştirme tekrar belli olmayıp da sözünde daima durursa bu fenalık kuşkusu da Allah'ın izniyle bir yana itilir. Prusya'nın ileri sürdüğü ve açıkladığı ittifak, kanundan anlayanların uygun bulacağı ve emsali görülmemiş bir durum olduğundan düzen işi herhalde vakit ve zamana muhtaçtır. Düşman ise bir an bile ara vermeğe razı olmadığı, tarifle anlatılmaz.

Nemçeli tarafından belirtileri kaldırmak hususu bundan önce duyulduğundan ötürü alınan haberlere aykırı olduğunun doğruluğu araştırılmıştı. Bu kez doğruluğu hakikat olsa bile bütün gün hallerini görüp gözetmek için emir alan Eflâk ve Buğdan Voyvodaları tarafından çaresiz araştırılacağı bilinmektedir. Yine de voyvodalardan bununla ilgili korkutacak haberler gelmediği için bu yüzden Prusya Kralının amacı savaş ateşini tutuşdurup kendi menfaatlerini ve elde edeceği faydaları istihsal olduğu denenmiş olan durum ve davranışından anlaşılıyor. **Nahn-ü nahkümü bizzahiri, vallahu a'lemü biserair-iz zamair.**

Vasıf'ın sözü burada son buldu. Bundaki amacı vükelâ'nın Kırım meselesinde istedikleri, kusurları kapatmak ve örtmek olup ancak işlenen suçun hoş görülmesi için boşuna uğraşarak mes'ele hakkında özür kabilinden ileri sürdüğü fikirler de (aynen): **«Banek isyan mizened nakus estağfarema»** deyimine uygundur.

1) Eldeki sermayeyi koruyamayıp da yenilenmesi umuduna düşmek kendini yitirmiş teselli anlamındadır. Özellikle Kırım gibi Karadeniz'in en güzel limanlarına sahip olan toprakları düşmana bırakıp vazgeçdikten sonra özür dileme yerine geçen yeniden bu toprakları geri almağı istemesi şaşılacak şeydir. Gerçekden cenab-ı vacib-ül vücudun cömerdliğine ve lütfuna ve Tanrı kudretine bakılınca insanın nice olmayacak sandığı şeylerin kolayca elde edilebileceğinde şüphe yokdur. Hatıra hayale gelmez belki zihnimizin alamayacağı işlerin yalnız Allahın erişilmeyen sırrı olmak üzere meydana geldiği de çokdur. Bunun üzerine Allahın yarattığı bu gibi güç işlerin olması düşünülürse olmayacak şey değildir. Ancak bunlar viranede hazine bulmak gibi olanağın dışında, eşine ender rastla-

nacağı sebebiyle bu gibi alınacak önleme tedbirlerinde konuşurken işlenen kusuru örtmeğe yardımcı olamaz ve olayların sebeplerine bağlanması Allah'ın geçerli âdetlerinden olması bu gibi arzu ve dileklerin günlük işlerde yapılan kusurları affettiremez.

2) İngiltere elçisinin üstüne attığı renk değiştirme olayı doğrusu olmuştur. Zira 1194 yılı olaylarında yazılıp anlatıldığı veçhile Amerika mes'elesinden dolayı İngiltere ile Fransa arasında yapılan seferde Rusya İmparatoriçesi Katerina'nın ihdas ettiği savaş da tarafsızlık ittifakından dolayı İngiltere Katerina'ya kızdığından bu kez Kırım mes'elesinden dolayı İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Osmanlı devletini sefere kışkırtmak da olduğu bazı yabancı tarihlerinde açıklığıyle belirtilmiştir.

Halbuki evvelce ilk başlangıçda Osmanlı Devletine: «Kırım'dan vazgeçiniz de başka maddelerin düzenlenmesine ve bitirilmesine bakalım,» diye aracılığa girişen İngiltere devleti idi. Gerçekden bu sırada Osmanlı Devleti'nin Kırım'daki belli hakları Ruslar tarafından çiğnendiği gibi İngilizler de Amerika'daki haklarını kaybetmiş olduğundan Osmanlı Devleti ile ittifakında direnmesi icab ederdi. Lâkin ardından Katerina'yı özel çıkarları için koltuklamayı kendisince işinin gereği gördüğünden veyahut evvelki kışkırtmalarının meyvasını toplayamayınca iş bitmiş ve iş işden geçmiş olduğundan önceki politikasını değiştirmesi lâzım gelmiştir. Zira bu sırada Ruslar'ın Kırım hududunda **Potemkin**'in emri altında ve idaresinde olarak 70.000 ve gerekdiği zaman Potemkin'e yardım yetiştirilmek üzere Rebnin adlı general maiyetinde 40.000 nefer askeri hazır durumda olduktan başka özür suyu kenarında bulunan Kibu bölgesinde **Romancof** maiyetinde diğer bir ihtiyat ordusu ve denizden de gerek Karadeniz'de ve gerek Akdeniz'e çıkarılmak üzere Baltık Denizinde büyük hazırlıkları olup Osmanlı Devleti büyükleri ise Fransa elçisinin sözlerine aldanarak henüz açıkca hazırlıklara girişemeyip güya Ruslar haber almayacak surette, «gizlice hazırlıkları görüyoruz» lâkırdılariyle vakit geçirmekde olduklarından işi bilindiği gibi çaresi bulunmayacak dereceye getirmişlerdir.

3) Prusya Kralı olan meşhur **Fredrik**, Nemçeli'nin tabii düşmanı olduğundan Nemçeliye karşı duruma geçerek Osmanlı Devleti ile birleşip ittifak etmeği canına minnet bilmekle öyle devlet işlerinde tek adam ve savaş düzenleri de eşsiz olan bir hükümdarı böyle ittifaka talib olmuşken red etmek şöyle dursun vaktiyle onu ele almak Osmanlı Devleti için en büyük savaş düzeni ve büyük savaş hazırlıkları yerine geçerdi ve o zaman İngiltere'nin de Osmanlı Devleti ile ittifakında sebat etmesi umulurdu.

4) Bu durum kanun adamlarının uygun görmesine yeterdir, diye güya bu gibi iç işlerine kanun adamları engel oluyor yollu yakınmakla

başka mülkiye memurlarını kusursuz ve suçsuz göstermek ister. Halbuki kanuna göre şerefi yükseltmek ve Devletin şanı için gerekli tedbirleri kanun adamlarının önlemeye kalkması ters davranış olup hele ilim adamlarına ilişkilerim sebebiyle bir veçhile kabul edemem. Ve gerçekden olduğu gibi bazı beyinsizlerin böyle akıl almaz engelleme ve müdahaleleri olmuş ise kanun adamları ile kötü düşünce sahiplerini ayırd edememek de yine Vasıf'ın tutup sahip çıkdığı kimselere aittir. Aşağıda anlatacağımız Meşveret Meclisinin müzakerelerini açıklama sırasında Rumeli Kazaskeri, Prusya kralının tutumuna uyduğunu ve tercih ettiğini, Vasıf efendi sözü getirip anlatmıştır. Burada kanun adamlarına karşı geldiğinden iki sözü arasında çelişki vardır.

5) **Şimdiye kadar eşi görülmemiş** demesi, tarih yazarlarına yakışmaz bir sözdür. Çünkü Osmanlı Devleti vaktiyle yardım amacıyla Fransa ve Macar kralları ile ittifaklar kurmuş olduğu, tarihlerde geniş açıklamalar ile yazılıdır. Kaldı ki, bir devlet toprak bütünlüğü işlerinde hayır ve menfaat gördüğü yüzeyde örnek aramak neden gerekir? Böyle dünyaya ün salmış kudretli bir devleti Divan Kaleminden istida yazan ve kayda geçiren hak ve dâva sahiplerince benzetip onlarla bir tutmak görülmemiş bir yanlışlıktır.

6) **Prusya Kralının amacı, savaş ateşini tutuşturmakla kendi menfaatlerini elde etmektir,** demesi doğrudur. Çünkü Devletlerin ittifakı daima karşılıklı menfaatler üzerine kurulmuştur. Devletler arasındaki bağlar, iki şahıs arasındaki dostluk ve hukuk ile ölçülemez. Çünkü kişisel menfaatini bir yana bırakıp insanlık ve yardım olsun diye bir kişinin diğer bir kişi için fedakârlığa katlandığı görülse bile ispatı zor bir durum olduğu halde her nasılsa eşine az raslanıp umulan geleneklerimize göre hoş görülen ve beğenilen ve iyi karşılanan bir davranış olduğundan aralıkda bundan söz edilir ve pek çok kimseler de bunu işlediklerini söyler, ama bir devletin diğer bir devlete olan dostluğu buna ölçü olamaz. Zira her devlet kendi toprak bütünlüğünü ve milletinin menfaatlerini elde etmeyi üstün tutar ve yük altına girip kendi toprakları ve milletine fayda vermeyecek surette asker ve para harcarsa kendi millet ve tabaasına hainlik etmiş olur.

Buna göre her devletin bir başka devletle ittifak kurması ve ona yardım etmesi mutlaka kendi toprakları için faydalı olmalıdır, düşüncesi kaçınılmaz bir işlemdir. Fakat bir devlete göre hangi devletin ittifakı kendi menfaatlerine uygun ve kendi menfaatleri de hangi devletin menfaatlerine uygun olduğunu bilip de onunla ittifak ederek hem ona faydalı olmak ve hem de kendisi faydalanmak Devletin işi gereğidir. Özellikle son yüz yıllarda devletler arasındaki ilişki ve bağlar günden güne artıp çoğalarak genişlediğinden burası Devletçe en çok üzerinde durulup düşünülecek ve gereği gibi önem verilecek işlerdendir.

İşte Prusya kralının Osmanlı Devletini ittifak kurmağa çağırması buna benzer. Kendisi, Rusya'nın büyümesini önleyip Avusturya Devletiyle olan ittifakının bozulmasını sağlardı. Bu ise Osmanlı Devletinin tam aradığı şeydi; arz edilen ittifak her yönü ile uygun kural ve usul bulunarak eğer zamanında ittifak kurulup işe başlanmış olaydı hem Prusya devleti kendi politikasınca fayda görür ve hem de Osmanlı Devletinin Kırım'daki hakları kayba uğramamış ve bunca ehli islâm esaret altında kalmamış olurdu.

Lâkin Osmanlı Devleti hem harp hazırlıklarından yoksun hem de hasımlarına karşı yalnız kaldığından sonunda haklarının bir çoğundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. İngilizlerin Amerika'daki topraklarını kaybetmesi bile bu sebepten doğmuştur. Şöyle ki:

Deniz kuvvetlerine dayanıp güvenerek kara ordusu kuvvetli devletlerle ittifaklar kurmağa önem vermezken Amerika'da ortaya çıkan ihtilâlin başlangıcında gördüğü kötü gidiş kendisine bazı devletlerle ittifak etmenin şiddetle lâzım olduğunu hissettirdi. Böylece Ruslarla ittifak etmek üzere Petersburg'a bir özel elçi göndermişti.

Bu elçi, Petersburg'a varınca Rusların Osmanlı Devleti ve özellikle Kırım hakkında öncelikle amaç edindiği bazı kötü niyetlerine İngilizlerin yardım edip katılacaklarını anlatarak Potemkin'e çatmış ve onun aracılığı ve tavsiyesiyle Katerina bile bayağı İngilizlere yardım etmek üzere ittifaka yanaşmış ise de Fransızlar bu hususda İngilizler'i önlemişler ve öne geçmişlerdir. Bu da şöyle olmuştur:

Petersburg'da oturan Fransız elçisinin düzeni ve Rus Başbakanının etkili sözleriyle savaşda tarafsız kalma ittifakı Katerina'ya daha şanslı gösterilmişti. Bu durum, Katerina'nın kibir ve gururuna uygun geldi. Bu da İngilizlerin kızıp dargınlıklarına sebep olacaktı. Bundan önce anlatıldığı üzere tarafsızlık ittifakı yapılmasına karar verilmekle İngilizler meydanda yapayalnız kaldığından Amerika'daki haklarını yitirmiştir.

7) Bir yıldan beri sefer hazırlıklarına başlandığını Vasıf Efendi bildiriyor. Rusya ile Nemçe'nin ittifak durumları ondan da önce hissolunmuştu. Bu kadar zaman içinde Kırım senedini vermeyecek kadar kuvvetlenip Kırım'ı geri almak lâzım gelirdi. Gerçekten bu müddet yetmezdi, der ise ya teselli olsun diye ele alınan yeni fetihler için ne kadar müsait zaman isterdi? Diyelim ki, istedikleri kadar vazgeçilecek vakit buldular. Önceleri olduğu gibi vazgeçip rahatına bakma dâvası artacak ve ilerlemeyecek miydi? Bunların hepsi çürük sözler ve boş özürler olup sözün sağlamı ve doğrusu budur: Vükela Fransız elçisinin sözlerine aldanarak zamanında açıkça sefer hazırlıklarına başlayamadı güya Rusların duymayacağı biçimde hazırlıklarımızı görüyoruz, diye kendi kendilerini aldatırlar. Yahud da başkalarını kandırmak isterlerdi. Bu suretle o zama-

na göre büyük savaş aldatması ve önemli sefer hazırlıklarından olan ittifak maddesine el atamamışlardır.

Bu ayrıntıları anlatmaktan gaye, daima Osmanlı Devleti Prusya ittifakına önem verip yapmalıydı demek değildir. Belki o zamanın gereği Osmanlı Devleti Prusya ittifakı menfaatli ve Fransız elçisinin öğütleri zararlı idi, demekdir. Zira devletlerin durum ve davranışları değişip yenilikler getirdiğinden bir yüz yıl içinde bir devletin ittifakı faydalı iken zaman geçince bir başka devletin ittifakında fayda görülür ve her devrin durumuna göre davranmak ve her olayın icabına göre vaktiyle çare aranmak lâzım gelir.

Katerina, önceleri İngiltere ve Prusya ile iyi iken zaman ve durumun gereği onları terk ederek sonra Fransa ve Nemçe ile ittifak yapmış ve düzeniyle pek çok karışık kötü isteklerini açıklığa kavuşturmuştur. Bunlar gayet ince ve devletçe üzerinde titizlikle çalışılıp aydınlığa çıkarılacak özel bir bilgi olup o zamanın çoğu vükelâsı bunu bilmekden uzak ve oldukça bilgisi olanlar da ya iş bitirmez yahut çoğunluğa uyarak iş yapmadıklarından kendilerinden sonra gelenlere bir kuru dilek ile esef edilecek bazı hallerden başka bir eser bırakmamışlardır.

Durum böyle iken Prusya kralı bundan birkaç yıl önce Ruslarla ittifak üzere bulunduğu zaman bile Nemçe aleyhine olmak üzere ardı ardına Osmanlı Devletini ittifak çevresi içine almağa çağırmıştı. O vakit Reis-ül Küttap bulunan Abdürrazzak Bahir Efendi arz edilen bu ittifakın kabul buyurulmasını ve kendisini de uygun gördüğü Padişaha arz edilmek üzere 1193 yılı şevvalinde ayrıntı ve açıklamalariyle yazılı tasarıya benzer bir takrir kaleme alıp bazı devletlerle ittifakın lüzum ve faydalarından bahisle geçmişde örnekleri olduğunu ispatlayıp bildirmiştir. Lâkin o zaman Aynalıkavak ayıklaması düzene konulup gaile ortadan kaldırılmış ve güya bir daha sefer açılmayacak ve benzeri ittifaklara iş düşmeyecek gibi bir tutumla Abdürrazzak Efendi kendisine vezirlik rütbesi tevcih ile İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve böylece yazılan takririn asla faidesi görülmemiştir. Fakat olanı biteni anlatmak için bir sureti aşağıda (1) sayısiyle ekdedir.

Bu adı geçen takrir, bazı hıristiyan devletlerle ittifakın lüzum ve faidesini ispatlıyordu. Halbuki çok zaman geçmeden Nemçe İmparatoriçesi vefat edince oğlu, İmparatorluk tahtına oturunca Rusya ile Osmanlı devleti aleyhine ittifak etmiş olmasiyle bu kez Prusya Kralı ile ittifak yapmak gereğinin bir oldu bitti derecesine geldiği açıkça bellidir.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM KONAĞINDA MECLİS KURULMASI

Yukarıda anlatıldığı gibi Rusya'nın sened istemesi ve Prusya'nın takrir vermesi üzerine Muharrem'in 4 ncü Cumartesi günü Şeyh-ül-İslâm

konağında sadr-ı âzam, Kaptanpaşa, sadaret mensupları, ileri gelenler ve başka ilim adamları Yeniçeri ağası ve ilgili devlet ileri gelenleri hazır oldukları halde meşveret meclisi kurulup adı geçen kâğıdlarla adı geçen maddelere dair kaleme alınmış olan yazı okundukdan sonra Rusların adı geçen teklifi, Prusya'nın takriri ve Osmanlı askerinin düzensiz ve dayanıksız olduğu açıklanarak bu hususda ne yolda davranmanın uygun olacağı hazır bulunanlardan sorulunca **Sadr-ı-âzam Halil Hamid**, söze başlayıp:

«Osmanlı Devleti hepimizin nimetini veren, asayiş ve emniyetini sağlayan ve onun düzen ve kararlılığı sayesinde topyekün hepimiz refah içinde nimetlere, türlü fayda ve menfaatlere erişerek rahatlığa kavuşduğumuz gibi, Allah esirgesin, kötü bir olayla karşı koyacak bünyesi, sebat ve düzeni sarsılıp yıkılacak olsa zarar ve ziyanı büyük ve düşmanlara yayılacağında şüphe olmamakla bu yolda tuz ve ekmek ve nimetleri verene hakkını ödemek üzere hakkı gizlemeyerek doğrucasını söylemek herkese farz-ı ayn ve iki dünyada da mutluluk vereceğinden herkesin kendi aklına göre bir görüş ve tedbiri olabileceğinden iyi ve fena hatıra ne gelirse söylesin. İç yüzünü açıklasın. Asla sözüme karşı gelmem. Kimseye gücenmem», diye yemin ve kasemler ettikten sonra: «Belki konunun hakikati, gereği gibi anlaşılmamıştır. Kâğıdlar bir kere daha okunsun. Şüphesi olanların şüpheleri dağılsın ve meclisin heybeti düşünceye ve söylemeye engel olursa herkes bu yazıları evinde gereği gibi değer ölçüsüyle okusun, düşünsün ve düşünce sonucunu söylesin,» diye birkaç kez hazır bulunanlardan sordu, cevab aldıktan sonra işin sonunda hepsi hayret edilecek bir sükûtla başlarını eğerek düşünceye daldılar.

Ardından Müftü zade Ahmed Efendi, söze girişip:

«Rus elçisiyle yapılan meclis görüşmesinde yardımcı olarak bulunduğumdan durum aynı benzerlikde olup hepsi bilgim içindedir. Ancak üzerinde durulan, yapılan anlaşmaya dayanmamaktadır. Böyle olunca bilim adamları nasıl yorumda bulunsunlar? Bu husus askerleri ilgilendirir», dedi.

Rumeli Kazaskeri **Arapzade Ahmed Ataullah Efendi** müftü zadenin sözünün arkasından:

«Bizim re'yimiz şimdi okunan Prusya Kralının Takriri gibidir» deyince Sadr-ı âzam söze başlayıp:

«Şimdiye kadar düşmanın ortaya attığı teklifleri üzerine başka başka meclisler toplanıp hepsinin uygun görüp onayladığı yapılan tekliflere hemet evet dememiz yalnız sefer hazırlıklarımızı tamamlamak ve zaman kazanmak içindi. Bu nazik durum aramızda gizli ve kapalı kalsın ve asla düşmana ip ucu verilmesin diye her ne kadar meclisin bitiminde söz verildi ise de bu yoldaki davranışımız meydana çıkınca çalışma-

mız boşa çıktı. Çünkü ihtiyat diye yapılan hazırlıklarımızın sonucu ve iradeye dayalı olduğu düşmanımız tarafından gereği gibi yakın olarak bilindiğinden açıkca sefer hazırlıklarına zaman vermemek için bu hoş karşılanmayacak teklifi ortaya koydu. Bugün bile meramımız, hiç olmazsa bahara kadar vakit kazanmanın çaresini bulmaktır. Yoksa Kırım Osmanlı İmparatorluğu içinden ayrılsın da Ruslar'da kalsın gibi kötü karşılanacak bir durum nasıl hatıra gelir? Biz sadaret makamına geleli bir sene olmadı. Şimdiye kadar uyku ve rahatı bir yana bırakıp türlü zahmet ve sıkıntılara katlanarak bin bir güçlükle serhadlerden başka birkaç yere yeteri kadar mühimmat tedarik edebildik nasbolunan seraskerlerin ve Başbuğların maiyetlerine kış tertibi olmak üzere tayin olunan askerlerin defteri birkaç meclisde okunup ilân edilince şimdilik tertip ancak bu kadar olabiliyor ve kâfidir diye herkes her taraftan iyi karşılamıştı. Bizden önce gelenler ise asla devletin topraklarına sahib çıkmamışlardı. Buna bakılmayıp bizden önce de ancak bu kadar hazırlık yapılıp fazlası insan başarısı dışındadır. Bu yerde sözün doğrusunu söylemek gerektir. Ruslara red cevabı verilirse Akdeniz'de ve Karadeniz'de mükemmel donanmaları olup her halde Osmanlı Devletinden deniz savaşında karşı koyma zorunluğu olacağından başka kıyı korumasına ve Gürcistan ve İran toprakları serhadlerine asker tayin etmek ve yine müttefiki olan Nemçeli'nin hududu İsmail'den Bosna sonuna kadar olup, bunun için bile büyük sayıda asker hazırlamak lâzım gelir. Bir yıl içinde yapılan hazırlıklar işte sayılan bu yerleri kavramaz ve yeteri derecede hazırlık yapılmasına vaktin müsaadesi yoktur. Böylece askerin hal ve durumuna düşmanın hazırlıklı ve kuvvetli durumu göz önüne alınarak re'y ve tedbir ne ise bu meclisde açıklansın ve bildirilsin», dedi.

Müftü Zade Efendi söz alıp:

«Bu söylenen maddelerin hepsi yüksek takrirleri gibi olanlara uygun olduğu herkesin malumudur. Rus elçisine şimdilik kaleme alındığı gibi Osmanlı Devleti anlaşma ahidlerine dostluk merasimine ve iyi düşüncelere riayete devam edecektir. Bu sırada azıcık hazırlık yapması dahi Rus devletinin büyük hazırlıklarından ve niyeti ne olduğu bilinmediğinden doğmuştur ve Kırım topraklarını Rusların istilâsı anlaşma şartlarına aykırı iken Osmanlı Devleti yine sulhu korumak ve anlaşma niyetinde olarak bu maddenin İngiltere ve Fransa devletleri aracılığıyle iyi bir şekle bağlanmasına eğilimli ve istidatlıdır. Gerçekde Ruslar buna kanat etmeyip de savaş yolunu açarlarsa Osmanlı Devleti de karşı koymak zorunda kalacak, o vakit Allah'ın takdiri ne ise açığa çıkacak ve anlaşmayı bozan kimse Allah'ın gazabına uğrayacağına şüphe yoktur,» cevabı verilip ardından, «Hazırlıkların tamamlanmasına gayretle çalışılsın,» dedi.

Sdr-ı âzam tarafından söz alınıp:

«Bu maslahat başka şeye benzemez, her madde açıklanarak bilinmeğe muhtaçtır. Rus elçisine verilecek cevap bir kere daha okunsun,» diye buyurunca adı geçen cevap tekrar okunarak kimsenin şüphesi kalmayacak şekilde meram anlatmağa başlanıldı.

Sadr-ı âzam yine söz alıp:

Adı geçen cevapta, her iki devletin aracılığıyla Kırım maddesi iyi bir şekle bağlanmak deyimi yazılı olup bundaki amaç gerçekden Ruslar, Fransa ve İngiltere aracılığını kabul edip de onlar da aracılıkla Ruslara tarafdar olur ve onun isteğini yerine getirirlerse, bizim önce verdiğimiz cevapta bir iyi şekilde demiştik. İyi şekil bu değildir, şöyledir denilerek anlaşmayı yürütmek ve her iki devletin sözlerine uymakta ip uçları bulmalıdır. Çünkü İngiltere ve Fransa elçilerinin ve başka devletlerin dedikleri gibi Kırım'ı Rusya şimdi ele geçirmedi. Yapılan anlaşma da Şahingiray Hanlığı kabul olunduğu sırada zabtetti, ancak hiç olmazsa Kırım halkı üzerine bir han nasbettirmek işine vesile olmak mutalaasıdır,» diye iyi bir şekilde deyimini açıkladıktan sonra, bu re'y doğru mudur, diye sorunca Reis-ül-küttap Esbak Süleyman Feyzi Efendi söze başlayıp:

«Rus elçisine verilecek bu cevabın vakıf ve hâle uygun olduğu şüpheden uzaktır. Ancak bu cevab verildikten sonra baharda sefer olacak mı, olmayacak mı o bile bilinmek gerekdir,» deyince:

«Sefer olacak gibi hazırlıklarda kusur olunmasın, ama seferin olacağı ve olmayacağını Allah bilir» denildi. Süleyman Efendi yine söz alıp:

«Herkes hatırına geleni söylesin denilmişti. Hatıra şu geldi: Çünkü Rus elçisine verilecek cevaptan evet veya hayır diye bir şeyden gizli bir mânâ çıkarmamak ve vakit kazanmak düşüncesiyle anlamsız bırakılmak gerekir. Bu şekilde Kırım Osmanlı Devletinin mülkü değildir ki, size sened verelim deyimi ve şimdiye kadar sizin tarafınızdan ahid dışında pek çok hareketler görüldü. Anlaşılması ve bunlar gibi soğuk deyimler çıkarılarak hemen arz ettiklerin devlet ileri gelenlerine gösterildi. Osmanlı Devletinin Ruslardan isteği doğruluk ve iyilik olduğundan fazla işte bu Kırım maddesinde Fransa ve İngiltere elçileri devletler tarafından aracılıklarını daha önce bildirmişlerdi. Osmanlı Devleti de Kırım mes'elesinin güzel bir duruma bağlanmasına razı olduğunu onlara ifade ile bildirdiler. Onlar da devletlerine yazdılar ve henüz haberleri gelmedi. Bu yüzden size cevap verilse Fransa ve İngiltere'nin güvenmesine vesile olur. Onlardan bir cevap gelinceye dek geri bırakılıp da Kırım nasıl güzel bir durum kabul ederse onların marifetleriyle tesviye olunur ve Ruslar savaşa girişmedikçe Osmanlı Devleti seferi uygulayıp yapmaz. Huduttaki Osmanlı askerine bile böylece uyarmada bulunulmuştur, yollu cevap ve-

rilse münasip olur,» deyince **Defteremini Ahmed Nazif Efendi** Reis efendiye hitaben:

«Rus elçisi bu cevab ile taleb ve arzuları kabul eder mi? Mağlup olup da susmak zorunda kalır mı?» deyince Reis Efendi:

«Bu bizim aramızda bir düşünce olup karar buldukdan sonra elçiye ifade ile bildirilir. Kabul edip etmeyeceği bilinmez işdir.» diye red cevabı verdi.

Süleyman efendinin takriri daha önce kaleme alınmış olan cevabın tersi olmayıp belki onun açıklaması gibi olduğundan ve daha önce kaleme alınmış olan cevabın bile bazı yerleri bu meclisde ortadan kaldırılıp son şeklini aldığından tekrar tekrar okunup da bu veçhile cevap verilmek münasip midir, diye sadrıazam tarafından hazır bulunanları birer birer sorulunca hepsi bu cevabın verilmesini güzel bulup uygulanmasını istediler. **Abdülkerim Efendi**, daha önce elçilikle Rusya'ya yola çıktığı için (**Maniz ezin nemed külâhı Darim**) anlamı üzere söze başlayıp:

«Kırım'a Allah'dan başka kimsenin müdahale etmemesi anlaşmalarda şart koşulmuştur. Hatta Rusya memleketinde iken Kaynarca Sulh Anlaşması yirmiden fazla madde ile karara bağlanmıştı. Anlaşma dışında Osmanlı Devleti tarafından bir davranış görülmedikçe Ruslar ahdini bozmaz.» diye Moskofların ahdında durmaları (**min bays-ü lâ yeşûr**) bildirince:

«Efendi sen ne diyorsun? Kaynarca sulh anlaşmasının birkaç satırı Aynalıkavak görüşmelerinde kaldırıldıktan başka bugünkü durumda Rus elçisinin bu okunan takririnde kaynarca ve Aynalıkavak sulh anlaşmalarının birkaç maddesi de yok edilip kaldırılarak geri kalanı açıklanmış», denildikde Abdülkerim efendi mahcub olarak henüz maddeyi anlayamamış olduğunu itiraf etmeğe mecbur oldu.

Ondan sonra askerin disipline konulması maddesi öne sürülüp olunan hulâsa kâğıdında beyan olundugu üzere piyade ocaklarından yüze almış olanların şahısları bağlı bulundukları yerler ile oturdukları sancakları ulûfe verildiği sırada doğru olarak düzeltip istenildiği zaman Sefere gidin demek için esamileri üst tarafına isim ve resimleri doğrucak yazılıp ocaklara hitaben buyrultular çıkarılarak askerin disipline konulmasına başlanmışken bazı kötü düşünce sahipleri bulundukları yerlerde asıl vazifelerine ellerinde olmadan bir hal olur diye bu niyeti kargaşalık sebebi sayarak nice gönül parçalayan haberler yayılmasına uğramışlardı.

Bugün bile Ser'askerler, maiyetlerine bin güçlükle külfetlere katanıp hazırlanarak gönderilen ortalar ellişer nefer ile düşe kalka yola koyuldularsa çoğunun vazifesi olmadığından bazısı yolda bazısı yerinde perişan olup «Niçin dağılıyorsunuz?» diye sual sorulsa: «Uzun sürecektir vazifeli olanlar evlerinde zevk ve safa ediyorlar. Bizler bundan sonra yeni

lecek vazifenin elimize geçmesine ne zaman gücümüz yetecek?» diye cevab veriyorlardı.

Bu gibiler, kendi isteği ile gitmeyip de gönderilmesinde zorunluk olan askerin sırası gelince din ve devlete yararlı hizmette başarılı olamayacakları galip ihtimâldir. Ocaklardan meyaneler neferleri sorulsalar bilmemezlikden gelirler ve düzeltmeğe kalkışılsa bir alay kıskanç kimseler aslı faslı yok bir takım kötülüklerin yayılmasiyle disiplin kurma kaydına düşenlerin çalışma ve uğraşmalarına kesel getirirler. Diyelim ki, bundan sonra içimizden birleşerek bu işi düzeltmeye kalkılsa zamansız askeri disipline başlamak da karşı gelmeyi ve tehlikeyi davet demektir. **(Kıyle min fesadi umuril cündi el istiksaü aleyhim vaktel haceti vel muhasenetü lehüm zamanel muhasebeti ma'hüm).**

Bu esnada çıkarılması çok önemli olan topçu ortalarının neferlerini hazırlama tedarik ve tertiplerinde ağaları aciz, yetersiz ve şaşkın olarak sonradan yövmiyeli bir mikdar esame defteri yazılıp getirmiş ve bu esameler değiştirilip ayrılarak neferleri nizama koyup yazıldığı takdirde bir çok topçu ortaya çıkacağını anlatmıştı. Lâkin önce bu gibi düzene koymalarda başlangıçda dedikodu başladığından hemen istekli görünmeyip hele birer kez sahiplerini bu durumdan haberdar ediniz. Belki içlerinde sefere katılan bulunur, denilmişti.

Bunun üzerine esame sahiplerini toplamak niyetiyle yer yer adamlar tayin edilince kimi sefere gitmekten çekinerek, kimi efendisini dile getirmekden çekinerek adı geçen esamelere sahip çıkmakdan vazgeçmesi ve kimisi yerlerini söylemeyip gizlemek için günden güne hiyleler icad etmeleriyle bu bakıman aciz ve hayran kaldım, diye Sadrıâzam yanıp yakılarak durumu anlatınca Anadolu Kazaskeri Dürri zade Arif Efendi ve eski İstanbul kadısı Sadık Molla efendi hep birlikte söze başlayıp:

«Düzen işi toprak bütünlüğü ve milletin tek dayanak yeri ve esasıdır. Bu gibi çevrelerde bulunan esâme sahiplerine sahip çıkılmayarak dedikodu çıkarmaya kalkışanlar bastırılıp cezalanmalı ve ağız kalabalıklarına kulak asmadan hemen şimdiden disiplin düzenine başlansın,» demeleri üzerine Sadrıâzam:

«Ne fayda? Düzene koyma zamanı geçti. Bari bundan sonra çaresine bakılsın» davranışiyle Yeniçeri ağasına dönüp:

«İtina gösterilmesi gereken bu işlerde dikkat herkese farz olan borçtur. Özellikle Yeniçeri ağası olanlara göre sadakat ve doğruluk şartdır,» şeklinde söze başladıktan sonra: Bugün ocakda ne kadar esame mevcuttur?» diye açıklama isteyince Yeniçeri ağası, esameler maddesine bir şekil verileceğini ifade ettikten sonra:

«Ocakda mevcut olan esamelerin mikdarını ocağımıza birkaç kez kâtip olan Süleyman bey bilir» deyince, durum Süleyman beyden sorulunca:

«Mütekaid esameleri yevmiyeli olarak 40.000'e yakındır. Ve işkenci yedişer sekizer akçadan ancak 5.000'e erişebilir,» dedi.

«Nefer esamesinin kanunu nedir?» diye Yeniçeri ağasından sorulunca, yedi ve sekiz akça olduğunu bildirdi. Sadrıâzam:

«Böyle azıcık şeyle neferleri sefere göndermek ve çoğu vazifeleri ellerinde tutanların evlerinde zevk ve safa etmeleri lâyık mıdır?» diye itiraz edip «Mütekaid olanların ne mikdarı ocaklarda ve ne mikdarı kapulardadır?» diye sorulduğu için Yeniçeri ağası üçde birinin ancak ocaklarda olduğunu ifade eyledi. Yeniçeri ağası da, işte bu mütekaidlerin esameleri eshabından kaldırılıp kurtararak ocaklıya tahsis olursa 20.000 nefer hasıl olacağını bildirdi.

Buna cevab olarak Sadr-ı âzam işin ayrıntılarına girmeğe başlayıp:

«Bundan önce esame sahiplerinin isim ve resimlerini ve yerlerini ele alıp tayin iradesine dayanarak yapılan denetlemede ne kadar dedikodu olduğu herkesin malumudur. Bundan sonra bu iş nasıl yapılır?» diye sorunca Yeniçeri ağası:

«Ocaklı bu durumun kendileri için faydalı bir şekil olduğunu anlamalariyle hepsi denetlemenin yapılmasını güzel karşılayıp onayladıkdan başka ocaklı olanlardan yüz yüze karışan ve karşı koyan çıkmadığının doğru olarak görülüp bu gibi dedikodu çıkaranların ancak kapulu olanlardan ortaya çıktığı ve hak etmedikleri vazifeleri koruyabilmek için böyle ortalık karışdıranlar çıkarıyorlar,» deyince Sadr-ı âzam söz alıp:

«Mevacib işini herhalde bir düzene koymak lâzımdır zira serhadlere ve serasker maiyetlerine yeniden bu kadar esami yazıldı. Onlar da mevaciblerine hak kazandıkları halde bugün bile mevacib vermekte çekilen güçlüğe bakılırsa o zaman ne derecede zahmet ve meşakkat çekileceği açıktır» demesi üzerine hazır bulunanların hepsi kendiliklerinden, bu maddenin düzene konulması ve asla dedikoduya kulak asılmamak lâzımdır, dediler.

Sonra: «Rumeli valisi Mehmed Paşa'nın Sofya'da ortaya çıkardığı mes'eleye göre işine son verilmesi lâzım gelip Anadolu valisi Abdi Paşa'ya İsmail seraskerliğiyle Rumeli eyaleti ve Aydoslu Mehmed Paşa'ya sofya'da ikâmet etmek şartiyle Belgrad seraskerliği ve Anadolu eyaleti tevcih olunmak ve Özi eyaleti seraskerliği eklenerek vezaret rütbesiyle mirmirandan Bekir Paşa'ya verilmek hususları bundan önce görülmüştü. Ancak Aydoslu Mehmed Paşa bundan önce Rumeli valisi iken türlü zulüm ve baskı yapmıştı. Bu kez gerçekden bazı olmayacak baskılara girişmesi ve Bekir Paşa servet sahibi olmadığına göre üzerine alacağı işlerin idaresinde aciz ve şaşkın kalacağı akla geldiğinden adı geçen tevcih-

lerin yapılması hususunda ağır davranıldı. Bunun üzerine Aydoslu Mehmed Paşa'nın Rumeli uhdesinde olmayarak Sofya'da ikâmeti zulmüne mani olabilir mi ve Bekir Paşa'nın malum aciz olması ve düşkün hali sebebiyle ondan vazgeçilerek Silistire Seraskerliği vezirliği kaldırılmış olan Ruscuklu Hasan Paşa'ya vezirliği verilerek tevcih olunmak uygun mu ve Hasan Paşa orada doğma olduğuna göre gerektiği zaman asker çıkarmada ve başka hususlarda Bekir Paşa'ya üstün durumda mı gibi ikisinin birbirinden fark edilemeyen durumlariyle boşalan Serhadlere kimin tayin olunması lâzım gelir? Bunlar da bu meclisde karar bulsun.» denilince Müftüzade Ahmed Efendi işin sonunda Aydoslu Mehmed Paşa'nın zulmünden söz açıp diğerinin nasbını ileri sürdü. Süleyman Feyzi Efendi ile Ahmed Nazif Efendi de Ruscuklu Hasan Paşa'nın ehliyetsiz olduğunu ve işinin hakkından gelemiyeceğini açıklayarak Lâleli Mustafa Efendi ile birlikte Bekir Paşa'yı tercih ettiler. Kaptan Paşa da Çerkez Hasan'ın at binip iner kudretinde, askerliği sever, savaş bilgisinde ileri olduğunu söyleyerek Silistire Seraskerliğine şayandır deyince Süleyman Feyzi Efendi karşı koyup:

«Seraskerlik iyi binici olmakla yürütülemez. Seraskerlere lâzım olan güzel tedbir ve sevk idaredir. Çerkez Paşa Çarhacı olabilir,» diye (**Errey'u kable şecaatiş şüc'ani**) düşüncesini söyleyince Sadr-ı âzam da Kapdan Paşa kırılmasın diye:

«Çerkez Paşa'nın bahadırlığını herkes bilir. Lâkin uzak mesafede bulunduğu için emir aldığı yere varması vakit ve zamana muhtaçtır. Serasker nasbının ise şimdi gereği var. Yakında ve civarda bulunan vezirlerden birinin seçilmesi lâzım gelir,» dedi.

Ardından Şeyh-ül İslâm Efendi: «Çerkez Paşa'nın oraya varması altı ayı bulur ve ona vakit ayırmak işlere güçlük verir. Hemen başkası nasb ve tayin olunmalıdır,» dedi.

Süleyman Feyzi Efendi: «Özi valisi Ali Paşa'nın Sofya Seraskerliğine ve Aydoslu Mehmed Paşa'nın Özi muhafazasına nasb olunmalarını hatırlatınca Ali Paşa'nın Özi halkıyle güzel anlaşmış ve uymuş olmasına binaen Özi'den ayrılması gerek Sadr-ı âzam ve gerek hazır bulunanlardan bazıları tecviz etmeyip, şayed Özi'ye de bir serasker nasbı lâzım gelirse o vakit Ali Paşa serasker nasbolunup yerine de diğer biri muhafız tayin olunur, dediler.

Tevkii Çelebi Mehmed Efendi Livadiyeli Hasan Paşa'nın kapu kethüdası olması sebebiyle (**Herkes ra ruy der tamir duvar hodest**) yolunda onu tutup Seraskerliğe ehliyeti olduğunu ve hak sahibi olduğunu bildirdikden sonra dairesi halkının çokluğundan bahisle çadır, hayvan ve başka yol levâzımı göndermekde zahmet ve meşakkat olduğunu bildirince Şeyh-ül İslâm Efendi:

«Aslında bu gibi hizmetlerde kullanılmış mıdır?» diye her şeyde bir iki şeyi birbirinden ayırmak şart olduğunu açıkladı. Ancak Meclis'de hazır bulunanlar birbirine kaş ve göz işaretiyle Mehmed Efendinin yetersizliğine ve eksik düşünüp fikir ileri sürmesinden birbirlerine bu yolda konuşmaları ile Çelebi Mehmed Efendinin kendisindeki utanmayı kaldırıp yok etmek amaciyle Sadr-ı âzam hemen söze başlayıp:

«Bunların birisi buna benzer asker başında büyük işlerde kullanılmış değillerdir. Hemen mevcudun iyileridir diye öne sürülüyorlar,» buyurdu.

Sonra hâlâ Belgrad muhafızı olan Sadr-ı esbak İzzet Mehmed Paşa'nın Sofya Seraskerliği bile düşünüldü. Lâkin galiba ağır tabiati sebebiyle seraskerliği hazır bulunanlarca uygun görüldü.

Meclis müzakerelerinin şekil ve kararı Vasıf tarihinde böylece yazılıdır. Yine Vasıf tarihinde açıklandığına göre bu esnada Sofya'da iktidarı kuvvetli bir vezirin bulunması lâzım olup ancak Rumeli eyaleti kendisinde olsa yakınlığı sebebiyle zulüm ve baskılarına girişeceği ve mubaşirleri kazadan kazaya akın ederek eyaletin harab olacağı düşüncesiyle Muharrem-ül haramın altıncı günü Rumeli eyaleti İsmail canibinde oturmak şartiyle Anadolu valisi **Koca Abdi Paşa**'ya ve Anadolu eyaleti Sofya'da ikâmet etmek şartiyle Hazine Kethüdalığından vezirliğe erişen İnebahtı valisi **İsmail Paşa**'ya tevcih olundu ve Silistire'de oturan Özi valisi **Seyyid Mehmed Paşa** daha önce Deliorman ve o bölgenin düzen ve asayişine memur olup bu memuriyeti sırasında halk kendisinden kırgın olduğundan küçük bir bahane ile karışıklık çıkarmayı gözledikleri bazı belirtilerden anlaşıldığından Silistire'den uzaklaştırılması uygun görüldüğünden Bender kalesi muhafazası şartiyle kendisine Sivas eyaleti tevcin olunup Bender muhafızı Mirmirandan **Bekir Paşa**'nın, güzel davranışından Silistire'de oturması şartiyle kendisine vezirlik rütbesiyle Özi eyaleti ve Ağrıboz muhafızı **Emin Paşa**'ya İnebahtı Sancağı ihsan buyruldu. Ağrıboz Muhafazası da daha önce anlattığımız gibi sabık Rumeli Valisi Mehmed Paşa'ya tevcih olunmuştur.

Gerektiği zaman lâzım gelenlere verilmek üzere Abdi Paşa, İsmail Paşa ve Bekir Paşa'ya otuzar hil'atle üçer yüz çelenk gönderilmiştir.

«Denizde de bugün Osmanlı Devletinin küçük ve büyük mevcud gemileri ne sayıya yükselmişdir? Evvelce olduğu gibi tüccar gemilerinden alınıp da kullanılabilecek kaç gemi olabilir ve Akdeniz'le Karadeniz'in emir ve idaresiyle muhafazası kaç gemiye ihtiyaç gösterir?» diye ayrıntılı ve açıklamalı defterinin tutulması Kaptan Paşa'ya bildirilip uyarılarak sefer hazırlıklarına girişilmiştir.

KAPTAN PAŞA'NIN İNGİLTERE ELÇİSİYLE GÖRÜŞMESİ

Kalyoncu gurubuna mahsus olmak üzere bundan önce bina ve inşa edilmiş kışlanın açılış töreninde bulunmak üzere İngiliz elçisi oraya ge-

lerek Kapdan Paşa ile görüşdüğü sırada merasim bittikten sonra söze girişip:

«Hazret-i Ömer zamanından beri İslâm devletleri iyilik içinde, özellikle Osmanlı Devleti ile uzun süredir sulh içinde bulunduklarından» söz açarak «Rusların bu kez yaptıkları teklife müsaid davranmak Osmanlı Devleti için hayırlı olur. Zira hudud başlarında ve Akdenizle Karadenizde Rusların asker ve donanması emre hazır ve mükemmel olup takririne red cevabı verildiği takdirde muharebeye kalkıp müttefiki Nemçeli ile beraber Osmanlı Devletine taarruz edecekleri açıktır. Bu suretle ikisine birden karşı koymak ve savunma zor ve güçtür. Bir kere savaş kapısı açıldıkdan sonra çaresine kalkılsa da o vakit Rusya şimdiki istekleriyle yetinmeyip ardından başka teklifler ekleyeceği ve Nemçeli de ittifak gereği isteklerde bulunacağı düşünceden uzak değildir. Bugün İngiltere'nin aracılığı yalnız Osmanlı Devleti ile olan eski hukukuna katkıda bulunmak ve Osmanlı Devletine hayırlı olmak düşüncesine dayanır. Ve devletimizin aracılığı kabul olunursa iş düzelir ve sona erdikten sonra Nemçe Devleti tarafından bir şey istenmeyeceğine ve Şahin Giray'ın Koban'ın beri tarafında olan Tatar ve Çerkezlerle Abazalara, Soğucak ve o bölgeyi ele geçirmek düşüncesi vuku bulursa Ruslar tarafından açıkça yardım edilmedikden başka geri püskürtülüp engelleneceğine devletimiz söz verir ve aracılık yapar ve bu işin yoluna girmesi zamanı şimdidir. Yoksa bir süre geçerse Nemçe hazırlıkları için şu kadar masrafım oldu diye karşılığını ve tazminatını istiyeceği gibi bazı isteklerde bulunmak ihtimâli vardır. Dilediğim ancak dostluk ve insanlarımızı ayak altında kalmakdan korumakdır. Kaldı ki, bundan sonra Osmanlı Devleti her türlü levazım ve hazırlıklarını ziyadesiyle tamamlayıp bütün cephelerde dayanıp savunacak gücü kazandıkdan sonra Mora Yarımadasını kurtardığı gibi bu meramını da yerine getirir,» dedi.

Elçinin bu ifadeleri Kaptan Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye takdim olundu.

İngiltere elçisinin bu takriri her ne kadar vakit ve zamanın gidişine uygun ise de Rusların istediklerini elde etmeğe çalışmaları tepe noktasına vardığından bir bahane ile tahrik anlamında bir hiyle ve kurnazlık demek oldukdan başka Osmanlı Devleti savaşı göze almadan Kırım'ı Ruslara bırakmayacağına söz vermiş, sened vermiş olduğu bile duyulmuştur, diye Vasıf tarihinde yazılıdır.

Önce bildirdiğimiz gibi bir süreden beri İngilizler yalnız kalarak Amerika'daki haklarını yitirdiğinden bazı devletlerle ittifak ederek politikasını yürütmek devletlerce doğal işlerden olduğu gibi kendi menfaatlerini elde etmek dâvasına düşmüştür. Lâkin önceden Osmanlı Devleti bazı devletlerle ittifak etmiş bulunaydı İngiltere'nin bu ittifak çevresine girmesi ve belki Devlet-i Âliyyeye gerçekden yardım etmesi beklenirdi.

RUS ELÇİSİNİN KIRIM'A DAİR KESİN CEVAB İSTEDİĞİ

Rusya elçisinin bundan önce verdiği takririne meşveret meclisinde karar verilmek üzere Kapdan Paşa ve eski İstanbul Kadısı Müftizade Ahmed Efendi ve Reis Efendi Muharremin yirminci günü Aynalıkavak Sahil Sarayında Rus elçisiyle yaptıkları görüşmede Reis Efendi söze başlayıp:

«Bundan önce yapılan görüşmelerde geçen konularla aldığımız emrin özeti devletin ileri gelenlerine sunuldu ve üzerinde etraflıca düşünüldü.

Osmanlı Devleti Rusya ile yaptığı sulh anlaşmasında sözünde durup savaş açmak düşüncesinde olmadıkdan başka Kırım mes'elesinin bile Fransa ve İngiltere taahhüd ettikleri halde güzel bir sonuca bağlanmasına razıdır,» deyince Rus elçisi karşılık verip:

«İngiltere ve Fransa bu mes'elede aracılık yapacaklarını devletime yazdıklarında kabul edilmedi. Fakat Osmanlı Devletinin Kırım mes'elesinin bitirilmesini iyi karşılamasını sağlarsanız siz bilirsiniz denilmişti. Eğer elçileri Kırım mes'elesini iyi karşılamanızı arz etmedilerse aldıkları emirleri iyi işlemediler demektir ve aracılığa dair bir şey olmadığı geçen Meclisde de tarafımdan söylenilmişdir» dedi.

Reis Efendi sözünü tekrar edip:

«Elçiler bugünkü durumu anlatmakda kusur etmediler. Ancak Kırım mes'elesinin kesinleşmesini bildirdiklerinde yalnız Osmanlı Devletine yeterli olmak için irade olundu bu iradeyi devletlerine yazmalariyle haber gelmeden Kırım mes'elesini düzene koymağa başlamak uygun olmadıkdan başka birden bire kesinleşmesiyle Osmanlı Devletinin de tatmin olmayacağı açıkdır,» dedir.

Rus elçisi:

«Aracılığı devletimin kabul etmeyeceğini biliyorum. Ancak güzel bir şekilde deyiminden amaç nedir? Benim aldığım emir önceki Meclisde ve takrirde bildirilip açıklanan evet veya hayır cevaplarının birini elde etmekdir. Aracılık deyiminin ardından adı geçen taahhüd kelimesinden amaç nedir?» deyince Reis Efendi;

«Güzel bir şekilde deyimindeki amaç, aracılığını istediğimiz Fransa ve İngiltere elçileri siz ve biz bir yere toplanıp Kırım mes'elesini belirterek onların aracılığıyle iyi bir şekle bağlamakdır. Taahhüd deyiminden amaç da düzene konulacak Kırım mes'elesinin güvenilir değerde olmasıdır,» dedi.

Rus elçisi yine söz alıp: Aldığı emrin kesin olduğunu, aracılık istenmesi ve değişiklik iradesi işi gecikdirmenin anlamsız olduğunu, hayır der-

seniz savaş gerekeceğini bildirdikden sonra önce verdiği notanın sonunda bu anlamı taşıyan yeri tercümanına tekrar okuttu. Kaptan Paşa da:

«Kırım mes'elesinin kesinleşmesi önce elçilerin devletlerine gönderdikleri yazıların cevablarının gelmesine bırakmak uygun olur» deyince Rus elçisi:

«Bunda amaç aracılık ise bu olmayacak şeydir. Zira İngiltere ve Fransa aracılık etmeği devletimize yazdılar. Kabul olunmadı. Tekrar yazsalar kendileri küçük düşer, onun için yazmazlar. Aslında aracılık her iki tarafın isteği ile olmalıdır. Bugün devletim aracılığı kabul etmez. Gerçekden gecikdirilmek isteniyorsa Osmanlı Devleti notamızda yazıldığı gibi Kırım mes'elesini kesinleşdirip düzenine şimdi taahhüd etsin. Engel olmaz, beş on gün gecikdirelim. Aksi halde Kırım mes'elesinin kesin cevabını vermeğe bir gün tayin edin ve cevabınız ne ise verin. Zira aldığım kesin emir size arzolunalı otuz günü geçti. Devletim haber bekliyor. Özellikle bizim ve Nemçe'nin askerleri hududlarda bekliyor. Her gün bu kadar masraf ediliyor. Korkum budur ki devletim tarafından soğuk bir haber çıkar sulh bozulup da bu tarafa gel haberi gelir diye endişe ederim. Sonra ipin ucu elimden gider, iş zorlaşır,» dedi.

Osmanlı Devleti murahhasları işi tekrar söyleyip İngiltere ve Fransa'dan haber gelişine işi bağlamanın başka emredilen yönü olmayıp amaç ancak aracılığın yapılmasıdır. Çünkü onlar aracılık tutumunda devletimizden red cevabı alınca yeniden haber göndermeleri mümkün değildir. Bu suretle Rusya onlara haber gönderip gerçekden aracılık işinde önce sizlere red cevabı verilmişti. Ancak Osmanlı Devleti ile bu işin güzellikle meydana çıkarılmasını size bırakıyoruz, tarafımızdan rıza gösterildi, derse olur? Kırım mes'elesinin hallinde bundan daha iyi yol mu olur?» denilince Rus elçisi:

«Aracılık isteği boşuna ve emniyet dedikleri şey Fransa ve İngiltere arasında olan sözleşme ve taahhüddür» demekle:

«Amaç tartışma değildir. Ancak sözünüzde duracağınız bilinse Kaynarca anlaşmasında ve Aynalıkavak şartlarına hacet kalmazdı,» denilince Rus elçisi:

«Aynalıkavak şartları Kaynarca Anlaşmasını ortadan kaldırmaz, belki onun açıklamasıdır. O zaman öyle yapılmış olmasa savaş yeniden ortaya çıkardı,» dedi. Hatta Kırım mes'elesi kesinleşmedikçe savaş açılacağını bildirip herhalde kesin bir ecvab verilsin diye ısrar etti.

Osmanlı Devleti murahhasları tarafından, ip ucu kesilmesin düşüncesiyle:

«Aracılık kabulü kaçınılmaz olup sizin bile kesin cevab almakda ısrardan vazgeçmeyeceğiniz bu kez öğrenildi ve belli oldu. Artık bundan

sonra bu durum devletin ileri gelenlerine bildirilir yüksek iradeleri ne yolda ise birkaç gün sonra yine bir yerde toplanılıp emirler yerine getirilir» denilince Rus elçisi ikinci görüşmenin uzatılmamasını ve orada tekrar yapılacak bir görüşmeye bırakılmamak üzere, «iki üç gün içinde kesin cevab verilsin, aksi halde aldığım emre göre hazırladığım notayı veririm,» demesine cevab olarak:

«Herhalde Kırım mes'elesi tenkide muhtaç olup üzerinde durup düşünüldükten sonra cevabı verilir,» denildi.

Sonra görüşmeler için bir gün tayin edilmesinde ısrar edince:

Görüşme vaktini şimdi tayin etmek mümkün olmuyor başından sonuna kadar bu toplantıdaki görüşmeler Padişaha arz olunur. Görüşme zamanı taraflarından tayin olununca tercüman aracılığıyla tarafınıza haber verilir» denildi.

Rus elçisi yine söz alıp:

«Tatarlar karışıklık çıkarıp iki devlet arasında gerginlik çıkarmakdan geri kalmayacaklarına dayanarak serbestiyet ile şayet bu bunalım geçişdirilir zannedilip Kaynarca anlaşmasında serbest olmalarına karar verildi. Bugün bundan fayda görülmedi. Gün geçtikçe olayların gelişmesine ön ayak oldular. Ardından Kırımlılar devletimize tabi olup Hanları da katılmakla iki devlet arasında çekişmeyi icab ettirecek bir şey kalmamak için devletim de ele geçirip topraklarına kattı. Osmanlı Devleti böylece kabul edip de istenilen senedi verdikden sonra devletimin bir istiyeceği kalmayacağını ve anlaşmaya aykırı hiç bir duruma kalkışmayıp dözünde durup devam edeceğini Osmanlı Devletine bildirmeğe ve her yönden temin etmeğe emir aldım ve taahhüd ederim» dedi.

Bu görüşmeler sırasında Kaptan Paşa beş altı kez duyurmak üzere İngiltere ve Fransa Devletlerinin aracılıklarını açıklayıp birçok delillerle elçiyi kandırmaya çalıştı ise de fayda vermeyip elçi yine bir an önce kesin bir cevab verilmesini ve ikinci görüşmenin iki üç günü tecavüz ettirilmemesi yolunda üstün derecede ısrarla direnerek böylece meclise son verildi.

EK YAZI

Osmanlı Devleti vükelâsı, bu çekişmeyi ilk önce 1191 ve 1192 tarihlerinde ortaya çıkan çekişmeye kıyas ederek o vakit Aynalıkavak ayıklaması ile geçiştirildiği gibi bu kez de uzun uzadıya görüşme ve tartışmalara girişilerek sonunda Kırım'daki hukukdan bir parça şey terk edilerek Fransa ve İngiltere aracılığı ile güzel bir şekil alır zannettiler.

Halbuki o vakit ile bu vaktin pek çok farkı vardır. Zira o zaman Ruslar sefer açılmasını istemeyip kurnazlıkla isteğini yerine getirmek sevdasında idi. Ama şimdi hazırlıklarını tamamlamış, hemen sefer açacak durumda ve lâzım gelenlerle ittifak edip birlik olduğundan ve Osmanlı

Devleti ise yalnız ve hazırlıksız bulunduğundan Rusların öyle az bir şeyle kanaat etmiyeceği olağan işlerden olup ancak burası pek çok sonra anlaşılabildi.

VASIF EFENDİ'NİN ANLATTIĞINA GÖRE:

Rus elçisi bu kez görüşme yerine gelmeden önce Kaptan Paşa, Müftüzade Efendi ve Reis Efendi, aralarında bu sened işini görüşüp Müftüzade söze başlamakla beraber:

«Bu kâfirler Kırım'ı ahdile ve senedle ele geçirmediler. Belki açıkdan açığa fuzuli istilâ ile anlaşmayı bozdular. Benim bildiğim, bu durumda onlara yoldaşlık bize yakışmaz. Hemen, halt etmişsiniz, Osmanlı Devleti anlaşmaya aykırı durumunuza tahammül etmez. Bildiğinizden kalmayasınız, denilip de kesin cevap verilse ne lâzım gelir? Sefer ederlerse, Allahın yardımı ile karşı koyarız. İşin doğrucası böyledir. Lâkin öteden beri işlerin içinde bulunduğumuzdan ötürü Osmanlı Devletinin davranışı bellidir. Onun için görüşmelerde susmakdan gayri elimizden bir şey gelmez. Yoksa elçinin sözlerine karşılık sözmü bulunmaz?» deyince Kaptan Paşa:

«Beli, işin doğrusu böyledir, ama düşman bir değil ikidir ve ikisi de kuvvetlidir. Bizim askerimizde disiplin ve eğitim olmadığı bir gerçektir. Savaş ise üç şeye bağlıdır: Biri asker, ikincisi hazine, üçüncüsü bu askeri yetiştirmeğe yeterli kumandanlardır. Şimdiki halde bunların hiç birisi yok. İngiltere elçisi ile geçen gün Kalyoncu kışlağında yaptığım görüşmede baştan sona kadar beni tuttu. Böyle derme çatma ordu ile muharebeye başlansa, Allah korusun, sonuç vahim olur. Bu bakımdan Osmanlı Devletine sadakat şimdiki halde bir iş çıkarmayıp oluru ile bu işi kapatmak ve sonra hazırlığımıza bakıp kuvvet kazanmaktır. Sonra her iş kolay olur. Fransa ile İngiltere arasında olan muharebe bize örnek olmağa yeter. Önce Fransızlar yenilgiye uğrayıp da sulhu oluriyle düzenleyip sonra kendine çeki düzen verince bak şimdi nasıl galip geldi,» deyince Müftüzade Efendi:

«Baştan aşağıya sizin buyurduğunuz gibidir,» diyerek ona iştirak etmiştir.

Vasıf tarihinde böylece açıkça yazılıdır.

Müftüzadenin ilk çıkışına göre böyle bir sözle birden bire kanaat edişi şüpheyle karşılanır. Düşünceme göre önceki parlayışı Kaptan Paşa'ya bir gösteriş idi. Çünkü Kapdan Paşa'nın kuvvetli karakteri doğruluğu böyle işlere dayanır ve savaş tarafını ele alır diye ondan çekinilir ve hem de bazı kimseleri ağızlarını kapatmak için görüşmelerde öne atılırmış. Yoksa Kapdan Paşa kavga adamı olup politika memuru değildi.

KIRIM'A DAİR DEVLET RİCALİNİN TAKRİRLERİ

Gerektiği zaman toplanan umumi Meclis'de bulunanlara devlet vükelâsı tarafından bir mes'elenin güzel veya fena açıklanması teklif olunınca bazısı doğru bazısı doğru olmayan davranışlariyle düşüncelerini söyler ve bazıları topyekûn yaratıcı düşüncesinden ve açığa çıkan bönlüğünden susup sonra aralarında yaptıkları görüşmelerinde: «Ne yazık ki, işin doğrusunu söyleyemedik. Zira efendilerimiz kimsenin anadan doğma istidadını çekemeyip eğer güzelce bir düşünce söylense fazla görülür. Belki bir belâya uğramak olağan işlerden olduğu için (Men samet-i necca) yolunu tuttuk.» diye öğünmeye ve iftihar ederek işi yürütüp bitirenleri suçlamaya ve küçük düşürmeye çalıştıklarından Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa, geçen meşveret toplantısında:

«Herkes hatırına geleni serbest ve korkusuzca söylesin ve Meclisin çekingenlik verecek heybeti engel olursa birkaç gün içinde düşünüp düşünce özetlerini Kethüda Bey ve Reis Efendiye arz etsin,» diye emir verip tenbih etmişti.

Bunun üzerine bu sırada Muhasebe-i evvel Süleyman Feyzi Efendi Kethüda Beye gelip Kırım mes'elesine dair görüşme ortamında Kapdan Paşa'nın İngiltere elçisiyle Kalyoncular kışlasında yaptığı konuşmayı kendisine anlatınca söze başlayıp:

«Bu konuşmaya göre Moskof elçisinin verilecek cevaba uymayacağı açığa çıkıp belli olmakla görüşme gününde bu cevabı yerine getirmeyerek devletime dönerim diye ısrar ederse savaş çıkar. Hazinede para olmaması, askerin disiplinsiz ve eğitimsizliği, kumandan yetersizliği, düşmanın çokluğu ve Karadeniz'de Moskofların büyük küçük yüz elli parça gemisi oldukdan başka hudud boylarında emre hazır olup bütün cephelerde birden taarruz edecekleri ve karşı koymaya yeter askerimiz olmadığı hatıra geldikçe durup dinlenmemiz kalmıyor. Rusların tekliflerini kabul zor olduğu gibi zamanı yorumlayıp düşününce savaş kapısını açmak da güçtür. Bunda anlaşılmayacak birşey yok. Şimdi bugün için çare nedir? Meşveret meclisinde kararlaştırılan cevab bir kere elçiye verilsin eğer kabul etmezse Rusya'ya döneceği öğrenilince Reis Efendi kendisine gidip, «Senin böyle devletine dönerim diyeceğini bilmezdik, çünkü aldığın emir böyle imiş. Bu işin hal şeklini bir kere efendilerimize arz edelim ne yolda emir buyururlarsa sana bildiririz» sözünü» söyleyip akıllıca toplanacak sonraki Meclise bıraksın. Yine bir araya gelinip bir kere daha görüşme ve tartışma olsun. Zira işin sonunu düşünmek lâzımdır» dedi.

Sonra bu görüşmeler Defteremini Ahmed Nazif Efendiye gösterilince:

«Elçiye bildirilecek Kırım durumu cevabı, Fransa ve İngiltere devletleri tarafına elçileri tarafından yazıldı. Onların cevabı gelmedikçe Osmanlı Devleti buna evet veya hayır diyemez, sözünden ibaret olacaktı. İşte bu görüşmenin anlamına göre herhalde İngiliz elçisi Kaptan Paşa ile yaptığı konuşmayı ve konuşma şeklini Rus elçisine söylemiştir. Böylece verilecek cevabı tanımayıp İngiltere devletinin gelecek haberini elçisi size anlattı ve Fransa devletine de devletimiz daha önce kesin cevab verdi diyeceğinde kararlıdır. Duyulduğuna göre Rus elçisi bu tarafdan isteğine yanaşılmazsa dönecekmiş. Görüşme meclisinde geri dönüp çekilip gitmekde ısrar eylediği bu tarafdan da sen bilirsin muamelesi yapıldığı takdirde savaş kapılarının açılacağı Rusya ve Nemçe, ikisi birden savaş hazırlıklarını tamamladıkları için serhadlere taarruz edecekleri açıkça görülüyor. Hududlarda karşı koyacak yeter askerimiz ve Karadeniz kıyılarını koruyacak yeteri kadar gemimiz olmadığını herkes biliyor. Bu durumda zihinlerde durgunluk gelişiyor. Kırım mes'elesini tekrar kabul zorluğunda bile savaş çıkması kesin ve serhadleri muhafazaya yeter askerlerden toplanmasına karar verilmesi bunların celb ve hazırlığı zamana muhtaç olup düşmanın ise buna fırsat vermeyeceği açıkça belli olduğundan Reis Efendi ile görüşmesinde yatışmayıp Rusya'ya dönmekde ısrar edeceğini gördüğü halde akıllıca ne yapıp yapıp kesin cevabı bundan sonraki meclise bağlaması ve sonra bir yere gelinip tekrar Bab-ı Asafi de bir umumi meşveret kurularak çaresi araştırılıp görüşülür şekli uygun görülür.» diye takrir verdi.

Tevkii Çelebi Mehmed Efendi de bu görüşmeyi okuyunca:

«Önce tasarlanan cevabı Rus elçisinin kabul etmeyeceği açığa çıktı. Buna kesin cevab verildiği surette her halde savaş kapılarını açmak lâzım gelir. Düşmanın kış günü demeyip taarruz edeceği görünüyor. Bizim karşı koymaya yeter kuvvetimiz olmayıp özellikle kış günlerinde istediğimiz gibi asker çıkarmağa ve düşmana karşı sürmeğe gücümüz yetmez. Bundan başka Tiflis Hanı Ruslara tâbi olmuş. Ruslar Ananur yolu ile Tiflis ve Gürcistan'a araba yolları açmış olduğu ve taburunun bir ucu Tiflis'e geldiği bundan önce Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın benim elimle gelen yazısında ve gönderdiği haber evrakında yazılı olmakla savaş açıldığı gibi Tiflis Hanı maiyetindeki Moskof askeriyle Çıldır ve Kars taraflarına ve Açıkboş hâkimi Saloman da bir taraftan Çıldır ve Faş Ankara'ya yer yer tecavüz ve baskına geçecekleri kararlaştırılmıştır. Henüz Çıldır kalelerini tamir için tayin olunan memurlar yerine varalı iki ay oldu ve gönderilen top ve mühimmat Trabzon'dan naklolunamadı. O yerlerde birçok askere ve bolca mühimmat, akça ve zahireye muhtaçtır. İş şirazesinden çıkarsa düşman bizi her taraftan işgal için yer yer baş gösterecektir. Buraları etrafiyle tartışıp da Moskof elçisiyle yapılacak görüşmede kesin cevab verilmekdense akıllıca sonraki meclise bırakıp yeniden

bir meşverete geçişdirmek doğru olur zan olunur. Zira işin sonunu ve düşmanın çokluğunu ve Osmanlı Devletinin halini düşünüp teraziye koymak lâzımdır» diye ifade eyledi.

Ağızdan bana söylediği sözlerde de Kırım mes'elesini sened verilmeksizin bir şekil kabul edeceğini ve Nemçeli tarafından bir teklif yapılamıyacağını İngiltere elçisi taahhüd edeceğini de söyledi. Kapdan Paşa'nın dediği gibi İngiltere elçisi sened verilmeden Kırım işinde Osmanlı Devletinin susmasiyle işi yoluna koyacağını Nemçeli'nin de bu yolda teklifleri olmayacağını tanzim eylediği takdirde kendi kısa aklıma göre sekiz senedir dokuz senedir susulduğu gibi birkaç yıl daha göz yumulmasını uygun görürüm. Zira savaş çıktığı halde önce en azından 30.000 kese nakid'e, askerin disiplin ve itaatına karadan ve denizden büyük hazırlıklara ihtiyaç duyarız. Askerimizin eğitimden yoksun oluşu ve disiplinsizliği ile dağılmaları Sofya'da olan olaydan ve altı yedi aydır gece gündüz bu kadar emirler çıkarılıp mübaşirler gönderilmişken henüz serhadlere, İsmail, Silistire ve Sofya'ya ve özellikle düşmanın karşısında yapılan Adakale'sine topyekûn beş altı bin Yeniçeri gönderilemediğinden anlaşılıyor. Kuvvet ve kudret Cenab-ı Hakkın olup aciz ve mazluma yardımcı olacağında gerçekten şüphemiz yokdur. Lâkin Allah'ın âdeti her şeyi sebebiyle de halk ettiği inkâr olunamaz. İlerdeki olayların sonunda ne olacağını bilmek Hak Taala'ya mahsus olmakla zahir sebeplerde herkesin bildiği gibi eksiklik açık iken kaybedilmiş bir zafere dayanarak böyle kuvvetli düşmanlarla savaşın kapılarını açmak tiryakinin kendini bilmezliğine uyup öldürücü zehiri içmesi gibidir.

Şiir :

Lâ teşribussem alâ cür'ati,
Ve inne lüeddi lekü tiryake

Allah göstermesin başlangıçda ordu dağılırsa Osmanlı Devletine yazık olur. Sözün özeti Reis Efendi elçi ile görüşmede yatışmayıp elbette devletime dönerim derse akıllıca susturup bu tehlikeli işi tekrar görüşmek için kesin cevabı bir başka toplantıya akdarmak uygundur» diye fikrini açıkladı.

Matbah-ı Âmire emini Süleyman Penah Efendiye de bu görüşme sureti gösterilip durum hakkındaki düşüncesi sorulunca:

«Bu sefer evvelki seferlerle ölçülemez. Karadeniz kıyıları Rusların elinde ve duyulduğuna göre 150 parça küçük büyük gemileri Azak Denizi, Kerş, Yenikale, Özi suyu içinde bulunuyor ve askerleri sınır boylarından, taburlar serhadler karşısında işaret bekliyor. Moskof elçisine kesin cevab verilip de Rusya'ya döndüğü gibi savaş çıkacağı bellidir. Düşman gemileri Karadeniz'e ve askerleri serhadlerimize atılan ok gibi taarruz

ederlerse durum neye varır? Bu şehre otuz kırk gün zahire ve levâzım gelseme başımıza kıyamet kopar ve kendi derdimize düşeriz. Henüz bir gaile yokken, ekmekler siyahdır, odun kömür bulunmuyor' diye halk neler söylüyor. Karadeniz'de düşman gemilerinin önüne çıkacak bir gemimiz yokken biz uykuda iken düşmanın birkaç teknesi Boğazdan Taşrada birkaç top atsa İstanbul'a baskınla düşüp ahalisi birbirine girerek hepimizi şaşırtırlar. İşte bu sefer evvelki ile ölçülmez dediğimin sırrı budur. Geçen seferde ve geçmişde Karadeniz'de Ruslar'ın donanması yoktu. Benim kısa aklıma kalırsa birdenbire savaşın açılmamasına çalışmak doğrudur. Ve meclis görüşmelerinde Rus elçisine kesin cevab verilmeyerek tekrar bir müşavereye bırakılması lâzımdır,» diye sözü kesdi.

Eski Kethüda Lâleli Mustafa Efendi de derin düşüncelere dalıp kıyıya getirebildiği tedbirini söylemeyerek Reis Efendiye sade bir takrir göndermekle yetinmiş olup Kırım mes'elesini İngiliz ve Fransız devletlerinin aracılığına bırakıp, düşmanı birçok deliller ileri sürerek sulha yanaşmaya teşvik etmek hususlarından ibaretti.

Adı geçen görüşme sureti, hâlâ Şeyh-ül İslâm Mehmed Ataullah Efendiye gönderilip Kırım işini öğrenip sadarete göstermesi re'yine bırakılınca:

«Gereç İngiltere gerek Fransa ve gerek başkaları birbirleriyle birleşip Osmanlı Devletini korkutarak Nemçeli ve Moskof'un isteklerini kabul ettirmeğe ittifak ettiklerinde şüphe yokdur. Hamdolsun Sadr-ı âzam hazretleri sefer hazırlıklarına savaş tedbirlerine insan gücünden aşkın çalışmakta ve işini ilerletmekdedir. Allah muvaffak etsin. Bizler Nemçeli ve Moskof ile muharebeyi istemeyip ahdimizde kararlı olduğumuzu bildirirken onlar tanımayıp üzerimize gelirlerse Allah kerimdir. Hemen meşveret meclisinde kararlaştırılan cevab Moskof elçisine verilir. Görelim Hak Tealâ ne gösterir? Bu görüşmeyi sadaret mensubu efendilere göstermek lâzım gelmez» cevabını Reis kesedarı aracılığı ile Bab-ı âli'ye ifade ve gönderdiler.

Sonra Sadr-ı âzam Tersane'ye geçip Defterdar Efendi ve başka kapu ileri gelenleri ve Tersane-i Âmire emini hazır oldukları halde toplantı boşaltılarak savaş yapılması hususu ve deniz hazırlıklarının çaresi söylenince Kapdan Paşa söz alıp:

«Savaş'a girildiği takdirde yalnız donanma masrafı olarak 12.000 keseye muhtacız. Bu da tahmindir, 15.000 keseye varabilir. Bundan başka büyük küçük sefinelerimizin takımlarını tamamlamayı düşündüm 36.000 asker tutuyor. Her şeyden önce bu kadar paraya ihtiyaç vardır.

Bu para hazır emredilince verilir mi? İlk önce bunu soruyorum. İkincisi, 36.000 asker hangi yerlerden çıkarılacaktır? Derya askeri gemi ve

denizden anlar kimselerden olmak lâzımdır. Meşveret meclisinde ulemâ efendilerin uygun gördükleri veçhile Moskof elçisine kesin cevap verilip geri döndüğü anda gemileri çıkarıp zahire ve mühimmat gemilerimize taarruza başlayacak olur da koruyamaz isek, Tuna ve Karadeniz'den gemilerimiz gelip gidemez olur. Tez elden harp gemileri teçhiz ve askerini tamamlamaya ve çıkarmaya irade çıksa bile ne kadar çalışılsa üç ay sürer. Düşmansa fırsat vermez. Sözün kısası donanmanın hali böyle bir düşmana karşı koyacak asker ve hazırlıklar da buna kıyas edilirse savaş açmak tehlikelidir.» dedi.

RUS ELÇİSİNİN ACELE EDİŞİ

Rus elçisinin gönderdiği baş tercümanı Bab-ı âli'ye gelip: «Kırım maddesinin cevabı hazır mıdır? Hangi gün görüşme olacakdır?» diye sual açarak evet veya hayır cevablarından birinin bir an önce verilmesinde acele ettikden başka Kırım mes'elesine cevab olarak Osmanlı Devletinin hazırladığı bir şekli Rus elçisi Bey, işitmiş olup ancak kendisinin aldığı emre göre evet veya hayır cevabından birini elde etmekden ibaret olmakla başka sözün tanınmayacağını ve başka bir yol da olmadığını yemin ve kasem ederek tekrar ediyordu.

Bu suretle: «Osmanlı Devleti vakit kaybetmeden istenilen iki cevabdan birini versin. Zira vaktin müsaadesi yoktur. Bu bakımdan geciktirme, aksatma, zarar verici ve tehlikeli olur. Aldığım emir kesindir. Eğer verilecek cevab istenilen cevabdan başka bir şekil ise tekrar görüşmenin faydası yokdur» diye nota gönderdi.

EK YAZI

(Estaimû alâ umûrikûm bil kitmâni) Hâdis-i Şerifine uyularak her meşveret meclisi bitiminde devlet sırlarının gizli tutulması Sadr-ı âzam tarafından tenbih edilir ve böyle yapılması istenirdi. Bazen de yemin ettirilir iken yine içlerinden bazıları boşboğazlık edip devlet sırrını gizleyemeyerek şuna buna nakil ve izhar ettiklerinden devletin ruhu sayılan gizli sırlara düşmanın bilgisi vardır. İşte Rus elçisinin yalnız hazırlıklara fırsat vermemek için yazıldığı gibi bir iki gün içinde kesin cevab istemesi meşverete katılanlardan bazılarının gizliliği açığa vurmasiyle Osmanlı Devletinin gizli amacının duyulmasından doğmuş bir durum olduğu, Sadr-ı âzamın tarafından Padişaha arz edilmesi üzerine bu yolda çıkan Hat-tı Hümayun (Ek—2) sayısıyla kayda geçirildi.

Bu üzücü olayların başlıca sebebi Osmanlı Devletinin savaşa hazır olmamasıdır. Bu da o vakit devletin içinde bulunduğu zararlı bir düzensizliğin sonucudur.

Gerçekten vükelâ ve memurlar, özel çıkarlarından başka bir şey düşünmez ve devlet uğruna uyku ve rahatını terk ve feda etmek şöyle dursun, iç yarası olur diye devlet sırrını saklamak zahmetine bile katlanmayan kimseler olduğu gibi, Devlet ve Milletini sever ve bu yolda canını verir kimseler de vardı. Ancak yöneticilerin tümü düzensizlik içinde fenalar yüze çıkıp ehil ve işe yarar olanlar ve iş bitirecekler meydan bulamaz, bulsa da garaz sahiblerinin önleyici zorluk çıkarmalariyle istediği gibi at oynatamazdı ki, vaktiyle davranıp ileri düşünce ve görüşle kâr deyip işe el atsınlar.

Bundan başka işlerin yoluna konulmasında herkes istidatlı olduğu hak kazandığı işde kullanılırsa faydalı olur. Yoksa yalnız ehil ve bilirkişilere mükâfat olmak üzere kayrılmağa kalkılırsa onların ehliyetinden bir fayda görülmez. Zira ne Eflâtun'un Başkumandan olmasiyle zafer umulur ve ne de Feridun'un rahle başına geçmesinden bir sonuç alınır. Meselâ: Bir geminin bütün takımı ehil ve erbab olup da topçular yelkende ve yelkenciler dümende bulunsa, gerek fırtına çıkınca, gerek düşman taarruzunda adamlarının ehliyetinden ne faide görülür? İşte Gazı Hasan Paşa gibi savaş meydanının kahramanı olan bir zatın savaş idaresine memur edilecek yerde elçi görüşmelerinde vzifelendirilmesi de bu kabilden olarak yalnız düzensizlik eseridir.

Bunun özeti **işi ehline verme** emrine uyulmamak mes'elesi olup devlet düzeni şu âyet: **(En tüeddül emanati ilâ ehlihâ)** emrine uyula bilmesidir. Bu şiraze ne kadar sökülürse Devlet düzeni o kadar bozulur. Ona göre perişanlık, türlü kötü olaylar çıkar. Önce bilgi verildiği üzere Rus baştercümanı birkaç kez Bab-ı âli'ye gelerek kesin cevab istedi. İşin gecikdirilmesi savaşın açılmasını mucib olacağını anlatıp bildirdiğinden ötürü umum meşvereti lâzım gelip meşverete katılacak olanlardan bazılarının henüz mes'elenin ayrıntılarını bilmediklerinden Kırım'a dair istenen sened mes'elesine ve düşmanın baskısı, hazinede para yokluğu, askerin eğitimsiz ve disiplinsiz oluşu hususlariyle bazı başka sebeblere dair meşveret olmadan önce okunmak üzere yazılan özet kâğıdı sorulmak üzere Padişah'a arz olununca meşveret kurulmasına ve herkesin doğrucasını söylemesi emrine dair olan ve çıkarılan Hat-tı Hümayûn sureti aşağıda (Ek—3) de yazılıdır.

UMUMÎ MECLİSİN GÖRÜŞMELERİ VE KARAR

Muharremin 23 üncü perşembe günü Şeyhülislâm ve Kapdan Paşa ve Seyyid Mustafa Paşa, Sadaret ileri gelenleri, Mekke ve Medine'den işine son verilenlere gelince, ilim adamları ve Haremeyn muhasebesine dek işine son verilmiş ve nasbedilen devlet ricali ve ocak ağaları ve kâtipleri genellikle Bab-ı âlide Sadr-ı âzam huzurunda toplanıp ilk önce adı

geçen özet kağıdı ile Hat-tı Hümayun, Rus elçisiyle yapılan görüşme zabıtları, istediği sened sureti önce Osmanlı Devleti ricalinden bazılarının kaleme alınmış olan eski bildirdikleri takrirleri, memurların kazalardan para çekerek asker çıkarmadıklarına, askerin azlığına, disiplinsiz ve eğitimsizliğine, özellikle Bender'de çok azaldığına, 13.000 kuruş Bender topçularının mevacibleri para olarak ve havale edilerek gönderilmişken 4.000 kuruş gitmesi, geri kalanın ocaklısı ellerinde kaldığına dair Abdi Paşa tarafından gelen yazısının özeti ve Rumeli Eyaleti zeamet ve timar sahiplerinin Belgrad civarında kışlaması ferman olunmuşken kulubelerini yakıp, bizler Belgrad tarafında bulunan Kariyelerde kışlayacağız, diye duyurup vilâyetlerine gittiklerini ve Ada-i Kebir'den 60 nefer yamakların firar ettiklerini bildirir Eflâk Voyvodasının gelen yazısı okundu. Ne istendiği her kese yayınlanıp duyuruldu.

Sonra Sadr-ı âzam söze başlayıp: «Bugün olanlar hepinizin malûmu oldu. Osmanlı Devletinin ona yardım etmek istiyen kullarısınız. Hatırınıza gelen her ne ise, yani Osmanlı Devleti için savaşmak mı? Yahud adı geçen senedi vermek mi? Hangisi hayırlı ise saklamayıp söyleyiniz. Bu iş devletimizin işidir. Bir türlü kuşkuya düşmeyiniz. Filân şöyle söyledi, filân böyle söyledi, diye kimseye gücenmek yoktur. Eğer ben bu meclisde söylenen söz için gücenip de söyleyen kimseye kötülük edersem Allahın kılıcına uğrayayım. Hakkı gizleyip söylemeyen Allah tarafından azarlanır. Hepimiz Allah önünde ceza gününde sorumlu olacağız. Hak huzurunda ne şekil söyleyecekseniz bu meclisde de öylece söyleyiniz. Bunda büyüklük ve küçüklük olmaz. Sened mi verilecek savaş mı açılacak? Bu meclisde, kesin belli olmalıdır. Başka bir meclise geri bırakılması veyahud iki cevabın birinden başka diğer cevab verilmesi mümkün değildir». Ya seferdir, ya da ikisinden birini yükleneceksiniz, anlamını okuyup anlatınca meclisde bulunanların hepsi başlarını önlerine eğip durumu tartışmak için kendilerince düşünceye vardılar.

Sonra Sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm birlikde hazır bulunanlara hitab edip:

«Niçin susuyorsunuz? Hak ne ise söylemelisiniz», diyerek ilim adamlarına döndüklerinde İstanbul Kadısı **Arabzade Sadık Molla Efendi** cevaba girişip:

«Devletin za'fına dair söylenen özürlere göre şimdiki halde Sulh savaşa üstün ve doğru re'y bu görünüyor,» dedi.

Ardından İstanbul kadısı **Müftü zade Ahmed Efendi**: «Bizler müslümanların kumandanı olan Padişahımızın re'y ve emrine içden ve açıkca itaat edip emrini bekliyoruz. Kırım meselesi için böyle oldu, diye yorumda bulunmak olmayacak şeydir,» diyerek Sadr-ı âzam'a dönüp: «Siz Padişahımızın kesin olarak vekilisiniz. Bu yolda Padişahın re'yi ne ise

buyurun, bizler de duyduk itaat ediyoruz deriz,» yolunda bir garib başlangıç yapınca Sadr-ı âzam karşı koyup:

«Bu söz söz değildir. Kırım mes'elesi bir kişinin re'yi ile yürümez. Herkesi ilgilendiren büyük bir iştir. Eğer Padişahın ve benim re'yimizle kesinleşecek meselelerden olsa sizlerin bu meclise davetiniz gerekmezdi.

Bu iş ne veçhile kesinleşecek ise ilim adamları ve devlet ricali ocaklar ağaları ve subaylarının el birliği ile kesinleşmelidir. İşin doğrusu bu oldukdan başka Şevketli Padişahımızın da istediği budur,» deyince hazır bulunanların çoğu onu tasdik edip: «Görünüşde herkesin beraberliğiyle olmalıdır» dediler.

Osmanlı Devleti ricalinden bazılarınca önce kaleme alınmış olan yukarıda geçen yazılar bu aralık okunup tamam oldukdan sonra Sadr-ı âzam söze girişip:

«İşte bu efendilerin re'yi budur. Fakat bu re'yler işi kesinleştirmiyor. Bu haliyle seferin iyi karşılanmadığına dair bir başlangıçdır, sonuç değildir. Sonuç bu meclisde alınacaktır. Bakalım ittifakla alınan re'y nedir?» deyince Kapdan Paşa cevaba girişti:

«Savaş yeterlilik ile olmalıdır. Henüz savaş'a gerekli olan hazine ve asker durumu herkesin bildiği şeydir. Yeterli hazırlık bitmeden savaşa girmek tehlikeli ve kırıcı olur. İlk önce bunu düşünüp tartışmalıdır. İngiliz elçisiyle yaptığım görüşmede Kırım mes'elesine Osmanlı Devleti tarafından sened verilmeden, hemen Ruslar'da kalmasına karar vermekle düzen vermek mümkündür demişdi,» dedi.

Müftü zade efendi ardından: «Ben meclisde beraberdim. Moskof elçisine her türlü söz söylendi. Lâkin yatışmayıp sened verilmemek şöyle dursun belki senedin sözlerini bile değiştirmeye razı olmayacağı muhakkakdır.

Kapdan Paşa Fransa ve İngiltere'den gelecek habere kadar geri bırakılmasında beş on gün gecikdirilmesi birkaç kez söylendi. Üç günden fazla gecikdiremiyeceğini bildirdi. Sonra, pek güzel beş on gün sabredelim. Zamanı gelince senedi istediğim gibi vereceğinizi şimdi taahhüd edin, dedi. Düşmanın gururu bu derecelerdedir» diye sözü kesince Rumeli kazaskeri Arab zade Ahmed Ataullah efendi söze başlayıp:

«Bu sened Moskofluya verildiği takdirde bundan sonra başka bir istekde bulunmayacağına bir başka devleti kefil gösterir mi?» demesine cevab olarak:

«Kefalet şöyle dursun henüz Fransa ve İngiltere devletlerinin aracılığını kabul etmedi» denilince:

«Ya sözünde duracağını veya durmayacağını nereden bilelim?» deyince:

«Şimdiki halde iddiası böyledir. Bundan sonra bir isteğim yokdur, diyor ve kendisi taahhüd ediyor. Ama sözünde durur mu, durmaz mı, Allah bilir,» denildi.

Kapdan Paşa'nın, İngiltere elçisinden nakletmiş olduğu sözler esassız olmamak gerekdi. Prusya'nın notası da bunu doğrularken Müftü zadenin uygunsuz sözleri arasında bu incelik araya gitti. Halbuki görüşmeye değer konu idi. Bu konunun sened vermeden susarak geçişdirilmesi kuvvetle umulurdu. Artık vükelânın gafletlerinden yahud boş bulunmalarından ve her neden ise burasının açıklanmasına girişilmeyip sözü kefalet konusuna geçince Kazasker Efendi yine söz alıp:

«Siz Kaynarca ve Aynalıkavak anlaşma ahidlerinde durmadınız. Şimdi bize nasıl itimad gelebilir? Senedi size verelim. Lâkin bize bir kefil gösterin, diye elçiye bir defa söylense,» deyince müftü zade efendi mukabele edip:

«Efendi, sen ne söylüyorsun? Herif üç güne dek ya sened ya cevab verin diyor, hattâ bu Perşembe günü cevab bekliyordu. Bu gün dört gündür sabrına şaşıyorum,» deyince Sadr-ı âzam ve Reis efendi:

«Elçinin sabrettiği yoktur. Görüşmenin ertesi salı günü tercümanını gönderip sual sormakta ve çabuklaşdırmakda kusur etmedi,» dediler.

Kapdan Paşa sözü kesip:

«Düşman iki değil, üç, dörttür. Zira Venedik bile ayaklanmıştır. Gürcistan bile Moskof'a tâbi oldu. Bu yüzden Anadoludan ve Rumelinden Kara ve denizden taarruza hazır dört düşmanımız vardır,» dedi.

Süleyman Penah efendi söze başlayıp: «İşte düşmanlar böyle ve Osmanlı Devletinin zaafı meydanda iken bunlara cevab verildiği halde karşı koymamak ve başka gaileler şöyle dursun, maazallah taalâ düşmanın birkaç gemisi Karadeniz Boğazının dışına gelip birkaç top atsa İstanbul halkının yiyeceği Karadeniz'e bağlı olmakla zahire yolunu kesse İstanbul'un hali neyle sonuçlanır? Böyle hazer zamanında zahire zaman zaman gelmekde iken ekmekler siyahtı, şöyle idi, böyle idi diye, İstanbullu türlü türlü dedikodu çıkarıyorlar. O vakit sefer gailelerini bırakıp İstanbul zahiresini düşünmeli! Benim bildiğim bunun hayırlısı bu işi sulhla bitirmekdedir,» dedi.

Sadr-ı âzam tekrar söze başlayıp: «Benim istediğim sefer olmasın demek veyahut savaştan kaçmak değildir. Bir canım var, din ve devlet uğrunda feda ederim. Dünya kimseye baki değildir. Savaş hazırlıklarımız mükemmel olsa, bir gün durmayıp ne olursa olsun diyerek Allah'a sığınıp savaş kapılarını açarım. Lâkin hazırlıklar tamamlanmış değil. Ben şu mesnede geleli ancak bir sene oldu. Benden önce gelenler sefer hazır-

lıklarını tamamlamaya kesin olarak başlamadılar. Başka hazırlıklar şöyle dursun, ihtiyat olsun diye sefer zahiresi diye bir dane zahire bile tedarik etmediler. Hepiniz bu meclisdesiniz, öyle değil midir?

Ben bu göreve başladığım zamanlarda bir zahire danesi bir yere gönderilmiş miydi?» deyince hazır bulunanların hepsi tasdik edip bunu bildiklerini söylediler.

Sadr-ı âzam yine söze devam edip: «Göreve başladığım günden beri boş durmadım, gece gündüz gücüm yettiği kadar hepinizin bildiği gibi elden gelen sefer hazırlığını yapıp yerlerine gönderebildim. Hâlâ Seraskerlerin bulundukları yerlere ve başka yerlere, sefer olur düşüncesiyle, ordunun geçeceği yerlere zahire yığınağı yapıldı. Seraskerler ve başbuğların maiyetlerine ve gereken yerlere gönderilmek için Varna'ya top ve mühimmat gönderildi. Hattâ bir mikdarı seraskerlere ve başka bölgelere gönderildiğini hepiniz biliyorsunuz. Sadr-ı âzam soğuk lâf edilmez demeyip en ufak hazırlıkda bile kusur ettimse söyleyin. Bana şöyle söylediler diye kızıp cezalandırma kaydına düşersem, Allah-u taalâ belâmı versin!» deyince hazır bulunanların hepsi birlikde:

«Sizin asla kusurunuz olmadı ve bu kadar az zamanda bundan ziyade çalışma ve başarı olamaz» dediler.

Sadr-ı âzam yine söz alıp: «İşte bu zamanda hazırlıklarımız ancak bu duruma geldi. Fakat düşmana karşı koymağa yetmez. Yetmediğini hepinize açıklamak bile üzerime lâzımdır. Büyük hazırlıklar yaptım diye ağız kalabalığı etmem. Doğrucasını söylerim. Bakın, görün, meclisi buna göre karara bağlayın.»

Muhasebe-i evvel Süleyman Feyzi Efendi söz alıp:

«Siz her şeyi doğruca söylediniz. Devletimiz şeriata bağlıdır. Gereğini ulema efendiler bildirsinler» deyince Müftü zade Efendi ve Tevfik efendi karşılık vererek:

«Savaş ve sulhden ikisinden birine yönelmek önce Osmanlı Devletinin kuvvetli veya zaif olmasına bağlıdır. Bu da ilim adamlarının bilgisi dışındadır,» dedikleri zaman Sadr-ı âzam cevaba girişip:

«Kuvvetli veya zaif olduğumuz hususları bir bir anlatıldı. Açıklanmadık, bilgi dışı bir şey kalmadı. Önce Hazine kuvvet ve kudretin en önemli hususudur. İşte Defterdar Efendiden sorulsun,» deyince Defterdar Efendi:

«Şimdiki halde sefer açılmamışken Osmanlı Devletinin masrafı iradından fazladır,» dedi.

Sadr-ı âzam yine söz alıp:

«Darbhaneyi derseniz, işte Darbhane emini de buradadır, söylesin. Darbhane'de bugün mevcud olan akça ancak 7000 keseye varır. O da Kapdan Paşanın ifadesine göre yalnız donanma masraflarının ancak yarısı-

na karşılık olur. Gelelim asker hususuna: İşte ocaklar ağaları buradadır. Henüz kışda asker toplamaya mecbur olanların askere ve arabaya bedel akça aldıkları ve 13.000 kuruş Bender topçularının mevacibi gönderilmişken Kaleye 4.000 kuruş varıp geri kalanının yenildiği şimdi okunan kâğıddan anlaşıldı. Asker bedeli alan mübaşir kim ise elbette cezası icra olunur. Ve bunlar, Allahın lütfu ile, nizam bulmaz değil, bulur. Lâkin zamana muhtaç. Düşmanlarımız ise hududlarda hazırdır,» dedikten sonra Topçubaşıya hitaben:

«Ağa bu 13.000 kuruş niçin noksan gitti? Geri kalanını kim aldı?» deyince:

«Bu akça benim zamanımda gönderilmedi, haberim yok, bilmiyorum. Düzeltip size anlatırım,» dedi.

Sadr-ı âzam yine söz alıp: «Bunlar ne yapsınlar? Uzun süredir askerin disiplini bozulmuş. Bunlar nasıl buldularsa öylece kullanırlar. Disiplin ve eğitime çalıştıkları, yok değil. Gerek Yeniçeri ağasının ve gerek başka ocak ağalarının ve Subaylarının gayretleri var. Lâkin zamana muhtaç. Bunları suçlamanın ne faidesi var? Meselâ, ocağın niçin ve bu mübaşir buna nasıl cesaret etti diye, yeniçeri ağasını suçlasam, ağa olalı üç ay oldu, ne bilsin, ne yapsın? Darılıp işine son versem yerine gelecek adamın halini ne bileyim? Tecrübeye muhtaç. Şimdi bunu tecrübe edelim, inşallah çalışır, aksi halde bunun işine son vermek bir şey değildir. Ama önce tecrübe etmeden azlin mâ'nası yoktur, faidesi de yoktur. Geri kalanları buna göre ölçün. İşte askerin hali de böyledir. Sefer gereğinden biri de Başbuğ olacak vezirler ve Kumandanlardır. En seçkini diye seraskerliğe intihab ettiğimiz vezirlerin selef ve haleflerinin halleri hepiniz tarafından biliniyor. Devletin zaif veya kuvvetli olduğunun derecesi bu açıklamalarla ortaya çıktı. Verilecek Şer'i cevap buna göre verilsin,» dediği sırada devlet ricaline, ocak ağalarına hitab edip:

«Ağalar, efendiler, açıklanan durum böyle değil midir? Eksikliği fazlası var mıdır? Düşmanlarımıza karşı koyacak asker toplamak ve hazırlamak mümkün müdür?» deyince Devlet ricalinden bazıları:

«Osmanlı Devleti topraklarında asker çok, lâkin disiplin ve eğitimleri ve gerektiğinde durup dayanacakları yok,» dediler.

Ardından Nakib-ül eşraf efendi Yeniçeri ağasına hitaben:

«Ağa, ne dersin, asker çıkarabilir misin?» dedikleri zaman:

«Çalışır, elden geldiği kadar çıkarırım,» deyince yine Nakib efendi karşılık vererek:

«Elden geldiği kadar dediğin asker düşmana yeter mi? Çıkarabileceğin asker düşmana karşı koymada durup dayanabilirler mi? Dayanabileceklerini taahhüd eder misin?» demekle tartışmaya yol açdı.

Ardından Cebecibaşı Hacı İsmail ağa söze girişip dedi ki:

«Ben, seferlerin çoğunda bulundum. Özellikle geçen seferde, her yerde yine özellikle Şumnu'da beraberdim. Savaş başka şeye benzemez. O vakit bir düşmana karşı koyamadık, ne duruma geldik! Ben sağdan sağa söylerim; böyle işte susmanın mânası yoktur. Din ve Devlete hayırlı olanı söylemelidir. Cebehaneden dört ortayı çıkarıncaya dek dünya kadar akça harc ettim. Bizim askerde iş yok. Eğüp bükmenin mânası yoktur. Durumumuz besbelli. Hemen sulh anlaşmasına karar buyurun ve bu Meclisde bunu kesinleştirin. Aksi halde karşı koymak mümkün değildir».

Tevkii çelebi Mehmet efendi söz alıp: «Çıldır valisinin yazısında Moskof'un Gürcistan ile birlik olduğu ve yeniden o taraflara araba yolları açtığı ve büyük sayıda asker gönderdiği ve savaşa hazır oldukları ayrıntıları ile yazılı olarak huzura takdim olunmuştu. Düşmanın o taraflarda bulunduğu yer Ahıska'ya üç dört saat mesafedir. Eğer savaş kapısı açılmak lâzım gelirse Çıldır, Kars, Erzurum ve buna benzer yerlerden hayır yokdur. Anadoludan asker göndermek mümkün değildir,» dedi. Lâleli Mustafa efendi de onu tasdik etti.

Tersane emini Sırrı Efendi söz alıp: «Emretmiş olduğunuz tertibatı Kapdan Paşa ile görüşerek defter edip takdim eyledim. Masrafların ne dereceye vardığı görülür. Bundan başka Bağdat Valisi tarafından gelen yazıda Moskofların Mazendiran taraflarında acem topraklarına girdiği yazılmakla bu suretle savaş açılırsa ne ile karşılanır? İşte Kapdan Paşa hepinizden fazla savaşa istekli bir vezirken o bile uygun görmeyip savaş yapılamaz diyor,» deyince Kapdan Paşa da onu tasdik edip:

«Ben böyle vakitte cenk münasip midir diyemem. Allah korusun sonu facia olur. Bu durumda sulhden başka Osmanlı devletine hayırlı iş yokdur,» dedi.

Sadr-ı âzam hazır bulunan başkalarına hitab edip:

«Bu durumda her birinizin re'yi ne ise söyleyin. Şimdi susup da sonra evlerinizde toplanıp onu bunu kötülemeyin. İşte Şevketli Padişahımız Hat-tı Hümayûnlarında söylenmesi vacib olanı meclisde söylemeyip sonra ara bozacak davranışa başlayanların hakkından gelirim,» diye bildirmişler. Sözünüz ne ise şimdi bu Meclisde bildirin ve bu meclisde söylemeyip de Kırım meselesi nasıl kesinleşecekse kesinleşdikden sonra evinde veya bir başka meclisde taşlama benzeri bir kimsenin söz söylediğini duyarsam, vallah-ül âzim büyük ve küçük demeyip hatır ve gönüle bakmadan evlâdım bile olsa cezalandırırım. Gözünüzü açıp meramınız ne ise şimdi bildirin,» deyince Sipahiler ağası Hacı Selim ağa cevaba girişip:

«Moskoflar Kırım'ı şimdi ele geçirdi. 10 yıldır elindedir.

Hanın ismi vardı. Şimdi 10 yıldır elinde olan topraklardan Moskof'a çık diyebilir miyiz ve desek çıkar mı? Bu durumda iken karşı koymak

mümkün mü? Savaş açılsa, iyazim billâh, rüsvaylıkdan başka ne faidesi olur? Bu durumda sulh anlaşmasından daha iyi hâl şekli mi olur?» dedi.

Sadr-ı âzam, Şeyhülislâm Efendiye dönüp:

«Şer'ii dâvalarda müddea lâzım olduğu gibi faydalanmakda da müddea lâzımdır. Davanın iç yüzü müftüye yazılmalıdır ki, fetvaya uygun olsun. Fetvayı, anlatışa göre verirler, deyimi meşhur meseldir. İşte ayrıntıları ile durum dava şeklinde bildirildi. Siz ve başka ilim adamları şer'i cevabını bildirin» deyince Şeyhülislâm efendi ve Nakib efendi ve Müftü zade aralarında konuştukdan sonra Müftü zade efendi söze girişerek:

«Çünkü mes'elenin şer'i cevabını istediniz ve devletin kaçınılmaz özürlerini bildirdiniz. Şeriat-ı mutahhara'nın gereği budur ki, kötülükler bir araya gelince kolayını bulmak vacibdir. Meselâ: Bir mümin namaz kılacak olsa elbisesi pislikli olsa başka elbisesi de olmasa çıplak kılmak yahud o pislikli elbise ile kılmakda hangisi lâzım gelir? Elbette çıplak kılmayıp pislik bulaşık elbise ile kılmak lâzım gelir. Bu durumu bilirsiniz. Bu durumda da sefer açılmasının kötülüğü Sulh anlaşmasının kötülüğüne üstün olduğu için kolayı olan sulhu uygulamak gerekir,» deyince Defterdar Efendi söze başlayıp:

«Sefer olunca açığa çıkan mahzurlar sayıldı ve her hususda herkesin bilgisi var. Sefer olmayıp da Moskofa sened verildiği halde devlete ve hazineye mahzuru nedir, o da bildirilsin ve herkes öğrensin,» deyip ancak defterdar efendi uzakça bulunduğundan Sadr-ı âzam:

«Efendi söylediğin nedir?» diye sorunca Kethüda bey yakınında olduğu için kulunuz şöyle söylüyor diye söz edip anlattı.

Sadr-ı âzam ve hazır bulunanlardan bazıları cevaba koyulup dediler ki: «Moskof'un Kırım'ı ele geçirmesi önce anlaşmaya aykırıdır. İkincisi, Kırım, Taman ve Koban da bu kadar müslüman vardır. Sened verildiği halde düşmanın anlaşmaya aykırı taahhüd hareketini ve bu kadar müslümanın reaya olmasını kabul etmiş oluruz. Görünüşde işte bu mahzurlar var. Bunlardan başka ne mahzur olduğunu ve ne olacağını Allah bilir.

Kazasker efendi söz alıp:

«Şu kadar var ki, Karadeniz de Moskof elinde olacak ve belki bir mikdar zahireden sıkıntı çekilecek. Lâkin Kırım serbest iken bile Karadeniz Moskof elinde idi. İnşallah o sıkıntı da çekilmez» demiştir.

Düşmanın taahhüdüne aykırı hareketini ve bunca Müslümanın esir edilmesini kabul edip açıklamak şer'an mahzurludur. Bu gerekçe ile bunları kazasker efendi bildirmeli iken aksi durumda onları başkaları bildirip Mülkiye Memurlarının düşünecekleri Karadeniz'in Rusların elinde kalması maddesini de Kazasker efendi bildirmiştir.

Gerçekden Osmanlı Devleti şer'i şerife bağlı olduğundan bütünü ile vükelâ ve memurların önce şer'i mahzurları bilip de söylemesi gerekir.

Ancak her halde bildirilen mutalaanın tamamlanması şarttır. Bu durumda bildirilen toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürecek şeyler pek az söylenmiştir. Çünkü Karadeniz'in en güzel limanları Kırım'da olduğundan onu ele geçirmekle Karadeniz'de Rusların nüfuzunu artırması, müstakil olarak böylece İstanbul'u göz hapsine alması, zâhire sıkıntısına nisbeten daha ağır bir mahzurdur. Zira Osmanlı Devleti toprakları, Allah'a hamdolsun, bereketi dolayısiyle ziraat işlerine önem verildiği takdirde İstanbul'u değil birçok memleketi besler. Ama Karadeniz'de Osmanlı devletine karşı bir donanmanın ortaya çıkması büyük bir mahzur olmuştur. Kırım'ın böylece Jeopolitik olan önemini eğer bütün burada bulunanlar bilmiyorlarsa büyük bir gaflet. Eğer garaz bilmemezlikten gelmekse fena bir davranıştır. Lâkin bu husus toprak bütünlüğü meselelerinden olduğu için aslında Kazasker efendinin meslek görevi ve memuriyeti olmadığından bu mes'elede söylenen noksan mutalaa başka ricale yüklenmek lâzım gelir. Her ne hal ise senedverilmesi işinde evet veya hayır diye re'yler açıklandığı gibi karar kılar gibi oldu ise de henüz takrir olunmayıp bahisler dağınık olmakla Kethüda bey söz alıp:

«Şimdiki halde meclisin ne sonuca vardığını birimiz bilemedik. Eğer çoğunlukla Moskof'a istediği gibi sened verilmesi karar altına alınırsa sened vermekle işin bitirildiği düşünülmeyip hazineyi arttırmak, askeri düzene koyup hududlara kuvvet yığarak büyük savaş hazırlıklarına gece gündüz önemle çalışmak vacibdir. Zira düşman bizi hazırlıksız ve kuvvetsiz ve askerimizi disiplinsiz ve eğitimsiz gördükçe bundan sonra da nice nice tekliflere koyulacaktır. Hepimiz önem vererek çalışmalıyız ki, düşmana karşı koyabilecek kuvvet kazanalım. Senedin verilmesi kararında bu durum da şart koşulmalıdır. Bunu ebedî sulh zannetmemelidir.» dedi.

Şeyhülislâm efendi:

«Acaba şu Moskofla bir mutareke tanzimi kâbil değil midir?» dediğinde: «Böyle bir iddianın yeri olmayıp sened verilmesi istenildiği veya red cevabıdır. Bu ikisinden başka şey kabul etmez» denildiği sırada Sadr-ı âzam dedi ki:

«Buyurduğunuz Mütarekenin mâ'nası nedir? Meselâ şimdi herkesin birleştiği senedin verilmesinde karar alınırsa sened verildikten sonra şimdi söylendiği gibi hazırlığımıza bakıp bütün savaş hazırlıklarıyle mükemmel olarak savaş hazır olduktan sonra sefer açılınca şimdilik verilen mütareke yerine geçer. Buna böyle yapmayıp da Moskof'a mütareke teklif edilse taahhütler yalnız Kırım mes'elesinden ibaret olmadığı için başka şartları da geçici almak gerekir.»

Rumeli kazaskeri efendi: «Şu sened bir daha okunsun,» deyince tekrar okunurken sened suretinde bir fıkrada Koban nehrinin beri tarafı olan Soğucak ve başkaca o bölgenin Osmanlı devleti elinde kalması maddesine yer verilmişti. Kazasker efendi:

«Bu ne demektir? diye sorunca Sadr-ı âzam ona cevâb vererek:

«Bu yerler hâlâ Osmanlı Devletinin toprakları içindedir. Lâkin ters anlamı da vardır. Kethüda bey bilir, söylesin,» deyince Kethüda bey:

«Çünkü Kaynarca anlaşmasında, Tatarlar serbesttir, diye yazılıdır. Şahin Giray'ın Hanlığında kalmasını isteyerek Ömer Vahid Efendi merhumun Reis-ül Küttap olduğu sırada gelen mahzarcılar için kapı halkından İsmail ağa adında Şahin Giray'ın bir adamı vardı. Mahzarcıları sorguya çekmek için Kulunuzu gönderdiler. Konuşma sırasında İsmail ağa ve bir kez de Rus elçisi sabık Sinakyef, Kırım hanları kalpak giyen herkesin Hanıdır. Böylece Koban'ın beri keçesinde olan Abaza, Çerkez ve başka bütün yerlerde Kırım hanının hükmünün geçerli ve bunların yerleştikleri Soğucak ve başka toprakların serbestliğine ve Hanın hükûmet çevresine dahil olduğu için Han tarafından ele geçirilip Osmanlı devletinin müdahalesi lâzım gelmez, diye iddiada bulundular. Sonra bu husus araştırılarak Raşid tarihinde bulundu.

Şöyleki:

Bir zamanlar Abazaların eşkiyalık ve taşkınlığından ve beri keçe de topraklar halkından ve bunların baskılarından şikâyetler olunca o vakit bunlar yaptıkları zararları kaldırmak için Kırım Hanı bulunan Hacı Giray Han'a Osmanlı devleti tarafından yazılan yazıya Hacı Giray Han Koban'ın Anadolu Keçesi bizim hükûmetimize dahil değildir. Osmanlı Devletinin başka beldeleri gibidir. Ahalisinin bastırılması ve cezalandırılması Osmanlı Devletinden olmak lâzım gelir, diye yazmış olduğu bu durum bu adamlara tarihde olduğu gibi anlatılarak bildirilmiş ve ağızları kapatılmıştı. Şimdi bu yerler Osmanlı devleti elinde kalsın, diye bu senede geçirilmesi bu nedenlere dayanır. Bu gün de bu yerler Osmanlı Devleti tarafındadır.

Açıklandığı gibi tartışmalar ve konuşmalarla meclis uzuyor ve Kırım için bir kâr ve sonuç alınamadığından Sadr-ı âzam ve Nakib efendi tekrar hazır bulunanlara hitab edip:

«Efendiler, ağalar, söyleyin, söyleyin. Sened mi verilsin, savaş mı açılsın? Susmak doğru değildir. Şimdi susup da sonra taş atanlar hakkında bildirildiği gibi ceza verilecektir,» diyerek Süleyman Feyzi Efendiye dönüp:

«Ne dersin?» dediklerinde Süleyman Feyzi efendi cevab olarak:

«Deminden güzel söylendi. Durum gereğini şeriata bağlayıp ulema efendiler söyleyip cevab versin,» deyince ulema efendiler aralarında bir az söyleşdiler. Ardından Şeyhülislâm Efendi, Fetva emini Efendiye hitab edip:

«Osmanlı Devleti zaif ve savaşa hazırlık derecesi böyle olduğu takdirde şer'an sulh anlaşmasına cevaz vardır,» dedi. Müftü zade de Fetva eminini tasdik edip:

«Benim dediğim mes'ele de bu değil midir?» deyince Fetva emini de onu tasdik etti ve:

«Hal böyle oldukça sulh anlaşması caizdir,» dedi.

Ardından Sadr-ı âzam ile Şeyhülislâm hazır bulunanlara birer birer hitab edip sual sorarak:

«Ne dersiniz? Hepiniz bu senedin Moskoflara verilmesine razı mısınız?» deyince hepsi başka başka razıyız dediler. Tekrar sorulup:

«Doğruca söyleyin. Sonra şöyle ve böyle demek doğru değildir.» denilmekle hazır olanların hepsi ittifakla:

«Böylece münasiptir. Sonra diyecek söz yokdur. Söz budur» dediler.

Bu sualler ve cevabların ardından Lâleli Mustafa Efendi söze başlayıp:

«İşte bu Kırım mes'elesine hepimizin ittifakiyle böylece karar verildi. Ancak bu senedin verileceği incelikde Rusların Gürcistan tarafına yol açması ve asker yığması uygun olmamak nedeniyle bu işten vaz geçmeleri söylenip de şu Gürcistan'a asker göndermeseniz güzel olurdu.» deyince:

«Pek güzel, bir kere bildirilsin, kabul ederse güzel olur,» denilip sened verilmesine karar verildi.

Sonra Sadr-ı âzam herkese hitâb ederek:

«İşte hepimizin ittifakı ile bu sened Moskoflara verilecek. Lâkin bugün, yarın, on gün sonra verilir. Her ne vakit verilirse verilir, o zamana kadar toplantı yapılan şu odadan taşra yerde her kim söz çıkarırsa hakkında kazası vardır. Zira, şimdiye dek yapılan toplantılarda konuşulanları ertesi gün yabancılardan işitiyoruz. Bu lâyık-ı hak değildir,» deyince hepsi sözü dışarı sızdırmamağı taahhüd ettiler. Topçubaşı ağa da:

«Her kim bu konuşmaları başka bir meclisde ağzına alırsa Allah kahreylesin!» diye inkisar eyledi. Sonra fatiha okunup Meclise son verildi.

EK YAZI:

Tarih yazarı Vasıf Efendi, bu meclisin tartışmasına dair bazı makaleler yazmış olduğundan özet olarak aşağıda yazılır:

Herkes bilsin ki, memleketi korumak hazinelere, askere ve yiyeceğe bağlı olup bu üç işden birinde eksiklik olursa memleketi koruma işinde çözülmesi güç düğümler olması gerekir. Bundan önce ortaya çıkan savaşın uzaması nedeniyle Osmanlı devleti topraklarında usul ve düzeni sarsıntı geçirdiğinden bundan önce zuhur eden seferin ardından Osmanlı devleti vükelâsının ihmâli sebebiyle bu önemli ele alınması gereken du-

ruma titizlikle sarılıp başarılı çalışma yapılmadığından hazinede paranın bulunamayışı, mühimmatın yetersizliği, özellikle askerin korkaklığı ve gevşekliği düşmanların işine yarayıp bilinen dehşet verici durum meydana geliyor ve çepe çevre Osmanlı Devleti toprakları düşmanları tarafından çevrilerek en küçük bahaneyi aradıkları da duyuluyordu. Bu gerekçe ile korunmayan geniş topraklarımıza yiyecek gibi bakanlara karşı derhal gönlü ferahlatacak önleme tedbirlerinin alınmasına ilgilenilmediği takdirde bu durum her yere yayılıp, maazallahu - teâlâ Osmanlı devletinin yok olmasına sebeb olacağı haller gelip göründü. Bunun üzerine, başka azanın selâmeti için bir uzvun kesilmesi kanun gereği olduğuna göre bu günde kanuni yoldan ve birlikde ittifakla düzenlenen ve karara bağlanan durum zamanın gidişine bakılınca işin kolayına gitmek kabilinden olup Osmanlı Devleti topraklarına sataşan karıştırıcı durumu anlayıp idrak edemiyen kısa görüşlü bazı yüreği temiz, hiyle bilmez devlet büyüklerinin karşı koyma sevdasiyle bu durumun kabulüne ne zaruret vardı? diye ileri geri sözler söyleyerek duruma yanlış müdahaleleri şöylece red olunuyor:

«**Resûl-ü Ekrem** Sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine **Hudeybiye Sulh** anlaşmasında Kureyş ileri gelenleri tarafından zaif şartlar ve şiddetli teklifler ileri sürüldüğünden başka **Arvet bin Mes'ud-us Sakafi**'nin edeb dışı davranış ve durumuna ve **Hazret-i Ali** tarafından yazılmış olan Sulh anlaşması imzasını değiştirtmesine Peygamberimiz tarafından katlanılmış ve sulh anlaşmasından sonra Medine-i Münevveyeye dönülünce **Atebet bin Esyed de** İslâm ile müşerref olup Mekke'den Medine'ye göç ettikden sonra geri alınması ve eski yerine dönmesi gerekçesiyle Kureyş tarafından gelenlere Esyed'in müslim olduğu halde gèri verilmesi ve teslimi zor bir iş iken işin gereği öyle görülmüş ve **yevm-il ehzab**'da bile Kureyş'lilerle bağlanıp birlik olan **Gatafan** ve **Fezare** Kabilelerinin topluluğunun bölünmesi için Medine-i Münevvere dışında olan hurmanın üçde birini bu iki kabileye her yıl kesinlikle verilmesine Peygamberimiz tarafından razı olunmasına bakılarak bu kez Osmanlı Devletinin zora gelerek bu duruma uymasının esassız olmadığı tarihin akışını okuyanlara güneş gibi görünür ve kendini tutabilenlere göredir.

Bu durumun olmasına eshab-ı kirâm'ın sayıca azlığı ve İslâmiyet çevresinin genişlemediği zamana tesadüf ettiğinden ötürü katlanılması zorunlu idi, diye geriye çevrilmesine karşı gelinirse Kureyş toplumu sayısında da bir artma olmayıp toplandıkları zaman kendine katılanlarla beraber ancak 10.000 e çıkmakla toplandıkları zaman yapacakları şiddetli hareketler şeriat kılıcını çekmeden küçük bir işaretle Peygamberimiz tarafından bozguna uğratılabilecekleri açıkça görünür ve özellikle İslâm olanların tarafında eshab-ı kiramdan Ebubekir, Ömer, Osman, Ali efendilerimiz ve cahillik günlerinde her biri 1000 nefere bedel nice bu işi kal-

diracak müslüman hazır iken kendisine inananları eğitmek işine önem vererek böylece sulhe yanaşılmış ve sulh istenilmiştir.

Vasıfın yazısının özeti burada tamam oldu. Şer'i hükümler güç yeterliği üzerine kurulmakla beraber, böyle iken zor işler arasına düşüldüğü halde kolayına gidilmek lâzım geleceğine, söylenen doğru rivayetler bile tanık olur. Devlet kuvvet ve kudretinin derecesini de ilim adamları bilmeyip, burası, bu işi bilenlerin haber vereceği bir mes'eledir. Savaş hususunda verilecek fetva, devlet sırlarını bilen, devletin gücünün neye yettiğini, durumun maddi ve manevi taraflarını bilenlerin söylediklerine göre olmak lâzım gelir.

O sırada da Osmanlı Devletinde görülen düzensizlik sebebiyle güç yeterliğinde görülen eksikliğe göre Sulh anlaşması tarafı tercih olunmak lâzım gelmişdir. Fakat bazı benzerlerine kıyas ederek aklımızın erdiğine ve bazı politika adamlarının verdiği bilgiye göre o vakit Kırım mes'elesinde sened verilmiyerek sükût ile geçiştirilmesi kabil olmak gerekdi. Zira Rusların bu teklifi Savaş öncesi bir durum olmayıp belki sulh günlerinde bir koca memleketi ele geçirip de susup, görünüşte razı olunmuşken bu ezici ve gururlu hareketini meşru yola koymak için sened istemiş olduğundan sened verilmedi diye hem savaş açması, Avrupa'ya karşı kendisince gayet güç bir işti. Binaenaleyh İngiltere elçisinin, sened verilmeden işin yoluna girmesi ve düzenlenmesi mümkündür, dediğini Kapdan Paşa Meclisde rivayet etmişken bu şekle iltifat olunmaması ve belki hepsinden önce buna bir çare aranılmaması, sonra gelenlerin hayalinde şüpheli bir nokta bırakmıştır. Hele yukarlarda bildirdiğimiz gibi Rusya ile Nemçe'nin ittifakları daha önce his olunmuşken buna karşılık bazı devletlerin çekip uyarmasına bakılmaması, o vaktin ileri gelenleri hakkında büyük bir kusurdur.

Ve o sırada Osmanlı devletine sonradan yapışan kudretsizlik bile iki zararlı başlangıcın üzücü sonucu olduğunda şüphe yoktur. Biri, düzensizlik belâsı ve diğeri, gerek mülk içinde alınacak tedbirler ve gerek dış işlerinde o yüzyılın sürükleyip gösterdiği yola gidilmeyip de bu yolda olan kusuru o zamanın vükelâsının kuvvetli çalışmalarıyla giderilmesi ellerinde iken bazı engellere dayanarak kendilerini temize çıkarabilmeleri mes'eleleridir.

Ama Vasıf Efendinin, askere korkaklık ve gevşeklik isnad etmesi, sakat bir sözdür. Zira o zamanda bulunan Osmanlı askeri, Prut kenarında Deli Petro'yu kuşatan bahadırların evlâd ve torunlarıdır. Bugün ellerindeki süngü ile güya ateşde yaşayan yaratık gibi ateşlere saldıran muntazam askerin evlâdı ve ecdadıdır. Osmanlı askerinin gelmişi ve geçmişi bu iken ortada bulunanların korkak ve gevşek olacağına akıl ve insafı olan nasıl inanabilir? Gerçek olan, Damad İbrahim Paşa devrinden beri,

doğrusu Osmanlı Devletine bu üzücü sıfat yapışmışsa da bu askerde değildi. Belki milletin kibar sınıfındadır ki, rahatına düşkünlük iddiası ortaya çıkınca askerseverlik güzel davranışı da terk edilmiştir. Böylece kendi kendine kıyas etse askerin bir tanesine bile korkaklık ve gevşeklik yormak ancak iftiradır.

Osmanlı milleti askerliğe lâzım olan bütün nitelik ve nicelikleri kendinde toplar. Askerimizin yiğit ve yürekli oluşu, çabuk manevrası ve hareketleri, Harp san'atını çabuk kavramasındaki istidat ve kabiliyetinin üstün değerde olduğunu dost ve düşman gözünde bilinen, belli ve müsbet bir durum olup belki ileri derecede cesaret ve kahramanlıklarından başka itiraz edilecek bir şeyleri bulunamaz. Ama asker eğitimsiz ve disiplinsiz, subayları da işini bilmez, yetersiz olunca askerin yiğitliğinin ve yürekli oluşunun bir meyvesi görülmez. Lâkin bununla beraber askeri suçlamayıp bu kusur Devleti yönetenlerin ve devlet işlerinde tedbir alacak zevatın kusurudur.

Her ne hal ise sened verilip verilmemek mes'elesindeki başkalık Rusların koca Kırım topraklarını almış olmasıdır. Bunda Osmanlı devletinin zayi ettiği şeyleri ve Kırım'ın önemini, Vasıf, hafifce gösterdiği gibi bir uzvun kesilmesine benzetip yalnız bir memleket toprağını kaybetmek değildir. Belki Karadeniz'de düşman donanmasının ortaya çıkmasına sebeb olmuştur. Toprak bütünlüğüne Kuzeyden bir inme inmiş kadar büyük zararı olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı devletinin sesinin büyüklüğü ve üstünlüğü, dünyanın dört bucağında gürültü çıkarırdı. Osmanlı devletinin kara kuvvetleri başka devletlere üstün olduğu gibi Akdeniz'in nüfuz ve istiklâli de Osmanlı Donanmasında oldukdan başka Hind taraflarının düzene ve iyiliğe kavuşması için o sularda bile ayrıca donanma hazırlanmış ve çıkarılmıştı. Karadeniz Osmanlı Devletinin bir Havuzu gibi iken bazı nehirlerin açılmasıyla Azak denizinden Hazar denizine gemiyle gidilmesi çarelerine baş vurulmuştu. Sonra, bihikmet-i Taalâ, bu düşünceler bir yana itilerek Hind yolu ve Hazer denizinin adı unutuldukdan başka donanma işlerine önem verilmeyerek Osmanlı Devletinin Akdenizde olan nüfuz ve istiklâli azalmış ve eksilmiş ise de kara kuvvetleri ayakda durduğundan ve Karadeniz'de bir başka devletin donanması bulunmadığından epey zaman doğuda ve kuzeyde nüfuz ve istiklâlini korumuştu.

Sonraları Hıristiyan devletler askerlikde yenilikler icad edip karşı koyma kuralına uyarak Osmanlı devleti de askerlikte yenilik ve düzen ile muntazam asker yazmak lâzım gelirken Osmanlı Ordusunun eski düzeni bile bozulduğundan yapılan savaşlarda yenilgi ve bozgunlar görünmeğe başladı.

Bu defa Kırım'ın Ruslar'ın eline geçmesiyle Karadeniz'de düşman donanmasının ortaya çıkmasından Osmanlı devleti pek büyük zararlara uğradı.

Kısacası şimdi açıklanan olayları düşünenlere göre o vaktin vükelâsına kusur bulmamak ve meydanda olan gaflet eserlerini ve hatalarını dile getirmemek kabil değildir. Ama onların biri kalkıp da; «bize Osmanlı devleti memleketleriyle askerinin güzel bir şekilde disiplin ve eğitimle yeni silâhlarla teçhiz edilmesi, dış işlerinde Osmanlı devletinin devletler arası kuralları akıllıca usullerle tatbik ederek idaresine çalışılmamış ve gayret gösterilmemiş olduğundan, düşmanlarımız fırsat bulup Osmanlı devletinde büyük yaralar açmışlardır, diye kınayıp söyleniyorsunuz. Bunda hakkınız yoktur,» denilemez. Ancak Osmanlı devletinin kuruluş devrinde askerin başına geçenler ve bütün reaya üzerine kefil olup onları iyi idare edenler ve yetişmiş kumandanları yüz elli, iki yüz yıldanberi Osmanlı devleti topraklarında zulüm ateşini amansızca yayıp memleketi harab ve tebaa'yi, metbuları olan devletten nefret ettirmiş ve her biri bir başka görünüşde zamanın gidişine ve icabına göre temizlenmesi ve ıslahı önemli mülkiye işlerinde gerekli düzenin kurulmasına ve kurulunca da icrasına açık veya kapalı engel olmağı kendi menfaatleri gereği saymış olduklarından asker diye bilinen Yeniçeri, sipahi ve başka askerî sınıfların eski düzenleri de bozulup garibin garibi olmak üzere askerî tahsislerden olan vazifeler, ulufe ve zabitan tayinatı şunun bunun arasında esham ve mukataa gibi alınıp satılmak derecesine gelmiş ve bu haller milletin vatanseverliğini ve işlerini alt üst etmiş olmasiyle kalkıp tamir imkânı olmadığından ikinci Mahmud devrinde olduğu gibi eski askerî usulleri kökünden yıkıp yok etmek ve II inci Mahmud asrında bulunduğunuz cihetle bahtiyar ve mes'ud kendinden önce gelenlere imrenip Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin tesis ettikleri tanzimat-ı Hayriye ve askeri ıslahat başarı isteyen büyük çalışmalara muhtaçdı. Halbuki daha o vakitlerde böyle şeylerin lüzumunu ancak birkaç kişi tasdik ve takdir edip onlar da can korkusundan içlerini dökemezlerdi. Zira bizim zamanımızda sizin zamanınızdaki gibi mal ve can emniyeti olmayıp küçük bir hataya ve yapılan iftiraya bakılarak bir adamı aslını araştırmadan ahıret yolculuğuna çıkarırlardı. İşte bu emniyetsizlik herşeyi fenalaştırdı. Ve Devlete bağlı olanların kalp huzuru ile iş görmelerine ve işe yapışmalarına engel olarak devletin başına bunca felâketler gelmesine sebep oldu. Osmanlı devletinin başka devletlerin üzerinde bir aralık sağladığı tam galibiyetlerin süresiz baki kalacağını zannedip şöylece yan gelip oturmuşlar ve Avrupada olup bitenlerle ilerlemelerin öğrenilmesi, yeni fikir ve buluşları almak ve gerekirse bazılarıyle ittifak yapmak şöyle dursun lâkırdısını etmeğe bile tenezzül edilmezdi.

Avrupada olan biteni öğrenmekle beraber bazı faydalı işlerde yani

askerî ve malî işlerde kurtuluş yolu olacak kuvvetli düzenlerden İslâm şeriatına ve o günkü devlet usullerine ters gelmeyenlerinin alınması büyük menfaatler sağlayacak ve belki devletin yaşamasında gerekli olduğunu kapalı bir şekilde söylemeye cesaret edenlere bayağı dinsiz gözüyle bakılmak maddesine gelinmişti. O zaman bütün işlerde söz sahibi yöneticiler olan ulema ileri gelenleri, kendilerinden önce gelen büyükleri gibi, dünya durumunun inceliklerinde tam bilgili olmadıklarından ve Devlet çapında edindikleri bilgi çevresinin darlığı dünyanın durumunu kavramaya yetersiz olduğundan başka çoğunun ilim ve fendeki bilgileriyle hakikaten ilim adamı denilemiyecek durumda olduklarından biraz da onlar işlerde taassup gösterirlerdi. Bu mahzurları niçin kaldırmadınız, yani Yeniçeriyi kaldırıp yeni askerî düzeni kurmadınız, iç işlerinde ve idarî işlerde niçin yeni bir düzeni düşünüp icra etmediniz? denilse buna karşılık şöyle deriz:

«Bizler dünyada vükelâ olduğumuz günlerde Osmanlı devletinde bu işleri bilir pek az adam vardı. Onların da bunları söylemeğe cesaret edemediklerini bildirmiştim. Vakıa sonradan bu söylenenlerin hepsi yapıldı. Fakat Osmanlı Devletinin Kırım mes'elesi daha sonraları, Yunan durumu, Edirne anlaşması gibi nedenlerle uğradığı büyük zararlar herkesin gözünü Çaçtı. Yeni bir düzene gidilmedikçe devletin ayakta durmasının mümkün olmadığını ileri gelenlerle halkın açığa vurması, gizlemekden vazgeçmesi gerektiği ve bunun yapıldığı bilinıyordu. Kısaca bizlerin şu uygunsuz darvanışlarımızın sebepleri bunlar ve daha birçok sayılması güç şeylerdir. Sizler bu engelleri görmediğiniz için gereği gibi takdir edemezsiniz. Fakat sizlere lâzım olan şudur: Bizim bıraktığımız tecrübelerden, o zamana nisbetle Abdülmecid Han sayesinde eriştiğimiz emniyet ve kolaylıklardan istifade edip elden geldiği kadar kaybedilenleri telâfiye çalışmak ve hataları düzeltmektir. Zira siz de kusur eder Osmanlı devletini zarara uğratırsanız sizden sonra gelenler önünde bizim kadar da özür bulamazsınız» diye cevab verecek olsalar pek de karşılık verilemez.

Biz yine konuya gelelim, yazıldığı gibi iddia ettiği senedin verilmesi karara bağlanmıştı. Ancak Rus elçisinin verdiği sened suretinin başlangıcı kullanılmamış tabir ve soğuk, alışılmamış kelimelerle karışık ve dolu olduktan başka bu sened suretinde Aynalıkavak Anlaşmasının Tatarlarla ilgili 2 nci, 3 ncü ve 4 ncü maddeleri ve Kaynarca anlaşmasının 3 üncü maddesinin yürürlükden kalktığı yazılı ise Özü kalesi eski ülkesiyle Osmanlı devleti elinde süresiz kalacağı şartı açıkça belirtilerek adı geçen maddenin yürürlükten kalkmasiyle bu şartın da yürürlükden kalkması lâzım geleceğine göre Ruslar bir aralık bunu ip ucu sayarak Özü'yü anlaşmaya dayanıp istemeğe kalkacağı hatıra geldiğinden ötürü adı geçen belirsiz ve doğru olmayanların değiştirilmesi ve bu maddelerin izah

ve tefsiri Rus tercümanı aracılığı ile elçisine bildirilip anlatılınca sened suretinin değiştirilmesi ve bu maddelerin açıklanarak aydınlatılıp ayıklanılması kendi gücü dışında olduğunu ve fakat Devletinin yürürlükten kaldırma işinde gizli bir amacı olmadığını anlatmak için tercümanını geri gönderip bu suretle aracılıkla birkaç kez haberleşip ara yerde epeyce çekişme ve tartışmalar olduktan sonra nihayet Özü sözünün yerinde kalmasiyle çekişmeye son verilebildi.

İLERİ GELENLERİN MEŞVERETİ

Adı geçen senedin maddeleri ayıklandıkdan sonra bu işle uğraşan önemli kişiler meşverette bulunacak olanlara gösterilmek üzere Defterdar Feyzi Efendi, Baş muhasebeci Süleyman Feyzi efendi ve Süleyman Penah efendi, Kethüda beyin odasında toplanarak sened sureti okundu. Süleyman Feyzi efendinin tertipleyip düzene koymasının ardından:

«Kırım ve Koban taraflarında bu kadar müslüman var, halleri nice olur?» diye sorunca:

«Bu husus sened verilmesi kesinleşince Rus elçisine tercümanı aracılığı ile bildirilir,» diye cevab verildi.

Sonra: «Kırım ve Koban'da oturanlar, müslüman oldukları için göç etmeği istiyenlerine engel olmamak hususunu yazıya eklemek ve geçirmek lâzımdır» demesine cevab olarak denildi ki:

«Ruslar Kırım'ı ele geçirince Avrupa'ya ve Kırım'a beyanname yayınladıktan sonra Kırım'a tekrar beyanname gönderip göç edecek olanlara bir ay zaman tanıyarak bu süre içinde mal, eşya ve ailelerini diledikleri yerlere nakledip götürmelerine izin vermişti. Tatarların bazıları göç etti. Bazıları orada kalmak istedi. Göç edenlerden bazıları da pişman olup tekrar vatanlarına döndüler. Bunun üzerine bu kaydın senede geçirilmesi kabil olamaz.»

Bundan başka:

«Bu işin günü geldi çattı. Artık bundan sonra bu gibi sözlerle vakit geçirilmesin» diye Rus elçisi, tercümanı ile haber gönderdi.

Süleyman Feyzi efendi yine söz alıp dedi ki:

«Bunların karakteri gereği isteklerinde ısrar ederlerse bile bazı istekleri yerine geldikçe başka küçük isteklerinden vazgeçtikleri tecrübe edilip görülmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti isteğinize uyuyor. Fakat istekleriyle göç etmek isteyenlere engel olunmaması ve bundan sonra bu hususda görüşme yapılmaması hususu senede geçirilsin denilse böylece istekleri yerine getirilmiş bulunduğundan bu mes'ele için savaş etmeyecekler ve her halde bir çaresine bakacaklardır. Hattâ başkanlığımızda konsolos mes'elesinde bile türlü durum ve davranışlar gösterdikleri zaman Osmanlı Devleti konsolos nasbını kabul etti. Ve işin şekli gös-

terilen yerde kaldı. Sonra bir çaresine bakılır demediler. En sonunda konsolos bulunacağı yerde ısrar ettiler.»

Buna karşılık olarak denildi ki:

«Rus elçisi her gün korku veren haberler gönderip senedi çabuklaştırmak istiyor. Hudud boylarında Rusya ve Müttefiki, askerine, günde 200.000 kuruş sarf ediliyor. Mes'elenin geciktirilmesi pişmanlık doğurur, diye bildirip sözü kesmişken bu kaydın senede geçirilmesini tekrarlamak fayda vermedikden başka Osmanlı devletini de küçük düşürür.»

Süleyman Penah efendi söz alıp dedi ki:

«Bu mes'ele aslında Rus elçisine anlatılmış o da red cevabı vermişti. Artık bundan sonra yine tekrar edilse aynı cevab alınacağı açıkça bellidir. Böyle isteyip de Osmanlı devletinin şanına dokunacağından rezaleti çıkarmaktansa hemen şu okunan senedi vermek evlâdır. Zira Tatarlar önce serbestken işlerine karışan yoktu. Şimdi Moskof'a tabi' olmuşlar. Allah belâlarını versin, renk değiştirir insanlardır. Aslında bu serbestlik belâsını da kendileri aldılar. Bu kaydın geri çevrilmesi veya kabulü, her iki tarafın diretmesi halinde, savaşla karşı gelmek gerekir. Savaşa ise şimdilik kudretimiz yoktur. Hem savaş farzı imkân iledir, şart koşulmuştur. İmkân yokken mazuruz.»

Süleyman Feyzi efendi buna karşılık verip:

«İstenilen husus, böyle sona ersin demek değildir. Maksat, daha önce ve sonra gelecek bir zarar varsa, bildirip de ortaya çıksın demekdir. Bu mes'ele şer'i şerife bağlı olmakla bir kere şer'i yolu ile araştırılsın, zira, bu kadar müslümanın reaya olmasına evet dediler, diye dedikodu olması ve bu görevi üzerine alanların taşlanmaya hedef olması, aşikârdır,» deyince toplantıda bulunanlar dağılmamak üzere Sadr-ı âzama arz olununca Sadr-ı âzam tarafından şöyle cevaba girişildi:

«Diyelim ki, Kırım'da olan Tatarlar Osmanlı Devletinden yardım istediler, şimdi yardım etmeğe gücümüz var mıdır? Daha önce yardım istedikleri zaman yardım yapılabildi mi? Kara ve denizden Şahin Giray'ın Hanlıkdan uzaklaşması şartının ilâvesiyle yapılan teşebbüsler de Hanlıkda kalmasından başka bir fayda görüldü mü? Bu defa da Şahin Giray'ı hanlıkdan uzaklaşdırıp Bahadır Giray'ı Kırım Hanlığına seçti. Mensur ve teşrifat isteğiyle adamlar gönderdikleri sırada Bahadır Giray'ın Hanlığını tasdik edip de mensur göndermek mümkün oldu mu? Buraları etrafiyle görüşülüp tartışılsın.

Sadr-ı âzamın bu iradesi orada bulunanlara anlatılınca Süleyman Feyzi efendi konuyu çevirip dedi ki:

— «Aslında bunlar ola gelmişdir, yardımda imkân şarttır. Olmuyorsa ne çare, lâkin istenilen ve aranılan, yardım konusu değildir. Tatarlar davranışları garib bir kavim olup özellikle Rumeli yakasında bu kadar

Hanlar, Sultanlar, Bucak ve sair yerlerde pek çok tatar sınıfları bulundukdan başka bu sırada Kırım'dan göç etmiş bu kadar nüfus vardır. Bizim cinsimizden olanları kâfire bırakdılar diye bağırmağa başlamaları, Osmanlı devleti halkından bazı aklı ermez boş kafalı kimseler de, bu kadar müslümanın reaya olmasına evet dediler diye, bu işle görevli olanlar hakkında dedikodu çıkarmaları düşünülmelidir. Yalnız bu gibi sözlerin önünü almak için Moskofluya bu mes'eleyi birkaç kez söyledik, ama isteğimizi yerine getirmedi demek için bir kez elçiye bildirilse hiç olmazsa görüşme tutanağında bulunur. Ve zamanı gelince görevliler bunu gören halkın dilinden kurtulur ve eğer kabul edecek olursa müslümanlığa bir hizmet olmuş olur. Göç edenlere bir ay süre tanıdıklarını kendileri söyler. Doğru mudur? Bu hakkı tanıyorlar mı meçhul değil midir? Hele bu hususun kanuni yolu da bilinmek için Müftüzade efendi buraya getirilsin bu durumun görüşülmesine başlansın.»

Buna cevab olarak denildi ki:

«Eğer düşmana söz anlatmak mümkün olsa bu kadar müslümanın reaya olarak kalmasını kim uygun görürdü? Lâkin hal malumdur.»

Mevali Süleyman efendi dedi ki:

— «Böyle işlerde imkân şarttır ve imkân olmadıkça özürler şeriat önünde makbuldür. Meselâ Malta'da müslüman olan bu kadar esir var. Ama kurtarılmalarına imkân olmadığı gibi bunlar da öyledir. Hemen Cenabı Hak Osmanlı Devletine kuvvet, üstün kudret verinceye kadar evet demek evlâdır. Fakat görüşmede görevi olan kimseler tarafından görev dışı bazı dostane sözlerle durum açılsa ve bildirilse belki de istenilen olur. Olmazsa bile görevliler tarafından dostane söylenmiş olacağına göre, olmaz derse, ortaya çıkacak rezalet devlet'e ait olmamış olur.»

Buna da karşılık verilip denildi ki:

— «Bu mes'ele tekrar elçi ile görüşülecek şey değildir. Belki tercümanı aracılığı ile mümkün olabildiği kadar haberleşip senet sureti karara bağlanıp temize çekildikten sonra elçi ile değişdirilmek için toplantı yapılacaktır. Zira bu Pazartesi senet değişdirilmezse görevini bitmişdir diye korkunç ve soğuk haberler gönderip zihinleri kurcalar. Böylece işin bu gibi tartışmalara müsaadesi kalmamışdır.»

Süleyman Feyzi efendi yine söz alıp:

— «Bu kayıd senede kırmızı mürekkeple işaret olunarak elçiye gönderilse belki kabul eder. Etmezse bu dâvadan vazgeçilerek senet verilsin,» diyerek başkaları da ona uyup toplantıya son verildi.

Sonra Rusya tercümanı getirtilip bu husus kendisine bildirilip sorulunca kırmızı mürekkeple kayıdla senede işaret olunarak elçiye gönderildi ise de önceki gibi yine kabulü mümkün olamıyacağı soğuk haberiyle geri döndüğünden ortaya dökülen konunun ayrıntıları bütün bilgileri

Sadaret mensuplarına Cuma günü Bab-ı âliye vardıklarında ifade olundukdan sonra kudret olmadığı için senedin öylece verilmesine rıza gösterdiler. Adı geçen kayıd kaldırılarak senedin verilmesi kararlaşdırıldı. Ve Kethüda beyin odasında bulunan bu konu üzerindeki görüşmelerin, ufak büyük bir faidesi görülmedi. Boşuna söz edilmiş oldu.

Fakat, Allah için, Süleyman Feyzi efendi merhumun mütalâası pek yolunda imiş. Rus devleti anlaşma zamanı içinde anlaşma taahhüd ve şartları dışında Kırım gibi büyük toprakları gasbetmişti. Osmanlı tarafından da bu şaşılacak harekete zaruret içinde susmakla karşı konulduktdan başka bir de gasb ve çalmasını tasdiki içine alan bir sened verilmesine de muvafakat edildiği halde o senedin bazı ibaresinin değiştirilip düzeltilmesine bile cesaret olunamamış olması, doğrusu, büyük teessüfle karşılanacak şeydir. Madem ki sened verilip Rusların isteğini yerine getirmeğe karar verilmiştir, artık Süleyman Feyzi efendinin akıllıca vatansever konuşması gereği Rus elçisinin zararsız birkaç kelime için görüşmeleri kırmıyacağı veya kıramıyacağı belli idi.

Kırım senedinin değiştirilmesi, Eflâk ve Buğdan'a dair sened verildiği.

Rus elçisiyle adı geçen senedin değiştirilmesine Kaptan Paşa ve Müftü Zade Ahmed efendi ve Reisülküttap efendi görevlendirilmeleriyle Safer ayının on beşinci günü Aynalıkavak Sahil Sarayında toplanıp görüşülmeğe hazırken Kaptan Paşa'nın gelişini bekliyorlardı. O gün Kaptan Paşa hastalanmış, tedavi edilip ilâç aldığından toplantıya gelemiyeceği haberi gelince senedi Ahmed efendi ile Reis efendi mühürleyip Kapdan Paşa'ya da mühürletilmek üzere Beylikçi Raşid efendi ile gönderdiler.

Raşid efendi Kapdan Paşa'nın konağına varıp gelince Rus elçisiyle senedler değiştirilmiş ve şimdilik savaş uzaklaşdırılmıştır. Sened sureti aşağıda (ek—4) de açıklanmaktadır.

Kapdan Paşa, senedi mühürlerken Raşid efendiye şöyle demiş:

«Bu sulh, sulh değildir. Düşman bizim halimizi böyle gördükçe bununla yetinmeyip türlü isteklere kalkışacak ve Osmanlı Devleti topraklarına el koymak isteyecektir. Hiç olmazsa Tuna hudut olsun diyeceklerinden hiç şüphe etmeyin, bize göre hemen başımızın çaresine ve intikam almağa yetecek hazırlıkların tamamlanmasına bakmak lâzımdır. Sonra pişmanlık fayda vermez.»

Ve yine bu sırada Eflâk ve Buğdan maddesi için de Sadaret makamından Rus elçisine bir sened verilerek savaş gailesi uzaklaştırıldı. Çünkü daha önce Rus ve Nemçe elçilerinin bir araya gelip vermiş oldukları takrirlerinin içinde istenilen üç maddeden ikisi ticaret maddesi ile Kırım mes'elesidir. Geçende anlattığımız gibi sona eren birinden ötekisi Eflâk

ve Buğdan mes'elesidir. Bu güne kadar geri bırakılmasında ve yerine getirilmesinde de Ruslar tarafından ısrar olunduğu için bazen görüşme bazen de haberleşme ile bu mes'ele de düzene konulmuştu. Bu kez anlatıldığı gibi senedi verince gaile savuldu. Sened sureti (Ek 5 de yazılı olup durum ona bakılınca malum olur.

İşte bu suretle üç madde tamamen Katerina'nın gönlünce karara bağlanmıştır. Bundan sonra Kırım senedinin Rusya devleti tarafından tasdiknamesi gelerek Cumadel-ula'nın on üçünde tasdiknameler de Aynalıkavak'da değiştirilmiş olup değiştirme durumu aşağıda anlatılıyor.

Bu ay Rus elçisi tasdiknamenin gelmiş olduğunu bildirip Bab-ı âli'de değiştirme yapılmasını ve Aynalıkavak sulh anlaşması ardından değiştirilen tasdiknameye kıyasla bu kez de merasim yapılmasını isteyip tercümanını Reis efendiye gönderince Reis efendi bu mes'elenin tasdiknamesi murahhaslar arasında değiştirilmek lâzım gelir diyerek tercümanı geri çevirdi. Çok geçmeden tercüman yine geri dönerek, merasimle değiştirme yapılması dostluğun ve yakınlığın gereği olup merasim yapılmazsa dargınlık ve soğukluk gösterilmiş olacağından başka kendinden önceki elçiye yapılan merasimin bu kez de kendi hakkında yapılmazsa itibarının düşeceği elçi tarafından bildirilince mes'elenin iyi tarafiyle fenalığını tartışmak lâzım geldi. Çünkü bu merasimin açıkca yapılması halinde gerçekden savaş kalkdı diye askere gevşeklik, umursamazlık ve ser askerlerin başarılı çalışmalarında kusur ve yetersizlik başlayacağı belli idi. Lâkin bu mahzur gizlice yapılacak değiştirme için de olabilir. Zira değiştirme sonrası hudut boylarındaki asker bulundukları yerde kalsa Ruslar da askerini yerinde bırakıp zaman zaman yapılan yığınağın sebebi araştırılacaktır.

Bu yönden hudut boylarındaki askere bir düzen ve eğitim vermek lâzım geliyordu. Hem askerin yığınak yapmasında ip ucu vermemek hem de düşman tarafından gelecek suale hazır olmak üzere Rumeli valisi ve İsmail Seraskeri olan Abdi Paşa hükûmeti altında gözüken Sofya'da oturacak, Sofya'daki askere Başbuğ olan İsmail Paşa mansabı olan Anadolu eyaletine yürüyüp gidecek, Özi Valisi Bekir Paşa Silistire'de ve Arslan Mehmed Paşa Bucak da oturup etrafı gözeteceklerdi.

Böylece serhadlere bir düzen verilip kuvvetlendirilmesi ve düşman tarafından sual sorulacak olursa herkes kendi gözükdüğü tayin yerinde oturuyor, değişiklikle idare yerinden de Osmanlı Devletinin bir kötü amacı yoktur, denilmesi tedbirleri Padişaha bildirilince bu elçiden önceki de Aynalıkavak anlaşmasından sonra devletinin ufak büyük bir amacı kalmadı. Kıyamet gününe kadar dostlukla yakınlık devam edecektir, demiş iken bir süre sonra işi kavrayanları kuşkuya düşürecek bu mes'ele ortaya çıkarıldı. Düşmanın söylediğine bakılıp önce yaptıkları yorumlanarak

kulak arkasına atılıp ihtiyatlı olmalıdır. Böylece hudut boylarında asker kalacak, ayrılmalarına, parçalanmalarına meydan verilmeyecek ve tasdiknamelerin murahhaslar arasında değiştirilmesine Padişah iradesi çıkmışken Aynalıkavak anlaşmasına kıyas tutularak bu kez de merasim yapılmasında Rus elçisi ısrar edince Osmanlı Devletinin Ruslar hakkında galiba bilinmeyen bir düşüncesi var, diyerek soğuk davranış göstermesi düşünceden uzak olmamakla Padişahın emriyle askeri yığınaklar hudut boylarında, Serasker ve Başbuğlar yine emir aldıkları yerlerde kalıp yerleşeceklerdir. Bu şartla her zaman yapılan merasimin yapılmasiyle tasdiknamelerin değiştirilmesi tekrar Padişaha sorulunca uygun görüldüğü gibi hareket edip işe başlamak için Padişah tarafından izin verildi. Durum Şeyh-ül İslâm efendiye anlatılınca merasim yapılmazsa Rus elçisi tarafından ısrar edileceği mahzuru vardır. Böyle olduğu gibi merasim gereği değiştirme sırasında Elçiye mihmandar tayini ve Rus elçisinin bulunduğu elçiliğe bir orta neferatiyle bir çorbacı gönderme lâzım geliyordu. Bu ise Sulh yapıldığını yaymaya sebeb olacaktı. Mihmandar ve orta gönderilmeden değiştirilme yapılacakdı. Bu yolda bir ortam bulunup uygun görülerek Padişahın izniyle orta ve mihmandar tayin edilmeden Bab-ı âli'ye getirilip kendisine kürk ve elçilik mensuplarına hil'atler giydirilmek şekli Rus elçisine teklif olununca merasimin en küçüğünü bile terke razı olmayacağını ve razı olduğu takdirde devleti tarafından gücenilerek azarlanacağını bildirdi. Kızılarak murahhaslar arasında değiştirme kararlaştı, böylece bu ayda Kapdan Paşa, Müftü Zade Ahmed efendi ve Reis efendi Aynalıkavak Sahil Sarayında Rus elçisiyle görüşülüp tasdiknameler değiştirildi.

Öteden beri sened değiştirilmesi ardından birbirine hediye vermek gelenek olduğundan ötürü bu kez Rus elçisi devleti tarafından Sadaret makamına, Kapdan Paşa'ya Kethüda beye ve Müftü Zade'ye ve Reis efendiye ve Beylikçi efendiye ve Divan-ı Hümayün tercümanına olmak üzere bazı mücevherat ile kürk, çay ve Ravend gibi birer mikdar hediye tertip ve verilince tasdikname değiştirilmesinde merasim terk olunduğundan zaten kırgın olan Rus elçisinin hediyesi de alınmazsa buna da bir manâ verip korkması hatıra geldiğinden korkmasın diye hediyesi kabul olunup karşılığında Osmanlı Devleti tarafından da gerek elçiye ve gerek baş kâtibine ve baş tercümanına uygun görülen hediyeler çıkarılıp verilmiştir.

Lâkin Vükelâ-yi Devlet hediyesini de kabul etmemiş olaydılar haklı sayılırlardı. Zira Ruslar savaşmadan bir buçuk milyon nüfusu içine alan toprakları ele geçirip istilâ etmişdi. Dostluğun gelişmesi için merasime reayet ister, ama Osmanlı Devleti zaman ve hâlin icabı ve sürüklemesiyle bu kadar açık ve belki haklarından vezgeçmeğe mecbur olmuştu. Ta-

biatiyle gönülsüz ve kızgın olduğuna göre bu kadarcık olsun ters davranışda bulunmakda Vükelâ-yi Devletin hakkı vardı.

Ne çare ki, Osmanlı Devletinin içine düştüğü zaaf gereği anlaşma haklarını elde edemedikden başka sözle ve davranış ile bir kızgınlık bile gösteremedi.

Katerina ise ondan sonra Osmanlı topraklarını benimseyip tahakküm edercesine muamelelere ve yer yer karışıklık çıkarmağa, fesad aşılamaya ve her işe karışmaya cesaret eder oldu.

ÖZET

Bu sırada Avrupa devletleri gaflet uykusundan uyanıp Rusya'nın gizli maksadlarını ve zararlı hareketlerinin nasıl sonuç verebileceğini anlamış ve bunu ilk önce Fransızlar hissetmiş ise de Avrupa devletleri arasında Katerina'nın hırs ve tamaını önleyecek bir ittifak kuramadığından Katerina Kırım'da yerleşerek İstanbul'u göz hapsine almış ve onları da süresiz bu tarafın gidişine uyanık gözle bakmağa zorlamıştı. Şöyle ki:

Fransa Kralı onaltıncı Louis 1191'de tahta çıkıp Kral olduğu günden beri Rusya'nın böyle meydana çıkar çıkmaz başka milletlerin topraklarına taarruza başlamasından ürküp günün icabı Katerina ile birlik olup ittihad üzere iken Rusların böylece ilerlemesinden kuşkulanarak Katerina hal ve harekâtına göz atıp dikkat ettiği halde bu kez Kırım mes'elesi üzerine Katerina ile Nemçe'nin ittifak edip yaptığı savaş hazırlıkları kendisinde telâşı mucib olmuştu. Yine bu ara Katerina ile aralarında ittihad ve dostluk her işde öne alındığından hatıra reayet ediliyordu.

Böyle kuvvet ve kudretini arttırınca Rusya'nın yakında Osmanlı Devletine ve bütün Avrupa'ya tehlike yaratacağı, bunun yok edilmesi çaresine bakmağı en önemli iş sayarak İngilizlerin dikkat nazarını çekmeğe ve Katerina'yı Kırım'dan vaz geçirmek için uzlaşdırıcı yoldan işi anlatmak üzere İngiltere, Prusya, İspanya, Sardunya devletlerini ittifaka çağırmıştı. Nemçeliyi bu hususta Katerina'dan ayırmağa gayret etmiş ise de İngilizlerin tuttuğu politika gereği Katerina'yı gücendirmek istemediğinden ve Fransa yüzünden Amerika'daki bunca toprakları elden çıkarıp henüz acısını unutmamış olmasiyle aralarında tutuşan ateşli kin ve rekabet öyle kolaylıkla sönebilecek şeyden olmadığından Fransızlara yaklaşık ittifak kuramıyarak tarafsız kaldı.

Prusya Kralı da İngilizlere dayanmadıkça kendisini ortaya atmağa cesaret edemediğinden veyahud ikinci cildde ayrıntılariyle anlatıldığı gibi Osmanlı Devletine yaptığı bildiriye uygun cevab alamadığından yahud Fransa Kralı ile Nemçe İmparatorunun aralarında bilinen dostluktan emin olamadığından yahud bir başka gizli düşünceden ötürü Osman-

lı Devletinin istiklâlini korumak için Fransızlar ile bir mukaveleye girişmedi.

Nemçe İmparatoru ise Prusyalılardan hiç bir şekilde emin olmadığı halde onu Katerina'dan ayırmağa muvaffak oldukdan sonra tekrar Katerina'yı gücendirip de Prusya ittifakına mecbur edileceği kuşkusunu öne sürerek işin aslına bakılırsa Ruslarla birlik olup o da Sırbistan ve Bosna taraflarında bazı yerleri ele geçirmek sevdasına düşerek Katerina ile ittifaka karar verdi. İmparatorun bu niyeti Venedikliler için kötü bir akibet olduğundan Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti bir ittifak anlaşması yapmağa mecbur olmuşsa da iki İmparatorluğa karşı yalnız Venediklilerin ittifakı karşı tarafın ağırlığını kaldıracak bir kuvvet değildi.

Sardunyalı da ikinci derecede devlet sayıldığından ilk önce Avrupa politikasının ne merkezde karar kılacağını, başka devletlerin ve özellikle İngilizlerin ne yana kayacaklarını bekledi durdu.

Bu durumda Fransa Kralı Louis, yalnız İspanya ile kalıp sözü geçer olmadığından ve Kırım'ın bırakılması Osmanlı Devleti için çok zor olup hazırlıksız olmasiyle beraber savaşı göze alması hatıra geldiğinden bu suretle de iki kuvvetli istilâcı pençesine düşmekden kurtulması için Fransa Kralı sulh anlaşmasının devamına çare arayıp bir tarafdan Osmanlı Devletini yapacağı savaşı engellemeye bir tarafdan da ikinci derecede Katerina'yı Koban boyunda olan Nogay vilâyetini zabt ile kanaata mecbur etmek için tekrar İngilizleri birlik olmaya çağırdıysa da yine İngilizler muvafakat etmediğinden Katerina Kırım, Taman ve Koban memleketlerini büsbütün ele geçirdi. Hiç olmazsa bari Rusya'nın Karadeniz'deki deniz kuvvetlerini tahdit için Nemçe İmparatorunu ittifaka çağırdı ise de bu da sonuç vermeyip Katerina kâmilen meramına erdikten sonra Karadeniz'de tahakküm ederek Osmanlı Devleti hakkında edindiği amaç vesilelerini ilerletti.

Kısacası Fransa ve İngiltere devletlerinin birbiri ile düşmanlık ve rekabetleri Rusların genişleyip büyümesine ve sonunda kendilerine karşı bir büyük rakip ortaya çıkmasına sebeb olmuştur.

Açıklanan hususları izah ve ispat için Fransa ve Sardunya Devletlerinin Kırım mes'elesine dair olan resmî evrak tercüme suretleri aşağıda (Ek—6) ve (Ek—7) de yazılıdır.

Masdariye resminin İngiltere tüccarından af olunması.

Fransa, Nemçe ve Rusya tüccarı Masdariye resminden muaf oldukları gibi İngiltere tüccarı da bu imtiyazdan pay çıkarmak için İstanbul'da oturan elçisi İngiltere'den aldığı emirle Bab-ı âli'ye bir takrir takdim edip vakit ve hale göre gönüllerinin alınması işin icabı olduğu için İngiliz tüccarlarının kendi memleketlerinden Osmanlı topraklarına getirdikleri ve yasak edilenlerden mada İstanbul ve Osmanlı ülkesinden alıp

götürdükleri mal ve eşyanın anlaşma gereğince gerekli rüsumunu verdikden ve ödedikden sonra başkalarına sirayet etmemek şartiyle Masdariye resminden muaf tutulmaları için Cumadel-ahır sonunda İstanbul Kadısına, Galata Mollasına ve gümrük amirine hitaben emr-i âli çıkarıldı.

Garb Cezair ocağının Nemçeli ile Sulh anlaşmasına razı olmaları

Garb Cezair ocakları tarafından Nemçe gemilerine taarruz olunmamak, taarruz edildiği takdirde red ve tazmin olunmak, olunmazsa yapılan hasarın kıymeti yapıldığı günden altı aya kadar Osmanlı Devleti hazinesinden verilecek, verilmediği takdirde Osmanlı Devletinin de Nemçeliye karşılık vermesi misilleme olmak şartı bundan önce düzenlenmiş, senedler değiştirilmişti.

Bu hususa dair ocaklara hitaben Evamir-i Aliyye çıkarılmış ve muciblerince Kapdan Paşa tarafından da yazılar yazılıp gönderilmişti. Ocak tarafından bu sırada gelen cevab, yazılarda düşüncelerinin sonucu düşmanın çok kere sataşıp savaş aramasıdır. Geçimleri gaza malı olduğu için Hıristiyan devletler kendilerine düşman olup hattâ bu sırada yer yer üzerlerine gelimişlerse de Allah'a hamd olsun zafer rüzgârı İslâm tarafına esti. Fakat bu suretle telef olan nüfusdan başka mühimmat ve cephanelerine düşüklük ve azalma geldi. Ve Padişah hazretlerine her halde baş eğip itaat ettiklerini doğrulamak için Nemçe ile sulh anlaşmasına razı olup ancak bedelsiz sulh yapamıyacaklarını bazı deliller ile isbat ederek bedel aylık ile sulh için Nemçeli işbitirir bir adamını konsolosu ile beraber ocağa gönderip de anlaşma hususunu gelenekleri üzere söylemeleri şart koşup arz edip bildirerek anlattılar.

Çünkü Kapdan Paşa tarafından giden yazılarda Nemçeli ile sulh anlaşması yaptıkları halde Osmanlı Devletinden kendilerine harp araçları, mühimmat ve başka şeyler gönderilerek yardım edilip imdada yetişileceği vaad edilmişti. Böylece anlaşmaya razı olmalarında Osmanlı Devletinin vaadine uyduklarını bildirmek için her sene kendilerine gönderilmesini diledikleri mühimmatın defterini İstanbul'a göndermişlerdi. Buna dayanarak durum Padişaha arz edilince bunun için işin sorumlularına izin verildi. Fakat istedikleri mühimmat hesab olunup 37.000 kuruş tutunca vakit ve halin gereği bir azı kesilip azaltıldı.

NEMÇELİ'NİN YAPTIĞI TEKLİFLER

Ruslarla yaptıkları ittifakın meyvesi olmak üzere Nemçeli bundan önce bazı teklifler ileri sürmüştü. Bu kez Ruslar istedikleri Kırım mes'elesini kazandıkları için Nemçeli de ağırlığını koyarak muvazeneyi sağlamak üzere bazı şeyler kazanmak dâvasiyle önce ticaretten bazı müsaadeler istemişti. Sonra Bosna tarafında bazı topraklar istemeye başlamıştı. Ayrıntılariyle aşağıda açıklanıyor.

Bu sırada Nemçe elçisi Bab-ı âli'ye bir takrir verip içindeki istekde, Ruslar gibi denizlerde, nehirlerde ve Prut nehrinde tüccar gemilerinin gelip gitmesi, ticaret işlerinde bazı müsaadelerin verilmesi bildiriliyordu. Vakit ve hal icabı onların da bu dileklerine müsaade olunması lâzım geliyordu. Ancak Nehirler sözünün, konulduğu anlamıyle hepsini içine aldığı, varlığıyle açık iken Prut nehrinin tahsisi sözünün isteğe geçirilişinden bir mâna çıkarılamayarak bu kayıd çıkarılarak başka ticaret maddeleri elden geldiği kadar değiştirilip sona erdirilerek diledikleri gibi ticaretle ilgili 8 maddeyi içine alan bir sened yazılıp imzalanarak verilmiştir. Sureti aşağıda (Ek—8) de yazılıdır.

Bundan sonra Nemçeli'nin, benimdir diye istediği topraklar üzerinde, tartışmaya girişildi, şöyleki:

Nemçe elçisi, tercümanı ile Bab-ı âli'ye bir harita göndererek iki devlet arasında nefret ve soğukluğu icab ettiren ve memlekette karışıklık çıkaran bazı vesileler ve gailelerin kaldırılıp bir yana atılması için, devletinin önemle üzerinde durduğu elverişli durumdan iki maddenin düzenlenip sonuçlandırılmasını istediğini bildirdi:

1. **Madde** — Bosna hududunda bulunan Nemçe topraklarında Hırvatlık, başka Nemçe arazisi, Una nehri, ve Sava nehri ile sınırlandırılan ve iki tarafın adı geçen bu nehirleri tecavüz edip sınırın aşılması kayda bağlanmışken Bosnalı tarafından anlaşmaya aykırı hududa tecavüz edilmiş, sınır aşılmış ve Hırvat arazisinden birçok yer ele geçirilmiş olup bugün ellerinde olmakla işte bu ele geçirilen araziyi Osmanlı Devleti Bosnalı elinden alıp çıkararak Nemçeliye geri verip, başından savmalıdır.

2. **Madde** — Tuna nehrinin Batı kıyısında Oda kalesi karşısında bulunan İrşova kasabasının iki devlet toprakları ile karışıklığı ve bağları vardır. Bu sebeple Nemçeli'nin karantina ve gümrük nizamlarına halel verip İrşova'daki karışıklığı ortadan kaldırmak ve ona bitişik enine bir kurşun menzili ve yukardan aşağı yaya yürüyüşle üç çeyrek kadar araziden Osmanlı devleti vazgeçmelidir. Çünkü daha önce bir yıl içinde Rezne nehrinin geçirilmesi şart iken akıtılmayıp kaldığından bu arazinin ele geçirilmesinde Osmanlı Devleti hakları düşmüş ve kaybolmuştur. Bu iddialar anlaşmalara dayanır diye ispata giriştikten sonra doymak bilmez bir şive ile işi kolay göstermek için de bir nevi san'at yaratmıştır.

Geri alınması istenilen arazi uzun süreden beri Osmanlı Devleti elinde olduğundan yerleşenlerin bazıları, binalar, bağlar ve başka emlâk elde etmişlerdi. Bunlar geri alındığı takdirde bunların bu mülklerinden yoksun kalmaları gerekir. Nemçe İmparatorunun amacı ise kolaylıkla ortaya çıkması idi. Böyle olunca bu yerli halkın harmanını uygun görmiyerek bunların içinden malını mülkünü devredip göç etmek istemeyenlerden kendi yerinde ve vatanında kalmak isteyenler olur ise camilerine,

ibadetlerine, kazanç ve menfaatlerine asla taarruz ve engel olunmayıp muaf ve müsellem, eğer ikâmet murad etmeyip de başka İslâm topraklarına göç etmek isteğinde olanlar ise kendilerini zarardan korumak için emlâk ve arazilerine iki tarafın da rızasiyle takdir olunan kıymet ve değeri hemen ardından teslim oluna, diye kolaylıklar gösterileceğini bildiren çirkin teklifleri getiren tercüman, devleti tarafından tebliğ ettikden sonra, ileri sürülen arazi işte bu haritada belli olur, deyip haritayı bırakıp döndü gitti.

Birkaç gün sonra yine Bab-ı âli'ye gelip ileri sürülen iki maddenin düzene ve yoluna konulması ve bu işin bitirilmesi için devleti tarafından elçisine murahhaslık geldiğini haber verdi ve tercüme edip bir kâğıt takdim edip üzerine Osmanlı Devleti tarafından da murahhaslar tayini lâzım geldiğini açıkladı. Birkaç gün geçince Rus elçisi de gelip Nemçe mes'elesinden söz edip:

«Bu maddeler bizim Kırım ve ticaret maddelerimizin başlangıcında olduğu gibi duraklama gösterilerek uzatılmasa uygun olur. Gerçekde bunun söylenmesi için emir almadım ve resmen söylemem, ama bu gidişle emir alacağım açıkça görülüyor» diye Nemçe ile müttefik olduklarını ve bu hususda Osmanlı Devletinin Nemçe'nin isteğine müsaid davranılmadığı halde ittifak ederek asker sokup adı geçen yerleri ele geçireceklerini söz gelişi söyleyip açıkladı.

BAZI TAHKİKAT

Devlet yöneticileri ve saltanatı aldığı tedbirlerle yürütenler, memleket işlerini idarede birlik ve beraberlik içinde bir gayede birleşip insanlık icabı aralarında bazı düşmanlık ve çekememezlik olsa bile bunu görülecek devlet işine sirayet ettirmeyerek devlet işlerini kendi zamanlarına göre iyi yolda gidişini ve asayişini endişe etmeyip belki iyi bir doktor gibi bugün ve yarın devlete dokunacak değişiklik ve hastalıkların ilâç ve çaresini düşünüp önlemek, devlete kul olmanın gerekli şartlarındandır. Bu iki şarta uyan eski devlet adamları, sadakatle hizmette güzel nam almışlardır. Ama düşmanlık ile veli nimetleri olan devlet işlerini sarsıntıya uğratanlar yahud vaktimiz hoş geçsin diye hoş karşılanmayan dâvaya düşüp yalnız kendi zamanlarını kurtarmayı düşünüp de keder verici sonuçları sonra gelenlere yükleyecek bazı zararlı başlangıçları bırakıp gidenler, sonra gelenlerin gözünde ta haşre kadar suçlu ve lekeli kalmışlardır.

İşte bu kabilden olmak üzere Nemçe ile Belgrad altında 1153 tarihinde yapılan anlaşmada daima dedikodu konusu olan Hudud durumu her zaman olduğu gibi görüşülüp tahkik olunmayıp güya hemen şimdi olmaz bir iş gibi başka bir güne bırakılmış ve birkaç kez bu maddelerin görüş-

meleri yapılarak bir hayli çekişme ve tartışmalardan sonra bazı görünmez ve her iki taraf için söz konusu edilir, belirsiz, dolaşık ibaretlerle sened alınıp verilmiş oldukdan başka Bosna tarafına tayin olunan hudud tayin ediciler, şayed bir savaş gailesi çıkarılırsa diye korkarak hemen olduğu hududu kesmek konusunda çabuk davranarak bir gün Bosna'da oturamayıp kaçmak suretiyle geriye döndükleri, Bosna ahalisinin ihtiyarlarının bilgisi vardır, diye Vasıf efendi rivayet eder. Ve der ki:

Düşünmeden kesilen hududun sonu ve senede geçirilen şüpheli, belirsiz kayıdların zararları şimdi gelip göründü. Bosna hududu yukarıda söylenen nehirlerle sınırlandığı hududnamelerde açıkça belirtildiğine göre Nemçeli'nin iddia ettiği arzı Bosnalıların tecavüzü ile ele geçirilmişse davaları manasız değildir. Lâkin bu kadar zamandır içinde yerleşip ilişkiler kurarak emlâk tedarik eden müslümanları yerlerinden oynatıp çıkarmak, sonunda müşkül ve sıkıntılı olacakdır. Özellikle bu mes'eleyi bilmiyen gafil ve bu gün düşmanın işlediğinden habersiz ve ihmalci olan bazı aşağılık kimselerin, halkın kötü davranış ve düşüncelerine hedef olması açıktır. Hak tealâ bu yolda emir alanlara yardımcı olsun ve yersiz karşı koymalar ile boşuna söz söyleyen yarım akıllı kişilere insaf versin.

Vasıf efendinin, böyle kendinden önce gelenlerden şikâyet etmesinde hakkı yokdur diyemeyiz, ama onun zamanından bizler şikâyet etmeğe daha ziyade haklıyız. Zira şikâyeti hududun belirsiz bırakılması maddesidir. Vasıf efendinin bulunduğu zamanda ise malum hudud muhafaza olunamamıştır. Ve bundan sonra zikr edeceğimiz meclisde bile oldu bitti bu mes'eleyi evvelce belirsiz bıraktıkları için aleyhde konuşulur.

Ama şimdiye kadar sözünü ettiğimiz, bundan sonra da edeceğiniz meşveret meclisi görüşmelerine dikkat edilirse o zamanda bile Meclis üyelerinin işleri düzeltmekte ve yoluna koymakta aradıkları en kesdirme yol işi içinden çıkılmaz hale getirip geriye, başkalarına bırakmak dâvası olduğu meydana çıkar. Aslında bir zamanda kusur sayılan durum bir başka zamanda başarı sayılır. Binbir güçlükleri olan bu âlemde her şey değişiktir. Lâkin o zaman meşverette bulunanların arayıp da ucunu bulmakta güçlük çektikleri ve bulabildikleri zaman da başarı saydıkları içinden çıkılmaz durumu kusur diye kendinden önce gelenlere isnad ederek kötü yorumda bulunmaları şaşılacak iştir. Fakat kusuru kimse üzerine almayıp böyle herkes biribirine, sonra gelenler önce gelenlere, fenalıkları sözle yakıştıra gelmişlerdir. Gerçekden bu zamanlarda bile bazı fenalıklar daha öncelerden miras kalmışsa da bu zamanların bize bıraktığı kötü ve zararlı durumlar umulandan, çoktur.

Biz yine konuya gelelim:

Nemçelilerin bir başka isteği de İrşova kalesi ve o bölgenin sağlam ve tahkim edilmiş bir kapısı olması ile bundan vaz geçilmesi ve terk edil-

mesinin istenmesi lâkırdısı bile o günkü vükelânın gönlünde katlanılmaz ve dayanılmaz ağırlıkda bir yara açan çok fena bir tekliftir. Ancak bu da öncekilerden sonra gelenlere miras kalmış bir çekişmedir. Şöyle ki:

Rusya seferinde Mustafa Han zamanında Nemçeliler, Rusları savaşta ve barışta tutup Osmanlı Devleti tarafından kendisine bilinen kadarı ile paradan başka Buğdan'ın bir parçası verilmek üzere Osmanlı Devleti ile Nemçe arasında bir ittifak anlaşması yapılmıştı. Nemçe, Lehistan içine asker sokarak savaş yapmağa hazırmış gibi görünmüştü. Halbuki o vakit Lehistan'ın taksimi kararlaştırılmıştı. Bundan Nemçe de hissesine düşeni alıp bir tarafa çekilmişken, yine büyük masraflara uğradım, Osmanlı Devletinden ileride verilsin diye vaad hususunda ısrar ettiği sırada bu İrşova mes'elesini de öne sürmüştü. Gerçekden o vakit Sadr-ı âzam ve Reis-ül Küttâp bulunan İzzet Mehmed Paşa, İsmail Paşa ve başka devlet adamları tarafından şartın yerine getirilmesi buna sebep sayılarak Nemçelilerin iddiası ilk ağızda savuşturulmuşsa bile faydası görülmemişti. İddiasında ısrar edince henüz Ruslarla sulh anlaşmasına varmış iken diğer tarafdan savaş çıkmasından korkarak çaresiz işin kolayına gidilmek için sözün yerine getirilmesinde İrşova maddesi bile gümrük ve karantina nizamlarına değişiklik veren engellerin kaldırılması ve taarruz ettikleri iddia edilen İrşova ahalisinin cezalandırılması ile kapanmıştı.

Bu kez Nemçeliler yine bu çekişmeyi tazelediler. Her ne hal ise Bosna'dan istekleri olan arazinin ahidname-i hümayûn gereğince düzene konulacağı vaad olunarak İrşova mes'elesinden vaz geçirilmek gerçekden devlet vükelâsının hatırına gelmişti. Lâkin Nemçe'nin razı olup olmayacaağı bilinmiyordu. Diyelim ki, razı oldu, o zaman Bosna arazisi için sened vermek lâzım gelecekti.

Bu tarafda sened verilip de sonra ardından Bosna valisine durum anlatıldığı halde bu yerlerde oturan serhadlinin karışıklık ve fesat çıkaracakları düşüncesiyle bu kusurun patlak vermemesi için de Bosna valisine Padişahın verdiği izinle işi oraya havale ve Nemçeliden de hudud generali yahut bir başkası murahhas kılınarak murahhaslar arasında kavilleşme ve görüşme ile işin sona erdirilip bitirilmesi uygun görülmüşse de bu suretle kesin olarak karar verilmek enine boyuna düşünülüp görüşmelere bağlı işlerden olmağın bunun için özel meşveret meclisi kurulması tasarlanıp meclisde hazır bulunacak zatlar bunu gereği gibi okuyup düşünüp de düşüncelerinin özetini meclisde söylemek için bu hususa dair Lâyiha tarzında bir şey kaleme alındı. Üyelere gösterildikden sonra görüşmeye başlandı. Görüşmelerin sureti ve bu durumda verilen karar aşağıda bildiriliyor.

Recebin 19'uncu günü Şeyh-ül İslâm'ın sahildeki evinde Sadr-ı âzam ve Selânik mutasarrıfı vezir Silâhdar Mustafa Paşa, Sadaret ileri gelen-

leri, Defterdar efendi, Reis efendi, Çavuşbaşı ağa, Tevkii Çelebi Mehmed efendi, Defter emini Hasan efendi, Ruznamçe-i evvel Süleyman beyefendi, muhasebe-i evvel Süleyman Feyzi efendi, Lâleli Mustafa Efendi, Abdulkerim Efendi ve Süleyman Penah efendi hazır oldukları halde kurulan meşveret Meclisinde Sadr-ı âzam söze başlayıp:

«Nemçeli tarafından ortaya çıkan isteklere ve onunla ilgili olup da vakit ve zaman icabına göre bilidirilen düşünceler önce kaleme alındı. Herkese gösterildi, herkese evinde okuyup da düşüncesini bildirmesi tenbih edilmişti. İşte bu maddelerin red ve kabulünde açıklanan mahzurların çokluğu ve çabucak gelişmesi umulan belki de karar verilen meçhul harp sonucu, adı geçen suretten herbirinizin malûmu oldu. Ancak yazıldığı gibi kaleme alınmış olan maddeler, lâyihalar ve hatıra gelen düşünceler kabilinden olup bir maddesinden kesin hüküm yüklenilmiyor. Sizin bile hatırınıza gelecek bir düşünce ne ise bildiriniz. Bu maddeler herkese mevdu işdir. Hiç kimse düşüncesini saklamasın,» diye buyurunca; Defter Emini Hasan Efendi bazı vesileler ile düşmanla yapılan kavilleşmeyi değiştirip de vakit kazanmanın çaresine bakılmasını ileri sürdü.

Süleyman Feyzi efendi de onun ardından:

«Üzerinde durulup düşünülen hududnamelere göre Nemçelinin davasını ortadan kaldırmak lâzım gelir. Bunun üzerine adı geçen nehir hudud mu, hudud değil mi? Yerinden öğrenmeğe işi bağlamak uygundur,» dedi.

Sadr-ı âzam karşılık verip dedi ki:

«Sulhün ardından nehrin sınırlaşmasının şart olduğu söylenir ve görülürken ve Nemçeli bu dâvaya anlaşmaya dayanarak girse, adı geçen nehrin sınır olduğu kendilerine destek olacak kuvvetli delil iken işi öğrenelim diye ileri atmak hususunun şüpheden doğduğunu Nemçeli tartışacak ve belki de dâvalarına başlıca delil sayacaklarından başka bu durumu Osmanlı Devletinin uyuduğuna yoracakları apaçıkdır.»

Feyzi efendi sözü geri çevirip:

«Meramım hak kimin elindedir? Bilinsin için mes'eleyi doğrulamak ve derinleştirmektir.» dedi.

Reis efendi:

«Nemçeli bu mes'eleyi anlaşmaya dayanarak dava etmiyor ki, külfetlere katlanılsın. Hemen açıktan dostluğa dayanarak istiyorum der,» deyince Feyzi efendi de onun ardından:

«Üzerinde çalışılan hududnamelerde Bosna hududunun hepsi Sava ile Una nehirleri ile sınırlı olmak lâzım geldiğinden hudud kavgasına sebep oluyor. Yerinde görülmesi uygundur,» deyince Sadr-ı âzam karşılık verip:

— Anlaşmaya kesin olarak ne istiyor diye bakılsa Sava ve Una hudut olmak gerekir. Anlaşmadan hudut tayin edici olarak görevlendirilen

Said Paşa'nın karşılıklı değiştirdiği hudutnamelerden iki taraf hududunu ibarelerden gereği gibi açıkça ayırdetmek mümkündür. Kaldı ki, bu çekişme 1150 tarihine kadar sürünüp Ragıp Paşa merhum Reis iken Nemçe Kapı Kethüdasiyle bu meseleyi görüşmüş ve gerçekten senedler değiştirilmiş, lâkin bu patırtının kaldırılması iddiası ile mes'ele karışık ve anlaşılmaz halde bırakılmıştı.

«— Adı geçen sened ihtiyacı karşılamaz. Bu tarafda mes'eleyi kesinlikle sonuçlandırmağa imkân yokdur,» dedikden sonra Reis efendiye sual açarak: «Re'y olarak kaleme alınan başka başka hal tarzları burada hazır olanlara okunsun,» deyince hal tarzlarının okunmasına başlandı.

Hal tarzlarına bakılınca bu husus için bu tarafda murahhas tayin olunmaksızın bir kez Nemçe elçisiyle konuşularak bu hususun burada kesin olarak sonuçlandırılması mümkün değildir. İrşova mes'elesi yukarıya anlatıldığı gibi engelleri kaldırmakla eskiden olduğu gibi kapansın. Çünkü Bosna mes'elesi bile anlaşmaya göre isteniyor. Osmanlı Devleti tarafından Bosna Valisi ve Nemçe tarafından da hudut generali yahut bir başkası görevlendirilip hududun başında yolu ile görüşülüp kesinleştirilip iki tarafa ilân olunsun diye kendisine bildirilip nasıl davranırsa tekrar görüşme yapılır ve gereğine göre hareket olunan ifadesinden ibaretti, orada bulunanların hepsi: «Bundan daha iyi re'y olmaz» dediler.

Sadr-ı âzam söz alıp:

«Elçinin bu duruma razı olacağı bilinmez. Şayet razı olmazsa mes'elenin kabul olunmadığını devletine bildirecektir. Ve devleti de savaşı aç ve bekle diyecektir,» demesinin ardından Süleyman Feyzi efendi:

«Ne engel var? Bir kerre elçiye bildirilsin, görelim ne cevap verir?» dediği sırada Reis efendi, Ragıp Paşa başkanlığında verilen senedin suretinin hazır olduğunu bildirip okunmasını istedikden sonra başından sonuna kadar okundu. Önce Sadr-ı âzamın söylediği gibi uydurma bir sened olup durumu karşılamadığını Meclis'de bulunanlar kabul ettiler.

Ardından Süleyman Feyzi efendi, İrşova mes'elesini açıklayıp:

«Yapılması şart olan nehir hudut ise hudutnamelere göre Nemçelinin davasının kalkması lâzım gelir. Bunun üzerine nehir hudut mudur, hudut değil midir? Yerinde karara bağlanıp bildirilmesine bağlayıp ileri atmak münasiptir,» deyince Sadrıâzam karşılık verip dedi ki:

«Sulhun ardından nehrin hudut diye geçirilmesi şart olduğu ötedenberi söylenirken ve bu da açıkken Nemçeli bu davaya anlaşmaya dayanarak girse adı geçen nehrin hudut olduğu kendilerince kuvvetli delil iken kararlaştırıp bildirmek için ileri atmak hususunun şüpheden doğduğunu Nemçeli söz etmeğe değer ve belki de davalarına başlıca delil sayacaklarından başka bu durumu Osmanlı Devletinin uyuduğuna yoracakları besbellidir.»

Feyzi efendi söz alıp.

«Meramım kim haklıdır bilinsin diye işin hakikatine varıp açıklamakdır,» deyince Reis efendi:

Nemçeli bu mes'eleyi anlaşmamaz var diye istemiyor ki bu külfetlere katlanılsın. Açıktan dostluğa dayanarak isterim der.» demekle Feyzi efendi önceki sözünden vazgeçip:

«Düşman'a yeis veya umud arasında belirsiz bir söz söylemek makuldür,» deyince Sadrıâzam:

«Boş lâf ile hasım yola gelmez. Bu iki maddenin büyüğü Bosna mes'elesidir. Yerinde düzenlendikten sonra İrşova mes'elesi de güzel bir şekle konulsun denilmeli,» dediğinde Şeyh-ül İslâm ve diğer hazır bulunanlar bu durumu doğru buldular.

Bu aralık Lâleli Mustafa efendi düşündüğünü anlatmak için:

«Nemçeliye, İrşova maddesini dostça istiyorsunuz. Dostluğa dayanan iş başkadır denilse, işin gecikdirilmesi kabil olur,» deyince. Sadrıâzam:

«Bundan Nemçeli'ye vaad düşüncesi gelir,» diye karşılık verdi.

Eski Rumeli kazaskeri Ata efendi Sadrıâzama hitab ederek:

«Bu hususda Nemçeliye red cevabı verilse savaş açar mı? Savaş açarsa anlaşmayı bozmuş olmaz mı? Ve Rusların ona yardımı olacak mıdır? Yardımda bulunduğu takdirde o da anlaşmayı bozmuş olmaz mı? Başka devletler bunların bu hareketlerine razı olurlar mı? diye sual açınca Şeyh-ül İslâm efendi karşılık verip:

«Anlaşmayı bozmak ve başka devletlerin rıza göstermesi ne demektir? Avrupa devletlerinin en büyüğü Fransa devleti değil midir? İngilizlerle Kırım mes'elesinde arabuluculuk istendi, razı oldular mı? Hepsi bir millet değil mi? Hepsi Osmanlı Devletinin kötü duruma düştüğünü isterler.» dedi.

Lâkin Atâullah efendi yatışmadığı için sözü iade ile yine Sadrıâzama hitab ederek:

«Sözün sırasında her levâzımımız emire hazırdır buyurmuştunuz. Nemçeli ile savaşacak mıyız?» deyince. Sadrıâzam sözü başdan alıp dedi ki:

«Biz Nemçeli ile savaşacağız demedik. Her şeyimiz hazırdır dediğimiz zahire ve mühimmattır. Hamdolsun her yerde bu levâzımat mükemmeldir. Ancak levâzımı yapacak ve mühimmatı kullanacak askerdir. Askerin hali herkesce biliniyor. Her ne kadar disiplin ve eğitimlerine çalışıldı ise istenildiği gibi düzene girdiklerini görmüyoruz. Hoş, şimdi ümidimizi kesmedik ya; şimdiki halde oldukça nizam bulmaktadır. Allahın izniyle gitgide disiplin altına girmeleri umulur. Zamanımızda hamdolsun zahire toplamakta ve mühimmat tertibinde kusur edilmedi. Defterdar efendi bile bu sözü tasdik etti. Şüphesi olanlara defterini göstersin,» diye emir verildi.

Sonra Sadrıâzam sözü yine buraya getirip:

«Adı geçen levâzımatın toplanıp yerine gönderilmesi Osmanlı Devletini sıkmadı» diye anlatarak dedi ki:

«Kırım'ın birinci defasında yalnız İsmail'de pek çok masraflarla hazineye açık gösterildi. Hususiyle İsmail Ser'askeri Abdullah Paşa'ya Harçlık adiyle birçok para verildi. Ama bu kadar yığınak büyüklüğü mühimmat ve levazımatda bu derece çoğalma görüldüğü yoktu. Bugün birkaç ser'asker varken Harçlık adıyle para verilmeden akıllıca idare olundu. Ser'asker Abdullah Paşa zamanında verilen para hesapsız verilip bugün mikdarı ve değer tutarı hakkiyle bilinmediği gibi tartışma ve çekişmeler, hased ve düşmanlıklarla vakit geçirildi. Özellikle düşmanını davranışı ve tutumu düşünülmeyip uyanıklıkla hareket olunmadı. Düşmanın topraklarımıza göz dikmesinin artmasına türlü ip uçları verildi. Ve hâlâ meşveret meclisinde ruhsatname verilip herkes aklına geleni söylesin denildi. Darılma ve azarlama kaydının bir yana itildiği kabaca iğman ile tekrarlanırken bir takım kimseler Meclislerde sustukları halde evlerine varınca herbiri inceden inceye konuşkan olarak toplantılarının birer parçası olan rezil kişilere devlet sırlarını açıklayarak günün verileceği hüküm ve gereği dışında bazı kötü ve yanlış tedbirlerle olmayacak işlere girişmeyi söyleyerek her birisi dünyanın Eflatunu ve zamanın en âlim insanları olurlar.

Halbuki karşı koydukları mes'elelerin birisine çare ve ilâç teklif edilse ve devlet işlerindeki düzene dair bir diyeceği var mı diye sorulsa kimi takdir hükmü, kimi yaşlılık gereği yetersizliklerini açığa vurup hayret edip şaşkın dururlar. Görüşlerini açıklasalar, dediklerinin ve düşüncelerinin sakat ve yanlış olduğu meydana çıkar. Kısaca devletin başlıca üyeleri hükmünde olan devlet ileri gelenleri kendi çıkarları ve çekememezlikleri yüzünden toprak bütünlüğünü kargaşalığa götürüp buhran haline getirdi. Hemen faydalı şekilde yarayı kapatmak için doğru düşüncelerle çaresine bakılması gerçekden yapılması gereken işdir.»

Halil Hamid Paşa'nın bu nutku, pek akıllıca bir sözdür. Çünkü bir mes'elenin doğacak mahzurlarını söylemek, doğrusu karşı çıkma olmayıp belki yanlışı ortaya koyup çaresini de göstermek lâzım gelir. Mesela tıp fenninde bir hastadan kan alınmak lâzım geldiği halde, kan almak insanı zayıflatır, diye itiraz etmek, münakaşa usulü ve terbiyesi dışındadır. Kan alınmayıp da şu suretle tedavi yapılsa, hem hasta iyi olur, hem de hasta zayıflamaz, denilmesi lâzım gelir.

Devlet işlerinde, özellikle böyle nazik zamanlarda, ise devlet işlerini düzene koymakta bir yol bulunamıyorsa o zaman kolayı ve en güzel şekli aranır.

Bir mes'elenin mahzurlarını görmek kolaydır. Bunu pek çok kimseler bulur ve anlatır. Ama en küçük mahzurun kaldırılması konusuna ge-

linçe pek çok güçlükler görülür. Lâkin her devirde böyle ağzı kalabalık pek çok kişiler bulunur. Bunlar, birşey bilmez ve kendi ev işlerinin iyisini kötüsünü ayırıp doğrusunu bulmak ellerinden gelmez iken, söze gelince Eflatun geçinir. Medeni siyaset biliminde fennine erişilmez bilgin görünüp geçinen bu gibilerin sözleri gerçek akıllı kimseler önünde dinlenmez. Lâkin işin belâlı tarafı şudur: Bazı zamanlarda yine zaman ve hal düzensizliği eseri bu gibilerin sözlerine yer verilmek ve itirazlarına hazır cevap olmak lâzım gelir. Bunların sözlerine ne kadar yer verilirse devlet işlerine o kadar aksaklık getirilmiş olur. Biz yine kendi konumuza gelelim:

Sadrıâzamın bu nutkundan sonra Süleyman Penah efendi söze girişip:

«Bosna arazisine karşılık başka yer verilse olmaz mı?» deyince Şeyhül İslâm efendi karşılık verip:

«Bedel olarak neresi verilse, Nemçeli bir aralık Bosna arazisini yine isteyecektir. Bedel mes'elesini öne sürmek asla uygun değildir,» dedi.

Bundan sonra Sadrıâzam Meclisde hazır bulunanlara bakıp:

«Alınacak tedbirin özeti ne oldu?» diye sorunca hepsi birden işin yerinde görülmesini uygun gördüler.

Bundan sonra Reis efendiye hitab edip:

«Toplantıdaki görüşmede Nemçe elçisine ne cevap vereceksin?» deyince Reis efendi:

«Arazi mes'elesi bu meclisde karar verildiği üzere elçiye bildirilip İrşova mes'elesi olur veya olmaz» diye Bosna mes'elesinin son şekline bağlanıp geriye atılacağını söyledi

Sonra Yeniçeri ocağından 1000 nefer topçu tertip olunarak bugün için eğitimleri ile uğraşıldığı, bundan sonra ne kadar sayıda istenirse verileceği bildirildi. Karadeniz Boğazından dışarıda yapılacak kaleler ve Karataş altında yapılacak tersane ve barağacı mes'elesi bildirilip şiddetle lüzum hasıl olduğu ve masrafların bekaya malından ödenmesi bildirilerek gereğinin yapılmasını, meşverette bulunanlar doğrudur deyip, güzel karşıladılar.

Sadrıâzam bir başlangıçla meramını güzel ve san'atlı sözlerle kapatıp toplantıda görüşülenleri gizli tutmak hususunu tekrar tekrar söyleyince hazır bulunanların hepsi sır saklamak üzere yemin edip taahhüd altına girdiler. Meclise son verildi.

ŞAŞILACAK ŞEY

Yazıldığı gibi Meclis sonunda sır saklamayı taahhüd yeminle yapılmışken, görüşme günü ertesi Nemçe ve Rus tercümanları kapıya gelip kendilerine Reis efendi tarafından bir kez Nemçe elçisi ile görüşme ola-

cağı söylenince, görüşmenin makul isteğe dayandığı bildirildiğine göre Osmanlı Devleti tarafından murahhaslar tayin olunmadıkça görüşmelere imkân olmadığını bildirmek üzere elçiler bizi gönderdiler demeleri ile:

«Yapılacak görüşme henüz şimdi konuşuluyor. Elçiler bunu nasıl öğrendiler?» diye Reis efendi araştırınca belirtilerden bir neticeye vardıklarını açıklayıp meclisin verdiği kararı bildiklerini açıkça söylemediler.

Tarih yazarı Vasıf Efendi, bu olayı anlatıldığı gibi yazdıktan sonra bunun hakiki sebeplerini bildirmek gerekçesi ile geniş bir makale yazmış olduğundan kısaca buraya geçirildi.

«Bilinsin ki, meşveret meclisinde toplanan bazı kişilerin kiminin akraba ve soyundan olanı, kiminin düşüncesine göre aslâ yalan söylemeyip sözünde durur dostu olup Meclis sona erince görüşmelerin özetini doğruca bildirmek, yapılan hataları düzeltmek için bıyık altından gülüp alay etme yolu ile sözü açmakla bu meclisde sır saklama yaradılışı ile sadık huylu, insanlığın değer ölçüsü olan doğruluk cevheri ile bilgili ve tecrübeli yeterliliği gereği Osmanlı devletine hayırlı olan işleri yürütüp öğretmektir. Kendini bilmez bazı kavgacıları toplayıp tartışma kurallarına bakıp derin konularda tam akılla düşünceden faydalanan, ince tedbirleri kabul ettikleri görülür. Devlet sırlarını öğrenmek her ne kadar görevimiz dışında ise de sizin her halde devletin iyiliği için sırlardan ilham aldığınız bazı güzel bağlantıları duymakla iftihar ederiz, diye meramlarına ermek için aldatmaya tuzak kurmaya girişirler. İşin alayında olan bu gibi yarım akıllılar da ellerinde olmadan meclisde konuşulanları söylemeğe girişirler, bütün ayrıntıları ile devlet sırlarını açıklayarak devleti can evinden vurup devlet sır ve iradesini yok ederek düşmanın kulağına eriştirirler. Bundan başka meşveret meclisinde bulunan Şûr'a erbabından bazıları hizmetlerinde olan sarrafların, minnet altında zebun olduklarından için, onların işlerine yarar diye meclisde olanı biteni sarraflara anlatırlar. Onlarda kötülük doğuran bilinmez bazı sebeplerle mes'eleyi teşhir ettikleri tecrübeli kimselerce bilinir. Yabancıların bugün bu yoldan elde ettikleri devlet sırları olur olmaz devlet ricalinin bilmedikleridir. Bu da doğru düşünenlerce bilinir. Meclis sona erince söz çıkmaması için yapılan uyarmalar tekrar edilse bile ters sonuç verdiğinden bu işte görevli olanlar hayrete düşüp çalışmalarında büyük kuşkuya kapılırlardı. Hattâ bundan sonra yapılan meşveret meclisinin sonunda Sadrıâzam bu konuya bazen dokunarak bazen de açıklayarak üzüntü duyduğunu ve ızdırap çektiğini söylerdi.»

Vasıfın sözleri burada bitti.

Medenî siyaset biliminin esası akıllı kişilerin tecrübe ile edindiği bilgilerdir. Böyle olunca danışmalardan gaye, akıl, tecrübe ve tarihî bilgi sahiplerinin düşünce ve reylerinden istifade etmek demektir. Doğrusu rey

ve düşüncesini bildirecek zevat ile danışıp görüşmek lâzım gelirker bu konu dışına çıkılıp da kiminin rütbesine bakılarak, kiminin hatırı kılmasın diye, kimi meclisin aleyhinde konuşmasın düşüncesiyle meclise adam doldurulursa meclisi kuranlar, danışma ve görüşmelerin asıl amacı olan esasa uymadıklarından meclise gelenler de toplantının şartlarından ve ayrıntılarından olan sır saklama konusuna riayet etmeyecekleri olağan işdir.

EK YAZI

Meşveret meclisinde sözü geçen 1000 nefer sür'atçi durumunun açıklaması budur; Hotin, Belgrad, Vidin ve bunların benzeri 20 kadar kale neferatından boşalan yerleri Yeniçeri ocağından akıllıca alınan 15276 akça'nın hepsi hazineye geçirilip karşılığında 15.000 akça yevmiye ile 1000 nefer topçu sür'atçisi yine Yeniçeri ocağından tertip olunup sür'atçı ocağına ilâve olunmuştur.

NEMÇE ELÇİSİ İLE YAPILAN GÖRÜŞME

Nemçe tercümanının yukarda anlatılan soğuk davranışına bakılmayıp görüşmelerin icab ve gereği tekrar haberleşerek Receb'in 26 ncı günü Müftüzade Ahmed efendi, Reis efendi, Süleyman Feyzi efendi, Süleyman Penah efendi, Aynalıkavak sahil sarayında Nemçe elçisiyle görüşerek meşveret meclisinin kararı üzere Osmanlı Devleti tarafından Bosna valisinin, Nemçeli tarafından hudut genaralinin, yahut bir başkasının murahhas yapılması hususu bildirilince Nemçe elçisi bir türlü yanaşmadı. Murahhasların bu tarafda tayiniyle mes'eleyi düzene koymak yahud işi bitirmek ve ardından yine burada sened verilip de senet içinde yazılı isteklerin yapılmasını Bosna valisine havale etmek gibi yolda sonuna kadar ısrar ederek kızgınlık gösterdi.

«Osmanlı Devletince bu işte görev alanlar tarafından görüşme zabıtlarında açıklandığı gibi her ne kadar gereken cevab verilmiş, yatıştırılmak yoluna gidilmişse de fayda vermeyip sonradan Osmanlı Devleti anlaşmalar ve şartlarla yapılan isteklerinizin sona erdirilmesi ve Bosna Valisinin murahhas olmasına rıza gösterip bu suretin tarafınızdan kabul edileceğini umardı. Çünkü söylenen şeklin kabulü görevimizin dışında olduğu görüşme sonunda sizin tarafınızdan açıklandı. Bir kez Osmanlı Devleti büyüklerine arz olunsun, nasıl irade buyurularsa yine size bildiririz» cevabı görevliler tarafından verilmekle meclise son verildi.

ŞEYH-ÜL İSLÂM'IN KONAĞINDA MEŞVERET MECLİSİ KURULMASI

Şaban ayının 2 nci günü Sadrıâzam ve evvelki meclisde bulunan ilim

adamları, devlet ileri gelenleri, önce Bosna tarafına giderek yapdığı görevle ilgili işler sebebiyle bazı ahvalde bilgili olan Kapıcıbaşı Çayırzade İbrahim ağa, Şeyh-ül İslâm'ın evinde hazır olduğu halde kurulan meclisde Nemçe elçisiyle yapılan görüşmenin özeti ve dâvasında nasıl ısrar edip surat astığı açıklandı. Çayırzadeye de bazı şeyler sorularak, «Nemçelinin istediği Hırvat toprakları parçası ve İrşova mes'elesi için Osmanlı Devletinin nasıl hareketi faidelidir?» diye herkesin önünde sorulunca zabıtlarda yazıldığı gibi bir buçuk saat kadar bu konular üzerinde görüşmeler yapıldı. Sonra bu maddeler için Nemçeliye kesin cevap verilmek lâzım gelse hemen bu toprakları ele geçirecekler ve meramları üzere murahhas tayin olunmak lâzım gelirse Osmanlı Devleti dediğimizi yapıyor düşüncesine kapılacakları hatra geldiğinden dolayı 1154 yılı hududnamesi gereği bu topraklar Osmanlı Devletinin mülkü olduğundan gaflete düşüp murahhas tayin edilmemelidir. Osmanlı devleti anlaşma hududnamelerin icablarına ve gereğine razıdır denilip Bosnalıları anlaşma dışı ve hududu geçip tecavüz ettikleri varsa bu işi düzeltmek üzere çatışma yerinde mevzileri görüp işin aslını araştırmak üzere Osmanlı Devleti tarafından adam tayin olunarak 50, 60 güne kadar haberi gelince size haber verilerek murahhas tayini ile konuşma ve görüşmeler yapılır.

Bu anlamda bir takrir yazılıp elçiye gönderilir. Eğer elçi ısrar edecek olursa işte böylece olur. Başka şekli yoktur, denilmeli. Ve kendiliğimizden yerine memur tayin edilip gönderilmek uygundur diye ittifakla karar verildi. Böyle hareket edilirse Nemçeli adı geçen araziyi ele geçirip savaşa girmek ihtimâli de hazır bulunanlar arasında sınırı aşınca Nemçeli savaşa girip anlaşmayı bozarsa o zaman Allah kerimdir, denildi. Ser' asker ve serhad muhafızları gerçekten ikaz edilmiş ise de tekrar durumu gözetip uyanık bulunmaları için kendilerine ihtarda bulunup uyarmak uygun görüldü. Böylece hareket olunacağı sözleşilerek meclis sona erdi.

KARABEY ZADENİN BOSNA'YA GÖNDERİLDİĞİ

Adı geçen meclisin kararı Nemçe elçisine bildirilince binbir tereddüt geçirdikden sonra güç hal ile bu şekle razı olduğunu bildirdi. Bunun üzerine işin aslını araştırmak üzere Karabeyzade Elhac Ahmet ağa geniş açıklamalı bir yazı ile Bosna'ya gönderildi. Bosna'ya varınca beraberinde getirdiği hududnme ve sened suretlerini Bosna valisine verdi. O da serhad işlerini bilir kapdanları ve memleket ileri gelenlerini toplayıp sorarak hepsinin dedikleri Saray Bosna Kadısı tarafından bir ilâma geçirilip İstanbul'a gönderildi.

Adı geçen ilâmda Nemçeli'nin iddia ettiği arazi bütün çevresiyle 100 saatlik yer olup bu arazi dahilinde 21 büyük kale ve 4 kule mevcud olup bugün Osmanlı Devleti elinde bulunduğu bildirildi. Nemçeli'nin iddiası

anlaşma şartlarına ve hududname ile kesinleşmiş yerlere aykırı olduğu yazıldı. Ve Karabeyzadenin getirdiği yazıda Nemçeliye arazi terk etmek hususunun o tarafda hiç bir kimseye açıklanması mümkün olmadığı, açıklanırsa karışıklık çıkacağı ve türlü kötü gelişmeler olacağının belli olduğu açıklanmışdır. Bu toprakların düzene konulması hususu kolayca olacağı ve duyurulması lâzım olmadığı mükâlemelerde Nemçe elçisiyle görüşülmüşdür. Halbuki Nemçe hududunda bulunan Nemçe reayası bile bu işi öğrenip yakınlıkları dolayısiyle Bosnalılar da duymuşdu. Bir karış arazi vermemek için sebat ve metanet göstermek üzere aralarında kesin karar almışlardı. Karışıklığı önlemek üzere bu işin bir süre sürüp geçişdirilmesi zamanın gereği olduğu Nemçeliye bildirilip işin ileri atılması anlamında böyle bir yola gidildi.

FRANSA'NIN ARACILIĞI

Yukarıda adı geçen arazi çekişmesinden dolayı Fransa Devleti, Osmanlı Devleti ile Nemçe Devleti arasında aracılık isteyip buna dair Bab-ı âli'ye bir takrir takdim ederek Reis efendi ile görüşmeyi istedi. Belgrad altında Nemçeli ile yapılmış olan anlaşmada Fransa aracı olduğundan bu kez aracılığının kabulü lâzım geldiğini ileri sürüyordu. Buna uyularak görüşmeye karar verildi:

Zilkadenin 5'nci günü Müftüzade Ahmed efendi ve Reis efendi Aynalıkavak sahil sarayında Fransa elçisi ile yaptıkları görüşmelerde adı geçen toprakların Nemçeliye terk edilip vaz geçilmesi hususunda Fransız sefiri Osmanlı devletini teşvik edip buna dair birçok konuşma geçdikden sonra ardından Bosna'ya giden mübaşirin buraya dönmesiyle işin aslı meydana çıkıp icabına bakılacak, diye elçiye bildirilerek görüşmeye son verildi.

Bundan sonra Fransız elçisi Karadeniz ticaretinin Ruslara inhisarından bahisle Fransızların bu imtiyazdan hissedar olmalarını istemek anlamında bu inhisarın Osmanlı Devletine muzır olduğunu ve Fransa tüccar gemileri de Karadeniz'de gidip gelirse hem Osmanlı Devleti için faydalı ve hem de aracılık karşılığı mükâfatın bununla hasıl olacağını ve düşmanlık güden devletler için uygulanan bir imtiyazın dost olan devletler hakkında da uygulanması öncelik taşır. Şartların da buna müsait olduğunu söyleyince bu durum devletin başda gelenlerine arz edilip nasıl irade buyurulursa kendisine bilgi verileceği cevabiyle toplantıya son verildi.

Sonra durum vükelâ arasında bildirilince yazıldığı gibi Rusya ve Nemçe gemilerinin Karadeniz'de gezip dolaşmaları Osmanlı Devletine zararlı olmakla başkalarının da birleşmesi düşünülebilirse de böyle bir ne-

den ile Hıristiyan devletlere izin ve müsaade verildiği halde Karadeniz ticaretini gemici yabancılara hasretmek gibi bir durum olacağından başka yabancı gemiciler Masdariye, Gümrük ve başka yönlerden bağışlanmış olduklarından denizci zümresi fazla kazanç düşüncesiyle o tarafa yanaşacak ve Osmanlı Devleti reayası bile bu zaruretle onların bayrak ve patenti ile gidip gelmeğe ihtiyaç duyacaktı. Birkaç yıl geçmeden Osmanlı gemiciliği bütünü ile terk edilip dağılacak ve Allah göstermesin düşünülen bu sakıncaların o zaman ortaya çıkacağı açıkca görülüyordu. Ancak bu hususda Fransızlara red cevabı vermek de uygun olmayacağı cihetle aralarında kararlaştırılıp olmaz diye cevab verilmesi münasip görüldü.

Şöyle ki: Osmanlı Devleti Fransız sadakat ve doğruluğunu tecrübe etmiş olduğundan imtiyaz ve çıkar sağlamayı yersiz görmüyor, ancak Karadeniz'de ticarete katılmakda sizin için düşünülen bazı engellerde gözden çıkarılıp Fransızlara müsaade verildiği halde başka dost olan devletler de bu imtiyazdan hisse almak istiyerek Osmanlı Devletini gelip gidip taciz edecekleri açıktır. Onlara da müsaade verilmekte Osmanlı Devleti için bir fayda düşünülmediğinden red cevabı vermek lâzım geliyor. Bu yüzden ise Osmanlı Devletine kırılıp darılacaklardır. Onların bu suretle Osmanlı Devleti hakkında ters davranışını davet edecek bir ortamı Fransız devleti de uygun görmez ama eğer aramızda düşünülen ittifak durumu karara bağlanır ve düzenlenirse başka isteklilere cevap verilmesi kolay olur. Ve eğer onlar da ittifaka dahil olurlarsa o zaman yine görüşülür, denilmek münasip görülüp böylece Fransız elçisine cevab verildi. Ve bu durum Fransa kralının bu hususa dair yazdığı mektuba yazılan Padişahın cevabında da açıklanıp bildirildi.

İSPANYA KUMANDANININ VE FRANSIZ ELÇİSİNİN SADRIAZAMLA GÖRÜŞMESİ

Bu sırada hediye gemileriyle İstanbul'a gelmiş olan İspanya kumandanı Sadrıâzamla görüşmek istiyordu. Ancak resmen Bab-ı âli'ye gelmesi kurala aykırı olduğundan gayri resmi olarak görüşmeye izin verildi. Ancak bir münasebet düşmesi beklenip gözleniyordu. Bu günlerde Sadrıâzamın Fransız elçisiyle görüşmesi lâzım geldiğine binaen sabahın seherinde Kâğıdhaneye gidip ve İspanya kumandanı Fransız elçisinden birkaç saat önce seyretmek için aynı yere getirilip tesadüf kabilinden olmak üzere konuşuldukdan sonra Humbaracılarla Sür'atçilerin eğitimleri ve atışları yapıldı. Her defa da atılan humbaralar nişangâha isabet etti. Sür'atçiler de dakikada onardan ziyade top atmakla maharetlerini gösterdiler. İspanya kumandanı gemilerinde olan topçu ve humbaracıların mahirlerini beraber getirmiş olmakla kendiliğinden humbaracıları-

nın ve topçularının bilgilerini görmek arzu edilince humbara atmağa başladıklarında nişangâh'a isabet ettiremediklerinden ve topçuları da dakikada 4 top atabilecek durumda idiler. Bu aralık bazılarının elleri de yaralandığından tabiatiyle kendilerine gelen utancı kaldırmak için Sadrıâzam tarafından kendilerine resmî aferinler ile hediyeler verildikden sonra avdet ettikleri, Vasıf tarihinde yazılıdır.

Bundan sonra Fransa elçisi gelip Karadeniz'e Fransız gemilerinin geçirilmesi iznini almaki çin Kraldan gelen mektubu çıkarıp takdim etti. Daha önce bu hususu söylediğinizde dinleyip kabul ederiz cevabı verilmişdi diye Sadrıâzam cevab verince Fransız elçisi önce verilen cevapda müsaadeye bir vakit tayin olunmaması mektubun tekrar yazılmasına ve gelmesine sebep oldu. Sadrıâzam buna cevap verip:

«Her şey kadere bağlıdır. Zamanın takdiri gelince olur» dedi. Elçi:

«Zamanını takdiri hemen Osmanlı Devletinin ve sizin müsaadenizdir» diye lâkırdıyı uzatmak istediğinden Sadrıâzam:

«Her şey Hak taalâ'nın takdiri ile olur. Takdiri inkâr caiz değildir. Bu husus ayrıca Fransa Kralı tarafından Padişah'a arz olunduğundan Padişah görmeden buna dair konuşmak merasim edebine aykırıdır,» diye sözü kesdirdi.

Elçinin de bu konuşmadan asıl amacı, Nemçeli'nin toprak isteği görüşmesi olduğundan hemen mes'eleyi açıp:

«Mubaşirden ne haber geldi?» diye sorunca Sadrıâzam öyle cevap verdi ki:

«Hududnameler bütün devletlerde anlaşmalar gibi muteberdir. Belgrad anlaşmasında Nemçeli bütün memurlarımızı aldatıp anlaşmaya kendi isteklerini geçirmişler. Sonra mes'elenin aşağı yukarı düşünüp yazdırdıkları ibareye göre Osmanlı Devletinin Bosna fethinde elinde bulunan kale ve toprakların Nemçeliye terki lâzım geleceği büyük hatayı anlayınca o zaman derhal Divân-ı Hümayûn tercümanı bulunan Fenâkî katlolunduğundan başka Bosna hudut tayin edici bulunan Said Paşa'yı da ahali kaçırıp Nemçeli de bu hilenin hazmedilmiyeceğini yani Osmanlı Devleti galip gelerek anlaşma yapmışken aslında elinde olan arazi ve kaleleri vermeyeceğini yakından anlamış ve bu günkü durumu ile hudud kesmeğe razı olmuştur. O zaman bu veçhile temessükler mübadele olunmuştur. İşte hal böylecedir. Yoksa Nemçeli'nin dört devlet ile kavgası vardı, onun için sustu, sözünün mânası nedir? Nemçe elçisi, devletinin konulan şartlardan dışarı çıkmadan benimle insafla konuşsun benim dediğimi kabul edecektir. Sened vereyim, sizin takririnizden Nemçe bu yerleri hemen şöylece ister demek anlaşılıyor Nemçe devleti bu durumu reayasına varınca yaymış. Bosna halkı henüz mübaşirimiz oraya varma-

dan Nemçe halkından duyduklariyle durumu öğrenip bayağıca ayaklanmışlar. Bosna vallisinden gelen kâğıtlarda:

«Ben mübaşiri hududu teftişe ve araştırmaya göndersem şüphesiz bir karışıklık çıkacak, buna dayanarak halkı susturmak için bir süre geri bırakılmasını uygun gördüm, demiş. Aslında durum yazdığı gibidir. Bana kalsa bunu bir zaman terk edelim derdim. Nemçe devletinin iddiası iki devlet arasında çıkan nefreti kaldırmak davası iken mes'eleyi duyurmaları serhadliyi ayaklandırmakla bu halile işi düzene koyması karışıklığı körükleyip alevlendirmekdir. Şimdilik mübaşirden gönle ferahlık verecek cevap yok. Ve eğer gelecek cevap Bosna Valisinin yazdığı gibi ise bu mes'elenin bir zaman için terk edilmesi ve sonra bir çaresine bakılması her iki tarafın durum ve asayişine uygundur. Eğer Nemçeli durumu düzeltmek kaydında olmayıp da yine israr edecek olursa anlaşmayı bozmuş olur. Bosnalılar karşı koyacak sert yaradılışda insanlardır. Fethedildiği gündenberi ellerinde olan vatanlarını kolaylıkla terk etmezler, elbette savunurlar. O zaman işi idare etmek güçleşir. Geçen yıl altı yedibin kadar Nemçe askeri hududu tecavüz edip Bosna kalelerine sataşdıklarında serhadli karşılayıp Nemçe askeri yüzgeri edip bozgunla geri döndü. Ve İmparator bunu gizleyip dışarı çıkarmadı,» diye anlatıp söyleyince Fransız elçisi adı geçen taarruzdan haberi olmadığını ifade ederek sustu. Sonra sohbet sırasında:

«Nemçeli ile Felemengin arasındaki kavgaları nede karar eyledi?» diye Sadrıâzam bilmemezlikden gelip sorunca, Fransız elçisi cevaba koyulup:

— Nemçe İmparatoru bütün davalarından geçti. Fakat bir nehir var. Onda Nemçe gemileri ticaret etmek üzere razı oldu. Lâkin Felemenkli ona bile yanaşmıyor,» demesine karşılık Sadrıâzam sataşma yollu dedi ki:

«Felemenk Cumhuriyeti İngilizleri feda edip Fransa devleti ile ittifak etmiş iken Fransa'nın Felemenk tarafını tutması lâzımdı ki, Nemçeli'nin taaruzuna karşı savunsun.»

Fransa elçisi buna karşılık veremeyip susmayı tercih edince toplantıya son verildi. Vasıf tarihinde böylece yazılıdır.

TAMAMLAMA

Nemçe ile Felemenkli'nin savaşlarına sebep şu idi:

Nemçe devletinin Peyiba eyaletinden akan Esko adlı büyük nehirde tüccar gemilerinin gelip gitmesi uygun görülmediği hususu Nemçe ile Felemenk devletleri arasında yapılmış anlaşma şartlarındandı. Nemçe İmparatoru Jozef bu şartın kaldırılmasını iddia edip bunu yürütmek için sefer hazırlıklarına koyulduğundan ötürü Felemenkli Prusya Kralı Frederik'e müracaat etti ve bu hususta ondan yardım istedi. Bu anlaşı-

lınca Rus İmparatoru Katerina, müttefiki olan Nemçe İmparatorunun tarafını tutup ona sahip çıkmağa mecbur olduğunu resmen ilân etti.

Felemenkliler ise bu suretle Rusya ile sulhu bozarlarsa kendilerine büyük çıkarlar sağlayan Baltık Denizinden mahrum olacaklarını düşünerek savunmaktan vazgeçip iki devlet arasındaki mes'eleyi güzelce düzene koymağa istekle rağbet ettiler. Bunun üzerine Nemçe İmparatoruna masrafları ödeme adiyle Felemenk tarafından bir mikdar para verilerek ve bazı isteklerine müsaade edilerek yatıştırıldı.

İSPANYA VE FRANSA ELÇİLERİNİN GÖRÜŞMESİ

Zilkade'nin 18 nci günü galebe divanı olup anlaşmayı yenileyip tazelemek için önce İspanya tarafından gelmiş olan elçi, Padişah huzuruna getirilerek mektubunu ve bir işlemeli çadır, beyaz atlas üzerine işlemeli bir oda takımı ve bir elmaslı sorguç ve başka hediyeler takdim edince Padişah da kendisine samur kürk, maiyetinde olan beyzadelere hil'atler giydirdi. Ayrıca Cezairliler ile aralarında yapılan savaşlarda, Cezairde oturmayıp başka Padişah toprakları halkından ellerine geçirdikleri altmış müslüman esirini kendileri giydirip hediye gibi Bab-ı âli'ye takdim eylediklerinde bu esirlere acınarak Padişah huzuruna getirildi. Padişah tarafından 1500 kuruş ve Darussaade ağası tarafından 1000 kuruş ihsan edildi. Sevindirildikden sonra Bab-ı âli geri getirilince Sadrıazam da 1000 kuruş verdi.

Beş altı yıldanberi İstanbul'da oturan **(Lö kont dö sen peri)** adlı Fransız elçisi azl edilerek yerine **(Kont dö Şuvazövi Gofye)** tayin olunarak bu kez İstanbul'a geldiğinde Zilhicce'nin 18 nci günü Padişah huzuruna sokularak mektubunu takdim edip önceki sefirin geri dönüşü için izin verilmiştir.

BATI HABERLERİ

Bundan önce Osmanlı Devleti ile İspanya Devleti arasında yapılan sulh anlaşmasında Cezair Garb ocaklarının da sulhde iştirakleri hususu kendi iradelerine bırakılarak Cezaire hitaben çıkarılan Padişahın emri, İspanya elçisine teslim olunmuştu.

Adı geçen emirnameleri, İspanyollar ocaklara götürüp harp ve sulhden birinin tercihini teklif ettiler. Ocaklar ahalisi cevap yerine kılıç gösterdiklerinden zorla sulha razı etmek için İspanyollar büyük sayıda donanma ve askerle baskın yapıp Cezaire taarruz ettiler. Cezairli gaziler de karşı koyup yapılan savaştan sonra zafer rüzgârı Cezairlilere ağır basınca İspanyollar bozguna uğrayıp memleketlerine döndüler.

Bu haber İstanbul'a gelmişti. Bundan sonra İspanyollar yaptıkları birkaç taarruzda yine evvelki gibi mağlup olup bozguna uğradıklarından Malta, Portekiz, Anapoli savaşçılarını kendilerine katıp aralarında kuv-

vetli bir birlik kurarak denizcilikde mahir Hıristiyanları teşvik ederek Papadan da bir papas alıp küçük büyük topluca 136 parça harp gemisi ile Cezaire taarruz etmek üzere olduklarını, Cezairliler haber alınca aralarında birbirlerine danışarak düşmana karşı koymak hususunda ittifakla sözlerinde duracaklarını kavilleşip anlaşmaya bağlandılar.

Çünkü geçen yıllarda yapılmış olan savaşlarda bir çok müslüman evi yıkılmış, çok zayiat verilmişti. Bu kez ihtiyatlı davranarak Ceazir-i boşaltmak, mal ve ailelerini bahçelere götürüp etrafını çevirip korumak ve ayrıca muhafazalarına Sipahilerle azap ağasını tayin ettiler, kendileri de muhafızları olarak kule ve burçlarda durup düşmanın gelmesini beklediler.

Şaban'ın 25 nci günü düşman donanması çıka gelip Hınıs adlı yerden Bab-ül Vad'e gelince Cezair'in etrafını çevirip kuşattılar. Cezairliler de kahraman diye anılır ve aralarında rey ve tedbirlerindeki isabeti ile ün salmış **Selâmî Elhac Mehmed** adlı kimseyi ittifakla kapdan nasbettiler. Daha önce altışar ve yedişer oturaklı olmak üzere inşa ettikleri 50 parça sandala top, mühimmat ve alabildiği kadar İslâm mücahidi koyarak düşmanı beldeye yaklaştırmamak için burçların bir mil kadar açığında durdular. Kaptanın bindiği filikaya birkaç türlü alâmet koyarak harp usullerinden olan savunma ve açılma, taarruz ve toplanma yeri durumları bu alâmetlerle bilinsin diye karar verilip bir birine anlatıp yayıldılar.

Bu sırada düşman iki gün kadar durup üçüncü günü sabahla beraber hareket edip yollarını kesecek sandallar bir şey değilmiş gibi, doğruca burçların altına girerek şehri tahrip etmek niyetinde oldukları, İslâm kahramanları tarafından anlaşılınca ellerinde olmadan gidip hemen:

(Ve lâ tahsassüfün - uzzun katılva fi sebilullahu emvata bil ihyai indi rabbihim.)

Nass-ı celilinden faydalanıp birbirlerine bu nimeti duyurup aralarında kararlaştırılan alâmetlere bile bakmadan düşman donanmasına sokularak sandallarda mevcud olan toplara bir fitilden ateş verdiler. Her iki tarafdan atılan topların dumanı denizin yüzünü kaplayınca kıyıda bulunan müslümanlar deniz üzerinde ateş içinde semender gibi yüzerek mücahidlerin halinden habersiz ve ümidsiz oldukları halde iki saat kadar bu veçhile iki tarafdan da savaş ateşi yakılıp insanlar öldükden sonra İslâm tarafına müsaid bir rüzgâr çıkıp sandallar sağ salim düşmana karşı saf bağlayıp sebat ettikleri görüldü. İki üç sandal Malta'nın 4 parça büyük çekdirisini kuşatıp diğerleri de başka düşman gemilerine gülle yağdırdıkları meydana çıkınca Cezairliler sevinç göz yaşları döktüler.

Bu sırada düşman donanmasından atılan gülle ve humbaralar sandalları tutmayıp sahile bile erişemiyordu. Hem sandallar, hem Cezair

düşmandan kurtulmuş oldu. İslâm tarafına pek az hasar olmuştu. Ama sandalların daneleri tamamen düşman donanmasına isabet ederek düşman tarafında büyük sayıda hasar oldukdan başka çıkan rüzgâr da düşmana ters gelince düşman donanması ateş, su ve rüzgâr arasında bitkin ve berbad olarak perişan oldular. Herbiri bir tarafa kaçıştı.

Rüzgâr dinince biraz düşman gemisi yine taarruz etmişse de başlangıçta kırılıp mağlup olduklarından böylece yedi sekiz kez gelip bozguna uğrayıp döndüler. Sonunda ümidlerini kesip meramlarına eremeden büyük zararla memleketlerine dönmüş oldukları haberi bu sırada alınınca sevinç duyuldu.

Bu gün Fas Hâkimi Mevlâna Muhammed bin İsmail-ül Hüseyni hazretlerinin bu sırada elçisiyle rikâb-ı hümayun'a bir mektubu geldi. Özet olarak içinde:

Maltalı eline geçmiş müslüman esirlerin kurtarılması amacı ile tarafından Maltaya adam salıp mevcud olan 612 müslüman esiri 270, 358 riyab karşılığı pazarlık kesildi. Derhal bu parayı göndermiş ise de Maltalılar bu kavilleşmeyi dinlemeyerek parayı geri çevirdiklerinden, bu esirler de aslında Osmanlı toprakları halkından oldukları için Osmanlı Devletinden bu hususda çalışmasının gerektiği yazılıyordu. Halbuki Osmanlı Devletinin Hıristiyan devletlerce büyüklüğü ve şanı olduğundan adı geçen para İstanbul'a gönderilip küçük bir himmet sarfiyle amaca varılacağı bilindiği için esirlerin kurtarılmasına sarf edilmesini ve eğer esirlerin kurtarılması mümkün olmayacak olur ise bu paranın Haremeyn halkına tevzi edilmesi arz ve niyaz olunmuştu.

Fas Hâkimine yazılan yazıda, esirlerin kurtarılması için Osmanlı Devleti her türlü çareye baş vurulduğu zira her zamanki gibi çalışılacağı, ama Maltalılar esirleri vermeğe yanaşmazsa o zaman gönderilen akçanın Haremeyn halkı Osmanlı Devleti sayesinde ihtiyacdan uzak, varlıklı olmalarına bakılarak bu akçanın oraya gönderilmesi bir nevi israf ve telef demek olacağı beyan ve ifade olundukdan sonra bu paranın darbhane-i âmireye konularak muhafaza olunması vükelâ arasında uygun görüldü.

Fas sefiri için de okşayıcı gönül alıcı merasim yapılarak Padişahın iradesiyle üçer dörder gün ara ile başlangıçda Kethüda Bey, sonra Yeniçeri Ağası ve Defterdar Efendi, Reis Efendi, Çavuşbaşı ve Gümrükçü Ağa taraflarından mükemmel ziyafetler tertip olundukdan başka Sahilhanelerde olan bahçe ve mesirelere gösterilip gezdirildikden sonra dönüş zamanı münasip hdiyeler verilerek gönlü hoş edilip memleketine geri gönderilmiştir.

Gelelim dahili olaylara.

BAZI ISLAHAT VE ASKERÎ NİZAMLAR

Bir süredir esnaf ve başka kimseler asker elbisesi benzeri giyinerek birbirinden ayırd edilemez duruma geldiğinden (**Ünzilünnas âla menazilehum.**) sözüne sadık kalmak üzere her sınıf kendisine mahsus elbise ile ayrılıp bilinmek için Rebi-ül evvel ortasında her tarafa evâmir-i aliyye çıkarılıp gönderildi.

Bir zamandanberi askere tahsis kılınmış olan maaş esameleri halk arasında alınıp satılıyordu. Bu zararlı durum yavaş yavaş serhadlere bile sirayet etmişti.

Böyle olunca esamelerin alınıp satılması ve bir yerden başka yere nakli yasaklandı. Eğer bu işe cür'et eden olursa şefaat ve rica dinlenmeyerek cezalandırılması için yeni emirler çıkarılıp ocakların bağlı olduğu kalemlere kayd olundu.

Devlet bünyesinde en önemli azadan biri olan askerleiin mevacib işleri bir süredir, vükelânın ihmaliyle sarsılıp karışmış ve şuna buna yiyim yeri olmuş. özellikle gece gündüz hudud ve sınır muhafazası için nyakta duran serhad neferlerinin vaktiyle tayin edilmiş muayyen erzakları ellerine geçmediği gibi. kuşkulandıkları biliniyordu. Bu suretle bir yere neferat tayini gerekince esame sahibi olarak tertip olunabilen neferatdan en azını bile karşılamayacak durumda idi. Çaresiz yeni esame verilmekle neferler yazılmasına mecbur kalındı.

Bu durum, devir ve birbiri peşinden giderek çok geçmeden yine yeniden esame verilmesine mecbur diyordu. Boşalan yerlerden de az bir şy çıkarılıp çoğu saklandığından kesin olarak çaresine bakılması lâzım geliyordu. Burası, ocak bezirgânı olan Yahudiye Sadrıâzam tarafından gösterilip anlatılınca her yıl bu düzensizlikten büyük istifade sağladığı için bu nizamın düzene konmasına imkân olmadığını söyleyerek geçiştirmek dâvasına düşdüğünden bezirgânlıktan çıkarılıp tard edildi. Rodos'a sürülüp orada katl edilip de hesabı görülünce 3000 kese akça kadar telef ettiği meydana çıkmıştır.

Bundan sonra mevacib işlerinin düzene konulmasına başlanıp ilk önce 2500 kese akça kadar miri hazine kazançlı görülmüş ve Yeniçeri ile topçu ocaklarının mevaciblerini düzenlemeye dair tanzim olunan defter ve gereğine göre işlenmek üzere divan-ı hümayûn kalemlerine kayd olunmuştur. Sonraları bunlara kıyasla Cebeci ocağının hesab ve nizamına da başlanmış olunca Beyt-ül Mâle 3800 kadar kese akça kazanç sağlanmıştır.

Yeniçeri Ağası Mahmud Ağanın seferlerde gösterdiği yararlığa bakılıp Padişah'ın gözüne girip akranı arasından seçilerek Yeniçeri Ağası seçilince ağaların nasbı yapılmadan önce Sadrıâzamlar bir kaç yüz kese

akça almak gelenek iken Sadrıâzam tarafından bir akça alınmamış ve kendisinin bile serhad ağalarından ve başka yerlerden rüşvet almaması ve hizmetinde sadakatla çalışması kendisine tenbih edilmişti. Yeniçeri Ağası ise boşalan yerler hususunda yalnız serhadlere mahlûl ayırıp İstanbul'dan istenildiği gibi mahlûl göstermedi ve bir serhad ağalığı daha önce üç kese caize ile tanzim oluna gelmişken on kese alınca serhad ağalarını fakirlik ve zaruret içine iterek onları da serhadlere vardıklarında verdiklerini çıkarmak için zulm yapmağa mecbur etti.

Eski hizmetlerine bakılarak işin başında, yaptıkları için kendisine nasihat olunarak terbiyesine çalışılmış ise de bu kötü hareketinden vazgeçmediğinden Şaban'ın 15 nci günü işine son verilip yerine Kul Kethüdası Yahya Ağa ve onun yerine Zağarcıbaşı ve onun yerine Seksoncubaşı ve onun yerine Turnacı nasbolunup Turnacılık da İzmit Ağasına aktarıldı.

LÂĞAMCILARIN NİZAMI

Lâğamcı Ocağına, kuruluşunda başka sınıflardan ziyade özenilmişti. Mahsulü bol timarlar tevcih olunmuş ve içlerinden biri ölünce mahlûl olan timarı yabancıya verilmeyip lâğam tahsiline istekli yeni yetişenlere verilmek usul ittihaz edilmişken bir süredenberi bu kaideye riayet olunmayınca üstad lâğamcılar bulunmaz olduğundan sair ocakların nizamlarına başlandığı gibi onların da nizamına yeniden başlanıp bilgi edinmelerine pek çok çalışıldı.

Bu esnada tecrübeleri görülmek istendiği için Saad-ı abad kasrı yakınında olan dağın tepesinde bulunan bir taşlıkta lâğım hazır edilip içine sekiz kantar barut koyup üstüne ağaçtan bir kale şekli bina olundu. Şaban'ın 27 nci günü Abdülhamid Han hazretleri Saad-ı abad'a teşriflerinde önce top ve humbaralarla ateş edildikten sonra hazırlanan lâğama ateş verilerek lâğamcılar da sanatlarını gösterince hemen peşinden topçubaşıya huzurda hil'atler giydirildi ve lâğamcılara atiyeler ihsan edildi.

İşte o zaman vükelânın askerlik için yapabildikleri ıslahat bundan ibaretti. Bu ise o vakte göre yetersizdi. Zira Avrupa'da harp san'atı ve fenni pek çok ilerlemiş olduğundan Avrupa devletlerinde olduğu gibi eğitim görmüş asker hazır bulundurmak ve harp fennini ilerletmek günlük işlerdendi.

ASKERE EĞİTİM YAPTIRMAK İÇİN FRANSA'DAN GELEN MEKTUP

Fransa Kralının akrabasından **Benorg** adlı general bu ortamda Fransa Devletinden izin alarak başkâtibi ile Osmanlı Devletine bir takrir gönderip içinde:

Osmanlı Devleti düşmanlarının Osmanlı topraklarına tecavüz ve baskıları yalnız Osmanlı askerinin harp san'atı öğrenip bilmediklerinden doğduğunu, düşmana karşı koymak için yeni askeri teşkilât kurmadıkça harp san'atından geçip de matematik ve geometri ile ortaya çıkan bazı sanayiin bile öğrenilmesine çalışılmadıkça Osmanlı Devletinin düşmana karşı koymakda aciz kalacağını yazıyordu. Fransa Devletinin ötedenberi Osmanlı Devletine iyilikle bağlılığı nedeni ile generale izin verilmiş olmakla Fransa'dan bir az eğitim görmüş asker getirip Hıristiyan devletlerin galibiyet ve kuvvetini artıran atış san'atını kale ve saf savaşlarında gereken, sağlam, devamlı bilgileri ve eğitimi ve bütün harp san'atını öğretmeğe yeni çıkan top, havan ve humbaraların dökülüp yapılmasını ve kullanılmasını göstermeği taahüd eder. Bu durum gerçekden Nemçeli ile doğrudan doğruya ve Ruslarla vasıtalı olan ittihadlarına aykırı ise de yalnız Osmanlı Devleti eski dostluk üzerine olacağı ve menfaatlı olan bu işe rağbet edildiği takdirde yardımcı olarak getirecekleri Fransızların icab eden masrafları ve yerleştirilecekleri yerler bundan sonra göüşülmek lâzım geleceği ayıntılarıyle anlatılmış ve açıklanmıştı.

Avrupa askerinin ilk önce durumunu ve ne olduğunu bilmek ve bunun üzerine mese'lenin ayrıntılarına girmek uygun olacağı için Tarih yazarı Vasıf Efendi bu yolda tafsilâtlı bir makale yazdığından kısa özeti aşağıda yazılıdır:

Herkesin bildiği, Hıristiyan Krallar, görünüşde kan dökmekten çekinirler, içlerinden büyük çıkarların kolayca meydana çıkmasına çare aramışlardır. Şöyle ki:

Hükûmlerinin geçtiği topraklarda birer özel yer bina edip içini dışını lâzım gelen levâzım malzemesi doldurup kadın ve erkekden işe yarar hizmetçiler tayin edip sayılarak gece gündüz selâm vererek açıp kapayıp erbabı tarafından toplanan zina çocuklarını terbiye ederek büyüdüklerinde onlara yeni durumda harp san'atını öğretip eğitimle askerlerinin bir mikdarını bunlardan tanzim ederler. Memleketlerinde olan reaya da satın alınan kul hükmünde olarak gerektiği zaman onlardan devşirip eğitim yaptırırlar. Böyle rezil kimselerden olan insanların, istenildiği gibi hakaret altında kullanılabileceğini herkes bilir. Ama müslüman olup da (El'mü'minune uhvetün) şerefine erişenlerin yapacakları gerçekden yapılmasiyle yapılmaması Şer'i Şerife uygun olan İslâm hükûmdarınca teslim edilmişse de kızgınlık, şiddet, pazu zoru ile ve Sultan emri ile zâbt ve raptları olmayıp, çekingen, cihad ve gazada ancak teşvik ve para vaad ve atiyye vererek ancak istihdam olunabileceklerinden akıllı kimseler birlik olup bakılırsa, Osmanlılar bir kez mağlup olmakla alışmadıkları harp fennini öğrenmek için yine düşmanları tarafından eğitilmeğe baş eğmeyecekleri açıkdır.

Geçen seferde Osmanlı Devleti askerinin mağlubiyeti karada ve denizde savaşıp düşünmeğe, taarruz edip çekilip yeniden taarruz İslâmiyetin şanından olduğuna göre derece derece ilerlemelerinden olup bunun ise hükmü az ve her zaman işi yoluna koymak güçdür. Osmanlı askerinin galib geldiği sıralarda bile düşmanın harp malzemesi başka türlü olmayıp bugün kullandıkları maruf silâhlarını ise hükmü az olup her zaman üstün silâhlarla galibiyet de hayaldir. Harp usul ve kaideleri ile tertipleri uygundur, ama içlerine Osmanlı kılıcı girince bütün tertip ve tedbirleri şaşırıp bozguna uğradıklarını inkâr nice mümkündür? Sözün gelişi, Allah'ın iradesine bağlıdır. Zira zafer kazanmak ve mağlub olmak, Allahın isteğine bağlıdır. Hıristiyan milletlerin ise inançları buna aykırıdır. Bunlar düşünürlerden bir topluluğun görüşüne inanarak Allahın küçük işlere asla karışmadığını, savaş da küçük işlerden olduğu için savaş sebeplerini hazırlamakda hangi taraf kuvvetli olursa düşmanına o galip gelir, derler.

Halbuki Eğri yılı yer gök götürmez askerle Sultan Mehmed Han hazretleri düşmana karşı koyunca Allah'ın iradesiyle askeri perişan olmuş, düşman askeri Osmanlı ordusunun bazı yerlerini ele geçirmiş iken nizamsız ve silâhsız karakullukçu gibileri savaşa girişip Nemçe ordusunu perişan ettikleri ve yakın zamanda yapılan Hisarcık savaşında da Osmanlı askeri dalga dalga düzensiz hücum ile büyük zafer kazandıkları bilinirken galibiyeti, savaşın sebeplerini iyi hazırlamağa ve mağlubiyeti sefer araçlarının eksikliğine yormak nasıl caiz olabilir?

İşin sonunda konumuzda sebebleri araştırma kalıyor. O da, Allaha hamdolsun, gittikçe emre hazır hale ve gelişmeye başlamakdadır. Bugün Osmanlı idaresinde işbitirenler başka mevsimlerde bulunanlar gibi birbirine **(Esna aleyhi ve yesna alâ ve filkulup zafain)** muamelesi etmeyip bir taraf tutan, ayrıcalıkla yürütüp devlet işlerinde birlik olup ve özellikle Sadrıâzam, Padişah tarafından memur olduğu gibi gece gündüz savaş için lâzım gelen malzemeyi tamamlayıp artırmak amacıyle masrafları kısıp görevinde dakika geçirmeden Allhın inayetiyle bir süre devlet işlerine böylece kayıdla önem verirse hazırlıkların tamamlanacağı gözden kaçmıyor **(Reca'na ilâ manibin fih)**.

Fransızların görünüşte dostça ileri sürdüğü şaşılacak duruma kapılmakda acele etmek mahzurlu ve sakıncalı olduktan başka bu mes'elede amaçları yalnız dostluk olmayıp herhalde gizli amaçları olduğu açıktı.

Hıristiyan devletlere hiçbir zaman inanmak caiz olmadığına göre bu generalin takririne divan-ı hümayun tercümanı dilinden olmak üzere umut ile umutsuzluk da verecek bir cevap yazılarak başkâtibe verildi, gönderildi. Fransızların bu suretle yakınlık göstermelerindeki gizli gayelerini öğrenmek için askerimizi yetiştirecek olan şahısla maiyetinde bu-

lunacakların oturacakları yerlerin neresi olduğu Fransız elçisinden sorulunca Girid Adasını düşündüklerini ve böyle geniş bir alana ihtiyaç duyduklarını bu vesileyle ele geçirip de kendi memleketlerine katmak istedikleri açığa çıkdı. Aralarında uyuttuklarını sandıkları Osmanlı Devletini 27 yılda bu kadar can ve mal kaybından sonra fetholunabilmiş Girid Adasına göz dikip ele geçirmek niyetleri görüldü. Bu mes'elede devletini sevenler gereği gibi hisse kapıp iç işlerinde ve askeri düzene koymakla canı gönülden işe sarılıp savaş hazırlıklarını artırmağa önem verdiler.

Vasıf'ın anlattıklarının özeti burada bitiyor. Bu geniş makalesi başlangıçta zaif hükümlerle dolu bir makaledir:

Birincisi: Avrupalıların muntazam askeri piçhanelerde yetiştirmiş oldukları ve soyu belirsiz haşaratlan ve esir saydıkları tabaalarından topladıkları dâvası Vasıf Efendi gibi sefaretle Avrupa'ya gitmiş ve Osmanlı Devleti Dışişlerinde iş görmüş, her şeyi bilir dâvasında bulunmuş olan bu zatın gayet büyük ayıp bulaştırıyor. Dışişlerinde tam cahil olduğunu bu mes'ele ispatlıyor. Zira Piçhane dediği yerler bazı fıkara ve yoksul çocukları olup, korumayı, bakılıp, terbiye edildikleri yerler olup bu özel yerlerin askerlikle ilgisinin aslı yoktur.

Tutalım ki, merhum Vasıf'ın yanlış öğrendiği ve asılsız düşüncesi gibi büyütülen çocuklar asker yetişmeye mahsus olsun. Meselâ. Fransa gibi 35 milyon nüfusu içine alan bir memlekette öyle anası babası fakir diye yahud çocuk bakım evlerine piç diye sokulan çocukların senedeki sayısı olsa olsa sekiz on bine çıkar. Halbuki Fransa Devletinin sulh sırasında mevcud askerinin sayısı 500.000'den fazla olduğundan ve bir nefer 7 sene hizmet ettiğinden, yılda 10.000 çocukla böyle büyük bir asker topluluğunun idaresi kabil olur mu?

Gelelim Avrupa devletleri tabaasının esir durumunda olduğu konusuna. Vasıf, bu görüşü ile kendisinin yalnız Rusya devletinin idare şekil ve durumunu bir dereceye kadar bildiğini, Avrupa devletlerinden tamamen habersiz olduğunu meydana koymuştur.

Vakıa Fransa devletinin kanunları gereği çoğu arazi ve topraklarda oturan köylüler, asilzadelerin malı ve esiri olup arazi ile beraber onlar da alınır ve satılır, haklarında köle işlemi yapılırdı. Ama önce muntazam askeri icad eden Avruap devletlerinin idare usulleri bu yolda olmayıp bizde bir zaman olduğu gibi oralarda da eski zamanlarda yerleşen derebeyliği usulü bundan birkaç yüz sene önce kaldırılıp atıldıktan sonra ahali hürriyetine her yerde kavuşmuştur. Ve askerlik hizmeti, devlet, millet ve vatan muhafızlığıdır. Böyle iftihar edilerek hürmete değer bir hizmet olunca bütüniyle her yerde seçkin ahaliden toplanıp öyle zina mahsülü ve esir takımına düşmez.

İkincisi: «Osmanlı askeri şiddet ile kullanılmaz, belki teşvik ve hediye ile kullanılabilir» diye Osmanlı ordusuna kafa tutar ve itaatsiz diyor. Hakikaten Yeniçeriler son zamanlarda Vasıf Efendinin dediği hale gelmişlerdir. Lâkin böyle nizamları, disiplini bozulmuş birkaç kez Padişaha bile yaptıkları çıkışla lekelenmiş bir toplumun kötü görülen ahlâkını bütün Osmanlı ordusuna yormak dinini sevene yaraşmaz (**eşiddaü alel küffari ruhama-ü beynehüm**) Âyet-i Kerimesi gereğince Türklerin temiz yaradılışında görülen şiddet ve sertlik, düşmana karşı yapılır ve işlenir. Aralarında bu şiddetten asla eser göstermezler, nerede kaldı ki, verilecek emirlere itaatsizlik göstersinler!

Kelime-i Şahadet telkininden sonra Türk milletinde telkin olunacak mes'ele verilen emre itaattir. Zira Türkler bir asker topluluk olup kelimetullah-ı yükseltmeye can vermek için emir alırlar. Zafer ve galibiyetin esası el birliğiyle hareketten ibaret olup şu kadar bin adamın birlik olup hareketi de her halde subaylarına itaat edip, kayd altına girip emirleri yerine getirmelerine bağlıdır. Böyle olunca askerin eğitim ve savaş için yetişmesinde birinci mes'ele subayların her dediğini yapıp itaat etmeleri konusudur. Şöyle ki:

Daha önce davranmak, gecikmek, durmak ve bütün savaş hareketlerinin asıl nedenleri subayların bileceği şey olup asker efradın görevi ancak aldıkları emre göre dayanmak ve hareket etmektir. Savaş meydanı satranç tahtasında insanlar öyle konur ki, görünüşün tersine fedakârlık göstermek lâzım gelir. Bu gibi savaş inceliklerini de ancak Serasker olan zat bilip başkalarının bilmesine imkân olamaz. Bu incelikleri düşünüp de yapması mutlak surette askerin aldığı emre körü körüne uymasına dayanır. İşte muntazam asker, kumandanlarının emrine uyup birbirinden ayrılmayarak birlikde bir yerde toplanıp harekât yapan asker demekdir. (**El müminûne ihvetün**) hadisinin mânası ve Türk milletinin vatanperverliğinin aslı da budur, yoksa serkeşlik ve itaatsizlik suretiyle bütünlüğü ve birliği parçalama ve kalplerde şiddet yaratıp karışıklık çıkarmak Türk'ün düşüncesine asla yakışmaz.

Fakat devrin yenilikleri ile savaş araç ve gereçleri değişikliğe uğradığı gibi askerin durumu, düzeni, disiplini ve haberleşmesi de değişikliğe uğramıştır. Eshab-ı kiram başlangıçta Arap yarımadasında eski geleneklerinde olduğu gibi geri çekilip tekrar taarruza geçerek savaşırlarken Şam taraflarında savaşa gittikleri zaman düşmana karşı saff-ı harp üzere harekât emri almışlardı. Önce alışmadıkları şekilde muharebe, pek çoğunun gücüne gitmişti. Fakat görenek olmuşdur diye eski geleneklerinde ısrar etmeyip saf harbini tutup alışmışlar, az zaman içinde aklın almayacağı derecede memleketler ele geçirmeğe muvaffak ve muzaffer olmuşlardır. O vakit İslâm askerinin emniyet ve disiplinini sağlayan İman kelimesi olup işte asıl muntazam asker onlardı.

Ama Asr-ı Saadet'den uzaklaşdıkça bu birlik ve beraberlik azalmağa başladığından, İslâm askerini birlik ve disiplin içinde tutmak üzere her asırda bir türlü çareye başvurulmuştur. Nitekim Osmanlı Devletinin başlangıcında Yeniçeri ocağı tertip, tanzim ve birçok ortalar bölünerek, aralarında vatanseverlik ilişkileri kurularak bir çok kanunlarla bağlı birlik ve disiplinin nedenleri araşdırılmış ve ilk önceleri anlattığınız gibi o zaman Avrupa devletleri içinde muntazam asker olmadığından böyle muntazam askerle Osmanlı Devleti bütün Avrupaya ve belki de dünyaya Osmanlı Devletinin büyüklüğünü ve tam üstünlüğünü kabul ettirmişti.

Zaman ilerleyince bu kanunlar tamamen bozularak sarsılmış, Yeniçerilerin birlik ve disiplini kalmamıştı. Birleştikleri zaman da bunu düşman karşısında değil velinimetleri olan devlet aleyhine harcayıp sarf ederlerdi. Avrupalılar ise ötedenberi Türk askerinin birlik ve disiplinine bakıp kendilerini tehlike halinde görürlerdi. Böylece muntazam asker icadına mecbur olmuşlardı. Onlar günden güne harp san'atını ilerlettiklerine göre Osmanlı Devletinin de karşılık kuralına uyup daha o vakit bu yeni nizama girişmek gerekirken Osmanlı askeri eski nizamlarını bile yitirmiş ve ilk önceki dersleri olan itaat ve bağlılık mes'elesini unuttukları için o zaman devletin başında olanların çoğu Vasıf Efendi aklında bulunduklarından bunca bozgunlar süre gelmiştir.

Prut senesinde Deli Petro'nun mağlubiyeti de bu sebebe dayanıyordu. O vakit Ruslar, henüz nizam-ı cedidi geliştirememişti. Türk askeri de büsbütün eski nizamını kaybetmemiş olduğundan galibiyet bizim tarafta göründü. Ondan sonra düşmanlarımız ateşli silâhlariyle harp san'atını ilerlettiklerinden ve bizim ordumuzdaki teşkilât ve disiplin adım adım gerilemeğe başladığından başka çok geçmeden Damad İbrahim Paşa devrinin araya girmesiyle Türk ordusunun sağlamlığı azalıp, seviyesi düşmeye yüz tutup, asıl yaradılışları olan askerlik düşünce ve dâvasını yitirdiklerinden Türk askerinde bozgunlar görülmeye başladı.

Hattâ 1182 savaşında İsakçi karşısında Kartal sahrasında Rus generali Romançof maiyetinde 17000 asker olduğu halde bir taraftan Serdar-ı Ekrem diğer taraftan Tatar Hanı da ayniyle Petro gibi sıkıştırdıkları zaman Romançof kendisini tehlikede görünce hemen süngülü tüfeklerle Türk askeri üzerine taarruz etti. 150.000 kişilik Türk ordusu bozguna uğrayıp perişan oldu. Bunca harp araç ve gereci ve cephaneden başka 140 top da Ruslara bırakıldı. Halbuki 150 bin asker birer tüfek atsalar bıraktıkları topları birer kez boşaltsalar 17000 Rus askerinin Türk ordusu üzerine yürüyecek hali kalmazdı. Lâkin askerin birlik ve beraberliği ve disiplini olmadığından çokluk olması fayda vermedi. Petro'nun askeri ise 35000 olup Baltacı Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan asker 120.000 kadardı.

Buna kıyaslanırsa eğer Petro da böyle bir taarruza geçse idi mağlup olup aman diyerek sulh aramıyacaktı. Muharebeyi kazanırdı, diye bazı Avrupa tarih yazarları Petroyu yermişlerdir. Ancak Petro'nun muharebesiyle Romançof'un muharebesi arasında altmış yıl süre geçmiş olup Petro'nun zamanındaki Osmanlı Devletinin Yeniçeri denilen askerinin henüz bütün bütün disiplin ve askerliği sarsılmamıştı. O vakti bu zamana kıyas doğru olmaz diye Fransız tarih yazarlarından EZNO görüşünü söyleyip cevab vermiştir.

Kısacası zafer ve galibiyetin en büyük sebebi askerin düzen ve teşkilâtı ile disiplini olup hamdolsun zamanımızda düzenli kurulan yeni muntazam askerin her biri doğuş yerinde birer arslan iken subayları önünde kuzu gibi yumuşak emre uyarlar. Hiç bir gün baş kaldırdıkları görülmemiştir.

Üçüncüsü: Vasıf'ın «Türk ordusu düşman ordusundakine benzer harp san'atı ve eğitimine düşüp eğilmez» demesi bile hakiki durumun tersine ve Türk ordusu anlayışına aykırıdır; zira **(elhikmet-ü dalletül mümin ehazeha eynema vecede)** hadis-i şerifi gereğince işine ve Allah sözünü yükseltmeye yarayacak bütün sebepleri toplayıp yığmak, Allahın birliğine inanmış olanların boyunlarına borçtur. Hendek vak'ası bu yolda bize büyük delildir. Medine-i Münevverenin etrafına hendek çevrilmesini Selman-ı Farisi Hazret-i Peygambere arz edip hatırlattığı zaman bu durum arabistanda görülmemiş ve mecusi olan Acemlerden rivayet olunmuşken buna Peygamberimiz tarafından müsaade buyurulması ümmete büyük bir dersti.

Buna tenezzül etmeyenler ancak askeri tahsisatı yiyim yeri yapan bir takım kibirli ve her düşünceyi hor görenlerdi. Allaha hamdolsun İkinci Mahmud Hazretlerinin kahraman kılıcıyle kirli vücudları devletçe cezalandırılıp temizlendi. Bu gibi kendini bilmez din ve devletin hayır ve çıkarını düşünmez kimselerin kötü görülen davranışlarına güzel iş görüyoruz rengi verip de Türklerin eteklerine bulaştırmak olmayacak tutum ve iftiradır. Zamanımızda her biri bir arslan iken savaş meydanında birbirinden ayrılmaz ve geçilmez duvar gibi saf kurup **(Keennehüm bünyanu marsus)** medihasına değer olan, savaşa kahramanca katılanlar vardır ve görülmektedir.

Dördüncüsü: «Türk ordusunu galip geldiği günlerde bile düşmanın silik araç ve gereçleri şimdiki gibi idi» demesi de dünyadan haberi olmadığından ötürüdür. Zira savaş hazırlığının oldukça teşkilâtlı bir şekilde araç ve gereçleriyle silâhlanması pek yakın vakitlerdedir. Hattâ pek çok noksanı daha önceki zamanda henüz hayatta olan Prusya Kralı meş-

hur Frederik ıslah etmişdir. Hâlâ bir taraftan da eksikleri tamamlanmaktadır. Zira Harp san'atı şimdiki halde çok bilgi ve fenne muhtaç bir büyük fendir herhangi fen olursa olsun, günden güne mes'eleleri artmakta idi. Bu alimler arasında kesin olarak bilinen maddelerdendir. Vakıa kâh galib ve kâh mağlup olmak insan topluluğunun şanındandır. Lâkin bir düziye devamlı yenilgiler olunca hazırlıkların eksikliğinden olduğu kesinlikle belli olur.

Beşincisi: «Türk kılıcının girdiği yerde düşmanın tedbirleri şaşıp bozguna uğrarlar» demesi doğru ve aslına uygundur. Zira Türklerin kahramanlık cevheri ve çabuk hareketleri sebebiyle top ve tüfek ateşini geçiştirip de düşmanla pençe pençeye geldiklerinde ne olursa olsun galip gelecekleri kesin olarak biliniyor ve binlerce kez tecrübe edilmiş bir durumdur. Lâkin düşman ateş kudreti ve san'atı ile içine sokmaz ki, kahramanlık gösterilsin. Eğer bir san'atla bu dereceye gelsin denilirse bu da disipline bağlıdır ve eğer nasıl olursa olsun hemen ateşe girilsin diye askere teklif olunursa (ve lâ telekkuva bi eydiküm iletehliketi) deyimine uyarak emir dinlememek yolunu tuttukları tecrübe edilmiştir.

Böyle sağını solunu tanımadan birden taarruz edecek olsalar beyhude yere bunca yiğitlerini ateşe atar. Bu gibi hareketler inad ve kibirle olmaz, nadiren olsa bile düşmanın bir kısmı bozulmakla iş bitmeyip pek çok defalar taarruz etmek lâzım gelir. Bu suretle sonunda savaş sonucu düşman tarafında kalır. Buralar da tecrübe edilmiştir.

Altıncısı: Yazdığı dünya gerçekleri de yerinde değildir. Zira sebeblerin tamamen gelişmesi karşısında sebeblerin meydana çıkması, ilim adamlarının üzerinde birleştikleri bir mes'eledir. Ancak bilginler, bu dünyanın karışık günlerinde olup bitenler de gelişmektedir, diye düşünürler. Ama şer'an Cenab-ı hak fail-i muhtar olduğundan çoğu şeriat âlimleri önünde sebeplerin toplanmasında Cenab-ı Hakk'ın bir şeyi halk etmesi kendi irade-i ilâhiyesine bağlıdır. Fakat Allah'ın âdet sebeplerinden ardından sebebleri halk etmek üzere geçerli olmuşdur.

Ama **Fahr-i Razinin** de bu yolda bir özel tutumu vardır. Şöyle ki: «Cenab-ı Hak, olduğu gibi yaptığında tam serbesttir, fakat bir şeyi yaratmak istemiyorsa evvelemirde nedenlerini yaratmaz. Ama sebeplerine müsaade buyurursa ardından sebebi aranan şeyi halk etmesi de lâzım gelir.» demiştir. Meselâ sebeplerin bir araya gelmesi ve gelişmesi ayrıntıları dolayısiyle buhar yukarı çıkıp da yağmur bulutu olunca ilim adamlarınca mutlaka yağmur yağdırması icabeder, ama çoğu şeriat adamları önünde yağmurun yağması Allah'ın iradesi ile olur. Fakat bu derecede yamğur yağdırmak Allah'ın geçerli âdeti olmuştur.

İmam Fahrettin Razi nazarında «Hal bu dereceye gelince yağmurun yağması icabeder, ama Cenab-ı Hak bunu yağdırmamak istedi ise buha-

rın yükselip yukarı çıkmasına veyahud yağmur bulutu olmasına müsaade etmez» der.

Olan bitenin büyüğü ile küçüğü arasındaki farkı yaratması da Allah'ın bileceği nispetledir. Şöyle ki: «Her şeyi yaratan Allah, büyük şeylcri bilir de küçüklere Allah'ın ilgisi yokdur, zira küçük şeyleri idrak ve teşhis etmek insan azasına göredir. Cenab-ı Bâri ise cisim ve cismaniyetten münazzehdir» derler, ama şeriat adamları önünde Allah-ı teâlâ büyük küçük her şeyi görür ve bilir. Burası şeriat adamları ile ilim adamları arasında bir başka konudur.

Kısaca Cenab-ı Hak sebebleri yaratan olup sebeblerin ardından kımıldanışları yaratmıştır kul da irade-i cüz'iye sahibi olduğundan sebeblere teşebbüs etmeğe memurdur. Sebeplerde kusur edip de kadere bahane bulmak caiz değildir. Meselâ feyz ve bereketi ihsan eden Allah olup ancak tarlaya tohumu ekip de Cenab-ı Hakk'ın ihsanına yaklaşmalıdır. Yoksa ziraati bırakıp oturmak, yanlış yola sapmak ve mahrumiyete katlanmaktır.

İşte savaş mes'elesi de böyle olup zafer ve galibiyetin, bir Allah'ın vergisi olduğunda şüphe yokdur, pek az ve gizli hazırlıklarla pek büyük galibiyet kazanıldığı çoktur, fakat bütün ayrıntılariyle hazırlıklara girişmeden ve hazırlıklarda kusur işlendiği halde kendini temize çıkarmak kabil değildir. Lâkin kusuru kimse üzerine almayıp o zamanın vükelâsı kusuru birbirinin üzerine atardı. Vasıf da hepsine sahip çıkarak hizmeti geçenlere bühtan etmiştir.

Yedincisi: Eğri yılında muzafferiyetin sebebi şu idi: Başlangıçta anlattığımız gibi Nemçe askerleri Osmanlı ordusunu yağmaya yayılınca tabii olarak disiplin ve düzenleri bozulmuştu. Aşçı ve çadırcı gibilerinin hücumları ile çekilmeye mecbur edildiklerinin ardından bozguna uğrayan Türk ordusu da geri dönüp üzerlerine taarruz edince Nemçenin bozguna uğrayan askeri üzerine düşdü. Türk askeri de ardlarından peşine düşüp taarruz edince Nemçe ordusu perişan olmuştu.

Hattâ Nemçeliler bunu bir savaş hiylesi diye düşündükleri için o vak'adan sonra pek çok kez Türk askeri bozguna uğradığı halde bir hiyle olmasın diye takipden çekindikleri tarih kitablarında yazılıdır. Halbuki bu durum kasden yapılmış bir savaş hiylesi olmayıp Hoca Sadettin Efendinin teşvik etmesiyle III ncü Mehmet hazretlerinin direnmesi semeresi olmak üzere tabiatiyle meydana gelmiş bir durum olduğu halde disiplinde ne derece kuvvet olduğuna kuvvetli bir delildir. Yüz bu kadar bin Türk askeri galip gelen Nemçe askerleri yağmaya yayılıp disiplinleri ve teşkilleri dağılınca aşçı ve başkaları gibilerine mağlûp olmuşlardır.

Sekizincisi: Vasıf Efendi, «Konumuz hazırlıklarda kalır o da emre hazır ve tamam olmaktadır» diye hazırlıkların yapılmasına girişmenin gereğini itiraf edip hazırlıkların tamamlanmasını iddia ediyor. Aslında o sırada bir hayli zahire ve mühimmat toplanıp yığıldı. Lâkin sefer hazırlıkları yalnız bunlarla ikmâl olunmuş sayılmaz, zira seferde hazırlık zamana göre pek çok değişikliğe uğrar. Bu zamanda mühendisin pergeri bile sefer hazırlığındandır. O zaman bu zaman bugün sefer hazırlıkları neden sayılırsa toplayıp yığılması lâzım gelen şeydir.

Vaktiyle Mısır atlısı her tarafın süvarisine üstün olup Mısırlılar bu yüzden atçılıklarına mağrur olarak o vakte göre lâzım gelen harp silâh araç ve gereçlerine azıcık olsun önem vermezlerdi... Üzerlerine Yavuz Sultan Selim Han varınca, gösterdikleri şecaat ve bahadırlıkları bir veçhile inkâr olunamaz. Lâkin ateş kudreti ve san'atı, harp san'atı ve bilgisi o zaman Osmanlı askerinde pek ziyade ilerlemiş olduğundan Mısırlılar pek fena halde bozguna uğrayıp Halep ve Şam bölgesini terk edip Mısır'a döndükleri zaman barutun faydalarını itiraf etmişlerdi. Lâkin Yavuz yakalarını bırakmayarak Mısır üzerine yürüyerek Mısırlıların büyük ordularına karşı bir az karaltı gösterip geri taraftan büyük kuvvetiyle Sinan Paşa'yı Mısır ordusu gerisine sevketti. Ters cepheli bu savaşla Mısır'ı ele geçirdi, ve Mısırlılara **(Elharb-ı hüd'atün)** hadis-i şerifinin mânasını öğretti. Gerçekten Yavuz, Yıldırım gibi yakar olup önüne durulmak kabil değildi, ama Mısırlılar o zamana göre lâzım olan silâh ve mühimmatı tedarik edip harp sanayiine önem verip çalışsalardı hiç olmazsa Mısır hududu içinde bir süre dayanabilirlerdi.

Dokuzuncusu: Devletlere emniyet caiz değildir mes'elesi inkâr olunamaz. Zira bundan önce açıklayıp anlattığımız gibi devletçe olan dostluk menfaat karşılığı olduğundan her devlet kendi çıkarını arar ve bir tarafda ziyade menfaat görünce diğer tarafı feda eder. Böyle olunca devletçe vefakârlık aranmaz ve hiç bir vakit bir devletin diğer bir devlete tamamiyle emniyeti caiz olmaz. Fakat karşılıklı menfaatler ve müşterek çıkarları gözetmek lâzım gelir.

Kırım çekişmelerinde bir süredenberi Fransızların devlete yakınlık gösterip yaptığı nasihatlara aldanmak lâyık değildi. Bu aldanma nihayet Rusların, Kırım'ın kolayca ellerine geçmesine ve istilâ etmesine sebeb oldu. Lâkin Fransızların bu hususda yaptıkları ihtarlar zararlı oldu diye bütün ihtarlarını red etmek lâzım gelmez. Belki ihtar ettiği mes'eleyi danışıp tartışarak zararlı ise red etmek veyahud zararlı tarafını uzaklaştırmak gerekirdi.

Fransızların bu defaki ihtarı Osmanlı devleti için pek menfaatli ve lüzumlu bir mes'ele olup, ama Giridin tehlikesi hayal ve hatıra gelmez bir kuşkudur. Zira eğitim yapacak asker vali ve başka bu işde görevliler

bizim olup da birkaç Fransız öğretmenlerin Girid'de bulunmaları Girid'in rabtına yol bulmaları nasıl olabilir? Her ne hal ise böyle mânasız tehlike hatıra gelmişdir. Eğitim için başka bir yer gösterilmesi yahut başka şekilde düşünülen bu kötülüğün kaldırılması çaresine bakılması lâzım gelirdi. Yoksa Osmanlı devletine ruh verecek yeni askeri düzen mes'elesini bütün kaldırıp red etmeleri Kırım mes'elesinde Fransızların sözüne aldanmaları kadar bir büyük hatadır. Kısacası Fransızların gayet zararlı olan hatırlatmaları memnuniyetle kabul olunup da Osmanlı devleti hakkında faydası görülen böyle bir hatırlatmasının kesin olarak red olunması şaşılacak şeydir.

Sonra Nizam-ı Cedidin iyilikleri bilinerek icad olunmuş ve Allah'a hamdolsun pek çok faydaları görülmüş ise de daha o zaman icad olunup da bunca fenalıkların önünün alınmamış olmasına doğrusu teessüf olunur. Vasıf Efendi, 1182 seferinde bizzat savaşta bulunmuşken muntazam askerin iyiliğini yakından görüp idrak edememesi şaşılacak bir durumdur. Belki anlamıştır da vakit ve hal icabı doğrusunu söyleyemez denilirse durumu anlatıp da susarak durumu muhakemeye girişmemelidir.

Sözün özeti, Vasıf merhumun bu hususda her ne sebebe dayanıyorsa, yazdığı düşüncelerin açıklaması gerek şer'i cihetten gerek aklî yönden mülkiye ve hariciyece haksız yere Osmanlı devletinin yeniçerilerden kendini kurtarıp da muntazam askr tertibine muvaffak olduğu tarihtenberi gördüğü iyilik, devlet ve milleti kurtaran yeni mülkiye ve askeri nizamlara milletin gösterdiği sevgi, yakınlık ve itaat uyup akıllıca vatanseverliği ile de sabit olduğu gibi adı geçen düşüncelerin çürütülüp iptali içir. bundan ziyade ayrıntılı anlatmaya hacet görülmez.

BAZI İHTİYAT TEDBİRLERİ İÇİN GÖRÜŞME

Vakt-i hâl gereği hudud ve sınırları korumak ve gerekirse düşmana karşı koymak için iki yıldan beri karada ve denizde büyük hazırlıklara girişilerek bir taraftan da aşağıda anlatılacağı gibi Çerkezistanın durumunu düzeltmek için epeyce bir para sarfetmek lâzım gelip bu kadar mühimmat ve levazımat dışarıda adı geçmeyen akıllıca el koymalar ile ortaya çıkan gelirden ve bu arada darbhanenin birikmiş parasından sarf ederek meydana getirilmiştir. Fakat darphanenin sermayesinden bin üç yüz kese sarf olunmuştu. Bundan sonra da ihtiyaç ve zaruret duyuldukça yine bu sermayeden sarf edilmek gerekirse darbhane işleri duracakdı. Bugün bile Osmanlı devletinin muayyen geliri belli masrafları karşılamadığına göre bunun bir çaresini aramak lâzımdı. Sofya Seraskeri Vezir İsmail Paşa'nın gevşekliği hasebiyle asker arasında nüfuzu kalmamıştı. İşin gidişine bakılırsa Nemçeli anlaşmayı bozduğu takdirde

müttefiki olan Ruslar derhal Osmanlı topraklarına taarruz etmeyerek bir karaltı göstermekle yetinmesi muhtemel olduğundan (takdim-ül ehem alel-mühim) kaidesince Sofya tarafını kuvvetlendirmek lâzım geldiğinden şimdiden oraya, askeri idareye muktedir bir vezirin serasker nasbolunması lâzım geliyordu.

Bunun üzerine mahabet ve şecaati ile meşhur olan Abdi Paşa, mansabı olan Rumeli eyaleti ile Sofya Seraskeri ve İsmail Paşa yahud bir başkasının İsmail Seraskeri nasbolunması ve seraskerler maiyetine önceden tâyin olunmuş olan terakkili ve başka sınıftan asker, vaktimiz tamam oldu diye izinli izinsiz, muhtelif rivayetlere göre bazılarının geri döndükleri ve dönecekleri duyuldu. Korkutup zorla durdurulmaları güç ve belki yasak olduğu için tekrar sipahi ve silâhdardan birer mikdar yeniden terakkili yazılması uygun mudur, diye düşünülüyordu. Bosna halkı görünüşde eşkiyadan şikâyet ediyor ve el altından valilerinin zapt-u rapta muktedir olmadığını hikâye ederek İstanbul'a arzuhâl göndermişlerdi. Şimdilik şeriat adamı gönderip işi tahkik ve mübaşir tâyini yapılıp arayı bulmağa önem verildi lâkin yaranın iyileşip iyleşmeyeceği bilinmiyordu. İş düzelmez ve anlaşma mümkün olmazsa çaresiz vali değiştirilecekdi. Böyle olunca mevcut vezirlerden Bosna'ya hangisi münasibdir. Buraları da gereği gibi düşünmek lâzım geldiği için Şevval'in 25 nci günü Bab-ı âli'de Kethüda bey dairesinde meşveret meclisi kurulup Defterdar efendi Çavuşbaşı ağa ve Süleyman Feyzi efendi, Hasan efendi, Hacı Selim ağa hazır oldukları halde önce mali sıkıntı mes'elesi söylendi evvelâ Hasan efendi Defterdar efendiye hitaben:

— Tahsilâtımız nasıldır? demesine cevab olarak Defterdar Efendi dedi ki:

— Diyarbekir taraflarında olan bekayanın bazısı tahsil ve bazısı havale olunmaktadır. Ancak çok az bir şey olduğu için miri hazine yarasına merhem olmaz. Hasan Efendi sualini tekrar ile:

— Haleb gümrüğünün vergisi çok olduğuna göre muhassıllığa bağlı mukataaları isteklere verilse muaccelelerinden epeyce gelir sağlanır, demesine karşı Hacı Selim Ağa [1] dedi ki:

Haleb muhassıllığının geliri az olduğuna muhassılların ikide birde iflâs etmeleri delildir. Fakat Osmanlı topraklarında borçlu reayadan üçde bir itibar ile bugün alınan dört ve iki ve bir altın yüz onar pare hesabiyle olup İstanbul hesabiyle üçer kuruş alınırsa ve buna müsaade ve şer'i izin var ise, toplanırsa hepsinden çok mal hasıl olur.

---

(1) Selim Ağa Ahmet Nazif Efendinin babası olmak hasebiyle Padişahın görüne girmiş zevattandır.

Çavuşbaşı Ağa buna karşılık:

— Borçlu olandan tahsil olunan cizye, bildiğiniz gibi olmayıp caizeler hizmetlilere ileri gelenlere ve başkalarına olan masrafları karşılasın diye hâlâ Edirne'de alâdan 22 şer kuruş alınıyor. Kaldı ki, zamana göre reaya kalbini kazanmak lâzım geldiğinden bu suretle rahatlarını kaçırmak doğru olmaz. Ancak Atıf Efendinin Defter darlığında olduğu gibi her sene cizye bohçaları birer ikişer ay önce açılırsa altı yedi yılda başkaca bir yıllık cizye tahsil olunabilir, deyince Defterdar efendi: karşılık verip:

— Bu dediğiniz faide hasıl olabildiği halde bile uzun zaman sonra vücuda gelecek menfaatlerdendir. Devletin istediği ise nakid vakitdir, dedi.

Süleyman Feyzi Efendi söz alıp:

Maliye mes'elesi enine boyuna düşünmeye muhtaçdır. Herkes bunu evinde düşünerek re'yini bildirsin, deyince meclisde hazır olanlar bu sureti güzel karşıladılar.

Ardından Sofya seraskerliği ileri sürüldü. Defterdar Efendi, Bosna Valisi'nin seraskerliğini tercih etmesi üzerine Süleyman Feyzi Efendi karşılık verip dedi ki:

— Vaktin darlığından hududda bulunan vezirleri yerlerinden oynatmak münasip değildir. Kaldı ki Bosna Valisi önce İsmail seraskeri iken durum ve davranışı ile askeri disiplin altında yetiştirmeğe yetersizliği biliniyordu. Hattâ zamanında kul kethüdası kazaya uğramış askerler isyân ederek dağılmıştı. Bu sebepler ile işine son verilmiş, yerine Abdi Paşa'nın nasbı tasarlanırken o sırada seraskerliğe ait iş kalmadığından susup geçilmişti. Bosna'nın askerleri eyalet yerlisi olduğundan valileri muhafız gibi olup değiştirilmelerinde çabukluk ve gecikme aynı şey olunca uyarıp terbiye ile iki tarafı da düzeltmeğe çalışmak en güzel tedbirdir.

Sonra İsmail Canibi seraskerliği söylenip Aydoslu Mehmed Paşa'nın veyahud Sofya seraskerinin İsmail Canibine serasker ve vezirlerden yahud mirmirandan biri Bender muhafızı nasbolunmak ve Bosna Valisi Abdullah Paşa Belgrad'a gönderilmek üzere mesafe yakın olduğu için Bosnaya Raif İsmail Paşa'nın gönderilmesine karar verildi. Çünkü Raif İsmail Paşa'nın da serhad halkı ile anlaşamadığı duyulmuşdu. Bu suretle Belgrad'da tutulması karışıklığın artmasına ve gittikçe nüfuzunun azalmasına sebep olacağından başka yere nakli kendisi hakkında da hayırlı diye düşünüldü.

Bundan sonra terakkilerin askerlik süreleri hasebiyle bir mikdar yeni terakkili yazma mes'elesi öne sürüldü. Hacı Selim Ağa söz alıp:

— Sipâhi Ağalığı sırasında yazılmasiyle görevli olduğum neferatın toplanmasında büyük güçlük çektim. Önce yazılan terakkililere şimdi yeniden terakki verilmek üzere daima orduda kalmaları irade olunursa daha iyi olur. Ve bu neferat memur oldukları yerlerde yazılı oldukları kadar değildir. Seraskerlerinde subaylara müsaadesi maksatla olmuştur. Abdi Paşa Rumeli seraskeri olduğu takdirde iki üç ayda bir değiştirme yolu ile kazalardan asker celb edib kullanmanın yolunu bulabilir ve İsmail Seraskeri nasbolunacak Aydoslu Mehmed Paşa da böylece hareket için emir alsa münasib olur, deyince Abdi Paşa'ya danışmağa muhtaçdır diye mektupla haberleşmek ve müzakere olunmak üzere tevkif olunmuşken Hacı Selim Ağa önceki sözünden dönüp:

— Muvazzaf asker, gayri muvazzaf askerden daha iyi olup herhalde seraskerlerin emrine hazır olarak kalblerine kuvvet verecektir. Bunun için yine terakkili yazılmak uygun olur. Ancak sıkıntı içinde güçlük ve zorluklardan çekinerek yarısı kadar yazılsa kolaylık olur, deyince yarım tertiplerde azıcık bile fayda yoktur, cevabı verildi.

Bu sırada Açık Baş hâkimi Salomanın ölümü olayından dolayı Livan oğlu Keyhüsrev o tarafa gönderilip bu meclisde ona dair konular da olmuştur. Ayrıntıları aşağıda anlatılacakdır.

MALİYE İŞLERİNE DAİR DEVLET RİCALİNİN TAKRİR ÖZETLERİ

Mali güçlükleri ortadan kaldırmak mes'elesi yukarıda kurulan mecliste düşünülsün diye bırakılmıştı. O meclisde hazır olanlar evlerinde fikir yorup düşünce sonuçlarını birer takrir ile bildirdikleri için birer birer aşağıda nakledilip açıklanıyor:

Buna dair **Süleyman Feyzi Efendinin** verdiği takririn hulasası: Hıristiyan devletlerden borç alınması Osmanlı Devletinin sıkıntıda olduğunu duyurduğu gibi borç veren devlet tarafından bazı teklifat yapılmasına sebeb olması muhtemel olup ancak mehil ile verilmek şartiyle bazı mühimmat talebinde bulunmada sakınca olmadığı ve istikraz mes'elesi yürürlüğe girdiği halde din birlik ve beraberliği ilişkisiyle Fas hâkiminden borç alınması ve eskiden olduğu gibi kendi hazinesi olan eyaletler vezirlerinin en kudretli olanlarına muayyen muaccelelerle verilegelmekle eyaletlerin çıkar ve faydaları önceki gibi ise ve vezirlerde değerli olan var ise bu şekil düzenin açıkca menfaat sağlayacağı, ifadesinden ibarettir.

(İtiraz): Bütün devletler savaş sırasında birbirinden borç ala gelmişlerdir. Hattâ Rusların Felemenk Cumhuriyetinden 40 - 50 bin kese borç istediği söyleniyor. Osmanlı Devleti dost devletlerin birinden borç almağa karar verdiği halde Osmanlı Devletinden rehin ve güzeşte isteneceği

muhtemeldir. Düşünülecek olursa ancak burası düşünülmelidir. Ve hazinesi olan eyaletlerin vezirlere ber vechi mâlikâne verilip muaccelelerini almak mes'elesi dışarda bilinmeyen akıllıca engellerden ahkâm çıkarmağa benzer. Yani olmayacak iştir. Zira asrımızda mevcut vezirlerde büyük servet sahibi olan yok gibidir. Bunların bugün en zengini sayılan Cezar Ahmed Paşa'ya Sayda eyaleti berveçhi malikâne verilmek mümkündür. Ancak bu tasarruflardan yüz yahut iki yüz kese olsa o bile bir şey sayılmaz. Ancak Osmanlı Devletinin en küçük bir mes'elesine bile karşılık olamıyacağı açıktır. Kaldı ki. Fas hâkiminin daha önce gelen elçilerine barut ve güherçile ve borç olmak üzere 4000 kese akça verilsin diye söylenmişti. Bu sırada haberi şöyle geldi.

Tarih yazarı Fakir der ki: Bu gibi büyük sayıda borçlanmalar bir kaç vezir ve rical ile husule gelmeyip herkesin karışacağı genel bir mes'ele olmak lâzım gelir. Bu da her devirde sırasında harcamak üzere pek çok kimselerin gizli sandıklarında birer parça şey bulunp kolayca güzeşte ile bunlar toplanmış olsa kolaylıkla hem devlet sıkıntılarını atmış ve hem de halkın faydalanmasını düşünüp bu suretle servet ve memleket zenginliğinde bir başlangıç olurdu. Zira bir mülkün imarı ve zenginliği, paranın çokluğu ile meydana gelmiyor, belki mevcut olan akçanın çoğalıp artmasiyle vücuda geliyor. Çünkü imar ve iskân denilen şey ahalinin emeği meyvesi olarak ahalinin boş durmayıp daima çalışmasiyle husul bulur bir durumdur. Buna da akçanın devri adedi sebeb olduğundan devletçe önemli olan mes'ele akçanın ziyade devri ile halkı tenbellikden uzaklaştırmak nüktesi olup bu durumu ilerledikçe mülkün zenginliği ve devletin de geliri artar. Ve sırasında böyle fevkalâde bir masraf vukuunda devlet istediği kadar akçayı kendi halkından pek kolaylıkla toplayıp tedarik edebilir.

Ancak işte bu akçanın devri mes'elesi pek ince ve derin düşünmeye ve halka emniyet sağlayacak kanunlar ve nizamlara bağlıdır. Doğrudan doğruya halkdan akçayı toplamak mümkün olmayıp çünkü akça daima gözleme geldiğinden nereden alınmak lâzım geleceği bilinmez ve bilinse de zorla alınmaz. Belki akıllıca usullerle memlekette mevcut olan akçayı meydana çıkartıp da devr ettirmek lâzım gelir.

İşte asıl rical ve erkân denilmeğe değer kişiler, buralarını bulabilecek zevattır ki, bunları bulmak bir devlete göre define bulmaktan da büyük şeydir. Zira definenin sağladığı gelir tükenir, ama böyle inceleyip iş bitirir zatların bulacağı varidat tükenmez.

Her ne hal ise bu doğru gidilemeyip de hariçden borçlanmağa lüzum göründüğü halde Vasıfın dediği asıl düşünülecek mes'ele rehin ve güzeşte bile korkulacak şey değildir. Fakat paranın sarfı gayet ince hesaplar-

la düşünülecek bir şeydir. Zira bir devletin borçlanması bir kimsenin borçlanmasiyle kıyaslanabilir. Şahsın yaptığı borcun iyiliği ve kötülüğü sarf ettiği yere göre ayrılır. Meselâ işbilir ve tedbirli olup da sermayesi olmayan bir tüccar borç aldığı parayı iyi bir şekilde çalıştırdığı halde hem güzeştesini öder ve hem de kendi geçinir ve belki bu suretle borcunu ödeyip de sermaye sahibi olur, ama sefahatlâ sermayesini tüketmiş olan bir mirasyedi borç almış olsa bu akçayı da boşuna harcayacağı için yalnız borçlu kalmakdan başka bir şey yapmaz.

İşte bir devletin borçlanması da buna kıyaslanıp alacağı parayı doğru olarak istifade edeceği yere sarf eylediği halde bu istikraz kendi hakkında faydalı olur. Ama eğer olmayacak yerlerde harcayacak olursa hiç güzeştesiz bile borçlansa kendi hakkında zararlı olacağı açıktır. Biz yine konuya gelelim:

Defter emini Hasan Efendinin takririnin açıklaması: «Masrafda fazlalığı kesip azaltmakla Osmanlı Devletinin gelir ve giderini değiştirmek mümkün değildir. Zira serhadler mevacibinden hazineye geri alınan para, matbah ve arpa emanetlerinden düşünülerek ortaya çıkan menfaat, son derece gelmiş olup bundan da artık daha fazla tasarrufa tahammülü yoktur, kaldı ki, iradı artırmak için verilen irade ile faizi büyük olan cizyeler ve Halep gümrüğü esham itibar olunursa bir mikdar şey husule gelmesi gerçekden mümkün olup ancak bundan elde edilecek para Osmanlı Devletinin çektiği sıkıntıya yetmeyecektir. Çaresiz borçlanmaya ihtiyaç duyulmakla eğer mümkünse Felemenk, Fransa ve İspanya Devletlerinden parça parça ödenmek üzere beş on bin kese akça borç alınması düzene koyulursa uygun olmak gerektir,» ifadesinden ibarettir.

Bu takririn red ve kabulu konusunda tarih yazarı Vasıf Efendi der ki:

«İsham olunacak cizyelerden ancak bir iki cizyenin ishama tahammülü olup onlardan da sadra şifa gelir sağlanamayacağı, ve Haleb gümrüğü muhassıllığı gümrükten ibaretti. Başka ayrıntıları menfaatsiz olduğuna göre Haleb gümrüğü muhassıllıkdan çıkarılır ve ayrılırsa muhassıllığa büyük zaaf gelir, malı heba edilir. Zararı faydasından ziyade olacağı açıktır. Ancak borçlanma mes'elesinde kolayı bulunduğu halde düzene konulmasında sakınca yokdur.»

Vasıfın bu sözü doğrudur. Ancak şimdi anlattığımız gibi bir düşünceye dayanarak borçlanılsa akçanın yerine sarfı lâzım olup o vakit alacakları akçayı doğruca Osmanlı Devletinin istifade edeceği surette harcayabilecekler miydi? Burası bizce bilinmediği için evet veya hayır diyemeyiz.

Elhaç Selim Ağa'nın faydalı takriri de şöyledir:

«Hepimiz devletin ekmeği ve nimeti ile geçiniyoruz. Az çok neyimiz var ise bu devletin bize verdiğidir. Eli genişleyince ödenmek üzere ve bu şartla devlet ve saltanat erkânından tahammüllerine göre birer mikdar

meblâğ istikraz olunursa vafir şey elde edileceği ve Osmanlı topraklarında yetişen pamuk ve tütün dönümlerine bir ölçüde düzen verildiği gibi yer yer düzeltilip disiplin altında ve yolunda çalışıp satışa çıkarılsa, yedi sekiz bin kese gelir sağlanacağı ümid edilir. Ancak anlatılması çok yer tutacak olan bu irade buyurulursa hesapları açıklanacak Aydın muhassıllarına tahsis edilen hazeriye, mübaşiriye-i hazeriye, has, zahire baha ve başka muayyen gelirler toplansa büyük şey ortaya çıkıp bir mikdarı mal ve küsuru faiz farz olunarak vezirlik mansaplarından çıkarılıp muhassıllık itibariyle saltanat erkânından adı geçen kimselere muaccelât takdiri ber vechi mâlikâne tevcih olunursa bundan da birkaç bin kese husule geleceği tedbirlerinden ibarettir.

Bu takririn durum muhakemesinde de Vasıf Efendi der ki:

«Osmanlı Devleti ricalinden diyelim ki, borç alınmak istendi. Rical arasında parası olan ancak üç beş kimse bulunup kırkar ellişer kese alınsa, devletin hangi derdine derman olabilir? Ancak pamuğun dönümü bu işi bilenlerden nasıl bir düzene konulacağı araşdırılıp da imkânı bulunursa büyük fayda sağlar. Lâkin düzene konulması yerinde bir düşüncedir. Aydın vilâyeti ayrılıp valilere mahsus olan muayyen gelir esham olarak ber veçhi malikâne satılırsa birkaç bin kese akça hasıl olur. Zaman zaman mahlulâtından bile büyük fayda düşünüldüğüne göre düzene konulması akla uygundur. İşte bu durum ayrıntılariyle Padişaha arz olununca Aydın maddesinde Padişahın reyi muvafık olmakla etrafiyle düşünülerek nizamı verilmek için hat-tı hümayun çıkarıldı.

BER-RÜŞ ŞAM AHVALİ

Sayda Valisi Cezar Ahmed Paşa, 1193 yılında Akkâ'da oturmağa niyet edip etrafına yeniden hendek çevirmiş ve bütün köylerin ahalisini bu hizmette angaryaya sürüklediğinden 1194 yılında kendisinden şikâyet olunmağa başlamıştı. Fakat Akkâ Kalesine gereği gibi tahkimat verilip temelleşmiş olduğundan vaki şikâyetler fayda vermemişti.

Bu sırada Cebel-i Lübnan hâkimi olan Emir Yusuf, kendi biraderlerine rekabet edip onlara kötülük sevdasına düşüp hattâ bazılarını katletmiş ise de kardeşi Emir Ahmed, Canbulat şeyhlerine sığınıp iltica etti. Onlar da himayeye girişince Deyr-ül Kameri basmak üzere büyük sayıda asker topladıkları haberini alan Emir Yusuf, Cezardan yardım istemek üzere Deyr-ül Kamer'den dışarı çıkıp Akkâ'ya gelince Cezar kendisine ikram ve iltifat etmiştir.

Beri tarafda Canbulat şeyhleri ile Emir Ahmed, Deyr-ül Kamere gelip o beldenin ileri gelenlerini toplayarak Cebel emirliğinin Emir Ahmed'e tevcih edilmesi istidasiyle Cezar'a bir kıta mahzar takdim etmişlerse de Cezar, Emir Yusufu tutup maiyetine yeteri kadar asker katıp Cebel'e

gönderdi. İki taraf muharebeye tutuştu. Cezar'ın askeri galip ve muzaffer olmağla Emir Ahmed ile Canbulut şeyhleri yenilgiye uğrayıp topraklarına çekildiler. Şam Valisi bulunan Azm zade Mehmed Paşa'dan yardım istediler. Mehmed Paşa ile Cezar'ın arası açık olduğundan bu isteklerini kabul edip kendilerine bir mikdar asker gönderdi. Emir Yusuf durumu haber alınca maiyetinde bulunan Cezar askerini topraklarına götürünce karşılaşan iki taraftan da bir çok sayıda insan öldükden sonra Cezar askeri galip geldi. Emir Ahmed Tıyme vadisine gidip Şam askeri de Şam'a çekilmeye mecbur oldular. Emir Yusuf da Cezar askeriyle muzaffer olarak Dery-ül Kamere gelip zahmet çekmeden Cebel hükûmetini ele geçirmiştir.

Bu savaşta Cezar askerine başbuğ olan mirmirandan Selim Paşa'dır ki, Mısır'dan kendisiyle beraber firar ederek o zamandanberi kendi yanında bulunmakla Cezar yanında iyi kabul görür ve itibarı vardı. Kethüdalık hizmetinde kullanılır, çoğunlukla askerlere Başbuğ olup oralarda olan muharebelere onu gönderirdi. Bu suretle o bölgede pekçok hanedanları bitirip mal ve topraklarını ele geçirmişti.

1197 yılına kadar hal böylece devam etmiştir. Gerçekde Cezar'ın bu derecede kuvvetlenmesinden devlet ileri gelenleri endişe ediyorlarsa da oradan kaldırmağa bile cesaret edemezlerdi. Vükelâ'dan bazıları kendi aleyhinde bulunmuşlarsa da onu tutanlar da eksik değildi. Böylece Hazine-i Evrakda ele geçirdiğimiz bazı telhislere bakılırsa bu ortamda Cezar Paşa'ya Bosna eyaleti tevcih ile Sayda eyaletinin adamlarından birine verilmesi o bahardan önce hareketle Bosna'ya yola çıkması için gönderilen Sadrıâzam'ın yazısına cevab olarak 1197 yılı Muharreminin on yedisi tarihiyle gelen yazısında mazeret bildirerek Bosna Valiliğinden istifa etmişdir. Şöyle ki:

«Dürzü dağının bu sırada çıkan karışıklığından bahisle bu bölgeyi emniyet altında bulundurmak ve halkı refaha kavuşturmak için buranın düzene konulması işine emir beklerken yazıldığı gibi Bosna eyaletinin tevcihine dair Sadrıâzam emri geldi. Halbuki öldürülen Tahir Ömer'in kendine bağlı olanları ve tebaası binlerce nüfusa baliğ olduğu biliniyor. Sekiz yıl içinde bunlardan ortadan kalkanlar pek azı olup geri kalanı birer köşede fırsat kolladıklarından Allah biliyor ki, bu bölgeye geleli beri üzerimden silâh çözmeyip gece gündüz rahat ve uykuyu terk ederek elden geldiği kadariyle düzene sokmak gailesinde oldum. Bu düşüncede iken bir taraftan böyle kargaşalık ve karışıklık çıkıyor. Kulları, bu bölgenin işlerini düzene koymakda bu kadar yorgunluk ve meşakkat çekerken Hazinedar ve başkaları nasıl bu işin hakkından gelebilirler? Daha önceleri buralara mutasarrıf olan vezirler ve mirmiranların idareleri ne yolda olduğu sizce de biliniyor.

Kısaca, bu suretle sekiz yıldır çekilen yorgunluk ve meşakkat ve uğradığımız büyük masraflar hiçe mi sayılıyor? Gerçekden bugüne kadar yığdığım şan ve itibar ile servet ve kudret, Allah'ın gölgesi Padişahımızın uğruna dünya malını değil canımı bile feda edeceğime kimse şüphe etmesin. Ancak bu bölgenin eşkiyası peşinde gidenler, fırsat bulup meydana çıkacak olurlarsa Tahir Ömer'in zamanından daha fena olup efendilerimize bir büyük baş ağrısı olacağı açıktır.

Bu duruma bakarak buraların düzene konulup işini bitirmek Bosna işlerinden önemli ve öncelik taşır; yapılması kesin bir iştir. Kaldı ki, büyük sayıda kapı halkıyla Bosna'ya gitmek olmayacak iştir. Yolda bunca köy ve kasabalar da harabeye döner. Azlıkla gidildiği durumda büyüklerimizin önünde mahcub olmak mukarrerdir,» diye arzedip gönderdiği mektupla Bosna vazgeçilip Sayda Bölgesinin bütün işlerini yoluna koyması kendisine havale buyrulmuştur.

Gelelim Cebel-i Lübnan'a ait olaylara:

Cezar Paşa, 1197 ve 1198 yıllarında Beni Metval Şeyhleri ve Emir Yusuf ile pek çok muharebelere girişerek hepsini bastırıp zillete düşürmüştü. Bu olaylar durumu ve doğruluğu o tarafda yazılmış olan bazı Arap tarihlerinde yazılı ise de bu tarafça bilinen malûmat Cezar'ın yazısından alınarak bir başka renge konulmuş ve Vasıf tarihinde de böylece yazılmış olmağın önce Vasıf'ın rivayetini yazdıkdan sonra durumun aydınlatılmasına geçelim.

Vasıf'ın yazısı özeti böylecedir:

Dürzü hâkimi Emir Yasef Şahabi, isyan yoluna girerek üzerinde olan miri mukataalardan icab eden parayı havale olunan Salyanecilere ödemeyip eli boş geri çevirdiğinden başka o bölgede yerleşen başı kızılbaşdan iki bin kadarını ve başkaca Dürzü, Kesrevan Hıristiyanlarından bir epeyce eşkiyayı başına toplayıp harp edecek duruma getirip bir miktarını Vadii Hamam üzerinden Sayda'ya ve bir miktarını Baalbek, El'aziz ve Cebağ toprakları üzerine ve Haydar-ı Faris'i Şükayf mukataasına ve Akil'i Beşare mukataasına ve başka dürzü Reislerini birer mukataa'ya tertip edip namzed gösterip her birine hil'atler giydirmişti.

Akil, başındaki isyancılarla birden Beşare mukataası üzerine hücum edip Sayda Valisi Cezar Ahmed Paşa'nın silâhdarı ve bu mukataanın mütesellimi olan Süleyman Ağa'yı maiyetindeki piyadeler ve adamlariyle şehid ettiler. Bu yerin reayasını da kendilerine tâbi kılıp çoğalarak yer yer namzed oldukları mukataatın ele geçirilmesine girişdiklerini Cezar öğrenince dairesinde mevcud askeri ile Kethüda Selim Paşa'yı bindirip eşkiyâ üzerine gönderdi. Selim Paşa ilk önce Beşare mukataasında toplanan eşkiya üzerine varıp karşılaştıkları zaman birkaç saat kadar süren savaş ateşinde mücadeleden sonra eşkiya gürûhünün bir çoğu kılıç-

dan geçirildi. Firar ettiler, önce Sur üzerine gelmiş olan Hamza Ahmed de tutulup derhal idam edildikden sonra Selim Paşa Şukayf mukataasını ele geçirmiş olan Haydar-ı Farisi adlı şakinin üzerine varıp birkaç saat savaştan sonra onu da bozguna uğradıp perişan etmiş oldu.

Bundan sonra Cezar Dürzü dağına düzen vermek kaydında bulunduğunu bildirerek bununla beraber bu savaşlarda kesilen eşkiya başlarını defteri ile Cezar İstanbul'a gönderdi. Bunlar da başkalarına ibret olsun diye Saray meydanına konuldu. Ve Cezar'ın bu hizmeti devlet büyükleri önünde şükranla anıldı. O bölgenin bütün işlerini düzene koyması yalnız kendisinden istenilerek kendisine bildirildi ve adına Menşur çıkarıldı.

İşte Vasıf tarihinde 1198 yılı olayları böylece yazılı olup ama o tarafda yazılmış olan bazı tarihlerde böylece mes'ele hakikate kavuşmuştur. Cezar Safed gibi Beşare topraklarını ele geçirmek düşüncesiyle o bölgedeki Beni Metval Şeyhlerin bu niyetini hissettirince hepsi kale ve etrafına sığınarak sonunda katledilmişlerdi.

Beni Metval, üç hanedandan ibaret olup biri Ali Sagir'in Hanedanıdır ki, Şeyh Nasıf ile kardeşlerinden ibarettir. İkincisi Hanedan-ı Münkir ki Şeyh Mehmed ile kabilesidir. Üçüncüsü Şeyh Haydar-ı Farisi ve soyu adamlarıdır.

İşte Cezar'ın askeri bunların üzerine taarruz edince aralarında o kadar şiddetli muharebeler oldu ki, dinlemesi yeni yetişenlerin takatini keser. Zira Cezar'ın askeri çok olduğundan başka kayan bir alev gibi ateş saçarlardı. Şeyh Nasif ise gayet binici, bahadır ve kardeşi Şeyh Ahmed de döğüş yerinde yüz atlıya bedel oldukdan başka Beni Metval'in bütün binicilerini toplamış olduklarından anlatıldığı gibi gayetle kan dökücü adam öldürmelerden sonra Şeyh Nasıf ile Şeyh Ahmed kurşun ile vurulup öldürüldü. Beni Metval askerleri bozguna uğrayıp her biri bir köşeye kaçıp gizlenmeye mecbur oldular. Cezar askeri Beşare beldesini ve o bölgede olan kale ve toprakları ele geçirmişler ve Şeyh Haydar-ı Farisi'nin sığındığı Şukayf Kalesini de kuşatıp bir süre sonra onu da aldılar.

İşte bu suretle Ali Sagir ve Münkir Hanedanları yok olup yeryüzünde isimleri bile unutulmuştur. Ve böylece Cezar, Sur şehrine ve o bölgede bulunan bütün topraklara, şehir ve kasabalara malik olup bunlara tasarruf etmiştir.

Bundan sonra Emir Yusufla muharebesi olmuştur. 1198 yılında Emir Yusuf'un dayısı Tiym vadisi hâkimi olan Emir İsmail, Cezar'a arıza yazıp Dürzü dağının hükümeti kendisine verilirse Cezar'ın dairesine 300.000 kuruş vermeği taahhüd ettiğini bildirdi. Cezar derhal şartlarını kendisine gönderdi.

Bunun üzerine Emir İsmail Akkâ'ya gelip Cezar'la görüştü. Kendisine ikrâm ve iltifat edip maiyetine de bir hayli asker katıp Deyr-ül Kamere gönderilmişti. Emir Yusuf'un biraderi, adı geçen Emir Ahmed de, Emir İsmail ile birleşerek hükûmette kendine müşterek olmuştu. Emir Yusuf işi öğrenince bütün askeri karşı koymağa kalkmışsa da Dürzüler iki parti olmak hasebiyle Cezar galip gelince Emir Yusuf memleketin büyükleriyle bir tarafa çekilmeye mecbur oldu. Bunun üzerine Emir İsmail, Deyr-ül Kamere gelerek hükûmeti ele geçirip Cezar'a vaad ve taahhüd etmiş olduğu parayı toplamak dâvasıyle halk ve fakirleri cezalandırmağa başlamıştır.

İşte Cezar, bu vukuatı başka renge koyarak İstanbul'a yazıp Cebel-i Lübnan'ın bütün işlerini kendisine havale ettirmiş ve Ber-rüş Şam' da dâvasını tamamlamak, nüfuz ve istiklâl için kendisinin ortaya koyduğu olayları Bosna Valiliğinden istifaya medar olur demişti.

Halbuki Cezar'ın niyeti Ber-rüş Şam'da İstiklâlini kazanıp Cebeli Lübnan'dan bir epeyce akça toplamakdı Emir İsmail'in bile yerinde kaldığını istemiyordu. Durumu değiştirmek istediğinden o vakit dairesinde sözü geçerli bulunan Mihail Essekruç tarafından Emir Yusuf'a gizlice şöyle bir mektup yazılmıştı:

«Eğer dayımın vereceği parayı vermeği taahhüd edersen, hükûmetin sana tevcih olmayacağına ben kefilim. Hemen durmayıp Akkâ'ya gelerek Cezar ile görüşesin.» diye yazılmış olduğundan Emir Yusuf da, boynunda, sana uygun ama dedim Mendili ile Akkâ'ya gelip Cezar ile görüştü. Üç ay içinde Cezar'ın hazinesine 200.000 kuruş teslim edilmek üzere bir sened verdikten sonra Cezar Maiyetine verilen askerle kanatlanıp uçarak çabucak Dürzü dağına gidip ve kimsenin haberi olmadan sabahleyin Deyrül Kameri askerle kuşatıp dayısını tutarak hapsetti ve Cezar'a taahhüd ettiği para için de halkdan büyük sayıda akça toplayıp gönderdi.

İşte durum böyle olup Vasıf Efendi mes'eleyi eleştirmeden tarih için bir şey istifade olunmayacak şekilde kendi bildiğine uydurmuştur.

BEGRAD MUHAFIZI İZZET MEHMED PAŞA'NIN VEFATI

Belgrad muhafızı eski Sadrıâzam İzzet Mehmed Paşa Rebi-ül Evvel başlangıcında vefat edip bu sırada Belgrad muhafazasına işbilir, tanınmış bir vezirin memuriyeti lüzumlu olduğu için Belgrad muhafızlığı hâlâ Mora muhassılı olan Vezir Raif İsmail Paşa'ya tevcih ile bir an önce memuriyet yerine varması emredilip bildirildi. Bu gerekçe ile Mora muhassıllığı Kandiye muhafızı Vezir Melek Mehmed Paşa'ya ve Kandiye muhafazası Ağriboz muhafızı Vezir Genç Mehmed Paşa'ya tevcih olundu.

HAL TERCÜMESİ:

İzzet Mehmed Paşa Rum Mehmed Paşa'nın torunlarından Hüseyin Bey adlı kimsenin oğlu olup, 1136 yılında Bolu Sancağına bağlı Çarşamba kazasının Beylik köyünde doğarak reşid olunca ufukları aşıp güzel bir beldede yükselmek için bilgi edinmek üzere İstanbul'a geldi. Bazı sözü geçer kimselere sokulup o yoldan Teberdaran zümresine katıldı. Sonra ilim ve bilgi edinmeğe çalışıp anadan doğma istidadı ile az vakit içinde ilim ve kültürünü genişleterek Dar-üssaade Ağası Halifelerine katıldı ve çok geçmeden Kapu Hasekisi ve bir süre sonra tuttuğu yol gereği Başhalife olup ağalar zamanında Bey Halife denmekle ün salmıştı. Baltacılar Ocağının kaldırılmasiyle ağalar hakkında yapılan değişiklik ile ilgisi olduğundan kendisi hakkında ileri geri söylenir diye korkulurken zengin ve fakirle güzel geçinmesi ve biçarelere karşılıksız yardımları kendisinin bu korkulacak durumdan kurtulmasına ve belki istikbalini kazanmasına sebeb olarak Dar-üssaade yazıcılığı ile emsali içinde ilerleyip ünü duyulunca Padişahın gözüne girip sonu gelmez bir istikbale kavuştu. Şöyle ki:

Teberdaran zümresinin kovulmasında Padişaha uymayarak engel olup karşı koymaya cesaret etmesi Padişahı kızdırmıştı. Hattâ Padişahın arkasından hançer attığı söylenir. Bu suretle işine son verilip kâtiplik süresi kısa olduğundan fazla borçlu olduğu halde hâlâ kayın pederinin evinde asalak olarak oturmağa mecbur olmuştu. Akrabasının akreb gibi zehirlemesinden huzursuzken oturdukları ev de yanınca mal diye nesi varsa yanıp yok olduktan başka ev sahipleri, bu adamın uğursuz ayağına yorup önce sataşarak yaptıkları kapalı ifadelerini bu kez açığa vurmağa başladılar.

Bu sırada Sultan Mustafa hazretleri yanan yerleri gezerken İzzet Mehmed Paşa'nın başka yerden gelenlerle viran olan yangın yerinde çivi topladığını görüp perişan halini ve durumunu öğrenince şefkat gösterip gönlünü aldıkdan sonra tekrar yazıcı nasbetmişlerdir.

Bundan sonra günden güne ikbali açılarak 1182 yılında Darbhane-i Âmire Emini ve Sultan Abdülhamid Han hazretlerinin tahta çıkışında Şehremini, sonra kendisine vezirlik verilerek İstanbul kaymakamı, Muhsinzade Mehmed Paşa vefat edince Sadrıâzam olmuştu:

Yukarıda anlattığınız gibi o zaman Şeyhülislâm bulunan İbrahim Efendi ile aralarında çıkan çekişme ve birbirinin dediğini yapmamasından dolayı sadaretten azl olunup Aydın muhassılı, sonra Mısır, Kahire Valisi, Rakka, Sivas, Erzurum Valisi oldukdan sonra Silâhdar Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine ikinci kez Sadrıâzam olup ancak kendisi ağır ve gevşek olup rahatına düştüğünden bütün işleri kaynı İsmail Ağaya tes-

lim etmesiyle dile gelince ve bir de Sadareti zamanında yangınların çoğalması bir takım dedikoduların yayılmasına yol açarak hattâ bazı yangınlarda halk kendisine kötü yakışmayacak sözler söylemeğe başladılar. Bunun üzerine Sadaretten azl edilerek Filibede oturması emredilmişti. Ardından Belgrad muhafızı tayin olunup bir süre geçince fani dünya gailesinden göç etti.

Temkinli vakur, akıl ve düşünce sahibi, iyi yaradılışlı ve temiz görünüşü ile ün salmış, Devlete sadık ve bağlı, düzgün konuşur, sır saklar, zamanında ender yetişmiş bilgili fıkara sever olup bulunduğu eyaletler halkı topyekûn kendisinden hoşnûd olup ona şükran duyarlardı. Kimse için kin gütmediğinden başka kendisini dile getiren kimseye merhametli davranması kötü günlerinde kendisinde gördüğü eza ve cefanın cezası olduğunu yakınları rivayet eder. Ulu orta ayıplarla işleri kösteklemek dâvasında olanlar gevşek hareketinden, yavaş davranışından başka hakkında suçlayacak bir şey bulamadıklarında insflı kimselerin birleştikleri görülür.

REİS-ÜL KÜTTAP EFENDİNİN VEFATI

Birkaç gündenberi idrar kesesi ve siyatikden yatağa düşen Reis-ül Küttap Hacı Mustafa Efendinin gündengüne hastalığı artarak bazı hazık tabiblerin çare ve deva aramasından faydalanamıyarak Cumdel-ûla ayının 15 inci günü hayatı ölüme çevrildi. Böylece boşalan riyaset hizmeti Şık-ki Evvel Defterdarı Feyzi Efendiye ve Defterdarlık da önce üç defa Çavuşbaşılık etmiş olup hâlâ Defteremini bulunan meşhur Ahmed Nazif Efendiye ve Defterdarlığı eskiden Tersane-i Âmire Emini Hasan Efendiye tevcih buyrulmuştur.

HAL TERCÜMESİ:

Müteveffa Mustafa Efendi, Suvari mukabelesi ikinci halifesi Süleyman Efendinin oğlu olup 1130 yılında doğmuştur. Tahsilini yaparak 1166 tarihinde hak kazanarak arabacılar kâtipliği ile birden Haceğanlık rütbesine ve sonra Başmukataa mansabına erişti. Dayısı merhum Abdi Efendi Nişancı olunca Tuğrakeş ve Defterdar olunca Kesedar, 1176 ve 1178 de bir sene aralıkla ikinci kez Sipah Kâtibi olarak yolun ortasına gelmişti. 1182 de Ordu-yu hümayûnda üçüncü Sıpâh Kâtibi, Haretepesi ve Bender dönüşünde küçük tezkereci olduğundan başka Riyaset vekilliği ile yüksek rütbelere istidadı görülmüştü. Ordu-yu hümayûn İstanbul'a gelince ordu ileri gelenlerinin çoğunun işine son verilmişken iyi bilgisi ve

davranışı ile seçilmesi kendisinin mansabında yerinde kalmasına sebeb oldu.

1193 yılında Sadaret kethüdalığına, 1194 yılında kethüdalıkdan azl edilmişken Defter emaneti ile gönlü hoş edilmiş, 1197 yılında Tevkii ve ardından Reis-ül Küttâp olmuş ve aynı sene içinde vefat etmiştir. Hazret-i Halid Türbesi civarına defnolunmuştur.

Temiz yürekli, akıllı, edip ve bazı büyüklerin davranışlarından yeni hevesli gibi öğünmeye meyletmez ve haklı sözü söylemekden çekinmez, seçkin bir kişi idi. İşi düşenlere güler yüzle yumuşak davranması meşrebi olduğundan herkes kendisinden hoşnûd ve razı idi.

DARENDELİ MEHMED PAŞA'NIN VEFATI

Eski Sadrıâzam Darendeli Mehmed Paşa, aslında Darendeli Cebeci zadeler demekle anılır bir hanedandan olup Darendeli Sarı Abdurrahman Paşa'nın akrabalarından olması münasebetiyle Kapucubaşı ve Kesriyeli Ahmed Paşa'ya kethüda olarak nice Devlet hizmetinde kullanılıp, şöhret kazanmış ve 1181 yılında Mirehur-u evvel ve 1182 de Boğaz muhafızı olmuştu. O vakit Silâhdar-ı Şehriyari bulunan kara vezirin elinden tutmasiyle 1190 yılı Zilkadesinde Sadr-ı âli kethüdası ve 16 gün sonra Sadrıâzam olup 1192 Şabanında işine son verilip ardından İnebahtı muhafızlığı ile vezareti uhdesinde kaldı. 1193 Şevvalinde mütekaid olarak Darende'de oturması emri verildi. 1198 Rebi-ül evvelinde yine Vezirliği üzerinde olmak üzere Erzurum Valisi nasbolunmuştu. Mansabına varmazdan önce vefat etmiştir.

Yaşı yetmişine varmış, Feleğin iyi kötü günlerini görmüş, öğülmeye değer, dediğini yaptırır, vakur bir vezir olup ancak Silâhdar Mehmed Efendinin mizacına göre hareket edemediğinden selefi gibi işine son verilmiştir. Darende'de cami, hamam, han, medrese, köprü, çeşme bina etmiş şehri imar edip yollarının yapılmasında himmeti olmuştur.

SÜLEYMAN PAŞA'NIN ZELZELEDEN HELÂKİ

Bilindiği gibi Darendeli Mehmed Paşa'nın ölümü haberi Cumadel-üla sonunda İstanbul'a varınca uzun süre Erzurum'da oturması sebebi ile o bölge ahvalini iyice öğrenmişti. Hâlâ Çavuşbaşı bulunan Süleyman Ağaya vezirlik rütbesiyle Erzurum eyaleti tevcih edilerek Çavuşbaşılık da Tersane Emini Selim Sırrı Efendiye ve Tersane emaneti Arpa Emini Ataullah Beyefendiye verilmişti. Süleyman Paşa zaten tutumlu ve diresi disiplinli olup ancak kendisinde mal toplama hırsı olduğundan mansabına vardığı sırada fıkarayı ezmemesi kendisine tenbih edilmişken güya varıp da memleket yağma et denilmiş gibi yolunda uğradığı kaza-

ları haklayarak dört bir yana mübaşirler salarak fıkarayı soyacak mübarek ramazan içinde Erzincan kasabasına vardığı zaman 25 keseye karşılık zahire bahası kesmeğe kalkarak halkı tazyike başlayınca müftüsü dindar ve sağlam düşünceli bir kimse olup:

Fıkara bu kadar parayı veremez. Bu derece zulüm ve eziyet caiz değildir, diye rica eder şekilde nasihata cesaret edince Paşa gazaba gelip mübarek günde müftüyü hapis ve tazyik ettiğinden ötürü ahali bütün bütün üzüntüye kapıldıkları halde Allah tarafından kasabada şiddetli bir zelzele olur. Paşa'nın oturduğu hane yıkılarak kendisi, adamları ve hayvanları yıkılan çatı ve duvarlar altında helâk olup gerçekden birkaç adamı kurtulmuş ise de onların da bazı yerleri kırıldığından hayatlarından ümid kalmamıştı. Süleyman Paşa'nın uğursuz ayağı eseri olmak üzere bu zelzelede halkdan bile pek çok kimseler yok olmuş oldu. Bu sırada bu durum İstanbul'a bildirildi.

Ez Tir-i âh mazlum zalim aman nedared.

Bu adamın bu kadar hırs ve aç gözlülükle yığdığı malın bir azı Karun malı gibi yer altında ve bir azı kürd hırsızları elinde kalıp da kendisi hayrını göreydi... Hanedanına bile yaramadı. **(Elmür-ü yecmal vezzamanu yufrik).**

GARİBE

Müteveffa Süleyman Paşa birkaç yıl önce Bağdadda görev almıştı oraya varınca küçük şeyleri bilen bir şahsa istikbal durumunu öğrenmek emelinde olmakla bu işe bakan da rütbe-i vezaret'e erişeceğini sonra da Rütbe-i Şahadet'e ereceğini söyleyip kendisine bir zayiçe verdi. Bazı mahrem-i esrarı olduğu kimselere gösterdiği bu zayiçe'nin dediği olmuş ama şahadet rütbesi halinden açıkça bahsedilmediği için mümin hakkında güzel düşünmek gerekdiği halde Allah ile kul arasına girilmez deyiminee:

Ve lâ rucfen li ibadi fi hayr-i liyâl femen kabzatihi fiha kâfir ikeentu menyetl...

Kudsi hadisi üzere doğru olabilir. Bu zelzele de Ramazanda olup Hadis-i Şerif'inde hayr-i leyâl kaydı, şaşılacak ve ibret alınacak işdir.

Süleyman Paşa'nın vefatı ile boşalan Erzurum eyaleti Trabzon Valisi Vezir Elhac Ali Paşa'ya ve Trabzon eyaleti oğlu Mikdad Paşa'ya İçel Sancağı ilhakiyle Karaman eyaleti Vezir Çerkez Hasan Paşa'ya ve Adana eyaleti Gönye sancağı mutasarrıfı ve hâlâ Fas muhafızı olan vezir Halil Paşa'ya ve Musul eyaleti, Vezir Timur Paşa'ya tevcih buyruldu. Eski Musul Valisi Yazıcı zade vezir Mustafa Paşa Sivas'a doğru gelirken haline yakışır bir mansab ile sevindirmek vadedildi. Kayseri Sancağı, Mirmiran-ı Kiram'dan Kili muhafızı olan Hâmid Hüseyin Paşa'ya, Akşehir Sancağı Abdulcelil zade Mehmed Paşa'ya ve Çorum Sancağı berveçhi ilhak

Kars Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya bu Ramazan-ı Şerifin 22 nci günü tevcih buyuruldu.

SADR-I RUM NAFİ' EFENDİNİN VEFATI

Rumeli Kazaskeri bulunan Reis-ül ulema Ataullah Efendi Kanuni müddetini doldurmakla Rumeli kazaskerliği Rumeli payesiyle eski Anadolu Kazaskeri olan Seyyid Mehmed Nafi' Efendiye Rebiül ahırın 24 ncü günü tevcih olunmuştu. Birkaç ay sonra yani Ramazan-ı Şerifin 26 ıncı günü Nafi' Efendi astım hastalığından vefat etmekle Rumeli Sadaretine gerçekde kaide olarak tekrar üzere Selefi Müşarünaleyh Ahmed Ataullah çıkacak ise de bu mansabdan ayrılışı birkaç ay önce olduğuna ve asker kadıların bu sırada azlığından ve daha önce paye mes'elesinden dolayı Ataullah Efendi ile biraderi Mehmed Sadık Efendinin aralarında açıklık epeyce ilerlemiş olduğundan durum gittikçe fazlalaşıp bir meclisde bayağı ikisinin bir araya gelmeyeceği düşüncesiyle Rumeli kazaskerliği hâlâ Anadolu kazaskeri ve Nakib-ül eşraf olan Dürri zade Mehmed Arif Efendiye ve Anadolu kazaskerliği de Mehmed Sadık Efendiye tevcih buyruldu.

Vefat eden Nafi' efendi İkinci Mustafa Han devrinde müftüyülenam olan şehid Esseyid Feyzullah Efendinin oğlu Çelebi Mehmed efendinin oğlu olup 1137 tarihinde doğmuş ve 1151 yılında müderris, 1176 da Üsküdar mollası, 1183 de Edirne kadısı 1188 de Medine-i münevvere mollası olup 1194 de İstanbul Payesi alıp 1196 da Anadolu kazeskeri olmuş ve yine 1196 da Rumeli Payesi almıştı. 1198 yılında bilfiil Rumeli kazaskire olup müddetini tamamlamadan yazıldığı gibi vefat etmiştir.

ÇEŞİTLİ OLAYLAR

Dımışk-ı Şam eyaletine tâbi Havran nahiyesinde eski Şam demekle anılır Basri adlı kalede bulunan Hazret-i Peygamberimizin ayağının izi çıkmış taşı, Şam valisi sabık Azm zade müteveffa vezir Mehmed Paşa bu yerden kaldırarak müteveffa Esat Paşanın hanesine nakledip yerleştirmiş oldu.

Bu mutluluk taşı Emeviyye camiinde bulunan Hazret-i Yahya aleyh-is selâm merkadinde yeniden bir yer yapılarak oraya konulup yerleştirilmesi veyahud Istanbul'a getirilmesinin uygun olacağını hâlâ Şam valisi Derviş Mehmed Paşa bu kez arz edip bildirince Dar-ül hilâfet-ül aliyyede bu gibi teberrükat-ı seniyyenin bulunması hayırlı, her zaman bereket ve saadet vesilesi olduğu Padişahın içinden gelen hatrı üzerine Hacer-i Şerif'in bu tarafa gönderilmesi için Şam Valisine hitaben ferman çıkarılmıştı. Birkaç ay geçince yani bu sene recebinin 5 inde Istanbul'a

gelerek Bahçekapusu civarında yeni yaptırdıkları türbeleri içine yerleştirildi.

Bu taş, Peygamber efendimizin kablel-ba'se Şam'a ticaret yolu ile teşriflerinde bu yerde inip de ilk önce ayağını bastığı taştır, diye Şam halkı arasında rivayet edilir ve anılır. Ancak Hazreti Peygamber efendimizin ayağının bu taşa tesiri durumunu öğrenip anlamak için ketep megazı, seyr-ü istintak-ı Ehl-i Hadis eserlerinde Halebinin İnsan-ül uyûn adlı seyri makbülünde İmam Siyutinin Hasais-i Suğra adlı kitabında: (Lev a'takad-tüm alâ hacer Lenfaaküm) ibaresi bulunup gerçekden eseri kabul eden taş öylece söylenmiş olması eserin olmasına delalet eder sarih bir rivayet edilmediyse de Peygamberimizin ayağı nakşı diye inanarak onu taziz etmelidir.

Özü kalesinin kilidi o bölgenin geçilmez seddi demek olan Prezin adasının korunması işi önemli olduğu için eski Akşehir mutasarrıfı mirmirandan İsmail Paşa kapısı halkından başka yetmiş nefer tam silâhlı piyade ile inşaallah ilkbaharda varıp muhafaza etmek şartı ile saferin 5 inci günü kendisine Kocaeli Sancağı tevcih olunmuştur. Rebi-ül evvelin 5 inci günü Şehzade Sultan Süleyman ile Sultan Mustafa'nın besmeleyle başlama toplantıları tertip ve icra edildi.

Hazine vekili olup bundan önce rakiplerinin uğraşıp Istanbul'dan Medine-i Münevvere'de günlerini geçiren Beşir ağa önce Hazinedar-ı şehriyari tayin ile Istanbul'a dönmüştü. Bu esnada gelip, yine Padişahın özel hizmetinde çalışmaya başladı. Cumadel-ulanın 5 nci günü Hekimbaşı Hafız Hayrullah Efendi uhdesine Mekke payesi verildi.

Delvine sancağı mutasarrıfı olan mirmirandan Mustafa Paşa'nın evine gece bazı eşkiya girip kendisini öldürüp zi kıymet eşyasını aldıkları duyuldu. Bu gibi eşkiyalığa cür'et edenler buldurulup da cezalandırılarak başkalarına ibret olması için Avlonya sancağı mutasarrıfı kürd Ahmet Paşa'ya ve Rumel kaymakamına çıkarılan fermanla beraber Delvine sancağı Aydonatlı Abdurrahman Paşaya tevcih olunmuştur.

Erzurum valisi olan Timur Paşa'nın mirmiranlığı hengamında büyük şöhret kazandığı için kendisine vezirlikle Erzurum eyaleti tevcih edilmişti. Böylece kendisine Teveccüh eden ikbale mağrur olarak kürtlerin kumandanları ile anlaşmak yolunu terk ettikden başka vezirlik davranışına aykırı bazı halleri duyulduğu için Erzurumdan azl edilip İçel sancağı mutasarrıflığı emrini aldı. Erzurum da, Darendeli Mehmed Paşa'ya tevcih olundu. İnebahtı sancağı mutasarrıfı vezir Silâhdar Emin Paşa ve Azm zade kethüdalığında yetişen yolunu bulup vezir olan İbrahim Paşanın bu ana kadar bulundukları eyaletler ve vilâyetlerde işe yarar hareketleri görülmediğinden vezirliği kaldırılarak Emin Paşa Filibede ve

İbrahim Paşa Niğde'de oturmak emrini aldılar. Böylece boşalan İnebahtı sancağı Resmo mutasarrıfı İnebolulu İbrahim Paşa'ya verildi.

Beyşehri sancağı mutasarrıfı mirmirandan Memiş Paşazade Bekir Paşa şeytana uyup bazı eşkiyanın yalan ve aldatmalarına kapılarak Beyşehri müftüsü Mahmud efendiyi haksız yere katl ve idam edince mubaşir gönderilerek önce Bekir Paşa Konya'da kalebend edilip çok geçme den katlolundu. Bu hususda eli ve ilgisi olan eşkiya firar etmiş oldukları için onların da yola getirilmesi emir ve tenbih buyruldu.

Mustafa Paşa hazine kâtibi iken bir takrible Hacegân rütbesine erişen Yusuf efendi haline göre ileri mansablarla kayrıla gelmişken aşağılık oluşu sebebiyle azl ve nasbında kısmeti olan rızkına kanaat etmeyerek daima yiyecek sıkıntısından şikâyet ediyordu. Bazı servet sahiplerine işi karışık gösterip ters yüz ederek ellerinden aldığı altın ve gümüşleri eline geçirdiği kadınlara harcadıkdan başka, nasbedilmişken bir kılıklı hizmetkâr kullanmak, işine son verilmişken evinde Horasaniye giyip münferiden ve yaya Bab-ı âliye gelmek âdeti olup memuriyetinin kadir ve şanını koruyamadığı için cezalandırılmasına çokdan lüzum görülmüşken bu ana kadar göz yumulmuştu.

Bu sırada zaruretinden söz açarak birkaç kez Padişaha arzuhal takdim ettiği yetmiyormuş gibi sadrıâzam huzuruna varıp fakir olduğundan şikâyet edip çıkarını düşünmekden başka, devlete en küçük bir hizmeti bile geçmemişken emeği varmış gibi iddia ile haddini aşıp rahatsız edici müracaatlara başladığından bunun gibi para hırsına kapılıp rezaletle çıkar sağlamağa atılanların temizlenmesi gerekiyordu. Hacegan defterinden silip Bursa'da oturmasına emir verildi. Geçimine yeter diye Bursa mizan-ı haririnden yövmi altmış akça vazife ihsan olundu.

Tarih denilen şey, birçok önemli olayları olduğu gibi yazıp anlatmakdan ibaret olmakla aslına bakılsa böyle küçük olayları karıştırmak mânasız ve lüzumsuzdur.

Zira bir vakit Yusuf efendi adında Hacegândan hasis ve alçak bir adam varmış. Devlet ileri gelenlerini rahatsız ettiği için Bursa'ya sürülmüş diye tarihde okumakdan zerre kadar faide olmadığı gibi, ibret de alınmaz. Belki bu gibi küçük işler büyük olayların arasına girerek olayların seyrini bozar ve okuyan kimsenin zihnini karışdırıp dikkatini dağıtır. Ama ne çare ki, bizden önce gelen tarih yazarları büyük küçük demeyip herşeyi tarihlerine geçirmişlerdi.

Şimdi onların tuttukları bu yoldan çıkılsa görünüşe bakanların kötü yorumlarından kurtulamayız, diye böyle gereksiz mes'elelerin de bulunması bundan ötürüdür.

Fakat dikkatli olanlara göre bu Yusuf efendi fıkrasından bile bir nevi faydalanma çıkıyor. O zamanın ileri gelenleri uşaksız gezen Hacegânı

yani Rütbesinin hükmünü vermeyen rütbe sahiplerini ve zaruret olmadıkça rahatsız etmeğe alışan bendegânı cezalandırmak ve terbiye etmek için Osmanlı Devleti rütbelerini büyük gösterir ve halkı kanaat yoluna sürüklerlermiş. Rehamehumullah...

Daha önce Hamit sancağında saçtığı zehirler etrafa taşmış olan Beylanlı Musa'nın oğulları Kör Hasan ve Deli İsmail:

Akibet gürk zade gürk şeved

Deyimine göre babalarının yolunda gidip emanetullah olan fıkarayı kırıp geçirdikden başka adam öldürmek, namus perdesini yoketmek gibi cezalandırmalarını gerektiren durumları Karaman Valisi vezir Mikdat Paşa ile Kütahya ve Hamit müteselliimlerine başka başka evamır-i aliyye çıkarıldı. Mikdad Paşa bizzat Konya'dan hareket etti. Kör Hasan ile Deli İsmail Alaiye sancağında bulunan Manavgat kazasında saklandıklarından doğru üzerlerine varıp kuşadıp sıkıştırmağa başlayınca birkaç kez eşkiya takımı sığındıkları yerden birkaçı canlı ele geçirilip öldürüldüler ve kesilen başları İstanbul'a gönderildi. Diğer eşkiyanın da ele geçirilip cezalarının verilmesi hususu Mikdad Paşa'ya tekrar emirle bildirildi.

Bundan önce anlattığımız gibi Şam Valisi iken vefat eden Azm zade Mehmet Paşa'nın görünüşde mevcud olan malı tahmin olduğu dereceden pek düşük göründüğünden gizli tutulan malının meydana çıkarılması için adamları ve hademeleri ve özellikle cerdeci başı dostluğunda oğullarının esrarının sırdaşı olan Mirmiran Abdullah Paşa ile damadı Nasuh bey, vezir Sadettin Paşa merhumun oğludur, İstanbul'a getirilip ve günden güne vaadlerle soruşturma yapıldı. Mevcud maldan fazlasını bilmediklerini yazılı olarak bildirdiler. Bunun üzerine gerçekden pek çok sıkıştırıldılarsa da yine önceki dediklerinde durdular.

Bundan böyle kıyamete kadar kayıd altında tutulup müebbed hapis olsalar bir fayda olmayacağı görülünce memurlara hayret ve kuşku gelip sonunda hazineye büyük hizmetleri yapmaları şartiyle salıverildiklerı kendilerine bildirildi. Devlet tarafından bir iltifat görmedikçe istenilen hizmetin altından kalkamıyacaklarını ve eğer üzerlerine vezirlik rütbesiyle birer eyalet ihsan buyrulursa taksitlerle hazineye 3000 kese ödeyip teslim edeceklerini anlatmalarıyle müsaid karşılandı. Birçok menfaat göterilip evvela ellerinde gizli mal varsa bile ancak 3000 keseye varacağı görülerek, işte onu teslim edeceklerdir, diye bunlara vezaret verilmesi, rekabet sebebiyle Şam Valisinin daha ziyade iyi hareket ederek görevini yapacağına sebeb olacağı düşünüldü.

Azm zade soyundan şimdiye kadar 30 dan fazla vezir ve mirmiran çıkıp hepsi devlete itaatle hizmet etmiş, birinde leke görülmemiş olduğu halde Şam Valisinin şan ve şöhreti vezirlerden ziyade olup, Nice bazıcesi

var dünyanın, sözü üzerine gerekirse kullanmak üzere elde bulunmaları iyi taraflariyle Padişaha arz olununca müsaade buyurtularak ikisine de vezaret rütbesi verilip ancak Şam bölgesinin karışıklıkdan korunması iradesiyle en çok mütesellimleri olan Haleb eyaletinden vazgeçirip Şam'a, sonra Rakka eyaleti Abdullah Paşa'ya ve Diyarbekir eyaleti Nasuh Paşaya tevcih edildi.

Abdulhamid han efendimiz zamanına rastlayan nöbetimizde bu gibi kötülükleri tarihlerde okumakla böyle ters devlet ve milletin hamusuna dokunur memleketini harabeye çevirip aklın ermeyeceği, düşüncenin öte tarafında bulunan işler de durmuş diye şaşırmak mutluluğuna erdiğimizden dolayı Cenab-ı Hakka ne kadar teşekkür etsek azdır.

Olmayacak şeye bakın: Ölenin ardından, soyundan gelenlere mal müsaderesi için hapis ve sıkıştırmalardan sonra umulan mal çıkmayınca adamların garib ve aşırı şartlarla tahliyeleri yapılıyor. Onlar da, vezaret ve eyalet verilirse 3000 kese veririz diye tahhüd ediyorlar! Bu adamların canlarını işkenceden kurtarmak için bu teklifi yaptıkları görülüyor. Ama zamanın ileri gelenlerince, bu adamların parayı, görev verildiği takdirde ziyadesiyle çıkaracakları düşünülüyor! Ve böylece Padişahın mülk ve tabaası harab edilip halka zulüm yapılmasına resmen ve açıkça izin veriliyor!.. Bundan da Allah'ın vediası olan ve devletin kuvvet ve şevketi yalnız halkının geçim genişliğine, sağladığı gelir ve bolluğa ve bayındırlığa bağlı milletin uğrayacağı yıkımdan doğacak büyük zararları halkın canı sıkılıp bir karışıklık çıktığı takdirde kaldırmak için devletin alacağı bu paranın birkaç mislini harcayacağı ve bir takım günahsız insanlarının kanını dökeceği, ardından buna sebeb olanları da öldürmeye mecbur olacağı düşünülemiyor. İstidalarının yürürlüğe girmesinde birçok faydalar bularak Padişah huzuruna çıkarılmış olmaları, doğrusu affı kabil olmayacak ve her iki tarafı da mes'ul edecek suçlardandır.

İnsafla bakanlar için insanlıkda erişilecek gayenin suç sayılacak böyle bir garib hareketi gerçekden tarih yazarının görevi olması ve doğruca yazması Osmanlı Devletinin çektiğinin bu gibi aldatıp hata işleyenlerin tabiî sonucu olduğunu bilip böyle şevlerden çekinip kanun ve aklı selimden ayrılmaması için her meseleyi derinden inceleyip anlaması ve ibret alması faydalı görülmezse yazmakdan utanırdım. Bunu işleyenleri suclayıp kötülemekten korumak için de susardım. Hele mal müsaderesi çirkin şeklinin bu devlette bırakdığı muzur kalıntıların sınırı ve hesabı yokdur. Bunun fenalığını, akıllı olan bir kimse inkâr etmez. Bunun üzerine yeniden ayrıntılara girmenin gereği yoktur. Fakat bu kimselerin çirkin durumu yaptıkları görevler sırasında kendilerini tutan din ve dünyadan habersiz devletin akıllı geçinenlerinin gölgesinde ve şunun bunun zamanında yahud ölümünden sonra ele geçirip müsadere ettiği devlet malı sa-

yesinde yığılmıştır. Mülk ve tabaadan çıkmış olduğundan tabiî olarak devlete aittir ve o paralarla devletin önemli masrafları karşılanır, derlermiş. Bu yanlış düşüncelerine şöyle cevab verilir:

1) Müsadere usulu yalnız devlet hizmetinde olanların hakkında geçerli değildi. Tüccardan ve başka iş adamından bir kimsede azıcık kudret hissolunsa bu deve derhal onun kapısına çökerdi.

2) Devlet hizmetinde olanların hepsi malını devletten veyahut toprak sahiplerinden çalmadığına göre mevcud mallarından varislerini ve evlâdlarını mahrum etmek Allahın rızasına ve şeriata, insaf ve insanlığa sığar şey değildi.

3) Vezirler ve memurlar devlet ve memleketten topladılar diye mallarını ele geçirmeyip devletçe yapılacak iş onların bunu edinmesine meydan vermemektir.

4) Ele geçen malın % 1'i devlet hazinesine girmeyip ele geçirmeğe memur olanlarca çalınmasından yok olurdu, böylece bile devletin kârı olmadıkdan başka ara yerde mülk sahibinin çoluğu çocuğu ve akrabaları da fakirlik ve ızdırablara sürüklenip Devlete karşı kırgın çoğunluk meydana çıkardı.

Biz yine konuya gelelim:

Karaşi Sancağı mutasarrıfı olup bir süredir İstanbul'da oturan Vezir Seyyid Mustafa Paşa'ya Sivas eyaleti tevcih olunarak bir an önce mansabı yerine gitmesi tenbih olundu. Haleb Valisi Vezir Silâhdar Mustafa Paşa da İstanbul'da oturmak üzere kendisine Karaşi ve Sultan önü sancakları tevcih edilerek İstanbul'a çağrılıp Haleb eyaleti de, Ohri Sancağı mutasarrıfı olan Buğdan Başbuğu Ohrili Ahmet Paşaya ve Ohri sancağı mirmirandan İskenderiyeli Mahmud Paşazade Ahmet Paşaya tevcih buyrulmuştur.

Sultan Üçüncü Mustafa Hanın kızı Beyhan Sultan ile Hatice Sultanın evlenme zamanları gelmişdi. Temiz yürekli birer vezirle evlendirilmeleri gerekiyordu. Beyhan Sultanın Silâhdar Mustafa Paşayla evlenmesi Hatice Sultanın da Esseyid Ahmed Paşaya namzed olduğu haberi için adam gönderilmişti. Mustafa Paşa Haleb'den ayrılıp bu sırada İstanbul'a gelince (**İlhayr lâ yuahhir**) deyimi üzere Cumadel ahirenin 8 nci Çarşamba günü gelenek olan merasimle evlendirildi. Bu ayın 15 nci günü de cihaz takımı Beyhan Sultanın sarayına taşındı.

Ertesi gün Beyhan Sultan büyük bir alayla Sultanın kendi sarayına teşrif edince alaya katılanlar geri döndü. Ancak sadrâzam ve şeyhülislâm ve Kapdan Paşa sarayda kaldı. Güneş batınca Darüssaade ağası da saraya girerek damad paşa yatsı namazından sonra Haremsaray-ı Sultaniye girerek onlar da geri döndüler. Sabah olunca damad Paşa Babi-âliye geldiği vakit Sadrâzam tarafından en iyisinden bir samur kürk giydirildi.

Sonra sarayına geri döndü. Cuma namazından sonra Abdülhamid Han hazretleri her zamanki gibi Sultanın sarayına gelip Sultanın harem dairesinde akşama kadar oturup şeref verdiler. Sonra saray-ı hümayunlarına döndüler. Bu sırada Damad Paşanın kapu kethüdası Mustafa ağa hizmette bulunduğu için kendisine kapıcı başılık rütbesi ihsan edildi.

Bu mübarek yılda her yıldan fazla donanmanın edevat ve levazımına önem verilerek çalışıldı. Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa Cumadelahire ayının 22 nci günü tersaneden hareketle her zaman olduğu gibi yalı köşkü eteğinde alay gösterdi. Önce Maltalıların eline düşen Şahtiyenin düşmandan kurtarılmasiyle düşmandan intikam alınması hususu Padişah tarafından ikinci kez ferman buyruldu. Ve Bosna denizine çıkarılan donanmalar tamir edilip onarılarak levazımatı ikmâl ve tamamlanarak ilerki sene baharına kadar iki kat donanma çıkarılıp düzenlenmesi için Padişah iradesi çıktı. Böylece gereğinin yapılmasına girişildi.

Bu ortamda Malta Harp gemilerinden bir büyük gemiye iki küçük Cezair gemisi tesadüf edince bir iki saat kadar muharebe ettiler. Sonra Cezayir'liler galip ve muzaffer olarak büyük harp gemisini alıp içindeki Beyzadelerle 1000 kadar neferleri esir ettikleri haberi İstanbul'a gelince bu durum bundan önce Maltalıların aldıkları Şahtiyeye karşı alınmış intikam yerine geçti.

Daha önce yapılan Varna savaşında yararlığı ile ün salan Ohri'li Ahmed Paşa eski ününe bakılarak tam bu sırada bahtı ve ikbali açıldı. Vezaret rütbesine eriştikten başka Haleb eyaleti ve Buğdan Başbuğluğu ile yerini bulmuş ve temayüz etmişti. Fakat insaf ve doğruluk yolunda değildi. Fazlasiyle zulüm ve baskıya başladıktan başka aldığı kötü tedbirler nedeniyle maiyetine toplanan asker dağılıp perişan olduğundan Padişahı heyecanlandırıp kızdırmıştı. Derhal kendisine Yanya sancağıyle Hotin muhafazası tevcih olunup başta gelen bu muhafaza işi Dukakin sancağı mutasarrıfı Keko Ali Paşa zade İsmail Paşaya tevcih olunup Ahmed Paşanın idam edilip ortadan kaldırılması emri İsmail canibi seraskeri olan Vezir Abdi Paşaya verildi. Abdi Paşa ordusu mahzarını götürerek Hotin ağasına ve kâtibine durumu bildirerek Ahmet Paşa katledildi ve kesilen başı Ramazan-ı Şerif'in 2 nci günü İstanbul'a gönderildi.

Birinci cildde bildirildiği üzere İstanbul'a ilkönce matbaacılık san'atını ortaya koyan İbrahim Müteferrika'nın ölümüyle yerine geçen halifesi Kadı İbrahim Efendi de vefat edince bu san'at terk edilip unutulmuştu. Vasıf tarihinde yazıldığı gibi gerçekde işçilerinden bu işi azçok öğrenmiş olanlar var ise de onların da buna yeterli bilgileri bilinmiyordu. 1198 yılında bu matbaa tekrar yenilenip ihya edildi ve Nezareti Beylikçi Raşid efendi ile vak'a nüvis Vasıf Efendiye verildi. Vasıf Efendi iş yapılırken der ki:

Bu sırada matbaanın alât ve edevatını bazı Fransızlar merhum İbrahim efendinin varislerinden satın almak davasına düşmüşlerdi. Bu duyulunca bin bir zorlukla vücuda getirilmiş olan böyle çok faydalı bir san'atın yabancılar eline geçmesi reva görülmedi. Ayrıca bir kitabın kitab haline gelmesinde çalışan için çekilen güçlük ve işlenen kusurlarla bu işlerle uğraşanın sona erdirmesi güçtü. Diyelim ki, kitab nüshası bulunmuş, üzüntü ve güçlüğüne katlanıp insan gücü dışında yazdıklarını tashihi taş taşımaktan daha güç olmakla ortaya sürülen kitablar da bulunmaz hâle gelmişti. Daha önce çok az para karşılığı satın alınan kitablar iki kat değerle satıldığından bu san'atın tekrar ihyası Osmanlı Devleti için güzel bir hizmet olacaktı. Bunu düşünen Beylikçi Raşid Efendi ile görüşülüp hazineye ağırlık olup zarar vermeden masrafları tarafımızdan verilip bazı şartlarla Padişah vakıflarına bağlanarak bu san'atı yeniden ortaya çıkarmak üzere aramızda karar verip Bab-ı Âli'ye bir yazı takdim ettik. Bu iş için izin aldıktan sonra alât ve edevatı nasılsa olduğu gibi razı edilerek varislerinden satın alınıp çalıştırılıp işletmesine başladık.

İkisinin de böyle hayırlı bir işin ihyasında gösterdikleri uğraşmalara teşekkür ederiz. Lâkin bu matbaa şirketi sonradan ikisinin arasının açılmasına sebeb olmuştur.

Derc-ül vekayi' adlı tarihçeden çıkardığımıza göre: Raşid efendi Vasıf Efendiye iyi gözle bakıp güvenerek matbaa kazancına ortak etmiş ve matbaanın idaresini ona havale etmişti. Vasıf efendi, basılacak kitapların tashihine fermanı âli ile görevlendirilen Gelenbevi İsmail efendiyi boşuna tartışıp mücadele ile huzursuz etmişti. Raşid efendinin ortaklık haklarına gerekli riayeti ifada kusurlar işledikten başka zimmetine de birçok para geçmişti. Raşid efendinin gösterdiği dostluk böylece düşmanlığa dönüvermişti. Sonra matbaa nezaretini Vasıf efendi üzerinden kaldırtmış ve böylece araları iyice açılmıştı, diye söylenir. Biz yine konumuza gelelim:

Bir süredenberi İstanbul'da yangınların çıkmayışı halkın emniyet ve huzurunu sağlarken Ramazan-ı Şerifin 19 uncu Perşembe günü Kremit mahallesindeki bir evden çıkan ateş etrafa sıçrayıp yayılarak 27 saat süren yangında birçok yerler yanmıştır.

Vasıfın demesine göre İstanbul kadısı olan Mustafa beyefendinin bazı ilâmları karışık olduğundan infaz ve icrasında zorluk ve gecikmeler olup bu sebeplerle bazı dava sahiplerinin işleri kendisine verilmezdi. Bu hususlar kendi hakkında akıllıca düşünülen ve kayıran güzel bir davranış iken Divan yerinde bunları ileri sürerek çavuşbaşı ağaya ve tezkereci efendilere aşırı derece kızgınlığını açığa vurup görev borcu olan Narh ve kıymetde gevşekliğinden dilini tutmayıp vazifesi dışında bazı ileri geri sözlere cesaret ettiğinden ceza olsun diye geçerli süresinin 34 günü var-

ken Ramazanı Şerifin 28 nci Perşembe günü işine son verilip yerine eski Medine-i Münevvere Kadısı Mehmet efendi nasb olundu.

Şevvalin 5 nci günü yapılan tevcihlerde Beylikçi Raşid Efendi Mektubî-i Sadrıâlî; sabık Mektubî Abdullah efendi Beylikçi; Lâleli Mustafa efendi tevkii; Atıf zade Ahmed Bey Defteremini; Seyyid Abdülkerim efendi Büyük Ruznameci; Sultan Kethüdası Osman ağa Matbah emini ve Mabeynci Mustafa bey Sipah kâtibi; sabık mektubî-i sadr-ı âli Nahifî Mehmed efendi cizye muhasebecisi; sabık Yazıcı Ahmed efendi Maliye Tezkerecisi olup Kalyoncular Defterdarlığı da geçici olarak vakanüvis Vasıf efendiye verildi.

1195'den beri sınırların en ilerisinde olan Soğucak Kalesi muhafızı olan Mirmirandan Ferah Ali Paşa aşağıda ayrıntılarıyle açıklanacağı gibi o bölgenin imarına ve kabilelerin birbirine bağlılıkla disiplin içinde güzelce idaresine uğraşıp çalışırken Padişah içinden gelen bir istekle mükâfatlandırılmasını istedi bundan ötürü kendisine Vezirlik rütbesi tevcihi ile mutasarrıf olduğu Ankara Sancağı ölünceye kadar kendisine verilsin diye buyruldu.

Saray-ı Asafi'nin alay köşkü karşısında olan kapısının ön tarafı dar olduğu ve iki tarafında olan dükkânların birbirine yakınlığı, görünüşü ile halkın evleri durumundan farkı olmadığı için kaldırılıp genişletilmesi, gelip giden halkın çektiği güçlüğün yok edilmesi devletin şanı için lâzımken masrafdan kaçınıp bu zamana kadar genişletilmesi için uğraşılmamıştı. Özellikle Sadr-ı âzamların Enderun ağalarına eğitim alanı olan Kum meydanının da istenildiği kadar genişliği olmayıp cirid atanlarla mızrak atanlara göre yüksek binicilik eğitimi ve öğretimi zor olduğundan gerek Enderun ağalarının gerek başkalarının harp ve döğüşle gaza ve cihad kuralları (taktik ve stratejik kurallar) tahsil etmeleri hayırlı niyetleri üzerine bu boş alanın da genişletilmesine sadrıâzamın meyli ve isteği ile hemen lüzumlu olan yerlerin sahipleri razı edilerek satın alındığının ardından mimar hazırlanıp amele toplanarak az zamanda yol genişletilip meydan açıldı. Bab-ı âli köşesinde bir de sebil yapılarak tatlı su getirilip akıtıldı, diye Vasıf tarihinde yazılıdır.

Zilkadenin 26 ncı Pazartesi günü saat 8'de Padişahın bir kızı dünyaya geldi. Alemşah adı verilerek geleneğe göre 3 gün top şenliği ile sevinç merasimi yapıldı. 17 ay yaşadıktan sonra vefat etmiştir.

1199 YILI OLAYLARI

Yıl tarihi ile hâlâ İstanbul kadısı Mekki Efendi (Seneti bereketi ilallah) terkibini ve tarih yazarı Vasıf efendi (**Asa Allah en yüetta bilfetih**) âyetini bulmuştur.

Septe boğazının içinde ve dışında bazı İslâma karşı çıkanlar büyük sayıda donanma toplayarak bazı Cezair ve Osmanlı Devleti kıyılarına özellikle Cezair garb ocakları tarafına taarruz edecekleri işitilmişti ve epey zamandan beri Osmanlı Donanmasının harekete geçmesi hemen adalar arasına kadar yerde olduğundan geçen yılda Mora ve Girid yakınlarına açılarak düşman donanmasına Osmanlı Devleti donanmasının büyüklüğü gösterilmişti. Mevsimin gelmesi münasebetiyle bu sırada Osmanlı donanması geri dönmüş bulunduğu için yeni yılda Muharremin başında Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa yalı köşkü önünde alay göstererek Osmanlı donanması tersaneye sokuldu.

İspanya elçisinin yaptığı isteğin üzerine Muharremin 11 nci günü Reis efendinin evine gelerek görüşmelere başlandı. Osmanlı Devleti Malta korsanlarına mütareke teklif eylediği halde İspanyolların aracılığı ile nizamı kabildi ancak buna karşılık kendilerinin de Cezairliler ile aralarının bulunmasını arz edip anlattıkdan sonra:

«İspanyollar ile yapılan sulh anlaşmasına göre düşmanına yardım dostluğa sığmazken Osmanlı Devleti açıkça Cezairlilere yardım gönderdi. Once İspanyadan gelen barut ticaret malı iken Osmanlı Devleti tarafından istenilip satın alınmadı. Cezairlilerle yapılan savaşta aldıkları Osmanlı esirleri bulundukları hey'etle verildi», diye sayarak bu yolda bir takrirle «Osmanlı esirlerine İspanyollar elbise verip takdim edilirken Tersane-i Amire'deki İspanyol esirleri olduğu gibi verildi» dedi.

Reis efendi de karşılık verip:

«Maltalılar korsan makulesinden ve deniz hırsızlarından olmakla Osmanlı Devletinin onların dostluğuna yanaşıp rağbet etmesi şanına lâyık değildir. Osmanlı Devleti anlaşma şartlarına göre Cezairlileri müstakil bırakıp harp yapmakta kendi bildiğine bırakır. Anlaşma şartları gereği ancak bir ferman çıkarılması gerekir. Onu bile yerine getirdiğinden başka işi kolaylaşdırmak için çalışıp uğraşmaktan geri kalmamıştır. Cezairliye yardım edildi, diye ileri sürülen malzemeyi onlar akçalariyle satın almışlardır. Bu muamele ise devletler arası yapılır ve yapıla gelmiş, olağan işdir. Fakat Cezairlilerle İspanyolların arasında gelişen açıklık ve

savaşın devamı İspanya ile Osmanlı Devleti arasında kurulan sulh ve anlaşmanın yıkılmasına sebeb olacağı düşünceden uzak tutulmamalıdır. Sefer levazımından olan barutun lüzumu savaş zamanındadır. Ancak kullanmağa selâhiyeti de şarttır. Halbuki bu kez gelen barut, tecrübe olundu, yanmadığı ve işe yaramadığı görüldü. Yoksa İspanyadan gelen barut İngiliz barutu gibi olursa derhal satın alınıp parası ödenir.

Esirleri giydirmek meselesine gelince Osmanlı Devleti kanunlarından hariç olup her devlette geçerli kurallarını koruya gelmiştir», cevaplariyle İspanya elçisine bu yolda bir takrir verilmiştir.

Eski Delvine mutasarrıfı mirmirandan Selim Paşa Arnavud eşkiyasını başına toplayıp miri malı yiyip yuttukdan başka o tarafta bulunan halka eziyet ve baskı yaptığından ötürü katil ve idam ile cezalandırılması, hâlâ Delvine mutasarrıfı mirmirandan Veli Paşa zade Ali Paşa'ya daha önce verilmiş bulunduğundan bu Ali Paşa Selim Paşa ile havasına tabi eşkiyadan Bekir Kuka oğulları demekle anılan Hasan ve İbrahim adlı şakileri öldürüp kesik başlarını bu sırada İstanbul'a göndermiştir.

İki üç yıldanberi Buğdan Voyvodası olan Aleksandr bey, bazı soysuz kimselere yaklaşarak doğru yoldan sapıp Buğdan reayasına zulüm ve baskı yapıyordu. Osmanlı Devleti tarafından kendisine havale olunan lüzumlu işlerde de kusur işleyip önem vermemezlik etmesiyle kötü işlerden çekinip doğru yola girmesi her zaman kendisine emir ile bildirilmiş ise de kendini çekip mütenebbih olmadığından azl ile yerine Divân-ı hümayûn tercümanı olan Aleksandr bey nasbolunup Eflâk Kapukethüdası olan Sarı Bey zade de Divân-ı hümayun tercümanı tayin kılındı.

Rışvan aşiretleri mirî mallarını ödemez olduklarından başka halka zulüm ve baskı yapıp tüccarın yollarını kesmeğe başlayıp günden güne çıkardığı karışıklık ve eşkiyalıklarını artırarak hatta önce büyük bir İzmir kervanını yağma ve yok etmişlerdi. Bağdad kadısını öldürüp bütün yolları tutmuşlardı. Bunlar bu durumda devam ederlerse Anadoluyu harabeye çevirecekleri görülüyordu. Bunların kulağını büküp cezalandırılmaları bu gün içlerinde olup da bu gibi eşkiyalık ve yıkıntılara cesaret eden adları belli kişilerin ele geçirilip yollanmaları ve bundan sonra bilinen bir yerde yerleşmeleriyle kuvvetli bir disiplin altına alınmalarını kesinlikle Padişahın karar verdiğine göre Anadoluda bulunan vezirler ve mirmiranın çoğu bu iş için görevlendirilmişlerdi. Bu aşiretler hâlâ Rakka valisi vezir Keki Abdi Paşa ve Rışvan zade mirmirandan Ömer Paşa marifetiyle Araban Ovası demekle meşhur olan yerde yerleşerek halka, suçsuz olanlara taarruz etmemek ve borçları olan 1198 yılı vergilerini malikane mutasarrıfı olan Rışvan zade Ömer Paşaya ödemek ve İzmir kârvanının çalınan malları bedeli karşılığı olmak üzere miriye 1500 kese akça vermek şartlariyle aman verileceği kabul olunup bu şartlardan birin-

den vazgeçmemeleri için ağır adaklara bağlandılar ve taahhüd olunan mallardan yamakların hisseleri ayrıldığına göre tahsil edilmesi için ve akçaya karşılık verecekleri hayvanat ve eşyanın geçerli olan yerlerde satılması için etraf vilâyetlere Evamir-i Şerife gönderildi. Bu aşiretlerin yerleşecekleri yerin tayini ve vezir Ömer Paşa ile maiyetinde bulunan mirmiranlara ikramiye adıyle verecekleri 200 kese akçanın aralarında taksimi hususlarına dair başka bir emr-i âli çıkarıldı.

Vaktiyle Karadeniz Osmanlı Devletinin bir havuzu gibi iken Ruslar Kırım'ı istilâ edip de Karadeniz'in en güzel limanlarına malik olunca günden güne donanmasını artırmakta idi. Bu durumda iki devlet arasındaki açıklık, sonunda savaşla neticeleneceği göründüğünden Karadeniz Boğazının tahkimi önem kazanıyordu. İçinde ve dışında yapılan yeni kaleler eskilerin onarılıp tamiri ile muhafızlarının tertip ve tanzimi işlerine bu sırada uğraşılıp başlandı. Şöyle ki:

Daha önce Mustahfaz adiyle tayin oolunmuş olan Şahinci ve Çakırcı neferlerinin muhafaza işinde lâyikiyle işe yaramayacakları yapılan tecrübelerle bilindiğinden hepsi çıkarılıp eski hizmetlerine geri gönderilip onların yerine iş bitirir neferlerin tayini iradesi çıkınca Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tarafından düzenlenen defter mucibince Boğaz dışında Anadolu yakasında bulunan Fener, Revancık ve Rumeli Boğazında bulunan Fener ve Garbice ve Anadolu yakasında Boğaziçinde bulunan Poyraz limanı kalelerine muayyen vazifelerle birer nefer Dizdar ve Kethüda ve yeteri kadar mustahfaz, topçu ve cebehaneci neferleri tayin olunup Rumeli ve Anadolu Kavakları Bostancılar ocağından Ustalık olarak neferleri de Bostancı olduğu için yalnız noksanlarının giderilmesi ve tamamlanması ile düzenlendi. Her gece nöbet beklemeleri ferman olundu. Hariçden bir gemi görünse ilk önce Rumeli feneri kalesinden görüleceği için ordudan bu kale bekçileri Boğaz dışında olan Revancık kalesinin Dizdar ve mustahfazlarını uyarmak ve haberdar etmek üzere barut kaldırması ve havî fişek atmak ile bu işaretler verilince başka kalelerin muhafızları da birbirlerine işaretler vererek geminin geldiğini ve durumu bildirmeleriyle Rumeli ve Anadolu Kavağı kalelerinde olanlar fitillemeğe hazır bekler durumda geminin geçmesi istenildiği halde ancak bu iki kaleden toplar atılarak geçmesini engellemek, dinlemeyip de ısrar edecek olursa gülle ile batırılıp parçalanması ve eğer geçmeyi istemeyip de kara taş altında beklerler ise gaflet olunmayıp hemen elde fitil beklenmesi ve Mustahfazlar biz mustahfazız topçuların işine karışmayız deyip gerekirse topçulara yardım edip birlikde topları kullanmağa çalışmaları ve böylece mustahfazlar topçularla hizmette beraber olacaklarından iki sınıfın da yevmiyelerinde eşitlik bulunması nizama bağlanıp yerine getirilip yapılması Kapdan Paşalara verilerek her 15 günde kendileri yazın vekilleri

bulunan tersane-i âmire eminleri bu kalelere gidip yoklama yapmak için Kapdan Paşa'ya hitaben yukarısı hat-tı hümayûn ile süslenmiş bir güzel ünvanlı ferman çıkarıldı.

Rusların ısrarı ile daha önce Sinob'a Rus konsolosu nasbolunup ahalisi ise şimdiye kadar memleketlerinde konsolos görmediklerinden konsolosluk levazımından olan bayrak ve başka durumlardan korkmaları üzerine aralarında çıkan bazı açıklık ve kavga ilerlediğinden Rus elçisinin dilekçesiyle anlaşma gereği hareket olunması için çıkarılan ferman ocakdan bir mübaşir tayin olunarak gönderilmişti. Sinob Kastamonu sancağı mülhakatından olup bu Liva bervechi mâlikâne Kapdan Paşa uhdesinde bulunduğundan onun tarafından da bir derece üstün mübaşir yanına katılıp gitmişti. Konsolos ise gelişen karışık durumdan korkarak Sinop iskelesinde bulunan bir Rus gemisine binip Kırım'a gitmiş sonra İstanbul'a gelerek evinde bıraktığı eşyasiyle bindiği geminin çıkardığı yükün korunmasını istida ediyordu. Rus elçisinin nota ile bildirmesi üzerine bu eşyanın muhafazası ve daha önce çıkarılan Emr-i âli'nin yerine getirilmesini çabuklaştırmak için bir başka ferman çıkarılıp henüz gönderilmek üzere iken Rus elçisi Sinop mes'elesi için Reis efendi ile görüşmek istedi.

Rebi-ül evvelin son günü Reis efendinin konağında görüştüklerinde Rus elçisi bu Sinop mes'elesini büyülterek bu durumun anlaşma şartlarına aykırı olduğunu söyleyip aranın açılıp işin kavgaya dökülmesine ön ayak olan kadı, müftü ve cizyedarın cezalandırılmalarını isteyince Reis efendi karşılık verip dedi ki:

— Osmanlı Devleti Hıristiyanlarla yaptığı anlaşma şartlarına ve taahhüdlerine zarar gelmesin diye korumağa çalışmıştır. Bu olayın meydana çıkarılmasında ön ayak olanlarla bu işe girişenler gereği gibi cezalandırılıp anlaşma şartları dışına çıkacak olanlar korkutulmak için emr-i âli ile mübaşir gönderildi. Ama kadı ve müftü olan kişiler halktan biri gibi olmadıklarından doğru yola getirilme ve azarlanmaları şanlarına göre olmalıdır. Her devletin bir kural ve kanunu olup onu korumak işi de ayrıca bir görev sayılır.

Reis efendinin bu cevabı üzerine Rus elçisi, ceza tertiplemek işinden dönüp bir nevi cezalandırma işinde ısrar etmişti. Bu ticaret mes'elesi devletinin vazgeçilmez amacı olmakla bunlar bu kez cezalandırılmazlarsa konsoloslarının oturdukları başka bölgelere de sıçrayacağını anlaşma şartlarının bozulacağını açıkça bildirdi.

Reis efendi karşılık olarak:

— Konsolosun firarı kendi verdiği kararladır. Gerçekten memleket içinde kendisini korkutacak durum gelişmişse de halkın bu yolda mazereti vardır. Çünkü bugüne kadar konsolos bayrağı görmediklerinden bundan kuşkulanıp bu işi yapmış olabilirler. Kaldı ki kadı, müftü ve cizye-

darın cezalandırılması mes'elesinde Şer'i Şerif ve kanunun uygulama derecesi icra olunur, dedi.

Bunun üzerine birçok tartışma ve çekişmeler olduktan sonra konsolosun eşyası toplanıp, ceza verilmesi gerekenleri cezalandırıp konsoloslarına tayin edilen bir kimsenin katılarak emniyet içinde Sinop'a gönderilip yerleştirilmesine ve başka konsolosların emniyet ve müsaadelerinin Rus konsolosu için de uygulanmasını istedi. Bu da karara bağlanıp gereğinin yapılmasına Sinob kadısının işine son verilip Bursa'ya sürgün edilmesi müftünün de fetva selâhiyetini kaldırıp Kastamonu'ya tayin edildi. Osmanlı Devleti ricali ileri gelenlerinden Çavuşbaşı Selim Sırrı efendi doğru dürüst konuşmadığından bazı Padişah yakınları ve saltanat vükelâsı hakkında ötedenberi ileri geri söylediğinden bu tutumu kendisinin İstanbul'dan uzaklaşdırılmasını gerektiriyordu. Saltanat civarında uzağa sürülmesi tasarlandığı halde Raif İsmail Paşa Belgrad'a girmeden önce vücudlarının kaldırılması gereken bazı fitneci serhadlileri korkutup ancak emniyeti kalmayan bazı rezil kimseler kendisinden intikam almak için bir dar vakti gözetmekde olmalariyle çıkması beklenen karışıklığın savunulması için Belgrad'dan azl ile Silistire yahud İsmail seraskerliğine nakli bile tasarlanmıştı.

Binaenaleyh, Selim Sırrı efendinin de Belgrad'da mukataatı ve Serhadli ile dostluk ve yakınlığı ve soydaşlığı olduğu düşüncesiyle kendisine Vezaret rütbesi verilip Belgrad muhafızlığının tevcihi tasvib edildiği birkaç defa Sadrıâzam tarafından Padişaha arz edilip izin verilip ruhsat buyruldu. Ancak İstanbul'da iken vezaret verilse İstanbul'da ilişki ve dolaşığı ziyade olduğu için çabucak hesabını çıkarmak güçtü ve beş altı aya kadar hareket edemiyeceği ve belki böyle arası uzarsa İstanbul'dan çıkarılması zorluğu görüldüğünden Rebi-ül evvelin ikinci günü çavuşbaşılıkdan işine son verilip sürülerek Edirne bölgesine gönderilmişti. Karışdıran menziline vardığı gün ardından vezaret rütbesiyle Belgrad muhafızlığı emri yetişip kendisinin Belgrad'a varışına kadar Selefi Raif İsmail Paşa da emniyet içinde Belgrad muhafazasında bulunması ve sonra alacağı görevin bildirileceği anlamında ona hitaben bir emr-i âli çıkarılıp gönderildi. Boşalan çavuşbaşılık silâhdarağası Şehsuvarzade Hamdullah Beyefendiye ve Silâhdar ağalığı sabık Mirahor-u evvel olan Hüseyin ağaya tevcih buyruldu.

SİLÂHDAR ABDULLAH PAŞA'NIN VEFATI

Bosna Valisi Silâhdar Abdullah Paşa eyalet merkezi olan Travnik de Rebi-ül evvelin 26 ncı günü gecesi inme ile vefat etmiş olduğu haberi

İstanbul'a gelince Bosna eyaleti gerçekden İsmail Raif Paşaya tevcih olundu. Ancak iki gün sonra bazı düşüncelere dayanarak bu eyaleti kendisine vermekden vazgeçilip Bender Muhafızı olan Haseki Mehmed Paşaya tevcih olundu. Raif İsmail Paşa'ya Ağrıboz muhafızlığı ve Bucak muhafızı olup Arslan Paşaya ber veçhi ilhak Bender muhafızlığı tevcih olundu.

Müteveffa Abdullah Paşa Hekimbaşızade eski sadrıâmarlardan Ali Paşa Enderun ağalarından Hazinebaşı yamağı ve sonra Bosna defterdarlığı ile çırak çıkardığı Boşnak İsmail Ağanın oğlu olup 1135 tarihinde doğdu ve buluğ çağında İstanbul'a geldi. Saray-ı Hümayûna çırak olup yarı istikbal sayılan güzel yüzü ve iri vücudu sebebiyle Padişahın çuhadarları toplumuna katıldıktan sonra çok geçmeden başçuhadar olarak Sultan Mustafa merhumun gözde adamı olmuş ve birdenbire hazine kethüdalığına bir süre geçince Enderun ricalinin son rütbesi olan Silâhdarlık ile gönlü hoş edilmişdi.

Abdülhamid Han tahta çıkınca Silâhdar olduğu için Padişahın gözüne girmiş ve iltifatını görmüştü. O sırada İstanbul'da kaymakam bulunan Süleyman Paşa'nın sert ve hiddetli hali o güne uymadığından işine son verilip Abdullah Paşa'ya vezaret rütbesi verilerek kaymakam nasb edildi. Fakat vezaret işlerinde yeni bulunması ve hükümet işlerindeki tecrübesizliği sebebiyle sadrıâzamın rızası dışında yaptığı bazı davranış ve hareketlerinden ötürü azledilerek Karahisar-ı Sahib'e sürülmüştü. Çok geçmeden vezareti verilerek Maraş valisi oldu. Sonra büyük eyaletlere Vali ve bir aralık İsmail Seraskeri olmuş, bu sırada vefat etmiştir. Cesur, kahraman, sözünde durur, bahtı açık bir vezirdi. 1197 yılında Şehzade Sultan Murad 1199 yılı rebi-ül ahırının 10 ncu günü akibet yerine göç etti.

BAZI TEVCİHLER

Yeniçeri ağası Yahya ağanın disiplin ve eğitimle ilgisiz kalıp uğraşmayışından bu sırada hırsızlar çoğalıp meydanı boş buldu. Birçok dükkân ve evler soyulunca bundan önceki birçok kez yapılan toplantılarda doğru olarak düzenlenmesi istenilen esameler mes'elesi henüz üzerinde durulmuş değilken buna dair çıkan olaylarda bazı ahlâksız kimseler ağanın ahmaklığını yetersizliğini anlattıklarından Cumadel-ulanın 4 üncü günü ağalıkdan azledildi. Yerine kul kethüdası Ahmed Ağa nasbolundu.

Daha önce tasarlandığı gibi İsmail seraskeri ve Rumeli valisi olan Abdi Paşa Sofya seraskerliğine, Sofya seraskeri ve Anadolu Valisi olan İsmail Paşa da İsmail bölgesi seraskerliğine nakl olunup Silistire seraskeri Vezir Bekir Paşa Vidin Muhafızı nasbolundu. Vidin muhafızı olan Esseyid Ahmed Paşa'ya da Silistire seraskerliğiyle Özi eyaleti tevcih kılındı.

SADR-I AZAM HALİL HAMİD PAŞA İLE ŞEYH-ÜL İSLÂM ATAULLAH EFENDİNİN AZLİ VE İSMAİL RAİF PAŞA'NIN VEZİRLİĞİNİN KALDIRILMASI

Cumadel-ulânın 18 nci günü Kul taifesinin bir kıst mevacibleri geleneğe göre kubbe altında tevzi olunurdu. Henüz Bab-ı âli de devrolmadan Cumadel-ulânın 25 inci Perşembe günü sabah olur olmaz Mirahuru evvel Abdi bey aracılığı ile Sadaret mührü kendisinden geri alınarak Balıkhaneye götürüldü. Birkaç saat geçince sürgün edilerek Gelibolu bölgesine gönderildi ve sadaret mührü Haleb valisi ve Özi muhafızı olan Şahin Ali Paşaya Silâhdar-ı Şehriyari aracılığı ile gönderilip İstanbul'a gelinceye kadar Kapdan-ı derya Gazi Hasan Paşa Kaymakam nasbolundu.

O gün Şeyh-ül İslâm bulunan Dürrizade Esseyid Mehmed Ataullah efendi de azl edilerek sahilhanesinde oturmak emrini aldı. İvaz Mehmed Paşazade eski Şeyh-ül İslâm İbrahim Beyefendi Baş kâtibi Bekir efendi aracılığı ile Mabey-i Hümayûn'a davet edilerek getirtilip Şeyh-ül İslâm nasb ve tayin buyruldu.

Yine o gün Ağriboz muhafızı Raif İsmail Paşanın nezareti kaldırılarak Lefkoşe'ye sürgün edilip cezalandırıldı. Yanında bulunan mallariyle eşyasının ele geçirilmesi için dergâh-ı âli kapucu başılarından genç Osman Ağa ve sürgün yerine götürmesi için gediklilerden Feyzi Ağa tayin edildi. Aynı gün içinde dışarı gönderildiklerinden başka İstanbul'da olan evi ile Kuzguncukdaki yalısı mühürlenip boşalan Ağriboz sancağı Livadiyeli Vezir Hasan Paşaya tevcih kılındı. Fakat birkaç gün sonra evlâd ve ailesine acınarak konak ve yalıda olan mallariyle eşyası sadaka ve ihsan olundu. Halil Hamid Paşanın azline dair çıkarılan Hat-tı hümayun'un sureti aşağıda (Y) numaralı ekde gösterilmiştir.

Mevacib devri ardından Sadr-ı azamlara hat-tı hûmayun ile Teşrifat-ı seniye gelmesi gelenek iken bu kez eskiden olduğu gibi devirden önce Halil Hamid Paşa azl ile Kapdan Paşa kaymakam olmuştu. Geleneğe göre Teşrifat-ı hümayûn vücudunu bazı kimseler ümid edip bazıları uzak görürlerken birgün sonra, yani Cumartesi günü, Bab-ı âli de devir yapılmış ve ardından kaymakam Paşa'ya hitaben hat-tı humayün ile Teşrifat-ı seniyye gelmişti. Bu hat-tı hümayun sureti aşağıda (11) sayılı ekdedir.

Evvelki hat-tı hümayun, sözün gelişi ve önceki yazı anlamını taşımasından tarih yazarı Vasıf Efendi'nin anlattığından faydalanarak; Halil Hamid Paşa'nın azli hırs ve tamaa düşmesinden ve serhadlerden kolayca elde edilen geliri mirî Hazineye geçirmekle yetinmeyip korkulacak şey olan asitaneli esamelerine taarruz ve müdahale etmesi sebebiyle halkın heyecanlanmasına ve bu suretle ocaklı arasında dedikodu çıktığından karışık-

lık çıkacak diye Şeyhülislâmın azli de ona uyup yardım ederek yerini korumak için ihtarda ve lâzım gelen uyarmayı yapmadığına ve meşihat makamının söz hakkını kullanmadığından ötürüdür. İsmail Raif Paşa hakkında da gizli tutulan sebep Padişahın tutumuna ters davranışından olup ancak Halil Paşa tarafından unutturulup himaye edilerek şimdiye kadar şöylece geçiştirilmekte idi. Daha önce kendisine Bosna eyaleti tevcih olunmuş iken iki gün sonra memuriyetinde yapılan değişiklik de delildir. Bunun üzerine Halil Hamid Paşa'nın azli günü onun da bilindiği gibi vezareti kaldırılmıştır.

Lâkin yazıldığı gibi mevacib tevzi olunup da henüz devir tamamlanmadan ve rivayet olunduğuna göre henüz sabah olmadan alelacele Sadaret mührünün geri alınması düşünce ölçüsüne vurulsa olağanüstü önem verilecek şekilde bir olayın sonucu olmak lâzım gelir. Bu hatırayı bazı inanılır söylentiler de tasdik eder.

Şöyle ki: Bu kez terakkilerin maaş zammı 400 bu kadar kese akçadır. Kaldırılıp azaltılması kararlaştırılarak işbu mevacib tevziinde yapılmakla zihinlere kuşku verecek fitne ve karışıklık havadisi yeniçeriler arasında gelişdiğinden yeniçeri ağası Defterdar Ahmed Nazif Efendi de hemen geceleyin olanı biteni çabucak Saray-ı hümayuna bildirmekle Sadrıâzamın gaflet göstermesi Padişahın gazabını harekete tahrik ettiğinden yazıldığı gibi sabah olmadan Sadaret mührü geri alınmıştır.

Ve 400 kesenin hemen sahiplerine tevzi olunması hususunda Padişahın iradesi çıktığı için derhal bu akçanın sarraflardan alınıp bulunarak tevziinde Ahmed Nazif efendinin; hayli sıkıntı çekdim, dediği söylenir. Hat-tı hümayundaki kuşku deyimi de bu söylentiyi doğrular.

Bir de birinci cildde anlatıldığı üzere Osmanlı devletinin askerlikde düzen değişikliğine ihtiyaç olduğu herkes tarafından kesinlikle bilindiği ve sağlanması gerektiği için Halil Hamid Paşa ilk önce Tophanece III ncü Mustafa zamanında başlanmış olan bazı reformların tamama erdirilmesine girişince düşmanları bunu Sultan Mustafa usulüne yanaşmakla yani oğlu Sultan Selim'in taraf tutması ile suçlamaya vesile yaptıkları sırada bir gün meşveret meclisinde mali sıkıntılar ortaya konulunca bazıları tarafından şu İstanbul'un zaruri masraflarındaki olağanüstü durumdan kurtulmak için:

Şevketmeab Efendimiz, bir süre Bursa yahud Edirne'de ikamet buyursalar, diye açığa vurulan temennilere karşılık veren Hamid Paşanın:

— Evet, lâkin efendimiz pek ihtiyar, demesiyle güya Şehzade Selim'in tahta geçmesini diler mânası verilerek derhal Sultan Abdülhamid'e ulaşdırıp Padişahı heyecanlandırıp gazaba getirmişlerdi.

Derc-ül vekayi' de yazılı olup açıklandığına göre: Halil Hamid Paşa, bütün ocakları düzeltip müstahak olmayanların esamesini terkin edip, as-

kerî vazifeleri bu işde yetişmiş ve işi bilip bitirene tevcih etmek gibi korkulu ve tehlikeli bir işe başladı. Bu yolda bir hat-tı hümayûn çıkartmıştı. Ancak yeniçeri ulufelerini yiyim yeri yapmış ocaklılar, bu yüzden kırılıp yer yer dedikodu yapmağa başladılar. Halil Hamid Paşanın düşmanları da bunu sırfat bilip:

— Halil Hamid Paşa'nın kafasında fesad var. Meramu Şehzade Sultan Selim'i tahta geçirme dâvasıdır, diye Padişahın kulağını doldurmalariyle Halil Hamid Paşanın azlini çabuklaşdırmışlar, sonra da katline koyulmuşlardır.

Kethüda Said Efendi tarihinde yazıldığına göre:

Halil Hamid Paşa, boşuna defterde görevli gözüken vazifelilerin adlarını defterden silip askerî vazifeleri yeniçeri neferlerine tevcih için kışlalardan Reşid defterlerini getirmeğe uğraşması ve ulufe alanlardan hak sahibi olmayanları öğrenip bilmeğe önem vermesi, ocak ihtiyarlarının hatırlarının kırılmasına ve ocağımızın namusuna tecavüzle görünen kuvvetini küçük düşürmekdir» diyerek Beyt-ül mâli yemeğe alışkın ocak kokonosları arasında yer yer ileri geri söylentiler çıkmakla Şeyh-ül-İslamlıkdan işine son verilmiş Ivaz Paşa zade İbrahim bey bu mes'eleyi büyültüp belki kendisi için Şeyhül İslâmlığı elde etmek meramiyle Abdülhamid hanın kız kardeşi Esma Sultan'a bir tezkere ile işi anlattığı sırada buna çabucak inanan Abdülhamid, kız kardeşini ziyarete gelen İbrahim efendi Padişahı kızdırıp harekete geçirerek hemşiresi herkes içinde gözyaşı döküp vaveyla edince ve durumu anlatınca gönlü temiz Padişah işi hakikat sanıp kızdı. Paşa'ya karşı olanlar bunu ip ucu bilip fırsat budur diyerek Halil Hamid Paşanın baş düşmanı Cezairli Hasan Paşa Nazif efendi ile ters gelen ve Padişahı kızdıracak olan kabahati Halil Hamid Paşaya isnad etmeleriyle mühür geri alındı ve Bozcadaya sürüldü.

Zeyl-i Sefine-tül Rüesa'da Süleyman Faik efendi bile Halil Hamid Pasanın tercümei halini anlatırken, Halil Hamid Paşa'ya yüklenen suçlamadan habersiz olduğu sonra öğreniliyor, diye yazmıştır. 1198 yılı recebinde Cidde valisi yeğen Ali Paşanın vefat eylemiş olduğu Şam Valisi tarafından açıklanıp bildirilince önce Cidde sancağiyle Habeş eyaleti vezaret rütbesi ile eskiden Sadaret Kethüdası iken Halil Hamid Paşanın kendisine rakip görmesine bakılarak Serhadlere Nezaret ünvanı ile Erzurumda oturan Elhac Mustafa efendiye tevcih ve Şam'da dairesini düzene sokup hacılar ile beraber yeni mansabına yola çıkması emir ve tenbih edilmişti. Elhac Mustafa efendi bir iki yıldanberi Erzurum'da oturup eline geçeni yığmış ve servet yapmış olduğu halde masrafı büyük olan Cidde mansabının kendisine tevcihinden bilgi edinince aslında vezirliğin ağır yükünden takdirine yorup razı olmuştu. Ancak yol hazırlıklarını düzene koyup vezirlik şanını korumak çok paraya bağlı idi. Kendisi ise kudretsiz bulunup böyle perişan parasız o bölgeye gitmesi rezalet ve

vezirliğe nakise getirir bir haldir, deyip Cidde mansabı vezirlerin muktedir olanlarından birine tevcih olunca o da kendisine bir sancak verilmesini bin türlü sözle rica ve niyaz etmişse de Halil Hamid Paşa ile aralarında bilinen eski çekememezlik ve düşmanlık nedeniyle ileri sürdüğü doğru mazeret kabul edilmeyerek kesin olarak Cidde'ye yola çıkması ikinci sadaret yazısıyla kendisine emredilip uyarıldı.

Halbuki Cidde'ye gitmeye mâli gücü yetmeyen biçare Mustafa Paşa iki emir arasında duraklayıp ne yapacağını düşünürken Halil Hamid Paşa'nın ayrılması kendisi hakkında Allah'ın yardımı ile bu mansab üzerinden kaldırılarak Edirne Eyaleti tevcih olundu. Cidde mansabı da Halil Hamid Paşa'ya tevcih edilip Bozcaadaya varıp kapı halkını düzenledikden sonra oradan deniz yolu ile mansabına gitmesi ferman buyruldu.

(**Eleezai min cins-il amel**) deyimi böylece tecelli etti. Lâkin çok geçmeden Cidde mansabı da kendisinden alınıp değiştirilerek İstanköy adasında oturması ve bundan sonra çıkarılacak emr-i âli gereğine göre hareketi emr-i âli ile bildirildi. Boşalan Cidde mansabı Cumadel-âhıranın 15 inci günü kandiye muhafızı vezir Ağrıbozlu Mehmet Paşa'ya ve Kandiye muhafazası Karaman Valisi Vezir Çerkez Hasan Paşa'ya tevcih buyruldu.

ESKİ SADR-I ÂZAMIN MALININ MÜSADERE VE KENDİNİN KATLOLUNMASI

Eski Sadrıâzam Halil Hamid Paşanın ayrıldığı zaman hazinesinde mevcud ve yığılmış olan ve bazı yerlerde emanet edilen 600 keseye yakın nakid, başka mallar, ve eşyası miri tarafından ele geçirilip gelirine henüz el konmamışdı. Birkaç gün sonra hırs ve tamaına dair bazı halleri Padişaha duyurulunca hakkında gelişen değişiklik ve küskünlük ve güceniş arttı. Böylece yalnız Sadareti sırasında kolayca eline geçirdiği mukataalar elinden çıkarılıp isteklilerine satıldı. Ortaya çıkan büyük sayıdaki para Hazine-i Âmire'ye katıldı. Bundan başka mirî mukataalardan büyük sayıda faiz getiren Karaburun mukataasının yarısını Kasabbaşızade mahlülünden muaccelesiz ve yarısını da Behçetzade elinden alıp mukataayı bu iki kişiden kurtardıktan sonra vakfına düzeltmişti.

Bu gibi miri mukataaların muaccelesiz alınması ve ele geçirilmesi nizama aykırı olduğundan yani vakfa tahsis olunan mukataaların artık satılması mümkün olmadığından halk arasında alınıp satılarak miriye istenilen menfaatin kesilmesine sebeb oluyordu. Halbuki düzenlediği vakfın vakıf geliri, vazifelilere yeter ve artardı. Böyle miri hazineyi ve kurulu düzeni korumak amaciyle bu mukataa vakıfdan çıkarılıp eski durumuna ve kaydına geçirildi. Mezada çıkarılarak satıldı.

Önce Halil Hamid Paşa'nın azli ile yetinilmişken sonra bu gibi ortaya çıkarılan işlerini düşmanları ipucu sayıp bu da cezalandırılmazsa artık cezalandırmak diye bir şey olmaz herkeste korku kalmaz diye Padişahın gazabını artırdılar. Derhal Haseki tayin olunup arkasından da Kapdan Paşanın dairesi mensuplarından aşırı derecede cesareti ile ün salan Kara Kethüdazade Kara Ali Ağa memur kılınıp müşarimileyhi Bozcaada'da katlettiler.

Halil Hamid Paşa görevinden ayrıldığı zaman ve sonraki Terekesinin ne mikdar olduğu doğru olarak bilinmiyorsa da öldürüldüğü anda kendisinde bir defter bulundu. Bu deftere göre otuz bu kadar bin kese akçayı bulduğu söylentisi Derc-ül Vakay'i de yazılıdır.

Ölen Halil Hamid Paşa, Hamid Sancağında Burdur kasabasında doğup babası çelik Mehmed Paşa kethüdası Iranî Mustafa efendi daha çocukken İstanbul'a getirmişti. Divanı hümayun kalemine devam ve tahsilini artırmağa kalkmışsa da parasızlığı sebebiyle Eflâk kapu kethüdası Istavraki oğlunun kâtibliğini yapıyordu. Istavraki ölünce yine Divan kalemine mülazemet etti. Raif İsmail Paşanın elinden tutması ile Âmedî odasına geçip itibarını artırdı. Liyakat ve istidadı günden güne artarak Âmedcilik ile muradına ermişdi.

Doğruluk ve sadakati ile tanınıyordu. Epeyce zaman Bab-ı âlide kullanıldığı için devlet sırlarına vukufu ve Osmanlı kanunlarına olan bilgisi ile tanınıyordu. Bu durumda Sır kâtibi İsmail ağanın güzelce tavsiyesiyle eski Sadrıâzam Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'nın gözüne girip Âmedcilikden büyük tezkereciliğe ve çok geçmeden Reis-ül küttap ve yedi sekiz ay sonra Kethüda-yı Sadr-ı âli olmuştu.

Seyyid Mehmet Paşa vefat edip de İzzet Mehmed Paşa sadarete gelince Halil Hamid efendinin bilgisini ve tayinini çekemediğinden özellikle yakınları başka birinin kethüda makamında herkesin tanıdığı bir zatın bulunmasını istemediklerinden Seyyid Mehmed Paşanın ölümü ile yerinden olup kethüdalıkdan azl ile bir süre azl edilmiş olarak evinde oturduktan sonra Tersane emini nasb olunmuşdu.

İzzet Paşanın azli günü tekrar Kethüda-yı sadrı âli olup o ortamda Sadrıâzam bulunan yeğen Mehmed Paşanın durum ve davranışı Padişaha aykırı geldiğinden işine son verilip Sadaret mührü Halil Hamid Paşaya devr olununca defterdar bulunan Hacı Mustafa efendi herkesin kabul ettiği halk içinde ünlü ve beğenilen bir zat olduğundan ve aralarında eski bir anlaşma ve beraberlik bulunduğu için onu Sadaret Kethüdalığı ile daireye yaklaştırıp devlet işlerini beraberce yürütelim diye türlü okşayıcı sözlerle aldatıp gönlünü almıştı. Ancak Mustafa efendi kendisine eşit ve akranından olması sebebiyle çok geçmeden küçük düşürmeğe başlayıp yukarıda anlatıldığı gibi Erzurum bölgesine memur edildi. Bir süre sonra vezaret rütbesi ile Cidde mansabı tevcih ettirdi,

Söylentiye göre yukarıda adı geçen sabık Sarıâzam Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa, huzura Abdulhamid Han hazretlerine bayramlaşmaya vardıkda:

— Ben vefat edersem Kethüda Halil Hamid efendiyi yahud defterdar Hacı Mustafa efendiyi Sadrıâzam yapınız. İkisi de sadarete yakışır, ehildir. Gerçi Hacı Mustafa efendi yaşlı ve ihtiyardır. Lâkin Halil efendi ağır başlıdır ve işbitirir, diye Padişah hazretlerine vasiyet eylemiş olduğunu Halil Hamid efendi duymuş olduğuna ve hazine kethüdası olan yukarda adı geçen İsmail ağanın bile ehliyetini tahkik eylediğine göre ikisini de küçük düşürerek Mustafa efendiyi yazıldığı gibi Erzurum bölgesine memuriyetiyle, İsmail ağayı da vezirlikle Padişahın yakınından uzaklaşdırmayı düşünüp sadrıâzam olur olmaz Mustafa efendiyi kethüdalıkla meşgul etti.

Kullül adaveti kadtürea izaletuha
İllâ adavete men adake bilhasedi

Deyimince görünmeden sadaret aleyhine çalışıp işleri karıştırıyorlar diye yukarıya bildirip saltanat civarından uzaklaştırılmalarını istida edip Sadarete yeni başladığı için istediği yapıldı. Yazıldığı gibi ikisi de İstanbul'dan çıkarıldılar.

Bundan başka Enderun ve Birun'da olan başka sivrilmiş kişilerin kimini korkutup kimini sürerek kendisi tek kaldı ve müstakil oldu. Böylece tek kişi kalma dâvasına düşmesi, Padişahın hayal ettiği durumda gücendiği bir nokta bırakmıştı. İlk zamanında insanlık icabı biriyle arasında mücadele ve darılma olmuş ise geçen geçdi, olan oldu, geçmişi unutmalı kavliyle çalışarak iş görüp intikam alma dâvasında olmamak ve devlet işlerini lâyık olduğu şekilde görüp iş bitirmek ve sadakatle doğrulukdan başını vereceğini bilse ayrılmamak üzere Padişah huzurunda tekrar tekrar yemin edip başlangıçta gerçekden bu yoldaki doğru ve iyi gidişinde sebat etmişti. Bazı tarih yazarlarının ifadesine göre sonraları istenilenmiyen eğri yolda çalıp rüşvet almaya sapmış ve yersiz hareketlere başlamıştı.

Tarih yazarı Vasıf'ın yazdığına göre kendi yerini korumak amaciyle ve sadaretin her şeyden üstün olması sebebiyle bu taahhüdünde duramayarak zengin ricalin mallarını müsadere, hediye toplamak mal davası, yahud küçük düşürmek belası herkese zararlı olmağa başlamış ve özellikle yeğen paşayı iradını çoğaltmakla ayıplayıp itham etmişken kendisi bu davranışda ondan üstün çıkmış ve sadaret süresi uzun sürdüğü için pek çok irad eline geçmiş, kendi düşüncesine göre artık hayatta para sıkıntısından kurtulmuştu. Servet ve zenginlik boğazında yer tutan hoca olmuştu. Böyle tama ve hırsı ile çok para kaldıran mirî mukataaları, küçük

bir ücret olan muaccele ile adamlarına ve kendine katılanlara vermesi, istikbalinin sönmesine sebeb oldu.

Bundan başka Kırım'ın tasdik senedinin verilmesi gibi herkesin gözünde zamanın vükelâsını suçlu gösterecek çirkin bir olayın sadareti zamanında olması, herkesin önünde eski parlak durumu ve itibarını yitirmişti.

Bunun üzerine İstanbullu esamelerine de el atması ve taarruz etmesi sebebiyle yeniçerîler arasında karışıklık zuhur edince yazıldığı gibi azledilip sonunda katlolundu.

Halil Hamid Paşa kafası çabuk ve çok çalışır, akıllı ve herşeyi anlayıp düşünen kimse olduğu halde kendisinin ilerisini ve halini tehlikeye koyacak bu gibi harekâtın kendinden çıkması uzak bir hal ise de (**innel insane leyaltuğâ**) deyimiyle akıllıca hırsızlık ile her kim olursa olsun ikbal içkisiyle sarhoş olup da aşırıp taşırmayan pek az kişi vardır. Kaldı ki o zamanın ikbalden düşmesi katl ile sonuçlanıyordu. Kendilerini korumak bazı yersiz hareketlere girişmelerinde kendilerini pek de mazur kılamazlar diyemeyiz. Göründüğü gibi sayesinde emin ve aman olduğumuz Sultan Abdülmecid Han efendimiz hazretlerinin zamanındaki gibi ilkbal çardağından azil köşesine atılan ve bahtı kapanıp düşenler, mansabda olanlardan daha ziyade emin ve rahat yaşayıp yalnız canlarını ve istikballerini koruma kaydıyla böyle gereksiz durum ve davranışa girişmiş olaydılar iki dünyada da mazur olamazlardı.

Güler yüzlü, lâtifeci, işini sağlam yapar, gösterişli, eli açık ve zeki; dediğini yapdırır, her fende bilgidi, maarif sever, en güzel eser olup meşhur Şair Vehbi efendinin tuhfesi onun adınadır ve ihtiyatlı davranır bir zat olmakla serhadleri zahire ve muhimmat ile doldurmuştu. Halil Hamid Paşa, bundan iki üç sene sonraki 1202 yılında yapılan seferde bir hayli zaman orduları onun toplayıp yığdığı zahirelerle idare ettiler. O seferde Serdar-ı ekrem bulunan Yusuf Paşa'nın:

«Sefere ben gitmiyorum Halil Hamid Paşa gidiyor» dediği söylenir.

Osmanlı topraklarında Hindistan mallarının revaçda olması sebebiyle Hindistan'a hazineler taşınıyordu. Hindlilerin ise Osmanlı diyarı malına ihtiyaçları yoktu. Böylece karşılıklı mal alma ve değiştirme olmayınca Osmanlı Devletine para bakımından sıkıntı gelmekle bu karışıklığın söndürülmesi için halkın Hind malına isteğini kesmek ve Osmanlı topraklarında dokunup işlenen Akmişe'nin revacı için çare bulmak iyi niyetiyle özel olarak Bengal, Siirt, Bender Abbas'dan üstad mahir dokumacılar getirtmek için adamlar tayin edilmişti. İş hakikate erişip de eğer bu iş olsa idi para altın olarak yabancı memleketlere gitmeyip Osmanlı halkı arasında tedavül ve muamele görüp Osmanlı Devletine büyük menfaatler sağlanırdı.

Davut Paşa iskelesinde Sa'diye tarikatinden Kadem-i Şerif Şeyhine bir tekye ve Bab-ı âli bitişiğinde bir çeşme yapıldı. Topkapı dışındaki kaldırımlar yeniden yapıldı.

SABIK ŞEYHÜLİSLÂM'IN SÜRGÜN EDİLMESİ VE VEFATI

Sabık Şeyhülislâm Dürrizade Ataullah Efendi öldürülen Sadrıâzama uyup birlik olması sebebiyle yakınlık gösterip her dediğine evet efendim demekle suçlandığından onun hakkında ortaya çıkan Padişahın kin ve kızgınlığı bunun hakkında da geçerli olduğundan ulemaya yapılan en şiddetli ceza olan sürgün edilip taşrada bırakılma. Şeyhülislâm hakkında da yapıldı. Kethüdası Osman efendi ile beraber varıp Hac vazifesini yerine getirmek, deniz yolu ile hicaz'a gitmek üzere Cumadel-ahıranın 22 inci günü Gelibolu'ya gönderildi.

Bilinmeyen gizli bir sebeple vücuduna yayılan kan kanseri ve astımının bu defa yola çıkışı ile artıp ilerleyerek Gelibolu'da vefat ettiği haberi Recebin altıncı günü İstanbul'a geldi.

Kendisi Osmanlı devletinde üç defa Şeyhülislâm olan Dürri zade Mustafa Efendi merhumun oğlu olup 1142 yılında doğup 1168 yılında müderris, 1172 yılında Selânik Mollası, 1178 de Mekke Payesini kazanıp 1180 tarihinde bilfiil İstanbul kadısı, 1189 da Sadr-ı Anadolu, 1192 de Sadr-ı Rumeli olmuştu. 1197 de ikinci defa Sadr-ı Rumeli olup bu yılın ortasında Şeyhülislâm olarak iki yola yakın zaman Meşihat makamında bulunduktan sonra anlatıldığı gibi Gelibolu'da vefat etmiştir. Halim selim herkesin kalbini kazanmağa meyilli, içi dışı bir, karışık işlerden uzak durur, bilgili kimselere karşı elinden geleni yapar, uğraşır bir zat idi.

İSMAİL RAİF PAŞANIN HAL TERCÜMESİ

Yazıldığı gibi İsmail Raif Paşa Lefkoşe'ye sürgün edilmişti. Sürgün yerine giderken Kara Kethüda zade Kapıcı başı Ali ağa ferman-ı âli ile yolda yetişip katledilmiştir. Müteveffa İsmail Raif Paşa, Sultan Mahmud Han zamanında Yeniçeri ağalığından vezirlikle çırak çıkarılan kürd İbrahim Paşa'nın oğlu olup 1138 yılında babası Bağdad ağası iken Bağdad şehrinde dünyaya gelmişti. Reşid olunca tahsilini yapmış, babasiyle birlikde pek çok yerleri dolaşmıştı. Daha gençliğinde herşeyi inceler, idareli bir zat olduğundan babası vezir olunca kendisini kethüda yapmıştı. O da işleri yürütmekte ve idarede büyük başarı göstermişti. Sonra İstanbul'a gelerek Hacegân dairesine katılıp bazı mansablara erişmişti. Lâkin gelir ve birikmiş parası olmadığından parasızlık ve sıkıntıya düşüp bir süre

böyle zaman geçirir iken talihinde olan uğursuzluk, bahtsızlıkla perişanlık, tersine dönüp bahtı açıldı, ikbâl ve mutluluk başladı.

Bazı yakınlarının ileri sürmesiyle Sultan Mustafa hazretlerine iyice yaklaşarak Darbhane Emini olunca ikbâl yıldızı pek parladı. Herkesin ve ileri gelenlerin yapılacak işlerinde danıştığı kimse olmuştu. Seferler başlangıcında Riyaset'i vekâlet ile çevirmiş, herkesin işinde tedbirli olmuşdu. Seferler sona erinceye kadar emniyet edilip danışılır, küçük büyük işlerin hakkından gelirdi. Culûs-u Hümayûn olunca Riyaset vekâletindeki işine son verildi. İkbal yıldızı düşmüşken ordu İstanbul'a dönünce asaleten Reis olarak yine kabul görüp makbul oldu.

Derviş Paşa Sadrıâzam iken Riyasetten azl ile sürgün edildi. Bir süre sonra vezirlikle Mısır valisi olmuştu. Sonra Kandiye, Belgrad gibi mansabları dolaşıp sonunda Ağriboz muhafızı iken anlatıldığı gibi azl olunup sürgün edilmiş sürgün yerine giderken katolunmuştur.

İsmail Raif Paşa merhum Sultan Mustafa'nın gözüne girmiş olduğu için Abd-ül Hamid Han devrinde parlayan yıldızının düşmesi lâzım gelmiştir. Ama katledilişi Halil Hamid Paşa'yı suçlayan işde elbirliği etmesindendir.

Süleyman Faik efendi Sefine-Tül Rüesa ekinde Raif Paşanın hal tercümesi yazısında der ki:

Halil Hamid Paşa'nın sadaretinin son günlerinde Rumeli eyaleti tevcihi tasarlanmışken Padişahın müsaadesi çıkmıştı. Bazı ileri gelenlerin işlediği kötülükle Halil Hamid Paşa merhumun işlediği suçda işbirliği var diye Raif Paşa Belgraddan azl edilerek mansab emri gönderiliyor denilerek Rumeli taraflarına çıkarılmış olmakla yolda Petriç kazasına girince idam ettiler. Müteveffa İsmail Raif Paşa yazdığı eserleri değerli, rakamların kâtibi, güzel ahlâk ve davranışı herkes tarafından doğru bilinirdi. Bulunduğu mansablarda doğruluk ve sadakatle hizmeti aşikârdı. İsnad olunan ve o cezalandırılması gereken suçla ilişiği olmadığı bu işi bilenlere göre belli idi. Özellikle valilik ederek hükûmet memleketlerde iffeti ve reayayı koruyup himaye etmesi ile ün salmışdı. Mora'ya seyahatim sırasında o canibde güzel idaresi ve hareketleri defalarca kusurlarla dolu bu kulunuzun kulağına geldi.

BAZI OLAYLAR

Şeyhülislâm efendinin oğlu Mustafa Beyefendiye Anadolu Sadrı payesi ile Güzelhisar ve Tire arpalıkları ihsan buyruldu.

Her yıl Hac mevsimi gelmeden birkaç ay önce İstanbulda Sürre Emini nasbolunmak Osmanlı devletinin eski bir geleneği iken eski Sadrıazam Halil Hamid Paşanın annesi Hace-i Şerife gitmek niyetinde olmakla ra-

hatça gidebilmesi sebeplerini tasarlayarak Hazinedarı olan Bekir ağanın Sürre emini nasbolunmasını düşünüp o sırada bazı aksaklıklar çıkınca yola çıkmaktan vazgeçmişti. Hac mevsimi yaklaşıyordu. Vaktiyle sürre emini nasbolunamaması Bekir ağayı çok üzmüştü. Bunun üzerine azlinden beş on gün önce Sürre emini nasbetmek üzere Filibe nazırına adam gönderip İstanbul'a gelmesini çabuklaştırınca bu nazırın sadaretten ayrılması ardından İstanbul'a gelişinde bu hizmetin hakkından gelemeyeceğini etrafa yayıp durum Padişahın kulağına vardı. Bu gibi malı ve parası olmayan Hacca gidenlerin işlerini yürütmesinde gücü yetmeyip becereksizlikle şaşıracağı biliniyordu. Başkasının sürre emanetine namzet ve tayin hususuna Padişah emir verdiğinden ötürü bir kimseye verilmeyerek dört beş kimsenin sürre emanetini idaresine liyakat ve yeterliliği Kaymakam Paşa tarafından Padişaha arz olundu. Arz olunan kimselerden hiç birini gözü tutmayınca Şehremini İsmetî İsmail Efendi muktedir ve malı çok olduğu için Sürre emini nasbolunmak üzere hat-tı hümayûn çıkarıldı. İsmail Efendi kapıya getirilip durumu hissedince bu hizmetten vazgeçti. Hil'ati teklif olununca mazeret gösterip kabul etmemekde ısrar ettiyse de malını harcamak korkusundan ötürü kapıldığı korkuyu ve üzüntüye bakmadan sonunda teklifde ısrar edilerek Sürre Emini yapılmıştı. Lâkin kendisinde bir hazırlık belirtisi olmadıkdan başka istifa edeyim diye Saltanat erkânını tacize başlayınca her ne kadar kendisine nasihat verildi ise de dinlemeyip böyle ısrar edecek olursa pişman olacağı açıkca söylenmiş iken yine nasihattan anlamıyordu. Bu hizmeti kabul ederken de kolaylık olsun diye bazı sorumluluklar ortaya çıkarıp mirî hazineden 70.000 kuruş verilmesini isteyip bununla beraber üç senelik mukataaları faizi nakden Darbhane-i amireden verildiği takdirde Sürre emanetini kabul edeceğini aksi halde akibeti ne olursa olsun tereddüt etmeden katlanacağını bildirmişti. Halbuki mirî hazineden alacağı var mı, yok mu diye bakılınca iddiasının doğru olmadığı, fakat muhasebesi yapılırsa az bir şey alacağı olduğunu Defterdar Efendi bildirmişti. Bu kargaşalıkda Hac mevsiminin geçeceği anlaşılıyordu. Durum Padişaha arz olununca Padişah emrine itaat etmediği için çıkarılan Padişah iradesi ile hocalığı kaldırılıp Soğucak Kalesine sürülüp uzaklaştırıldı.

Bu sırada Pankdoz zade Lütfullah Ağa İstanbul'a gelmişdi. Kaymakam Paşa tarafından çağırılıp bu güne kadar türlü dedikodular çıkarılıp Padişahın gazabına uğradığını, eğer Sürre emanetini kabul ederse geçmişde işlediği bütün suçların silinip affedileceği bundan sonra kendisinin de adamı sayılacağı anlatılıp söylenince memnun olarak kabul edip Padişah uğrunda bütün varını harcayacağını bildirdi. Durum Padişaha arz olundu. Lütfullah Ağanın gösterdiği edebli davranış ve sadık tutumu Padişaha ferahlık verdi. Padişah iradesiyle Sürre emaneti kendisine tevcih buyruldu.

SADRIÂZAMIN İSTANBUL'A GELİŞİ

Önce kendisine Sadrıâzamlık tevcih edilerek İstanbul'a davet olunmuş olan Şahin Ali Paşa Cumadel-âhıranın sonuncu günü İstanbul'a geldi. Müneccim başı tarafından bildirilen mes'ud bir zamanda Padişah huzuruna girdi. Sonra alayla Asafi sarayına geldi. Her zaman olduğu gibi çıkarılan hat-tı hümayun ek (12) de yazılıdır.

Kethüda kâtibi olan Noman bey, sabık Sadrıâzama dayanıp ondan başka kimseye başeğmez, kendini büyük gören, bencil bir adam olduğundan o gün o da azledilerek yerine eskiden Silâhdar kâtibi ve Sur'atciyan ocağı Nazırı olan Çelebi Mustafa Reşid Efendi nasb ve tayin edildi. Lâkin Mustafa Efendinin de davranışı beğenilmeyip bir hafta sonra o da azledildi. Yerine uzun süredir Çavuşbaşılara kesedarlık ederek güzel iş gördüğü bilinen Ömer Sahib Efendi Kethüda Kâtibi oldu.

Darbhane Emini ve Sultan Kethüdası olan Mehmed beyin de sabık Sadrıâzama yakınlığı ve akrabalığı ikbalinin sönmesi nedeni olmakla doğrulukla hizmet etmek şartiyle kendisine yalnız Padişahın kethüdalığı bırakılarak kendisinde bulunan Darbhane Emaneti ile Evkaf-ı Hümayûn Kaymakamlığı kaldırılarak Anadolu Muhasebecisi Arnavud Mehmed Efendiye ve Anadolu Muhasebeciliği Penah Süleyman Efendiye tevcih buyruldu. Recebin 4 üncü günü Bab-ı Âli'de yapılan tevcihlerde Sadaret Kethüdası Mehmed Hayri Efendi ve Çavuşbaşı Hamdullah Bey ve mektupçu Mehmed Raşid Efendi azlolunup Defterdar Ahmed Nazif Efendi Sadaret Kethüdalığına ve Süleyman Feyzi Efendi Defterdar ve Koca Bekir Paşa zade Süleyman Bey Çavuşbaşı ve mektubi serhalifesi İbrahim Efendi mektupçu nasbolundu.

Halil Hamid Paşa taşralarda dirayetiyle ün salan bazı ayanı İstanbul'a getirip terbiye edip adam yetiştirmek dâvasına düşmüştü. Varnalı zade Selim Ağayı ve İznikli Ali Beyi, İstanbul'a getirtip Selim Ağa'yı Topçubaşı ve Ali Beyi Başkapıkulu nasb etmişdi. İstanbul mansabları ise İstanbul'da oturan ve emekleri geçen bendeler inhisarında ve onlara mahsus ola geldiğinden bu kez Selim Ağa ve Ali Bey azledilerek Dergâh-ı âli Kapucu başılarından genç Halil Ağa Başkapıkulu ve eski Topçular Kethüdası Ali Ağa Topçubaşı nasbolundu. Birkaç ay geçince Ali Ağa da azl olunarak yerine ocak kethüdası diğer Ali Ağa Topçubaşı olup birkaç gün geçince o da azlolunarak Selim Ağadan önce Topçubaşı olan Mehmed Ağa nasbolunmuştur.

Yine Recebin 4 ncü günü Bosna eyaleti Sofya Canibi seraskeri İsmail Paşa'ya ve Sofya seraskerliği de Anadolu Valisi Süleyman Paşa zade Vezir Esseyid Ahmed Paşa'ya ve Özi eyaletiyle Silistire Canibi seraskerliği sabık Bosna Valisi Haseki Mehmed Paşa'ya tevcih buyruldu.

Konya'da Mevlevî tarikatinde postnişin olan Çelebi Efendinin vefatı üzerine Mevlâna evlâdlarından büyük küçük bir topluluk İstanbul'a gelerek, araları açılıp ikiye ayrıldılar. Biraraya gelmelerine ikna etmek mümkün olmadı. Bir süredir bakalım, bugün, yarın gibi sözleri ile vakit geçirmekte idiler.

Şahin Ali Paşa Sadrıâzam olup İstanbul'a gelince Konya'nın her halini bildiği için iki tarafın dediğini yapmayarak yine erkek evlâddan soyca en yakın ve aralarında temiz yürekli ve tarafsız olan İsmail Çelebi zade Esseyid Mehmed Efendiye bu tarikatın meşihatı uygun görüldü. Arz ve telhis edilince gereği yapılsın diye hat-tı hümayun çıkarılarak icabı yapıldı.

Bu sırada taşra vezirlerinden de bazılarının memuriyetleri değişip başka yere gönderilenleri olmuştur.

SERHADLİLERİN DURUMU

İsmail Canibi seraskeri maiyetine memur olan Anadolu yakası zeamet ve tımar sahiplerinin İsmail'de uzun süre oturmaları nedeniyle halleri perişan ve özellikle seraskerleri Abdi Paşa'nın Sofya'ya nakli, yerlerinde durup kalmalarında sarsıntı yapdı. Ayrılıp şiddete baş vurmağa başladılar. O tarafda bulunan askerin boşaltılması ve tahliyesi caiz olmadığı için tehditle korkutularak yerlerine çabuklukla yeni asker tertip olundu. Onlar gelince memleketlerine dönmelerine izin verileceği vaad edilerek her ne hal ise şimdilik bulundukları yerde kalmalariyle bu eyalete karşılık olmak üzere Rumeli yakasında bulunan memleket ayanı ve vilâyet zabitleri tahammüllerine göre Piyade ve Süvari asker tertib olunarak İsmail Canibi seraskeri maiyetine gönderildi. Karaman eyaletinin bütün zeamet ve tımar sahiplerinin de yine İsmail Canibi seraskeri maiyetine tayin edilmesi ferman olundu.

Trabzon eyaleti daha önce Soğucak'a memur olup hâlâ hareket etmediği bilinmekle çabuk hareket etmelerini havi emr-i âli gönderildi.

Sivas eyaleti de bir süredir Bender'de muhafaza işlerine kalkmışdı. Anadolu eyaleti gibi onların da hali perişan olmakla Akkerman Kalesini ve hendeklerini temizleyip sonra Ramazan'ın başında vilâyetlerine avdetleri için Emr-i âli gönderileceği vaad edildi.

DONANMA DURUMU

Rusların yeniden inşa ettikleri Kerson Kalesi eteklerinde ve Kırım limanlarında küçük büyük otuz kırk parça gemileri ve Azak bölgesinde de her zaman donanmaları olduğundan başka Lehistan içinde ve Kief bölgesinde taburları olduğu duyuluyordu. Alikorna taraflarında gerçi birkaç

gemileri bulunması gelenek haline gelmiş ise de bu sırada Baltık Denizinde 16 parça büyük harp gemileri Septe Boğazından içeri gireceği ve şimdiye kadar Alikorna varmış olmaları haberleri alınıp Rusların Akdeniz'de ve Karadeniz'de bu hazırlıkları diğer bir devlet aleyhine olmayıp mutlaka Osmanlı Devleti aleyhine olduğu ve savaş kapısı açılacak olursa korsan ve ticaret gemilerinden epeyce harp gemisinin onlara katılacağı açıkça görülüyordu. Osmanlı Donanması düşman donanmasına nispetle azın azı bulunduğuna bakılırsa donanmanın artırılmasına uğraşmak lâzım geldiği vükelâ arasında tartışılıp nice dedikodudan sonra bugün Osmanlı Devletinin mevcudu olan kırk parça kalyon bazı kısıntılarla 100'e çıkarıldı. Çok büyük görülen masrafları bir şekle konulup mühimmat ve edevatı şimdiden hazırlanıp tamamlanması ve askeri denizci olan Yeniçerilerden düzenlenmesi tasarlandı.

TATAR HANLIĞINA DAİR YAPILAN GÖRÜŞMELER

Recebin 26'ncı günü Meclis'i Has toplanıp ilk önce Mısır mes'elesine dair fikirler yürütüldükten sonra söz Tatar konusuna getirildi.

Mısır mes'elesinin ayrıntıları sonra anlatılacaktır. Ama Tatar konusu şöylecedir:

Bucak arazisi ve Tombasar bölgesi savaş öncesi Tatarlara merkez olup Cengiz Sultanlarından biri Kırım Hanları tarafından Bucak seraskeri adiyle üzerlerine görevlendirilip tayin edilirdi. Kendi usul ve gelenekleri üzere işlerini görür ve üzerlerinde gereken hükmünü yürütürdü. Kırım ülkesi Osmanlı Devletinden kopalıberi bu bölgede bulunan Tatarlar başsız kalıp bugün Bucak'da oturan ve bir tarafdan dalga dalga gelen ve toplanan Tatarların üzerlerinde bağımsız bir otorite olmadığı için yularını koparmış hergeleler gibi gelip giderlerdi. Böyle olunca itaat etmesi gerektiğini anlayıp da istenilen zaman ve yerde kullanılmaları güç ve olmayacak şeydi.

Kırım istilâ edilince tayinleri yapılıp da yerini bulamayan Tatar Han ve Sultanları da umutsuzluğa kapılıp gerektiği zaman da Tatarları savaşda kullanamayacakları biliniyordu. Tatarların durumu daha önce Tombasar Voyvodalarından soruldu. Bugün mevcud olanlara güler yüz gösterilse onlardan bir asker topluluğu tertip olunabilir diye bildirmişti. Buna dayanarak vaadlerle gönülleri alınıp kalblerinin kazanılmasına çalışılmıştı. Daha önce Selim Giray Han ile birkaç kez devlete yazılar gönderip Cengiz Sultanlarından bazıları devletin rızası olmadan harekete cesaret ediyorlardı. Onları zaptedecek başlarında kimse olmadığından birbirlerine düşmanlık edip etraflarını yakıp yıkıyorlardı. Bunları durdurmak ve disiplin altına almak gerekirse bir hizmette bulundurmak şar-

tiyle kendisinin bunların başına geçirilmesini istida ediyordu. Cengiz Sultanlarının seçkin ve yaşlılarından bazıları da bu imtiyazın kendilerine verilmesini yalvarıp rica etmişlerdi. O vakit örümcek ağından ehven olan Tatar serbestiyeti şartları henüz hükmünü sürdüğü için anlaşmayı korumak için göz yumuluyordu. Yalnız Cengiz Sultanlarının tecavüz ve taarruzları durdurup baskı yapmaları için hepsinin yaşlı ve kıdemlisi Selim Giray Han'a Sadrıâzam tarafından bir mektup gönderilmişdi.

Bu kez toplanan bu meclisde, yukarıda söylenen hususlar ayrıntıları ile anlatıldı. Sonra da bugün Moskofların Kırım'ı istilâsı sebebiyle serbestiyet mes'elesi ortadan kalkdığına göre Cengiz hanedanının ihyası ve başka yerlerde toplanıp Tatar kabilelerinin zamanında savaşda kullanılmaları iradesiyle Selim Giray Han veyahut Tatar Sultanlarından bir başkasının Tatarlara serasker nasbolunup Bucak'da yerleştirilmesi ve geçimini sağlamak üzere Tombasar topraklarını kendisine has tayin edilmesi hususu meşverette bulunanlar arasında görüşülmüş ise de Tatarlara serasker tayin edince Rusların bunu nasıl karşılayacakları ve engel olacakları bilinmeyip engel oldukları takdirde anlaşmaya göre makul cevap vermek mümkün ise de karşılık vermek yaradılışları icabı olduğundan Şahin Giray'ı yahud Bahadır Giray'ı veyahud Cengiz Sultanlarından bir başkasını ileri sürerek Anadolu tarafına yayılan Tatar kabilelerine Han nasbetmeleri veyahud bunu yapmayıp da bir başka tarafdan musallat etmeleri hatıra geldiğinden başka Tatarlar ele avuca sığmaz ve bir şeyin sonunu saymaz, nadan bir kavim olduklarından üzerlerine serasker nasbiyle şerefleri korunup itibarları artınca çapul ve hırsızlık gibi olmayacak yersiz işlere başlayacaklardı. Ruslarla kavgaya başlayarak anlaşma şartlarını kaldırıp kül altında kaybolan savaş ateşinin tutuşmasına sebep olmaları da mümkündür.

Kaldı ki, Bucak arazisi Buğdan ile hem hudud idi. Böyle istiklâl verilip de yüz buldukları halde Buğdan reayasına baskı yapıp zulmedecekleri ve bazı mülk ve toprakları ele geçirmeye girişecekleri de düşünülebilir. Bu durum ise Ruslar ile Eflâk Buğdan'a ait yapılan anlaşma gereğine dedikodu ve karışıklık çıkmasına ve belki de savaş açılmasıyle sonuçlanacağı düşünceden uzak değildir.

Rusların, Tatarların serbest olmaları hususunda yaptıkları ısrarlar Tatarların çıkardığı karışıklıktan ileri gelmişken anlaşmayı ayakda tutmak sırasında Tatarlara böyle istiklâl verilmesi Rusları Tatarlar için güttüğü davayı hatıra getirmek demek olur, diye hazır bulunanlar arasında epeyce konuşuldukdan sonra sonunda bu mes'elenin ortaya çıkarılması ve yapılması acele bir durum olmadığı ve Cenab-ı Hak Osmanlı Devletine yardım edip kuvvet ihsan buyurur da düşman ile muharebeye müsaid gelişme olduğu zaman bu işi yoluna koymanın kolay olduğu, şimdilik

bu durumda bırakılması işinde hepsi karar birliği edip meşverette elde edilen sonuç Padişaha arz olununca Tatarlara serasker nasbı şimdilik geri bırakılıp zamanı gelince gereğinin yapılması uygundur denildi. Ancak düşmanın bu sırra vakıf olması zararlı olacağından bu tasarıların gizli tutulup saklanması çıkarılan Hat-tı hümayunda yazılıdır.

ŞEYH-ÜL İSLÂM İBRAHİM EFENDİNİN AZLİYLE YAPILAN BAZI TEVCİHLER

Şeyhülislâm olan İbrahim Efendinin bu kez bazı davranışları Padişahın mizacına aykırı geldiğinden bu defaki meşihat süresi üç ay sürmeden Şaban'ın 14 üncü günü azl edilerek İstavroz'daki sahilhanesinde oturması emri verildi. Arabzade Reis-ül Ulemâ Ahmed Ataullah Efendi Şeyhülislâm nasbolundu.

Yeni Şeyhülislâm'ın kardeşi ve halâ Anadolu kazaskeri olan Mehmed Sadık Efendiye ve ilim ve fazliyle ün salan Müftü zade Ahmed Efendiye Rumeli Sadareti payesi tevcih edildi. Bir hafta sonra Yenişehir Fener kadısı olan oğlu Mehmed Arif Efendiye Mekke-i Mükerreme payesi ihsan buyuruldu.

Defterdar Süleyman Feyzi Efendinin bildiğini yapmakda inad etmesi ve benlik davası yüzünden devlet ileri gelenleriyle geçimsizliğine yol açdığından Şaban'ın 15'inci günü azl ile malikâne halifesi olan Süleyman Raşid Efendi Defterdar nasbolundu.

MUDANYALI ZADENİN CEZASININ KALDIRILMASI

Bundan önce bilinen sebeple devlet vükelâsı hakkında ileri geri konuştuğundan ötürü ailesi ve çocuklariyle Mudanya'ya sürülüp uzaklaşdırılan Hüdayi tekyesi şeyhi Mudanyalı zade Rüşen Efendinin Şeyhülislâm Efendiye daha önceki ilişkisi ve müderrislerden olan oğlu Mehmed Said Efendinin daha önce Şeyhülislâm Efendiye mektupçuluğunu yaptığı için affedilip kurtarılması ötedenberi güttüğü düşünce olup bu kez meşihat makamına gelince Rüşen Efendinin Şeyhliğinde kalmak üzere ba telhis niyaz etmişdi. Çünkü sürgün edildiği zaman Hüdayî Tekyesi içi ve dışı mamur vecd haliyle meşhur olan Dülger zade Efendiye verilmişti. Şimdi Tekyede kışkırtıp rahatsız edilmesi içden kırgınlığına konu olacağı yapılan telhisde Padişah tarafından müsait karşılanmadı. Geciktirilsin diye irade olunmuş ise de, ilk yaptığımız telhisdir, red olunursa itibarımız sarsılır, diye yalvarmakda ısrar edince sonra Şeyh Rüşeni affe-

dip salıvermiş ve tekyeyi de kendisine tevcih ettirdi. İstanbul'a geldiği gibi büyük kavuklulardan birini Dülger zadeye gönderip Beşiktaş'da olan zaviyesine dönmesini tenbih etti. Dülger zade Beşiktaş'a nakletti ve Mudanyalı da Hüdayi tekkesine gelip eski işiyle meşgul oldu. Dülger zade Efendi, Hüdayi tekkesinden ayrılacağı sırada, «Bizi bir daha bu tekkeye Şeyh ederler ama, biz kabul etmeyiz,» dediğini Vasıf Efendi duyanlardan işitmişdir.

ERZURUM BÖLGESİ SERASKERİ HACI ALİ PAŞA'NIN VEFATI

Erzurum Valisi ve o bölge seraskeri **Hacı Ali Paşa**, birkaç aydanberi hasta idi. Bu sırada vefatı haberi İstanbul'a gelince çok adamı ve kendisine bağlı olanı büyük sayıda bir vezir olup yine hanedanının sönmemesi ve bu topluluğun dağılmaması için oğlu Kapıcıbaşı Battal Hüseyin Beyin kendisine Şaban'ın 24'ncü günü vezirlik rütbesiyle Erzurum eyaleti ve o tarafın seraskerliği tevcih kılındı.

TERCÜME-İ HALİ

Hacı Ali Paşa, Dergâh-ı âli kapucu başılarından Fatsa'lı Ahmed Ağa'nın oğlu olup 1133 yılında İstanbul'da doğmuştur. Gençliğinde Canik tarafına gidip reislik ve siyasete bağlı işlerde tecrübesini artırmıştı. Kardeşi Süleyman Paşa'dan sonra Canik muhassılı olup mahabet ve siyasetinden o bölgede bulunan eşkiya ve kafa tutar kimseler gizli köşelerine çekilmişti. Tam bu sırada Gürcistan'a tayin olunup bu görevinde sağlam tutumu ile dayanmıştı.

Savaş sırasında da askerleriyle Hotin Bölgesinde görev almış ve Ridvance savaşında beraber bulunup düşmanla yüz yüze karışmada iken düşman tarafı galip geldiği sırada attan düşüp esir olmasına az bir şey kaldığı halde merhum Abaza Mehmed Paşa yetişip kurtarınca selâmete çıkmıştı.

Halil Paşa'nın yaptığı muharebede de Osmanlı ordusunda bulunuyordu. Kaderin kudretine karşı koymak istemişse de, Allah'ın takdiri, Osmanlı ordusu bozguna uğradığı sırada İsmail'e gelmişdi. Düşman oraya gelmeden önce Fotçi Bölgesine geçip sormadan vilâyeti tarafına yola çıktı. Sonra bahtı açılarak vezaret rütbesi almış olup Canik taraflarında olan kendisini çekemeyenlerin bazılarını darmadağın ve bazılarını bir yolunu bulup kendisine çekip yaklaşdırınca bazı şartlarla Trabzon'u bile berveçhi mâlikâne kendisine kaydettirip bu bölgeyi eşkiyadan temizleyip bitirdikden sonra memlekette düzen kurmakda eli tutulmaz olmuştu.

Sonra Kırım seraskeri tayin olunup Karadeniz donanması da emrine verilmişti. Kırım topraklarına varınca hakkiyle celâdet gösterip büyük hizmetlere muvaffak olmuştu. Düşman'a birkaç kez galip gelmişti. O sırada sulh yapılmasaydı Kırım'ı kurtarırdı, diye bazıları iddia eder. Darendeli Mehmed Paşa'nın Sadareti sırasında Kırım seraskeri nasbolunup Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile birlikde o bölgeye gittilerse de yerinde söylediğimiz gibi savaş yapmadan döndüler.

1190 yılında bir risale yazıp derleyerek devlete takdim etmişdir. Bu risale de 1182 yılı seferinde yapılan hataları ve Kırım olaylarını anlatıp Bağdad Valisi Ömer Paşa'nın katlinin hata olduğunu, bundan doğan fenalıkları ve başkaca buna benzer mes'eleleri söz konusu ederek Osmanlı Devletinde gerekli askeri düzen ve mülkiyede yenilikleri kabaca tabirler ve önü sonu yok sözlerle efkâr-ı umumiyeye bildirmiştir.

Lâkin bu sırada devlet ileri gelenlerinin işlediği suçlar, ayıplariyle konuşuluyordu. Bu, devlet erkânına ağır geldi. O sırada Cebbar zade Mustafa Bey ile aralarında çıkan kavgaya İstanbul'ca isyan rengi verilerek üzerine 1193 yılında Cebbar zade gönderilince karşı koymayıp Kırım'a kaçtı. Gerçekden bunca yıldır toplayıp yığdığı mal ve eşyası yağma edildi. Ama hakkında tasarlanan eşkiyalık ve isyân iddiasiyle ilgisi olmadığı da bilindi.

İzzet Mehmed Paşa'nın sadaretinde vezirliği tekrar verilip ele geçen malları ve mukataaları geri verilip yine eski durumuna getirildi.

Fakat Cebbar zadeden intikam almak için gece gündüz düşünüp fırsat kollamakta idi. O sırada Cebbar zade köleleri elinden katledilince kölelerin Ali Paşa tarafından önceden hazırlandığı ve tertiplendiği, onları kullandığı güzel bir hiyle vasıtasi ile hasıl olmuş bir durum olduğuna sanki herkes inanmıştı. O zaman bu güne kadar Erzurum bölgesi seraskerliği ile bağımsız olarak iş görüp bu sırada yazıldığı gibi vefat etti.

Askeri yetiştirip disiplin altında tutmağa muktedir, yaptığı işlerde ileriyi görür, baht açıklığıyle her güçlüğü kolayca yener, şiddetli davranış ve siyasetiyle ün salmış, tedbiri eksiksiz bir vezirdi. Bir yerden bir yere yola çıkışında askerden biri reayadan birinin karısına el atmak imkânsızdı. Zulüm işleyenleri sindirip mecalsiz bırakırdı. Beş on gün içinde 30.000 40.000 asker toplardı. Kendisiyle iftihar olunurdu. Hele Devlet-i Âliyyenin erkânında başda geleni ve Doğu bölgesinin sağlam, geçit vermeyen duvarı idi. Fakat namaz kılmadığı gibi kan dökmesiyle ün salmıştı. Tecavüz-ullah-u taalâ an Seyyiatihî.

ŞEHZADE SULTAN MAHMUD'UN DOĞUMU

Mübarek Ramazan'ın 13 üncü Çarşamba günü taç ve tahta lâyık bir şehzade beşiğe konup Sultan Mahmud adı verildi. Geleneğe göre top şenliği ve başka sevinç gösterileri yapıldıktan sonra üç geec arka arkaya de-

niz donanması tertiplendi. Şehzade Mahmud 1223 yılında tahta geçen İkinci Sultan Mahmud'dur. Eşkiya topluluklarını ve baş kaldıranları ezip yok ederek devleti yenilemiş ve saltanatın devamı kurallarını hazırlamıştır.

Soğucak ve Anapa Kalelerinin sürgün edilip cezalandırılanların Soğucağa gönderilmesini Ferah Ali Paşa yazmış olduğundan ilk önce İsmail Efendı Soğucağa sürgün edilmişti. Bu kez Ali Paşa:

«Gerçekden sürgünle cezalandırılanları istemiştim ama ancak malı ve ailesiyle beraber namus ve onuruyla gönderilmesini de istemiştim. İsmail Efendinin ise malı alınıp müsadere edilmiş yalnız bir canı bu tarafa gönderilmiştir. Bana burada o da bir ağırlık oluyor. Affedilerek o tarafa geri alınması rica olunur,» diye yazdığı yazı Şehzade Sultan Mahmud'un doğumuna rastlamakla şefaat edecek olan cesaret verdi. Bunun üzerine İsmeti Efendinin yaptığı hatanın affının yalvardıklarında affedilip İstanbul'a geri dönmesine izin verildi.

BOSNA VALİSİNİN VEFATI

Daha önce Bosna Valisi olan **vezir İsmail Paşa** görev yerine varmadan koleradan öldüğü haberi Ramazan'ın 18'inci günü gecesi İstanbul'a gelmekle Bosna Eyaleti İnebahtı muhafızı olan Moravi Ahmed Paşa'ya, İnebahtı, Karaman Valisi Vezir Defterdar Elhac Mustafa Paşa'ya, Karaman eyaleti, Musul Valisi Vezir Timur Paşa'ya; Musul eyaleti, Bağdat Valisinin arz ve niyazı üzere ilk önce mirmirandan olan Abdülbaki Paşa'ya tevcih olundu.

Merhum İsmail Paşa, esnafdan bir şahsın oğlu olup 1152 yılında İstanbul'da doğmuştur. Reşid olunca Galatasarayına çırak olarak tahsilini tamamlamış özellikle güzel yazıların çeşidini öğrenmişti. Birkaç türlü yazısını Sultan Mustafa merhuma arz ettiği zaman derhal Saray-ı Cedid de kullanılan hazine kademelerine katılıp çok geçmeden bahtiyar ve mutlu, talii kendisine kafadar olarak eski Sadrıâzam Silâhdar Mehmet Paşa'ya intisabla bir zaman tütüncülük ve kaftancılık hizmetlerinde kullanılarak bazı büyük işlerde gizlice konuşarak reyini alır ve tedbirini sorardı.

Silâhdar Mehmed Paşa'ya yakınlığını kardeşleri çekemeyip daireden vücudunu küçümseyip uzaklaşdırmak yolunda türlü hiyle ve düzenler kurdukları sırada Paşa'nın ser kâtibi yamaklığı boşalınca derhal İsmail Efendiye verildi. Bir süre şonra Paşa'nın yardımı ile ser kitabeti ihraz etmişti.

Doğuştan uzağı gören, geniş ve kavrayıcı düşünceye sahib olmasiyle günden güne itibarı artmış ve sivrilerek seçkin bir kimse olmuştu. Hazine kethüdası olup durumu ve istidadı Halil Hamid Paşa tarafından biliniyordu. Böyle olursa onu kendine rakip sayarak vezaret rütbesiyle En-

derun-u hümayundan çıkarıp kendisine İnebahtı mansabı tevcih ve henüz İnebahtiye varmadan görevini Sofya seraskerliğine ve bir süre sonra İsmail seraskerliğine değiştirmişdi. Sonra Bosna Valisi olup yazıldığı gibi Bosna'nın merkezine varmadan vefat etti. Elinden her iş gelir hezarfen ve davranışı güzel, içi dışı bir vezirdi. Eğer ömrü müsaade edip de taşralarda gezip dolaşarak Osmanlı Devleti ile dünyanın durumunu tecrübe etmiş olaydı Osmanlı Devletinin pek çok işine yarayacakdı.

YUSUF AĞANIN VEZİRLİĞİ VE BAŞKA TEVCİHLER

Kapdan Paşa Kethüdası Yusuf iyi gelişmesi ve iş görmesi Padişahca bilindiğinden başka Sadrıâzam'a tam ilişkisi olduğu için Şevval'in 17'nci günü kendisine yeniden vezirlik rütbesiyle Mora muhassıllığı tevcih edildi. Böylece kaderi yükseltilip yeni bir duruma geçdi.

Şevval ayının 3'üncü günü yapılan tevcihlerde sabık Sadrıâzam Esseyid Mehmed Hayri Efendi Çavuşbaşı, ve Çelebi Mehmed Efendi Nişancı, Süleyman Feyzi Efendi Defter Emini, sabık Çavuşbaşı Süleyman Beyefendi Büyük Ruznamçeci ve sabık Defterdar Hasan Efendi Sipah kâtibi olup ertesi gün bazı mansabların değiştirilmesine Padişah emri çıkınca Nişancılık Süleyman beyefendiye, Ruznamçe-i evvel Çelebi Mehmed Efendiye tevcih olundu. Evvelce kul kethüdası olup bir süreden beri Özü Ağası olan Sivaslı Mehmed ağa İstanbul'a çağrılıp Yeniçeri ağası nasbolundu. Kendisinden önce Yeniçeri ağası olan Ahmed Ağaya vezirlik rütbesiyle Hotin muhafızlığı ihsan buyruldu.

Daha önce İnebahtı muhafızı tayin buyrulmuş olan Defterdar Hacı Mustafa Paşa'ya Haleb eyaleti; Özi muhafızı Çerkez Hasan Paşa'ya Adana eyaleti; Nasuh Paşa'ya İçel Sancağı; sabık Mir-i Hac Derviş Mehmed Paşa'ya Niğde Sancağı; Mirmirandan Şahin zade Mustafa Paşa'ya Trabzon eyaleti; evvelce Tırhala mutasarrıfı Arslan Paşa'ya İnebahtı; evvelce Hotin muhafızı mirmirandan Keko Ali Paşa zade İsmail Paşa'ya Tırhala Sancağı Zilkade'nin 11'nci günü tevcih buyrulmuştur. Evvelce Padişah silâhdarı olup da evinde tekaüd olarak oturan Halil Ağa'ya Zilkade'nin 24'ncü günü vezirlik rütbesiyle Paşalık verilmiştir.

KIBRIS İLE İZMİR'İN MUKATAA VE ESHAM OLUŞU

Ardı ardına seferler yapıldığı için Osmanlı Devletinin masrafı gelirini aştıktan başka ihtiyat olsun diye nasb ve tayin olunan seraskerlerin masrafları ve düşmanın Akdeniz'de ve Karadeniz'de olan deniz kuvvetlerine karşı koyabilmek için büyük sayıda donanma tertibi düşünülüp bazı akla gelen tasarruflardan fazla gelir sağlamak icabediyordu. Daha

önce toplanan meşveret meclislerinde Aydın muhassıllığı bervech-i isteklilerine satılıp toplanan parayı bir yerde muhafaza ederek gerektiği zaman donanma işlerine sarf olunmak hususu gerçekden karar altına alınmıştı.

Ancak Aydın Sancağının dolaylarında mütegallibeden birçok kimseler olup Aydın'a bir vali tayin edilmedikçe kısa zaman sonra taşkınlıkları ile ortalığın karışması muhtemeldi. Durum bu iken Aydın muhassıllığı isteklilere satılacak iken vazgeçilip dönülerek Sadrıâzamlara has kayd olması İzmir ve Kıbrıs geliri hariç İzmir geliri esham olarak satıldı. Aydın muhassıllığı yine İzmir hariç Kıbrıs ve Yenişehir Adası caizleri İzmir'e karşılık olmak üzere Sadrıâzamlara yeni olarak has tayin kılındı.

Kıbrıs 127.5 ve İzmir 53.5 sehim itibar olunup düzenlenen şartları içerisinde kâğıdları yazıp taliplerine satılınca hasıl olan 4756 kese gerektiği zaman donanmaya harcanmak üzere emanet olarak Darbhane'de saklandı.

ŞEYHÜLİSLÂM ATAULLAH EFENDİNİN VEFATI

Şeyhülislâm Arabzade Ahmed Ataullah Beyefendi, Şevval ayının 16'ncı Pazartesi günü gecesi vefat etmekle geleneğe göre Fatih Camiinde namaz kılındıkdan sonra Sedefciler içinde hazırladığı hazire'ye defnolundu. Eskiden Rumeli kazaskeri ve Nakib-ül Eşraf olan Dürri zade Mehmed Arif Efendiye Şevval'in 17'inci Salı günü Meşihat-ı İslâmiye tevcih olunup Nakib-ül Eşraflık yüksek makamı hâlâ İstanbul kadısı olan Derviş Esseyid Mehmed Efendiye tevcih kılındı.

Merhum Ataullah Beyefendi Sultan Ahmed zamanında 21 yıl kadar imamlık ve Şehzadeleri talim hizmetinde bulunmuşdu. 1159 Recebinde Sadr-ı Rum iken vefat eylemiş olan Abdurrahman Efendinin oğlu olup 1132 yılı Şevvalinde doğmuş ve 1150 tarihinde müderris olarak 7 yıl kadar Ahi Çelebi, Üsküdar, Güzelhisar, Gelibolu, Tırnova niyabetlerinde bulunmuş, 1170 tarihinde Haleb mollası olmuş, azledildikten sonra Edirne payesi almıştı. 1183 Recebinde Şam, 1188 de Mekke Kazası ile sevindirilmiş, 1193'de arzuhal ile paye erbabına tekaddüm ile İstanbul kadısı, 1195'de Sadr-ı Anadolu olup bu görevden ayrıldığının 5 inci günü Rumeli payesi aldı. Birkaç gün sonra bilfiil Sadr-ı rum olmuştu. 1199 yılı Şabanında Şeyhülislâm olup bir süreden beri vücuduna yayılan hastalıktan kuvveti tükendiği halde insanlık ve bulunduğu makamın gereği yapılan merasimi terk etmeyerek üç gün kadar meşihat makamında bulunduktan sonra yaşı 67 yıla varınca vefat eyledi. İnsaflı, zuhd-ü takva sahibi, perhizkâr, halim ve mütevazi, kibir ve gururdan uzak, o günün dilinde âlim diye öğülecek bir zat idi.

SADRIÂZAM KETHÜDASI AHMED NAZİF EFENDİNİN AZLİ

Sadrıazam kethüdası Ahmet Nazif Efendinin hakkında Padişahın büyük teveccühü varsa da Osmanlı devletinde emekdar bulunmuş bir çok kişinin önüne geçerek devlet ricali mansablarının sonu olan Kethüdalık mesnedine yükselmesini halk çokca gördükleri halde bu sırada okçular başında çıkan yangının söndürülmesinde gevşek davranıp tulumbacılara bahşiş para vermedi diye açıkça yüzüne karşı söylendiklerini Padişah kendisi de duyduğu için Zilkadenin 6 ncı günü Kethüdalıkdan ve babası Elhac Selim Ağa da Tersane eminliğinden azledilerek eski Sadrıazam Devattar Mehmed Paşa zade hâlâ mirahur-u evvel Abdi Bey bu makama sahib çıkabilir, yetişkin bulunduğu ve şimdiye kadar herkes arasında aleyhinde hiç bir şey söylenmediği Padişah tarafından bilindiği için sadrıazam kethüdası oldu. Mehmed Hayri Efendi Tersane emini, Lâleli Mustafa Efendi Çavuşbaşı nasbolundu. Büyük tezkereci Enverî Efendinin bazı hareketlerinden sadrıâzam hoşlanmadığı için azl edip yerine eski cizye muhasebecisi Mehmed Nahifî Efendi büyük tezkereci oldu.

SABIK ŞEYHÜLİSLÂM İBRAHİM BEYEFENDİNİN SÜRÜLMESİ

Sabık Şeyhülislâm İbrahim Beyefendinin kendine bağlı ve tâbi olanları çok olup meşihattan ayrılması ile alışdıkları aylık ve çıkarlardan mahrum olmuşlardı. Bu yüzden yer yer devlet işlerini ve ayıplarını konu yapıp konuşmağa başlamışlardı. Kendisi de kendini büyük gören bir zat olduğu halde yüksek yerlere göz diken bir takım ihtiyatlı kimselerin işi karışdıracaklarından çekinmeden bazı dokunaklı sözler söyleyince safa yeri İstanbul'dan sürgün edilmesi lâzım geldi. Zilkadenin 9 uncu günü arpalıkları olan Ankara'ya sürgün ile cezalandırıldı. İkinci defaki meşihat süresi 83 gün olup azlinden tam 83 gün sonra sürgün edilip cezalandırılması garib bir birleşmedir. Bu sırada oğulları Mustafa Beyin bile bir köşeye çekilip saklanması lâzım geliyordu. İncir Köyünde kira ile tuttuğu sahilhanede oturup halka ilişkisinin kesilmesi ve çekinmesi iradesi çıkdı.

Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Karahisarî Ahmed Ağa da İbrahim Efendiye intisab edenlerden diye o gün doğduğu yer olan Karahisara sürgün edildi. Silahşoran-ı Hassadan Sarban Ali Ağa, bugünkü durumuna kanaatle razı olmayıp kendisine iyi bir tayin yapılıp kadri bilinmiyor ve hakkı yeniliyor yollu halinden arz ve şikâyette bulunarak devlet ileri gelen ricalini olur olmaz yerde sıktığından o da hemen Sakız Adasına sürgün ile cezalandırıldı.

CEZAR'IN EMİR-ÜL HAC OLMASI

Mısır ümerasının yaptıkları kötülükler sonucu Haremeyne tertip edi-

lenlerin yapılıp bitirilmesinde olan kusurları nedeniyle Mısır Hacıları bu yıl Ravza-i Mutahhara ziyaretinden mahrum ve mahzun olarak hergün bir çok musibetlere uğradılar. Bu ise Osmanlı Devletine iç yarası olduktan başka 1197 yılında Azmzade Mehmed Paşa'dan sonra eski Şam Valisi Osman Paşa zade Derviş Paşa Şam Valisi ve Emir-ül hac olarak 1198 yılında Şam'dan gidecek hediyeleri o götürüp getirmişse de gevşekliği ve yetersizliği nedeniyle Şam Hacıları bile musibetlere uğradılar ve ertesi sene için kimsenin emniyeti kalmadığından ötürü Osmanlı Devleti Rusya ve Nemçe çekişmeleriyle uğraşıp dururken bu da büyük bir galle olmuştur.

Şöyle ki: Hacıların selâmet haberini getirmeğe memur olan **Müjdecibaşı**, bu 1199 yılı Rebi-ül evveli başlangıcında İstanbul'a varınca eski geleneğe göre ilk önce Darüssaade ağasiyle görüşüp kendisine Hacıların neler çektiği sorulunca:

«Şam valisi ve Emir-ül hac olan Derviş Mehmed Paşanın aptallığı, gevşekliği ve işleri idarede kudretsizliği belirtisi olarak Hac yolunda bulunan ve Hacıların kileri demek olan kalelerden Hediye Eşmesi, Cehimen ve Tabut korusu kalelerini Arap eşkiyaları vurup bekçilerini katletmişlerdi. Arap şeyhleri sürrelerimiz noksan verildiği halde gafil olmasınlar diye Medine-i Münevvere halkına haber göndermişlerdi. Her menzilde Emir-ül Hac çadırına kapanıp kafilenin halinden habersiz rahatına baktığından Hacıların mallarından çoğu talan edilip çalınmıştı. Yolun ortasında hiç birinin emniyetleri kalmamıştı. Gelecek yılda Hacca yola çıkmanın mümkün olamıyacağını bildirmek için her tarafa mektuplar yazılıp yayılmıştı. Şam'a vardıkları zaman en büyük ihtiyaç malzemesi olan çadırlar yanmıştı.

Cerde'nin vakitsiz hareketinden zahireler telef olup yok edilerek Hacılar ordusunda yiyecek kıtlığı başlamıştı. Gelecek yıl Hacıları kaldırmak için en az nakden 2000 keseye muhtacdı. Paşanın elinin sıkılığı ve parayı kıskanması sebebiyle Hacıların bindikleri develerin yiyeceği çok noksan verildiği için develer zaif ve bitkin düşmüştü. Bundan sonra iş göremez hale gelmişlerdi. Gelecek yıl en azından 10.000 deve tedariki yapılması zor iştir. Her an fırsat kollayan Muhammed Hırfan bile valinin yetersiz ve aciz olduğunu görüp haddini tecavüz ederek Hama ve bölgesini çapul ve talan edip mütesellim ve adamlarını katledip rahat vermediği için o bölgede bile emniyet kalmamış, zaif kimseler ve fıkara halk yurtlarını terk edip yollara dökülmüşlerdi.

Harb şeyhi Şeyh Mahmud, Osmanlı Devletine sadık kalıp Şerif tarafına düşman olarak gerçekden Hacıların zarar görmemesine çalışmış ise de Emir-ül Hac'ın askerinin az olması ve dairesinin perişanlığı araplara cesaret verdiği gibi Hacılara zarar veriyor, bu durum da hırslarının

artmasına ve tamalarına yardımcı oluyordu. Gelecek yıl bundan daha fazlasını ypacakları bellidir», diye müjdecibaşı olan biteni anlatıp Darüssaade ağası da raporunu Padişah'a arz etti.

Şam valisinin azli lâzım gelerek yerine büyük vezirlerin ün salmış muktediri Cezar Ahmed Paşa yahud Azm zadelerden biri elbirliğiyle seçilip Şam valisi ve Emir-ül Hac nasbolunması için Hat-tı humayun çıkarıldı. Müjdecibaşı, Bab-ı âli'ye çağırılıp sorulunca yine önceki dediklerini söyledi.

Hacıların durumunu bilen ve Şam bölgesini tanıyan bazı zevatdan bu hususdaki görüş ve düşünceleri sorulunca çadırların yanması ve develerin iş göremez hale gelmesi ve başka sebeplerle Paşanın azli lâzım gelip Cezar Ahmed Paşanın servet ve kuvvetinden başka cesareti, aşiretler arası meşhur ve malum olmakla başkalarına üstünlüğü ve Emir-ül Haclığa liyakâti açıkdır, denildi.

Şeyh-ül Haremin Hazinedarı Neccab Ahmed de, bu durumu tasdik edip, dört mezhebin müftüleri gelecek yıl Derviş Paşa imarette kalırsa tehlikeli ve zararlı olacağı düşüncesiyle yüklenip hediyeleriyle yola çıkacak. Hacılar emniyette olmaz, diye fetvalar verdiklerini de söyledi. Müjdecibaşı da bu sözleri tasdik etti.

Bunun üzerine Rebi-ül evvel'in 16 ncı günü Şeyh-ül İslâm konağında meşveret meclisi toplanıp konu açıklandı. Hazır bulunanlardan reyleri sorulunca Süleyman Feyzi Efendi söze başladı:

«Cezarın halinden ve başka vezirlerin yetersizliğinden» söz edip «Recep ayına kadar işi gecikdirip, sonra Canikli Ali Paşa'nın nasbı uygundur,» dedi. Kapdan Paşa da buna uydu.

Sadrıâzam Halil Hamid Paşa karşılık verip:

— Emir-ül Hacın bütün mühimmatı emre hazır durumda. Recebe ve belki Ramazana kadar gecikdirmekte sakınca yoktur. Ancak mühimmatın pek az bulunması ve büyük yardım yapılması lüzumu vardır. Böyle çabuklaştırma ve geciktirmekte ne gibi fayda ve zarar doğacağını düşünüp de sonra düşünülen söylenmelidir, deyince Reis Efendi söz alıp:

— Ali Paşanın üstünlüğü ve serveti bilindiği halde bile hazineden para istiyeceği açıkdır, deyince Defterdar Efendi:

— Akçanın tedariki müşkül ve hazinenin hali her kesin bildiği şeydir, deyince Şeyh-ülislâm Efendi söze girip dedi ki:

— Ali Paşa'dan sorulmağa kalırsa vakit geçer. Sonra mühimmat tedariki güçleşir. Cezar gibi muktedir bir vezire Şamın tevcihinde herkesin menfaatı olacaktır. Özellikle yardım istemeyeceği için de hazinece kolaylık bellidir. Feyzi Efendi, Cezar'a bazı haller isnadıyle karşı koymak isteyip Ali Paşa'yı ileri sürer.

Sadrıâzam karşılık vererek:

— Ali Paşanın maiyetinde bugün altı yedi bin kadar asker olup, Erzurum, Karahisar, Trabzon bölgeleri emir ve idaresi altında bulunuyor. Orada kalması hoşumuza giderken bir takım güçlükler ile Şam'a yola çıkarılmasını düşünmediği için fazla askerle Şam'a varması vakit alır, deyince Süleyman Feyzi Efendi söz alıp:

— Ali Paşa tarafından kabul edilmez ise ısrar edilip rica edilsin, demesine karşılık Sadrıâzam dedi ki:

— Zorla ve ısrarla Hac emirliğini kabul etse bile birkaç kez mektuplaşmakla hac zamanı geçecek. Bundan başka canı nasıl isterse öyle cevap vermesi bile umulur. Böyle itaatsizlik edince istenilmeyen bir durum ortaya çıkar ki, disiplini korumak için çaresi görülmek lâzım gelir. Derd bir iken iki oluyor. Bu durumda ısrar boşuna uğraşmakdır.

Kapdan Paşa da söz alıp:

Cezarın emir-ül hac olmasını sakıncalı görüp, engelleyerek Ali Paşanın üstünlüğü konusunda epiyce onların geçmişlerinden söz etti. Defter emini bile onu tasdik edip, Cezardan Mekke Şerifinin korkduğunu ve Mısır emir-ül hac'ının kuşkulandığını ileri sürüp Ali Paşa için düşünülen zaman geçmesi ve başka tekrar söyleyip olmadığı taktirde bari eski Sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşa nasbolunsun, deyince onun da yetersizliği görülünce, «Cezarın düşünüldüğünden fazla serveti yeter. Mekke Şerifinin korkduğu kabul edilse bile Cezarın çok kuvvetli ve sağlam davranışı sebebiyle küçük büyük bir mahzur yaratmıyacağı bellidir' Azm zadelerden de daha önce kuvveti olmadığı halde korkmuşken kötü duruma girecek bir hal olmamıştı,» deyince müftü zade Ahmed Efendi söz kesip:

— Bu gibi ihtimalleri düşünmenin sonu yoktur. Hemen Allah'a tevekkül ile Cezar'a Şam ve Hac emirliği tevcih olunsun, dedi.

Hazır bulunanların çoğu da bunu uygun gördü.

— Ancak Şeyhülislâm Ali Paşa'ya sorulsun kabul ederse diyeceğimiz kalmaz. Eğer özür dileyip kabul etmezse bu senelik Cezarın Emir-ül Hac nasbolunması uygun görülür, deyince meşverette görüşülenlerin özeti Padişah'a arz edildi.

«Hac işleri gecikmeye gelmez bir an önce Emir-ül Hac nasbı lâzım gelir. Tercih ve seçimde garazdan salim olarak büyük vezirlerin münasip ve muktedir biri Emir-ül Haclığa uygun görülüp bildirilsin. Ali Paşa'ya Emir-ül Haclığın verilmesi ittifakla mıdır, Yoksa bazılarının re'yi midir? Mesafe uzak olunca zaman geçer ve özür dileyeceği düşünülmüş değil midir? Azm zadelerden birine verilse Esat Paşanın azlinde ortaya çıkan durum hatıra gelmez mi?» diye çıkarılan hat-tı hümayun Şeyh-ülislâm Efendiye gösterilince, vakit geçirmeden re'ye konulmadan önceki reyinden dönenler ile Cezar ve başkalarının durumu dışarıdan araştırılıp he-

men birkaç gün içinde bir şekle bağlanması gerektiği içindeki anlamla çıkar yol Padişah'a arz olundu. Çünkü Cezarın emirliğine meşveret meclisinde karar verilememişti.

Ali Paşanın da emirliği bazı sebeplerle sakıncalı olup caiz olmadığı için Azm zadelerden ve işe yarar kethüdalarından Şam bölgesinde kim vardır? diye tekrar hat-tı hümayun çıkınca durum üzerinde tekrar duruldu. Şam bölgesinde Hac işini idare edebilecek re'y sahibi ve tedbirli kimse olmayıp Cezarın Şam'a yakın olması ve özellikle kuvvetli ve kudretli olmasiyle Hac emirliği bu işe yeterli olup aklı erdiğinden ona münhasır olup bu hususda muhalefet edenlerin söyledikleri garazdan salim değildir. Hep birer sebebe dayandığı anlaşılıyor. Kendisinin bugüne kadar kötü iş işlediği görülmemiştir. Bu herkesce bilinmektedir. Bu delillerle Süleyman Feyzi Efendi bile Cezar'ın Emir-ül Haclığını tutup hiç değilse bir yıllık olsun yatkın düşünüp Hasan Efendiden gayri karşı koyan kalmadı.

Bir de Ali Paşanın kapu kethüdası ile bu hususda görüşme yapılınca:

— Emir-ül haclık mali kuvvete ve özellikle vakit ve zamana göre büyük masraflara bağlı olup Ali Paşa daha önce yıkıldığı için Emir-ül Haclık idaresine kuvveti yetmez, ya yardım ister yahut istifa etmeğe mecbur olacakdır. Çabuklaşdırılması önemli olan bu işin gecikmesine sebep olur, dedi.

Kapdan Paşa'nın Emir-ül haclığa ehliyeti ve kendisinin de istekli olduğu söylendi. Ancak o vakitkı durumda kapdanlıkdan azli uyamıyacağından başka, Cezar ile aralarında bilinen açıklıkdan dolayı Cezarın kuşkulanacağı ileri sürüldü. Daha önce bile Kapdan Paşa Hac emirliği uygun görülmüşken bu mahzur karşısında terk edilip geri bırakılmıştı.

Bu sağ sözlerle herkesin re'yi Cezarın Emir-ül haclığında toplandı. Sürre emininden bu durum daha önce haber alınmış olup gerçekden henüz cevabı gelmemişse de gelecek cevabı müjdecibaşının ve başkaca bu işi bilenlerin takririne uygun düşeceği açıklıkla belli oldu.

Cezarın kapucu başısı bu sırada Bab-ı âliye mühürlü bir takrir verip bu defa Cezar tarafından gönderilen yazıda menfaati bir tarafa itip yalnız Osmanlı devleti ve dinimize bir hizmet amaciyle Emir-ül Haclık isteğinde olduğunu; zahire ve levazımın tedarikine yardımcı olması için kethüdasına Soyda eyaleti tevcih olunduğu halde muayyen olan Hacıların kileri malından başka Hac işleri için Devletten hiçbir yardım istemeyeceğini ve Hacıları Allahın yürüttüğü kaderiyle emin ve sağlıkla götürüp getireceğini ve arapların sürrelerini önceden verip Hacılara sıkıntı çektirmeyeceğini ve Trablus Şam Osmanlı devleti iradesine bağlı olup kim uygun görülürse ona tevcih olunması hususlarını içine alıyordu.

Bunları arz edip bildirdiği için durum açıklığıyle Padişaha arz olundu. Yazıldığı gibi iş görülsün diye Hat-tı humayun çekmek için önemine bakılıp Cumadel-ula'nın başlangıcı olan cumartesi günü ihtiyar olunan vakt-i mecsudda Şam eyaleti ile Cerde başbuğluğu vezir Mikdad Paşaya tevcih olundu.

Çünkü Cezar'ın Emir-ül haclığındaki başlıca sakınca, oradaki eyaletleri birer kendi adamına arz edip yazdırarak bu zamanda yapılacak şey budur deyip istediğini yapıp garazını yürütmesi ve böylece o bölgeyi kendisine ve dairesi halkına kapatması korkusu vardı. Cerde başbuğluğunun güçlü ve ün salmış bir vezire verilmesiyle bu sakınacnın giderilmesi düşünülerek yazıldığı gibi Mikdad Paşa'ya verildi. Bir an önce görev yerine yola çıkması emirle bildirildi. Ancak babasının Emir-ül haclığı ileri sürülmüş ve esasen kendisi de ünlü ve kendini gösterir zevattan olduğu için kendisinin Trablus Şam valisi olmasından Cezar gocunarak aralarında geçimsizlik çıkacağı düşünceden uzak değildi.

Trablus Şam eyaleti ve Cerde idaresi her gaileyi emniyet altına alan bir vezire tevcih olunmak münasip olduğunu sonradan gelen özür yazılı mektuplarda Mikdad Paşa açıklayıp bildirmişse de özrü kabul edilmeyerek her ne olursa olsun görev yerine acele yola çıkması emri verildi. Çaresiz Mikdad Paşa da ister istemez oturduğu yerden harekete mecbur olmuştur.

Bu ortamda Halil Hamid Paşanın azli yapılmış, Kapdan-ı Derya Hasan Paşa kaymakam nasbolunmuştu. Mikdad Paşa yerinden hareket ettiğini bildirmekle beraber özürlerini tekrar ederek kendisinin Cerde başbuğluğunun uygun vakitte yapılmadığını ifade yollu arzında kaymakamlık makamına feryadname takdim eyledi. Ancak üzerinden Trablus'un başka birine tevcihinde şimdiki halde güçlük görüldüğü için bu senelik bu yeri kabullenip gitmesi ve lâzım gelen hizmete başlaması yolunda kaymakamlık makamından kendisine tesliyetname yazılıp gönderilmişken birden bire bir hat-tı hümayun çıkarıldı. İçinde:

Trablus Şam eyaleti Cezar Paşa adamlarından birisine verilmeyip Mikdad Paşaya verilmesi gerçekde güzel bir tedbirdir. Ama ancak birbirleriyle geçinemiyecekleri düşünülerek Hac yolunda bir hadise çıkmasın diye bir başkasının cerdeci nasb olunmasını; Azm zadelere verilse sakıncalı ve Cezar adamlarına verilse zarar görüleceği belli olduğu için tercih yapılırken bunların ayrı tutulmaları, yazılıp bildirilmişti.

Anadolu Cerde işlerinin hakkından gereği gibi gelecek vezirler yokdu. Her kime teklif olunsa miriden akça istiyecekdi. Bunu devlet ileri gelenleri biliyordu. Azm zadelerin birkaç yıldanberi delilbaşıları olup Araplar ve başka halklai yi geçinip hoş kullandığı duyuluyordu. Şecaat ve kahramanlığı ile anılan Uzun İbrahim Ağa'ya mirmiranlık tevcih buyrulduğu halde menzil ile çabuklukla gidip yardım istemeden Cerde işle-

rinin idaresini isteyip taahhüd ediyordu. Aslında Cezar bile kendisini tutardı. Bu yüzden onun da hoşuna gideceği anlatılınca Trablus Şam eyaleti ve Cerde başbuğluğu İbrahim Ağaya mirmiranlık rütbesiyle tevcih edildi. Görev yerine gönderilip ancak İstanbul'dan birkaç konak yeri ayrılmışdı ki, Yeni Sadr-ı âzam Ali Paşa İstanbul'a geldi. İbrahim Paşa şöhretsiz, sıradan bir adam oldukdan başka uzun süre Azm zadeler hizmetinde bulunmuştu. Trablus'a varırsa Azm zadeleri başına toplayarak o bölgede karışıklık çıkarmakdan geri durmayacaklarını ileri sürüp anlatarak Cerdeciliğin Cezarın re'yine bırakılmasının daha güzel olacağını anlattı.

Bunun üzerine İbrahim Paşa'nın bulunduğu yerde kalması için kendisine sadaret emri verildi. Bu yolda Cezar'a da sadaret mektubu gönderilmiş olduğundan buna cevaben Cezarın gelen yazısında kendisinin hazinedarı olup hâlâ Hama mütesellimi bulunan Süleyman ağanın Cerde işlerini idareye liyakatı açıklanıp arz ve inha olunmakla Trablus eyaletiyle Cerdecilik Süleyman ağaya mirmiranlık rütbesiyle tevcih olundu.

Mikdad Paşa anlatıldığı gibi hazırlanmış ve bulunduğu yerden hareket ettiği için büyük masraflara girişmiş ve bu yüzden parasız kalmıştı. Bundan bahisle kendine yakışacak bir mansab verilmesini istedi. Yazısı bu sırada Sadaret makamına gelmişti. 1199 yılı Şabanının 6 ncı günü ona da Sivas eyaleti verildi.

Selefi Abdülcelil zade Süleyman Paşaya Kayseri sancağı tevcih kılındı. Lâkin yukarda anlatıldığı gibi Mikdad Paşanın babası merhum Ali Paşa ilk Bozoklu Cebbarzade Süleyman Beyin kardeşi Mustafa Bey aralarında geçen maceralardan dolayı ortaya çıkan düşmanlık, Mikdad Paşa ile Süleyman beye geçtiği için birbirlerine kötülük isnad ederek birbiri aleyhine bildikleri gibi düşmanlığa başlayıp o tarafın asayişine sarsıntı verdiklerinden beş altı ay sonra Mikdad Paşanın memuriyeti Haleb eyaletine değiştirilip Sivas eyaleti Azm zade Vezir Abdullah Paşa'ya tevcih edildi.

BAZI ARABİSTAN HABERLERİ

Anlatıldığı gibi Hicaz topraklarının iç işlerini düzeltmekle uğraşılırken Portekizlilerin Hicaz kıyılarına göz dikdikleri haberi 1199 yılı ortasında yayıldı. Bu da Osmanlı devletini bazı tedbirler almağa mecbur etmiştir. Çünkü daha önceleri Avrupadan Hindistan'a giden yol, Mısır yolu olup bundan birkaç yüz sene önce Avrupalılar Ümid burnu yolunu keşfetmekle Afrikayı dolaşarak denizden Zengibar, Habeş kıyıları ve Yemen önlerinden geçerek Hinde gidip gelerek Hindistanın bir çok yerlerine Portekiz ve İngilizlerle Fransızlar taarruz edip istilâ etmişlerdi.

Bu sırada Portekizliler geçim sahasını genişletmek düşüncesiyle Hicaz kıyılarına taarruz etmek üzere donanma kurup teçhiz etmekde oldukları duyulup yayıldı.

Gerçekde bu haber gerçek mi yalan mı bilinmiyordu. Fakat ihtiyatlı davranıp kıyılarda tahkimat yapılması ve görevlilerin önceden haber alıp kuşkulu ve tedbirli olmaları gerekiyordu. Bunun üzerine Basra körfezinde bulunan Osmanlı devletinin ele geçirdiği bugün elinde bulunan kıyı ve iskeleleri koruyup muhafaza etmek için Bağdad Valisine ve Süveyş iskelesinin emniyet altında bulundurulması için Mısır valisine ve Şeyhül beledeyne Padişahın fermanı çıkarıldı ve gönderildi.

Şam Valisi Cezar Ahmed Paşa'dan Hacılarla birlikde Mekke-i Mükerremeye varınca Cidde valisi ve Şerif hazretleri başka erbâb-ı vukuf ile birlikde Ciddenin muhafaza sebeplerini görüşüp tartışarak gereken önemli tedbirlerin alınmasını ve gereğinin yapılmasını ve Şamdan yola çıkarken her zamankinden fazla top cephane ve levazımat ve saire alınarak Ciddenin tez elden tahkim edilmesi lâzım geldiği halde kendi sahib olduğu mühimmattan lüzumu kadarını ayırıp Ciddeye götürmesi sonra yine lâzım ise tahkik ettikten sonra arz ve tahrir etmesi kendisine emirle bildirildi.

Bu yıl için Ciddenin istihkâmı bu kadarlık olup kalesinin tamiri pek önemli görüldüğü halde bundan sonra tamir olunmak üzere, şimdiden toprak kale yapılması ve anlatıldığı gibi Emir-ül Hac ordusundan yeteri kadar mühimmat alınması yolunda Cidde Valisi Mustafa Paşaya ve Ciddeyi koruma işinde Cezarla birlik olması için Şerif hazretlerine de yazı gönderildi. Bir süreden beri Basra'nın karışmış olması nedeni ile disiplin altına alınıp korunması önemli olduğundan yeteri kadar geminin orada bulundurulması çok lüzumlu görülmüştü.

Bunun üzerine daha önce Basra'da oturan İngiliz konsolosu aracılığı ile İngiltere'den 6 adet geminin yapılıp gönderilmesi ısmarlandı. Hattâ 50.000 kuruş bahaları verilmişti. Biri daha önce İngilizlere teslim olunmuştu. Bu kez de ikişer direkli Şepar denilen iki gemi gelmişti. Bağdad'da bir Baştarda bir büyük, Şepar ve başka birkaç gemi inşa edilmiş olmakla bu gün mevcud olan gemiler muhafaza işine kâfi olduğu bu kere Bağdad Valisi tarafından gelen yazıda belirtilmekle Portekiz haberleri üzerine Bağdad Valisinden böylece bildirilmesi güzelliklerin bir araya geldiğine yoruldu.

BAZI HİNDİSTAN HABERLERİ

Birinci cildde bildirdiğimiz gibi 1191 ve 1194 yıllarında Melibar hükümeti Osmanlı Devletinden yardım istemişti. Osmanlı Devleti ise açıklandığı gibi içerde ve hariçte bir takım galileler ile meşgul bulunduğun-

dan ve vakit ile durumun yardım yapmağa tahammülü olmadığından durumun Bağdad Valisinden öğrenilmesi ile yetinilmişti. Durumun Vasıf tarihinde yazıldığı gibi ayrıntıları ile izahına başlanır. Şöyle ki:

«Hind topraklarından Hind denizinde Seylan adası yani Serendip karşılığı Melibar'da kadın hâkim olan Bibi Sultan tarafından bu defa yine İstanbula gelen yazısında çok eski günlerde Melibar topraklarında (Şekrut Fermas) adında akıllı bir melik vardı. Peygamberimizin dine davetinden önce ayın parçalandığını rüyasında görünce peygamberimizin herkesi dine davet ettiği günlerde Mekke-i Mükerremeye gelerek Şeref-i İslâm ile müşerref oldukdan sonra memleketine dönüp yolu üzerinde bulunan Arab beldelerinden Laffaz adlı memlekette vefat etmiştir.

Bugün Melibar Hâkimesi Bibi Sultan işte onun soyundan ve halefleri̇nden olup o bölgede bulunan İslâmlara hükümet ederek bu güne gelinceye kadar memleket ve hükümetleri ile dinlerini koruyup değiştirmemişler iken 1197 yılında üzerlerine ateşe tapanlar taarruz edip bir yıl kadar aralarında yapılan savaşda müslüman topluluk galip ve muzaffer olmuş, düşmanları kahrolup büyük zayiatla bozguna uğradıkdan sonra bir yıl geçince Mecusiler İngilizlerden yardım istediler. Onların yaptığı yardımla Müslüman olanların üzerine taarruz ettikleri zaman iki taraf da büyük sayıda kayıp ve ölü verdikten sonra müslüman olan göze gelip büyük bir kalelerini mecusiler ele geçirince içinde bulunan müslümanlara aman vermişken sonra anlaşmayı bozarak halkın mal ve eşyasını yağma edip bu suretle hırs ve tama'ları ziyadeleşerek başka kalelere bile taarruz ettiler. Çoğunu ele geçirdikten başka Hâkime Bibi Sultanı birkaç gün kalebend edip bütün malını ve eşyasını yağma ve talan ettiler. Buna da kanaat etmeyerek olduğundan fazlasını isteyip eziyet ettikleri ve hâlâ İngilizlerin musallat olan ellerinde ve tahakkümünde çaresiz kaldığı için ve çok eskiden Melibar melikleri sıkıştıkları zaman Osmanlı devletinden yardım istemişlerdi. Hattâ Sultan Murad zamanında yapılan yardımla düşmana galip gelmişlerdi.

Bu kere de Padişahdan yardım ve imdad istemeğe mecbur olduğunu arz ve ifade edince durum İngiliz kralına Padişah tarafından yazılarak İngilizlerin Melibar topraklarında ele geçirdikleri tahkim edilmiş yerleri, kaleleri ve toprakları ve Hindli Hacıları nakletmek için gönderilen bu defa onların ele geçirdikleri geminlerin geriye alınması yazılıp bildirildi.

Bibi Sultan Ali Raca'nın kız kardeşi olup kardeşinin vefatında yerine geçmiştir. Gerek kardeşinin gerek kendisinin zamanlarında Osmanlı devletinden yardım istemişlerse de gerek karadan ve gerek denizden yardım edilememişti. Durumunun bu defa İngiliz elçisine anlatılmasında bir fayda görülmemiş ve kendi haline terk edilmişti. Fakat Bibi Sultan

Müslüman olduğu için yardım imkânını aramak da icab ettiğinden imkân var mıdır, diye Bağdad valisinden sormakla yetinildi.»

Vasıf tarihinde böylece yazılıdır. Bu kez iş çaresiz dereceye gelmiştir. Lâkin Hind hükümetlerinin böyle çökmeleri aralarındaki dil ve bölgelerin dağınık olmasındandır. Vaktiyle bunları bir araya getirselerdi, hem Hindistan'da bulunan İslâm hükümetleri yokolup gitmez, hem de Osmanlı devletinin Hind topraklarında nüfuzu olur ve pek büyük faydalar görülürdü. Öncesi ve sonrası bu yolda işlenen kusurlara esef etmek doğru olur.

BAZI VEFATLAR

Nişancı Süleyman Beyefendi, kurban bayramında mesane rahatsızlığından ölünce Nişancılık, Defter-emini Süleyman Feyzi Efendiye ve Defter-eminliği Hasan Efendiye ve muhasebe Rifat Ahmed Beye ve Anadolu muhasebesi eskiden Büyük Tezkereci olan Enveri Sadullah Efendiye tevcih olundu.

Vasıf efendinin yazdığı gibi, merhum Süleyman bey 1130 yılında vezir Koca Bekir Paşanın sulbünden gelmiştir. 1153 yılında küçük evkaf muhasebecisi olmuş ve zaman gelince pek çok mansablar devrederek ihtiyarlık zamanında çavuşbaşı olmuş aslında böbreği taş yaptığından Divan-ı Hümayunda görevi icabı durması uzun süre olunca taş düşürürken mesane illetine uğradı. Tevcihatta Ruznamçe-i evvel ve sonra Nişancı olmuş ise de hastalığı artarak bayram günü vefat etti. Halim, Selim, Sadık ve doğru, vekar sahibi bir zat olup kimseyi incitmez işinde asla yalana sapmazdı.

1196 yılı Şevvalinde dünyaya gelmiş olan Şehzade Mehmed Nusret bu yıl Zilhiccenin 19 uncu günü vefat edip Bahçekapusunda bulunan yeni türbeye defnolundu.

Soğucak muhafızlığı ve Anapanın kurucusu olan Ferah Ali Paşanın vefatı haberi Zilhicce başlangıcında İstanbula gelince Soğucak muhafızı ve bu kara sancağı ebedi olarak Acaralı Ali Paşa'ya tevcih kılındı.

Ferah Ali Paşa çerkez ve abazalardan pek çoğunu İslâm ile müşerref etmiş, oralarda büyük işler görüp vefatından sonra Anapada türbesi herkesin ziyaret yeri olmuştur. Güzel icraatının topyekun hepsi ve çerkezistanın garib durumu aşağıda beyan olunur.

ÇERKEZİSTAN OLAYLARI

Kaf Dağının bir büyük ve önemli bölgesi olan Çerkezistanın manevî anlamda Fatihi ve Anapa kalesinin kurucusu Ferah Ali Paşa, 1195 yılı sonlarında Soğucak muhafızı nasbolunarak Kalyon-u hümayûn ile oraya gönderilmişti. 1199 yılı sonuna kadar o bölgede İslâm dinini yayıp Çer-

kez ve Abaza kabilelerine devlet ve milletin ne olduğunu öğretmiş, şer'an bağlı oldukları İslâm halifesini kendilerine tanıtmıştır.

O vakitten beri dağlı çerkez halkının Rusyaya karşı gösterdikleri fedakâr hareketler ve yaptıkları sert muharebeler Ali Paşanın o bölgedeki topraklarda ekdiği terbiye tohumunun hayırlı meyvası olup 4 yıl içinde aldığı ve kullandığı akıllıca tedbirler ve gösterdiği vatansever hizmetlerini İstanbul'da bulunanlar lâyikiyle bilemediği için buraları bizce meçhul bir mes'ele idi. Bu kabilelerin nasıl, ne zaman, bize çekilmesi ve bağlılıkları tarih bakımından bilinmeyen mes'elelerden olduğu halde Ferah Ali Paşanın kâtibi Mehmed Haşim Efendi, Ali Paşanın o tarafa görevle gidişinin başından vefatına kadar hizmet edip maiyetinde bulunan ve Mustafa Paşanın valiliğinde bile yine kâtiplik hizmetinde kullanılıp Rusya seferine kadar o tarafta oturan ve o bölgenin acaip olaylarına ve Ferah Ali Paşanın tedbirleriyle yaptığı harekâta dair edindiği bilgileri yazıp bir mecmua haline koymuştu. Şeyh-ülislâm Arif Hikmet Beyefendinin kütüphanesinde bulduğum zaman tarihde büyük bir mes'elenin hallini ve keşfini öğrenince sanki defineye malik olmuştum, derdim.

Lâkin bu toplanan bilgi mecmuası içindekiler tarihe geçirilecek veçhile tertip edilmiş ve tezhibi yapılmış olmadığı için kış mes'elesi olarak bu yazılı bilgiler, müsvedde olarak kalmışdı. Hayalinde tasarlayıp epeyce araştırma zemin ve zamanı üzere üslubiyle tertip olunup kâh haricden toplanan bilgilerle karıştırılarak insanın hayal gücü ile zaman ve zemine uygun uslubta tertip ve duzenlenip düşünce süzgecinden geçirildikden sonra güzel bir kalıba sokup bulunmaz bir madeni işlemeğe muvaffak oldum, diye söyleyebilirim.

İşte bu özet mecmua, kısaltma ile ayıklanarak kalemlerin defterlerinde ve Başbakanlık arşivinde saklanan diğer vesikalardan ve bazı coğrafya eserlerinden ve o tarafı görmüş bazı kişilerin sözlü ifadelerinden noksanlar tamamlanarak Çerkezistan olayları ve Ferah Ali Paşanın durumu burada bu yolda bildirilecektir.

Çerkezistan iki üçyüz yıldanberi gerçekden Osmanlı devleti elinde idi. Lâkin Kırım'ın bağlı topraklarından sayılmakla ne Osmanlı devleti Çerkezlerin halini bilir ve ne de onlar doğrudan doğruya Osmanlı devletini tanırdı. 1'inci cildde anlatıldığı üzere Hanlar ve Cengiz sultanları çocuklarını kabileler içinde terbiye ettirmek gelenekleri olmadığı Çerkezistan Kırım Hanlarının çiftliği gibi görülüp kabile beyleri bile onların atalıkları yâni süt babaları olması sebebiyle Tatarlar ile yakından görüşür oturup kalkarlardı. Tatarlardan başkasiyle konuşmadıkları için üzerlerine subay ve vali nasbolunmazdı. Din ve devleti tanımaz, belki

dünyada Tatarlardan başka insan olduğunu bilmezlerdi. İstanbul'a, Mısır'a ve başka yerlere getirilen Çerkez ve Abaza köle ve cariyeleri ise küçük yaşta memleketlerinden çıktıkları için vardıkları yerin halkına karışıp vatanlarını hatıra bile getirmezlerdi. Ruslar, Kabartay bölgesini zaptedip yavaş yavaş beri tarafa taarruza başlamalariyle Çerkez kabileleri sonlarının fenalaşacağını düşünüp istiklâl ve hürriyetlerini muhafaza için 1191 yılı ortasında aralık aralık Ruslar ile savaş'a girişmişler ve günden güne aralarında düşmanlık artarak o gün bugün zaman zaman savaşmaktan geri durmamışlardır.

O sırada Osmanlı devleti ile Ruslar arasında soğukluk olduğundan birinci cildde anlatıldığı üzere Canikli Hacı Ali Paşa Kırım Seraskeri nasbolunup 1192 yılında Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile beraber o bölgeye giderek Soğucak limanına demir attıktan sonra Soğucak kalesi eteklerinde ordu kurup gemilere su almak bahanesiyle birkaç gün geçirip oturduktan sonra safaya dalmak düşüncesinde iken dağ çerkezlerinin çupsun denilen şenlik toplarının atılmasiyle bu sesi duyan Narçu Mehmed Giray, Hajun, Haprak ve Hapak adlı beyler büyük sayıda atlı, toka ve neferatiyle atlı olarak ordu kenarına gelmişlerdi. İşte Çerkez kabilelerinin Osmanlı devleti askerini ve ordu şeklini ilk kez görmeleri böylece olmuştur.

Çerkez kabileleri böyle görmedikleri şekil ve kıyafetleri birdenbire görüp çadırların ve tavlaların şekline ve orduda bulunan sipahilerin durumuna bakıp hayallere dalarak hayran olmuşlardı.

Şöyle ki, bütün kabile halkının giydirilmesine yetecek kirpas kumaşını birbirine dikip ve ev şekline koyup içine girmişler ve bir torba içine epeyce pamuk doldurup üzerine iki gömleklik bezi bağlayıp başlarına bar bağlamışlardı. İki adama yetecek elbise israf edilerek bol ve uzun kaftan kesdirip bir adama giydirmişler. Kürklerinin değerinden ziyade Zağra ve yakasına akça harç eylemişler ve on adama taksim olunabilecek tütün çubuğunu bir adam ele geçirip başını bir esir parası değerinde kehribar, gümüş ve altın ile süslemişler. Ve birkaç at takımı olabilecek kadar Sahtiyanı israf edip çizme diye ayaklarına giydirmişler, diye zihinlerinde hayal kurmuşlar.

Başkaca bunun gibi medeniyetin ve şehirli olmanın gereği ve ayrıntılarından olarak kabile halkının görmediği, işitmediği ve akıllarına bile gelmeyecek merasim ve toplum kurallarını görüp hayretler içinde şaşarak gözetmekle meşgul oldukları sırada ordu halkından bazıları onları görüp her ne kadar güzel görünüşleri ve endamlarına diyecek yoksa da üzerlerinde ihtişam verecek elbise olmadığından fakir sanıp yoğurt ve yumurta getirmek için akça vermişlerdi. Onlar akçayı ellerine alıp uzun süre baktıktan sonra red ederek yere bırakır ve lisanları üzere

(Neyşar) yâni ne işe yarar bunlar, bir parça madenden başka şey değildir, diye itibar etmezlermiş.

Çerkezler çabucak kaçar giderlerdi. Osmanlı ordusu halkı bir çok şeyi üzerinde taşıdığı ve ağır olduğu gözlerinden kaçmamıştı. Kaçıp kovalamakda mecalsiz kalıp kurtulmaları olanağın dışında diye iyice anladılar. Hemen o gece saat 2 de ordu içindeki adamlardan bir çoğunun başlarına tulum geçirip sessizce esir etmişler, çadırlardan bir çoğunu halkının üzerinden alıp çalmışlar ve gitmişler ve (menem diğer nist) düşüncesinde olan nice bahadırları Kafkas dağlarında birer öküz değerine satmışlar. Ordu halkı uyanıp da cengâver yiğitler ve yola sığmayan nice adamlarla çadır ve çergelerin bir çoğunun yok olduğunu görünce durum subayların da malûmu olunca şaşkına dönmüşlerdir.

Böylece o yerden hareketle kararı firara tebdil eyledikleri doğru rivayet olarak söylenir. Bu sırada Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşanın adamlarından bazıları da esir düşüp orada kalmıştır.

Çerkezistan Osmanlı Devleti topraklarının bir büyük parçası olduğu halde bu kadar yıldan beri halkından haberi olmaması ve arayıp sormaması bir şaşılacak iş gibi görünür. Çünkü Osmanlı Devleti vaktiyle az zamanda ve birdenbire genişlemiş olduğundan topraklarına kattığı memleketlerin her köşesini teftiş ve kontrola vakit bulamıyordu. Mevcud kuvveti yeteri kadar olduğu için başlangıçda ihtiyacı da yoktu. Sonraları vakit vakit pek çok gailelere uğradığı için de memleketlerinin pek çok köşelerini teftiş edememişti.

Vaktiyle 1182 seferinde uğranılan müthiş felâketler bu gibi toprak bütünlüğü üzerinde inceleme yapıp düşünmek lâzım geldiğini ve bunun açık görünen bir ihtiyaç olduğunu Osmanlı Devletine hissettirdi. Böylece buraların üzerinde fikir yorulmağa başlandı. Bir de anlatıldığı gibi Çerkezistan bölgesi Kırım Hanlığına bağlı sayılıyordu. Osmanlı Devleti doğrudan doğruya buraların durumunu araştırıp soramazdı.

Kaynarca Sulh anlaşmasında Kırım hükûmeti ilk önce serbest olmak üzere Osmanlı Devleti eli altından çıkıyordu. Karadeniz'de Benderkili ile (Ereğli) Sinop'dan başka Osmanlı donanmasına demir atacak liman kalmamıştı. Ruslar, adım adım Kırım, Taman ve Koban taraflarına asker yığmaktan geri durmayıp bir yandan da Dağıstan ve Gürcistan taraflarına el koymaya başlamıştı. Bunun üzerine Anadolu tarafında korkulmağa başladı. Çerkezistan halkı ise çağırılıp terbiye olunurlarsa işe yarayacaklarını Canikli Ali Paşa ile Kaptan Paşa anlatıldığı gibi 1192 yılında gördüler ve görüşlerini, birlikte devlete bir rapor halinde arz edip bildirdiler.

Hem Kırım limanlarına karşılık olmak üzere hem de Rusların Anadolu tarafına geçmesine engel bir duvar olmak üzere bu bölgenin imarı

davası Osmanlı Devleti ileri gelenlerinin ileri sürdükleri düşünce olduğu için 1195 yılında durum vükelâ arasında ayrıntılariyle açıklanıp görüşüldü. Aslında Çerkez kabileleri içinde yaşlı ve çocukların dışında 80.000 başı taslı, demir zırhlı savaş ve döğüşe yarar bahadırlar mevcud olup ancak bunlar yazıldığı gibi dağlı ve vahşi adamlar oldukları nalde Osmanlı Devletini tanımaz ve İslâm dininin güzelliğini bilmez bir halk olmadığı bugün vezirler, mirmiran, kumandanlar, zaamet sahibleri ve ileri gelenlerden yeni dünya sayılabilecek bu tehlikeli dağlara gidip etek ve ayak vuracak ve bu başka yaşantısı olan kavmi onlara uygun alınacak tedbirlerle Osmanlı Devletine bağlayıp çevirecek kimler vardır? diye etraflıca düşündükleri sırada eşsiz vezir Abdi Paşa küçük yaştanberi dairesinde divan kâtipliği hizmetinde kullanılan İsmail, Folçi, Babadağı, Pazarcık, Kozluca adlı yerleri ele geçirip istilâ edip de Şumnu'da Sancak-ı Şerif üzerine hücum ettikleri zaman İstanbul tarafına gidilecek yol ve geçidleri kesip sıkı tuttuğu sırada Serdar-ı Ekrem büyük üzüntü içinde ve savaşdan arta kalan asker umutsuz ve tasa içinde oldukları sırada Şumnu etrafına hendek kazıp, şaranpo ve kapı yapıp düzene koyan Ferah Ali Paşa ki, eni sonu onun tedbiriyle Ali Paşanın nam ve şanı artmış, birçok defa düşmana muzaffer olmuşdur.

Derviş tabiatlı, iyi halli ve sağlam karakterli, temkinli bir adamdır. Hâlâ Kocaeli mutasarrıfı olup İzmit'dedir. İşte oranın tam ehlidir. Bu bölgedeki işleri görüp yoluna koymayı ona bırakmak uygundur, dedi ve bu şekil ittifakla karar altına alındı.

Bazı hususların görüşülmesi için bir kişi adamlariyle Sadrıâzam'ın yazılı emri ile çağırılıp getirildi. Bu işin işlenip ortaya çıkarılmasını Padişahın istediği kendisine anlatılınca Ali Paşa da bunun için gerekli vasıtaların tamamlanmasını ve yapılmasını açıkladı. Şöyle ki:

«Soğucak kalesi denilen yer Kızkulesinden büyücek iki kapılı bir palangadır. İçerde bulunan ağa, asker ve imamla müezzin topyekün 24 kişidir. Onların da kendilerine tâyin olunan görevle yılda bir defa verilen teminatına kanaat edip orada kalmaları, fıkaralıkdan mecalsiz olmalariyle başka bir yere nakil edip gitmeleri muhal olduğundandır. Bu suretle muhafız ve yanında bulunan askerlerin oturacakları bir saray ve yeni bir kışla yapılmasına lüzum vardır. Diyelim ki, 1000 askeri içine alacak kışlayı inşaya yeter kereste, çivi, tuğla, İstanbul'dan ve Sinop'dan satın alınarak Soğucağa nakledilmeli, ve 1000 askerin bir senelik yiyeceği İstanbul'dan, tuz, un gönderilmeli. Hizmeti istenildiği gibi yapabilmek için ziraat ve hayvancılık yapmak zaruridir. Tohumluk bir miktar buğday verilmeli ve orada un öğütmek için değirmen olmadığından cebehaneden 100 çift el değirmeni verilmek gerekdir.

İkincisi, Soğucak kalesinde işe yarar top ve cebehane olmadığı için cebehane arabası ve koşumu ve başka her takımı ile 6 Balyemez ile Ha-

van, humbara, bir nefer üstad sür'atçi kalfası ve 2000 kazma, kürek ile ip, başka mühimmat ve cebhaneden, başka yerlerden verilmeğe ve bihudliği kadar Neccar ve Duvarcı ve amele ile iki ocak demirci gönderilmesi lâzımdır.

Üçüncüsü, âciz dairemde 700 kadar iyi ve kötü günlerimde beraber olduğum ve bana arkadaş olacak adamım vardır. Ancak Çerkezlerle başa çıkmak için ardı kesilmeden azar azar asker göndermek lâzım gelir. Bunlar da Tokat, Sivas, Amasya, Gerze, Sinop bölgesinden 1000 nefer esamili adam tertib ile bir senelik ulufeleri geldikleri anda peşin verilmelidir. Ve tez elden İstanbul'dan bir usta ile bir yeniçeri ağası vekili tâyin olunmak lâzım gelir. O da bu, fakirin hizmetinde bulunan mataracımıza turnacıbaşılık ile 120 akça işin gereği inam buyurulmalı ve hassa silâhşorlarından ihtiyar Gürcü Süleyman ağa bina emini olup bugün mevcud olan askerim ile öteden beriden gelecek askere tayinat vermesi için gelenek Nüzül emini memuriyeti ilâve edilmelidir. Bunun için de başka verilmek lâzım gelir.

Dördüncüsü, Allah'ın inayeti ile Soğucağa varınca (el insan ubeyd-ül insan) mefhumu üzere bize katılanları okşamak lâzım gelip akçaya değer vermedikleri için kalblerini kazanmak üzere micazlarına uygun hediye verilmek lâzım geleceğinden lüzumu kadar Tatar yayı, altın, gümüş kakma abaza tüfeği, kirpas, kaba boğazı, lâdik basması, meşin, sahtiyan, gümüş, klabdan, terzi yüksüğü, iğne, taraf, çubuk kurşunu, çakmak taşı Hazinece satın alınıp bize verilmesi gerekir.

Beşincisi, topyekûn malım ve varım Padişâh sayesinde kazanılmış olup hepsi bu yolda feda olsun. Ancak Osmanlı Devletinden emir aldığım andan işi tamam edinceye kadar kimseden bir para alınamaz. Bu da verilmelidir. Bu suretle elimdeki mevcuttan başka Hazine-i amireden 500 kese akça verilmelidir. Asker toplamağa kolaylık olsun diye Ankara Sancağı bervechi arpalık ve Tombasar Voyvodalığı Has ihsan buyurulmalı ve Osmanlı Devletine yazdığım gerekçe yukarısına çekilen keşide de bu 5 bildirinin içinde bir nokta olsa değişmesine müsaade edilmeyip bir yolunu bulup da alan kim olursa olsun def edilmelidir ve eksiksiz müsaade kılınmak için niyaz olunur.

Altıncısı, yukarıda söylendiği gibi istenilen zahire ve mühimmat, top ve cephane ve hediyelerin yüklenmesi için mevcut bir büyük kalyon Tersane-i âmireden verilip Beykoz eteğinde emre hazır olarak askerim ile geldiğim anda ayağımın tozu ile bindirme yapılmalıdır. Lâzım gelenlere giydirilmek için çeşidli hil'atlar satın alınıp verilmesi ve böylece yolcu edilmek işin icabıdır,» dedi.

Ali Paşa bu başlangıç ile takririne son verdi. Bu söylediklerine bakılırsa kendisinden iş beklenebilirdi. İşte bu istediklerine müsaade çıkarı-

larak 1195 yılı ortasında Rumeli Beylerbeyiliği payesiyle Soğucak muhafızı nasb ve tâyin buyruldu. Hemen Tersane-i Âmireden bir kalyon teçhiz edilerek Beykoz açığında hazır ve emir bekler duruma getirildi. Çünkü Abaza ve Çerkezlerin reisleri Rusların Kabartayları istilâsından ve sonra Kırım ve Koban bölgelerine taarruz etmelerinden uyanarak nöbetin kendilerine geleceğini anlamışlardı. İdare merkezi olan Kırım hükûmetinden ayrıldıkları için asıl şer'an bağlı oldukları Osmanlı Devletinin gölgesine sığınıp kendilerini korumakda tereddüt etmeğe başlamışlardı. Bu ortamda İstanbul'a gelmiş olan Zanoğlu Mehmed Giray bey ve Hasan bey ve kabile reislerinden bazılarına izaz ve ikramda bulunuldu. Gönülleri hoş edilerek memleketlerine geri gönderilip Ferah Ali Paşa Soğucağa varıncaya kadar o bölgenin muhafazası Mehmed Giray beye verildi.

Ruslar ise bu sırada Kırım'ı zaptedip de sonra Çerkezistan bölgesine el atmak niyetinde olduğu bildirildi. Osmanlı Devletinin bu tedbirlerine karşı fesad işlemeğe ve Mehmed Giray beyden şikâyete başlamışlardı. Bu da 1 nci cildde anlatılmıştı.

FERAH ALİ PAŞANIN YOLA ÇIKIP SOĞUCAĞA VARMASI

Ferah Ali Paşa İzmit'e varıp adamlarını toplayıp döndüğü zaman isteğine göre gemiye bindirildi. Müsait rüzgâr ile İstanbul Boğazından çıkıp salimen Sinop Limanına girip demir attı. Adı geçen kereste ve başka levazımları aldıktan sonra 1196 yılı cumadel ulasının başlangıcında görev yerine yelken açıp yola çıktı. Soğucak limanına vardığında top attı. Karşılığında kaleden de top atılması gerekirken atılmamıştı. Bu serhad merasiminin neden yapılmadığını anlamak için kendi yetiştirmelerinden birini birkaç arkadaşiyle kaleye gönderdi.

Kale içine gittikleri zaman görmüşler ki, kale muhafızlarının İstanbul'dan tertip edilen ve her zaman gönderilmesi gereken zahireleri bu sene gönderilmediğinden zahire kalmamış ve herkes karın ağrısından ölmüştü. Geri kalan bir neferin karısı ölenlerin evlerinde olan un çuvallarını toplayıp bir tekne içinde su ile undan geri kalan tozları alıp karıştırıp bazen çorba gibi kendilerine 5 gün kadar açlığını önleyecek nafaka toplayıp sağ kalmışlarken bir gün önce o da bitince kadın ümitlerini kesip ölüme yaklaşmıştı.

Onları bu halde görüp anlattıklarından hallerini anlayıp gemiye döndü. Gördüğü durumu Paşaya anlattı. Kimseye duyulmasın diye önceden talim ve terbiye edildikleri için gemi halkına daha başlangıçda korku gelmesin diye bu sırrın saklanması tenbih edilmişti. Tekrar tenbih edi-

lip kaleye gönderildiler. Kaleye çıktıkları zaman kalede bir büyük şenlik merasimi varmış gibi gösterilmek üzere hazır ve doldurulmuş toplardan birkaç tanesine ateş edip gemiden tarafa velvele verdiler ve tekrar gemiye döndüler.

Paşa ile gizli oturumda kapı halkı her ne kadar bu imtihandan geçdilerse de zedelenmişlerdi. Her birinin rütbeleri eşit olmadığından o gün taşraya çıkmaya hiç kimseye izin verilmedi. Maiyettekileri birdenbire karaya çıkarılmayarak kaleyi mamur göstermek için akşama yakın seçilen beş on nefer çıkarıldı ve kale'de açlıkdan ölüm derecesine gelen karı kocaya bir mikdar yiyecek yetiştirip o gece yavaş yavaş çorba ve ekmek yedirerek tedavi ettiler. Beş altı saatten sonra diğer seçilenler çıkarıldı. Bunlar da kalede kaldılar. Bu aralık kabilelerden de birçok kimseler gelip kendi dilleriyle (Hosabsu tağabsu) yâni «Hoşgeldiniz» diye gönül alma merasimini yapmağa giriştikleri sırada fırsat budur diye hepsi çıkarıldı. Bu durumda Paşa bile karaya çıktı. Kalede kalıp da karın ağrısından yatağa düşen biçarelere gönderilen adamlar karınları doyunca akılları başlarına geldi diye kendilerine haber vermeleri ile kocasını huzuruna çağırıp konuştu. Kabilelerin huylarını, mizaçlarını, nasıl elde edilebileceklerini ve bunun kolay yollarını sordu.

Kale içinden fethedilir deyilmince ilk önce Çerkez dilini öğrenmek üzere sadık bir tercüman tedarik eylemek, ikincisi Şapsıh denilen kabile ileri gelenlerinden birinin kızını Paşa tarafından nikâh kıyıp evlenmesi lâzım geldiğini ve bu hususda fazla para sarfı lâzım geldiğini söyledi. Şöyle ki:

«Kavilleşip kıza söz kesdikten sonra Kethüda beyi vekil nasbedip tuğ, sancak, tabıl ve alem çıkartıp mehabet göstermek ve Şapsıh kabilesi içine varıncaya kadar beş vakit Ezan-ı Muhammedi okunacak hepsine namaz sonunda Kur'an-ı azim-üşşan okuyup kabilelere duyurmak, kabilelere sert ve haşin davranmayıp güler yüzle hangi rütbede ise tercümandan öğrenip yay, meşin ve tüfek gibi bir şey vermek ve bu git gel sırasında adamlarımızdan birini toplulukdan ayrılıp da esir ederlerse esir olan adam karşı komayıp teslim olmalı ve adamımızı esir eden kimse tarafından esiri vermek için haber gelince kızmayıp:

«Aferin sen benim dostum ve bundan böyle yakınımsın,» diye saygı göstererek iltifat etmelidir. Çalanın yanından gelene hediye verip:

«Esiri zayi etmeyesiz,» diye rica etmelidir. Esiri çalanı razı edip ve esirin bedelini verip aldıktan sonra çalanı ziyadesiyle hoş tutup muhabbet göstermek lâzımdır. Ve mihnet çilesi çok zaman sürmeyip adamlarınız da bu işi böyle bilince hepsine galip gelinir. Ancak şimdiki halde işte bu yolda işi yürütmek en doğrusudur,»

Ali Paşa söylediklerini güzel karşılayıp aferin dedikden sonra aralarında yapılan görüşmeyi kimseye söylememesini tavsiye ederek eğer bu

işde sır verirse zorluk çekileceğini, gizli tutulur da işler yoluna girerse hakkında ziyadesiyle ihsan ve ikramda bulunacağını söyleyip gizli oturum tamam oldu.

KIRIM VE TAMAN MUHACİRLERİNİN SOĞUCAKDA İSKÂN EDİLMESİ

Aslı Taman yerlilerinden olan Mehmed Ağa Serdengeçdi ağası iken Ruslar Kırım ve Tamanı istilâ edince kendini kurtarmak için Çerkezce bildiğinden geleneğe göre kabile ümerasından Abad Beyin namusuna sığınıp ona konak ve besleme olarak ihtiyaçlarını gidermek, İstanbul'a getirebildiği öteberiyi satıp kazanmak için dağlar içinde oradan oraya koşarak daldığını Ali Paşaya haber vermekle getirilmesi için (Şagrı) gönderilip gelince kendisinden kabileleri nasıl elde edeceğini sorunca söyledikleri kaledeki ihtiyarın söylediklerine uyduğu için vaadlerle tercümanlık hizmetinde kullanılacağını bildirip hil'at giydirdi. Hemen çoluğunu çocuğunu ve dağlarda rast geldiği Kırım ve Taman muhacirlerini alıp Soğucağa getirmesini ferman etti. Geldikleri zaman araba kiraları et ve ekmek tayınatları verileceğini bildirdi.

Mehmed ağa da derhal kendi ailesini ve çocuklarını ve yirmiden fazla muhacirini kanun üzere Abazadan kurtarıp aile ve çocuklariyle beraber hepsini Soğucak Kalesine getirince birer top kirpas, araba kiraları verildikten sonra indirme yerinden hepsine et ve ekmek tayinatı verilmesi emrolundu. Çünkü biçareler istilâ görmüş ve çıplak kalmış olduklarından her birine donluk bez verildi.

Bunu görerek o bölgedeki muhacirler azar azar Soğucağa gelmeye başladı. Ali Paşa hepsine böyle iltifat ve hediyeler verdi. Kendi vilâyetinde Hatib, İmam, Müezzin ve Tabya ağası olanlara da «inşallah çok geçmez yine eski hizmetlerinizde kullanılacaksınız,» diye teselli edip hepsi sevindiler. Geçirdikleri mihnet ve meşakkatten, dağ başlarında çektikleri sefaletten kurtularak din ve merhamet sahibi geldi. Din kuvvet buldu, diye sevindiler ve Ali Paşanın muvaffakiyeti duasını tekrar eder oldular. Böylece etrafdan toplanan muhacirler yerleştirilip kısa zamanda kale içinde ve dışında yapılan yerler dolup kadınların ayrıca oturacağı yer bulunmaz oldu.

SOĞUCAK DİVAN TERTİBİ

Kalenin içinde ve dışında bulunan halkın hepsine akşamdan tenbih olunup yarınki gün kale dışında Hazinedar çeşmesi yanında Divan yapılacak, herkes hazır bulunsun, diye emir verildi.

Emir gereği Çukadarlar, Derun ve Birûn Mehterleri, Enderun Ağaları, Deli, Tüfekçi, Kavaslar, Tatarlar ve Birûn Ağaları, Kethüda bey,

Ağaz ve buları yâni adamların adamları söylenen yere geldiler. Başka başka saf bağlayıp bekledikleri sırada Ferah Ali Paşa şeyhane ve vezirane nutka başlayıp:

— Ey benim kafadar ve vefadarlarım. Benimle yaşıt olanlarınız kardeşim, gerisi evlâdımsınız. Peygamberlerin en ağırı ve güzelliklerin babası aleyhissalâvat vesselâm efendimiz hazretleri, Allah tarafından işe koyulup cehalet dünyasında utanılacak karanlıkda kalmış olan nice kimseleri davet edip uyararak cehennem yerinden ve geçidinden kurtarmıştır. O vakit mal ve canlarını feda ederek hizmet eden eshab-ı kirâm'ın şerefli adları anıldıkça Allah hoşnud ve razı olsun diye dua edip ceza gününde şefaatlerini rica ve temenni etmekde olduğumuz anlatılmağa ve söylenmeğe muhtaç değildir. Cenab-ı Hakka şükürler olsun ki, bu dağlara da bizler Osmanlı Devleti tarafından gönderilip din ve iyman teklifi bizim hissemize ve sizin kafadarlığınıza rastladı. Bu dünyaya gelmekten maksad ahiret sermayesi toplayıp gitmekdir. Fakat gideceğimiz vakit bilinmez. Onun için hazırlıklı olmak lâzımdır. Çünkü kiminiz ile kardeş, kiminizle baba oğul oldum. Her birinizin yiyecek ve giyeceğinizle harçlığına dikkat edip uğraşmak boynuma borçtur. Ama sizin de sadakatla hizmet görmeniz sizin ödeyeceğiniz zimmettir. Cenab-ı Hakkın burada yakın zamanda hepinizin isteklerini yerine getirecek gücü vardır. Ölenlerinizin de ahirette yardım göreceği açıkça görülüyor. Ve eğer rey ve tedbirlerime yâni emrime karşı koyacak varsa ve hangi zümreden ise hemen şimdi sınıfından ayrılsın diye her safa bir bir hitab ettiği zaman:

— Efendim, baş ve canımızı feda etmek istemeseydik sizi İstanbul'da terk ve feda edip bunca denizleri geçerek böyle korkulu dağlarda hizmet yolunu tutmazdık. Aç, muhtaç ve çıplak kalmakla efendimizin bir kılını terk etme tehlikesi hatırımıza gelse dinden çıkmış gibi tövbe edip kendimize geliriz. Bizler bu hizmete seçilenler içine katıldık diye iftiyar ederken henüz bizden şüpheniz mi var ki, imtihan ediyorsunuz? diye bağrıştılar.

Ardından Paşanın huzurunda bir Kur'an ve bir kılıç getirilip önce Kethüda bey ki, esnaf-ı askeriyeyi bir araya getirmek için bir saat önce Kethüda nasbolunarak hil'at giydirilmiş olan Delibaşı Hacı Hasan Ağa ellerini kılıç ve Kur'an üzerine koyup:

— Efendim yolunda baş ve canımı feda eylemek üzere şimdi yemin eyledim ve kararımı verdim. Bu âlemi yaratan Allah ve bu kadar adam şahittir. Eğer bu sözümden bir yolunu bulup dönersem hepsi bana davacı olup bu kılıçla boynumu vursunlar, diye yemin etti.

Ardından da her sınıfın baş çekenleri gelip birer birer böylece yemin ettiler.

Bundan sonra Ali Paşa nasihat ve tenbihlere girişip önce Enderun ağalarına sonra başkalarına hitap edip:

— Gece gündüz silâhlarınızı yanınızdan ayırmayınız ve birbirinize kardeşçe muamele ediniz. Yalan söylemeyiniz, zina ve oğlancılık yapmayınız. Hiç bir vakit namazı kazaya bırakmayınız. Kimseden bir para istemeyip gerekirse benden başkasına sırrınızı söylemeyiniz ve benden işittiğiniz sözü odadan dışarı çıkarmayınız. Kabilelerin hepsine saygı gösteriniz, içlerinden birisi edebsizlik edip de birinizi döğer veya söğer yahud esir ederde el kaldırmayıp hemen teslim olun. Bulunduğunuz yerden eşya vaadiyle haber gönderin. İşte bu anlaşma ve söz vermelerin dışında ters davranan olur ise hiç bir suretle affolunmayacaktır. Birbirinizin arasında cezası tertip olunsa gerekdir, deyince hepsi bu nasihat ve talimatı kabul ettiklerini açıklayıp bildirmişlerdi. Paşa da hepsine dualar ederek Fatiha ile divana son verildi. Sonra aşağıdaki kabilelerin elde edilmesine girişildi.

ŞAPSIH KABİLESİNİN ÇAĞIRILIP ELDE EDİLMESİ

Dağlı tabiatta olan kabileleri dine davete kolaylık olsun diye anlatıldığı gibi her sınıfdan kız alarak yakınlık kurmak lâzım olduğu için Ferah Ali Paşa tercüman aracılığı ile ilk önce kabileler arasında sadakat ve vatanseverliği görülen Kobli tohumundan Şapsıh kabilesi beylerinden Hacı Hasan beyin iffet ve doğrulukla ün salmış kızını kendisine nikâhlayıp evleneceğini söyledi. Kavilleşip kararlaştırdıktan sonra tâyin edilen günde tabıl ve alemini Kethüda beye teslim etti ve kabile geleneğine göre bütün adamlarını yeni elbiseler ve yeni süslenilerle süsleyip kabileler için Hazinede mevcud ve tertiplenmiş olan tüfek, yay, meşin, sahtiyan, klabdan, kumaş ve bez çeşitleriyle birkaç araba yüklendi. İçindekileri bilen Enderun ağalarından birini yol hazinedarı nasbedip tâyin ederek aşağıda sözü geçecek divanda Paşayı temsil etmek ve birlik ile dirlik etmeğe söz vermiş ve hak yoluna girmiş olan kapu halkına ayrılık günlerinde tekrar divan edip:

— Maksad kız almak değildir. Belki sizlerin elde edilmesi için gönül almakdır. Şimdi kaleden bir mil uzak yol ortasında rastlanan kabilelerden biri eşyanızdan ve üzerinizde bulunanlardan her neyi beğenirse istenmeden veresiniz. Kethüda beyin Hazinede bulunanlardan vereceği atiyye ve hediyeye bakmayıp her birinizin heybelerinizde olan yüksük, tarak, iğne, kurşun ve baruttan misafir olduğunuz köylerde kadın, kız ve çocuklara birer iğne olsun kendileri istemeden verip sevgi gösteresiniz. Daha önce uyarıldığı üzere yattığınız köylerde kadın, kız ve oğlana valide, hemşire, kardeş gözü ile bakıp tersine davranıştan çekinesiniz. Daha önce bizimle yapılan anlaşmayı ve beraberliği hatırdan çıkarmayıp ibraz-ı ihlas ile dünya ve ahirette şükür edilecek çalışma göstererek hayırlı davama erişmek hususuna gayret edesiniz, diye tekrar sözü perçinleyinp nasihatla vedalaşıp tertiplenen alayla asker yola çıkarıldı.

Kethüda bey Paşanın gösteriş ve göz kamaştırıcı olmak vekâletiyle konup göçtüğü köylerin zenginine ve fakirine atiyeler verip ihsan ederdi. Adamlarından her biri de kendinde olanından bolca hediye vererek yola koyulduklarının sevinç haberi eseri kabile geleneği (kışkırık) tâbir olunur sesle birbirine haber vererek duyanlar hemen atlarına binip sağdan soldan binden fazla zırhlı adam ve süvari, özden, tokağı toplayıp büyük sayıda askerle istenilen yere vardılar.

Çok eski bir gelenek ve her zaman yaptıkları kabile ayinleri üzere kayın pederleri Hasan bey evvelce bir iki bin adama yeter pasta ile boza ve meze hazırlamıştı. Sebze yemeği vermediklerinden, birçok koyun, kuzu, inek bulunup ortaya konduğu için üç gün üç gece ziyafet olunup meş'aleler yakılmış ve âdeta bayrammış gibi toplar atılarak sevinç gösterileri yapılıp Din-i Muhammediyi göklere çıkarmak için sağdan soldan ezan okundu. Cemaat ile namaz kılındıktan sonra Kur'an-ı azim-üşşan okundu ve akşam yaklaşınca davul ve zurna ile divan tertiblendiğini gören kabilenin küçüğü, büyüğü aslında temiz ve yatkın olduklarından içleri Ruhaniyet-i Muhammediye ile dolup doyarak hemen değişip İslâm dinine yakınlık ve sevgi duymuşlardı. Ancak gelenekleri üzere bu topluluğa karışan Çerkez kızlarını ortaya alıp etraflarında dervişler gibi dolanarak kendi dillerince şairlerden gazeller söyleyip içlerindeki 200 den fazla bâkire kızlar (varada varada) diye seslenip bağrışarak oynarlarmış.

Serdengeçti Ağası adı geçen tercüman Mehmed ağa bile bu eğlencede (tamatalık) yâni papazlık edip (Hakustaş) ve (veşeble) yâni kıtmir kulları ve yıldırım olanlara böyle gerekdir diye sevgi gösterisinde bulundu O aralık da inşallah yakın vakitte bu gafletten uyanıp geçmişe pişman olursunuz kıtmirler, diye söğermiş.

Düğün ziyafet günü tamam olup dönmek lâzım gelince Kethüda bey hazinesinde bulunan adı geçen eşyanın hepsini meydana koyup:

— Devletli ve inayetli Soğucak Kalesi muhafızı Çerkez, Abaza, Abazh ve Natuhaç kabilelerinin vali ve subayı Padişah hazretlerinin veziri veli-i nimetimiz Şeyh Ferah Ali Paşa hazretleri Şapsih kabilesi akrabalarına şimdilik gönderdiği ve hediye buyurdukları (Savkası) dır, yâni armağanıdır. Paylaştırılması kayın pederlerine aittir. Alıp kabul ederek dilediği gibi pay etsin, diye tercüman aracılığı ile anlatılınca kayın peder bey de gayet memnun olarak alıp kabul ederek kabileleri saf saf edip kardeş payı etmiş fakat bir kişiye bir şey kalmamıştı.

Kayın peder başındaki yepyeni kalpağını herife verip onun köhne kalpağını kendi başına giymiştir. Çünkü ümera ve sipah cümleden büyük saydıkları için böyle taksimlerde başkalarını kendilerinden böylece üstün görüp tercih ede geldikleri için halkı da her zaman dediğini canla başla yapar, itaat ederlerdi. İşte bu orduda bulunan Paşa'nın adamları da men-

zıl ve konak yerlerinde kabilelerden yanlarına gelenlere tüfek, kılıç, eğer elbise busat ve başka her neyi beğendilerse hemen ellerine verip teslim ediyorlardı. Şöyle ki, samur ve sincab ile süslü ağalar efendilerinin rızasını almak hususunda çıplak kalarak güreş tekkesinde soyunmuş pehlivana döndükleri halde «İnşallah bu halimizi Paşamız görür de hoşuna gider, dinasını alırız» diye gönül ferahlığı ile hepsi tertemiz ve memnun idiler.

Bu hal ile düğün merasimi tamam olup kayın peder beyin evinde harem kapısı etrafına sokaklar çevrilip mahremleri yardımiyle gelini çıkarıp koçı şeklinde örtülü olan arabaya gülbank, tekbir ile yerleştirildi ve araba yerinden bir adım ilerlediği anda sür'at toplarına işaret olunup kır kadar top atıldıkdan sonra dönüş başladı. Askerî esnaf takım takım alay bağlayıp tabl ve düğün surnayı, kuddûm-u darb ve sürur çalınarak Soğucak kalesine geldiklerinde kalenin duvar ve burçlarından birçok toplar atılarak gelini saraya getirdiklerinde Ali Paşa el kaldırıp cümle adamlarına dua ve her birine hil'atler giydirmişti. İşte bu suretle Şapsıh kabilesi bizim tarafa çekilmiş ve elde edilmiştir.

DİĞER KABİLELERİN ELDE EDİLMESİ

Anlatıldığı gibi Şapsıh kabilesi çekilip elde edildiği gibi başka kabilelerin de yakınlığını kazanmak, akrabalıkla yaklaşmak lâzımdı. Ali Paşa bütün dairesi halkını çağırıp masrafı kendi hazinesinden verilerek ve belde âdeti üzere kızı görüp ve tercüman vasıtasiyle görüşüp her halini beğenerek her birisini birer kabileden kız almağa ve istemeğe teşvik etti:

— Böyle göz görerek ve beğenerek kız almakdan âlâ alış veriş olmaz. Bu pazarlık esir pazarında bile olamaz. Zira esircilerin hiyle yapmaları ihtimali vardır. Buradan kızlar yedi yaşına girince güzelliklerini koruyabilmek için bellerini kayışla sıkıyorlar ve güzelliklerine halel ve çirkinlik gelmemek için reşid oluncaya kadar doyasıya ekmek yedirmiyorlar. Vücudlarının kusursuz olması için döşek ve yorgan ile yatırmayıp üzerlerindeki kendi elbiseleriyle bir hasır üzerinde uyutuyorlar. Saçlarının süslenmesi ve terbiyeleri gerçekde dağlı ise de İstanbul nazeninleri, bunların mis kokulu ve kıvırcık olan kaküllerine, belki taklid için özendikleri vücudlarına bu kadar çalışıp uğraşıp yaradılışda güzel olan kızları bizler şu dünyada bulmak ve ele geçirip dertlerine deva olacakmış sanmak olacak iş değildir. Özellikle böyle yüzünü, yürüyüşünü, güzelliğini ve davranışını görüp beğenerek almak bizlere nerede müyesser olabilir? Hele masrafsız ve meşakkatsizce hemen Paşanın sayesinde bu işleri görmek bizlere ne büyük devlettir. Bu uğraşmayı geri çevirmek hatanın ta kendisidir, diye hepsi birbirlerini teşvik ederek büyük bir arzu ve istekle Ali Paşanın emrine boyun eğeceklerini ve dediğini yapacaklarını teşekkür ederek arz edip bildirdiler.

Böylece her biri bir kabile içine gönderilerek anlatıldığı gibi her biri bir kabileye damad olup bu vesile ile başka kabileler bile çekilip elde edildi.

SOĞUCAĞIN MAMUR OLMASI

Anadolu'dan tertiplenmiş olan yamaklardan beş bayrak mukemmel ve müsellâh seçkin ve tuvana Türk dilaverleri gemilerle Soğucak limanına demir atıp yanaşdıklarında sandallar ile kıyıya çıkarılmağa başlanıp her sandal çıkdıkça tabyalardan toplar atılarak ağa ve bayrakdarlarına hil'atler giydirilip kabilelerin gözleri önünde Osmanlı Devletinin büyük ve şanlı durumunu yüceltip yaydı.

Çünkü önceden İstanbul'dan ve Sinop'dan alınıp sahib çıkılan mühimmat ve kereste ile Soğucağa gelindiği günden beri bir cami-i şerif ile medrese şeklinde bir saray yapılmağa başlanmıştı. Paşa ve adamları dülger ve amele ile el birliği, gönül birliği ile çalışarak bu sırada tamamlanmıştı. Rumeli ve Anadolu taraflarına gidip gelen vezirler ve valiler, kaldıkları kasabaları ve köyleri ve hükümet ettikleri yerleri yıkıp harab edegelmişken bu defa Soğucağa gelen yamaklar vilâyetlerinden gelip geçen vali ve vezirleri bu halde gördükleri için Ali Paşanın böyle amele ve dülgerler içine girip de işlerine yardım edip hepsini okşayıp iltifat ettiğini gördüklerinden başka valilerin davranışlarına ters düşen bu güzel durumda onlar da hallerini değişdirip Paşadan izin alıp hamam ve dükkân yapmağa başlamalariyle kısa süre içinde kalenin içini dışını şen ve mamur hale getirmişlerdi. Sanki eskiden gelme mamur bir şehre muadil olmuşdur.

ASKERLER ARASINDA FİTNE VE İHTİLÂL ÇIKMASI

Kış gelip de zaten soğuğun kaynağı bir yer olması nedeniyle Soğucak adının anlamı açığa çıkıyordu. Şer'an yasak edilmiş şeylere izin verilmiyordu. Askerler arasında eğlence ve kazanç yalnız ticaretten ibaretti. Bunun üzerine bazı başa geçenler muhtarlarını yani baş eskilerini kandırmağa başlamışlardı. Şöyle ki: «Dünya dışında ahiret misali böyle tek ve tenha bir yerde yılda bir kazara hava muhalefeti ile bir gemi buralara düşerse dünyadan ve memleketimizden bir haber alabileceğiz. Bu dünyada ömrümüz oldukça bir lokma kısmetimiz ekmeği nereye gitsek hakkın inayetiyle buluruz. Bu Paşa uzun süredir hizmet edip de yoluna can ve baş koyan bir takım yaşlı ve genç ağalar Samur, Sincap, Atlas ve Diba ile geyinikken onun dediklerine inanıp aldanarak ahiret hevesiyle ciğerleri yanmış olmaları ileri derecede ahmak olduklarındandır. Can tende ve kuvvet bedende iken verilen ulufe ve her günkü tayinat onların olsun. Hemen birlik olup silâhlarımızı alalım ve limanda bulunan tombaz

gemileri ele geçirip binelim. Denize açılınca rüzgar elbette bizi bir selamet yere çıkarır. Eğer reis ve gemiciler paşadan korkup da gemide kalmak istemezlerse hepimiz gemicilik fennine birer parça aşinayız, havamızı bulup gideriz,» diye birbirlerini aldattıklarını gedikliler duyup paşaya haber verdiler.

Paşa derhal gemilerin dümen ve yelkenlerinin alınmasını emredip gizli tedbirini de Kethüda beye ve yeniçeri zabitine bildirdi. Kendisi Sulhçu baba suretinde araya girip askerlerin baş eskilerine ve zabitlerine Şeyhane nasihat vermeğe başladığı sırada askerin bir kısmı geminin birine doldu. Gerisi de bir taraftan sandallar ile gidiyor, diye haber verilince hemen topçu başı Hezarfen Hüseyin ağayı gemiyi gören tabyaya getirtip:

«Şu gemiye dolan eşkiyanın cezalarının verilmesi şer'an lâzımdır. Ancak ve şayed tövbe ederlerse ilk önce geminin direğini, sonra dümenini kır,» diye emretti.

Hüseyin ağa da emre uyarak top atmağa başladı. Bu eşkiyalardan birkaçı direk kırılınca yaralanıp kurtuluş olmadığını yakından anlamalariyle hemen yaptıkları suçdan vazgeçip aman demeğe mecbur olmuşlarsa da karaya çıkıp da birleşince:

«Mademki Paşa yaşıyor, bize kurtuluş yoktur. Hemen hep birlik olup Paşayı ve adamlarını idam eylemek en doğru kurtuluş yoludur,» diye Paşa kapısına yürüdükleri görülünce artık bunların nasihat kabul etmeyecekleri Paşanın yakından malûmu olunca kapu halkının hepsine:

«Bu eşkiyanın birkaç neferini idam edin, ama kayıd altına girerlerse yaralamayınız,» diye tenbih etmişti.

Enderun ağaları ve başkaları gülbank, tekbir ile saray kapısından çıkıp önlerine gelenleri katl ve idam eylediler. O kendini bilmez eşkiyanın bu durum gözleri önüne sürülünce aman dilediler. Tenbih edildiği gibi aman verildi. Hal böyle olunca dükkânlar açıldı. Sonra bu karışıklığı kimler çıkardı diye Kethüda bey araştırarak dokuz nefer başa geçip kafa tutan şaki tutulup ve bir deste tamam olmak için günahı olmayan bir biçare de onlara katılıp hepsi bir ipe dizilerek onunun birden bir top ile idam olunmasını emretti.

Bu aralık «Sonradan katılan adam suçsuz ve günahsızdır. Merhamete değer,» diye Paşa'ya anlatılıp hüsnü şahadet eylediklerinde Paşa da kethüdasına rica yollu üç defa haber göndermişse de Kethüda bey, «Ben Paşa efendimizin başına yemin ettim. Kurtuluş imkânı yoktur. Elbette katlederim ve bu bakımdan paşa efendimize bile muvafakat eylemem» diye dokuz nefer eşkiya ile beraber o biçareyi de anlatıldığı gibi katletmiştir.

Çünkü Ferah Ali Paşa, gayet halim selim bir zat olup adamları kendisine sadık ve itaat eder kimseler oldukları halde bir kere kılıç kından çıktıkdan sonra işi bitirinceye dek paşa rica etse bile kabul etmezlerdi. Hususiyle kethüdası, bahadır ve silahşorlukda mahir, yaptığında dayanır bir zat olup efendisinin rızasından azıcık çıkanın küstahlığını ötedenberi affetmezdi. Asla hatıra ve gönüle bakmayıp hemen orada kafasını koparırdı. Herkes kendisinden yaprak gibi titrer, zorla emrini yaparlardı.

Haşim efendinin yazdıklarından bunlar anlaşılıp her ne hal ise Kethüda bey hakikaten silâhşor, bahadır ve işe yarar bir zat olup ancak baş kaldırır, titiz bir adam imiş ki, sonraları Şahin Giray'ın adamını da katlederek Rusların eline büyük bir ip ucu verdi.

KABİLELERİN İSLÂM İLE MÜŞERREF OLMALARI

Anlatıldığı gibi Soğucakda cami, hamam ve dükkânlar yapılıp bayağı büyük bir şehir gibi olup kabileler halkı da akrabalık kurdukları için şehre gelip gitmeğe başlayınca böyle görmedikleri ve işitmedikleri şeyleri görüp işidip içlerine türlü havadis yayılmıştı.

Hususiyle minarede ezan okunduğunu hiç görmediklerinden gariblerine gitmişti. Buna türlü manalar vermeğe başlamışlardı. Gerçekden ötedenberi Çerkez ümerası yukarıda anlatıldığı gibi Kırım ileri gelenlerinin çocuklarını terbiye münasebetiyle zaman zaman Kırım'a gidip gelirlermiş. Lâkin henüz İslâm dininin ayrıntılarını layıkıyle öğrenmediklerinden halktan her biri bütün bütün habersiz bulunduklarından eskiden olduğu gibi her biri bir türlü batıl inanışlarda bulunurlar ve türlü efsanelere inanırlarmış. Bu kere Soğucağa gidip gelerek görmedikleri bir takım eserleri, medeni yaşantıyı ve imarı birden bire görünce her birine ne kendi efsanelerine göre bir manâ vermeğe başlamışlar. Fakat Paşa'ya ve gediklilere vermiş oldukları kızlar müslüman olmuşlardı. Onlar da müslüman oldular. Şöyle ki:

Gediklilerden birinin kayın ana ve kayın atası ve kayın bey ve baldız tutu, sütanne, kâkûl ustası ve komşuvalde ve kazak marvası yani cariyesi, kızlarını görmek, şehri gezmek, geleneklerine göre diş kirası olan hediyelerini kapmak ve ellerine kına yakmak üzere kasabada hamam tabir olunur bir garib yer anlatıyorlar ne biçim damdır gidip görelim, içi boş bir taş içinden günde beş kere Allahın kudreti ile bir adam çıkıp ellerini kulağına koyup bir acaip sesle döne döne bağırıyormuş. Sonra taş onu yutar ve hemen kaybolurmuş. Varup görelim seyredelim, diye Soğucağa geldiklerinde hakikaten görürler ki, kalenin orta yerinde başı kü-

lahlı bir dikili taş var. Ama hakikaten içinden adam çıkar mı diye gözlerini dikip bakarlarken müezzin çıkıp da ezan okumağa başlayınca kulaklarına Ezan-ı Muhammedi gelir. Bu sevinç belirtisiyle vücutları titremeğe başlar. Hemen kızlarına dönüp bunun nasıl olduğunu sorarlar kızları öyle bir cevab verir ki:

— Buna Ezan-ı Muhammedi derler. Herkesi iymana çağırır. Gerçekden ben de iyice bilemiyorum, ancak bunu ağama yani kocama sorduğum zaman bu haber, yerleri, gökleri ve adamlarla her şeyi yaradan Allahın tarafından sevgili memuru Muhammed aleyh-is selâmın vasıtasıyle gönderdiği emri hatırlarından çıkarmayıp icabı üzere iş görüp onun dediklerine uymak hususlarını hatıra getirmek içindir, diye cevab verdi. Ve bu ses işidildiği anda herkes su ile abdest denilen bir türlü temizliği yaptıkdan sonra gün battığı tarafı sağ koluna ve doğduğu tarafı sol koluna alıp gönlünü biricik yaradana döner ve yüzünü Arabistan'da önce bu cihana gelip gitmiş olan sevgili Peygamberine gönderdiği Kur'an'ın bir mikdarını okurlar. Gerçekden bu sözlerin ne olduğunu bilmezsek de iymanlı bir kalb onun ruhanî sırrına tanık olur. Ve bu şehadeti yeterlilikleri onaylarmış. Hoca efendilerin talim eyledikleri resm üzere baş eğip secde etmek ve inanmak farz-ı ayndır, diye kızları dilleri üzere anlattıkdan sonra:

— İşte ağanın öğrettiği gibi size nasıl yapıldığını göstereyim. Siz de bakıp güzelse yapınız, tapınız, yaman ise eski halinizde kalınız, diye abdest alıp seccadesini kıbleye doğrultub ve başına temiz tülbend örtüp kısa zamanda öğrendiği, **Rabbi yesir velâ tuassir rabbi temmin bilhayır** duasını okuyarak öğretildiği üzere namaz kılmış ve sonra bildiği İslâmın şartlarını açıklamağa başlamıştır:

— Her neye el uzatılırsa Bismillâh denmek, cima'dan sonra hamama gidip gusul etmek ve bizi yaradanı hiç hatırdan çıkarmamak olup başka 32 şartı ve birçok ayrıntıları varmış. Benim ağam bana şimdilik bir azını öğretti. Ama Paşa efendimizin adamlarının hatunlarının hepsi birer (tanık) getirtip bir iki hatun yanında dünya ve ahiret kızı olmak üzere evlâdlığa kabul buyurdu. Görünüşde sizler sebep olup bu biçareyi peyda ettiniz, yaşı kemâle erince Allah'ın emri ve resulunün kavli üzere ağamın hizmetine verdiniz. Ama hâlâ biriniz Allah nedir bilmiyorsunuz. Benim bilip öğrendiğim gibi siz de cehaletten dönüp de anlar ve iyman ederseniz ne güzel. Eğer evvelki cehalet ve dalâlet üzere gitseniz de olur. Buna mani yokdur. Fakat kızımdır demiyesiniz. Ben batıldan döndüm ve ben bey kızı olup ağam, paşa babamın küçük bir hizmetkârı olduğu halde özünü Paşa babama azad kabul etmez surette kul eylediği gibi bu biçare de zevcesi hanım hazretlerinin cariyeliğini ve hizmetkârlığını kendi isteğimle ve razı olarak kabul ettim. Kalkın sizle hanım efendimizin hiz-

metine varalım. Belki Paşa babam hareme teşrif ederlerse İslâm dininin kuvvetini iymanla dünya ve ahiret sermayesi sözler duyar da ona göre davranırız, diye iki anasını ve akrabasını alıp hanım huzuruna vardılar.

Kabile münasebetleriyle hanımı bilenler bu kerre görürler ki, duruşu, hali ve yürüyüşü her sözü ve davranışı değişip Fatımatüzzehra gibi ibadet ve tesbih ile zikr edip vakit geçiriyor. Tertemiz olup yıkanmakla zühd-ü salâh'a takviyet vermekten geri durmuyor.

Hanımın bu haline hayran olup durdukları sırada şeyh Ali Paşa da hareme girince, «Engel yoktur, oturun. Ancak şu ve bu kadınlar zevcem ve kızımdır. Onlardan madasını görmek bana haramdır,» diye örtünmelerini kapanmalarını emretmişti. Halbuki kabileler halkı birbirine (adiga) yani hemşehri tabiriyle kardeş, hemşire diye birbirinin mahremi sayılarak kanunlarınca birbirinden yedi göbek uzak olmadıkça evlenmeleri kesinlikle yasak olduğu için birbirlerinden kaçmazlardı. Kabileler içinde haram tabiri ise herkesin tanımak istemediği ve kovulmuş kimse demek olup biri haram kılındığı zaman usullerince yüz yüze gelip söyleşmek bile yasaya aykırı edeb olmakla bir elçi gönderip de muharebe etmek kabilelerin kanunu idi.

Misafir hatunlar derhal odanın sofasına çıkarak hanımı çağırıp elçiyi araya koyup «Paşa hazretleri hepimizin babası ve bütün kabilelerin konağı iken kendisine henüz konuk olduk. Bizleri niçin haram etti, aslını açıklasın, ne demek istiyor öğrenelim.» dediler.

Paşa'ya duyuruldu. Hanım da gelip durumu anlatınca:

«Bu yerde helâl ve haram tabirinin manası o demek olmayıp bunda elçi bile lâzım gelmeyip belki Allahının emriyle amel edip yasaklardan çekindiği içindir. Huzurumuzda can kulağı ile dinleyip nasihat etmek üzere içeri gelsinler» diye kadınları çağırıp:

«İki cihanın sahibi birdir. Nerede olduğu bilinmez, her yerde bulunur ve görür. Müslüman olanların eşinden ve evlâdlarından başka kadına görüp yaklaşmasında tehlike ve günâh vardır. Bilenler haber vermese ve işidenler amel etmese ve kadınlar bu hususda kocalarına zor kullanıp emredip (yaman) yani fena olan Moskofları yaktığı ocağa atıp yaksa gerektir. Ama bunun aslını bilmeyenlerin suçlarını Allah affetmişdir. Ben bile dedikodu ettim, yani eskiden sen aslında şöyle idin böyle idin demek üzere karar verdim» diye kadınlara İslâm dinini tarif ve teklif edince bu nutku tesir edip:

— Efendim, evlâdımıza öğretilen usul her ne ise güzeldir. Bizlere de öğretilmesini rica ederiz. Şimdiye kadar bu kadar ay ve yıl geçti. Şimdi işin aslını öğrendik. Lâkin müşkülleri hal için hoca lazımdır ki, kabile kabile gezip Allah-ü Taalâ hazretlerinin ihsan buyurduğu Kur'an dualarını

bize öğretsin. Fakat şu murdar Tatar hocaları makbulümüz değildir. Zira canları istediği zaman müslüman olup başları sıkılınca «Eşi ve çocuklarının selâmeti içün müslüman olan başına şapka giyse ve boynuna haç assa dinine zarar vermez» diye fetva veriyorlar. Biz gerçek kitabı bilmeyiz ama efendimizin söylediği gibi müslüman olup da karanlıkdan ve kötülükden kurtuldukdan sonra bir daha kâfire benzemektense ölümü seçeceğimizi aklımız ile idrak ediyoruz. Bu sebebden biz yaman tabir edeni prangaya vurup esir ederiz.

Beherhal Türk hocaya muhtacız. Kocalarımıza da zor kullanıp sünnet olmadıkça yanlarına varmayız. Şu şartla ki: Sünnetçi bile Türk ola, diye yalvardılar.

Ardından geleneğe göre (savkasız) yani boş elle geri gönderilmeleri ayıp olduğundan kızları için kırmızı kalpaklık çuka ve klabdan, erkeklerine meşin ve sahtiyan verilip toplantıya son verildi.

Ve istekleri üzere her tarafa hocalar, imamlar gönderilip kabilelere din telkin olunmağa başlandı. Hattâ bu yılı çerkezler tarih saymalariyle ondan bir süre İstanbul'a gelen köle ve cariyelere yaşından sorulsa, «İmam yılında yahud ondan şu kadar yıl sonra doğmuştur» diye yaşlarını tayin ettikleri meşhurdur.

Karıların zoru ve yalvarmalariyle çerkezler sünnet-i seniyye-i hutan icra etmeye başlayıp sünnet olanlarına Kırım ve Taman muhacirlerinden ve Tamrak ve Açe kaleleri ahalisinden bile kız verilmeğe başlayınca herkes sünnet olmağa heveslenip İstanbul'dan bir sünnetçi getirtilip çerkez elbisesi giydirilip birkaç gün kadar kabilelerin adab ve usulü öğredilip tez elden kendisine bir kız verilip kabile arasında yerleştirilmişti. Ve yanına (Şagrı) yani delil ve rehber tayin olunarak Ali Paşa kanunu üzere on adamdan bir öküz alarak yer yer toplananları sünnet etmeğe başlamıştır.

Kısacası Ferah Ali Paşa uykusu ve rahatı, haşmet ve saltanatı terk ve feda ederek adamları bile onun yolunda giderek az vakit içinde davet olunanlar İslâm ile müşerref olup İslâm dininin o bölgede yayılmasına sebeb olmalariyle din ve devlete büyük hizmetleri olmuştur.

KABİLE İSİMLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Çerkez kabileleri, çocuklarını biribirinden ayırmak için birer isim verirlerdi, garip ve acaip isimleri vardır, şöyle ki: İlk önce çocuk doğunca (tamatra) yâni papaz gibi biri gelip görecek, çünkü (Ha) çerkezce köpek demek olup onu kullanmakla (Hapak) yani bahtlı köpek yahut da (Haprak) yani yörük köpek yahut (Hapiç) yani kıvrak köpek yahut (Havju) yani keskin köpek derlerdi. Bazılarına da arslan, kaplan ve başka hayvan isimlerini koyup hiç birinin iyiliğini kötülüğünü bilmezlerdi.

Bu kez İslâm ile müşerref olunca birer isim konması lâzım gelerek Ali Paşa yanına gelenlere münasib gördüğü Mehmed, Ali, Hasan, Hüseyin diye isimler koydu. Lâkin böyle işitmedikleri isimlere birden başvurarak belleyemedikleri için Ali Paşa her birinin ismini birer parça kâğıda yazıp ellerine teslim eder, ikinci defa gelip isimleri sorulunca ceplerindeki kâğıd parçasını çıkarıp, işte adım budur, derlerdi. Bir zaman isimleri böyle kâğıdla ceplerinde sakladılar. Ancak iyi davranışlı yaradılışda olmadıkları sebebiyle İslâm tarafları kuvvetlenerek çok geçmeden Hapiç, Haprak adında olanlar doğruya dönüp İbrahim ve İshak olmuşlardır.

HAÇAPA YASAKLANMASI

Kabilelerin deniz kıyısında bulunanları mavuna şeklinde yirmi beş arşın boyunda Haçapa adı verilen kayıklar yapıp Sonum ve Batum taraflarında rastgeldikleri küçük kayıkları yakalayıp içinde olan malları yağma edip soyarak adamlarını esir ve gemiyi yakmak âdetleri olup bu durumu Ali Paşa duyunca padişah halkı olup durumu arıdatanlara:

«Bundan sonra Haçapaya binip de halkın canını ve malını çalmasını, bunu yapanlara Padişah adına yasak ederim,» diye kendilerine mubaşir gönderdi. Giden mubaşire, sahibi olduğu sağriye yani delile ve haçapa sahiplerine başka başka hediyeler verdi. İlk önce Tokray oğullarından kendi babalığı olan (Hajun) ve Boğanat) emre uyup Hacapalarını Ali Paşanın huzurunda batırıp kırdılar. Onlara bakarak başkaları da Haçapalarını batırıp yakmağa başladılar. Gerçekden çoğu iyiliği ve kötülüğü ayırmağa muktedir değil ise de Tokray oğulları Allah'a bakıp yâni Allah rızası için Haçapalarını terk etmişler diye korsanlıkdan vazgeçmişlerdir. Bu esnada kapdan-ı derya Gazi Hasan Paşa adamlarından önce 1192 tarihinde bu tarafta esir olup kalmış olan adamların yerleri ve esir tutanları haber alınıp parası verilerek kabile geleneği üzere kurtarılmışlardır.

GELİNCİK LİMANININ KURULMASI

Soğucağın Anadolu tarafında bir mil uzakda Gelincik limanı vardı. Berber aynası şeklinde bir liman olup Çerkezistan bölgesinde olan limanların en iyisidir. Çünkü Ruslar Osmanlılar elinden aldıkları izinle Karadeniz'in her tarafını araştırmakdan geri durmuyorlardı. Birgün bu limanı gemilerine sığınacak yer ve merkez yapmak için ele geçirirlerse Osmanlı Devletine büyük bir yara açılır diye elde bulundurulması nedenlerine girişilmek lâzım geldiğinden Ferah Ali Paşa, Deli Başısını türlü vaadlerle oraya ağa nasbedip oturması için odalar ve tabyalar ve bir cami-i şerif inşa ve içine top ve cephane koyarak ağayı ve maiyetinde olan ne-

ferleri Çubsun beylerinden Kırım hanı meşhur Şahin Giray'ın süt kardeşi olan 14-15 yaşında (Narçu Mehmed Giray) beye (Konak) yani ırz ve namusuna emanet edip durumu ayrıntılariyle anlatıp geniş malumat vererek İstanbul'a yazıp bildirdi.

NOGAY TATARLARININ YERLEŞDİRİLMESİ

1182 seferinde Ruslar İsmail ve Babadağını istilâ edince Nogay Tatarları Ruslara tâbi olmayıp yardım ve gûya din kardeşlerimizin malı düşmana kalmasın diyerek Babadağı ordusunu yağma ve garet ile İslâm milletlerine ihanet edip işi bitince Rusya'ya da itaat etmeyerek 40.000 nüfus oldukları halde evlâd ve aileleriyle Heyhat sahrasından geçip Tigan ve Azak taraflarını dolaşarak Tin nehrini geçerek Kabartaya geldiler. Ferah Ali Paşa'ya bir elçi göndermişlerdi.

Elçileri, Hacılar kalesi bölgesinden Koban nehrini geçerek Soğucağa gelip Ali Paşa ile görüştü. Çerkezistan'ın bir tarafında Nogay Tatarlarının yerleştirilmelerini rica ederek eğer izin verilmezse Mavera-ün Nehır'e gideceklerini bildirdi. Ali Paşa düşünüp böyle bir İslâm ordusunu yağma ve garet ve sonra Rusya gibi kuvvetli bir devlete karşı koyan böyle hain ve disiplin altına alınması mümkün olmayan bir topluluğu ne yapmalı ve ne hizmette kullanmalıydı. Bakılırsa müslüman olup oruç tutup namaz da kılıyorlardı. Bu kabileler halkı yövmiye ile hizmet eylemez, aşar vermez, yağ ve bal toplayıp satmağa çalışmazlardı.

Böylece bunlar yerleştirilse tam şu işe yararlardı. Şimdiki halde Ruslara düşmanlıkları ve Çerkez kabileleriyle aralarının açık olması nedenleriyle iki taraf aleyhine de kullanmak mümkündü. Düşman görünürse ilk önce bunları öne sürüp istediğimi yaptırırım, diye düşünerek istekleri üzerine 10.000 i Hacılar kalesinde 10.000 i Lâbe adlı nehrin önünde ve 10.000 Hatırkayda ve geri kalan 10.000 i de Anapa kalesinin Liman başında ve kaleye iki saat mesafede neft yağı çıkan derenin öte tarafında yerleştirilmesine aşağıdaki şartlarla müsaade edildi. Şöyle ki:

Yerleştikleri yerlerde ev bark yapıp bundan sonra bir tarafa gidip gelip hareketten vazgeçip ziraat ile meşgul olacaklar. Kendilerinden hiç bir resim alınmayacak, yalnız şer'i aşar verecekler. Eğer Ruslarla savaş gerekirse ilk önce Validen izin alınarak çapul edip gelenekleri üzere Rus topraklarını yağma ve garet eylemeleri şartları vesikaya bağlanarak bu dört yere vali tarafından birer mütesellim nasbolunup mütesellime ve adamlarına yalnız her gün yiyecek vermeleri nizama bağlandı.

ANAPA'NIN BİNA VE İNŞAATINA BAŞLANMASI

Asıl Çerkezistan'a idare merkezi olabilecek ve Ruslara karşı duvar olmak üzere tahkimatı yapılacak yer Anapa'nın mevkii olup ancak bazı

coğrafya risalelerinden çıkarıldığına göre o vakit Anapa harab, evsiz, barksız olup yıkılmış kale duvarlarının taşlarından başka imar belirtisi yok imiş.

İşte bu 1196 yılı ortasında Ferah Ali Paşa buraların takviye ve istihkamına niyet etti. Ancak bu düşüncesini kimseye söylemiyordu. Hükümet ettiği yerleri görmek bahanesiyle eyaleti dolaşmağa çıkıp ilk önce kıyı taraflarını görmek üzere Soğucakdan çıkıp kuzeye doğru gitti. Dört saat mesafe gidilince geçilmesi çok güç bir dağ yolunu geçmekte toplarla büyük güçlük çekildi.

Bu dağın altında Tokray oğulları, Boğanat, Hajun adlı kimseler oturup eğer kızıp da yolu kesecek olsalar 1.000 neferle geçilmek kabil olmayacağı görülerek bunun bir çaresine bakılmak bir iş oldu Ali Paşa daha önce Rumeli kaymakamlığı sırasında Selim adında bir Arnavud çocuğunu acıyıp alarak Hazinedarının terbiyesine vermişti. Hâlâ dairede evlâd gibi her işi görürdü. Gizlice çağırıp, «Bu köyden pek hoşlandım. Bunların konağı oldum. Buraya geldiğim ve gittiğimde bir sırrımı saklar adamım bulunmasını isterim. Bunların hangisinin kızını beğenirsem sana alıvereyim. Razı olursan sana çok ikrâm ettikden başka Osmanlı Devletinden de Derbend ağalığı adiyle geçim akçası getirtirim,» diye razı etmişti.

Boğan adında güzel bir kızı olup Selimin beğenmesiyle hemen o gece kızı ona nikâhlayıp evlendirdiler.

Bu suretle bu Derbend ele alındıkdan sonra oradan hareketle çerkez köylülerini ve nehirlerini temaşa ederek Anapa yurduna indi. Buhur Nehrinin Karadeniz'e kavuştuğu yere gelmişlerdi. Sığır diline benzer bir körfez olup Taman ile hem hudud olduğu için Rus sınırına yakındı. Şayed Ruslar burayı ele geçirirlerse Soğucak, Gelincik ve Sohum kalelerinin Ruslara karşı kapatılması çok güçleşeceğini Ferah Ali Paşa düşünüp tartışıp terazileyerek liman başına varınca üzerinde Ceneviz zamanından kalma kale ve bina kalıntıları olduğunu gördü. Hemen ordugâhını oraya çağırıp çadırlarını kurdu. Fakat epeyce zamandan beri oralardan insan geçmediği için yılan ve karınca yatağı idi. Yatılıp kalınamayacağı ve gece karanlığında kabile eşkiyalarından bazıları gelip de at ve adama taarruz ederler diye sakınca görüldü ve iş bitinceye kadar sabaha dek fişek ve humbara atılması emredildi.

Soğucak cebhanesinden 1.000 kazma, 1.000 kürek ve levazım ile başka şeyler çıkarılıp çok acele olarak Anapa yurduna gönderilmesini bildirir buyrultular ve mubaşirler gönderdi. O bölgede yerleştirilen Nogay Tatarlarının her sınıfından ikişer yüz delikanlı, yövmiye onar para ücret verilmek üzere orduya gönderilmeleri için ulema ve Ulularına hitaben buyrultular gönderilip çağırılarak geldiklerinde öküz dili gibi olan

limana bakan yer, Anapa'nın mevkii, üç tarafı denizle çevrili olup beri tarafından 2222 zira' olmak üzere mühendis Hüseyin Ağa marifetiyle kale resmi üzerine tabyalar çizilerek hendek kazmağa başlandı ve vakti içinde atlıdan emin olacak kadar uğraşılarak 1197 yılı ortasında Anapa kuruldu. Çünkü Anapa yakınında Buhur çayının öte tarafından da Nogaylar için bir kale binasına kethüdasını memur etmiş olup onu bile çabuklaştırmakdan geri durmazdı. Buna dair kabilelerin Türkçe diye Çağatayca ile karışık kendi deyimleriyle buyruldular ve divan tezkeleri yazılırmış. Bunlardan bir buyruldu ki, bu Nogay kalesi hendeğinin sekiz gün içinde tamamlanmasına dairdir. Benzeri (Ek 13) de yazılıdır.

İşte bu Nogay kalesi hendeği, 10.000 Nogay Tatarların hepsi birden işletilerek adı geçen buyrultu gereğince tayin olunan vakitten bir gün önce bitirilmiştir. Hâlâ bu yere Nogay Hendeği derler. Bu istihkâmların bittiği haberini Kethüda bey bildirince Paşa 400 süvari ile hareket edip önünde sür'at topları çekdirilerek ve bir dakikada 14 - 15 top ateşlenerek büyüklük gösterisi ile kale yakınlarına geldiklerini kethüda bey ve başka kimseler karşılayıp alay ile kaleye girdiler. Ancak kalenin her kapısında ikişer adam asılı idi. Paşa kaleye girerken görüp sebebini Kethüda beyden sorunca:

«Daha önce şer'an idamları lâzım gelip zincire vurulmuşlardı. Ayak basmanıza teşrifinize şükran olsun diye kurban kesilmesine kudretim olmadığından başına kurban eyledim» diye cevab vermiştir.

ANAPA'NIN İMARI DURUMU

Birinci cildde ayrıntılariyle anlatıldığı gibi Kırım'da yapılan ihtilâlden ötürü Şahin Giray'ın kardeşi Bahadır Giray Han Taman bölgesinden Kırım'a geçip hanlığı seçilince Şahin Giray Ruslardan yardım isteyince Ruslar tarafından kendisine katılan askeri kuvvetle gelip 1196 yılında Kırım'ı tekrar zaptetmişti.

Ardından Taman'a da Rus askeri geçirip getirince Şahin Giray 12.000 Moskofla geliyor, diye Taman halkı Ferah Ali Paşa'dan yardım istediler. Ali Paşa da kapısı halkı ile Kethüdasını göndermişti. Tamana geldiklerinde halk ile anlaşma yapılıp birlik olunduğu sırada Şahin Giray çıkıp geldi. Karşı konulup savaş oyunları ile Şahin Giray maiyetinde olan taburları darma dağın edilip bogzuna uğratınca Taman ahalisi ele geçen malları ve çoluk çocuklariyle Anapa'da iskân olunmak üzere Koban nehrinin beri tarafına geçmişlerdir. Kabilelerin ileri gelenleri Anapa ihya ve imar olunursa kimler sakin olacakdır diye hayretle bakıyorlardı. Bu yüzden Taman halkı yerleştirilip hatta bir günde 500 ü aşkın hane gelip Anapa'ya yerleşince hepsi şaşırdı. Lâkin Kethüda bey Tamanda geri kalıp

askerinin arkasını almak üzere iken Şahin Giray'ın elçisi gelip, Taman'ı Osmanlı Devleti Rusların himayesine bırakmıştır, diye Rus imparatoriçesinin medhine girişince o vakit Ali Paşa Osmanlı Devletinin bugünkü duruma göre politika davranışını bilmediği için Kırım'a dair Rus elçisiyle yapılan görüşmelerin neticesini Bab-ı âli'den sorup anlamışsa da buna dair vükelâ arasında henüz bir karar verilip neticeye bağlanmadığı için kendisine tatmin edici bir cevap yazılamamıştı. Kethüdası ise bu gibi düşüncelerden büsbütün habersiz ve gayet titiz bir adam olduğundan hemen:

— Vurun şu dinden çıkmış adamı! diye Tatar elçiyi parça parça ettirmiştir. Ruslar ise Kırım'ın ele geçirilmesine bahane aradıkları için bu küçük mes'eleyi şikâyetlerine ip ucu yapıp bundan önceki cildde anlatıldığı gibi hemen her tarafdan Ruslar askerlerini Kırım'a, Taman'a, Koban boyuna sevk edip buralarını kendi topraklarına kattığını 1197 yılında ayrıca bir beyanname ile dünyaya yaymıştı.

Bu olaydan önce Rusların hududda askeri yığınak yapmaları üzerine kabileler halkında kuşku başladı.

Zane ile Hatakay kabileleri arasında Enthayır adını verdikleri sahraya toplanıp Ali Paşa'yı da oraya davet ettiler. Ruslar yahud Şahin Giray bizim topraklarımıza girerse diye merdçe savunmak üzere ahd ve yemin ettiklerinden sonra Ali Paşa Soğucağa dönmüştü. Bu ortamda Şahin Giray Taman'dan hareketle Kızıltaş civarında Korkoy denilen Koban geçidinde su kenarında konakladı. Abaza ve çerkezlerden daha önce ikramını görmüş olan birkaç kişiye haber gönderip, ben Ruslardan vazgeçtim, sizlere konak olacağım, diye Korkoy'a davet ettiği sırada bazı kimselerde Rus rüblesi görüldüğü için kabile reisleri şüphelenip:

Şahin Giray içimizden bazılarını akça ile doyurup kandıracak ve aramızı açıp karışıklık çıkararak Tatar topraklarında yaptığı gibi bizim de yerimizi yurdumuzu dağıtmak niyetinde olduğuna şüphe yokdur, diye salıvermediklerinden başka bazı Tatar sultanlariyle bile anlaşıp birlik olarak Şahin Giray üzerine taarruza hazırlandılar. Şayet Şahin Giray'ı vurup eşyasını yağma ederlerse bende Rusların şu kadar malı vardı deyip dava eder, Osmanlı Devletine gaile çıkar diye Ali Paşa üzülüp bu işden vazgeçmeleri için tarafından bazı sözü geçer kimseler gönderip kabilelere nasihat ettirdiği sırada Şahin Giray da Taman'a dönmüştü.

Böylece gaile bertaraf edilmiş ise de, Şahin Giray tek durmayıp para kuvvetiyle kabileler içine fitne ve fesat sokmakdan geri durmuyordu. Kabileleri kandırmak pek kolaylıkla olabilecekti. Ancak biraz fitne ve karışıklık çıkarsa birlik olup ittifak etmeleriyle sarf edilmiş olan bunca emekler kaybolur, yahud onlar sınırı aşıp anlaşmalara aykırı taarruza cesaret edecek olurlarsa Osmanlı Devletine bir gaile çıkar, diye Ali Paşa

düşünceye dalıp üzülerek bu hususların açıklıkla bilinmesi ile bu toprakların el altında tutulup idaresi Rumeli ve Anadolu valileri gibi kapu halkı mükemmel bir vezirin yapabileceği iş iken benim gibi bir mirmiran parçası nasıl idare edebilir? Yazıldığı gibi Şahin Giray'ın üzerine taarruz için toplandıklarında engel olup göz göre göre yurdumuzu düşmana mı verelim? İki yüz çürük adamınla mı bizi koruyacaksın, diyecek olurlarsa ne cevap veririm? Ve hangi kuvvetle bu gibi hareketlerine engel olup da disiplin altına koymağa gücüm yeter? Ama elde kuvvet olsa disiplin altına almak kabil olurdu. Bari bu taraf için tertip edilen askerin bir an önce gönderilmesine uğraşılsın, her halde asker ve paraya çok ihtiyacımız vardır, diye Bab-ı âliye ve kapu Kethüdasına 1197 yılı başında yazı göndermişse de bu sırada hazinede para sıkıntısı büyük olduğundan başka eskiden olduğu gibi kethüdasının Şahin Giray'ın adamını öldürtmesinden dolayı bu sırada Ruslar'ın neşrettikleri beyannamelerinde fena şikâyet edip Kırım'ın istilâsını buna bina ettikleri için beyannamenin bir sureti ile kethüdasının İstanbul'a gönderilmesi yahud katledilip kesik başının gönderilmesi için emr-i âli ve özel mübaşir gönderilip Anapaya gelince mübaşirin yanında böyle bir ferman olduğunu öğrenen kethüda mübaşiri de katletmek isteyince bin bir rica ve yalvarmalardan Ali Paşa mübaşiri elinden kurtardıkdan sonra, ben kethüdamı beraber gitmedikçe göndermem, diye özür dileme yollu bir yazı arzını mübaşir ile İstanbul'a çevirmişdir.

Biz yine konuya gelelim: Yazıldığı gibi Taman ahalisi Anapa'ya göç ettikleri zaman derhal Buhur nehrinden büyük sayıda saz kesip zeminlikler yapıldı. Böylece kış geçirildi. O bahar altlı üstlü 24 büyük odalı ve dört mahzenli iki kapılı bir han ve yanında gümrük yapılıp çarşı yeri de kazılarak yamaklara dükkân ve ev yerleri olmak üzere hallerine göre arazi verildi. Bir büyük Yeniçeri kışlası, ağa kapısı, iki cami ve iki hamam yapıldı. Liman başında iç kale şeklinde tabyalar yapılıp bir kütüphane, cami, saray ve başkaca miri binalar inşa edilip zaman olur da şehir içinde isyan çıkarsa yatıştırmak ve bastırmak için bu tabyalara şehirdeki evleri görüp dövebilecek toplar konuldu.

Bu suretle Anapa az vakit içinde imar edildi. Hatta 1198 yılı ortasında çarşıda bulunan dükkân ve tüccar odalarının (ticarî işyerlerinin) sayısı bildirilsin diye emir verilince üç cami, üç kışladan başka 550 dükkân ve kahve görülmüştür. Yeni açılan gümrüğün bir yıl öncesi 11.000 kuruş kadar gelir sağladığı, ikinci yılında yok olanlar ve masraflar hariç 20.000 kuruş resm alındığının defteri verilmiştir. Ve Ali Paşanın isteklerine uyularak Trabzon eyaletinin alay beyleri tevcihlerle beraber Anapaya gitmek üzere emir alıp 150 kadar zeamet ve tımar sahibi, ikişer üçer nefer savaşa ve döğüşe yarar mülâzim ve hizmetkârları ve yeni elbiseleri

ile Anapaya gelmişlerdi. Divan günleri mevcud bulunduklarından Paşanın adamları sanılıp yerleştirilmelerine yetecek han ve konak olmadığından kendi iskânları ev ve zeminile dükkân yapmışlar ve onların yüzünden epeyce alış veriş olmuştu. Böylece Anapanın imarına büyük yararlara sebeb olmuşlardı. Uzun süre kalıcaklarını anladıklarından yarısı kadarı evlenip sıkıntıyı yok edip bayağı yerli gibi olmuşlardır.

Ve top âleti öşrü yâni tabyalardan menzil topları atılıp güllelerin düştüğü yere kadar uzanan arazinin geliri öşürleri yerli neferlere tahsis edilmiştir.

Çünkü Anapa Kalesi yeniden yapılıp da içine top ve çok sayıda asker konulunca Paşa bizden vergi ister, diye kabilelerin ileri gelen düşünürleri aralarında konuşup kalenin bina ve imarına engel olurlar diye içlerinden bazı söz sahiplerini kendilerine çekmek için 1197 yılı ortasında beş on kadar yeni gümrük malından kesin olarak 150 den 300'e kadar esedi kuruş verilmek üzere daha önce kavilleşildiği gibi Osmanlı Devletinden ismi açık beratları getirilmişti. Bunlar da ellerine verilmişti. Anlatıldığı gibi gümrük geliri de günden güne artmakda olduğu halde kendilerine vazifeleri verilerek celp ve te'min davasına kuvvet verildikten sonra artık her işde geçerli olmak üzere kanun yapılmıştır. Şöyle ki:

Müslüman olan kabilelerin hepsi kanuna bağlı aşârlarını Beytülmâle tamamen verip kendilerinden içerde ve dışarda başka herhangi bir vergi talep edilmeyecekti. Şimdiye kadar kale dışında uzak ve yakın yerlerde ziraat yapılan arazi, bilâ sened sahipleri elinde bırakılmıştı. Boş topraklar Nogayların ziraatine bırakılmıştı. Artık kabilelerin Nogayların ziraat ettiği yerlere taarruz etmemesi ve işleri başbuğları ile düzenlenmesi ve Nogaydan alınan esirlerin azad olunup bundan böyle esir alınmaması ve Ruslar ne kadar para verseler de onlara kız verilmemesi ve Osmanlı Devleti Ruslar'a dost olduğu vakitte kabileler halkı da dost olup savaş açılınca da Osmanlı Devletine yardım edeler diye nizama bağladı.

İşte bu suretle hem Çerkez kabileleri disiplin altına alınmış ve hem de Anapa düzene girmiş olup Paşa da orada yerleştiğinden günden güne Anapa genişleyip mamur oldu. Her tarafdan nakil ve göçle Anapa'da yerleşmeğe gelen heveslîler olup bu suretle Soğucak Kalesi boşalmasın diye Soğucak'dan Anapa'ya nakil ve göç engellenip yasaklandı.

Ve Taman ilim adamlarından ihtiyar Osman efendi Anapa ve Soğucak Kalelerine ve inhasına naip nasb olunup İstanbul'dan müraselesi getirtilmiştir, fakat kendisi soyca Taman Tatarlarından olup Türk olmadığından pek de kendisine itimad olunmayıp mühim işlere dair İstanbul'a bir şey yazmak lâzım gelse gösterilmeden mührü getirtilip mühürlenir ve devlet sırlarına kâtiplerden başka kimse vakıf olamazdı.

Hıfzı esrara kişi gizli kapalı lâzım
İtibarı ola ta kesell mektup gibi.

ve Şapsih ve başka kabile ihtiyarları toplanıp gerçekten şimdiye kadar kabileler içinde mahalleler icad ve teşkil olunmamış ise de bundan sonra bir yere toplanıp mahalle kurup mescid ve dershane inşa etmek ve öşür vermek üzere Ferah Ali Paşa'ya gelerek İmam istediler. İstekleri müsaid karşılanıp hattâ İstanbul'dan berat getirtilerek cuma namazı kılmalarına bile izin verilmiştir.

Gerçekden Anapa'da ilk önceleri bir an su sıkıntısı görülmüşse de aşağıda ayrıntılariyle anlatılacağı gibi kuyular kazıldıkdan başka ardından 1199 yılında Anapa'ya bir çeyrek mesafede olan Buhur nehrinin önü alınıp kapatılarak set yapıldı. Anapa'nın Sefake kapısı önünden akıtılıp halk sevindi ve hayvan suyuna kavuştu.

Taman göçmenleri eğitim ve öğretimle bağ ve bahçeler yetiştirilmiş ve bostanlar ekdirilmiş olup hattâ gayet büyük ve çok karpuz çıktığından arabası on paraya kadar satılmıştır. Bazıları da kaynatıp pekmez yaparlarmış.

Ve Anapa ile Soğucak arasında güzel kerestelik ağaç yetişmekle Çerkez umerasından meşhur Zanoğlu Mehmed Giray bey teşvik edilerek gemi inşasına başlanıp hattâ Anapa iskelesinde gümrük önünde yirmi dokuz arşın boyunda üç direkli bir gemi inşa ettirilmiştir.

Anapa'nın ticareti günden güne artarak İstanbul'dan ve başka yerlerden birçok tüccar gelip gitmeğe başlamış olup hattâ 1199 yılı başlangıcında sade yağ, balmumu öküz derisi gibi yüklerle dokuz tane küçük büyük gemi yüklenerek İstanbul'a gönderildiğini Haşim efendi yazmıştır. Anlatıldığı gibi Anapa imar edildikden başka bu aralıkda adım adım kabileler bile disiplin altına girmiş ve Kızıltaş Boğazında Cemti Sahrasında yeni bir köy daha kurulup Adaköy denilmiştir. Şöyle ki:

Ali Paşanın adamlarından Kadıoğlu Mehmed Ağa adlı zata bir bayrak asker verip bu köyde ziraat etmek üzere memur etmekle o da, Paşa efendimiz beni emsalim arasından seçip bu hizmete tahsis ile bir üstünlük tanıdı diye bütün malını mülkünü sarfederek bu yer harab ve tehlikeli bir ada iken az vakit içinde birçok adamlar çekip getirerek bir köy kurmuştur.

ACAİB MAHKEME

Çerkez kabilelerinin kendilerine özel usul ve kanunları olup bir dava çıkarsa (Kob) derler ki, ihtiyarlar toplanıp kanunları gereğince davayı çözerler. Bir defa Haşim efendinin Anapa'ya bir buçuk saat mesafede bulunan köyde yerleşmiş olan Çerkez ümerasından adı geçen Zanoğlu Mehmed Giray bey ile bir mahkemesi ortaya çıktı. Kabilelerin usul ve

âdetlerini bilmeğe yarar düşüncesiyle mahkemenin yapılışı aşağıda anlatılıyor.

Konukluğa yâni misafirliğe gitmek Çerkez ümerasının âdetleri idi. Ümeradan birisinin canı sıkılıp da su ve hava değişimi ile safa sürmek için gezip dolaşmak istese, etrafda olan kardeşlerimi hayli zamandır görmedim, inşallah doğan yeni ayın ortasında konukluğa gideceğim, diye kışkırık usulü ile hepsine kâğıt gönderir. Her işiten dost ve yakını, veda etmek üzere gelip kendisine bir hediye getirirler. Veda merasimi tamam olunca gerek kendisinin gerek adamlarının esvaplarını ve at takımlarını yenileyip ve gelen hediyeleri de alıp yola koyulur. İlk önce konuk olduğu evden seher vakti gitmeğe hazırlanır iken ev sahibi geleneğe göre teşekkür edip çok memnun olduğunu, dışarı çıkıp ve bir adamı da elçi yaparak:

-- Bu konuk karındaşımızın bize gelip şeref vermelerinden pek memnun oldum ve haz duydum. Epey zamandan beri kendisini özlemiştim. Babası babam, anası anam yerinde olduğundan asıl karındaşın sevgisini gösterir idim. Benden varımı yoğumu istese esirgemez verirdim. Benim indimde şerefli hatırları şu derecede geçer ki, Elbürüz ve Dağıstan dağları gibi uzak yerlerde bir işi olsa varıp işini görüp gelsem, ben senin için bu kadar uzak yerlere varıp zahmet çekdim demezdim. (Allah'a bakıp) yâni Allah'ı sevip şu benim köhne kalpağımı alsın ve başındaki mütella (parlak) kalpağını bana versin, diye elçi ile konuğa haber gönderir.

Misafir olan bey de derhal yeni kalpağını verip eskisini alır. Sonra da ev sahibi misafirin yanına girip hürmet merasimini ifa ve eda ettikden sonra misafir ile beraber ata binip bir saat kadar gittikden sonra yolun sağ tarafına durup:

— Yahşi yola varasız, diye dua ve veda edip dönerler.

Bu merasimle her misafir olduğu evde bir şey vererek kendisinde ve adamlarında ve atlarının üzerinde verecek bir şey kalmayınca geri döner. İlk önce konuk olduğu ve eşya verdiği hanelere uğrayarak **(kârbenevbetest)** yâni **kâr sıra ile** anlamınca bu kere o da teşekkür edip bunu açıkladıktan sonra meselâ, dört karış bir esire konak oldum, diye ev sahibine haber gönderir. Çünkü kız oğlan, güzel, çirkin olmayıp muameleleri karış hesabiyle olduğundan hane sahibinde hazır nasıl esir varsa hemen karış hesabiyle olduğu gibi memnunlukla verir ve eğer mevcud yoksa aşırı derecede üzülerek doğacak yeni ayın ortasında vermek üzere rica edip valvarır ve konuğunun gönlünü alır.

İşte bu suretle eşya vermiş olduğu evlere tekrar konuk olup her birinden at yahud esir alarak, kendi evine yaklaşınca önce kendisine hediye getirmiş olan dostları gelip istikbal eyler. Her biri getirdiği at ve esirlerden birine baş vurup yağma ederler. Sonra gelenler bir şey alamayınca, birader niçin daha önce teşrif etmedin, diye bey özür dileyerek evine götürüp bunlar da geriden gelecek atlara ve esirlere aday olurlar, der.

Bey evine gelip birkaç gün akraba ve yakınlariyle hoş geldiniz merasimi bittikden sonra geride vaad edilip de her zaman ertelenmiş olan at ve esirlerin alınıp getirilmesi için bir tahsildar nasb edip çıkarır. Çünkü kabile kanunlarına göre söz vermek asıl din olduğundan tahsildar gidince vaad etmiş olanlar eğer tedarik edememişlerse çalıp çarpıp her ne suretle olursa bir yerden tedarik edip getirip gelip efendisine teslim eder. Evinde bunu bekleyenler de yağma edip biçare beye yol zahmetinden başka bir şey kalmaz.

Haşim efendi der ki: Zanoğlu Mehmed Giray beyle alışkın dostluğumuz olup zevcesi Han kızı olan Sultan ile bile ahiret kardeşi olmak üzere ahdolunmuştu. Mehmed Giray bey konukluğa gidecektir, diye resmen bize bildirilince çaresiz beş kuruşluk Halep çiçeklisi satın alınıp kardeşim sağlıkla dönünce beş buçuk karış bir cariyeye konak olmak üzere kendisine bu hediyeyi gönderdim, diye bir adam gönderdim. Varıp anlatsın inşallah geldiğimde veririm demiş. Zamanı gelince iki gün geçip de söz verdiği gibi asıl borcu olan cariyemi göndersin diye tahsildar gönderdiğimde:

— Beli, söz vermiştim. Ama elimde olan esirleri ilk önce gelen dostlar yağma eyledi. Bakalım bir çaresini buluruz, cevabiyle tahsildarı eli boş olarak geri gönderince elbette tahsili matlubumdur, diye isteyerek tekrar mübaşir tâyin eyledim. Biçare Mehmed bey güya borçlanmış gibi üzülerek tekrar mübaşiri eli boş gönderemiyeceğinden düşünüp telâşlanarak böyle bir çareye başvurdu. Bahadır Giray hemen kardeşi Akgöz Sultan bundan önce kazaklarından birini karısı ve kızı ile bana bahş ve ihsan etmiş olup hâlâ hizmetimde idiler. Meğer bir tarihde bu kazak Zanoğlunun köyünde oturmuş imiş. Bu suretle hakimi ve efendisi ben iken Akgöz Sultan aracılığiyle (tikilt paşamı) yâni paşanın kâtibi benim üç adet esirlerimi ele geçirmiş oluyor. Tam fırsattır. Bunları istediği bir esirle hesaplaşır değiştiririm diye evvelki davayı çürütecek bir dava açmak üzere mübaşiri alıp Anapa'ya geldi ve paşaya arz-ı hâl takdimiyle şer'an mürafaa isteyip Paşa da beni çağırıp durumu anlattı. Kabilelerin merasim ve kanunlarına ayrıntılariyle vakıf olduğumdan ben davamı şer'ile görmeyip kabile kanunları üzere ihtiyar komşular önünde davanın çözülmesini ve sonuca bağlanmasını isterim, dedim. Paşa da izin verdi. Anlatıldığı gibi muhakemeye duruştuk. Şöyle ki:

Bir geniş meydana çıkıp tarafdarlarım ile bir tarafda durdum. Mehmed Bey de kendi tarafdarlariyle, iki taraf da birbirlerinin sesini işitmeyecek ve sözleri anlaşılmayacak kadar uzaklıkta durdular. Güvendiğim birini elçi yapıp yanına iki sözüne inanılır şahid koşup, Mehmed Bey vaad edip karar verdiği esirimi versin isterim, diye onların tarafına gönderdim. O tarafdan da olmayacak bir cevapla geri gönderildi, beri taraftan yine gönderilip böylece iki saat kadar elçi gidip gelerek görüşüldü. Niha-

yet iki taraf ihtiyarları bu duruma örnek göstererek, bu üç adet esirlerde Mehmed Beyin kesinlikle ilgisi yoktur. İsteğinde hesaplaşmak olmaz. Böylece söz verilen esir Mehmed Beyin hakikî borcudur. Fakat, kâtip efendi de Mehmed Beyin köyünde oturup geçirdiği zaman içinde Mehmed Bey onu koruyup muhafaza etmiş olduğuna göre onun da Mehmed Beye bir top Halep çiçeklisi vermesi lâzım gelir, diye hükmettiler. Vaad edilen cariyemi alıp ben de Mehmed Beye bir top Halep çiçeklisi verdim. Biçare beyin bir söz verip de borçlanıp telâşa ve üzüntüye düşmesi kabileler merasiminin garipliklerindendir.

HACILAR KALESİNE TOP VE MÜHİMMAT GÖNDERİLMESİ

Hacılar Kalesi geçidinin karşısında Kabartay içine ikide birde birer bahane ile Rus taburları gelip top tüfek atarak Hacılar Kalesinin müteselliimi ve o bölgede Nogay Tatarlarının başbuğu olan Ali Ağa'ya gözdağı verip bazı karışıklığa sebep oldukları için emniyeti sağlamak amaciyle birkaç topla yeteri kadar mühimmat gönderildi. Anapa'da yapıldığı gibi orada bile Hendek kazıp tabyalar inşa ettirmek lâzım gelmiş ise de o sırada kabilelerin isteğine ters düşen bir mes'eleden dolayı Anapa halkı ile kabileler arasında düşmanlık olduğundan kale kuşatılıp kurallara göre dâva sonuçlanmadıkça kale halkından bir kişinin bile dışarı çıkması mümkün olmayıp dâva sona erinceye kadar işin geciktirilmesi uygun görülmediğinden anlatıldığı gibi Hacılar Kalesinden de istihkâm yapılması ve Nogaylarla yapılan anlaşmaya uymayarak içlerinden ev yapamıyanlara bir ay erteleme fırsatı verir, yine karşı gelecek olursa haklarından gelinmek üzere isim ve şöhretleri Anapa'ya yazılması için Ali Ağa'ya bir buyrultu yazıldı.

Abaza kabilesi özdenlerinden Abad Kerim Giray'ın buluğ çağına girmemiş küçük oğlu getirtilip kendisine bir kat âlâ yeni elbise giydirildikden sonra gönderilecek top ve mühimmat, topçu ve cebeci neferatı Ali Ağa'ya teslim edilip, soyun sopun anan ve atan konağıdır, diye emanet edilerek kale kapısından çıkarıldı. Henüz top menzilinden ayrılmadan Abaza eşkiyası hücum edince Ali Bey ağırlığı meydanda bırakıp ileriye özengileyip o haramzadelere karşı koydu.

«Bu kadar mal ve canı paşa babam bana konak etti. Ben de Abad evlâdındanım. İşte mal meydanda, işinize gelirse alın,» deyince eşkiya bir tarafa çekilerek Ali ağa ağırlığı alıp yola koyulmuştu.

Köyden köye gidip kalarak eşyayı emniyetle ve hiç eksilmeden yerine getirip sonra ilmühaberini alıp Anapa'ya dönmüştür. Lâkin kendisine giydirilen yeni elbiselerden ve atının yeni takımından bir eser kalmayıp

başında post kalpak ve döşünde koyun postundan bir köhne kürk olduğu halde gelmiştir. Çünkü büyüklerden biri böyle önemli bir işe tâyin olununca kendisinin ve hizmetkârlarının elbisesini ve at takımlarını yenilemek âdeti olduğu gibi konuk olduğu hane sahibinin eğer misafirine sevgisi varsa eşyasının köhnesini verip de taze ve yenisini almak bile kabile geleneği olduğundan biçare masum anlatıldığı gibi çıplak kalmıştır.

BAHADIR GİRAY VE ŞAHİN GİRAY KARIŞIKLIĞI

Şahin Giray'ın kardeşi Bahadır Giray Han Kırım'ın istilâsına sebeb olmakla kabileler arasında Batıl Giray diye adlandırılmıştı. Kabilelerden bazılarının içine girip tarafdarlar edinip fesaddan geri kalmazdı. Oğlu da Rusya'da Binbaşı olduğu için babası tarafına adamı gelip giderdi. Çünkü kabileler arasında Karındaş sayıldığından mes'eleyi gizlemek gayet ayıp olmakla soranlara:

— Fakir olduğumdan oğlum Sultan Ruslar'dan topladığı maldan harçlık göndermiş, diye cevap verirdi. Halbuki bana şu kadar akça verilirse kavga etmeden savaşsız kabileleri Ruslara bağlar teşhir ederim. Hemen söz anlar bir adam gönderilsin, diye kavilleşip alelhesap büyük sayıda para almış ve Rusya tarafından gönderilen adam hâlâ yurd içinde imiş diye haber alınınca derhal Şapsıh kabilesine adam gönderilir giden adam da talim edildiği veçhiyle yollarda rast geldiğine Rusların adamını ele geçirip esir ettirmek için kabileye gidiyorum diye söyleyip yayarak Rusya'nın adamını kaçırmıştır.

Bahadır Giray bu yüzden zafer bulamayınca:

— Ben Han'ın ve Nogay Tatarları benim halkımdır. Ali Paşa ne karışıyor? diyerek kendi taraftarlarını celp ve aldatıp yedi sekiz bin piyade ve süvarisi ile Nogay kalesi üzerine hücum edeceğini o bölgede Nogayların başbuğu olan Kethüda Bey öğrenince, top atılmadıkça bir kişi yerinden kımıldamasın, diye herkese tenbih etmişdi. Bahadır Giray da maiyetinde bulunan Tatar asilleriyle gelip kale içinde asker ve top olduğunu bilirlerse bile bir hareket göremediklerinden kaleye yaklaşıp laubalice esir bağlayıp götürmek için kayış ve kemendlerini hazırlayıp orta kapıdan yürüyüş etmek üzere kapıya 20 adım yere gelinceye kadar barut harcanmasın diye içerden hareket yapılmadı. Tam 20 adıma gelince Kethüda Beyin tenbihi üzerine sür'at toplarına ateş verilip birkaç yüz tanesi karışıklıkda toprak olmakla geri kalanı yüz çevirip firara mecbur olmuşlardır.

Bu ana kadar kılıç kından çıktığı görülmemişti. Kabileler gözünde hükûmet tarafı zaif ve mağlûp olacak görünürdü, ama bu hengamede gözleri ürküp Osmanlı Devletinin şanını tanımağa başlamışlardır. Çünkü kabileler geleneği üzere sehven veyahut hata ile bir adam birini katletse

diyetini vermeğe gücü yetmediğinden aralarında öldürme olmayıp birbirlerini esir etmekle yetinirlerdi. Bu kere başı kesilmiş ve fena halde yaralanmış bunca leşleri meydanda yatar gördüklerinde içlerine korku düşüp ağlayan çocuklarını, «Türk geliyor, kabhısab (yâni öldürür)» diye korkutur oldular. Lâkin Bahadır Giray Han da Abaza içinde bulundukça karışıklık çıkarmaktan geri kalmayacağı için Rumeli yakasına geçirilip yerleştirilmesine lüzum görüldü.

Durum Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirilince gerek kendisi ve gerek kardeşi Akgöz Sultanın bu tarafa getirtilip avutulmalarına girişilip hattâ Rumeli yakasında kendilerine çiftlikler va'diyle yol harçlığı ve özel gemi ve mübaşir gönderilmiş ise de ikisi de olmayacak özürler ileri sürüp gelmekten çekinmeleriyle biçare Ali Paşa bu kadar sıkıntı ve güçlüklerle beraber bir de bunların ortalığı karıştırmasını savunarak kabilelerin kurulu düzenini bozmasınlar diye düşünmekten kendini kurtaramamıştır. Bir taraftan da Şahin Giray ayrılmış Kırım hükümetine karşılık beri tarafdaki kabilelerin riyasetine ve başına geçmeğe çalışmakdan geri durmazdı. Koban nehrinin öte tarafı ise bu halde başka bir durumda olmakla kabilelerin de emniyeti kalmayıp kendi ricalariyle Ali Paşa Kethüdasını Anapa'da bırakıp kendisi 1198 yılı sonunda Habli adlı yere varıp bütün kabileler reisleri ve ihtiyarları orada toplanıp hepsi savunmada beraber ve birlik olmak üzere anlaşıp ahd ve yemin ettikden başka o bölgede bulunan 15.000 miktarı Nogay Tatarlariyle bile ittihad ve ittifakları gibi işler düzene konulup bitirildikden sonra 4.000 kadar kabile reisleri ve ihtiyarlar. Murad Giray Sultan ile Anapa tarafına gelerek o bölgede bulunan Nogay ile Natuhaç kabilelerinin karıştırılmasına bile girişilmişti. İşte bu ortamda Şahin Giray Çerkez ümerasından kendisine çektiği Tamgan oğlunu Taman'a çağırdı :

«Beni içinize alınız, ben artık Ruslardan ayrıldım,» demesiyle Tamgan oğlu da alıp kendi yurduna götürmek üzere iken Abazalar ve Çerkezler bağırarak Anapa'ya gelip ve Ali Paşanın Kethüdasiyle görüşüp:

— «Şahin Giray hiyle ve oyunla Kırım'ı Ruslara verdi. İçinizden bir kabilenin konak etmesine rızamız yoktur. Konak eden kabileleri de vurup yağma ederiz. Eğer Ruslardan vaz geçdiyse sen bu tarafda Paşanın vekilisin, varıp onu Taman'dan alıp doğru kaleye getiresin, biz de ittifak edip Osmanlı Devletine mahzar göndeririz,» dediklerinde Kethüda da 400 kadar yamak ve iki top ile Cemti boğazına varıp Şahin Giray'ı beri tarafa çağırıp geçirmek üzere birkaç gün orada oturup kalmışsa da yeni kale generali gelip ve Taman'dan Şahin Giray'ı alıp Rusya içine götürdüğü duyulunca Kethüda bey yine Anapa'ya dönmüştü. Şahin Giray giderken:

— «Eğer sağ kalırsam iki üç ay içinde büyük sayıda askerle gelip Çerkez ve Abazayı bir hâl ederim,» demiş olduğunu Tamgan oğlunun bazı

adamları Kethüda'ya söylemişlerdi. Bunun üzerine Şahin Giray hakkında olan emniyetsizlik bir kat daha artmıştır. Fakat Şahin Giray da Tamgan oğlunun aracılığı ile Anapa tarafına fesat sokmakdan geri kalmıyordu. Böyle olunca onun hakkında güdülen kin ve düşmanlık Tamgan oğluna yüklenmek lâzım geldi. Tamgan oğlu, Şahin Giray tarafını tutuyor diye iddia edildiğini bildiği için Anapa halkına kötülük etmekten geri durmadığından öldürülmesine aşağıda yazılı olduğu gibi epeyce uğraşılmıştır.

Tamgan oğlu Narço Mehmed Giray Bey anlatıldığı gibi Şahin Giray'ın aldatmasiyle ikide birde Çerkez serserilerinden havasına tâbi olanlara sahip çıkıp Anapa kalesi yakınlarında kaledekilerin hayvanlarını ele geçirip sürerdi. Gören ve bilenlerin biraz şeylerini alıp geriye verirdi. Akça kuvvetiyle gerçekden çaresi kolaydı. Ama Hazineden vaktiyle akça verilmediğinden iş geri bırakılmıştı. Lâkin bu hal başkalarına da sirayet ederek diğerleri dahi böyle taşkınlık etmeğe başlarsa işler güçleşir düşüncesiyle zihinler karışırdı.

Her ne hal ise Anapa'nın Hendek ve tabyalarının tamam olmasına kadar tahammül edilip tabyalar tanzim ve köprüler kazarak kapılara kilid konularak istihkâm işi bitince Narço Mehmed Giray'ın kovulup cezasının verilmesine bakılacak zaman gelince yine bir gün her zaman yaptığı gibi gelip ve top altından hayvanları alıp gitmek üzere iken kale halkı dışarı koşup ok ve tüfek atarak kaçırdıklarının ardından Ferah Ali Paşa derhal yiğitliği ve cesaretiyle meşhur olan Taman'lı Veli Can Ağa adlı kimseyi gizlice çağırıp kabile âdeti üzere yemin ettirip inandıktan sonra Paşanın mal diye sayılacak bir şeyi olmadığından ele geçen tirkeşini ona verdi. Sonra hakkında pek çok inayetler için çalışacağını vaad ederek Veli Can Ağayı kandırıp bir gece Anapa civarındaki Karyelerin birinde Narço Mehmed Giray'ı yakalattırıp ve gece gelip haber vermek üzere karar vermişler. Paşa bu işden kimseyi haberdar etmeden Veli Can Ağa her ne vakit gelirse kale kapısını açmak üzere Yeniçeri zabitine bildirip ağzını sıkı tutmasını tenbih edip tekrarlamışdır. Anlatıldığı gibi Veli Can Ağa Mehmed Giray'ı yakalattırıp ve gece gelip haber vermekle tahminen saat 6 da Kavasbaşısı Kürk Ömer ve Başçavuş konakları gezip, filân gelsin, filân kalsın, diye adam seçtiklerinden bütün kapı halkı Paşanın yine şaşılacak garip bir işi vardır, diye merak edip paşa kapısına geldikleri zaman Paşa, seçilenleri hemen Kethüda beyin konağına göndermekde idi. Kethüda bey ise hepsinin nefret ettiği kimse olduğundan seçilmeyenler gitmeye heveskâr olmamışlardı. Ancak ne olacağını bilmedikleri için de merakta kalmışlardı. Tertip olunan fedailerin tamam olduğu paşaya haber verilince Kethüda beyi çağırıp emrini kulağına söyleyip dua ettikden sonra orada işe yakın olmak için başka adamlariyle kale kapısına varıp kapıyı açıp gidecek olanlara: «Zinhar Kethüda beyin dediğinden

çıkmayasınız,» diye tenbih edip çıkardı. «Açıkdan bir kişinin gitmesine, ayrılmasına izin yokdur,» diye kale kapısını kapattı. Sonra büyük tabyaya çıkıp etrafa bakınırken kuzeyde Çerkez köyü içinden ateş ışığı görünmekle hemen ardından dokuz tabyanın her birinden toplara ateş ettirin ve yamaklar ve halk uyanıp da tabyalara geldikleri vakit silahlı yamaklara ve halka, «Şu ateş görünen yerde Kethüda bey Tamganoğlu ile cenk ediyor, beni seven yardıma koşsun,» diye herkese nutuk verince herkes seve seve birbirinin ardından kaleden çıkıp tam işin kızıştığı zaman yetişerek Mehmet Giray'ın adamları kaçmışlarsa da kendisi ve 6 beyzade tutulup güneş doğarken kaleye getirdiler.

Ali Paşanın o vakit bir adet samur kürkü kalmış, derhal kethüdasına giydirip Veli Can ağaya da vadi üzere tirkeşini ve beden kürkünü verip kendisi hırka ile kalmıştır.

Bu eşkiyalar Paşanın huzuruna getirilip katl ve idamları emrolununca elbise ve zırhları kana bulanmasın diye çıplak etmeğe başlamışken Yen Narço beye asla korku ve telâş gelmemiş, hatta bir tanesi soyulurken ağlayıp titreyince Narço bey kızarak:

«Ayıptır! Niçin böyle telâş ediyorsun? Eşkiyalığın sonu budur. Bunu önceden düşünmek lâzımdır,» diye ağır söylemiştir.

Böylece birisi göz önünde katl olunup başkaları da katledilmek üzere soyulurken Paşanın gizlice verdiği talimatla tercüman Mehmed ağa ağlayarak:

«Efendim, Mehmed Giray'ın güzelliğine ve yiğitliğine merhamet buyur ve esir edip İstanbul'a gönder. Değer bahasını alıp başkalarına ibret olsun» diye rica ve şefaat ettiğinden suçu affolunarak güya İstanbul'a gönderilmek üzere limanda mevcud gemiye gönderilir. Bütün ümera ve sipah özdenleri gelip bundan sonra bunlardan ve başkalarından bu gibi hırsızlık, uğursuzluk çıkmaz ve eden olursa hepimiz davacıyız. Hakkından gelinmek şartiyle bunlar affedilip salıverilmelerini rica ve şefaat etmeleriyle sebilleri tahliye olmuştur. Lâkin yemin hususunda Narço Mehmed Giray'ın epey tartışması olmuştur. Şöyle ki:

«Bundan sonra kalelinin ve kale dışında bulunan Nogay kalesi halkının, ada karyesi halkının malına, evlâdına ve ailelerine düşmanlık etmeyeceğim, hiç bir gün zarar ve ziyan vermiyeceğim» ve paşa tarafından her ne vakit istenilirsek gelip dostuna dost düşmanına düşman olacağıma ve Şahin Giray'a gitmeyeceğime ve yurda dair söz söylemeyeceğime şu kitab üzere el koyup yemin ederim,» diye yemin teklif olununca önce çekinmiş:

«İkide birde senin kanını bağışladım diye yeminlerinizi çekmekden ve yalancı defterine geçmekden ise ölmek bence hayırlıdır. Şahin Giray

süt kardeşimdir, hediyelerini almak için elbette kendisine giderim. Buna yemin edemem,» demişti. Böyle olunca başkaları araya girerek işin ortasını bulalım demişler ve Şahin Giray mes'elesi müstesna tutularak fakat her ne vakit giderlerse Paşa'ya haber vermek şartiyle başka maddeler üzerine yemin etmiş ve hakikaten ondan sonra yemininde durmuş olduğunu Hasan efendi rivayet eder.

ENDERUN ÇUKADARİYLE GÜMRÜK KÂTİBİNİN ESİR OLMASI

Bir Enderun çukadariyle gümrük kâtibi Sakızlı Ahmed efendiyi Zan oğlu Mehmed Giray beyin kabilesinden bazılarının alıp esir ettiğini elçi gelip haber verince Ali Paşa kural üzere hediyesini verip elçiyi geri gönderdikden sonra kethüda beyi çağırıp kulağına bir şey söyledi. Derhal kethüda dışarı çıkıp konağına vardı. Hemen yamaklardan bir çoğunu etrafına toplayıp toplarını tanzim etti:

«Ölüm eri olup esir mal ve ganimet isteyenler yanıma gelsin,» diye bağırdı.

«Neresi talan edilecek?» diye soranlara:

«Zan oğlu Mehmed Giray'ın köyünü basıp hanesini harab etmek ve mal, ayal ve eşyasını yoldaşlarıma bahşetsem gerekdir. Zira iki nefer gedikliyi tutturup esir etmiş,» diye durumunu yayınca Mehmet Giray'ın tarafdarları acele Paşa'ya gelip:

«Aman efendim, Mehmet bey kaleye yakın yerdedir. Varalım anlatalım, onda ise esirleri alalım. Kethüda beye rica buyurunuz dursun.» diye yalvardıkları zaman Paşa her ne kadar rica yollu haber göndermişse de fayda vermeyip kuvvet toplamakdan geri kalmıyordu. Hakikaten bu kızgınlıkla kaleden dışarı çıktığı halde nereye giderse berbad ve harab edeceği geçmişde yaptığı işlerden ve bu cesareti göstereceği tecrübe edildiği için kale ihtiyarları ve ocaklısı Zan oğlu tarafına gizlice haber gönderip:

«Esir nerede ise bulup çabuklukla kaleye gönderin. İşte deli geliyor. Aman acele etmek lâzımdır. Durumu sonra size anlatırız» demeleriyle biçarenin zaten bir şeye katıldığı yoktu. Ancak kabilesi eşkiyasından bazılarının işi olduğu halde kethüda gelirse köyünü harab edeceğini anladığından yarınki gün efendimiz esirleri benden ister, diye bir gün mehil ile aman dilemişti. Kendisine öylece mehil verildi. Yurd âdetleri üzere esirleri muhafaza ederek ertesi günü kaleye getirip teslim etmiştir.

«Ferah Ali Paşa her işini işte böyle latif hilelerle akıllıca düzenleyip bitirirdi,» diye Haşim efendi rivayet eder.

NOGAY TATARLARININ DÜZENİ

Anapa yakınında yerleştirilmiş olan Nogaylar, elde ettikleri sade yağ ve tuttukları balıkları satmak ve bazen yövmiye ile amelelik eylemek üzere Anapa'ya gelip gittiklerinde daha önce Babadağı ordusunu yağma edip de almış oldukları eğer ve gümüş biniş ve başka şeyleri pazara getirip az bir para karşılığında satarlardı.

Bir gün elmas köstekli bir altın saati 12 kuruşa sattıkları zaman ağalardan biri alıp Ali Paşaya gösterince «Böyle düşmana yardım eden, müslümanlara fenalıkları dokunan kimseler olup sonra Rusya gibi zorlu desiseci bir devlete bile itaat etmeyerek Heyhat sahrasından yolculuk edip bu kadar nehirleri köprü olmadığı halde geçen peri görünüşlü halkın ele getirilip bazı hakların istenmesi itaat etmelerinin te'dip ve terbiyesi nasıl olabilir?» diye Ali Paşa düşünceye dalmış ve zihninde şu neticeye varmıştı:

Tatarlar aslında ele avuca sığar bir kavim değildir. Ama sultanlarına, mirzalarına bağlılıkları fazla idi. Şöyle ki: Sultan ve mirzalarından biri boza keyfiyle Tatarlardan birine silâh çekse üç kere vurmadıkça eğer Tatar el kaldıracak olsa katli vacib olurdu. Eğer üçden fazla ateş eder de Tatar yine sağ kalırsa o vakit o bile sultan ve mirzaya el kaldırabilir diye çok eski Cengiz kanunları varmış. Böylece kendi içlerinden subay nasbolunduğu halde ele avuca gelecekleri ve disipline alınabileceği düşünülerek mirzalarından otuz tanesi ağa ve otuz kethüda ve ulema nasbolup Koban muhafazası adiyle ağalara kırkar, kethüdalara 30 ar ve alemdarlarına 20 şer ve neferatına 7 şer akça verilmek üzere İstanbul'dan beratları getirtilip her cuma günü 1.000 neferle Anapa divanında toplanmaları düzene konuldu. Bu mirzalara beratları verilip hil'atları giydirilip sonra yerli yerlerine gönderildiler.

Çünkü 30 mirza mirzalıkdan çıkıp da ağa olmalariyle mükâfat ve mücarat konusunda başka Osmanlı ordusu asker sınıfları gaibi şartlarla kanun altına girmiş oldular. Aldıkları emir gereğince her cuma üç ve bazen 4.000 süvari ile Anapa divanında bulunurlardı. Bu suretle Nogaylar da disiplin altına alınıp gerçekden az sayıda iseler de sonra Rus seferinde bayraklariyle kaleye gelip şahadet şerbetini içinceye kadar can verircesine savaşmaları bu tedbir ve tasarrufun meyvasıdır.

ÇİNGENELERİN DÜZENİ

Her kavim arasına bir yolunu bulup girerek cizyedarlar tarafından araştırılmayarak nesli yadırganmaz, adı çirkin olan çingenelerin, başka Tatarlar ve kabilelerden ayırıp ortaya çıkarılmasının çaresini Ali Paşa düşünür ve tasarlardı. Kapucular kethüdası böyle önemli meselelerin icra-

sında yeterli olduğundan onu çağırtıp durumu gizlice anlatıp cizyedar nasbetti. O da gizli talimat üzere İstanbul'dan gelmiş olan demirci çingeneyi çağırıp:

«Padişahımızın çingene kullarına vezirler, mirmiran, mirliva ve zabitan-ı askeriyeden bir ferd taarruz edip karışmasın. Bütün işlerini cizyedar ve çeri başıları aracılığı ile görülmek üzere birçok hat-tı hümayûnlar çıkarıldığına göre çingenelerden serbest bir millet yokken böyle ayaklar altında sürünmeleri lâyık değildir. Sana Paşa huzurunda bir al çuka biniş giydirip çeribaşı nasbettirsem ve et, ekmek tayinatı verdirsem şimdi ne kadar çingene bulabilirsin?» deyince:

«Bu ihsana mazhar olursam 1.000 çingenenin defterini verir ve kendilerini gösteririm,» deyince:

«Derhal bir arzuhal yazdırıp divana takdim et. Bizler de şefaat ile yürütürüz,» dedi.

Demirci çingene böylece bir arzuhal yazdırıp divana takdim edince resmî olarak paşanın yanında bulunan ağalar da tavsiye ederek Paşanın tasarladığı işe müsaade olundu. Çeribaşı nasbolunup kapıcılar kethüdasının da cizyedarlığı yürürlüğe girdi.

1197 yılı muharreminden toplamağa başlamak ve 100 paradan fazla haraç alınmamak ve çingene fıkaralarına harçlık lâzım gelince ağaları tarafından verilmek talimatı çeribaşılarına tenbih olundu. Ve meydanda çingene görülmezken umulduğundan fazla çingeneler zuhur etti, diye Haşim Efendi rivayet eder.

Çingeneler asla medeniyet şartları altına girmez bir millet demek olup Avrupa ve Asya'da bunca medeni milletler içinde bulundukları halde yine medeni olmağa yanaşmazlar. Bunların aslı, dillerinin yakınlığı ve benzerliklerine göre, Hindlilere benzer. Hindistan'da yerleşmiş bir toplumdan kol salıp arttıkları başlangıçda anlatılmıştır. Ali Paşanın bunları meydana çıkarması kitabın başlangıcında beyan olunduğu üzere bir yerde yurd edinip medeni olan millet sınıf sınıf ayrılarak her biri bir türlü işde kullanılmak lâzım gelip Anapa'da bulunan müslümanlar ise askerlerden ibaret olduğundan böyle küçük ve aşağılık işleri gördürmek ve bu suretle imar ve medeniyeti kolaylaştırmak düşüncesine bağlamak gerekdir. Aşağıda anlatılacağı gibi Ermenilere ayrıca bir mahalle kurulması da yine şehirce gerekli işlerin kolaylığı bakımındandır.

ERMENİ MAHALLESİ YAPILMASI

Akıl yolu ile çingenelerin işi düzene konulunca nöbet Hıristiyanlara geldi. Gedikliler Paşa'nın gizli talimatı gereğince terzi, kürkçü ve sarraf başıları çağırıp:

«Hiç sizde din gayreti yok mudur? Çingenelerden utanmazmısınız? Paşa Efendimize bu kadar hizmet ettiniz. Burası bir yeni vilâyettir. Siz de toplanıp kale dışında bir bağımsız mahalle kurup bir kilise inşa edin. İzin isteyin, biz de yardımcı oluruz ve bunda kusur etmeyiz. Efendimiz de izin verirdi,» deyince Ermeniler de toplanıp arzuhal verip izin aldılar.

Bundan sonra anlatıldığı gibi bir Ermeni mahallesi ve kilise yapınca günden güne Anapa'nın şenliği artmıştır. Bir kale varoşunda Hıristiyan reaya oldu mu böyle serhad hizmetinde güçlük çekilir diye bu işin de yoluna girmesinden Ali Paşa memnun olup teşekkür ettiğini Haşim Efendi rivayet etmiştir.

ANAPA'DA KUYULAR KAZILMASI

Anapa'da han, hamam ve dükkânlar yapılıp da şen ve abadan olmakla ziyade su sarf edilmeğe başlandı. Halbuki tatlı suyun kale dışında akan Buhar nehrinden getirilmesi gerekiyordu. Böylece bazı kabileler halkı ile iş icabı düşmanlık çıkınca sakaları tutup hapsediyorlar, barışınca da istenilen ne ise değiştirilirdi. Bu gibi güçlüklerden kaçınmak için herkes evi önünde kuyu kazsın diye emir çıktı. İlk önce Paşa'nın adamları işe başladı. Kuyudan tatlı su çıkınca kurban keserek, fena bulmaz bir hayra erişdim, diye sevinip yiyecek şeyler verdiklerini görenler derhal birbiri ardından kuyu kazmaya başladılar. Bir ay içinde 30'dan fazla ikişer üçer kulaç derinliğinde tatlı su kuyuları açıldı.

İşin garibi şu ki, bazılarının kurtuluş eseri olmak üzere aslında kuyu olan yere tesadüf ederek bir bir buçuk kulaç aşağıda mermer kuyu bileziği üzerine rastlayınca çok eskiden büyük bir şehir olduğu ve çok zaman harab kalmakla ot bile çürüyüp toprak olmuştu. Esası böyle yer altında kaldığı anlaşıldığından tüccardan biri de gümrük altında deniz kenarında bir iki adet Seylan taşı bulmuş olduğundan derhal antikacılar ortalığa gelip çapa ve tekne tedarik ederek yerleri kazıp araşdırmağa başladılar. Her gün birçok şeyler çıkarılıp üzerinde kuş resmi kazılmış mühür taşları gibi eski eserler bulunup Hıristiyanlar her tanesini beşer kuruşa ve bazen daha fazlasını ödeyerek alırlardı, diye Haşim Efendi rivayet eder.

FERAH ALİ PAŞA'NIN BAZI MUVAFFAK OLMUŞ ESERLERİ

Yukarda anlatıldığı gibi Çerkez topraklarında tuz bulunmadığı için ilk önce Anapa'da tuz sıkıntısı çekilmişti. Kabileler halkı sebze yemediğinden biber, pirinç, bakla, mercimek, fasulye çeşidlerini İstanbul'dan getirtmek lâzım gelirdi. Bundan başka değirmen de olmadığı için buğday

bile dışardan gelirdi. Sonra Anapa'nın ticareti genişleyince her şey çok miktarda bulunurdu. Önceleri epeyce zahmet çekilip hattâ bir kere İstanbul'dan gelmiş olan un katılaşarak çuvalından çıkarılmayacak dereceye geldiğinden ufalanıp tuz da bulunmadığından deniz suyu ile yuğrulup pişirilince kerpiç şeklinde bir ekmek ortaya çıktı, sofraya getirildi.

«Acaba Paşa Efendimiz için başka has ekmek bulunamaz mı?» diye ağalar birbirleriyle söyleşirken bir ağa birkaç adamlariyle beraber kapıdan içeri girip hemen sofra başına gelip dedi ki:

«Kayseri mansabında idim. Oradan azl ile uhdenize Niğde tevcih olunmuştur. Anlamında bir kapu kethüdası mektubu ile çukadar gelince oradan hareket edip mansabımıza bir merhale kalınca arkadan diğer çukadar gelip mansabınız Rumelide Köstendile tahvil olundu, diye yolumuzu değiştirdik. Oradan da yola koyulup Gelibolu eteklerine geldiğimizde, mansabınız Kars canibine tahvil olundu, diye geri döndük. Kısacası bir yıl at üstünde mansab arayıp bulamadıkdan başka Türklere maskara olduk. Bazen çoban kulübesine razı oldum ise de bulamayıp işte bu gördüğünüz kafadarların kışın en şiddetli günlerinde ovada aç ve yardıma muhtaç geçip giderek, ey herkesin rızkını veren Allah, bundan sonra her ne türlü yiyecek verirsen şudur, budur, demeyip yer ve şükrederim, diye ahd ettim. Allah'a şükürler olsun bugün bu nimeti verdi. Buyurun yiyelim kafadarlar,» diye ekmeği yüzüne gözüne sürerek yemeğe başlamıştı.

Bu durum, Anapa'da bazı güçlüklerle karşılaşan askerlere büyük bir ders olmuştur.

Sonra Anapa'da yel değirmenleri ihdas edildi. Sıkıntıdan kurtulmuşlar, çarşı fırınlarında ve mahalle evlerinde (kalaç) tâbir edilir Ayasofya çöreği biçiminde gayet has çeşnili ve beyaz ekmek yapılıp bir okkası iki paraya satılmıştır. Değirmen yapıldığını kabilelerden işitenler dalga dalga gelip un öğüdülmesine şaşarlardı.

Bu suretle ekmek ve un fazlasiyle bulunup ancak pirinç ve fasulye çeşidlerinin bir yıllığı İstanbul'dan getirilirdi.

1198 yılı için İstanbul'dan yüklenip Anapa'ya gönderilmiş olan geminin Sinop'a geldiği haberi Anapa'ya varmıştı. Hava muhalefetinden henüz çıkıp gelemediğinden gerçekten Ali Paşa ve adamları pasta yemeğe de alışıp akşamları sofrasında yüz yüzelli kadar misafir bulunup kilerde ise çeşidli zahireden eser kalmadığından Ali Paşa epeyce sıkılmıştı. Onun bu halini Enderun ağaları görünce hepsi birlik olup:

«Efendim, bundan sonra yiyecek bakımından bizim için üzülmeyin. Kabileler bile pasta yemeğe alışmışlar. Misafir olursa hepimiz pasta yeriz. Efendimiz için ise başkaca ekmek, kalaç hazır ederiz» dediklerinde Ali Paşa sevinerek adamlarına dualar edip:

«Kalaç tedarikine hacet yokdur. Ben kendimi asla ayırmam. Siz kafadarlarım ne yerseniz bana o yeter,» deyince adamları:

«Allah'a hamdolsun, velinimet efendimizin hayırlı dualarına eriştik,» diye şükürler ederek hemen hazırlanan darıyı terbiye ile pasta pişirilip yenmeğe başlanmıştır. Lâkin bu kadar adamlariyle birlik ve beraberlik içinde serden geçmiş ve tam fedailik halinde bulunmuş iken lâzım gelen zahirelerin vaktiyle İstanbul'dan gönderilmesinde bazı mertebe kusurlar olduğundan ve bir taraftan da rüzgâr ilerlemesine engel olduğundan üzüntülü ve kalbi kırık olduğundan vekilharcını çağırıp:

«Çarşı tüccarlarından bir mikdar akça çekip bu akşam ağalara yetecek kadar helva pişir, ama asla hazinede ve adamlarımda akça olmadığını kimseye duyurma» diye tenbih ve te'kid etti.

Vekilharç da bin bir güçlükle bir az akça çekip borçlanarak helvayı pişirip hazırladığını Paşa'ya haber verince:

«Ölmüşlerin ruhlarını şad edelim. Saray içinde olan camie hazır olun,» diye cemaati davet için çavuşlar seslenince herkes gelip helva yedikden sonra bu camide namazlar kılınıp sonra Ali Paşa posta geçip Şeyhane zikre başlayıp 70.000 kelime-i tevhid çekildikten sonra Fatiha denilip münacat ve tevcihat ile son verildi.

Şehir içinde Gülbank tekbiri işitenler «yine şeyh babamız yarın keramet göstereceklerdir» diye sabah erkenden iskele başına indiler. Bazıları da denize bakan Derviş tepesi diye anılan yerde tabya eteğine çıkıp, elbette bugün birşeyler olacak diye beklemeğe başladılar.

Haşim Efendi der ki:

Bu halde paşa, beni de yanına çağırıp «Sinop tarafından gemimiz geliyor. Hattâ bize vezaret tuğu getirdiği verilen sancak göründü» diye dürbünü elime verdi. Ancak bakıp bir şey göremedim ise de Paşanın kerameti işi olarak elbette geleceğini anladım. Hakikaten o gün saat dokuz sularında paşanın işaret buyurmuş olduğu kerteden gemi gözüküp binden fazla asker ve kimseler iskele başına toplanıp sefine geldiğini gördüler. Gelen geminin istenilen ve beklenilen gemi olduğu öğrenilip reis ve gemicilerine nasıl geldiniz diye sorulunca Fatiha-i tevhidin okunduğu gecenin saat ikisinde müsaid rüzgâr çıktı. Sinop'dan hareketle emniyetle ve sağ olarak geldiklerini söylediler.

Bu durum da Ali Paşa'nın kerametlerinden biri sayılmıştır. Başka gizli kerametleri işledikleri kaleme alınmak lâzım gelse kimse inanmayacağından açıklanmayıp ama bu mes'ele adamlarının ve ahalinin malûmu olduğundan ispatı boşuna ve güç bulunduğundan cerideye geçirildi. Ve böyle ahiret yeri gibi düşman karşısında ve alışılmamış kabileler ortasında tehlikeli bir yerde oturup da zevk ve sefadan el çekmesi, adamları da

yerlerini yurdlarını terk edip atlar ve dibalar giyerken efendileri uğruna çıplak kaldıkları halde can ve başlarını ortaya koyup yerlerinde sadakatle bağlı kalmaları Şeyh Ferah Ali Paşa'nın açık kerametlerinden olduğunda şüphem yoktur, diye Haşim Efendi yazıp açıklıyor.

Keramet kâh herkese görünür. Kâh gök yüzünde kaybolup (**Evliya-i tahte kubabi lâ ya'rifühüm gayri**) hadis-i kutsisine uygulayınca Allah'ın bildiği hakikatlere bağlı olduğu halde Ali Paşa'nın bu hizmetleri pek büyük muvaffakiyet ve belki de ayniyle keramettir. Zira kendisi dervişliği, devleti, vatanı hakkında olan gayreti sebebiyle doğru neticelere yaklaşmak için bu kadar zahmet ve güçlüğü ihtiyar etmiş olsun ama bir kimseye bağlanan sınıfının bıkkınlık sırasında bile arzular peşinde olmaları adetken böyle fakirlik içinde bütün kapısı halkiyle kendisine inanan bu insanların onu nasıl hoşnud edip de aferin ve öğmesine ve beğenmesine mazhar oluruz diye çalışmaları ve fedakârlıklar gösterip üstün derecede bağlılık ve sadakatle etrafında olmaları işitilmemiş bir durumdur. Sadakat derecelerini anlatmak için Haşim Efendi bir hikâye nakledip der ki:

Paşa bir birlikde yemek yiyelim diye bana emretmekle yemekden sonra Enderun Çavuşu huzurda ayağa kalk diye yüzüne karşı söylediğine şaşırarak her ne hal ise utanarak zaruri ayağa kalkdım. Çavuş hemen kahve fincanlarını alıp dışarı çıktı. Paşa da türlü lâtifeler ile yüzleri güldürmekte iken sükût edip ne oluyor diye düşünceye daldı. Ben de belki bir düşüneceği vardır, meşgul etmeyeyim diye dışarı çıkmıştım.

Daima Silâhlı olarak hizmet gören Enderun ağaları yemek yedikden sonra Paşa'nın yanına girip yalnız oturduğunu gördükleri anda geriye dönüp bu akşam Efendimizin muhafazasına kimler tâyin olunmuşdu, diye baş çavuşa sordular. O da beni göstermekle derhal yakamdan tutup meydana getirerek birbirlerine bağrışarak fakiri katl ve idam edeceklerken başka dostlar yetişip bu adam olup biteni bilmez. Bu defalık affolunsun ve durum kendisine söylendikten sonra kusur işlerse cezalandırılır, diyerek güç halle fakiri ellerinden kurtardılar. Bundan sonra silâhını yanına alıp ve Paşa Efendimiz izin verirse bile dediğine bakmayıp bizlerden birimiz bulunmadığı halde huzurundan ayrılmamak üzere yemin ve ahidde bulundurdular.

Meğer bir tarafımız Taman Tatarları, bir tarafımız yeni Müslüman olmuş kabileler olup Ruslar da yakın olmakla şayed biri gelir de Efendimize zarar erişdirir diye korkarak uyku ve rahatlarını bırakıp Paşa'nın muhafazasına kalkmışlar ve aralarında böylece ahidde birlik olmuşlar imiş. İşin garibi şu ki, Paşa işin aslını bildiği halde fakire de muhabbeti berkemâl iken yakamdan tuttukları halde bir şey demeyip karşıdan seyrederdi.

İşte Ali Paşa böylece pek çok çileler çekmişse de büyük hizmetlere de muvaffak olmuştur. Anlatıldığı gibi Soğucağı imar ettikden sonra Anapa'yı yeniden kurmasından başka kabileleri de kendine çekip çevirip düşman karşısında gerektiği zaman işe yarayacak yeteri kadar kuvvet toplayabilmiştir.

Haşim Efendi, Ali Paşa'nın bu yolda tasarladığı şeyleri şöyle nakleder, dermiş ki:

«İnşallah vaktiyle Rusya seferi açılıp da bana haber geldiği anda bir dakika durmayıp sefere gideriz. Çünkü gerek ben ve gerek adamlarım pasta yemeğe alışdık (gumul) ki bal ile yoğrulmuş darı unundan ibaret olarak bir okkası bir adama bir ay kâfidir. Bununla idare olup başka zahire nakline muhtaç olmayız. Bu suretle top ve cephanesiz cirid atlı olmak ve her nefer en azından dört atı yedeğine almak üzere kale ve yurd muhafazasından başka adamların ve adamlarının evlâd ve akrabaları ve onların adamlarından başı bağlı ve eğitim görmüş on bin nefer ve akrabamız olan Şabsih ve sair kabilelerden 20.000 ve Tatarlardan 10.000 yetişkin iyi süvari seçilerek Anapa'ya dört saat olan Taman adası sınırı olan Koban Nehrine varınca kabilelerin eğerleri kuru kaltakdır, bir iki kat keçe koyup üzerine bir keçi tulumu koyarlar. Bu gibi seferlerde o tulumu şişirip üzerine binip nehirleri geçerler. İşte böyle tulumla Koban nehri geçilir. Temrek, Aco kalelerinin Eke Pazarı, Köm Kale ve Kızlar Kalesinin varoş ve köylerini yakıp yıkıp asla esire itibar olunmamak ve ganimete bakılmamak ve tabur önüne durmamak üzere Tıgan Nehrine gidip Kamış kaleleri denilen yerleri yaktıktan sonra Tıgan'ın yukarı tarafından geçip Geyve ve Braşov adlı kaleleri ve şehirleri ve etrafında harab edip yıkarken Kırım toprakları 150 saat açığımızda kalır. Ruslar Amman'a gelip ilerleyen kuvvetlerimizin geri çekilmesini yalvarmağa mecbur olur. Ancak ele geçen toprak geri verilmedikçe, Osmanlı Devletine ettiği kötülük ve açtığı rahneye karşılık mükâfat etmedikçe bir adım geri atmamak tasarıları düşüncesinde dolanır. Hemen Cenab-ı Hak memur olduğum hizmetin sona ermesini müyesser eyleye,» diye dua edermiş.

Çerkez kabileleri şimdiye kadar savaş ve ölüm hengamesi görmedikleri için bu yolda Türk askerini kendi görüşleri ve kavilleri ile kendilerinden fazla beğenirler. Bunun üzerine Türk askeri ile karışdırılıp eğitime muhtaçtır. Fakat vali muktedir olup şöyle ki: «Kısa zamanda Trabzon'dan istediği kadar asker celbedebileceğini kabileler bilmeli ve gözlerinde bu iş büyümelidir ki, yüksek bir güven ve içdenlikle hizmet yapılsın. Böyle bir izlemle üç yıla kalmaz başka beldeler gibi disiplin altına alınıp şer'i aşar ve başka rüsumlarla mükemmel bir vezir dairesi halkıyla kendisini idare ettikden başka Osmanlı Devletine de epeyce gelir sağlanır. Dağıstan tarafına yol açılıp etrafında olan kabileler de elde edilip. Osmanlı Devletine katılarak Osmanlı Devleti yağma ve çapul aske-

rine sahib olur. Bu suretle Ruslar sulhu kaldırınca bir taraftan Osmanlı ordusu bir taraftan bunlar, saldırılarak fimennehü taalâ galibiyet kazanılır. O vakte kadar kabileler halkı eğitimle tabur savaşında bile ilerleyip güçlenirler,» dermiş.

Lâkin aşağıda ayrıntıları ile anlatılacağı gibi devlet vükelâsı muamelâtı bu tedbirlerin alınmasına engel olmuştur. Şöyle ki:

Ferah Ali Paşa din ve devlet uğruna bütün varını vermiş, mal ve eşyasından başka bütün elbise ve örtüleri bile bu yolda feda ederek kalender bir kıyafete girmiş iken:

BEYİT

Şeb-i tarih ve fim-ü meve ve girdabı çinin hail
Geca danend hal ma Sebikbaran Sahilha

Uyarınca rahat köşesinde nimet içinde nazlanıp da Anapa gibi tehlikeli bir adada çile dolduran askerlerin halinden habersiz olan bazı devlet ricali:

«Ali Paşa iki kalenin muhafızı ve koca bir Çerkezistan toprağının serdarı olmak sebebiyle eline geçirdiği bu kadar güzel köle ve cariyelerden başka genç bâkirelere sahib olmuştur» diye boş hayallerine kapılarak esir takdim edeceği ümidinde bulundukları halde bir hediyesine nail olamadıkları Ali Paşa'ya gücenip hakkında fesad işlemeğe başlamışlardı. Bu havali Trabzon Valisi bulunan Canikli Hacı Ali Paşa'nın idaresi altında olup Hacı Ali Paşa ise bu taraflara tamamen kendi oğulları ve adamları elinde olmasını ve onların elile imar olunmasını istediğinden Ferah Ali Paşa'nın gösterdiği bu muvaffakiyetleri çekemezdi.

Gerçekden Halil Hamid Paşa gibi bazı devlet erkânının Ferah Ali Paşa hakkında iyi düşünceleri yüksek ölçüde idi. Birinci cildde anlatıldığı gibi 1198 yılında kendisine vezaret rütbesi tevcih edilmişti. Karşı çıkanlar ona sahip çıkanları bile suçlamaya başlayıp İstanbul'a yazmakta olduğu bazı arzlarına müsaade ettirmez olmuşlardı. Hattâ Koban Nehrinde Mersin ve başka balık cinsleri çıkıp pek çok da havyar hasıl oluyordu. Bu nehrın gerçekde yarısı bizim yarısı Rusların ise de Ruslar kabilelerden korkularından avlanamıyorlardı. Taman muhacırları Anapa'dan gidip balık avlıyorlarsa usulünü bilmediklerinden usta avcılara ihtiyaç vardı.

Bir gemi tuz ile balıkhane ocağı hasekilerinden bu işi bilir bir adamı emaneten görevlendirip Anapa'ya gönderildiği takdirde önümüzdeki yıl 20.000 kuruş kazanılır diye İstanbul'a arz ve telhis edince aleyhinde bulunanlar Ferah Ali Paşa o tarafa gittiği gündenberi balık avlattırarak rüsumatını alıp cebine atarak gerek Anapa gümrüğünden ve aşarından

ve gerek bu gibi resimlerden Karun gibi zengin olduğunu saklamak için şimdi işe başlayacakmış gibi görünerek istekde bulunuyor yollu Ali Paşa hakkında kötü düşünceleri davet edecek sözlerle Osmanlı Devletine hakikaten hayırlı olan tedbir ve uyarmalarına müsaade ettirmemişlerdir. Ve Koban kıyılarında Labe adlı yerde birbirine yakın gümüş ve altın madenleri olup Ruslar Azak'ı istilâ ettikten sonra Abazalara sevdikleri hediyeleri vererek beşer onar Ruslar gelip bu yerden cevher alıp işin sonundan kuşkulanan kabileler Rusların hiyle ve desiselerini öne alarak eşya ve adamlarını yakalayıp esir etmeğe başladıkları için Ruslar da oradan vaz geçmeğe mecbur olmuşlardı, diye Ali Paşa'ya haber verildi.

Ali Paşa bu madenlerden birer mikdar cevher getirtip muayene ettikden sonra Osmanlı Devletine bir hizmet olur düşüncesiyle Darbhane de çeşni tutulmak üzere bir mikdar cevher yollamıştı. Bu madenler dağlara yakın ve Koban kıyısında idi. Odun ve kereste çok olduğundan kayıklar yapılarak Koban ile Anapa'ya nakli kolay olacaktı.

Bu yazı İstanbul'a gelince umulanın tersine ve aksi düşünceler hatıra geldi. Şöyle ki:

Ali Paşa'nın yazısında şimdiye kadar büyük sayıda hazineden para harcandı ise de bihamdullahü taalâ 150 000 savaşa ve döğüşe yarar kabileleri şevketli efendimize elde edıp bağladım, diye iftihar ederek yazdığı durum aslına uygun ise de şimdi madenin çıkarılmasına izin verilecek olursa nasıl karşı konulur, ne yolda çaresi bulunur? denilmekle bu iş de susulup geçildi. Ali Paşa'ya cevap bile yazılmadı.

Haşim Efendi der ki: Buna izin verilmeyeceği daha önce Ali Paşa'nın hatırına gelmişti. Gerçekden izin verilmezse bari devletin ileri gelenleri bilsin diyerek arz etmişti.

Ali Paşa bu gibi muamelelerden kırılmıştı. Çünkü: «arz ettiklerine müsaade alınmıyor. Devletin emniyet ettiği bir zat muhafız tayin edilsin. Bu sadık kulunuza bina ve nüzül eminliği verilip gönderilsin ve eğer buna da müsaade olunmazsa kaleyi boşaltıp ahalisini Anadolu'ya geçireceğini kendim kabilelerin içine karışacağımı muhakkak bilesin,» diye Kapı kethüdasına yazınca Şatır Hüseyin Ağa kapıcı başılık rütbesiyle bina ve nüzül emini: «Lâkin eline 25 akça verilip ve bu akçadan yövmi 20 kuruş da kendisine maaş olarak verilmiş olup bu suretle bir yıllık maaşı mezbur meblağdan düşülünce memuriyetin idaresi için geri kalan 5300 kuruş sermaye kalıyordu. Bununla bir yıl içinde Anapa'nın hangi işini görebilir?» diye şaşılıp garib görülerek tekrar arz edilip istenilerek 5.000 kuruş daha verilmişti.

Denilebilir ki, Çerkez topraklarında gerçekden her ne kadar koyun ve keçi çoksa da kabileler halkı sebze yemeyip et yerler ve misafirlerine de et yedirirler. Binaen aleyh mahsülleri olan koyunları ve ziraatle uğ-

raşanları da işe yarar öküzlerini satmadıklarından Hüseyin Ağa nüzül idaresinde zahmet çekip daima lagar ve iş görmez öküzleri toplayıp tedarike muhtaç olmuştur. Bir öküz en azından beş kuruşa satılsa onun her okkası sekiz paraya geliyordu.

Böylece sadıkane bir senelik defteri tutularak İstanbul'a takdim edilince Rumeli ve Anadolu mevkilerine bakarak miri fiyatla okkası 4 er paraya hesab olunup adet üzere ondalığı da düşüldükten sonra dörder paraya düşerek böylece sureti Anapa'ya gönderilince önümüzdeki yıl Hüseyin Ağa da miriye ihanet ederek zaruri bir yalandan defter tanzim ve bir güzel cariye hediyesiyle beraber Defterdar Efendiye takdim ederek işini bitirmiş olduğunu Haşim Efendiye söylemiştir.

Hükûmet merkezinde olan kötü idare böyle nice eminleri yanlışlığa ve hırsızlığa sürüklemiş olduğundan bu durum (**Evvel karureti kesret fil' İslâm**) değildir. Lâkin devlet erkânı içinde olan şahsî garazlar böyle yeni açılmış bir memleket hakkında yapılan kötü tesire esef olunur.

Zira yalnız Ferah Ali Paşa'nın sarfettiği uğraşmanın o tarafda bıraktığı tesirler kalıp bunca yıllardanberi Ruslar o bölgeyi etrafını çevirerek elleri altına almak dâvasına düşmüş iken bir yolunu bulamadığı halde yine Çerkezlerin kapıları manen Osmanlı Devletinin yüzüne açıktır. Vaktiyle el birliği edip buralarda gereği gibi uğraşılsaydı iş başkalaşırdı.

Kısacası Ferah Ali Paşa hakkında bazı garaz sahiplerinin düşündükleri kötülük icabı Osmanlı Devleti tarafından gösterilen emniyetsizlikten dolayı çok çabuk ilerleyen bir işi durdurup ağırlaştırmışlardı. Çünkü bu yüzden Anapa'da bulunanların bile güven ve emniyetleri kalmadığından ötürü büyük işler gecikmiştir.

Haşim Efendi rivayet eder ki: Azak Denizinde deniz atı olup bir gün bu deniz aygırı karaya çıkıp kıyıdaki kısraklardan birine aşmış olduğunu çoban görerek gelip Şahin Giray'a haber verince o kısrağı getirtip bir yerde koruyup muhafaza ettirmişti. Zamanı gelip de yele ve kuyruğu ve başka tüyleri mandaya benzer bir tay ortaya çıkarak bir süre süt ve şekerle beslendikden sonra muhafaza ile terbiye olunmak üzere bir adamı ile Taman'a göndermiş imiş. Bu esnada Şahin Giray'ın kendi kötü hareketlerinin cezasını gördüğü bu adamının tarafından duyulunca tayı alıp Koban'ı geçerek Anapa'ya getirdiği görüldü. Görülmemiş bir mahlûk olup üzerine adam bindirilerek ve dizgin takılarak tecrübe ve imtihan olundu. İlk önce çıktığı gibi varacağı yere kadar bir kararda koşup her ne kadar kaçak at olsa erişmek kabil olmadığı ve insanın dayanamayacağı şekilde koşup üstünde durabilmek hayli cündiliğe muhtaçtı. Bu yakından gözle görüldü. İstabl-ı âmire için İstanbul'a gönderilmesi tasarlandı ise de şayed bir tanesi daha istenilir ve sıkıştırılsa ve Şahin Giray'ın böyle nadir yaratıkları varsa elbette o tarafda çok sayıda mal ve eşyası da olmak gerektir, diye sorulacak sorulara her ne kadar işin doğrusu yazılsa

vükelâ ve ricalin kötü düşüncelerinden kurtulmak müşkül olur diye vazgeçildi.

Haşim efendinin bu hikâyesini güzel bir misâl olmak üzere bunun için anlattım. Zira emniyetsizlik nedeniyle İstab-lı amire bu at'dan mahrum kaldığı gibi başka büyük işlerde de emniyetsizlikden doğacak zarar ve ziyan devlete ait olacağından nizamlar ve muamelâtça, ruhun emniyeti cism-i hükümet olduğu malum ve sabit olur.

Bu sırada Mansur meselesi çıktı. Bu işde de Ali Paşa meramını duyurup anlatamadığından epeyce gönlü kırılmıştır. Nitekim tafsilat aşağıda belli edecek.

MANSUR ADLI ZATIN ZUHURU VE HURUCU

Zaman zaman Kırım'dan haber toplayıp İstanbul'a bildirmek üzere Ferah Ali Paşa'ya Halil Hamid Paşa sadaretinden kendisi tarafından mektup gönderildi. Ali Paşa istihbarat için iki adam intihap edip birini baharat almak için bahane ile Kırım ve diğerini Koban tarafından Eke pazarı tarafına göndermiş olmakla, gidip gelmekle, gidip geldiklerinde vaki olan takrirleri aynıyla zirde yazılıyor.

Kırım'a giden casusun raporu:

Kırım'a vardım. İmparatoriçe gelecekdir diye hazırlık yapıyorlar. Lâkin aslı yoktur. Garazları bu bahane ile askeri yığınak yapmak olup kimse anlamasın diye böyle haberler çıkarmakdadırlar. Zira Rumeli'de bekâr denilen zümreden birçok Arnavud getirip kıyıların muhafazasını onlara teslim etmişler. Daha önce Hotin Kalesi muhafazası için Kahraman Paşa'nın yazmış olduğu Mirili 6.000 güzide askerin maaşları verilemeyince Rusya tarafına geçip her ay ulûfeleri verilmek üzere hâlâ orada kullanılıyorlar. Kerson sahilinde tersane kurup büyük sayıda gemi inşa ediyorlar ve Avlota (Yalta) ve Aybo, Kefe ve Yenikale ve Kamiş burnu limanlarının onar mil açıklarında mükemmel savaş gemileri orsa alabanda edip sekiz gün ve sekiz gecedir yelken üstünde duruyorlar ve Kırım müslümanlarının büyüklerine ve Şirin mirzalarına nişan verip, ulûfe tayin etmişler ve Kerson'da yeni yapılan kaleye hergün mühimmat nakliyorlar. Kısaca savaş hazırlıklariyle uğraşdıklarını bir az yakından gördüm. Geri kalanını olduğu gibi doğru işidip öğrendim, diye rapor yazmışdır.

Eke pazarı tarafına giden casusun raporu:

Hergün bahaneler ileri sürerek Eke pazarı adlı yere vardım. Tatarların çoğu reaya olmağı kabul etmiş gördüm. Ruslar Tigan nehrinde bir liman yapıp Azak Denizinden İnce donanmasını getirip orada tamir edip yenilermiş. Rusların Kızlar Kalesi ve Köm Kale adlı yerler yanında Tiflis bölgesine açtığı Anamur yolu yağmurların artmasiyle sel gelip bozulmuş

ve Azak kalesi önünde üç dört mil açığında bir adam yerde durur gibi derya üzerinde ayakda durup herkesin duyacağı sesle Ezan-ı Muhammedi okuduğunu Ruslar işidince üzerine çok sayıda top atıp isabet ettiremeyince kayık donatıp üzerine varacak olduklarında Bihikmet-üllah-u taalâ denizde ortaya çıkan şiddetli dalgalarla kayık denizin dibine gidip içinde olan Ruslar yok olmuşlar.

Dağıstanda bulunan Çeçen memleketinde eski adı Usurman ve şimdi İmam-ı Mansur denilen bir çoban ortaya çıkıp halkı dine davet edermiş. Ruslar bundan kuşkulanıp epeyce telâşlanarak üzerine birçok asker göndereceklermiş. Yine o bölgede bir masum ortaya çıkıp kendisine mahsus garib bir dille sesini duyurmak istemekle sorulunca, Kur'an-ı Kerim'dir ve filân âyettir ve manası budur, der. Söyledikleri tefsirlere uygun gelirmiş diye rivayet olunur, ancak bu da Mansurun hak imam olduğuna şehadet ediyor diye her nasılsa Tatarlar bu ses mes'elesini de şubelendirmiş olduklarını işittim, diye rapor etmişdir.

Ali Paşa Kırım haberlerini gözetmekde iken işte bu Mansur mes'elesi de ortaya çıkıp merak ettiğinden yalnız bunun ne olduğunu öğrenmek için Kadı oğlu Mehmed ağanın yanına bir klavuz katıp yolda Kabartay mirzalarına vermek üzere bir hayli hediye tertip ederek Çeçen bölgesine göndermişti.

Mehmed ağa gidip gelince şöyle rapor vermiştir: «Çeçen'de Mansurun evine vardım. Kendisine garip bir maiyet edinmiş. Ondan, karısıyle küçük çocuğundan başka yanında kimse görmedim. Aslında meczup şeklinde bir masum iken küçük yaşında kaz çobanı, sonra kuzu, sonra koyun çobanı olup, şimdi «gerçekten ben cahilim, ancak Muhammed ümmetine nasihat etmeğe memur oldum,» diye yanlış nasihat edip delilleri vermeğe aciz olmakla «Bu mes'elede şüpheniz varsa alimlerden araştırınız» diyor. Ama garibi şu ki, bundan hilekâr Tatarlar, Dağıstan fakihlerini de aldatıp «kâfire boyun eğmek haramdır. Müslüman olan kâfiri urup çoluğunu çocuğunu esir etmelidir,» başlangıcı ileri sürülerek arapça ibarelerle istedikleri gibi haberler ile bunları yazılı gönderip etrafa yayıyorlar. Öküz boynuzundan bir mühür uydurup üzerine (**Ene men İmam-il Mansur ve İnne Bismillah-il-rahman-irrahim**) diye kazıp türlü safsatalar, uydurmalar, buyrultu şeklinde kâğıdlara yazarak üstüne bu mührü basıp etrafa yayıyor ve aralarında okuyorlardı. Mansuru bayağı bir Sahib-i huruç gibi tanımışlar ve Mansur adına hutbeler yazmışlardır.»

Mehmed ağanın bu takririnden Mansurun asıl durumu belli oluyordu. Ancak Tatarların bu hiylekârlıkları zihinleri kurcaladığı halde iş günden güne büyüyüp türlü garib haberler alınmışdır. Şöyle ki:

Hacılar kalesi mütesellimi Kaftani Ali ağa tarafından Avrupa'ya biraz Rus esirleri gelip Ali Paşa da gediklilerine taksim etmişti. Bir tanesini de bana vermişdi, diye Haşim efendi rivayet eder. Bunların anlattık-

larına göre Ruslar Mansurdan kuşkulanıp 7.000 asker gönderdi. Vardıkları zaman Mansur yerden bir avuç toprak alıp üzerlerine saçar, bir duman çıkar. Ruslar birbirine girmişler, bu aralıkda bir mikdarı kendilerini Sonç nehrine atarak oradan kaçı Türk bizi öldürmez esir eder, diye Hacılar kalesine gelmişler. Müteselliim ağa da bir azını Anapa'ya götürmüş olmağla bu haber alınmıştır.

Yazıldığı gibi Mehmed Ağa gidip bizzat işin aslını aramış olduğundan yazı ile İstanbul'a gönderilmek üzere iken Dağıstan hacıları ile Mansur'un akrabasından Polat Han adlı bir adamın Anapa'ya gelmiş olduğunu Ferah Ali Paşa'ya haber verdiklerinde derhal çağırıp okşayıcı sözlerle iltifat ettikten sonra:

«Madem ki İstanbul'a gideceksin, benim adamımla git. Mansur hürmetine sana orada ikram ve ihtiram ederler,» diye Mehmed Ağa ile birlikde İstanbul'a göndermiş ve hakkında iyi muamele yapılmasını bildirmiş. İstanbul'a geldiklerinde kimse iltifat etmeyip hatta dönüşünde Anapa'ya uğrayıp Ali Paşa ile yaptığı görüşmede: «Sana ikram ettiler mi?» diye Ali Paşa sorunca:

«Yüzüme bile bakmadılar. Düşman, yani fena kişilermiş,» diye kötülediğini Haşim efendi rivayet edip iş icabı Polat Han'a ikram olunmasını Ali Paşa istemişken isteği yapılmadı. Hal böyle iken bir tarafdan da kendisine büyük işler yükleyip bitirmesini isterlerdi, diye o vaktin vükelâsına ta'riz etmiştir.

Hakikaten o bölgede Tatarların çıkardıkları karışıklık ateşi Çerkez kabileleri içine de bulaşacağından korkularak Mansur tarafının çağırılması Ali Paşa'ca durum icabı olduğuna nazaran bu yaptığına izin verilmek işe uygun olacaktı. Lâkin Ali Paşanın isteklerine önem verilmediğinden ve belki bazıları tarafından karşılığının yapılacağından Polat Han hakkında da riayet olunmamıştır. Bu hale göre eğer Polat Han Ferah Ali Paşa tarafından tavsiye ile gelmeyip te şikâyet yolunda gelmiş olaydı haylice ikram edilmiş olmak lâzım gelirdi.

Şahsi garazlar ilerledikçe işin ne derecelerde unutulup terk edilmiş olarak geride bırakıldığı böyle küçük mes'elelerden de anlaşılır (**Mabaz bekıssa-i hod ayım**).

Beri tarafdan Tatarlar ise azıtıp Mehmed Ağa ile Polat Hanın İstanbul'a gönderilmelerinin hemen ardından ateşlenmiştir. Şöyle ki:

Tatarların uleması geçinen bir takım akılsızlar Mansur dilinden yarattıkları arapça yazılı kâğıdları evvelce anlattığımız gibi uydurma mühürle mühürleyip karadan ve denizden bazısı Anadolu'ya bazısı Hicaza giderek bu kâğıdları yayıp her yerde gürültü çıkarmağa başlamışlar, bazıları da Çerkez kabileleri içine girip, İmam şöyle dedi, İmam böyle dedi, İmam şöyle buyurdu, diye hiylelerine revaç verecek sözler yayıp kabileler halkı da gönülleri saf olduğundan Tatarların uyarmaları onların

da mizaçlarına uygun geldiğinden ikide birde Kobanı geçip Rus topraklarını yağma etmek gibi anlaşmaya aykırı hareketlere girişmeleriyle Rus hududunda bulunan görevliler ve zabitan tarafından Ferah Ali Paşa'ya şikâyetnameler gelmeğe başladı. Bu kadar emekler verip bunca zahmetlere katlanıp da Çerkezistan'a verdiği disiplinin şirazeden çıkdığını görünce gönlü kırılıp üzülerek Sadrıazam Halil Hamid Paşa'ya bir arîza yazmıştır. Şöyle ki:

«Mansuru bir yolunu bulup yanıma çağırmadıkça bu kargaşalık ortadan kalkmaz. Lâkin ilk önce kabilelerin öte tarafa tecavüz ve baskılarını engellemek üzere şimdilik biraz hediye ve atiyye verilmek lüzum gelmekle şu kadar meşin, kumaş, bu kadar yay ve tüfenk gönderilmesini niyaz eylerim,» diye yazdığı arîzasına Tatarların Mansur dilinden yazıp yayınladıkları kâğıdlar ile Rus memurlarından gelmiş olan şikâyetnameleri de ekleyip göndermişti.

Kendisine karşı bulunan devlet ricali Halil Hamid Paşa kendi hiylesine revaç vermek için tarafdarı olan Ferah Ali Paşa ile haberleşerek «Böyle bir kargaşalık çıkardılar ve şimdi bu eşyayı göndermek hazineyi yok etmekden ibarettir» gibi sözlerle işi bulandırmışlar, fakat eşya alınıp gönderilmez de iş de fena bir şekil alırsa kendileri buna sebep olmakla suçlanırlar diye korkularından bu sözleri sırasında Ali Paşa ya istediği eşya gönderilmediği surette savaşa hazır 100.000 askeri ile kızıp da taşkınlık edecek olursa bu da Osmanlı Devleti için büyük karışıklık olur, zaruri müsait karşılamak gerekir, gibi sözlerle kötü düşüncelerini de eklemekden geri kalmadıklarından bu istenilen eşya Ali Paşa tarafından gelen defter mucibince satın alınıp gönderilmiştir.

Her ne hal ise bu eşya Anapa'ya varınca Ali Paşa tarafından kabilelerin umera ve ihtiyarlarına hitaben (**Allah'a bakasız tohtayasız**), yani Allahınızı severseniz rahat durunuz, (**Padişah Rusya ile yaraşmıştır**) yani barışıkdır, o tarafa varmayın diye buyrultu yazılıp mübaşire ve klavuzuna ve duyanlara atiyyeler ve hediyeler verilerek karışıklığın önü kesilip Rusya'ya olan toprak tecavüzleri ve baskılar kaldırılmıştır.

Lâkin vukelâ arasında birlik ve beraberlik olmadığından her taraf eline geçen meseleyi başka tarafın tersine yapmağı fesad aleti edindiklerinden Mansur mes'elesinde bile böylece birbirinin aleyhinde fesad işlemeği âdet edindiklerinden, İstanbul'da dedikodu çoğalmıştı. Anlatıldığı gibi Tatarların bazı fesad işleyenleri de her tarafa türlü havadis yayarak dünyayı gürültüye boğduklarından mes'elenin tahkikine lüzum görüldü. Kapdan-ı derya Gazi Hasan Paşa tarafından bir çavuş ile söz anlar bir çukadar seçilip bir kırlangıç gemiye bindirilerek gönderildi. Beş günde Anapa'ya gidip beş günde Çeçen'e varıp gelmek ve beş günde İstanbul'a dönmek üzere emir ve irade buyruldu. Tersine davranışlarında geminin cundasına asılacakları bildirilerek tenbih ve te'kid olundu.

Lâkin onları götürecek rüzgârın müsaadesi için kaza ve kader divanından ferman alınmamış olduğundan İstanbul Boğazından çıktıkları gibi ters rüzgârlara tesadüf ederek ve şuraya buraya düşerek 5 ay içinde Anapa'ya varabilmişler ve Kapdan Paşadan korkularından her nerede demir atmışlarsa memleketin hakim ve zabitinden işlerine yarayacak bildiri ve senedler almışlardı. Anapa'ya geldiklerinde bu kâğıdları gördüm diye Haşim efendi söyler.

Her ne hal ise Anapa'ya varınca Çeçen'e gidip de Mansur olaylarını tahkik etmek yolunu sorup aradıklarında Anapa'dan Hacılar kalesine gidip de Kabartay'a geçtikten sonra Çeçen'e gitmek lâzım gelerek Hacılar kalesi Anapa'ya 100 saat mesafe olup oradan da Mansurun olduğu yere varınca yüz saat sürdüğünden ve kabile gelenekleri üzere oraya varınca pek çok hediyeler vermeğe bağlı olduğundan aldıkları emri yapamayacaklarını anlayınca Ferah Ali Paşa tarafından hiç olmazsa kendilerine beşer ona esir verilir ümidiyle Anapa'ya gelmişlerken Ali Paşayı ne üstte var ne başda var, herkesden fazla palaslara boğulmuş, adamları da efendilerinin uğrunda her şeylerini feda ederek çıplak kalmış gördükleri zaman biçare çavuş ile çukadar bu ümidlerinde de ye'se kapılıp bunun üzerine Anapa'nın büyüğüne küçüğüne sorup Mansur'un ahvaline dair tahkik edebildikleri kadariyle mes'eleyi kaleme alarak İstanbul'a dönmüşlerdi.

Gelip Sadrıâzam Halil Hamid Paşanın huzuruna çıktıklarında raporlarını takdim edip görüp işittiklerini ağızdan bildirdikleri sırada Ferah Ali Paşa'nın halinden sual sorulunca:

«Ferah Ali Paşanın sırtındaki entarisi ne renk olduğu belli olmayıp fakat üç beş yerinde çuka ve bağası yaması olduğunu gördük,» demeleriyle Halil Hamid Paşa merhamet ve şefkatinden Ali Paşa'ya hediye olmak üzere kendi giydiği elbiselerden bir kat elbise ile bir adet kontoş nafesi kürk gönderip Ali Paşa'ya gelince memnun olup Halil Hamid Paşa'ya dua etmişti. Osmanlı Devleti tarafından bir memur gelince bunları giyip başka zamanda sadece Çerkez kalpağı ve Abaza çarığı giyerdi, diye Haşim Efendi rivayet eder.

Bu durum daha önce Çıldır Valisi Süleyman Paşadan gelen cevabi yazıda· «Şeyh Mansur cemiyet kurmuş olmayıp Lezgilerin raporlarına göre keramet göstererek Dağıstan halkına mahremi ve mekruhu tövbe ettirip kendi halinde oturuyormuş. Bunda asla bir karışıklık olmayıp doğrusu budur,» diye yazılmış. Aslında o tarafça bir gailesi olmayıp ancak beri tarafda Çerkez kabileleri bunu bahane ederek mal ve ganimet için harekete geçdiklerinden Ruslarla bir gaile çıkarmaları düşüncesi açıklan-

dığı, yine bu tarihde Ferah Ali Paşa tarafından bildirilip anlatılmıştır. Bu sırada Ferah Ali Paşanın kaftancısı ve Hacılar kalesi muhafızı Ali ağa da İstanbul'a gelerek verdiği raporunda:

«Mansur iki defa Ruslarla savaşıp galip gelmiştir. Kendisinin Osmanlı Devletine kötü niyeti olmayıp hatta bu savaşlarda aldığı 10 topu Ruslar geri almak istedikleri zaman, size veremem, bana da lâzım değil, Soğucak'da Al-i Osman Padişahı vekili olan Paşa'ya gönderdim diye cevab vermiş. Fakat Kobanın beri keçesinde olan kabileler daima savaşa hazır olup Mansur'un işaretine bakarlar. Kabartay içine gelir. Hepsi karşı geçip anlaşmaya aykırı Ruslarla savaşacakları bellidir. Bu işin zorluğunu ancak efendimiz hal edebilir. Kabilelerin düzeni ise Bahadır Giray'ın o bölgeden atılmasına bağlıdır,» diye arz ve ifade etmiştir.

Bahadır Giray'ın Rumeli yakasına nakli için önce Anapa'ya Ferman-ı âli getirmiş ve bu sırada dönen Tatar da şöyle anlatmıştır:

«Bahadır Giray'a Osmanlı Devletinin Rumeliye nakli için götürdüğüm emri kendisine gönderdim. Oğlum Rusyadadır, ben gidemem, diye cevap verdi. Ve beni yanına kabul etmedi. Kardeşi Akgöze emri gönderdim. Baş üzere giderim, lâkin büyük kardeşim gitmedikçe hareketim uygun olmaz, dedi. Bahadır Giray bu Paşa'dan ne öğreneceksiniz diye kabileler içine fesad sokup kabileleri Ferah Ali Paşa'dan soğutmakdan geri durmuyor. Hakikaten oradan kaldırılmadıkça oralarda karışıklık çıkarıp kurulu düzeni sarsar. Ferah Ali Paşanın çektiği sıkıntıya kimse dayanamaz. Kulunuz o tarafda iken bina emini gelip Anapa'yı gördüler. İç kalesini taşdan yapmış. Dış kale hendeklerini derinleştirmiş ve etrafına şaranpo çevirmek üzere karar vermiştir. Hendeklerine başladılar. Bir hamam, bir Hünkâr camii yapacaklardır. İmam Mansuru gören yoktur. Çeçen, Soğucağa 20 konak mesafedir. Osmanlı'dan ve Çerkez'den kimse görmemiştir. Yılda bir kere gelen birkaç Hacı, İmam Mansur diyorlar 10.000 gavur kırmış ve şu kadar kefere müslüman olmuş ve bir Davulu varmış üç günlük yola sedası gidermiş ve başkaca bu gibi sözler söyleniyor, aslı yokdur. Hattâ kulunuz, o tarafın hacılarından sordum. Bir çoban idi, bir süre kayboldu. Sonra İmam Mansur diye ortaya çıktı. Baktık, bizim çoban, şarab ve tütün içmeyin gibi nasihatler ediyor, dedi ve Tatarın sözü de böylece bitti.

Kısacası her taraftan değişik hükümlerle haberler alınınca Mansur'un şöhreti daha genişledi ve etrafa yayılarak lâyıkiyle hali henüz İstanbul'da nasıl bir karara varılacağı bilinemediğinden bu işden anlayanlardan biri varıp gözü ile görsün ve anlatsın diye irade çıktı. Durum Sohum muhafızı Keleş beye görev olarak verildi. O da Hasan efendi adlı bir zatı hediyelerle o tarafa gönderdi. Hasan efendi gidip Mansur ile görüşüp de

durumunu anladıkdan sonra İstanbul'a gelince raporu Vasıf tarihinde yazılı olmakla ayniyle buraya geçirildi. Hasan efendi, şöyle diyor:

«Mansurun aslı Çeçen kazası köylerinden Aldan adlı kariyeden olup çocukluğu koyun gütmek, sonra ziraatle geçmişti. Ticaret işlerinde eli olduğu halde bu sırada Resul-u Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem hazretlerini âlem-i manâda görüp «ya Mansur, dalâletle gaybolanları doğru yola çağır» diye kendisine Peygamberimiz tarafından hitab edilip yapması emr buyrulunca: «İlmim, ehliyetimle bu güzel emrin altından kalkamam, gücüm yetmez» diye mazeret göstermiş ise de Peygamber tarafından: «Sen hemen davet ile meşgul ol, sende ilim ve kudret hasıl olur» diye buyrulunca hemen bu hal üzere dünyasız ve düşünceye dalarak bir süre bu işi açığa vurmağa cesaret edemeyip sonra bir defa da Hazret-i Resul-u Ekremi görünce yine emirler alıp yaymağa memur olup uyanınca derhal abdest alıp namaza durup cahil iken usul ve füru icra ettikden sonra halkı davet ile ulemaya bildirdik, Allah'ın Kitabı gereği üzere emirlerin başlıcaları yasaklananların inkâr edenleri ile meşgul olsunlar deyince halka hayret gelip durum her tarafda duyulup, hadis-i şerifde bildirilen Mansur budur, diye itikad ederek böylece etrafa kâğıdlar yayınlamışlar.

Sonra Mansur, Komuk beyleriyle ittifak edip Rusların kalesi üzerine yürüyüp bir Palangasını ele geçirip kadınlarını esir etmiş ise de Kızlar kalesi metin ve Mansurun askeri az olduğundan kalenin fethi güçtü. Ganaimle yetinildi ve dönüldü. Sonra Komuklar, tekrar Mansuru kalenin fethine teşvik ettiler. Yine kalenin fethine giderlerse de Moskoflar Komuk beylerini para ile doyurarak içlerinde ayrılık çıkardılar. Geri kalan asker kalenin fethinden umudlarını kesip düşmanın bağ ve tarlalarını tahrip ederek yakarak geri geldiler. O vakitten beri Mansur'un savaş için yeni bir yürüyüşü olmayıp şimdilik emirleri yapmak, yasak edilenleri inkâr edenlerle uğraşıp Komuk ve o bölgede bulunan çeşidli kavimlerden pek çoğunu şeref-i İslâm ile müşerref eylemişti. Ve Büyük Kabartay Rusların elinde ise de ahalisi İslâm olduğu için İslâm Padişahına yatkın olup emrini yapmağa hazırdılar.

Bu sırada Koban nehrinin beri geçesinde olan kavimlerden bazıları zaman zaman Rusya tarafına geçerek ganimet ve yağmaya girişirlerdi. Kabartay uleması Padişah ile Moskof'un sulh anlaşması yapmak üzere olduklarını bildiklerinden böyle izinsiz ve müsaadesiz savaşmak doğru değildir. Ve alınan ganimetler helâl olmaz derlermiş. Fakat kurban bayramından sonra Mansur Kabartay'a geçip onları bile savaşa teşvik edecekmiş diye yanında olan ulemasından işittim. Ama kendisi, ben hadisde gelecek olan Mansurum diye dava etmeyip yalnız nasihat ile yola getirmekle meşgul oluyor. Savaşa gidelim diyenlere, sabredin benim elimde bir şey yokdur. Benden sonra gelecek bir zat vardır işi o görecektir, dermiş.

MANSUR'UN DURUMUNUN ÖZETİ

Çıkması beklenen İmam Muhammed Mehdi'nin adamlarından Hâris ve Mansur adında iki zatın zuhur edeceğine dair bir hadis-i şerif rivayet olunur. Müşkatta der ki: **(An Aliyyin radıyallahu anhü ennehü kâl kâle Resullah sallallahu aleyhi ve sellem yahrucu recülün min verain nehri yukalu lehül harisü harrasün alâ mukaddemetihi reculün ya'kalü lehül mansuru yuvaltinü evyümekkinu liâli Muhammedin kemamekkenet Kureyşün liresulillâhi sallallahu aleyhi ve sellem vecebe alâ külli).**

Sonuca varılmadan önceki sevinçde Ebu Davud Nasara, o icabetteki düşüncesiyle Hâris'e yahud Mansur'a yahud makam yakınlığı ile akla gelen Mehdiye aittir. Hadis anlamı Maverainehir Ceyhun'dan yani Maverainehir denilen Buhara ve Semerkand vilâyetleri tarafından Hâris adında çiftçi bir zat çıkar. İlk yaptığı hareket üzerinde bir olup ona da Mansur denilir. Ehl-i Beyt-i Muhammediyi özellikle Mehdiyi anlatıp onu öğretir ve hilâfet emrini sağlar. Nitekim Kureyş kabilesi yani İslâm ile müşerref olanları Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem hazretlerine imkân ve kararlılık verdikleri gibi onun çağrısına uyup yardımına kalkmak onu anlayan ve ona katılan her mümin üzerine vacibdir, demek olup bazıları Mansurdan murd akide kurallarınca İmam olan Ebu Mansur'dur bazıları da Hazreti Hızır'dır derler.

Bu hadisi Ebu Davud Bab-ül Mehdide Hazret-i Âli'den rivayet edip isnadında kesinti bulunduğu için Hadis zaif olarak doğru hadislerden değildir. Fakat bu kere söylenilen Üşürman adlı çoban halkı doğru yola getirmek ve nasihat yüzünde ortaya çıkınca her nasılsa Tatarlar kendi işlerine geldiği için bu mes'eleyi büyülterek vaad edilen ve beklenilen Mansur budur diye ortalığı velveleye vermeleriyle Kafkas kabilelerinden başka Anadolu halkından bile nice kimseler Mansur'un bayrağı altında bulunmak üzere o bölgeye gidip hatta Ayıntap ulemasından Seyyid Halil Efendi 200 kadar talebesiyle Dağıstan'a gitti, diye söylenir.

Çerkez kabileleri ise zaman zaman Koban'ı geçerek Rus topraklarına akın etmeleriyle Rusların şikâyetine sebeb oluyordu. Gerçekde Ferah Ali Paşa bunun biraz önünü almıştı. Yukarda anlatıldığı gibi Kabartay ulemasının Moskoflar bugün Padişah ile sulh anlaşması üzere bulunduğundan böyle birdenbire savaş caiz değildir, diye fetva vermeleri Mansur'un adamları arasında ayrılık yaratmıştı. Kabileler halkı bir kere harekete geçmiş olduklarından yine Rusya hududunda topraklarına girip baskınlardan Ruslar şikâyet ediyorlardı.

Aşağıda anlatılacağı gibi birkaç yıl daha bu karışıklık uzadı. Mansur hakkında türlü masallar uydurulup mubarek eliyle pişirdiği az bir yemeğin binlerce askere yettiği gibi nice kerametler halk dilinde dolaşırdı. Ba-

zıları da çok kuvvetlenirse büyük olaylara sebeb olur, diye fikir yoruyorlar bazıları ise onun Ruslardan intikam alınacağını beklemekte iken 1201 yılında Rus seferi tahakkuk eylediği sırada kendisinden halkın umduğu kerametler görülemediği için itibarını kaybettiği haberleri Çıldır Valisi Süleyman Paşa tarafından yazılı olarak bildirilmiştir.

Bazı tarih yazarları, kabileler ulemasının anlatıldığı gibi savaşdan vazgeçilmesi için fetva vermelerini Rusların işi ve hiylesi olmak üzere yazıyor. Şeyh Mansur başında olan gaziler ile Rusya'ya hücum ederek yerlerini yurdlarını barınılmaz hale getireceği düşünülünce Moskoflar mutadı olan hiyle yolunu tutup: «Bizler Padişah ile sulh anlaşması yaptık. Bizimle savaş ve kıtalı dininizin hangi kivline uyar? Bu olmayacak iş iken hangi şeriata itimad edelim? Hangi zaif kaville içtihad ediyorsunuz?» diyerek elçiler gönderip hiyle kurmağa çalışarak, «suale verilecek cevabı da, âlimlerin şeriat kitablarında arayın» diye bu kitablara bakacak olanların fitne ve fesadından istifade ile fetvalar çıkartıp temiz yürekli kabile ülemasına savaşı terk etmeleri için inandıkları fetvalardan kabileler halkına ve toplanmış askere kuşku verdiler. Kaderin gereği Rus hilesi işini görünce bu işi takviye eden şeyhler bir kenara çekildiler, diye bildirildi.

Bu tarih yazarı böyle silâhsız kuşamsız savaş âlet ve vasıtalarından kendilerinde olmayan dirinti makulesi bir takım yağmacı askerle Rus Devletini yok etmek arzu ve hayaline kapılmak her şeyin bir hazırlığa dayandığını bilmemelerinden ileri gelir. Halbuki Mansur mes'elesi Ruslarla savaşa girmekden başka bir işe yaramayacağı ilerdeki olaylardan anlaşılır. Her ne hal ise adı geçen zaif bir hadis ile nice zaif düşünenler işi büyülterek her yerde Mansur haberi duyulurdu. Sonra ardından Mehmed Rıza adında diğer biri de ortaya çıkarak aynı durumu yaratmış bütün bütün her yeri velveleye vermişti.

Bunun ayrıntılarını Ahmed Cavid Bey tarihinde şöyle anlatıyor: Yalancı, tantanası her yere yayılan Şeyh Mansur, adamlarını başına toplayıp 1200 tarihinde Kırım'ı almak niyetiyle Çeçen'den Soğucağa gelmişti. Fakat müritleri başından dağılarak kendisi orada oturduğu sırada Şirvan tarafından Mehmed Rıza adında biri ortaya çıkarak «beklediğim zat-ı şerifin ortaya çıkdığı haberi tarafımıza geldi» diye Soğucakdan hareketle Çeçen'e yola çıkmıştı.

Bunun üzerine haberler çoğalıp kimi Sahib-i huruç imiş kimisi aklı ortalığı karıştırmakta, kimi niyeti başka imiş, diye İstanbul'a ve başka Osmanlı memleketlerine Mansur ile Mehmed Rızanın yalancı debdebesi dolup taşıyordu. Osmanlı Devletinden Soğucak naibi, Mansurun ilim ve faziletiyle kudretini öğrenmek için yola çıkarılmıştı. Oraya varınca, şöhreti kadar fazl-u kemâli olmadığı, ancak Nakş-ı bendi tarikatından olduğu için temiz bir yüreği var denilse yakışır. Halkın uçurduğu haberler

gibi hayalleri hakikate çevirecek üstün vasıfda ve kudretli bir adam olmadığı bilinince Osmanlı Devleti bu karışıklıkdan kendini sıyırarak onu kendi haline terk edip bırakmıştı. Ama Mansurun yolunda giden Mehmed Rıza Tefsir ve Hadisde güzel konuşmakta ve edebiyatta mahir olduktan başka Batıda yeni çıkan fenleri de bilirdi. Kalbleri kazanmağa dair uygun davranışı ile uğradığı yerlerin halkını kendisine çekip kablerini kazandığından pek çok müridi olup gece gündüz hizmetinde olurlardı. Hattâ 15 yıl önce İran'a Şahlık sevdasiyle ortaya çıkan Zend Kerim hana mektup gönderip İsfahan'a gideceğini bildirince Kırım Han kazaskerini karşılamaya gönderip geldikleri zaman merdiven başında karşılamıştı. Sonra Mehmed Rıza bir yıl kadar İsfehan'da ilim yayınladı. Rafizilerin çoğunu hak yoluna çevirip eshabı kötülemelerini terk ettirdi. İslâmın yumurtasına renk vermişti. Bu suretle bütün halk kendisine inanırdı.

Kerim Han'ın oğulları bunu çekemez olup «Babamız ihtiyar ve yaşlıdır. Ölürse İsfahan halkı bunu şah etmek davasına düşer ve halkın çoğu onu tutunca devletimiz elden gider» diye bir gün hazırlık yapmak kaydına düşdüklerini duyunca İsfahan'dan çıkıp Hazer Denizi kıyısında konar göçer Türkmen kabilelerine gelerek onları da kendine çekip yanlış mezhepde olanları hak yoluna çevirip hayli ün salmıştı.

Kendisinden başka üç biraderleri daha olup onlar da birer semtte böylece hareketleri söylenir. Bunlar Hazret-i Abdulkadir evladından olup Mehmed Rıza'ya irsen intikâl eden bir sahife büyük cedlerinin güzel yazısı olarak kendinde sakladığını bu tarihlerde İslâm olanlara büyük yardım yapacağı içinde yazılı olmakla bu kere bir yazısına ekleyip İstanbul'a göndermişse de bu sahife kimsenin bilmediği hurufat ve remizlerle yazıldığı için İstanbul'da kimse okuyamayıp karşılık yazıya eklenip geri gönderildi.

Bu yazının özeti şudur:

Osmanlı Devleti büyük bir devlet olup haşra kadar bakidir. Daha önce gelen şeyhlerin yersiz hareketleri devletçe biliniyor. Lâkin bu davacınız Allah'ın rızasiyle gaza ve cihaddan gayri muradınız olmadığı Allah önünde görünüyor. Eğer Allah'ın halifesi tarafından izn-i humayun buyurulursa biz de savaşa hazırız. Bu tarafdan düşmana hücum edelim. Allah'ın yolunda olduğumuz için de zafer bizim olacakdır. Eğer Rumeliye geçip Tuna'dan aşıp savaşa memur olur isek başımıza toplayacağımız müridler 100.000'e yaklaşıktır. Bu ehl-i islâm askerinin uzun yolculukla hareketi kuvvetten düşürür ve uğraşlarına kuşku getirir. Yad ellerde zahire tedarikinde Osmanlı Devletine yük olacağı açıktır. Ama bu tarafdan Dağıstan hududunda Terek ırmağını geçip ırmak kıyısında olan kale ve Palangaları ele geçirip Kızlar kalesi ve oradan çöl geçilip ejderhan fethi başarılırsa Rusları epeyce yaralayacağını arz ve beyan etmekle taraf-ı hü-

mayundan da bundan evvel yapıldığı gibi Abdülkadir Hazretlerinin yazısı yine kendisine geri gönderilerek «Cihad ve gaza Cenab-ı Hakkın emri olmakla senin re'yine bırakılmıştır. Zaferini Allah yüceltsin» diye hükm-ü hümayun gönderilmiş ve «hangi taraf kolay ise taraf-ı hümayunumuzdan izin vardır» denilmişdi. Bundan sonra Anapa seraskeri olan Battal Paşaya yazı gelip bu ortamda 100.000 adam ile iki üç ay içinde Anapa'ya geleceğini yazıp vaad etmişken bir belirti ve haber zuhur etmeyip vaadi ters çıktı, diye Cavid Ahmed Bey 1204 yılı olayları sırasında yazmışdır.

Bazı Farsça kitaplardan ve özellikle Rüşeniye tarikinin Nur-u Bahsiye kolu büyük şeyhlerinin ahvalini anlatan, sonradan İran'da yazılmış bir risaleden çıkarıldığına göre Hindistan tarafından gelip Şiraz bölgesinde başına 20.000 - 30.000 kadar avene toplamış olan Mir Ma'sum Ali Şah Sofi adlı şeyhin nakiplerinden biri de bu Seyyid Mehmed Rıza idi. Maruf şeyh Kerhi'ye intisap dâvasında olup aslında Dağıstan halkından ve bir rivayette İsfahanda Abbas Dost denilen çingenelerden imiş. Mir Ma'sumun Safeviye gibi tarikat davasiyle toprak koparmak ve devlet sevdasında olduğu biliniyordu.

Kerman ve oradan Horasan'a sürülerek Herat dolaylarına kaçınca birkaç bin Efgan askerinin karşı koymasiyle yine Kerman'a dönüşünden sonra toplumun dağılması için Şiraz ve İsfahan ve German Şah'da bulunan birkaç bin müridinin burnu kesilerek bazı muteber nakipler Kerbela ve Musul bölgelerine kaçıp gittikleri sırada bu Mehmed Rıza da Dağıstan ve Gürcistan taraflarına yol bularak Kerim hanın ve çocuklarının takibinden kurtulmuş ve sonra tarikinin müsaadesi ile kendini başka elbise ile gösterip anlatıldığı gibi bizim taraflarda cemiyet kurmağa çalışmış ise de bu tarafdan bir şey öğrenemiyeceğine inanıp yine öte tarafa müracaatında nihayet Kerim hanın çocukları eliyle öldürülmüştür.

Bu doğru rivayetlere bakarak Mehmed Rıza ile şeyhliği şahlığa bozmak sevdasında başından sonuna kadar İran ve başka İslâm memleketlerinden İstanbul'a gelmiş türlü ağızla kendine çıkar yol aramış derbederlerin yolunda Batıni mezhebinden türeme bir şeyh olduğu görülür. Ancak Hindistan ve İran haberleri bu tarafda garib görüldüğünden eski tarih yazarları nice kötülükler işlediklerini yazarlar. İşte bunlardan Mehmed Rıza'nın desiselerine de nice açık görüşlü olanlar aldanmış ve Cavid Ahmed Bey bile bu gibilerin o vakit yayınladıkları haberlerin aslını araşdırmadan hemen tarihine geçirmiştir. Yoksa İran'ın binaları eski Arab binaları tarzında bir kat olarak merdivenleri olmadığı gibi mezhebleri gereği kanunları uygulayan uleması hükümet adamlariyle beraber olmakdan ve bir arada bulunmakdan çekindikleri için Kerim hanın kazaskeri yahud ulemadan kazasker yerinde biri olmaktan başka kendisi gayet cahil olup hatta bir defa kaç yaşındasın diye kendisinden sorulunca:

«**Monla ne hestem ki hesab salra dânem,**» yani molla değilim ki, yıl hesabını bileyim, demiş olduğu rivayet edilir.

Bunun üzerine hiç bir zaman böyle değerlendirme ve ayırdetme düşüncesiyle ulema ve fazıl kimseler üzerinde durmamıştır.

Bu suretle Cavid Ahmed Bey, bu hususa dair her işittiğini masal gibi yazmış demek oluyor. Bu tarih olarak itibardan düşmesiyle rivayetlerini kabul etmeğe hacet bile yoktur. Her zamanın olayları o asırda elde edilen bilgi ve durum ile ölçüldüğünden Cavid Ahmet beyin tutumu görev kabilinden okunarak söz uzatılmıştır.

Kısaca Mansur ile Mehmed Rıza haberleri böylece her yerde ortalığı velveleye verip ancak ikisi de halkın sunduğu büyük düşünce ve davranışları yapmakdan acizdi. Sonuç olarak o bölgede epeyce hasar vermiştir. Biz yine konuya gelelim.

ANAPA'DA DOĞUM ZİYAFETİ TERTİP OLUNMASI

Ferah Ali Paşanın 1199 yılında bir kızı dünyaya geldiği kayın pederi olan Şabsih kabilesi beyi Hasan beye sevinçli haber olarak duyurulunca Hasan beyle kabilesi tarafından Ali Paşa'ya elçi gelip:

«Filân gün torunumuzun uğur ve kademini kutlamak için büyük sayıda süvari ile ziyaretinize gelmeyi tasarladık. Ancak vardığımız günden üç güne kadar iç ve dış kalede olan halk ocaklı ve yamaklardan bir kimse yemek pişirmeyip başkaca yiyecek ve içecek tedariki görmeyecekler. Bütün kabilelerin vel-i nimeti ve dinini yenileyen efendisi olan damadımız ve efendimize sevgi gösterip kulluk güdenler bizim pişireceğimiz yemeklerden yiyip içecekler. Hattâ efendimizin mutbahında da yemek pişirilmeyecektir. Cümleye ilân olunmasını niyaz ederiz,» diye bildirip durum münadiler aracılığı ile herkese yayınlandı.

Gelecekleri gün beklendiği halde zamanında söyledikleri gibi Şabsih kabilesi alay bağlayıp çok mikdarda yağ, bal kuzu, koyun ve tencere, şuruplar başka malzeme getirilip sevinç içinde gösteriler yaparak Anapa'nın dışında kendilerine tayin edilen çadırlarla dolu yere vardıkları zaman derhal geleneklerine göre gençleri hizmet ederek yemek pişirmeğe başlamışlardı. İlk önce saray takımına sonra da başkalarına yemek vermişler. Bu gidişle üç gün üç gece ziyafet verdikden sonra dördüncü gün geri kalan zahireyi de orada bulunanlara gönülden dağıtıp pay ettiler. Yola çıkacakları zaman Ali Paşa tarafından türlü akmise, gümüş ve klabdan, meşin, sahtiyan hazineden çıkarılıp kabile halkına paylaşılmak üzere kayın pederine teslim olundu. O da hepsini kabile merasimi üzere pay edip kendisine bir şey bırakmamıştı. Eli boş olarak dönmüştür. Eğer tek-

rar kendisi için bir şey verilecek olsa onu da gelenekleri gereği elinden alacakları için kendiisne özel bir şey verilememiştir. Böylece sevinç ve sevgi gösterileri yapıldığından birkaç gün geçti, fakat Ali Paşanın doğan bu kızı vefat edince Ali Paşa düşüncelerinin elemli günleri içinde derin bir yara almıştır.

FERAH ALİ PAŞA'NIN KENDİSİNE TÜRBE YAPTIRMASI

Ferah Ali Paşa güzel davranışlı, bilgili, üstün seviyede bir zat olup adamları ve kendisiyle ilişkisi olanlar kendisinin kerametine inanıp itikad etmişlerdi. Hele yeni dünya gibi sayılan bir diyara gidip de acemi kabileleri dine ve padişaha kulluğa bağlamak çekip çevirmek ve Anapa gibi boş arazide kale ve köy kurup binalar inşa ederek imar ve medeniyet yaratması epeyce başarı sayılır. Bu yolda uykusunu ve rahatını, varını yoğunu harcadığı pek büyük bir hizmettir. Lâkin köle ve cariye hediyesi göndermediği kusur sayıldı. Kâtibi Haşim efendinin kendisi hakkında yazdıklarında yorumlanırsa bir kısım devlet ricali kendisinin aleyhinde bulunarak Ferah Ali Paşanın hüküm sürdüğü yerlerde 150.000 döğüşçü ve savaşçı dilaverler efendilerine birer kuruş verseler yılda bu kadar hazinesi olmak lâzım gelirken hâlâ tayinatını nüzul tarafından alıyor. Kabilelere vereceğim diye 1195 yılından 1199 yılına gelinceye kadar Hazine-i hümayundan 5.000 keselik para ve eşya alıp yok etti. Bundan sonra da bu gibi isteklerine müsaade olunmamak zarureti vardır. Zira en ufak bir kızgınlığı halinde isyan edip de çadırları ve atları ile zahire ve ot sıkıntısı çekmeden büyük sayıda askeri ile Demir kapu taraflarına yönelip yürüyecek olsa Osmanlı Devleti için büyük bir baş ağrısı atlatılması güç bir patırtı olur, diye bir takım karışdırıcı sözlerle Padişah ve etrafındakilere duyurup kuşkuya düşürüp zihinlerini bulandırmak istediklerini kendisi de bildiği için tabii üzülüp yüksünmüştü.

Buna benzer gönül özentileri arasında Allah'ın armağanı olan kızının vefatı da heves ve istekle iş görmesini gidermişti. Hali değişmişti. Ahirete dair nasihatlar söylemeğe ve ahiret tedariklerine ilişkin hareketlerde bulunmağa başladı. Hattâ (Elhamd-ü lillâhi rab-ül âlemin) nazmi celilinde olan Rab sözü iki yüz iki adedine mutabık olmağın bundan istikbaline dair hükümler çıkarıp anlatmağa girişirmiş.

Çünkü kendisi Osmanlı Devleti tarafından ziyadesiyle önem verilerek büyük gayretle uğraşmağa bağlı geniş bir işi bitirmekle görevli olup o sırada vükelâ arasında işlenen garaz ve ara bozukluğu, dediğini duyurup yaptıracak bir durum ve birlik olmadığı halde anlatıldığı gibi bazıları kendi hakkında fesad işlemediklerinden halinden umudu kırılmıştı.

Ya kasr vücudum beşiken
Ya kufl muradım beküşa

Diyerek hakkında dergâhına el kaldırılıp dua ederek bu 1199 yılı Şevval ayı başında bulunan marangoz ve duvarcıları sabah sabah olur olmaz çağırtıp kendisi de amelenin başına geçerek sarayın bulunduğu tabya içinde daha önce yeni inşa edilen cuma namazı, zikir ve tevhid mukabelesi eda edilen ve yapılan camiin kapısı dibinde bulunan arsada bir türbe yeri kazıp: «Burası medfenimizdir ve göç hazırlığındayız. Artık ayrılık vaktidir,» dedikden sonra:

İki âlemde tasarruf ehlidir ruh-u veli
Ruh-u Şemşir-i Hüdâdır ten glaf olmuş ona
Deme kim bir mürdedir bundan nice derman ola
Dahi alâ kâr eder bir tığ kim uryan ola.

«Nazmını levha edip türbeme as» diye kâtip Haşim efendiye emretti. Haşim efendi der ki:

«Emri üzere söylediği kıt'ayı bir tahtaya yazıp türbesine asmıştım, ancak o gün Paşanın bu söylediklerinden müteessir olarak kendimi tutamayıp ağladığımı, etrafımı ayakta çevirmiş olanlar da gördüler. Onlar da gönülleri yanıp ağlamaya başladılar. Anapa halkı bu hali görüp «Süphanallah daha hayatta iken bu nsıl şeydir», diye şaşıp Paşanın vefat edeceği ortalığa yayılınca hepsi müteessir olup elem çektiler, yas tutup matem yapmağa başladılar.»

FERAH ALİ PAŞA'NIN VAKFİYE DÜZENLEMESİ

Haşim Efendi der ki:

«Ali Paşa türbesini yaptıktan sonra ihya ettiği iki cami-i şerifin imam, müezzin, başka hizmet edenlerini, Hâkim efendiyi çağırıp vakfını tanzim etti. Ertesi gün hüccetlerini kendisine getirdikleri zaman, «Ben gerçi vakfettim idi, ama bugün nadim olup sözümden geri döndüm» deyince «siz dünkü gün huzur-u şer'i enverde böylece vakfedilip hüccetleri düzenleyin dediniz» diye cemaat davacı olup hâkim efendi de hüküm eyledi dediler. Tekrar durum üzerinde ayrıntılariyle çalışıldı, şerh verilip vakfiyeye kaydolundu. «Karar verdiniz, sonra vazgeçtiniz» diye sorduğumda «İşi sağlama bağlamak isterdim. Bu da vakıf kuralıdır» diye cevab verdi.»

Haşim Efendi bu kadarcık yazmış olmakla ilm-i fıkıh ile meşgul olmayan bazı zevat bu konuyu eleştirirken merakda kalmamaları için, şu karar verip sözden geri dönmenin gizli tarafının ve hükmünün ne olduğunun şerh ve ayrıntılariyle anlatılması uygun olur.

Şöyle ki:

Vakıfın lugat anlamı hapis demek olup şer'i ıstılahda İmam-ı âzamın kavline göre: Bir şeyi sahibinin mülkü olmak üzere hapsedip de menfaatlerini başka şeye sarf etmektir. Ama İmameyn kavline göre: Bir şeyi Cenab-ı Hakkın mülkü olmak üzere hapsedip de menfaatini başka yere sarf etmektir. Bu suretle İmam-ı âzam kavlinde mevkuf mal mülkullah olmak üzere hapsedilmiş olmakla satılması, hediye olarak verilmesi, hibe edilmesi caiz olmaz. Vakfeden hayatta olduğu süre bundan geri dönemez. Vefatında bile varislerine kalmaz. Ancak bu yolda İmameyn bile çatışıp İmam Ebu Yusuf'a göre yalnız «vakf ettim» demekle vakıf hükmü kesinleşir. Ama İmam Muhammed'e göre daima hayır işi için süresiz yaşaması tayin edilmiş olmalı ve mütevelliye yahud mütevelli yerinde olan birine teslim olunmak gibi şartlarla şartlandıktan sonra teslim etmeden önce vefat ederse vakıf hükmü kesinleşmez.

Kısacası İmam-ı azam vakıf hususuna baskı yapmış İmam Ebu Yusuf genişletmiş olmakla fıkıhçılar işin ortası olan İmam-ı Muhammed kavlini üstün görüp onunla fetva verdiler. Ama şayed kadı İmam-ı azam mezhebine dayanarak vakfı iptal eder diye vakf eden korktuğundan vakfını tescil etmek lâzım gelir. Şöyleki:

Vakfı mütevelliye teslim edip sonra sözünden geri dönerse mütevelli de dâva edip hâkimin hükmünü talep eder. Bu suretle hâkim de bağımsız olan Muhammed kavliyle hükm edince karşılık verilmeden hükmü geçerli olup bir daha bozulup kaldırılamaz. Zira karşılığında hüküm verilebilen bir mes'elede hâkimin hükmü ters düşen durumu kaldırıp birlik ve beraberlikle işin hükmüne götürür.

FERAH ALİ PAŞANIN VEFATI DURUMU

Ferah Ali Paşa anlatıldığı gibi türbesini yapıp vakfını tanzim ettiği gün kâtibi Haşim Efendiye demiş ki: «Vefat edeceğimizi devlete duyuralım. Vaktiyle Anapa muhafazasına bir ehliyetli zatın seçilip gönderilmesini hatırlatalım. Bunun için kütübhane içinde bir kâğıda müsvedde yaptım. Hemen şimdi temize çek ki; yarın Istanbul'a adam çıkarıp durumu anlatsın. Hem de böyle bir haber göndermekle veli-i nimet efendilerimize veda etmiş olalım.»

Haşim efendi de aldığı emre göre hemen yazıyı temize çekip emre hazır etti. O esnada Sadrıâzam çuhadarlarından Samurkaş Süleyman Ağa görevde Anapa'da bulunuyordu. Âdet üzere kendisine hizmeti verilmek lâzım geldiği halde Ali Paşada ona verilecek bir şey bulunmadığından kapı kethüdası tarafından ödenmek üzere eline hizmeti tahvilini ita ettikten sonra:

«Süleyman ağa, işte merkadimizi inşa ettik. Hakkın davetini bekleriz. İstanbul'da bizi soranlara selâm ve duamızı bildir. Görüp işittiğim gibi söyle,» deyip bu yazı ile İstanbul'a gönderilecek adamı ile beraber geri dönmek üzere yola çıkmalarına izin vermişti.

Ve türbe binası sona erince o gece ehli hanımla beraber türbesi içinde geceleyip ibadet ve teveccühat ile meşgul ve dalgın olduğu esnada biçare hanım bir aralık tedirgin olup kâh kendisine korku ve dehşet gelir, kâh paşasını yanında görüp avunurmuş. Kırk gün geçinceye kadar bu gidişle geceleri türbesi içinde yatıp gündüzleri hükümetin gerekli işlerinin yürütülmesiyle meşgul olurmuş. Ve «Her gün nöbet vurulsun, din ve devletin şanı yüceltilip ilân olunsun» diye emretti.

Kırk gün durum bu gidişle akıp gitti. Bir gün güneş doğarken haremden çıkarak: «Artık vakitler tamamdır. Ancak birkaç gün yatağa düşüp yola koyulmak gerekirse» diye adamları ve ahbapları bir bir gelerek başını ağrıtırlar. Hafiflik için kan almak münasibdir, diye cerrah istemişti. Cerrah geldiği zaman üç kere neşterini vurup kan çıkaramayınca:

«Elverir âded ve istenilen yerini buldu» diye cerrahı kovmuştu. Bir saat geçince Koban başında oturan tarikat-ı aliye şeyhlerinden birinin Halil Efendi adlı oğlu ki, Paşa kendisine çok ihtiram eylerdi telâş ile Paşanın yanına gelip:

«Efendim, annem rüyasında Efendimizin üzerine gökden musibetler düştüğünü görüp babamdan tabirini sorunca: «Bensiz bir siyah koçu Paşanın yattığı odanın eşiğinde kesip kurban etsinler,» deyip de annem bu hal ile tedirgin olunca beni çağırıp:

— «Oğlum, Allah ve Resulullah aşkına efendimize acele var, anlat ve rica et. Böylece bu koçu kurban etsinler,» diye beni gönderdi.» dedi.

Velii nimetimizin hayata kavuşmasına böyle bir koç sebeb olacaktır, hemen bulalım diye onlar da bu hususda Halil efendi ile aynı düşüncede olmalariyle Ferah Ali Paşa:

«Çare yoktur. Fakat hatırınız hoş olsun, bulup kesin» diye buyurmuştu.

O gün adamları bensiz koç aramağa koyuldular. Ancak bulunamadığından çaresiz bulabildikleri bir baş benli siyah koyunu kesip kurban etmişlerdir. Ondan sonra iki gün iki gece Ferah Ali Paşa âdeti üzere zikrullah'a devam edip dördüncü gece vedadır diyerek ölüme yaklaşmakla el kaldırıp bütün adamlarına dualar etmiş ve gelip veda etmelerine izin vermişti. Onlar da Bayramlaşma kuralları gereği üzere takım takım gelip birer birer veda ile dışarı çıktıkları sırada saray içinde kıyametten bir vaveylâ kopmuştu.

Bu sırada daha önce kendisinin temiz, her hizmetine koşan, sonra Anapa'ya bina ve nüzul emini nasb ve tayin buyrulmuş olan kapucu başı Hüseyin ağayı ve Nakib-ül Eşraf vekilini ve İmam efendileri çağırarak

Hüseyin ağayı kaymakam bırakıp yeni Vali gelinciye kadar bulduğu düzeni sarsıntısız memleket işlerini idareye uğraşmasını tenbih edip başka vasiyetlerini tamamladıkdan sonra türbe kenarına bir seccade yayıp üzerine oturarak ism-i celâl'le meşgul olmağa ve Hüve hatimesiyle ircii emrine uymuştur (Kaddes Allahü Sırrahülaziz).

Durumu eşi haber alınca ayaklarına yüz sürmeğe koşup, «gerçekten bundan sonra o sana haram oldu ve sizin için gidebilmek artık ruz-u ceza'ya kaldı» denilerek men olunmak istenilmişse de ağlamakdan perişan kendisini öldüreceği anlaşılınca engel olamadılar. Çaresiz eyileşmedi. Binlerce söz ve yalvarışla mersiye gibi: «Efendim, eşin olmakla cariyen olup dünya ve ahirette Allahın mahremiyetine erişdiğini öğrendim. Bundan sonra bir kimseyi kendime mahrem etmem olmayacak iştir. Allah ve Resul-ullah aşkına, pirler, kerim olan azizler hörmetine dört gün önce türbe içinde nasıl birlikde yatılıyorsa yine beni yanına al,» diye ağlayıp inliyerek merhumun ayaklarına yüz sürdükten sonra derhal kabilesi tarafına adam gönderip babasını çağırarak veda etmiş ve üçüncü günü o da vasıl ilallah olup vasiyeti üzere merhum Paşanın yanına defnolunmuştur. Ali Paşanın vefat ettiği gün ayaklarını öpüp ölümünü isteyip yalvaran Anahtar ağası ve yamakları da birbirinin ardı sıra vasıl-ı rahmet-i rahman olmuşlardır.

Başka adamlar ve onlarla ilgililer de beldeyi imar ile meşgulken bu üzücü olaydan elem çekip müteessir olarak: «Bizim çalışıp uğraşmamız, efendimizin gönlünü ve rızasını almak içindi. Mademki efendimiz bizi terk etti. Artık dünya bize haramdır» diye iş görmediklerini halk görüyordu. Eğer bu beldenin mamur olması ve göç edip gelenlerin kurtuluş ve sağlığı Allahın isteği olaydı Ferah Ali Paşa bir süre daha sağ kalırdı.

Dünkü gün vefat etti bugün adamları beldeyi imar gibi önemli işden vaz geçdiler diye onlar da ye'se kapılıp işlerini bir yana bıraktılar.

FERAH ALİ PAŞANIN TEREKESİ

Merhum Ferah Ali Paşa ölümü gecesi her zaman olduğu gibi kapucu başı Hüseyin ağayı çağırıp yerine vekil nasbedip vasiyetini sayıp yazdırdığı sırada: «Adamlarıma borcum, ellerinde saklı tahvilim gereğince sekiz kese bu kadar kuruşa varıp koruyup saklayabildiğim gümüş takım da şu kadar okkadır. Hesap ettim. Defteri cebimdedir. Tamam bu borcumu karşılıyor. Ondan başka mal diye söylenecek bir şeyim yoktur. Sabah olur olmaz Hüseyin ağa gelip borçlarımı ödedikten sonra kalanı tabl, zurna ve plasmı Osmanlı Devleti tarafından gelecek mübaşire cevap vermek üzere bir yere toplayıp kapatsın ve mühürletsin. Ancak Osmanlı Devletinden gelmiş yazıları kimse bilmez. Açılıp okunmasında sakınca vardır. Hemen mührü üzerine mühür vurulup gelecek mübaşire

teslim olunsun» diye buyurmuştu. Hakikaten hazinesi açılınca adı geçen gümüş takımla Bad-izehr kesesinde bir adet yaldız altunu ve iki altmışlık ile bir kuruş çıkıp borcu verildi ve şeyhinin yadigârı olup hazinesinde saklanan taç ve hırkası vasiyeti üzere başka yerde muhafaza edilip ardından Görice'den gelen Derviş Mustafa'ya verildi.

Kısaca mal denebilecek bir terekesi kalmayıp ancak o bölgede nice hazinelere değer usul ve düzen bırakmıştır ki, Yeni Muhafız gelinceye kadar Hüseyin Ağa da vasiyeti üzere durumu korumayı ve işlerini güzel idareyi başarmıştır.

TERCÜME-İ HALİ

Ferah Ali Paşa aslında Gürcü kölesi olup anadan doğma istidadı ile bilgide hüner kazanarak ve irfan sahibi olup bir süre koca Abdi Paşanın Divan Kâtipliğinde bulunup yukarda anlatıldığı gibi büyük hizmetlere girişerek büyük şöhret kazandı. Epeyce zaman taşra memuriyetlerinde dolaşarak ün salmıştı. Ve rehber-i tevfik-i bâri ile Tarikat-ı aliyye şeyhlerinden Yenibahçede Takyeciler camiinde bulunan tekkede postnişin-i irşad olan Mahmud efendi adlı ermiş ihtiyara vekil oulp zikrullah'a devam ederek Halife olmasına izin verilmişti. Taşra memuriyetlerinden İstanbul'a gelmiş bu tekkeye gidip gelirmiş. Ve üzüntüye kapıldıkça şeyhinin yadigârı olan tac ve hırkasını giyip halvethânesinde murakabaya varıp Cenab-ı Hakka arz edip yalvardığını, zevcesi hanım ağlayarak gördüğünü bazı ruhani sırları saydığı sırada yazıp anlatınca Haşim efendi işitip hikâye etmiştir.

Yukarıda anlatıldığı gibi Kocaeli sancağı mutasarrıfı iken Soğucak muhafızı nasbolunup orasını şen ve abadan ettikden sonra Anapa'yı kurup kabileleri kendine çekip bağlayarak İslâm dinini o bölgede yaymıştı. Bütün Kafkas dağlarını kendine çekip bağlamakla Osmanlı Devletine bir büyük kudret toplamak için giriştiği işlerde işin sonuna yaklaşıp varmışsa da bazı vükelâ ve devlet ileri gelenlerinin garezkâr tutumları bu tedbirlerin tamamlanmasına engel oldu. Biçare derdinden dünya işini bir yana bırakıp göçüp gitmiştir. Fakat türbesi, işleri iyi olsun diyenlere ziyaret yeri oldu. Kurduğu düzenin eserleri hâlâ duruyor ki, o hızla Çerkez kabileleri Rusya'ya karşı savaşıp karşı koymakda başarıları görünüyor. Manen Osmanlı devletine köklü bağlılıkları daima yaşamıştır.

GARİBE

Anadolu'dan gelen yamakların hane reislerinden Derviş adında saz çalar şarkı okur biri eşkiya olup zaman zaman yamakları aldatıyordu. Bu yüzden bir gün çağırılıp yola getirilmesi gerekti. Merhûm Ferah Ali Paşa bir gün, sazını alsın da gelsin, diye çağırtıp bir çok iltifatlarda bulunup tanışdıkdan sonra sazını getirtip bir fasıl geçirtti. Haz duydum, diye bir

kaç kuruş bir yerden borç alıp kendisine vermiş, böylece birkaç kez çağırıp para verince ele alınmış olup bir aralık evlenince:

BEYİT

Ey Giriftar-ı Pay-ı bend-ü ayâl
Diğer azadeği mibend-ü hayâl

Anlamınca çaresiz paşaya boynu eğri olup her zaman Paşa'nın rızasını almadan yapamazdı. Zararsız hale gelmişti. Bu sırada kendisine iyi görünmek için on paraya aldığı bir tekeyi Paşa'ya hediye eder, o da bu keçiyi beylik edip istediği yerde gezip dolaşmasına kimse tarafından engel olunmasın diye tenbih edilmiş olduğundan her yerde gezer ve Paşa' nın hatırı için halk da yem ve yiyecekden ne istese verirler ve geceleri nöbet yerine gelip nöbetçi ağalara arkadaşlık edermiş.

Haşim Efendi der ki: «Bir gün Paşanın yanında idim. Kapu yoldaşları, «ben efendinin beyliği olup her gece ağalara maiyyet ve elimden geldiği kadar hizmet ediyorum, bana tayin vermiyorlar, inayet ve ihsan efendimizindir» diye bir arzuhal yazdırıp boynunuza asmışlar ve Paşanın yanına salıvermişler. İçeri girince boynuzları çok uzun olduğu için vurmasın diye herkes savuşunca doğru huzura gelip arzuhali getirdi. Paşa da bana hitaben:

— «Al ve yevmi bir çift ekmek vekilharcımız tarafından verile diye buyur» deyince lâtife sandım. Tekrar emredince gereği gibi işaretini vererek buyurdum. Alıp Sah ettikden sonra tekrar boynuzuna asıp, «Haydi var, vekilharca ver, tâyinini versin,» diye buyurunca doğru geri dönüp vekilharcın yanına gidip arzuhali gösterdi o da yer göstermekle hergün gelip oradan tayınını alırdı.

Paşa vefat edince ne olacağını duyup anlamadan bakardı. Fakat türbeye defnolunduğunu görünce gözleri yaşla dolup üç gün üç gece feryad ederek yiyip içmedi dördüncü gün öldüğünü gören kapıcıbaşı Hüseyin ağa «Elbette ben bunu teçhiz edip kefenleyerek defn ederim» diye davrandı ise de cahil halka bu da bir mes'ele olur diye engel oldular. Yalnız tabyada defn edildi ve bir nişan konulmakla yetinildi.

Bu durum Ferah Ali Paşanın kerametlerinden sayılmak üzere o bölgede anılır. Ali Paşanın o bölgede bunun gibi bazı kerametleri nakil ve rivayet olunup hattâ çarşamba günü sabah olur olmaz güneş doğmadan önce türbesinden bir mikdar alınıp da sıtma tutanlara içirilirse şifa bulurmuş diye rivayet olunur.

1200 YILI OLAYLARI

BİCAN OĞLUNUN ANAPA MUHAFIZI OLMASI

Anlatıldığı gibi Ferah Ali Paşa vefatından 40 gün önce türbesini inşa edip ölümüne hazırlandığını İstanbul'a yazmıştı. Ardından vefatı haberiyle bir muhafız istidası anlamında Anapa'dan arz ve mahzar da gelince mirmirandan Acaralı Bican oğlu Ali Paşa Soğucak ve Anapa muhafızı nasb edilip gönderildi. 1200 yılı muharrem-ül haramının 12 nci günü Anapa'ya varınca Ferah Ali Paşanın adamlarına ilk önce güzel davranıp yakınlık göstermişse de çok geçmeden Kethüdası Hüseyin Ağayı katl ve idam ve başka adamlarını dağıtmıştır. Daha önce Ferah Ali Paşanın bir mektupla İmam Mansur'a gönderilmiş olan adamı, tam bu sırada Anapa'ya dönerek Mansur'un gerekirse Anapa'ya gelip de Osmanlı devletine imdada yetişeceğini yazdığı iki mektubunu getirmişti. Birini Sadrıazam'a olmak üzere yazıp özeti: «Bu hakire Allah-ü zülcelâl Resul-ü Ekrem vasıtasiyle Ümmet-i Muhammedi Şer'i Şerife davet ve gazaya devamım için emreyledi» diye halini anlatarak bazı nasihatlardan ibarettir.

Diğer mektubu da Ferah Ali Paşa'ya olup kısaca anlamı, Anapa tarafından gönderilen mektubun kendisine gelişinden kıvanç duyduğunu rica ederdi. Dağıstan askeri toplanıp düşman üzerine gideceklerinden muzafferiyet isteğinde bulunduğunu bildirmiştir. Bu mektuplar kaba Türkçe ile ve rabıtasız yazılmışdır. Ve buyrultu şeklinde üst tarafları Mansur'un 4 köşeli mührü ile mühürlenmiş olup bir suretleri Hazine-i evrakda saklanmakla tarafımdan görülmüştür.

O sırada Çerkez kabilelerinin hududu aşıp Rus memleketlerini talan etmeleri beyaniyle Rusların hududda bulunan zabitan ve memurları tarafından şikâyetnameler ve zayiatın mikdarını bildirir, ayrıntıları geniş çapda bir defter de Anapa'ya gelmiş olduğundan Bican oğlu Ali Paşa Mansur'un yazdığı mektuplarla Rus zabitlerinin yazdığı yazıları birbirine ekleyip 1200 yılı Muharreminin 25 nci günü tarihiyle yazılı olarak İstanbul'a gönderip takdim ettiği yazısında adı geçen Hasan Ağanın idam edilişini şöylece bildirmişti:

«Ferah Ali Paşanın ölümü ardından uzun süredir taşkınlık yapmak üzere olan Kethüdası Hasan Ağa kabilelerden bazılarını aldatıp mühimmat ve cephaneyi alıp, namusiyle yaşayanları tedirgin edip Çeçen'de ortaya çıkan İmam Mansur'un tarafına kaçmak üzere iken bu tarafa varışımızda eskiden olduğu gibi Kethüdalık hizmetinde olmak üzere yakınlık

gösterildikten sonra güzel tedbir alarak kimse duymadan, hiç kimseye zararı olmadan tarafdarları da işitmeden idam olunarak şer ve zararları kaldırıldı. Hemen kabile ümerası çağrılarak yakınlık gösterildi. Ancak kendilerine atiyeler ve hediyeler verilmek üzere İstanbul'dan bir çok eşya gönderilmek icabeder ve illâ mahcub olacağımız muharrerdir. Gümrüğün hesabı görüldü. Dörtyüz bu kadar kuruş mevcudu bulundu. Daha önce bina ve nüzül emaneti için kapıcı başılık payesiyle bu tarafa gönderilip hâlâ Anapa'da oturan Hüseyin Ağa kullarının bir büyük yamak hanı, kârgir tabya kuleleri ve zahire kuyuları mühimmat mahzeni inşasında kusuru yokdur. Fakat akça için daha önce yapılan isteğine izin verilmemiş olduğundan eli boş kalmakla aldığı emirden vazgeçip İstanbul'a gitmek isteyince evliya-yı veli-i naam efendimize anlatırım diye durdurdum. Bunun üzerine Sohum tarafından veya başka yerden Sarampo ve nüzul için hesabı yapılarak bir mikdar akça verilip yollanmasını yalvarırım. Ve ümera'ya hediye verilmek üzere eşya gönderilmezse en ufak bir hizmete muvaffak olamıyacağımı öğrenmiş bulunuyorum,» diye yazıp gönderdiği aynı tarihde adı geçen Hüseyin Ağanın da bir yazısı İstanbul'a geldi. Bican oğlunun yazısını tasdik ve iyi anlaşırsa idareye muvaffak olacağını anlatmışdır.

Lâkin Bican oğlu memleketi idareye muvaffak olamayıp çok geçmeden Anapa'da ihtilâl çıkınca kaçmaya mecbur olmuştur. Anapa'ya gelişindeki durumu ile davranışının sonucunu Haşim efendi ayrıntılariyle yazmış olduğundan özet olarak aşağıda olduğu gibi anlatmağa başlanıyor. Şöyle ki:

«Acaralı Bican oğlu Ali Paşa daha önce yeniçeri mütekaidlerinden olarak Faş'da yerleşmiş iken nam kazanmak ve dünyalık toplamak davasına düşüp bir yolunu bulup Faş muhafızını idam ettikden sonra bazı yerlere rüşvet olarak birkaç esir gönderip katledilen muhafızın idama müstahak olduğunu kendisinin de muhafızlığa müstahak olduğunu yakıştırarak kendini mirmiran rütbesiyle Faş muhafızı nasbettirip, Ali Beşe iken Ali Paşa olmuştu. Ama halkla anlaşamayıp da üzerine taarruz ettiklerinde İstanbul'a kaçıp esir pazarında kâr ve kazançla uğrşırken Soğucak ve Anapa muhafızlığının boşaldığını esircilerden haber alarak nasılsa yolunu bulmuş ve muhafızlığı kapıp kendisi oğulları ve adamları hepsi dokuz kişi oldukları halde esir ticaretine gelir gibi Anapa'ya geldiklerinde halk arasında Anapa'nın imarı Murad-ı ilâhi olaydı Ferah Ali Paşa yaşardı, gibi dedikodular açıkça söylenmeğe başladı, ama ne çare:

BEYİT:

Tekye-i Sıdk-u rızadn keyl-ü makam

Anlamınca, dilerse harabeyi imar, isterse mamureyi harabezar eyler, diye Allahın takdirine razı olup boyun eğerek teslim olmuşlardır. Fakat geldiği gün gemiden çıkmasına Ocaklı razı olmayıp o gece gemide yatırıldı. Sabaha bir saat kaldıkda hariç kaleye çıkarılıp sonra kendisi de gemiden çıkarılıp kabilelerin gözü önünde mümkün olduğu kadar Osmanlı devletinin yüksekliğini belirtecek gibi uğraşılarak kaleye getirdiler. Ferah Ali Paşa adamlarının yine işlerinde kullanılmasını rica etmeleriyle üç gün kullandıkdan sonra, 'Bunların aylığı ne tutar' diye sabık kaymakam Hüseyin ağaya sorunca o da 'Üç ay da bir adet yirmibeş kuruşdur' deyince şaşıp '25 kuruşa ben bir adamı bir sene kullanırım ve hem de hırsızlık ettirip de elinden yılda epiyce mal peyda eylerim' dediğini Ferah Ali Paşa'nın adamları duyunca 'bunun usulü çıkar yol değildir' diye, sonunun kötü olacağını hemen anladılar ve Ferah Ali Paşanın ölümünde üzüntüden iş görmezlerken 'memleketi tahrib ederiz, bu da efendimizin rızasına karşı gelmek olur' diye nasihatla işe sürülüp bir işe koyulmuşlarken yeniden inşaata başladıkları sırada Bican oğlunun bu gibi davranışlarını gördükleri zaman tam üzüntü ve umutsuzluğa kapıldılar.

Böylece hemen bir gemiye evlâd ve aileleriyle binip Anapa'dan çıkıp gittiler. Fakat enderun ve birim çavuşları ve mehterhane takımının yarısı kadarı Bican oğluna bağlanıp kaldılar, diye hikâye ettikden sonra Haşim efendi kendi halini de şöyle anlatır:

Ferah Ali Paşanın vefatında Anapalılar toplanıp Osmanlı devleti ile yapılan yazışmalardan birimizin haberi yoktur. Bir muhafız ortaya çıkıncaya kadar maazallahu taalâ Ruslar tarafından korkulacak bir iş ortaya çıkacak olsa Osmanlı devletine bu hali bildirecek kimsemiz yoktur, diye fakiri alıkodular. Sonra Bican oğlu gelince ona da bu önceliği açıktan söylemeleri üzerine kâtiplik hizmetinde yerimde kaldım. Kaleyi kuran ve Anapa'yı ele geçiren Ferah Ali Paşa şöyle ederdi ve Osmanlı devletine böyle hizmet edip sadık kaldı, diye geçmişteki olayları kendisine nakledip anlattığımda, bana vermek tarafını gösterip almak tarafını gizlersin, deyince nasihat kabul etmeyeceğini ve Ferah Ali Paşanın tuttuğu yolun tersine harekette hata ve tehlike olacağını yakın görerek hemen izin alıp İstanbul'a döndüm. İstanbul'a varışımın ardından Anapa'dan arz edip konuşarak sözün kısası «muhafız tayin olunan Bican oğlu Ali Paşa esir ticaretine kalkışıp ellerimizde bulunan esirlerimizi alınan baha ile ba temessük bana veriniz diye mallarımıza taarruz ve kanuna aykırı hareketlere girişip her birimizi zorladığından söz ayağa düştü. İdam için halk üzerine taarruz edince bir yolunu bulup kale kapısından çıkıp kaçarak Çöler adlı kabileye sığınıp canını kurtardı. Hâlâ o beyin evinde olup kaleye gelecek olursa kurtulması ihtimâli yoktur. Tecrübe görmüş, işbilir bir muhafız gönderilmesi niyaz ve istida olunur» diye yazıp göndermişler.

MUSTAFA PAŞA'NIN MUHAFIZLIĞI

Yazıldığı gibi Anapa'dan gelen arz ve mahzar gereği Anapa ile Soğucak hâlâ Çorum sancağı mutasarrıfı mirmirandan İpekli oğlu Mustafa Paşaya tevcih buyruldu. Bu sırada Ferah Ali Paşanın ayrılıp gelen adamlarından birisi Çorumlu olup hâlâ evinde otururdu. Mustafa Paşa Anapa muhafızı olduğunun haberini alır almaz yanına çağırıp Anapa ahvalini sorunca, işin hakikatini kâtipler bilir, demekle derhal Ferah Ali Paşa kâtiplerinden birisi her nasıl olursa olsun çağırılıp Anapa'ya gönderilmesini kapu kethüdasına yazmıştı. Haşim Efendi de o vakit Amedi bulunan Tosyavî Şeyh Ali Efendi zade Ratıp Ebubekir Efendiye intisab edip bağlanmış bulunduğundan kapu kethüdası hemen Amedi Ratip efendiye gelip Haşim Efendi'nin Anapa'ya gönderilmesini rica edince Ratip Efendi de Haşim Efendiyi Bab-ı âliye çağırıp, dünya ve ahiret için bir hizmettir, diye teşvik edip inandırdıkdan sonra Haşim efendi kabul etmiş ise de kabilelerin geleneğine göre hediye verilmek üzere şu kadar akmişe, sahtiyan ve silâhlar alınıp gönderildikden başka Canib-i nüzulden verilmek üzere 400 harca bir kıt'a ferman verilmek de lâzım geleceğini arz edince Bab-ı âliden buna bile müsaade olunarak verdiği pusla gereğince mirî tarafından satın alınıp verilen eşyaya sahib olarak bir gemiye binip Anapa'ya yola çıkmıştır.

Nasıl vardığını kendisi şöyle anlatıyor:

Anapaya yaklaştığımızda sal ve kuşakdan beş altı sancak şeklinde alâmet gösterilip top atarak limana girdiğimizde Mustafa Paşa henüz gelmemişti. Meğer kale halkiyle Abazalar arasında düşmanlıkdan üç gündür cenk ve kavga yapılırmış. Kale de kuşatılmıştır, diye haber verdiklerinde dokuz tabyadan onar top atılması için kaymakam bulunan Hüseyin ağaya haber gönderdim Derhal o kadar top atılınca şenlik gösterileri yapıldı. Kabileler tarafından elçiler çıka geldi. Selâmlarını aldıkdan sonra «Bu günlük cenk geri bırakılsın, top atarak İstanbul'dan çok bayraklı gemi ile gelen kimdir? Şenlik olduğunu gösterir sebeptir. Sonra lâzım gelirse cenge hazırız,» diye kaleye girmeğe izin istemişler. Kabileler kanununa göre kaymakam tarafından izin verilince fakir iskeleye çıktığım zaman birkaç adam beni karşılayarak: **(Hosapsu tağapsu derpeşi zerpesi)** yani: «Hoş geldiniz, safa geldiniz, uğurlu ayağınızı getirdiniz,» diye aşinalıklar ve sevgiler gösterip kimi binisime, kimi kürklerime baş vurup almak istedikleri zaman «Size İstanbul'dan bir Paşa getiriyorum. Bunlar onun bende emanetidir,» diye red etmek istedim. Zira kabile kaidesi budur veyahud vermek gerektir. Ardından Paşa gemisi de görünüp limana girince gemiye vardım. Gördüm ki, bu biçare de Bican oğlundan üç adam fazla olarak 12 çıplak adamiyle gelmiş, şaşırdım. Bir güzelce yolunu bulup kendisine dedim ki: «Bu diyarı cennette yeri olan Şeyh Ferah

Ali Paşa kaddese sırrehûtalâ Paşa tabyası altından kayık ile kıyafet değiştirip çıkın ve doğru Ali Paşanın türbesine varıp Fatiha okudukdan sonra, Efendim sen benim karındaşımsın, mülkümüz adamların ve seni vel-i nimet bilenler bana miras kalmıştır, elden geldiği kadar çalışıp uğraşmakta kusur etmem, diye herkesin duyacağı şekilde söylediğimiz halde bu sözü yerli tarafından gözleyenlerin işitmesi kâfidir. Dönüşte köşe başlarında kaputlu olanlar Yeniçeri sergerdeleridir. Onlara birer ikişer altın verip gemiye geri dönmelisiniz! Gemide kaç adam olduğunu bilmemeleri için lâzım gelenlere tenbih edesiniz. Bizler de alay tertibi için bir yere gidelim,» deyip anlatıldığı gibi alay tertip olunarak kale içinde Paşa Sarayı denilen damlara götürüldük ki, taş ve kerpiç ile yapılmış olup cam ve kafesleri ve sıvaları olmadığından toz ve topraktan ibaret odalardır.

Mustafa Paşa aslında Anadolu yakasında isyan etmiş olan Kadıoğlu adlı şakinin bölük başısı çırağı ve terbiyesini görmüş olup ancak nice tehlikelerden ve asılmak musibetinden kurtulmuş ve her insanın hal ve davranışını anlar, bahadır ve tedbirli ve hatırlatılanların sonucunu kavrar bir adam olduğundan saraya varınca resmen Divan kurup memuriyet emrini okuttukdan sonra:

«Benim usulüm ayniyle karındaşım Ferah Ali Paşanın kanun ve usulüdür. Eğer yanlışlıkla tersi ortaya çıkarsa ihtar edersiniz.» yollu Divan'a lâyık hitab ile toplantıya son verince herkes memnun olarak ayrılmıştır.

Bundan sonra Mustafa Paşa dağdan dağa yerine göndermek için tedbir almıştır. Şöyle ki: Yeniçeri ortalarından 9 ncu cemaatin oda başısını gece çağırıp, «Yarın gidip Selefim Ali Paşanın kaleye gelmesini, gelince kendisine bir zarar eriştirilmeyeceğine kefil olup sağ olarak iadesini bana rica et.» diye talimatı gizli olarak verip o da böylece hareket ederek Bican oğlu Ali Paşa kaleye getirilip bir gemiye bindirilerek sağ olarak İstanbul'a gönderilmiştir.

Lâkin eşyası gemiye naklolunurken kale mühimmatından da bazı şeyler aşırıp Sinob'a çıkınca birazını satıp geri kalanını memleketine nakletmiş olduğu Sefine reisinin ifadesinden ve ardından Cebeci başı ile görülen hesaplaşmada gösterdiği buyrultulardan görülüp anlaşılmıştır.

Bu zata sonra Gazi Hasan Paşa ile Yusuf Paşa saygı gösterip sefer sırasında üç tuğ ihsan edilerek Ada kalesini muhafazaya tayin ettiler. Lâkin sefer sona erince vezirliği kaldırılıp Bursa'ya sürülmüştür, diye Haşim Efendi açıklamıştır.

Haşim efendinin Bican oğlu hakkına bu kadar yürümesi araları açık olduğu için mübalağadır, diyelim. Lâkin Bican oğlunun bu işin yetişkin adamı olmadığı halinin gidişinden anlaşılıyordu. Böyle yeni disiplin ve eğitim altına konulması istenilen büyük bir bölgenin öyle olmayacak bir

herife verilip teslim olunması ve özellikle Rusya seferi açılmak üzere iken böyle önemli incelik isteyen Serhadde doğru dürüst bir memur gönderilmesine önem verilmemesi pek acaip ve o vaktin vükelâsı hakkında kıyamete kadar varan çirkin ve ağır söz edilecek çok ayıp bir durum olduğunda anlaşılamayacak bir şey yoktur.

Ama Mustafa Paşa oldukça aklı başında bir adam olup anlatıldığı gibi ahali ve ocaklıyı hoşnud ettikten sonra kabile beylerini de davet edip kale halkı ile aralarında olan düşmanlığı unutup akıllarından çıkarmalarını bundan sonra dile alınmamasını ve iki tarafdan birinde kusur görülürse kanun gereği hakkından gelinmek üzere her iki tarafdan senedler değiştirilip böylece memleketin disiplini düzene konularak atiye ve hedaya verilerek kabileleri de kendine çekip memnun etmiş ve üç dört ay içinde Çukolar kabilesinden kız alıp sonra gerekirse Anapa yakınında olan Nogay kabilesinden de kız alarak hem Çerkez'e hem Tatar'a damad olmuştur. Ancak kendisi bir şeyden habersiz olup tutumsuzdu. Mansabı olan Ankara'nın bir senelik geliri bile dairesi masraflarına yetişmediği için bu tarihde Anapa gümrüğünün yıllık geliri 50.000 kuruşdan ziyade olursa da ancak 6 ay işleyip bu altı ayın dört ayı Bican oğlu zabıtında geçmekle Mustafa Paşanın eline ancak iki aylık gelir geçdiğinden ve İstanbul'dan verilen miri hediyeleri bile ağızda gelen kabilelere verip tükettiğinden Mustafa Paşa da çaresiz Ferah Ali Paşa usulüne yatıp pasta yemeğe karar vermiştir.

Kısacası, Çerkezistan işi Osmanlı Devleti için en önemli mes'elelerden olmakla ilk önce yapılacak işe başlangıcda sıkı bir tutumla girişilmişse de az vakit içinde önemi hatırlardan çıkıp Anapa işi İstanbul'da angarya gibi görülüp Mustafa Paşa bile Anapa'da eline geçirebildiği kadar darı unu ile kendisini idareye çalışırken ilerideki cildde anlatılacağı gibi Rus seferi ortaya çıkmıştır. Böyle önemli bir işe en önemli vakitte ehemmiyet verilememesi o vaktin en ziyade esefle karşılanacak durumudur.

GÜRCİSTAN VE DAĞISTANIN BAZI DURUMLARI

Nadir Şah'dan sonra İran'ın ihtilâli iki kat artmakla bazı İran eyaletleri Osmanlı Devletine sığınıp bunun üzerine I'nci Mahmud zamanında Dağıstan'ın ele geçirilmesi tasarlanmış ve tasarılar Hamid Han devrine kadar zihinlerde dolaşmış, öncesi ve sonrası bütün Kafkas kabilelerini Osmanlı tarafına çekip çevirip Ruslara karşı bir kuvvet toplamak için görüşülmüş ise de durum ve zaman buna yatkın olmadıktan başka o vaktin vükelâsında gerek bilgi bakımından gerek icraatça böyle geniş bir niyeti yerine getirebilecek durum ve iktidar yoktu.

Bu davayı ispat için Hazinei evrakda ele geçirdiğimiz yazışmalardan çıkarılan bazı fıkraları buraya geçiriyoruz. Şöyle ki: Kırım'dan dolayı

Ruslarda yapılan çekişmeler sırasında Kabartay halkının çekilip Osmanlı Devleti ile anlaşmaları irade buyrulmuş olmasıyle küçük Kabartay aslında Ruslara tabi olup büyük Kabartay da Kaynarca anlaşmasında Kırım hükümetinin dediğine bağlanıp bırakılıp vazgeçilmişti. Kırımlıların Kabartayları Ruslara terk edip etmedikleri bilinemediğinden ve henüz Rusya ile Osmanlı Devleti sulh anlaşmasında bulunuyordu. Eğer Kabartayların çekilip yaklaşdırılmalarına başlansa anlaşmayı bozmuş oluruz, ama sefer açılacak olursa o vakit geçip bize çevirip yaklaşdırılmalarına başlanır, diye Abdülhamid Han'a arz olunan bir telhisde yazılı olarak bulunmuştur.

Ne büyük gaflettir ki, gerektiği halde devletten kopmuş olan bir temel unsurun hangi köşede ve kimin elinde kaldığı araştırılmıyor. Ruslar o vakitten beri Kabartay taraflarına yerleştikten başka beri taraf topraklarını işgale başlamışken devletin vükelâsı geçinen zevatta buna dair bilgi bulunmuyor.

Yine bir garib fıkra da şudur: Ruslar Kabartay'ı istilâ ettikleri zaman beri tarafda bulunan Çerkez kabileleri bu durum kendi başlarına da gelir korkusu ile Osmanlı Devletinin himayesine sığınmağa mecbur oldular. Besni kabilesi beyi Kızıl Bey'in adamı Hacı İsmail ile Timur köy kabilesi beyi Arslan beyin adamı Hacı Mehmed, İstanbul'a gelerek durumu şöyle anlattılar:

«Gerek Kabartaylar ve gerek başka Çerkez kabileleri öteden beri Osmanlı devletinin hizmetkârları olup Sultan Bayezıd veli zamanına gelinceye kadar bunlara süvari asker tabir olunarak sefer ve hazerde kullanılırlardı. Sonraları Koca Hacı Giray Han, Bayazıd Han ile görüşme yapınca bu kabilelerin kendi hizmetinde bulunmalarını rica etmek istediği müsait karşılandı. O vakitten beri Çerkez kabileleri Kırım hanları hizmetinde bulunmuşlardır. Daha önce Ruslar küçük Kabartay'ı bir yolunu bulup kendi tarafına çekmiş, sonra da zorla ele geçirip istilâ etmişti. Çerkezlerin korkusu şudur ki, bu durum onlara da sirayet etmeye. Bunun üzerine Osmanlı Devletinden kendilerini korumalarını isterler ve hiç bir zaman Rus'a tabi olmazlar ve Kabartay'a 4 günlük mesafede olan Dağıstan'a bağlı topraklardan Çeçen ahalisi dindar olup halâ Rus ile savaşıyorlar. İçlerinde 100.000 kadar eli silâh tutar adam çıkar. Bunlara Osmanlı Devleti tarafından bir azıcık iltifat olunsa kul ve köle olurlar» diye rapor verdiler.

Takrirleri zabta geçirildi. Padişah'a arz olunan telhis de: «Çeçen ahalisi Kabartaylardan olmayıp Dağıstanlı olmalariyle Faş ve Soğucak muhafızları ve Çıldır valisi taraflarından yakınlaşdırılmalarına, çekilip çevrilmelerine başlanmak lâzım gelmekle bunların ne gibi kavim oldukları ve kime tâbi olduklarını gereği gibi gelen adamlardan ve sairlerinden so-

rup araşdırarak düzene konulmasına bakılmak gerekirdi» diye yazıp sadaret makamından re'yini bildirmesi istenip üzerinde düşünüldü.

Halbuki o bölge halkı Osmanlı Devletine olan çok eski bağlılıklarını yine onlardan duymak ne büyük gaflettir. Bu anlatılmağa değmez.

İşte Osmanlı Devleti vükelâsı bir süredenberi böyle gaflet uykusuna dalmış, toprak bütünlüğü içindeki halkı tanımaz oldukları halde Ruslar o tarafdan adım adım ilerleyerek Kabartayları ele geçirdikten sonra Anadolu yakasına el uzatmaktan ve bütün Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmaktan geri durmadıkları için iki devlet arasında çekişme kesilmeyip daha sonra anlatıldığı gibi Ruslar Kırım'ı ve Kırım'a bağlı yerleri ele geçirdikden başka Tiflis hanını da aldatarak himayesi altına alıp onun vasıtasiyle bir tarafdan İran hanlarını ve bir tarafdan da Açık Baş Hanı Saluman'ı kendine çekip bağlamak hazırlıklarına girişmişti.

Osmanlı Devleti ise Anadolu hududunun emniyetini sağlamak için Kafkas Dağları halkını kendine çekip çevirmekle Ruslara karşı bir kuvvet toplamak istiyor, bir tarafdan Çerkezleri, bir tarafdan da Dağıstan halkını ele almak tedbirlerine baş vurup Çerkezistan taraflarında epeyce güzel bir hal yaratılmış ise de zamanın vükelası arasındaki açıklık ve beraberlik olmayışı sebebiyle işin önemine göre uğraşılmadığı, böylece bu önemli işin eksik bırakıldığı görülüyor. Beri tarafdan da askerlerin ve memurların bazı sert davranışları Açık Baş mülkünün Ruslara eğilip yaklaşmasına sebep olmuştur.

Gerçekten Açık Baş mülkü hâkimi Saluman, korkusuz ve merd bir kimse olup birdenbire Ruslara boyun eğmemiş ise de Rusya İmparatoriçesi Katerina ve general Potemkin zaman zaman hediyeler göndermekten geri kalmayıp özellikle bir altın kemer ve taç gibi baha biçilmez hediyeler birbirinin ardından nihayet onun bile dayanma gücünü sarsmaya başladı. Bir süre sonra ölünce oğlu Davi Han babasının ahar vaktında sapmış olduğu yola koyularak Rusya'nın himayesine yanaşmıştır, diye bazı Avrupa tarihlerinde yazılıdır. Ereğli Hanın 1197 yılında Ruslara yaklaşıp ve tabiiyeti durumu ortaya çıktı. Bir yıl sonra hakikaten Saluman da Ruslara bazı mertebe meyil göstermiş ve oğlu bütün bütün yaklaşmıştı. Ancak bizim tarihlerimize nazaran Rusya'ya yaklaşmalarında Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin de epeyce etkisi olmuştur. Bu da gelişen olaylardan öğrenilip anlaşılacaktır.

Çünkü yukarıda anlatıldığı gibi bu sırada Çeçen topraklarında Mansur adında biri Peygamberlik iddiasiyle ortaya çıkıp kabileler halkı coşup taşarak Rus topraklarına ve Gürcistan'a taarruza başladıklarından Ruslar bu durumdan şikâyet ediyordu. Bu karışıklıkla uğraşırken bir ta-

rafdan da Lazlarla Gürcüler arasında cenk ve kavga çıkıp başkaca bir olağan üstü kargaşalık ortaya çıkmıştır. Şöyle ki:

Vasıfın 1198 yılı olayları ortasında yazdığı gibi Çıldır eyaletinde bulunan Acara halkı öteden beri kuvvet ve şiddetle dayanıklılık ve cesareti ile tanınmış bir kavim olup aynı hududda oldukları Gürcistan'a her zaman akın yaptıkları için adı geçen Saluman ara sıra Çıldır valisine şikâyet yazıları gönderip zarar vermelerine engel olunmasını ricadan geri kalmazdı. Lâkin bu Acaralıların bulundukları yerler girilip geçilmesi güç yerler olduğundan yola getirip disiplin altına alınmaları çok zor bir iş olduktan başka ziyan ve hasarın Osmanlı topraklarında olmayışı ve alınıp satılan esirlerin beri tarafta menfaat sağlayacağı düşünülerek biraz da göz yumulmuştu. Ancak o zamana bakılırsa Salumanın da bazı değerde çekilip çevrilmesi istenilen şeydi.

Böylece Çıldır valisi, görünüşde Acara halkını tecavüz ve baskıdan men ederdi.

Acara halkının bu evleri yurdları yıkan bu davranışlarına Saluman kırılarak darılmış ve intikam almak için Osmanlı topraklarına gireceği Serhadlilerin tarafından öğrenilince Faş muhafızı vezir Ereğlili Halil Paşa'ya ve sabık Gönye muhafızı olup o bölgenin bütün haklarını ve inceliklerini bilen mirmirandan Abaza Mehmed Paşa'ya durumunu anlatıp onlar da ona yardım edip imdadına koşacaklarını taahhüd ederek uzaktan fark edilecek bir işaretle bildirmeğe ve Faş'dan top atmak gibi mukaveleler yapılmıştı.

Acara ahalisi doğuşdan cesur ve kavgacı oldukları için düşmandan hiç bir şekilde yüz çevirmeyecekleri bilindikden başka böyle önleyici tedbirler alındığını Saluman haber alınca onların üzerine gece baskını yapamıyacağını anlamıştı. Gönye'ye bağlı olan Çako kasabası üzerine gelmeği tasarlayınca ora halkı çoluğunu çocuğunu ve özel mallarını dağlara kaçırdıktan sonra Saluman da bir hayli askerle 1198 yılı cumadelahırasının 17 nci günü bu kasabaya gelip bulduğunu yağma edip memleketi yaktı. Daha ortaya konulan işaretler ile ve Faş kalesinden atılan toplarla durum etrafa yayıldı. Civarda bulunan mücahidler ve özellikle birkaç yüz cesur kimse ile Abaza Mehmed Paşa yetişip düşmana karşı koymuşlar ve bir dar yerde yollarını kesip Gürcü askerini bozguna uğratmışlardı. Salumanın kethüdası da ölmüştü.

Bu büyük bozgundan kalbden üzülen ve etkilenen Salumanın, kırgın olarak 1198 yılında kahrından öldüğünü Çıldır valisi İstanbul'a yazmış ve savaş durumu Faş muhafızı tarafından ayrıntılarıyla izah edilmiştir.

Bunun üzerine İstanbul'da misafir olarak oturan Livan oğlu Keyhüsrev Açık Baş hâkimi nasbolunmak üzere o vakit Erzurum valisi bulunan Canikli Hacı Ali Paşa tarafına gönderilip yerine oturtulması hususu ona

havale edilmiş olduğundan Ali Paşa da 8.000 askerle kethüdasını Keyhüsrev maiyetine katıp Açık Başa göndermişti.

Bu sırada Tiflis'de de önemli durumlar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki:

Tiflis hâkimi olan Ereğli Han ötedenberi İran topraklarını istilâ fikrinde olduğu halde Faş ve Batumu ele geçirmek davasında olduğu, serhadlerde olan hakimler ve zabitler tarafından Osmanlı Devletine arz edilip bildirildi. Erzurum dolaylarında Hudud ve sınır işlerine nezaret ünvanı ile oturan sadık Kethüdayı Sadrı âli Elhac Mustafa efendi tarafına Çıldır valisinin gelen yazısında Ereğli hanın belirtilen tasarısını kolaylaştırmak için Faş kalesinde yerleşmiş olan belli bir şahsı çağırdığı yazıda geçdiğinden ötürü o bölgenin tahkimat yapılarak kuvvetlendirilmesi ve özellikle Faş ve Batum taraflarına bir mikdar asker gönderilmesi Canikli Hacı Ali Paşa tarafına emirle bildirilmişti.

Hacı Ali Paşanın buna dair yazılı cevabında Ereğli Hanın aklınca eşkiyalık ve baskın sevdasına kapıldığını ve kendisine çekdiği şahsın durumunu herkes bildiği için muhimmat yığmak ve askerle kalelerin ve sınırın muhafazası önemli olup ancak akçasız ve tayinatsız Faş vesair yerlere asker gönderildiği halde daha önce gönderilmiş olan yamaklar gibi bunlar da yerlerinde kalıp perişan olacaklardır. Akça ile asker teçhiz olunacak olsa başka hudud ve sınırlara da yayılarak miri hazineye hasarı mucip olacağı sebepleriyle muhafaza işinin kolayını bulup araştırmak için Gönye yerlilerinden olup büyük sayıda adamları ve hayvanları olan Hacı Şahin zade Osmar Paşanın oğlu Mustafa beyi çağırtıp o bölgenin düşman baskınından korunması çaresini sordu. Kendisine mirmiranlık ile biraz para verilirse hemen 500 savaş eri ile Faş kalesine girip muhafaza işine girişeceğini ve o taraflarda olan nüfuzu ile gerekirse dört beş bin adam çekip toplayarak düşmana karşı koyacağını taahhüd etmiş olduğunu Ali Paşaya arz edip bildirdi. Hakikaten dışarıdan asker getirilmektense bu toprakların içini dışını bilir yerli asker kullanmak daha münasipti. Böylece Mustafa beye 1198 yılı Recebinin 14 ncü günü mirmiranlık rütbesi tevcih edilerek 15.000 kuruş verilip gönderildi. Ereğli Hanın yanına çektiği rivayet edilen şahıs daha önce anlatıldığı gibi hakikî durumunu kötü düşünce ve düşmanca davranışlar dışında teftiş edilip üzerinde araştırma yapılmakla beraber kendisince yorulan hiyaneti sabit olursa ele geçirilip hepsi ile yolunda Faş muhafızı vezir Halil Paşaya hitaben çıkarılan ferman gönderilmiştir.

Anlatıldığı gibi Ereğli Han ile Rusların ittifak anlaşması gereği Tiflis'de bulunan Rus generali de bu sırada İran ve Dağıstan hanlarına mektuplar gönderip içerisinde, Rusya Devleti Osmanlı Devleti ile yeniden sulh anlaşması yapıldığını Ereğli Hanın bile anlaşmasını yenileyip oğullarını rehin olsun diye Rusya'ya gönderip davasını tekrar tekrar anlatmıştır.

Sizler de Ereğli Han'a itaat edip evlâd ve akrabanızdan birkaç kimseyi Ereğli Han'a gönderiniz, diye haber salıp bildiriyordu.

Bu soğuk ve korku veren haberden Hanların kalbi kırılıp nefret ediyorlardı. Ancak bugün İran topraklarında bağımsız bir şah olmadığı için İran Hanlarından her biri elleri altında olan memleketleri ellerinden geldiği kadar disiplin altında tutmağa çalışıp düşmana karşı koymaya çalışıyordu. Bunun da topluca yapılması gerektiği için İslâm birliği düşüncesine göre yalnız Osmanlı devletine sırtını dayayarak Rus generalinin yazılarına red cevabı vermişler ve Osmanlı Devletinden kendilerine yardım yapıldığı takdirde bir kişi kalıncaya kadar düşmana karşı canlarını vereceklerini arz edip bildiriyorlardı. Bu yolda Osmanlı Devletine arzlarını bildirecek özel adamlarını gönderip Çıldır valisine geldikleri zaman o da onları İstanbul'a göndermişti.

Rusların istedikleri karışıklığa, Şahin Giray'ı alet ederek Tatar topraklarını istila ettiği gibi Dağıstan ve Gürcistan'ı da Ereğli Hanı aldatarak ele geçirmek davasında olduğu açıkça görülüyordu. Bu suretle o tarafda bulunan bunca Müslümana şer'an yardım farz olduğu gibi Rusların o bölgeye el uzatması toprak bütünlüğünce bile Osmanlı Devleti için zararlı olacağından ve belki doğu Osmanlı hududunda bir tehlike yaratacağından bu bakımdan çok gayret harcayıp uğraşmak her yönden Osmanlı Devleti için önemli idi. Bu sebeple serhadlerde bulunan vali, muhafız, zabitlere bu durumdan bilgi verilerek haberdar edilmiş, çekingen hareket etmeleri emir edilip bildirilmişti.

İran ve Dağıstan hanlarına da düşmanın ilk önce şirin görünüp amacına varınca zehir saçtığı ve sözlerinde durmadıkları, Tatarlarla Lehlilere yaptıklarından ibret alınarak zinhar hiç bir veçhile aldanıp oyunlarına kapılmayıp icabında birlik ve beraberlikle çalışıp uğraşarak karşı koymakta sebat etmeleri ve düşmanı İran ve Dağıstan bölgesine uğratmamaları bildirildi. Osmanlı Devletinin her durumda her bakımdan Müslümanlara yardımcı olup yakınlık göstereceği yolunda Padişah emri çıkarılıp gönderildi. Çekilip çevrilmeleri için de her birine Sultan Ahmed ve Sultan Mahmud hazretlerinin zamanında yapılan ve gönderilen göz önünde tutularak uygun hediyeler gönderilmiştir.

Osmanlı Devletinin bu teşebbüslerinin, Rusya'nın kurduğu dolabı çevirmesine engel olacağı açıktı. Bu sırada Dağıstan halkı bile Tiflis'e taarruzlara giriştiğinden Ruslar bunu vesile ederek şikâyete başlamışlardır. Şöyle ki:

Rus elçisi Reis efendi ile görüşüp Gürcistan tarafına taarruz olunduğunu konuşmaya değer bulduğunu söyledi. Reis efendi de karşılık olarak; Gürcü ve Mekriller Osmanlı Devletinin reayası olup her devlet işlerini düzene koymakda ve reaya işlerinde bağımsız olup Ruslar tarafın-

dan bunlara el uzatılması fuzuli bir hareket ve davranışdır, demişse de durumun bir de Şura'da konuşulması gerekeceği sebebiyle üç dört gün sonra yani 1199 yılı Saferinin 10 ncu günü Mısır mes'elesine dair toplanan meşveret meclisinde bu mes'ele de açıklandı. Rusların Gürcistan mes'elesine anlaşma gereği karışmaya hakkı olmayıp ancak bazı bahanelerle dedikodu edeceği cihetle Rus elçisinin bazı tarafların tahkikatı ile Dağıstan halkının Tiflis bölgesine taarruzu ne oluyor? Yollu yaptığı soruya ne cevap verilmeli ve Açık Baş Mülkü mes'elesine ne denilmeli? diye hazır bulunanlardan sorulunca; Tiflis Hanın Ruslara tabaa olması kesin olarak kabul edilmeyerek Osmanlı Devleti reayası olan Gürcülere ve Müslüman memleketlerine ve özellikle mezhep beraberliği olan Dağıstan halkına Tiflis Hanı taarruz edip karışmasın, Osmanlı Devleti de, eskiden beri geçerli olan muamelesini değiştirmez. Mekril'liler başka Osmanlı Devleti reayası gibi olup asayişleri istenildiğine göre daha önce nasbedilip makamına oturtulması tasarlanan Keyhüsrevi kabul etmedikleri halde zorlanmayarak David'in nasbını isterlerse öteden beri gelenek üzere oturtularak Osmanlı Devleti tarafından eline menşur verilir. Ahali bunu da istemezlerse diğerinin nasbına karar verilir. Durum bu hususun tesviyesine memur olan zatlara böylece bildirilir, diye Rus elçisine cevab verilmek üzere oy birliği ile karar verilip gereği yapılmıştır.

Ancak Keyhüsrev işini yoluna koyamayarak hükümeti David Han zaptettiği sırada Ruslar da o bölgede işe karışmağa bahane aramakda olduklarından bu halden de istifade ederek David Hanı kendi taraflarına celp ve imâle etmişlerdir. Gerçi Ereğli Han ve gerekse David Han memleketlerini Ruslara terk edip vazgeçerek yalnız bir himaye altına girmişlerse de Ruslar bir yere bir azıcık tırnağını iliştirdikten sonra bir daha pençesinden kurtulmak ihtimali olmadığından ikisi de esas hükümetlerini kendi elleriyle yıkmış oldular.

Lâkin Osmanlı Devleti Kafkas ahalisini kendisine çekip Ruslara karşı bir kuvvet tedariki amaç ve tasarısında bulunuyordu. Açık Baş hükümeti Osmanlı topraklarından sayıldığı halde orasını İslâm memleketi dışında tutup tanıyarak Acara da baş kaldıranların zararlarını önlemek istemeyip de Ereğli Han gibi David Hanı bile Ruslara sığınmaya zorladığı halde o vaktin vükelâsı ve başka memurların yaptığı ve işlediği kusurlar da affolunamaz büyüklükde kabahattir. Her ne hal ise Ruslar bütün Gürcistan'ı da elde ederek İran'a bile el koymağa başlamışlardı.

Çünkü 1193 senesi olaylarında anlatıldığı gibi İran'da Zend hükümetine zaiflik gelip de korkmağa başlayınca yer yer Hanlar ortaya çıkıp İstiklâl davasına düşmüş ve günden güne kuvvetlenmekte olan Ağa Mehmed Hanın hükümeti de henüz gereği gibi karar altına alınmış olduğundan İran topraklarına ihtilâli nerede ise sokacaktı. Bu esnada Zendlerden İran

vekili olan Ali Murad Han, İran dolaylarında olan hanların kuvvet ve süresini kısaltıp keserek İstiklâl kazanmak dâvasına düşmüştü. Tiflis Hanı aracılığı ile bu yolda Ruslardan yardım istemiş ve Ruslar da İran'a el uzatmağa vesile aramakta olduğu bazı şartlar ile yardımı vaad eylemiş olup hattâ Ali Murad Han tarafından sefaretle Rusya'ya gönderilmiş olan Mirza Mehmed'e Ruslar bir itibarlı adamlarını yanına katıp bazı değeri büyük hediyelerle geriye irsal etmişlerdi. Ancak Rus sefiri Şiraz'a varmadan önce Ali Murad Han'ın ölümü ile Cafer Han'ın hüküm sürdüğü İran'da kendine gelince sefirlik yapmadan Tiflis'e geri dönmüştür.

İran Hanlarından oldukça kuvvetli ve Osmanlı Devletine meyilli olan Hoy Hanı Ahmed Han, bu 1199 yılı ortasında divan kâtibi ile Erzurum valisi bulunan Hacı Ali Paşa'ya gönderdiği mektubunda bu olayları anlatıp bildirdikten sonra Moskof'un İranlılarla sulh anlaşmasını arzu etmesi hudutlarında bazı yerlere el atmak sonra Azerbaycan taraflarına askerî yığınak yaparak Lehlilere ettiği kötülük ve hileye benzeterek bütün İran topraklarını istilâ etmektir, giderek Osmanlı Devletine tecavüz ve baskı ile düşündüklerini yerine getirmek kötü niyetinden ibaret olduğunu yazıp ve divan kâtibi de İslâm birliği amacı gereğince İranlıların Osmanlı Devleti tarafından himaye ve korunmalarını niyaz etti. Korunmadıkları takdirde Osmanlı Devleti dışındaki müslümanların düşman elinde ölçüsüz derecede ezilip yok edileceklerini anlattı. Bugün Moskofların Tiflis'de birçok adamları bulunduğuna karşılık Osmanlı Devleti tarafından da bir iki bin adam ve top ve bir mikdar mühimmat Ahmed Han tarafına gönderilir ve başkalarından üstün olması için de kendisine bir rütbe verilirse Osmanlı Devleti tarafından böyle iyi gözle bakılıp hoş tutulursa İran halkının gönlünün alınacağını ve ferahlayacaklarını ve düşman çıkınca da Ahmed Han da mertçe savaşıp döğüşerek karşı koyacağını ağızdan anlatmış olmakla olanı biteni Ali Paşa İstanbul'a ulaştırıp bildirmiştir.

Rusların İran hakkındaki kötü niyeti bilinen mes'ele olup hattâ bundan önce İran Hanlarına tesliyetnameler ve Ahmed Han'a teşrifat ve Padişah hediyeleri gönderilerek yardım edileceği vaad edilmiş ve bu vaadin düşünülmesi ve yapılması gerekmişti. Ancak bunun lüzumundan önce asker gönderilmek ve paye verilmek bazı sakıncalar doğurur düşüncesiyle şimdilik Ahmed Han'ı ye'se düşürmemek için yalnız top ve bazı mühimmat göndermek, zamana ve zemine göre ihtiyatlı hareket etmek yolunda Ali Paşa'ya emr-i âli gönderilmiştir.

Bu suretle İran ve Dağıstan Hanları ile Ereğli Han arasında düşmanlık ortaya çıkarak bu da Osmanlı Devleti ile Ruslar arasındaki soğukluğun artmasına sebep olmuştur. Şöyleki:

Halil Hamid Paşa Sadrıâzamlığı sırasında Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan gelen yazıda Tiflis Hanı Ereğli Han'ın yeni yaptığı yoldan 3.000

Rus askerini çekip getirdiği bildiriliyordu. Ereğli Han'ın İslâm topraklarına taarruzu beklendiğinden ötürü Süleyman Paşa'nın gece gündüz görüp gözeterek hareket etmesi ve sağlam tutumu ile din bütünlüğü, çok cesur olmaları ile ün salmış olan Dağıstan'ın hatırını almak iradesi ile Dağıstan halkı reislerine verilmek üzere İstanbul'dan gönderilen Padişah atiyyeleri ve nimetleri ile Dağıstan ahalisini savaş ve cihada teşvik için çıkarılmış olan Padişah emrini kendilerine götürüp Dağıstanlılardan Çıldır tarafına gelen gazi ve mücahidleri atiyyeler ve hediyelerle hoş karşılayıp gönüllerini almak işinde gerektiği kadar çalışılmasını Süleyman Paşa'ya emir ve ferman buyurmuşlardı.

O da bu yolda hareketle Dağıstanlılara güler yüz gösterip iltifatta bulununca sevindikleri gibi dalga dalga Çıldır diyarına geldiklerinde yerleşdirilip meskenlerini yaptırmakta kusur etmedi ise de Dağıstanlılar zamanını beklemeden aslında alıştıkları talan ve yağmaya kapılmış ve gece gündüz demeden oradan oraya gidince bunlara engel olmak güç ve zor oluyordu. İzin verilse sulh anlaşmasına aykırı olduğundan Süleyman Paşa bu iki davranış arasında şaşırmış, kararsız olduğunu, sonradan İstanbul'a yazdığı sırada Halil Hamid Paşa azl olmuş yeni Sadrıâzam Âli Paşa da henüz Özi'den yola çıkmak üzere bulunduğundan cevabi yazı Ali Paşa'nın İstanbul'a geri gelmesine geri bırakılmıştı.

Ardından Batum tarafından bir gemi gelip Çıldır ve Tiflis haberlerini almak için kaptanı Bab-ı âli'ye çağırtıp soruşturma yapılınca Ahıska'da biriken Lezgiler o bölgede bulunan İslâmdan 5.000 mikdarı adam birikip Hıristiyanların kırmızı yumurta günlerinde Tiflis'e yürüyüp giderek birçok mal ve ganimet almışlarsa da dönüşlerinde yollarına çıkan düşman, büyük sayıda asker ve top ateşiyle İslâm üzerine taarruz etmeleriyle bazısı esir, bazısı şehid bazısı da orada akan çaya kendilerini atıp boğulmuşlar, geri kalanı da savaşarak Ahıska'ya geldiklerini anlatıp bazı taraflardan sızan haberler de bunun doğruluğunu te'yid ediyordu.

Gerçi buna dair Süleyman Paşa'dan henüz bir bildiri yapılmadığına göre mes'elenin gizlendiğine ihtimal varsa da Tiflis Hanı ile Rusların arasında açıklanan ittifak ve birlik gereği elçileri bu olayı sormaktan geri kalmayacağı için işin aslını bilip de hasma cevab hazırlamak üzere durum Süleyman Paşa'dan soruldu. Süleyman Paşa'nın buna dair verdiği cevap da geçmişdeki olayı ve önceki yazısının cevabının gecikdiğini anlatıp izah ettikden sonra olayı şöylece anlatıp bildirmişdir:

«Bu sırada Çıldır hududuna yakın olan kazalarda oturan lezgi askerinden 1.000 kadar Erzurum ve Kars bölgesinde bulunan Kapusuz ve Ekrad'dan ve başkaca yeri ve ismi belli olmayan kimselerden bir miktar süvari, haberimiz yokken birleşerek izin ve ruhsatsız birbirleriyle birlik olup

katılarak Tiflis topraklarına gidip birçok ganimet ve esir alıp dönüşlerinde zaif halk ile mal ve eşyayı ileri yollayıp döğüşüp savaşacak olanları yavaş yürüterek geriden gelirlerken yakınlarında bulunan dar bir geçide Gürcü ve Rus askeri topları ile pusuda bulunup baskınla mal ve esirleri götürmeye görevli zaif kavim üzerine taarruz etmeleriyle iki taraf savaşa başlayıp ancak düşmanın çokluğundan ötürü İslâm askerinin bir mikdarı şehid, bir azı suya kapılıp boğulmuş, bir takımı da esir olmuş ise de esir olanlarını düşman savaş yerine yakın (Severem) adlı yere sürdüğü sırada geriden gelen İslâm askeri yetişip hepsi birden kılıca davranıp düşmanı bozguna uğratmış ve kırk elli kadarını esir ettikten sonra geçidden geçip gelmişlerdir.

Bu muharebede ehl-i İslâmın zayiat mikdarı Lezgilerin başta gelenninden sorulunca gerek Lezgi ve gerek baş kabileden ölüp esir olanlar ancak 40-50 nefere ulaşır. Padişahın muvazzaf askerinden bu muharebede bir ferd bulunmamıştır. İstanbul'da yayılan haberler gerçekden kalblerde heyecan yaratmışsa da kötü işde lâf edenlerin ağzına düşenle halk arasında görünenin büyütülmesinden doğup hattâ bu olayın olduğunun hemen duyurulmaması da küçük işlerden olmakla arz ve takdime tahammülü olmadığı içindir. Ancak Lezgilerin başka askerler gibi disiplin altına alınıp idareleri zor olup kısaca fikir ve tedbirleri, talan ve gayret olduğu için her zaman bu dehşetli davranışlara girişmekten geri durmayacaklarını cihetle bu hareketleri büyük bir hâdise ile sonuca varsa gerektir.»

Çıldır valisinin bu yazısı üzerine durum Vükelâ arasında görüşülüp Tiflis Hanının davranışından his olunan kötü niyete bakılırsa zaman zaman Çıldır'a Dağıstan askerinin parçalanması ihtiyat kurallarına aykırı olduğu gibi Ruslarla yapmış olduğu yeni anlaşmaya göre düşmanları ortaya çıkınca Rusların yardım edip memleketlerini koruması bütün şartlardan biri olup Dağıstan askerinin böylece Tiflis ülkesine taarruzlarını Ruslar Osmanlı Devletinin suçu sayıp anlaşmayı bozmak davasını öne sürecekleri hatıra geliyordu. İki tarafın anlaşması ve anlaşmayı da iki taraflı bir usulle korumak karara bağlanarak bu anlamda tenbihat ve talimatı da Çıldır valisine Sadaretten bir yazı ile bildirdiler.

Bu aralık Rus elçisi görüşmek isteyip Neşat Abadda Reis Efendi ile görüştü. Tiflis Hanı ile olan anlaşmalarını öne sürüp Çıldır Valisi Dağıstanlıları kışkırtıp Tiflis topraklarına sataşmakta olduğunu bildirerek azli lâzım geldiğini iddia ve Dağıstanlılara Osmanlı Devletinin sahib çıkarak zararının ortadan kaldırılmasını isteyince Reis Efendi söze başlayıp cevab verdi:

«Lezgiler öteden beri Tiflis Hanı ile muharebe ederler. Bu sırada eskiden olduğu gibi yaptıkları muharebeyi Çıldır valisinin üstüne atmak anlamsızdır. Tiflis Hanı aslında tek durmuyor. Fırsat buldukça Lezgileri

vurup yağma edip yurdlarını yok ediyor. İran halkına da rahat vermiyor. Özellikle Azerbaycan topraklarında bulunan Gence'yi sıkıştırıp el altına almak istediği biliniyor. Halbuki gerek Dağıstan'da ve gerek İran'da yerleşenler ehli İslâm olduklarından onların Halifesi olan Padişahın yardım etmesi görevidir» deyip birçok böyle konuşmalardan sonra toplantıya son verildi. Bunun üzerine Çıldır valisine sulh anlaşmalarına aykırı davranışlardan ve hareketten çekinmesi Sadaret makamından yazıldı.

Halbuki ardından Dağıstanlıların Tiflis üzerine hareket etmiş olduklarına dair Çıldır Valisinin bir yazısı gelmiştir. Şöyle ki:

«İran'ın bazı yerlerini ele geçirmek, Rusların ulaşmak istedikleri başlıca emelleri olup buna erişmek için Tiflis Hanını ele alıp o da Rusların hiyle ve kurnazlıklarına aldanıp Rus himayesini kabul etmişti. Türlü vaadler, atiye ve hediyelerle Dağıstan ve Azerbaycan Han'larını da Rusya tarafına çekip çevirmeye bütün varlığiyle uğraşmışsa da adı geçen Hanlar ehl-i İslâm olduklarından ve Rusların fesad niyetlerini anladıklarından asla o tarafa yanaşmayarak kesin red cevabı verdiler. Tiflis Han'ı çekip kandırmakda başarısızlığa uğrayınca Rusların yardımı ile onları zorla ve savaşla çevresinde baş eğdirmek yollarına giriştiğinden onlar da Osmanlı Devletine sığınıp yardım istediklerinde Osmanlı Devleti tarafından da daha önce kendilerine yardım edileceği vaad olunup hattâ bazı işgörüp bitirenleriyle ileri gelenlerine Padişah emri çıkarılıp, özellikle Dağıstan halkına Padişah atiyeleri bile gönderilmiş ve durum o bölgede bulunan büyük vezirlere bildirilmişti.»

Dağıstanlılar o bölgede bulunan halkın en ziyade cengâverleri olup zaten kavgaya istekli ve haris oldukları için düşmanın böyle azar azar Osmanlı Devleti toprak bütünlüğüne tecavüzü giderek kendilerine de sirayet edeceğini düşündükleri için Tiflis Hanının kendilerine teklif ettiği yaklaşıp itaat etmelerini istemesi soydan vatanseverliklerini tahrik etmişti. İlerde göreceği zararlara âlet olan Tiflis Hanını oradan çıkarıp yok etmek üzere olduklarını Arapça yazılmış bir mektupla Çıldır valisine bildirdiler. Tiflis Hanı tarafından henüz Osmanlı topraklarına bir tecavüz yapılmadan önce o tarafda savaşıp döğüşmeye girişmek Rusların ağzını açıp itirazına vesile olacağı düşünülüyordu. Süleyman Paşa büyük üzüntü içinde idi. Derhal Dağıstanlıların Başbuğuna hitaben: «İsteklerinizle daha önce İstanbul'a gönderdiğiniz Cengetay hâkimi Ahmed Han devletin iradesiyle geriye dönünceye kadar bulunduğunuz yerlerde kalmanız münasiptir» diye yazılar göndermişti. Yazılar varmadan önce Dağıstanlılar hareket etmiş bulunurlarsa Çarutala adlı yere inip haberleşmekten geri kalmayacağını bildirdi.

Bu yolda nasıl hareket lâzım gelirse emir ve ferman beklediğini bu kere Çıldır valisi İstanbul'a arz edip bildirince bu askerin sulh anlaşma-

sı sırasında Tiflis diyarına taarruzları münasip olmayacağından geri çağırılmaları lâzım geldiği Süleyman Paşa'ya yazılırken Dağıstanlıların Kanık nehrini geçerek Tiflis üzerine hücum ettiklerine dair Erzurum ve Çıldır valilerinin yazıları geldi. Ayrıntılariyle şöyledir:

«Dağıstanlılar Kanık nehrini geçip bir yerde durmadan doğru Tiflis topraklarına taarruz etmeleri üzerine Tiflis Han'ı ve maiyetinde Rus kumandanı mevcud olan asker ve toplarını toplayıp karşı koymak üzere Kâht taraflarına koştukları sırada Dağıstanlıların sel gibi akıp geldiklerini görüpde karşı koyamıyacaklarını anlayıp hemen metin ve müstahkem kalelere sığındılar. Bunun üzerine Dağıstanlılar doğru Tiflis üzerine taarruz etmişlerse de yanlarında kaleyi almaya yarar araç, top ve mühimmat bulunmadığı için Tiflis kalesi semtine uğramadan hemen Tiflis yakınında bulunan gümüş madenlerini ele geçirmek düşüncesiyle o tarafa yola koyuldular. Karşı koymaya kalkan düşmanı bir hamlede yere serip ezdiler ve gümüş madenlerini ele geçirip birçok kadın ve çocukları esir ettiklerinden başka bir kısmı Tiflis'e dört saat mesafede olan LORİ kalesini kuşatıp sıkıştırmağa başladılar. Seher vakti kaleden büyük sayıda Gürcü askeri çıkıp Dağıstanların içine girdiler. Pençe pençeye geldikleri sırada iki tarafın da silâhını tam kullandığı pek şiddetli muharebe yapıldıktan sonra sonunda Dağıstanlılar galip ve muzaffer oldular. Bu savaşta yalnız Dağıstanlılardan 400 şehid ve 700 yaralı vardı. Düşmanın öleni sayılmakla bitmez.

Bu korkunç oolaydan Tiflis Hanı üzülerek kendi mallarını taht kalesine götürüp memleketini korumak için askerini gereken yerlere koyup yerleştirmiş ve kendisi Tiflis kalesini ele geçirmek davasiyle Ahılkelek Sahrasında kalıp Çıldır valisine top ve mühimmat göndermesi için sık sık haber göndermeye başlamaları üzerine Çıldır valisi telaş edip böyle devletin izin ve ruhsatı olmadan Tiflis'e hücumları nedeniyle kendisinin azarlanacağından korkarak kendisi Çıldırdan hareket edip o Sahraya vardı. Kış günleri gelmişti. Kalenin ele geçirilmesi zaman ister. Tiflis'in ele geçirilmesi ve Fethi Osmanlı Devletinin istediği şey değil. Şimdilik yurdunuza geri dönmeniz münasibdir, diye her ne kadar inandırmağa çalışmış ise de kâr etmedi.

Kış günleri geliyor hasta ve yaralılarımız çok. Yerimize, yurdumuza geri dönmek güçtür. Bu yıl İmam-ül Müslimin memleketinde kışlarız, diye ısrar etmişler, bu suretle fakirler ve zaifler yıkılıp ezileceğinden başka Osmanlı Devleti topraklarında zahire kıtlığına ve zaruri ihtiyaçlara sebep olarak azalma olacak, zorluk çekilecekti. Bu açıkça biliniyordu. Her ne hal ise Süleyman Paşa tarafından bazı hediyeler ve hil'atler verilerek baştakileri arasında tefrika yaratılıp Akkuşa kadısı ve Çarıtala reisleri dört beş bin askerle ayrılıp vilâyetlerine dönmüşlerdir.

İmamı Han ve Ali Sultan dinleyip uymadılar. Ancak bin güçlükle Osmanlı toopraklarından uzaklaştırılarak Tiflis ve Açık Baş hududunda bulunan Dahan adlı gürcü kalesini Fetih ve ele geçirmek niyetiyle hemen oldukları yerden hareketle büyük bir çabuklukla o tarafa gitmiş oldular. Şimdiye kadar kaleyi ele geçirmiş olmaları büyük ihtimaldir. Tiflis Hanının yetişkin askeri parçalanıp bu suretle kendisi kuvvetten düşmüştü. Halkı kuşku içinde revan ve Karabağ taraflarına dağılıp gitmişlerdi. Dört bin haneden fazla Kars hududuna nakletmiş ise de hayvanlarını o bölgede bulunan aşiretler çalıp talan ettiklerinden orada da duramayıp Kars hududundan kalkıp Çıldır tarafına gelmişlerdir.

Çıldır Valisi durumu bildirip bu yıl büyük masraflara girdiğinden Devletin büyük ölçüde yardımını istemişse de Hazinedeki sıkıntıya bakılarak isteğine tamamen cevab verilemedi. Hemen şimdilik Sadrıâzam bulunan Ali Paşa tarafından olmak üzere kendisine 5.000 kuruş nakden harçlık, bir mikdar elbise ve bu hususa dair Rus elçisiyle yapılan görüşmenin sureti ve Sulh anlaşmasını korumakla beraber Dağıstan askerinde nefret ve soğukluk uyandırılmaması tenbihlerini içine alan emr-i âli gönderilmişti.

Ardından Çıldır Valisinin bir yazısı gelip içinde: Bundan önce Osmanlı topraklarından çıkarılıp yerine gönderilen Avar hâkimi Amme Han ve Ali Sultan yolun ortasında bulunan Dahan kalesini kuşadıp Fetih ve ele geçirmişler, içinde bulunan düşmanı yok etmişlerdir. Savaş kuralları gereği kendilerinde pek çok yaralı olup memleketlerine göndermek çok güç ve zordur. Ayrıca kış geldiği için Rus ve Gürcü askerleri toplariyle yolları kapattıklarından zaruri Çıldıra dönük bahara kadar misafir olarak kalmak istiyorlar.

Bunları kovup uzaklaştırmak olmayacak işdir. Ancak bu kadar askerin uzun süre kalmalarına da Serhad reayasının katlanamayacaklarını, arz edip bildirdiği için durum yine Şura arasında görüşüldü. Bahara kadar kalmaları uygun görülüp fakat fukaraya yük olmamak için Erzurum Valisinin darbhaneye olan borcundan 50.000 kuruş yollanarak üç beş gün içinde gönderilmesi ve getirtilmesi için Çıldır Valisine emr-i âli gönderilmiştir.

Bundan sonra Ali Paşa azledilip Yusuf Paşa sadarete geldi. 1200 yılı ortasında yine Çıldır Valisinin bir mektubu gelip Dağıstan askerinin bundan önce Tiflis eyaletine taarruzlarını Ruslar öğrenince bu olayı serhadlerde olan Osmanlı Devleti memurlarının görmemezlikden gelmelerine ve teşvik ettiklerine yükleyip Tiflis'e top ve asker yığdığı arz edilip bildirilmiş ve Fransa'nın Petersburg'daki oturan elçisinden İstanbul'da otu-

ran Fransız elçisine bu esnada gelen yazıda Rusların Tiflis bölgesine top ve asker gönderdiklerini hissedip derhal Rus Başvekili ile görüşerek Osmanlı Devleti ile Sulh anlaşması varken Tiflis bölgesine asker ve mühimmat göndermenin neden lâzım geldiğini sorunca; Başvekil, aslı yokdur, diye Fransız sefirinden mes'eleyi gizlemiş olduğunu yazmıştır.

Rusların ötedenberi takındıkları davranış ve hareketlere bakılırsa uzağı gören hareketle ihtiyatlı olmak gerekir. Derhal Çıldır valisine ve o bölgede olan aşiretler ve kabilelere ve Erzurum valisine emirler yazılarak Çıldır valisinin eyaletinden 4.000 asker tertip ile savaşa hazır olmasını ve Erzurum valisi kuşkuda tedbirli bulunarak Osmanlı topraklarına tecavüzle hududu aşacak olursa hemen Erzurumdan hareketle bu iş için emir alanlarla haberleşerek düşmanın zarar vermesini önlemeye gayret eylemesi emir ve ferman buyruldu.

Kastamonu Müteselliimi Altı Kulaç zadeye eğer 500 nefer Piyade ile Batum kalesini muhafazayı taahhüt edecek olursa kendisine kapucu başılık ihsan buyrulacağını anlatan özel yazı gönderildi. Faş kalesinin muhafâzası için de Trabzon bölgesinden 500 nefer piyade teçhiz edilip gerekirse askerlere verilmek için bundan önce toplanan zahireden başka bir defa bir mikdar zahire tertip edilerek askerin toplandığı yere gönderildi. O bölgede bulunan kaleler neferlerinin bir yıllık mevacibleri nakid hükmünde olan Erzurum gümrüğü malından havale edildi.

Ruslar, Dağıstanlıların bu harekâtını Çıldır valisinin tahriklerine isnad ile geçen yıldanberi azlini isterlerdi. Şöyle ki: Ruslar Tiflis Hanını kendi devleti erkânından ve topraklarını kendilerine katılmış saymalariyle yapılan zarar ve hasarı kendilerine yapılmış görerek Çıldır Valisinin cezalandırılması isteklerine göz yumulduğu halde karşılık olarak onlar da Çıldır eyaletine hücum edeceklerini Rus elçisi görüşmelerin birinde Reis-ül Küttap Ataullah beyefendiye açıkça söylemeyip üzerinde işaretle anlatarak bu tutumu ile bir takrir bile vermişti.

Görüşme toplantısında Ataullah Beyefendi de buna karşılık verip: «Gerek Çıldır valisinin gerek başka hudud muhafızlarının sulh anlaşması şartlarının ters düşen davranış ve hareketleri olursa başkalarının demesine ve etkisine ihtiyaç duymadan cezalandırıp gerekli muahezeyi yapmaktan devletimiz tereddüt etmez. Ama Dağıstanlılar ile Gürcüler arasında düşmanlık şimdi ortaya çıkmış bir mes'ele değildir. Bunlar ötedenberi birbirini vurup yağma etmekten geri durmamışlardır. Rusların Tiflis için ileri sürdükleri himaye davasını Osmanlı Devleti teslim ve kabul etmez, buna diyelim ki, Ruslar kibir ve gururlarından başka bir halkın memleketinde olan karışıklığı bahane ederek hücum edecek olursa Osmanlı Devleti de karşılık olarak misilleme kuralına uyacaktır. Bu durumda Sulh anlaşmasını bozmak suçunu Ruslar işlemiş olacaktır. Devletler

arası ayıp görülür ve kötü söylenir. Önünde sonunda anlaşmaları bozanların işlerinin sonu çok kötü olmuştur» deyip Rusların bu taarruz mes'elesini işlemesi yahud Dağıstan halkını Tatarlar gibi ilk önce bazı vaadlerle aldatarak kendine çevirip sonra yurdlarını ve yerlerini ele geçirmesi hatıra gelen ve tecrübesi eskiden görülmüş mes'elelerden olduğu için bu 1200 yılı sonlarında sadaret yazısı ile Dağıstan halkına bildirilip çekip çevrilmeleri ve uyarılmaları için Reislerine Padişah hediyeleri gönderilmiş ve Serhadda görevli olanlara tetikde bulunmak için hepsine yeniden uyarmaları içine alan evâmir-i âliye gönderilmiştir.

Bundan sonra Ruslar Gürcistan mes'elesini ip ucu yapıp şikâyet ederek Rus elçisiyle epeyce münakaşa yapıldı. Aşağıda anlatılacağı gibi savaş açılmasının başlıca sebebi işte bu Gürcistan meselesi olmuştur.

Ruslar o bölgede yapılan tecavüz ve hudut aşmalarını kaldırıp esirlerin geri verilmesini ve bundan sonra alınıp satılmaması davasında olup buna karşılık Osmanlı Devleti ise Ereğli Han hakkındaki Rus himayesi iddiasını teslim ve kabul etmediğinden çekişme kesilmeyip sonunda kılıcın tez etkisinin kesin hükmüne havale edilmiştir.

KIŞ OLAYLARI

(Elhamd-ü lillâhi rab-ül âlemin) âyet-i kerimesiyle **(Zahr-üd din)** birleşiminin topyekun hesabiyle 1200 yılına uygun gelmesi 1200 yılı gelince bir şeyler olacağını düşünerek Vasıf etendi bu birleşimi bir araya getirerek şu güzel kıt'ayı nazmetmişdi.

KIT'A

Tığ-ül islâm ile bi avnillah
Kat' olur Şah-ı düşmenin biyhi
Bu nevin Sal-ı ferahın zıra
Zahr-üd din geldi tarihi

1200 yılı Muharremi başlangıcında **(Elfen-is Saniah)** ibaresinden ders gösterilerek ruus imtihanı yapıldı. 60 dan fazla mülâzimler hak kazanıp müderris oldular. Alâ okuyanlardan biri Çaharşanbavi Mehmed Efendi idi. Kendisi sonra ders vekili daha sonra Sudur'dan olmuşdur.

Karaman eyaletine bağlı Beyşehir Sancağında, Bozkır ve Niğde sancağında Bereketli madenleri birkaç yıl önce ortaya çıkıp o zaman devlet ricalinden bazıları işletmeye açılmasını uygun görüp işi kolaylaştırmak için o bölgede bulunan bazı köyler Bereketli madenine bağlanıp katılarak birer Maden Emini nasb ile pek az gelir sağlanırdı. Ancak bu yüzden o köyler halkı ziraatten mahrum kaldıklarından başka tekâlif-i şakka ya duçar oldular. Kendilerinden beklenen bazı isyan hareketleri hissedilme-

ğe başladı. Bunun üzerine adı geçen madenlerin işledilmesi durduruldu. Bu köylerde evvelki durumlarına dönüp fıkara ve zaiflerin asayiş durumu ve refahları sağlandı.

Tarih yazarı Vasıf efendi, bu olayları anlattıkdan sonra Saniha-i Mübeşşire diye fıkra yazmıştır. Özeti şu:

Rumeli valileri Kudumiye adiyle bulunduğu eyaletten 250 kese akça vergi alırdı. Bunu vesile ederek kadılar ve Ayan da kendileri için Kudumiyenin bir mislini ekledikleri nden her vali Rumeli eyaletine geldikçe fıkara Rumeli halkı 500 kese yeni vergi alınınca halkı düşünenlerden Muhsin zade Merhuma ordu-yu hümâyûn da yayıp (Şerrül umur mahdesatiha) deyimine sadık kalarak bu Kudumiye belâsının fıkara üzerinden kaldırılması zafer getireceğini hatırlattılar. Muhsin zade bu faydalı uyarmayı tereddüt etmeden kabul ederek Kudumiyenin kaldırılmasiyle ilgilenip hattâ o zamanda Rumeli Valisi bulunan Müderris Osman Paşa o zamanın parayı alan kimselerine bazı şeyler vaad ile bu karanlık işin devamlı kalmasını lüzumlu görmüşken Muhsin zade tarafından dayatılıp bu Kudumiye kaldırıldı. Ardından Silistire Fethi gibi olmayacak bir galibiyet ortaya çıkmıştı.

Ortaya çıkarılan bu madenin kaldırılmasıyle etrafda ve her yerde baş kaldıran eşkiyanın yaptıkları birçok baskınları ve özellikle gül gibi saltanatın etrafında çalı gibi düşmanın çekilen müslüman kılıcı ile ölüme gönderilip yok edilmeleri Allahın lutfundan bekleniyor ve umuluyordu. Vasıfın yazı özeti son buldu.

Zulmün ortadan kaldırılması ne derecelerde umulmayan galibiyetlere, Allah'ın dediğinin olacağına açık örnektir. Fakat maden işletmeği kudumiye gibi açıkça bir zulümle ölçüye vurmak nasıl kabul edilir? Aslında o vaktin kötü âdetlerinden Angarya maden işletmesinde bile kullanıldığı halde fıkara için açıkça zulüm sayılır. Ancak bundan ötürü madeni işletmeden kaldırmak icab etmez, belki angaryanın kaldırılması gerekirdi. Zira o bölgede ziraat yapmayıp da boş gezen pek çok kimseler olduğu ve ziraatla uğraşanların bile yılın birçok aylarında boş durdukları biliniyordu. Halbuki bayındırlık denilen şey bundan önce bildirdiğimiz gibi halkın el emeği olarak halk ne kadar işletmeye katılırsa o kadar memleket mamur olur, millî gelir artar ve millet de kuvvetlenir. Bu bilinip de bu madenlerde zulüm yolu ile değil de emeği karşılığı verilerek halk eliyle her vakit işletilseydi halk da işsiz kalmaz ve elleri emeği karşılığı sağladıkları gelir karşılığında oralara gelip de devredecek akça, servet ve bayındırlığı mucip olacaktı.

Bu memuriyetten Hazine büyük gelir sağlardı. Devletçe asıl gelir, işte bu gibi şeylerdir. Bunun üzerine bu durumun zararlı tarafını kaldırmak lüzum gelirken işletmeyi kaldırmaları manasızdır. Yahud birinin

yaptığı güzel şeyi diğer gelenin tamamlayacağı yerde onun yaptığına garaz olsun diye kökünden yıkmışlardır. Yahud da kendilerini düşünmekden memleket menfaatlerini düşünmeye vakit bulamamışlardır, bir madenin işletmeye açılıp açılmayacağı üzerinde durulacak önemli şey o madenin zenginliği durumudur. İşletmeye açıldığı zaman işçi masrafını ve diğer masraflarını çıkardıktan sonra fazla safi kâr bırakması lâzım gelir.

Devlet ve milletçe faidesi böyle sağlanır. Ama elde edilen masrafı karşılamazsa işletmekde fayda yokdur. Angarya da Kudumiye gibi açıkça zulüm olup farkına varılması ve madenin faydalı olarak işletmeye açılması bu işlerde bilgili olmağa bağlıdır.

Bunun üzerine önceleri ve sonraları birçok kitap yazılmıştır. Ancak (**Tezayüd-ül ulûm bitelahik-ül efkâr**) kuralınca maden bahsi şimdi büyük ve ayrı bir fen olarak bu işi bileni ve erbabı çokdur. Buna dair burada konuşmaya da ihtiyaç yokdur. Fakat Vasıf efendi görevi dışında olduğu halde bu bakımdan Maden işinin aslına dair söz ettiğinden bizden önce gelen tarih yazarlarına da uymak davası ise bazen fakirin pergel ucunu amaç dairesi dışına çıkardığı için bu konuda da bilginlerden eskilerin bazı görüşlerini aşağıda bildirmeye girişildi.

MADENİN ASLI VE İŞLETİLMESİNİN BAŞLANGICI

Bilginlerin en eskilerinin çoğu araşdırmaları, altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kalay, cıva madenlerinin cinsleri bir arada ve nevi ve asılları bir birine yakın veya tersinedir. Bazıları da bu madenlerin nevi ve asılları bir olup geçirdikleri arızalarla değişiktirler diye iddia ederler. Çünkü bilgide aslına varmak çok güç olduğundan birinci kavle göre fen ve san'atla altın ve gümüş yapmak mümkün değildir. Bunun üzerine Ebu Ali bin Sina gibi bu kavle inanan bilginler altın ve gümüşü yapmak anlamına gelen ilmi kimyayı inkâr ve iptal etmişlerdir. Ama ikinci kavle inananlara göre altın ve gümüşün birbirine değişip devrolması mümkün olabilir. Bunun çaresini ve ilâcını araştırıyorlar. Böylece kimya laboratuarlarında altın ve gümüş yapmak san'atından kimya fenni ortaya çıkarak buna dair pek çok kitaplar yazılmış ve nice kimseler bir tecrübe sevdasiyle hazineler yok ederek iflâs etmiştir. Bu mesleğe girenler bunun olacağını iddia edip ispat imkânını sağlamak konusunda şöyle derler:

Aslında madeni ortaya çıkaran dünya derinliklerinde madenin en büyüğü mağma kabuklaşmada gelişir ve kendine göre bir derece hararette erir. Eğer bulunduğu yerin harareti istenilen derecede olmazsa madenin uğrayacağı değişikliğe göre hararet, kuruluk, rutubet ve bunların azlığı çokluğu gibi arızalarla tam gelişemeyip ve erime derecesini bulamayıp gümüş yahud kalay veya başka bir maden olur. Şöyle ki:

Hararet derecesinin artması veya azalması ile değişikliğe uğraması ya katılaşıp ya da patlama ile istidadına göre tam gelişmeye erişemeyip soğukta mutedil yayılırsa gümüş olur soğuk ve kurulukla kurşun olur. Fazla rutubette hararet yanmasıyla bakır olur. Yine bu gibi değişikliğe aykırı gelen arızalar nedeniyle türlü türlü şekillere girip demir, kalay, cıva gibi maddeler vücuda gelir. Zira hayvan kalıntılarında tıb san'atı ile günden güne bazı şeyler elde edilip türlü hastalıklar kalkıyor. Nebatta yenileme ve kurtarma çaresi, aşı ve başkaca çiçek, ağaç ve meyvelerden birçok değişik şeyler elde ediliyor. Bunun gibi gelişmemiş madenlerden ilâç olarak arız olan hastalığı iyi ederek en iyisini bulmak mümkün oluyor. Tabiatın ve bilginin gizli taraflarına bağlı tedbir ve tedaviler bu günkü karışık dünyada olağan işdir. Nitekim tavuk verdiği hararetle yumurtadan tavuk çıkardığı gibi Mısırda furunlar içinde yumurtadan tavuk çıkardıkları tabiata benzer bir san'at işidir. Madenlerde de tabii olarak gelişen altın ve gümüşün, sanayi ile de elde edilmesi kabildir. Tabiatta, acaib ve değişik olan ve gümüş olmağa istidadı olan ana maddeyi ve onu tamamlayan ve vücuda getiren maddeyi gözle görülür şekilde yaratıp tabii halile kısa zamanda azalan maddenin azalış sebebini ortadan kaldıracak ilacı kullarından seçkinlere bildirmiştir. Buna iksir deniliyor. Bütün fenler başlangıç kabilinden olup neticesi kimya fennidir.

Bu kısmın özeti bunlar olup doğruluğu bilinse bu san'atın imkânlarını ispat eder. Onlar bunu bir sır gibi saklayıp yazdıkları kitaplardan da istifade olunamaz. Kimya san'atının doğuşuna ve doğruluğuna dair nakledilen rivayet ve hikâyelerden başka delil de yokdur. İlk kavle göre düşünenlerin çoğu ise bu san'atı olmayacak şey gibi gördüklerinden bu rivayetlere asla kulak vermezler. Bazıları da bu rivayetleri çürütmeyip sihirle olmuştur, derler. Zira işin aslı bir fen ve san'atla değil de ancak ruhani kuvvetle olur, derler. Bu anlamda çalışan kimyagerlere sihirbaz gözü ile bakarlar. Tuğraî de bu davada idi. Birçok kimse emek harcayıp husrana uğramışlardır. Fakat böyle uğraşmalariyle değişik maddelerin birleşmesinden bahsedenler, asıl Kimya fenninin gelişmesine sebeb olmuşlardır. Bu gün yazıldığı gibi başlı başına ve çok faydalı büyük bir fendir.

Eski kitaplarda yazıldığı gibi taşı yakıp maden filizlerini çıkarmak, Cemşid'in icadıdır. Bazıları Feridun'a, bazıları İdris aleyhisselâm'a yorarlar. Bazıları demiştir ki, 7 maden arzla beraber mevcud olup daima gelişmektedir. Arzdan çıkarılması Hazret-i Âdem aleyhisselâm vaktinde olmak lâzımgelir. Sonra Ettufan Yafes bin Nuh aleyhisselâmın madeni çıkarıp para bastığı eski tarihlerde yazılıdır. Biz yine konuya gelelim.

1188 yılında vefat eden Cafer Paşanın terekesinden alınıp mirî için ele geçirilen gemilerden Mürg-ü Bahri adlı 37 zira' fırkateyn teçhiz edilerek Hasan kaptanın kumandasına verilerek baharda başka gemilerle

beraber Akdeniz'e çıkarılmıştı. Donanmayı hümayundan devr alarak İstanköy'e yakın Amorgos adası açığında fırtınaya tutulup çok eski olduğundan dalgalara dayanamayıp başındaki arslan yapısı iki parça olup bir parçası denize düşerek diğer parçası sallanıp kalmıştı. Denizci olanlar o parçanın da koparılıp denize atılmasını ihtar etmişlerse de Hasan kaptan gece vakti gece karanlığı kalkıp da rüzgâr kesilince yerine konulmasını uygun görüp bu suretle söylenilen bir parça değecek gibi sabaha kadar gemiyi dövünce gemide yaralar açıp o yaralardan su dolup gemi ile beraber kapdan mülâzim ve neferatı batıp boğulmuşlar. Fakat Körte üzerinde olan köşk bütünü ile gemiden ayrılarak dalgalarla sahile çıkmış ve üzerinde bulunan yedi sekiz nefer kalyoncu da bu suretle kurtulmuşlardır.

Sultan III. Ahmet. 1135 tarihinde yeniden inşa ettikleri bendlerde zaman geçince yarıklar açılarak su sıkıntısı çekilmesine sebep oluyordu. Büyük Bend ve Çifte Havuzlar üzerinde kurulan kasırlar harap olmağa yüz tutmuştu. Gerek bendlerin ve gerek kasırların tamiri hususuna Padişah emri çıkınca tamirlerine başlanıp birkaç ay içinde bitmiştir.

Buna dair Müderrislerden ve ulemanın anlayışlılarından meşhur Münif Efendinin nazmettiği mısraı teberrüken buraya geçirildi.

(Tarih)

Subaşıdır ki çekmiş bende bir sed ab-ı hayvânı.

BAZI DEVLET RİCALİNİN AZİL VE NASBLARI

Teşrifatçı Naim Mehmed efendi ve telhisci Mustafa ağa rüşvet almakdan suçlu olduklarından ikisi de azlolunarak topçular kâtibi olan Halimi damadı Şehri Mehmed efendi teşrifatçı ve mehter gediklilerinden Veli ağa telhisci nasbolundu. Çavuş başı Hacı Mustafa efendi de herzelik etti diye dile geldiğinden Saferin 6'ncı günü azl edilerek Rikâb-ı hümâyun kapucular kethüdası Muhsin zade damadı Said bey çavuşbaşı ve ikinci mirahur İzzet Paşa zade diğer Said bey kapıcılar Kethüdası ve dergâh-ı âli kapucu başılarından Mehmed ağa Mirahur-u Sani nasbolunup ancak Mehmed ağa Tekirdağında ölen Şaban zadenin Muhallefatına memur olduğundan memuriyetinin sonuna kadar yerine Silâhşor Torak paşa zade Said Bey vekil nasbolunmakla bu mutlu toplumun tayin haberi halka eğlence oldu.

Rebi-ül evvelin 11 nci günü de Reis-ül küttap olan esseyid Feyzullah efendi azlolunarak Tersane emini esseyid Mehmed Hayri efendi Reis-ül Küttab ve Ataullah bey Tersane-i amire emini nasbolundu. Sadaret Kethüdası Abdi beyi Sadrıâzam küçük düşürüp gizli işlerini ondan saklama-

ya başlamışdı. O da kendi yolunda giderek isteğine ters düşen bazı işlerde Sadrıâzama uymadığından başka kendi hakkında Sadrıâzamın hased ve nefretini hissederek korkmaya başladı. Bunun üzerine işler sürüncemede kaldı. Durum Padişahın malumu olunca Rebi-ül evvel'in 22 nci günü Abdi Bey Kethüdâlıkdan azlolunup yerine gaile çıkarmayacak birinin Kethüda nasbolunması lâzım gelmekle şık-kı sani defterdarı olan Kesriyeli zade Bekir beyin Kethüda ve sabık yazıcı İzmirli Ahmed efendinin Şıkkı Sani Defterdarı nasbolunmaları tasarlanıp ikisine de birden davetçi gönderildi. Ahmed efendi derhal icabet etti ise de Kesriyeli zade ata binmeye ve inmeye gücü yetmediğinden ve herkesin bildiği vesvese gibi bazı hastalıklardan bahsederek bu mesnedin seçkini olmadığını ifade ile davetçiyi geri gönderdi. Lâkin özrü kabul olunmayarak tekrar davetçi geri dönünce çabuk olması söylenince Kesriyeli önceki özürlerini tekrar edip kabul etmediği için başına gelecek akibeti beklediğini bildirmekle hemen Padişaha arz edildi. Kethüdalık hâlâ Tevkii Süleyman Feyzi efendiye tevcih olunarak hat-tı hümâyun çıkarıldı. Derhal bab-ı âliye davet edilip çağrılarak icabı yerine getirildi. Tevkiilik de Sabık Sadr-ı Âli Kethüdalarından Ahmed Nazif Efendiye tevcih olunup İzmirli Ahmed Efendi bu tayinlerden eline bir şey geçmeden evine döndü.

SADRIAZAM ALİ PAŞA'NIN AZLİ VE YUSUF PAŞA'NIN SADARETİ

Sadr-ıâzam Ali Paşa zaten işine yakışır âdil ve devletine düşkün bir zat olup öteden beri muhafız ve vali olduğu yerlerde güzelce hizmette başarılı olmakla bazı devletini sevenler tarafından zaman zaman sadarete getirilmeden önce Sadarete getirilmişti. Lâkin İstanbul usul ve merasimini bilmediği gibi bazı hususların doğrudan doğruya kendi elile yapılmasına başladığından, İstanbul ise başka yerlere benzemediğinden başka okuyup yazması olmadığı için gizlenmesi lâzım gelen bazı işleri başkalarına açıklaması gerekiyordu. Rebi-ül evvel'in 23 ncü günü azl olundu. Ancak iyilikdeki şöhretine ve doğruluğuna saygı gösterilerek mallarına ve eşyasına taarruz edilmeyerek hemen kendisine Selânik mansabı ile İsmail bölgesi seraskerliği tevcih edildi. Sadaret, önce kendisine vezirlik rütbesi tevcihle Mora Valisi nasb olunmuş olan Yusuf Paşa'ya ihsan edildi.

İstanbul'a gelinceye kadar Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa kaymakam oldu. Bu ayın 28 nci günün Mehmed Raşid efendiye Beylikçilik ve selefi Abdullah efendiye Sadr-ı âli mektupçuluğu tevcih buyruldu. Birinci cildde anlatıldığı üzere Vasıf efendi tarihinin bazı konularda Gazi Hasan Paşayı kötüleyip suçladığı halde bu makamda onu fevkâlade öğüp medhetmesine dair ayrıntılı yazısı aşağıda aynen yazılıdır.

KAHRAMAN SOYLU KAPDAN-I DERYA GAZİ HASAN PAŞA'NIN GÜZELLİKLERİNİ ANMA

Kapdan Paşa hazretlerinin Sadrıazamların babası sayılacak vücudları,

NAZIM

Elmer'ü leyse bibalığın fiardihi
Kessakrı leyse bisaidin fi yükrihi

Durmadan hareket isteyen zamanın arslan yürekli sultanı, yatağında kükremiş kaplan gibi delilleriyle yiğitlerin yeni Cezaire gidip kendinde görünen yiğitlikle kendisine Allah vergisi kahramanlık isteği aşırı derecede olması nedeniyle az zamanda namını ve şanını kazanıp bazu kuvvetini cesaretle kullanıp rütbeleri kendine malederek heybet, sağ ve sağlam duruşu, düşmana korku ve çekingenlik veren, ata binmeği ve yiğitliği arzu eden dilaverlere örnek insan oldukdan başka etrafdaki kötülük işleyen araplara şiddetle saldırıp başları kesilecek diye hazan yaprağı gibi titrerlerdi. Nereye varsa Hızır onun yardımcı dostu ve beraberi idi. Allah'ın ona yardım ettiği, önderlik ettiği içinden zor çıkılır, herkesin müşkül bildiği işleri yorulup dinlenmeden bitirirdi. O bölgede duyulan şanı şöhrete varan derecelerin en üstünde idi. Yerini bulmak ve en ilerde olmak amaciyle girdiği kavga ve savaşlarda bahtının rüzgârında çektiği ok hedefini buluyordu.

Her biri ölüme susamış gibi geçen zaman içinde böylece vakit geçirmiş, namı heryerde duyulan Cezairi pençesinin altında zebun eylerken **(ve eyye nami lâ yükiddırehüd dehr)** anlamı üzere Cezairden göç edip elinin vurmasiyle baha biçilmez altın ve gümüş, eşsiz mal ve eşyasını kazaya uğrayıp gaybederek tek başına İstanbul'a uğurlu ayağını atmış ve ünü herkesçe bilinen saltanat erkânından oldu.

BEYİT

Pâk tıynet kuşe-i gurbette har olsunmu hiç
Güher ağuş-u sadefden dur olur kıymetlenir

Anlamiyle günden güne Padişahın iltifatına erişmiş ve Deniz ümerası içine katılıp güneşten utanan parlak geleceği yeniden parıldayıp seferlerde denenen cesaret ve dilâverliği Sam ve Rüstem öykülerini unutturmuştur.

Özellikle Limni adasını düşman çevirip sarınca o sırada adada yiyecek içecek ve mühimmat yokluğu içinde herkes bezince düşman tarafından teklif edilen şartlara bakıp kaleyi teslimi tasarlamışlarken Hasan Paşa tedarik edebildiği birkaç küçük gemiyle adaya varıp:

Elharb-ü in ba şertehû
İsbir alâ ahvalihâ
Hellâ yekûn fikel feşel
Lâ mevte illâ bil-ecel

Anlamıyle askeri savaşa teşvik ettikden başka kendisi savaş meydanına çıkıp yirmi kadar düşmanı cehenneme yolladıkdan sonra askere gayret geldi. Uğraşıp savaşı kızıştırarak savaş meydanında düşman kellesinden yığınlar yaptılar. Kılıç artıkları da kıyıdaki gemilerine kaçarken takip eden askerin ateşi ile su arasında öldürüldüler. Bundan sonra düşman donanmasının arkası kırılmışdı. Devletler kazandıkları yalandan elde ettikleri şöhretleri yere düştü.

Bu kahramanca Fetih İslâm olanlara bayramların bayramı oldu. Bunun hemen ardından büyük isimlerine Aziz Gazi eklendi. Osmanlı Devleti içinde eski şöhretini bulup hüneri ve güzel eserleri ile vezirlik rütbesiyle Derya Kapdanlığını Padişah kendisine vermişti.

Sefer gaileleri bir yana itilince bir zamandanberi Akkâ, Yafa, Sayda, Beyrut ve nice Padişah topraklarını galip gelerek ele geçiren Tahir Ömer adlı eşkiya üzerine birkaç kez asker gönderilmişse de giden asker bozguna uğrayıp dönmüştü. Sütsüz vücudunu ortadan kaldırmak mümkün olmuyordu. Bu suretlerle daha birçok silâh ve mühimmat ele geçirerek taşkınlığı arttırmıştı. Osmanlı topraklarına hırs ve tamaı daha da ziyadeleşmişdi. Kapdan Paşa görevi alınca Tahir Ömer'in bir türlü parçalanmayan kuvvetlerini bölüp ayırdı ve sığındığı kaleyi ağır top ateşine tutup yıktı. Kolayca başını gövdesinden ayırıp o bölgedeki zararlarını kaldırdı.

Sonra Mora'ya yayılan Arnavutları oralardan kaldırıp yok ederek bu eyaletin asayiş ve rahatını sağladı. Eli açık, hayrata uğraşıp çalışır, hak tanır, hasedden uzak ve bütün işlerinde Allaha inanıp bağlanarak iş bitirir, söz hakkı kabul etmek, tabiatında vardı. Herkesin meclup olduğu zevklerden uzak durur, işlediklerinde mahrem işlerden ve yasaklardan her birinde temiz ve her halde Allah korkusu ile ecir isteği ve sevap kazanma fikriyle yaşardı. Özellikle Padişahın rızasını alıp mutlaka ne düşündüğünü öğrenip gayet sadık idi. Doğruluktan ayrılmadığı için devlet işlerinde kusur edenleri sevmez, kötü söz söylemekden çekinir, daima haklı konuşmaktan sakınmazdı. İçden inanışı, temiz niyetinden ötürü Allah tarafından düşmanları yenilgiye uğrar yok olurdu. Olmayacak işler kendine kolay gelip geçerdi.

Üçüncü kez kaymakamlıklarında cuma günü geleneğe göre Rikâb ağaları huzuruna gelerek (**Küllü yebhas emma şakil bihi**) kaidesi üzere en iyi at lakırdısı açılınca Padişahın altına çekilip binebileceği atların azaldığından ve bulunmadığından söz açtılar. Kapdan Paşa:

«Bir Küheylan atım vardır, lakin koyu doru ve iyi huyludur. Uzağı yakın eden çevik ve çok güzel at koşduran Padişaha takdim edilmeğe lâyık olup olmadığını bilemem. Eğer azıcık görmeğe değer bulacaklarını bilsem kulunun bütün malı onundur. Binlerce defa utanıp sıkılarak arz ve takdim etmeğe koşardım.» dedi.

Rikât ağaları görelim diye istekde bulununca Paşa getirilmesi için bazı hademesine iyma etti. Ağalar da Kumluk sahaya gelecek diye bakıyorlardı. O esnada arz odası kapısında bir gürültü patırtı olunca herkes o yana baktı. Atın arz odası ortasında kıvrak yürüyüş yaptığını gördüler ve hayran oldular. Bu ana kadar görülmemiş bir durumdu. Bu at her türlü kusurdan uzak ve Ebu Ubeydenin Kitâb-ül Hayl'de bildirdiği bütün eşkâl güzelliğini üzerinde topluyordu.

«Tamam, hediye edilip takdim edilecek gibi ve bundan daha iyisi bulunmaz» diye şehadet etmeleriyle hemen süslenip Padişaha takdim edildi.

İnsaflı bir gözle bakılsa bu atın otuz kırk merdivenden kılı kıpırdamadan çıkması ve sonra da yorulmadan geriye inmesi uzun ve dikkatli bir çalıştırmanın eşsiz, fevkalâde bir eseri olduğu görülür. Bundan başka aslında arslan yırtıcı hayvanların en hırçını ve şiddetlisidir, bu gün evlerindeki dairede bulunan arslan, bağsız ve zincirsiz, Paşaya alışık şecaat iddia edenler bağlı gördükleri zaman korkudan çekinip uzakdan merhaba ederlerdi.

Cenab-ı hakdan ziyade korkan ve Allahın heybetine bütün insanlar erişip bütün nimetlerinden zarar ve ziyan görmiyeceklerini sovfiler korku bahsinde ve ricada yazdıklarına binaen bu gibi hayvanların yalnız Allah'dan korkusu olan vezire masraf açıp zararlı oldukları epeyce işdir.

Cenab-ı hak devletini ve dinini sevenlere daima bu gibi akıl almayacak işlerde muvaffak edip vezirleri ve vükelâsı hayra dönük ve Padişah rızasını alıp dediğine ve isteğine uygun harekete mazhar eyleye amin.

Sonuç :

Vasıfın yukarıda Halil Hamid Paşaya hoş görünmek için Gazi Hasan Paşayı hırsızlıkla suçlaması ve bu yolda keramet isnad edercesine övmekte ileri gitmesi sözlerinde bir birini tutmayan bir çelişme de olduğu açıkça görülür. Gazi Hasan Paşanın arz odasına at çıkarması ve zararlı hayvanları kendine alıştırması yüksek bir binici, atak ve cesur olduğuna delâlet edecek hallerdir. Ve hakikaten o zamanın en yiğit ve yürekli kimsesi idi. Bu yolda görülen halleri keramet derecesine vardırmak mübalâğa olduğu gibi devlete bu kadar hizmeti geçmiş olan zatı küçültüp kötülemek de ona reva değildi.

ŞEYHÜLİSLÂM ARİF EFENDİ'NİN AZLİ

Rebi-ül ahırın 10 ncu günü Şeyhül islâm Dürri zade Mehmed Ârif

efendi azl olunarak Rumeli payesiyle Anadolu kazaskeri olan Müftü zade Ahmed efendi Şeyhül'islâm nasbolunup Anadolu kazaskerliği eskiden İstanbul kadısı Mehmed Meki Efendiye tevcih ve Rumeli payesiyle istikbali daha da ilerledi.

1197 yılı Muharreminde dünyaya gelmiş olan Fatma Sultan ile bazı şehzadeler çiçek çıkardılar. 10 ncu günü Fatma Sultan çiçek hastalığından vefat etmişse de Şehzadeler Bilütfühi taalâ kurtulunca Hekimbaşı Hayrullah efendiye İstanbul Payesi ihsan buyrulmuştu. Sonra Şehzade Süleyman da çiçek hastalığına tutuldu. Rebi-ül evvel'in 18 nci günü öldü.

Hayrullah Efendinin Enderun-u hümayûnda olan bazı düşmanları ise bu kere kendisine şeamet isnad ettiler. Böylece Hekim başılıkdan azledilip Gelibolu'ya sürülüp cezalandırıldı. Müderrislerden Gürkzade Hasan efendi Hekim Başı nasbolundu. Birkaç ay geçince Hayrullah efendi Gelibolu'da bile bırakılmadı. Taifa sürülüp onunla beraber Mollalara ve kadılara kapu Kethüdalık yoluyla sokularak bazı zulümlere alet olan Kasım efendi de sürgün edilerek Cidde'ye gönderilmiştir. Hayrullah efendinin bu derecede cezaya uğratılması sebebi şöyle anlatılıyor:

Fazlaca Padişahın gözüne girmesi tabiatiyle bazı yakınlarının çekememezliğine uğradıktan başka bir gün Padişah huzurunda otururken Sultan Abdulhamid Han Hazretleri Darüs-saade ağasına emredip Hayrullah efendiye kahve verdirmiş. O vakit de Hekim başılar Darüs-saade ağası maiyeti sayılırdı. Bu durum ağaya çok ağır gelerek aleyhine kalkıştığı sırada. Hayrullah efendi Demir kapu da beden üzerinde olan konağını tamir ederken süprüntü dökmek üzere Kale duvarından bir kapu açmış. O vakitler kale duvarının delinmesi yasak olup çirkin sayıldığından o zamanın hükmüne göre kendisini kötüleyip ayrılması olanağında düşmanlarına geniş bir kapı açılmıştı. Bu sırada Enderun-u hümayunda bazı ölümlerin olması da anlatıldığı gibi kendisinin şeametine ve ayağının uğursuz geldiğine yorumlanıp yazıldığı gibi Taife kadar uzaklaştırılmasına yol açmıştır. Bu sırada Hayrullah efendinin evi de yanarak bu işde isabet var denildi.

Eski Şeyhülislâm İbrahim efendiye sürgün yeri olan Ankara'nın havası iyi gelmediğinden Bursa'ya naklini rica edince Bursa'da oturmağa emir verildi. Oğlu Mustafa Bey efendinin de İncir köyünden kalkıp İstavroz da bulunan Sahilhanesinde oturmaya izin verildi.

SADRIAZAMIN İSTANBUL'A GELİŞİ VE YAPTIĞI BAZI TAYİNLER

Yeni Sadrıazam Yusuf Paşa Moradan hareketle Rebiül ahırın 24 ncü günü İstanbul'a gelmiştir. Rumeli yakasından sadaret makamına gelecek büyük vezirler ilk önce İncirli adlı çiftliğe gelir. Ertesi gün Davutpaşa'da azıcık kalıp yemeklik yeri olan Bahariye'ye inmeleri gerçekten gelenek

ise de yer bulunamaması ve kışın şiddetli olması sebebiyle İncirli çiftliğinde yatılacak olsa dairesi halkı ile karşılamağa gelenler zor ve sıkıntılı durumda kalacaklardı. Bu kez Yusuf Paşa İncirliyi geçip doğru Davut Paşaya İndi. Oradan da yavaş bir yürüyüşle Bahariyede kaymakam Paşa ile görüştüler. Aralarında baba oğul gibi eski bir hukuk gereği birbirleriyle kucaklaşıp gülüşerek gelenek merasim işlendikden sonra Yusuf Paşa yemeklik yerine ve oradan Mabeyn-i Hümâyûna ve sonra Bab-ı âliye varıp memuriyetinde icrası lâzım gelen işlere girişmişti. Birkaç gün geçince içerde ve dışarıda bazı tevcihler oldu.

Bu sırada sabık Sadrıâzam Ali Paşa'ya Özi eyaleti tevcih buyrulmuş ve hâlâ Yeniçeri ağası bulunan Sivaslı Mehmed ağa bundan önce Özi muhafazasında ağalık ile otururken Ali Paşa'ya sokulmadığından Yusuf Paşa Sadarete gelince onu da İstanbul'a çağırıp Yeniçeri ağası ettirmişti. Bu kere Sadaretten ayrılınca Mehmed Ağanın da yükseliş yıldızı düşdü. Cumadel'ulanın 2 nci günü azli ile Dimetoka'ya sürüldü. Yerine Kul Kethüdası Yusuf ağa Yeniçeri ağası nasb olundu.

Dergâh-ı âli kapucu başılarından Rahneli Hasan ağa zenginliği ile meşhur olduğundan Seraskerler tarafından işi kolaylaştırmak yahud menfaat gördükleri için ordu defterdarlığına ve bazen kaleler tamirine gönderildiğini öğrenip de böyle hergün bir masraf görmekden kendini kurtaramıyacağını anlayınca hiç olmazsa buna karşılık Osmanlı Devleti önünde bir itibar ve yükselişle hakkında diş bileyenlere üstün olmak düşüncesiyle Sürre eminliğine talip olmuştu. Bazı kendisini tutanların uğraşmasiyle kabul edileceği belli olunca uğurlu olsun diye kendisine haber verilince bu sevinç haberini alır almaz yola çıkıp koşarak İstanbul'a vardı. Rebi-ül ahırın 28 nci günü kendisine Sürre emaneti tevcih olundu.

Ağrıbozlu İbrahim Paşa zade Cidde valisi vezir Mehmed Paşa Cebel-i Arafat'da yükseliş ortamında tövbe ve istiğfar edip Arafat'dan inileceği vakit, «Yarab bu günahkâr kulunu affet. Ve yeniden günaha girmemek için ruhunu eline al» diye ağlayıp bağırarak yer yer el kaldırıp dergâh-ı âliye arz-ı dua ve niyaz eylemiş. Hattâ etrafında bulunan Hacılara da sirayet edip onlar da beraber ağlamış ve duası yerini bularak Arafattan indiği anda Arafat dağı eteğinde kelime-i şahadet getirerek ruhunu teslim etmiş olduğu haberi İstanbul'a varmıştı. Cidde eyaleti Bolu'lu Elhac Ahmed ağanın kendisine vezaret rütbesi ile tevcih olundu. Ayrıntıları aşağıdadır·

Şehzade Sultan Mustafa bu sırada Kur'an-ı Kerimi hatmeylemiş olduğundan Cumadel-ula'nın başlangıcı Perşembe günü devlet ricali ve vükelâsı Ayasofya Cami-i şer'ifinde öğle namazı kılındıkdan sonra Saray-ı hümâyûna gidip Padişahın ayağı toprağına yüz sürdükten sonra hatim duası eda olunmuştur.

Paros adası halkından olup bir yolunu bulup Donanma tercümanı olan Nikola Mavriyani Eflâk Voyvodalığını elde etmek davasına düştü. İsteğinin olması bazı taraflardan da kendisine vaad edildi. Hâlâ Eflâk Voyvodası Mihalaki beye bazı yerlerden haberler ve bin türlü iftiralarla suçlanıp azlolunacağı belli olunca azlından ise istifa etmesi kendi hakkında hayırlı olacağı ihtar edilince Mihalaki telâşa kapılıp derhal hasta olduğundan söz edip istifa etti. Cumadel-ahıranın 7 nci günü azlolunup Nikola Mavriyani Eflâk Voyvodası nasbolundu, diye Vasıf tarihinde yazılıdır.

Bu işin gizli tutulan tarafı şu imiş: Bu sırada Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında soğukluk günden güne şiddetlenip artmakta idi. Eflâk'da hakikaten işe yarayacak bir Voyvoda bulunmak gerekiyordu.

Mavriyani buna uygun görülüp Kapdan Paşa tarafından da sahip çıkılınca yazıldığı gibi Eflâk Voyvodası nasb olunmuştur. Lâkin Voyvodalıklar münhal olunca Divan-ı hümayûn Tercümanı Voyvoda olup tercümanı da Divan-ı hümayûn tercümanı olmak geçerli usulden olduğu için Mavriyaninin tersane tercümanlığından Voyvoda olması fenerlilerin darılıp kırılmalarına sebep oldu. Mavriyani için kin ve düşmanlık beslemeğe başladılar.

Darbhane Sarrafı olan Bedros vaktiyle ölen İstefan'ın hizmetkârı iken türlü çekiştirme ve hiyleli davranışlariyle ona yaklaşıp kendi bildiği gibi Darbhane işlerini görmeğe başladı. Bu ortamda Darbhane Emini bulunan Sıdki Mustafa Efendiyi de bazı aldatıcı davranışlarıyle aldatıp o da iş bitirir çalışkandır, diye ötede beride söyleyip duyurup tanıtınca İsfehanın yerine bağımsız Darbhane sarraflığını elde etti. Emin kimseleri ve başka hizmet görenleri birer yolunu bulup korkutarak kendine çekip çevirince onlar da bazı işlenen suçları ve fenalıkları görseler de mecburen gizleyip iyi davranırlardı.

Bu suretle yükselip yıldızı parlayınca görevi dışında bazı işlere burnunu sokduktan başka reaya sınıfının evlâdlarına sataşmağa, onların namusuyla oynamağa ve eline geçirdiği para ile doyurarak akla gelmeyecek hiyanetler işlemeğe ve bazı devlet sırlarını nadan ve devletin kötülüğünü istiyenlere söylemeğe başlamış olduğu duyuluyordu. Derhal yakalanıp hapsolundu. Defter Emini Hasan efendi görevlendirilip Tarabyadaki yalısı yanında yeni inşa ettiği kilisesi yıkıldıkdan sonra kendisi Cumadel-ahıranın 19 uncu günü öldürüldü.

Bunun katlinde Mavriyani beyin eli olduğu söylenir. Çünkü Mavriyani daha önce Voyvoda olacak iken Bedros engel olmuştu. 1199 tevcihatında tütün gümrükçüsü Mehmed Emin ağa başkapı kulluğu Mansabı istedi. Ancak zaif rical hücumu gerekçesiyle isteği yapılmadı. Kendisine verilen hizmetle yetinmesi bazı taraflardan kendisine anlatıldı ise de her-

kesin müptelâ olduğu mevki hırsı ve başa geçmek istemekten vazgeçemedi.

Bunu anlayıp idrak edeceği yerde işi para yedirmeye döküp bu Mansab kendisine verildiği takdirde kendine verilecek tayin edilmiş paradan başka Miriye 7500 kuruş vereceğini arz edip taahhüd edince Hazine menfaatı var diye yazıldığı bu yılki tevcihlerde bu mansab geçici olarak kendisine verilip taahhüd ettiği para Hazineye teslim ettirilmişti.

Bu mansabın elde edilişi recep başında olup vakti gelmeden bir iki gün önce izin verilmesini isteyince uygun görüldü. Hatta işe el koyduğu gün alışkanlıkla Hazineye gitmiş ise de hemen ardından Bab-ı âli'ye çağırılıp azledildiği Kethüda Bey tarafından kendisine bildirilerek Başkapı kulluğu eskiden bu görevde bulunan Halil ağa üzerinde bırakıldı. Kişiliği ile zamanında haysiyetle kazanılan mevki ve Mansabın hayır ve uğuru olup ama böyle aykırıdan bir sebeple elde edilen mevki ve riyaset ötedenberi utanılıp pişman olunacak bir tutumdur.

Bu Emin Ağa ile Tophane ve Midilli nazırı olan Süleyman ağa'nın arasında aslında bir çekememezlik ve hasedlik olduğundan Emin ağanın Başkapı kulluğundan ayrılması ile kızdığını ve gücendiğini duyup Süleyman ağa ferahlayıp sevinçden şarkı söylemeğe başladı. Bu yaptığı şamatalar Emin ağanın kulağına gelince azlinden çok onun sevinmesinden tasaya düşdü. Lâkin bu sırada Süleyman ağanın vekili Midillide yabancılara zeytin yağı sattı diye suçlanınca Midilliye varıp da nezarete ait işleri bizzat görmek üzere Tophane nezaretinden azl edilip Midilliye gönderilince şamatasının cezasını bulmuş ve bu suretle Emin ağa da memnun olmuştur. **(Lâ Tuzhiriş şamatete bi ahike feyuaffihillahü ve yebtelik).**

Bundan önce garb ocakları ile Venedikliler arasında gelişen çekişme ve kavga yer yer duyulup Ulgün ve Bar kaptanlarından Ali Reis adlı kimse bile bunu biliyordu.

Güya Perkendesinin levazımlarını tertipleyerek Antalya sularında tesadüf ettiği bir Venedik tüccar gemisini güya ocaklara yardım olsun diye verdiği bu gemi ile anlaşma şartları dışında ele geçirmişti. Bu açık davranışı duyulmasın diye gemi içindeki eşyayı alıp adamlarını öldürüp gemiyi de batırmıştı. Bu duyulunca İstanbul'a getirmek için Daman Kaptan, Kapdan Paşa tarafından Ali Reisi tutup getirmesi için görevlendirildi. Ali Reis Devletin üzerine gemi ile bir kapdan tayin ettiğini hissettiği anda oralarda durmamış firar etmişti. Gerçekten Daman Kapdan arkasına düşmüş ise de aralarındaki mesafe çok açıldığından yetişememişti. Ali Kapdan Tunus ocağına sığınmıştı. Sığınmış olması sebebiyle ocaklar tarafından kendisi korunup bindiği perkendesi Daman Kapdana teslim edildi. O da tersaneye götürdü.

Ruslar bir süredir Cengiz Han ve sultanlarına okşayıp yumuşak davranmakda iken şimdi bütün bütün Kırım'a bağlı toprakları ele geçirip artık onlarla işini bitirdiğinden hepsini aşağılık görmekde idi. Her biri bir tarafa kaçmağa mecbur olmuştu. Bu suretle Bahadır Giray ile karındaşı Arslan Giray Sultan, Abaza içine sığındı. Orada oturup dururken o bölgeyi düzeninden çıkaracağı için çekilip çevrilmeleri işin icabı idi. Kendilerine 5.000 kuruş yolluk gönderilip, emniyette bulundurmak ve arayı bulmak için emr-i âli yazılıp Rumeli yakasında kendileri için tahsis olunan çiftliklerine nakil edip yola çıkmaları önce emir ve fermân buyurulmuş ve yalnız onun için bir gemi bile gönderilmişti. Ancak daha önce kendileri Rusların aldatıp da Osmanlı Devleti aleyhinde hareket etmeleri sebebiyle bu tarafa gelmeğe cesaret edemedikleri'nden 1200 yılı Receb ayının başlangıcında da artık bu hususda itirazlarına dayanılamadı. Ne olursa olsun bu hanları tutup bu tarafa nakil edip göndermesi için Soğucak ve Anapa muhafızlarına emr-i âli yazıldı.

Recebin 11 nci gecesi Galata yangını çıkdı. Söndürülmesi için görevliler toplandıkları sırada Sadrıazam bile ateşe yakın bir evin en üst tarafına çıkıp etrafda bulunanlara hediyeler vererek çalıştırmakta iken fazla kalabalıkdan bu evin üstü çöküp altta kalanlardan bir çoğu yaralanıp öldü. Sadrıazamın bile yukarıdan aşağı düşmesiyle bazı yerleri incindi ise de büyük zarar görmedi. Fakat Bostancı başı ziyadece zedelendi. Yangın da 3 saat sürdükten sonra söndü. Topçu başı Mehmed ağanın bu yangında bir kenara çekilip yangın yerine vakit ve zamaniyle yetişmediğinden ertesi gün azledilip Dergâh-ı âli kapucu başılarından Genç Osman ağa topçu başı nasbolundu.

Bu sırada Sayda Beylerbeyi olan Selim Paşa vefat etti. Sayda eyaletinin Hama mütesellimi olan Selim ağaya mirmiran rütbesiyle tevcih olunması Cezar Ahmed Paşa tarafından istenildi. O zamanın icabı inhasına uymak lâzım geliyordu. Recebin 22 inci günü Sayda eyaleti mirmiranlık ile Selim ağaya tevcih kılındı. Ölen Selim Paşa Cezar'ın memleketinden olup kendisiyle beraber Mısır'dan çıkmışlardı. O vakittenberi iyi ve kötü günlerinde yanından ayrılmamış olduğundan en ziyade itimad edip inandığı kimse idi. Vefatında diğer Selim ağayı yerine geçirmiştir ki, o da kendi kölelerindendir.

Eski Bursa kadısı Müftüzade Abdullah efendiye uzun süredir İstanbul'da ifade ve tedris ile meşgul olan, üstün bilgiye sahip Köprülü Halil efendiye ve Mevali'den ve Meşâhir-i ulemadan Hamidizade Mustafa efendiye ve fazıl kimselerin ileri gelenlerinden Müftüzade Esseyid Mehmed efendiye Mekke payeleri ihsan olundu.

Rumeli ve Anadolu yakasında büyük kısmetler çıkınca Kazaskerler tarafından yazılı gönderilmek usulden olduğuna göre Kudüs-ü Şerifde

ölen tüccar Kosti adlı Rumun İstanbul'da olan evini de Rumeli kazaskeri mühürlettiği gibi Kuzguncuk'da bulunan evini de Anadolu kazaskeri mühürletince Üsküdar kadısı Kebiri zade kıskançlık ederek mührü koparıp görevlileri kovdukdan sonra Anadolu kazaskeri derhal kısmeti bölerek işaretle Üsküdar'a kassam nasbeyledi. Kebiri zade de bu hakaretten gönlü kırılıp kızdığından mahkemeyi kapattı. Bu ileri gelenlere duyurulunca azl edilip sürgün edilmesine gerçekden karar verildi. Ancak bunca yıldır bekleyip eline geçen mansabın gelirinden mahrum olması da reva görülmeyerek vekiline verilmek üzere elde edilip geliri kendisine verilmek üzere Bursa'ya sürgün edilip cezalandırıldı

ABDÜLBAKİ PAŞANIN KATLEDİLMESİ

Abdülbaki Paşanın Bağdad valisine eskiden hizmeti olup ilişiği olduğundan kendisine mirmiranlık tevcih buyrulmasını birkaç kez inha etmişti. Bunun üzerine iki tuğ ile sevindirilmişti. Bir süre sonra Bağdad valisi Bağdad topraklarını yabancılardan kurtarıp kendi adamlarını bu yerlere tahsis davasına düşüp Musul valisi olan Abdülcelil zadeden şikâyetle kötülüklerini bildirip kendi çırağı olan Abdülbaki Paşa'nın Musul beyler beyisi nasbolunmasını küstahça istemekte idi. Bunun için de zaman zaman yazılar yazdığından ötürü zamanın icabına uyulup inhası yapılan Abdülbaki Paşa'ya Musul eyaleti tevcih buyruldu. Musul'a gelip oturduğu gibi mal toplayıp işini yoluna koymağa başladı.

Bu sevda ile halkın elinden aldığı ve talan ettiğiyle yetinmeyip kendisini bu mevkie getiren ve sebeb olan şahsa bile karşı gelip Bağdad'a bağlı İmadiye üzerine yürüyüp İmadiye halkı uykuda iken birçok mal ve hayvanlarını alıp talan edip zaiflere ve fakirlere zararın büyüğünü işledikden sonra döndü. Bu sırada İmadiye bulunmayanlar işlenen bu fenalığı duyup derhal toplanıp Paşa'ya yetişip mallarını geri almak için durumlarını anlatınca Paşa kızarak derhal muharebeye girişip adam öldürmeğe başladı. Halk da karşı koymakla paşa muharebe sırasında öldürüldü. Kafadarları darmadağın oldu. Halk zorla alınan mallarını geri alıp döndü. Bu haber İstanbul'a varınca Musul eyaleti Kars muhafızı Abdülcelil zade Süleyman Paşaya ve Kars muhafızlığı bundan önce Payas tarafında oturup kalması uygun görülen mirmirandan İbrahim Paşaya tevcih olundu.

Tarih yazarı Vasıf efendi, bu olayları anlatıldığı gibi yazdıktan sonra der ki :

Bab-ı âli tarafından bu mes'eleye gerçekten böylece bilgimiz olup ancak tarih yazma kuralları gereği bu mes'ele bu işi iyi bilenlerden ve

özellikle İstanbul'da misafir olarak oturan Musul tüccarlarından gereği gibi araştırılınca böylece anlatıp söylediler:

Abdülbaki Paşa Musul'a mutasarrıf olalıberi içerde ve dışarda toprakları içinde haber aldığı eşkiyayı gizlerdi. Katli lâzım gelen fesadcı ve zulüm edenlerin cezalarını verip bu sebeple reaya acezesi sayesinde emniyet ve güzel yaşantıyı gölgeleyen eşkiyaların dolaştığı zamanda iş göremez, elde avucda yoktu.

Hattâ Musul'a dokuz saat mesafede yerleşen yezidlerden Zenadi aşiretinin bu sırada baskın ve tecavüzleri ve halka taarruzları ortaya çıkmış ve öğrenilmişti. Yaptıkları zararı kaldırmak ve hasarları gidermek niyetiyle yerinden hareket eden Abdülcelil zade taraftarları gece gündüz fırsat kollayıp derhal Zenadi aşiretine Paşanın Musul askerini çağırıp yola çıktığını haber verdiler. Fırsat bulurlarsa Abdülbaki Paşayı idam etmelerini hatırlattılar. Zenadi aşireti savaşçıları, bilinen mevkilerde pusu kurup Paşa o tarafa gelince halk mal ve eşyalarını olduğu gibi bırakıp çekilerek kaçtılar. Paşa geldi, yerleştikleri yere hücum edip askerden korkup kaçtılar sancağı için askerlerine yağma iznini verip ve işini tamamladıktan hemen sonra savaş yapılan yere iki saat uzak olan yerde konup istirahate geçince pusuda olan aşiret askerleri yer yer ortaya çıkıp vuruşmaya giriştiler. Beri tarafta ganimet malla doymuş gayretsiz Paşa askeri, baskını duyunca her biri birer yere kaçtı. Paşa ise bozguna uğramayı onuruna yediremeyip bulunduğu yerde savaşıp bütün cesaretini gösterdi. Yezidler çokluk oldukları için Paşayı ve biraderi Abdurrahman ağa ile adamlarını yok ettiler.

DEFTERDAR EFENDİNİN AZLİ VE BAZI MALİ NİZAMLAR

Bu sırada Osmanlı Devletinin büyük masrafları olduğu için Kıstin mevacibinde noksan görülmekle bunun çaresini bulmak düşüncesiyle o zaman Defterdar olan Reşid Süleyman efendi şaşırıp üzüldüğü sırada Defter emini Hasan efendi akıllıca bazı işlere el koyup eksik mevacib işlerini düzelteceğini taahhüd edince kendisine verildi. Aslında daha önce iki kez defterdar olup her defasında birer esham çıkarmakla hazineye bazı derece ferahlık verdiği için zaten vakur, mehip ve mal tahsilinde mahir idi.

Bunun üzerine Recebin 10 ncu günü kendisine defterdarlık mansabı tevcih olunup boşalan defter emaneti de Lâleli Mustafa efendiye verildi.

Hasan efendinin daha önceki defterdarlığında ortaya çıkardığı esham ile o vakit açık görülen hazine sıkıntısı bir kenara itilmişti. Azar azar mahlüller azalmağa başladı. İşi üzerine alanlar belli olsun diye her yıl kendinden önce gelenlerden birkaç sehim fazlasiyle kabul ederek dere-

cesini aşıp taşmıştı. Sonraları bu eshamı alan kimse kalmayınca Hasan Efendinin bu defterdarlığında bile bu gibi eshamı geri almakda bir şey denilemeyip ancak mahlûl olunca bundan sonra kimseye verilmeyerek yavaş yavaş kaldırılmasına karar verildiği Derc-ül vakayi'de yazılıdır.

Haleb muhasıllığı ötedenberi mal memurlarına mahsus olan mansabların başta gelenlerindendi. Kırk elli sene önce bazı mal sahibi kimseler birçok hizmet ve kulluklar arzla ve epeyce akça sarfiyle Haleb muhassıllığını ele geçirmek ve birçok akçalar kazanarak ihtişam gereğini tamamlayıp giderdi. Bazıları vezir, bazıları mirmiran olmuşlardır. Mirmirandan Ahmed Paşa da bu suretle tuğ ve alem alarak şöhret kazanmıştır.

Bu muhassıllık bir süre sonra zamanın insafsızca çalan kimselerinin ziyadesine satışı şekline sokulup giderek ayarı kaçmış bozuk para gibi kimsenin itibar etmediği, yerinde duran köhne takvim gibi işlemez olup halk zenginleri tahsiline itibar etmez oldular. Bunun üzerine bazı iflâs edenler muhassıllığı üzerine aldı. İlk iş olarak taahhüd ettikleri rüşveti hemen verdiler. Para yerine geçen gümrük malından da tamamladılar. Sonra kendileri iştahla yediler. Başka miri malı bekaya adiyle bırakıp gittikleri için çoğu hapislerde yatardı.

Osmanlı Devleti tarafından bekaya tahsili adiyle her yıl birkaç kapucu başı ve çabuklaştırmak için de birkaç sadrıâzam çukadarları ardı ardına gönderilirdi. Masraflarını karşılamak için hal ve rütbelerine bakılarak tayin olunan yövmiyeyi bile o vilâyetteki insanlar çekip mübaşirler de miri malı faizlendirerek ortaya çıkan menfaate tama ederek Halebde kalmak isterlerdi.

Haleb halkı her yıl böylece büyük masraflara katlanırdı. Tarih yazarı Vasıf efendinin nakil ve rivayetine göre:

«25 yıl önce Vanlı Selim ağa adında bir kapucu başıya Haleb'de tesadüf ettim. Haleb'de evlenip birçok çocuğu olmuş. Aslında İstanbul'da çok borca girmişken yukarıdaki gelirle borcu hafiflemiş başı rahat Haleb'de oturuyordu. Ne zamandan beri oturduğunu sordum. 10 seneye yaklaştığını söyledi. İstanbul'a neye gelmiyorsun, diye sordum. Dedi ki: 'Devlet mansabında kullanılmakdan bıktım. Haleb'de yövmiye adiyle tayin olunan kırk kuruşun bir mikdarını kendi ihtiyaçlarıma, gerisini faize vererek mal sahibi olmağa karar verdim. Ve bundan epeyce faydalandım. İstanbul'da bu ticareti bulamam ki oraya gitmeğe heves edeyim.'

İşte Haleb mübaşirlerinden heva ve hevesine kapılanların hali böyle olup bazıları da hoş görünmek isteklerine uyarak avuç avuç elde ettiklerini ortalığı karışdırmağa harcayıp ölmüşlerdi. Bu yüzden hazine geliri yok edilip mal sahibi olanlar kaybolan geliri karşılayamadıkları için korkunun pençesine düşüp giderlerdi. Böyle olduklarını bilen Defterdar Hasan Efendi görüşüp miri malın böyle iflâs etmiş yağmacıların elinden

kurtarılması çaresini düşündü. Gümrüğü bazı şartlarla muhassıllıkdan ayırıp esham itibariyle isteklilere satıp muhassıllığa bağlı olan mukataa mallarını hazineye irsaliye kaydettirip bu suretle hazineye epeyce fayda sağladı.

DEVLETLERİN TERCÜMANLARI NİZAMI

Elçilerin ve konsolosların berat ile sayılı ve belli tercümanları olup her zaman yanlarında oturup gerekli hizmetlerinden başka işe karışıp girmemeleri, anlaşma şartlarından iken bir süredir. Osmanlı Devleti reayasının kuvvetli ve zengin bazıları, elçilere sokulup mallarının gücü ile tercümanlık muafiyetini elde ederlerdi.

İstanbul dışında bulunan konsoloslar da o gibilere sahip çıkmakla onlar da birer yerde ikamet ederek üstünlükle beldeye karışırlardı. Buna bir düzen verilmezse reaya işleri sarsılacaktı. Bunun üzerine tercümanlar belde ve reaya işlerine karışmayıp hemen elçi ve konsolosların yanlarında bulunup gereken hizmetlerini yapmaları, yapmadıkları halde düzeni korumak için cezaya çarpılacakları Reis efendi aracılığı ile elçilere anlatıldı. Gerekenlere mektuplar yazıldı.

ABDÜLGAFFAR AĞANIN KATLİ

Mübayaacı Abdülgaffar ağa aslında kadı idi. Karin abadda yerleşmişken mevki kazanıp başa geçmek hırsiyle yolunu değiştirip bunun çaresini ararken Silistire Savaşı ardından Balya Boğazını tez elden muhafazası lâzım geldiğini hissedip 200 piyade ile bu işe koştu ve Hazineye 20 kese teslim edeceğini söyleyip kapucu başılık rütbesini istedi. Bu yolda Baht Giray sultana da sığınıp Hazineye kâr sağlamak düşüncesiyle kendisine kapucu başılık verildi. Taahhüd ettiği askeri Karin abad kazasından istedi. Halk ne yapıp yapıp bedel vermeğe mecbur oldu. Kendisi evinde rahatına bakmıştı.

Bir süre sonra o bölgede un mubayaasına memur oldu. Topladığı unu anbara koydukdan sonra naklini istedi. Eğer nakledilmezse unun acıyacağını bildirdi. Kendisine yeterli cevab verilmediği için telaşa düşüp çaresiz bir kez daha durumu haber verdi. Bu undan peksimed yapılsın denildi ise de uzun süre içinde acımış olduğundan peksimed pişirmeğe elverişli olmadığını bildirince tevkif edilmesi için mübaşir gönderilip İstanbul'a getirildi. Gereği gibi meramını anlatamadığından ve eceli de gelmiş bulunduğundan bu sırada herkesin gözü önünde saray meydanında başı kesildi.

Vasıf tarihinde böyle yazılıdır. Abdülgaffar ağa, rahatına bakıp memleketinde otururken o vakit kabahatli kabahatsiz bir takım adamların boynu vurulup dururken rütbe ve mansab davasına düşmesinde kabahatsizdir denilemez. Lâkin parasına aldanıp ona rütbe ve memuriyet verenle-

rin kabahatı ondan daha büyüktür. Zira (En tüeddün-ül emanat ilâ ehlihâ) nassı celili gereği, rütbe ve mansabları ehline vermek lazım gelirdi.

Hazine menfaati bile işi, adamına vermekle olur. İşte rüşvetin haram olması bu emrin yayılıp uygulanmasını sarstığı içindir. Bunun üzerine rüşvet alıp da adama iş verenler rüşvet almayıp da diğer nedenlerle işbilmeyenlere rütbe ve memuriyet verenlerin devlete zarar ve ziyanları açıktır.

Hazineye para alıp vermek de bu bakımdan özür sayılmaz. Zira bu akçayı veren kimse ne zaman olsa onun birkaç mislini fukaradan veyahud Hazineden alıp çalacağı belli olup ehliyetsiz olması sebebiyle devlete ait olacak büyük zararlar fazla olur.

AZİL VE NASB

Anadolu payesiyle İstanbul kadısı ve nakib-ül eşraf olan Derviş Mehmet efendi, doğru konuşmadığı elbirliği karara bağlanan bazı mes'elelerde itirazlarda bulunup devlet ricaline rumuzla sataştığı Padişahın kulağına gelince Şaban'ın 19 ncu günü kısa süre ile azlolunup Gelibolu'ya sürülüp cezalandırıldı.

Eskiden Mekke-i Mükerreme kadısı olup doğruluğu ve davranışdaki iyiliği ile meşhur olan Reis zade Âşir Mustafa efendi İstanbul kadısı ve İstanbul payelilerinden Kâmil efendi nakib-ül eşraf nasbolunup Veli efendi zadeye de İstanbul payesi verildi.

Sadr-ı âli kethüdası Süleyman Feyzi efendiye sabık sadrıâzamın gözü olduğundan Bekir bey de kethüdalığı kabul etmeyince kethüda nasb edilmesini telhis etti. Eski davranışlarından vazgeçip iyi kötü herkesle geçinip idaresi şartı ile kethüda nasbolunmasına Padişah müsaadesi buyurulmuştu. Yakından bakılınca sabık sadrıâzam azledilip yeni Sadrıâzam İstanbul'a gelince gerçekten kethüdalıkda yerinde alıkoymuştu.

Süleyman Feyzi dediğini yaptırmakta ısrarlı idi. Yeni sadrıâzama bu takındığı davranış ağır geldiğinden Şaban'ın yirminci günü kethüdalıkdan azl olunarak Reis-ül küttap Esseyid Mehmed Hayri efendi kethüdalığa, çavuşbaşı Ataullah beyefendi Reis-ül küttap ve Süleyman Ruhi ağa çavuşbaşı nasbolundu. Ardından şevvalde olan tevcihatda Süleyman Feyzi efendi Nişancı ve Ahmed Nazif efendi Tersane-i âmire emini olmuştur. Sonra da Tersane-i âmire emini sabık Mehmed beyin kendisine ve zirlik rütbesiyle Hanya mansabı tevcih edilmiştir. Arası çok geçmeden Yeniçeri ağası Yusuf Ağa azl olunarak kul kethüdası Hasan Ağa Yeniçeri ağası nasbolunmuştur.

BAZI OLAYLAR

Akdemce Fas hakimi tarafından mağrib arasında Makbul ve Tehlil adiyle meşhur olan kitabın beş parça elmas ile süslenmiş bir nüshası, bir

küçük saat, birkaç sandık Fagfuri ve billur evâni, bir sandalye, bir araba, ve otuz beşer zıra olmak üzere iki mükemmel gemi ve kırk elli tane top hediyeler mektubu İstanbul'a gelmiş Hacı Talib Abbas adlı elçisi bu kere toplanan divanda Huzur-u hümayûn'a çıkıp mektup ve hediyelerini takdim edince Huzur-u hümayûnde hil'at giydirildi. Aşağıda açıklanacağı gibi bir gece önce Mısır'dan sevindirici haberler gelmiş olduğundan bu divan da sadrıâzama hitaben bir hat-tı hümayûn ile bir hançer divan yerine şeref verdi.

Nemçe tüccarından birisinin Belgrad'da işlediği uygunsuz hareketlerinden ötürü kale yamakları bunun hanesini basıp ızhar ettikleri şiddet ve kızgınlığa Yeniçeri ağası vakıf olunca yetişip ellerinden adamı alıp hapsetmek istemiş ise de dinlemeyip taciri öldürdüler. Nemçeliler şikâyet ettiklerine ve gerçekten merkumun cezalandırılması lâzım gelmiş ise de zabitlere haber verilmek icabederken yamakların hod be hod bu gibi hareketleri disiplin altına alamadıklarından ötürü bu gibi disiplinsizler de valisi olan Vezir Mahmud Paşa'nın idaresizliğine verildi. Ve Zilka'denin sekizinci günü bu mes'eleyi kapatmak için Belgrad'dan azl ile Silistire muhafazası şartiyle Sivas valisi nasbedildi. Belgrad da Abdi Paşaya tevcih buyruldu.

Bu sırada Ağrıboz muhafızı vezir Seyid Halil Paşanın vefatı haberi geldi. Ağrıboz muhafızlığı Ohri sancağı mutasarrıfı vezir Çerkez Hasan Paşa'ya tevcih buyruldu. Daha önce açıklanıp bildirildiği gibi sabık Şam valisi Âzm zade müteveffa Mehmed Paşanın oğlu Abdullah Paşa ve akrabası Nasuh beyin kendilerine vezirlik rütbesi tevcih olunup Hazineye üçer bin kese akça vermeği taahhüd etmişlerdi. O vakitten beri vali bulundukları yerlerde fıkaraya baskı ve zulüm yaptıklarından başka hiçbiri bir işe yaramadığı için taahhüd ettikleri akçadan yalnız Nasuh Paşa pek az şey teslim edip kalanını ödeyemeyecekleri bilindiği için ikisinin de vezirlikleri kaldırılarak Abdullah Paşa Rodosa ve Nasuh Paşa İstanköye sürülüp cezalandırıldılar.

Arabistan taraflarında bu esnada kapısı halkı mükemmel vezirlerden birinin bulunması lâzım gelip özellikle Milli Timur'un taşkınlığı da açığa çıktığı için vüzera arasında askeri kuvveti ile şöhret bulan merhum elhac Ali Paşazade Battal Hüseyin Paşa'ya Halep eyaleti ve selefi Hacı Mustafa Paşaya da becayiş suretiyle Erzurum eyaleti tevcih buyruldu.

BAZI ÖLÜMLER

Rumeli kazaskeri Arabzade Mehmed Sadık efendi cumadel-ahıranın 14 üncü gecesi vefat etmekle Rumeli sadareti Anadolu kazaskeri olan Mehmed Meki efendiye ve Anadolu sadareti Biraderzade Yakub efendiye tevcih olundu. Merhum Mehmed Sadık efendi 1130 yılında doğmuş

ve 1150 tarihinde müderris ve 1170 tarihinde İzmir, 1182 de Mısır mollası, 1188 de Mekke payesiyle sevindirilmiş, 1195 de İstanbul kadısı ve 8 ay sonra azledilip ağzının tadı kaçmış, 1198 de Anadolu ve 1199 da Rumeli kazaskeri olmuş ve 8 ay geçince de vefat etmişdir.

Alicenap ve hazır cevap; derviş huylu, alçak gönüllü, müeddeb bir zat olup babasının vefatında Sahn müderrisi idi. Bir hayli vakit niyabetlerde dolaştığından halka ait şer'i mes'eleleri iyi bilirdi. Sadaretinde vak'a kâtibine ihtiyaç duymadan birdenbire davayı bitirmeğe yeterli kudrette idi. Tıp ve yıldızlar gibi bazı küçük şeyleri de bilirdi. Anadolu muhasebecisi Süleyman Penah efendi zilkadenin 12 nci günü koleradan vefat etmekle mansabı Sipah kâtibi olan Şehri Mehmed efendiye tevcih olundu.

Süleyman Penah efendi Tripoliçe kasabası yerlisi İsmail efendi adlı kimsenin oğlu olup 1135 yılında doğmuştur. Uzun zaman Küçük Mustafa Paşa merhuma divan kâtibi olup onun iltimasiyle kendisine Hocalık ihsan buyrulmuştu. Sabık sadrıâzam Mustafa Paşa sadaretinde küçük tezkereci ve sonra da kethüda kâtibi olup Süleyman Penah efendi kızıp sadaretten ayrılınca o da tarafdarlık suçu ile kâtiplikten azledilip üç gün Yedikule'de hapsedildikten sonra Mağosa kalesine sürüldü. Dokuz ay sonra Bursa'ya naklolunmuş ve Bursa'da da 9 ay kaldıkdan sonra affedilip cezası kaldırılmıştı, bir süre sonra maliye tezkerecisi olup o sırada sefer açıldığı için Ordu'yu hümâyuna gönderilmişti. Sonra iki yıl sipâh kâtibi, üç yıl süreli başmuhasebeci olup bu hal ile İstanbul'a geldiği vakit iki kez Şehremini ve Süvari mukabelecisi ve iki defa Anadolu mukabelecisi olup bu tercihatta tekrar Anadolu muhasebecisi olmuşken ecelin eli ömür defterini yırttı. Turuk-u aliyyeye katılmış olup bazı ilâhileri vardır.

PRUSYA KRALININ VEFATI

Büyük Frederik denmekle ün salan Prusya kralı İkinci Frederikos, ağustosun 15 inde fâni dünyayı terk etmiş olduğu haberi bu sırada İstanbul'a geldi: Her fenden bilerek konuşur, özellikle Hendese ve Harp sanayiinde mahir olup bugün her devletin askerliğinde bel kemiği olan eğitim görmüş asker o vakitlerde henüz bu kadar ilerlemiş değilken birçok noksanlarını tamamlayan budur. Memleketin idaresi ve askerin eğitim ve disiplininden başka merakı olmayıp gece gündüz bunlarla meşgul olduğundan ondan evvel Prusya Devleti ikinci derecede ve bayağı Nemçe gözü altında bir hükümet olduğu halde 46 yıl süren krallığında askeri düzene koymağa uğraşmıştı. Daha önce yapılan 7 yıl seferinde ilk önce aleyhinde olan Nemçe, Fransa ve Rusya devletleri ve Alman kumandanlarının çoğu ile sefer açtığında büsbütün yok olmak durumuna düşmüşken sonunda galip gelip düşmanı yendi. Memleket hududlarını genişle-

tip Avrupa devletlerini korkutacak derecede elinde kuvvet toplayınca memleketin düzene konulmasına uğraşıp dikkat ederek devletini en büyük devletler derecesine çıkarmıştır.

Rusya İmparatoriçesi bile memleketi idare askeri tertip ve düzene koymağı ve türlü hiyle ve kurnazlıkların dersini bundan öğrenip almıştır. Katerina ile Nemçe İmparatorunun bir süreden beri ittifakları gerek Prusyalıya gerek başka Alman hükümdarlarına korku ve kuşku veriyordu. Frederik gerektiği zaman birbirlerine yardım etmek şartiyle bütün Alman hükümdarlarını ittifaka davet etti. Onlar da bu davete uydu. Geçen 1199 yılı Berlin şehrinde ittifak anlaşmalarını imza etmişlerdi.

Osmanlı Devleti gerçekde bu ittifaka girmemişse de kendi düşmanlarına karşı bir ittifak olduğundan Osmanlı Devleti hakkında bu anlaşma hayırlı bir mes'ele olmuştu. Ve Frederik daha önce Kırım mes'elesinde bile Osmanlı Devletine ittifak teklif etmişti. Rusya ile Nemçe'nin ittifaklarına karşı Osmanlı devletine bazı Avrupa devletleri ile ittifaklar kurması lüzumunu da hatırlatmıştı. İlk önce devletin vükelâsı buna iltifat etmediler ise de sonra bunun lüzum ve faidesini anlayıp onun hatırlattığı gibi hareket etmeğe meylettikleri sırada ölümü Osmanlı Devletince bayağı bir büyük kayıp sayılarak yerine geçen kardeşinin oğlu Frederik Guillasune'un Osmanlı Devletine yaklaştırılıp çevrilmesinde menfaat tasarlandığı için ölümü haberi İstanbul'a gelince hemen İstanbul'da bulunan Prusya maslahatgüzarına hatır sormak ve geçmiş olsun demek üzere Divan tercümanı gönderildi. Sonra maslahatgüzar da Bab-ı âliye gelip buna dair kendisine gelmiş olan yazıyı resmen sadrıazama takdim eyledi.

İlerideki cildde anlatılacağı gibi sonradan Osmanlı Devleti Rusya ve Nemçe aleyhinde olmak üzere Prusyalılarla ittifak yapmışsa da Frederik hayatta değildi. Kısacası Büyük Frederik Avrupalılarca o asrın en büyük adamı olduğundan vefatı büyük bir olay sayılır.

IRAK AHVALİ

1194 yılı olayları sırasında bildirildiği gibi Baban sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa oğlu Osman beyi Bağdad valisi Süleyman Paşa hizmetine göndermişse de kendisi varıp görüşmediğinden Süleyman Paşanın gönlü kırılmıştı. Halbuki Baban beylerinden merhum Ahmed Paşanın oğlu olup epey süredir Bağdad'da oturan İbrahim beyi Süleyman Paşanın gözü tutuyordu. Hazinedarı olan Ali Beye çatmış olduğundan onun tavsiyesiyle Baban mutasarrıflığına nasbı tasarlanıp 1195 yılında Süleyman Paşa Kürdistan'a sefer açacak iken Hazail seferi çıktı ve geri bırakıldı. 1196 yılında Süleyman Paşa ordu ile Kerkük'e kadar varmış iken Mahmud Paşa bazı eşraf ve ülemâyı gönderip onların aracılığı ile bir daha

kusur işlemeyeceğini söylediği için affedilip yerinde bırakılmıştı. Lâkin Mahmud Paşa kafa tutmaya karşı gelmeğe başlayınca 1197 yılında Süleyman Paşa ordu ile üzerine hareket ederek savaş yapıldı. Mahmud Paşa Kara Çulan'dan kaçırılmış ve Baban sancağı mirmiran rütbesiyle İbrahim beye tevcih edilmiştir.

Bunun üzerine Mahmud Paşa İran'a kaçdı. İsfehan'da sözü geçen Ali Murad Han'dan yardım istedi, ρ da Mahmud Paaş'ya geçimi için Savukbulak topraklarını tevcih ile ferman gönderince Mahmud Paşa Savukbulak'ın teslimi için hâkimi bulunan Budak Han'a haber salmışsa da Ali Murad Hanın emirleri henüz İran'ın her tarafında geçerli ve nüfuzlu olmayıp özellikle Azerbaycan Hanları karşı koydukları için Budak Han onlardan yardım istedi. Onlar da büyük sayıda asker göndermiş oldukları için yapılan savaşda Mahmud Paşa katledildi. Oğlu Osman bey bir yolunu bulup canını kurtarıp Bağdad'a gelmişti. Süleyman Paşa kendisini okşayıp iltifat göstermiştir.

Böylece İbrahim Paşa zahmetsiz ve engelsiz Baban mutasarrıflığında kararla kaldı. Onun mutasarrıflığı zamanında Derne ve Dertenk sancağı yani Zehab arazisi ve Kasr-i şirin sancağı yani Hanıkin arazisi de Kara Çulan hükümetine katılmıştır. Bugün Süleymaniye denilen kasaba ki, eskiden Şehr-i Zor kalesinin olduğu Serçinar ovasının bir tarafında bir büyükçe kasabadır. Onu da bu İbrahim Paşa kurup Bağdad valisi Süleyman Paşanın adını vermiştir. Liva merkezi Kara Çulan iken oraya getirilmiştir. Çünkü İbrahim Paşa gençliğinde uzun süre Bağdad gibi şirin bir şehirde oturup ün salmıştı. Kara Çulan gibi kartal yatağı olan bir yerde kolay yerleşemeyip Baban mutasarrıfı olunca bu Süleymaniye kasabasını kurup Liva merkezi yapmıştır. Ancak bedevi ve vahşi kürdler onun medeni halinden hoşlanmamışlardı.

Bunun üzerine Bağdad Valisi Süleyman Paşa tarafından Şavi zade üzerine asker gönderildiği sırada İbrahim Paşa azl edildi. Yerine adı geçen Mahmud Paşa zade Osman bey Paşalık ünvanı ile Baban mutasarrıfı nasbolundu. Lâkin İbrahim Paşa Hazinedarı Ali Bey tarafından sahib çıkıldığı için sonra yine mutasarrıf olmuştur. Biz gelelim, Şavi zade olayının ayrıntılı anlatılmasına:

Süleyman Paşa 1200 yılına kadar Arap aşiretlerini korkutur, kâh kürt ümerasını bastırıp cezalandırmak için yer yer ordular gönderirdi. Halbuki Kölemenlerin Bağdad'a girdiklerinden beri Bağdad'ın eski hanedanı küçümsenip mansablardan mahrum kalmışlarken bu karışık durumda yine bazı hanedan ve özellikle Şavizadeler meydanı boş bulup bu iki kısımın arası açılmakla pek çok savaşa ve ölüme sebep olmuştur. Şöyle ki:

Süleyman Paşanın zamanında yapılan seferlerde ve gerek eski seferlerde Şavi zade Süleyman beyin görülen değerli hizmetlerine bakan halkın gözünde kişiliğini kazanmış yetişkin kimse idi. Süleyman Paşanın mühürdarı Ahmed Ağa bile küçüklükten beri kendisinin uğraşıp elinde yetiştirdiği cür'etli ve gelişmiş dirayeti ile bu toprakların ileri ve önde geleni idi. İşleri hal ve bitirmekte bağımsız olmak istedi. Süleyman bey ise ona baş eğmeği kendi asilzadeliğine bakınca küçüklük saydığından aralarındaki soğukluk artarak birbirinin yıkılması için uğraştıklarından başka Süleyman bey üstün derecede iyi bilgisi ile gelişmiş olması, iyiyi ve kötüyü ayırabildiğinden yüze çıkarak Paşaya karşı sertçe muameleler yapmağa serbest ve dikçe sözler söylemeğe cesaret eder olduğundan bu davranışları Süleyman Paşayı gönülden üzerdi. Çünkü bu ikisinden hangisi sivrilse tahakküm ve baskı yapmak isteyecekti. Süleyman Paşa ikisi arasını düzeltmek için uğraştı. Her ikisini de eşit tutarak bu iki karşı kuvvet arasında kendi bağımsızlığını ve nüfuzunu korurdu. Lâkin günden güne iki tarafın birbirine düşmanlığı artıyordu. Sonunda bir tarafın kaldırılmasına zaruret duyulunca Ahmed Ağa tarafını tercih edip Süleyman beye Bağdad'da durmasın da varsın nereye giderse gitsin demeğe mecbur oldu.

1200 yılı ortasında Süleyman Bey adamları ve ilişkisi olanlarla Bağdad'dan çıkıp Hor Akarkofun öte başında durup El Ubeyd aşiretiyle o bölgede bulunan başka kabileleri ve kötü kişileri kendisine çekip çevirip toplamağa başladığı öğrenildi. Derhal üzerine Ahmed Ağanın kumanda-

sında asker ve bazı kürd ümerası gönderildi. Bunu Süleyman bey haber alır almaz karşı koymak için gelenlerin üzerine hareket eylemişse de karşılaşma olmadan gelen askerin çokluğunu adamları vasıtasiyle öğrendiğinden hemen ağırlığını bırakıp Habur tarafına kaçtı. Yükünü ve ağırlığını askerler yağma ederek muzaffer olarak Bağdad'a geldikleri zaman Ahmed ağa Kethüda olup Bağdad için Kethüdalık ise akranlarının hased edeceği vezirliğe çıkış gibi bir hizmet sayılırdı. Her mansabdan üstün ve itibarlı sayılmakla gönlüne göre meramına erdi. Bağdad'da halkın başvuracağı yer ve nüfuzla bağımsızlık kölemenlerde karar bulmuştur.

Lâkin Süleyman bey birkaç ay içinde yine adamlarını toplamış ve çoğalmıştı. İlk önce kardeşleri Habib, Mehmed ve Abdülaziz beylerden birisi kendisine tâbi olmadı. Sonra korkarak tâbi oldular. Bağdad'dan çıkıp Süleyman beyin yanına gittiler. Böylece kuvvetlenince 1201 yılında hemen Bağdad üzerine yürüdü. Bunu duyan Süleyman Paşa Kapu Kethüdası Halid ağa maiyetinde üzerine bir mikdar asker sevk etmişse de bu kere Süleyman bey tarafı galip gelerek Paşa ordusu bozguna uğrayıp perişan olduğu için Süleyman bey hemen Bağdad üzerine yürüyüp Hallac-ı Mansur tarafına inince karşısına Süleyman Paşa büyük sayıda piyade gönderdi. Süleyman bey onların ateşine dayanamadığı için Şamiye yakasına geçmeğe mecbur oldu. Derhal büyük sayıda süvari ile takip edilince artık oralarda duramadı, hemen canını kurtarmak için Müntafık Şeyhi Süvebni'ye sığınıp aşiret geleneği o da kabul ettikten sonra Hazail aşireti Şeyhi Hamdül Hamudu da ittifakı içine aldı. Üçü birden isyan edip o bölgede bulunan kabileleri başlarına toplayıp epeyce çoğaldıktan sonra Basra'yı da sıkıştırıp Basra mütesellimi İbrahim efendiyi alıp malını ve eşyasını çalıp kendisini Maskat tarafına kovup uzaklaştırdılar.

Süleyman hemen asker tertip ve techiz ederek bu sırada Baban, Guy ve Harir sancakları mutasarrıfı bulunan merhum Ahmed Paşazade İbrahim Paşa ile Derne ve Baclan mutasarrıfı Abdülfettah Paşaya da Ekrad askeri ile gelip bu seferde bulunmalarını yazıp bildirdi. Onlar da hazırlıklarını görüp Bağdad'a yola koyuldularsa da yavaş hareket ettiklerinden Süleyman Paşa kendilerine kızmıştı. Bu yüzden Bağdad'a geldiklerinde ikisini azledip Baban, Guy ve Harir sancaklarını adı geçen merhum Mahmud Paşanın oğlu Osman Paşa'ya ve Derne, Baclan sancaklarını Abdülfettah Paşa'nın amcası oğlu Abdülkadir Paşa'ya tevcih etmiştir.

Kısacası kuvvetini tamamlayıp emre hazır görünce Bağdad'dan çıkıp ilk önce Hazail üzerine hücum edip aşiretini darmadağın edip diyarları yakılıp yıkılmış ise de Hamdül Hamud Müntafık'a varıp Müntafık Şeyhi ve Şavizade birleşerek karşı koyacak olanlar kuvvetlenip çoğalmışlardır.

HİNDİSTAN ELÇİLERİNİN GELİŞ DURUMLARI İLE YAPILAN GÖRÜŞMELER VE BAZI HİNDİSTAN HABERLERİ

1200 yılı Zilhiccesi sonunda Bağdad ve Basra Valisi Süleyman Paşadan bir yazı geldi. Özeti şudur:

Kambay memleketinden Patan vilâyetinin hükümranı olan Tipu Sultanın bazı hediyeleri ile elçileri İstanbul'a varmak üzere yedi kıt'a grab denilen gemiler ile Şevvalin 28 inci günü Basra'ya üç menzil mesafede bulunan Devaser mukataası karşılığında aydınlatma fişeği atıp hoş vakit geçirmek amaciyle sülfürik kimyevi maddeden yapılmış maytap dedikleri şeyi yaktıkları zaman kıvılcımı ters rüzgârla bindikleri geminin birine düşüp içinde bulunan malları ve eyer takımlarını yakmıştı. Yanan gemide üç mücevher çelenk, üç mücevher bazubend gerçekten zayi olmuş ise de sefirlerin Divan elbiselerinden olmak bu mücevherlerin benzerleri yanlarında bulunduğu için Osmanlı Devleti tarafından kabul buyrulursa arz ve takdim edeceklerini ve bunlardan bilinen sayıda değişik hediyeler ve Sadrıâzam'ın kendisine ve maiyetine olmak üzere ayrıca takdim edecekleri olup Osmanlı Devletinde üç vezir bulunduğu düşüncesiyle üçer takım hediyeleri olduğunu söylediler.

Tipu Sultanın isteğinin Halife ile ilişki kurmak isteyip bu durumunu belirtmek için topraklarından Menkurur adlı benderi bütün mahsulleri ve mallariyle Padişaha hediye etmekle Padişah tarafından ele geçirilip gelirine tasarruf edilmesi için bir vali gönderilmesini istidada bulunduğunu ve Hind tüccarı adına Salih Çelebi namında bir şahsı Basra'ya göndermek üzere olduğunu bildiriyordu. Fransızlar ve Avrupalılar gibi % 3 gümrükten istifadesini istiyordu. Örnek diye yeni çıkan üç frenkkâri tüfek ve piştov ve 12 saat suda kaldığı halde kuruymuş gibi ateş alır barut getirmişlerdi. İstenirse bu örneklerden gönderileceğini bildiriyordu. Bağdad civarında bulunan Enbiya ve Evliya merkadleri civarında bulunanlara bazı sadaka ve nezirler gönderdiğinden başka Halle kasabası bitişiğinde Fırat nehrinden akan Şahi nehrinden Necef Eşref kasabasına su akıtmak için 50.000 büyük Rub'iyye gönderip bundan başka Haremeyn-i Şerifeyn ve başka İstanbul'un tamir ve onarılmasına, vazifeye bağlılıkla başka hizmetlerde bulunmak üzere izin verilmesini arz ve niyaz ediyordu.

Sefirlerin getirdikleri 20 tavus kuşunun 3'ü ve 20 siyah maymunun 15'i ve iki adet baş beyaz ve siyah fil yolda iken öldüklerini fillerin benzerlerini getirtmek için iki ay önce Maskat'dan adam çıkardıklarını ve ay içinde bildirdiklerini vali vildirmiştir.

Bunun üzerine İstanbul'dan mihmandar tâyin olunarak sefirlerin bu tarafa getirtilmeleri uygun görüldü. Bucak yanlarında pek çok adamları

olduğu için de bunlardan yalnız üç yüz kadariyle İstanbul'a gelmelerine karar verildiğini Bağdad valisine bildirip ayın ortasında bütün ihtiyaçlarının giderilmesi tenbih buyruldu. Gerçekden devletler arasında hediyeler verilmesi gelenek olup alışılmıştı. Ancak böyle memleket hediye edilmesi şimdiye kadar vuku bulmamıştı. Bu durumda merakla elçilerin gelişi beklendi.

Vasıf efendi der ki: İstanbul'dan beldeler ve başka memleket isimleri arasında Menkurur adiyle bir memleket bulunamadı. Galiba Mengurlardan değişiktir. Mengurol deniz kıyısında bir liman şehridir. Burada Somnat (Patan) bir konak mesafe doğuya düşer. Hubeb-us seyr'de Mangurol, Biçanker hududunda bir liman olmak üzere yazılı olup bu şehre iki fersah yakında dört köşe bir Puthane vardır ki, her dıl'ı onar zira ve yüksekliği beş zira' (bir zira 75 cm) olup bütün duvarları tunç levhalarla kaplıdır. İçinde 4 sofası vardır. Kapısı önünde olan sofada bir adam benzeri heykel bulunup gözleri yakuttan yapılmıştır. Ustası bu yakutları gayet güzel dizmiştir, diye rivayet ederler. Vasıf efendinin sözü burada sona erdi.

1230 tarihlerinde Hindden İran'a ve Arabistan'a seyahat eden Hadim Abadi farsça yazdığı seyahatnamesinde denizden Maskat'a gelirken Malubur'dan sonra Mangalore gelişini ve bu iki memleket Tipu Sultanının memleketlerinden bir parça iken İngilizler eline geçmiş olduğunu yazıp bildirmiştir. Milibarı (mim)in fethi ve (lâm) ın kesr-ü meddi ile ce mekrur'u Mangolore (mim)'in fethi ve (Kâf-ı farisinin) Eükunu ve (ra)nın zammı ve meddi ile zabteylemiştir.

Yazıldığı gibi Tipu Sultanın adı geçen sefirleri, Seyyid Gullam Ali Han ve Şah Nurullah han, Lütf Ali Han, Cafer Han adlı 4 kişi elçiler, İstanbul'a gelip 1201 yılı Rebi-ül Ahırının yirmi birinde Reis-ül Küttap Süleyman Feyzi efendi ile görüştüler.

Yapılan konuşmalar garip karşılandığı için görüşme zabıtlarından çıkarılıp aşağıda anlatılır. Şöyle ki:

Biraz öteden beriden konuştuktan sonra elçilerin verdiği takriri aldılar. Hindistan çok geniş ve büyüktü, içinde birçok Han ve hükümdar vardı.

Uzun zaman bağımsız hüküm süren Timur'un çocukları Hindistan'da bütün hanlara ferman gönderecek üstünlükte idiler. Delhi adlı hükûmet merkezlerinde otururlar ve sorgusuz vekilleri anlamında olan vezirleri vardı. Bunlara Nizam-ül Mülk derlerdi. Onlar da Degen vilâyetlerine mutasarrif olurlardı. Degen (dâla) in ve (Kâf)'ın fethalariyle Hindistan'da bir memleket olup Nizam-ül Mülk olan zatların arpalığı gibi bir mansabdır.

Bundan kırk yıl önce Timur evlâdlarından Hindistan Şahı olan Mehmed Şah Allah'ın rahmetine kavuşunca o vakit Nizam-ül Mülk olan Giyaseddin de yüksek makamında kalmıştı. Mehmed Şah'ın vefatından sonra Ahmed Şah 7 yıl hükümet edip sonra evlâdı olmayınca Timur devleti kardeşi ve kız kardeşi çocukları gibi akrabaya intikâl edip ancak o zamandan beri Timur'lu hükümdarlarda bağımsızlık isteği ve davası başladı. Her eyalet ve her hükümette Hâkim olan, kendi topraklarında bağımsızlık davasiyle memleketler zaptedıp sınırlarını genişletmek, buna cesaret etmek, hazinelerini çoğaltmak ve mal sevdasına düşmekle evlâd ve Timur akrabasının zaaf ve rahatlarına düşmeleri arttı. Hâkimler ve Hanlar birbiriyle ayrılıp karşı gelirdi. Gerek Hindistan'da ateşe tapanlar, puta tapanlar ve gerek İngiliz, Fransız, Portekizliler gibi ticaretle Hindistan'a gelip giden Hıristiyanlar görülüyordu. Büyük eyaletler ve geniş toprakları ele geçirip erkek ve kadın esir ettiklerinden başka mescid ve makberleri, kiliseye ve manastır'a çevirdiler.

Degen topraklarında ve başka Hind topraklarında put'a tapanlardan bugün kuvvetiyle hakim olan Timur Saltanatına bağlı olanlardan Delhi adlı yerde tahtında oturan ve Hindistan Şahlarına tabi bulunan Mehrite dedikleri kavmin hâkimleriyle İngilizler ittifak edip birleşerek karışıklıklar çıkarıp birbirlerine düşürüyorlardı. Hindistan topraklarında hüküm sürenlerin hepsine galip gelince yılda yirmi Kerur ve Kernat'in senevi üç Kerur rub'iyye ve Surat ve geçerat'ın her yıl üç kerur rub'iyye geliri olan toprakların hepsinin yıllığı 26 kerur rub'iyye ye varan bu diyarı bütüniyle ellerine geçirdiler, deyince Feyzi efendi:

«Kerur nedir? ve Rub'iyye Osmanlı akçesiyle kaç para eder,» diye sorunca:

«Rub'iyye orada kuruş gibi kullanılır. Kırk para üzerine rayiç olup yüzbin birlik ve beşlik bir kerurdur. Hind de Rub'iyye dedikleri altın, macar altınına karşılıktır. Tipu Sultan bugün Patan vilâyetini hükûmet idare merkezi edinip işte parası budur. Bundan bir az Hind örneği gelmişdir» diye iki nevi' altın, iki nevi' gümüş rub'iyyeden bir nev'inin kırk para ve başka nev'inin seksen para hesabiyle rayiç olduğunu anlattılar. Paralarının bir tarafında **«Deyn Ahmed der cihan, ez fetih Haydar ruşenest, daraba Patan, (tahta geçiş tarihi) 1199 hicri»** diye yazmış ve diğer tarafında da **«Hüves - Sultan-ül vahid-ül adil sevm. bahari Sâl-i culusiye»** diye yazılıdır.

Sonra elçileri de takrire başladılar ve dediler ki:

Hindistanda İngilizlerin bütün hıristiyan hükümdarlarına galibesi aşikâr olup hattâ Fransa gibi büyük ve güçlü, iyi düşünür, anlayışlı, kuvvetli bir devletin Hindistan limanlarından ellerinde bulunan yerleri bile ele geçirip yerleştiler ve kendilerine mal ettiler. Tipu Sultanın babası

Ali Haydar Han bunların Hind topraklarında böyle istilalarına tahammül edemeyip gerek onlarla gerek ittifak ettikleri Mehrite kavmiyle sefer açmış olduğundan gerek kendisinin günlük hayatında gerek ölümüne kadar Tipu Sultanın zamanında epeyce zaman şiddetli savaşlar oldu. İstilâ edilen pek çok yerler geri alınıp ele geçirildikten sonra sonunda İngilizler çaresiz kalıp Patan vilâyetine itibarlı vekillerini gönderip sulha talib oldular. Fransa Devleti ötedenberi Ali Haydar Hani ile sonra oğlu Tipu Sultan ile ittifak sağlayıp dost oldular.

İngilizlere de Mehrite kavminin Pute memleketinde olan hakimleriyle ittifak ettikleri için Fransızlar Tipu Sultan ile İngiliz ve Mehrite savaşlarında beraber ve her türlü şiddete kendileri ile gönül birliğiyle baş koyup İngilizler ile sulh yapılmasına karar verdiğinden bunun üzerine hatırına saygı göstermek için İngilizlerin sulh ricalarına müsait davranılmıştı. Yalnız İngilizler sulh yapıp henüz Mehritelerle savaşda iken bizler Bağdad'a gelişimizde Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya ve bizlere yazı gelmişti. Mehrite kavminin hükûmet merkezi olan Pute hakimi üzerine yürüdü tahtını kaldırıp 7000 at, 10.000 öküz ve 9000 esir ele geçirip 120 deveye yüklenmiş hazinesi ve yirmi iki büyük topu ve 7000 tüfek harp silâhı ele geçirdi, ayrıca askerimiz de başka sayısız ganimetler elde ettikleri yazılmıştı.

Tipu Sultanın mal, asker, hazine toprak gibi hiç bir şeye ihtiyacı yokdur. Hazineler, askerler sayısız harp silâh ve araçları kendisine Hindistanda eşit ehl-i İslâm bir hâkim olmadığı o bölgeyi tanıyanlar bilir. Ancak vilâyetimizde Bersat derler bir yağmur olur. Üç dört ay belki altı ay yağar. Ondan Toplayabildiğiniz şeyleri muhafaza için bir yerde kârgır Hanlar mahzenler ve mağazalar depolar inşasına ihtiyacımız var.

Tipu Sultanın Padişah'dan ricası şudur: Basra'yı kira ile kendisine vermeniz. Onun karşılığı olarak kendi ellerinde olan Hind topraklarındaki limanlardan hangisi Padişah tarafından istenirse yapılacak teklife hazırız, denilince durum belli oldu. Lâkin mes'eleyi etrafiyle araştırıp inceledikden ve alt düşünceyi keşfetmek için Reis efendi cevab vererek dedi ki:

«Bu Basrayı icarla istenmeyi iyice anlayamadım. Af buyurursunuz, gerçekten biz çocukluğumuzda bir az farsça öğrenmiştik ve lâkin her zaman lâzım olmadığı için konuşulmayıp meramınızı anlamakta güçlük olacağı bellidir. Bunun üzerine Basranın icarla verilmesi tabirini bir iyice anlayamadım. Bundan istediğiniz Basrada Maslahatgüzar veya vekil gibi birisinin durması mıdır? Maksad ve gayeyi anlayamadığım için küstahça sormağa cesaret ettim. Fars dilinde bizim acemiliğimizi affedin ve izaha himmet buyurun» diye nazik, akıllıca alt düşünceyi keşf etmeğe girişdi.

Acemce konuşan ve anlayan elçiler gülümseyerek birbirlerine bakıp bir az Hind diliyle konuştuktan sonra:

«Şehpender, vekil ve maslahatgüzâr koymak isteğimiz Bağdad ve başka yerler içindir. Basra'yı icarla bize verin dememiz şudur; Bugün Basrada bir mütesellim oturuyor. Geliri toplayıp Bağdad valisine gönderiyor o mütesellim yerine bizim adamımız otursun. Her yıl belli yıllık geliri Osmanlı devletine göndersin,» dediler.

Reis efendi:

«Basra'ya koyacağınız adam nasıl bir kimse olacakdır.» deyince:

«İşte bu Cafer Han tâyin olunacakdır» diye dördüncü elçiyi işaret ettiler.

Reis efendi:

«Bunlar aslında ne hizmette idiler? Rütbeleri nedir?» diye sorunca:

«Mangurol dedikleri limanda Hâkim ve serdar, o benderde olan biten işleri kendisi görürdü. Bizler buralara gelmek emrini alınca Mangurol iskelesine haber gönderilip bunlar da çağırıldı. Kardeşleri orada vekil olup bunlar bizimle beraber emir aldılar» diye cevap verdiler.

Reis efendi tekrar sorup:

«Acaba Basradan Paton diyarına karadan gidilmek mümkün müdür ve gidilse kaç ayda varılır? Denizden uygun hava ile kaç günde gidilir? Sizin limanlarınızdan hangisi Basraya yakındır?» deyince:

Nedri iskelesi Patan memleketine yakındır. Basra'dan Maskat iskelesine 750 saat kadardır. Maskaddan Nedri'ye 900 saattir. Basradan kara yolu ile Patan vilâyetine gitmek çok güçtür. Gidildiği halde yedi sekiz ay sürer. Zira Basradan Şiraz'a oradan Hindistan'a gidilip Patan vilâyetine öylece varılır. Yolları korkunç ve muhtelif milletler oturmakla içlerinden geçilmesi zordur. Ancak iyi hava ile Basra'dan Maskat'a otuz kırk günde ve ondan Nedri'ye de otuz kırk günde varmak mümkündür ve oradan iki günde bu Cafer Hanın iş gördüğü Mangurol limanına varılır.»

Reis efendinin evirip çevirip görüşmeyi açıklığa kavuşturmak istemesi Basra'yı istemelerinin nedenini anlamak mes'elesi idi. Elçiler de sözü daima Basra'ya karşılık vermek istedikleri Mangurol'dan söz edilince Reis efendi bundan sonra da sözü epeyce uzatıp afakî sözler edip tam bu sırada münasebet düşmekle:

«Mangurol limanın havası, suyu nedir? orada ne yetişir?» diye sordu.

«Havası suyu iyi, kıyıda bir iskele müstesna Pirinç, filfil, Besbase, Darçın, Karanfil çıkar. Etraf dağlık ve akar sular doludur - Her şey dokunur yılda 12 lik rub'iyye hasılatı olur.» dedi.

«Masrafı ile beraber mi?» diye sordu.

«4 lük rub'iyye Masrafı olup 8 lik Rub'iyye Hazineye ait olur,» dediler. Ve Osmanlı devleti tama etsin diye mübalağa ettiler.

Reis efendi dedi ki:

«Bu Cafer Han'ı Basra'ya oturtup galiba buna karşılık Mangurol limanını Osmanlı devletine vereceksiniz?» deyince birbirine bakıp gülüştüler ve biraz Hind dili ile konuştuktan sonra:

«Beli, muradımız budur,» dediler.

Reis efendi:

«Süphanallah, sizler Basra'dan İstanbul'a gelinceye kadar kaç gün geçti, kaç Hanlık ve Şahlık yerleri geçtiniz? Aslından Basra ve kufe Dar-ül emare değil miydi? ve Bağdad Abbasi halifeleri zamanında Dar-ül hilâfe olmadı mı? Musul, Şehr-i zor Diyarbakır, Sivas, Konya, Kütahya ve Tokat gibi büyük vilâyetleri kitablarda okuduysanız bilirsiniz. Bunların her biri geçmiş zaman içinde tavaif-i mülükün Hükûmet idare merkezleri olduğunda şüpheniz yoktur. Halife-tül. Müslimin efendimiz hazretleri en küçük kulunu bir günde yükseltip böyle bir mülkü verir. İşte Bağdad Basra Şehr-i zor Musul, Diyarbakır ve başkaları hep padişahımızın hükmü altındadır. İki yılda dolaşılmaz. Padişah memleketlerinin sayılması mümkün değildir. Bunları anlatmaktan kastım şudur ki, Padişahımızın Memleket ve toprağa ve liman ve iskeleye ihtiyacı yoktur. Sayılmayacak kadar çok iskele kale ve toprakları vardır. Hepsi büyük ve çok değerlidir. Padişah bir kulunu bir saatte vezir ve Han eder. Memleket verir, verdiğinde karşılık yoktur. Sizlere yapacağı ikram ve ihsan'ın karşılığında sizden memleket istemez ve hem, şanına düşmez,» diye karşılık vermiştir.

Ancak vezir deyimi Hindlilerde Kethüda yerine kullanılırdı. Herkes dairesine birer kethüda nasbedip ona vezir denildiği için öğünmek üzere «vezir eder» tabiri küçük kalıp ya vezirin bizim ıstılahımızca olan manasını Hindlilere iyice anlatmak yahud onun yerinde Paşa veya diğer bir söz bulup söylemek uygun düşerdi.

Hind toprakları bu tarafa nispetle pek geniştir. Şöyle ki: Basra'dan ta Sivas'a kadar olan arazi Bengale'den bir zemindarlık yani bir zeamet yer olamaz. Fakat o vakitler Hind tarafı karışıklık içinde ve pek fena halde bulunduğundan kıymet ve memurlukda Rum diyarının en küçük yeri Hindin bir hayli geniş kıt'asına nisbetle bir üstünlük taşırdı. Feyzi efendi Osmanlı topraklarının imar edilmiş olup makbul sayıldığından söz ederek konuşurdu. Fakat iki taraf da birbirinin halini bilmez ve doğru bilgiye sahib olmadıklarından iki taraf da karanlıkda nişan alır gibi birbirleriyle konuşup karşılık vermişlerdir.

Bundan sonra Feyzi efendi öğrenip bilgi edinmeği düşünerek:

«Sizin getirdiğiniz mektupta İngiliz ve Fransızlarla olan savaşlar ve sizin üçünüzün ismi yazılı. Lâkin Cafer Han'ın ismi yazılı değildir. Si-

zin bize yazıp rapor ettiğiniz gibi Basra işi mektupta yazılmamışdır,» dedi.

Elçiler:

«Beli, böyledir. Lâkin mektupta bu mes'elelerin ayrıntıları bizlerin deyişimize bağlıdır. Bu işleri ağızdan ve yazılı görmek üzere emir aldığımız için söyleriz ve hem de Mangurol limanı başka limanlardan Basra'ya yakındır. Bu düşünce ile Cafer Han sonradan yanımıza katılmıştır. Bizlere ayrıca Tipu Sultan'ın yazısı vardır» diye cevab verdiler.

Buna cevap olarak Reis efendi:

«İnşallah bu takrirlerinizi vükelâya arz ederim. Başka söyleyeceğiniz varsa engel yoktur, söyleyin, dedi.

Elçiler dediler ki:

«Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Necef-i Eşref, Kerbelâ-i Mualla ve Meşhed-i İmam Ali Murtaza, Hankah-ı Pir Abdülkadir-i Ceylânî'de gümüş kapılar koyup onun beraberinde birer misafirhane ve üzerinde birer nöbethane yani mehterhane konulup davul çalıp kös vurmağa izin verilmesine Padişah müsaadesi gerekiyor. O tarafda Bağdad valisine ve başkalarına emr-i âli çıkarılmasına Tipu Sultan yardım edilmesini ister. Gerçekten bizim top, humbara, tüfek gibi harp aracı işlerde üstadlarımız ve iş yerlerimiz vardır. Lâkin İslâm dininin takviyesi için bunların çoğalıp artırılması gerekir. Osmanlı devleti tarafından top, humbara, tüfek, saat, şişe, zarf, çini, ayna yapan ustalardan bir kaç üstad gönderilirse Tipu Sultan fazlasiyle sevinir.»

Reis efendi tekrar sordu:

«Basra'yı böylece istemekden muradınız bizlere verdiğiniz takrir ve mektuplarda yazıldığı gibi tüccarların gönderilen ve yollanan eşyanın ve gelen gidenin korunması kolaylıklarını elde edip muhafazası ise bunun başka bir yolu vardır. Böyle tekliflere ve görüşmelere hacet yokdur zannederim.

Bunda bir incelik varsa anlatın. Padişahımıza arz edelim» deyince:

«Bunda ne zarar var? Bizler Basra'yı emanet yolu ile isteriz karşılığında size Mangurol iskelesini emaneten vereceğiz. Ne zaman istersenız Mangurol'ü teslim edip Basra'yı alırsınız. Hem baharat, eşya, kumaş, çok gelir, iki tarafın ticareti artar, menfaatleri olur. Bundan başka ikide birde Basra'ya arap ve acem saldırıyor. Daha önce Sadık Han gelip aldı. Sonra Araplardan Muntafık Şeyhi gelip girdi. Şimdi de Şavizade isyan etti. Basra bizde olursa içine asker, top, mühimmat koyarız ve pek çok gemi ve grablar getirip muhafaza ederiz. Tüccar emin ve rahat gelir gider,» deyince Reis efendi gülümseyip:

«Bu sözleri sizin anlayışınıza yakıştıramadım. Ya bizim cephanemiz, top, mühimmat ve askerimiz yok mudur? Bizim Basra'yı muhafazaya gücümüz yetmez mi? Masrafından mı kaçarız? Şimdiye dek Bağdad

ve Basra'yı ele geçirenlerden hangisinin elinde kaldı. Allah yardımı ile düşmanlarımıza karşı koymadık mı? Şah Abbas Bağdadı aldı, sonra elinde mi kaldı? Acem Şahlarından ve Hanlarından o bölgeye saldıranların hangisi hüküm sürüyor? Muntafık Şeyhi Sadık Han ve Şavi oğlu kimdir? Osmanlı devleti arab ve acemden öyle nice ortaya çıkan uşakları ve hizmetkârları olduğu inkâr olunur mu? Onların sözü mü olur? Ama topraklarımızda dışardan tecavüzler eksik olmaz. Yarın Padişah emreder, hakkından gelinir, Osmanlı devleti kimseden ve ba husus Arap ve Acemden korkmaz,» deyince hepsi bozulup:

«Bizim Muradımız o demek değildir,» diye özür dilemeğe başladılar.

Bunun üzerine toplantıya son verildi. Bu sırada Rusya mes'elesi çıkmıştı. Artık bu gibi sefirlerin mânasız sözlerine kulak asılmadı. Ardından elçilerin ikisi vefat etmiş, birisi de Hacılarla Ciddeye, oradan da Hindistan'a gitmiştir.

MISIR OLAYLARI

Birinci cildde anlatıldığı gibi Eb-üz Zeheb Mısır'da bağımsızlığı ele alıp istiklâlini kazanınca bir süre Mısır topraklarında sükûnet oldu. Halk bu asayişe seviniyordu. Karışıklığı kendinde beraber götüren dünyanın yaradılışı ise her devirde bir türlü acaiblik yaratmaktan geri kalmaz. O sakin zamanı sonradan yapacağı ihtilâl sebepleri başlangıcı 1189 yılında Eb-üz Zeheb'in vefatından sonra aydınlığa kavuşur.

Çünkü Mısır ümerası aslında köle cinsinden olup dinî akideleri ve Allahın emrine itaatten önce binicilik öğrenerek efendilerinin uğraşmalariyle kumanda sınıfına geçerlerdi terbiyesiz kaldıkları için daima birbirleriyle kavga ve cenkden geri durmazlardı. Galip gelenler ittifak edip istedikleri anda Mısır valisini hükümetinden indirirlerdi. Fakat içlerinde bazen oldukça maarife aşina, ulema dostu ve müdebbir-i umur ve bunları yerine getirmeğe gücü yeter kumandanlar ortaya çıkarak bir ip ucu ele geçirince hükûmeti devirip ele alır ve ekini belli etmezlerdi.

Bu gibi yetişkin ümeranın sonuncusu Eb-üz Zeheb olup yerini dolduracak biri kalmamıştı. Mısır ümerasının birbirleriyle yaptıkları cenk ve kavgayı Mısır topraklarının harab olmasına sebep sayarsak bir de Osmanlı devleti gelirinde büyük eksikliklere sebep olmuşlardır.

Mısır'ın bunlardan ayıklanıp temizlenmesi gerçekten lazım isede bu iş büyük para sarfına ve müsait zaman genişliğine bağlı idi.

Kâh lutufla kâh korkutarak kullanılırlardı. Binbir güçlükle Osmanlı devleti çok az bir şey vergi diye alabilirdi. Hele bir süredenberi Osmanlı devletinin başka işlerle meşgul olması üzerine üzerlerine asker gönderileceğini ummadıkları için kafa tutmağa başladılar. Her sene İstanbul'a gönderilen İrsaliye hazinesi her gün bir engel gösterilip yollanmaz ve Haremeyn-i Şerifeyne tertip edilen fazla geliri noksan giderdi.

Bazen bütün bütün göndermez oldular. Yine Donanma mürettebatını ve Haremeyn'de sık sık ortaya çıkan tamiratı yapmadıkları gibi Mısır varidatından muayyen parayı da göndermezlerdi. Şayet olsaydı, bulsaydı davasına düştüler. Bu suretle yığdıkları malları hava ve heveslerine sarfederlerdi. Alimlerle doğru iş görmek istiyenlere hainee davranışları haddini aşmıştı. **Helâkü ümmeti alâ eydi ugaylimeti Se Sufeha** hadis-i Şerifinin anlamına sadık kaldıklarını ispat etmeleriyle; bu gibi davranış açıkça vazgeçmek için (**vemem haroce min-esultan Şebren mate mitele** cahiliye) faydalı sözünü öğüdüne uyarak devletin emirlerine itaat etmeleri hususunda kendilerine nasihat edildikçe şer'i hükümleriyle hiçe sayarak arasıra gelen ve çıkarılan Hat-tı hümayunları yerine getirmeyerek Osmanlı devleti emir ve tenbihlerini küçümseyip önemsiz saymayı âdet edindiler.

İrsaliye Hazinesi denilen Mısır hazinesi haremeyn için ayrılandan ve başka tertiplerden ayrıca yılda bir İstanbul'a gönderilen Mısır geliridir. Her yıl gelişinde alay tertip olunarak Hazine-i Maliyeye teslim olunması gelenekdi. İrsaliye hazinesi Selim Han devrinde ilk önce konulup tahsisinde 600.000 flori idi, şimdiki hesap ile 60.000 kese akça imiş. Çünkü flori o vakitlerde dinar diye her tarafta geçen Venedik altınıdır. Yaldız altınına eşit olup sonraları paranın değişikliğe uğramasiyle Sikke on kuruşa kadar geçerdi. O zamana göre yazıldığı gibi yaldız altını demek olduğundan bu günün hesabiyle otuz milyon kuruş eder ki, 60.000 kese olur.

Zaman geçip de karışıklık ve ihtilâller ile Mısır varidatında azalıp düşme başlayınca 1168 yılında gelen İrsaliye hazinesi, baş muhasebede bulunan özel defteri gereği 2000 bu kadar keseden ibaret bulunmuşdur. Bugünkü kuruş hesabiyle yakın olarak 20.000 kese akça demek oluyor. Sefer sırasında Sabık Ali Beyin isyanı sebebiyle bir süre bu hazine İstanbul'a gönderilmez olmıştu. Birkaç yıl içinde Osmanlı devletinden Mısır'a vali de gönderilmemişti. Hattâ sonraları 1188 yılı olaylarında bildirdiğimiz gibi Eb-üz Zeheb'in Şeyh-ül beledliğinde bu İrsaliye Hazinesi İstanbul'a gönderilince büyük olay yapılmıştı. Ondan sonra Mısır ümerasının şakilik ve başkaldırmaları günden güne artınca Mısır varidatı kesilip azalmıştı.

Osmanlı devletinin böyle başlıca geliri çürüdükten başka o bölge harab olmuş halk kendinden bıkmış ve bitkin hale gelmişti. Ümeranın cezalandırılıp terbiyeleri lâzım gelip sonunda cezalarının tertibi 1200 yılı ortalarında kaptan-ı derya Cezairli Hasan Paşa'ya havale buyruldu.

Bu olaylara dair Vasıf tarihinde bazı tafsilât varsa da bu mes'elenin asıl ayrıntıları ve izahatı Mısır tarihlerinde açıklandığı için gerek Vasıf tarihinde gerek Arap tarihlerinde bu olaylara dair öğrenebildiğimiz tarih

olaylarını toplayıp özet olarak Mısır ümerasının ahvalini bir araya getirerek kapdan Paşanın Mısır'a görev alışından sonra ortaya çıkan durumun tafsilâtının bildirilmesine aşağıda başlıyoruz.

Bilindiği gibi Eb-üz Zeheb Mehmed Beyin ölümünde Mısır'ın nüfuz ve idaresi onu elinde bulunduranlara kalmıştı. Bunlara Muhammediye denilirdi ki, Mehmed Bey'e ait topraklar demek olup Mısır'ın mansab ve menfaatlerini kendilerine bağlamışlardı. Reisleri ve Şeyh-ül beled gerçekde İbrahim Bey'di. Ancak Murad Bey kendisinin nüfuzunu paylaşırdı. Onunla görüşüp birleşmedikçe başlı başına bir şey yapamazdı.

Bunlara karşı gelen diğer birtakım ümera olup onlara da Aleviyye denilirdi ki, Ali Bey toprakları demek olur. Onların reisleri de büyük İsmail Bey ile Cedavi Hasan Beydi. Lâkin Muhammediyenin galibiyeti ile onların elinde bir şey kalmamıştı.

Bunun üzerine İsmail Bey kendi gelirine kanaat ederek bir köşeye çekilmişti, bir işe karışmazdı. Kendisi Ebüz zeheb ile kapu yoldaşı ve akranı olduğu halde tabiatiyle onun topraklarına sataşması kendisine geldi. Hiç olmazsa hakkında bir saygı gösterilmesini beklerken Murad Beyin açıkdan sert ve düşmanca davranışı ile İsmail Beye soğuk muamele yapmasına İsmail Bey dayanamayarak 1191 yılında Mısır'dan çıktı. Başka Alevi ümerası da arkasına takılıp Mısır dışında toplandılar. İbrahim Bey ve Murad Bey de büyük sayıda askerle üzerlerine yürümüşlerse de mağlûp olup bozguna uğradılar.

İsmail Bey Mısır'a girip Divan'a çıkdı. O zaman Mısır Valisi bulunan İzzet Mehmed Paşa derhal kendisine hil'at giydirip Şeyh-ül beled yapmış ve devlet işlerinin idaresini ona vermişti. Bu suretle Mısır hükûmeti Aleviyye eline geçmiştir. İbrahim Beyle Murad Bey de tek durmayıp Cerce'den yukarısını ele geçirip gemilerin aşağı inmesine engel oluyorlardı Zahire azalmıştı. Halk sıkıntıya düşüp İsmail Bey büyük sayıda askerle üzerlerine yürüyünce yukarı doğru kaçmışlarsa da bu yolda yapılan Masrafların çıkarılması için İsmail Bey de köylülere yeni vergiler yükleyerek fıkarayı epeyce incitmişti.

İbrahim Beyle Murad Bey yine yukarı taraflarda karışıklık çıkarmaktan geri durmadıklarından İsmail Bey bütün Muhammediye ümerasını öldürüp ortadan kaldırmak için bütün Alevileri emri altına alıp Mısır'dan çekmiş ise de Cedavi Hasan Beyin kendisinden ayrılıp Muhammediye ile iltifak etmesi sebebiyle çoğu İbrahim ve Murad Beyin tarafına katılıp 1192 yılı başlangıcında İsmail Bey zaif düştü, bu durumda Mısır'a döndü. Derhal Murad ve İbrahim Beyler de Mısır'a taarruza geçtiler. İsmail Bey derhal Şam tarafına kaçtı.

Bu suretle İbrahim Bey evvelce olduğu gibi Şeyh-ül beled, Murad Bey de hükümet işini ve nüfuzunu yürütür oldu. Lâkin daha önce işleri

kendileri yürütürken bu kez Mısır'a girişlerinde kendilerine Aleviyenin katılmasiyle onların hükmü ve ağırlığı altında kalmalariyle bu durum Muhammediyeye acı geldi. Özellikle Murad Bey onların tahakküm eden davranışlarını hiçbir suretle çekemeyip sonunda bu iki kısım arasında savaş patladı. Muhammediye tarafı galip gelmekle Mısır'ın menfaatleri ve mansabları yine onların elinde kaldı. Sonraları Mısır ümerasının birbirine üstün olma âdetleri üzere İzzet Mehmed Paşa'yı Valilikden azl edip kaleden indirmiş olduklarından İsmail Paşa Mısır Valisi oldu. 1193 yılı Muharreminde Mısır'a girmiş ise de 1194 yılı Recebinde azledip indirmişlerdir.

İşte bu Murad Bey, aslında İsmail Raif Paşa'nın kölelerinden olup onu tüccardan birine satmıştı. Mısır'a getirilip satılmış ve zamanla Ümera'dan olmuştu.

Mısır'ın insanlarının idaresini eline almıştı. Bu kere Efendisini Valilikden azledip indirmişdir. Fakat İsmail Paşanın kendi efendisi olduğunu itiraf edip huzurunda edebli durur ve münasip hediye göndererek hatırını sayarmış.

Bu sırada Aleviyyeden Ceddavi Hasan Bey ve Rıdvan Bey, Said içinde toplanıp İsmail Beyin takımından da bir çok ümera onlara katıldı. Toplum gittikçe kuvvetlendiğinden öldürülüp ortadan kaldırılmaları amaciyle teçhiz edilen askere Murad Bey Başbuğ olarak üzerlerine vardı. Onlar geri çekildi. Onlar ilerleyince Murad Bey çekildi. Birkaç kez bu durum ortaya çıkınca savaş yapılamayıp sonunda Murad Bey sulha razı oldu. İki taraf sulhla çekişmeyi kaldırmışlarsa da yeniden Murad Bey asker toplamak bahanesiyle bazı vergiler çıkararak tüccardan ve başkalarından bir çok kimselerin malını müsadere ederek ve gemileri böylece kullanarak bir çok zaman geminin rotasını değiştirip ticareti durdurmuştu. Bu surette ahali beyhude yere belâlara uğramış, tüccar işinden olmuş, misafirler de nakil yapıp yola çıkmaktan alıkonulmuştu.

1198 yılına kadar durum böylece akıp gitti. Arada bir iki vali değişmişse de valiler de onların pençeleri içinde bulunuyordu. Mısır ümerası zulüm ve baskıdan geri kalmamışlardır. Hattâ 1197 yılı ortasında da bazı ümera Said içinde toplanıp yine Murad Bey üzerlerine asker göndermişti. Sonra yine iş sulhla bitmiş ise de Murad Bey bu kez de sefer hazırlığı bahanesiyle çok kimselerin malını elinden alarak aşırı ölçüde dışarıdan mal toplamıştı.

Ardından yine bir takım emirlerin Said bölgesinde toplandıklarını haber aldı. Bu kez İbrahim Bey sefer hazırlığı bahanesiyle bir çok kimselerin malını alıp gemileri toplayıp durdurmuş, ticaret yapılmaz olmuştu. Bu da halk ve fakirler için fena bir olaydır. Çok geçmeden İbrahim Bey düşmanlariyle anlaşıp Mısıra getirince bu hareketini Murad Bey be-

genmeyip kendisine kırılmıştı. Gerçekde İbrahim Bey Murad Beyle onların arasını bulmağa epeyce uğraşmışsa da fayda vermemişti. Murad Bey onlara emniyet etmeyerek adamları ve kendisine katılanlar ile Mısır'dan çıkıp Benî Süveyf tarafında oturup yerleşti. Gemilerin geçmesine engel olup bu yıl zaten Nil taşmış mahsul azalmıştı. Ümeranın zulüm ve baskısı aşırı derecede taşkındı.

1197 yılı büyük şiddetiyle sürdü. 1198 yılında gerek vali gerek ulema ve şeyhler Murad beyle İbrahim beyin aralarını bulup anlaşmalarına çalışılmıştı. İbrahim Bey tarafından muvafakat gösterilmişse de sulh anlaşmasında kimsenin Mısır'dan çıkarılıp uzaklaşdırılmaması hususu Murad Bey tarafından teklif olunmaması şart edilmiş olup Murad Bey ise İbrahim Beyin sulhla Mısır'a getirdiği ümeradan emniyetsizlik izhar etmekle araları bulunamayıp iş karışık durumda kalmıştır. Hattâ bir kere Murad Bey Cize'ye gelip Nil'in öte yakasını ele geçirince iki taraf birbirine karşı tüfek atıp 20 gün kadar bir tarafdan öbür yakaya geçilmek kabul olamayıp karadan ve denizden yollar ve gidiş geliş kesilmiş, zahire ve hububat görünmez olmuştu. Halk sıkıntı ve darlık içindedir. Özellikle Murad Beyin adamları Cize yakasında yeşil yaprak bırakmamıştı. Fıkara'ya etmedikleri zulüm ve cefa kalmamıştır. Ve Murad Bey galip gelecekmiş de İbrahim Bey firar edecekmiş gibi düşünce ve inanışlarla haberler gelişerek Mısır'daki ümeraya bile korku geldi.

Sonunda İbrahim Bey karşıya asker geçirdi. Murad Bey ekili toprakları yakarak yukarı doğru kaçtı. Bu kadar gürültüye göre savaş yapılıp da biri diğerine galebe edememiş, ne de sulh olup işbitirilmişti. Halk bu kadar sıkıntılar çekmiş iken Murad Bey yine çalışmayı durduracak, yolları kesecekti. Halk ve herkes kıtlık telâşı içindedir.

Çok geçmeden Murad Bey hasımlarına galip gelerek yine Mısır'a girdi. İbrahim Bey ve tarafdarları kaçtılar. Kısacası 1198 yılı geçmiş yıllara bakınca musibetler, büyük sıkıntılar içinde geçmiştir. Şöyle ki:

Nil'in az taşması, zulüm ve baskıların aşırı artışı sebebiyle halk eşyasını, evlerini, fellahlar da hayvanlarını satmağa mecbur olup yaşayanlarda güç kalmayınca ölülere baskı ve taarruz edilmeğe başlandı. Her kim ölürse varisi olsun olmasın terekesini Miri'ye geçirir oldular. İnsanların ahlâkı değişmiş, karışıklık artmış, herkes birbirinin aleyhine düşmüştü. Böylece memleket harab olmuş, yollarda emniyet kalmamıştı. Hattâ fellahların bir çoğu zulüm ve baskıdan şehirlere kaçmış, çoluk çocuğu ile sokaklarda açlıkdan bağırarak, düşen karpuz ve kavun kabuklarını, bazen hayvan leşlerini yerler, çoğu da açlıkdan ölürdü. Zahire bulunmaz olup herkes toplantılarında nasıl yiyecek bulacağını konuşuyordu. Eğer o yıl Şam ve Rum diyarından zahire gelmemiş olaydı bütün Mısır halkı yok olurdu.

Abdurrahman Ceberti'nin Mısır tarihinde böyle yazılıdır. Bu suretle hazine malı ve harameyn de zayi olmuştu. Hicaz'dan da Mısır'a şikâyet mektupları geliyordu.

YEĞEN MEHMED PAŞA'NIN MISIR'A VALİ OLMASI

Murad Bey açıklandığı gibi hasımlarına galip gelip de Mısır'a girdikden sonra Silâhdar Mehmed Paşa'yı azl edip indirdi, yerine kendisi Kaymakam oldu. Eşraf-ı Kuzzat'dan Necmeddin Efendiyi İstanbul'a gönderip Osmanlı Devletine her zaman itaat edeceğini ve Mısır işlerini Osmanlı Devleti nasıl isterse öyle bitirip düzenleyeceğini, Silâhdar Mehmed Paşa'nın rahatına düşkün olduğunu ve bu yüzden azliyle yerine muktedir bir vezirin nasb ve tayinini ve karadan Mısır'a gönderilmesini bildirip istemişti.

Gerçekde bu sırada Osmanlı Devleti büyük gaile içinde idi. Mısır işinin düzelip yoluna konulması da ötedenberi istenilen ve öne alınarak aşağı yukarı incelenip bir kalıba sokulması gerekiyordu.

1199 yılı Saferi 10'uncu günü Şeyhülislâm konağında Sadrıâzam Halil Hamid Paşa, sadaret ileri gelenleri, Mısır olaylarını bilen devlet ricali ve başka görüşmeye ve meşverete katılanlarla görüşme meclisinde konu üzerinde konuşulup tartışıldı. Her tarafdan birer vezirin Mısır'a ehliyet ve liyakati söyleniyordu. Bir tarafdan yetersiz olduğu söyleniyordu. Nihayet İnebahtı Muhafızı sabık Sadrıâzam yeğen Mehmed Paşa'nın kişiliği ile liyakatı ön görüldü. Kendisi Alaiyeli olup Mısır'da da Alaiyelilerin çok bulunduğu gözönüne alındı. Hemşerilik ilişkisiyle kendi tarafını tutacaklardı. Ayrıca kendisi Ocaklı'dan yetişme olduğu için Ocaklı da kendisine yanaşacaktı. Bu sebeplerle götürebildiği kadar kuvvetle Mısır'a gönderilmesine karar verildi.

Safer ayı ortasınra Mısır eyaleti kendisine tevcih olunmuş ve dairesi halkını düzenlemesi emredilmişti. İnebahtı yakasında kendine maiyet halkı toplayamazdı. Denizden Alaiyye'ye yahud o bölgede kıyılardan birine çıkıp dairesini tanzim ettikden sonra karadan Mısır'a yola çıkması ferman olundu. Murad Beyin yeni vali isteği yerine getirilmiş ve vali gelinceye kadar kendisi kaymakam ve Şeyh-ül beled bulunarak bu müddet içinde Mısır darbhanesini ele geçirip menfaat sağlayacağı düşüncesiyle yeğen Mehmed Paşa Mısır'a varınca durumun gereği Şeyh-ül beledliğin Murad Beye tevcih olunması tensip olunmuştur.

MISIR HACILARININ DURUMU

Mısır'da anlatılan karışıklık sebebiyle Medine-i Münevvere halkının günlük yiyeceklerine yardım olmak üzere eskidenberi Mısır'dan tertip edilen belli vazifeler ve belirli zahire gönderilirdi. Birkaç yıldan beri

Medine-i Münevvereye gelmedikden başka Mısır Emir-ül Haccı Mustafa Bey geçen yıl edası lâzımgelen Sürre'nin üçde biri kadarını yerine getirip üçde birlerini veremedi. Mısır'a vardığı gibi denizden göndermek taahhüdü ile geri kalan borcunu karşılayacak kadar eşyayı rehin olarak Hücre-i Muattara'ya koyup bu suretle ahaliyi razı etmişti. Sonra vaadine yetmedikden başka 1199 yılında Rahile-i Kalile Mısır'dan hareket ve Kâbe-i Mükerremeye vardı. Dönüşünde anlatılan sebeplerden ötürü Medine-i Münevvere'ye uğramadan yarı yoldan Mısır'a doğru hızlanınca maiyetinde olan hacıları Ravza-i mutahhara ziyaretinden mahrum eylemişdi. Kafilede kıtlık vardı. Bu yüzden pek çok insan ve hayvan açlıkdan kırılıp öldü. Hacıların bir çoğu da gemilere binip Süveyş ve Kasir'e gelip Emir-ül Hac yanında adamlarından başka kimse kalmamıştı. Böyle derbeder Mısır'a geldi.

Bu olaylar bu defa gelen Şeyh-ül harem hazinedarı Neccap Ahmed eliyle gelen yazılardan öğrenildi. Bu durum şimdiye kadar görülmemiş, şaşılacak bir haldi. Bunun sebebi Emir-ül Hac Mustafa Beyin ihaneti ve Mısır'da her şeye el koymuş ümeranın tayinatı tertip ve göndermekte gevşek davranışları idi.

Yazıldığı gibi geçen yıldan geri kalan ve bu mübarek yıl da asla verilmeyip borç olarak kalan topyekûn iki yüz elli iki bin beşyüz kuruşun (252,500) toplanıp gönderilmesi ve Harem-i Şerif'e lâzım olan zeytinyağı, balmumu, kandil, hasır ve başka şeylerin temini, Haremeyn-i Şerif'in tamiri için havale olunan paranın ulaştırılması ile gelecek yılın hazırlıklarının şimdiden noksansız görülmesi hâlâ Mısır Valisi yeğen Mehmed Paşa'ya; Mısır Kadısına ve Şeyh-ül Beledine ve Emir'ül Haccına, Defterdar ve başkalarına hitaben yerine getirilmesi için şiddetli emr-i âli çıkarıldı.

Mehmed Paşa Mısır'a yeni geldiği için bu işin Mısır'a girişine kadar durdurulmaması için önceden tevcih fermanını getirmeye memur Dergâh-ı Âli kapucu başılarından çakırcıbaşı Mehmed Emin Ağayı İskenderiye'ye çıktığı gibi Mısır'a gönderip Padişahın tenbihlerini yerine getirip yapmağa çalışmalarını bildirdi. Eğer bu konuda Mısır ümerası tarafından kusur işlenir ve gevşek davranılırsa Padişahın gazabına uğrayacakları anlatılıp bildirildi ve fermn olundu.

MISIR'IN DURUMUNA DAİR İSTANBUL'A GELEN YAZILAR ÜZERİNE GÖRÜŞMELER

1199 yılı başlangıcında İbrahim Bey yine Şeyh-ül Beled olmak üzere Murad Beyle anlaşıp sulh yapınca gaile bir yana itilmişse de bu yıl da kolera ve başka hastalıkların hergün meydana çıkışı, Mısır halkına kıtlık gailesini unutturmuştur. İbrahim Beyin Şeyh-ül Beledliğe kabul

olunduğunu bildirir başka mes'eleleri içine alan ve gönderilip takdim edilen arz ve mahzarda;

«Birkaç yıldan beri Mısır'da çıkan kıtlık, halkı fakirliğe sürüklemişti. Sabık Mısır Valisi Silâhdar Mehmed Paşa'nın İskenderiye'ye varışından bu yana bu belâ gittikçe şiddetini artırıyor. Düşkünler insanlar içinde onun ayağının uğursuz geldiği yaygın olup halkın ağzını kapamak da kabil olmadığı için ittifakla Mehmed Paşa hükûmet mesnedinden indirilmiş olduğu ve Şeyh-ül Beled İbrahim Beyin evvelce yapılan değişiklikle Said canibine çekildiği ve bu sırada ittifakla Mısır'a davet edilip gelişinde yeni vali gelinceye kadar Kaymakam nasbolunduğu ve Reşid ile İskenderiye arasında olan büyük sed deniz dalgaları ile harab olduğu için tamire muhtaç olduğu, keşfi yapılarak Osmanlı Devletine yazılmıştı. Şimdiye kadar bir haber çıkmadı, ama maazallah Nil'in taşacağı güne kadar tamire girişilmezse büyük ve geniş hasar olacaktır. Buheyre topraklarının köyleri tamamen su altında kalacak, Reşid Benderi ve İskenderiye harabeye dönecektir. Bu muhakkak olmağla sed'din tamiri için bir an önce Bina emini nasbedilmesini Mısır'ın her yerinde Akdeniz'den gelen zahire ile karın doyurdukları için gelecek yıl Mısır Emir-ül Haccına ve Haremeyn-i Şerifeyne verilip gönderilen zahirenin tedariki mümkün olmayıp geçerli rayici ile Akdeniz İskelelerinden adı geçen zahirelerin İskenderiye ve Demyat iskelelerine nakldilip satılması için Evamir-i Aliyye çıkarılması» isteniyordu.

Mısır'da kıtlık arttığı için daha önceki yıllarda Emir-ül Hac'ı techiz tasarlamış değilken ancak Allah rızası için binbir güçlükle Emir-ül Hac nasbolunup hububat ve zahireler tertip ve sürre-i şerife toplanıp vakit ve zamaniyle gönderilmişti. Ancak hac yolunda bulunan Arabların toplanıp hacıları soyup talan etmek niyetinde bulundukları biliniyor, Cidde'den vazgeçilip başka yoldan gidilirse, harap Arabları tarafından Mekke'de oturan kabile ileri gelenleri ile Mekke Şerifi, Emir-ül Hac toplantı yapmak ve Haremeyn arasında, bulunan aşiretlerin muayyenatı verilip hacıları emniyete almak, verile gelen rehinleri Mekke'de alıkonulmak gelenek iken bu âdetin terk edilmesi Hacıların emniyetini yitirdiğinden bu duruma da bir düzen verilmesi gerekiyordu.

Bu mübarek yılda Mısır hacılarının Mekke'den çıkışı halinde kötülük edecek Arapların yenbağ kalesini istilâ edip askerini öldürerek hacıları soymak sevdasında oldukları haberi alınmakla doğru yoldan gidilmekte tehlike görülüyordu. Bunun üzerine Mekke şerifi ile görüştükten sonra Medine-i Münevvereye uğramaksızın Mahfel-i Şerif selâmet yere çıkarılıp Medine-i Münevvere halkının istedikleri sürreler Mekke Şerifi eliyle mevcud olanlara ve olmayanların vekillerine verilip ve vekilleri olmayanların sürreleri Mısır'a getirilip Mekke Şerifi tarafından

adı geçen kale Arap saldırısından kurtulduğu halde ileriki yıl gönderileceği ve Cidde yolu ile karadan gidiş sırasında Arap eşkiyaları Mısır hacılarına epeyce sıkıntı çektiriyordu.

Hatta mağrib hacıları Emir-ül Haccın ve başka tecrübeli kimselerin sözlerini dinlemeyip Medine'ye gelip de azıcık açılınca durumu gözetleyen Arablar fırsat budur diye ansızın üzerlerine hücum edip mallarını ve eşyalarını yağma ettiler.

Hac yolunda zahire deposu olan kaleler gün geçtikçe harab olup onarılması Osmanlı Devletinin uğraşmasına bağlıdır. Bütün bunların ortaya çıkması için muayyen aidatdan başka bu yılda 1100 kese yardım alınmak lâzım gelip yapılmadığı halde Mısır hacılarının yola çıkması mümkün olamayacağı arz ve inha olunmuştur.

Mısır Emir-ül Haccının doğru yoldan geri dönmeyişi ne akla hizmetledir. Hububat, tayinat ve başka şeylerin gönderilmesinde ortaya çıkan ihanetleri önce Medine'den gelen yazıda açıklayıp bunlara göre Mısır'a tekid emirleri gönderilmişti. Bu hususlar büyük işlerden olmağla devlet ricali ve saltanat erkânı birkaç toplantı yapıp Padişah tarafından istenildiği için 1199 Recebinin 26'ncı günü Bab-ı âli'de kethüda bey dairesinde Meclis-i Has-ül Has tertip olunup Mısır halkının arzları eski valinin arzı hazır bulunanlara okundu. Mısır hacılarını Medine-i Münevvere ziyaretinden mahrum etmeğe sebep olanların, Osmanlı devleti tarafından her ne olursa olsun ceza görecekleri bilindiğinden Mısırlılar önce işi lâfa boğup düşüncelerde korku yaratmak istediklerini ve Hac masrafı diye istedikleri para devlet tarafından verilince önce yaptıkları gibi onların ellerine geçeceği biliniyordu. Verilmezse Emir-ül Haccın hareket edemeyişini Osmanlı Devletinin üzerine yükleyeceklerdi. Bu açıkça görülüyordu. Büyük Sed'din tamiri de işi büyültmekten başka şey değildi.

Ancak istidalarına yanaşılmazsa, Mısırlıların takındıkları sertliğe bakılırsa mahzurlu olurdu. Adı geçen Sed'din bundan önce ne gibi tamir gördüğü kayıdları çıkarılıp bakılarak eskiden olduğu gibi tamir edilmesine ve kıtlığın mümkün olduğu kadar yok edilmesine çalışmak lâzım geliyordu.

Bazı sahillerden Cezair'den alınacak gemilerle zahire götürüp rayici üzere Mısır halkına satmaları için Evamır-i Aliyye çıkarılıp yayınlanması ve Mısır hacılarının yollarda çektikleri sıkıntıların hırs ve tama' belâsı olduğu halde istedikleri 1100 kese, Mısır'ın fethi sırasında Mısır hacılarına yardım adiyle kahve çuvallarından alınan vergiden verilmesi, yetmezse küsurunun da çaresi bulunmak için uygun zamanı seçmek lâzımdı. Aksi halde bazı sakıncalı şeyler düşünülebilirdi. Bundan dolayı büyük bir meclis toplanıp, mes'elenin tekrar üzerinde durulması gerekiyordu.

Şaban ayının 6 ncı günü Şeyhülislâm konağında Sadrıâzam Şahin Ali Paşa ve Aker kadılar, büyük devlet ricali hazır oldukları halde meclis kurıldu. Mısır'dan gelen yazılar okunup önceki görüşmelerden söz edildikten sonra önceki meclisin sed tamiri ile gemilerle zahire götürülüp satılması için alınan kararlar beğenildi. Ama Yenbağ kalesinin Araplar tarafından ele geçirilip de hacıların Medine'ye gidemeyişi, bundan sonra Mekke Şerifine aşiretlerin rehin verilmeleri yolunda Mısırlıların istekleri işi büyütmekden ibaret olduğu kanaati belirdi. Medine halkının ve Harap Şeyhinin gelen yazılarından anlaşılıyordu ki, bundan amaçları Mısır ümerasının kaç senedir Mısır gelirini yedikleri gibi Hac masraflarını da Osmanlı Devletine yüklemektir. Bunun için toplanan geliri hora geçirmek davası olduğu görülür.

«Bunlara bu kez şöyle böyle emirler yazmaktansa Allah'a sığınıp üzerlerine yürümek devlet için hayırlı olur» sözünü Nakib-ül Eşraf Durri zade Mehmed Arif Efendi ortaya attı.

Başka orada hazır bulunanlar da bunu uygun görüp, doğrudur, dediler. Bu sırada Defterdar Süleyman Feyzi Efendi de bu re'yi münasip gördüğünü söyleyip:

«Filhakika yiyecek, kiler malı, irsaliye ve başka şeyleri düzene koymak için Mısır'da görev aldığımda, elimdeki emirlere bu defa da göz yumarsanız karadan ve denizden üzerimize yürünür, diye şiddetli tehditler söylemişken tehdidin hakikaten yapılacağına akılları ermediğinden kâr etmedi. Bundan böyle korkutup tehdit etmenin faidesi olmayacağı açıktır. Hemen Nakib Efendinin dediği gibi üzerlerine hareket lâzımdır. Mısır halkı Koca Abdi Paşa Hacı Ali Paşa ve Kaptan Paşa'dan gayri vezirlerin hiç birinden çekinmezler. Önce söyleyelim Kaptan Paşa birkaç gemi ile denizden ve muktedir bir kimse de büyük sayıda askerle karadan gönderilse ulema ve ocaklı zaten Mısır ümerasından nefret edip ortadan kaldırılmalarını istedikleri için Mısır topraklarını memluklardan temizliyecekleri bellidir. Ancak ilkin kuvvetli bir zatın daha önce İskenderiye'de bulunması lâzımdır. Zira İskenderiye Mısırlılar elinde oldukça gemilerin limana yaklaşıp girmesine engel olurlar.» deyince Şeyhülislâm Efendi:

«Vezirlerden birinin İskenderiye'ye tayin olunmasını ve Sadrıâzam Ali Paşa da Demyat'ın elde bulundurulmasını söyledilerse de Mısır işlerinin düzeni asayişe ve canla başla uğraşmağa bağlı idi. Sonra bu yapılacak harekâtın mevsimi de geçmişti. Şimdi dediklerini yapıp sed'in tamiri için mübaşir tayin olunup Mısır işlerinin yürütülmesinde ileride savsakladıkları takdirde üzerlerine tereddüt etmeden hareket edilmesi gerektir.»

Bu yolda şiddetli te'kid emirleri çıkarıp bundan sonra Mısır'ın düzene konulması hususunda Cezar Ahmed Paşa'dan mutalâa isterilmesiyle as-

kere lâzım olacak zahire ve mühimmatın şimdiden depo edilmesi uygun görülmekle durum şimdilik geri bırakılarak yazıldığı gibi Cezar Ahmed Paşa'ya hitaben durumu aydınlatması için bilgi isteğiyle yazı yazıldı.

Her yıl gönderilen Sürre ve tayinat toplanıp gönderilmesi için Ağribozlu İbrahim Paşa zade Başkapı kulu Bekir Bey Mısır'a mübaşir tayin olundu. Bu görevi karşılığında kendisine Sipahiler ağalığı tevcih olundu. Büyük Sed eminliği de Doğramacı zade Kalyonlar kâtibi Abdullah Efendiye teklif olununca memnunlukla kabul etti, kendisine bu eminlik verilerek buna karşılık da Süvari mukabeleciliği payesi ve bilfiil mevkufat mansabı ve 5.000 kuruş nakden yolluk verildi.

Mısır'ın Cizye evrakından hasıl olan menfaatler de ek olarak ihsan edilmişken bir gün Bab-ı âli'ye gelerek gitmekten vazgeçtiğini, bazı özürler ileri sürerek bildirdi ve affını istida etti. Hakkında Sadrıâzam kızdığı gibi alev saçarak hemen Bozcaada'ya sürdü ve cezalandırdı. Hacegân'dan Hulusi Ali Efendiye mevkufat mansabı ve söylenen yolluk ve Mısır evrak bohçası hizmeti verilip Sed emaneti ünvaniyle Mısır'a gönderildi. Üç dört ay sonra Abdullah Efendi cezası kaldırılarak yine İstanbul'a döndü.

MISIR İŞLERİNE DAİR CEZAR'IN BİLDİRİSİ

Yazıldığı gibi Şam Valisi ve emir-ül Hac olan Cezar Ahmed Paşa daha önce Mısır düzenine dair yazılıp kendisine gönderilen emre cevab olarak Ahmed Paşa'dan gelen yazının özet anlamı şudur:

Mısır'ın küçük büyük bütün durumunu, ulema, ocak ve birçok ileri gelenlerinin yaptıklarını tam olarak bildiğini kendisinden bir gün Mısır'da görev alır diye daima kuşku ve endişe içinde bulunduklarını ve açıkca Mısır'ın sonunda temizliği için lâzım gelen zahire tedarikine başlandığını duyacak olan Mısır ümerası birlik olup üzerlerine yürüyen seraskerlerin haline bakıp karşı koyacaklarını akılları keserse Araplar ve başka rezil kimseleri çağırıp savaş'a girişeceklerini ve dayanamayacaklarını anlayınca da tüccarın ve zenginlerin mallarını yağma ederek Said taraflarına kaçıp zahire yollarını kesip böylece Mısır'ı iki misli aç bırakacaklardır. Halk içinde karışıklık çıkartıp seraskerin üzerine hücum etmeleri muhtemeldir. Maazallah serasker bozguna uğrayacak olursa Mısır'ın karışıklığı eskisinden ziyade artar. Eski haline getirmek kuvvetli tedarike muhtaçtır. Çünkü etrafdan toplanacak askerin gözü arkada kalacağından mahzurludur.

Mısır'a tayin olunacak seraskerin askeri, muvazzaf, tecrübe görmüş, dairesi halkından mürettep olması lâzım gelir. Mısır'ın nizamı çok sayıda askere muhtaç olmayıp güzelce alınacak tedbirlerle iyi netice elde edilir. Hâl ve Şânı buna uygun Seraskerin Mısır'a varacağı belli olunca zahire ve sair mühimmatı gereği gibi tamamlayıp hazırlamağa uğraş-

makla beraber yanlarda gaile çıkmasın diye Gazze ve Remleden hareket ettiği gibi o bölgede yerleşen Arablara iltifat edip okşayarak çekip çevirmenin önemli olduğunu ve Mısır gibi geniş topraklar da ümera adındaki bir takım eşkiya elinde kalmaktan kurtulur.

Menfaat ve gelirini ümera, kendi nefislerine tahsis ve istedikleri gibi sarf edip yok eder. Türlü boşuna özürlerle kulluk edebi dışına çıkarlar. Bunlar sabır ve tahammülü aşar. Gerçekten kendisine gönderilen yazıda Mısır'a nizam verilmeğe dair sarahat yoksa da devlete büyük bağlılıkla kulluğu gereği zorlukların kolayca yoluna girmesini, düzelmesini yüklendiğini ve bu yıl içinde kandırarak Mısırlıların dediklerinin yapılıp müsaade edilmesi isabetli olup Allah'ın izniyle Mısır nizamı görevi verilirse üzerine yürürsem sair vezirler gibi akça ve buna benzer isteklerde bulunmayacağımdan gayri Mısır'da düzeni kurarsam Mısır'ı bana verin de demem. Şam, Sayda, Mısır mansablarının her hangisi tevcih buyrulursa baş eğip itaatle bağlanacağım.

Mısır'ın ulema ve ocaklısı ile eskidenberi yakınlık ve dostluğum olmakdan dolayı kendi tarafıma dönüp muhabbet göstereceklerdir. Ümera'dan, halk kırgın ve bıkmış olmakla onların yok edilip kökünün kazınmasını isterler. Kaldı ki, Mısır dışında olan ümeranın, en az bir şeyle ve vaadle çekilip çevrilmeleri mümkündür. Bunun üzerine bu gibi gönül alıcı tedbirlerle Mısır'da bugün eşkiyalık yolunu tutmuş rezillerin topluluğunu dağıtmak Allah'ın bileceği iştir. Üzerine aldığı, elinde tutacağı Gazze ve Remle Mısır çölünün başlangıç sınırında olup Mısır'a lâzım olan mühimmatın da Gazze ve Remle de yığınak yapılması gerekir. Sahiplerinden iltizam ile benim tarafımdan birer mütesellim nasbolunduğu takdirde işinin yarısı görülmüş sayılacaktır,» diye Cezar Ahmed Paşa arz ve inha olunmuş olup açıkladığı bilgiler, uygun düşünceler, devlet vükelâsına benzerlikte olunca işe girişmesi ve hemen harekete geçip uğraşması uygun görüldü. Fakat Gazze ve Remle'nin eshabı ayrı ayrı olduğu için iltizam temessüklerinin birer birer alınıp da bedellerinin verilmesi vakta muhtaç olduğundan hac eda edildikden sonra bu işin düzene konulmasına başlanacağı tarafına yazıldı. Lâkin sonradan Cezar'ın Şam vilâyeti ve hac emareti ile meşgul ve kayıdlı olması mülâhazasından mı? Yahud Mısır eyaletini ona teslim etmeğe cesaret olunmadığından mı? Her ne ise ona görev vermekden vaz geçilip aşağıda anlatılacağı gibi Kapdan Paşa'nın görevlendirilmesine karar verilmiştir.

KAPDAN-I DERYA CEZAİRLİ GAZİ HASAN PAŞA'NIN MISIR'A NİZAM VERME GÖREVİ, GİDİŞİ VE KÖLEMENLERLE MUHAREBELERİ

Anlatıldığı gibi Mısır ahalisi canlarından bezmiş ve usanmış oldukları halde 1200 yılı Muharremi başlangıcında Mısır Valisi olan yeğen Meh-

med Paşa Mısır'a girince onun ayak basmasıyle memnun olup güler yüz göstermişler, aslında aşağıda anlatılacağı gibi Kapdan Paşa'nın ayağını basmasına başlangıç olduğu için gelişi temenni edilmiştir. Ardından Mısır Hacılarının müjdecisi gelip, «Mısır Hacıları bu yıl da Emir-ül Haccın tamamından ötürü Ravzai Mutahhara ziyaretinden mahrum olduk» üzüntü veren haberini Mısır'a getirmiştir. Şöyle ki:

Emir-ül Hac Mustafa Bey Arapların aidatını vermemek için Medine'ye uğramayıp gerçekten Şam Valisi ve Emir-ül Haccı Cezar Ahmed Paşa kendisine akça, yiyecek ve zahire verip Medine-i Münevvere'ye gitmesini te'kid etmişse de Mısır'da olan ümera, gerek geçen sene ve gerek bu sene aidat ve sürreyi bana tamam vermediler, diye çekimser olup hattâ bir kere Mekke Şerifi Surur Efendinin huzurunda bile Cezar ile mülâkat ettiklerinde eski takriri geri verip şerif de:

«Çünkü hal böyledir. Siz, olanı biteni Osmanlı Devletine yazınız, ondan sonra emir ve ferman Sultanımındır,» deyince Mustafa Bey de böylece bir arz yazıp mühürledikden sonra doğrudan doğruya Mısır'a yola çıktı.

Böyle Mısır hacıları Ravza-i Mutahhara ziyaretinden mahrum olacaklarını anladıkları anda feryad ve vaveyla ile bu işlere esef ederek Mısır'a yola çıktılar. İbrahim Bey ve Murad Bey bunu öğrenince kızdılar. Mustafa Bey Mısır'a geldiği zaman, «bizi Mısır'da, Şam'da, Hicaz ve Rumda rezil ettin,» diye epeyce söz edip küfür ettiler. Muhasebesini görmek için birkaç gün hapis bile ettiler.

Bundan sonra Mısır ümerası yer yer kazalara dağılıp zulüm ve baskıya başladılar. Özellikle Murad Bey güya bazı yol kesenleri yakalamak bahanesiyle aşağı taraflara inip bu vesile bazı köylerin ahalisini esir edip gözcüleri de yer yer dağılarak köylere ağır ve aklın almayacağı vergiler kesip fazla olarak mubaşirlik hizmeti de isteyip vermeyenlerin topraklarını yakıp yağma ve talan ettiler.

Murad Bey bu suretle Reşid'e varınca halkına yüklenebileceğinden artık vergiler kesip gözcülerinden birini de İskenderiyeye tayin ve 500 Riyal mübaşiriyesini kesip kendisi için de halkdan 100.000 riyal almasını ve kiliseleri yıkmasını emir ve tenbih etti. Bu gözcü İskenderiyeye varınca ahali ve reayadan olan tüccar takımının çoğu gemilere kaçtılar. Bundan sonra Murad Bey doğu tarafına geçip adamları ve katılanlarla da ahaliye musallat olarak birçok kimselerin malını müsadere eylemiş, itaat etmeyenlere yapmadıkları zulüm kalmamıştır.

Nihayet ahali ayaklandı. Mısır'da karışıklık çıkmış ve güç hal ile bastırılmıştır. Bir tarafdan da İbrahim Beyin gözcüleri tüccara ağır resimler kesip soymakdan geri durmamışlardır. Netekim Tarih-i Ceberti'de ayrıntılariyle yazılıdır.

Kısaca zulüm ve baskı ile memleketi harabezara çevirip halkı canlarından bezdirdikten başka İngilizler, tüccarlarının Süveyş'e Hind malı nakletmeyi istemişlerdi. Daha önce buna bazı mahzurlar ileri sürülerek Osmanlı Devleti tarafından müsaade verilmemişti.

Fransızlar da bu ticarete istekli olup İngilizlere müsaade edilmeyince kendilerine de müsaade olunmayacağını biliyorlardı. Mısır'da buna bir şekil bulmak üzere bazı vaadlerle Mısır ümerasını uyutup karışık düşüncelerine âlet ettiler. Onlar da Mısır topraklarını güya kendilerine babalarından miras kalmış gibi hayale kapılarak Cumhuriyet hükümeti gibi bir yere toplanıp gizlice bu hususu görüşüp Fransızların istedikleri ticaret maddesinden Süveyş gümrüğü hayli artacağından Osmanlı Devleti üzerlerine asker gönderse de o zaman Fransızlardan yardım göreceklerini görüşerek bu hususun icrasına karar verdiler. Fransızlarla birkaç maddeyi genişce tutarak bir nevi' anlaşma yapıp her iki taraf biri birinden sened almışlar ve vermişler.

Osmanlı topraklarında Fransızların bu gibi kötü el uzatmaları ve ortalığı karıştırmaları gerçekte dostluk ve memleket selâmeti bakımından iyi değilse de bu fenalığın asıl sebebi Mısır ümerasının bu işe yanaşmalarıdır. Hattâ İskenderiye'de yerli gemiciler üzerine bundan önce gözcü koyması, bu işlere gizlice hazırlık sayıldığı Osmanlı Devletince anlaşılarak artık Mısır'ın nizamına girişmek lâzım geldiğine ve Mısır'ın ulema ve ileri gelenleri ümera ve havadarlarının eziyet ve baskılarına dayanamaz hale gelmişlerdi. Padişah tarafından cezaları verilsin diye dört gözle bekleşir durumda idiler.

Bunun üzerine derhal karadan ve denizden hazırlık yapılıp bu büyük işin yürütülmesine ve icrasına Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tam istiklâl ile memur oldu. İşkodra mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın taahhüd ettiği 1.000 nefer piyadenin donanmaya katılmak üzere gönderilmesi ferman olundu. Karadan Mısır'a hareket etmek üzere Rakka Valisi Keki Abdi Paşa memur olup Kapdan Paşa ile haberleşip kapusu halkından başka 2 - 3 bin süvari yazıp maiyetinde görev alan askerler ile Mısır üzerine hareket etmesi bakımından kendisine gizli emir gönderildi. Görevi icabı o da gizlice asker yazıp işe girişince o bölgede bulunan Firuz Bey ve Milli aşireti Beyi, Timur Bey, Abdi Paşa'nın bu hazırlıklarını duyup (Elhain-i haif) hükmünce kendi aleyhlerine yapılıyor zannedip derhal birleşerek Rakka'yı muhasara etmişlerdi.

Bu haber Padişahın kulağına gelince, Abdi Paşanın aldığı görev onların haklarında olmayıp başka yeredir, diye Çapan zade tarafından bin nefer süvari yazılıp ulufeleri verilip ve Gazze mütesellimi Derviş beye Mirmiranlık verilip bu askerleri toplayabildiği süvariye ekleyip karadan Mısır'a yollandı. Kapdan Paşanın re'y ve tedbiriyle hareket etmeğe, Abdi

Paşa da bu gaileyi bertaraf ettikden sonra arkadan gitmeğe memur oldular. Çünkü Osmanlı Devletinin bu has davranışı Mısır halkının asayiş ve emniyeti ve Haremeyn fıkarasının refah ve rahatı içindi.

Ahali tarafından Ümeraya küçük büyük yardım yapılmadı. Memurlar Osmanlı Devleti ile birlik olup hareket ettiler. Ayrıca Mısır'ın ulema ve ileri gelenleriyle arap şeyhlerine hitaben gönül alıcı, kendilerine katılmaları için yazılar yazıldı ve gizli gönderildi. Ümera'yı kandırmak için eskiden olduğu gibi bazı tenbihleri ve tehditleri içine alan emirlerden kendilerine de yazılıp gönderildi

Bu hal üzere Kapdan Paşa Mısır'a yola çıkdı ve 1200 yılı Şabanın 10 ncu günü İskenderiyeye varıp o taraflara dehşet vermiştir. Nasıl geldiğini bazı Mısır tarih yazarları şöyle yazmışlardır:

Receb ayı başlangıcında İskenderiye Limanına bir beylik gemi geliyor. Halbuki Hızır ayından önce beyliklerin taşra çıkmak âdetleri değilken böyle vakitsiz beylik gelmesi bazı havadisler çıkmasına sebeb oldu. Ardından bir kalyon geldi. Cidde valisi olan Ahmed Paşayı getirdi. Bunun hemen ardından zahire dolu diğer bir beylik gelip limana girince derhal peksimet pişirilmeye başlandı. Mısır'da haberler çoğalmağa başladı.

Bu sırada karadan bir Tatar, denizden bir görevli gelip Haremeyn yiyeceği tertip ve gönderilmesinde kusur işlendiği için tevbihata dair ve bilinen sayıda geri kalanın otuz güne kadar toplanıp hazırlanmasını emreder yazılar getirmeleriyle Mısır içinde dedikodu arttı. Halk, bu haberlerle meşgul olduğu sırada Kapdan Paşanın Osmanlı donanması ile İskenderiye'ye geldiği ve maiyetinde çok sayıda asker bulunduğu yayıldı. Bunun üzerine Mısır ümerası toplanıp isteklerin yerine getirilmesini görüşmekte iken Ramazanın beşinci günü Diyar-ı Rumdan bir ağa gelip isteklerinin yapılmasını isteyen bir emri getirdi.

Derhal Mısır ümerası Paşa'ya çıkıp kalede görüştüler. Epeyce görüşdükten sonra Murad bey Paşaya hitab edip:

«Bizden yalnız bir hesab sormak hakkınız vardır. Bundan başka size bir vereceğimiz yoktur. Ramazanın sonuna kadar mühlet verin ve sonra hesabınızı görün ve İskenderiye'ye gelenler de geldikleri gibi geri dönsünler. Yoksa ne sürre ve Hac tedarikini görürüz ne de Devlet isteğine birşey veririz. İşte lâkırdının bitmişi budur» dediği sırada İbrahim bey ona nisbetle daha yumuşak olduğu için her iki tarafı yatıştırmağa çalışıp işi lâtifeye boğdu.

Nihayet ulema, ileri gelenler ve ocaklı tarafından olmak üzere üç arzuhal yazılıp ümeranın bugünkü zulmünden, daha önce işledikleri suç-

lardan tövbe edip geri döndüklerini, bundan sonra doğru yolda emre uyup itaat edecekleri yolunda, birini Osmanlı Devletine, birini İstanbul'dan cevap gelinceye kadar mühlet vermek üzere Kaptan Paşaya ve diğerini de İskenderiye'de bulunan Cidde Valisi Ahmed Paşaya gönderip takdim'e karar verdiler. Ertesi gün Cezar Ahmed Paşadan İskenderiye'ye ve Dimyat'a donanma geldi. Ümerayı korkutmak için Mısır'a birer göz dağı veren yazı gelince dedikodu çoğaldı. İbrahim Bey ve Murad bey Mısır'da bulunan Rum tüccarının üç güne kadar Mısır'dan çıkmalarını tenbih ile bu müddetten sonra onlardan her kim bulunursa katl olunacağını ilân eylediler. Lâçin beyle Mustafa beyi henadi arablar ile birleşerek Reşid muhafazasına gönderdiler.

Ramazanın 10 ncu günü gecesi kaleye çıkıp âlimleri çağırarak arzuhalleri yazdırttılar. Fakat bu gece Murad bey evvelki sertliğini terk ile yeğen Mehmed Paşa'ya çok aşağıdan konuşup küçülerek eteğini ve dizlerini öpüp:

«Ya Sultanım, arzındayız, bu hali yatışdırmaya uğraş da artık elbirliği ile işleri eski kanunlara göre tanzim edelim» diye rica edince:

«Pekâlâ, bu hususta size kim kefil ve mutaahid olacak?» deyince Murad bey,

«Buna ben kefilim, bana da ihtiyarlar kefil olurlar,» dedi. Sonra da açıkça anlatmak için ulemadan Şeyh Ahmed-ül Arusiyi ve Şeyh Mehmed Emiri ve Şeyh Mehmed Haririyi ve ocaklıdan İsmail efendi ile İbrahim efendiyi onlarla beraber Nişaburi Süleyman beyi türlü hediyelerle Kapdan Paşa'ya gönderdiler.

Kapdan Paşanın durumuna gelince; İskenderiyye'ye gelince Hanedi arabları ve Buheyre Şeyhleri gelip itaat göstermeleri ile Kapdan Paşa tarafından kendilerine hil'atler giydirildi, ikram olundu. DAMANHUR ahalisi de gelip bağlı olduklarını arz ettiler, ama adı geçen arzuhaller İskenderiyyeye varınca Kapdan Paşa, «ben düstur-u mukerremim, bütün Mısır işleri bana verilmiştir» deyip Osmanlı Devletine takdim olunacak arzuhalin gönderilmesine müsaade etmedi. Kalyonculari Mısır'dan kovup uzaklaşdırdı. Mısır ümerasının karşı koyacakları haberi Kapdan Paşa'ya gelince soydan kahramanlığı ve gayreti taştı. Derhal Reşid'in muhafazası için gece bir mikdar asker gönderdi. Ardından Mısır ümerasından Lâçin bey ve Mustafa beylerin, Reşid'in ele geçirilip muhafazasına memur oldukları haberi yayıldı. Derhal Cidde valisi Ahmed Paşa'yı bir mikdar askerle İskenderiye muhafazasına bırakıp kendisi kırlangıç gemilerini alıp geri kalan askerle Reşid'e vardı.

Mısır'dan gönderilmiş olan adı geçen ulema ve ocaklılar Kapdan Paşa ile görüşüp o da kendilerine ziyadesiyle ikrâm ve ihtiramda bulundu. Ümeranın kötülüklerine dair bazı görüşmeler olup bu sırada Şeyh Arusî

söz alıp, «Efendim, Mısır halkı fıkara ve zaif insanlardır. Ümeranın konakları da halkın evleriyle karışıktır» deyince Kapdan Paşa: «Bir şeyden korkmayın. Zira Şevketlu efendimiz bana ilk önce fıkarayı korumamı tenbih etti. Fıkara, bana emanetullahdır. Ben de sana emanet eyledim diye buyurdu,» deyince hepsi Kapdan Paşa'ya dualar ettiler.

Kapdan Paşa: «Ahaliye buyrultular yazayım, gidip Cami-i ezherde herkese okunsun» deyince, şimdiki halde buna güçleri yetmiyeceğini özür dileyip anlattılar. Paşa da özürlerini kabul edip Mısır'a geri gönderdi.

Kapdan Paşa Reşid limanına gelince ahalinin diliyle buyrultular yazdırıp etrafdaki Şeyh-ül beledlere ve Arab şeyhlerine gönderdi. O vakitler böyle emirleri götürenlere epeyce hizmet-i mübaşiriye verilmek âdet iken bu defa buyrultuları götüren mübaşirlere 15 kuruş hizmet-i mübaşiriye kesip ondan fazla verilmesini ve alınmasını yasak etti. Zulüm ve baskıyı kaldırıp Sultan Süleyman'ın kanunları tamamiyle icra olunacakdır. Her bakımdan adalet kurallarına ve hak kaidelerine uyulacakdır, gibi adalet kelimelerini yaydı. Gerçekten ahali Sultan Süleyman kanunu hükümlerinin ne olduğunu bilmezdi. Bu suretle bütün ahali Kapdan Paşaya yaklaşıp meyletti ve Mısır ümerasından cayıp çabucak yok edilmelerini dilerdi. Adı geçen buyrultulardan birinin suretini bu yere geçirmek münasip görülmekle evlâdı Habibe gönderilmiş olan buyrultu sureti ayniyle aşağıda gösterilir.

BUYRULTU SURETİNİN TERCÜMESİ

Buyrultu'nun hulasa tercümesi budur:

«Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Divandan evlâd-ı Habibe işte bu buyrulduyu çıkarmıştır. Bilesiniz ki, Mısır topraklarında fıkara ve bütün insanlar hakkında zulüm ve eziyet yapanlar ve bunun sebebi İbrahim bey ve Murad bey adında iki din haini ile onların adamları olduğu Sultân'ın kulağına gelince zulmü kaldırıp onlardan intikam almak için Padişahımızın yazdığı ferman gereği Denizden asakir-i Mansure ile görev aldık. Karadan da üzerlerine bir seraskerle asakir-i Mansure görevlendirildi. İşte biz İskenderiye'ye ve Ramazanın 16 sında da Reşid'e geldik. Sizler burada hazır olup da görüşmeden sonra memnun ve sevinçli olduğunuz halde vatanlarınıza dönerken size bu emri yazdık. Size varınca yapılan işe ve güvenliğe karşı koymakdan korkarak çekinin».

Açıklanan bu hususları Mısır ümerası öğrenince bu durumun öyle lâkırdı ile ortadan kaldırılacak bir mes'ele olmadığını düşünerek aralarında görüşüp sonra karşı koyacaklarını ilân edip savaşa koyuldular. Ve Tarih-i Ceberti'de yazıldığı gibi bir ordu teşkil edip Murad Beyi Başbuğ nasbeyledi. Fuh tarafına hareketle Kapdan Paşa'nın geleceği yolu kestikten sonra Kapdan Paşa'ya hesabı görüp istediği ne ise alıp dönmesini ve

eğer dediğimizi yapmazsa savaşa kalkışılacağını ve sözün sonu bundan ibaret olduğu yolunda haber gönderilmek üzere aralarında ittifak ettiler.

Büyük hazırlıklara girişip ancak yığdıkları ve muhafaza ettikleri zahireleri satmağa başladıklarından Mısır da zahire narhı ucuzlayıp **Mesaib-i kavm ind-i kavm-i fevaid** deyimince fıkara ve halk bu ucuzlukdan istifade ettiler. Bir taraftan da kendilerine ait eşyalarını bazı mahallere nakl ve gizlemekden geri durmazlardı. Bu telaşlı hareketleri kendilerinin halk gözündeki azametlerini sarstı. Yüzlerinde akibetlerinden korkan kuşku görünmeğe başladı.

Bu suretle Murad bey büyük sayıda asker toplayıp maiyetinde de Mısır ümerasının ünlüleri beraber Mısır'dan yola çıkdı. Ancak halk kendilerine kırgın olduğundan Mısır halkından da kalbleri inançsız büyük bir savaş oldu. Murad bey galip gelmiş gibi ve Fuh kasabasını ele geçirmiş diye yalan haberler yaymakdan geri durmazlardı. Yine bu düşünceyle İbrahim Bey bayramlaşma bahanesiyle Şeyh Bekri'nin, sonra Şeyh Arusi'nin ve Şeyh Derdeyr'in evlerine varup kendilerine pek çok aşağıdan alıp lutuflarda bulunduktan sonra halkın ayaklanmak ve karışıklık çıkarmak gibi hareketlerine engel olup durumu muhafaza etmelerini isterlerdi.

Beri taraftan Kapdan Paşa karadan gelecek askerin gelişini Reşid'de beklerken Ümeranın bu hazırlıkları kendisi tarafından duyuldu. Şöyle ki:

Vasıf'ın yazdığına göre Mısır ümerasından dokuzu büyük sayıda asker ve mühimmat ile Mısır'dan çıkıp bir takım arapları başlarına toplayıp Reşid'i basmak düşüncesiyle hareket ettikleri Kapdan Paşa'ya haber verildi. Artık kara askerinin gelmesine zaman kalmıyordu. Hemen yeniden yazdığı 1.000 nefer mağribî ve 1.000 nefer havari ve başka askerlerin bir mikdarını önce kazılan metrislere koydukdan sonra geri kalan askerle gemilere binerek Ramazan'ın sonunda âsilerin geldiği istikamete hareket etti. Lâçin beyle Mustafa bey Nil kıyısında Rahmaniye kasabası yakınındaki ordularına hücum edip gülle ve humbara yağdırmaya başladıkdan sonra bir mikdar savaş askeriyle sahile çıkıp içlerine girip toplarını ele geçirdi. Bu topları onların üzerine çevirip büyük kısmını topyekûn perişan ettiğini geride duran Murad Bey duyunca yanına 8.000 asker alıp büyük kibir ve gururla gelip Kapdan Paşa üzerine taarruz etti.

Savaş beş altı saat kadar sürdü. İşin akibeti zafer ve üstünlük rüzgârı Kapdan Paşa tarafında ağır basınca eşkiya güruhu bütün mühimmatını bırakıp kaçmağa mecbur oldular. Kendilerine ait eşyayı Padişah askeri ganimet aldı. Nakli mümkün olmayanları yakıp yok ettiler. Sekiz toplarını suya attılar. Sonra Kapdan Paşa savaş yerine yakın olan Fuh kasabasına bir mikdar asker ve mühimmat bırakıp tahkimat yaptırdıktan sonra galip ve muzaffer olduğu halde Reşide döndü. Bu savaşdan 4

saat sonra Mısır askeri yine toplanıp kan dökmek için hücum ettikleri zaman Padişah askeri karşı koyup yürüyerek üzerlerine yüklenince Mısırlılar bu kez de çok fena bozulup bütün bütün geri çekilmişlerdir.

Bundan sonra Ümera içine korku ve kuşku düşüp artık bir yerde toplanamadılar. Mısır'a doğru bozgun içinde çekilirken Memlûklerden bazı yaralılar Bulak iskelesine çıkınca Mısır'da karışıklık çoğalıp halk birbirine girdi. Bunun üzerine İbrahim bey kale kapılarını tutmak dâvasına düştü ise de gücü yetmedi. Zira vali paşa gurup vakti garb kapısına inip kadıyı, ulema ve şeyhleri bile davet etmiş fakat bazıları yarına kalmıştı. Hattâ Şeyh Bekri o gece garp kapısında paşa ile beraber sabahlamış olduğundan onun pek gözüne girmişti.

Sabah olunca ne kadar ulema varsa; Şeyhler, ocaklı, kaleye gelip Paşa da hemen garp kapısına sancak çekip dikerek «Allah'a ve Padişah'a itaat edenler sancak altına gelsinler» diye duyurunca esnaf, halk, dalga dalga gelip Remile ve kara meydan insanla doldu. Ümeradan bir çoğu aman dileyerek kapıya geldiler. Aman verildi, silâhsız kaleye alındılar. Akşam oldu, vali Paşa gerekirse yine gelmek üzere herkesin yerli yerine gitmesine izin verdi.

Bu hal üzerine Vali Paşa durumu Kapdan Paşa'ya bildirdi. Bir an önce Mısır'a gelmesini hatırlattı ve istedi. Bunun üzerine Kapdan Paşa maiyetindeki asakir-i mansureyi gemilere doldurup Reşid'den hareket etti. Sağı solu ve ileriyi gözederek Mısır'a yol almıştı.

Bu sırada Ümeranın bir takımı, İbrahim bey ile Murad beyin adamları yine toplanıp kuvvetlendi. Artık Paşanın hükmü geçmez, diye sokaklarda dellallar bağırdarak Remile meydanına gelmeleriyle bundan halk içine fenalık düşüp ahali kederlenmeye başladılar. Çünkü Murad Bey bozulduktan sonra Cezire-tüz Zeheb'e gitmiş olup İbrahim beyle de araları bozuktu. Bu kere İbrahim beyi davet edince İbrahim bey de gelerek orada buluşup barıştılar. Aralarının açılmasına sebep de İbrahim bey muharebe etmek istemiyordu. Belki topluca bir yerde durarak ve Kapdan Paşa ile görüşmek her nasılsa işi kavgasız bitirip dönmek düşüncesinde idi. Lâkin Murad Bey, bu korkaklık ve rahatına bakmaktır, diye buna uymayıp savaşı tercih etti. Hareketi, bunca mal ve eşya kaybettikten sonra bozguna uğrayıp perişanlıkdan başka bir sonuç vermedi.

İbrahim beyle Murad bey barışınca ikisinin adamları da yer yer dağılıp buldukları mal ve eşya ile hayvan ve develeri ve özellikle Emir-ül Hac için yığılmış olan hayvanları ve levazımatı çalıp yağma etmeğe başladılar. Mısır'a baskı yapmak için su yollarını ve zahire gelecek yerleri önüne geçip kapatarak sonra Bulak ve başka yerleri yakıp yağmaya giriştiler. Vali Paşa ile Mısır ileri gelenlerinden bazıları ise kaleye sığınmışlardı. Dışarı çıkamadıklarından Şevvalin 11 nci günü eşkiya fırka fırka olup Mısır'a en çok şiddetle taarruz ettikleri gündü.

İşte o gün Kapdan Paşanın geleceği haberi duyulunca halk sevincinden Minarelere ve yüksek yerlere çıkarak Nil'e göz attılarsa da beklediklerini göremeyip bekleyiş uzayıp sıkıntı artıp gözler kamaştı. İkindi üstü uzaklardan toplar atılmağa ve kaleden de karşılık verilmeye başlanınca insanlar ferahladı ve sevindiler. Derhal yine Minarelere ve yüksek yerlere çıkıp baktıkları zaman birkaç Padişah gemisinin Bulak kıyısına yaklaştığını gördüler. O kadar ferah ve sevinç yarattı ki halk birbirine geçti. Gerçekde Murad bey ve yanında olan Ümera önce Bulakda Metris yapmağa koyulmuşlardı. Ancak henüz tamamlamadan Osmanlı donanması gelip demir atıp dehşet salınca oradan kaçıp Cezire-tüz Zeheb adlı yerde durmağa karar verdiler. O gün ümera tövbe ettiklerini ve itaat edeceklerini bildirir yazıyı kaleye göndermişlerdi.

Vali Paşanın huzurunda okununca Paşa:

«Suphanallah, bu ne bitmez ve tükenmez tövbedir?» deyip Kapdan Paşa huzuruna arzedileceği eklenip cevap yazılmıştı.

Kapdan Paşa gece yatsı vakti Bulak iskelesine gelip ayak bastı diye toplar atıldı. Güya zamanın Peygamberi gelmiş gibi halk sevindi. Kapdan Paşa o gece donanmada geceleyip sabahleyin alayla insan seli ve sevinci içinde Mısır' girdi ve İbrahim beyin konağına indi. Vali Paşa da kaledeki Saraya gidip kaleye sığınanlar evlerine dağıldı. Halka emniyet gelip herkes yerli yerine yerleşti. Mısır Ümerasının yukarı doğru kaçdıklarını Kapdan Paşaya haber verdiler.

Bunun üzerine 15 Kırlangıcı Başbuğunu takip etmekle görevlendirip ümeranın eline geçen zahire ve Mühimmat araçlarına yetişip 10 parçasını ele geçirip Mısır'a geri gönderdi.

KAPDAN PAŞANIN MISIR'A GİRİŞİNDEN DÖNÜŞÜNE KADAR ORTAYA ÇIKAN OLAYLAR

Kapdan Paşanın Mısır'a girişinde anlatıldığı gibi bir süredenberi Mısır'dan kovulup da etrafda dolaşan İsmail Bey ile Ceddavi Hasan beyin bir an önce Mısır'a gelmeleri için kendilerine yazı gönderdi. Bir gün sonra Şeyh Sadat ile Şeyh Bekri'yi Ezher Camii ulemasını ve başka belde ileri gelenlerini çağırıp topladı. Divan kurdu ve hepsini vezire yakışır şekilde ağırlayıp iltifatla sevindirdi.

Sonra görüşmeyi kesip şimdilik herkesin ittifakıyla defterdarlık ve Emir-ül Hacılık İsmail bey ile Hasan bey'e vaad edilip tasarlandı. Başka ümeranın da nasbları onların gelişine ertelendi. Mısır'a çabuk gelmeleri ve bugün kaçanların peşinden denizden kırlangıç gemileri gönderilmiş ise de gelirken karada karşılaşmaları halinde öldürülüp getirilmelerine çalışıp uğraşamları kendilerine yazıldı. Lâkin onların gecikmeleri nedeniyle defterdarlık İsmail bey memluklerinden Ali bey'e verilerek işlerin

düzene konulması eline verilmişti. Hac imareti de Mehmed Beye tevcih edildi. Vakti geçmeden Mahmel-i Mısrın çıkarılmasına uğraşılmıştır.

Bu sırada askeriden bir fırka bazı ümeranın evlerini açıp içinde olan eşyayı yağmaya koyuldukları Kapdan Paşa'ya haber verildi. Derhal cezalandırılmaları ve terbiyeleri için Mısır Valisi Mehmed Paşa'ya gönderdi. Kendisi de ata binip sokağa çıkınca ellerinde talan edilmiş mal bulunan altı neferi öldürdü. Sonra Meşhed-i Hüseyniyi ziyaret etti. Oradan Şeyh Bekri'nin evine gidip bir saat görüştükden sonra döndü. İbrahim beyin ve başka firar edenlerin evlerini mühürletti.

Yukarıda anlatıldığı gibi ulemâ ve Şeyhler kaleye davet edildikleri gece Şeyh Bekri vali paşa ile beraber kalede gecelediğinden Vali Paşa da kendisinden hoşlanarak Hasan Paşa Mısır'a gelince Şeyh Bekri'nin sadakatını anlatıp tavsiye etmişti. O da bu kez hanesine teşrif ile emsali arasında kendisine özellik tanıdığını ve imtiyaz vermiş olduğunu bazı Mısır tarihleri yazar. Bundan sonra askeriye'den bir azı dahi bazı dükkânlardan eşya alıp çalmaları üzerine onlar da cezalandırılmış ve korkutulmuştur.

Yeniçerilerin eski kötü geleneklerinden olduğu gibi askerler Mısır içine yayılıp her biri ne san'atta ise o san'at sahibinden birinin dükkânına girip akşama kadar oturur, o günkü ticaretini hesab ederek elde ettiği kâr'a ortak olurdu. Mısır halkının görmediği bir vergi olduğundan şikâyet etmeleri üzerine derhal bu ortaklık yasak edildi. Her kimin dükkânına asker gelirse kovması, döğmesi, alıp hâkim ve Valiye götürmesi ilân olundu.

Bu suretle Mısır halkı Kapdan Paşanın bu davranışından ziyadesiyle memnun ve müteşekkir olup Ümera zamanında çekdikleri sıkıntılar anılınca **Allah yansur-ussultan** duasını tekrardan geri duramazlardı. Ancak bu ortamda İbrahim beyin gizlediği malını meydana çıkarmak için karısı sıkıştırılmıştı. Gerek onun ve gerek firar etmiş olan başka ümeranın cariye ve köleleri müzayede ile satılmağa başlanmıştı.

BEYT

Doyulmaz lutf-u ihsana kanaat gelmez insana
Kerem gördükçe ey bakî gedalardan rica artar

Deyimince bu hususun terk olunması da Kapdan Paşa'ya anlatılınca böyle her mes'eleye müdahale edip Ümera zamanında çekmiş oldukları bunca güç tahammül edilir halleri unutup her şeyi şikâyete başlamalarından canı sıkılıp hemen hiç yüz vermeyerek darılıp azarlamıştır.

İş bu dereceye gelinceye kadar kara askeri görünmemişti. Kara tertiplerine ve Arnavud askerine hacet kalmadan Kapdan Paşa yalnız do-

nanma askeri ile böyle büyük bir gailenin hakkından gelmekle öğünülecek geçmişine yine harika sayılacak bir büyük savaş kaydettirmişti. Çünkü Hıristiyan devletleri bir zamandanberi Osmanlı Devletini yürüyen ölü ismiyle adlandırmışlardı. Karadan ve denizden askeri sevk ve idareden acizdir diye inanmışlarken ufacık bir uğraşma ile böyle büyük iş görülmesi Osmanlı Devletinin daima canlı ve hakikaten kudretli olduğunu yabancıların gözleri önüne sermişti.

Geçen bu olayların haberi İstanbul'a varınca Kapdan Paşanın hizmeti Padişah önünde çok iyi karşılanmış ve teşekkür edilerek Mirahur-u sâni aracılığıyle kendisine teşrifat-ı seniyye ve başka yanındaki memurlara da kürkler hil'atler ihsan edilip gönderildi.

Yazıldığı gibi Mısır ümerasının firarları iyice belli olunca boşalan mukataalarının satılması ve kaç yıldır Osmanlı Devletine göndermedikleri İrsaliye hazinesinin tahsili, cizye alınması ve başka tertiplerin düzene sokulması için de Bodrum'da inşa edilmekde olan gemileri tamamlamaya memur olan sabık Reis-ül küttap Feyzullah efendi Kapdan Paşanın emirlerine ve dediklerine uyarak bu hususları gözden geçirip işlemek üzere Mısır'a gönderilip maiyetine baş muhasebe kâtiplerinden bir kâtip de tayin edilip gönderildi.

Keki Abdi Paşanın ihtiyaç ve sefer levazımını düzene koyup Mısır ahvaline dair lâzımgelen hususları kendisine telkin ve anlatıp Mısır'a yola çıkarılması daha önce Şam valisi ve Emir-ül Hac olan Cezar Ahmed Paşaya yazılmıştı. Bu sırada onun da İstanbul'a yazısı gelip Abdi Paşa'nın zaruri ihtiyaçları düzenlenip kendisine birkaç katar katır, 10 zenberek, iki donanmış at verdikten başka İstanbul'dan tertip edilen Hazine kendisine vaktinde gelmediği için de işini kolaylaştırmak üzere 50 kese akçe verdiğini ve bu mes'elenin arkası alındığı anda kendisi de Hac kafilesi ile Hicaz'a yola çıkacağını yazmıştı. Mir-i Haclık büyük masraflara muhtac iken bu halde yaptığı bu işlerle beğenilip övülmüştü.

1200 yılı Zilkadesinin birinci gününde Abdi Paşa, Derviş Paşa da Kara askeri ile Mısır'a gelip çadırlarda kaldılar. Bu sırada birkaç gemi ile Kaptan Paşa Kethüdası İsmail ağa Kuzeye doğru gidip bir fırka da onlara yardımcı olmak üzere asilerin ardından gönderilmiştir.

Bu ortamda Mısır Valisi Yeğen Mehmed Paşa ile tüccarın muhakemelerine dair mahkemede büyük bir toplantı yapıldı. Ayrıntıları şöyle:

Geçen yıl Mehmed Paşa İskenderiye'de iken İbrahim Bey, Şeyh-ül Beled ve kaymakam Vali olduğu zaman Paşanın hesabına karşılık olmak üzere tüccardan 44 bin Fransa riyali alıp Paşa gelince tüccar borcu olan mikdarı da İbrahim beye verince Paşa üst tarafını istedi. Tüccar ise asıl durumu açıklayamayarak, gemilerimiz gelsin de o vakit veririz, diye ertelemişlerdir.

Ramazan başlangıcında gemileri gelince Paşa tüccarı çağırtıp akçayı isteyince İbrahim beyin korkusundan yine işin hakikatini söyleyemeyip, bakalım, bugün, yarın, gibi sözlerle savuşturup İbrahim beye geldiler. İbrahim bey eski âdeti üzere tüccarla şakalaşıp alay ederek, aman beni rezil etmeyin, diyor bir tarafdan da Paşa akça için tüccarı sıkıştırıyordu. Bu durumda tüccar bu işe şaşıp ne yapacağını bilemiyordu. Böylece zaman geçti. Anlatıldığı gibi İbrahim firar ile Kapdan Paşa Mısır'a gelmiş ve bu gürültüler ile bu iş küllenmişti. Ortalık düzelip de Vali Paşa durumun değiştiğine inanınca adı geçen para için tüccarı sıkıştırınca, işin hakikatini anlattılar.

Paşa da kızıp, «Size kim emretti ki, verdiniz? Orası bana lâzım değildir. Ben elbette aidatımı isterim» dedi.

Tüccar da Kapdan Paşa'ya müracaat edince Şer'an Murafaa olunmalarını emretti. Mahkemede karşılaştırma yapıldı. İbrahim beye bu parayı verdiklerini bildirir İbrahim beyin mührü ile mühürlü ve onun kaymakamlığı sırasında 12 Şaban tarihi atılmış senedi gösterdiler. Durum ulema'dan soruldu. Çünkü Paşa İskenderiye'den İbrahim beye kaymakamlık buyrultusu yazmıştı. Böylece İbrahim Paşa gelinceye kadar onun vekili olduğundan vekilini gördüğü iş de asil gibi olduğu için Paşanın tüccardan davaya hakkı olmayarak istediğini İbrahim beyden taleb etmesi lâzım gelir, kaldı ki bu bir kanunî hak olmayıp resmî ve âdi bir talepdir, deyince hâkim efendi de böylece ilâmını yazıp Paşaya göndermiştir.

Bu sırada İsmail beyle Ceddavî Hasan Bey, Cerce taraflarına gelip gerçi Mısır'a gelmeleri için birkaç defa emir gönderilmiş ise de orduyu hümayun gelinceye kadar kendi topluluklariyle yukarı tarafda bulunup o bölgeyi muhafaza kaydında olmaları hususunu sormak için Kapdan Paşa'ya adam göndermişlerdir.

Bundan sonra Abdi Paşa Osmanlı ordusu ile asiler üzerine hareket edip İsmail Bey ve Hasan Bey ile de buluşup asiler üzerine kalkıp gitmişlerdir. Bu ortamda donanma askeriyle eşkiya arasında bir muharebe yapılması ile bihikmet-üllâhi taala iki taraf perişan bozulup galip ve yenik belli olmayıp ümera çadırlarına, Padişah askeri de gemilere çekilmiş olduğu haberi Kapdan Paşaya gelince bir an önce işi bitirip de İstanbul'a dönmeği düşünen Kapdan Paşa'nın böylece işin uzayacağından canı sıkılmıştır. Bunun üzerine Ümera tarafından Paşa'ya bir mektup gelip o da Kaptan Paşa'ya göndermiştir. Mektubun özet anlamı şudur:

Siz bize kâfir ve müşrik, zalim ve asi diye hitab ediyorsunuz. Biz ise elhamdü lillâh muvahhidiz ve İslâm olduğumuzu herkes biliyor. Beytullahı da ziyaret etmişiz. Asi ve şaki değiliz. Mısır'dan, çıkışımız aczimizden ve savaşdan korktuğumuz için değil Padişah ve vekiline itaat içindir. Bize Mısır'dan çıkın denildi, biz de karışıklık basılıp da kan dökül-

mesin diye çıktık. Size silâh çekmeği uygun görmedik. Karılarımızı Padişahın namusuna teslim ettik. Sizin ise onlara etmediğiniz kalmadı. Mallarımızı yağma edip namusumuza el uzattınız. Cariyelerimizi evlâdları ile beraber sattınız. Bunlar hangi diyarda olmuş ve nerede işitilmiş iştir Bu ettikleriniz yetmiyormuş gibi şimdi arkamızdan bile asker gönderip bizi Allah'ın topraklarından kovup çıkarmak istersiniz. Çokluğunuz ile bizi korkutuyorsunuz.

(Kemmin fietin kaliletin galebet fieten kesireten)

Kaldı ki, Mısır askerinin şecaatleri ve savaşda maharetleri her diyarda meşhur ve Marufdur. Size gereken Kırım gibi kâfirler eline geçmiş olan toprakları kurtarıp geri almaktır».

Böyle kâh yumuşak kâh sert davranıp biribirini tutmayan yazıları gelince Abdi Paşa sözlerini çürütüp red cevabı vermiştir.

1201 yılı muharreminin üçüncü günü Osmanlı Ordusu Cerre'ye yakın yerde eşkiya savaş durumuna geçince alevi ümerası İsmail Bey ile Hasan beyin takımı ilk önce savaşa girip tabii hasımları olan Muhammediye güruhuna taarruz etti. Harb ateşi tutuştu, her tarafdan tüfekler atılıp kılıçlar çekildi vuruldu. Gayet sert bir savaş oldu. Beri tarafdan Osmanlılar da bir deniz dalgası gibi eşkiya üzerine hücum eyledikleri sırada Abdi Paşanın gösterdiği yüreklilik ve şecaatı iki tarafda söyleyip tasdik etmişlerdir, diye Ceberti tarihinde yazılıdır.

Bu suretle eşkiyadan büyük kayıplar olmuş ise de beri taraftan da İsmail Beyin bir kurşun ağzından girip yanağından çıkmış ve Hasan bey de yanağından kılıç ile yaralanmış ve Adi Paşanın kardeşi oğlu şehid olmuştu. Yine galip ve mağlup layıkıyle mütemeyyiz olmayarak eşkiya takımı Cerce ve Osmanlı askeri de Mısır'a doğru çekilmişti. Bu sırada Abdi Paşanın da bazı eşyası eşkiya tarafından talan edilmiştir.

İsmail Bey bilindiği gibi yaralandığı sırada Perkenceye binip derhal Mısır'a gelerek Kapdan Paşa ile görüşmüştür. Bu ilk görüşmeleri idi, ancak yaralı olduğu için çok duramayıp Kapdan Paşa tarafından hil'at giydirilip kendisini tedavi etmek üzere kölesi defterdar olan Çerkez Ali beyin evine gitmiştir. İsmail bey yaralandığı anda Mısır'a gelip ondan sonra savaşda ne olduğunu bilmiyordu. Ordu bozulmuş diye Mısır içine haber yayılınca Kapdan Paşa bile telaş ederek İskenderiye'deki askerin çağırılması için emir göndermiştir. Hasan bey de yaralı geldi. Ardından Abdi Paşa ve başkaları birbirinin peşi sıra Mısır'a geldiler. Bundan sonra yine eşkiya üzerine hareket lâzım gelmişse de bu savaşda gerek nüfusça, gerek mühimmatça epeyce kayıplar verilmişti. Para sıkıntısı çok artmıştı. Kapdan Paşa Divan edip İsmail beyi Şeyh-ül Beled ve Hasan beyi Emir-ül Hac nasbetti. İkisine de hil'atler giydirdi. Sonra bütün ümera'ya hitaben:

«İsmail beyi hepinizin büyüğü bilin; eşkiya ile savaşa hazır olun; herkes bu yolda malen ve bedenen hizmeti sadakatla yapmalıdır» deyince içlerinden bazısı» «Masrafsız savaş nasıl olur? İnsana, adamları, hizmet edenleri ve haşmet lâzımdır. Bunlar olmayınca savaş olur mu?» deyince Kapdan Paşa:

«Herkes bir günlük yiyeceğini iki güne bölsün. Devleti uğruna fedakârlık etsin» dedi ve bu durumda meclis dağıldı.

Ardından eşkiya güruhu var kuvvetini bazuya verip yığdıkları baha biçilmez malları kendilerine katılan araplara, serseri gezip dolaşan binici ve mağriblilere dağıtıp büyük sayıda asker toplayıp Mısır'a taarruz etmek üzere öncüleri Beni Suveyf'e doğru gelmiş olduğu haber verildi.

Kapdan Paşa derhal kalyoncuları gemilere bindirip Deyr-üttayn bölgesine geçirip metris ve Hendek kazmağa girişti. Birçok toplar getirip tahkimat kuvvetlendirildi. Bu sırada Kapdan Paşa Ümera ve memleket ayânını toplayıp Divan kurdu. İbrahim bey ve Murad bey tarafından gelen yazıyı okudu. Özet olarak sulh yapıp anlaşalım diyorlar ve Abdi Paşanın aldıkları eşyalarını tam olarak geri vereceklerini söylüyorlardı. Abdi Paşa Ceddavi Hasan beye «Bu hususda sen ne dersin?» deyince Hasan bey de «Onlar bizden bu eşyayı nasıl kılıçla aldılarsa, biz de onlardan kılıçla alırız» dedi.

Abdi Paşa «İşte benim de cevabım budur» dedi.

Bundan sonra onlara bir cevap yazılmağa karar verildi: «Eğer maksadları Sulh yapıp aman deyip tövbelerinin kabulü ise onu siz bilirsiniz, şart şudur: İbrahim bey ve Murad Bey buraya gelip Kapdan Paşa tarafından onlar için Padişahdan af edilmelerini istesin, sonra Mısır'dan başka neresini isterlerse kendilerine evlâd ve adamlariyle geçinebilecek surette birer mansab isteyib alsın. Ama sair ümera isterlerse Mısır'a gelip otursunlar ve Osmanlı askeri sayılsınlar. Eğer isterlerse onlara Said bölgesinde birer yer tayin olunup orada otursunlar ve bunun tersine davranışda savaşa hazır olsunlar».

Bu yazı ile Kapdan Paşanın mektupçusu Mehmed efendi o tarafa gidip durumu anlatınca «Mısır'dan çıkmak mes'elesinden mada her ne emirleri varsa bütün şartlara uyarız, ama topraklarımızı terk etmek bize güç gelir. Ve asıl gücümüze giden topraklarımızın düşmanlarımız olan İsmail bey ile Hasan beye terk edilmiş olmasıdır. İşte savaş için ayaklanmamıza sebep de budur. Eğer bu veçhile tövbelerimiz kabul olunmazsa Osmanlı askeri karışmasın bizi yalnız düşmanlarımızla bırakın savaşalım. Eğer onlar galip gelirse imarete hak kazanırlar. Eğer biz kazanırsak emir ve irade sizindir. Dilerseniz affedip mansablarımızı verirsiniz, dilerseniz birer yer gösterirsiniz biz de her surette itaat edip uyarız» diyerek böylece red cevabı verdiler.

Kapdan Paşa Defterdar Ali Beye dedi ki: «Ben onların aklına göre iş görmeğe gelmedim. Belki Padişahın gönlüne göre burayı düzene koymaya geldim. Padişahın emrine itaat ederlerse febiha, eğer itaat etmezlerce veballeri boyunlarına,» dedi. Bu suretle kendilerine tahrirat yazıldı: «Biz af rica eyledik, siz kabul etmediniz. Bundan sonra ya siz, ya biz» diye haber gönderdiler ve Mısır'adoğru harekâta geçtiler. Bu taraftan da karşı tarafa epeyce asker geçirilip Cize'nin dört bir yanına hendek ve metris kazdırılıp tahkimat yapıldı

1200 yılı sonunda Yeğen Mehmed Paşa Mısır valiliğinden azledilip Diyarbakır valisi nasbolundu. Mısır eyaleti de Keki Abdi Paşa'ya tevcih olundu. Buna dair İstanbul'dan yazı gelmiş olup ancak Abdi Paşa belde âdeti gereği alay ile Kaleye çıkmaktan çekinip Kapdan Paşanın yanına girdi. «Bu durumda debdebe ve darat göstermek benim işim değildir. Ya öldürüm yahut düşmandan intikam alırım» deyip bostanlara çıkıp çadırlarda kaldı.

Yeğen Mehmed Paşanın azli sebebini Vasıf tarihi şöyle yazar:

Ümerayı Mısriye yeniden yeniye kesip yükledikleri tekâlif-i şâkke'nin azaltılması Padişahın arzusu olup hattâ daha önce Mısır halkı bu Padişah inayetiyle sevinmişlerken Yeğen Mehmed Paşanın tamaına dair bazı hareketleri görülüp umulanın aksine buna şahid olanlar var olunca arz edilip azli için rapor yazılınca yerine Abdi Paşa tayin olunmuştur.

Lâkin bazı Mısır tarihlerine göre azline sebeb Kapdan Paşadır.

Bundan sonra dalga dalga karşı tarafa asker geçirildi. Ancak yiyecek sıkıntısı başlamışdı. Halk açlık çekiyordu. Hazine de sıkıntı içinde idi. Oradan da yardım edilmediği için tüccara bazı vergiler koymağa mecburiyet hasıl oldu. Bir taraftan da İsmail bey tüccarları bazı isteklerde bulunarak bıktırdığı için onlar da epeyce sıkılmış ve halk, ümeranın baskısından kurtulup biraz nefes almışken yine böyle teklifler yapılmağa başladığından ürkmeğe başlamıştır.

Beri tarafdan da Ruslar İskenderiye'de oturan konsolosları aracılığı ile ümerayı aldatıp ortalığı karıştırmakdan geri durmazdı. Hattâ İbrahim beyle gizli haberleşmesine ait bazı yazılar ele geçmiştir. Halbuki bu misillü sebeplerden dolayı bu sırada Rusya seferi açılmak üzere olup bu suretle Kapdan Paşanın geri dönmesi gerekiyordu. Mısır böyle karışık durumda bırakılıp gidilse eski halinden beter bir sonuca varacağı düşüncesiyle zihinler kurcalanırdı.

Hattâ İstanbul'da, işin bu inceliği görüşülerek Kapdan Paşanın geri dönmesi lâzım geldiği halde Mısır'ın durumuna vakıf kuvvetli ve muktedir bir vezirin Mısır yakınlarında bulunmasiyle o bölgenin takviyesi lâzımdır, diye Mısır'a yakın bölgede Sayda eyaleti 1201 yılı Muharreminde Cezar Ahmed Paşaya ve Şam eyaleti ile İmaret-i Hac Merhum Hacı

Ali Paşa zade Battal Hüseyin Paşa'ya ve Halep eyaleti Mirmiranın Şecilerinden İbrail muhafızı Osman Paşa'ya, Maraş eyaleti Adana nizamına memur olan Zulkadir zade Ömer Paşa'ya ve Karahisar-i Sahip Sancağı Azmzade Vezir Yusuf Paşaya tevcih olundu. Trablus Şam eyaletiyle Cerde Başbuğluğu da Hicaz bölgesini tanıyan Mirmirandan İbrahim Paşa'ya ihale olunmuştur.

Her ne hal ise hazırlıklar yapılıp Cize tarafınca büyük sayıda asker gönderildi. Kapdan Paşa da beraber geçdi. Gerek İsmail bey ve gerek Hasan bey ve başka ümera da dalga dalga düşmana karşı koymaya hareket ettiler Eşkiya da yaklaşıp ehramlara doğru yayıldılar. Tam bu sırada saferin on birinci günü hacılar pek fena durumda Mısır'a geldiler. Şöyle ki: Aşağıda anlatılacağı gibi Hac kafilesini arablar vurup çoğunu öldürüp mallarını ve eşyalarını yağma etmişler ve Mahmel'i ele geçirmişlerdi. Mısır Hacıları böyle çıplak ve perişan halde Mısır'a geldiler. Ertesi günü Emir-ül Hac de bu durumda Mısır'a geldi. O gece Saferin 13 üncü gecesidir. Bu tarafda Emir-ül Hac gailesiyle iştigal olunduğunu Eşkiya güruhu fırsat bilip sabaha karşı Cize'ye gece baskını yaptılar.

Kapdan Paşa gerçi o gün Emir-ül Hac'cı istikbale gitmişti. Ancak hiç durmayıp otağına gelmiş ve Metrislerde bulunan askerler de uyarılıp tetikde bulunduruluyordu. Bu durumda güneş doğuncaya kadar gülle yağdırıp eşkiya güruhu bozguna uğrayıp kaçtılar. O gün bir kez daha taarruz ettiler Yapılan savaşda eşkiya yine bozulunca ertesi gün yük ve ağırlığını kaldırıp yukarı doğru çekilmeye mecbur oldular. Bir mikdarı gelip aman dileyerek bu tarafa katıldılar. 6.000 asker takibe memur oldu. Eşkiyanın büsbütün Mısır'dan çıkarılması çaresinin aranmasına başlanıldı.

Bu kez İbrahim Bey ve Murad bey tarafından aman dileği ile adam gelip Said içlerinde kendilerine yer verilmesini istediler. Dedikleri yapıldı. İstedikleri yerde oturmalarına şu şartlarla izin veriliyordu. Başlarından kalabalığı dağıtacaklar. Küçük topluluklar halinde oturacaklardı. Geri kalan asker ve ümera Mısır'a geleceklerdi. Bu şartlar koşulmuşdu, onlar işe birbirlerinden ayrılmayarak eskisi gibi isyan etmekde ısrar ile Beni Süveyf nahiyesinde karar kıldılar. Maiyetlerinde bulunan bazı araplar da onlardan ayrılarak kuvvetleri çok azaldı.

İstanbul'da bir süredir gelmeyen Mısır haberleri halkın düşüncesini ızdırap ve heyecan içinde bırakmıştı. Bu haberlerin ulaşması herkesi telâş ve ızdırapdan kurtardı. Bu sırada Mısır Hacılarının anlatılan perişanlıkları da Cezar Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a yazılmış olup bu durumun ayrıntıları şöyledir:

Haremeyn-iş Şerifeyn arasında yerleşmiş olan arapların Mısır'dan mutad sürreleri birkaç yıldanberi tamaa mebni verilmediğinden Mısır Mir-i

Hac'cı her yıl geçip giderken büyük zahmetlere uğrardı, hatta bir iki defa Medine-i Münevvereye uğramadan bilinmeyen yerlerden Mısır'a gelmişlerdir. Bu yıl da ne hal ise Mekkei Mükerreme'ye geldiklerinde ihtiyatlı davranıp doğu yolundan Şam Hacılarına takılarak geri dönmeleri tenbih edilmişken dinlemeyip kötü bir yoldan gidip Medine-i Münevvere'ye üç konak kala fırsat kollayan arablar sağdan soldan çıkıp geriden gelen sürrelerini istemişler ve giderek savaşa girişmeleriyle arabların çokluğu Mir-i haccın kudretsizliği ile arablar galip geldi.

Liva ve Mısır Mahmeli ele geçirildi. Hacıları da talan ettikleri için Mısır Hacıları bu durumda Hedine'ye gelince Cezar Ahmed Paşa adam tayin edip Liva ve Mahmeli kurtardı. Ve Mir-i Hac'cı Mısır'a teslim etti ise de Mısır Hacıları bu kazaya uğradıkdan sonra Medine'den bir adım ileri gitmeye güçleri kalmadığını ve Mısır Mir-i Haccı da bundan sonra Hac emirliğini idare edemiyeceğini bildirdi. Ardından Cezar Paşa tarafından zaruri levazım eşyaları verilip Biyar-ül Ganem adlı yere kadar sahip çıkdılar. Hayvan ve insan çokdu, bu sebepden yiyecek ve içecekde azalma görüldü. Mısır Hacıları bu menzilde ayrılmayı istiyorlardı. Mısır Yeniçeri ocağından Yusuf ağa adlı kimseyi büyük sayıda askerle Mısır hacılar kafilesine Serdar tayin edip lâzım gelen Mühimmat ve zahirelerini yanlarına verip Mısır'a göndermiştir.

Cezar Ahmed Paşa bu defa İstanbul'a gönderdiği yazıda böyle yazıyordu. Ancak birkaç gün geçip de Kapdan Paşa'nın Mısır'dan gelen yazısında da Mısır Hacılarının uğradığı hasar'a Şam valisinin göz yummasının sebeb olduğu yazılıp bildirilmiştir. Burasını Allah bilir. Biz yine konuya gelelim.

Eşkiyanın büsbütün yok edilmeleri amaciyle hazırlıklara girişildi. Ancak para sıkıntısından dolayı epeyce sıkıntılar çekildi. Şuradan buradan akça bulmak için en küçük vesileler aranırdı. Hattâ Yeğen Mehmed Paşa da zimmetine geçen paradan dolayı epeyce sıkıştırılmıştır.

Şöyle ki: Azlinden sonra hesabı görülüp de zimmetinde 1225 kese akça borcu çıkınca kendisinden bu para istendi, anlatıldığı gibi ümera da geri kalan aidatla bekayanın buna mahsup olunmasını istemişti. Kapdan Paşa kabul etmeyip «kimde alacağı varsa varsın alsın, bana para lâzımdır. Şimdi ben böyle para sıkıntısı içinde Miri'nin alacağından geçmem,» deyince Mehmed Paşa çaresiz bu para için sened yazıp Reşid'e yola çıktı. Lâkin Reşid'e varınca yine para için sıkıştırıldı. Bütün giyeceği ve levazımatı sattırıldı. Halbuki Kapdan Paşa Mısır'a geldiği günden o güne kadar gelmesinde Mehmed Paşa'nın pek çok kolaylık gösterdiği görülmüştür. Şöyle ki:

Ümeraya işi bildirip ulema ve şeyhleri korkutup «Sakın savaşa girmeye kalkıp da memleketin harab olmasına sebeb olmayasınız. Zira tah-

kik elyedim, Kapdan Paşanın maiyetinde filân cins askerden şu kadar bin ve filân türlü askerden şu kadar bin emrine verilmiş olup takım takım ve dalga dalga akıp gelmekte. Yine Şam tarafından bile sayısız asker tayin olunup 80.000 öküz, yüz bin manda ile toplar getirilmekte imiş. Topların içinde elli öküzle çekilir büyük toplar varmış» gibi uydurmalarla içlerine korku bırakıp bir tarafdan adalet ve emniyet sözleriyle kalblerini kazanıp işi pek ziyade kolaylaştırmıştı.

«Bu kadar uğraştığı bilinmeyip hakkında bunca hakarete geçilmesi lâyık değildi. Kapdan Paşaya da yakışmazdı.» diye Ceberti tarihinde yazılıdır. Ancak Mehmed Paşanın bu uğraşması görevindendi. Hazine borcu ise beyt-ül mâl hakkı olmakla bunun taleb edilmesine pek de kabahat denilemez fakat, onun da kendine geçen alacağının büyük kısmı beylerin zimmetinde kalıyordu. Onlar da isyan ettiklerine göre borcunun İbrahim bey zimmetinde olan alacağına karşılık mahsubunu istemesinde Mehmed Paşa haklı idi. Bunun için Devletin kendisine müsaadesi lâzım gelirse de mâli sıkıntılardan mı, yoksa başka sebeblerden dolayı mı, her nasılsa Kapdan Paşa tarafından ziyade sıkıştırılarak hakkında lâyık olmayacak muameleler yapılmıştır.

Bu esnada Mısır halkı verginin çokluğundan şikâyetle Şeyh Arusu Kapdan Paşaya göndererek hallerini anlatmak istediler. «Ümera, zamanında, parasız halkın eşyasını alıp talan eder soyardı. Elhamd-ülillâh sayenizde bu zulümler Mısır'dan kalkdı. Bu durumda vergi artışının neye dayandığını bilemiyoruz» deyince Kapdan Paşa; «Ben sizin beldenizin âdet ve usulünü bilmem! Bunun için meşveret edelim» diye bir meşveret meclisi kurup verilen karara göre zahire ve yiyeceğe narh verilip ihtikâr yapılması engellendi.

Bundan sonra Osmanlı askeri takım takım batıya doğru geçmeğe başlayıp en evvel geçen Defterdar Ali Bey'di. Ağırlığı ve yükü ile geçip başka ümera da zamanı geldikçe onun peşinden gitmişlerdir.

Kapdan Paşa Abdi Paşayı düşman üzerine gitmeye memur edip maiyetine kalyoncular neferatı ile Kethüdası İsmail ağayı ve Mısır askeri ile itaatte bulunan ümera'yı tayin edip gerekli top ve mühimmatlarını ikmâl ettikden başka savaş sırasında faidesi görülen çark-ı felek inşasını da uygun görüp az zamanda onu da tamamlayıp Abdi Paşa'ya kullanmasını tenbih etmiştir.

Bu çark-ı felek bazı Mısır tarihlerinde anlatıldığı üzere bir nevi ahşap metrisden ibarettir. Parça parça makaslar üzerine uzatılan ahşapdan yapılmıştır. Süvari hücumuna engel olmak üzere uçlarında sivri süngüleri vardır ve aralarına toplar konur. Kapladığı yer de 450 arşın kadar olup yuvarlak ve dört köşe, muhtelif durumda yerleşdirilip içinde asker korunup sığınır. O vakitler süvari hücumundan korunmak için bu çark-ı

felek kullanılırdı. Çünkü Mısır atlısı yer yüzünde en iyi süvari olmakla bunun kullanılması lâzım geliyordu. Aşağıda anlatılacağı gibi faydası da görülmüştür. Ama zamanımızda olan muharebelerde bunun faydası olmayıp şimdi çark-ı felek askerlerden teşkil olunan bir nevi manevradır.

Osmanlı askeri böylece Mısır'dan çıkıp Cerce'ye varınca asiler keşf olundu. 1201 yılı Rebi-ül ahırının 28 nci günü topladıkları ev başı insanları savaşa teşvik ve karşı koymaya başlamalariyle iki taraf askeri savaşa kalkıp ilk önce Osmanlı askeri çarhacıları geri çekilme kaidesi üzerine bozgun gösterisi yaptıklarında eşkiya buna mağrur olarak ziyade askerin üzerine hücum ettiler. Çark-ı Felek yanında ellerinde fitil bekleyen Osmanlı askeri birden bire ateş etmeleriyle eşkiya güruhu birbirinden ayrılıp perişan oldular.

Bel kemiği olan Lâçin beyle sabık ağa Ali Ağa ve 300 kadar asinin leşleri meydanda kaldıkdan başka onlara katılan arapların çoğu ölmüş ve özellikle Osmanlı askerinin çarhacılarının çevirip sıkışdıran fırkasının her tarafdan sarmasiyle aman dileyip Osmanlı ordusuna katılmışlardır. Bu savaşta Osmanlı askerinin kumandanlarından yalnız Ali bey ayağından yaralanmış ve Zülfikâr kâşif birkaç yara ile ölmüşdür.

Vasıf tarihinde bu savaş böylece yazılı olup ancak bazı Mısır tarihlerinde şöyle yazılıdır:

Eşkiya iki kez süvariyi bozup çark-ı felek üzerine taarruz edince Lâçin bey çark-ı felek yanında katlolunmuş ve Henâdi araplarının çoğu ölüp bir çoğu da esir olmuştur. Osmanlı ordusunda bulunanlardan da Zülfikâr ağa ve ocaklıdan bir cemaat öldürülmüştür. Bu savaş altı saat uzayarak kanlı bir büyük savaş olup her iki tarafdan hesapsız insan telef olmuştur.

Her ne hal ise eşkiya takımı münbezim olup yanlarından ve ardlarından takip edildiler. Asna iskelesine ve oradan da Asuvan'a firar ettiklerinde Osmanlı askeri arkalarını boşlamayıp takib etmeleri ile eşkiya güruhu uçamayan kanadı kırık kuş gibi tekrar hareketle zarar vermek için Osmanlı askeri üzerine gelmeği tasarladıkları öğrenildi. Derhal Kapdan Paşanın Kethüdası İsmail Ağa bütün maiyeti kalyoncularla nehir yolu kapayan düşman üzerine yürüyüp nehri geçerek zarar verip engel olmak kaydında olan asileri top ve tüfekle vurdular çoğu öldü. Nehri geçmek için topladıkları kayıkları batırıp kırmışlardır.

Bu sırada Murad bey eğersiz ve yularsız bir ata binip havadarı olan İbrahim beye kafadar olarak beş altıyüz kadar kılıç artığı ile İbrim ve Karalar tarafına firar etmişlerdir. Bunun üzerine artık eşkiya tekrar toplanıp da geri dönmeleri hayâl gibi görünürse de henüz hayatta olmaları nedeniyle ihtiyata reayetle bölgelerinde bulunan Asuvar kalesinin ele geçirilip cesur ve şeci bir mikdar askerle elde bulundurulması lâzımdı bu-

na da bir şahsın tayini lâzım geldiğinden Mısır ümerasının seçilerinden Emir-ül Hac Ceddavi Hasan beyin bu hizmete tayinini askerin başında bulunanlar münasip gördüklerini ve bundan sonra Allah'ın bildiği ile korkulacak bir şey kalmayıp geri kalan askerin geri çekilmesini Kapdan Paşa'ya yazıp bildirdiler.

İşin böyle oluşu Kapdan Paşa tarafından öğrenilince dediklerini uygup görüp askeri sınıfdan 1600 nefer Mir-i Ceddavi maiyetine verilip masraflarına ve maaşına yardımı olsun diye o taraf bölgesi olan Cerce beyliği de Ceddavi'ye verildi. Bugün Cerce beyi olan Kasım beye başka bir yer verilerek bu yılın uğurlu bir gününde Mısır Emir-ül Hacılığı Rıdvan beye verildi.

Kapdan Paşa tarafından Ruesa-yı askeriyeye işaret olundukdan sonra Allah'ın yardımiyle asilerin yok oldukları belirince gururlandıkları ümerâ ve kâşiflerin bazıları aman dileyip devletin askerine katıldılar. Bazıları da kılıçdan geçirildiği için geri kalan kılıç artığı eşkiyanın sayısı ancak beş altı yüz'e varıp gezip dolaştıkları yerlerde yiyecek ve hayvan yemi gayet az olduğu için karın ağrılarına tutulup rahat edemeden açlıkdan kurtulmak için hatalarını itiraf edenleri Ceddavi Hasan beye sığınıp adamı olacakları belli olduğunu Kapdan Paşa İstanbul'a yazınca memnuniyet uyandırmıştır.

Ceberti tarihinde yazıldığı gibi Recebin 11 inde Abdi Paşa ve İsmail Bey ve Defterdar Ali Bey ve başka Mısır ümerası gelip Mısır'ı muhafaza için Ceddavi Hasan Bey Kana'da İsmail Bey topraklarından Osman bey ile Selim Bey Asena da Çerkez Ali Bey Armenet de ve Hasan bey topraklarından Osman Beyle Şahin Bey ve başka ümera da böyle dağılıp birer beldede kalmışlardır.

Abdi Paşa ile İsmail Bey ocaktan bir birlik ile bir mikdar asker bırakılmasını emretmişlerdi. Ancak biz Mısır'a gidip de kendimize bir çeki düzen vermedikçe kalamayız diye çekinmişlerdir.

Sonra eşkiya güruhu yine toplanıp Asena'ya gelince Hasan bey geri çekilip Cerce'ye kadar geldikleri haber alındı. Bunun için Meşveret Meclisi kurulup yine üzerlerine ordu sevk olunmak üzere Şaban ayında hazırlığa girişilmişse de Kaptan Paşa ile ümera beyninde ihtilâf çıkınca İbrahim ve Murad beyler takımına bazı yerler tahsis olunarak ve rehinler alınarak işin sulha bağlanmasına karar verildi. Bu suretle kendilerine yazı gönderildi. Birkaç defa mektuplaşmadan sonra, İbrahim bey bazı ümera'yı rehin alarak Mısır'a gönderip ancak «verilen yerler bize yetmez Hilvan'ı da katsınlar» diye dilekde bulundular. Bu sırada Rus seferi çıktı. Kapdan Paşanın Osmanlı denizlerine geri gelmesi lâzımdı. Çaresiz işin nasıl olursa olsun bitirilmesi lâzım gelerek kendilerine izin verildi.

Lâkin bu sırada mâlî sıkıntı son derecede idi. Mısır hazinesinin toplanıp hazırlanıp İstanbul'a gönderilmesi zaman icabı idi. Daha önce Kapdan Paşanın kaldırdığı tekâlif ve resimler İsmail beyin hatırlatması ve işaretiyle yine kararlaştırıldı. Böylece halkın Kapdan Paşa hakkındaki meyli ve bağlılığı değişti. Zilhicce ayında Hasan Paşanın geri dönüşü belli olunca İsmail beye bir hayli top ve humbara ve başka silâhlar teslim ve Mısır'da oturmak üzere maiyetine 1500 kadar asker tayin ettikten sonra bu ayın 4 ncü günü divan kurup İstanbul'dan gelen evâmir-i aliyyeyi okuttu. Yazılarda Hasan paşanın İstanbul'a çağrılması ve Rusların Osmanlı topraklarına göz dikmesi yazılıydı. İbrahim beyle Murad Bey affolunup İbrahim bey Kana'da Murad bey Asena'da oturup Mısır'a gelmeyeceklerdi.

Bundan sonra Kapdan Paşa Miri bekayayı tahsil için kethüdası olan Trablus'lu İsmail ağayı Mısır'da bırakıp İbrahim ve Murad beyler tarafından rehin olarak gönderilmiş olan Abdurahman, Osman ve Hüseyin beyleri yanına alıp Zilhiccenin 23 üncü günü Mısır'dan hareketle İstanbul'a geri dönüp yola çıkmıştır.

Bu suretle Kapdan Paşa Mısır'ı yine eski halinde bırakmış olup fakat İbrahim beyle Murad yerine İsmail ile Hasan geçmişlerdir. Bunun üzerine Mısır tarih yazarları Kapdan Paşa'ya tariz yollu Kapdan Paşanın Mısır'a gelip gitmesinden halk bir fayda görmediği gibi karşı gelen de kaldırılamadı. Belki daha önce yapılan zulmü kaldırmıştı. İsmail beyin işaretiyle yine yürürlüğe girmiş olmasiyle önce ümeranın Osmanlı Devletince duyulur diye hırsızlık gibi korkarak ve çekinerek zulümle aldıkları parayı böyle karar verildi ve zulmü kaldırmak için diyerek serbestçe alınır oldu. Böylece Hasan Paşa hakkında olan iyi düşünceleri değişti.

Eğer Hasan Paşa Mısır'a gelmezden önce İskenderiye'de veya Reşid'de vefat etmiş olaydı, bu diyar halkı gam ve kederlerinden helâk olurdu. Onun kabrine kubbe yapıp ziyaretgâh edinirlerdi, diye yazarlar. Lâkin o vaktin haline nazaran ahalinin istediği gibi bütün bütün bu tekâlifden kurtulmak için Mısır'ın nizamı kabil değildi, fakat mümkün olduğu kadar ıslahı lâzım gelerek bu da eksik bırakılmış ve bir nizamın noksanı ise zarar ve ziyanla sonuçlandığı tecrübe ile görülmüştür.

Ancak bunda Kapdan Paşanın kusuru yoktur. Zaman darlığı ve parasızlıkdan zaruretle ortaya çıkmış bir durum olduğu bellidir. Ama bu hizmeti hükûmet için büyük fayda sağlamıştır. Mısır'ı yeniden Osmanlı Devletine kazandırmış bu kere 24 bin kese mirî malı tahsil etmekle sefer masraflarına yardımcı olmuştur.

ADANA BÖLGESİNİN DURUMU

Yukarıda anlatıldığı gibi Mısır'da kölemenlerle uğraşılırken Adana bölgesinde de bir gaile çıkmıştı. Şöyle ki: Adana eyaletinde Rışvan aşi-

reti kol kol olup her biri bir yeri ele geçirmişti. Ara sıra isyan için toplanıp Hac yolunu kapatıyorlardı. Kâh lutufla kâh okşayarak yatıştırılırlar bazen de birbiri üzerine saldırılarak iki başlı iş görülmüş olurdu.

Açıklandığı gibi Osmanlı Devleti Mısır'daki karışıklığın kaldırılmasiyle uğraşırken Adana eyaleti içinde Hac yolunda bulunan Payas kazasında herkese kafa tutan Küçük Ali oğlu Halil Bey isyan etmiş olduğundan idam ve izalesiyle Hac yolunun temizlenip açılması hususuna gidildi. 1200 yılı ortasında Haleb Valisi Mustafa Paşa memur ve maiyetine o bölge ümerasından Dalyan oğlu Beylanlı Abdurrahman Paşa ve Aziz beyi Ağa ve Adana mütesellimi Abdullah Ağa ve başkaları tayin edilerek Rışvan aşireti dağıtılmış ise de sığındıkları yerler sarp olduğundan üzerlerine varılamayıp her tarafdan kuşadılıp sıkıştırmağa girişildi. Kıyıları abluka etmek üzere Deniz ümerası içinde yaradılışında cesur, deniz bilgisiyle ün salmış olan Daman Kapdan birkaç gemi ile o tarafa gönderilmiş ve Adana tarafından hareket etmek üzere Azm zade vezir Yusuf Paşa memur edilip tayin kılınmıştı.

Kısaca Mısır gailesi arasında bu da başlı başına bir mes'ele olmuş ve zihinleri kurcalamıştı. Hattâ bildirildiği gibi bu ortamda Cidde Valisi Mehmed Paşa vefat etmişti. Yerine bir uygun kimse düşünülmüş, Azm zadelerden birinin nasbı görüşülmüşse de Azm zadelerin o bölgede sözü geçen ve şöhretleri galip olduğundan şayed Cezar Ahmed Paşanın rehin ve kızgınlığına sebeb olur, diye gaileden uzak bir zatın tayini lâzım geliyordu. O bölgede Mustafa Paşadan başka uygunu olmayıp o da açıklandığı gibi Payas üzerine görev almıştı. O tarafdan kaldırılırsa zamanla maiyetine topladığı askerin dağılması ve şiddet göstermeleri tereddüt ve kuşku yaratıyordu. Devlet erkânı bu yolda, üzüntüyle ne yapacağız derken bir süredir Bolu'da oturan ve devlet ricali arasında adını duyurup ün salmış olan Ahmed Ağa ittifakla âlemin gailesinden usanarak:

BEYİT

Olayım kayıddan Azade diyen kayda düşer
Deliden uslu haber nale-i zencir verir

Anlamından habersiz azadelik alemine nakl ve göçmek arzusu ile geri kalan ömrünü Mekke ve Medine'de geçirmek davasına düşüp bunu elde etmek için İstanbul'a geldi. Ve Sürre Eminliğine talib oldu.

Bu tarihlerde Sürre emanetine böyle kendiliğinden akça harcayacak kimseler aranıyordu. Birkaç gün önce Sürre emaneti Zıhnalı Hasan ağaya tevcih olunmuştu. Bu kendisine anlatılınca bilhassa hicaza gitmeği tasarlamış bulunduğundan bu kesin niyetinden vazgeçmeyeceğini bildirince kendisine Cidde eyaletinin tevcihi hususu vükelâ arasında karar-

laştırılıp hemen ardından Bab-ı âliye çağrılıp Cidde eyaleti teklif olununca caize ve aidat gibi şeyler olmadan kabul edebileceğini arz ve ifade edince hemen böylece kendisine vezaret rütbesiyle Cidde eyaleti tevcih olundu.

Aldatıcı dünya düğününde ötedenberi mevki hırsı ve isteği olanlara naz eder naz etmez çekingen duranlara gölge gibi yalvarışla peşinden gittiği bu olayla da görülür.

Fakir müellif tarafından:

Huban bivefâ gibi Dehr desisebaz
Naz ehline niyaz ider ehli niyaza naz

Bu suretle Ahmed Paşanın Mısır yolu ile Cidde'ye azimeti anlatıldığı gibi Gazi Hasan Paşanın Mısır ümerası üzerine hareketi günlerine tesadüf etmesiyle savaş gailesi ile uğraşarak güç hâl ile Cidde'ye varmıştı. Çok geçmeden dünya gailesinden geçip dar-ı bekaya göçmüş olduğu haberi 1201 yılı recebi başlangıcında İstanbul'a geldi. Böylece Cidde eyaleti İçel mutasarrıfı İzzet Mehmed Paşa'ya tevcih buyruldu.

Biz yine konuya gelelim: Anlatıldığı gibi her tarafdan Küçük Ali oğlunun üzerine taarruza geçildi. Herkesden önce Daltabanzade dağ yolundan yetişip azıcık bir muharebeden sonra Rişvanlı Halil bey firar edip Karbeyaz adlı yerde kaldı. Daltaban oğlu bu kaleyi ele geçirip Halil beyin sığındığı kuleyi yakarak yukarıya bildirdi. Halep valisinin şimdilik Payas'da kalması münasip olacağını ve kendisi Halil beyi takibettiğini ve bulduğu yerde cezasını vereceğini yazıp bildirdi.

Bu hizmeti iyi kabul gördü. Sadrıâzam tarafından kendisine Samur kürk gönderilmiş ve Halep Valisine de yine samur kürk ile bu gaile kalkıncaya kadar Payas'da oturup o bölgeyi düzene koyup uğraşması babında emr-i âli göndermiş ve Daltaban zadenin de tıpkı yazdığı gibi hareket ve gemilerin geriye dönmesi ferman olunmuştu. Payas Kurt Kulağı, Azir ve sair korkunç ve tehlikeli olan yerlerin bundan sonra muhafazası gerekiyordu.

Bundan önce şecaat ve cesaretine karşılık kendisine mirmiranlık tevcih buyrulmuş olan Uzun İbrahim Paşa, adı geçen yerlerden hasıl olan vakıf malı ve başka tayinattan vaktinde ve zamanında sahiplerine ödeyip vermek şartıyle o bölgeye muhafız tayin edilmişti.

Bu sırada Şam Valisi Cezar Ahmed Paşa tarafından işlerini görmek için İstanbul'a gelmiş olan Çukadar o bölgeden geçtiğinde soruşdurup Payas'da olan askerin perişan olduğunu ve Küçük Ali oğlunun yine gelip eskiden olduğu gibi Payas'da oturduğunu haber verince derhal geriye gelen gemilerin yine o bölge kıyılarına gönderilmesi irade buyruldu. Karaman Valisi vezir Timur Paşa ve başka görevliler ile Payas'a varıp Halil Beyi ele geçirmek ve müslüman Hacıları selâmete çıkarmak için memur

olup bunun için de Sadrıazam tarafından kendisine 4.000 fındık altını gönderildi. Ancak bundan sonra o taraftan gelen yazı ile gelen haberlerin bazısı çukadarın verdiği haberleri yalanlıyor, bazısı da doğru çıkıyordu.

Şöyle ki: Halil Bey ve Daltaban oğlu arasında aslında akrabalık olduğundan Payas'dan firarını boşuna düşünce ile rüesa-yı asker Daltaban oğlunun dediğini yapdıklarından ve bir defa Daltaban oğluna Kilis'den zahiresi gelirken Halil beyin pusuda olan adamları alıp ele geçirince Daltaban oğlu düşmana gizlice yardım ediyor haberi yayılmıştı. Olmuş veya olmamış, böyle dedikodu yaygın hale gelince İstanbul'dan gelmesini bekliyoruz cevabının geciktirilmesi Daltaban oğlunu kuşkuya düşürüp eşkiya âdeti üzere sormadan Kilis bölgesine çekilmişti. Bu hareketi başka görevli olanlara da sirayet etti. Bunlardan Beylanlı Abdurrahman Paşa askerini gemilere koyup kaçmıştı.

Bunlar Halep Valisi tarafından öğrenilince iadeleri için adamlar göndererek yapmayacağım, etmiyeceğim dediyse de sonuç vermemişti. Çaresiz mevcud adamlariyle Payas kasabasını idare yeri yapmış, bütün işlerini bu kazadan görür olmuştu. Çünkü bu vezirin başında yüz bayraktan fazla muvazzaf asker olup aslında zahire toplanmasıyle olurdu. Bu kere onların bu asker topluluğundan çekilip gitmeleri zahirece sıkıntı yarattı ve askerin maneviyatı bozuldu. Artık bu sebeple o bölgede durulamıyacağı anlaşılınca Hacı Mustafa Paşa derhal Azır beyi olan İmam ağayı 300 piyade ile Payas'ı Muhafaza'ya tayin etti ve lâzım gelen altı bin kuruş ulufelerini peşin ödeyip teslim etti.

Hacıları istikbal için Adana'ya yola çıktığı tahakkuk edince Timur Paşaya gönderilen para geri alınıp Hacı Mustafa Paşa'ya verilmesi ve buna ilâveten bir adet samur kürk gönderilmesi uygun görüldü. Bunun için hemen ardından Tatar çıkarılıp o bölgenin tasfiyesi, temizliği ve hacıların selâmetle geçmeleri hususu ona havale edildi. Daha önce Uzun İbrahim için tasarlanan Azır, Kurdkulağı ve Payas muhafazası bugün Adana müteselimi olan Abdullah beye mirmiran rütbesiyle tevcih olundu.

Daltaban oğlu ve Abdurrahman Paşa, sabıkalı adamlar oldukları için Küçük Ali oğlunun gailesi kalktığı halde nöbetin kendilerine geleceğini düşünüp biri karadan biri denizden vilâyetlerine gidip canlarını kurtarmaya bakmışlardır, diye Vasıf tarihinde yazılıdır.

Hakikat halde bu gibi fenalıklar askerin disiplinsizliğinden ve tutumun uygun olmayışından doğan durumlardır. Çünkü devlet işini iyi sonuçlandırmak için ceza ve mükâfatı öncelikle uygulamalıdır.

Bunların hangisinde kusur işlenirse türlü zararlarla sonuçlanacağı besbellidir. Ancak her hususda kin ve kendini kurtarmak bir tarafa itilirse işin muhakemesine gereği gibi dikkat edilmelidir ki, haksız yere

gadırlık olmasın böylece herkese emniyet gelsin. Eğer bunun üzerine de başkaldıran olursa yaptığı işde kendisi kötü kişi olacağından onu hak gözeden bir mahkemenin cezalandıracağından şüphe yokdur. Ama emniyet olmazsa canını kurtarmak için insan pek çok fenalıklar yapabilir.

Bundan sonra anlatıldığı gibi o bölgenin muhafazasına memur olan Adana mütesellimi adı geçen Abdullah Paşa ile Adana halkı arasında gelişen kavga ve mücadele ölümle sonuçlandı. Her iki tarafdan birkaç nefer adam telef olduḳdan başka Abdullah Paşa takımı dükkânları yağma ve talan, fıkaraya ve zuafaya zarar vereceklerinden Adana ahalisi arz ve mahzarlarla şikâyet etmek üzere Adana müftüsünü birkaç nefer kimse ile İstanbul'a götürdüler. Abdullah Paşanın rütbesi kaldırılarak Magosa kalesine sürülüp Adana eyaleti Yusuf Paşa'ya tevcih olundu.

Halkın davası Abdullah Paşanın Adana'da bırakacağı vekili ile şer'an görülmesi ferman kılınmıştı. Ancak Abdullah Paşa sürgün yerine gitmekden vazgeçmişti. Bu tutumunda ise bir isyan hareketi hissolunuyordu. Bu haliyle bırakılsa karışıklık çıkar diye Yusuf Paşa Abdullah Paşa'yı ve havadarlarından Çopur oğlu Mehmed Ağayı hemen öldürüp kesik başlarını İstanbul'a gönderdi.

Bu durumda Adana bölgesinin işlerini düzene koymakla uğraşılırken Rusya seferi çıktı. O bölge askerleri Rumeli yakasına geçirilmek lâzım gelerek o bölge bütün bütün boş kaldı. Eşkiya meydana çıkıp reaya ve halkı soyup talan edecekleri sırada Küçük Ali Oğlu Halil Bey Hacıları emin olarak selâmete çıkarmak üzere kusurunun affını isteyince kendisine mirlivalık ve sonra da mirmiranlık tevcihiyle yola getirilmesi lâzım gelmiştir.

1202 YILI OLAYLARINDAN GERİ KALANLAR

1202 yılının başlangıcı sonbahara tesadüf eder. Muharremin ikinci günü Sultan Abdulhamid Han hazretleri boğaziçinden Topkapı Sarayı'na geçer. Gerçekde sefer kuşkusu düşünceleri sarmakda idi. Tam bu sırada koleradan pek çok kimse ölüyordu. İlk önce cennetmekân Sultan Mustafa Han Kerimesi Hatice Sultan Anadolu Valisi Seyid Ahmet Paşa'ya namzed kılındığı için (elhayr-ı lâ yuahır) deyimi gereği Muharremin 10 ncu günü nikâh kıyılarak 16 ncı çarşamba günü alay cihazı tertiplenip ertesi günü Sultan hazretleri alay ile Saray-ı Humayundan alınıp kendi sarayına ısal olunmuşdur.

Muharremin 18 inci günü ruus imtihanı açılıp Telhisde olan (elfennis sânî ilm-ül beyan) terkibinden ders gösterilerek hak kazananlara ruus diploması verilmişdir. Bir Fransız mimarı vasıtasiyle tersanede ele alınıp yapılan 59 zira bir kalyon bu esnada tamamlanarak Mukaddeme-i Zafer adı verilmişdir. Üçüncü kez Defterdar olan Hasan Efendi Safer ayının 12 nci günü azl ile yerine Tersane Emini Ahmed Nazif Efendi Defterdar oldu. Osmanlı Devletinin aslında masrafı iradına galipken bu sırada aşırı derecede ortaya çıkan zaruri masraflara karşılık olmak üzere eski eshamdan başka mukataattan binde yüzelli ve eski olmayanlardan binde yüz kuruş alınıp faydalanmaya karar verildi. Tersane Emaneti zenginlerden Kasabbaşı Hacı İsmail Ağa'ya ek görev tevcih edildi. Nazif Efendi şunun bunun yanında paranın az, masrafın çokluğundan bahisle bu işi yapamayacağını söyleyince selefi Koca Hasan Efendi, kaç defadır defterdar oldu ve pek sıkıntılı zamanlarda bulundu, böyle boşuna şikâyet ve manâsız sözlerle devletin şanını düşürerek ve kendi ağırlığını sarsacak işler yapmadı, olmayacak şeylere engel olmadı, diye Nazif Efendi'nin toplantı ve meclislerde sözü edilirdi. Nazif Efendi de Hasan Efendi'yi suçlayıp defterdarlığında yapılan tevcihat hazine zararınadır diye hepsinin kaldırılmasını telhis ve hat-tı Humayun çıkarttı. Halbuki bu tevcihler ise işi gücü olmayan bazı çaresiz kalmış tekaütlerle, düşkünlere Padişahın sadakası olmak üzere tahsis edilmiş ufak tefek maaşlardı.

Rebi-ül ahırın 12 inci günü Reis'ülküttap Bekir Paşa zade Ahmed Ataullah Beyfendi azl ile yerine Tevkii Süleyman Feyzi Efendi Reis-ülküttap oldu. Sabık defterdar Hasan Efendi Tevkii olup iki gün sonra Hacı İsmail ağa uhdesine vezirlik rütbesiyle Anadolu eyaleti tevcih edildi. İs-

mail bölgesi seraskeri eski Sadrâzam Ali Paşa maiyetine tayin olundu. Tersane emaneti de Sabık Hazine Kethüdası Raif Ali Efendi'ye verildi.

Ataullah Bey Sadrâzam Koca Yusuf Paşa'nın küçük büyük bütün işlerinde akıl danıştığı emin bir kimse olduğuna göre kethüda olması beklenirken aldığı mevkii gururlanarak kimseyi saymaz olduğundan herkesin gönlü kırıkdı. Her tarafda kötülükleri söylenirdi. Böylece sırtını dayadığı zatı bile dile getirdiği için Bab-ı Âli uzaklaşdırılmasını Yusuf Paşa günün gereği sayarak hiç akla gelmeyen azli yapmışdır.

BAZI ÖLÜMLER

Bu 1201 yılı Saferinin 5 nci günü doğmuş olan Saliha Sultan 6 ay kadar yaşadıktan sonra vefat etmişdir. Recebin 2 nci günü de Sudur'dan daha önce Rumeli Sadareti payesi tevcih olunan Biraderzade Yakub Efendi öldü. Yakub Efendi soyca Hasancan'dan Biraderzade Mustafa Efendi'nin oğlu olup asil ve soylu olduğu görünen edib bir zat idi.

Ruslar Şahin Giray'ı aldatıp Kırım'ı çalarak istilâ ettikden sonra Şahin Giray'a maaş bağlayıp bir yere yerleşdirince iş işden geçmişti. Ruslar Kırım'da gereği gibi yerleşdikden sonra artık onunla görülecek işleri bittiği için ona itibar etmeğe hacet kalmamıştı. Âdeta kendisinden hoşlanılmadığı belli edilince Şahin Giray'ın aklı başına gelmişdi ama iş işden geçmişdi. Eğer Osmanlı Devletine gidersen sana izin verilir, demeye başlamaları üzerine Şahin Giray da 1201 yılı başında bir adamını gönderip Osmanlı topraklarına geçmeye izin istedi. Kendisine yakınlık gösterilerek yazı yazıldı ve özel mihmandar tayin edilerek bu tarafa çağırılıp geçirildikden sonra Rodos adasına sürülüp hakettiği cezayı görmüşdür.

KIŞ OLAYLARI

Ağribozlu merhum İbrahim Paşa'nın oğlu olup Sipahiler ağalığı etmiş olan Bekir Bey Efendi'nin iyi halleri, doğruluğu, sadakatle maarif severliği herkesçe bilindiği için Şabanın ikinci günü uhdesine vezaret rütbesiyle Mora Muhassılığı tevcih edildi. Aslında Tersaneye bağlılığı ve iyi geçimi oldukdan başka babasının kaptan oluşu ve kardeşinin Karadeniz donanması başbuğu olması nedeniyle Karadeniz Seraskerliği ile de mevkii yükseltildiği Vasıf tarihinde yazılıdır. Rical kıtlığı, kanunlarla düzendeki sarsıntı sebebiyle rütbe ve mansaplarda iyi ile kötü ayrılmıyorsa da böyle sefer vakti koca bir Karadeniz seraskerliğinin vakıf mirası gibi sayılması pek gariptl.

Şaban'ın 16 ncı günü Sadr-ı Âli Kethüdası Mehmed Hayri Efendi azl ile yerine tevkii Hasan Efendi Kethuda ve Lâleli Mustafa Efendi tevkii olmuşdur.

NUMAN BEY'İN SOĞUCAK'A SÜRGÜN EDİLMESİ

Medine-i Münevvere'de tamire muhtaç olan bazı binaların tamiri için Dergâh-ı Âli Kapucubaşılarından Numan Bey'in doğruluğu, Allah'dan korkup yasaklardan çekinmesi, Hicaz'a gitmek için hevesi herkesçe bilindiğinden 1200 yılı ortasında bu hizmete tayin edildi. Medine'ye varınca tamir işleri ile uğraşıp on günlük işi kalınca bazı kimselere tavsiye eyledikden sonra Medine'den hareket edip Halep yolu ile Meşhed'e ve sonra Bağdat'a gidip oradan İstanbul'a döndü. Halbuki dönüşü izine bağlıydı. İzin verilse bile bilinen yoldan dönüşü Padişahın rızasına aykırı olduktan başka Bağdad'a varışı bir süredir Bağdad dışında bayrak açıp isyan etmiş olan Şavîzade Süleyman Bey'in yaptığı muhaberelere tesadüf ederek bazı dedikoduların çıkmasına sebep oldu. 1201 yılı ortasında cezalandırılmak üzere Soğucak kalesine sürüldü.

Vasıf Tarihinde durum böylece yazılıdır. Ama Haşim Efendi'nin yazısında Numan Bey'in Şeyh-ül Harem ve başkaları arasında düşmanlık çıkıp korkusundan asıl adamlarından beş altı neferle kûfe ve Bağdad tarafından Körler yolu tabir olunan yoldan gider. Yolda İmam Ali Meşhedini ziyaret ederek Bağdad'a ve oradan da İstanbul'a gelmişdi. Alevilik ile suçlanarak Soğucak'a sürüldü, oraya varınca Mustafa Paşa tarafından Anapa'ya nakledildi. Anapa ve Soğucak kalelerinin nüzül eminliği ile Anapa kalesinin hendeğini kazmak, şaranpol ve duvarlarını tam bir sağlamlıkla acele olarak inşa ve yenilemek üzere Dergâh-ı Âli Kapucubaşılarından ve Kıptilerden Esper Ağa çırağı Abdullah Ağa memur olup kendisine Hazineden verilen 20.000 kuruştan yevmiye 20 kuruş kendi nafakasına harc ve sarf etmek üzere eline pusula verilmişti. Bir senelik maaşı bu paradan düşüp 12.800 kuruş alır. Her zaman yapıldığı gibi Anapa'ya gelip çadır ve çerge tedarik ederek bir iki sene kadar orada kalıp inşaata hizmet şöyle dursun, yamakların her gün verilecek et ve ekmek tayinatları için tez elden beş altı bin kuruş olsun gönderilmesi isteğiyle zaman zaman arzuhal yazıp üçer dörder yüz kuruş yolluk verip İstanbul'a adam yolladıkça para gönderilmeyip cevap yerine hemen işin çabuklaşdırılması emirleri gelmesine şaşılıp dururken Menzil kayığı ile Anapa'ya tatar geldi. Numan Bey vali sarayına çağrıldı. Divan varmış, Numan Bey de çağırılmış diye sokaklarda dedikodu çıkdı. Halk saraya toplanıp gelen ferman okununca özet olarak Bina eminliği Numan Bey'e tevcih olunmakla Abdullah Ağa'ya iki yıl önce teslim olunan 20.000 kuruş elinden alınıp Numan Bey'e verilmesi onunda inşaat işlerine önem vermesi hususlarından ibaretti. 20.000 kuruş Abdullah Ağa'dan istenilince herkesi şer'a davet ederek hesabının görülmesini ve bu paradan fazla borçlanarak akça bulup harc etmişdi. Burası tahkik ve ispat olunduktan sonra ilâm olunmasını istida ve boşuna vakit öldürmektense İstanbul'a dönüp durumu

anlatmak en doğrusudur demek istemişse de fayda vermemiş. Abdullah Ağa o gece birkaç adamıyle evinden çıkıp Goye bölgesine kaçmış ve oradan Sohum'a varıp Keleş Bey marifetiyle bir Akçanın tamamının elinden alınması hususunda zorlanınca kayık tedarik ederek İstanbul'a gelmiştir. Güya merhamet edilir ve şefkat görürüm hülyasiyle hemen yol kıyafetiyle varınca izinsiz İstanbul'a gelmesi suç sayılarak Bozcaadaya sürüldü, diye Haşim Efendi rivayet eder ve sonra da der ki: Abdullah Ağa korkak bir adam olduğundan miri malın israf edilip yok edilmesine cesaret edemezdi. 20.000 kuruşdan iki yıllık maaşı düşülünce 5.600 kuruş kalıp bununla iki yıl kadar nüzül eminliğini idare ve epeyce yerler inşa etmesine bakılırsa Hazineden bir hayli alacaklı olduğu açıkdı. Bizim bile öğrenip gördüğümüz durum bu iken biçarenin feryadı fayda vermiyerek sürgün edildi. Anapa'da kalan eşyalarını da Mustafa Paşa define bulmuş gibi ele geçirdi. Sonraları Abdullah Ağa İstanbul'daki evini bile satıp borcundan kurtulmak için sarf ederek parasızlık ve üzüntüden kahrolup öldü.

Haşim Efendi'nin sözü burada bitti. Sonra Bağdad Valisi Süleyman Paşa tarafından Numan Bey'in affedilip cezasının kaldırılmasını istemesiyle bir yıl sonra affa uğrayıp İstanbul'a gelmesine izin verilmiş ve Abdullah gibi bir vartaya uğramadan Nüzül Emaneti belâsından kurtulmuşdur.

İşte Anapa gibi önemli bir serhaddin işlerinde idare bu hale gelmişdi. Daha önce Çerkezistan işlerine pek fazla önem verilmişken bu derece önemsiz kalmamasına tesadüf'den başka bir şey denilemez. Halbuki günden güne sefer belirtileri artıp önem kazandığına göre serhad işlerine öncekinden fazla uğraşmak lâzım gelirdi.

Fas Hâkiminin kaç defa elçileri gelip gittiğine ve İspanya'nın daha önce elçisi gelip karşılıklı Osmanlı Devleti elçisi gönderilmesi takririni verince Rebi-ül evvel'in 7 nci günü Divan-ı Hümayûn Hacegânından Âzmi Efendi Fas elçisi ve Vak'anuvis Vasıf Efendi İspanya elçisi tayin kılındı. Fakat hareketleri o bahara kalacağından o vakte kadar vak'anuvisliği yine Vasıf Efendi'nin idare eylemesi ve sonra gidip gelinceye kadar vekâleten idare ettirilmesi ferman olunmuşdu. Vasıf Efendi'nin İspanya sefaretine tayini memuriyetinde bir imtiyaz ise de baş tarafta bildirildiği gibi tabhane şirketinden dolayı Raşid Efendi'yle aralarında ortaya çıkan terslikden ötürü bu memuriyet taltif şeklinde İstanbul'dan uzaklaştırma garaziyle Raşid Efendi'nin ileri sürmesiyle ortaya çıkmış bir durum olduğu Derc-ül Vakayi'de geçer. Vasıf Efendi 1201 yılı Şabanı ortasına kadar olayları deftere geçip Ramazanın 15 nci günü İspanya'ya gitmiş ve Teşrifâti Hasan Efendi vekaleten olayları geçirmeye başlamışdır.

RUSYA VE NEMÇE SAVAŞLARININ BAŞLANGICI

Rusya İmparatoriçesi Katerina Osmanlı Devleti topraklarını pay etmek üzere Almanya İmparatori Josef ile ittifak ettiği halde Fransa ve İngiltere devletlerinin Amerika mes'elesinden dolayı çarpışıp savaşdıkları zamanı fırsat bilerek Koban ve Kırım'ı ele geçirip de Osmanlı Devleti de çaresizlik içinde susmuşdu. Bu misilleme kaidesince nöbet Josef'e gelmişse de bu vak'adan Avrupa devletleri uyanıp Avusturya hükümetinin kuvvetinin artırması doğrudan doğruya muvazenesini sarsacakdı. Hepsi gözlerini Orta-Doğu'ya dikkatle dikmişlerdi. Avusturya İmparatoru umduğu gibi bazı yerleri ele geçirmeğe cesaret edemeyip bu ittifakın meyvesini toplamak için başka müsait zaman gözetmek zorunda kaldı.

İngiltere Devleti ise Katerina'nın bu seferde müttefiklerin başında olarak savaşda tarafsız kalma ittifakını kurmasından Katerina'ya dargın olduğu için asıl Rusya-Avusturya ittifakını kurmasından Katerina'ya darıldı. İki imparatorluğun bu ittifakı ve birlik olması bütün Alman hükümdarlarının rahatlarını kaçırdığından Prusya Kralı Büyük Fredrik ihtiyaç duyunca birbirlerine destek olmak ve yardım etmek şartiyle bütün Alman topraklarında Hanovra Kralı 1126 yılında İngiltere Krallığına seçilmiş olduğu için İngiltere kralları Hanovra hanedanından olarak Hanovra hükümeti kendilerinin kendilerine verasetle intikâl etmiş sayılıyordu. Böyle olunca İngiltere kralları Alman hükümdarları zümresinden sayıldığından, bu davete herkesden önce İngiltere katıldı. Başka Alman ümerası da birer birer katılarak 1199 yılı ortasında Berlin şehrinde Fredrik ile ittifak senedi imzalamışlardı.

İşte bu Alman ittifakı Katerina'yı ve Potemkin'i epeyce kızdırmışdı. Hattâ İngilizlerin Rus topraklarında her milletten fazla ticaret imtiyazları olup ancak İngiltere ve Rusya Devletleri arasında yapılan ticaret anlaşması belirli bir süreye bağlı olduğundan süresi dolmadan önce yenilenmesi İngiltere için muazzam ve önemli işlerden sayılıyordu. Bu defa müddetin dolmasına iki sene kaldığından tecdid ve tanzimi için İngiltere Devleti Petersburg'a özel elçi gönderdi. Bu ticaretten Ruslar da büyük menfaat sağladığı için terk edilip kandırılması onların da işine gelmezken Katerina yalnız Alman ittifakından dolayı İngilizler hakkındaki kızgınlığını göstermek için bu anlaşmanın yenilenmesini ertelemişdir.

Osmanlı Devleti Avrupa'nın en güzel topraklarına sahip olduğu halde ötedenberi Avrupa devletleriyle ilgilenmediği gibi habersizce bu ittifakın dışında kalmışdı. Bu da düşmanlarına karşı bir kuvvet olduğu için Osmanlı Devleti için de menfaatli bir durum olmuşdur. 1200 yılında Frederik ölmüş ise de ittifak eseri baki kalmışdı. Bu vesile ile Rusya ve Prusya devletleri arasında bir süredir kararlı olan açıklık arttığı gibi İn-

giltere Devleti'yle Rusya'nın arası da açılmışdı. Fransa'nın Petersburg'da oturan Sakör adlı elçisi bunu fırsat bilerek Rusların Fransız malını İngiliz tüccarı elinden alacağına ve Fransızların edeceği kârı İngilizler elde edeceğine, doğrudan doğruya Fransız malının Fransızlardan alınması her iki tarafa menfaatli ve kolay olmaz mı deyip birçok gerçek deliller ileri sürüldü. Potemkin'i ikna edecek sözler söyleyince Potemkin de muvafakat edip bu hususa yardım etmekle ticaret anlaşması yapılmasına karar verilip 1201 yılında bu anlaşma düzenlenip imza edildi.

İngilizlerin uzun süredir Rus memleketlerinde yalnız kendisine hak diye kazandığı ticaret imtiyazlarına Fransızların el koyması İngilizlere bir iç yarası olmuşdu. Ruslar Kırım'a yerleşip de Karadeniz'deki donanma kuvvetini artırınca kendisi de günden güne kuşkulanmağa başlamışdı. İki imparatorluğun kuvvet ve kudretlerinin artması Prusya Devleti'ni korkuya düşürüp ihtiyatlı hazırlıklara zorladıktan sonra Osmanlı Devleti'ni de Rusya aleyhine kışkırtmaya başlamışdır. Ayrıca Prusya Devletinin İstanbul'da maslahatgüzârı olup ancak geçen yıl meşhur Fredrik ölünce yerine Prusya Kralı olan kardeşinin oğlu Fredrik Giyom bu sırada Osmanlı Devletine mektup ve hediyeler gönderip maslahatgüzarına da orta elçilik ünvanı vermişdi. Bu elçi 1201 yılı cümadel ahiresinin 14 ncü günü huzuru hümayûna alınarak mektup ve hediyelerini takdim edince büyük iltifat ve saygı gösterilmişdir. O da Osmanlı Devleti'ni savaş'a teşvik yolunda İngiltere elçisine uyarak görevi gereğini yerine getirmişdir.

Oysa Kırım'ın ele geçirilip istilâ edilmesine Osmanlı Devleti'nin ses çıkarmamış olması ise zarurî bir işdi. Şöyle ki: Bundan önceki savaşlarda Osmanlı Devleti askerinin savaş gücü yetersizliği ve disiplinsizliğini herkes görmüşdü. Osmanlı Devlet ricalinin çoğu savaşdan çekiniyordu. Askeri eğitim ve disiplinle hazırlayıp düşmana karşı koyacak yeteri kadar kuvvet hazırlanıncaya kadar her şeye boyun eğmek suretini tercih etmişlerdi. Abdülhamid Han böylece savaş'dan korkarak daima selâmet ve sulhun bozulmamasına çalışırdı. Lâkin ne mülkî ne de askeri düzende fiilen ortaya bir şey çıkarılamamışdı. Bu işler yalnız tasarı ve sözde kalmış vakit geçirilmişdi. Anlatıldığı gibi Kırım'ın Rusların eline geçip istila edilmesi Osmanlı halkının zoruna gitmişdi ve savaş taraftarları çoğalmaya başlayıp İstanbul'da karışıklık çıkacak dereceye varmışdı. Kırım'ın geri alınması emel ve arzusu bir iç yarası olup kalmışdı.

Böylece belli bir yükselme ve imtiyazlara sahip olduktan sonra vezirlik rütbesiyle Mora Valisi olan Koca Yusuf Paşa 1200 yılında Sadr-ı Vezarete gelmişdi. Yükselmek için el etek öpmeği usul diye kullanan Müftüzade Ahmed Efendi Meşihat makamına gelmişdi. Yusuf Paşa anlatıldığı gibi okuma yazma bilmezdi. Bundan ötürü Devlet işleri vezirlik ve vekillikden habersiz, çabuk kızar ve muharebelerde kendini göstermek is-

terdi. Halkın düşünce ve taşkınlığına bakarak İngiliz ve Prusya elçilerinin aldatmalarına kanıp Kırım'ı geri almak sevdasına düşdü. İstanbul'da iki türlü düşünce vardı. Biri sulhu devam ve muhafaza etmek ki Abdülhamid Han ve çoğu devlet ricali bu düşüncede idi. Öteki Rusya'ya savaş açmakdı. Bunu da geri kalan bazı devlet ricali ile halk ve Yusuf Paşa istiyordu. Böylece Osmanlı Devleti ne yapacağına karar veremez ve karışık durumda idi. Zaman olur Rus elçisine sert davranılır savaşa sebep aranırdı. Sırası gelince de boyun eğip sulhun devamına çare aranırdı.

Katerina ise bilindiği gibi sabık Petro'nun bıraktığı şeyleri vasiyet ettiği gibi yerine getirip yürütmek için birçok hazırlıkdan sonra Kırım'ı fuzulî gasb ve stilâ etti. Her isteğini gizli kapaklı ve korkutarak elde etmeğe kalkışıyordu. Bazı mes'elelerde Osmanlı Devletini tazyik ve rahatsız edip bıkdırmaktan geri durmazdı. Fakat Kırım'da henüz yerleşip Karadeniz'de deniz kuvvetini artırmakda ve Osmanlı Devleti hakkındaki kötü ve zararlı niyetlerini yerine getirmek için fırsat gözetmekde idi.

İstanbul'da oturan Rus elçisi politikasını vakit ve duruma uydurarak yürütmekde idi. Bu sırada Rusya'da en yüksek mevkie gelmiş ve nüfuzunu artırmış olan General Potemkin Osmanlı topraklarından bazı yerleri ele geçirip bir hükümet şekline koyarak kendisine tahsis ettirmek sevdasına düşmüşdü. Ayrıca Rusya'da kavalirlik nişanlarının en yükseği sayılan sen Jorj nişanı yalnız meydan muharebesi kazanan başkumandanlara verilirdi. Başka kimseye verilmemesi Devletin kanunu gereği idi. Potemkin Katerina'nın sevgilisi olduğu için bütün rütbe ve mansablar kendisine verildiği halde kendisi ortaya çıktığından beri savaş olmadığı için Sen Jorj nişanını da alamamışdı. Bundan dolayı da derdi savaş çıkarmakdı. Bu bakımdan her nasıl olursa olsun kesin olarak Osmanlı Devleti tarafından ortaya savaşın çıkarılmasını isterdi. Bunun için de kızdırmakdan geri durmazdı.

Böylece İstanbul'da oturan Rus elçisi de işini iki yüzlü kullanmağa mecbur olurdu. Bir taraftan Rusya'nın politikasını durum ve zamana göre tatbik ile yürütmeğe çalışdığı gibi bir tarafdan da Potemkin'in düşüncelerine hizmet edip ona yararlı olduğunu göstermek için el altından savaşı çıkaracak vesileler meydana çıkarmaya çalışırdı. Anlaşmazlığı gerekdiren bazı sonuçlanmamış mes'elelerden dolayı iki devlet arasında soğukluk artmış ve araları açılmışdı. Böylece her iki taraf hududlara asker yığarak ihtiyatlı hareket etmeğe başlamışdı. Günden güne savaş belirtileri kuvvet bulmağa başlamışdı.

Rusların şikâyet ettikleri mes'eleler yukarıda ayrıntılarıyle belirtilen Eflâk, Buğdan çekişmesi, Gürcistan mes'elesi, bazı kabilelerin Koban'ı geçip Rus topraklarına akın etmeleri ve bu talana engel olunması davası,

Rusya ticaretinden masduriye vergisinin af edilip kaldırılması, Cezairlilerin ele geçirdikleri Rus gemisinin geri verilmesi, tercümanlık şartlarının tamamlanması Rusya'dan kaçanların geri verilmesi, Tuna kıyılarında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kazakların sınırdan uzaklaştırılıp talan edip çalmak gibi yaptıkları işlerin engellenip kaldırılması ve Kaynarca anlaşmasında Rusya uygun gördüğü yerde konsolos tayin edip bulundurmasıdır.

Yazılı vesika mahiyetinde geçdiğinden o zamandanberi birçok yerlerde konsolos bulundurduğu gibi Varna'ya da konsolos nasbetmek istedi. Osmanlı Devleti de bu hususda bazı mazeretler ileri srümüşdü. Bunun kesin olarak yerine getirilmesi ve Kılburun arazisinde bulunan tuzlardan çıkan tuzun yarısı Özü halkına verilmesi anlaşmada yazılı olup bir süredenberi Ruslar bunu vermedikleri için arada çekişme vardı. Bundan ötürü Osmanlı Devletinin şikâyete hakkı varken yavuz hırsız ev sahibini bastırır deyimince Özü halkının çekişmesinden Rusların şikâyet etmesi gibi. İki devlet arasında bir neticeye bağlanmamış çekişme mevzuu mes'elelerin çoğu Kaynarca anlaşmasında süzülmüş şeylerdi. Ruslar, bütün şartların gönüllerince yürütülmesinde ısrar ediyorlardı. Osmanlı Devleti ise kendi hakkında pek zararlı gördüğü maddeleri birer suretle özür ileri sürüp birçok maddeler Reis efendiler arasında halefden selefe devr edilerek senelerce sürünürdü. Bu da iki devlet arasında çekişmeye sebep oluyordu.

Rus tercümanı Bab-ı Âli'ye gelip Rusya'dan talimat geldiğini ve Rus elçisinin görüşme istediğini haber verdi. Arz edilip sorulduktan sonra Rebi-ül ahırın başında Rus elçisi Polçakof, Reis-ül Küttap Ataullah Beyefendi'nin konağına gelip görüşme yapıldı. Rus elçisi önce söze başladı ve dediklerimizi Osmanlı Devletinin yerine getirmesi görüşmelere yol açdı. Hattâ hududda emniyet kalmadığı için İmparatoriçemiz Feldmareşal Potemkin'i hududu düzene koymağa ve neticelenmemiş mes'eleleri bitirmeğe memur etti. Bu mes'eleler bir neticeye bağlanırsa dostluk bakidir, deyince yerine getirilmiyen maddeler ne gibi şeylerdir diye Reis Efendi sordu. Rus elçisi sözü geçen evvelce söz konusu maddeleri sayıp bildirdi. Söz konusu bu maddelerin devlet erkânı ile görüşüldükden sonra verilecek karar gereği cevap başka bir meclisde verilmek üzere toplantıya son verildiği sırada Rus elçisi İmparatoriçe'sinin Mayıs'da Giresun'a geleceğini ve kendisinin de varıp görüşeceğini bildirdi.

Rebi-ül ahırın 4 üncü günü Şeyh-ül İslâm konağında Sadrazam Yusuf Paşa sadaret ileri gelenleri ve Kethüda bey, Defterdar Efendi ve Reis efendi ve tevkii Süleyman Feyzi Efendi ve başkaca görüşmeye katılanlar hazır oldukları halde meclis kurulup Rus elçisinin ileri sürdüğü belli maddeler anlatılınca hazır bulunanlar arasında epeyce tartışma geçtikten sonra ardından Moskof'un anlaşma şartlarında Osmanlı Devletine yük-

lenip de yerine getirilmedi diye işi büyütüp, istediklerini elde etmek yahud Osmanlı hududlarına baskın yapmak niyetleri varsa başka devletlerden kendilerine gelecek tarizleri önlemek içindir.

Osmanlı Devleti anlaşmayı yürütmede sözünde durması lâzım geliyordu Meselâ Karadeniz'e mükemmel bir donanma çıkarmak ve serhadlere yeteri kadar asker yığıp İsmail seraskerini de yerinde bulundurup maiyetine asker tayin ve bu suretle onlar kadar kuvvetle karşı koymak şeklinde Osmanlı Devletinin şanını ve kuvvetini göstermek ve bildirmek. Bununla beraber elçinin dediklerine de cevap verilmek lâzım gelirdi.

Gürcistan mes'elesinde daha önce kesin cevap verilmişdi. Varna konsolosluğu için Osmanlı Devleti tarafından yazı gönderilmişdi. Rusya'dan cevabı gelince gereği ne ise yapılırdı. Eflâk ve Buğdan Beylerinin değiştirilmesinin birer dayandığı sebeb olup bu iki memleket Osmanlı Devletine bağlı olmak, reayasını koruyup kanad germek kendi vazifesidir. Özü ve Koban hududlarında yapılan saldırılar hududları bu devletler arasında şimdiye kadar süre gelmiş mes'elelerdendir. Baskın ve hudud tecavüzü kimin tarafından yapıldı ise tahkikatı yapılır ve giderilirdi.

Özü'de bulunan tuz kavgası elde bulunan hudud protokolu icabına göre sonuca bağlanırdı. Masdariye ve başka mes'eleler de anlaşmak şartlarına tatbik edilerek düzene konur cevap'ları Rus elçisine verilirdi. Eğer dediğim dedik der işi büyütürse başka devlet sefirlerinden her kimi isterse ona aracılık ettirip anlaşma aşrt ve taahhüdlerine bakılarak her iki tarafı razı etsin diye cevap verilirdi. İş Devletlerarası mahkemeye havale olmamak üzere karar verilip böylece Rus elçisine gereken cevaplar verilmek üzere iken yukarıda anlatıldığı gibi bazı tevcihler yapılarak Rebi-ül âhırın 12 nci günü Reis-ül Küttap Ataullah Beyefendi azledilerek yerine Tevkii Süleyman Fevzi Efendi reis oldu. Bu sebeple Rus elçisine verilecek cevap gecikmişdi. Rus elçisi canı çektikçe cevap istiyerek bıkkınlık vermekde ve yine sulh gereklidir, denilerek verilecek cevapların rengi değişiyordu. Süleyman Feyzi Efendi gereken cevapları yumuşak bir ifade ile sahifeye geçirip ilk önce Bab-ı Âli'de toplanan Osmanlı devlet ricaline ve sonra da Şeyhülislâm ve Sadaret ileri gelenlerine gösterirdi. Cümlesi doğrudur, güzeldir deyince Padişah'a arz ile bir görüşme toplantısı yapılmasına izin verilmesi istendi.

Padişah'dan izin çıkınca Rebi-ül âhırın 27 nci günü Reis Efendi kendi konağında Rus elçisiyle buluşup görüşmelere başladıklarında Feyzi Efendi şu yolda cevap vermeğe başladı: - Özü'nün tuz maddesi bu tarafda kesip atılacak mes'elelerden değildir. Mubaşirimiz hâlâ Özü'dedir. Özü Muhafızı da yola çıkmış, Padişah'a gelmektedir. Ona burada durumu anlatır, mubaşire de tekrar bir ferman çıkarıp gönderir. Siz de memurlarınıza yazın, hududda haberleşerek Özü halkı ve sizin halkınızdan hu-

dudda olanları dinlemeyerek ortalama bir yol tayini ile mi olur, yoksa Özülüye göller tahsisi ile mi olur, her ne şekilde olursa olsun, aralarında bu işi bitirsinler. Bundan sonra her iki tarafın çekişmesine sebep olmayacak surette yeniden bir senede bağlasınlar. Bu iş de böylece ortadan kalksın.

Hırsızlar ve Potkalı Kazakları için de etkili ve sert bir ferman çıkaralım, hırsızları bulup yakalasınlar ve Kazakları anlaşma şartlarının gereği Tuna'nın beri tarafına geçirsinler. Rus kaçaklarını da anlaşma şartları gereği size versinler.

Koban mes'elesine gelince, etkili bir ferman ile özel mübaşir gönderelim. Siz de hududda olan memurlarınıza yazın, orada Soğucak muhafızı ve mübaşir ile haberleşip her iki tarafın haklarını arayıp her iki tarafın dediği olsun bitsin. Bundan sonra da bu hududda sınır beraberliğinin ve dostluğun aksine bir durum yapılmasın, yararlı çalışmalar yapsınlar. Masdariye maddesine de Nemçeli ve İngilizlere benzer düzen verelim. Eflâk ve Buğdan mes'elesinde de bundan sonra Eflâk Voyvodası'nın durumu incelenmektedir. Tahkikat gereği ne ise ona göre hareket edilecektir. Cezairli tarafından ele geçirilen gemimiz için yazı gönderilmişdir. Cevabı gelince anlaşmaya göre işi yoluna koyarız.

Bundan sonra ocaklar tarafından anlaşma şartlarına aykırı taarruz yapılmaması için Cezair, Tunus ve Trablus ocaklarına etkili ve sert emirler çıkarılır. Varna Konsolosluğu'nda bile devletimizden verilecek cevabın gelmesini bekliyoruz.

İşte anlaşma şartlarına uygun olan maddelerin cevapları bunlardır. Ama Tiflis Hanı mes'elesi anlaşma şartlarına aykırı olduğu için ona başkaca şu tarzda cevap verilir: Ereğli Han'ın düşmanı olan yabancılardan korunması ve himaye edilmesi daha önce dostça sizin tarafınızdan istenmişdi. O yola Çıldır valisine fermân-ı âli gönderilmişdi. Ondan daha etkilisi diğer bir emr-i âli çıkarıldı, deyince Rus elçisi o fermanın bir sureti bize de verilsin dedikden başka şu verdiğiniz cevapları yazılı olarak elime verirseniz devletime gönderirdim. Bana ziyade kuvvet verir, devletime güven sağlardı, belki de başka sened istemeğe ihtiyaç duyulmazdı, deyince iş sertliğini kaybedip yumuşadı.

Feyzi Efendi yumuşak bir tavırla: - Çünkü siz dediklerinizi yazılı olarak değil ağızdan ifade ettiniz. Usule göre bizim de size ağızdan ifade etmemiz lâzım geldi. Yazılı olarak cevap verilmesi Padişah iradesine bağlıdır, diye sözü kesmişdi.

Birkaç gün sonra Şeyh-ül İslâmın evinde yapılan Meşveret Meclisinde Osmanlı Devleti için çekişme konusu kalmayıp işler kesin şekil aldığından gerçek davranışlar ve kaville cevap verilmekde eşitlik olduğu için

belirli cevapların yazılı olarak verilmesinin önemi ve sakıncası yokdur denilmekle belirli cevaplar da yazılıp gönderilmişdi.

Bir iki gün geçince, Rus Elçiliği tercümanı gelip Ereğli Han maddesine dair olan ferman suretini sordu. Aslında Rusların tutumu ve davranışı tam olarak biliniyordu. Ağızdan çıkan her söze istedikleri gibi manâ vermek ve şu sözden murad şudur, diye ileri sürdükleri isteklerini yerine getirmek âdetleri olduğundan Reis Efendi büyük bir dikkatle iddiaya yer vermiyecek şekilde bir ferman temize çekdirip bir suretini tercüman ile elçiliğe gönderdi.

Bir iki gün sonra bu tercüman fermanın suretini Reis Efendiye getirip Osmanlı Devleti himayesini reayası için kullanır ve sözü onlar için geçerlidir. Ereğli Han ise seferlerde Rusya ile birlik olduğu bilinen şeydir, diye elçinin ferman-ı âli'de sözü geçen Osmanlı Devleti himayesi altındadır, sözüne itiraz ettiğini bildirince Reis Efendi karşılık vererek sefer sırasına Eflâk, Buğdan ve adalar reayası da Rusya seferinde bulunmuşlardır. Sonra Osmanlı Devleti tarafını tutup reayalığı kabul ettiler. Bu şekilde bunlar da himayemiz altındadır denilmesi doğrudur. Zira Ereğli Han bile onlar gibi Osmanlı Devletine sığınıp mensur ve teşrifat kabul ederek Osmanlı Devletine tabi olmakla iftihar ettiği herkesce bilinir, deyince bir şey söylemeden dili tutulup fena halde bozulup geri dönmüşdür.

Bundan sonra yine gelip yazılı olarak verilecek cevapları sordu. Bundaki amaç da Ereğli Han mes'elesine dair işe yarayacak bir ipucu arıyorlar diye Reis Efendi Rusların bu gelişindeki ard düşüncelerini önceden sezip araştırmaya ve buna çalışmaya mecbur oldu. Çünkü elçi bey dostumuz verilen cevapların kesin ve tam özetini çok kısa olarak içi rahat etsin diye yazılı olarak istemişdi. İşte cevaplar hazırdır, ancak elçi bey tarafından da cevapların yazılı olarak istendiğini bildirir iki satır bir kağıt verilirse bizim de ona göre karşılık vermemiz gereği belli olur dedi.

Tercümana böyle söyleyince tercümanın elçiye varıp bu durumu anlattıkdan sonra elçiden mühürlü bir kâğıt getirildi. Yazı okununca ve üzerinde düşünülünce meclis görüşmelerinde cereyan eden konulara aykırı itirazlar ile dolu olduğu görüldü.

Bu işde istenilen cevapların yazılı olarak istendiğine dair bir kâğıd istiyoruz deyip iade olundu. Elçi bey Osmanlı Devletinden yazılı cevap almağa memur olmayıp bu yolda ısrar da edemez. Bu işin ardından beklenilen Meclis görüşmelerinde sözü geçen konuları devletine yazıp iyilikle iki tarafın anlaşmasına çalışacakdır dedi.

Reis Efendi de işin sonunda kendilerine söylenecek bir söze yer vermemek ve sual altında kalmış gibi olmamak için: «Elçi bey isteğinden

vaz geçip yazılı cevap istemeğe önem vermiyor. Bu bir engel sayılmaz. Meclis görüşmelerinde neler konuşuldu ise Osmanlı Devleti hepsini yerine getirecektir» diye tercümanı geri çevirdi.

Bu suretle işler biter gibi olmuş iken yine savaş düşünceleri kuvvet kazandı. Osmanlı Devleti öfkelenerek birden davranışını değiştirerek savaş hazırlıklarına girişdi. Şöyle ki: Sözü geçen maddeler bir neticeye bağlanmadıktan başka İskenderiye'de bulunan Rus Konsolosu Mısır ümerasını kışkırtarak karışıklık çıkarmağa çalışıyordu. Hatta İbrahim ve Murad beyleri aldatıp kargaşalığa sürükledikten sonra İsmail Bey'i bile aldatmağa kalkınca ötedenberi Osmanlı Devletine sadık ve gönül vermiş olarak geçindiğinden konsolosu yakalayıp hapsetmiş ve Mısır Valisi'ne teslim etmiştir. İzmir'de ve Buğdan'da oturan Rus konsolosları da türlü düzenlerle karışıklık çıkarmak için adam aldatmakdan geri kalmazlardı. Bir tarafdan da Rusya'nın tüccar gemileri yapılan anlaşma ile elde ettikleri müsaade ve imtiyazları kötüye kullanarak yasak edilmiş bazı eşya naklettikleri yapılan tahkikat ile ortaya çıkdı.

Rusya tarafından her gün bir yenisi ortaya konulan sayısız maddelerden dolayı Osmanlı Devletinin emniyeti sarsıldığı halde yine sulh ve kurtuluş şeklinin muhafazası bakımından sabredilir ve tahammül olunurdu.

Lâkin Osmanlı Devletinin böyle yumuşak ve anlayışlı davranışı Rusları yumuşatmayıp belki daha ziyade konuşmalarını artırmışdı. Rus elçisi terslik ve sertlikle isteklerini yerine getirmek davasına düşmüşdü. Osmanlı Devleti ise Rusların daha önce yaptıklarının etkisi altında dayanamaz dereceye geldiği bu sırada Rus İmparatoriçesi Katerina'nın Kırım'a geleceği haberine kızmağa başlamışdır.

Katerina, Osmanlı Devletini yok etmek için birçok olmayacak hayaller kurardı, bunun için de ortanca torununa Kostantin adını vermişdi. Rum dilini öğrensin diye de çocukluğundan beri bazı Rum hizmetkârlar eğiterek, düşüncesine göre Kostantiniye hükümetine aday yapmışdı. Sefer sırasında Osmanlı topraklarından getirmiş olduğu Rum çocuklarını da da eğitim yerine koyup haklarında epeyce gözde saygı ve yakın davranışlar göstermiş ve Kostantin'i Kostantiniye şehrinin kapısı gibi saydığını ve Kırım'a getirmek istediğini söylerdi.

Kendisi de Kerson'da Kırım Krallığı tacını giymek arzusiyle bir süredenberi o tarafa seyahat niyetinde idi.

Bu sırada Kostantin hastalanmışdı, beraber götürülmesi mümkün olmadı. Bazı vükelâsını, Fransa, İngiltere ve Nemçe elçilerini yanına alıp büyük bir debdebe ile Petersburg'dan hareket etti ve Özü suyu kıyısında bulunan Krımençof şehrine vardı. Burada eski dostu Leh Kralı yolda ziyaretine geldi. Biraz durup sonra çekdirilere binip Kerson'a gitmişdir.

Bu sırada 150.000 kadar asker Kırım tarafına doğru sevk edilmişti. Yer yer alaylar gösterilerek haşmet ve kudretini gösterdi. Bu hal ile Kergon'a varınca önce görüşmesi tasarlanmış olan Nemçe İmparatoru adını değiştirerek bir hey'etle Kerson'a gelmiş olduğundan epeyce gizli görüşmeler yapıldı.

Ancak, bu sırada Tatarlarla Ruslar arasında mücadele vardı, kan dökülüyordu. Vazgeçip hemen bu beldede bulunan mühimmat anbarlarını, Tersaneyi ve denize indirilen altmış parça top bir kalyon'la 40 parça top çeker bir firkateyni, limanda toplanan birçok gemiyi ve şehrin üzerinde Kostantiniye'ye varılacak kapıdır diye Rum diliyle yazılmış olan hitabeyi seyir ve temaşa ettikten sonra Kırım'a hareket ederken Nemçe'nin Paysbas (Hollanda) eyâleti halkı bayrak açıp isyan ettikleri haberi geldi. Nemçe İmparatoru telaş etmişse de yine belli etmeyip hemen beraberce Kırım'a yola çıkmışlardır.

Kırım'a geldikleri zaman ileri gelenler ve mirzalara bolca para dağıtıp Tatarların gönlünü almağa çalışmışsa da Tatarlar doğrusu gönülden hoşnud olmayıp yine karşı koymaya vesile ararlardı. Nemçe İmparatoru bu görüşmelerde gerek Katerina'dan gerek Potemkin'den gayet hoşnud idiler. Şayet Kostantaniye'de Krallık tacını giydirmek mümkün olsa yardımcı olacak ve destekliyecek derecede kendisini kapdırıp bağlanmışdı.

Lâkin Katerina'nın Kırım'a gelişi sebebiyle etrafa yayılacak, debdebesi Dağıstan ve Gürcistan halkına ve başkaca aşiret ve kabilelere haz verir diye umulurken, umduğu gibi çıkmayıp Gürcü ve Lezgi ve başkaları bu gelişi haklarında bir kötülük düşüncesine yorarak kıpırdanmışlar ve aralarında yemin anlaşması yaparak karşı koyma hazırlıklarına ve savaş tedarikine girişmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu seyahati düşmanlığı ilan kabilinden sayarak kızmışdı.

İngiltere ve Rusya elçileri de bunu tam fırsat bilerek Osmanlı Devletini kışkırtmağa ve türlü olmayacak vaadlerle savaşa itmeğe çalışıyorlardı. Hattâ Sadrâzam Yusuf Paşa bu kere İngiltere elçisini Aynalıkavak Sarayına çağırarak görüşmeye başlayıp: «Elçi bey seninle senelerdir dostluğumuz ve hukukumuz vardı. Ben sadrâzam, siz de elçi değilsiniz farzedelim ve dış memleketlerden garazsız iki dost gibi bira: sohbe edelim. Evvelâ senden bunu öğrenmek istiyorum; Rus İmparatoriçesinin Kırım'a ve Kerson'a geleceği kesinlikle öğrenildi. Alınan haberlere ve dostlarımızın haberlerine göre hududumuz karşısına elli altmış bin askerle geliyor. Böyle ağır askerle gelen dostluk için gelmez. Bunların isteğinin savaş olduğunu anlamış bulunuyorum. Sevgi ve dostunu kurtarmak şuna derler, kişi dostunu umulan tehlikeli durumdan uyararak doğrucasını bildirir. Biz de ona göre hareket ederiz,» deyince İngiltere elçisi cevap vermeğe koyuldu:

— «Aklımın kavradığı, araştırabildiğim hususları sizden saklamam ihtimâli yokdur. Rus Çariçesi Katerina kazandığı galibiyetle o derece mağrurdur ki, bunu anlatacak söz bulunamaz. Kendisi ve devletin ileri gelenlerine de bu gurur gelmiş. Bütün Hıristiyanları kılıcı ile titreten Osmanlı Devletine galip geldik ve Kırım'ı ellerinden aldık, bundan sonra her ne teklif edersek olur, tereddüt edemezler, diye düşünüp inandıklarından başka bütün Avrupa devletlerine davranış ve sözleriyle de açıkladılar.

Osmanlı Devleti bir mes'elede karşı koysa, hududlara biraz yığınak yapıp elçilerinin korkutacak sözleriyle istediklerini yerine getirmeyi âdet edindiler. Bundan önce Rus elçisine verilen nota Osmanlı Devletinin metin olduğunu ve hiç bir şeyden korkmadığını belli edip anlattığı için Rus Çariçesi ummadığı sözü işidince düşünmeye başladı. Ben dünyayı ele geçirme dâvasında iken bu durumda sözüm yerine getirilmiyor. Osmanlı Devleti karşı koyup sağlam tutum ve davranışı ile bu kadar devletin karşısında ileri sürdüğüm dâva doğru sayılmayan temelsiz bir şey bilinip hareket ve rezaleti doğuracağı açıkça bellidir.

Kendisinin Kerson'a ve Kırım'a varıp yanındaki büyük sayıda askerle isteğimi Osmanlı Devletine teklif ederim, eğer yanaşmazlarsa savaş hazırdır, yolunda gösteriş yaparım. İstediğim şeyleri koparıp alarak dâvayı herkese tasdik ettiririm düşüncesiyle Kerson'a doğru ilerlemeye karar vermişdir.

Osmanlı Devleti ilkbaharda Allah'ın yardımı ile tertiplediği mükemmel donanmasını Karadeniz'e çıkarır. Özü ve Bender ve Hotin serhadlerinde asker yığınağı yapar ve muktedir bir serasker tayin eder, emrine kırk elli bin asker toplayıp karadan ve denizden savaş'a hazır bulunursa Rus Çariçesi adını takınıp sulh anlaşmasının bozulmaması için kendisinin istekli olacağı muhakkakdır. Zira Rusların parası kalmadı, bu yaptıkları tedarikleri borçlanarak düzenlemişlerdir. Her ne kadar savaşa istekli gibi görünürlerse bile aslında savaşı istemezler. Maksatları gürültü ile iş bitirmekdir.

Çariçe, oğlu ve veliahd'i Pavlo daima korku ve endişe duymaktadır. İki küçük çocuğunu ve Petersburg'da işe yarar bütün devlet ricalini beraber aldı ki oğlu ittifak edecek kimse bulamasın. Böyle yaptığı halde bile durumdan emin değildir. Hastalığını bahane ederek doktorlar izin vermediler, onların sözüne uyarak berilere gelmekden vaz geçti denilebilir.

Bugünkü Leh Kralı Rus Çariçesinin sevgilisi olduğu için istikbâline varınca Kerson'a beraber götürecekdir. Rusların asıl amacı İran'ı istilâ edip bazı Acem hanlariyle şartlar aktetmekdir. Lâkin Dağıstan halkı bu meramlarını yerine getirmelerine engel olduklarından, Osmanlı hududu

karşısında çok sayıda asker gönderip Osmanlı Devleti evvelki gibi hazırlıksız bulunarak Ruslardan korkarak yapacakları kötü tekliflere müsade ederse beri tarafdan emniyetini sağlayarak var kuvveti ile Lezgilerin üzerine yüklenip sizi himaye edecek. Osmanlı Devleti bizden korkusundan nefes alamayıp tekliflerimizin hepsini kabul etti, razı oldu. Bundan sonra ırz ve canınızı telef etmek doğru değildir. Hazırca bize tebaa olun da canınızı kurtarın selâmete çıkın» diyordu.

Lezgiler de Osmanlı Devletinin çöktüğünü düşünerek kalblerine korku ve bezginlik çökerek savaşdan el çekince Moskoflar İran üzerine yürüyeceklerdir ve bu maksadlarının sonuca varmasiyle çok geçmeden elbette Osmanlı Devleti ile savaş kapılarını açarak kurdukları fesad plânını kolaylıkla kuvveden fiile getireceklerdir.

Eğer Osmanlı Devleti, Nemçeli de üzerimize taarruz ederse inancında ise bu fikri içinden çıkarsın. Nemçe çaşarının bazı memleketlerinde yer yer ihtilâller görülüyor, Hersekler kendilerinden nefret ediyorlar. Bu sırada Osmanlı Devleti ile sefer açmak ihtimâli yokdur. Civarda bulunan Venedikli'den endişe ediliyorsa bunların da hareket etmeleri düşünülemez. Zira Venedikli hiç bir zaman Nemçeli'ye emin değildir. Askerî kuvvetler de yok denecek kadar az olmakla Nemçe'nin sözüne uyup da Osmanlı Devleti savaşa girse sonunda Lehistan gibi Venedik topraklarını taksim edeceklerini Duce ve halkı pek iyi biliyorlar.

Osmanlı Devleti ile bozuşmayacakları gün gibi açıkca gözükmektedir. Sözün kısası, Osmanlı Devleti bu mübarek yılda masraflara bakmayıp geceyi gündüze katarak ilkbaharda istenenden fazla savaş gemilerini birkaç katına çıkarıp içlerine asker ve mühimmat yığarak Hotin, Bender ve Özü kalelerini de asker ve mühimmat ile doldurup tahkim ederek serasker maiyetine de otuz kırkbin iyi eğitim görmüş savaşçı piyade ve süvari getirdikten sonra sağlam dursun.

Moskof menfaatine uygun şartları teklif edip de ısrar edince biz anlaşmaların dışında hareket etmiş değiliz, ama siz de şimdiye kadar sulha aykırı davranışların sıkıntısı saymakla bitmez. Galip gelişinize gururlanıp olmayacak teklifleri yapıyorsunuz. Ahdinizde duruyorsanız bunlara lüzum yoktur. Meramınız başka ise, engel yok açıkça bildirin. O vakit savaş yapmak şöyle dursun vasıta tedarikine başlayıp sulhun ayakda durmasını sizden istemeğe mecbur olur.

Ancak kendilerine karşı konulacağını akılları kesecek hazırlıklar lâzımdır. İnşallah o vakit bu işe ben ve Fransa elçisi aracılık edip ileride Osmanlı Devleti gailelerinden emin bir düzene konulmak mümkündür, bugün gayret günüdür.

Dağıstan halkına ve hanlarına Osmanlı Devletinin para sarfedip fermanlar, atiyeler ve hediyeler gönderip kalblerini kazandığı Avrupa'da

işidildi. Osmanlı Devletinin bu tedbirini bütün devletler övmektedir. Zira Osmanlı Devleti 40,000 kese sarf etmiş kadar iş gördü. Bu hareketle Rusların bellerini kırmışdır. Onlar 50,000 kese sarf etseler bunu elde edemezlerdi.

İşte İngiltere elçisi böylece Osmanlı Devletini sefere teşvik ediyordu. Rusya elçisi de ona uyup bu gibi İslâm milletlerinin vatansever ırk heyecanlarını geliştirecek yönde yapılan uyarılar ve ifadelerden ötürü Osmanlı Devleti büyük bir sabır ve sükunetle dururken birdenbire kızıp savaş hazırlıklarına girişince ilk önce dört kıt'a kapak ve birkaç kıt'a fırkateynden ibaret bir takım donanma Karadeniz'e gönderildi. Katerina henüz Kerson'da iken Özü suyu boğazında demirlediler. Bununla beraber yeteri kadar asker ve mühimmat tertip ile gönderilip serhadlerin tahkimine önem verildi.

İşte bu sebepden bazı Avrupa tarih yazarları demişlerdir ki, Osmanlı Devleti sür'at ve hiddetten korkusuz olup uyumuş ve uyuşmuş gibi görünürken birdenbire kendine gelip uyanarak şiddetle davranışlara başladılar. Kısacası Katerina'nın bu seyahati ve Jojef ile görüşmeleri Osmanlı Devletini şüphelere düşürecek ihtiyat hazırlıkları yapmağa mecbur etti.

Günden güne savaş düşünceleri üste gelmeye başlamışdı. Hatta ortada kalmış maddelerden Kaynarca anlaşmasından «Rus devletinin uygun göreceği bütün yerlerde konsolos nasb ve konulması caiz ola» sözüne göre Varna'ya bir Rus konsolosu nasbı ve yerleşdirilmesinde Rusya'nın bundan vaz geçmesini (her ne kadar anlaşma şartlarına dayanıyorsa da) Osmanlı Devleti dostane böyle ister diye sadrâzam Rus başvekiline bir mektup yazdı. Cevabı beklendiği sırada Rus elçisi cevap beklemenin beyhude olduğunu bildirip bu işin yapılması için hemen ısrar ederdi. Oysa yazılan yazının Rus başvekili tarafından cevap yazısı geldi. Yazıda dostça Mes'eleden hiç bahsetmeyerek işin yapılmasında ısrar ediliyordu. Bu mes'eleler Polçakof görevli olmakla Rusya Devleti'ne yazılmak lâzım gelmeyeceği bildirilmiş olduğundan Meşveret meclisi'nde Reis-ül Küttap Feyzi Efendi gerek ber vechi meşruh Rusya başvekiline gönderilmiş olan mektubu ve gerekse gelen cevabı okuyunca Şeyhülislâm Efendi üzüldüğünü açığa vurup kızarak meclis'de bulunanlara gözlerini dikerek, «Hepiniz Osmanlı Devleti ricalisiniz işte kâğıdlar manâsı hepinizce belli oldu. Hatırınıza geleni bildirin,» deyince hazır bulunanlar da Rusların bu iddiasına uymak ve yanaşmak nice münasip olabilir. Buna hemen kesin cevap verilmek lâzım gelir zannederiz demeleri üzerine Şeyhülislâm Efendi: «İşte size bu mesele'nin olup olmayacağını ben söyleyeyim, bu Varna'nın her yanı Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan reayası ile dolu geniş bir dağınık bölgedir. Sefer olsa gidilecek.

Düşmanın Varna'ya konsolos nasbından niyeti o bölge reayasını kendine çekip kimisini asker yazmak, kimisini kendi memleketine götürüp ziraat yapılamayan toprakları şenlendirmek ve Osmanlı topraklarını harap etmekdir. Savaş olursa bu reayayı kışkırtarak Osmanlı askerinin yollarını kesmek ve böylece boğaza yakın Mısır bölgesine kadar Osmanlı topraklarını yorulmadan ele geçirmek hususlardır.

Bu iş şer'an hiçbir veçhile caiz değildir. Sadr-ı âli mektubunda bu madde her ne kadar şarta dayansa da dostça yerine getirilir sözünden bu hak elimizde demek çıkmaz ve asıl anlaşmada yazılı söz şudur: «Rusların uygun göreceği bütün yerlerde konsolos nasbı caiz ola» sözüdür. Bundan özellikle Varna'ya konsolos nasbı lâzım gelmez. Zira mahzurları vardır. Yeri ve bölgesi şartların dışında kalır. Meselâ Ruslar bu sözün bütününe nazaran «Darbhaneye konsolos nasbederim» dese buna yanaşmalı mı? Varna da bunun gibidir. Buna kesin cevap verilmelidir» dediğinin ardından Reis Efendi de: «Ruslar ikide bir Osmanlı Devleti'ne bu gibi maddeler için mes'ele çıkarıyorlar, kendilerinden ise türlü şartlara aykırı davranışlar ortaya çıkıyor, onu hiç düşünmezler. Bu gibi mes'eleleri ve özellikle kaçak Buğdan Voyvodası'nın geri verilmesini iddia, şartlarla ve devletler arası örf iken ve Osmanlı Devleti'nin hakkı iken geçen gün Rus elçisi, yapılan görüşmeden önce kaçak Voyvodanın geri verilmesi, sonra da Rus memleketlerine varan Osmanlı Devleti tüccarlarına olmadık cefa ve yıkım yapılıyor, engel olunmasını daha sonra da Eflâk ve Buğdan da olan Rus konsolosu görevinin dışında işlere burnunu sokup anlaşma şartları dışında hareket etmekdedir.

Bunlara engel olması istenilince kaçak Voyvodanın iki ay içinde devletinden cevabını getirmeyi ve başka mes'eleleri de devletine yazmayı taahhüd etti» deyince Reis Efendinin böyle doğru ve korkusuz davranışını hazır bulunanlar uygun görüp hoşça karşıladılar. Ancak Rusların davranış ve hareketlerine bakılırsa Kaynarca anlaşmasının şartlarının tamamının yerine getirilmesi için hududa asker ve serasker sevk edilmiş olduğu haberleri yayılınca Ruslara Osmanlı Devletinin emniyeti tam olarak sarsıldı.

Sadr-ı Âzam bir yandan savaş hazırlıkları yapmakta idi. Eğer şu ara savaş kapıları açılacak olursa Karadeniz sahillerinin korunması gayesine dayanan büyüklü küçüklü kırk elli parça gemi de Karadeniz'e çıkarılmışdı.

Bu sırada İstanbul'da bulunan Rusya ve Avusturya elçileri Kırım'a varıp Osmanlı Devletinin hududlarda büyük hazırlıklarla meşgul olup savaş'a karar vermek üzere olduğunu Katerina ve Jozef'e anlattılar. Halbuki Katerina'nın kıtlık ve mali sıkıntıdan savaş yapacak hali yokdu. İngiltere ve Prusya'dan kuşku içinde idi. Kendine büyük yardımcı olacağı-

na güvendiği İmparator Jozef de yukarıda söylendiği gibi ülkesinde yer yer karışıklık çıkmasından üzgündü, savaşdan kaçınıyordu.

Gerek Katerina ve gerek Jozef savaşın durdurulup ileri bir zamana atılmasını ön görmüşlerdi. Hatta bu seyahatte beraber bulunan Fransız Elçisi Mösyö Sakör Osmanlı Devleti'nin bugünkü durumunun devamı Fransa Devleti için uygun görülmekle Osmanlı Devleti hakkında bir kötü davranışın Fransa ile Prusya'yı ittifaka mecbur edileceğini bir yolunu bulup Jozef'e bildirdi. Onun fikrini sorunca Jozef de Osmanlı Devletinin sarsılmasından doğacak tehlikeleri söyleyerek işlerin karışmasına razı olmayacağını bildirdi.

Aslında Rumeli'de hüküm süren Yunan cumhuriyetlerini kurmak Katerina'nın karışıklık çıkarmasının başlangıcıdır. Ancak bu cumhuriyetlerin yeniden ihyası mutlak hükûmete sahip Kral ve hükümdarlara zarar lı ve zamanın filozoflarının savunduğu hürriyete yardımcı kuvvet sayılıyordu.

Bu mes'elede Katerina gönlünden geçeni yapmanın büyük mahzurlar doğuracağını bu işe uymakdan kaçınmak zaman icabı ve gereği olduğunu itiraf eylemişdi.

Bunun üzerine Katerina ile Jozef Osmanlı Devleti sulh anlaşmasının devamı ve ayakda kalması için elçilerini uyararak Katerina Petersburg'a Jozef Viyana'ya gitmişlerdi.

Elçiler İstanbul'a dönünce aldıkları görevle Osmanlı Devleti'ne te'minat vermişlerse de Rus elçisi bir taraftan da Potemkin'e iyi görünmek ve onun isteğine uygun şekilde el altından harbi doğuracak vesileler ortaya çıkarmaya gayret etmekde idi. Hatta Fransızlar ile Katerina'nın karşılıklı dostluk ve birbirini himayeyi Katerina'nın açığa vuran bu kötü davranışına Fransa Devleti uymuş görülerek Fransız elçisi Bab-ı Âli'ye getirilip izahat istendi. Fransız elçisi durumu Petersburg'da bulunan elçi Sakör'e yazdı. Sakör de daha önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Fransa'nın aracılığı ile düzenlenmiş ittifakın ayakda durmasını Fransa da isterken İstanbul'daki Rus elçisinin elçimize haber vermeksizin tuttuğu usul eğer Osmanlı Devletini savaşa sürüklerse Fransa Devleti Rusların durumu kötüye kullanıp baskı yapmasına yorumlayacağını resmen Rusya Devletine bildirdi. Katerina da böyle bir şekle razı olmadığını açıkça söyleyip Potemkin kendiliğinden bu gibi davranışlara cesaretini kabahatli bulup bundan sonra buna dair durumlara İstanbul'da bulunan Fransız elçisine sorulmadan işe girişilmesini ve Rus elçisinin dostça ve yumuşaklıkla hareket etmesini yazmış ise de bu yazı ile gönderilen postayı Edirne civarında haydudlar vurmuş ve çalınan mallar arasında bu evrak da ele geçirilmiş olmakla gerek Rus elçisine gerek Fransız elçisine gönderilen kağıdlar İstanbul'a varamadı.

Rus elçisi Potemkin'in talimatı üzerine Osmanlı Devletini âciz duruma düşürmekden geri durmuyordu. İngiliz ve Prusya elçileri de bu yumuşak davranış hiyleli bir tutumdur. Meramları Osmanlı Devleti'ni aldatıp askere çağırdığı ve serhadlere yığdığı askeri dağıttırdıktan sonra kötü niyetlerini yerine getirmek ve yapmakdır, bunda şüphe yokdur, diye ihtar eylediler. Şimdiye kadar Rusların bunca tekliflerine yanaşıp kavga bitti denilir iken başka mes'eleler ileri sürecekleri açıkca bilindiğinden ve bunun arkasının alınamayacağı malûm olduğu için serhadlerde hazır bunca tedarik görülmüşken hemen Allah'a sığınıp savaşa girişmek şekli tercih olunmağa başladı. Süleyman Fevzi Efendi de Polçakof ile yaptığı görüşmede dili değiştirip 1201 yılı şevvalinin 11 inci günü Bebek bahçesinde Rus sefiri ile yaptığı Meclis görüşmesinde Feyzi Efendi firari Buğdan Voyvodası'nın geri verilmesini Eflâk ve Buğdan da bulunan Rus konsolos vekilinin azl ve değiştirilmesini ve Kılburun göllerinden Özü halkına mahsus olan sayı ve mikdarı belli tuz verilmesini ve her iki tarafın tüccarı hakkında eşit muamele yapılmasını isteyip iddia ettikten başka bu maddeler Kırım gitmeden önce size bildirilmişken bir ceavp vermeden gidip geldikten sonra da bir cevap vermediniz. Her mes'elede çabuk davranmanız açıkça gerekirken ortada kalan mes'elelere dair bu zamana kadar cevaba girişmemeniz Osmanlı Devletinin şan ve büyüklüğüne bakıp değer vermediğinizi açıklıyor. Bu gecikmelerden bazı mes'eleler ortaya çıkar: Rusya'da tüccarımıza kötülük ve baskı yapılan yerlerde onları korumak için lâzım gelen yerlere şartları muhafaza ve ticaret işlerini düzene sokmak için birer memur tayin olunması ve şimdilik tüccarımızın gidip geldikleri Kırım'a ilk iş tâyin edilmiş bir kimsenin nasbedilmesi ve yerine gitmesi lâzım gelmekle Devletler kuralı üzere bu hususu Osmanlı Devleti iddia eder. Tüccar gemilerinizin yoklanması ve Tiflis hanına sizin tarafınızdan sahip çıkılıp himaye edilmemesi lâzım gelince Polçakof kendi tarafından ileri sürülen bazı mes'elelerin yerine getirilmesine dair bazı yeni mes'eleler ekleyerek olmayacak işleri ileri sürmenize şaşılır. Rusya İmparatoriçesinin meramı iki tarafın dostluk içinde ticaret işlerini kolaylaşdırıp dostluk şartlarını korumak olduğu halde Osmanlı Devleti tarafından ters davranılıyor, işlerimiz güçleştirilmektedir. Eflâk ve Buğdan memleketlerine dair üç defa şartlar yapıldı. Osmanlı Devleti tarafından bu şartların birisine riayet olunduğu yokdur. Bunlardan birisi beylerin sık sık azl edilmemeleri açıkça şartlara bağlı iken siz bir tarafdan azl ve nasb etmekdesiniz. Bundan başka hâlâ Eflâk Voyvodası'nın şartlara aykırı memleket fıkarasına etmediği zulüm ve baskı kalmadı. Tarafımızdan def'alarca şikâyet olunmuşken hiçbir şey yapılmadı. Bu memleketler ise belli anlaşma şartlariyle geri bırakıldı. Sulhun ardından Buğdan Voyvodası Ligor'un sebepsiz yere katline girişilmesi anlaşma şartlarına aykırıdır. Firar eden Ligor canını kur-

tarmak için Rusya Devleti'ne kaçıp iltica etmişdir. Osmanlı Devleti Eflâk ve Buğdan'a dair bu kadar şartlardan birine reayet etmediği için Rusya da kaçan Voyvodayı vermez ve vermek şanına yakışmaz. Bundan sonra Eflâk ve Buğdan için anlaşma şartlarına reayeti iddia eder. Eflâk Buğdan konsolos vekili hakkında yapılan ve ileri sürülen suçlardan ve kötülüklerden hiç biriyle suçlanamaz bunlar ispat edilmedikçe azl olunamaz ve değiştirilmesine ben izinli ve yetkili değilim. Kılburun'daki tuz gölleri Rusya'nındır, fakat Özülü'ye yetecek kadar tuz verilmesi şartlar olduğu için bunda bile karşı gelindiği yoktur. Zira Özülüye verilmekde olan tuz yüzbin nüfusa kâfidir. Kırım'a adam nasb ve tayini şimdiye kadar yapılmamışdır. Anlaşma şartlarında da açıkça belirtilmemiş maddelerden olup bizim konsolos nasbetmekliğimiz şartlarda varken her birinin nasbında bu kadar güçlük çıkarılıyor. Tiflis mes'elesinin bu kadar dedikoduya sebeb olmasına Çıldır Valisi sebepdir. Tarafımızdan bu kadar şikâyetler yapıldı asla dinlenmedi. Ereğli Han'ın Rusya'ya tabi olduğunu cümle âlem biliyor. Ondan da Rusya Devleti vaz geçmez» deyince bir birine ters düşen bu konuşmalarda pek ileri gidildiği halde böyle terslik içinde söz kesilip görüşme kapandı.

Şevval'in 15'inci ve Eylül'ün 3 üncü günü Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın kurduğu Levend çiftliğinde yine Süleyman Feyzi Efendi ile Polçakof yaptıkları görüşme toplantısında eskiden olduğu gibi her iki tarafın istek ve iddiaları aralarında muvafakat kabul etmeyecek surette uzak ve ters görülerek gergin bir durumda soğuk bir davranışla görüşmelere son verilmişdir. Kısaca iki taraf arasındaki terslik düzelmeyecek duruma gelmişdir.

Şöyleki: Rus elçisi belli isteklerini yürütmek iddiasında iken Feyzi Efendi ona söyleyerek Buğdan'da oturan konsolosunuz hilekârdır, ortalığı karıştırıyor, iki devlet arasına soğukluk getirecek, arayı açacak hareketlere cesaret ettiği için hiç durmadan Osmanlı topraklarından çıkarılması Padişahın kesin isteğidir. İki yıldan beri Gürcistan'da çıkan karışıklığın sebebi Çariçe tarafından anlaşma şartları dışında Ereğli Han hakkında gösterilen ve ileri sürülen himayeden doğduğu açıkça belli olmuşdur. O bölgede emniyet ve asayişin yerine getirilmesi için Rus askerinin Tiflis'den ve bütün Gürcistan topraklarından çekilmesi doğrusuna ve karşılıklı hukuka bakılırsa lüzumludur ve Padişahın bulunduğu yerin eteğinden gelip giden Rus gemilerinin daima yasak mal aldıkları açığa çıkmışdır. Bundan sonra bu gemilerin ayırd edilmeden yoklanması ve altı ay önce Yaş'dan kaçan Buğdan Voyvodasının Rusya'ya sığındığı öğrenildi. Onun Osmanlı Devletine geri verilmesi ve şimdiye kadar Ruslar tarafından Özü ahalisine verilen mikdardan fazlaca tuz verilmesi ve Rusya'da ticaret eden Osmanlı Devleti reayasını himaye için Osmanlı Dev-

leti tarafından Rusya memleketlerinde birer memur bulundurulması kesin isteğimizdir deyip bu maddelere derhal cevap verilmesi tekid olununca, Rus elçisi tarafından, Rusyadan sorulmağa muhtaç olduğunu bildirdi.

Bunun üzerine Şevval'in 29 uncu günü yapılan meşveret Meclisinde Sadrıâzam Yusuf Paşa'nın savaş'a hırs ve acele davranışı nedeniyle harp tarafı tercih olunur. Rusya'dan cevap gelişini beklemek olduğu mutalaa olunarak Şeyhülislâm Müftüzade Ahmet Efendi'nin verdiği fetva üzerine harp ilânına ve üç gün sonra Rus elçisinin hapis ve tevkifine karar verildi. Ancak o vakte kadar bu meclisdeki görüşmeleri dışarı sızdırmamalıdır. Zira elçi haber alırsa kaçar diye Sadrâzam herkese gizli tutup saklamak üzere yemin vererek tenbih etmişdi.

Zilkade'nin 3 üncü perşembe günü Rus elçisi Polçakof Bab-ı Âli'ye çağrılıp getirilerek misafir odasında ayakda tutuldukdan sonra umumi meclis kurulup bir taraftan görüşmeye bir tarafdan da aracılıkla ve bazen kendi ağzından Polçakof ile görüşmeye başlandı. Sadrâzam ile Şeyhülislâm ona hitaben şimdiye kadar beyhude görüşmelerde çok vakit geçirildi. Ve istek belli oldu. Anlaşma dışı istilâ eylediğiniz Kırım'ı red edermisiniz, yoksa ne dersiniz, dedikleri zaman Polçakof arada ortada kalan mes'elelerin bazılarının düzelmesi için davet edildiğini ümid ederek gelmişken böyle bidenbire Kırım geri verilmesi teklifini duyunca işin neye vardığını anlayıp, devletime yazayım artık irade kendilerinindir, deyip meclisde hazır bulunanlardan kimi savaş açılmasını ön görüyor kimi başından sonuna kadar iyice düşünülmesini ve sulhun daha iyi olacağını söylüyordu.

Sadrâzam aradaki açıklığı görünce bu gidişin bozulacağı endişesiyle Polçakof ve baş tercümanı Pizani ve başkaca maiyeti işte kâfirin hali budur deyip Şeyhülislâm da dua ederek sonunda manasız yere Yedikule'ye gönderip tevkif olundular, ve hemen İstanbul halicinde ve başka Osmanlı toprakları iskelelerinde bulunan Rus gemilerinin ele geçirilmesi yolunda her tarafa evâmir-i âliyye gönderildi. Gene o gün Sadrâzam bu işi aynı zamanda bitiren Müftüyül Enâm Padişah sarayına gidip Ruslar üzerine Şer'an ve Padişahça sefer lâzım geldiğini Sultan Abdülhamid Han hazretlerine arz eylediklerı zaman bu işi gönülden bilen Padişah sefer açılmasını hiç bir zaman uygun görüp onaylamamışken mahzurları söyleyip mes'eleyi yatıştırmak ve kolayca halletmek istekleri sonunda meram ettikleri gibi olmuşdur. Rus elçisinin af edilip cezasının kaldırılması hususu Nemçe ve Fransa elçileri tarafından istenmiş ise de bu sırada İngiltere elçisinin nüfuzu üstün olduğundan müsaade edilmeyip hapisde kalması uygun görüldü. Zilkadenin 5 inci günü de Yusuf Paşa'ya hitaben bir kat'a hat-tı humayun çıkarıldı bu geçen olaylar üzerine kaleme alınan bildirinin bir sureti İstanbul'da bulunan sefirlere verilerek durum du-

yurulmağa başlanmışdır. Aşağıda hat-tı humayunun bir sureti (1) ve bildirinin bir sureti (2) sayıyla ekde gösterilmekdedir.

Kısaca yukarıda bildirildiği gibi Abdülhamid Han Hazretleri'yle devlet ileri gelenlerinin çoğu sulhu lüzumlu görmüşlerken İngiltere ve Prusya elçilerinin uyarmalariyle bu tarafdan Yusuf Paşanın o tarafdan Potemkin'in hırsları ve savaş arzuları üstün gelerek savaş kapıları açılmışdır. Hattâ Abdülhamid Han hazretlerinin savaş açılmasını istemediğini ve izni istemiyerek vermiş olduğu söylenir. Bu sırada Mısır tarafında bulunan Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa bundan sonra İstanbul'a gelince Yusuf Paşa'nın bu yolda gösterdiği aceleyi ve tehlikeye atılışı suçladığı sözüne inanılır kimselerden duyulmuşdur.

Asım Efendi bu savaşda nedenleri Yusuf Paşa'nın kısa görüşlülüğüne yüklemişdir ancak, halkın düşüncelerindeki taşkınlık üzerine İngilizler gibi parmağı ile dünyayı bulandıran bir büyük devlet elçisinin böyle Prusya elçisiyle ittifak edip teşvik etmelerine Yusuf Paşa gibi okuması yazması olmayan, aşırı yurdsever ve hiddetli tanınmış bir zatın aldanmayıp da sulhda sebat edebilmesi imkânsız gibi görünür. Asıl kusur bunca senelerden beri devletin durumunu bir düzene koymağa uğraşılmamasıdır. Yoksa Rusya gibi aldatıcı ve kudretli bir devletin civarında her nasıl olsa ne kadar yumuşak durulsa eninde sonunda selâmete çıkmış ve emniyet kabil olamayacağı şüphesizdir.

Bu sırada Katerina ile beraber Kırım'a gitmiş olan Fransız Elçisi Sakör kendi yazdığı eserinde bu savaşın sebeplerini şöyle bildiriyor: Rus İmparatoriçesi Prusya ile ittifakını bozup Nemçe ile ittifak etmişdir Prusyalılar kırgındı ve umulmayan Fransa ile ticaret anlaşması yapmasından İngilizlerin hatırı kırılmışdı. Ardından anlatıldığı gibi Kırım'a varıp Leh Kral ve Nemçe İmparatoru ile görüşme ve konuşmalarından türlü kuşkulara kapıldı, şöyleki: Üç devlet, yani Rusya, Nemçe ve Fransa devletleri birlik olarak Osmanlı Devleti topraklarını aralarında bölüşürlerse her birinin geniş toprakları olacak ve kuvveti artacakdı. Bu düşünce İngiltere ve Prusya devletlerinin şuurlarını bozmuşdu, böylece işden geçiyor diye İstanbul'da bulunan elçileri marifetiyle Osmanlı Devletini kızdırmak ve savaşa teşvik yolunda istekli sözbirliği ettiler. Rusya'nın hali perişandır, tamamen parasızdır. Memleketlerinde kıtlığın artmasıyle son derece büyük sıkıntı içindedir. İsveçlilerin bıçak kemiklerine dayanıp Rusva'ya savaş açmağa bahane ararlar. Bir tarafdan da fırsat kollayan Lehliler üzerine saldırır. Gerçekde Nemçe yaptığı ittifak gereği Rusya savaşda beraber bulunur tehlikesi hatıra gelirse de olmayacak işdir. Zira böyle bir harekete cesaret edecek olsa Prusya Devleti derhal üzerine hücum etmeğe hazır durumda olduğundan yapacağı taarruz kolayca karşılanır. Bundan başka Peyiba (Hollanda) halkı Prusyalıların tah-

rikiyle isyan ettiklerinden Nemçelinin başına büyük bir gaile açılmıştır. İsveç Kralına da dediler ki: Rusya'nın hali yamandır. Osmanlı seferi ile uğraşırken tamam fırsattır. İşte İngiltere tarafından donanma ve para ile sana yardım edilecek. Osmanlı Devletinde para alıverilir. Bu suretle İsveçli'yi de savaşa sürüklediler. Bu durumdan İngiltere'nin elde ettiği faide ve umduğu şu idi. Osmanlı Devleti ile Rusya ve Nemçe arasında savaş çıkarsa ve Fransa da Osmanlı Devletini tutarsa, Rusya İmparatoriçesi kırılıp Fransa ile yaptığı ticaret anlaşmasını her halde yürürlükden kaldırır. Eğer Rusya ile dostluğuna devam ederse ötedenberi Osmanlı Devleti topraklarında elde ettiği imtiyaz menfaatlerinden mahrum olması lâzım gelir. Bu suretle Fransızlar müşkül durumda kalır. Prusya'nın faidesi de tabii hasmı olan Nemçe Devletinin gailesini artırıp Katerina'yı Nemçe Devletine yanaşdığı için azarlamakdı.

Ruslara anlatıldığı gibi Elçisinin Yedikule'de haps olunduğu haberi varınca Avlita limanında hazır bekleyen donanmasından büyük küçük birkaç gemi tertiple Karadeniz'e çıkardı. Osmanlı Devleti tüccar gemilerinden bazılarına zarar vermişlerse de ardından şiddetli bir fırtına çıkınca hepsi etrafa perişan dağılıp yetmiş parça top çeker bir kalyonları da boğaza düşerek çaresiz Kavak Hisarı'na gelip demir atmış olduğundan derhal ele geçirilip Tersane-i Âmire'ye bağlandı.

OSMANLI DEVLETİ HAZIRLIKLARI

Anlatıldığı gibi Ruslara harb ilân olunmuşsa da kış mevsimi yaklaşmış olduğundan Osmanlı Ordusu'nun çıkarılması bahara kalmışdı. O vakte kadar her iki taraf sınır ve hududlarını korumakla ve harb hazırlıklariyle meşgul olmuşdur. Böylece baharın gelmesi beklendi. Sadrâzam Osmanlı Ordusu'nun ve Kapdan Paşa donanmasının mühimmat ikmâline büyük gayret harcadıkları sırada Rumeli ve Anadolu serhadlerinin tahkimi için yer yer seraskerler nasb ve tayin edildi. İlkbaharda Osmanlı Ordusu için tertibedilen askerlerden başka yalnız Özü bölgesinin muhafazası için seksen bin nefer ve Tuna kıyılarına büyük sayıda asker yığılmış ve Rum reayasının durumlarından şüphe edilerek ellerindeki silâhlar toplanmışdır. Dağıstan, Çerkezistan ve Kabartay halkını düşman üzerine sevk için yer yer evamir-i âliyye ve bol bol hediyeler gönderildi.

Haşim Efendi der ki: Rusya'ya harb ilân edildiği bildirisiyle Anapa serhaddinin muhafazasına çalışılıp uğraşılması için yazılıp gönderilen emr-i âli Anapa divanında okununca herkesin atına ve silâhına düzen verip tabyadan bir top atıldığı anda Paşa Kapısı'nda yahud Ağa Kapısı'na yakın Şefake Kapısı'nda savaşa hazır, emir alacak durumda bulunmaları tenbih ve karakol bayrakları ve Tamam yarımadasına gece bas-

kını yapılması için çete bayrakları tertip edildi. Çete ağası nasb ve tayin olunduğunun ardından Muhafız Mustafa Paşa çelebi ve topçubaşıları ve tabya ağalarını toplayıp sefer hazırlığı durumunu ve elde bulunanı sorunca, kalenin muhasara edildiği takdirde mevcud zahirenin ancak bir ay yeteceği, barutun ise topların çaplarına göre 24 saat idare etmeyeceği ve kalenin toprak yakası 2220 zira olup bunun müdafaasına mevcudumuz olan Türk askeri yetmez, Tatar askerine de şaranpo teslim etmek hatadır diye durumu anlattılar. Anapa'ya yeteri kadar asker ve mühimmat gönderilmesi ve bundan sonra da morali kuvvetlendirmek üzere aralık aralık Anadolu yakasından birer ikişer bayrak asker gönderilip yardım edilmesi İstanbul'a yazılıp bildirildi ve de Osmanlı Devleti var kuvvetini Serdar-ı Ekrem Ordusu'nun levazımını tamamlamağa sarf ettiğinden Anapa'ya gönderilmek için hazır ve mevcud mühimmat olmadığından istenilen toplar topçubaşıya ve barut da Selânik baruthanesine ısmarlandı. İmâl edilip hazır olunca gönderilir diye yazılıp gönderilen cevap Anapa'ya vardığında kış gelerek deniz mevsimi geçmişdi, gelip gitme kesilmişdi. Mustafa Paşa'ya umutsuzluk ve hayret geldi, ancak Anapa'ya bağlı olanlara da hayret ve korku gelmesin diye bu yazıyı başkalarından saklayıp sözünü etmemişdir.

KÖSE MUSTAFA PAŞANIN BAŞBUĞULUĞU VE BATTAL PAŞANIN SÜRÜCÜLÜĞÜ VE ŞAHBAZ GİRAY'IN HANLIĞI

Yusuf Paşa sadaret makamına geldikten sonra günden güne savaş belirtileri başlayıp Kırım'ın geri alınması ve kurtarılması Osmanlı Devletinin özel arzu ve emeli idi. Sayısız toplantılarda çaresi araşdırıldı. Koban'ın beri köşesinde olan bunca Çerkez kavmi, Abaza, ve başka taife gerek Kırım'ın kurtarılmasına ve gerek Rusya topraklarına akın yapılması hususuna yetecek kadardır. Fakat bu kabileler dağınık oldıkları için biraraya getirilip iş gördürmek ve idare etmek ve gerekirse Kırım'ın ele geçirilmesine görevlendirilmeleri 1500 kadar Türk askerine bağlıdır denildi. Disiplin kuracak birisinin o bölgeye Başbuğ nasbedilip gönderilmesi tasarlandığı sırada Madenler Emini olan mirmirandan Divrikli Köse Mustafa Paşa zimmetine miriden büyük sayıda para geçirmiş olduğundan başka halka zulüm ve baskıdan şikâyet olunarak 1201 yılı cumadel ahirasında kendisine Halep Mutasarrıflığı ile Soğucak bölgesine geçmesi yazılıp tenbih olundu. Orası çok geçmeden Rus harbi tahakkuk ederek uhdesine vezaret rütbesiyle Trabzon eyaleti ihsan olundu. Gerek onun mahiyetine lâzım gelen ve gerek Kırım'a geçmesi için bağımsız olarak icabeden ve sol koldan Osmanlı Ordusuna mürettep olan askerlerin sevk ve gönderilmesi için Canikli Ali Paşa da Sinob'a gelmişdi. Ancak kış şid-

detli olduğu için bahara kadar orada kalıp işe koyulmak istemişse de, anlatıldığı sefer tahakkuk edince durmadan görev yerine çabuk gitmesi için emr-i âli yazılıp kendisini Soğucak'a geçirmek için donanmadan da bir gemi çıkarılıp gönderildiği sırada Çerkez ümerasının ileri gelenlerinden Zanoğlu Mehmed Giray Bey ile kabileleri ümerası İstanbul'a gelecek Osmanlı Devleti için canlarını vereceklerini arz ettiler. Bunlara hil'atler giydirildi ikramlarda bulunulduktan sonra bu yılın sonunda geri dönmelerine ruhsat verildi. Kabileler halkına atiyye ve hediyeler hazırlandı. Ve başbuğları olan Mustafa Paşa o bölgeye gelince onunla birlik olup hareket etmeleri için ümera ve sipahilerine hitaben evamir-i aliye gönderildi. Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Süleyman Ağa bu hususu mübaşir tayin olunup gerekirse kabileler halkına dağıtılmak üzere kendisine 7500 kuruş teslim olunarak bu beylerle beraber Anapa'ya gönderildi.

Koban boyunda bulunan taifeleri büyük bir fırkasıda Tatar kavmi ve öte tarafı Tataristan olup onlar da Ruslara karşı savaşa hazırdılar, çünkü Tatarlar ötedenberi Osmanlı tabaalığına alışkın olup Ruslara bir türlü ısınamadıkları için Katerina'nın hediyelerinden iğrenmekde idiler. Fakat Tatarlar ötedenberi Cengiz idaresinde bulunmalariyle onları toplayıp idare için üzerlerine Cengiz Sultanlarından birinin Han nasbolunması lâzım gelip ancak Kırım bugün için Rusların elinde bulunduğundan hal tercümesi birinci cildde geçen Devlet Giray Han'ın kardeşi ve Gülbün-ü Hanan müellifi Halim Giray'ın babası olan Şahbaz Giray Sultanın oturduğu Vize kasabasından İstanbul'a getirilip Şehzade camii civarında bulunan Selim Paşa konağında birkaç zaman kaldıktan sonra bu yılın Zilkadesinin 27 nci günü Padişah huzuruna getirilip kendisine Koban Hanlığı ünvaniyle yeniden Hanlık tevcih buyruldu. Kardeşi Mübarek Giray Sultan Kalgayı ve Saadet Giray Han torunlarından Arslan Giray Sultanı Nureddin nasbetmişti. Çünkü Şahbaz Giray o bölge başbuğu olan Mustafa Paşa ile birleşip Tamam üzerinden Kırım'a geçmeleri veyahud Kabartay tarafından geçip o tarafda bulunan kabileleri kendine çekip Rusya üzerine taarruz etmeleri tasarlanmışdı. Ancak Şahbaz Giray Han'ın Anapa'ya gidişi ilkbahara ertelenmişdi. O vakte kadar o bölgede mevcud olan Tatarları toplayıp Rusya'ya akın etmek üzere Saadet Giray Sultanın kendisi Koban başbuğu nasbedip gönderdi. Kendisi de Koşan'da kışlamak ve Bucak Tatarlarını biraraya toplamak üzere bu yılın sonunda Basarabya'ya gitti. O tarafda maiyetine 40.000 kadar Tatar topladı. Koban'ın beri keçesinde olan Tatarların Saadet Giray'a teslim olması bakımından Anapa'ya bir emr-i âli gönderilmişti. Tatarlara eski usul ve âdetlerini yavaş yavaş unutturarak başka askerler gibi yetişdirip eğitim yaptırmak ve başka Tatar reislerini askerlik mesleğine katmak için merhum Ferah Ali Paşa bin türlü sıkıntı ve zahmet ve akıllıca ted-

birlerle yeni kanunlara bağlayıp bu yeni usullere epeyce alıştırmak suretiyle eski düşüncelerinden vaz geçirip Anapa'yı muhafaza ve icabına göre iki taraf aleyhinde kullanmak üzere Çerkez kabileleri ile Ruslar arasında bir sed olmak üzere uygun yerlerde yerleşdirmişdi. Şimdi onları Saadet Giray Sultan'a teslim ve yanına katmak tabiattaki asıllarına döndürmek demek olarak Anapa'nın usul ve düzenini bozacakdı. Bu halde Tatarlar akıncılık sevdasiyle bulundukları yerleri terkedip yer değişdirerek Anapa civarın boş kalacakdı. Bu durum ise Rusları Anapa'ya davet kabilinden olacağı için Anapalılar Saadet Giray'ın bu görevle Anapa'ya geldiğini duysalar söz ayağa düşerek katil ve idamına girişecekleri şüphesiz olduğundan Anapa Muhafızı İpeklizade Mustafa Paşa bu emr-i âliyi gizli tutarak Saadet Giray'ın memuriyetini ilâna cesaret edememişdi.

Kaldıki Ferhat Ali Paşa Anapa'nın muhafazasından fazla gerekirse 40.000 den ziyade akıncı askeriyle Rus topraklarına taarruz edecek nüfuz ve kuvvet kazanmış ise de bu durum onun şahsiyetiyle kaimdi, ondan sonra bu hale zaaf gelmişti. Çerkezistan'ın eski zenginliği ve düzeni kalmamışdı. Şimdi ilk önce Anapa serhaddinin düşman taarruzundan muhafazasına düşünceyi toplamak lâzım geliyordu.

Halbuki ötedenberi o bölgeyi kuvvetlendirip bakan Canikli Ali Paşa daha önce vefat etmiş olup oğlu Battal Paşa ise nüfuz ve yeterlilikde babasının kâ'bına erişemediğinden, yapılan ve alınan tedbirler günün durumuna göre kâfi yeterlilikde değildi. Sulhun kaldırılmasından sonra Rus askeri Lehistan'a girmişti. Bu hareketleri eğer dostluğa dayanıyorsa Osmanlı Devleti Leh halkı ile dost olduğundan reaya ve halkına bir zarar gelmemek şartiyle Osmanlı askerinin Lehistan'a girmesine Lehistan Cumhuriyetinin rızası var mıdır? diye Şahbaz Giray Han tarafından hudud generallerine bu yolda yazı yazılmasının Sadaretten bildirilmesi üzerine Şahbaz Giray Han da Leh generaline bu yolda bir mektup yazmışdı. Lehliler bu bakımdan özür dileyerek topraklarına Osmanlı askerinin girmesine razı olmamışlardı. Lehistan'da da Osmanlı Devletinin bir fırka askeri bulundurup düşmanı uzakdan karşılamak maslahata uygun görülerek bu hususa teşebbüs olunmuşsa da böyle hususlar asrın politikasının müsaadesinden başka artçı kuvvet ve gelişmiş galibiyetlerin semeresi olup o vakit ise Erkân-ı Devlet-i Âliyye Devlet işini iyice bildiklerinden başka bir işin başında birleşip ittifak etmişlerken araları açılmakla bütün işler tereddüt ve sallantı içinde idi. İşler bozuk düzene girmekde olduğu halde, bu gibi müşkül mes'eleleri güzel idare zordur. Birtakım başıbozuk askerle Lehistan'da durmak kabil değildi. Böylece Devletin vükelâsıda artık arkasına düşmeyip yalnız Han'ın mektubu ile yetinmişlerdir zannederim.

Anlatıldığı gibi baharın gelmesi beklenirken her iki taraf da harb hazırlıklarına girişmişken bu ortamda Özü Muhafızı İsmail Paşa Kılbu-

run Kalesini ele geçirmek üzere Özü tarafından Kılburun yakınlarına bir mikdar asker geçirince şiddetli bir muharebe oldu. Muharebe geceyarısına kadar sürdü. Muharebe ertesi güne ertelendi.. Ancak Osmanlı askeri çok az sayıda olduğu halde Rusların karadan imdadı geldikten başka dört te gemisi gelip Özü yakınlarında demir atarak top ateşine başlamışlardı.

Zaferi kazanabildiğimiz Kalem kayıdlarından ve sened suretlerinden durumu bu kadarcık öğrenebildik ancak bu muharebe bazı yabancı tarihlerde şöyle yazılıdır. Özü muhafızı İsmail Seraskerinin birdenbire Kılburun kalesi üzerine 6.000 askerle yürümek için Osmanlı askerini salopelere koyduğunu Kılburun muhafazasında bulunan General Suvarof öğrenince bir mikdar askerini kaleden çıkarıp sahile sevk etmişdi. Osmanlı askeri gelince kaçıyor gibi yapmalarını tenbih etmişdi. Osmanlı askeri Kılburun tarafına geçince Rusların bu harp hiylesini anlayamadılar. Hemen karşıdan asker geçirmek için Şalopleri geri göndermişlerdi. General Suvarof kaleden hemen birkaç tabur çıkarıp süngü ile Osmanlı askerine hücum edince gerçekde Rusların çoğu yok edilmiş General Suvarof da yaralanmış ve de Özü'den imdad gelmesine vakit bulamadığı için orada bulunan Osmanlı askeri de tamamen şehid olmuşlardır.

1202 YILI OLAYLARI

Bu üzücü, keder verici vak'anın haberi 1202 başlangıcında İstanbul'a vardı. İlk ağızda böyle korkunç bir muharebenin olması keder ve kuşku verdi. Hemen İsmail böegesi seraskeri eski sadrazam Ali Paşa'nın o bölgeye asker gönderip yardım etmesi ve Şahbaz Giray Han'ın Özü imdadına gitmesi için ikisine de 1202 yılı muharremi ortasında ayrıayrı emirler yazılmışdı. Bu suretle Özü Muhafızı Ali Paşa maiyetindeki askerler Özü'ye sevk edileceği için İsmail ordusu zaifleyecekdi İsmail tarafına büyük sayıda asker lazımdı. Selânik Mutasarrıfı olup daha önce Vidin bölgesi seraskeri nasbedilmiş olan Sadr-ı esbak Yeğen Mehmed Paşa bu kere Rumeli yakasından tertib olunan askerlerini İsmail ordusuna sevk edilip gönderilmesi için sürücülük önemli görevine tayin yapıldı. Vidin bölgesi seraskerliği Vidin muhafızı olan Melek Mehmed Paşa'ya tevcih olundu. Kethüdası Hasan Paşa'ya da vezaret rütbesi ile Vidin muhafızlığı ihsan buyruldu. Özü yakınlarında Pirezen adası muhafızı Rumeli beylerbeyi payeli Hâmid Hüseyin Paşa'ya ve Akgerman muhafazası Vezir Mahmud Paşa'ya tevcih olunmuşdur. Birkaç gün geçince Yeğen Mehmed Paşa İsmail bölgesi seraskerliğine tayin kılındı. Fakat bu ortamda Melek Mehmed Paşa'nın hazinesi yanınca yalnız bir vezirlik namiyle manda pirdir diye Rebi-ül ahır ortasında vezirliği kaldırılıp malı mülkü müsadere olunarak Sakız'da ikamete memur edilmişdir. Yine bu ortamda Yeğen Mehmed Paşa da vefat etmişdir.

Yeğen Mehmed Paşa Belgrad serdengeçti ağalarından Hacı Yusuf adlı kimsenin oğludur. 1139 yılında alâiye bölgesinde doğup 1155 yılında Belgrad'a geldi. Belgrad'da serdengeçti ağası olup orada bir karışıklık çıkmasına sebeb olduğu için alâiye bölgesine kaçıp orada da karışıklık çıkmasına sebep olmakla İstanbul'a gelerek Valde Han'ında gizlenmişdi. 50.000 kuruş rüşvet vererek suçunu affettirip Eflâk serdarı, sonra turnacı, yolu ile Yeniçeri ağası ve ardından kendisine vezirlik verilerek ağa Paşa ve çok geçmeden ağalıkdan azl ile taşra mansablarında dolaşmış ve 1196 da Sadrazam ve 4 ay sonra Vidin muhafızı ve Mısır Valisi ve sonra İsmail bölgesi seraskeri olup yolda giderken Köstence'de vefat eylemişdir. Bazı tarih yazarları karışıklık çıkarmak için yaratılmış, karşısındakini tahrik eder tamahkâr olduğunu yazarlar (tecavuz-ullah-ı an Seyyiatihi). Biz yine konuya gelelim.

Anlatıldığı gibi harb ilânından hemen sonra Çıldır valisi Süleyman Paşa'ya emr-i âli gönderilip Dağıstan ve Azarbeycan hanlarını ittifak ala-

nı içine alarak Ereğli Han'ın aradan bütün ortadan kaldırılması ve Dağıstan Hanları içinde en ziyade kuvvet sahibi ve sağlam olarak elinde kuvvet bulunan Avar Hanı Eme Han'ın Rus topraklarından Kızlar Kalesi tarafına akın etmesi kendisine bildirildi. Bu Hanlara ve yapacaklarını bildirmek için başka başka evamir-i aliyye yazılmış ve teşrifat tertib edilmiş ve gönderilmek Hassa silâhşorlarından Mehmed Salih, Ağa da özel görevle Dağıstan bölgesine gönderilmişdi. Bu sırada Kabartay ümerasına da gazaya teşvik için evamir-ı aliyye yazılmış ve Buhara bölgesinden de Rusya topraklarına taarruz edilmek için Van muhafızı Timur Paşa marifetiyle Padişahın yazıları gönderilmişdi. 1202 yılı başlangıcında Çıldır tarafından alınan yazıya bakarak Dağıstan ve Azerbeycan Hanları Osmanlı Devleti emirlerine uymuş ve düşmanla savaşmak üzere and içmişlerdir. Ancak aralarında ikilik ve karışıklık olduğu için bazıları da Ereğli Han'a taraftar çıkmakla bir birleriyle uğraşmakdan geri kalmadıkları için istenilen tam birlik ve ittifak hasıl olmamış ve Eme Han'a göre Gürcistan seferine gelmek ve Rus topraklarına akın etmek ve Rusların Gürcistan'a açmış oldukları Anamur yolunu tahrip etmek kolay iş olduğunu fakat kızlar tarafına akın irade buyrulduğu takdirde Çeçen tarafında bulunan lezgilerle irtibat kurmak lâzımdı. Üç ay önce lezgilere haber verilmek lâzım geldiğini ağızdan Salih Bey'e söyleyip Süleyman Paşa'ya yazmışsa da Süleyman Paşa Gürcistan'a sefer etmek üzere ordusunu takviye için Eme Han'ı Çıldır tarafına davet etmişdi. Bu suretle Eme Han 30.000 den artı askerle geleceğinden hazine ve zahire ile kendisine yardım edilmesini istemiş bulunmakda idi.

Bu aralık Salih Bey de adamları elinde vurularak katledildi. Bazı adamları bu sene ortasında haps edilerek sorguya çekiliyordu. Bu sakla nan evrakda görülmüşdür. Kafkas dağları Rusya ile Anadolu arasında geniş ve yüksek bir sed iken Rusların Gürcistan'a el koymaları Anadolu'nun emniyetini tehlikeye sokmuş olmasına bakılarak Ereğli Hanı aralıkdan kaldırmak ve hiç olmazsa Ruslardan ayırmak için ilk önce Eme Han'ın arz ettiği üçüncü durum üzerine gidilerek bu Anamur yolu tahrip edildi. Rusların yardım yolu ve yardımı kesilip de Ereğli Han yalnız bırakıldıktan sonra her tarafdan sıkıştırılarak o zamana göre önemli idi. Doğacak zararları uzaklaşdırmak menfaat celbinden ne savunma taarruzi hareketten öncelikde iken Eme Han'ın Kızlar tarafına gönderilmesi o günkü duruma uygun olmamışdır. Böyle harekatta esas yapılacak iş ortaya konulup da bütün harekâtın onun üzerine kurulması farz olan kurallardan iken Kızlar bölgesini çapul ettirmek gibi gözdağı verecek gösterişlerde bulunmak arzusu ile esas yapılacak iş geri bırakılmışdı ve başkaca buna benzer işlenen hatalardan ötürü bu seferde başdan başa Gürcistan'a akın olunarak bazı esirler alınmakdan başka o bölgede devletce hakikaten faideli olacak bir iş görülmemişdir.

Bundan önceki cildde hal tercümesi açıklanan Şeyh Mansur'un savaşın ilk günlerinde şöhreti herkes tarafından bilinirken ve devam ederken savaş kapıları açılınca patlayışı feleği şaşırtan top ve tüfek sesleri onun duyulan sesini bastırmış, şöhretini yok etmişdi. Kendisinden halkın beklediği ve umduğu işler görülmemişdi.

RUSYA'NIN SAVAŞ HAZIRLIKLARI VE NEMÇE'NİN ANLAŞMAYI BOZMASI

Rusya İmparatoriçesi Katerina epey zamandan beri Osmanlı savaşında fikir yorarak harb hazırlıklarını tamamlamakla meşgul olduğundan anlatıldığı gibi elçisinin hapsedildiği haberi Petersburg'a geldiği sırada büyük sayıda Rus askeri Koban bölgesinde ve birtakımı da Kırım'a gelmek üzere yola çıkmışlardı. Ve Hotin karşısında bulunan Kamaniçe'den Yalta şehrine kadar yer yer büyük sayıda askeri yığmış bu askerlerin üzerinde bulunan generallerin hepsi Potemkin'in emir ve idaresine verilmişdi. Denizde de Karadeniz 8 kapak ve 12 firkateyn ve tahminen 200 kadar Şalope gemileri mevcud olup Baltık denizi donanmasını da iki kola ayırarak biri Karadeniz'de dolaşmak diğeri Akdeniz'e gönderilmek üzere tertiplenmişdi.

Nemçe İmparatoru da ittifak gereği işe iştirak etmiş ve Katerina'dan ziyade Osmanlı Savaşına istekli ve hemen olsun dediğinden Buğdan'a varmak üzere tertiplediği 80.000 Nemçe askeri Katerina'ya büyük yardımcı olmuşdur.

Bu suretle savaşı Katerina canına minnet bilip ancak hiyle ve art niyetlerini başka devletler gözünde kapamak için bir beyanname yayınlayıp dağıtarak birtakım maddeleri ileri sürerek Osmanlı Devletinden şikâyet ettikten sonra Osmanlı Devleti tarafından düşmanca hareket edilip elçisine kötü muameleye başlanmakla istemiyerek savaşa girdiğini bildirmişdir. Bundan başka Katerina, Osmanlı Devletinin paylaşılmasını ileri sürüp bu hususda Fransa'nın muvâfakat edip yardımcı olmasını Petersburg'da oturan Fransa elçisine büyük bir ihtiyaç ve zaruretle teklif etmişdi. Kendi düşüncesine göre ele geçirilmesi kararlaşdırılan Mısır topraklarını hizmetine bedel Fransızlara mülk olarak vermek suretiyle onun üzerine yani Fransa'ya ferağ edeceğini arz edip bildirmişdi. Halbuki Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'a gidip gelmesiyle Mısır'ın durumu ve hali değişmedi. Rusların kendilerine çekip aldattıkları İbrahim ve Murad beyler takımı Mısır dışında, kovulmuş oturuyorlardı. Mısır'da nüfuz sahibi bulunan İsmail Bey ise Osmanlı Devleti'ne sadakâtle bağlı olmasından ötürü Ruslar'ın o topraklara ekmiş olduğu karışıklık tohumu fesadın önü kesdirilmişdi. Kaldı ki, Fransa'nın sonradan Rusya ile yaptığı ticaret anlaşması gerçekde Fransa için faydalı ise de ötedenberi

Osmanlı topraklarında izin verilen bölge ticareti ve hem de yürürlükde kaldıkça ticaretine emniyet sağladığı için bu bakımdan Rusya ticaretinden birkaç kat menfaatli idi. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Avrupa Muvazenesine taarruz edilmesi korkusu da yokdu. Ruslar'dan ise her zaman Avrupa muvazenesine taarruz beklenildiği halde Katerina'nın bu olmayacak hayali mümkün olupda yerine getirdiği farz edilirse ele geçireceği mevki nedeniyle kuvveti iki misli artacak, kısa bir zaman içinde bütün Avrupa devletlerini hükmü altına alıp istediğini yaptıracağı şüphesizdi. Osmanlı Devleti'nin devamlı ve ayakda durması Fransa'nın işine geliyordu. Belki bütün Avrupa devletlerinin ellerindeki muvazene haline uygun olanı bu olduğu için Fransa bu hususa, yani Mısır işine muvafakat edememişdir.

En çok Nemçe'yi (Avusturya) etkileyip zarar vermesi lâzım geleceğinden herkesden fazla Nemçe Devleti Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı birleşip ittihad ve ittifakla bulunmamak lâzım gelirken Nemçe İmparatoru bulunan Jozef İmparatorluk tahtına oturunca yeni hevesle topraklarını genişletmek hususundaki tehlikeli ve hırslı istekleriyle Katerina tuzağına ve oyunlarına kapılıp aldanarak onunla ittifak etmiş ve Osmanlı Devleti aleyhine harekata girişmişdi. Osmanlı Devletine karşı atacağı top ve tüfeğin sedası kendi hükümetinin temellerini sarsacağı düşüncesinden habersiz gaflet içinde hemen anlaşmaları bozarak Osmanlı toprakları sınırlarına taarruza geçmişdir.

Bu şöyle oldu: Anlattığı gibi Osmanlı Devleti serhadlerine büyük sayıda asker yığılarak Serdar-ı Ekrem ve diğer mansab sahipleri ilk baharı bekleyip yola çıkacaklardı. Gelenek saltanat adabına göre her birinin Padişah yanında kalacak vekillerinin bile tevcihleri yapılmışdı. Ordunun bütün levazımatı ikmâl edilmişdi. 1202 cumadel ulâsının 2 nci günü geleneklere göre Bab-ı Âli de tuğ ihracı merasimi yapılmak üzere iken Nemçe elçisi Bab-ı Âliye bir nota gönderip Devletinin Katerina ile olan ittifakına dayanarak bu savaşa onunla beraber gireceğini ve bu suretle kendisinin geri dönmesi lâzımgeldiğini bildirdi. Vükelâya epeyce şaşkınlık gelmişdi. Hele Harp tarafdarı olanlar bütün şaşalamışdı.

Asım Efendi der ki: Askeri düzene koyuncaya kadar savaşın olması tehlikeli olduğu için geri bırakılması bazı akıl verenlerce tercih olunmuş ise de Sadrazam Yusuf Paşa savaş günlerinde kimsenin etkisi altında kalmadan bağımsız davranarak savaş tehlikesine atılıp tersine konuşan ricalin akıl öğretmenlerine darılıp tersleyince herkes dilini tutmağa mecbur olmuşdu. 1201 yılında savaş ilân edilmişdi. Yusuf Paşa ordu kurmak için 6 ay uğraşmışdı. Sonra Nevruz'dan 50 gün önce tuğ verilmesi gelenek gereği idi. Bu merasim yapılırken Padişah huzurunda Bab-ı Âliye gelip devlet ricalinin hepsinin yukarıda bulunduğunu öğrenince Reis

Efendi'ye haber salıp görüşmek üzere acele ettiğinden görüşme isteği üzerine maiyetiyle Padişah huzuruna nota yazısını takdim edip görevini yerine getirdikden sonra Osmanlı Devleti Ruslara harp ilânını çabuklaşdırdı. Çünkü Rusların bazı hareketleri Osmanlı Devletinin düşüncesine uygun değilmiş. Avusturya'yı yahut başka devleti araya koyup bir çare bulunurdu. Kaldıki Avusturya ile Rusya'nın savaşda ittifakı birkaç defa bildirmişdi. Bunun üzerine Nemçeli de savaşa girip yakın bölgedeki Ada, Belgrad, Böğürdelen ve Bosna'daki serhadlerine ve Eflâk Voyvodası'na beyannameler göndererek savaş ilân ettiğini ve mümkün olan yerlere taarruza başlayacağını haber verince Yusuf Paşa'nın arz odası başına yıkılıp akıl ve şuuru sarsıldı, ama artık yapılacak şey yokdu. Osmanlı Devleti'ne gönülden bağlı olanların ileri görüşlü ve yeterli olanların çoğu bu işin böylece baş göstereceğini anlatmışlarken dinlememişdi. Asım'ın sözü burada bitti.

Kırım'ı geri almak sevdasiyle devleti böyle büyük bir gaileye sürüklemenin akıl kârı olmadığı şüpheden uzak değildir. Lâkin savaşı geri bırakacak askeri düzen işine bunca yıldır bakılmayıp hemen bir bâdire çıkınca askere çeki düzen verilmede, sonrada düşmandan öç alalım denilerek gaile uzaklaşdırılmışdı. Kırım bile bu yolda feda edilip gitmişdi. Askeri düzene koyalım lâkırdısı halkı aldatmak için söylenilen sözler arasına girmiş olduğundan, vükelânın da özür dileyecek yüzü kalmamışdı. Başdaki önemli yerlerde bulunanlar müşkül mevkide kalmışlardı. Fakat yukarıda anlattığımız gibi bu kere de savaşın geri bırakılması kabilken Yusuf Paşa'nın vatanseverliği ve hiddetini kışkırtıp Nemçe savaşa girmez diye Osmanlı Devleti'ni temin eden ve bu savaşın açılmasına sebeb olan İngiltere elçisi olduğunu yukarıda anlatmıştık; aslında Katerina'nın taşan hırs ve tama'ını önlemek İngiltere, Prusya ve belki bütün Avrupa devletlerinin üzerine düşen gerekli bir borçtu. Ancak Katerina'nın her tarafda kendini tutanlar ve casusları vardı. Avrupa halkı gözünde Osmanlıları vurup kıran ve ezen insanlar diye gösterip buna karşılık Avrupalıları uyarmak yapılacak önemli iş iken dış işlerindeki bilgisizlik ve yetersizlik nedeniyle bu hususda Osmanlı Devleti tarafından pek çok müsamaha edilmiş, göz yumulmuş ve kusur işlenmişdi. Bunun yanında Avrupa devletleri de çoğu özel çıkarları bakımından Osmanlı Devletini savaşa teşvik edip kendileri karşıdan bakmışlardı. Bazıları da düşmanca davranıp karşısına dikilmişlerdi. Bu bakımdan yapmış oldukları bu çok büyük hatalardan Ruslar istifade etmişdir. Her ne hal ise, Rusların üzerine hazırlıklar yapılıp hemen hareket olunacak üzere iken Nemçe'nin de savaş açması vükelâya epeyce büyük şaşkınlık vermişdir.

Eflâk Voyvodası'nın Viyana'da bulunan adamı tarafından bu sırada alınan haberlere göre Nemçeliler Ruslar ile birlikde olacakları cihetle bu savaşın uzun sürmeyip hemen bir seferde işin biteceği düşüncesinde bu-

lunduklarından Nemçe elçisinin Bab-ı Âliye notayı verdiği gün ve saatte Nemçe askeri Feth-ül İslâm bölgesinde bulunan Teke karşısında kurulmuş İrşova kasabasına baskınla girip Belgrad karşısına ve Eflâk kasabalarından Krayova bölgesine ve Bosna sınırına ve Hotin üzerine taarruz ettiklerini ve fakat iş Nemçelilerin umduğu gibi çıkmayıp Allah'ın yardımı ile taarruz ettikleri bütün yerlerde bozguna uğrayıp büyük üzüntü içinde geri döndükleri sonra oralardan gelen yazılardan belli olmuşdu. Yine aynı günde Nemçelilerin Serhadlerdeki reaya, imamlara, kâtiplere şeyhlere ve ulemâya Kâğıdlar dağıtıp ortalığa fesad sokmağa giriştikleri sonradan sabit olmuşdur.

Hâtta Eflak ahalisini kandırmak için Lâşl adlı Nemçe generali Eflâk'ın bazı kazalarına birer beyanname yayınlayıp fitne ve fesad çıkarmada ise en çok Buğdan reayasından korkulduğu için Buğdan Voyvodası da bu beyannameleri görmemezlikden gelip buna karşılık Buğdan halkına hitab eden bir uyarıcı yazı dağıtmışdı. İkisinin de birer sureti aşağıda (3) ve (4) sayılı eklerde görülür.

Ve bu hâlin üzerine Osmanlı Devleti çaresiz Nemçe üzerine hareket geçerek bu yolda Avrupa devletlerine dağıttığı bildiri de gerçekde Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmaz derecede zayıf ve kuşkulu görülen bir ifade ile kaleme alınmış ise de Nemçelinin bütün bütün haksız olduğunu ve yalnız zaife yüklenme davasına düştüğünü ispatlayarak yayınlamışdı. Bunun bir sureti (5) sayılı ekde gösterilmişdir.

ŞEYHÜLİSLÂM'IN DEĞİŞTİRİLMESİ VE BAŞKACA TEVCİHLER

Şeyhülislâm Müftüzade Ahmed zamanının en bilgili kimselerinden olduğu halde sabrâzam Yusuf Paşa da kendisine karşı bulunmuşsa da anlatıldığı gibi Sulh ve Savaş hususunda devlet ricali arasında ikilik olduğu halde savaş açılarak her işde incelik aramağa başladı. Ahmed Efendi ihtiyarlık yaşının sonunda olduğu halde zamanın karışıklığı, durum, işin sonunu düşünüp çıkarmakda kendisine şaşkınlık gelmiş kimi hasta gibi görünerek artık meşihat makamında duramıyordu. Safer ayının 13 ünde azledildi ve Beylerbeyi'ndeki yalısında kitap okumakla meşgul olmuşdu. Yerine Meki Efendi müftü yüllenâm nasbedilip tayin edilmişse de Sudur-u uzzam'dan Kâmil Mehmet Efendi'nin bu sırada ikbâl ve ilerleyişi başlamışdı. Meki Efendi'nin meşihat süresi kütüp semaviye sayısına eşit yani 104 günü bulunca azledildi. Cumadel ulânın 26 sında Mehmed Kâmil Efendi Beyza-yı Fetva hil'atını giydi.

Cumadel ahırada Sadrazam ordu ile yola çıkıp hareket etti. İstanbul'da vezirlerin ileri gelenlerinden birinin Padişah yanına Kaymakam nasbolunması gerekiyordu. Birkaç kez defterdarlık ve Kethüdalık etmiş

ve Halil Hamid Paşa sadareti sırasında Erzurum'da verilen bir görevle İstanbul'dan çıkarılmışdı. Sonra kendisine vezirlik rütbesi verilmiş olan ve bu esnada İstanbul'a çağrılan Hacı Mustafa Paşa'nın Kaymakamlığı tasarlanmışdı. Sadrazam kendisini tutmadığı için ordu ile yola çıkmak üzere bulunan Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'ya vezirlik rütbesi verilerek birkaç gün sonra kaymakam nasbedilmişdi. Hacı Mustafa Paşa da Muhafızı olarak bırakılmıştı.

Yukarıda anlatıldığı gibi Vak'anüvis Vasıf Efendi sefirlikle İspanya'ya gitmiş olduğundan geri dönüşüne kadar olaylar deftere geçirmeye Teşrifati Hasan Efendi görevlendirilmişdi. Çok geçmeden Rusya ve sonra da Nemçe seferi çıkınca ordunun Rumeliyakasına hareketi lâzım geldi. Halbuki Vak'a nüvislerin bizzat orduyu Hümayunda bulunması lâzım geliyordu. Vak'anüvislik görevi asaleten Enveri Efendinin kendisine verildiği gibi teşrifati vekili olan Edip Efendi de Vakanüvis olarak Padişah yanında kaldı.

ORDU'NUN İSTANBUL'DAN ÇIKIŞI

Geçerli mevsim olan ilkbahar günleri gelince Ordu-yu Hümâyun ile Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa İsakçı bölgesine yola çıkıp hareket ederken yukarıda anlatıldığı gibi Nemçeli bile anlaşmayı bozunca iş iki çatal olmuştu. Yusuf Paşa'nın baştan beri aldığı tedbirler karışık bir düğüm şeklini almıştı. Ordunun hangi tarafa tevcihinin uygun olacağı tartışılıp durum üzerinde görüşülmek üzere Sadrâzam ve Şeyhülislâm ve Kapdan Paşa ve bütün Sudur-u Uzzam ve Rical-i Devlet Saray-ı Âmire'de Sof-i humayuna gelip Padişah huzurunda Şura toplantısı yaptılar. Görüşmelerin özeti Ordunun Edirne Sahrasına varışında orada durum tartışılıp zaman ve duruma göre harekât ne tarafa yapılacaksa ve uygun görülürse öyle hareket olunacakdı. Hemen 1202 Cumadel ahırasının 9 uncu ve Martın 5 inci Pazartesi günü bütün vezirler ulema ve devlet ricali ve Saltanat erkânı Güneş doğar doğmaz Saray-ı Sultanide toplandılar. Sultan Abdülhamid Han Hazretleri Osmanlı Devletinin yaşayacak geleneklerine göre Serdar-ı Ekremlerinin başına murassâ iki sorguç ve beline mücevher tirkeş ve ok ve bir kılıç takıp elmas şemseli kaput giydirip kendi elleri ile hırka-i Şerif odasında Peygamberimizin şerefli bayrağını zaferi kazanacak Serdar-ı Ekremin ellerine teslim ederken hükümdarların şanına yakışır şekilde tenbih ve tavsiyelerle hayırlı dualar ettikden sonra: —Bak Paşa, seni Cenab-ı Hakkın muhafazasına emanet eyledim. Senden din ve devletine lâyık hizmet ve sadakat umuyorum. İşlerine hiç kimsenin karışması mümkün değildir. Reddedersin, kabul edersin, her vechile makbuldür. Hattâ evlâdım hakkında bile şükür ve şikâyetin sonuçlanır ve değerlidir. Deyip yanında duran cıvanbaht şehzadeleri Sultan Mustafa Hazretlerine

iyma buyurmuş oldukları muhakakdır. Böylece Serdar-ı Ekrem Liva-yı Şerif'i alıp büyük merasimle Davutpaşa sahrasına çıkarıp büyük çadırına koydu. Bu seferde ağırlama özentileri azaltılarak israf ve sefahat terk olunarak hakikaten doğrusu askerliğe ve seferberliğe yakışacak tutumda çabuklukla hareket olunmak gerektiğinden gelenek geçerli merasim elbiselerinden bazılarını bu kez Yusuf Paşa terk ederek hemen her gün giydiği destar üzere yazıldığı gibi iki sorguç takıp ve elmas şemseli kaput giyip Sancak-ı Şerif'i teslim ile yetinmişdi. O güne kadar Peygamberin bayrağını taşıyan alayda kallavi destar ve kadife şalvar terk olunmamışken yenilik yapan Sadrâzam bunları terk eyledi diye bazı merasim meraklıları itiraz etmişlerdir. Liva-yı Saadet'in çıkarıldığının 3 ncü günü Şeyhülislâm Efendi ile Kaymakam Paşa Mabeyn-i Hümayûn'a çağırılıp ikisine de beyaz Samur kürk giydirmiş ve o gün uygun ve savaş işleriyle ilgili olarak Kaymakam Paşa'ya hitaben bir kıt'a hat-tı hümayûn çıkarılmışdı. Bab-ı Âli'ye gelince arz odasında okunmuşdur.

Ordu Davutpaşa sahrasında 7 gün kaldıkdan sonra harekete geçdi. Geleneğe göre iki gün önce cumadel ahıra'nın 15 inci ve Martın 12 nci pazar günü Yeniçeriler yola çıkarılıp o gün ise pek ziyade yağmur yağdığından yolda zorluk ve zahmet çekmeleriyle Serdar-ı Ekrem kıyafet değiştirerek atına binip arkalarından yetişerek bahşişler verip morallerini yükselterek kalplerini kazanmağa uğraşmış, oradan gene Davutpaşa'ya dönmüşdü. Ertesi pazartesi günü Kaymakam Paşa Padişah yakınında bulunan devlet ricali ile birlikde Ordu-yu Hümayûn'a gidip Serdar'ı Ekrem'e veda merasimini icra etmişlerdir.

ORDU'NUN EDİRNE BÖLGESİNE HAREKETİ

Ertesi salı günü de geleneğe göre Abdülhamid Han Hazretleri Liva-yı Şerif'i uğurlamak filika-i hümayûn ile denizden Eyüp iskelesine ve oradan yollu atına binerek Davutpaşa'ya varıp asafi otağına şeref vermiş ve her zaman olduğu gibi Şeyhülislâm, Sadreyn-i muhteremeyn ve Nakib-ül Eşraf Efendiler hazır oldukları halde Serdar-ı Ekremlerine iltifatlarda bulunup mutat merasim yapıldıkdan sonra Ordu-yu Hümayûn hareket ettirilerek İncirli adlı yere kadar uğurlandı. Orada Sadrâzam tarafından tertib edilmiş bulunan yemekler yenilince zaferin öncüsü Serdar-ı Ekrem Padişah tarafından kendisine verilen rüzgâr gibi giden atına binerek sefere çıkdı. Zaferi getirecek Liva-yı Şerif ile Edirne bölgesine gitmiş. Abdülhamid Han Hazretleri de Eba Eyyub-ü Ensariye ve oradan gene filika-i hümayunlarına binip bu sefer için gönderilmek üzere çıkarılan gemileri seyir ve temaşa ederek saraylarına geri dönmüşdür.

Bundan sonra Anadolu yakasından gelip Gelibolu ve Üsküdar geçidlerinden geçen askerler yer yer orduya yetişdiği konaklarda katıldılar. Önce Sipah ve Silâhdar ocaklarından serdengeçdi yazılması için

ocaklar tarafından yazılan mektuplar gereğince evamir-i âliyye çıkarıldığı sırada Kütahyalı Abdi Ağa da 500 nefer serdengeçdi yazıp onlarla sefer-i hümayûn'a koşması ferman olunmuşdu. Memuriyet görevini yapmakda gecikmekle bir kaç defa çabuk hareketi için emirler yazılıp gönderilmişdi. Nihayet Davutpaşa sahrasında alay gösterip her zaman olduğu gibi Sadrâzam huzurunda hil'at giydirilmiş ise de maiyetinde olan neferleri yazıp çıkarıncaya kadar Kütahya ve civarı bölgede bir çok fıkarayı suçlayıp öldürerek ırza tecavüz ve mallarına el atmak gibi yaraşmayacak hareketlere cesaret etmiş olduğunu bildirir kadılar ve naibler tarafından arkasından Divan-ı Âli'ye gönderilen arz ve mahzarlar takdim olunduğundan başka 500 diye arz ettiği neferlerin 250 ye varmadığı öğrenilince ordu Çekmece konağında iken başkalarına ibret olsun diye katledilmişdir.

Yusuf Paşa gayet çalışkan, her şeyi önceden düşünen, askerde disiplin kurmaya muktedir ve faydalı bir zat idi. Bir yandan güzel muamele ve bir yandan da politika ile askeri sevk ve idareye uğraşıyordu. Her hususu bizzat kendisi görüp gözederek 1182 seferinde ordu İstanbul'dan çıkarken sefih askerlerden çoğunun rast geldikleri Yahudi ve Hıristiyanları döğüp, yaralayıp, şuna buna taarruz eylemek gibi türlü edepsizlikleri biliyordu. Bu kere ise Allah'a hamdolsun, bu gibi edepsizliklerin yapılmasını önleyerek ordu ırzı ile ağırbaşlı Davutpaşa sahrasına çıkarılmış ve oradan da Edirne'ye götürülmüşdür. Ancak Serdar-ı Ekrem'in acemiliği tez canlı oluşu nedeniyle bazı savaş gereç ve araçları ikmâl olunmadan hareket eylediğinden hazine sandıkları ve Sancak-ı Şerif'e mahsus olan toplar Davutpaşa'da kalmışdı. Bostancıbaşı Ferhad Ağa İstanbul'da ve Üsküdar'da ne kadar kira araba ve beygirleri varsa zorla ve halkı ezerek toplayıp güç hal ile iki gün sonra gönderebilmiş ve ordu Edirne'ye gelinceye kadar yol ortasında araba ve hayvan bulunmayıp büyük güçlük ve zahmetler çekilmişdir.

İşte o zaman Yusuf Paşa ordu sevk ve idaresinin ne demek olduğunu, savaş ve seferin nasıl büyük bir iş olduğunu ve nekadar hazırlığa bağlı olduğunu anlamağa başlamışdı. Her ne hal ise, kırıla döküle, Edirne bölgesine gitmişdir.

Bunun üzerine Edirne'ye varılıncaya kadar çok zahmet çekilmişdir. Fakat her konakda askerin şevkini yenileyen haberler alındığından Edirne sahrasına varıncaya dek her gün birer suretle gelişme ve moral gücü artmışdır. Hattâ Liva-yı Şerif'in çıkarıldığı gün Soğucak Başbuğu Mustafa Paşa tarafından yazılmış yazı ile bir nefer, Rus bir nefer Kırımlı ve Soğucak Bina Emini Kapıcıbaşı Abdullah Ağa'nın kardeşi gelip Mustafa Paşa'nın yazısından ve bunların takririnden istifade ile yapılan istihbarata göre Aco kalesinde az sayıda Rus askeri olmağla Mustafa Paşa adam gönderip zaptettirmişdi. Kale içinde bulunan topların dördü büyük oldu-

ğu için orada bırakılıp diğer altı küçük toplar Anapa'ya naklolunmuşdu. Kırım'da 13.000 kadar Moskof olup kıtlık ve Koleradan ölüp yok olmakda bulunduğu da haber alınınca Liva-yı Şerif çıkarıldığı gün bu sevinçli haberin ortaya çıkması iyiye yorulmuşdur.

Bu vak'anın aslına gelince: Başbuğ Mustafa Paşa ardı ardına kendisine gönderilen çabuk sefere hazırlanma emirleri üzerine 1202 yılı ortasında az bir sayıda askerle Anapa'ya varmışdı. Haşim Efendi der ki: Bu tarihe gelinceye kadar kimse kapısına kilid koymayıp mandal ile kapayıp örterlerdi. Bu asker geldiği gün kale içinde hırsızlık başlayınca her kes kapılarını kuvvetlendirerek örtmeğe başladı. Bu sırada Giresunlu Halidzade de 500 nefer güzide asker ile Anapa'ya gelmiş ise de verilen tayinat ile karınları doymadığından bir ay geçmeden elbise ve silâhlarını satıp çıplak kalmışlardı. Kışın şiddeti nedeniyle karadan ve denizden gidiş geliş kesildiği için birbirini korkutarak titreşdikleri görülüyordu. Bu durumda eğer düşman görünecek olsa, kimsede harekete geçecek güç ve dayanacak kuvvet kalmamışdı. Anapa'nın serhadde ilk düşman taarruzuna uğrayacak yer olduğunu Başbuğ ve Muhafız Mustafa Paşalar yakın gördükleri için durumu anlatsın diye Haşim Efendi'yi bindirip arz ve mahzarla İstanbul'a göndermişlerdi. Haşim Efendi müsait rüzgârla Boğaza yaklaşmışken ters bir hava çıkınca geriye dönmeğe mecbur olarak Amasra limanına girdikden sonra, halkı yakınlık gösterip merasim yaptıkdan sonra hallerini anlatmağa başladı. Sefer açıldığı için buraya birçok top ve gülle gönderilmiş olmağla kaleye naklolundu ise de arabaları ve fitil ve barut olmadığından Allah ve resul halimize acıyıp Osmanlı Devleti'nin böyle sağlam, eski bir kalesine saygı göstererek araba, avadanlık, fitil ve barut gönderilmesi için yazdığımız arzuhali de alıp İstanbul'a geldiğinde ordu çıkmış ve mevcud mühimmatın hepsi bitmiş gitmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin işi günden güne arttığı için Anapa işi bugün yarın diye unutulup geri bırakılınca, zaruri Haşim Efendi'nin de İstanbul'da beklemiş olduğu kendi yazılarından anlaşılmışdır. Anapa Serhaddi ise başka yerlerle ölçülemeyip bütün ikmâl işlerini dışardan getirmeğe ihtiyacı olduğundan başka öküz ve otu bile kabilelere boyun bükerek tedarik olunurdu. Zaten karın doyurmak güç iken bu kere yazıldığı gibi Başbuğ maiyetiyle bir çok kimse gelerek nüfus arttığı için idare işlerinde güçlük iki misli artmışdır.

Bu sırada Rusların da Taman bölgesinde askeri kuvveti çok az olduğundan Anapa'dan tertip edilip gönderilen çete bayrakları Koban nehrini geçmişlerdi. Taman'da bulunan Rus askeri de zor karşısında kayıklara binip yeni kale tarafına gidip kaçarlarken Osmanlı askeri yetişip birazını telef etmişler, sonra da çapul yolu ile Aco kalesine kadar gitmişler ise de eğer düşman sonra büyük bir kuvvetle taarruz edecek olursa savunma silâhları ve araçları mevcud olmadığından, böyle yiyeceksiz ve mühim-

matsız Anapa'da kalmanın tehlikesi görülüyordu. Başbuğ Mustafa Paşa ötedenberi yakıp yıkıp şunun bunun malını alıp servet sahibi olmak isteyen kimse olduğundan, Çerkezistan'da ise alacak bir şey olmadığından başka daima atiyye ve hediyeler vererek kabilelerin kalbini kazanmağa çalışması gerekiyordu. Böyle olunca buradan yakayı sıyırmak için çarelere başvurmuşdur. Ardından Battal Paşa o bölgeye serasker tayin olunup da büyük sayıda askerle Sohum üzerinden Anapa'ya gelince Mustafa Paşa böyle ağır bir yükün altından kurtulmuşdur.

İşte Yusuf Paşa'ya teselli verecek olan Anapa muzafferiyeti yukarıda anlatılan çete bayraklarının Koban boyunda hafif bir hareketlerinden ibaret olup onlar da Anapa'da karınlarını doyurmakdan âcizdiler. Yine Edirne'ye giderken Yusuf Paşa'ya biraz geniş nefes almasını sağlayan haberlerden biri de şudur: Nemçeli yer yer Osmanlı sınırlarına taarruz etmiş, hatta İrsova'yı ele geçirmiş ise de birçok yerde bu yerleri korumakla görevli asker savunarak Nemçeliler bozguna uğrayıp kaçarak çekilmişlerdi. Bu muharebelerde alınan esirler ve kelleler zaman zaman orduya gönderildiğinden Edirne sahrasına gelinceye kadar her konakda bir sevinçli haber alınmışdır.

Nemçe elçisinin İstanbul'dan geri dönüp gitmesine izin verildiği günlerde İstanbul'dan Viyana'ya, Viyana'dan İstanbul'a gidip gelen yasakçıları Rumeli valisi tarafından yakalanıp ellerinde bulunan evrak bohçaları İstanbula gönderilmişdi. Bu evrakda o günlere uygun yazılmış haberler arasında Nemçelilerin Belgrad tarafından bozguna uğrayıp yeis içinde geri çekildikleri durumu yazılı idi. Kısaca tercümeleri buraya konuldu. Şöyle ki: Nemçe elçisinin Başvekile olan yazısında bu tarafda karada ve denizde büyük ve kuvvetli hazırlıklara girişilip birçok asker Anadolu'dan Rumeline geçirilip hududlara sevk edilip gönderiliyordu. Karadeniz'e çıkarılmak üzere epiyce gemi hazırdır. İşkodra mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın üzerine görevlendirilen Aydoslu Mehmed Paşa muvaffak olamadığından korkmağa ve kuşkulanmağa başlayarak sakalını ve bıyığını traş ederek, Frenk kıyafetine girip firar ederek Venedik cumhuriyeti'nin elinde bulunan Dalmaçya bölgesinde kalmış diye nakledilmişdir. Aydoslu Paşa aslında düşmandan iken şecaati nedeniyle paşalığa erişmişdir. Bucak'da bulunan Han Ruslar üzerine taarruz için asker isteyince Şahin Ali Paşa kendisine 20.000 kadar asker verip Han ne zaman isterse o zaman yiyecek yetişdirmeğe Buğdan Voyvodası görevlendirilmişdir. Ben bile Osmanlı Devletine bildirerek izin almış olduğum için hemen yola çıkmak üzereyim, diye yazmışdı. Ve Başvekil tarafından elçiye gönderilmiş olan mektupda, bu tarafda işler bildiğin gibidir. Belgrad durumu uydurmadır neticesi neye varacak diye herkes dehşet içindedir, diye yazmışdır. Bükreş'den Nemçe Başvekiline yazılan yazıda bu tarafda külli-

yetli zahire toplanmakdadır. Şimdiki halde Eflâk içinde zannedildiği kadar asker yokdur. Bükreş içinde bulunan neferler 700 kadardır. Foksan' da görev alan paşanın maiyetindeki askerden başka bütün Eflâk toprakları üzerindeki Osmanlı askeri 2500 kadar olup beyin topladığı ulûfeli asker de 2500 kadar olduğu tahmin edilmekdedir. Hatta Tuna kıyılarında bulunan reayanın çoğu kaçmışdır. Bu günlerde köprü inşası için gelen kerestenin İsakçı'ya gönderilip toplanması için ferman çıkarılmışdır. Eflâk'da olan Osmanlı askeri edepsizce hareketlere ve birbirleriyle kavgaya kalkışmışlardır. Büyük karışıklık ihtimâli vardır. Hattâ Arnavudlarla kavgalarında her iki tarafdan birkaç kişi yaralanmışdır. Bey'in koruyucusu olan Kapdan Paşa tarafından kendisine gelen atı büyük merasimle karşılamışdır. Nemçe askeri Belgrad'a gece baskınla taarruza girişip ancak Tuna üzerinde köprülerini bir hoşca kuramadıklarından elleri boş çekildikleri Bey'in Nemçe'de olan adamı tarafından gönderilen yazıda yazılıdır diye kayıd görülmüşdür.

Kısacası her konakda birer günlük havadisler alınarak Edirne sahrasına gelindiği gün bile Buğdan Voyvodası Aleksandrı tarafından 57 nefer Nemçeli asker Osmanlı ordusuna gelip divan-ı hümayûn tercümanı tarafından soruşturma yapıldı. 36 neferi Nemçeli ve 21 neferi Fransız olup beş yıl önce Almanya İmparatoru hizmetine girmiş olduklarını ve Nemçe Devleti tarafından verilen aylıklar ile kendilerini idare edemeyip sıkıntıya düşdükleri için Osmanlı tarafına kaçdıklarını söylemeleri üzerine herbirine ikişer guruş harçlık verilip ücretleri yol ortasında kasabalar halkı tarafından verilmek üzere kiralanan arabalarla İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'a vardıkları zaman Fransız olanlar Fransa elçisine teslim edildi, gerisi kullanılmak üzere tersaneye konuldu.

Ardından Bosna Valisi Ağribozlu Bekir Paşa'nın da yazısı gelip bir iki kez Bosna dilaverlerini Sava nehri karşı yakasına geçirdiğini 24 saat kadar içerlere asker sevk ettiğini, zafer kazanmayı düşünen bu askerin birkaç yerde yaptıkları muharebelerde düşmanı darma dağın edip rast geldikleri Palangaları ve Varoşları ateşe vererek bir çok esir aldıklarını ve Boosna ile Belgrad arasındaki yolları kapatıp isyan ettiklerini ilân eden Sırp reayasını cezalandırıp yola getirildiğini, kısacası, yollarda emniyetin sağlandığını bildirip açıklamışdır.

Bundan başka Nemçeliler yürürlükden kaldırdıkları sulh ardından Semendere'ye taarruz edip bozguna uğramışlarken tekrar 4000 kadar Nemçeli Semendere kulesine taarruz edip 7 saat kadar aralıksız top ve tüfek ile muharebeye girişildi. Nemçelilerden 500 den fazla asker telef oldukdan sonra bozguna uğrayıp çekilmeye mecbur olmuşlar ve hattâ Osmanlılar takip eder korkusu ile ölülerinin leşlerini bile kaldırmağa vakit bulamadan meydanda bırakıp kaçmışlardır.

Belgrad karşısında Sava nehri üzerinde köprü kurmak istiyen Nemçeliler kayıklar ve asma köprülerle beri tarafa büyük sayıda asker geçirdikleri zaman Belgrad Valisi Abdi Paşa tarafından Nemçeliler üzerine Osmanlı askeri taarruz edince 4 saat kadar süren muharebede 1000 den fazla Nemçe askeri öldürüldükden sonra galibiyet ve zafer rüzgârı Osmanlı tarafına ağır basmakla Nemçeliler ağır bir bozguna uğrayıp ancak 300 kadarı yetişdiremeyerek kendilerini nehre atıp boğulmuşlar ve çam adı verilen sekiz büyük kayıkları ve bir büyük topları ele geçirilip Belgrad'a götürülmüşdü. Adı geçen çamlar köprü kerestesi ile dolu olduğu için Belgrad kalesindeki top kundaklarında sarf edilip kullanılmışdır. Ele geçen top da merhum Hezarfen Mustafa Ağa'nın icad ettiği top olup Kızıl adaları döven top emsalinden olduğu bilenler tarafından haber verilmişdir. İşte bu gelen haberlerle Edirne sahrasındaki ordugâha gelindiği vakit, herkese bir genişlik ve rahatlık gelmişdir. İlkbahar başlayınca Osmanlı Devleti askeri Macar dağları boğazlarına taarruz ederek ganimetler ele geçirip geri dönmüşlerdi. Nemçeliler ise Eflâk toprağına ayak basamadıklarına dair Eflâk bölgesinde bulunan Darendeli Vezir İbrahim Paşa Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey taraflarından da zaman zaman haberler alınıyordu. Çünkü Mavriyani Bey bütün varlığını ve Eflâk eyaletinin sermaye kudretini sarf ederek başına topladığı yetişkin askerlere başbuğ olarak ve Eflâk da Osmanlı askerine şu kadar guruş aylık maaş veriliyormuş. Nemçeliye galip gelince şu kadar mal ganimet alınmış haberi yayılarak etrafdan büyük sayıda asker türeyince gittikçe ordusu kuvvetlendi. Nemçe topraklarını talan etmekden geri kalmadığı için ordu Davutpaşa sahrasından hareket edeliberi Eflâk bölgesinden her bir türlü yüz güldürücü haberler gelmiştir.

Merhum Bekir Paşa aslında yeniçeri neferlerinden olup bir aralık Çorbacı, ardından Bab-ı asafi'de mahzar, bu yolda giderek rütbeler aşarak Yeniçeri Ağası oldukdan sonra mirmiran ve ardından vezir olup bu kere Buğdan kazalarından Berca adlı yerde vefat etmişdir. Anlatıldığı gibi araç ve gereçlerle avadanlık nakliyesinin noksanlığı ile yollarda büyük sıkıntılar ve zorluklarla karşılaşıldığından Edirne sahrasında 15 günden fazla kalmak gerekli idi. Ancak bu kusurlar Sadrâzam Kethüdası Abdullah Efendi'nin gevşekliğine verilerek Edirne'ye varıldığının ertesi günü azledildi. Ve Sofya ordusu defterdarı nasbedildi. Kethüdalık Çavuşbaşı olan Süleyman Ruhi Ağa'ya, Çavuşbaşılık Reis-ül Küttap esbak Seyyid Feyzi Efendi'ye ve Ruzname-i evvel mansabı esbak defterdar Hasan Efendi'ye tevcih kılındı. Süleyman Ruhi Ağa aslında enderundan yetişmiş olup sonra uzun süre taşra mansablarında ve başka hizmetlerde kullanılmış, Rüzgâr'a Tecrübesi geçmiş, devlet işlerinde umur görmüş bir zat olduğu için Kethüda olduğu gün işlerinde tedbir almağa başlamış, tek başına uğraşarak birçok işleri yoluna koyduğu Enveri Tarihi'nde açık-

lanmışdır. Bu sırada Osmanlı donanması da Karadeniz'e yelken açıp gitmek üzere tersane-i âmireden çıkarılmış olduğundan aşağıda ayrıntıları ile anlatılıyor.

DONANMA-YI HÜMÂYUN'UN ÇIKIŞI

Kışın son günlerinde Kapdan Paşa tarafından Başbuğ tayin buyrulmuş olan Elhac Abdurrahman Ağa kumandasiyle Karadeniz'e bir takım donanma çıkarılmışdı. Akdeniz'de bile bazı yerlerde birtakım gemiler mevcud olup bu kere de yine Akdeniz'e çıkarılmak üzere bir takım donanma çıkarılıp bunlardan başka asıl büyük donanma da Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile Karadeniz'e çıkarılmak üzere hazırlanıp tersanenin gelenek merasimi ile 1202 yıl cumadel ahırasının 28 inci günü uygun görülen zamanda ve mutlu günde Abdülhamid Han Hazretleri Yalı Köşkü'ne gelip Şeyhülislâm Efendi, Kaymakam Paşa ve Kapdan Paşa'ya birer samur elbise giydirdikden sonra her zaman olduğu gibi Dolmabahçe'de hazırlanan ziyafete giderek lâzım gelenlere hil'atler giydirildi. Bu sırada donanma da tersaneden hareket ederek, top atarak Yalı Köşkü önünden geçip Büyükdere yakınlarında demir attı. Ancak hızır gününe bir ay zaman vardı. Bu mevsimde ise Karadeniz'e böyle büyük gemilerin çıkarılması tehlikeli idi. Bir süre donanmanın orada kalmasına karar verildi. Oysa bu sırada pek şiddetli fırtınalar hüküm sürüyordu. Donanmanın durması için verilen kararda isabet edildiği görülmüşdür.

Receb-i ferdin 27 nci günü ki ruz-u hızırdır. Donanmanın artık tasarlanan plâna göre hareketi bu işde yetkili olanların bileceği şeydi. Gerçekden bu günlerde bile bazı fırtınaların olması denenmiş olmakla biraz daha beklenmesi Kapdan Paşa tarafından anlatılmış ise de Kırım'ın geri alınması için Anadolu kıyılarında büyük sayıda emre hazır bekleyen askeri uygun bir yere çıkarmak üzere donanmanın Karadeniz'e çıkmasını bekledikleri için artık bu bakımdan Kapdan Paşa'nın özürleri dinlenmeyip donanma Karadeniz'e çıkarılmışdı. Osmanlı askerini gerek donanma gemilerine gerek başka gemilere bindirerek uygun görülen yere çıkarılması Kapdan Paşa'ya emir ve tenbih edilmişdir. Ancak donanma henüz boğazdan kırk elli mil açılmışdı ki, güneş batarken Allahın hikmeti şiddetli bir fırtına çıkınca çaresiz geri dönüp bin türlü zorluklarla gece karanlığında boğazdan içeri girdiler, yine Büyükdere yakınlarında demir atıp yoklama yapılınca yeni inşa olunan büyük sal ile üç kalyon mevcud değildi. Ne oldukları bilinmediğinden telâş edilmiş ve salın Anadolu yakasında boğaza yakın yerde karaya düşmesiyle çoğu tayfası denizde boğulmuşdu. Kalyonların selâmeti haberi gelmekle ona şükrolunup hemen sal içinde bulunan topların ve başkaca mühimmatın çıkarılmasına adamlar görevlendirilip alât ve edevatça ortaya çıkan hasarın ikmâli için birkaç gün kalındıkdan sonra yine donanma Karadeniz'e çıkarılıp

bu yere varılınca, yine hava değişince önceki fırtına patlar korkusu ile tekrar Büyükdere'ye dönülüp uygun hava beklenmiş ve nihayet Şaban-ı Şerif'in 14 üncü günü zuhur eden lodosla istenilen yere varılmışdır. Ardından Akdeniz'de korsan gemileri ortaya çıkınca o tarafın muhafazası için de Memi Kapdan Başbuğ tayin olunarak 12 kalyonla Akdeniz'e gönderilmiş ve Cezair Tunus ocaklarından Akdeniz muhafazasına tertiplenen altı-yedi kıt'a gemiler de maiyetine verilmişdir.

Çünkü Cezair-i Garp, Tunus ve Trablus ötedenberi ocaklı suretiyle idare olunarak dayı adiyle bir takım Mağribli hukümdar ve mücahidlerin merkezi ve barınakları Beylerbeyilik boşalınca da kendi içlerinden birisi nasp ve tayin olunurdu. Ve her ocak tarafından İstanbul ve İzmir gibi kıyılarda birer vekil bulunup kendilerine mahsus bayraklarını açarak asker yazarlar ve kendilerine sığınan suçluları da zabitlerine vermezlerdi. Bu suretle tam bir gemilik asker toplanınca hemen gemilerine koyup bağlı bulundukları ocaklara gönderirlerdi. Böylece ne kadar anasına babasına küsmüş yahud memleketlisi kendisinden bezmiş, ele avuca sığmayan yiğit varsa işte bu garb ocaklarında toplanırdı. Bu dayıların geliri, geçimi maşları ise korsanlığa bağlı idi. Tabiatiyle gemicilikde mahir olurlardı, bu bakımdan savaş halinde bu ocaklar denizlerde epiyce işe yararlardı. Lâkin kendi kendilerine sulh yapmağa ve savaş açmaya izinli ve yetkili oldukları için Osmanlı Devleti ile birlik olan devletlerin tüccar gemilerini bile ele geçirip aldıkları için bir süredir bu hareketleri Osmanlı Devletine arada sırada gaile olurdu. Her ne hal ise, şimdi sefer zamanı olmakla eski gelenek düzenle katılmaları gerekiyordu. Ancak bir süredir Trablus ocağı zayıflamışdı. Osmanlı Devleti tarafından doğrudan doğruya vali azli ve nasbı başlanınca bu ortamda donanma kurmaya ve teçhiz etmeye kudreti yeten yalnız Cezair'le Tunus ocakları kalmışdı. Ve aşağıda anlatılacağı gibi bu seferde Karadeniz'de birkaç defa liyakat gösterip savaşda merdliğini ispat eder Seyyid Ali Kapdan Cezair Ocağı'nın İstanbul'da oturan vekili idi. Biz yine konuya gelelim.

Bu kez Karadeniz'e Kapdan Paşa ile çıkan donanma bazı rivayetlere bakılırsa 16 kapak 8 firkateyn, birkaç küçük gemiden ibaretti. Ama Edip Tarihi'nde Akdeniz'de bazı yerlerde bulunan ve bu kere Akdeniz'e çıkarılmak üzere çıkarılıp ayrılan önce Abdurrahman Ağa ile Karadeniz'e çıkarılmış olan gemilerden maada bu kez Kapdan Paşa ile Karadeniz'e çıkarılan donanma büyüklü küçüklü 150 parçaya yakındı diye yazılıdır. Lâkin geçen seferde donanma çoğu kez Çeşme limanında yanıp Kaynarca anlaşmasından sonra bu savaşa gelinceye kadar donanma tedarikine vakit ve halin müsaadesi olmadığı tarihimizin başlangıcından bu güne kadar olan vak'aları ve bundan sonra yazılmasını istediğiniz vukuatı okumakla belli olur. Meğerki küçük kayıklar ve başka gemiler bu mik-

tara erişsin. İşte bu Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa Osmanlı Devletine büyük hizmetleri geçmiş bir kahraman, içi dışı yaşlı bir vezirdir. Bundan önceki cildde anlatıldığı gibi Mısır'da bile güzel hizmete muvaffak olarak Mısır topraklarını temizlemiş ve 24 bin kese akça miri malı tahsil edip İstanbul'a dönüşünde donanmanın levazımatını ikmâle uğraştığı halde hazinede para sıkıntısı son derecede idi. Kendisi gerek ticaretten gerek başka yollardan epiyce büyük servet kazanmışdı. Sadaret makamında bulunan Koca Yusuf Paşa onun çırağı idi. Servetinin çokluğuna ve derecesine vakıfdı. Abdülhamid Han Hazretleri malî sıkıntılar endişesiyle üzülünce Hasan Paşa'dan yardım ve yahud istikraz olunmasını hatırlatınca Padişah da Hasan Paşa'yı çağırıp 12000 kese akçe isteyince tereddüt etmeden bu parayı altın olarak geceleyin hazırlayıp getirdiği bu işi bilenlerden işitilmiştir. Bu para bu zamanın hesabiyle bu kadar bin kese akçaya vardığı gizli değildir.

Kısaca, Hamid Han devrinde Osmanlı Devleti'ne bu kadar hizmeti geçmiş kimse yokdur. Ancak bu kadar değerli hizmetlerine karşılık aslâ kibir ve gurur getirmeyip Çeşme vak'asında kendisinin kapdan bulunmadığına herkes esef ettiği gibi bu vak'a kendisine de iç yarası olup kalmış olduğu için bunu bir türlü hatır ve hayalinden çıkaramayıp daima Ruslardan intikam almak sevdasında bulunmasiyle beraber askerin düzensiz ve eğitimsiz oluşu edevat ve harp mühimmatının noksanını görerek ilk önce karada ve denizde kuvvet toplayıp askeri düzene koymak lâzım geldiğini biliyordu, böylece sulhun devam etmesini isterdi. Lâkin kendisi Mısır'da iken Rusya seferi ilân olunduğu için çaresiz elden gelen hazırlığı yapıp bu kere Karadeniz'e çıkışından bir gün önce donanma kapdanlarını yanına çağırıp hepsine birden şöylece hitab etmişdir: — Benim nereden geldiğim ve ne yaptığımı hepiniz biliyorsunuz. Lâkin nam olacak ve Din ve Devlet uğruna can verecek vakitler şimdidir. Niyetim düşmanın hakkından gelmek veya ölmekdir. Bunun için bütün cariye ve kölelerimi azad edip her birinin hizmetlerine göre mükâfat eyledim. Borçlarını tam olarak ödedim, eşimi de bundan sonra görmiyeceğimi düşünerek veda edip gidiyorum. Eğer sağ kalıp da geri dönersem bu da Allah-ü Teâlâ Hazretleri'nin bir inayetidir. Sizi ötedenberi yoldaş bilirim. Bu defa hepinizi yanıma çağırmakdaki maksadım bu niyetimi söylemekdir. İçinizde cesaret edemeyip de ölümden kaçacak varsa, şimdiden bildirsin. Gücenmem kendisine derhal izin veririm. Yok eğer cenk üzerinde iken gayret göstermeyip de hava muhalifdi; askere söz geçiremedim gibi özür ve bahanelerle emrimi dinlemeyen olursa, Padişah başı için bu gibilere aman ve zaman yokdur. Ama gayret ve hizmet edenlere umduğundan fazla mükâfat açıkdır. Bu şartlarla gitmeğe razı olan kalsın ve

sadakat ile hizmet edeceğine yemin etsin deyince bütün bahriye ümerası hayat ve ölümde beraber olmak üzere yemin ve kasem etmişler ve bu iyi ve halis niyetle Karadeniz'e gitmişlerdir.

Biz yine ordu olaylarına gelelim.

FAS VE İSPANYA ELÇİLERİNİN GERİ DÖNÜŞLERİ

Yukarıda anlatıldığı gibi Azmi Efendi Fas'a ve vak'a nüvis Vasıf Efendi İspanya'ya seferle memur olup gitmişlerdi. Azmi Efendi Fas'a gidip de memuriyet edip Fas Hâkimi Mevlâ Muhammed tarafından sefir tayin kılınmış olan Mehmed Tahir Feneş Efendi ile birlikde dönüp Recebin 9 uncu günü İstanbul'a geldikleri zaman ordu ile Sadrazam Rumeline çıkmışdı. Mükâfat olmak üzere Azmi Efendi Mektubi Kaymakamı nasbolunmuş ve Mehmed Tahir Feneş Efendi Recebin sonunda Divan'a çıkarak mektup ve hediyelerini takdim ederek asitane-i hazret-i hilâfetpenahi'ye yüz sürüp iki ay oturup kaldıkdan sonra cevap mektubu alıp Fas'a geri dönmüşdür.

Vasıf Efendiye gelince: O da görevini yerine getirerek İspanya'dan geri dönmüş ve Şabanın 8 inci günü İstanbul'a gelince olayların rengi değişmiş, yani kendisi gelinceye kadar Vak'anüvislik görevi vekâlet ile idare olunacak iken ordunun hareketi yüzünden Enverî Efendi ordu ile beraber vak'anüvis olarak gitmişdi. Edip Efendi de İstanbul Vak'alarını kayda geçmek üzere Vak'anüvis vekili tayin edilmiş olduğunu görüp hemen gidiş geliş durumunu bildirir sefaretnamesini Bab-ı Âliye takdim ile olayların gelişmesine bakıp beklemeğe başlamışdır. Bu sefaretnamenin sureti ek (6) da yazılıdır.

ORTAYA ÇIKAN OLAYLAR

Ordunun Rusya ve Nemçe'den hangisinin üzerine yönetilmesi eskiden beri Padişah huzurunda kurulan meşverette ordunun Edirne'ye varışında tartışılmaya bırakılmışdı. Bu kere Edirne sahrasında bu hususda birkaç meşveret kurulmuşdur. Şöyleki: Önceki meclisde Serdar-ı Ekrem herkese birden hitab edip bu düşmanların ikisi de kuvvetlidir. İsakçı tarafına gidilse Nemçeli şimdiden Semendere ve Niş bölgesinde bulunması Sırplarla başka reayayı kışkırtarak Belgrad'ın ikmâl yollarını kesmek fikrinde olduğu hissolunuyor. Maazallah-u Taâlâ o bölgede bulunan kale ve Osmanlı toprakları sıkıldığı takdirde İsakçı tarafından ne veçhile imdad olabilir?.. Bu düşünce ile Nemçe üzerine hareket olunduğu takdirde Hotin, Bender İsmail, İbrail ve İsakçı kaleleri aslında istilâ görmüş olduklarından bu kere de Ruslar onların üzerine hücum edip de buraları büyük zahmete düçar olunca nasıl yardım edebiliriz? Bu hususta uygun durum nedir diye birkaç kere meclisde hazır bulunanlar sorguya çekilince; hangi taraf tercih edilse diğer taraf için mahzurlu olduğu görülmektedir dendi.

Birkaç dakika kimse söz söyleyemedi. Nihayet Dergâh-ı Âli Yeniçerileri Ağası Osman Ağa: —İsmail ve Belgrad ordularının ortasında bulunup her iki tarafa yardım etmek üzere Sofya üzerinden Feth-ül İslâm bölgesine gidilmesi uygundur dedi. Başkalarından da —siz ne dersiniz diye sorunca Silâhdar Ağası Karahisari Ahmed Bey: —Hangi tarafa gidilirse öbür tarafda seraskerin durumunu takviye edilip ordusu sizin ordunuz değerinde olmalıdır. Eğer Sofya bölgesine gidilirse, İsmail seraskerine asker levazım vesaire ile büyük kuvvet verilmeli ve bundan sonra orduya gelecek askerden yeteri kadar asker göndermek lâzım gelir deyince Ahmed Bey'in sözünden Yeniçeri Ağası ordunun İsakçı'ya gitmesini tercih manası anladığından buna dair gerek kendi ocaklısı tarafından gerek sair ocaklar ağaları tarafından red edilir kabul edilebilir hayli tartışmalar yapılarak görüşme meclisi uzayınca işin bir toplantıda kesip atılacak iş olmadığı anlaşılmış bunu herkes bir hoşça düşünsün de yarın yine şûra kurulsun diye meclise son verildi.

Ertesi gün kurulan meşveret meclisinde de epiyce tartışmalardan sonra bu sırada Sırp reayasını Osmanlılara karşı aldatıp ayaklandıran Koço adlı baş kaldıran eşkiya Pozorofça ve bölgesini ele geçirip Belgrad yollarını kestiğinden eskiden olduğu gibi ne zaman Nemçe ve Moskof üzerine sefer açılsa Liva-yı Şerif Nemçe üzerine gitmiş ve İsmail bölgesi

yanına büyük bir ordu tertip ile kendisine Serdar-ı Ekrem gibi istiklâl verilegelmiş olduğundan bu kere de böyle yapılarak İsakçı tarafına orduya benzer eşit mertebede kuvvet tertib ile Serdar-ı Ekrem ordusu Sofya ve Niş'e ve oradan Feth-ül İslâm'a giderek oradan köprü kurup düşman diyarına geçip taarruz gerekirse oradan İsmail ordusuna ve başkaca o bölgede bulunan kaleler topraklarına ve beldelere yardım edilmesi ve Şehbaz Giray Han'ın ilkbaharın çıkmasiyle beraber Koban bölgesine gönderilmesi tasarlanmış ise de bu kere Nemçeli de anlaşmayı bozduğu için düşmanın bu tarafda artması ile onun da Bucak tarafında sefere katılması gerekiyordu. Koban tarafını, kendine vekil edip daha önce Anapa tarafına göndermiş oolduğu Selâmet Giray Sultan'a idare ettirmesi kararlaşdı. Böylece ordunun Sofya bölgesine hareketi tahakkuk etti. Ancak aslında yapılan hazırlıklar Rusya üzerine olup zahire ve levazım vesaire İsakçı tarafına tertip olunmuşdu. Şimdi birden bire Nemçe üzerine gidilmeğe karar verilmiş olduğundan Sofya yoluna konak konak zahirenin gönderilip getirilmesi için derhal işbitirir memurlar tayin edilip gönderildi. Anlatıldığı gibi harekât bölgesi kararlaştırılınca, ordu da Edirne sahrasına geleli on günü geçdiğinden, hareket zamanı bilmek lâzım geliyordu.

1202 yılı Recep ayının başı pazartesi günü meşveret meclisi toplandı. Şûra üyeleri Serdar-ı Ekrem'in otağına gelip herkes yerli yerinde oturduktan sonra ne kadar kalınacağı ve harekete geçiş bahsine girildi. Yeniçeri ocağı ricali hazır emir bekler bulunmalariyle hemen hareket edilmesi uygun görülüise de Cebeci ve Topçu ve Arabacı ocaklarının edevat ve mühimmatları daha önce yarıya indirilip bir kısmı denizden Süne'ye ve oradan İsakçı'ya gönderilecekdi. Bir mikdarı da yine denizden Tekirdağına ve oradan Edirne'ye götürülümek üzere tertip olunmuş ve Edirne'ye tertip olunan mühimmat henüz tam olarak İstanbul'dan çıkarılamamışdı. Tekirdağ'ına gelmiş olan mühimmatın nakli için de araba bulunmadığına göre bir iki aya kadar Edirne'ye gelemiyeceği anlaşılıyordu. Böyle olunca mühimmatsız harekette fayda olmadığı, uzun süre oturmakda da bazı mahzurların olduğunu düşünmek lâzım dediler.

Oysa mühimmatsız hareketin bir fayda sağlamayacağı belli ise de ocaklar tarafından iş bitirir mübaşirler tayin edilip Edirne ve Tekirdağ bölgesinden yeteri kadar araba kiralayıp tertiplendikden sonra Ordu harekete geçer, Filibe ve Tatar pazarı konaklarında üçer dörder gün dinlenerek Sofya'ya varılırdı. Gerekirse on onbeş gün kalınırdı. Bu sırada beklenen mühimmatın orduya yetişmesi ve noksanların orada da ikmâli kabil olduğundan hemen istenilen yere yola çıkmakda ne mani var? diye bu ocak ağalarına cevap verdi. Bundan başka bir mahzur varmıdır diye sorulunca onlar da gayemiz ileride söz işitmemek için durumu bildirme-

mekdir, yoksa Sofya'da oturulduğu sırada noksanların ikmâli mümkün olmasa bile ordunun o tarafa hareketi her veçhile hayırlıdır, diye ordunun hareketini güzelce karşıladılar. Bunun üzerine de hayli tartışmalar geçdikden sonra Recep ayının 14 üncü günü Edirne sahrasından çadır sökülmesine karar verilip meşveret meclisine son verildi. Bu meclisde bütün ocaklar tarafından İsmail seraskeri Ali Paşa'nın liyakatsizliğinden söz edilmiş ise de şimdi böyle vakitsiz azl edilirse yanında ve yakınında vezirlerden eski yeniçeri ağası Mahmud Paşa'dan başka kimse olmayıp onun hakkında ise Padişah'ın teveccühü düşünülemiyeceği için Ali Paşa'nın değiştirilmesi ertelenerek hemen ordusuna takviye gönderilmesine karar verildi. Tekirdağ'dan naklolunacak mühimmatın çabuklaşması işi ve İsmail ordusuna ayrılan askerin yerine gönderilmesi için birçok görevliler tayin edildi. Eskiden Reis-ül Küttap olup kendisine vezir rütbesiyle Rumeli eyaleti ve Sofya bölgesi seraskerliği tevcih edilmiş olan Süleyman Feyzi Paşa'nın da bütün kuvvetiyle Belgrad bölgesine hareket etmesi ferman olundu.

Orduya katılmakla görevli olan vezirler ve mirmiran ve saireden ilk önce orduya katılıp öncelik kazanan mirmiran Seyyid Abdi Paşa bu sırada Edirne'ye gelmişdi. Alay gösterdiği zaman kapusu halkiyle binden fazla yetişkin askeri olduğu için kendisine iltifatta bulunulmuş, okşanmışdı. Birkaç gün geçince Belgrad bölgesine gönderildi.

Edirne sahrasında 18 gün kaldıktan sonra Recebin 14 üncü günü ve Nisanın 10 uncu günü Sofya bölgesine hareket edildi. Filibe sahrasında beş gün ve Tatar Pazarı sahrasında iki gün kalınarak Şabanın 3 üncü ve Nisanın 28 inci günü Sofya Sahrasına gelindi. Tatar Pazarı'na gelindiği zaman iki gün kadar voyvodası olan Dergâh-ı Âli Kapucubaşılarından Kavanozzade Ahmed Ağa tarafından bütün ordu ricaline sabah akşam nefis yemekler pişirilip ziyafet çekildi. Hizmeti Serdar-ı Ekrem yanında güzel karşılanıp gereği kadar zahire mübayaa ederek Sofya bölgesine göndermesi ve Tuna üzerine kurulacak köprü için gerekli demir edevatını yaptırıp yerine göndermesi suretiyle orduya hizmette bulunması ferman olundu. Oğluna silâhşörlük rütbesi ihsan buyruldu. İşte bu sırada Buğdan Voyvodasının esir edildiğine dair olan o tarafdan yazı gelmişdi. Şöyle ki: Buğdan Voyvodası Aleksandrı Bey uzun süre Eflâk voyvodası olduğu sırada Nemçelilerle birbirlerine yakınlık gösterip karışdıkları için bu kere Nemçe askerinin Buğdan hükûmet merkezi olan Yaş kasabası üzerine taarruzları hengâmında yapılan muharebede kendisinden umulan yararlığı göstermeğe uğraşmadığından ve tesadüfi olarak Buğdan Başbuğu Bekir Paşa da bu sırada vefat etmiş bulunduğundan Nemçeliler hiç bir engel görmeden zahmetsizce Buğdan'a taarruz etmişdi. Kendilerini istiyen bir takım asiler reayanın elbirliği ile Yaş kasabasına girip Buğdan Voyvodası'nı esir etmişler.

Edip Efendi der ki: —Böyle savaş sırasında durumu denenmiş sadık Voyvoda kullanmak hale bakılırsa gerekli iken o bölgenin bütün işlerini İsmail bölgesi seraskeri eski sadrazam Ali Paşa'nın kendisine verilmiş olmasına bakarak, keşif işlerinde ve Buğdan Voyvodasını kontrolda ve zaman zaman asker gönderip Serdar-ı Ekrem'i haberdar etmek gerekirken bu hususlarda kusur ederek Aleksandrı'nın görünüşüne aldanıp sağlam ve doğru niyet ve ihtiyata riayet etmediği için Nemçe askeri birden Yaş'a gelip girdiği haberini alınca Aleksandrı Bey'in İstanbul'daki evi mühürlenip oğulları hapsolundu. Edip Efendi'nin kısaca dediği tamam oldu.

Her ne hal ise, bu dehşetli haberin eseri Filibe sahrasında orduya varınca Tuna kıyılarının takviyesi ve tahkim edilmesi uzağı görerek ve uyanarak düşmanın Yaş'dan atılıp uzaklaşdırılması hazırlığının plânlanması için uğraşmaya o bölgede bulunan vezirler ve subaylara ve hususiyle İsmail seraskerine ve Bucak içinde bulunan Şahbaz Giray Han'a ve Eflâk Voyvodası'na yazılar gönderilmişdi. Hotin ve Bender bölgesine yardım edilmesi de lâzım gelenlere irade buyurulmuşdur. Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Tayfur Bey kendisine vezirlik tevcih edilerek Anadolu ve Rumeli'den İsmail ordusuna tertip edilen askerin sevkine memur kılınmışdı. Bu kere İsakçı köprüsünü inşa eden Zihnalı Hasan Ağa'nın başarısı ve askeri kullanmadaki kudreti bilindiği için gerek bu köprüyü ve gerek o bölgeyi muhafaza etmek üzere kendisine vezirlik rütbesi verildi ve tez elden Buğdan'da Osmanlı Devleti taraflısı olan reayayı toplayıp Yaş'ı geri almak üzere bir Voyvoda nasbı gerekiyordu. Ancak orduda Voyvoda nasbedilecek biri bulunmadığından İstanbul'dan münasip bir Voyvoda nasbedilip gönderilinceye kadar o bölgenin idari işleri de Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey'e verildi. Yaş vak'ası esefle karşılanmış ise de ardından Eflâk tarafında yapılan savaşlarda galibiyet kazanılmış ve muzafferiyet eseri olmak üzere Eflâk Voyvodası tarafından epiyce Nemçe esiri gelmesi askerlerin arasında şevki ve sevinci artırmışdır.

Tatar Pazarı'ndan hareket edilip Sofya'ya varılınca da Belgrad ve Hotin taraflarından bazı esirler yolda orduya ulaşmakla ve Bosna bölgesinden iyi haberler gelmekle fal-i hayr sayılarak ordunun morali düzelmişdir.

Bosna olaylarının ayrıntıları şöyledir: Bosna'da üç hudut denilen yere birçok Nemçe askeri gelince Bosna Valisi Bekir Paşa'ya haber salındı. Kethüdası Hasan Ağa'yı 10.000 kadar askerle o bölgeye göndermişse de iki gün sonra Travnik'e 34 saat mesafesi olan Dubiçe kalesinin civarına büyük sayıda Nemçe askeri gelip Dubiçe hududu arasında olan Una suyu üzerinde iki yere köprü kurularak beri tarafa geçip üç yerde toprak tabyalar yapıp sonra Dubiçe kalesini döğmeye başladıkları, Bekir Paşa'ya

gelince derhal Kethüdasının görevini Dubiçe tarafına değiştirerek Bena luka muhafızı mirmirandan Hacı Mehmed Paşa'yı da mevcut maiyeti olan askerle oraya tayin buyurdu. Recebin 17 nci günü Dubiçe kalesine varıp muharebeye başladılar. 8 saat kadar muharebeden sonra Nemçe askeri mağlûp ve perişan olarak firara mecbur olmalariyle büyük sayıda Nemçe askeri kılıçtan geçirildi. Birçoğu kendisini Una suyuna atıp boğuldular, kılıç artığı da gece firar etmeleriyle 8 kıyyelik üç adet topları ele geçirilip kaleye naklolunmuş ve 18 kıyyelik olmak üzere iki adet topları da naklinde güçlük çekildiğinden Una suyuna atılmışdır. Bundan sonra kalenin yıkılan yerlerini onarıp içinde yeteri kadar muhafızı asker konup oradan kethüda Hasan Ağa elindeki askerle adı geçen Üç hudut denilen yere gelmiş olduğu bu kere Bekir Paşa tarafından bildirildi.

Buğdan için alınan tedbir ve hazırlıklar da faydalı olarak yakında Yaş kasabası geri alınmışdır. Şöyle ki: Önceki savaşda Buğdan Voyvodası olup sadakat ve istikametle maruf olan Manulâki Bey Buğdan reayasının düşmana tâbi olmasını engelleyip çekinmelerini söyleyerek Yaş'ın kurtulmasına çalışmak üzere Buğdan Voyvodası tayin ve kendisine biraz yolluk verilerek o bölgeye yollandı. Buğdan topraklarına girince bir tarafdan gerek onuñ gerek Zıhnalı Hasan Paşa'nın topladıkları ve Buğdan Nemçe aleyhine olan hareketleri ve bir tarafdan da Han tepesinde bulunup düşmanın her tarafdan imdad yollarını kesen Şahbaz Giray'ın kahraman ve cesur hareketleri Nemçelinin ayak direyip dayanmalarını sarsdı. Yaş'da kalamayacaklarını anlayıp derhal kendi hududlarına çekilmeğe mecbur oldular. Ordu Sofya Sahrasına varınca orda kalıp göçmek hususunda meşveret encümeni kurulup Edirne'deki meclis'de olduğu gibi karar verildiği üzere geriden gelecek mühimmatın gelmesi beklendi. Noksanların giderilmesi için bir süre Sofya'da ikamet olunmasına karar verilmiş olmakla böylece meclise son verilip herkes atları çayıra salıverip bazı Divan mansablarının değiştirilmesiyle tevcihat yapıldı. Bu sırada Ağrıboz sancağı Mutasarrıfı Vezir Çerkez Hasan Paşa ordu'da görev alması ve fakat Ağrıboz kalesinin de boş bırakılmaması da Serdar-ı Ekrem tarafından İstanbul'a arz olunmakla Hasan Paşa orduda görevli ve merhum Livadiyeli Hasan Paşa'nın oğlu Ahmed Bey'in kendisine mirmiranlık rütbesiyle Ağrıboz kalesi muhafazası şartı ile Karlı eli sancağı tevcih buyruldu.

Daha önce devlete topçubaşılık etmiş ve İsmail Kalesi Bina Emaneti gibi bazı hizmetlerde kullanılmış olan Varnalızade Selim Ağa'ya da vezirlik rütbesi tevcih olunup kendi beldesi olan Niğbolu'da durumu kollayarak ferman beklemek üzere o bölgeye gönderildi. Bundan sonra yerinde ayrıntılar ile anlatılacağı gibi, Rusların birkaç defa Özü kalesi üzerine taarruzlarında işte bu Selim Paşa Özü'ye yardımla görevlendi-

rilip Niğbolu bölgesinden topladığı yedi sekiz yüz kadar adam ile kasımdan beş on gün geçince mahallinden hareketle görev yerine azimet etmişdir. Şabanın 11 inci günü Mihaliç âyânından olup 500 nefer Süvari ile Sefer görevi alan Pankolozoğlu ve ferdası Bolu Voyvodası olan Çalıkzade İbrahim Ağa da ikibin nefer süvari ve piyade ile Sofya sahrasında orduya varıp beş on gün sonra Eflâk bölgesine gönderdiler. O tarafda ikisinin de yararlıkları görülüp hattâ İbrahim Ağa şehadet rütbesine de erişip cevherini ve sadakatini ispat etmişdir. Anadolu Payesiyle ordu kadısı olan Tatarcık Abdullah Efendi anlayışlı, bilgili ve faziletli kişiliği vakur ve dürust davranışlarının herkesce bilinen şanı ve şöhreti Serdar-ı Ekrem'in gücüne giderek azlini İstanbul'a yazıp bildirmekle Abdullah Efendi Şeyhülislâm işaretiyle şabanın 13 üncü pazartesi günü ordu kadılığından azl ile Manisa'da oturmak üzere gönderilmişdi ve yerine Galata kazasından işine son verilen Tarakçızade Mehmed Sadık Efendi İstanbul payesiyle Ordu Kadısı tayin edildi. O gelinceve kadar hükümleri vekillikle idare olunmak üzere meşhur şair Vehbi Efendi görevlendirildi. Lâkin Abdullah Efendi ilim adamlarının en büyüklerinden meclis âra bilgili ve sözünü sakınmaz bir zat olduğundan bu durumda kendisine yine Serdar-ı Ekrem tarafından yolluk verilerek azli güya İstanbul tarafından yapılmış özürler ileri sürüp iltifat yollu muamelelerle ikamet yerine gönderilmişdir.

Edip Efendi der ki: Abdullah Mollanın azledilip sürgün edilmesi, bir suçu yok iken onun hakkında iyi söylemeyenlerle değişdirmesi Serdar-ı Ekrem'in istediği olduğu için işaretleri üzere arz ile yerine Şanizade nasbolundu.

Daha önce Belgrad defterdarlığından azlolunan Yusuf Hüsnü Efendi para hırslı ve gözü doymaz olması nedeniyle aşağıda bildirileceği gibi zahirenin ordu dışına satılmasına sebep olmuş ve böylece Belgrad kalesinin karışmasına neden olduğundan başka zahire toplaması için mirî tarafından kendisine 500 keseden fazla hazine verilmiş olup bu hususda paravı kullanamadığından başka Belgrad halkına ve Sırp reavasına bin türlü zulüm ve baskılar yapmış olduğu Belgrad Muhafızı Abdi Paşa tarafından orduya bildirilince Şabanın 18 inde boğulup vasiyeti üzere ölüsü Baliefendi türbesi civarında gömülmüştür. Önce Eflâk bölgesinden orduya gelen esirler İstanbul'a gönderilmişdi. Bunun üzerine Serdar-ı Ekrem'e 400 kese akça ile bir kabza mücevher kılıç ihsan edilerek kendisi taltif ve askerleri gaza ve cihad'a teşvik için bir hat-tı hümâyun çıkarılıp bu ayın 23 ünde orduya gelmişdir. Nemçelinin karışıklık çıkarması ile Morava köprüsü ve Belgrad etrafında bulunan Pozorofça ve İhram taraflarında isyan eden Sırp reayesının cezalandırılıp bastırılması için Sofya bölgesi Seraskeri Süleyman Feyzi Paşa önce o bölgeye gönderilip Ser-

dar-ı Ekrem'e tertip edilen bayraklardan çoğu onun maiyetine gönderilmişdi. Pozorofça'da toplanan asiler dağıtılarak Pozorofça İpek ve İhram tarafları temizlenmiş ve Belgrad yoluna emniyet sağlanmışdı. Böylece Belgrad bölgesine büyük sayıda zahire ve mühimmat nakledilmişdir. Lâkin Tuna kıyılarına yeteri kadar asker gönderilemediği için Özü, İsmail ve Hotin bölgeleri kuvvetleri zaiflemiş, aşağıda anlatılacağı gibi o tarafda birçok müthiş vak'alar olmuşdur. Anlatıldığı gibi Sofya sahrasında ikamet müddeti uzayıp vakitsiz geri dönmek yeniçerilerin ötedenberi âdeti olduğu için, bir alay utanmaz Yeniçeri Sofya'dan firara başladıkları için kendileri Harp sanatını öğretip eğitip yaptırılmaları Serdar-ı Ekrem tarafından emrolundu onlar da birkaç gün talime çıkıp talimlerini tamamlayıp cenke hazır olduklarını ağaları bildirdi.

Bu teklif üzerine Yeniçerileri temaşa eden sadrazam ordu halkına ziyafet verilmesini irade etti ve kazanlar tedarik ederek yiyeceği hazırlayıp Yeniçeri askeri yanındaki gölgeliği teşrif etti. Bu bahane ile Yeniçeri Şahbazlarını taltif ederek sefere dayanmalarını sağlamak kasdiyle yemek yemeğe başlayıp cenk çalışması tabanca kullanmak ve tüfek atmak temaşasına rağbet ettiği sırada nişancılara hediye verilir, ikram yapılırken bilindiği gibi kılıç kalkan ile ortaya atılan birkaç şahbaz hediye koparmak hevesiyle hırslanıp azarak Serdarın otağına hücum eylediklerini gören biraz uğursuz bu kişilerin arkasına takılan hediyeleri kapmak için sayıları gittikçe artan Yeniçerileri gözleyen kötü niyetli olan ve fırsat kollayan Yeniçeriler kılıçlarını sıyırıp isyan eder. Serdar otağına hücum edince Sadrâzam gölgelik altından kaçıp yolunu bulup canını kurtarmış ise de eşkıyanın böyle birdenbire itaat perdesini yırtıp karışıklık çıkarmak eski âdetlerine devlet ricali hayretle bakıyor ve üzüntü duyuyordu. Böyle askerden fayda şöyle dursun, zararlı olacaklardı.

Alınan güzel tedbirlerle karışıklık bastırıldı. Ancak bu durumda Sofya'da kalmanın sakıncalı olacağı anlaşıldığından hemen göç hazırlığına başlandı. Ordu böylece Sofya sahrasında 49 gün kaldığı sırada ordu levazımı ikmâl edilmiş Eflâk ve İsmail taraflarına elden gelen takviye yapılmışdı. Bu kez ordunun Sofya'dan hareketi gerekiyordu. Ancak ne tarafa yönelmenin uygun olduğunu kararlaştırmak birkaç kez meşveret meclisi kurulup oy birliği ile Niş bölgesine harekete karar verildi. Ramazanın 22 nci günü ve haziranın 15 inci günü Sofya sahrasından hareketle Niş sahrasına gelindi. Niş'de 3 üncü gün umumî meşveret kurulup Niş bölgesi Seraskeri Süleyman Fevzi Paşa ve Niş muhafızı Selim Sırrı Paşa ve ordu carhacısı Çerkez Hasan Paşa ve ordu ricali, ocak ağaları meclisde hazır bulundukları halde hangi tarafa gidilmesi uygun olacağı volunda tartışmaya girişildi. Çünkü Almanya İmparatoru bu zamana kadar hiç bir yerde baş göstermeyip Belgrad karşısında olduğu halde ordunun ne tarafa hareket edeceğini beklediği ele geçirilen esirlerden haber alındı.

Belgrad'da külliyetli zahire olmayıp Tuna nehrinin karşı yakası da Nemçe elinde bulunduğu için, aşağı tarafdan kayıklar ile zahire getirilmesi mümkün olmayacağına göre, Belgrad'a gidilse zahire sıkıntısı ve azlığı ile orduda fenalık ortaya çıkacağı ihtimali açıkça görüldüğü için Tuna üzerine kurulması gereken köprü henüz yapılmamıştı. Diğer nedenlerle Feth-ül İslâm bölgesine gidilmek üzere karar verilerek hemen o tarafa yönelmişken, yolda Vidin Bölgesi Seraskeri Hasan Paşa'ya yazı geldi. Feth-ül İslâm yolları dar ve dağlık olduğu için geçişde güçlük çekileceğinden başka, Feth-ül İslâm'da yeteri kadar zahire yığılmadığını arz ve bildirip Vidin tarafına yönelip Şevval'in 8 inci günü Vidin civarında bulunan Musaman nehri kıyısında Gaziler Tepesi adlı yere gelinip çadır kurulunca Yeniçeriler yine taşkınlığa kalkışıp ağaları olan Kelleci Osman Ağa'nın çadırına hücum etmişlerdi. Ulûfe istemek bahanesiyle ordu büyüklerinin çadırlarına hücum etmek için onu da önlerine katmak istedikleri zaman: —Yoldaşlar, ocağınız itaat ocağıdır. Böyle yolsuz işden vaz geçin diye nasihatla yatıştırmak istedikçe Yeniçeriler şiddet gösteriyordu. Hattâ Osman Ağa'yı birkaç yerinden yaralamışlardır.

Basbayağı zorbalığa cesaret ettiklerinden bir yolunu bulup ellerinden kaçarak gelip olanı biteni devlet erkânına anlatınca düşman üzerine sevkedilecek orduyu yağmasına koyulacakları belli olduğundan hemen Çerkez Hasan Paşa yollarını kesip geçecekleri köprü başında görevlendirildi. Hasan Paşan hemen köprü başını ele geçirir. Düşmanla karşılaşacağı sırada böyle isyan edilmesi hangi din ve millete caiz görülür, vadisinde Subay adiyle birkaç söz kaldırır olanlara söğüp sayıp böyle vakitte böyle yolsuz harekete sebep nedir diye soruşturunca ulûfelerimizin vakti geçti, yoldaşlarımızın harçlığı kalmadığından hazinede mevcut akçadan ulûfemizi alacağız diye özür yollu söylenip orduyu yağma etmek niyetinde olduklarını açıkça söylediler.

Çerkez Hasan sözü idareye gücü yeter kahraman bir vezirdi. Böyle zorla ulûfe istemek kanuna aykırı, edepsizlik değilmidir. Kaldıki hazinede olan para bir iki gün içinde düşmanla yapılacak karşılaşmada bulunan dilaverlere ayrılıp boşaltılmış olduktan başka mevacibinize yetmeyeceği açıkça bellidir. İnşallah Sadrâzam efendimiz tarafından yazılan yazı ile birkaç gün içinde ulûfeniz getirilecektir, ben kefilim diye gereken sözlerle bir haftaya kadar ulûfelerinin verilmesine kefalet ederek devlet ricali tarafından da mahzar benzeri sened verilerek karışıklığın önü alınmıştı. Ancak bu karışıklığı çıkaranın Osman Ağa'nın mensup olduğu 31 bölüğü ortası olduğu öğrenildiğinden kendisi azl edilerek yerine Kul Kethüdası Emin Ağa Yeniçeri ağası tayin edilmişdi. Askerinin bu hareketlerinin vakit ve durumuna yakışmaz bir nevi küstahlık olduğu bazı akıllı geçinenlerine bildirilip anlatılarak kendileri de yavaş ya-

vaş bu kötü ve zararlı hareketlerinden nâdim olmaları üzerine bu ortanın içlerinde bulundurulması sakıncalı diye ocaklar tarafından istida ile bildirilince hemen bu orta Yergöğü muhafazasına görevlendirilip yollandı.

Böylece bu gaile de bir yana itilerek askerler disiplin altına alınıp hemen Nemçe üzerine taarruza karar verilmişsede hangi taraftan taarruzun uygun olacağını görüşmek üzere toplandılar. Bu sırada birkaç defa Serdar-ı Ekrem huzurunda Melek Paşa kethüdalığından vezirliğe nail olmuş bugün Vidin seraskeri bulunan adı geçen Hasan Paşa, ordu şarhacısı Çerkez Hasan Paşa, Selim Sırrı Paşa, Vidin Muhafızı, Rusçuklu Şerif Hasan Paşa, ordu ricali, ocaklar ağaları ve sefer görmemiş bazı yaşlı dünyayı görüp gezmiş olan zatlar hazır oldukları halde meşveret meclisi kuruldu. Liva-yı Şerif ile Serdar-ı Ekrem'in hareketi mi münasipdir yoksa bir serasker nasbolunup da onun gönderilmesi mi işin doğrusudur. İlk önce işin burasını kesin karara bağlamak durumun icabı olduğu için, bu konuda bir epeyce görüşme ve tartışmadan sonra bir serasker nasbedildi. Çünkü serasker nasbedilip gönderilirse ve muzaffer olur ise ne güzel, eğer aksi çıkarsa ordudan takviye edilerek durumu düzeltmek mümkün olup orduya bir zaiflik gelir de bezginlik arız olursa hal güçleşirdi. Seraskerin Tuna karşı yakasına gönderilmesi uygun görüldü, fakat seraskerin kim olacağı tâyin edilip açıklanmadı. Çünkü Vidin Seraskeri Hasan Paşa'nın Mora bölgesinde yaptığı yararlıklarına ve Vidin bölgesini başkalarından daha iyi tanıdığına ve değerli vasıflarına bakılınca bu büyük askerî kuruluşu onun sevk ve idaresine vermek lâzımdır. Görevin büyüklüğü ve yapılacak işin inceliğine bakılınca açıkça kendisine teklif olunamamışdı. Lâkin kendi davranışı gereği kendini tartarak ağırlığını ortaya koydu. Hemen her taraftan bu hareketi beğenilerek seraskerliği uygun görüldü. Seraskere kaplı seraskerlik kürkü giydirilip ordusunun düzenlenmesine girişildi.

Bu sırada havanın sıcaklığı ve askerin dökünüsünden ortaya çıkan koku ile bazı hastalıklar çıktı. Yer değiştirmek gerekiyordu. Şevvalin 24 üncü Pazartesi günü ordu ile Vidin'in üst tarafında Tuna kenarında Kalafat karşısında bulunan Musova sahrasına geçildi. Bundan sonra serasker Hasan Paşa karşıya geçip Tuna kenariyle Ada kalesi hizasına doğru hareket etti. Nemçenin Lazrat haneleri olan yere ve İrşova kasabasına taarruz ederek ele geçirdi. Sonra Mehadiye (Mehedinti) ve Şebeş taraflarına yürümesi görüşülüp kararlaşmışdı. Şevvalin 26 ncı günü piyade ve süvari 12.000 kadar askerle açıklara bindirip Tuna'nın karşı yakasında Eflâk topraklarına bağlı Kalafat kariyesine geçirildi. Beri tarafdan da Feth-ül İslâm muhafızı Memiş Paşa Feth-ül İslâm'dan hareketle tekye İrşova mehadisi olan Teke burnundan balyemez toplarla İrşova'da bulunan düşmanı sıkıştırması emrini almışdı. Çerkez Hasan Paşa da Serasker Hasan

Paşaya yardım etmek üzere görevli olup gerekirse o da Tuna'ya karşı tarafa geçmek üzere yedi sekiz bin kadar askerle Feth-ül İslâm bölgesine gönderildi.

Serasker Hasan Paşa karşı tarafa geçince ordusunun levazımatını ikmâl ederek çeki düzen verdikden sonra söylendiği gibi yukarı doğru hareket ederek savaşa girişmiş. Henüz Çerkez Hasan Paşa yetişmeden Lazarthaneyi ele geçirip işgal etmişdir. Ancak onun ayrıntılarından önce o kıyıların topluca arazi ve durumunu anlatalım.

MEHADİYE BÖLGESİNİN VE TUNA KIYILARININ BAZI DURUM VE ARAZİ KARAKTERİ

Tuna ile Vidin'den Belgrad'a doğru yürünse yarım saat mesafede Tuna kıyısında ve Tuna'nın sol yakasında Kalafat kariyesi vardır. Bundan 20 saat yukarıda yine Tuna kıyısında Feth-ül İslâm adlı kasaba vardır, etrafı bir daire çevrilse 600 zıra kadar bir kale ile bir cami ve bir hamam ve kale dışında üçyüz beşyüz büyük çok sayıda dükkânları içine alan güzelce bir kasabadır. Birkaç ordu alır düz bir sahranın kenarında bulunur. Cami ve çeşmesinin adları 1 inci Sultan Mahmud Hazretleri nâmınadır. Feth-ül İslâm'ın karşı tarafında 150 kadar reaya evlerinden ibaret Geçid karyesi olup bu savaş sırasında Feth-ül İslâm'da olan askerin çoğu açık denilen kayıklarla Tuna'yı oradan geçmişlerdir. Buradan üç saat yukarı gidilince Tuna'nın ortasında Ada-i Kebir kalesi vardır. Şöhreti nedeniyle tarif ve ayrıntıları anlatılmaktan müstağni olan meşhur Osmanlı kalelerinden olup ona bağlı Tuna'nın sağ yakasında Şans denilen küçük bir kasaba vardır. Bu kale ile Feth-ül İslâm'ın yarısına yakın yerde Tuna'nın ortasında bir yakadan öbür dökündü ağaçlar çok olup kayıklar bunların yüzünden güçlük çeker, bazen de kaza olduğu için Tuna girdabı diye halk arasında meşhur olmuştur.

Bu Ada Kalesinin bir saat yukarısında ve Tuna Nehrinin sol yakası kıyısında bu kere Nemçeliler anlaşmayı bozduğu ilk günlerde baskınla istilâ ettikleri İrşova kasabası vardır. İki üçyüz kadar İslâm ve reaya evlerini ve bir camii içine alan, etrafı Şaranpol çevrilmiş bir palanga olup Nemçe'nin Lazarthanesi arazisiyle karışarak güzel mer'a ve mezreaları vardır.

İrşova'nın karşısında Tuna'nın sağ yakası kıyısında Teke dedikleri Şaranpollu bir küçük Palanga vardır ki Sofya'da ıtır kokan toprağına defnedilmiş olan Fusus Şarihi Bali Efendi merhumun akrabasından Gazi Alemdar Baba'nın merkad'i orada olduğundan Teke diye adlandırılıp herkesçe bilinip 300-400 kadar Dizdar ve neferat hanelerinden ibarettir. İrşova'ya 6 saat Mehadiye boğazı denmekle maruf olan boğaz vardır. İki tarafı gayet yüksek ve ormanlık dağlardan ibaret olduğu halde ortasın-

dan Çernih denilen Mehadiye suyu geçer ki büyük bir nehirdir. Bu 6 saat mesafede güzel kariyeler, bağlar, ağaçlıklı ferah yerler vardır. Bu boğaz Tamışvar eyaletinin kilidi mesabesinde olmak üzere halk arasında meşhur olup 1150, 1151 tarihlerinde birçok kez burada Nemçeliler ile muharebeler olmuş, büyük sayıda insan zayiatı karşılığı ele geçirilmişdi. Bu seferde bile Nemçeliler buraya büyük sayıda asker ve kat kat metrislerile istihkâm vermişlerdir.

Mehadiye nehri kenarında İrşova kasabasına yarım saat ve Ada Kalesi şansına bir buçuk saat mesafede düzlük arazilerde Nemçenin Lazarthanesi yani karantina mahalli vardır ki tahminen 100 hane ve 20 kale gibi etrafı mazgallı mirî büyük binaları, büyük bir manastır ve Kilisesi ve 60 kadar dükkânlar içine alan bir kasaba olup ticaret yolu geçidi olduğundan tüccar malları her tarafı ağzına kadar dolu idi. Etrafında ve bölgesinde top menzili yerlerde 15-20 kadar karakolhaneler oldukdan başka bu nehrin yakın kenarında dağlarda nihayet buluncaya kadar metrisler ile çevrili olup kısacası 20-30 bin askerin barınacağı geçilmez bir yerdi. Mehadiye Boğazının bitiminde Mehadiye denilen ve dört beş yüz kadar büyük ve küçük hane ve mirî binalarla, büyük kiliseleri içine alan büyük bir kasaba vardır. Mehadiye Boğazının ortasına yakın kale şeklinde bir tabyası olup o zaman asker arasında akpalanga diye meşhur olmuştu. Çünkü, 1151 1152 tarihlerinde Ada kalesi Nemçeli elinde bulunduğundan, burada İstihkâm olarak bir şey yapmamışlar ama şimdi bu söylenen palanga bir yüksek tepe üzerinde büyük istihkâmlardan ibaret bulunup bu iki palanga arasında ova içinde Çernih kenarında 10 toplu bir küçük kale yapılıp berisinde nehirden dağların tepesine varınca metrisler kazıp ve bir birini korur boğazdan içeri alır veya engel olur sayısız yantabyaları yapılmışdır. Kısacası Mehadiye boğazına kuş uçmayacak derecelerde sağlamlık vermişlerdir. İrşova'dan beş saat yukarda ve yine Tuna'nın öte tarafında Nemçe ülkesinde Ayrılık denilen bir korugana bedel erişilmesi güç Tuna'ya bakar önü mezarlık, dağlık, sarp bir yerdir. Sağında ve solunda metin ve müstahkem tabyalar inşa ve içerisine 2.000 kadar asker ve yeteri kadar toplar koyup en tanınmış kapdanların muhafız tayin ile Vidin'den Belgrad'a gidip gelecek Osmanlı gemilerinin geçişine engel olurlar ve içinden yeteri kadar zahireleri ve mühimmatları olup karadan alınmak kabil olmadığı gibi nehirden de topları suya beraber olduğundan yanaşılmak mümkün olmayıp ele geçirilmesi olmayacak iş sayılırdı ve gelmiş geçmiş muharebelerde Veteran adlı bir general burasını bir miktar asker ile 45 gün kadar muhafaza eylemiş olduğundan Nemçeliler arasında Veteran mağarası diye anılmışdı. Bu kez ise Allah'ın yardımı ile burası (himmet-ür-rical taklâ-ül cibal) deyimiyle Serdar-ı Ekrem'in uğraşması ile ele geçirildikden sonra Belgrad karşısında Papa Kofsa adlı yere kadar Tuna kıyılarında bulunan kale ve palangalar ve

içerlere doğru nice kale ve kale toprakları Memiş Paşa marifetiyle ele geçirildi.

SERASKER PAŞA'NIN EVVELKİ MUHAREBESİYLE

Serasker Paşa Kalafat yakasına geçip savaş düzenini yoluna koyduktan sonra Zilkade'nin 5 inci günü ve temmuzun 27 perşembe günü Ada kalesi yakınlarına doğru hareket ettiği sırada Memiş Paşa da Feth-ül İslâm'dan hareketle geceleyin yerleştirdiği ve tertiplediği balyemez toplarla Teke Burnu'ndan İrşova'daki Nemçeli üzerine gülle yağdırmağa başladı ve açıklarla karşıya geçip taarruza başlayınca Nemçeliler İrşova'daki inşa ettikleri sayısız tabyaları ve Kral Bahçesi'yle İrşova arasındaki kumlukda kazdıkları metrisleri bırakıp Lazarthane bölgesine toplanmağa mecbur oldular. Serasker Hasan Paşa Tuna kenariyle Ada kalesi üzerine yükselen dağlar eteklerinden yürüyerek bu kaleye bağlı olan Şans kasabasından geçip İrşova'dan çıkıp Nemçe taburları üzerine ada ile Lazarthane'ye yakın olan Söğütlük içinde az bir süvari ile taarruz edip kendisi geri kalan asker ile Lazarthane üstündeki tepelerden taarruza geçince Nemçeliler sekiz on bin kadar askeriyle birleşip Lazarthane istihkâmlarına çekilip karşı koymaya kaldılar ise de Osmanlı askeri arkalarından ayrılmayıp ve top tüfek ateşine bakmayıp keskin özengi ile hemen bir uğurda taarruzla içlerine girerek kılıç ve süngü kullanmağa başlayınca Nemçeliler dayanamayıp hemen bütün cephane, yiyecek ve eşyalarını terkedip Mehadiye Boğazı'na doğru firar edince Osmanlı askeri Lazarthane'yi ele geçirip eskiden olduğu gibi ticaret geçit yeri olması nedeniyle içinde bulunan bunca mallar ve eşyaları yağma edip aralarında paylaşmışlardır. Bu savaşda Nemçeli'nin büyük sayıda askeri zayiat verdikten başka üç top, cephane ve mühimmatdan başka şeyleri de ele geçirilmiş olup topları bazı esirlerle Serdar-ı Ekrem'e ve onun tarafından da İstanbul'a gönderildi.

Bu sevinçli haber Serdar-ı Ekrem'e gelince büyük sayıda para ve çelenkler hazırlayıp orduya tahminen 20 saat kadar mesafede olan Lazarthane'ye yer değiştirmek üzere yola çıkıp gidip de çadırına indiği zaman meğer askerlerin Serasker Paşa bahşiş ve çelenk için ağız kavgası ettikleri ve belki kargaşalıkla işi isyan'a çevirmelerine mahal kalmasın diye hemen Serasker Paşa'ya ve sair reislere hil'atler, meharet ve kahramanlık gösterenlere çelenkler ve atiyyeler verildi. Sonra ele geçirilen yerleri görüp gözettikten sonra yaralıları bizzat yoklayarak birer birer hepsine atiyyeler verip bütün askere okşayıcı sözler söyleyip seraskerin çadırına döndü. O bölgeyi tanıyan bazı ileri gelenleri çadırına çağırıp Mehadiye'nin nasıl ele geçirileceğini sorunca: Yol ve bu yolda ilerlemenin gayet zor olduğunu ve anlatıldığı gibi Mehadiye boğazı sağlam ve engelli olduğu nedeniyle ele geçirilmesinin parça parça ve zamana bağlı

olduğunu Vidin ağaları haber vermiş ve bazıları büyük sayıda piyadeye bağlıdır. Bu gün ise Mehadiye için lüzumlu piyade azın azıdır. Bazıları da gayret ve himmet buyurulduğu halde Cenab-ı Hakkın inayeti ve Peygamberimizin berekât-ı Ruhaniyesi ile teshiri umulur, demişlerdi.

Aslında Mehadiye ele geçirilmesi güç ise de o mevkiin ele geçirilmesi de o kadar önemli idi. Bu vaktedek Çerkez Hasan Paşa bile gelerek ordunun askerî gücü artık kuvvetlenince, Mehadiye üzerine hareket olunmak üzere karar verildi. Fakat Aynlek dururken Mehadiye'nin ele geçmesi zor olur denilince, Serdar-ı Ekrem, «Siz Mehadiye'nin ele geçirilmesine bakınız, biz de Aynlek'in ele geçirilmesine uğraşırız» diye cevap verrip Zilkade'nin 10 uncu günü salı öğle vakti Lazarthane'den geri dönüp ertesi günü orduya geri varmışdır.

Birkaç gün geçince Serdar-ı Ekrem huzurunda istişare meclisi kurulup ordunun Vidin sahrasında Feth-ül İslâm'a gidişi hususu gündeme alındı. Ancak Serdar-ı Ekrem meclisden önce kethüdaları olan Süleyman Ruhi Ağa ile bu hususu görüştüğü zaman hâlâ bu tarafda iken zahire azlığından zahmet çekiyoruz. Feth-ül İslâm'da bütün bütün sıkıntıya düşeriz, diye engel olmaya çalışmışdı. Bu kez Meşveret Meclisinde bile bazıları zahire kıtlığını bahane ederek ordunun ileriye hareket etmesini istemedilerse de Serdar-ı Ekrem bütün iş ve uğraşlarında büyük Allah'a sığınır bir zat olduğundan bu tarafda nasıl olduk ise orada öyle oluruz. Eğer açlıkdan ölmek lâzım gelirse, burada ölmekden ise orada ölmek evlâdır, diye bunun gibi pek çok bahisler cereyan etti. Nihayet Vidin Muhafızı olan Şerif Hasan Paşa Livayı Şerif muhafazasında kaymakam bırakılarak sipah ve Silâhdar ocakları ağaları defter tutanlar ve mansab sahibi onunla beraber kalacakları ve başkaları Serdar-ı Ekrem'le Feth-ül İslâm bölgesine gitmek üzere karar verildi. Serdar-ı Ekrem de işini zamanında el koyup önceden ne yapacağını bilen bir zat olduğu için maiyetiyle gideceklerin çabucak Feth-ül İslâm'a gönderilmesini Kethüdası Süleyman Ruhî Ağa'ya tenbih ve te'kid edip kendisi hemen Zilkade'nin 15 inci günü ılgar ile bir gün gecede 18 saatlik mesafeyi katederek Feth-ül İslâm'a vardı. Ordunun gelişini bekleyerek Teke ve Ada Kalesi taraflarını gezip dolaşdıktan sonra yine Feth-ül İslâm'a dönüşünde henüz ordunun gelmeyişi kethüdasının gevşek ve ağır olmasından ve hizmetlerinde önceleri de Serdar-ı Ekrem'i ileriye gitmekden men etmek istdiğinde bulunmuş olduğundan Serdar-ı Ekrem'in canı sıkılıp çok yavaş adımlarla 4 gün içinde ordu ile Feth-ül İslâm'a varışında, «Süleyman Ağa, senin cezanı Cenab-ı Hakka havale eyledim», demiş olduğu o vakit orduda yazılmış harp ceridelerinde görülmüşdür. Bunun üzerine Feth-ül İslâm'a gelişinin ertesi günü Kethüdası Süleyman Ruhi Ağa azl ile yerine Defter Emini Ahmed Nazif Efendi Kethüda-yı Sadr-ı Âli olup bu sırada bazı

tevcihatlar da yapılmışdır ve o gün Süleyman Ruhi Ağa apandisiti patlamış üç gün ateş içinde hastalığı sürdürüp vefat etmişdir.

Süleyman Ağa Enderun'dan yetişme olup bazı taşra hizmetlerinde kullanılmış 1182 yılı seferi ortasında Çavuşbaşı sonraları da bazı mansablara erişip dilediğine kavuşmışdur. Anlatıldığı gibi ölmüş ve Feth-ül İslâm'da defnolunmuşdur. Bundan sonra ordu ile karşı tarafa geçilmek hususu görüşülmüş ise de ordunun Feth'ül İslâm'da ikametiyle serasker ordusuna takviye verilip de Mehadiye'nin fethinden sonra bütün ordunun karşı tarafa geçmesi Serasker Paşa tarafından Serdar-ı Ekrem'e yazılıp bildirilmişdi. Bu şekil meşveret meclisinde de uygun görülmüşdü. Serdar-ı Ekrem ordusunu Feth-ül İslâm'da ikametiyle serasker ordusuna takviye gönderilmesine karar verilmişdir. Gelelim Serasker ordusunun durum ve harekâtına: Anlatıldığı gibi ordunun Feth-ül İslâm'a vardığı gün Mehadiye Boğazı'nda küçük bir muharebe olmuşdur. Şöyleki: Mehadiye üzerine hareket etmek niyetiyle Serasker Paşa orduya çeki düzen vermekle uğraşdığı sırada Osmanlı askerinin savaş arzusu üstün gelerek bir tümen asker savaş kuralları dışı Mehadiye'nin bir tarafına taarruz ettiler. Tabya ve palangalardan Nemçeliler gülle yağdırmağa başlayınca birkaç şehit vererek çekilmişlerdi. Ondan sonra usul ve disiplin üzere Medahiye'nin ele geçirilmesine gidilmişdir.

SERASKER PAŞA'NIN İKİNCİ MUHAREBESİYLE MEHADİYE'NİN ELE GEÇİRİLMESİ; SERDAR-I EKREM'İN GELİŞİ İLE AYNLEK'İN ELE GEÇİRİLDİĞİ VE MEMİŞ PAŞA'NIN SAVAŞI

Anlatıldığı gibi Lazarthane muharebesinde Osmanlı askeri galip ve muzaffer olarak düşmanı ezip şecaat ve yiğitliği ile bilinen ve ün salan Çerkez Hasan Paşa da orduya katılarak Mehadiye'nin ele geçirilmesine yeterli kuvvet toplandığından serasker Hasan Paşa bu Çerkez Hasan Paşa'yı ve Kul Kethüdası Salih Ağa'yı ve Selânikli Esseyid Hacı Noman Bey'i ve başkaca askeri rüesayı çağırıp meşveret meclisi kurdu. Mehadiye Boğazı yukarıda anlatıldığı gibi Tameşvar eyaletinin kilidi yerinde olduğu halde gayet sarp ve iyi tahkim edilmiş bir yer olarak diğer geçmiş seferlerde buranın ele geçirilmemesi için büyük sayıda zayiat verildiği söylenir. Bu kez de Nemçeliler var kuvvetlerini buraya harcayarak iyice tahkim etmişlerdi.

İlk önce boğaz etrafındaki tabyalar ele geçirildikden sonra boğazın ele geçirilmesine karar verilmeğin serasker Paşa üç koldan hareket ederek iki kolla sağ ve sol tarafda bulunan dağlar üzerine hareket edip ve orta kol da cadde ile gidecekdi. Ancak sağ tarafda bulunan ak palanga

diye meşhur olan büyük tabyanın ele geçirilmesi önemli idi. Ak Palanga üzerine büyük sayıda asker ve mühimmat sevk olunarak ve etrafı metris ile çevrilip kuşadarak sıkıştırmağa başladı. Etrafındaki dağlara yalnız insan çıkması olmayacak işken büyük himmet ve üstün başarı ile uygun bir yerden büyük küçük toplar çıkarılarak döğülmeğe başlandı. Başka bir tarafdan da Yeniçeriler hücumdan geri kalmadıkları halde üç gün kuşatılıp sıkıştırıldıktan sonra Zilkade'nin 23 üncü günü Osmanlı askeri düşene kalana bakmayıp hemen bir uğurdan taarruz edip akpalanga'ya girdiler. İçinde bulunan beş altıbin kadar Nemçe askerlerinin çoğu ölmüş geri kalanı kaçarak kurtulmuştur. Lâkin Osmanlı askeri bununla ateşini söndüremeyip, hırsını yenemeyip dağların tepelerine balyemez toplar ve mühimmat humbaralar çıkararak Nemçe ordusu şiddetle sıkıştırılıyordu. Bir taraftan bir takım fedailer yiğitçe şaranpol kazıklarından içeri atılıp Nemçelilerle yaka yakaya gelerek yer yer ve zaman zaman metrislere taarruzdan geri durmazlardı. Nemçe askeri ise iki defa bozguna uğramakla içlerine korku düşmüş olduğu halde Osmanlıların böyle şiddetli taarruzlarına dayanamıyacaklarını ve dağdan dağa yapmış oldukları istihkâmların bile durduramıyacağını anlayınca kaçmağa başladılar. Bu olaylar Nemçe jurnallerinde topluca şöyle anlatıyorlar: Lazmare adlı dağ üzerinde bulunan Avusturya istihkâmlarına 3.000 adım kadar uzak mesafede Osmanlı da tabya yapıp o tabyalardan topları ateşlemeye başlayınca aynı anda tahminen 8.000 kadar Osmanlı askeri Çernis nehrini geçip Vaystokya dağının pek yassı ve yüksek olan kaya ve tepeleri üzerine çıkıp Persa Palangaya doğru taarruz etmeleri üzerine az bir muharebe olundu ise de bir şey yapamadılar ve İmparator bu haberi alınca büyük ordusunu Şebeş üzerine sevk etmişti. Lâkin tam bu ortamda Osmanlı Persa Palanga üzerine top atmaktan geri durmuyordu. Top ateşi o kadar şiddetli idi ki, Ağustosun 27 sinde Avusturya askerleri Persa Palanga'yı terketmeğe mecbur oldular.

Ertesi gün Osmanlılar bu palangaya karşı kullandıkları topları Vaystokya dağının doruğuna çıkarıp gece gündüz Avusturyalılar üzerine top atmağa başladılar. Bunun üzerine kumandan bulunan ve Ahtveslayn adlı general hem bu ateşten korunmak hem de Osmanlı askerinin arkadan çevireceğini haber alınca bulunduğu yeri terk ile Tafneş adlı yere kadar çekilip orada mevzilendi. Bu durumda İmparator da büyük ordusu ile Şebeş civarına gelip Eylül'ün 3 ünde İzlatna adlı yere kadar ilerlemişti diye yazılıdır. Lâkin herkes işine gelmeyen olayları hafifçe geçmek ve müsait olanları hadden ziyade ifrata vardırmak âdet olduğuna göre bu olayları da Nemçe jurnalları anlatıldığı gibi pek kısaltmış olmakla ayrıntıları yine bizim tarihlerimizden alınmıştır. Fakat her halde ve konuda

ileri gidip yazmaktan çekinmekle olayların olduğu gibi yazılmasına gayret ediliyordu. Osmanlı tarafına müsait olan vukuatta bile yazdıklarının mübalâğaya hamdolunmaması hatırlatılır. Biz gene konuya gelelim.

Avusturyalılar pek ziyade sıkışınca korkup kaçtıkları halde Serdar-ı Ekrem de çabucak Teke Burnu'na gelip birkaç çadır kurup hem ordudaki askeri takviye etmek ve hem de Aynlek'in ele geçirilmesine bir yol bulmak nedenlerini arayıp düşünerek Teke Burnu'nda bir zaman durup kaldıkları sırada Osmanlı askeri Mehadiye Boğazı'nda anlatıldığı gibi düşman ile yaka yakaya gelmişdi. Serdar-ı Ekrem bunu duyunca derhal bir kayığa binip karşı tarafa geçmişdi. Savaş yerine iki saat kadar yakın yere gidip orada durdu. Durumunu öğrenip ordunun Feth-ül İslâm'a nakledildiğini ve bundan sonra büyük sayıda takviye göndereceğini Serasker Paşa bildirdi. Serasker Paşa kuşatma durumunu ve Çerkez Hasan Paşa'nın da bir tarafdan yüksek dağlık yerlerdeki palangaları ele geçirmekte olduğunu ve işin sonunu almak üzere yürüyüşü tasarladıklarını bildirerek cevap verdiler. Serdar-ı Ekrem yine Aynlek'in ele geçirilmesine bakmak üzere gene Teke Burnu'na döndü. Serasker Paşa bu boğazdaki metrisler üzerine taarruzu tasarlarken Zilkade'nin 8 inci günü Nemçeliler metrislerini terk etti. Mehadiye'ye taarruz edince Nemçeliler burada da tutunamayıp Şebeş Boğazı'na doğru kaçmaya başladılar. Serasker Paşa Osmanlı askeri ile Mehadiye'ye girdi. Düşmanı takip için ayırdıkları bir tümen askeri de Mehadiye'den beş altı saat kadar ileri sürdü. Bunlar ileri giderek rast geldikleri düşman askerini öldürüp buralarda bulunan karye ve palangaları yağma ve talana yayıldılar. Bu öğünülecek olay Serdar-ı Ekrem'e arz edilip yazı ile bildirilince Serasker Paşa'ya mücevher, şimşir ve çelenk ve Seraskere kaplı samur kürk ve başkalarına hil'at ve çelenkler ihsan edilip gönderildi.

Bu sırada Serdar-ı Ekrem de Aynlek teshirine memur olan Memiş Paşa'ya takviye göndermekle meşgul olup yukarıda anlatıldığı gibi Aynlek'in ele geçirilmesi çok güçtür. O bölge halkından bazı ihtiyarların dediklerine bakılırsa, bundan önceki geçmiş seferlerde de ele geçirilmesine uğraşılmış ve fakat müyesser olmamışdı. Bu kez Memiş Paşa da taarruzla ele geçiremediği için hemen kuşatıp sıkıştırmağa başlandı. Serdar-ı Ekrem Mehadiye'nin fethi haberini aldığı gün, Zilkade'nin 28 inci günü, derhal bir takım şeci rical ve ciğer söken kimselerle kılık değiştirip Aynlek tarafına geçti. Akşam üstü Memiş Paşa'nın çadırına gelip hemen Tuna donanması başbuğu olan Dergâh-ı Âli kapucubaşılarından Çadırcızade Mehmed Ağa, ki seksen iki yılı Rus seferinde de şecaati ve bahadırlığı ile ün salmış zevat gurup vakti Serdar-ı Ekrem Memiş Paşa ile onun gemisine gelerek maiyetinde bulunan bütün şayka ve çete kayıklarının kaptanlarını toplayıp bu kadar vakitten beri burada bir iş göremediniz diye

vatanseverlik hislerini coşdurup hitab ettikten sonra maiyetlerinde olan çete ve şayka kayıklarının ve neferatının miktarını ve toplarını sordu. Hepsi 60 Kıt'a olup her birinde 20 şer nefer ve üçer beşer top olduğunu haber vermeleriyle Aynlek fethine bu kuvvet yeter, sizin bu gevşekliğinize sebep nedir? İşte ben yarın bizzat taarruza katılacağım, diye onların da nehirden hücum etmelerini anlatınca bu yerin güçlüğü ve topları suya beraber olduğu için taarruz kabil olmayıp fakat üst tarafa bazı gemiler geçirilip zahire yolları kesilirse kuşatıp sıkıştırılarak, belki bir fayda görülebilir demeleri üzerine Serdar-ı Ekrem derhal hanginizin gemisi yukarı geçerse her bir neferine 25 er guruş veririm diye vaad eyledi.

Bunun üzerine Mehmed Ağa hemen altı çete kayığı çıkarıp gece karanlığında yukarı tarafa geçmişlerdir. Akıntıya karşı o yerden kayıkların geçmesi bir saat zamana bağlı idi. Bu sürede Aynlek'den iki bine yakın top atılmışken yalnız iki nefer şehit ve iki nefer yaralı olarak bu gemiler selâmetle kıyıya gelmişlerdir. Bu suretle karadan ve denizden kuşatma işi yürütülüyordu. Ertesi gün Serdar-ı Ekrem atına binip Aynlek kalesinin etrafını dolaşıp durumu gördü. Bu kale gayet yüksek bir dağın altında yapıldığı halde bir ince sıçan yolundan başka yürünecek yeri olmadığından pek çok tabyalarla da tahkim edildiği için bir taarruz edecek yer tasarlamak mümkün olmadığını görmüştü.

Ordu ile Belgrad ordusunun birleşmesi için bu kalenin ele geçirilmesi büyük önem taşıyordu. Serdar-ı Ekrem bizzat ele geçirilmesine başlamışken eli boş dönmek de vatanseverlik ve kahramanlık tabiatına ağır geliyordu. Daha önce Memiş Paşa'nın ordudan getirttiği lağımcılar bu dağın uygun bir yerinde bir lağım kazıp hazırladılar. Hemen lağıma ateş verilip ondan kopan taş parçaları gökden yağan belâ gibi düşmanın başlarına indi. Bundan hepsi korku ve dehşete kapıldılar. Bu suretle sıkıştırılıp her an kuşkuda tutmakda fayda vardı. Serdar-ı Ekrem «hemen lağımcılar lağım kazsın, ben de taarruz etmek üzereyim» diye lağımcılara bahşişler ihsan ile teşvik ve uyarmalarda bulunduktan sonra Memiş Paşa ile diğer rüesa-yı askeri yanına çağırıp: «İşte bu taarruzda atiyye, çelenkler ve çırakların hepsi sizin içindir. Hemen yürünüp bir iş görülsün» diye sözlerini tekrarlamasına karşılık kimseden bir cevap çıkmayınca bunların neden durduklarını öğrenmesini Memiş Paşa'ya bırakıp kendisi yine lağımcıların yanına gitti. Memiş Paşa askerin niye sustuğunu sorunca şöyle cevap verdiler.

Farzedelim Serdar-ı Ekrem hazretleri bizlere atiyye, çelenkler, çırağlar ihsan buyurdular. Yürüyüş edeceğimiz yerden hiç bir suretle kurtuluş umulmaz ve tasarlanamaz akçayı ne vakit harcedelim? Çelenkleri ahirette mi takalım? dediler. Memiş Paşa Serdar-ı Ekrem gelince oldu bittiyi kendisine arz etti. Siz orduya dönün ve istirahat buyurun, birkaç

gün içinde ben kalenin ele geçirilmesi çaresine bakarım demiş ise de böyle yüz geri etmek Serdar-ı Ekrem'e ağır geliyordu. Tekrar askerlerin ileri gelenlerini huzuruna çağırıp: —Sizin hepiniz 4 bin bu kadar kişisiniz. Böyle yakın yere taarruzda böyle gevşeklik ve çekingenlik göstermek şanınıza düşer mi? diye taarruz için ısrar edip hattâ en önce taarruz edene 500 ve sonradan taarruz edenlere 250 şer guruş vaadler ileri sürmüşse de fayda vermemiş. Böyle olmayacak teklif yapılmaz diye sipah ve Silâhdarlardan bir iki bin kadarı Aynlek'den geri dönmeye cür'et edip başkaları da onların ardından gitmeğe başlayınca Serdar-ı Ekrem büyük bir kızgınlıkla ve teessür içinde atına binip bir adım geri gider gitmez geriden müjdeci gelip düşmanın amana gelip vire istediği haberini verdi. Meğer lağımlardan düşmana dehşet gelip zahireleri de kalmamış karadan ve nehirden yardım yollarının kapatılmış olmasiyle aman dilemeğe mecbur olmuşlar. Bunun üzerine içerden bir subayları istenip içlerine bir görevli gönderilip yalnız canlarına aman verilmek şartiyle Aynlek kalesinin teslim ettiklerinde Subaylarını Serdar-ı Ekrem huzuruna getirtip bundan ötürü üzülmeyin ve kuşkulanmayın bu iş Allah'ın emri ve âdetidir. Kâh size, kâh bize ola gelmiştir diye hepsine iltifat edip temin ettikten sonra bin bu kadar neferleri ve 250 kadar yaralıları ile salimen memleketleri bölgesine geri gönderilmiştir. Kale içinde olan 10 kadar top ile 1.000 den fazla tüfek ve birçok silâh ele geçirilip topları Teke bölgesine nakledildi. Mirmirandan Abdullah Paşa Aynlek Muhafızı tayin olunup Memiş Paşa da oradan kuzeyde Pançova'ya doğru Tuna kıyısının ele geçirilmesinde görevlendirilip Serdar-ı Ekrem orduya dönmüşdür.

Anlatıldığı gibi eski Lazarthane ve sonra Mehadiye ile Aynlek'in fütuhatı Zilhicce ortasında evamir-i âliyye yayınlanarak halka duyurulup sevindirildi. Bundan sonra Memiş Paşa ilk önce Lazarthane'ye 13 saat mesafede bulunan ve Ak Palanga diye meşhur olan yeni Palangayı nasıl ele geçiririz düşüncesinde iken Nemçe Subaylarından Koço adlı subay Memiş Paşa'yı basıp esir etmek ve sonra da orduyu basmak ham sevdasiyle o bölgede toplanıp tertiplediği askerin haberi gelince Memiş Paşa ondan evvel davranıp güneş doğarken alaca karanlıkda ummadıkları bir belâ gibi başlarına çöküp cenk ağzı ile kapışılınca bir iki saat savaşdan sonra Koço'nun yanında bulunan haydutların çoğu kılıçtan geçtikden başka kendisi de epeyce arkadaşiyle esir edildi.

Aslında Ohri reayasından olup bu kez Koço ile bile esir olan Kosti ve Dimo'nun anlattıklarına bakılırsa bu Koço aslında Yagodine karyelerinden olup bundan iki yıl önce Osmanlı reayalığını terk edip karşı tarafa geçmiş ve Semendire karşılarında bulunan Nemçe Vilâyetlerinde gezip dolaşarak Nemçe tarafından kendisine kapdanlık rütbesi verilmişti. Yedi sekiz ay önce gökden yenideh vahiy indi. Nemçeli galip ve Türk

mağlûpdur. Hemen bulunduğunuz yerleri ele geçirin diye Mektuplar yayınlamak gibi türlü şekillerde reaya arasında karışıklık çıkarıp aldatarak Filibe taraflarına kadar kötü düşüncelerini yaymıştı. Hattâ Edirne'den ordu İsakçı tarafına gitmeyip de Nemçe üzerine hareket etmesine bir sebep de bu mes'ele olmuşdu. Çünkü bu Koço anlatıldığı gibi Kapdan olunca Rumeli'ye Nemçe tarafından asker sevkine hacet olmayıp hemen biraz subay gönderilirse Sofya'ya kadar zabtederim diye İmparator'a söz vermişdi. Nemçe seferi tahakkuk edince Sırbistan tarafına geçip başına topladığı eşkiya ile önce Pozorofça'yı basıp yağma etmişdi, sonra İpek ve İhram taraflarına geçip o bölgede nice yerleri yağma ederek bunca hane ve hamamları berbad ve harab etti. Nice ehl-i İslâmı kebab etmiş olduğundan bundan önce anlatıldığı gibi böylece o bölgenin temizlenip arınması için ordu tarafından özel uğraşmalar yapılmış ve Süleyman Feyzi Paşa maiyetiyle başlıca askeri kuvvetler gönderilerek asayiş yoluna konulmuşdu.

Koço bu ettikleriyle yetinmeyip bu kez yazıldığı gibi Memiş Paşa'yı çadırında yakalamak ve sonra Osmanlı Ordusuna taarruz etmek sevdasiyle Brazenski karyesi bölgesinde binden fazla haydudla kendisine çeki düzen vermekde iken anlatıldığı gibi çadırında yakalanıp soruşturma sonunda kendi dedikleri ile yanındakilerin dedikleri birbirine uyunca başka reayaya ibret olsun diye 40-50 nefer arkadaşiyle Tuna kıyısında bazı geçid yerlerde asılmışlardır. Belgrad ile Niş arasında bulunan reayaya pek ziyade azgınlık gelmişken bu ibret verici durum üzerine hepsine korku ve dehşetle beraber sükûnet gelmişdir. Memiş Paşa'nın bu hizmetine mükâfat olmak üzere kendisine vezirlik rütbesi tevcih buyrulmuşdur.

ORDUNUN KARŞI TARAFA GEÇMESİ VE ŞEBEŞ MUHAREBESİYLE BAŞKA FÜTUHAT

Anlatıldığı gibi Serdar-ı Ekrem ordusunun bir bölümü tümeni Livayı Şerif ile Vidin sahrasında, bir bölümünü Feth-ül İslâm'da, bir bölümü de Aynlek'i ele geçirmek için o tarafa takviye olarak Teke bölgesinde bulunuyordu. Ordunun böyle parçalanmış durması uygun görülmediğinden elden geldiği kadar ileride bulunması serasker ordusuna takviye olacağından gerek Feth-ül İslâm'da gerek Teke bölgesinde bulunan askerle Serdar-ı Ekrem açıklarla Lazarthane tarafına geçmiş ve Lazarthane ile İrşova arasında ordu karargâhı yapılan yerde çadır kurup kaldıkdan sonra Zilhicce'nin 6 ncı günü yani ağustosun 27 nci günü Serdar-ı Ekrem Mehadiye'ye gidip Serasker çadırına girerek meşveret erbabını toplayıp şöyle konuşdu: «Elhamd-ü lillâh buraların ele geçirilmesiyle Osmanlı askerinin eline birçok ganimet geçdi, herkesin gönlü ferahladı, kalbi sevinçle doldu. Bundan sonra hangi bölgeye taarruz etmek vakit ve duruma

uygundur? Yoksa hemen elde olan yerlerin zabt ve muhafazasiyle yetinmek mi işin doğrusudur?» diye Şûrada bulunanlardan sordu. Bazıları askerin çoğunun ganimet malı ile durumu düzeldiğinden bundan sonra savaşa girmeyecekleri görülüyor. Bu suretle böyle bir askerle buraların muhafazası da mümkün olmayacakdır ve askerin kışlığının vaktiyle yetişemeyeceği ve yetişdiği takdirde zahire bakımından sıkıntı çekileceği için ele geçen yerlerin yakılması uygundur dediler. Serasker Hasan Paşa söz alıp «Mehadiye boğazından sol kolda on üç, on dört saat ilerde bulunan Pançova ele geçirilirse Belgrad karşısına kadar Tuna kıyıları arınıp temizlenirse Mehadiye ordusu ile Belgrad ordusu engele rastlamadan haberleşecek bu yıl bu kadarla yetinip gelecek yıl Tameşvar'ın kuşatılmasına başlanmak uygundur» dedi. Bazıları da «bugünlerde hazır düşmanın yüzü dönmekle firar etmekdedir. Şimdiki halde düşmanın ne halde olduğunu keşif için bir mikdar süvari ile bir zat ileri gidip durumu anlasın, sonra icabına göre hareket olunsun» dedi.

Bu tedbir şekli diğerlerine tercih olunarak yeteri kadar süvari ile Çerkez Hasan Paşa Mehadiye'den çıkıp ileriye gönderildi. Hemen ardından serasker Paşa'nın da hareket etmesini Serdar-ı Ekrem emir ve tavsiye ettikden sonra kendisi yine orduya döndü.

Çerkez Hasan Paşa aldığı görev üzerine sağ kola doğru ılgar edip on saatten fazla içeride bulunan Şebeş ve Logoş adlı kasabalar üzerine taarruz etmek istemişse de Osmanlı askerinin beş on gün kadar Mehadiye'de oturup kalması sırasında Nemçeliler Şebeş boğazına toplanıp Nemçe İmparatoru bile oraya gelmişdi. Üç saat çeker bir dağın etrafına tahkim ederek korunacak yeri hazırlayıp savaşı beklerlerdi. Vaktiyle rahmetli Toz Paşa'nın muharebe yaptığı Darağacı adlı meşhur imiş. Çerkez Hasan Paşa bu yere gelince Osmanlı askeri Nemçe karakolları ile muharebeye tutuşdular birazını öldürüp birazını esir aldılar. Ancak yalnız süvari askeri ile bu istihkâmlar üzerine taarruz kabil olmadığından piyade ve cephaneye muhtaç Hasan Paşa serasker Paşa'ya durumu yazıp bildirdi. Serasker Paşa da kuvvetli tedarik ile atına binip Mehadiye'den hareket eylediğini Serdar-ı Ekrem'e arz edip haberi gönderdi.

Serasker Paşa'nın bu gönderdiği haber Serdar-ı Ekrem'e varınca hemen ordu ile Mehadiye'ye hareket olunmasını görüşmek üzere Meşveret meclisinde bütün ordunun pek de ileriye gitmesi doğru görülmediğinden Serdar-ı Ekrem'in ilerde bulunması serasker ordusuna takviye vereceğinden yalnız Serdar-ı Ekrem'in çabucak Mehadiye'yi teşrif etmesi üzerinde karar verildi.

Osmanlı serhadleri takviye edildikden sonra Şumnu Ruscuk ve Babadağı gibi uygun bir yerin kışlamak üzere tayin edilmesine dair Padi-

şah emriyle Kaymakamlık tarafından yazı gelmişdi. Bu sırada Serdar-ı Ekrem'e gelmiş olan yazı da bu meşverette okunup durum açıklanınca bazıları Nemçe seferinde ordunun Taşrada kışladığı nadir olup çoğu kez İstanbul'da kışlayagelmişdir dediler. Topçubaşı Abdülmümin Ağa da ekseriyetle tophane mühimmatı İstanbul'da yapılacağından işinin başı ucunda bulunmak uygun olacağını bildirip aynı reye katıldı. Lâkin bu tedbirler evlâd ve ayal görmek maksadından başka şey değildi. Serdar-ı Ekrem hepsine hitab ederek: Bu her kim maksattan başka doğrusunu ve ne uygun olanını söylemezse Resul-u Ekrem Aleyhisselâm hazretlerinin şefaatinden mahrum olsun diyerek suali tekrar ile, Ruslar Hotin ve Özü taraflarına yaklaşdı. Romançof adlı generalleri büyük sayıda askerle Prut kenarlarında olup Yaş'a gelmek üzeredir. Böyle olunca vakit ve hal neyi icab ederse ona göre söz söylensin dedikde yeniçeri Ağası Mehmed Emin Ağa Edirne gerek Nemçe ve gerek Rusta taraflarına semt olduğu için oradan iki tarafa da yardım ve nezaret etmek kolay olacağından Edirne'de kışlamak uygundur deyince Re'yi herkes tarafından doğru olarak kabul edildi. Asıl ordu kışlak yeri Edirne olmak üzere tasarlanıp Şumnu ve emsali yerler de ikinci derecede kışlak yerleri olarak kabul edilerek Edirne'de yahut Şumnu ve emsalinden birincide kışlanacağı beyaniyle yazılı beyanla cevap verilmişdir.

Sonra Serdar-ı Ekrem Zilhicce'nin 17 nci ve Eylül'ün başlangıç günü ağırlığı Lazarthane'de bırakıp ordunun emir ve idaresini kethüdaları olan Ahmed Nazif Efendi'ye vererek kendisi bir mikdar askerle çabucak Mehadiye'ye gelmişdir. Gelelim Şebeşin durumuna. Anlatıldığı gibi Çerkez Hasan Paşa Şebeş boğazının halini serasker Paşa'ya yazıp kendisi düşman karşısında olan bir dağda karar kılmış ve Serasker Paşa da bütün kuvvetiyle arkasından gidip düşman karşısında metrisler kazıp top cengine başlamışlardı. Bir tarafdan da Çerkez Hasan Paşa dağlar arasında arada bir çarhalaşmağa girişirdi. Bu ortamda Serdar-ı Ekrem Mehadiye'de çadırında otururken Şebeş tarafından top sesleri geliyor denilince çadırının etrafındaki yüksek dağlara çıkdılar. Oysa top seslerinin arkası kesilmediğinden durum böyle duyulunca Osmanlı askerinin Savaşa girişdiği sanıldı. Serdar-ı Ekrem toprak üzerine secde ederek iki rekât namaz kılarak Cenab-ı Hak'dan muzaffer olunmasını yalvardı. Bu hal inceliği ile başka askerlere de sirayet etti. Mehadiye metrislerinde bulunan bütün asker galip gelinmesi ve zafer isteğinde bulundular.

Bunun üzerine Serdar-ı Ekrem sabredemeyip hem Mehadiye metrislerinin muhafazasına yeteri kadar asker bırakdıkdan sonra Şebeş tarafına ılgar eyledi. Yolda giderken Serasker Paşa tarafından bir mektup gelip düşmanın çokluğuna bakılarak yeniden 20.000 kadar askerle takviye istediğini bildiriyordu.

Serdar-ı Ekrem telâş ederek hemen Mehadiye metrislerinde bulunan piyadelerin bile derhal Şebeş ordusuna süratle gidip katılmalarını emirle Mehadiye'ye bildirdi, kendisi de Şebeş bölgesine ılgar ile Seraskerin çadırına indi. Çünkü Şebeş boğazında Nemçelilerin 80.000 askeri 250 topu olup bizzat İmparatorun da orada bulunduğu sonradan öğrenilmişdi. Bu durumda ise Nemçe askeri 100.000 den fazla olup 500 den fazla topları olduğu haberi de yayılmışdı. Ona nispetle serasker ordusu az ve zaif olduğundan serasker ve Çerkez Paşalara vesair rüesayı askere korku gelmişdi. Bu kez Serdar-ı Ekrem niçin taarruz edilmeyip boşuna vakit öldürüyorsunuz diye azarladı. Taarruz edilmesini teklif edince Serasker Paşa askerin vefasızlığından söz açıp birkaç gün önce yapılan savaş sırasında enderun ağalarının mertçe kanlı kapışmaları sırasında yörük bayrakdarları çok güçlük çekmiş düşmanla birbirine girilmişken hiç bir kimsenin yardıma koşmadığını, böyle disiplinsiz eğitimsiz askerle taarruz edilemeyeceğini anlattıkdan başka «düşmanın kuvveti fazla ve metrisleri de minareden yüksek dağlarda olduğu için başsız buğsuz bizim askerin metrise taarruz etmeyi istedikleri de yokdur. Başbuğlu olarak fakat Karaosmanzade Ömer Ağa'nın askeri ile Cebbarzade askeri vardır. Böylece taarruz etmekden korkulur» diye Serasker ve Çerkez Paşalar tarafından cevap verilince Mehadiye'den büyük toplar getirilerek kuşadıp sıkıştırıldı. Yedi sekiz gün kadar top ateşine devam edilerek aralıkda çarha ile kuşatmaya girişildi.

Bu sırada Serdar-ı Ekrem Mehadiye'ye ve oradan Şebeş'e orduya gidip gelerek kâh Mehadiye'den asker ve mühimmat sevkeder ve kâh serasker ordusuna gelip gazi Osmanlı askerini savaşa teşvik ederdi. Bir gün Çerkez Hasan Paşa'nın ordusunda oturup etrafı dikkatlice gözetlerken karşılarında bir yüksek dağ görünüp acaba şu dağa çıkılabilirmi, onun üstünden bir gözetleyip de düşmanın durumunu anlasak, öğrensek diye derhal bu dağa çıkıp öte tarafdaki bir dağ eteğinde düşman yığınağı gördü. Çıkılan bu dağa bir top çıkarılsa düşman metrislerinin içerisini döğmek kabil olacak ve epeyce iş görülecekdi. Ve buradan taarruz edilse düşman arka tarafına çıkılarak kolaylıkla düşman askeri bozguna uğratılabilirdi. Serdar-ı Ekrem gelip on beş kadar dalkılıç ağalarını huzuruna çağırıp şu dağa top çıkarılabilirmi diye herbirine beşer altın vererek bu dağa gönderdi. onlar da dağa çıkıp keşif ve gözetleme yaptılar. Döndüklerinde top çıkarmak şöyle dursun kendimiz güç hal ile çıkabildik, fakat eteklerinde düşman birliklerini gördük, beri tarafındaki eteğinde geceleyin metris kazılması mümkün olduğundan böylece belki bir iş görülebilir, diye haber vermeleri üzerine Serdar-ı Ekrem hemen anlatıldığı gibi bu dağın eteğinde metris alınmak üzere gereği kadar dalkılıç tertip olunmasını ferman etmiş ve hatta bir gece bu dağın doruğunda çadırda yatmışdı.

Görebildiğimiz evrak sahifelerinde bu kadarcık yazılıdır. Ancak Serdar-ı Ekrem'in soyunup bu yere çıkarılmak üzere bir topa bizzat yapışıp çıkdığını gören rüesa ve başkaları hemen birlik olup yardımına koşmaları üzerine istenilen yere top çıkarılarak bir kere atıldığı anda Nemçe ordusu bozguna yüz tutmuş olduğu halkın dilinde ün salmışdı. Bir taraftan da düşman ordusunu arkasına asker gönderilerek bir şaşkınlık vererek bir yol teftişi ile Serdar-ı Ekrem ordunun etrafını dolaşırken sol kolda geniş bir yol görüp bu yolun düşman gerisinde olan Şebeş kasabasına çıkdığını Vidinli kılavuz haber verdi. Nemçe İmparatoru'nun gündüzleri orduya gelip geceleri ordusu ile Şebeş kasabası arasında bulunan kilisede yattığı da her gün kaçıp Osmanlı ordusuna gelen Nemçe askeri haber veriyordu.

Bunun üzerine bu yoldan düşman ordusunun arka tarafına bir mikdar süvari gönderilip te o tarafdan işgâl olunduğu halde bu tarafdan da taarruza geçilirse kolaylıkla düşmanın bozguna uğrayacağı düşünülerek Darendeli Vezir İbrahim Paşa maiyetine 4.000 kadar seçkin süvari tertip ve üç günlük tayınleri Nüzül Emini tarafından verilip adı geçen yolla düşman gerisinden sıkıştırılıp arkasının tutmalarını ferman ve beri tarafdan da taarruz olunmasını tasarladı. Daha önce Osmanlı ordusu ile taarruz ederek Nemçe'nin bir tabyasını ele geçirip tahrip etmişdi. Nemçe askeri içine korku ve dehşet düşmüşdü. Gözleri kaçmakda idi. Bu durum haber alınınca orduda süvari askeri ziyade ise de ona göre piyade az olduğundan Mehadiye tarafında bulunan bütün Yeniçeri topçu, cebeci, arabacı ocaklarının da bir an önce Şebeş ordusuna katılmalarını daha önce Serdar-ı Ekrem emretmişdi. Bu sırada onlar da alay alay gelip orduya katılınca karşıdan Nemçeliler görerek epeyce korkmuşlardı. Bundan başka Serdar-ı Ekrem bir harp hiylesi de tertip edip ortaya koymuşdur. Şöyleki:

Bu sırada Ruslar Pirezen adasını işgal etmiş, Özü tarafından büyük yardıma ihtiyacı vardı. Bu yolda Kapdan Paşa tarafından Serdar-ı Ekrem'e bir mektup gelmişdi. Bu mektubun anlamı tersine yayınlansa yani Özü tarafında Osmanlı askeri galip ve muzaffer olarak gösterilse Ruslar bozguna uğramış ve perişan olmuş diye duyurulursa, asker şevke ve gayrete gelip taarruzu daha hırslı ve başarılı yapardı diye garip bir tertip düşünüp Serasker Paşa'ya bu düşüncesini açınca o da uygun görüp Serdar-ı Ekrem bu mektubun üslûbunu değiştirip onun aksine olarak bir mektup yazılıp yayılmasını Reis-ül Küttap Mehmed Raşid Efendi'ye emir etti. Reis Efendi bu mektubun böyle değiştirilmesi kalem nizamına aykırı ve Osmanlı Devleti kanunlarına ters düştüğünü söyleyip böyle yazıları yazamıyacağını bildirip özür dileyince hemen divan efendisine böylece bir mektup yazdırılıp askerler arasında okunarak durumun tersi duyurularak bir tarafdan da şenlik toplarına birden ateş edilip sevinç gös-

terileri yapılmışdı. Bunu gören Nemçe ordusu Osmanlı askerine yardım gelmiş yahut diğer tarafda Nemçe askeri bozulmuş olmak gerekdir gibi haberler yayılarak korku ve dehşetleri büsbütün arttı ve şiddetlendi.

Hemen o gece Zilhicce'nin 20 nci ve Eylül'ün 10 uncu Pazar gecesi Nemçeliler yüklerini, ağırlıklarını ve piyadelerini ileri sürüp süvarisini geri bırakıp gece saat beşde metrislerini terk ile Şebeş sahrasına doğru firar ettiklerini Nemçe ordusundan kaçıp da o gece orduyu humayuna gelen birkaç Nemçe Soldatı haber verince bir hiyle olmasın diye şüphelenilerek tahkik edilince çekildikleri anlaşılmakla Çerkez Hasan Paşa'ya takib görevi verilip İbrahim Paşa ile gidecek Süvari de durduruldu.

Serdar-ı Ekrem uğraşıp başarılı olmasına bir diyecek yokdur. Bu kadar fütuhat onun uğraşıp didinmesi ve gayretiyle olduğu şüphesizdir. Ancak Raşid Efendi'nin de Devletin Kuruluşunun ruhu olan nizam ve kanunlara riayet hususunda görülen sebatı şayan dikkat bir maddedir.

O günlerde oralarda güneş saat 10 da doğarken Çerkez Hasan Paşa güneş doğmadan iki saat önce, yani 8 de, at binip düşmanı takibe koşmuşdu. Şebeş kasabasına bir iki saat kala düşmana yetişip kılıç çekip savaşa girişdiği sırada Serasker Paşa da yeteri kadar kuvvetle geriden yetişince Nemçeliler Şebeş kasabasına girmeğe mecbur oldular. Lâkin Osmanlı askeri enselerinden ayrılmıyordu. Hemen kasaba içine dalıp taarruz ederek kılıç ve mızrakla bir tarafdan da kasabaya ateş vererek yakdılar, böylece Şebeş kasabası tamamen yandı. Nemçe askerinin birçoğu kılıçdan geçdikden sonra çoğu da kasabadan çıkıp firar edemeyip yanmışdı. Kılıç artığı Logoş kasabasına firar etmişdir. Bunun üzerine Nemçe'nin bu olaydan bile büyük zayiatı olup Ruzu firuzda 1.000 den fazla askerleri de esir olmuşdur.

Bu muharebenin başından beri ordularda Salat-ı munciye okumak ve Tevhid olunmak lüzumlu sayıldıkdan başka her gün düşmanın metrislerine karşı buhari-i şerif okunurdu. Cumartesi günü öğle vakti buhari-i Şerifde Sure-i fetih kıssası tekmil olup o gece ittifakla Nemçelilerin kaçışının Peygamberimizin bir mucizesi olduğu orduda yazılan günlük tutanaklarda yazılıdır.

Bu sırada Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey de bir tarafdan Nemçe topraklarını yağma ve gayret ettirmekle gerek onun tarafından ve gerek Memiş Paşa tarafından orduya epeyce esir gelmişdi. Hepsi sonra tersane-i âmire'ye konulmak üzere Vidin kalesine gönderildiler ve bu Şebeş muharebesinde Nemçelilerin birkaç topu ve cephane arabaları, türlü silâh ve mühimmatı ve başka şeyleri ele geçirildi. Nemçe İmparatoru kaçarken az kalsın Türklerin eline geçecekken kaçabildiğini bu muharebeden sonra yakalanan tercümanları haber vermişdir. Memiş Paşa da önü-

ne gelen köy ve kasabaları talan edip yakarak Pançoova tarafına çıkıp Tameşvar eyaletinin birkaç yüz parça büyük köylerini iki taraftan tarac ederek küçücük çocukları esir etmekle her taraftan 50.000 başdan fazla esir topladı. Gerek Lazarthane ve Mehadiye olaylarında ve gerek Şebeş'-de alınan esirlerin adedi hesab olununca Osmanlı ordusunun iki misline vardığı bu işi bilenlerden rivayet edilmişdir.

Böylece 3,5 kuruşa kadar cariye ve köle alıp satıldığı ve bir baş büyük dana otuz paraya ve bir baş koyun iki üç paraya satıldığı görüldükden başka kurban bayramına tesadüfle 8 paraya koyun bulunup kesilerek kurban edilmişdir. Ve bu ana kadar Nemçelilerden alınan toplar seksenden fazladır. Başka eşya ve mühimmatın hesabı ve sayısı belli değildir. Kale gibi nice palanga ve kasabalardan ayrı genişliğine ve uzunluğuna otuz saat çeker içerlerde bulunan yerler Osmanlı askerinin atının ayağı altına geçmişdir.

Bu olaydan sonra düşmanın terk ettiği metrislerden ilerde kurulan sahrada ordunun yeri tayin edilmek emir edildi. Hemen bu sahrada metris kazılmağa girişilip Çerkez Hasan Paşa ve İbrahim Paşa ve başka reisler de Logoşa varınca etrafı ucu bucağı çapul etmekle görevli oldukları için hemen oradan ılgar edip o bölgeyi yağma edip yakıp yıkdılar, ancak askerin arzu ettiği kadar cebi ganimet malıyla dop dolu olunca hemen orduya döndüler. Daha önce zahire için endişe edilmişdi. Bu yoldaki uğraşmalar ve başarılara rağmen, görevlilerin buralara zahire taşıyıp getirmesi zordu. Lâkin onlara hacet kalmadı. Düşmanın zahire ve mer'aları orduya yetip artarak idare etti. Eğer ele geçen zahire korunsa idi ve yolu ile sarf olunmuş olaydı, altı ay kadar orduyu idare ederdi. Lâkin böyle vakitlerde Osmanlı askerinin disiplin altına alınması imkânsızdı. Böylece sonsuz ekili topraklar kısa zaman içinde ziyan edip yok edildi, diye Enveri Tarihi'nde yazılıdır.

Kısacası, aslında Eflâk topraklarının bir parçası olan Banat ova denilen Nemçe arazisi tamamen gazilerin atlarının ayakları altında ezilip yok olmuşdur. Böylece ele geçirilen esirlerin söylediklerine göre pek güzel istifade olunacağına dair anlattıklarını burada belirtiyoruz: —Bundan iki ay önce Nemçe İmparatoru Zemon'da iken Belgrad'ı kuşatmak isteyince yanındaki generaller Osmanlının büyük ordusunun Vidin'e geldiğini biz bu tarafda uğraşırken onlar Mehadiye ve Şebeş ve Tameşvar taraflarına taarruz edip topraklarımızı harab ederler. Bize Belgrad gerekli değildir, hemen mülkümüzü koruyalım ve Mehadiye tarafına gidelim. Osmanlı askerini o tarafda bozup dönüşde Belgrad'a ve başka yerlere taarruz eder işgâl ederiz demişler. Onlar bu görüşmelerde Osmanlı askerinin İrşova ve Lazarthane'yi aldıkları haberi gelince derhal büyük sayıda asker ile İmparator beri tarafa hareket etti. Şebeş'e yaklaşınca

Osmanlı ordusunun Mehadiye'yi de aldığı haberi kendine gelince Şebeş önünde tahkimat yapıp Osmanlı askerine yakın durmağa karar verdiler. Mehadiye'den kaçan general gelip İmparatorla görüşdü. Neden bozguna uğradığı sorulunca: «Mehadiye'nin gerekli yerlerini tabya ve metrisler inşa ederek muhafaza ediyorduk. Osmanlı dağlara top çıkarıp bizi sıkıştırdı. Büyük sayıda zayiat vereceğimi düşünerek çekilmek zorunda kaldık» diye anlattı. Sonra da Şebeş önünde Osmanlı metris alıp sekiz gün top ve humbara cengi yapıldı gülle ve humbaradan birçok asker telef oldu, ayrıca taarruz ederek bir tabyayı da ele geçirdiler. Bu muharebede kurşun ile bir general öldü. Osmanlı askerinin böyle taarruzlarını görünce hepsi Mehadiye'den kaçmışdı. Firar eden generalin yaptığının doğru olduğunu, yapılan o taarruzda Osmanlı önünde durulamıyacağını anladılar.

İmparator tarafından gidip gelen casuslar Şebeş Mehadiye, Lâzarthane ve Feth-ül İslâm ve Vidin ordularında Osmanlı Devleti'nin 400.000 kadar askeri olup bu orduların birbiri ardınca tertiplendiğini haber alınca bu söz Nemçe askerleri arasında yayılarak içlerine korku ve kuşku düşüp gözleri kaçmakda idi. Gece gündüz fırsat buldukça Osmanlı ordusuna firar ederlerdi. Gerçekde Nemçe ordusu yetmiş seksen bine varırdı. Lâkin son derecede korktukları için yeniden kuvvetlenip karşı koymak için Eflâk bölgesinde olan General Fabriz 30.000 Macar atlısiyle Mehadiye tarafına gelip Osmanlı ordusunun ardını alıp, biz ilerden onlar geriden Türk'ü ortaya alalım, diye İmparator tarafından kendisine yazılınca Eflâk tarafında kendisinin gayet şiddetli muharebeler verdiğini, bu tarafı terk eylesem buralarını Türk zabteder, bundan başla 30.000 süvari ile oradan Şebeş önünde olan Osmanlı ordusuna gelecek olsam, yollar kapanmış olduğundan oralardan geçerken 20.000 asker zayiat vereceğini bu suretle 10.000 süvari ile varılmış olacağından bir iş görülemiyeceği açıkça görülmektedir, diye cevap veren General Fabriz'e kırıldı. Ayrıca Osmanlı ordusunun gerçekde topları azdır, ancak Memiş Paşa madenler'i ve ak palangayı alıp ve Süleyman Feyzi Paşa'nın uğraşmasiyle İhram tarafından Memiş Paşa maiyetine büyük sayıda asker geçmekle Memiş Paşa ile Pençova'da olan Osmanlı askeri Şebeş tarafına gelip ardımızı alırsa iki kuvvet arasında kalıp hepimiz telef oluruz metrislerimizin yanındaki dağa Osmanlı askeri çıkarılınca metrisler içinde soldatlarımıza tutunamayacaklardır. Gelen casuslarımızın verdiği haberlere göre Osmanlı ordusunu büyük vezirleri 400.000 askerle Şebeş boğazına ve 20.000 askerle ocaklar da İmdad'a gelmiş askerimiz arasında korku çok artmışdır. Bundan sonra durmakda hata ve tehlike vardır, diye bütün generaller ve subaylar İmparator'a durumu anlattılar.

İmparator yerinde kalıp savunmak veya çekilmek kararını vermekde tereddüt ederken, Zilhicce'nin 19 uncu günü öğle vakti Osmanlı ordusun-

da top ve tüfek şenliği görüldü. Yeni kuvvetler katılıp bu gece taarruza geçmeleri gerekdir, diyen İmparator, ben şimdi gideyim siz de bütün kuvvetlerinizle burada kalıp akşam olunca her yerde ateşler yakıp gece karanlığı yatsıdan sonra dönüp çekiliniz diye tenbih eyledi. Kararlaşdırılan vakit gelince süvari askeri bir tarafdan, piyade askeri bir tarafdan firar ederken iki asker birbirine tesadüf edince piyade askeri süvariyi Osmanlı askeri sanıp bir tüfek yaylım ateşi ile iki top ateş ettiler ve birbirlerini tanıyıpda konuşmalarından anlaşılınca ateşden vaz geçdiler ise de bu sırada birçok asker ziyatı ve yaralı verdikden başka bir general de elinden yaralandı. Mehadiye tarafında ele geçirilen esirlerden bazılarının anası ve babası İmparator'a gelip feryad ederek durumlarından şikâyet ettikleri zaman İmparator gayet büyük üzüntü ve elem çekmişdir diye yazarlar.

Bu olaylar Nemçe günlüklerinde böyle yazılıdır. Eylül'ün 10 ncu günü Osmanlı ordusunun bir birliği Feneş adlı yerde olan geçidden çıkıp sağ ve soldaki tepeler üzerinde yerleşdiler ve gittikçe artıyorlardı. 12 nci akşamı Ermenş adlı yere kadar gelerek iler'edi, orada iki sırada olarak ordu kurdular. 13 üncü gece Avusturya cephesi sağ kanadına karşı bir tabya yapdılar. Ertesi sabahdan akşama kadar top attılar ve her taraf-dan Avusturya karakollarına taarruza geçdiler. Başka cephelerden de fena haberler geliyordu.

Kısacası Osmanlılar her tarafdan ilerlemeğe başladılar. Böylece bu ayın 21 nde İmparator orduyu Şebeş'e geri almak istedi ve bu çekilmeyi gizlemek için ordugâhta ateş yakmak üzere bir takım süvari bırakıp gece yarısında çekilme başladı. Güzel bir ay ışığı vardı ve Şebeş yolu üzerinde İslatına ırmağı üzerindeki köprüden askerin çoğu geçip ancak süvarinin henüz tam olarak arkası alınmamış iken Eflâk köylülerinden biri araba ile rakı getirip köprü başında durunca geri kalan süvariden bir takımı gelip arabacıdan rakı istediği sırada Avusturya gönüllü askerlerinden bazıları da gelip rakı isteyince süvariler onları uzaklaşdırmak sevdasına düşerler, iki birlik arasında kavga çıkar. Gönüllü asker kaba ve yırtıcı adamlar olduğundan tüfek atarak süvariye Türk Türk diye bağırmaya başlarlar, süvariler de tüfeklerini boşaldarak sür'atle köprüden geçerek ilerdeki arkadaşlarına katılırlar. Ancak bunların böyle sür'atle gelmeleri ve gönüllülerin Türk Türk diye bağırmaları ilerdeki süvarilerin perişanlıklarına sebeb oldu. Birbirlerine tüfek atarak önlerindeki piyadelere doğru kaçmağa başladılar, onlar da Süvari'yi durdurmak için Nemçe lisanında durun anlamına gelen (Halt Halt) diye bağırıyorlardı. Daha ilerideki piyadeler ise bu sözü Allah Allah diye anlayıp Osmanlı basdı diye perişan oldukları sırada piyadeler arasında yedek çeken piyadeye bağlı kimseler bu narayı işittikleri gibi feryad ederek firara başladılar.

Daha ilerideki piyadeler ise, yolun iki tarafında durmuş istirahat ederlerken Tüfek sesini duyup uşakların böyle sür'atle firarlarını görünce uyku sersemliği ile hemen onlara uyarak tüfeklerini boşaltarak sağa sola dağıldılar. İmparator bile askerin önünde araba ile giderken atına binip nasihat edip yol göstererek askeri düzene koymağa çalışdı ise de kimse dinlemedi. Her tarafdan kurşun atılmakda olduğundan kendisi de hakikatten Şebeş'e doğru ılgar edip Şebeş'e bir saat kala köprü başında Osmanlı gelirse ona engel olmak üzere toplar dizdi. Sonra kendisi Şebeş'e gitti. Bu sırada Lessi adlı generalin yardımiyle askere çeki düzen verip az vakit içinde bu perişanlık ortadan kalkdı ise de büyük zayiata sebep oldu. Zira çadır ve sair ağırlığı çeken hayvanların yedekçileri kolanları kesip çıplak hayvanlara binerek ve Osmanlı geliyor diye feryad ederek kaçmaları üzerine top vesair mühimmat arabaları da bu hal üzerine onlara katıldılar.

Perişanlık tarif olunamaz şekilde emsaline az rastlanır bir bozgundu. İşin en fenası da şu idi, firar eden uşak takımı yağmacılığa başlayıp Şebeş kasabasından Talgoş şehrine kadar olan köyleri yağma ettiler. Osmanlı bu durumu öğrenince büyük sayıda atlı birlikleri ile takibe başlayıp geride kalan süvariye birkaç defa taarruz ettiler. Sonra Şebeş civarında bir muharebenin de olması üzerine Şebeş kasabası yandı. Eylül'ün 24 ünde Avusturya ordusu Legoş'a vardı. Orada iken Osmanlı geçdiği köyleri yakmışdı. Hattâ Pançova kasabasının kül olduğu haberi alındı. İşte Nemçe gündeliklerinde böyle yazılıdır. Biz gelelim ordunun durumuna.

Bundan sonra ne yapılmak ve ne tarafa gitmek uygun olacağı görüşmelerine başlandı. Çünkü Nemçelilerin anlatıldığı gibi Şebeş'de bile duramayıp Legoş tarafına kaçmışlardı. Şebeş de yakılmışdı. Serasker ordusuna Şebeş boğazından bir iki saat ilerde belirli yerde metris kazdırıyordu. Serdar-ı Ekrem Mehadiye'ye varınca ordu erkânı Lazarthane'de bulunmakla Serdar-ı Ekrem Ordu-yu Hümâyun kadısını ve ricalini Mehadiye'ye çağırıp sahip çıkarak Zilhicce'nin 23 üncü ve Eylülün 13 üncü günü Şebeş bölgesine yürüdü. Şebeş boğazı dışında kurulmuş olan serasker çadırına varınca bütün Şûra erbabı huzura davet ile tekrar tekrar hepsine sualler sorarak: «Elhamdülillâh Kral ordusu da bozguna uğrayıp firar ile Şebeş gibi büyük kasabaları yakdı. Lâkin düşmandan emniyet bir türlü caiz olmadığından ve böyle perişan olmuş düşmanı bırakıp da Mehadiye'ye avdet etmek düşmana fırsat demek olduğundan geri dönmek değil, düşmanın ele geçen metrislerinden ileri ve içerlerde yeniden metris alınması Yeniçerilere vesair tenbih ve tavsiye olunmakla metrisler kazılmakdadır. Lâkin hepimiz birden kalkın düşmanı takip duyurularak maksadın ileri Legoş ve Temeşvar taraflarına gitmekdir, ne dersiniz» deyince «bu tedbirin gerçekden küçük ve büyük güzel faideleri vardır. Lâkin Lâzarthane ordusundan Mehadiye'ye 5 saat ve oradan Şebeş boğazı 8 saat

ve oradan Dar ağacı 3 saat ve oradan Şebeş 5 saat ki toplam 21 saate varır. Kış günleri yaklaşdı, eğer bir kere yağmurlar yağacak olursa bu kadar mesafeden zahire nakli kabil olmayacak durum zorlaşacakdır. Kaldıki askerimizin elinde fazla ganimet malı olduğundan gözleri arkadadır. Bu asker yükünü aldı, buradan sonra bunlara iş gördürmek vakti geçdi. Çünkü Şebeş Muharebesi 15 gün kadar uzayıp Nemçe İmparatoru ve 12 generali ve bütün devletin ileri gelenleri mevcud olmakla Osmanlı askeri gece gündüz savaş alanında durup direnseler sonu neye varır düşüncesinde iken düşmanın bozguna uğrayıp çekilmesi şiddetli bir ferahlık verdi. Bu bir inayet-i ilâhiye umulmayan bir mevhibedir.

Böylece bu yıl bu kadarcık ile yetinmek uygundur» denildi. Serasker Paşa söze başlayıp «Osmanlı Ordusu 3 keredir düşmanla yaka yakaya gelip elhamd-ulillâh muzaffer oldu. Bundan sonra savaşa girip kendileri başarı göstermeleri ihtimali vardır. Tameşvar'ın etrafı nemli yerler olup Nemçeliler Tameşvar'dan Tameşvar sahrasına su salıverip ordugâhı sele verebilirdi. Bazı bu işi bilenler de Serasker Paşa'nın bu sözünü doğruladı. Hatta askerden bir çoğu bir tarafdan aldıkları ganimet malını alıp dağ yollarından kaçdıkları rivayet edilir, dediler. Serdar-ı Ekrem Yeniçeri Ağası Emin Ağa'ya: «Ne dersiniz?» deyince: «Bizler emir kuluyuz; ne veçhile ferman çıkarsa ona göre harekete kendimizi hazırlarız, demesi üzerine eski serdengeçti ağalarından sordu. İçlerinden birisi umulmadık bir şekilde (Azze men kena') ve diğeri bu kadar faidelendik, bu kadarla yetinelim, deyip kısaca kışın yaklaşması ve askerin ganimet malına doyması nedeniyle savaş hırsını yitirdiği ve savaş istemediği nedeniyle kimse ileri gidelim demeye ve düşman askeri neredediir diye sormağa bile girişmedi. Fakat Ruznamçe-i Evvel Ali Faik Efendi bu suali sordu. Bunun üzerine Serdar-ı Ekrem doğru haberlere göre Tameşvar'a bozgunla çekildikten sonra bir miktar asker alıp da çete ve çapul yolu ile ileri doğru hareket etsen uygun olmaz mı, deyince, Reis Efendi ve Tevkii Mehmed Hayri Efendi: «Sizden önce gelmişlerin içinde serasker bulunurken geriye bırakıp da kendisi ileri giden yokdur. Uygun olanı, yine siz burada kalıp Serasker Paşa ileriye çete ve çapul'a gitsin. Mümkün olursa Tameşvar'a inip üç beş top olsun kalesine atsın» dediler. Sairleri de bu re'yi uygun görünce bu konuya sonverip vaktin müsaadesi olmadığından Tameşvar muhasarası konuşulmayıp Mehadiye'nin muhafaza şekli görüşülerek toplantıya son verildi.

Bundan sonra Lazarthane'den getirilmiş olan ordu yine oraya geri gönderilip çapul'a gidecek olanların da tayınatları verilip bindirilip gönderildi. Bu durumda Memiş Paşa da Aynlek'den yukarı Ak Palanga ve Pançova gibi birçok kale ve topraklarını ele geçirip Belgrad karşısına kadar Tuna kıyılarını temizleyip Zilhicce sonunda Osmanlı gemileriyle

Vidin'den Belgrad'a gidip gelmeye başladı. Rumeli Valisi ve Belgrad bölgesi seraskeri olan Süleyman Feyzi Paşa Sırp eşkiyasını basdırarak ileri yürüyüp Tuna'yı geçdi. O da, bir tarafdan düşman beldelerine hücum etmeğe görevlendirildi. Ancak bu yolda Serdar-ı Ekrem'in umduğu derecede başarılı olamadığından Morova adlı yerde iken azledip Pozarofca muhafazasına tayin edildi ve Rumeli eyaletiyle Belgrad bölgesi Seraskerliği Belgrad Muhafızı Abdi Paşa'ya tevcih olunup Belgrad Muhafızlığı da onun çıraklarından vezir Osmanlı Paşa'ya verildi. Bu durumda Belgrad seraskeri tarafından Ankaralı Mirmiran Seyyid Hacı Abdi ve Derbendler Başbuğu Tepedelenli Ali Paşa ve Mirmirandan Malik Bey ve sairleri büyük sayıda askerle Tuna'yı Pançova tarafından geçip Nemçe topraklarını yağma ve talana yayılmışlardır.

Bu halde Nemçe köylerinden 15 köy halkı amana gelmişlerdi. Yerlerinden kaldırıp Mehadiye'de yerleşdirildiler.

BAZI ASKERÎ DURUMLAR

Daha önce bildirildiği gibi İmparator Jozef'in düşüncesine göre bu savaş çok sürmeyip bitecekdi. Çünkü Katerina ile birlikte hareket edilecek, hemen bir seferde muzaffer olarak Lehistan gibi bazı Osmanlı Devleti topraklarını aralarında bölüşmek hülyasından bayağı hiç şüphesi yok iken öğünmesi ve büyüyen burnunu kırmak için Allahın gayretiyle hatırlarına gelmedik bozgunlara uğrayıp elem ve üzüntü içinde kalıp olayların sebeplerini Allah'ın âdetine bağlamak için de nedenlerini açıklamak da tarih bilgisi vazifesi olduğuna göre bu geçmiş olayların sebeplerini araşdırma konusuna gelince; Osmanlı askerinin nizamsızlığından başka ordunun İstanbul'dan çıkışında nakliye araçları ve mühimmat-ı sairede göze görünen kusur ve noksanlardan ötürü beri taraf için zafere ulaşmada ve galip gelmede morali bozukdu. Nemçe askeri iyi tertiplenmiş eğitim görmüş, silâhları ve mühimmatları iyi derecede zahireleri yeter derecede olduğuna bakınca harp kurallarına göre bayağı inanılmayacak gibi görünür. Gerçekden bu defa orduda pek çok fedai yiğitler olup savaşa pek fedakârâne saldırmış oldukları kesin olarak belli ise de, yine 80.000 eğitim görmüş iyi tertipli ve yerleşmiş bir orduyu bir hafta karşı karşıya müdafaadan sonra yerinden oynatmak fevkâlâde bir şey sayılır. Osmanlı askerinin geçmişdeki galibiyetleri ise o vakitte yazılmış olan vesikalarda ve sefirlerin görüşme zabıtlarında ve Nemçe günlüklerinde yazılı ve başka dost düşman dilinde konuşulurdu. Hâlâ bu olayları Nemçeliler de olduğu gibi itirafa mecbur olarak tafsilât-ı geçmişde başka tarih yazarı ve vak'anüvisler gibi mübalağaya hamlolunmaz.

Fakat zaferin sebepleri harb kurallarında yalnız adı geçen maddi nedenlerin tamamlanmasiyle gelişmez. Bir ordunun askerinde savaş şevk ve hevesi bulunmak gibi manevî nedenler de yüksek seviyede olmak lâzım gelir. Askerin galibiyet arzusu galibiyet getirdiği gibi gönülsüz ve kuşkulu asker zafer serhaddin uzakda kalmışdır. Nemçe ordusunun hakiki durumuna iyice vakıf değil isek de, olay geçmişi ve geleceğinden ve sözleri geçen esirlerin anlattıklarından faydalanarak o zaman Nemçe askerinde kuşku ve korku tamdı, harp san'atında bilgisiz ve habersiz olduğu halde kendini beğenmiş olması bizzat kumandayı eline alarak ordusu erkânına kuşku vermekle stratejinin ruhu değerinde olan askerin disiplini kalmamış ve her yanı Osmanlı askerinin taarruzundan korun-

mak için Nemçe askeri parçalanmış ve dağınık bulunduğu söylenir. Osmanlı askerinin ateşli galibiyet isteği ve çalışmaları henüz alevlenmiş olduğundan Nemçe'nin tertiplediği ordularını hemen taarruz ile yok edebilmişdir. Kaldıki muharebe fırsattan istifadeyi bilmek ordu başbuğluğunun başlıca şartı olan çabuk durumunu kavramak ve süratle hareket hususunda Yusuf Paşa tek sayılır kişi idi. Bu da muzafferiyetin kuvvetli bir sebebi, hazırlayıcısı demektir. Her halde geçmişdeki olaylar Yusuf Paşa'nın iyi asker ve kumandan olmakla beraber vatanseverliği ile çalışıp başarmasını ve Serasker Hasan Paşa'nın harp san'atındaki mâharet ve cesaretle savaşını ve başka Osmanlı askeri ileri derecede cesur ve kahramanlıklarını ispat etmeleri devlet ve Milletçe öğünülecek, sevinilecek, göğüs kabartan olaylardır. Bu sırada Çıldır Valisi Süleyman Paşa da Rusya elbirliği edip ittifak eden Tiflis Han'ı Ereğli Han'ın bazı memleketlerini talap ve yağma eylediği haberleri herkesi sevindirmişdir.

BAZI VEFATLAR

Emir-i Mekke-i Mükerrem-i Şerif Server Hazretleri bu 1202 yılı Rebi-ül âhırının 12 nci günü vefat edince Harem-i Şerif halkı elbirliği ile yerine emirlik mevkine kardeşi Şerif Galib'in geçirilmesi Şaban ortasında İstanbul'a gelişinde hemen teşrifat-ı seniyye ile Mekke-i mükerreme şerifliği beratı gönderilmişdir. Abdullah bin Abdüşşükür adlı tarih yazarının yazdığına göre emirlik süresi 15 yıl 5 ay 8 gün olup çok yaşlı olduğu halde emaret makamına gelmişken pek güzel hükümet icra etmişdir.

Tarih yazarı Ceberti derki: Şerif server, memleket işlerinde tedbirli olup bir an gafil durmaz küçük büyük her işi gözden geçirir ve daima adalet ve doğru yoldan hakları vererek gittiği için zamanında emniyet yollarda sağlamıştı. Araplar ve eşkiyalar yakaladığı zaman öldürdüğü için siyasetinden korkarlardı ve hırsızlık ve uğursuzluk edemezlerdi. Böyle davranışları herkesçe hoş görülen ve günleri mutlu geçiren kişidir. Kısacası, gelmişi ve geçmişi içinde eşi görülmemişdir.

Sultan Ahmed Han devrinde Padişah yakınlarından cesareti ile ün salmış olan Kayın Ahmed Ağanın yeğeni olmak münasebetiyle enderun-u hümâyında yetişip padişah hizmetinde rütbeler alıp ilerleyerek çavuşbaşılık ve iki defa emir-i ahurluk etmiş ise de bu sırada azledilmiş olarak evinde oturmuş bulunan Osmanlı Devleti emektarlarından meşhur Çerkez Bey şevval başında Azim-i dar-ı beka olmuşdur.

Yine Şevval ortasında Galata Voyvodası Beğlizade Ali Ağa inme inerek öldü. Yerine eskiden Galata Voyvodası olan Halil Efendi nasbolmuşdu. Ancak Halil Efendi Boğaziçinde nekadar borçlu reaya varsa voyvodadan başka bir zabit karışmasın ve Bostancıbaşı vesair ustalar müda-

hale etmesin diye bir yolunu bulup ferman-ı Âli çıkartıp yer yer tenbih eylemiş ve bu suret ise o sırada çok yükselmiş olan Bostancıbaşı Ferhad Ağa'ya dokunduğundan maazallah bu hususun altından çıkacak fenalıkları düşünmeden yalnız aç gözlü olduğu için kendine menfaat sağlamışdı. Halil Efendi böyle bir iş ortaya çıkarmış diye Ferhad Ağa tarafından Padişahın kulağına gitti. Halil Efendi hakkında Padişah gazaba gelerek başka türlü muameleler yapılacak iken kendisini koruyan bazı ileri gelenler tarafından bu emri müteveffa Ali Ağa çıkartmış diye ifade olunarak yalnız azledilmesiyle yetinilmişdi. Yerine daha önce voyvodalık etmiş olan Mustafa Ağa nasbedildi. Zilhiccenin 27 nci günü Silahdar Ahmed Paşa'nın vefatı haberi İstanbul'a geldi.

Silâhtar Mehmed Paşa 1120 recebinde Cihangir'de Riyale Ahmed Kapdan'ın oğlu olup sonra bir ara enderunda Helvahane'ye çırağ buyrulup 1144 de içkiler gullamları zümresine dahil ve 1145 de Rikâb-ı humayyun çukadarlığına ve 1156 da tüfekcibaşılığına ve Osman Han devrinde Çukadar Ağalığı payesine ermişdi. 1169 Zilhiccesinde Tırhala mansabiyle Mabeyn-i humayundan çıkarılarak yakında kendisine Özü eyaleti tevcih edilmişdir. Sultan Mustafa Han Hazretleri tahta geçince şehzadeliklerinde çukadarı olduğundan onu yanına alarak Ayşe Sultan ile evlendirmekle iltifat etmişlerdi. 20 yıl kadar Ayşe Sultan ile evli olarak dolaşmadığı eyâlet ve vilâyet kalmadı. Çoğu yerlerde tekrar tekrar nasbedilmişdi. Öncekı Bosna valılığında 1177 yılı ortasında Karadağ reayası isyan etmekle maiyetine Rumeli ve Bosna eyâletlerine tayin olunarak bu asilerin basdırılmasına memur olup bu işi güzelce bitirmekle muvaffakiyeti ile epiyce yüzaklığı etmiş olduğu için Sultan Mustafa Han Hazretleri kendisinden fetih ve zafer ümidi ile 1185 yılında Serdar-ı Ekrem nasbetmişdi. Lâkin o da selefleri gibi muzaffer olamadığından bir yıla yakın zamanda azledildi. Üçüncü kez Kütahya Valisi iken Şeyh Hasanlı denilen Dujen Kürtleri asilerinin basdırılmasına memur edildi. Bunda başarı gösterip muzaffer olunca ihtiyarlığında yine yüz aklığı ile ün saldı. Bu kere Kandiye Muhafızı iken 1202 yılında vefat haberi İstanbul'a geldi. Vekar sahibi, tedbirlerini açıkca alır, işlerinde merasim'e uyar. Yiyip içmekle tekellüfe yatkın ve iyi huylu insanlara yanaşır bir zat idi. Kütahya'da bir cami-i Şerif inşa ve her vardığı yerde öğülmesine değer eser bırakarak adını ihya edip gitmişdir.

ESMA SULTAN'IN VEFATI

Sultan Abdülhamid Han Hazretlerinin küçük Hemşireleri Esma Sultan Hazretleri epi vakitten beri alil ve hasta olduğu için 1202 yılı zilkadesinin 11 inci günü vefat etti. Vasiyeti üzere Eyüp Camiinde namazı

kılındıkdan sonra Hazreti Halid yakınında kocası eski sadrâzam müteveffa Muhsinzade Mehmed Paşa'nın kabri civarında defnolunmuşdur.

Esma Sultan meşrebine göre dünya işlerinde gayet tasarrufsever ve imsak sahibi idi. Böylece para ve mal birikdirmeğe şöhreti vardı ve kendisinde hakikaten bir çok haslar ve mukataalar vardı. Bu sırada sefer dolayisiyle para sıkıntısı artı derecede iken Esma Sultan'ın yığdığı mal ve paranın sefer masraflarına epiyce faidesi olur denilirken bir habbe parası çıkmayınca herkes bu işe acaba? dedi.

Kendisinde bulunan mukataalardan birazı eski muaccelesi ile Abdulhamid Han Hazretleri kerimeleri olan Esma Sultan ile Amine Sultan uhdelerine tashih kılınmışlardır.

Uzun süredenberi Esma Sultan hizmetinde bulunup sayesinde işlerini genişletmiş, milleti arasında şöhret mal ve para ile nüfuz sahibi olmuş olan Sakızlı Dimitri adlı bezirgân ile Esma Sultan kethüdası Çelebi Efendi ve Kapu Çukadarı Said Ağa hemen yakalanıp hapsedildiler. Bunlardan başka Esma Sultan'ın masraf kâtibi olan müderrislerinden Osman Efendi Esma Sultan sayesinde lâubali atıp tutarak takındığı tavırlardan adı dile geldiğinden Padişah emriyle adı müderrisler defterinden silinmiş olarak o da hapsolundu. İstilâ vaktinde eline geçirdiği mukataatı katle karşılık üzerinden kaldırıp soruşdurmadan sonra sürgüne gönderilmiş ve Said Ağa da hapse atılarak kendisinden epiyce mal istenilmişdir.

Dimitri'nin durumuna gelince; yalnız bezirgânlık ile karışık Sultan sayesinde halkın malını kendi endazesine göre ölçer biçer ve hususiyle Sakız halkını kendi reayası gibi kullanırdı. Dimitri Said Ağa ve Osman Efendi ile el birliğiyle Sultan nufuzunu âlet ederek halka etmedikleri sitem ve cefa kalmamışken, kimse Padişaha bunları söylemeye cesaret edemezdi. Halka bu suretle yapılan zulüm ve baskıdan nice yıllardanberi Osmanlı Devletine karışık ve sıkıntılı günler yaşatan İskodra Mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın isyanına ve belki bütün Rumelinin bir kaç defa harap olmasına sebep olmuş ve etmedikleri fenalık kalmamışdı. Gerçekden Abdulhamid Han işin aslını öğrenmiş ise de Esma Sultan'ın hatırı için bir süre göz yummuşdu. Bu kez Esma Sultan vefat edince yazıldığı gibi adaleti yerine getirmiş ve bir kaç gün geçince Dimitri'nin katliyle başkalarına ibret gösterilmişdir. Dimitri'nin katlinden sonra parası malı nesi varsa hazine tarafından el konulmuşdur. Sakızda olan mal ve mülkünün yazılmasına da mübaşir gönderilmişdir.

Edip Tarihi'nde böylece anlatılıyor. Ama bunların Rumeli işlerine müdahaleleri zamanına göre merhume Esma Sultan'ın o bölgedeki mukataalarından dolayı olmak gerekdir. Esma Sultan'ın o bölgede epiyce büyük mukataaları olduğu bazı senedler suretlerinden görülmüşdür.

Eğer olayı Edip Efendinin dediği gibi ise, bu ne kanunsuzluk, düzensizlik ve nasıl yapılmayacak fenalıkdır ki böyle birkaç eşkiya ve bayağı heriflere böyle memleketi tahrip ve halkı zarara sokacak kadar yüz verip de sonra onları basdırıp cezalandırmak gereksin. Eğer Edip Efendi ifadesi aslına uygun değilse, yalnız bunların mal ve mukataalarına göz dikilerek haklarında haksız işlem yapılmışdır. Bu da büyük insafsızlık olur. Böyle olayların, adaletini gördüğümüz Abdulhamid Han devrinde adalet ve emniyetin kadrini bildirmek ve herkesi bir kat daha tekrar hayırlı işlere sığınmağa mecbur etmek gibi büyük faidesi düşünülmese, kaleme almakdan haya eder idim.

KIŞ OLAYLARI

Muharebe günlerinde halk arasında karışıklık çıkarılması olağan işlerdendi. Bu 1202 yılı şabanının 9 uncu çarşamba günü güneşin doğuşundan 4 saat 23 dakika geçince İstanbul halkı ötedenberi kanlı olaylar düşündüren ve bazı dedikodular çıkmasına sebep olup yaygın duruma gelmesine mecbur eden güneş tutulması olayı olmuşdur. Daha önce müneccimler tarafından bunun olacağı haber verilmişdi. 4 saat 43 dakika geçince olacağını bildiklerinden müneccimlerin 20 dakika hataları çıkdığı Edip Tarihin'de açıkça yazılıdır. Bu hesaplarda bu kadar hata olur ama, bu hataların da düzeltilebileceği erbabı tarafından bilinir.

İstanbul'da âdet hükmüne girmiş olan yangın da bu sırada bazan hükmünü icra etmişdir. Bir süredir bir takım mürtekiplerin gadr ve irtikablarından ötürü halk gözünde geçerli sikke kesilerek eksik ve kem ayar olduğu için sikke durumu sarsıntı olmağın Darbhane Nazırı Yusuf Ağa marifetiyle şu suretle düzene konuldu. Halk arasında 110 paraya rayic olan Frengi Riyal bundan sonra halis hesabı üzere yüzer paraya ve beşerbuçuk guruşa giden yaldız altunu beşer guruş onar paraya ve Fındıklı ve Macar beşer guruşa rayic olup nizam geçerli ve işlemlerde göz önünde tutularak yapılması ve sonra da kesik ve Ferik altın geçmeyip dad ve Stad'de her kimin elinde bulunursa zımnında her tarafa emirler yayınlanıp bu suretle bu gibi eksik vezinde altınlar darbhaneye geri verilmek lâzım gelmişdir.

Sefer sırasında para sıkıntısı olağan işdir. Maliyece sıkıntı çekilmekde iken Keban madeninde otuz kırk yıldan beri görülmedik verimli cevherler bulunup Hazineye büyük menfaat sağlayacağını Maden Emini'nin İstanbula yazıp örneğini göndermesi ferahlık vermişdi. Hemen öncekinden bir kaç kat fazla furunlar işledilerek Abdülhamid Han devrinde henüz Fındıklı tabir olunan altın kesilmemişken bu defa güzel Fındıklı rubiyeleri kesilmesine girişildiği Edip Tarihi'nde yazılıdır. Rikâb-ı Hümayun Defterdarı İsmail Efendi alil, hasta ve çok yavaş hareket eder kimse olup Hazine işleri ise bu harp yıllarında önem ve nezaket kazandığından şevval ortasında azl yerine Ahmed Paşazade Hakkı Beyefendi nasb ve tayin edilmişdir.

Bu sırada Serdar-ı Ekrem'in muzafferiyeti hasebiyle maslahat gereği her işi iyi görülüp ancak başka cihetlerle Padişah tarafına tekrar hususiyet yapmak üzere müderrislerden oğlu Mahmut Beyefendiye or-

duda Defter Emini ve sonra Kethüda-yı Sadr-Âli olan meşhur Ahmed Nazif Efendi'nin kerimesinin nikâhı kıyılmak üzere ve inşallah muzaffer olarak dönülünce düğün merasimleri ve zifafları yerine getirilmek hususu Padişaha arz edilip yalvarıldığından Padişah emriyle 1202 yılı zilkadesinin 16 ncı Pazartesi günü Nazif Efendi'nin sahilhanesinde yazıldığı gibi nikâh âkdedilmişdir. Nazif Efendi'nin Padişah tarafına hususiyeti herkesce biliniyordu. Kendisi bu defa orduda Kethüda ve babası Selim Ağa İstanbul'da tersane emini oldukları halde bu zamanda devletin işlerini çevirmekde kudreti yeterli idi ve kendisine istiklâl verilmişdi, hattâ Aynalıkavak Sahilsarayında su az olduğundan Tophane suyu bölümünden Beşiktaş sahilsarayına olan su yolları gibi Aynalıkavak sarayına da yollar açılmıştı. Padişah göç edince, hangi tarafa irade ederse mukassem suyu da o bölgeye akıtmak Padişah emri gereği olarak Selim Ağa buna memur edilmişdi. Bu sırada bu su yolları bitmekle Abdülhamid Han'ın nefsine mahsus olan kürklerinden Selim Ağa'ya bir samur kürk giydirilerek teveccüh gösterip iltifatda bulunmuşdur.

Edip Efendinin yazdığına göre Sadrazam kaymakamı olan Hasan Paşa herkesin babası, saf düşünür saf gönüllü bir zat olduğu için kendisinden Padişah hoşnud ve halk da davranışlarından razı ve müteşekkir iseler de, okuyup yazması olmadığından başka ocakdan yetişme olmasından devlet işlerini bilemezdi. Orduda kullanmak üzere Zilhiccenin 27 nci günü azledilerek yerine Boğaz Muhafızı Mustafa Paşa, devlet ricali yolunda yetişmiş olduğundan, kaymakam nasbolundu.

Yukarıda anlatıldığı gibi ordunun Nemçe seferinde muzaffer olması sevinç yaratmış ise de aşağıda söyleneceği gibi Özü'nün kuşadılması ve İsmail ordusunun zaif bulunması Rusya bölgesinde ortaya çıkan mağlubiyet belirtileri herkese elem ve küskünlük vererek herkesin bu fütuhat ile öğünmesine meydan vermemişdir.

İskodra Mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa üzerine yollanan askeri kuvvetler bu işin hakkından gelmedikleri için, bu mes'ele de iç yarası olmuşdur. Bir tarafdan kovularak Mısır dışında bulunan Rusların kendilerine bağladıkları İbrahim ve Murad beyler Mısır'a girmeğe teşebbüs etmişlerdi. Bu haber alınınca geçen cildde anlatıldığı gibi bunların elinden Mısır'ın kurtarılması için bunca emekler sarfolunmuşken yine onların eline Mısır'ın geçmesi tehlikesi endişe verici olup hattâ durumu anlamak için Hacegân-ı Divan-ı Hümâyundan Osman Naim Efendi Mısır'a gönderildi. O sırada Bağdad Valisi bile iç savaşlarla meşguldü.

Böylece Avusturya fütuhatı üzerine Abdülhamid Han'ın hutbelerde gazi ünvanı ile yad olunması, özellikle Mehadiye olayından sonra lâkaplarına gazi ilavesi Saltanat kaidelerine uygun olduğu için Mehadiye bo-

gazının fethi haberi İstanbul'a gelince hutbelerde gazi okunmasına intizar olunurken Özü Kalesi kuşadılıp Nemçe Savaşı da neyle sonuçlanacağı bilinmediğinden bu durumda gazi unvanına istekli olmak uygun değildir diye Şeyhülislâm Efendi'ye hitaben bir hat-tı hümâyûn çıkarılmışdı.

Ardından vukubulan Şebeş olayının sevinç haberi 1203 yılı muharrem-ül haramının 2 nci cuma günü İstanbul'a gelince üç gün top şenliği merasimi yapılmışdı. Bunun üzerine bile gazi ünvanı üzerinde duruldu. Tereddüt edilirse küçük büyük gazilerin hizmetimiz Padişah önünde iyi kabul görmedi diye kırılacakları bazı hatıra gelirdi. Beri tarafda Ruslar meydanı boş bulup bazı Osmanlı topraklarına taarruz etmişlerdi. Bu hususun gecikdirilmesi insafsız ve haksız olacağından verilen fetvayı şerif mucibince bu ayın 10 ncu cuma günü Abdülhamid Han Hazretleri Eyup camiine gidip hutbede gazi ünvanı ilave ve bütün etrafı beldelere evamir-i aliyye neşriyle bu husus ilân edilip duyuruldu.

İŞKODRA OLAYI

Geçen cildde anlatıldığı gibi Anadolu ve Arabistan taraflarında birçok galeler ile uğraşılmakda iken devletin gözbebeği olan Rumeli kıt'ası düşman ağzında bulunduğu sırada reayasının çoğu Rusların taraflısı ve özellikle Mora ve Sırp ve Eflâk-Buğdan reayası karışıklık çıkarmağa istidatlı oldukları için Osmanlı Devleti'nin en ziyade gocunduğu yerlerdendi.

Birkaç zamandan beri bu tarafda da askeri harekât kesilmeyip seferin başlangıç yerlerinden birisi olan Eflâk-Buğdan kavgasiyle uğraşılmakda iken İşkodra bölgesinin ihtilâli de başlıca bir gaile olmuşdu.

Sövleki: Pocatlı hanedanı İşkodra'nın eskiden beri hükümdarları olup sonra Venedikliler buravı ele gecirince bunlara ikram ve iltifat ederek bazı imtivazlarla kendilerine bağlayıp anlaşmışlardı. Merhum Fatih bu sancağı ele gecirip yerli asılzadeleri çağırıp iltifat ettiği sırada, bu hanedan erkânı İslâm ve müşerref olduklarından bu sancağın mutasarrıflığı onlara ihsan edilmişdi. O zamandan beri babadan oğula Osmanlı idaresi pölgesinde refah içinde nimetlerle yaşamışlardır. İşte bu hanedandan İşkodra mutasarrıfı bulunan mirmirandan Kara Mahmud Paşa aba ve ecdadı gibi devletin nimetiyle doyarken böyle büyük bir mansabla da beslendikden başka etrafındaki bir çok yerlere el uzatarak artırdığı servet ve iktidarını hazmedemedi. Bosna Valisiyle uyuşamayıp arada bir isyan eder, devlet tarafından cezalandırılacağını anlayıp hissedince derhal kendisini çekip çevirirdi.

Arnavutlar ise aslında serkeş bir kavim olup yerlerinde rahat durmazlar, dışarıya baskın yapar, türlü zararlar ve yıkıntılara girişmekden

geri durmazlardı. Hattâ reayaya borç akça vermek bahanesiyle önce Mora eyaletine bile yayılmış olmalarıyla yukarıda anlatıldığı üzere 1193 yılında Cezairli Gazi Hasan Paşa gidip bu eyaleti ellerinden kurtarmışdı. Arnavutluğun bir çok bölgesi ocaklık suretiyle birer hanedana mahsus olarak, vefat edince rütbe ve mansabı oğullarına tevcih edildiğinden yer yer birçok Arnavut paşaları kafa tutup halka tahakküm ederek bulundukları yerler de sarp, uzak mesafe olduğu için, üzerlerine asker gönderilmesi güç işdi. Pek de üzerine varılmadığından çoğu kez kendilerine yumuşak ve anlayışlı muamele olunurdu.

İşte Mahmud Paşa hakkında da kâh korkutarak kâh anlayış göstererek muamele olunurdu. Hattâ bundan önce Podgoriçe ve İşpoji kalelerini muhasara ve sıkışdırdığı için haklı olarak muaheze olmuşken hakkında duyurulan sözler uydurma kabilindendir diye kendini temize çıkarmıştı. Böylece Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın aracılığı ve taahhüdü ile bundan sonra bu iki kaleye taarruz etmemek şrtiyle 1199 yılında İşkodra sancağı yene kendisi üzerinde bırakılmıştır.

Vasıf Tarihi'nde yazıldığı gibi, sonradan yani isyan yoluna sapıp birtakım eşkiya başına toplanıp Mora'dan alacak iddiasında bulunan Zeynel Papo ve arkadaşlarını istediğimizi alırım diye aldatıp kendi başına İşkodra'dan çıkdı ve harekete geçdi. Yene Podgoriçe ve İşpoji kalelerini kuşatıp sıkıştırmaya başlayınca mütesellim bulunan İbrahim Paşa'yı çıkardıkdan başka Karadağ reayası üzerine fuzulî tarruzla hareket ve içlerine girip türlü karışıklık çıkarmağa cesaret ettiğinden sonra İşkodra'ya dönüp Osmanlı Devleti ile sulh ve selâmet içinde bulunan Venedikli'nin bazı yelerini talan edip hemen ardından Tiran, Elbasan, Görice, Ohri bölgesini gelip geçerek zahire ve türlü isteklerle halkını sıkıntıya ve zarara sokardı. Derbendler Başbuuğ Kurd Ahmed Paşa'nın bölükbaşıları ile muharebeye ve Pekin kalesini muhasaraya giriştiği Padişahın kulağına gitti. Venediklilerin zararını tazmin ile kanun gereğince husumet ip ucunu kesmek ve bundan sonra devletin rızası dışında hareketten çekinmesi kendisine emr-i âlî çıkarılarak bildirildi. Emri tanımayıp tekrar top ve humbara ile cephane sarfederek Elbasan'da yerleşmiş olan Kaymak Bey'in üzerine taarruz edip harekete geçildiği görülünce artık hoş görmeyip hemen Mahmud Paşa ve havadarlarından Pepelenli Ali Paşa ve Ohrili Ahmed Paşa'nın cezalarının tertibine karar verildi. Tuğ ve Sancağiyle birleşdirilip Muhtarpaşazade Mehmed Paşa'ya ve Ohri sancağı Mirmirandan İsmail Paşaya tevcih olundu ve maslahatın kolay tarafı görüşüldü. Sofra ordusunda bulunan asker ve mühimmatdan bir miktar top ve mühimmat ayrılarak Kethüdasının maiyetine verildi. Başka memurlara Başbuğ tayin olunması ve kendisi de Sofya'dan Manastır'a doğ-

ru etmek istemesi hususlarını uygun görmekle böylece hareket etmek üzere lâzım gelen emirler yazılıp gönderildi.

Adı geçen Kurd Ahmed Paşa da maiyetine memur olan asker ile Elbasan üzerinden hareket etmek ve İşkodra'nın kuşatılıp sıkıştırılması lâzım geldiği halde Bosna Valisi bile ayaletinde mevcud olan yarar askere kethüdasını başbuğ nasbederek o tarafa göndermek üzere memur oldular. İşkodra halkından Osmanlı topraklarında ve Venedik diyarında bulunan tüccar bütün mal ve eşyaları ile bir mahfuz mahalde tutulup bu mes'ele ortadan kalkıncaya kadar sebilleri tahliye olunmamak üzere lâzım gelen yerlere evamir-i Âliyeye yazılıp Venedik Balyozu'na da tenbih edildi. Eşkiyanın el koyduğu İşkodra Ulgün ve Bar kaleleriyle başka diğer kalelerin neferatı devlet memurlarına yardımcı ve destek olmak üzere görevli olmalariyle ekmek hakkını verdikleri halde hizmetleri temiz kabul edilip çalışmalarına teşekkür edileceği bildirildi. Eşkiyaya havadar olurlar ise onlar da öldürülüp köklerinin kazınacağı anlatılıp bu mes'ele sona erinceye kadar bu neferlerin işleyecek mevaciblerini irad ve masraf olunmak üzere kalemlere kaydolunacağı mufassal emr-i-âli ile kendilerine bildirildi. Lâkin bu sırada Ali Paşa sadaretten azl ile Yusuf Paşa sadarete gelmiş ve Mahmud Paşa da geçmişdeki hareketlerinden nedamet duyarak kusur eylemiş olduğunu söyleyince bazı şartlarla affedildi. 1200 yılı recebinin 5 inci perşembe günü Yeni İşkodra sancağı kendisine ve Delvine sancağı Tepedelenli Ali Paşa'ya ve Ohri sancağı Ahmed Paşa'ya tevcih olunarak gaile ortadan kalkmış ve kavganın büyümesine sebep olanlar kötü kişi sayıldı.

Lâkin bundan sonra sefer belirtileri görünmeğe başalyınca Osmanlı Devleti serhadlere asker sevki ile meşgul bulunmuş ve hattâ Abdi Paşa bile seraskerlikle Belgrad bölgesine gönderilmişdi. Mahmud Paşa ise bu hali fırsat bilip isyan bayrağını çekip taşdı. Üsküp sancağı kazalarına ve Manastır'a yakın bölgelere ve Bosna'da bulunan Nekşek ve Prapol semtlerine bölükbaşılar tayin etti. Maiyetlerine Karadağ İşkodra bölgesinde yerleşmiş Hıristiyan asiler anidən birçok eşkiya kâtip tahsildarları kovup miri malı kendine aldığından başka kazalara fazla para tevzi edip ele geçirdi. Fakat bununla kanaat etmeyip havasına katılmayan bey ve beyzadeleri idam ve hanelerini yakıp hamamlarını söndürerek Müslümanlığı parçalamış ve namus perdesini kaldırmış, devlet ve din düşmanı kötü kişi olmuştu. Hakkında verilen fetva-yı şerif gereği idam ve yok edilmesi hakkında yine emr-i âli çıkarılmışdı. Bunun üzerine 1201 yılı başında İsmail bölgesi seraskeri eski sadrazam Ali Paşa Silistire'de oturup Özü Muhafızı Aydoslu Vezir Mehmed Paşa İsmail'de mühimmat muhafazasına ve Vezir Mahmud Paşa Özü muhafazasıyla görevlendirildiler. Rumeli Valisi bulunan Bekir Paşa'nın görevi Silistre muhafazasiyle değ-

şince Rumeli eyaleti Aydoslu Mehmed Paşa'ya tevcih olundu. Mahmud Paşa'nın cezasının verilmesi ona görev verilip karadan ve denizden asker gönderilmeğe başlanmıştı. O bölgede bulunan Mirmiranlar da bu işle görevlendirilmişdi. Bu sırada Tepedelenli Ali Paşa Tırhala Sancağı Mutasarrıfı olduğu halde Mahmud Paşa'dan ayrılarak o da sonradan bu işde memur olmuştur. Hattâ bu sırada Kurd Ahmed Paşa vefat edince boşalan Derbendat Başbuğuluğu da bu yılın cumadel ahırasında Ali Paşa'nın kendisine verilmişdir.

Sonra Rusya Seferi çıkınca Osmanlı Devleti büyük tedariklere girişmeğe mecbur oldu. İşkodra mes'elesiyle uğraşmağa vakti yokdu. Bir kere bulaşılmış olduğu için Saltanat namusu gereği başarmağa çalışmak gerekdi. Her ne olursa olsun, Mahmud'un cezası verilecekdir diye birçok hat-tı humayunlar çıkdı. Rusya üzerine yer yer asker gönderilirken bir taraftan da İşkodra üzerine asker sevki ile uğraşılmada idi. O bölgenin nufuzlu kimselerinden Topdanzade Mustafa Bey Mehmed Paşa'nın can düşmanı olduğu için disiplin kurmağa ve askeri idareye liyakatı olduğu Tepedelenli Ali Paşa ve Ohrili İsmail Paşa taraflarından hatırlatılınca Aydoslu Mehmed Paşa'nın inhasiye kendisine mirmiranlık tevcih olunmuşdu. Hakikaten epiyce işe yaramışlardır. Şöyle ki:

İşkodralıların gerek ticaret ve gerek başka şekillerle beri tarafa geçirilmelerine ve zahire ve eşya almalarına engel olarak sıkışdırmakda kendisini ve liyakatini göstermişdir. Mahmud Paşa'nın kayınpederi olup Tiran kazasında yerleşen İbrahim Bey ve oğlu Kahraman Bey epiyce zamandan beri o bölgede isyan üzere bulunuyorlardı. Bu defa Mahmud Paşa'nın hakkında ferman-ı Âli çıkınca duydukları gibi her biri bir tarafa baş eğerek aman dilediler. Kendi hallerinde olmalariyle ve bu şartla aman verildi. Hattâ İbrahim Bey bir yolunu bulup ele geçirilerek İstanbul'a getirilmişken sonra Mahmud Paşa'nın kaleden çıkışından Kahraman Bey kendilerine verilen affın ve amanın kadrini bilmeyip isyan ettiler. Eşkiyalık damarları harekete geçerek başlarına topladıkları bir takım haşarat ile bazı kasabalar ve köyleri tahribe cesaret ettiler. Yazıldığı gibi babası İstanbul'da idi, onun tarafından, Mahmud Paşa'ya tarafdarlıkdan vaz geçmez isen sana babalık hakkımı helâl etmem yolunda kendisine mektup dahi yazdırıldı, fakat fayda vermedi. Kahraman Bey yine bildiğinden geri durmadı ise de Topdanzade Mustafa Paşa o tarafa hareket etmekle Kahraman Bey'i Elbasan tarafına firara mecbur etmişti. Bu haber 1202 yılı başlangıcında İstanbul'a gelmişdi. İbrahim Bey uzun süre Yedikule zindanında hapisde kalmıştır. Ancak Aydoslu Mehmed Paşa muzaffer olmayıp başka görevliler de Mahmud Paşa hakkında cezanın infazını yerine getiremediler.

İş gittikçe uzamakda idi. İbrahim Bey'in zindanda iken Mahmud Paşa ile gizli haberleşmesi olduğu şayi olunca 1203 yılında katledildi ve

Mahmud Paşa'nın intikamı ondan alınmış oldu. Böylece bazı şekilde gönle ferahlık gelmişdir. Mahmud Paşa'nın isyanına sebep olan maddelerden biri de Esma Sultan'ın Rumeli'de bulunan mukataaları çekişmesidir. Bu sırada Esma Sultan vefat edip Mahmud Paşa aleyhinde bulunan adamlar işkencelere uğruyorlardı.

Bu sırada Osmanlı Devleti Rusya ve Nemçe gibi iki büyük devletle savaşa girmişti, günden güne gailesi ve meşgalesi artıyordu. Böyle büyük mes'eleler arasında bir tarafdan da İşkodra üzerine asker şevkiyle uğraşıp Aydoslu Mehmed Paşa ise fena halde bozguna uğrayınca bu işe üzülüp yer yer gönderilen askeri kuvvetler zafer ve galibiyetten emin olmadan öyle uygunsuz zamanda o bölgede kullanılmak üzere affı ve cezasının kaldırılması tasarlanmış ise de herkese karşı affı da Saltanat'a dokunur vehmi hatıra geldiği için ilk önce Rumeli Valisi ve Belgrad Canibi Seraskeri Abdi Paşa'ya Kaymakam tarafından bir kıt'a tahrirat yazılır. İçinde: «Venedik Cumhuriyeti devletimize dostluk göstermekde ise de uyanık durup emniyet etmeye gelmez. O bölgede düşmanın vereceği zarara karşı koyacak muktedir bir kimse de olmadığından acaba İskenderiyeli Mahmud affolunsa büyük sayıda askerle sefere gelir mi? Hakkında çıkarılan evamir-i âliyye'de boşuna bir davranış mı var? Mülke bu işin zararı olur mu? Araşdırıp bildiriniz» diye emirler bildirildi.

Bu yazı Abdi Paşa'ya geldiği gün Mahmud Paşa'nın da Podgoriçeli Murad Ağa adında bir adamı gelerek gizlice Abdi Paşa'nın Divan Efendisi ile görüşüp: Beni Mahmud Paşa gönderdi başka vezir olsa itimad edemem, ama Abdi Paşa sözünde sağlamdır, sözünden dönmez. Affımı ve cezanın kaldırılmasına şefaat ederse İskenderiye Sancağının ömür boyu bana tevcih ve ihsan buyurulmasını istesin. Büyük sayıda askerle maiyetine varırım ve din-i Mübin uğruna ve Osmanlı Devleti'ne bütün elimden geleni yaparım diye dediklerini anlatınca Divan kâtibi karşılık olarak: —Senin elinde bir kâğıd yok, bu söylediklerin doğru mu yalan mı bilinmez, ben bunu Paşa'ya anlatamam diye cevap verdi. Murad Ağa da bana bir kâğıd ver kendisinden yazı getiririm diye rica edince divan kâtibi de kendiliğinden Mahmud Paşa'ya bir kâğıd yazıp vermiş olduğunu ve yazı kaymakamının geldiği gün anlatıldığı gibi Murad Ağa'nın divan kâtibine gelmesi hayra yorularak Abdi Paşa bir yazı ile Kaymakamlık makamına durumu bildirmişdi.

Arası çok geçmeden Mahmud Paşa tarafından 1203 yılı Cumadelahırasının 7 nci günü tarihiyle bir mektubu ile diğer bir adamı Mahmud Paşa'nın affını istediği yazısı geldi. Bu yazıyı da ekleyip yine kaymakamlık makamına 17 nci günü gönderdiği yazıda Mahmud Paşa Arnavudluğun askerinin toplandığı yerden olup Belgrad'ın yakınında bulunmasiyle her ne kadar büyük sayıda asker emir ve ferman buyurulsa bir-

kaç gün içinde çıkarıp getirmeğe ve Osmanlı Devletine hizmete liyakati olmağla böyle vakitte Mahmud Paşa'nın öyle geri durmasından ise yakın olduğu için 20 000 askerle Osmanlı ordusuna katılıp gerekirse Morava köprüsünden Belgrad'a kadar ve Belgrad'dan Bögürdelen'e kadar Sava nehri kıyısında ve Ihram ve İpek'e varınca Tuna kıyısında muhafazası gereken palangaların muhafazalarına tayin edilecek Belgrad ana yolu ve başka yerlerle mevzilerin emniyetinin sağlanması gibi devlet hizmetinde kullanılması uygun olur. Eğer işin sonunda yine isyan edecek olursa, o vakit kaydı görülür diye tuğ ve sancağının verilmesi Serasker Paşa tarafından arz edilip bildirilmiş ise de yakın zamanda Sultan Abdülhamid Han'ın ölümü üzerine affedilip cezasının kaldırılması Selim Han devrinde yerine getirilebilmişdir. Mes'eleyi açığa çıkarmak için Mahmud Paşa'nın aşağıda yazılı af isteği sureti (7) sayısiyle çıkarılmışdır.

IRAK OLAYLARI

2 nci cildde anlatıldığı üzere Şavizade ile Hazail ve Müntafık şeyhleri Bağdad Valisi Süleyman Paşa aleyhine birleşdiler. Bağdad dışında bir muhalif parti olduğundan Süleyman Paşa ilk önce Hazail üzerine hareket ile muzaffer olup Şeyhi Hamd-ül Hamud da Muntafıka varıp Muntafık Şeyhi Sevebni ve Şavizade ile birleşmişdi. Bunun üzerine Süleyman Paşa Muntafık üzerine hareket eyleyip Şavizade Süleyman Bey ve Şevebni ve Hamd-ül Hamud da 20.000 kadar süvari ve piyade ile nehir yolu ile iki harp gemisi şart kenarında savaşa hazır beklemeleriyle 1202 muharreminin başında Ummülhınta adlı yerde iki taraf karşılaşınca pek şiddetli bir muharebe oldu. Nihayet zafer rüzgârı Süleyman Paşa tarafına ağırlığiyle esince asilerin 3000 den fazla süvari ve piyadesi muharebe sahasında kalmış ve kılıç artığı perişan bir halde herbiri bir tarafa dağıldı, çadırları, bütün eşya ve mühimmatları alınıp ganimet olundu. Sonra Süleyman Paşa Hamudüssamire Muntafık meşihatını ve Muhsin-ül Hamd'a Hazail meşihatını ve Haznedarı Kürd Mustafa Ağa'ya Basra Mütesellimliği'ni tevcih ve başağası Tekeli İsmail Ağa'yı Basra'da tevkif edip kendisi Mansur-ül Liva olduğu halde Bağdad'a çekilmişlerdir. Süleyman Bey bir müddet serseri dolaşdıkdan sonra nedamet ve kusurlarının affını istemekle Bağdad'a girmemek ve Karaorman' da ikamet eylemek şartiyle affolunup emlâki kendisine geri verilerek bu gaile de ortadan kalkmışdır.

Ancak Basra mütesellimi olan Mustafa Ağa da Ahmed Kethüda'nın bazı davranışlarından darılıp yakalatmak için fırsat kollarmış, ve Babanlı Osman Paşa ile aralarında bilinen eski hukuka dayanıp bu kere kendisine Bsra mütesellimliğini tevcih eyleyince Osman Paşa işin aslını araşdırıp meğer o da Ahmed Ağa'nın bazı muamelatından kızgın imiş, bu işi ne vakit işleyecek olursa beraber olacağını bildirerek bu yola işbirliği yapıp aralarında yemin edip taahüdlere girmişler. Anlatıldığı gibi Süleyman Paşa Bağdad'a dönünce Mustafa Ağa Basra'da kalıp kafasına koyduğunu yerine getirmeye başlayıp ilk önce Süvari bayraklarını başağası olan Tekeli İsmail Ağa'yı ve başka reisleri ve ileri gelenleri ikram ve doyurarak kendi tarafına çekip çevirdikden sonra Sevebni'yi ileri sürüp Muntafık tarafına yaklaşarak, Hamud-ül Samir de şeyhliğe yeni geçdiğinden aşiret halkını kendi bildiğine ele geçiremedi. Aşireti çözülüp Sevebni'nin başına topladılar. Mustafa Ağa kendiliğinden Meşihat hil'atini Sevebni'ye giy-

dirdi. Hamud-üs Samir Şeyhliği idare edemediğinden çaresiz Sevebni'ye verildi diye Bağdad'a yazıldı. Süleyman Paşa mes'elenin ne olduğunu anlamış ise de zamanın gidişine uyarak ve bilmemezlik ve görmemezlik ederek Sevebni'ye bir sahte meşihat buyruldusu yazdırıp göndermiş ve Basra'daki Süvari'yi Bağdad'a çağırıp İsmail Ağa'yı da Zengibar bakımından Mustafa ile birlik olduğunu bilmezdi. Onlar ise bu kere haberleşip mektuplaşarak ittifaklarını sağlamlaştırdı. Ayrıca Şavizade Süleyman Beye de durumu yazıp bildirerek birlikde bulunmasını ihtar etmişlerdi. Lâkin Süleyman Bey mazhar olduğu af ile cezasının kaldırılmasına ve yaptığı yeminler üzerine onlara kafadar olamıyacağından sonunda olanı biteni Süleyman Paşa tarafına anlattı.

Süleyman Paşa Osman Paşa'nın fesad niyetini öğrenince evvelâ onu kandırıp kendisine çekip emniyetini sağlama kaydına düşüp bunun için Ahmed Kethüda'nın biraderi Abdullah Bey'i Kürdistan'a gönderdi. O da varıp Osman Paşa ile görüşünce iyman ve yeminle kendisini temin edip birlikde Bağdad'a getirdi. Süleyman Paşa tarafından da hakkında fevkalâde ikram ve ihtiramda bulundukdan sonra, kış geçince Basra seferi tasarlandığı için ilkbaharda askerile Bağdad'a gelmek üzere iyice ağırlanıp geriye Kürdistan'a gönderildi. Kendisini tamamen ısındırmak için hemşiresini Abdullah Bey'e nikâhlayıp Ahmed Kethüda ile aralarında karabet peyda edilmiş olunca ilkbaharda Osman Paşa askeri ile Bağdad'a geldiğinde Mustafa Ağa'nın tarafdarlarına yeis gelmişdi. Bunlardan İsmail Ağa korkuya kapılıp 20-30 kadar bölükbaşlariyle Basra'ya kaçmışdır. Böylece Bağdad'a büyük sayıda asker toplanıp 1203 yılının Cumadel ulasında Süleyman Paşa Bağdad'dan çıkıp Basra üzerine hareket edince Mustafa Ağa savunma hazırlıklarına girişip Süleyman Paşa ordusunun Basra'ya yaklaşdığını görünce karşı durmayıp hemen bir gemiye binerek Basra'dan kaçmışdı. Süleyman Paşa güçlüğe ve engele rastlamadan Basra'ya girdi Hamud-üs Samir'i yine Muntafık Şeyhi ve ağalarından Mardinli İsa Bey'i Basra mütesellimi nasbi ile başka işleri düzenledikden sonra Bağdad'a geri döndü. Bağdad'a varınca Osman Paşa'nın da cezasının verilmesi zamanı gelmişdi. Hemen azl ile hapsolunup Baban Sancağı mutasarrıfı ve Osman Paşa'nın amcası oğlu olan İbrahim Paşa'ya tevcih olunmuşdur.

Osman Paşa'nın Ağa ile birlik olduğuna dair ele geçmiş olan bazı evrak bu kere meclisde kendisine bildirildi. Fazla utangaç ve kızdığı için hastalanmışdı, bu yüzden meclisden çıkarılıp bir eve konulmuş, tedavisi için de tabib tayin edilmiş ise de kâr etmeyip birkaç gün içinde vefat eylemiş olduğu zeyl Gülşen-i Hülefa'da açıkca belirtilmişdir.

Bu suretle iki tarafın gailesi bertaraf edilmiş ve bu olaylar İstanbul'a aksedip öğrenilince Süleyman Paşaya tahsin ve aferini içine alan eva-

mır-i âliyye ve teşrifat-ı seniye gönderilip ihsan edilmişse de iyi gören bir gözle bu muharebeler kölemenlerle asılzadelerin savaşından ibaret olmakla bu muzafferiyetlerden aslına bakılırsa istifade eden Ahmed Kethüda'dır. Böylece rakiplerini ortadan kaldırıp hasımlarına muzaffer olarak devlet işlerini müstakil olarak eline geçirmişdi.

Fakat Hazinedar Ali Bey kendisinin rakibi olup Ahmed Ağa dış görünüşü ile makbul, sözü geçer kişi ise de Ali Bey de Süleyman Paşa'nın damadı olmak hesabiyle makbule geçdiğinden birbirleri aleyhine ayaklanmalarından dolayı ortaya çıkan vukuat bundan sonra sırasiyle anlatılacakdır.

MISIR OLAYLARI

Kapdan Paşa döndükten sonra İsmail Bey Mısır'da istiklâlini kazanıp tüccar ve halk üzerine ağır vergiler yükleyip dağıtmaya başladığından bayağı karışıklık emareleri gözükmeğe başladı: Bu karışıklıklar ile uğraşılırken 1202 yılı seferinde ümera-yı kibeliye (yani Sait bölgesinde bulunanlar) yani İbrahim ve Murat beyler takımı yine isyan ederek Suyut'a gelmişlerdir. Kendi hareketlerinin başlangıcında beri tarafa tecavüz edip hududu geçdiklerinden Mısır ümerasının Sait bölgesinde bulunan gözetleyicileri firar ederek geceleyin Mısır'a geldikleri zaman İsmail Bey'e ziyade korku ve halecan gelir. Hemen sabahleyin divâna çıkıp bütün ümera, âlimler, ocaklı ve ihtiyarları toplayıp Abdi Paşa huzurunda Encümen toplantısı yapdı. Meclisde bulunanlara hitaben Sait tarafında bulunanlar Sultan'a karşı taahhüdlerini bozdular. Kendilerine tâyin edilen hududu tecavüz ettiler. Bunları öldürmek vacib midir deyince evet, vacibdir demeleri üzerine Sultan taahhüdlerini bozup isyan edenlerin üzerine gönderilecek askerin masrafı da Sultanın hazinesinden verilmek lâzım gelip burada ise hazine olmadığı için herkes malından ve gücünden savaşa katılsın deyince Halveti İsmail Efendi: Bizde ne kaldıki sarfedelim, hepimizin hali perişan, deyince Abdi Paşa karşılık verip: —Bu söz münasip değildir. Böyle sözlerle askerin kalbini kırmak yakışmaz, sana lâyık olan ben aç kalırsam siz de aç kalırsınız, ben doyarsam siz de doyarsınız, demekdir, diyerek İsmail Bey'e nasihat ve meclisde bulunanlara cesaret ve gayret verdi. Fakat İsmail Bey ziyade kuşkulu olduğu için meclisde ağlamağa başlayınca ocaklı ve ihtiyarlar kendisini teselli ettiler. Olanı biteni Osmanlı Devletine arz etmek üzere karar verip Abdi Paşa da: «Bir kere İstanbul'a yazarız, bakalım ne cevap gelir ve eğer o vakte kadar eşkiya taarruza geçerse çıkıp muharebe ederiz» deyince meclise son verildi. Sağda solda dağınık askerin Mısır'a gelmeleri için buyrultular yazıldı. Said ümerasının Mısır'da bulunan ne kadar toprağı ve kâşifleri varsa toplanarak at ve silâhlar mal ve eşyalar alınıp çıplak oldukları halde hapsedilerek İskenderiye'ye gönderildi. Sonra yine meclis kurulup İsmail Bey, Şeyh Arus karşılık verip: Buna ne hacet, Türk askerine sarf edeceği akçayı Mısır askerine ver, dedi. İsmail Bey bir tarafdan savaş tedarikleri yapıyor, bir tarafdan vergi topluyor küçük bahaneler ile halkın malını alıyordu. Epeyce mal yığmışken hırs ve para canlısı olduğu için her zaman olduğu gibi ümeraya ve saire verilen se-

fer masraflarını eksik vermek istediğinden aralarında epeyce tartışdılar. Şöyleki: Cedavi Hasan Bey 18.000 riyal gönderildikde gazaba gelerek hemen atına binip adliye tarafına çıkmakla ertesi gün İsmail Bey ve Defterdar Ali Bey atına binip yanına giderken bir miktar şey daha ilâve ile razı edebildiler. Hasan Bey daha ziyade şiddet göstererek ahaliden fazla akça devşirip de askerlere ihsan olunmak üzere İsmail Bey'i sevk ve bu işi yatışdırmak istedi ve: Akçayı meydana çıkıp da savaş edecek süvarilere ver. Ocaklı kale ve memleket bekçisi demekdir, dedi.

Lâkin İsmail Bey'in meydan muharebesine pek de cesareti olmadığından müdafaa savaşı yapmak niyetinde bulunuyordu. Cize, Tara ve Mukaysere'de hendekler kazıp kale gibi büyük metrisler inşasına başlamışdı. Gazi Hasan Paşa zamanında olduğu gibi çark-ı felekler yapıp fazla olarak istediği yere çekmek için altlarına tekerlekler yapmışdır. Fakat korktuğunun belli olacağından çekinerek, eşkiya üzerine gidilecek yollu asker teçhizine başladı. Ümera ve askerin harları için Rebi-ül âhırda kurulan meclisde Kasım Bey bana 50.000 riyal yetişmez deyince İsmail Bey hiddetlenip: —İşte senin akran ve emsalin hep bu kadar isterler, bu suretle Hasan Bey, Rıdvan Bey, Ali Bey de 100.000 riyale ihtiyaçları vardı. Artık İstanbul'a yazalım ki Padişah hazineler göndersin, size kâfi gelsin, deyince Defterdar Ali Bey karşılık olarak: —Önceki orduları ben idare etmişdim. Dört paşa ve bunca ümerayı teçhiz ettim. Onlardan birisi sendin ve teçhizatı kimseden geri almadık demesi üzerine İsmail Bey kızıp gazaba gelerek: —Şeyh-ül beled o halkdan topladığın parayı sana vereyim de bildiğin gibi harcet, diye meclisden kalkınca Abdi Paşa araya girip güç hale ile barışdırmışdır.

Tam bu sırada birkaç defa Said ümerasına yazılar gönderip muharebe edilerek kâh, şartları ve sulhu siz boozdunuz, zahir olarak göndermiş olduğumuz ümerayı Hasan Paşa ile beraber İstanbul'a gönderdiniz, kâh bizim paşa ve ocaklı ile alâkamız yok, onlara hizmet edecek birtakım ümera lâzımdır, herhangi taraf olsa ayni şeydir. Biz düşmanımız ile karşı karşıya gelmek isteriz, demeleri ile meclis kurulup Mısır ulemasından Şeyh Ahmed Yunus: Efendim, bunlara Asvân'dan İskenderiye'ye kadar versek yine kanaat etmezler. Niyetleri Mısır'a girmekdir, deyince Abdi Paşa: —Bende onların katilleri caiz olduğuna dair Şeyhülislâm'ın fetvası vardır. Onun benzeri Mısır ulemasından da fetva isterim ve çıkıp da malımla bedenimle savaşırım, deyince Şeyh Arus Ezher camiine gidip mes'eleyi anlatıp bir fetva yazdırdı ve Mısır ulemasına imza ettirip Abdi Paşa'ya vermişdi. Abdi Paşa da buna uyarak buyruldu yazdırıp Said ümerasının üzerine yürünüleceğini ilân ettirmiş ise de anlatıldığı gibi meydan muharebesini İsmail Bey istemediği için yine sefer ertelenerek atlar çayıra salınıverilmişdir. Bundan sonra Ümera-yi Kibeliye'den yazılar gelip Kibeliye bölgesinden yani Tahta'dan itibaren Mısır'ın üst tarafı on-

lara verilmek ve onlar da Bahriyeden yani Mısır'dan ve alt tarafından vaz geçilmek üzere sulh yapılması isteğinde bulunmuşlardır.

Bu esnada İstanbul'dan gelen emr-i Âli'de Said ümerası eğer Hasan Paşa'nın tayin etmiş olduğu hududu geçerlerse çıkıp savaş yapın diye buyrulmuş olmağın bu suretle Abdi Paşa muvafakat edemeyip kaldı ki istedikleri beldelerin miri malından vaz geçilmesi hiçbir suretle caiz olmadığından bu yazıya red cevap yazılmışdır. Sonra Said ümerası haber gönderip miri malı vermek şartiyle Suyut'dan yukarısını istemişdi. Böylece sulha karar vermek üzere ulema ileri gelenlerinden ve ocaklıdan birkaç zat istemiş olduklarından bu şekli uygun görülerek Meşahir-i ulemadan Şeyh Mehmed Emir ve Halveti İsmail Efendi ile bazı zatlar gönderilmiş ise de bu kere İbrahim Bey ile Murad Bey dil değişdirip sulh olursa bari tam olsun, geçenden geçelim, hepimiz birlik olalım, biz de varıp evlâd ve ailelerimizle oturalım. Eğer buna razı olurlarsa ne âlâ, olmazlarsa savaşa hazır olsunlar. İşte sözün bitmişi budur, cevabiyle Şeyh Emir'i ve yanındakileri Mısır'a geri gönderdiler. Bu anlamda ulemaya da mektuplar yazıp Mısır'daki umerayı bu tutuma itmelerini ve razı olmazlarsa böyle metrisde vakit geçirmeyip Mısır âdetleri üzere atlarına binip savaş meydanına çıkarılmalarını tavsiye ve ifade ettikden sonra beri tarafa hududu geçdiler.

Bu hal Saidliler tarafından gidip gelerek kesilip karadan ve denizden emniyet kalkınca Mısır'a zahire gelmez oldu. Ortaya çıkan yiyecek kıtlığı nedeniyle Mısır ahalisi sıkıntı çekdiği için Şeyh Arus bazı ulemayı kendi tarafına çekip çevirerek bunun bir çaresine bakılmak üzere Paşa'ya gidip işi anlatmayı tasarladığını İsmail Bey duyduğu gibi derhal bütün ulema, ümera ve ocaklıyı divan'a çağırıp tatar eliyle gelmiş diye saklı bir emr-i âli okutunca Şeyh Arus, biz Türkçe bilmeyiz ne dediğini bize anlatın demesiyle Said umerası için şiddet gösterilerek kovulup uzaklaşdırılmalarından ibarettir, diye açıklanınca ya çıkıp savaşmaya ne mani oluyorlar, halkın hâli yamandır. Kimse Nil'e gidemez oldu. Bir kırba şu kadar akça'ya çıkdı. İsmail Bey hazretleri duvarlar ve metrisler yapmakla meşguldur. Bu ise Mısırlıların harp usullerine aykırıdır. Onların usulü hemen birkaç çarpışıp galip yahut mağlup, her ne ise, bir saat önce kavganın bitmesidir. Ama şu hâl uzun süre uğraşmağa sonunda da Mısır'ın tahribine ve halkın zararını mucib olur deyince Abdi Paşa: Ben bunu defaat ile söyledim. Haydi, hazır olup çıkınız, ben hepinizden ileride bulunurum» dedi.

Bundan sonra da Osmanlı Devleti tarafından Şam yolu ile büyük sayıda asker geliyormuş gibi bazı haberler yayıp hemen metrislere çıkılsın diye emir verildi. Bunun üzerine Mısır ümerası Garbiyi geçip kâh metrislere çıkıyorlar kâh Mısır'a dönüp seferi şüphèye düşürecek hareket ve tedariklerle meşgul bulunmuşlarsa da hakikat halde maksat vakit geçir-

mekden ibaretti. İşin böyle uzamasından halk sıkıntıya uğruyordu. Bu kere İsmail Bey Behire ve Henadi Araplarını kendine çekip çevirince hepsi gelip Reşid'den Bulak'a kadar garb bölgesinde yayıldılar. O taraf kasaba ve köylerini yağma edip eklnlerini yok ettikden başka pek çok nüfusu da katl ve telef ettiler. Bunun üzerine bir tarafda emniyet kalmadı. Bulak'a gidilmez, Mısır dışına çıkılmaz oldu. Yakında Mahmel-i Mısır da çıkarılmak üzere bulunduğundan Emr-ül hac masrafları için İsmail Bey yine ahaliye vergi yüklemek isteyince gerçekde böyle sıkıntılı günlerde fukaranın bu derece hatırını saymamak caiz değildir, diye ocaklı ve ihtiyarlar engel olmak istemişlerse de Mahmel çıkarılması ertelenecek mesele olmayıp bunun için başka şekilde akça tedariki de mümkün olmadığından çaresiz mubaşirler çıkarıp vergi toplamağa başlanıldı. Bu taraftan da Abdi Paşa ile İsmail Bey mal toplamağa başlayıp türlü fenalıklar işlediler. Onlara bakıp başkaları da bu yolu tutunca Mısır toprakları üzerinde zulüm ve baskı içinde halkın elemi ve kederi kat kat artmıştı.

Mısır olayları İstanbul'da yavaş yavaş duyuluyor ise de, bu sırada Osmanlı Devleti Rusya ve Nemçe seferiyle meşguldü: Fakat 1000 kadar Arnavut askeri gönderilip onlar da yalnız metrislerde kullanılabileceğinden İsmail Bey metris kazma işini artırıp şiddetlendirdi. Kâh Said ümerası taarruz etti, diye metrislere çıkılıyor ve kâh geriye, Mısır'a dönülüyordu.

1202 yılı Zilhiccesinde Rusların bir mektubu yakalandı. Şöyle ki: Daha önce Gazi Hasan Paşa'nın Mısır üzerine hareketini Rusya İmparatoriçesi Katerina duyunca İskenderiye'de oturan konsolosu eliyle Mısır ümerasına bir mektup gönderip Hasan Paşa'nın Mısır'a girmesine engel olmalarını bildiriyordu. Mısır ümerası buna iltifat etmemişler, fakat Hasan Paşa'nın gelişinde başları sıkışınca derhal konsolosu arayıp bulamadıkları için mektuplaşmaya başlamışlardı. Sonra Konsolos da hecin devesine binerek gidip kendileriyle görüşdü ise de Mısır ümerasının mağlubiyet ve bozgunu vaktine tesadüf etmişdi.

Evvelce anlatıldığı gibi Hasan Paşa İstanbul'a dönüp da İsmail Bey Mısır'da müstakil kalınca, bu da kaçanların cinsindendir. Ve Mısır'da bulunan Osmanlılar yine kölemenlerin tahakküm ve baskısı altındadır, diye bu konsolos devletine, Rusya'ya yazmışdı. Bu kere de İsmail Bey takımını aldatıp yanlış yola götürmek için Katerina Mısır ümerasına hitaben bir mektup gönderdi. Kısaca şu anlamdaydı: «Osmanlı Devletinin meramı sizi birbirinize kırdırıp bitirdikden sonra memleketinizi bütün bütün ele geçirip istediğini yapmakdan ibarettir. Hemen uyanıp birleşerek Osmanlıyı içinizden kovup kendi içinizden hükümdar intibah ediniz. Çerkez Devleti vaktinde olduğu gibi Şam topraklarına da kendi tarafınızdan valiler nasbeyleyiniz ve Osmanlı Devletinden aslâ korkup çekinme-

yin. Kıyıları bana bırakın, korumayı ben taahhüd ederim. Size gerek akçe ve gerek askerce umduğunuzdan fazla yardım ederim.»

Bu konsolos gizlice İsmail Bey ve Defterdar Ali Bey ve Cedavi Hasan Bey ve Rıdvan Bey ile görüşmelerde bulunarak adı geçen mektubu kendilerine vermiş ise de bu ümera Sultan-ül Müslimin'e isyan lekesini kabul etmeyip gizlice olanı biteni ve durumu Abdi Paşa'ya anlattılar. Konsolos kalede hapsedildi, mektup divanda okundukdan sonra İstanbul'a gönderildi.

1203 yılı başlangıcında Osmanlı Devleti'ne yukarda anlatıldığı gibi iki devlet ile muharebede bulunduğu için İsmail Bey asker istemek ve sefer masraflarının Mısır Hazinesinden sarf olunmasına izin ve müsaade almak üzere Azablar Kethüdası Osmanlı Ağa'yı İstanbul'a gönderdikten sonra metrisleri takviye ve tahkim etmekle meşgul oldu. Said ümerası da üst tarafda sayısız metrisler binasına başlamalariyle kalyoncular ve Arnavut askeri gemilere bindirilip yukarı doğru sevk edilmelerinin ardından Said ümerasından yazı gelip bizim istediğimiz hasımlarımızla görüşüp karşılıklı konuşmakdı. Meydana çıkmadılar. Biz de böyle uzak durup beklemekden usandık. Artık Hasan Paşa'nın tayin etmiş olduğu yerlerimize gidelim ve yine mirî malı ve başkaca tertip edilenleri ödeyip tüccar ve misafirinin yol ve mesleklerini açıp genişletmede, beyhude yere fıkaranın rızkını kesmeye sebep olmayalım, diye sulh isteğinde bulundular. Bunun üzerine arada savaşı doğuracak bir hal kalmadığından bu suretle işin bu şekline uyarak Mısır tarafından kendilerine cevap yazmış fakat rehin olarak içlerinden bazılarının Mısır'a gönderilmesi şart koşulmuştu. Said ümerası ise içlerinden rehin gönderilmesinden çekinip vazgeçerek küskünlükle hemen dil değiştirip. «Siz bizim sulha meylimizi galiba korkduğumuza yorarsınız. Biz de bundan sonra ne rehin veririz ve ne de Suyut'dan yukarısı bize verilmedikçe razı oluruz.» diye haber gönderdiler. Bu da Abdi Paşa'nın kahramanlık ve kızgınlığını tahrik etti. Abdi Paşa hemen üzerlerine hareketle savaşa başlanması için Arnavut askerlerinin başında bulunan İsmail Paşa'ya haber gönderdi. O da gemilerde bulunan Arnavut askerini ve başka askerleri gemilerden çıkarıp eşkiya üzerine taarruz ederek metrislerini de almışdı. Daha ileri gidince gem kusan eşkiya birden üzerlerine taarruz edince beri tarafda bir epeyce ölüme sebep oldular.

Böylece birkaç gün metrislerden birbiri üzerine toplar ve tüfekler atıldı. Bazen her iki taraf pençe pençeye gelip yine ayrılıyorlardı. Her iki tarafdan da büyük zayiat olurken, savaş bilmediğinden, Said ümerası yukarı doğru çekilip tekrar sulh anlaşmasına girişildi. Bu sırada Keki Abdi Paşa Rusya seferine gitmek üzere Mısır valiliğinden azl ile Gazi Hasan Paşa'nın İstanbul'a dönüşünde Mısır'da bırakmış olduğu Kethüdası İsmail Ağa'ya vezirlik rütbesiyle Mısır eyaleti tevcih edildiğine dair

emr-i âlî geldi. Abdi Paşa asker toplamak sonra Rusya seferine gitmek üzere Şam yolu ile Diyarbekir'e gitmiş ve Arnavut sergedesi İsmail Paşa'yı da beraber götürmüşdür. Fakat Mısır Valisi İsmail Paşa Arnavut askeri ve kalyonculardan seçdiklerini kendi hizmetinde olmak üzere Mısır'da alıkoymuşdur.

Acaib-ül Asar'da yazıldığına göre Abdi Paşa Mısır'da epeyce mal toplamış olduğundan bu kere Mısır'dan çok sayıda mal ile hareket etmişdir. Ama Mısır'ın hâli yine karma karışıp kalıp Hamid Han devri sonuna kadar böyle karşılıklı muhalefetler ve karışıklıklar sürüp gitmişdir. Ondan sonra ortaya çıkan durumlar daha sonraki cildlerde sırası geldikçe anlatılacakdır.

TAMAMLAMA

Mısır'ın bu karışık durumundan Sultan Gavri'nin türbesinde Peygamberimize ait bir gömlek, asa, çelik kalem olduğu haber verildi, 1203 yılı rebi-ül evvelinde bu eserler mahkemeye getirilerek Peygamberi anmak üzere güzelce bakılıp korkular sürüldükden sonra bir bahçede bir kürsü üzerine konulup ve bazı kimselerin başları üzerine konulup Mısır kadısı ve naibi ve uleması salavat-ı şerif getirerek alay ile yine yerine getirdiklerinde bir sandık içine konarak korunduğu Mısır tarihlerinde yazılıdır. Bu eserler hâlâ ayni yerde korunmakda olup yolda bazı hacılar ve misafirlerin ziyaret ettiği vardır. Biz gelelim Ordu-yu Hümâyun olaylarına.

ORDUNUN VİDİN'E DÖNDÜĞÜ SIRADA HOTİN'İN İSTİLÂSI HABERİYLE NEMÇE'NİN MEHADİYE VE BÖLGESİNİ GERİ ALIP NOVİ VE DOBİCE KALELERİNİ İSTİLÂ ETTİĞİ KORKUNÇ HABERLERİ VE SONRA ORDUNUN RUSCUK'DA KIŞLAMASI

Yukarıda anlatıldığı üzere serasker ordusu Şebeş bölgesine naklolunup bir tarafdan Mehadiye'ye tahkimat yapılmağa başlanmışdı. Bir tarafdan da Nemçe topraklarını yağma ve talan etmek Logoş tarafında bulunan askerî kuvvetleri üzerine yürünerek mümkün ise Tameşvar'a da top atmak niyetiyle Çerkez Hasan Paşa ve Darendeli İbrahim Paşa ve arkalarından Serasker Paşa yola çıkarılıp gönderilmişlerdir.

Şebeş'den Logos'a varınca 8 saat mesafelik yerin sağında solunda köy ve kasabaları yakıp yıkarak Logoş'a sığınan ve bölgesini yağma ve halkını esir ederek büyük sayıda ganimet malı ile 1203 yılı muharreminin üçüncü günü Serdar-ı Ekrem Serasker Paşa çadırına geldi. Toplanan meşveret meclisinde önce Çerkez Hasan Paşa'nın yağma edip yakdığı ve bu defa tahrip olunan köy ve kasabaların adedi 100 e kadar çıkdığı teşekkür

edilerek söylenip anlatıldı. Eylül'ün gelişi nedeniyle o bölgede kış alâmetleri belirmişdi. Zahire azdı, askerin elinde çok sayıda ganimet malı bulunduğu için gözleri arkada idi. Ordunun artık o bölgeden geri dönmesine karar verildi. Fakat mühimmat ve cephanenin ve topların ve ocakların birer birer geri çekilmesine kadar hem düşman korumak hem de askerimiz çok zahmet çekdi bari biraz da ganimet malı beraberinde olsun diye hemen yarınki gün üçer günlük tayinleri yanlarına alarak Çerkez Hasan Paşa ve Darendeli İbrahim Paşa vesair ileri gelenler tekrar Logoş'a kadar çapula gidip geçdikleri köprüleri yakıp geri dönsünler bu sırada ordu da kol kol geri dönüp yola koyulsun diye Serdar-ı Ekrem dediğini söyleyip emrini verdi. Ordu çekilmeye başladı ve Çerkez Hasan Paşa ile İbrahim Paşa da çapula gittiler.

Serdar-ı Ekrem de durumu gözetmek için atına binip çabucak onların yanlarından geçip Şebeş kasabasına yaklaşınca birçok askerin çapuldan döndüğünü gördü. Niçin geri dönersiniz diye korkutup önde gelenleri lobut ile döğerek geri çevirmeğe başladı. Biz kendiliğimizden geri dönüp çekilmedik. İzinli olarak geri gidiyoruz diye durumlarını anlattılar. Serdar-ı Ekrem daha ileri giderek Darendeli İbrahim Paşa'nın bir hanto araba içinde gelmekde olduğunu arkasından da Çerkez Hasan Paşa'nın çekildiğini görüp kızdı. Serdar-ı Ekrem'in geldiğini İbrahim Paşa'ya haber verdikleri zaman derhal hanto arabadan inip atına binerek Serdar-ı Ekrem'in istikbaline durmakla görüşdüler. Kendisinden Serdar-ı Ekrem neden çekildiğini sordu. Asker durmadan çekilince biz de çaresiz çekildik, diye cevap vermiş. Halbuki o tarafa vardıklarında buralarda artık bir iş kalmadı, geri gidelim diye Çerkez Hasan Paşa'ya haber salıp kendisi geri dönüp çekildi. Askerin de zaten gözü arkada olduğundan, hepsi birden çekilince Çerkez Hasan Paşa yalnız dairesi halkı ile kalarak o da çekilmeğe mecbur olduğu Serdar-ı Ekrem tarafından anlaşılınca kızıp Şebeş boğazında kurduğu çadırına döndü. Arkasından İbrahim Paşa da oraya gelince kızgınlığını yenemeyip hemen başkalarına ibret olsun diye Paşa'yı boğdurup ölüsünü meydanda bırakmışdır.

Reis-ül Küttap Mehmed Raşid Efendi bu durumu anlattıkdan sonra, biz de bu işin eksikliğini çekeriz, dedi. İşin sonunda, bir ay geçmeden, bu kadar emek sarfıyle ve para harcayıp alınan yerlerin muhafazası mümkün olmayıp yine düşman eline geçmişdir.

Lazarthane'den kışlanacak yere dönmezden birkaç gün önce Hotin kalesinin istilâ olunduğu haberi ordu'ya geldi diye Enveri Tarihi'nde yazılıdır.

Durumun ayrıntıları şöyledir: Bu sene ordunun Edirne'de yahud Şumnu ile Ruscuk kasabalarından birinde kışı geçirmesi tasarlanmışdı. Böyle olunca Mehadiye ve bölgesi yıkılıp tahrip edilerek terk edilmesi uygun görülmüşdü. Bunca emek harcanarak ele geçirilen yerlerin düş-

mana terk olunmasına Serdar-ı Ekremin aşırı gayreti engel oldu. Buraları tahkim edilerek mustahfazlar konulup muhafazaya çalışılmasını emrederek Mehadiye'de tahkimat yapılmağa başlandı. Muhafazasına Memiş Paşa tayin olundu. Ancak ordunun geri dönüşü zamanı yaklaşmışdı. Memiş Paşa Pançova tarafından gelinceye kadar Serasker Hasan Paşa ile Çerkez Hasan Paşa Mehadiye'de kalacaklar ve Memiş Paşa geldikden sonra Serasker Paşa Vidin'de kalacak. Çerkez Hasan Paşa Buğdan bölgesine gidecekdi. Böyle karar verilmişdi. Muhafazaya memur askerin namaz kılması için bir iki mescid lâzım olduğundan Mehadiye'deki kiliselerden bir büyücek kilise Abdulhamid Han adına ve bir küçük kilise Serdar-ı Ekrem adına olmak üzere mescid olarak değişiklik yapıldı.

Sonra Lazarthane'ye gelince. Pozorofça muhafızı bulunan Süleyman Feyzi Paşa Lazarthane muhafızı tayin olunarak derhal Lazarthane'ye çağırılmışdı. Onbeşer kuruş harçlık ve beş akça terakki ile 100 nefer yamak yazılması ocağa bildirildi. Ağaları işi yoluna koymağa çalışırlarken Yeniçeri zümresi toplanıp ulufemizi almayınca yazılmayız diye isyan bayrağı kaldırılıp kavga edip çekişerek doğrudan doğruya zorbalığa cesaret ederek ağaları olan Emin Ağa üzerine vardılar. Orduya hücum edecekleri belli olunca, düşman üzerine tayin olunur gibi Çerkez Paşa üzerlerine karşı gönderilip karışıklık bastırıldı. Ancak böylece muhafazaya yaramıyacakları açığa çıkmıştı. Kasım günü gelip geçmiş kış yaklaşmışdı. Artık buralarda kalmak kabil olmayacağından ele geçirilen yerleri muhafaza düşüncesinden vaz geçilerek hemen Tuna nehrinin beri tarafına geçmek üzere iken aşağıda ayrıntıları ile anlatılacağı gibi Hotin'in istila olunduğu ve Rusların Özü ve Bender üzerine başka ordular sevk edip sıkışdırdığı ve Yaş üzerinde olan Nemçe ve Rusya orduları da Han Tepesi'nde Serasker ordusuna hücum sevdasında bulundukları ele geçen dillerin dediği ile öğrenilip Serasker ordusunda ise düşmana karşı koymaya mecal olmadığı anlatılarak Zihnalı Hasan Paşa ve Şahpaz Giray Han ve Mikdad Paşa taraflarından müşterek olarak yazılan yazı Lazarthane'de iken Serdar-ı Ekrem'e varınca 1203 yılı muharreminin 19 ncu günü Lazarthane'de meşveret meclisi kurulup bu gelen yazı okundu. Ordunun o bölgeye uzakda olması nedeniyle yardım kabil değildi. Esef duymakdan başka bir şey yapılamazdı. Fakat yakında ordu o bölgeye hareket edeceğinden o tarafa varınca bir çaresine bakılır diye meclise son verildi.

Bu sırada Irşova kenarında Tuna üzerinde yapılmakda olan köprü de bitmişdi. Muharremin 23 üncü günü teşrinievvelin 12 nci günü bu köprüden Feth-ül İslâm yakasına geçilip bu günlerde bazı dağlarda da kar görülmekle hemen o tarafda da oturup kalınmadı. Vidin bölgesine gidip Muharremin 27 sinde Vidin sahrasına varıldı.

Mehadiye ve cıvar bölgesi tahrip edilerek terk edilmeyip de muhafaza kaydına düşülerek yazıldığı gibi mustahfaz askeri koymak önce Padişah'a arz edilip soruldu. Ordu işleri o tarafın re'yine göre çevrilir diye Padişah tarafından Serdar-ı Ekrem'e cevap yazılmışdı. Aslında ordunun buna benzer hareketlerine İstanbul'dan karışılmazdı. Yine ordu ileri gelenlerinin re'yine bırakılan ancak askerde görülen disiplinsizlik, mühimmat ve levazımda görülen eksiklik ve engeller başka şeyler nedeniyle Belgrad yolundaki reaya isyan edip Tuna üzerine kurulması lâzım olan köprü de vaktiyle kurulamadığı için Belgrad'a gidilemeyip gereği Vidin tarafına dönüldü. Böylece vakit ve fırsat kaybedilmiş, muzafferiyet ümitleri kırılmış olarak açıklarla karşı tarafa geçildi. Umulmadık epeyce fetihler yapılmışdı, bu, Allah'ın bir inayeti idi. Ancak ordunun çekilmesinden sonra Nemçeliler büyük sayıda asker ile Mehadiye tarafına baskın yapıp hududu geçdikleri istemedikleri halde muhafazaya bırakılan askerler dayanıp karşı koyarlar mı yoksa ele geçirilen memleketlerle nam ve şan heba olup gidermi hatırası ile bu işi düzeldecek işlerin yürüdülmesine bakacak kimse olmadığı için Mehadiye ve bölgesi Allah'ın yardımına bırakılmışdı.

Çok geçmeden korkunç durum ortaya çıkarak Mehadiye'nin yıkılarak terkolunmayıp da muhafazası kaydına düşülmesinin hata olduğu belli olmuşdur. Şöyle ki: Bu sırada Memiş Paşa anlatıldığı gibi Mehadiye muhafazasında görevle Belgrad'da bulunan Mirmiran İbrahim Paşa da Pançova muhafazasına tayin olunmuştu. Mehadiye'ye Memiş Paşa'nın hareketini düşman haber alınca derhal Akpalanga adlı yere gelmişlerdi. Memiş Paşa bunu öğrenince hemen maiyetinde bulunan Tüfekçibaşı Ahmed Ağa'yı yanındaki askerle düşman üzerine gönderdi. Ahmed Ağa da savaşarak Ak Palanga içine girince onun kolayca Palangadan çıkamıyacağını Nemçeliler önceden düşünerek onu bırakıp hemen Memiş Paşa'nın bulunduğu yere taarruz etmişlerdi. Memiş Paşa durumu anlayıp derhal atına binip maiyetindeki azıcık askerle muharebeye duruşup yanında birkaç adamı kalıncaya kadar cenk edip nihayet Nemçe askeri etrafını çevirip yakalayarak esir etmişlerdi. Sonra Ak Palanga üzerine tabur sevk ettiler. Ahmed Ağa yanındaki ölüm eri birkaç nefer ile döğüşerek selâmet yoluna çıkmışlardır. Bu durum bu Ak Palanga sahillerinde ikamete memur çete kayıkları reislerinin malumu olunca artık bu kıyılarda oturulamıyacağını öğrenip hemen oralardan demir alıp aşağı doğru Tuna ile akmağa başladıkları sırada Nemçeliler Ak Palanga'dan kayıkları top ateşine tutmağa başladılar. Atılan güllelerden bir tanesi Tuna donanması Başbuğu olan Çadırcızade Mehmed Ağa'ya isabet edince oracıkda şehidlik şerbetini içiverdi.

Bu keder verici haberler ordunun Vidin sahrasına vardığı gün Serdar-ı Ekrem'e erişdi. Hemen Vidin Yamaklarından 2.000 kadar dalkılıç

tertip ile sür'atle o bölgeye gönderilmeye girişildi ise de bu durum üzerine o bölgede sarsıntı görüldü. Daha sonra Pançova'dan Lazarthane'ye kadar yerlerde ve Lazarthane'de oturulup kalınamayacağı o sahilden karadan ve nehirden muhafazası kabil olmayıp bu suretle Nemçeliler o kıyılardan Lazarthane'ye taarruz edecekleri için Lazarthane muhafızı olan Süleyman Feyzi Paşa tarafından orduya, Mehadiye'de bulunan Serasker Paşa'ya ve Çerkez Hasan Paşa'ya yazılmışdı. Bu olay asker arasında duyulunca Mehadiye muhafazasına bırakılan askerlerin düşman karşısında aslında durmağa niyetleri olmadığı için bu korkunç haber üzerine hemen Mehadiye'yi terk edip Tuna nehrini beri tarafa geçdiler. Serasker Paşa ile Çerkez Hasan Paşa da kendi dairleri halkı ile kalıp mecburi olarak Lazarthaneye geldiler. Ancak böyle perişan durumda orada bile kalınamıyacağını anladıkları için birkaç gün geçince onlar da ordudan sorup hep birden çekilerek Mehadiye ve Lazarthane tarafları da savaşsız Nemçeliye terkedildi.

Mehadiye'deki askerin karşı koymaktan vaz geçmesine Süleyman Feyzi Paşa'nın yazısı sebep olduğu için vezirliği kaldırılıp malı ve eşyası mirî tarafından zaptedilip Sinop'da oturmağa memur edilmiştir.

Bu sırada Nemçeliler bir tarafdan da Bosna'ya taarruza geçmişlerdi. Bosna Valisi'nin orduya feryadnameleri geliyor, asker ve zahire ile yardım istiyordu. Bu da başkaca ve başlıca bir iç yarası olmuşdur. Ordudan asker gönderip yardım mümkün olmayıp ama zahirece ordunun da sıkıntısı iyice arttığı için Padişaha durum arzedildi. İstanbul'da tertip edilen zahireden bir mikdarının ayrılıp üç müstemen gemisine yüklenip Dubrovnik iskelesine, oradan da Bosna serhaddine gönderilmesine karar verilmiş ise de böylece zahirenin istenilen yere vakit ve zamanında varması güç olduğundan ardından Bosna Valisi Ebubekir Paşa'ya İstanbul'dan biraz para gönderilerek yardım yapılabilmiştir.

Edip Efendi'nin yazdığına göre, Bosna eyaletinin uzunluğu 100, genişliği 30-40 saat olup sağında Sava nehri ve başka büyük nehirlerle çevrili olarak solunda Arnavutluk asileri denilen Lâtinlerin meskenleri olan büyük dağlar vardır. Karadağ'a, Dubrovnik'e ve Venedik körfezine akarlar. Etrafı düşmanla çevrili 30-40 kadar metin kaleleri yüzlerce palangası ve kuleler ve karakolhane denilen derbendleri içine alan büyük bir memleket olup mahsulleri ancak kendilerine yeter. Hariçden asker sokmak lâzım geldiği zaman zahiresini de beraber götürmek lâzım gelir. Reayası Müslümanlarla karışmış anlaşmış olup her baş için birer altın cizye verirler. Başka yerler gibi haraç bahanesiyle zulüm ettirilmeyip az çok gelirleri her ne ise kendilerine kalır ve başka tekalif-i şakke ile de canlarından bıkmış değillerdir.

Böylece hiçbir vakitte Bosna reayasının hiyaneti duyulmazdı. Ayrıca düşman ile bir muharebe yapılsa Osmanlı ile beraber savaşa giderlerdi.

Bu bakımdan Müslüman halk onlardan bir gaile çıkmayacağından emindir. Bosna'nın ortaları ki Saraybosna ve bölgesidir, halkı şöhretleri gibi olmayıp rahatını sever, harp san'atından habersiz insanlardır. Ama Bosna serhaddi halkı Boşnak demekle savaşçı ve döğüşcü dilaverlerdir ki her birisi on düşmandan geri dönmez. Bu kez yapılan savaşlarda da Nemçeliler Bosna serhaddinden hangi yere taarruz ettilerse bozguna uğramışlardır. Fakat düşman 40-50 bin askerle bir yerden taarruza geçince yalnız serhad askeriyle karşı koymak zordu, zira Serhadli denilenlerin hepsi yerli neferatından kale ve Palanga müstahfazlarından ibaretti. Böyle büyük sayıda düşman karşısında herkes kendi kale ve palangasını muhafaza kaydına düşüp birbirlerine yardım edemezlerdi. İstenilen yere yapılacak yardım yalnız memleket valisinin dairesi halkı ile emrine verilmiş olan zeamet ve tımar sahipleridir. Böylece Nemçeliler bu kez büyük sayıda asker ile taarruz edip Novi ve Dobiçe kalelerini istilâ ettiler. Bu korkunç haber de Muharrem sonunda devlet erkânına gelerek zihinler karışdı.

Buna benzer keder verici haberler üzerine Vidin'de mi kalınsa yoksa kışlamaya mı gitsek diye Vidin sahrasında meşveret meclisi kuruldu. Kış geldiği için hemen kışlaya çekilip de Özü ve Bender taraflarına yardım ile meşgul olmak şekline karar verildi. Muharremin sonunda Liva-yı Şerif sandukçasına konulup birkaç gün geçince ordu ile Vidin'den hareket ve Saferin 13 üncü ve ikinci teşrinin ilk günü Ruscuk sahrasına gelindi.

Edirne'nin kışlak yeri olması aslında tasarlanmış olduğundan buradan da ordu Edirne bölgesine gitmek üzere iken Serdar-ı Ekrem bir aralık tebdilen Bükreş'e gitti. Eflâk'ı düşman kuşatmış olduğu için Bükreş'de bulunan 20-30 bin kadar askerin Voyvodası maiyetinde sebat etmeleri ordunun bu kıyılarda kışlar ümidine dayandığını öğrenince Tuna kıyılarında kışlamak durumunu uygun gördü. Eflâk tarafının durumu kaleme alınıp Saferin 19 uncu günü Serdar-ı Ekrem çadırında ordu ricali, Ruscuk Kadısı, ayan ve ileri gelenler hazır oldukları halde bu Eflâk durumunu belirten kağıd okundu. Kısacası şu idi: Nemçe ve Moskof gibi iki kavi düşman Osmanlı topraklarına hücum için fırsat gözetmektedir. Bizim askerimiz ise bir yerde durmayıp gözleri geridedir. Mehadiye ve Lazarthane'de bir sebep yokken yalnız vatanlarını görmek için perişan oldukları görüldü. Buğdan içine düşman askeri mevcud olup Hotin'i de istila etti. İsmail seraskerinin maiyetinde asker yok. Han'ın maiyetinde biraz Tatar askeri var ise de çapul'dan başka bir işe yaramazlar. Eflâk'da 25.000 den ziyade asker vardır. Lâkin onlar da dönmeği düşünür. Ordunun bu tarafdan hareketini gözedirler imiş. Böylece Rusya ve Nemçe askeri Eflâk'a da girerek buralardan büyük sayıda asker tedarik ve tertip ederlerse o vakit beri taraflarda da emniyet kalmaz. Gerçekten Edirne'ye azimetten maksad bu bölgenin zahiresini muhafaza işi idi. Lâkin etraf

kazalardan ve Edirne'den zahire tedarik edilip getirilmesi de mümkün olur. Bu suretle Tuna kıyılarını da bırakıp göz göre göre düşmana fırsat vermek doğru mudur? Allah için herkes doğrusunu ve hatırına geleni söylesin, bu iş din ve devlet işidir. Bizim işimiz değildir, kimse kimsenin re'yine itiraz eyledi diye kızmasın, doğruyu söylesin istiyoruz diye yazılı olmakla kağıd okununca Serdar-ı Ekrem tekrar tekrar meclisde bulunanlardan reylerini istedi. Nasıl irade buyurulursa öyle hareket ederiz, demekden gayri kimseden bir cevap alamadı. Tekrar hayırlısı ne ise söylensin diye ısrar edince güç halle herkes rey'ini ortaya koymaya başladı. Şöyle ki:

Yeniçeri Ağası Salih Ağa söze başlayıp: «Liva-yı Şerif'in Tuna sahilinde kışlamasında mahzur vardır. Bugün Ruscuk'da kışlamamız düşmanı davet gibidir. Seraskerlere ve sair muhafızlara perişanlık gelse ordudan durumları düzeltilip bir yanlışı düzeltmek kabildir. Lâkin maazallah ordu bir kere yerinden oynayacak olursa, bir daha bir yerde duramaz. Düşman bu hali bildiğinden kış sırasında buralara yürürse durum çok zorlaşır.» dedi. Defterdar Efendi de: «Gerek Ruscuk ve gerek Şumnu her hangisine gidilecek olsa bu bölgenin zahiresi kış gününde yok olur. Baharda gelecek asker sıkıntı çeker, bunun bir çaresine bakılmak lâzımdır.» diye söz edip zahire işi için o da Edirne'ye gitmeği uygun gördüğünü söyledi. Serdar-ı Ekrem bunlara karşılık hemen ordunun Edirne'ye dönmesi ile Eflâkdaki askerin de tabiatiyle geriye çekileceğini ileri sürüp: «Bunun çaresi nedir, onu söyleşelim,» diyerek Ruscuk'da kışlamak tarafına meyil gösterdi. Kış içinde gerek ocaklı gerek sairleri maiyetlerinde kimse kalmayıp burada böyle çıplak kalmakda ne faide vardır, diye Yeniçeri ağası tarafından ileri sürülen itiraza ordunun mehabeti ve şanı yeter diye cevap verildi.

Bunun gibi pek çok söyleşmeler ileri sürülüp nihayet geçmiş seferlerde İzzet Ahmed Paşa ve Dağıstanlı Ali Paşa ve Sadaretinden sonra Muhsinzade Mehmed Paşa Yergöğü ve Ruscuk seraskerliği ile ayakda durmalariyle memleketi muhafaza mümkün olabilmişdi. Şimdi de gerek Yergöğü'ne gerek Ruscuk'a askerler koyup ordunun Edirne'ye gitmesi uygundur. Ruscuk Kadısı buna karşılık Serdar-ı Ekrem'in dediğini tasdik ile ordunun Ruscuk'da kışlamasını tercih etti ve «Ordu Edirne'ye hareket ederse bu Tuna kıyısındaki asker dağılır. Gerçekden Ruscuk, Hezargrad, Cumapazarı, Osmanpazarı ve Yenipazar bölgelerinden 25.000 asker çıkabilirken ordunun çekilmesinden sonra mübaşir ve emirler ile bu asker toplanamaz, dedi... Buna karşılık yukarıda bildirildiği gibi kışın düşman Tuna'yı sayısız yerden geçip orduya taarruz ederse iş pek zor olacak diye söylenmekle bazıları tarafından bilgisizce düşman kışın gelmez, yazın gelir, cevabı verildi. Serdar-ı Ekrem tekrar cevap vermeğe

başladı: «Serasker ve muhafız ikamesinde fayda olmayacağı Lazarthane'deki askerin düşmana karşı koymamalariyle belli oluyor. Şimdi Bükreş'deki askeri orada tutmak için ancak ordunun Ruscuk'da kalması şarttır. Hattâ Bükreş'e gidip askere hediyeler verip okşadığımızda askerin korkusu tamamen kalkdı. Ve işkillenecek bir şey olsaydı. Sadrazam 20-30 adam ile buraya gelmezdi diye gidişimiz bile askerin kalbine kuvvet verdi. Bu duruma ve Eflak'ın durumuna bakılırsa ordunun her durumiyle bu tarafda kışlaması uygundur. Şumnu'yu Ruscuk'a tercihde bile manâ yokdur. Zira Şumnu etrafını gezip gördüm. Dağ dibinde bir memlekettir. Eğer düşman dağa top çıkarıp da boğazları ele geçirecek olursa, kurtuluş yokdur. 1187 yılında Ruslar yalnız kuşatmak ile yetindi, yoksa isteseydi herkesi piliç gibi devşirebilirdi.» diye Ruscuk'un daha emniyetli olması ile Şumnu'yu tercih etti. Lâkin Şumnu gibi tahkim edilmiş hareket üssü olmağa uygun başka bir yer o bölgede değil, belki pek çok yerlerde bulunmadığı bilenlere göre teslim edilmesi gerek. Tecrübesi görülmüş şey olduğu halde bu mevkiin engel durumunu harp san'atı bakımından öneminin anlaşılıp takdir olunması o zamanın garip bir işidir. Bundan sonra Liva-yı Şerif'in bir kaymakam ile Edirne'ye gönderilmesi de ileri sürüldü ise de «Liva-yı Şerif Edirne'ye giderse orduya çöküntü olur. Liva-yı Şerifsiz kalmakda bir fayda olmaz» diye cevap verildi. Bunun üzerine meclisde hazır bulunanlar da «Edirne'ye gidilmiyecekse Şumnu'ya da gidilmeyip Ruscuk'da kalmak doğudur» dediler. Böylece karar verilip hemen Ruscuk ve Yergöğü kalelerinin takviye ve tahkimine başlandı. Nemçeli'den alınan top kundaklarına ve arabalarına bakıp benzetilerek yeni top kundakları yapılmasına başlanıldı. Hemen safer'in birinci ve ikinci teşrinin 9 uncu Perşmebe günü Liva-yı Şerif ile Ruscuk kasabasına girildi.

Padişah yanında Reis-ül küttap vekili bulunan Nahifi Efendi aslında Keşanlı idi. Mektubi odasına devam ederek Serhalife sonra da Beylikçe ve bir aralık Eb-ün Necip risalesini tercüme etmek vesilesiyle bazı mansıplarda kullanılarak bu esnada Reis vekili olmuşdu. Muharremin 13 üncü günü Bab-ı Âli'de telhisler ile meşgul iken şiddetli bir nüzul isabet edince hasta arabasiyle konağına götürüldü. Tedavisine ihtimam edildi ise de kâr etmeyip birkaç gün içinde geçirdiği ömürü ecel alıp götürdü. Yerine orduda bilfiil Reis-ül Küttap bulunan Mehmed Raşid Efendi nasb olunarak daha önce İstanbul'a çağırıldığından Çavuşbaşı bulunan Seyyid Feyzullah Efendi Reis-ül Küttap nasbolunmuşdu. Lâkin ordunun Ruscuk'a varışından birkaç gün geçince Mehmed Hayri Efendi Reis-ül Küttap nasbolunmayla Feyzullah Efendi de tevkii olmuşdur.

Ordunun kışlağa geçmesiyle yürümek ve hareket zahmeti kalkmıştı ama, akça azlığı yiyecek ve içeceğin azlığı herkesi düşündürdü. Her ne hal ise, askerlerin 3251 keseye varan mevacibi Rebi-ül evvelin 18 inci gü-

nü tevzi olundu. Böylece orduda epeyce ferahlık ve geniş nefes alma görüldü ise de Özü ve Bender taraflarından yeni yeni ve zaman zaman gelen kara haberler ordu halkını mateme boğardı. Bunu ayrıntıları ile aşağıda bildiriyoruz.

RUSYA SERHADDİNİN DURUMU VE TEKRAR YAŞ KASABASININ VE SONRA HOTİN'İN İSTİLÂ OLUNUŞU

Yukarıda bildirildiği gibi Serdar-ı Ekrem ordu ile Nemçe üzerine hareket ettiğinden Rusya tarafı denizden Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya ve karadan İsmail bölgesi Seraskeri Sadr-ı Sabık Şahin Ali Paşa'ya verilmişdi. Çünkü Ali Paşa aslında Çelik Mehmed Paşa haznedarlığından yetişip cesur, atılgan, binicilikde ve silâhşörlükde fenni bilir ve mahareti ile tanılırdı. Mirmiran mertebesine erişince 1182 seferinde Liva-yı Şerif ile Bender'e varıp çok sayıda Kapısı halkiyle ispat-ı vücud ederek Hotin imdadına gönderildi. O tarafda da liyakatını ve bahadırlığını ispatla ün saldığından kendisine vezaret rütbesi ile Özü muhafızlığı tevcih olundu. Üç yıldır düşmana karşı koymakda ve düşman her ne tarafdan baş gösterdi ise karşı koyarak muzaffer olmuşdu. Sonra Mora'da ve sair bulunduğu yerlerde güzel iyi hizmetlerde bulunarak şan ve şöhreti artmışdı. Halil Hamid Paşa azledilince Sadrazam oldu. Gerçekte okur yazar değildi. Ömrü taşralarda geçdiği için devlet işlerinin gizli tarafını anlayıp idareye muvaffak olamadığı için azlolunmuşdu. Ancak cesareti ve askerliği bilmesiyle istihdam olunacak vakur bir vezir olduğundan bu seferin başlangıcında İsmail bölgesi seraskeri nasbolunup Koban Han'ı Şahbaz Giray Han yanında büyük sayıda Tatar askeri toplamış ve Ali Paşa maiyetine de büyük sayıda asker verilmişdi. Hattâ ilk önceleri Rusya'nın bir tarafdan baş göstermemiş olması zafına hamlolunurdu.

Rusya Feldmaraşali yani baş kumandanı olan Potemkin ise devletince sözü geçer, isteğince hareket eder olmakla Aksu boyunda ve bölgesindeki askeri kuvvetlerini 150.000 nefere çıkarıp savaş hazırlıklarını tamamlamıştı. Büyük top ve hayvanlardan maada ayrıca yalnız 137 sür'at topu mevcud ve hazırdı. Buğdan bölgesine sevk olunan Nemçe ordusuna yardım için de Soltikof adlı Rus generali mevcud maiyeti olan diğer bir askeri fırka'ya memur olduğundan Rusya ve Nemçe askerleri birlik olup hareket etmeleriyle o tarafda yer yer meydana gelen muharebelerde galebe onların tarafında kalıyordu. Nihayet Şahbaz Giray Han ile Buğdan Başbuğu olan Mikdad Paşa ve Buğdan Voyvodası Yaş kasabasını terk edip mevcud maiyetleri olan askerle beri tarafa çekilmeğe mecbur olduklarından Yaş kasabası tekrar istilaya uğradı.

Gülbim'ü Hanan'da şöyle yazılıdır: Şahbaz Giray Han Yaş kasabasını ele geçirince 74 gün kadar koruyabilmişdi. İsmail Seraskerinden ve

başka yerlerden imdad istenmişken hiçbir suretle yardım olunmadığından gayrı, Rusların da çok sayıda taburu gelip taarruz edince azlık olan Tatar ve Türkler dayanamayıp kasaba tekrar Rusların eline geçmişdi. Şahbaz Giray Han da zamanına göre bu durumda Bender bölgesine çekilip yer yer durumu orduya bildirip yardım istemişdi. Böylece Hotin öte tarafda kalıp beri tarafdan yardım yapılmayınca Nemçe ve Rus askeri her tarafdan kuşatıp sıkıştırmağa başladı. Hotin halkı İsmail ordusundan yardım istemişlerse de İsmail ordusu kendi yerini muhafazadan âciz olduğu için Yaş üzerinde olan Nemçe ve Rus askerinin beri tarafa taarruz edeceği haber alınınca ordu kendi kaygısına düşdü. Hotin'e yardımdan âciz diler. Hotin ahalisi kuşku ve keder ile kuşatılmıştı. Nihayet vire ile kaleyi verip kendileri 2800 bu kadar araba tedarik ederek Bender ve İsmail taraflarına geçmeğe mecbur olmuşlardır.

Potemkin de bizzat Özü tarafına taarruz ile sıkıştırmağa başlamıştı. Gerçi bu muharebelerdeki zayiat vebadan iki taraf ordusunda kırılan hariç sayılıp hesaplanır. O bölgede otdan başka bütün zahirenin azlığı iki orduyu da ayrı ayrı etkiliyordu. Ruslar uzaklardan zahire getirmek için büyük zahmetler tahammül edilmez dereceye varmışdı. Lâkin Rus-Çariçesi Katerina yine aslâ kuşkulanmıyor, daima noksanları tamamlayıp muharebeye ihtimamdan geri durmuyordu.

İsmail ordusunun zayiatı ise ikmâl olunmadıktan başka bir tarafdan da mevcud askeri yer yer firar ettiği için bu ordu çok zayıflamışdı. Perişan haliyle düşmana karşı koyacak durumu kalmamıştı.

Şahbaz Giray Han maiyetinde olan sultanlar ve mirzalar da kendisinden yüz çevirip etrafa dağılınca onun kuvvetine de büyük zaaf gelmişdi.

Böylece Potemkin o tarafın kilidi sayılan Özü kalesini kuşatıp sıkıştırmaya kudreti vardı. Bu durumdan ince donanma da Özü eteğinde yanınca bu kale karadan ve denizden muhasara olmuşdu.

DONANMA MUHAREBELERİ VE ÖZÜ'NÜN KUŞATILMASI

Özü eteğinde ince donanmanın yanmasını o vakit Fransa Devleti tarafından Petersburg'da elçi bulunmuş olan Kastri adlı tarih yazarı topluca şöyle yazıyordu: «Rusların üç kapak ve sekiz fırkateynden ibaret olan donanması bu defa Karadeniz'e çıkıp üzerindeki amiral Osmanlı donanması dört beş kat ziyadedir diye muharebeden çekildiği için yerine Oçakof adlı amiral tayin olundu. Her iki taraf donanması karşılaşınca Osmanlı Donanması muharebeden kaçınıp Özü limanına girmişti. Bir süre geçince Özü şehri üzerinde bulunan Rusların ince donanması yukardan aşağı doğru taarruza geçip bir tarafdan da Kılburun kıyısında yaptığı

tabyalardan sayısız top ateşiyle iki tarafdan Osmanlı Donanmasını sıkıştırıp çoğu gemiler Özü kalesi altında karaya oturup üçü yandı birkaçı da Rusların eline geçdi. Bu muharebede donanma kapdanlarından Cezayirli Seydi Ali Kapdan liyâkat ve mahareetiyle gayret ve cesareti ile akranları arasında en seçkin olduğu bu işi bilenler tarafından söylenir.» Kastri'nin sözü burada bitti.

Bu tarih yazarı bu olayları bana kalırsa yalnız Petersburg'da Ruslardan aldığı rivâyetler üzerine yazmıştır. Bazı fıkraları çıkarılmış bazılarını da birbirine karıştırmışdır. Ama ayrıntıları Edip Tarihinin hemen ardından Kapdan Paşa tarafından gelen yazıda bazı gelenlerden alınan yazıların özeti budur. 1202 yılı ramazanından önce donanma Özü eteklerinde demir atmıştı. Birkaç gün kaldıkdan sonra sığ sulara uygun ince donanma Kılburun önünde olun Rus sallarına ve ince donanması üzerine saldırıp muharebe başlayınca o gün yüz Rus neferi ile dolu bir salı batırıldı ve yok edildi. Osmanlı tarafında da bu küçük şalopeye humbara danesi isabet ile kazaya uğrayarak içinde bulunan 40 neferin 17 si şehid ve geri kalanı kurtulmuştur. Sonra iki taraf da geri çekilip beş on gün sonra yine savaşa girişildi. Ruslar tarafından büyük zayiat olup Osmanlı'da ise bir kimse yaralanmadan geri dönülmüştü.

Birkaç gün ara verildikden sonra geceleyin içeri sular iskandil olunarak alâmetler konulup üçüncü defa yapılan muharebede sekiz büyük kravele gemileri de ince donanmaya katılarak muharebeye girdiler. Lâkin Ruslar bu alâmetleri bir yolunu bulup imha ettikleri için muharebe sırasında ilk önce bir kravele sığ yere oturup üzerine Ruslar yirmi otuz kadar sal ve bomba gemileriyle hücum edip etrafını sarınca kapdanı ile maiyetinde bulunan Osmanlı askeri şehadet şerbetini içerken öyle bir mertebe ateş saçtılar ki üç Rus salını batırıp pek çok Rus askerini öldürmüşlerdi. Lâkin onlardan da üç asker kurtulup gerisi şehid olmuştur. Yine ince donanmadan bir gemi de yine sığa oturup düşmana büyük hasar ve ziyan verdikden sonra, içinde bulunan gaziler tamamı şehid olup gemi de yakılmışdır. Bu korkunç durumu gören sair 6 gemi bu yokolma vartasından kaçıp kurtulmağa çalışmışlarsa da aslında böyle sığ sulara böyle kravela gemilerinin sokulması uygun olmadığı halde suların çekilme vaktine de tesadüf eylediğinden her ne kadar geriye çekilmek istendi ise de müeysser olmayıp altısı da sığlara oturup üzerine Ruslar taarruz edince bir tarafdan şalope ve ince donanma ile yardım edilerek bir yolunu bulup içlerinde bulunan mürettebat kurtarılıp üçü düşmana kalmasın diye yakılmış biri de akşam olunca düşmana bırakılmışdır.

Bu muharebede gerçi Rusların da bir büyük salı ve iki bombası yakılmış ise de Osmanlı Donanması büyük hasara uğramıştı. İnce donanma böylece zayıflayınca artık Özü eteklerinden hareket etmek lâzım gelip bu

halde ise Rusların geriden gelerek Özü kalesini sıkıştıracakları anlaşıldığından ötürü Kapdan Paşa kaleyi muhafaza için Özü limanında bir mikdar ince donanma ile beş çekdiri bırakmıştı. Osmanlı Donanma kapdanlarından bu muharebede fena hareket edenlerden birkaçının cezasını verip geri kalan azıcık ince donanma ve sair büyük gemilerle kendisi Pirezen adası önlerinde demir atıp olanı biteni İstanbul'a yazmıştı.

Rusların Kırım'da bulunan Avlite yani Sıvastopol limanında fırsat kollayan donanması ne haldedir diye gözetleme ve keşif için kırlangıçlar göndermişdi. Bayram sonu birisi gelerek Rusların Sıvastopol'dan çıkıp hareketle beri taraflara gelmek üzere olduklarını haber verdi. Hemen demirlere nişan bağlayıp Allah'a sığınarak hareket ve rüzgâr üstü kollayarak düşman üzerine varılmağa gidildi. Şöyle ki, Denizlerde şecaati denenmiş Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa bizzat kumanda ederek Kapudane-i Hümayûn ve Sancak gemileriyle dört beş kalyon ileri serpip Yılan adası açıklarında Rus donanmasiyle karşılaşma oldu. Lâkin önce Pirezen adası üzerinden hareket olunduğu sırada Kapdan Paşa savaş tertibi ile her bir sancak gemilerine sekiz adet tahsis edip arkadan ayrılmamak üzere tenbih ve te'kid etmişken düşmanla karşılaşınca kendi gemileriyle beraber yanlarında dört beş gemiden gayri hepsi geride kalmışdı. Bu durumda Kapdan Paşa aslâ korku geçirmeyip geride kalmışdı. Bu durumda arslanca ve yiğitçe savaşa girişince ilk önce bütün bataryalara ateş verilecek Rus donanması epeyce hasar görünce Ruslar dayanamayacaklarını anlayıp henüz geriden gelecek gemiler yetişmeden Rus donanması firara mecbur oldukları gibi Avlite Limanına girerek selâmet çaresini buldular. Kapdan Paşa da arkalarından takip ile bu limanın önüne varıp limana girmek mümkün olmadığından, liman ağzında durup denizciler merasimine göre deniz meydan savaşına davet edince Ruslar aslâ baş göstermemişlerdir. Sonra Kapdan Paşa donanma kapdanlarından korkup geri kalanları şiddetle azarlayıp hususiyle Moskoflardan kendi gelip de esir olan Hüdaverdi adlı büyük gemi kapdanı Giridli Ömer Kapdan korkaklığından ötürü geriye kaldığından maada Kapudane-i Hümayun verasından düşmana diye attığı güle ve planketeleri ile Kapudane'nin direklerini ve çarmıhlarını berbad edip büyük üzüntü verdiği için başkalarına ibret olmak üzere orada cezasını tertip ettikden sonra muzaffer olarak döndü, olanı biteni Osmanlı Devletine bildirdi.

Kısacası Osmanlı Devletinin büyük donanması galib gelmiş ise de ince donanması kırılmışdı. Özü'nün muhafazası ise çook sayıda ince donanmaya bağlı idi. Rusların ince donanması aslında büyük sayıda olduğundan bu durumda bir tarafdan muharebe ile bir tarafdan da hastalık ile

fazla zayiat verildi. Yeniden asker gönderilmesine lüzum görüldüğü halde daha önce Osmanlı donanmasına konulmak üzere Sinop'a Battal Paşa marifetiyle çok sayıda asker hazır bekliyor, diye Kapdan Paşa'ya haber verildi. Mevcud var zannedilirken bir nefer mevcud olmadığından, Kapdan Paşa İstanbul'dan yeni asker ve İnce donanma ve levazımda birçok şeyin bir an önce donanmaya yetiştirilmesini istedi. Kapdan Paşa'nın Avlite üzerine hareket ettiği esnada Özü kalesini muhafaza için bırakdığı ince donanmadan bir bomba gemisi kaptanı, Giridli Halil Kapdan, hemen Kapdan Paşa'nın oradan hareketi ardından teknesinin bazı yerleri su alıyor, kalafat ve tamire muhtaç oldu diye bahane ve öğüt ile boşuna teşebbüs edip izinsiz Özü önünden kaçıp İstanbul'a gelmiştir. Lâkin boğaza girdiği haber alınınca hemen Padişah emriyle başkalarına ibret olsun diye orada cezası verildi.

Yazıldığı gibi Kapdan Paşa Özü yakınlarından hareketle Prezen sularına gelip birkaç gün kaldı sonra Avlite'den gelen Rus donanması üzerine yürüdü. Şevval'in 11 inci günü Kerson adlı yerde Rusların ne kadar ince donanması varsa cümlesini birden Özü kalesi üzerine sürüp top ve bombalar ile iki taraf muharebeye başladı. Kapdan Paşa'nın Özü muhafazasına bırakdığı bomba, şalupa vesaire hepsi kaçmıştı. Beş çekdiriden dördü savaşda yakılmış ve buşterde-i humayun düşman eline geçmiş olduğu için Ruslar artık korkusuz, çekinmeden Özü kalesini sıkıştırmağa başlamışlardı ki, büyük bir fırtına çıkıp hepsini birbiri üzerine düşürmekle kaleye yakın, Hasan Paşa Palangası adlı yerin yanına sıkıştırdı. Kale içinde ve palangada olan gaziler top, tüfek ve el bombaları, taş toprak gibi şeylerle öyle bir savaşdılar ki, Rusların yarısı bile kurtulamayıp yalnız kale önünde 10 kadar dolu salları batıp yok oldu, gerisi yaralı ve titreyerek kaçtılar.

Avlite savaşından sonra Kapdan Paşa donanma ile su almak için Sulna yani Süne boğazının açıklarına gelip demirledi. Daha önce istemiş olduğu ince donanmanın bir an önce donanmaya yetiştirilmesini ve askerin azlığını, hastalığın çokluğunu büyük gemiler su aldığı için günde üç beş defa karga tulumba etmekde olduklarını İstanbul'a bildirdi.

Bu yazı Zilkade'nin ortasında meşveret meclisinde okundu. Kasımdan evvel donanmanın geri dönmesi halinde Rusların büyük ve küçük ne kadar gemisi varsa boğaza kadar gelerek zahire nakline engel olacaklarından donanmanın bu esnada dönüşü büyük mahzurlar doğuracağı için bugünkü haliyle Özü imdadına varıp kale içine asker ve zahire sokmaya çalışmalıdır. Fakat su alan büyük gemiler hakikaten kötü durumda ve ileri derecede fena ise o gibi gemileri İstanbul'a göndermesi için özel hat-tı humayun ile tebdil hasekisi gönderildi ve istenilen ince donanma da tertip ve teçhiz olunup Büyükdere yakınlarına çıkarıldı; uygun hava bekleniyordu.

Haseki donanmaya varıp Padişah emrini bildirince Kapdan Paşa hava muhalefeti sebebiyle istediği ince donanmanın henüz kendisine gelmesine bakmayıp hemen Süne boğazından demir alıp Özü yakınlarına yelken açıp gitmişdir. Lâkin Ruslar bu ana kadar karadan ve denizden Özü kalesini kuşatıp sıkıştırıyordu. Bir tarafdan yardım görmüyordu. Kılburun'dan beride yeni tabya kuran ve suya beraber toplar yerleştiren Kılburun açıklarında tabya hizasından ta içerde Özü iskelesine karşı varınca büyük sallar dizip Özü kıyısı tarafından gemilerin geçebileceği yerlere yeni tabyalar kurup kara tarafını da sudan suya kapayıp kuşatarak her tarafdan yardım yollarını kapatmıştı. Özü sularında sığ yerler olduğu için büyük donanmasının Özü'ye faidesi olmuyordu. Denizden çok sayıda ince donanmaya ve karadan yardım edilirse en azından 20-30 bin askere ihtiyaç vardı. Kapdan Paşa hemen Özü yakınlarında olan Prezen adası önlerinde demir atıp olanı biteni Osmanlı Devletine arz edip açıklayarak yazıyı İstanbul'a gönderdi. Devlet erkânına bu yazı hayret verdi. Hemen ocaklardan dalkılıç yazmağa başlandı.

Lâkin Özü kalesi muhasara edileli 50 gün kadar olmuştu. Dalkılıç yazılmasının bu zamana kadar gecikmesi nedendi? İsmail bölgesi seraskeri olan Ali Paşa'ya her veçhile tam yetki verilmişdi. Gerek saltanat tarafından gerek Serdar-ı Ekrem tarafından kendi dilediği gibi istiklâlini engelleyecek muamele görmüyordu. Hazine ve mühimmat gönderilmesinde de aslâ kusur edilmemişken askerin dağılmasına sebep nedir? Ali Paşa bu tutumundan niçin sorumlu olmadı? Görülen gevşeklik ve kusurun sebebi ne olduğu neden bilinmedi. Onu Cenab-ı Hak herkesin içindeki sırrı bilir. Herkese mükâfat ve mücazat ne ise icra eyleye amin, Bihörmetinebiyülemin diyip Edip Efendi buraya bir itiraz noktası bırakmıştır. Lâkin yine Edip Efendi'nin rivayetine bakılırsa daha önce askerlerden birkaç yüz korkak ve hain kimseler henüz düşman yüzünü görmeden ordudan firar ile Anadolu'ya geçmek üzere Beşiktaş'da toplanmışlardı. Bunlar tehdidle yine orduya geri gönderilmişdi. Bu suretle ettikleri yanlarına kalarak başkalarına ibret olarak vechile cezalandırılmadıklarından askerler yüzbulup ordudan diledikleri yere firar eder oldular. Hattâ İstanbul'lu Yeniçeri, topçu ve cebeci neferler birer bahane ile gelip gizlendiler diye söyleniyordu. Aslında çok geçmeden siyaset yapılmadığı için, yani idam edilmedikleri için saklanma kaydı da kalkarak bir bir meydana çıkıp aşikâre gezmeğe başladılar.

İşte bu durumda bölge cephe ve iskelelerinden geçip firar edenlerin haddi hesabı olmayıp hemen gürûh gürûh firar ederlerdi. Haftâ Gelibolu'dan ilân ve mazhar gelip birçok subaylar engel olunca mahkemeye ve subay konaklarına taarruz etmek gibi etmedikleri melanet kalmadı ve bu suretle epeyce hasar oldu. Artık çaresiz geçip gittiler diye yazılmışdı. Bu duruma bakılırsa yalnız Ali Paşa'nın rehavetine bahane bulunmayıp

askerlerin ayrılışında disiplinsizlik olduktan başka yaygın bir gevşekliğin zararlı eseri olması gerekir.

Her ne hal ise, anlatıldığı gibi tertib olunan İnce donanmaya yerleştirilip Özü'ye yardımı için gönderilecek 10.000 kadar asker için hemen dalkılıç yazılmasına ve İstanbul'da serseri dolaşan askerin hemen tersaneye verilip gönderilmesine başlanıdı. Fakat toplanan askerlerin çoğu anlatıldığı gibi şiddetli cezaya müstahak olmuş sefer kaçkını ve edepsiz kimseler oldukları için mücazata karşılık lütuf ve okşamakla toplanılarak yüz bulduklarından donanmaya yerleştirilip İstanbul'dan çıkarılıncaya kadar halkın malına taarruz ve baskın ile namuslu hatunlara el uzatmak gibi edebsizliklere girişmişlerdi. Daha önce görülmedik ve geçmişde işitilmedik rezalet ve fenalıklar işlemişlerdir.

Allah'ın hikmeti, ramazanın başından 1202 yılı sonuna kadar lodos esmediğinden, Özü'ye gitmek üzere hazırlanmış İnce donanma hava bekleyerek derde düşmüştü. Özü istikametine hareket edip gidememişti.

Bu askerlerin üzerine de Emir ve nüfuzunu yürütecek kadar subay başlarına geçirilip nasbolunmadığı için Büyükdere'ye çıkarıldıkları kısa zaman içinde etrafa yayılıp perişan olmuşlardır.

Böylece bir asker karadan Varna'ya gönderilip de oradan donanmaya gönderilse de Kapdan Paşa'nın istediği İnce donanma da Kalas tarafında yapılıp da Tuna ile indirilse daha kolaylık olurdu gibi düşünce ve yorumlar da vükelâ arasında geçmişdi. Lâkin bunların hiç birisi yapılamadığından Özü kalesini eskiden olduğu gibi Ruslar kuşatıp sıkıştırarak gece gündüz memleket içine top ve humbara yağdırmakta idi. Bu halde Özü muhafızı bulunan Hâmid Hüseyin Paşa'nın doğuştan cesareti, Osmanlı askerinin de dinine sağlam oluşu nedeniyle aslâ korkmayıp merdçe karşı koyup bazen Rus metrislerine arslanca taarruz etmekden geri durmamışlardır. Fakat karadan ve denizden yardım ümidi olmadığından hemen kader-i ilâhi'ye intizar edip kalmışlardı. İsmail bölgesi seraskerlerinin vazife borcu yalnız Özü'ye imdad etmek olmayıp belki bütün o bölgenin muhafazası işinde gerek Özü ve gerek Hotin ve başka tarafda bulunan kaleler ve onların topraklarına gerektiği zaman yardımda bulunması görevi gereği olduğu halde Özü'ye imdad etmek şöyle dursun kendi mevkiini bile muhafazaya gücü yetmediğinden Özü'nün sıkıntısı günden güne şiddetini arttırıyordu. Bu durumda gerçekden geçmişde olduğu gibi Serdar-ı Ekrem ordusunun Nemçe üzerinde muvaffakiyetleri haberi gelmişse de Özü cephesinin kederli haberleri ona karşılık oluyordu. Çünkü Karadeniz'de donanma ekseriya Hocabey'den su alıyordu. Buna engel olmak için Ruslar tarafından sevk edilen bir mikdar asker kırk elli kişi ile Hocabey'de muhafız bulunan Hâmid Hüseyin Paşa Silâhdarını esir edip bu yeri ele geçirmişlerdi. Bu yerin yakını sığ olduğu için büyük ge-

miler yanaşamayıp İnce donanma biraz savaşdı ise de Ruslar artık kenara yanaşdırmadığından ondan sonra donanmaya su almak gerekirse ta Süne boğazına kadar gitmeğe mecbur olunuyordu.

Anlatıldığı gibi Kapdan Paşa donanma ile Pirezan adası önlerinde demir attığı sırada bir ara Rusların birkaç gemisi bazı Anadolu sahillerine taarruz etmiş, hatta Sinop yakınlarına gelip birkaç gülleli top atmış ve birkaç tüccar gemisini ele geçirip esir edip yine Avlite Limanına gitmişdi. Ancak Rus donanmasının Avlite Limanından çıktığı ve birden donanma üzerine taarruz etmek ihtimâli olduğu Kapdan Paşa'ya haber verildi. Derhal Pirezen önünden demir alıp Rus donanmasının çıkıp da bir tarafa hareket edince yazıldığı gibi birkaç gemisi çıkıp böylece hasar verdikden sonra yine Avlite limanına girmiş olduğu haberi alınınca yine durumunu kollayarak Süne'ye dönüşünde iken şiddetli bir fırtına çıkmış, Kapdan Paşa yine Pirezen bölgesine gelmişdi.

Bu sırada dört beş şalope aşağı dönüp donanmayı kaybederek Havaya uyup (1203) yılı başlangıcında İstanbul boğazına gelip demir atmış oldukları İstanbul'da haber alınmakla donanmadan ayrılıp da böyle umulmadık zamanda boğaza gelmeleri garip bir şey olup yalnız Kapdan Paşa gelmişdir, diye Boğaziçinde duyulunca bazı tersane ricali geceleyin boğaza koşup olana bitene vâkıf olmuşlardı. Lâkin bu umulmadık durum donanmaca korkunç bir olay çıkmış olmasın diye herkese dağdağa verip bu durumun Sultan Abdülhamid Han Hazreti'nin malûmu olunca: —Bu ne demektir, daha önce donanmaya imdad için tertiplenip gönderilen ince donanmada başsız buğsuz diledikleri yerlere yanaşarak vakit geçirip görev yerine varamadı idi. Şimdi de bunlar böyle donanmadan ayrılıp kendi başlarına kalıp buraya gelsinler. Tez donanmaya katılsınlar diye şiddet gösterince derhal bu şalopeler donanmanın bulunduğu yere gönderildiler.

Bu sırada zaman zaman Kapdan Paşa tarafından tahrirat gelip Özü serhaddinin gayet sıkıntı içinde olduğu bildiriliyordu. Ordudan karadan imdad gönderilemiyeceği haber alınmayla Özü'ye yardım için evamir-i âliyye ile Rumelinin bazı yerlerinden asker toplamak üzere 15 kadar Haseki Ağası'nın hepsi bir günde Rumeli yakasına çıkarıldı. Bundan başka Özü'ye imdad için İstanbul'dan da dalkılıç adiyle birkaç bin ocaklı asker tertiplenip çıkarılmağa başlandı. Fakat kasım günü girdikden sonra İstanbul'dan asekr tertip ve çıkarılması vakitsiz olup Özü gibi soğuğu fazla yere gönderilmesi imkânsızdı. Çalışma beyhude olacağından terk edilip ertelenmişti. Arası çok geçmeden Rusların Hotin'i istilâsı haberi alınmış, Bosna Valisi'nden feryadnameler gelmiş imdad istediğinden Bosna'ya zahire gönderilmek gibi müşkül tedbirlere girişilmişti. İstanbul'da ise, aşağıda söylendiği gibi, her yerden fazla zahire sıkıntısı vardı.

Edip Efendi'nin yazdığına göre, bu esnada bir aydan ziyade donanmadan da haber alınmayınca türlü dedikodu gelişerek donanmadan bütünü ile ümidi kesmek durumu açığa vurmuşken Kapdan Paşa tarafından yazı gelip donanmasının Pirezen adası yanında demirlediğini, selâmette olduğunu, sert lodoslar estiğinden fırsat bulup Özü kalesine 1500 kadar askerle epeyce adam sokduk. Kendimiz bile birkaç gün içinde İstanbul'a geliriz diye bildirip anlatmışdı. Hakikaten 1203 saferinin sonunda donanmanın öncüsü boğaza gelip gerisi henüz toplanmadığından toplandıkdan sonra hepsi birden girecekleri haberi gelince Özü'ye dair nice işler güçleşip artacaktı.

Rebi-ül evvel başında donanmanın bütünü toplanıp tersane-i amire'ye girmişler ise de Boğaz'a yakın yerde iki kalyon karaya düşüp batmış, fakat birisinin çoğu askeri kurtulmuşdu. Bu seferde büyük gemilerde gerçekden büyük hasar olmamıştı ama ince donanmada görüldüğü büyük hasar olmuş ve pek çok deniz askeri telef olmuşdu. Her ne hal ise donanma selâmetle İstanbul'a geldiğinden İstanbul'da biraz geniş nefes alındı. Ancak donanma da İstanbul'a dönünce, Özü'nün kuşatılması ve sıkıntısı daha da arttı.

Şöyle ki: —Ruslar önce Pirezen adasını istilâ ile Özü'nün dörtbir tarafını kuşatıp sardıkdan gece gündüz gülle ve humbara ile tazyike başladıkları öğrenildi. O tarafa karadan imdad ve yardım İsmail seraskeri ile Şahbaz Giray Han'ın görevi olup İsmail ordusu ise anlatıldığı gibi perişan durumu ile yardımdan âcizdi. Safer ayı ortasında Ali Paşa azledilip Silistire'de ikamete memur olarak yine İsakcı köprüsünü yapmış olan Zıhnalı Hasan Paşa serasker nasbolunmuşdu. Hasan Paşa orduyu yedi sekiz yüz neferden ibaret bulup ve görevli maiyeti olan kızgın askeri toplayamayıp hemen tedarik edebildiği 3.000 kadar askerle yapdığı köprüden geçip Han tepesinde yerleşmişdir. Şahbaz Giray Han da anlatıldığı gibi Buğdan'ın ikinci istilâsında maiyetindeki Tatar askeriyle Bender bölgesine çıkarılmıştı. Ancak Tatarlar akıncı asker demek olup yalnız çapul arar ve bir mükemmel ordu maiyetinde hafif süvari gibi kullanılmağa yarar bir nevi süvari olduklarından düşmana göğüs gerip dayanamadıklarından başka çoğu etrafa dağılarak Şahbaz Giray Han maiyetinde azıcık asker kalmışdı.

Bu durumda kışın gelişi düşmanın yer yer Osmanlı topraklarına taarruzu Şahbaz Giray Han'ı hayrete düşürecek kadar tesir etti. Bu muharebeler sırasında büyük oğlu olan Mehmed Giray'ın şehid olmasiyle matem elbiseleri giyip yeis ve matemden içki ve safası elem sarhoşluğuna döndü. Durumu çok acı bir dille orduya yazıp, eğer bu tarafa asker ve zahire ile takviye edilmezse Tuna'nın beri tarafında olan İslâm halk öte tarafa geçmeğe mecbur olur. Bu durumda eğer bizim üzerimize de düş-

man taarruz edecek olursa yanımızda bulunan birkaç bin düşkün askerle şehid olmakdan başka çaremiz yoktur» diye feryad ederdi.

Ordu kışın şiddeti, açlık ve kıtlık ile durumu bozulmuş olup hayvanlarının yarısından fazlası yollarda telef olmuşken Ruscuk içinde bir yemi kırk paraya, bir kıyye saman beş altı paraya ve bir kucak odun kırk elli paraya çıktığı halde bunların da yalnız bir adı vardı. Ekser kapulu takımına varınca etrafa ve İstanbul'a dağılıp perişan olmuşlardı. Ordu da zahire ve tayinat olmadığından gitmelerine de engel olunamayıp göz yummak zorunda kalınıyordu.

Büyük üzüntü ve kuşku ile o bölgenin kilidi değerinde olan Özü'ye imdad olunabilmek çaresi düşünülüyordu. Böylece Şahbaz Giray Han'a bazı Kur'an âyetleri ve lâtif fıkralar yazılıp teselliden başka Bender tarafı için bir tedbir alınamıyordu: Serdar-ı Ekrem bile ordunun sıkıntısından söz ederek Padişaha durumunu arz ediyordu.

Bu durumda İstanbul'un hali bozulmuş oldu. Yiyecek ve zahirenin azlık ve yokluğundan insafsız esnaf da kendi bildikleri gibi alıp sattıklarından fakirler ve az gelirliler büyük sıkıntılar çekdi. Bunlardan yağ ve mumun ismi var cismi yokdu. Ekmek için fırınlarda büyük topluluklar artıp kavga ve çekişme ve türlü hiyleli durumlar olmağa başladı. Hattâ bu müthiş durumun ortaya çıkması İstanbul Kadısının bunlarla uğraşmayışına yüklendi ve azledilip yerine başkası nasbedildi. Edip Efendi'nin yazdığı gibi, bunda Kadı Efendi'nin bir suçu yoktu. Böyle sıkıntılı zamanda zahirenin tabii olarak çekilen sıkıntısı İstanbul halkını hayrete düşürecek duruma gelince vükela hakim ve subaylara haddinden fazla ağır sözler söylemeğe cesaret ettikleri görülmüşdür. Yine bu yiyecek mes'elesinden dolayı Üsküdar Mollası bile müddetini doldurmadan azl olunmuşdur. Allah'ın hikmeti, bu yıl o kadar büyük kış oldu ki eşi görülmemiş diye rivayet olunurdu.

Böylece karadan ve denizden yollar kapalı durumda olup hiç bir yerden zahire gelmez oldu. Esnaf içinde ihtikâr yapanlar ortaya çıkarak bir akçalık şeye on para isterdi. Ekmek ve başka yiyecek birkaç kat baha'ya çıkdıkdan başka yenilemez derecede siyah ve karışıkdı. Bunun için kapdan naibi azledildi, Ekmekçibaşı sürgüne gönderildi.

Kısaca, Saltanat erkânı İstanbul'un idaresi gailesine düşerek başka şeye bakacak vakitleri yokdu.

İşte anlatıldığı gibi ordunun sıkıntısından bahisle Serdar-ı Ekrem tarafından Padişaha yazıya cevap olarak: —Benim vezir-i azamım gönderdiğiniz kısa yazıyı aldım, o tarafta kışın şiddetli olduğunu duydum. Bunda da Allah'ın gizli bir hikmeti, lütuf ve yardımı vardır. Vezirlerimizde gayret olmadığı malumdur. Allah yardım etsin. Allah biliyordur ya

senin sadakat ve gayretin bizce görülüyor. Senin ve seninle beraber Osmanlı Devletine sadakat ve gayret üzerine hizmet edenleri Allah'ın birliğine emanet eyledim bundan inşaallah havalar açılır. Hemen Özü'ye imdad göndermeni senden istiyorum. Diye hatt-ı humayun çıkarıldı.

Edip Efendi, bu olayları tartışmasıyle uzun bir makale yazıp anlattığından kısaca buraya geçildi. Şöyle ki: Bundan önce Silahşoran-ı Hassadan Gemalmaz Ahmed Ağa adlı kimse İsmail cephesine gönderilip Ali Paşa'nın durumunun tahkiki kendisine emirle bildirmiş ve görevlendirilmişdi. 1202 yılı Zilkadesi sonunda Ahmed Ağa'nın yazısı gelip serasker Ali Paşa'nın durumunun herkesin diline düştüğü için her gününde durumunun daha da ağırlaştığı ve yanında asker diye 1.000 nefer bile kalmadığını bildirdi.

Allah'ın işine bakın, Ali Paşa aslında cesaret ve gayretiyle nam salmışdı. Gelmiş geçmiş seferlerde, Özü kalesi muhafazasında kahramanca hizmetleri geçmiş, vatan severliğine bakılınca bu kere görülen kusur ve sevşekliği daha önce Yaş kasabasının düşman eline geçmesine sonra da Özü kalesinin böyle düşmanın kuşatma ve tazyikine uğramasına kendi başına sebep olmaması şaşılacak durum idı. Ancak bu durum gerek Padişahın gerek Serdar-ı Ekrem'in bilgileri dahilinde olduğu halde Ali Paşa mes'ul olmadıkdan başka kendisine herkese ibret olacak bir muamelede bile bulunulmaması aklı erenleri hayrete düşürmüşdür. Zira Abdülhamid Han Hazretleri Serdar-ı Ekrem'e tam istiklâl verip hatta Sancak-ı Şerifi teslim ettiği zaman yukarda söylendiği gibi kendi evlâdım hakkında bile şükür ve şikayetin makbuldur diye buyurmuşdu.

Böylece iş bu dereceye varmazdan önce Ali Paşa hakkında nüfuzunu kullanabilecekken göz yumuşu nihayet halkın ve ileri gelenlerin gözünde açıkca belli olmuşdu.

Bu zamana kadar İsmail ordusunda da asker perişan olup önceleri kışın bile orduda en azından 20.000 asker buluna gelmişken şimdi askere lüzum varken 1.000 adam kalmamışdır. Serdar-ı Ekrem Padişah tarafından nasıl memur ve bağımsız ve söz sahibi ise, İsmail Seraskeri de Serdar-ı Ekrem'den öylece bağımsız görevli idi.

Rus seferi karadan ona, ve denizden de Kapdan Paşa'ya yüklenmişdi. İkisi kayda ve şarta bağlı olmadan ve kimseden emir almadan şükür ve şikâyetleri geçerli idi. Gerçekden Kapdan Paşa İnce donanmayı sığlara oturtup Allah'ın tevfikine yaklaşamadı ise de, gücü yettiği kadar uğraşıp Osmanlı Devleti ve din uğruna başını verircesine candan bütün takativle çalışıp görev borcunu ödemişdi. Avlite savaşında yararlık gösterip Karadeniz'i Ruslar'ın başına dar edip çıkamaz oldular.

Pirezen adası yanında demir atıp zaman zaman Özü durumunu İstanbul'a arz ederdi. Birkaç kere «Özü'ye donanmadan yardım kabil değildir. Büyük sayıda ince donanmaya ve yeni yetişmiş askere ihtiyaç var-

dır. Büyük gemilerin kalafata ihtiyacı var. Bundan sonra Karadeniz'de devriye dolaşmak da bir yerde kalmak da donanmaya zararlı olur hasar verir» demekden geri durmamışdı. Padişah tarafından dediklerinin yerine getirilmesine gayret sarfedilmişdi, ancak anlatıldığı gibi üç dört ay kadar lodoslar esmediğinden tertip olunan donanma ve askerler o tarafa gönderilemedi.

Edip Efendi'nin makalesinde açığa vurduğu Ali Paşa'nın rehavetini ve Serdar-ı Ekrem'in bu yolda Mehil verip uyumasını anlatıp ancak yukarıda bildirildiği ve Enveri tarihinde açıklandığı gibi Edirne sahrasında kurulan umumi meclisde Ali Paşa'nın azli ileri sürülmüşken, yerine getirilememesi durum ve zaman gereği ve bazı gizli nedenlerle olduğuna doğru bir vicdan şehadet eder.

Ali Paşa'nın kusurları konusuna gelince: Daha önceki seferde bile Özü muhafızı idi. Bunca süre Özü'yü muhafazada dayanıp merdliğini ve şecaatini ispat edip ün salmışdı. Bu kez de 1202 saferinin 5 inci günü kendisinin yazıp da Başbakanlık arşivinde bulunan yazısında İsmail ordusuna gelmekde olan Bayraklar Bender cephesine görevlenip gönderilmekde olup ancak yüz nefer saydıkları 50 nefer ve 50 nefer saydıkları 25 neferdi. Kısacası yarısı ve bazen de ondan da azı gönderiliyordu. Hotin cephesine gönderilen bayraklar da böyle gönderildiği için bunun nasıl düzene konulacağı bilgilerine ve emir ve fermanlarına arz olunur diye yazılıdır. Tertip edilip gönderilen askerin de bazısı yerlerine varmadan, bazıları varıp da henüz muharebe görmeden firar ediyorlardı. Bu gibi kötülükler o zaman devlette açığa vuran nizamsızlığın zararlı eserleri olduğu şüphesizdir. Zira düşmana karşı durması için disiplin ve eğitimle harp san'atını iyi bilen kumanda hey'eti ve subaylar olmalıdır. Yoksa bir serasker bunca başı bozuk askeri nasıl ve hangi kayıdlara bağlayıp istediği yere sevkedebilir? Bunda Ali Paşanın askeri disipline sokulup eğitimle yetişdirilmesinde bazı kusurları olsa bile önce anlatıldığı gibi Özü'ye yardım etmesi için tertip olunan bir mikdar askerin toplanıp gönderilmesi sırasında İstanbul'da bunca rezaletler ortaya çıkdıkdan başka henüz Büyükdere'de iken dağılınca görev yerlerine götürülemeyip her cephenin dayanak noktası ve sırtını dayadığı hükümet merkezinde ise böylece disiplinsizlik herkes tarafından görüldüğü halde Ali Paşa aleyhine bu derecede yürümek insaf kurallarına aykırıdır zannederim.

Kaldıki çoğu Osmanlı askerinin o zaman savaşa gitmeleri ganimet malı almak sevdasiyle idi. Bunun için Nemçe seferine gitmeğe önem verirlerdi. Hattâ Yusuf Paşa'nın Nemçe üzerinde muzaffériyetiyle bunca ganimet alındığı haberleri yayılınca İstanbul'da kahveci çırağı bile kalmayıp hepsinin orduya döküldükleri o zamana yetişen bazı zevattan duyulmuşdur.

Bu muzafferiyetler ise Din ve Devlet uğruna can vermek kesin niyetiyle gaza'ya giden birtakım fedai yiğitlerin başarılarının meyvası olmuştur. Sonradan yalnız ganimet malı toplama davasiyle Serhadlere dökülen dirinti takımının ortaya ağırlık olmakdan başka faydaları olmamıştır. Ama Rusya tarafında vurulup da yağma edilecek yerler yokdu. Yalnız fisebil-illâh halis niyetinde bulunanlar ender olduğundan tabiatiyle Rusya seferinden kaçınırlardı. Ayakda duranlar da çoğunlukla Eflâk ve Buğdan reayasının malını ve eşyasını talandan geri kalamazlardı. Hattâ Buğdan cephesine görevle gidip gelen Nimeti Beyzade İbrahim Bey çukadarı İstanbul'da Esir Pazarında Buğdan reayasından iki neferi sattığı duyulunca bu kimse Bozcaada'ya sürülmüşdür.

Açıklanan hususlara bakılırsa asıl kusur ve kabahat durum ve zaman müsaid iken askerin düzene konulmasına uğraşılmamasıdır. Bu durumda yine böyle iki büyük düşmana karşı bu kadar dayanmaları ve hususiyle Nemçe muharebelerinde Serdar-ı Ekrem ordusunun bu kadar bin eğitim görmüş muntazam Nemçe askerine karşı tam galibiyet ve fetihlerin ard ardına gelişmesi ve erişmesi doğrusu Osmanlı askerinin ileri derecede cesaret ve bahadırlıklarına ve askerin başındakilerin yararlıklarına delildir. Fakat Nemçe Serhadlerinden Bosna ahalisi elbirliği ve gönül birliği eder bahadır kişiler olduklarından öteden beri Nemçe ile uğraşa gelmişlerdir.

Eflâk Voyvodası Mavriyani bile kendi hududunu muhafaza edebilecek kadar kuvvet tedarik etmişti. Bu durumda Nemçe hududu ordusu mükemmel bir Belgrad seraskeri ile muhafaza olunabilirdi. Beri tarafdan ise Rusların kuvveti ordusundaki disiplin, sağlam dayanışma ve subaylarının harp san'atındaki mahareti daha ileri olduğu için Serdar-ı Ekrem ordusu İsmail üzerine gidip Nemçe üzerine bir serasker nasbı icabederdi.

İşte durumun burasında hata ettiler denilse yerinde bir itiraz olabilir. Lâkin her halde böyle iki devletle harp işinin zorluğu açıkdı. Bu gibi bozgunlardan dolayı o zamanın ileri gelenlerine pek de itiraz etmekde haklı sayılmayız sanırım.

Bu keder verici olayların başlangıcı Buğdan'ın ikinci kez istilâsıdır. Gerek bu hususda gerek Tatarların dağılmasında Edip Efendi Şahbaz Giray Han'ı suçlu gösterir. O zaman buna bazı derecede bilgisi olanların yazıları zapta geçmiş ve hâlâ bu yazılar Başbakanlık Arşivi'nde muhafaza edilmiş olup bunlar da Şahbaz Giray Han'ın gevşekliğini ve kusurunu açığa vurmağın aşağıda birer sureti yazılıdır.

ÇORAZADE'NİN YAZISI

Hâlâ Koban Hanı Şahbaz Giray Han bugünkü durumu ile sadık ve dinine bağlı olup ancak Bucak'daki Tatarlar kendisinden nefret ettikleri için bir iş görülemedi ve bu şiddetli kışda çapul için Tatarlar 20.000

den daha fazla olabilirdi. Han olan onları kesin olarak kullanmalı idi. Önceki seferde kulunuz Kırım içinde Tatarlıkda sultanlar ve mirzalar ile çok gezdim, hallerini durumlarını iyice öğrendim. Tatarlar Şahbaz Giray'dan nefret ederler. Kendisiyle beraber Bucağa geçen sultanların dört beş tanesinden maadası geri döndü. Bundan sonra bir iş göremez sanırım. Umumi olarak Tatarlar Kırım Girayzade Sabık Kalgay Baht Giray Sultanı talep ediyorlar. Ve maiyetiyle çapul edecekler karındaşı Kaplan Giray Sultan gayet bahadır olmakla o da bir koldan çapula saldırılıp Ruslardan intikam alınabilir.

HOTİN YERLİLERİNDEN TAŞLI BAYRAKDAR DENİLEN MEHMED AĞA'NIN TAKRİRİ

Ruslar Turla'yı beri geçince Hanoğlu Mehmed Giray Sultan'a çok sayıda Tatar askeri gönderilip koşarak karşı koymaya gönderdi ben bile onlarla idim. Düşman alayları görününce Tatar askeri sağlam bir duruş ve istekle tarruz etmek istediler.

Sultan engel olup «bizim görevimiz keşif ve araştırmadır. Savaşa izin yokdur.» dedi. Tatarlar «bu ne sözdür. Devletin hukukunu gözetmezsiniz bari din gayreti yokmudur» dediler. Fayda vermedi. Zorla geri dönülünce bütün sultan ve mirazalar ve Tatarlar Han'ın ve Kalgay'ın karşısında «siz Müslüman değilsiniz, eeğr Müslüman olsaydınız bizi cihaddan menetmezdiniz» dediler.

Han ve Mikdad Paşa Yaş'da iken düşmanın 4 saat yakın yere geldiği işitildi. Kesin olarak muharebe düşüncesine kapılmayıp sebepsiz yere bu kadar askere sahip çıkıp geri döndüler. Hazinedarzade Mirmiran İbrahim Paşa feryad edip «Han hazretleri, bu ne işdir. Bu gelen düşmanda bir anlam yok, bana şu mevcud askeri verin savaşır ve galip gelirim» dedi. Mümkün olmadı. Bütün Tatarlar Han'a Baht Giray Sultanı ve Arslan Giray'ı kalgay isterler.

ESKİ KALAS SERDARI YAKUP AĞA'NIN 1203 YILI REBİ-ÜL AHIRASININ 2 SİNDE VERDİĞİ RAPOR

Bu yıl İsmail tarafına toplanan asker büyük ordu-yu hümayundan az değildi. Lâkin asker Serasker Ali Paşanın kendisinden seraskerliğin kaldırılmasını ve sonra yerinde kalırsa küskünlük olacağı için her şeye göz yumar oldu. Bu sebepden asker dağıldı. Yaş'ı düşman bırakdı. Han ve Mikdad Paşa girdiler. Bir süre sonra düşman Yaş'a yaklaşınca kesinlikle savaşmadan çekiliverdiler. Karşı koymak mümkün idi. Lâkin Han ve Paşa karşı koyma kaydına düşmediler. Kırk elli gün oturdular. Önem vermiş olsalardı Turla'nın beri yakasına düşmanı koymamak kabil-

di. Ve şüphesiz 40-50 bin asker olup topyekün savaş için hırslı idi. Bunların böyle öne geçilmekle Hotin'in ve Yaş'ın elden gitmesine sebep olundu. Hotin'e yardım etmek isteseler asker tereddüt etmezdi. Tatarlar da düşmana tabi olan ve Lanter denilen asi Bağdan reayasını silâh ve busatiyle tutup getirdikçe «Bunlar reayadandır» diyerek Han getirenleri takdir eder, kâfirleri salıverirdi. Tatarlara ve bütün askere nefet gelip dağıldılar ve hepsi ağlayarak döndüler. Bununla ne istenildiğini bir türlü anlayamadılar. Kulunuz bildiğim Şahbaz Giray'dan bundan sonra iş beklenemez bunu bir nefsani adam gibi anladım. Sukut oturur. Bütün işler Mübarek Giray'ın elindedir. Tatar halkı ise çapul derler ve çapul işidirler. Böyle bir kışı Allahdan isterlerdi. Ve hepsi Baht Giray Sultan'ı istiyorlar. Han'dan tamamen nefret etmişler.

Bu raporlar burada sona erdi. Önceki rapor Şahbaz Giray'ın Tatarları toplayıp kullanmakda işlediği kusurlardan yahud başka sebeplerden her nsılsa başarısızlığını ispat eder. Amıa ikinci raporun dedikodu kabilinden olması gerekir. Zira yukarıda anlattığımız gibi o tarafa Nemçelunun sevk etmiş olduğu 80.000 kadar askerine Rusya'nın da bir ordusu eklenmişti. Bu kadar muntazam askere Han'ın maiyetinde bulunan Tatar atlısı ve Mikdad Paşa'nın yanında bulunan bir miktar başı bozuk asker ile karşı koymak kabil değildi. Bu gelen düşmanda bir anlam yok dediği acaba düşmanın öncüleri mi idi? Yoksa süvari karakolu muydu henüz burası belli değilken diyelim ki onu bozup da geri atsalar ardından gelecek düşmana karşı yeter kuvvet olmayınca neye değerdi. Nihayet fena bir bozguna uğramakdan gayri ne yapılabilirdi.

Üçüncü rapor da yine sevk edenlerin sözlerine benzeyen bir nevi haberler kabilinden olduğundan itimad etmeğe gelmez. Zira düşmanın kuvvetinin ne kadar olduğunu bilmeden Osmanlı askerinin mühimmatı tamamlanmış mıydı değil miydi burasını ayırt etmeden yalnız şu kadar askerimiz vardı. Karşı konulma kaydına düşülmedi demek meçhul üzerine söz konusu etmek ve karaltıya kılıç çekmek kabilindendir. Gerçekten bu yolda Han ile Mikdad Paşa'nın da bazı mertebe kusur ve rehavetleri olması muhtemel ise de mademki dayanak noktaları olan İsmail ordusu perişan halde bulunmuşdu.

Her ne yapsalar ve düşmanı birkaç kez bozsalar bile günlük hazırlıklara bakılınca yine harbin neticesini kazanamazlardı sanırım. Hanın Buğdan reayasını koruması işin doğru ve devlet iradesinin gereği olup ancak gerek Tatarlar ve gerek adı geçen Mehmed Ağa ve Yakup Ağa gibi Bayrakdar ve Serdarlar düşmana bir şey yapamadıkları halde öclerini Eflâk ve Buğdan reayasından alarak onları da isyan ve düşmana yanaşmağa ve katılmağa mecbur ediyorlardı. Böyle mizaclarına uymayan işlerde subayları işin içine sokmuşlardır. Bütün bunlarla beraber her

nasılsa Şahbaz Giray Han'ın da Tatarları idarede kusuru olduğu anlaşılıyor. Kusuru olmasa bile mademki bu kadar hadiseler olmuş, artık Hanlıkda kalması uygun olamayacağından bir çare düşünülürken Baht Giray Sultan'ın bu sırada İstanbul'da bulunan Mehmed Ağa adlı adamı «Baht Giray Sultan Osmanlı devleti tarafından görevlendirilse 20 gün içinde Özü yardımına erişir» demiştir.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin en çok önem verdiği Özü maddesi olduğu için hemen dört beş bin askerle Özü yardımına erişmesi için Baht Giray Sultan'a ferman-ı Âli çıkarılmışdı. Ardından bir diğer adamı İstanbul'a gelip Baht Giray Sultan der ki: «Ben Osmanlı Devleti'ne böyle günde hizmet etmeyip de ne vakit hizmet edeyim. Fakat benim gibi gözden irak görevsiz bir Han dört beş bin askeri birdenbire nasıl celb edip toplar. Bu askerin toplanması Osmanlı Devleti'nin uğraşmasına bağlıdır. Fakat akraba ve taallûkatım ile giderim ama Osmanlı Devleti'nin nufuz ve itibarı hakkında geçerli olduğu halde daha çok askerle gidebilirim» diye rivayet etmekle isteğinin Hanlık olduğunu açıklayınca maksadının ne olduğu meydana çıkınca Baht Giray'ın bu dediğine Kaymakam Paşa karşı koyup «Sultan hakkında bir şey esirgenmez ama vakit dardır maksat Özü yardımına erişmekdir. Ve bu dediğiniz Mehmed Ağa'nın dediğine aykırıdır» demişse de açıklandığı gibi Şahbaz Giray Han aleyhinde bu kadar söz biraraya gelmiş olduğundan ve Gülbün-ü Hanan'ın yazdığına göre hakkında bazı yüksek mevkide olanlar bile uğraşmıştır. Bu yüzden Edip Efendi'nin yazdığı gibi Şahbaz Giray Han yarar ve banadır sultanları küsdürüp hepsinin kendisinden yüz çevirmesine ve özellikle büyük cesareti ile ünlü ve böyle bilinir olan Arslan Giray Sultan'ı haksız yere azarlayarak kabile ve kendisine bağlı olanlarla birlikte çiftliğinde kalmağa mecbur etmiş olduğu için gereği yapılarak 1203 yılı Cumadel-ulasında Hanlık mansabından azlolunmuşdur. Şahbaz Giray Sultan akıllı, savaşçı ve dindar bir zat olup ancak o zamanın gereğine uyup görevinde muvaffak olamadığından açıklandığı gibi azl ile Saray Vize kasabasında yerleşip kalmağa memur olup dört yıl sonra orada vefat eylemişdir.

Sefer başında bile Baht Giray Sultan'ın Hanlığı öne sürülmüşken altından kalkılmayacak teklifler ve büyük isteklerde bulunarak Osmanlı Devletine ağırlık olur denilerek ondan vaz geçilip Şahbaz Giray'ın hanlığı tercih olunmuşdu. Bu kez açıklandığı gibi Şahbaz Giray Han'ın ayrılışı ile yerine Baht Giray Sultan Han nasbolunup menşur ve teşrifatı ordu'yu hümayundan gönderilmek üzere hemen vakit geçmeden Özü yardımına erişsin diye kendisine emr-i Âli yazılmış ve durum Serdar-ı Ekrem'e de hat-tı-hümâyun ile bildirilmişdir.

Koban tarafının muhafazası için de Şahbaz Giray'ın o cepheye başbuğlukla göndermiş olduğu Nureddin Sultan'a bu tarafdan iltifat edile-

rek gönlü olmuş, bu tarafda adamı olmakla getirdilip o tarafın tahkim ve takviyesi olduğu gibi kendinin üzerine görev olarak verildiği bildirildi. Ve bir kaime yahud ferman gönderilse uygun olur mu diye Padişah tarafından sorulmuşsa da Nureddin Sultan, Şahbaz Giray Sultan tarafından nasbedildiği için yeni Han Baht Giray'ın kendisine bir zararı olur mu olmaz mı bilinmez ve şimdiye kadar bu yere Baht Giray'ın bir başkasını tayin etmesi düşünüldüğü için bu tarafdan Sultan Baht Giray'ın gönlünü almakda faide vardır sanırım. Kaldı ki Battal Paşa Soğucak'a geçeceğini yazmışdı. Şimdiye dek Soğucak ve Anapa taraflarına varmışdır. Kapu Kethüdasına gelen yazıya bakılırsa o tarafda olan kabile ve kavimlerin gönüllerini almağa ve bir tarafdan asker toplayıp levazımat çekmeye kudretinin yettiği anlaşılıyordu. Kendisine seraskerliği teyid ve tekid ile bağımsız olduğunu ve kendisinin de Canik'de olan oğlu Hayreddin Bey'le haberleşip askerin bir an önce celbine uğraşılmasını içine alan emr-i şerif çıkarılmak üzeredir. Ve Baht Giray tarafından Nureddin yerinde mi bırakılır yoksa başkası mı tayin edilir gereğinin çabuklaşdırılması bir Sadrâzama ve bir de Han'a mektuplar yazılması uygun olur diye kaymakamlık tarafından arz olunan telhisin gereği Padişah iradesi çıkarıldı. Böylece gereğinin yapılmasına girişildi. Ancak Baht Giray Han Nureddin'i azledip kendi kardeşlerinden Mehmet Giray Sultan Kalgay nasbetti. Ve Koban başbuğu tayin etmişdi. Saadet Giray Han torunlarından Bahadır Giray Sultan'ı da Nureddin nasbetmişdir.

İşte bu suretle Baht Giray Sultan çiftliğinden kaldırılıp Özü imdadına erişmek üzere orduya katılmak üzere gönderilmiş olup halbuki Tatarların garazı çapul etmek ve Baht Giray Sultan'ın meramı da Hanlık kapmakdı. Osmanlı Devleti'nin istediği de Özü'ye yardım etmekdi. İsteklerde birleşilmeyince ve aslında da zamanı uygun değildi. Böylece bu değişikliğin Özü'ye yardımda bir faidesi görülmedi.

Özü'nün kurtulması için bu durumda Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın da kara seraskerliği tasarlanmış ve sözü görülmüşdü ama ona bile vakit müsaade etmedi. Şöyle ki: Padişahın iradesiyle Kaymakam Mustafa Paşa Şeyhülislâm Efendi'ye giderek bu hususu anlatınca Şeyhülislâm Efendi ilk önce Kapdan Paşa'nın servet ve liyakatından ve kara seraskerliğine herkesin bildiği ehliyetinden söz edip karada Liva-yı Şerif'i zafere götüreceği söylendiği için hemen nasbolunmasını uygun görüp tasvip etmiş ise de Kaymakam Paşa ona cevab olarak, rey'iniz güzel ama acaba yerine geçecek Kapdan Paşa donanma işini idare edebilir mi, yani vaktine erişdirebilir mi? Edemediği durumda işdeki çabuk değerini yok etmiş olmaz mı? Yalnız bir taraflı düşünmek tehlikelidir deyince Şeyhülislâm Efendi de bu durumu anlayıp bu durumda beklense

ve bu sırada bir kere de Sadrâzam'a yazılsa uygun olur deyince toplantıdan elde edilen sonuç Padişah'a arz edilip soruldu. Sonra da Serdar-ı Ekrem'e yazılıp düşüncesi soruldu. Buna cevab olarak gelen yazıda Kapdan Paşa'ya Kara Seraskerliği, yine donanma işlerine bakmak ve donanma çıkıncaya kadar kapdanlık görevi kendisinde kalmak şartiyle teklif olundu. Nevruzda büyük sayıda askerle İstanbul'dan İsmail'e doğru hareket ederse o vakit kapdanlığa bir başkasının bulunmasının uygun olacağı açıklandı.

Bu durumda Meşveretlerin birinde Anadolu Payelilerden Hamidizade Efendi Kapdan Paşa'ya kara seraskerliğini münasebetini düşürüp anlatınca, «Kapdanlık işlerine gücü yeter kimseyi bulamam. Bu defaki dönüşümde kendim bir sahile çıkacak oldum. Donanmayı Tersaneye götürecek adam bulamadım. Donanma durumu üzerinde durulacak mes' eledir» diye cevap vermiş olmasiyle kendisine kara seraskerliği teklif olunsa da faydasız olacağı için ve vaktin darlığı nedeniyle donanmanın düzene konup techizi büyük iş olduğu için bir duraklama ve ârızadan uzak tutulup korunması gerekdiği açıkca görülmektedir. Kaldıki Sadrazamın yazısında anlattığı gibi baharda ordu ile İsmail tarafına yürüdüğü takdirde İsmail Seraskeri her kim olursa olsun ordu bu cepheye yakın bulunacağı için Sadrazam tarafından takviye edileceği hatıra gelmektedir. Baharda düşmanın donanmasına karşı koyacak büyük sayıda donanma ile Özü yakınlarında satvet gösterip dehşet salınması gerekecekdir. Özet olarak etraflıca düşünülecek mes'eledir diye Kaymakam tarafından Padişaha arz olunmakla bu husus düşünülmek üzere geri bırakılmışdır.

Denildiği gibi Kapdan Paşa'nın donanmayı idare edebilecek adam yokdur demesi aslında bu değerde yetişmiş adam bulunmadığına mı dayanıyordu yoksa kendi yerine geçmesin düşüncesiyle böyle bir kimsenin meydana çıkmasını kendisi mi istemezdi. Dediği doğru olarak kabul edilse ve bu adam bulunmaz dese bu durum devletçe esefle karşılanacak bir haldir. Bunca yıllardanberi bağımsız Kapdan-ı Derya bulunup da Tersanede adam yetişdirmemesi kendisi için büyük bir kusur olduğu şüpheli karşılanmaktadır.

ÖZÜ İSTİLÂSI

Anlatıldığı gibi Özü'nün kuşatılıp sıkıştırılması günden güne şiddetini artırıp önce bazı mertebe imdad ve yardıma girişilmiş ise de az kuvvetle buna çare bulmak kabil değildi. Büyük çapta kuvvet sevkine durum müsaid değildir. Sonraları da kışın artmasından ötürü, İsmail'den ileri gidilemediği için Ruslar her taraftan kuşatıp sıkıştırdı. Gece gündüz Özü içine gülle ve humbara yağdırıyordu. Hattâ ahali şehir içine düşen gülleleri topladıklarında 80.000 den fazla olduğu söylenir. Böyle-

ce kalede elle tutar yer kalmayıp daha önce sözün yerlisi elinde bulunması nedeniyle kaleyi vire ile teslim etmeğe karar vermişlerdi. Sonraları bir mikdar Anadolu askeri kaleye sokulunca askerler takviye edilmiş olmakla kuvvetlenerek sözün kuvveti askerlere geçdi. Bir süre de böyle düşmana karşı savunulmuş ise de nihayet Rusların pek şiddetli taarruzlarına dayanamayacağı anlaşılmışdı.

Ruscuk kış ordugâhında Serdar-ı Ekrem huzurunda yapılan sayısız toplantılarda bir çare bulunamadığı için, nihayet Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa kendisi giderek 3000 kadar asker ayırıp kışlık elbiseler giydirip sür'atle Özü imdadına erişmek için yola çıkmak üzere ıken 1203 yılı Rebi-ül ahır'ı ortasında Erbain-in 20 sinde Ruslar taarruzla Özü'ye girerek içinde bulunan Müslüman kadın ve çocuklara varınca ayaklar altında çiğneyip pek az arta kalanlarla muhafızı olan Hamid Hüseyin Paşa'nın yaralı esir oldukları vahşet haberi Serdar-ı Ekrem'e gelince çaresiz ileri gitmekden vaz geçip Bender ve Akgerman kalelerinin takviye ve tahkimine girişmek lâzım gelmişdir.

Fransız tarih yazarlarından Kastri Özü'nün işgâli durumunu şöyle yazıyor: Potemkin'in Başkumandanlık unvaniyle kendi kumandası altında kuşatıp sıkıştırmağa başladığı Özü kalesi iyi tahkim edilmiş, sağlam, büyük sayıda asker ve mühimmat ile koruma hazırlıkları tamamlanmış müstahkem bir kale olup uzun süre şiddetli kuşatmalara dayanacağı belli idi.

Kış girince Moskof askeri zorunlu kalıp yaptıkları koruganlarda taarruz için günden güne artan bir açlık ve kıtlığa dayanamayıp pek çok zayiat vermişti. Böylece Rusların zayıf durumu günden güne artmakda idi. Umutsuz bir taarruzdan başka çare kalmadığını Potemkin de anlamışdı. Kalenin başka yerlerine bakarak tahkimatı az olan nehir tarafı o sırada nehirler donduğu için yaklaşmaya kolaylık sağlıyordu. Bu düşünce ile o cepheden taarruz edildi. Osmanlı askeri merdçe ve arslanlar gibi savundukları için hepsi ancak kanlariyle toprağa düşdükden sonra bu kale Rusların eline geçdi.

Böylece Rus askerinin çoğu kale bedenlerinde kılıçdan geçirilmiş ve şehir içinde el ele gelip birbirlerini kırdıklarından kuşatmanın başından beri 20.000 den fazla Rus'un kırıldığı bilinen bir şeydir. Potemkin kaleyi ele geçirdikden sonra askerlerine üç gün kadar yağma ve talan ettirdiği, dilediklerine taarruz edip ağır hasar yapmalarına izin vermesiyle halkdan 25.000 nüfusun öldürüldüğü sağlam bilgi ile malûmdur. Bunun üzerine Katerina Potemkin'e 100.000 Ruble para ve bir adet mücevher asa ve birinci rütbe kavalirliği olan Sen Jorj nişanı ve Kazakların hatmanlığı rütbesini verip iltifat etti. Başka yerlerde yararlıkları görülen general ve komutanlarla soldatlara varınca atiyeler gönderip hepsinin gönlünü alıp kendine bağladı.

Halbuki Rusya'da vatanseverliği öğünen başka kavimlerin ileri gelen büyüklerinin çoğu Potemkin'in son derece ilerliyen geleceğini çekemiyorlardı. Hattâ Potemkin'in kafasına krallık sevdası girdiğini bazı belirtilere bakıp yorumladıkları için bu görevinde yüz aklığı göstermesini istemezlerdi. Bu tahminlerin yalnız çekememezlikden ileri gelen bir kötü düşünce olduğu belli olmuş ise de pek de boşuna değildi. Zira Eflâk ve Buğdan'ı bağımsız toprak haline koyup da kendisine tahsis etmek mes'elesi Potemkin'in hatırından geçdiği bilinen maddedir.

Böylece Özü'nün işgali haberi İstanbul'a varınca Saltanat erkânı elem ve kedere kapılıp Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'ne ağır bir iç yarası olmuşdur. Hattâ buna dair kaymakam tarafından Padişah'a arz ve takdim edilen raporda «sefer sırasında bu gibi olaylar olağandır. Şimdi olmuş şey değildir benzeri çokdur, hattâ daha önceleri bile düşman eline geçmişdi» gibi teselli edici sözler yazılmışdı. Bu raporun yazısı yukarısındaki hat-tı hümayunda: —Bu durumları benim geçmişlerimin tarihinden biliyorum. Benim gücüme giden bizim devletimizin işe sağlam sarılmadığıdır. Yoksa Malik-ül Mülk Allah-u Azim-üş şandır Cenab-ı Kadir-i Mutlak ve Kerim bi zevâl gerek Özü ve gerek Hotin ve özellikle istediğim Kırım topraklarının Ruslardan alınıp Osmanlı topraklarına katmadan ruhumuzu ten kafesinden uçurmaya diye yazılı idi.

Enverî Efendi de bu konuda derki: İsmail Canibinden Özü halkının gönüllerinin dilediği kadar asker ve mühimmatla zahire gönderilmesi mümkün olmadığından başka denizden gelen büyük donanma ile Gazi Hasan Paşa bile uzun süre deniz üzerinde dolaşıp maiyetinde olan donanma askerinin çoğu hastalık ile dağılıp zahirelerinde fazlaca azalma başlayınca Özü kalesine gelip yedi sekiz gün kadar kaldı. Yardım diye kendisinde bir şey olmadığından başka zahiresiz ve askersiz Özü önünden demir almağa da gücü yetmiyordu. Kaleden üç beş bin asker çıkarıp Özü kalesine imdad edemedikden başka kalede bulunanlarla zaif durumlarını takviye etmeğe muhtaçdı. Kale askeriyle gemilerini teçhiz ve zahire alıp üstelik bir de azarlayarak birkaç gün içinde ben yine gelirim vaadleriyle bu kale eteklerinden açılıp hareketle denize çıkdığı gün düşman gemilerine tesadüf etti.

Bu savaşda bozguna uğrayıp çekildi ve İstanbul limanına koştu. Hattâ Kapdan Paşa'nın böyle Özülüler için bu kötü davranışı sonra durumunun sarsılmasına, fena nazarla görülüp devlet hizmetindeki büyük ve yüksek yerinin değişmesine ve düşmesine sebep olmuşdu.

Bundan sonra Ruslar denizden de Özü üzerine taarruz gücünü gereği elde ettiler. Kara tarafından yapılacak taarruzlara karşı müstahkem ve aşılmaz olduğundan başka kale halkı ayanından bazı hainler

düşmana yardım edip hisar içinde sizin taarruzunuza karşı koyacak kimse yokdur. Şöyle eğitim yapılsa ve şu tarafdan taarruz edilirse kale alınır diye telkinlerle düşmanı ayaklandırıp kale içindeki bazı hainlerde arada bir bu düşmana karşı durulmaz sözlerini ederek ahali arasında duyurup halkın topluluk ve gönül birliğini parçalamakdan geri kalmazlardı. Deniz mevsimi geçip de Allahın hikmetiyle büyük bir kış kırk elli yıldan beri hiç görülmemiş bir şekilde coşup kuşadılmış Özü'nün karadan ve denizden imdadının kesilmesiyle günden güne zaifleme sebepleri artıyordu. Kalede oturanlara hayret ve düşmana cesaret veriyordu. Zaman zaman taarruza geçip her defasında büyük sayıda düşman askeri zayiat vermişse de yapılan birçok muharebe ve müdafaadan Osmanlı askerinde kumanda kademesinde azalma olmuştu. Top ve humbaralardan kale duvarlarının bazı yerlerinde rahneler görülmesi düşmanın tekrar taarruza geçmeğe cesaretini tazeliyordu.

Anlatıldığı gibi kızıp kale içinde ve dışında bazı dinsiz imansızların yardımiyle taarruz yerlerini bilerek Erbainin 20 nci günü yeniden taarruz ile birkaç yerden kale hisarına girip işgal etti. Bu sırada kale içinde çok sayıda düşman askeri telef olmuş ise de kırmak ile biter tükenir derecede değillerdi. Kale halkının halleri çok feci olup onlar da cenk ederek sonra da yenilgiye uğradıkları için yaşayanları esarete uğramış ve o büyük kışda düşman diyarı içerlerine gönderilmişlerdir. Kale içinde bulunan Hamid Hüseyin Paşa ile kumandanların kaleyi vire ile vermeyip de bu duruma düşmeleri gerçi bir bakışda kendileri ve başkaca kalenin zaif halkı hakkında türlü zarar ve hasara sebep olmuşsa da, geri kalan ümmet-i Muhammed türlü türlü söylenip bin hayr ile anılıp haklarındaki şeref söylentisi kendilerine öğünç vesilesi olmuş ve yaptıklariyle iftihar edilmişdir.

Enveri Efendi bu konuda anlatıldığı gibi Kapdan Paşa Özü önünden kalkarken donanmayı askeriyle techiz etti diye yazmış. Daha önce yine kendisinden naklettiğimiz gibi donanmanın Pirezen adası yanından dönüp hareketinden önce Kapdan Paşa'nın Özü'ye bir mikdar asker ve odun sokduğunu rivayet eylemişdi. Her ne işitti ise tahkik etmeden tarihine geçdiği bu iki söz arasındaki birbirini tutmazlık ile sabit oluyor. Özü'ye donanmadan imdad ve yardım edilmeyişinde Kapdan Paşa'nın ne günahı vardı? Zira gerek muharebelerden ve gerek koleradan donanma askerinde azalma ve zaaf olunmuşdu. Bütün yaz ince donanma ve asker diye feryad etmişken bu tarafdan imdadına varılmadığı halde ona ne denilebilir? Oysa Rusların Özü'yü her tarafdan kuşatmaları Pirezen'i işgal etmelerinden sonradır. Bu ada muhafaza edilse idi Özü'nün kurtulması kabildi. Lâkin bu adanın muhafazası kuvvetli donanma ile olurdu. Osmanlı donanması ise anlatıldığı gibi tamire muhtaç oldukdan

başka kış günlerinde donanmanın oralarda tutulması da tehlikeli bir durumdu. Buna Kapdan Paşa nasıl cesaret edebilirdi. Bir yere sevk edilen ordu yahud donanma gerek galip gelsin gerek mağlûb olsun bir yıl içinde mevcudundan çok şey eksilir. Arkadan imdad ve yardımlarla tazelenmedikçe kat'i neticeyi kazanamayacağı olağan işdir.

Rusların bu galibiyeti yalnız Osmanlı Devleti için zararlı olmadı, kendileri de büyük hasara uğradı. Lâkin Katerina seferi devam ettirmeyi öngörerek kuşkusuz hazırlıklara girişiyordu. Hattâ Kırım ve Tuna bölgesine ve İsveç üzerine sevk ettiği sayısız ordularını arada bir noksanlarını tamamlamak ve Lehistan'daki nüfuz ve baskısını korumak için oraya bile yeniden yeteri kadar asker yollayabilmek üzere ardı arkası kesilmeden yeniden asker yazmağa muhtaçdı. Memleketinde güç ve kuvvet kalmayıp Sibirya'daki sürgünleri getirip kullanmağa mecbur olduğu söylentileri meşhurdur. Böylece istek karşısında yardım edip imdada koşmak için vaktiyle ihtiyat kuvvetleri mevcud olmaması konusuna gelinirse bu iş öyle bir yıl içinde ortaya getirilecek mes'ele değildi. Kaynarca anlaşmasından beri geçen asayiş günleri değerlendirilmeyerek toprakları ekip biçip imar ederek bazı yağmaya uğraşıp, askerin düzen ve eğitimine karada ve denizde kuvvet toplamağa çalışmağa bağlıydı. Osmanlı Devleti ise bu boş zamanlarında savaş hazırlıklarını tamamlamağa çalışmamıştır. İstanbul gibi müstesna bir yerde kurulmuş bunca yıllık tersanesi Rusların bu süre içinde yalnız Karadeniz'de yeniden yetişdirdiği donanmasının zararlarına karşı koyacak kadar bir deniz kuvveti çıkaramaması doğrusu büyük bir sakıncadır. Ancak bu kusur yalnız Kapdan Paşa'ya yüklenemeyip belki bütün devlete ait bir durumdur. Eğer bu seferde Baltık denizi donanması İsveç seferiyle meşgul olmayıp da Akdeniz'e gelmiş olsaydı Osmanlı ne derecelerde hasara uğrayacakdı? Evvelki seferlerdeki hasara bakınca mukayese ile belli olur.

RUSYA İLE İSVEÇ SAVAŞI

Rusya Çariçesi Katerina beş altı yıldanberi Osmanlı Devleti seferi ile uğraşdığından Rus askeri Osmanlı Devleti hududunda harb ile meşgulken İsveç öte tarafından bir gaile çıkarmasın diye İsveç Kralına dostça muamele gösterilmesinden geri durmuyordu. Halbuki İsveç Devleti'ne tabi Finlandiya topraklarından bir parçasını Rus Çarı Deli Petro ele geçirip işgal etmişdi. İsveç elinde kalan geniş toprak parçasını da almak Rusların ileri amaçları olup buna müsait zaman ararlardı. İsveç Devleti meşruti hükûmet olduğu için bu sırada İsveç kralı bulunan Üçüncü Güstav'ın yakında ele geçirdiği her şeyi bildiği gibi yaptığı için bağımsızlığını İsveç milleti asılzadeleri çekemeyip ortalığı karışdırmağa başladık-

larını haber alan Katerina bunu fırsat bilerekten önce Kral Güstav'a çıkarı için gösterdiği dostça ilgi ve ilişkileri bilmemezlikden gelerek gizlice adı geçen asılzadeler güruhunu aldatıp karışıklık çıkarmayı usulden sayıyordu. İsveçe tayin edip gönderdiği elçileri Katerina'ya iyi görünmek için karışıklık çıkarmakda birbirleriyle yarışdıkları açığa çıkmışdı. İsveç generallerinden biri bazı sebeplerden dolayı Rusya'ya firar edince Katerina fazlaca iltifat ve itibar ederek onun marifetiyle Katerina Finlandiya halkını aldatıp karışdırmağa girişince İsveç kralının bütün gönlü kırıldı. İntikam almak arzusu ile fırsat kollar ve beklerken Osmanlı Rus savaşı çıkınca İsveç Kralını Rusya üzerine saldırmak için İngiltere Devleti yardım olarak Baltık denizine donanma göndermek ve Prusya Devleti de borç para vermek gibi vaadler ile Rusya ile savaşa itip kışkırtmalariyle Kral da bu tertip ve niyetini İstanbul'da bulunan elçisi vasıtasiyle Osmanlı Devleti'ne gönderdi ve şöyle oldu:

İstanbul'dan Osmanlı Ordusunun hareketinden önce İsveç elçisi o vakit Reis-ül küttap bulunan Süleyman Efendi ile görüşüp: «İsveç hududlarına asker sevk ederek yığınak yapıyor. Donanmayı techizatlandırıp Moskofları o taraftan korkutmak ve Osmanlı Devleti üzerine göndereceği kuvvetlerin yarısını o tarafa çekmek üzere Osmanlı Devletinden yılda üçer bin kese akça istemişdi. Beri tarafdan öyle askeri yığınaklar yapmakla olmaz. Moskofla savaşa girerseniz Osmanlı Devleti'nin esirgeyeceği yokdur» denilmesi üzerine İsveçli de: «Savaş üçer bin kese ile olmaz, harp yılları sekizer bin, harp bitince de 10 yıl süre üçer bin kese verilmek gerekir» denildi. İsveçli Moskof ile savaşa girsin. Osmanlı Devleti istenilen akçayı esirgemez diye söz verilmişdi. Bunun üzerine İsveç Kralı savaş araç ve gereçlerini yığmaya başlayınca Rusların İsveç idare merkezi ve Kral'ın oturduğu İstokholm şehrinde oturan elçisi alışık olduğu mütahakkim tavırlariyle savaş hazırlıklarının sebebini sordu. Kral da: «Her devlet kendi yapdığı işde bağımsızdır. Başka bir devlete hesap vermeğe borçlu değildir. Mecbur da değildir» diye cevap verdi. Asıl meram saklandığı için Rus elçisi de Kralın kuvvet ve bağımsızlığını sınırlandırmak üzere bu sevda ile türlü karışıklıklar çıkarmaya girişip işin sonunda takındığı tavırların dayanılmaz hale gelmesi ve ortalığı karışdırıyor diye savaş açmağa kararlaşdıran ve tasarlanmış olan İsveç Kralı Rus elçisine Rusya'ya dönmesini tenbih edip savaş hazırlıklarına başlamışdır.

Fakat İsevç krallarının rayte tabir edilir millet meclisinin reyini almadan başka bir devlet üzerine savaş açmağa selâhiyeti olmadığı İsveç Devleti düzeni gereği idi. Hududlara asker yığılacağı günlerde güya Osmanlı Devleti aleyhine birlikte hareket etmek üzere Ruslar İsveç Kralı'nı ittifaka davet etmiş ve razı olmayacak olursa Rusya İsveç üzerine taarruza geçecek imiş diye millet arasında mahsus bir lâkırdı çıkarmışlar.

Bu havadis halk arasında söylenip dururken tertip olunan İsveç askeri hudud başına varınca Rus Soldatlariyle kavga çıkarıp her iki taraf kurşun atınca bir İsveçli öldü. İşte Ruslar taarruza geçdi diye İsveç Kralı dediğini yapmak için ipucu elde etmişdi. Lâkin Ruslar hâlâ bu hudud çarpışmasını kesin ve tam olarak inkâr ederler. Rusların dediğine göre İsveç Kralı savaşa başlangıcı Devletin kanunlarına uydurmak için bir kaç İsveç askerine Moskof Soldatı kıyafeti giydirip anlaşmalı bir kavga çıkardı derler.

Her ne ise, Rusya üzerine sefer ilânı yapıldığı her yere yayınlandı. Tez elden Baltık denizi içinde neferleri eğitim yaptırmak için gezip dolaşan iki Rus fırkateyni İsveçliler tarafından ele geçirildi. Bununla beraber İsveç Kralı Petersburg'da bulunan elçisi vasıtasiyle Ruslara birkaç madde teklif etmişdir. Şöyleki: Bu kez İstokholmden ayrılan Rus elçisinin girişdiği fesadlardan dolayı başkalarına ibret olmak üzere cezalandırılması, daha önce senedle Rusya'ya terk edilip ferağ edilen Kralya ve Finlandiya toprakları bu kez geri verilip teslim edilecek, Kırım toprakları Kaynarca anlaşması gereği yine serbest olacak ve İsveç aracılığı ile Osmanlı Devleti'nin sulh için dediklerine bağlanmak, Rusya bu şartlara razı olmadığı halde Osmanlı Devleti hududu 1182 yılından evvel nasıl idi ise o durumu ile geri verilinceye kadar savaşın süreceğini, bu bakımdan hiç tereddüt edilmemesini ve Ruslar tarafından hemen şimdiden sefer hazırlıklarından vaz geçilip İsveç'le sulhun yapılmasında netice alınıncaya kadar silâhlı toplum halinde bulunmak gibi Katerina'nın havsalasının almayacağı maddeleri arz ve teklif edince Katerina: —Bu nasıl ağızdır İsveç Kralı Moskova'yı ele geçirse bile yıkılmış büyük bir devletin enkazı üzerinde bunun gibi bir kararın ona neler yapabileceğini ona öğretirim, diye kızgınlığını açığa vurdu. Yapılan tekliflere cevap vereceğine İsveç elçisinin dönmesine izin verip müdafaa hazırlıklarına başladı ve başka devletlere beyannameler yayınlayıp savaşı ilân edip duyurdu.

Lâkin bu İsveç seferi umulmuyordu, zamansız bir belâ gibi ortaya çıkmışdı. İsveç Kralı her şeyden önce hudud başında ve Rusların elinde bulunan ve Petersburg'a tahminen 45 saat mesafede olan Fredrikshamn adlı kaleye taarruza geçmek üzere olup ele geçirecek olursa önünde engel kalmadan Petersburg'u kuşatacağı haberi Rus halkına korku ve kuşku verip özellikle askeri esnafın hepsi Osmanlı hududuna sevk edilmiş olduğundan İsveç üzerine tez elden bazı iş göremez soldatlardan ve Petersburg'da kalan kale muhafızlarından başka asker sevk olunamıyacağı açık bir hakikatdi. Bu durum her kesin akıl ve şuurunu durdurmuşken her ne hal ise Osmanlı hududunda bulunan Mikelson adlı general acele çağırılıp etrafda ve yakın bölgede bulunan kale muhafızlarından celb edilip toplanan 20.000 kadar asker ile İsveç seferine gönderilmişdi. Rus-

ların hizmetinde çalışan Gırik adlı bir İngiliz amirali İsveç Savaşı çıkmasından önce Osmanlı Devleti savaşında görevlendirilmişdi. Akdeniz'e gitmek üzere emrine verilmiş bulunan donanmayı Kronşad tersanesinden çıkarmışdı. Böylece o da İsveç savaşında görev almışdı.

Bu durumda İsveç Kralı'nın tertib ve teçhiz ettiği donanma 6 kapak, 5 büyük Fırkateyn ve birkaç kurut'dan ibaret olduğu halde Moskof'a meydan okuyarak Baltık denizi içinde gezip dolaşırken Hokland adası açığında iki donanma birbiriyle karşılaştıklarında Rusların 74 parça top çeker bir gemileri battıysa da İsveçlilerin de o kadar top çeker bir gemileri ele geçirilmişdi. Başkaca 64 parça top çeker diğer gemileri de yakıldığından bu durumda İsveç donanması kendi limanlarından birine firar edip sığınınca, Rus donanması kış gelinceye kadar bu limanın dışında bekledi. Bu süre içinde İsveç donanması kuşadılıp kalmışdır. Kastri adlı Fransız tarih yazarı der ki: İsveç Kralı bu durumda büyük hata etmişdir. Savaş ilânında acele etmeyip birkaç gün yavaş davransaydı, Akdeniz'e yola çıkan Moskof donanması yola çıkmış ve Baltık denizinde düşman kalmadığı için büsbütün eline girmiş olurdu. Karadan hududlara sevk edilen her iki tarafın askeri hudud başına vardıkları zaman ilk defa çarha savaşı olup birinde İsveçli diğerinde Ruslar galip gelip durumun neticesi henüz belli değildi. Lâkin Katerina'nın asıl kuvveti İsveç Kralı'nın kanunsuz ele geçirdiği bağımsızlık ve nüfuzunun kırılması zamanıdır diye İsveç askeri subaylarını aldatıp fesad çıkarmakdı.

Bu durum hakikaten iş görmüşdür. Zira İsveç Kralı karadan ve denizden Fredrikshamn üzerine varmak isteyince, bu kalenin çoğu yeri yıkılmış ve içinde cephane ve mühimmat yokken İsveç subaylarının bazısı tehlikelidir diye muharebeden çekinip de kralları ısrar edince hepsi biraraya gelip Vatan uğruna canımızı ve başımızı vermeğe hazırız. Lâkin milletin reyi olmadan savaşa girmek ve buna sebep vermeyen komşumuzun üzerine taarruz etmek nizama aykırıdır diye açıkdan açığa cevap vermeleri üzerine Kral Soldatlara söz geçirmek kaydında iken bu soldatların bir bölüğü başına geçenlerin aldatması ve itmesiyle silâhlarını bırakıp karşı koymağa geçdi. Başkaları da onlara uydular.

Bu şaşılacak durum ortaya çıkınca İsveç Kralı kalenin üzerine yaptığı tertibattan vaz geçip denizden getirilen askeri gemilere bindirip geriye göndermeye başladı. Sonra karşı gelen elebaşları İstokholm tarafına gönderip oraya vardıkları anda hapis ve tevkif ettirdi. Halbuki onları böyle cezalandırmak doğru değildi. Belki hemen askerlere silâhını bıraktıran elebaşı olacak haini başkalarına ibret olsun diye bulunduğu yerde ortadan kaldırıp bastırdıktan sonra askeri razı edip tutarak düşman üzerine sevk ve yollamağa çalışmış olaydı bu kısa süre içinde Petersburg'u ele geçireceğinde şüphe yokdu. Lâkin buna bir türlü cesaret

edemediğinden anlatıldığı gibi askerin arasında karışıklık ve fitne yerleşmişdi ve savaş da böylece geri bırakılmak lâzım gelmişdi.

Bu durumda Danimarka Devleti de İsveç üzerine savaş ilân edince bu da İsveç Kralına büyük gaile oldu. Çünkü Danimarka Devleti ile Rusya arasında yapılmış olan ittifak anlaşmasının gereği İsveç savaşı çıkarsa birbirlerine yeteri kadar yardımcı olmağı taahhüd etmişlerdi. Böyle olunca bu kez Rus İmparatoriçesi taahhüd gereği yardımcı olmasını istedi. Danimarka bir süredir kullandığı akıllıca usullere bakarak savaşdan tam olarak çekinirken taahhüdünü yerine getirmeye mecbur olduğundan birkaç gemiden ibaret bir donanma tertip ve karadan veliahdini yeteri kadar askerle İsveç hududuna sevk etti. tez elden birkaç kale ele geçirdikden sonra İsveç'de ikinci hükümet merkezi sayılan Göteburg kalesini kuşatmaya başladığı haberi birkaç gün önce hükümet merkezine dönmüş olan İsveç Kralı'na varınca tez elden kendi muhafızı olan askerleri toplayıp ve halkdan topladığı askeri yerli yerinden kaldırıp yardıma koşmağa gayret ederdi. Ancak yardımcı kuvvetler varıncaya kadar kalenin dayanamayacağı ihtimali de vardı. Bu düşünce ile Kral kıyafet değişdirip yalnız bir iki adamı ile Göteburg kalesine girmeye çalışmışdı. Karşı konulamayacağı anlaşıldığından Danimarka'da bulunan elçisi acele kalkıp orduya koşmuş İsveç toprakları Danimarka askerinden tahliye edilmeyecek olursa İngiltere'de bulunan bütün Danimarka gemilerinin tutuklanacağından başka Danimarka üzerine savaş açılıp donanma ve asker gönderileceğini ifade edip tehdid etti. Böylece Danimarka Veliahdı çaresiz bulunduğu yerden geri dönmeği düşünürken Rusya elçisi de yetişip birtakım tehditlerle İngiltere elçisinin sözlerini teyid edince Danimarka ordusu bozguna uğrayıp çekilerek memleketlerine dönüp derhal mütareke yapıp ortalığı yatıştırmak lâzım geldi. İngiltere elçisinin İngiltere'nin böyle bir harekete asla izini yok kendi kendine ve bildiği gibi hareketi İsveç Devleti'nin selâmeti içindir usulünce de uygundur yaptığı hareketler iyi karşılanmış ve öğülmeye değer görülmüşdür.

İsveç Kralı'nın savaş ilânını çabuklaşdırması anlatıldığı gibi kendisi için zararlı olmuş ise de Rus donanmasının Baltık Denizinden çıkamamasiyle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz tarafında selâmetini mucip olmuşdu. Osmanlı tarafından vaad edilen 8.000 kese akçanın istenilmesine hak kazanmışdır. Fakat savaş hususu devlet vükelâsının umduğu gibi Rusya'ya ilgili kalmayıp anlattığı gibi Nemçeli bile anlaşma taahhüdlerini bozduğundan Osmanlı Devleti iki tarafa ordular sevkiyle hazinece pek ziyade sıkıntıya düşerek başkasına yardım şöyle dursun, kendi savaş masraflarını karşılamakda ızdırap çekmekte idi. Böylece İstanbul'da İsveç elçisiyle buna dair birbiri ardısıra görüşmeler ve meşveret meclişlerinde nice karşılıklı konuşmalar olmuşdur.

MEMLEKETİN İÇ İŞLERİ VE MALİYESİ

Savaş nedeniyle bütün eşyanın bahası artık yiyecek ve içecek şeyler çok azalmıştı. Herkes böyle sıkıntıya düştüğü için halkın zihinleri birbirini aldatmak ve kanunsuz yollardan para kazanmak fikrine sapmıştı. Savaş sırasında bazı vezirler ve mirmiran orduya giderek mansaplarında birer mütesellim bırakmışlardı. Onlar da, yaptıkları hırsızlık ve rüşvet almak yüzünden sık sık işlerine son verilir ve yerlerine başkaları nasbolunurdu. Hatta ordunun çıkışından bu güne gelinceye kadar Kütahya eyaletine yedi sekiz mütesellim gelip gitmişdi. Her birinin zulmü ve baskısı ile memleketin harab olduğu dillere düşmüşdü. Sahtekâr ve birbirini yalan yere çekişdirenler bile bundan daha iyi uydurma işler çıkarıp kurnazlık işleyecek bir zaman olamaz diye İstanbul halkından sefih yaşlı adam kendi gibi bir oğlanı kendisine uydurup kethüdasıymış gibi yerinde kullanıp daire halkı diye biraz sefih kimseleri de başına toplayarak birkaç sahte emir ve senedle Kütahya'ya varıp emirleri okutur. Seleflerinin sık sık azledilip değiştirildiklerine bakınca bunun da mütesellimliğini akıllı kimseler tecviz ve kabul ederse de emirlerin ve senedlerin yazılışından ve gelenin beğenilmiyen davranışından sahte bir şey olduğu anlaşılır. Mahzarla birlikde bildiri ile İstanbul'a anlatılınca özel mübaşir tayin edilip gönderilerek alınıp İstanbul'a götürüldü ve cezası tertip edildi. Garibi şu ki İstanbul'a gelişinde bile Kütahya mütesellimliğinin kendisine orduca tevcih edildiğini hatta Serdar-ı Ekrem huzurunda hil'at giydiğini söyleyerek devlet ricalini aldatmak kaydına düşmüşdü.

İşte taşra halkı her tarafdan Osmanlı Devleti sınırlarına asker sevk edeceğiz diye harabeye çevrilip hasara uğratıldıktan başka bir taraftan da bu yolda memurların zulüm ve baskısından şikâyet ettikleri gibi İstanbul halkı da yiyeceğin azlığından feryad edip etrafdan zahire gelmez oldu. Etin okkası 18 paraya çıkdı. Mumun tanesi bir paraya idi. Hâlimiz neye varacak diye dedi kodu yapılıyordu. Abdülhamid Han bunları duyunca Allah için olsun şu zahire meselesine bir çare aransın diye tekrar tekrar emir ve irade buyurmuş olduğu için kapan tüccarı da zahire gemilerinin serbestçe gelip gitmeleri için Karadeniz'e bazı gemilerin harp gemileri refakatinde gönderilmesini istemiş oldukları için İstanbul'da bulunan saltanat erkânı İstanbul'un idaresini düşünmeden görüşmelerle düzenlenmesinde bunca iç ve dış işleri dururken İstanbul'un yiyecek mes'elesinden vakit bulamazlardı.

Böylece 1203 yılı cumadel ulasının 17 sinde aşağıda anlatılacağı gibi Karadeniz kıyılarının muhafazasiyle bu zahire mes'elesi için toplanan meşveret meclisinde Rusya mes'elesi de ileri sürüldü. Zahire işi Kapdan Paşa'dan sorulunca: «Anadolu kıyılarının Sinop'dan başka yerlerinin rüz-

gâr altı yerler olduğundan düşman gemileri gelse bile duramıyacaklardır. Ama gene de ihtiyaten muhafazada sakınca yokdur. Lâkin Sinop limanını muhafaza çok önemlidir. Ve Rumeli kıyılarında ekseri yerler halkı Hıristiyan reayadan olduğu için kıyılarda muhafızlık önemlidir» dedi. Bu cevap üzerine Sinop muhafazası da ordu'ya yazılıp yalnız kapdan gemilerinin te'mini için Karadeniz'e birkaç miri kalyon çıkarılmasına karar verildi, sonra da gereği yapıldı.

İşte bu Abdullah Paşa Sarı Abdullah Paşa diye ünlüdür. Aslında Canikli Hacı Ali Paşa'nın kölelerinden olup dairesinde terbiye olunarak kethüda olmuş ve Ali Paşa'nın vefatından sonra oğlu Battal Paşa'nın emir-ül haclığında ona da Kethüda olarak Müslüman hacıları muhafaza işinde değerli hizmetler görmüşdü. Daha önce efendisi Ali Paşa'nın Kırım tarafına firarında bütün ev halkı ve adamları İstanbul'a getirildiği zaman her biri bir yere yerleşdirilip iskân edilmişdi. Bu Abdullah Paşa o vakit Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa dairesine verilmişdi. Sadrazam Yusuf Paşa da o sırada Hasan Paşa dairesinde çalışıyordu, aralarında hukuk ve ilişkiler oldu. Bu savaş başlangıcında ordu'ya gelip Mehadiye savaşında yararlığı da görüldüğü için ileriki senede büyük sayıda askerle orduya katılmak üzere kendisine mirmiranlık ile Trabzon eyaleti tevcih olunup o bölgeye gönderilmişdi. Bu kez kendisine vezirlik rütbesi verilip ardından Erzurum eyaleti de kendisine inayetle katılarak verilip efendisi gibi haysiyet verilerek bu büyük işde kullanırken selâhiyetleri genişletilmişti. Bu durum da Anapa seraskeri bulunan Battal Paşa'nın gücüne gitmişdi. Bazı inkâr edilmeyecek sonuçlar doğurduğunu anlatmak gerekdir.

Bu kez anlatıldığı gibi Abdullah Paşa'ya vezirlik verilip orduda sözü geçerli olan Ahmed Nazif Efendinin babası ve Tersane Emini olan Selim Ağa da Kapu Kethüdası nasbolunup vezirlik tevcihlerinde verile gelen aylıklar ve bahşişler zamanın gereği İrade-i Seniye ile af olundu, yani verilmedi. Miralem Ağa ve hademe-i divan ve başka aylık sahiplerinin maaşları ise bu gibi aylıklara bağlı olduğu için Selim Ağa hakkında kötü niyet besleniyordu. Hattâ Abdullah Paşa mali kuvvet sahibi olduğundan hepsi kendilerine alıp yediler ve bir alay zaif kimseyi me'yus eylediler diye Edip Efendi Selim Ağa ile Nazif Efendi hakkında ileri geri söylenip onları kötülemişdir. Allah'a malûmdur.

Bu tedbirler kış günlerine mahsusdu. İlkbahar olunca donanmanın Kapdan Paşa'yla Karadeniz'e çıkması tasarlandığından kıyıların muhafazası ve belki düşmandan intikam alınması Kapdan Paşa'nın görevi gereği olmakla bu yıl donanmanın Karadeniz'e kuvvetli çıkması ve askerinin iyi eğitim görmesi ve hiç olmazsa beş altı bin kadar Arnavut askerinin donanmaya getirilmesi lâzımdı. Bu durum meclisde ileri sürülüp Kap-

dan Paşa'dan sorulunca Arnavut askerinin getirilmesini iyi karşılayıp «ancak bu askerin Ülgün ve Bar taraflarından yazılması lâzımdır. Bu durumun da İşkodra mutasarrıfı Mahmud Paşa'yı henüz Padişah affetmediği için o tarafa Kapdan Paşa tarafından adam gitmiş diye yayılır ve bu haberi Padişah duyarsa gücenir diye korkulur» diye Kapdan Paşa fikrini söyledi. Durum Abdülhamid Han'a açıklanıp anlatılınca sonra böyle haber çıkınca kötüye yorumlanmamak üzere izini alındıkdan sonra bu kıyılardan asker yazılması Kapdan Paşa'ya görev olarak verildi. Ve gene Cezair Beylerbeyisi Mehmed Paşa ile Tunus Beylerbeyisi Hamid Paşa'nın da gelecek bahar için mükemmel harp gemileri göndermeleri emir ve irade buyuruldu. İkisine de Kapdan Paşa aracılığı ile teşrifat-ı seniye gönderildi.

Ülgün ve Bar sahilleri halkı vaktiyle garb ocakları gibi denizcilik bilgisine maharet sahibi olup zaman geçince bu kıyıların deniz kuvvetleri azalmışsa da gene içlerinden gemiciliğe oldukça ilgili ve bilgili ve denize alışkın ve pişkin adamlar bulunduğundan donanmaya bu tarafdan asker celbi uygun görülmüşdür. Bir gene konuya gelelim.

O vakit herşeyde yed-i vahit zararlı usulü geçerli idi. Zahire ticareti yapan tüccarın inhisarında idi. Ekmekçi dükkânlarının sayısı az olduğu halde esnaf sırtından birçok memurun geçindiği yetmiyormuş gibi bazı nüfuzlu zaman adamları da bu kârdan hisse alırlardı. Bu gibi kanunsuz masraflar hep zahire fiyatlarına eklenip Osmanlı Devleti ise İstanbul halkının işini ve idaresini üzerine almış olduğundan zahirenin bahalılaşması her zaman çok dedikodulara sebep olmuşdu. Zahire nezareti İstanbul kadısının başda gelen görevi olduğu için bazen İstanbul kadılarının azillerine ve yerlerinden uzaklaşdırılmalarına neden oluyordu.

Muharebe sırasında ise doğal olarak her şeyin bahasının artması lâzım geldiği halde yed-i vahid usulü ortada iken dışarıdan zahire getirecek kimseler vakit ve zamanın gereği tabii fiat üzerine satamayacakları için etrafdan zahire gelmez olup böylece İstanbul'da zahire kıtlığı başlamış ahali yiyecek ekmek tedarikinden âciz kalmışlardı. Yoksa bu zararlı usul kaldırılıp da herkese zahiresini getirip istediği bahaya versin ve canı isteyen ekmek yapıp satsın denilmiş olsa bu kadar zahire sıkıntısı çekilmiyeceği açıkdı. Bunda hükümetin işi yalnız ihtikâr yapanları ve kileyi kısıp ölçek ve başka şeylerle halkı aldatan insafsız esnafı cezalandırmakdı. Lâkin o zaman bu zararlı usul kararlaşdırılmışdı. Anlatıldığı gibi İstanbul'da zahire bulunmaz olup bu durumda Selânik ve Golos taraflarında buğdayın her İstanbul kilesi üçer guruşa olduğundan bu geçerli fiat 20 şer para daha zam edilerek İstanbul'a zahire getirilmesine bakılması adı geçen meclisde ileri sürüldü. Çünkü zahirenin fiatına zam yapılınca İstanbul'daki ekmeklerin dirhemleri azaltılmak lâzım geliyordu. Bu da dedikoduya mucip olur diye bazı

meclisde bulunanlar söylenince alıp satılması söz konusu olunca nihayet böyle zamanda lâzım olan zahirenin bulunmasıdır. İstanbul'da zahirenin yokluğu mazallah başka şeye benzemez, bir gün fırıncılarda ekmek bulunmazsa epeyce kargaşalığa sebep olur diye zahirenin fiatına zam yapılmasına karar verilmişdi.

Anapa tarafına da çok mikdarda zahire gönderilmesi gerekiyordu. Tuna kıyılarının zahiresi orduyu idare edemeyeceğine göre, bu durumda Serdar-ı Ekrem tarafından gelen yazıda Sinop ve Samsun iskelelerinde mevcud olan zahire sigorta edilerek korunan gemilere yüklenip Soğucak tarafına gönderilmeli ve Akdeniz iskelelerinden de her zamankinden fazla satın alınarak zahire tedarik edilip sigorta edilerek emin gemilere yüklenip Karadeniz'e geçirilmeli ve ordu için İsakçı anbarlarına gönderilmesi yazılı idi.

Cumadel-ulânın 26 sında yine Rusya mes'elesi için toplanan meclisde bu zahire işi ileri sürülüp hakikaten üzerinde durulacak mes'eledir denildi. Ancak Akdeniz iskelelerinde bile zahire kıttı, henüz İstanbul için tertiplenen zahirenin alınması mümkün olmamışdı. Bundan önceki savaşda Akdeniz kapalı idi. Ancak Karadeniz'in bütün zahiresi İstanbul'a geliyordu. Anadolu tarafından çekilip sigorta edilerek emin gemilerle getirilirken gene İstanbul'da zahire kıtlığı vardı. Ekmeğin bir paralığı elli dirheme kadar indirilmişdi. Şimdi ise Karadeniz için kapalı denilecek durumda olduğundan başka bu tarafın çoğu zahiresi orduya naklolunmuşdu. Anadolu ve Akdeniz taraflarında bile kıtlık çıkmış olduğu için ilk önce İstanbul zahiresini düşünmek diğer yapılacak işlere göre en önemlisi idi. İstanbul'da zahirenin kıtlığı başka yerlerle ölçülemezdi. Günde 10.000 kileden fazla zahireye ihtiyaç vardı. İdaresi güç kıtlığın çıkışı halinde ortaya çıkacak büyük karışıklık düşünülürse tehlikeli bir durumdu. Hemen bahasına ve nakliyesine bakmadan İstanbul'a yetecek kadar zahire tedarik olunup ardından İsakçı'ya gönderilmesi kabil olur, denildi fakat anlatıldığı gibi Soğucak tarafına zahire nakli meselesi karara bağlandı.

Bosna ahalisi, valileri ve o bölge seraskeri olan Ebubekir Paşa'nın kethüdası ve sair kapusu halkının zulüm ve baskısından şikâyet ediyordu. Bosna eyâletinin umur görmüş, mesnedlerde bulunmuş yaşlı bir vezire tevcih edilmesini arzu ediyorlardı. Ebubekir Paşa ise Bosna ahalisini kim olursa olsun toplatınca gelenekleri üzere bir tarafdan gelip bir tarafdan giderler, otuz kırk günden fazla bir yerde durmazlardı. Bu suretle asker olarak maiyette her ne tarafa gidilecek olsa hareket edecek seyyar bir kuvvet bulmak lâzım geliyordu. Cıvar sancaklardan beş altı bin kadar piyade asker tedarik olunmasını isteyerek mühimmat ve akça diye feryat ederdi, başka taraflardan da buna benzer feryadnameler gelmeden olmazdı.

Halbuki Osmanlı Devleti'nin aslında masrafı gelirini aşmışken böyle iki devlete birden savaş açmak nedeniyle bir yıl içinde mâli sıkıntı son haddine gelmişdi. Bu da Devletin vükelâsını şaşkına çevirmişdi. Zira bu mesele için İstanbul'da toplanan meşveret meclisinde bunca fikirler ileri sürülmüşken güzel bir çare bulunamamışdı. Hattâ Cezair-i garb ve Tunus ocaklarından ikişer bin kese akça yardım edilmesi için bu ocaklara fermanlar yazıldığı sırada Bursa'nın zengince tüccarlarından da 1560 kese akça yardım edilmesi söylendi. Yerinden öğrenilince Bursa'da servet ve mal sahibi birkaç kimse olduğu anlaşıldı. Onlar da Şam ve Halep ve Bağdad tüccarı gibi kıymetli eşya alıp satmakla iş görmeyip ticaretlerinin faizcilikle olduğu böyle çoğu parasının borç kabilinden olduğundan ellerinden alınacak para yokdu. Bursa zenginlerinden güç hal ile 400.000 guruş yardım toplanabildi.

Daha önce bildirildiği gibi Esma Sultan'ın vefatı nedeniyle katledilen tüccar Dimitri ile Rusya'ya kaçan Buğdan Voyvodası'nın mal ve eşyaları satılıp borçları toplanınca Hazineye epeyce yardımı dokunur derken borçların toplanması kabil olmadığından başka satılan eşya bedelleri bile şunun bunun zimmetine geçerek biraz akça toplanıp umulan iş görür para görülmedi. Hele Dimitri'nin malı heder oldu diye esef duyularak bunların zimmetleri ve satılan eşyaların parası her kimin zimmetinde ise hatıra gönüle bakılmayıp çabuk tahsil edilsin gecikme, gevşeklik ve göz yummakla iş bu hale getirildi. Rahat etmek günü değildir. Hemen uğraşıp iş çıkarma günüdür, diye Hat-tı hümayun çıkarıldı.

Bu hususlarda umulan faydanın görülmemesi Rikâb-ı Hümâyun Defterdarı olan Kâmil Ahmed Paşazade Hakkı Mehmet Beyefendi'nin işi sağlam tutmayıp gevşek davranmasına yüklenip azledildi. Selefi İsmail Efendi gene Defterdar-ı Rikâb oldu. Dimitri'nin ise epeyce malı ve mülkü olduğu gibi çok da borcu çıkdığı için alacaklıları hergün Bab-ı Âli'ye gelerek arzuhaller takdimi aramakdan geri durmazlardı. Faraza umulduğu gibi bunların mal ve borçlarından üç dört bin kese akça toplansa bile böyle az bir paranın Hazinede akça yarasına merhem olamayacağı belli idi. Bir aralık Vakıflar ve tevliyetlerinden yardım istenmesi görüşüldü ise de tevliyetlerin çoğu evlâdın idaresinde olmakla gelirleri belli olmayıp başkalarından elde edilecek cüz'i şey ile de bir iş görülmediği için bundan vaz geçildi. Ve gene miri mukataalardan cebelu toplandıktan başka bu derde tez elden bulunacak çare ve ilâç yokdu. Ancak bundan toplanacak az para ile de Hazine açığı kapanamayacağı için Hazine'de para sıkıntısı herkesi âciz ve şaşkın hale sokmuşdu.

Ordu pek ziyade sıkıldığından tez elden üç dört bin kese gönderilmesi için Serdar-ı Ekrem tarafından Padişah'a feryadname gelmişdi. Akçe toplanmasına bir türlü çare bulunamayıp bir hat-tı hümayun ile ce-

vap verilmişdir. Şöyleki: —«Benim vezir-i âzam ve Serdar-ı Erkemim. Akça hususunda çekdiğiniz sıkıntıyı öğrenmiş bulunuyorum. Tez elden 4.000 kese akça istemişsiniz. Mevcut olsa Alimallah kendi harçlığımı bile gönderir idim. Bu vakitte esirgenir mi? Lâkin hazinelerin hâli sizin de malûmunuzdur. Bu akça düşüncesi gece ve gündüz rahatımı kaçırmışdır. Taahhüdler ve borçlar ve miri malın durumu böyle. Yeni yıl cebelusu açılsa belki tez elden savaş masraflarına medar olurdu. Cizye buyrulduları nasıldır diye hatırıma geldi. Kapu tarafından sordum. Cebelunun çıkarılmasını meşverette söylemişler. Cizye buyrulduları ordu tarafından verildimi bilgimiz yokdur, diye cevap yazdılar. Sefer masrafları bu tarafdan görülmekdedir. Bari gelecek yıl cizye buyrulduları bu tarafa gelse belki tezelden biraz akça tedarik olunurdu. Cebelu da her ne kadar ise karşılar. Gerek adliyede ve gerek o tarafdan bütün masrafların paraya bağlanmasiyle bu kadar miri mal ne oluyor, diye Defterdar Efendiye söyleyesiniz ve siz de düşünün. Yeni yılın buyrulduların ve cebelunun defterini bir gün önce bu tarafa gönderseniz ben de çalışırdım. Epeyce akça olmazsa bile azar azar üçer beşer yüz kese göndermekde kusur etmem. Vallahilâzim bu akça beni gecelerde uykusuz koyuyor. Hak Teâlâ Osmanlı Devleti'ne yardım etsin. Allah için olsun siz de düşünüp uğraşınız ve cevabını yazasınız» diye bir hat-ı hümayun çıkarılıp ordu'ya gönderilmişdir.

Kısaca Mâli sıkıntı mes'elesi için yapılan birçok topantılarda bu mes'elenin halline bir çare bulunamadı. Hattâ meclislerin birinde bütün hazır bulunanlar bu yolda acz gösterip şaşkınlıkla nihayet her biri onbeşer yirmişer bin guruş yardım etmek üzere karar vermişlerdi. O vaktin yirmi beş bin guruşu bu vaktin hesabiyle 200 bu kadar bin guruşa varırsa da bu suretle yardımdan toplanacak azıcık şey miri'nin derdine deva olmayacakdı.

Böylece bilindiğine göre memleket içinde akça toplanması mümkün değildi. Bu mes'ele için Bab-ı Âli'de Kethüda Bey dairesinde bazı devlet ricali toplanıp meşveret meclisi kurduklarından dost olan Avrupa devletlerinin birinin tüccarından borç alınması ileri sürüldü. Ancak borç olarak alınsa rehin istiyecekleri açıkça belli idi. Bizce rehin verilmesi sakıncalı idi. Bir süre rehin ile Osmanlı Devleti toprağı mahsullerinden buğday, arpa, pamuk, ipek ve yapağı emsali eşya verilerek gerek ana parayı gerek faizini ödemek şekilleri görüşüldü. Memleketimiz içinde akça tedariki hususu kaç kere görüşüldü ise de bir çaresi bulunamadı. Başka devletten borca para alınmasına bir imkân bulunursa devlete bundan daha iyi hizmet olmaz, alınma şekli ve ödenmesinde de sonradan düşünülerek bir çare bulunur. Lâkin bunun yerine getirilmesi böyle birkaç kişiyle olmaz. Ulema ve başka şura erbabı beraber olmalıdır denilerek bunun için bir meşveret meclisi toplanmasına karar verilmişdi.

Osmanlı Devleti'nde dışardan borç para alınmasının emsâli görülmemişdi. Mâli sıkıntıyı düşmanlar öğrenip de Osmanlı Devleti'nin zaafını anladıkları halde kolaylıkla elde edilecek hayırlı işlerin güçlüğünü artırır diye Osmanlı Devleti her ne kadar şiddet ve sıkıntıya düşse düşmandan saklanması gerekirdi. Böyle büyük bir meclisde görüşülen mes'elelerin yayılması ise düşünülüyor ve şimdiye kadar dışarı sızdığını gördük sözünü hazır bulunanlardan bazıları söyleyince gene bu işe karar verilemedi. Sonra bir güzelce üzerinde durularak ilerde düşünülmesine karar verilerek toplantıya son verildi ve durum kaymakam tarafından Padişah'a arz olundu.

Telhis'in yukarısına: Borçlanma işleri ve devletime dair işlerin düzene konulmasında herkes üzerine düşeni kudretine göre alırken çoğu kendi menfaatlerine bakıp Din ve Devlet vazifesi değilse gizlemeleri gereken meclislerin gizliliğini dışa vurmakla işlerin durmasına sebep olanların Cenab-ı Hak lâyıklarını versin. Oysa memleket içinde para tedarik edilse çok güzel olur. Olmazsa hemen çaresine bakılması gerekdi. Bahar geldi, tamam savaş masrafları açılacağı vakittir. Sonra mazallah pişmanlık faide vermez. Allah ve Resul aşkına ittifakla masrafların şimdiden çaresi aranıp geri bırakılmasın. Bu husus ilk önce Semahatlû Efendimiz ile gizlice görüşülsün ve de karar ederse arz edesın diye hat-tı hümayûn çıkarmakla kaymakam Mustafa Paşa kıyafet değiştirip Şeyhülislâm bulunan Mehmed Kâmil Efendi'nin konağına gidip devletlerden borç para istenmesi işini anlatıp, bu hususu Sudur-u kirâm ve başkaca gerekenlerle görüşülmek gerekdiğini ve lâkin dışarı sızmayıp gayet gizli tutulması lâzım geleceğini bildirdi. Şeyhülislâm Efendi söze girişip: «Meclisin Sudur-u kirâmdan dışarı sızmayacağına kefil olamam. Ama memleket içinde akça tedarikinin yolu yok. Bu durumda dışardan tedarike muhtacız başkasından akça istenilmesi gerçi mekruh sayılır, lâkin kerahatine rağmen yapmağa mecburuz. Bu mes'eleyi sudur'un gizliliğe uyamayıp yayacaklardır. Bana sorarsanız, zaruret karşısında bu borç alma meselesini uygun görürüm» demekle vükelâ arasında bu mes'eleye karar verilerek Niderland'dan yani Felemenk'den borç alınması tasarlandı. Felemenk elçisiyle buna dair görüşmelere girişilmiş ise de Osmanlı Devleti ile Avrupalıların buna benzer alış verişi görülmemiş bir olay olduğundan başka iki taraf memleketleri birbirine uzak ve paraları değeri değişik olduğu için akça alınıp verilmesi türlü güçlüklere uğrayacakdı. Osmanlı Devleti'nin elde edilen ürünlerin toplanması çoğu mütegallibe elinde olduğu için mahsulün iyisini başka tüccarlara satıp kötüsünü Felemenk tüccarına teklif ederek haksız yere onları zarara sokacakları görüldüğü için Felemenkli'nin bu suretle temini için Felemenk elçisi lâzım gelenlerle haberleşmeye koyulmuşdu. Lâkin bu işin yerine gelmesi de zamana muhtaç olup vakit ise dar olduğu için 1203 yılı Rebi-ül ahırında toplanan meş-

veret meclisinde yeni maliye mes'elesi ileri sürülünce bu yılın ilkbaharında savaş masrafları 15.000 kese akçe'ya bağlıdır. Meclisler oldu, bir karar verilemedi.

Vakitler geçiyor. Savaş demek akça demek olduğu öğrenildi, denilerek her ne olursa olsun bir çare bulunmak lüzum geleceği bildirildi. Sikkenin değişdirilmesi ve zuyuf akça yapılması hususu ileri sürülüp gerçekden bu da fena bir şey ise de eninde sonunda türlü şekiller söyleşilerek hiç birinden bir faide görülmedi. Hattâ bazıları bu işlerin hazırlığı bize göre işlerden olduğu için piyasaya sürülmüş paranın benzerleri bakırdan kesilmiş sikke basılarak aynen altın ve gümüş gibi sarf olunması ileri sürülünce böyle paranın Mısır ve Frenk memleketlerinde geçerli olmayıp savaş araçlariyle gerekçelerinin çoğu ise bu memleketlerden gelmekle alış verişde devletin bütün ticareti durur diyerek bu rey çürütülmüş bazıları da eskiden de bakır para basıldığından ve kesildiginden söz ederek işleyeceği durumda üçü yahud ikisi bir para farz olunmasını ileri sürdüler. Bu şeklin menfaati ise pek az olduğu halde devletin şanına dokunur diye bu da kabul edilmemişken nihayet yazıldığı gibi sikkenin değiştirilmesiyle gümüşün rayicine biraz zam olunmakdan başka çare olmadığı ileri sürüldü. Bu şekilde gerçekden epeyce şey elde edilebilirdi. Lâkin mevcud bol sayıda paramız yok ki sikke basılsın denildi. Herkesin fazla olan altın ve gümüş eşyası alınıp hâlis gümüşün dirhemi onar paradan ve altının miskâli altışar guruş otuzar paradan olmak üzere bahaları verilip bu suretle ele geçen altın ve gümüşden karışık para basılarak bundan elde edilen temettü savaş masraflarına tahsis olunacakdı.

Bu karar verilince ilk önce altın ve gümüş evâninin yapılıp kullanılması yasak edildikden sonra herkesin elinde bulunanlar da bilinen fiat ile Darbhane-i âmireye teslim ettirilerek eski sikkeye nispetle hemen beşde bir mikdar karışık olmak üzere ikişer guruşluk sikkeler kesilip bundan darbhaneye hayli gelir sağlanmışdır. Lâkin altın ve gümüşün hakiki kıymeti ve eşyaya olan tabii nispeti sikkenin değiştirilmesiyle başkalaşmayıp eski sikke ile yüz paraya alınan eşya bu yenilik ile tabiatiyle üç guruşa almak lâzım geliyordu. Satınalma hususunda bundan bir menfaat sağlanamayacağından bunun geliri ve hayat kabilinden olduğu şüphesizdir, fakat bu suretle Osmanlı Devleti kese ve guruş hesabiyle vere geldiği vazifelerin ve ulûfelerin beşde birini düşürmüş olduğundan vazife sahiplerinin işleri idare ve geçimleri sıkıntıya düşmekden kurtarılmışdı.

İşte o zamanın bu kadar guruşu şimdi şu kadara erişir denilince o vaktin eski sikkesiyle işte bu yeni sikkenin farkı vardır. Meselâ o zamanın eski yüz paraları zamanımızda elli guruş ederken sikkenin bu değişikliğe uğramasiyle o vaktin üç guruşu zamanımızda elli guruş edebili-

yor. Bakır sikke konusuna gelince: Maliyetine bakılmadan meselâ şu ikilikler büyüklüğünde kesilip de o zamanda gene iki guruşa verilecek olsa idi bu şekil kâğıda sikke basıp zamanımızda geçerli olan kavaim-i nakdiye çıkarmak hükmünde olacakdı. Bunlar devletin tahvili yerini alarak hazinenin itibarına göre memleket içinde rayiç olarak memleket içinde istikraz demek olurdu. Bu şeklin çekinilecek yeri kalpazanların kesecekleri paranın da Hazine borcuna eklenmesi hususudur. Ama sikkenin karışdırılmasında bile bu durum geçerli olup, meselâ adı geçen yeni ikiliklerin yakın olarak 64 para kadar maliyetleri olup on bu kadar parası üzerindeki sikkenin itibarı demek oluyordu. Hakiki durumunda işte bu on bu kadar para halkdan yardım demekdir. Ama bakır sikke kesilip de maliyetine göre sürülmesi her devlette olagelmiş bir durumdur. Devletin şanına dokunur yanı yokdu.

Fakat bu şeklin faydası yalnız halkın işini kolaylaşdırıp savaş masraflarına karşılık olacak bir fayda sağlamıyordu. Kısacası savaş masraflarına yetecek kadar gelirin sağlamı bulunmuyordu. Devlet vükelâsı bu bakımdan şaşırmışken İsveç elçisi vaad edilen parayı isteyince İstanbul'da bulunan diğer sefirlerde birer şekilde garip isteklerde bulununca vükelâya hayret gelmişdi. Nitekim aşağıda ayrıntılariyle görülecekdir.

BU SIRADA ORTAYA ÇIKAN BAZI OLAYLAR

Yukarıda anlatıldığı gibi İngiltere Devleti gerek Osmanlı Devleti'ni gerek İsveç Devleti'ni türlü vaadleriyle savaşa teşvik etmişdi. Prusyalılar bile her iki tarafa yardımlar vaadi ile İngilizlerin peşinden geliyordu. Halbuki ikisi de isteklerini yerine getirmek kaydında idi. Savaş kapıları açılınca birisi fiilen yardıma geçmeyip karşıdan seyrediyorlardı. İsveç Kralı umduğu yardımı görmedikden başka Danimarka da üzerine taarruza geçince şaşırıp sıkışık ve üzüntülü duruma düşmüşdü. Fakat bu kez anlatılmış olduğu gibi Danimarka'da bulunan İngiltere ve Rusya elçileri Danimarka ordusunu geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. Osmanlı Devleti de İsveç Kralından başkasından yardım eseri görmediğinden başka Nemçeli de anlaşmayı bozduğu için savaş gailesi iki misli artmışdı. İsveç Kralına söz verildiği gibi 8.000 kese akçay· veremediğinden ötürü ayrıca esef duyardı. Halbuki Osmanlı Devleti ile İsveç Devleti arasında yalnız senede bile bağlanmamış bir ittifak anlaşması vardı. Her iki tarafın ittifak anlaşmasını imza etmesi için İstanbul'da oturan İsveç elçisi teklifden geri durmazdı. Lâkin mukaveleye göre ilk önce 8.000 kese verilmesi gerekdi. Osmanlı Devleti bu işi sürüncemede bırakarak vakit geçiriyor ve ittifak senedinin imzasını ertelemeye mecbur oluyordu.

O vakit Prusya Kralı bulunan Fredrik Giyyom ise amcası ölen büyük Fredrikin savaş harekâtında icad eylediği manevralara karşılık politika desiselerinde yeni buluşlara kalkmışdı. Bu sırada görünüşde Lehistan'ı Rusya'nın baskı ve pençesinden kurtarmak istiyordu. İşin hakikatinde emir ve idarelerini kendi eline alıp da böylece Lehistan üzerinde nüfuz kazandıkdan sonra Lehistan'ın taksimi kararlaşınca Katerina ağır bahalarla satarak buna karşılık Lehistan'dan uygun bir hisse ele geçirmek sevdasiyle Rusya'nın bugün için Lehistan'da geçen nüfuz ve otoritesini kaldırıp yok etmeğe kalkmışdı. İşte bu savaş sırasında ise Ruslar Lehistan ile bir müşterek savunma anlaşması yapıp istenince 30.000 Leh süvarisi ile kendisine yardım etmesini teklif edince Leh Devleti tarafından muvafakat edilmemesi hususunu Prusya Kralı tamam fırsat bildi. Lehlilerin kendisine dört elle sarılması için Lehistan'ın içeriden ve dışarıdan takviyesi hazırlıklarını vaad ve teklif ederek biçare Lehlileri aldatıp kendi kucağına düşürmek nedenlerini ileri sürdü. Aynı zamanda Osmanlı Devletini de avucuna alıp istediği gibi kullanabilmek ve Osmanlı

Devleti kuvvetlerini bu maksadına erişmek üzere kendi işinde kullanmak düşüncesini ön gördü. Bu sebeple İstanbul'da bulunan Prusya elçisi Osmanlı Devletine tarafdar olduğu konusunu ortaya koyup eğer kendisine karşı bazı sefirlerin ihtarları ve bilgi vermeleri olmasa Osmanlı Devleti vükelâsını aldatabilecek şekilde ağız kullanarak Katerina'nın Prusya'yı terk ve Nemçe ile ittifak etmesinden Prusyalı sıkışıyordu. Bu iki devleti birbirinden ayırmak sevdasında olduğu gibi İngiltere bile Katerina'nın sonradan Fransızlarla yaptığı ticaret anlaşmasından da kırılarak ticaret imtiyazlarını gene kendine hasredebilmek için Katerina'yı Fransa Devletinden ayıracak sebepler ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Fransa Devleti ise hem Osmanlı Devleti ile münasebetini muhafaza etmek ve Osmanlı topraklarında eskiden beri ele geçirdiği ticari imtiyazları sarsıntıdan korumak ve hem de Katerina ile yenilediği ve yaptığı ticaret anlaşmasını korumak için savaşan devletlerin arasını bulmak kaydında ve İspanya Devleti de sulh için aracılıkda bulunup şan korumak düşüncesiyle her biri Osmanlı Devletini kendi tarafına çekmekdeydi. Devletin vükelâsı ne tarafa gideceğini şaşırmışdı.

Aracı olan devlet ise sulhu yapacak devletlerin Osmanlı mülkünde nüfuz kazanmak istemesi tabii idi. Osmanlı Devleti bunu bedava olarak Avrupa devletlerine kazandırmak istemeyip karşılığında bir kefalet almak isterdi. Zira Aynalıkavak ayaklanması yalnız Fransa'nın aracılığı ile düzenlenmişken Ruslar bütün taahhüdlerini çiğneyerek Kırım'ı istilâ edince Fransa engel olmamışdı. Ruslara sırtını dayayıp Nemçeli de taahhüd ve şartların dışında birçok soğuk tekliflerle Osmanlı Devleti'ni rahatsız eder duruma gelmişdi. Bu sebepten Osmanlı Devleti bu kez aracılığı sağlama bağlamadan kabul etmeyip aracıya kefil olsun isterdi. Bunun üzerine bu durumda Osmanlı Devleti vükelâsı savaş işlerini görüşmeden ziyade Sefirlerle görüşmelerle meşgul idiler. Bunların ayrıntılarına aşağıda girişilecekdir. Sulha ilk önce Fransa aracılık ederek İstanbul'da bulunan Fransa elçisi Serdar-ı Ekrem ile bunun için mektuplaşıp ardından İspanya da bu hususda görüşmelere başladı.

1203 yılı saferinin 12 sinde ve 13 ünde İspanya elçisinin verdiği iki yazıda: İspanya Kralı'nın amacı insanlığa iyilik edebilmekdir. Bu nedenle dünyada asayişin ortaya çıkması için değerli çaba harcamakdadır. Bu savaşda İspanya Devleti başka bütün devletlere bakarak tarafsız ve garazdan uzak bir devlet olduğu için savaşa giren devletlerin hepsinden fazla rahat görüşme imkânına sahip olarak sulh ileri sürer ve kabul ettirmek isterdi. Bu defa Avrupa'nın asayişi ve insanlığın yeniden düzene ve iyiliğe kavuşması hususunda başka devletler de uğraşmalarının bu Kral'ın bu yoldaki himmetine katkıda bulunmaları için uğraşıp söylemekden ve istemekden geri kalmazdı. Hakkında Osmanlı Devletinin bile

tam inancı vardı. Araya girmesine razı olursa iyi niyetlerini belirtmek elçisi ile görüşmeye izin verilmesi istenmişse de bu ayın 18 inci günü Kâğıdhanede Reis Efendi ile İspanya elçisi karşılaşıp görüşmelere başlandı. İspanya elçisi söze başlayıp: —Görüşme isteğinde bulunmanın sebebi ağızdan Osmanlı Devletine bazı meseleleri anlatmakdır. Padişahın bu yoldaki emirlerini bilip devletime yazmaya görev aldığımı bildirmekdir. Dedikden sonra bugün için ileri sürülen savaşda İspanya Kralının hiçbir ilgi ve ilişkisi ve gizli bir maksadı yokdur. Ancak yalnız insanlığın huzur ve asayişinin has isteğidir. Bugün savaşda bulunan Nemçe, Moskof, İsveç, Danimarka devletleri nezdinde bulunan İspanya elçileri bu hususda görev almışlardır. Savaşmayan devletlerden İngiltere, Fransa ve Prusya devletleri bu yoldaki uğraşmalarını İspanya Kralının çalışmalarına eklemeleri hususu da anlatılıp bildirilmesine bu devletler nezdinde bulunan İspanya elçileri tayin edildiler. Ben de bu mes'eleleri anlatıp Osmanlı Devletinin İspanya Kralına itimadı varmıdır? Aracılığına razı olurmu? Bu yolda devlet iradesini okuyup devletime yazmağa memurum. Kış içerisinde mütarekeye karar verilip sonra mütareke günlerinde sağlam ve dayanıklı sulh yapmak bütün çarpışan devletler hakkında ve özellikle Osmanlı Devleti hakkında hayırlı ve iyi olacağında şüphe buyrulmasın, bu kez hakikaten Nemçeliye Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi güzel ve iyi karşıladığımız bir durumdur. Lâkin savaşın sonucunun ne olacağı belli değildir. İleriki senelerde de Osmanlı Devleti'nin galip geleceğini düşünsek bile, bu kadar nüfus ve mal telef olacağında şüphe yokdur. Burasını düşünürsek galip gelen devletin de sulhu savaşa tercih etmesi hayırlı ve menfaatleri olduğunu bilmelidir. Hazır böyle bir galibiyet kazanmışken fırsatı kaçırmamalıdır. Şimdiye kadar Moskof gemilerinin Akdeniz'e çıkmayışı gerçekden görünüşe bakılırsa İsveç'in Ruslar ile savaşda olmasından doğdu. Lâkin İsveçli'yi savaşa kim sürüklemiş, itmişdir. Osmanlı Devleti bunu biliyor. Osmanlı Devleti'ne hizmet olarak İsveçli'yi savaşa İspanya'nın ittiğini iyma ile sadakat gösterip gene söze girişerek: İsveç'in Moskof'la savaşını Fransa, İngiltere ve Prusya uygun görmeyip kabahatli bulunmuşlardı. Onların dediğine bakmayalım. Moskof'un uzun süredir İsveç içinde ulûfe dağıtıp fesadla karışıklık çıkardığı, arayıp bulduğu bazı kendi tarafdarlariyle bu defa İsveç Kralı'ndan yüz çevirip nihayet İsveç'de ihtilâl çıkarmak yakın ihtimâl idi. Moskof'a karşı koymakdan ye'se kapılmak derecesine vardı. Böylece ileriki yıllarda Moskof gemileri Akdeniz'e çıkarsa Osmanlı Devleti için ne büyük gaile ve masraflar açılacağının düşünülmesi dostça ifade ederim deyip İsveçli'nin Rusya ile sulha karar vermesini İngiltere ve Prusya devletleri İspanya Kralı'na söylediklerini İspanya Devleti de bu iki devletin sulh yapmalarına çalışırım diye vaad ettiğini anlattı. Güya İsveçli karşı koymakdan ye'se, umudsuzluğa kapılmış, hem de sulhu yapmak üzeredir.

İsveç'in bir iş göremiyeceğini ve Moskof donanmasını Akdeniz'e çıkmakdan alıkoyamıyacağını açıkladı. Bundan başka İngiltere, Fransa ve Prusya devletlerinin bile bu yolda yani İspanya Kralı'nı meramı üzere Osmanlı Devleti ile hasımları arasında sulhun yapılması için ek çalışma ve gayretleri umuluyor. Kaldı ki Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyen devletlerin bazı menfaat ve garazları vardı, savaşa itmeleri ancak kendi maksadları yerine gelsin diyedir. Şimdiye kadar İngiltere ve Prusya'nın yardımcı olmadığı ve olamıyacağı açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini düşünmedikleri belli olmuşdur. Diyelim ki yardım edecek olsalar bile Osmanlı Devleti düşmanlarının başka tarafdarları vardır. Bu iş gitgide umarım harble sonuçlanacakdır. Avrupa'nın bugünkü durumuna bakılırsa bu iş açığa çıkar. Ama İspanya devletinin gizli bir amacı yokdur. Yalnız herkesin asayişini sağlamak niyetindedir. Osmanlı Devleti'nin büyük ve ileri gelen devletlerden biri olacak şekilde sulhu elde etmeği istemesi yeter delildir. Kış günlerinde bir mütareke olsa da Osmanlı Devleti şanına lâyık sulha muvaffak olaydık. Bu uzatmalarından maksat bu hayırlı işde gecikmeyip Osmanlı Devletinin İspanya'ya iyi gözle bakdığını belirtecek hizmette bulunmakdır. Bu suretle sevinir ve iftihar eder. Yoksa bu vesile ile Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarından vaz geçsin demem, belki evvelkinden ziyade savaş hazırlıklarının tamamlanmasına çalışmalıdır. Osmanlı Devleti ile İspanya Kralının meramını sadakata yorumlayın.

Bunu çekemeyen devletlerin ileri sürmesi muhtemel aldatıcı ve karışdırıcı kavil ve sözleri dinlemeyip itibar etmeyiniz. Herkesin asayişini sağlıyan sulhu savaşa tercih eden olursa, bu işin sona ermesi güzelce umulur. Kaldı ki Osmanlı Devleti bile isteklerini hafifden alma durumundadır. Düzenlensin derseniz her şey olur biter diyerek ileri geri pek çok sözler söyleyip sözüne son verdi.

Reis Efendi söze başladı: —Bu meclise gelişim ancak elçi bey dostumuzun diyeceklerini duymak içindi. Mes'elenin cevabını bildirmeğe yetkin olmadığından işte bu dediklerinizi Padişahımız Efendimize ifade ederim, ne veçhile görevli kılınırsam gene elçi bey dostumuza açıklanır. Fakat kendi sözüm olarak bazı meseleleri anlatayım diyerek Osmanlı Devletinin daima sulhu savaşa tercih edegeldiğini ve Moskof'a mecburen savaş ilân eylemiş olduğunu ve Nemçeli ise haksız yere anlaşmayı kaldırıp savaşa girdiğini söyledi. Osmanlı Devleti şanına lâyık ve maksadlarını elde edeceği bir sulha yanaşmakdan çekinmeyeceğini bildirdi. İspanya gibi itibarlı bir devletin aracılığını Osmanlı Devleti red etmez, lâkin sulha yanaşma ilk önce onların tarafından olmalıdır. Onların tarafından istenilmedikçe Osmanlı Devletinin bir türlü yanaşması caiz değildir. Zira şanına yakışmaz dedi.

İspanya elçisi söz alıp: —Bu ileri sürdüğünüz cevap pek yolundadır, benim muradım da onların istek göstermesi ve rağbet etmesinden önce Osmanlı Devleti kabul eylesin demek değildir ve hem demem. Osmanlı Devleti'ni herkesin önünde korurum. Ancak muradım Osmanlı Devleti'nin İspanya Devleti'ne tam itimadı var mıdır? Aracılığına razı mıdır? Bunları öğrenip devletime yazmakdır. Dedikden sonra, bu sırada Nemçe ve Moskof devletleri her ne kadar birbirleriyle müttefik iseler de Nemçelilerin Moskof'un menfaat sağlayıp şöhretinin artmasını içden çekemez. Lâkin şu da bilinsin ki bunların ittifaklarının bozulması bu mevsimde olmayacak işdir. Sulh yapıldıkdan sonra belki adım adım birbirinden ayırmak sebepleri elde edilebilir diye sözüne son verince Reis Efendi: —Bakalım Sadrâzam'a yazılmak lâzım gelirse kışla yerine şimdiye kadar yaklaşmışlardır. Kâğıd gidip gelene kadar beş on gün geçer. Eğer Padişahımız ordu'ya gidip gelmeye ertelemeyip cevap verilmesini ferman buyururlarsa dört beş güne kadar cevabı verilir diye meclise son verilmişdir.

Bu görüşmeler başkalarından gizli tutulmak üzere bu meclisde karar verilerek bu görüşmenin sebebini soranlara güya Osmanlı Devleti daha önce İspanya Devleti tarafından barut ve bazı mühimmat talebinde olmuş olmakla gene gizlice onun görüşülmesi içindi denilmesi kararlaştırıldı.

Saferin 25 inci pazartesi günü Fransa sefareti baş tercümanı ihtiyar Fanton Reis Efendi'ye gelip «size gayet gizli bir diyeceğim var. Elçi Bey de hatırınızı soruyor ve benim bildireceğim hususu dinlemenizi rica ederim» deyince Reis Efendi ne diyeceğini sorunca: «Geçenlerde İspanya elçisiyle görüşmemizden sonra Beyoğlunda bir haber yayıldı. Güya İspanya Kralı Osmanlı Devleti'ni sulha yanaşdırmak üzere aracılık izhar etmiş ve Osmanlı Devleti de aracılığını kabul ederek işlerin düzenlenmesine kalkışdı diye işittik. Lâkin İspanya'nın aracılığı Osmanlı Devletinin hiçbir suretle işine yaramaz, zira onun memleketi sulha çağıracağı savaş tutuşmuş devletlerin memleketlerine semt olmadığı biliniyor. İspanya Devleti'nin aracılığı olsa olsa Septen boğazı nedeniyle İngiltere ve Fransa devletleri arasına girebilir. Başka uzak devletlere olamaz. Bu suretle aralarında sulh kuracağı devletlerden birinin bazı hususlarda engel olması ve karşı koyması lâzım gelse İspanya'nın uzaklığı nedeniyle ele aldığı durumunu yerine getiremeyeceği için böylece aracılığından bir fayda umulamıyacağı görülür. Fransa elçisi sadakati ve doğruluğu ile bu aracılık işini devletine yazmışdı. Bugün yarın cevabı gelir, diye beklediğinden başka bu mes'eleyi Sadrâzam Hazretlerine yazmış ve cevabı da gelmişdi. Fransa Devleti aracılık işine teşebbüs edip yanaşmışken Osmanlı Devleti Fransa'yı bırakıp İspanya Devleti'nin aracılığını tercih ve intihab ederse İspanya'nın uzaklığı nedeniyle girişeceği hususları tamam-

layamayacağı en azından bu düşünce ile açıkdır. İspanya Devleti gerçi eski ve itibarlı bir devlettir. Bucak uzaklığı böyle işleri görmeye engeldir. Eğer Osmanlı Devleti Fransa'nın aracılığını da red etmeyip İspanya Devletiyle birlikte işi düzenlemesi irade buyrulursa İspanya elçisinin değişen tabiatı bundan önce kendi yaptıkları sulhda Osmanlı Devleti'ne verdiği güçlükden bellidir. İspanya elçisi ile böyle büyük ve geniş işin iştirakle yapılması imkânı yokdur. Böylece Fransa ve İspanya devletlerinden birinin başda kabul edilmesi lâzım gelir» deyince İspanya elçisi meclisde konuşulanları belki Fransa elçisine açmışdır düşüncesi hatıra geldiği için Reis Efendi bu tercümana inkâr ile doğrulama arasında bir cevap vermeğe mecbur oldu: —«Geçenlerde İspanya elçisiyle görüşmemiz dostça, barut ve bazı savaş mühimmatı görüşmesine dairdi. Görüşmeler sonunda İspanya elçisi sohbet olarak konuşup İspanya Kralının Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek arzusundadır. Hattâ Osmanlı Devleti ile çarpışan devletlerin de genel bir rahatlık isteğine dayanarak sulha yanaşdırmak üzere aracılığa arzulu olduğunu çarpışan devletlerin ve umumun rahatı için sulhun yapılmasına aracılığa istekli olduğunu çatışmış devletlerin bulunan elçilerine yazıp bu yolda beraberce uğraşmalarını ve savaş dışında kalan devletlere de yazdı. İnşallah Osmanlı Devleti'ne fayda ve hayrı dokunacak bir hizmete muvaffak olur» diye oradan buradan sözleri dolaşdırıp pek çok yakınlık gösterdi. Biz de sözlerini dinledik. Yine de sohbet olarak İspanya Devleti'nin böyle bir ağır yükün altına girmesi havsalanın alacağı durum değildir. Şimdi Cenab-ı Hak herkese hayırlısını versin diye şöylesine bir cevap verilmişdi. Galiba İspanya elçisi bu sohbetleri fahri olarak yayınış olacak. Osmanlı Devleti'nin şimdiki halde öyle bir iradesi olsa Fransa Devleti'ne olan yakınlık ve muhabbeti gereği bir kere elçi bey dostumuz ile de görüşmesi olurdu. Şimdi bu dediğini Padişahımıza arz edelim, bakalım ne diyecekler ve emir ve fermanları çıkarsa yine haberleşilir» deyip tercümanı geri göndermişdir.

Bu sırada Osmanlı Devleti İsveçli'ye Rus savaşında devam etmek üzere tertip ve teşvik ile meşgul olup İsveçli'nin mukavele ile isteği olan 8.000 kese akça elçisi tarafından zaman zaman isteniyordu. Reis Efendi bugün Osmanlı Devleti'nin iki cepheli savaşı olduğu için masrafın çokluğu malûmdur. İsveç Kralı istediği akçayı savaş dışı kalan devletlerden birinden istese ve alsa Osmanlı Devleti de borç senedi verse ve üzerine alsa sonra yavaş yavaş ödenirdi,.şu akçaya böyle bir rabıta verilse olmaz mı diye cevap verince şimdiki halde Avrupa devletlerinde karışıklık olmakla herkes akçasını saklamakdadır. Başka devletlerden alınması mümkün değildir. Kış mevsiminde Osmanlı Devleti tarafından 8.000 kese akça verilmediği takdirde başka devletler İsveç Kralını sulh'a zorlamaları gerekecekdir. Eğer sulh olmaz da savaşı sürdürürse, gelecek yıl Osmanlı Devleti'ne çok faydası dokunurdu. Diye İsveç elçisi tarafından durum an-

latıldı ve arada sırada akça işi soruluyordu. Halbuki hazinenin sıkıntısı İsveç'liyi harbe sürükleyecek durum karşılığı elde tutulması gereken paranın İsveç'e verilmesine bir çare bulunamıyordu. İsveçli'yi boş çevirmek de uygun görülmediği için, gâh şöyle gâh böyle denilerek vakit geçirilmekde idi. Bu bakımdan saltanat erkânı şaşırmış ve üzüntü içinde iken yazıldığı gibi İspanya ve Fransa devletleri de sulha aracılık etmek üzere her biri Osmanlı Devleti'ni kendine çekip çevirmek davasına düşmüşlerdi.

Devlet vükelâsı ne tarafa yanaşacağını ve hangisi uygun olacağı hususunda henüz düşünüp görüşmeden Prusya Osmanlı Devleti'nden kendisine karşılığı olmayan ve devlet muamelelerinde eşi görülmemiş bir sened verilmesini ihtiyacı var diyerek teklif edince devlet vükelâsı bütün bütün şaşkına dönmüşlerdir. Şöyle oldu:

Saferin 25 inde Prusya elçisinin Bab-ı Âli'ye verdiği bir takrirle Reisle görüşme istediği için Rebi-ül evvel'in başlangıcı cumartesi günü Kaymakamı Paşa'nın Bahçekapısı'na yakın konağında Reis Efendi Prusya elçisi toplanıp meclisde görüşüldü. Prusya elçisi önce kralının yakınlık gösterdiğinden, dostluk ve iyi niyetlerinden söz ederek: Bu toplantıda devletim tarafından ileri sürmeğe görevli olduğum hususlar Osmanlı Devleti'ne büyük menfaat sağlayacak meseleler olduğundan Reis Efendi'nin ordudan devlete gelmeleri ve böyle Osmanlı Devleti'nin beğeneceği işlerin görüşmesinde onların bulunmaları hayra değer bir kaderdir. Benim bile böyle görüşmelere katılmamdan kıvanç duyuyorum.

Gerisinden ileri süreceği mes'elelerin önemini bildirip Osmanlı Devleti'ne ait olacağını açıklayınca Reis Efendi: —Gerçekden diyeceğinin ne olduğunu bilemeyiz ancak bu vesile ile Prusya Devleti gibi yakınlık gösteren bir devletin sadık elçisi ile görüşmekden biz de hoşnud olduk gibi bazı sözlerle karşılık verilmesinin ardından Prusya elçisi: —Anlatacağım mes'eleler büyük ve dikkat götürür işlerdir, diyerek koynundan Frenkçe yazılmış tahminen sekiz on yaprak kâğıdlar çıkarıp, asıl anlatmağa görevli olduğum mes'elelerden önce biraz şikâyet yollu sözlerim vardır ön sözüyle dediklerine başladı. Prusya Devleti'nin Osmanlı Devleti hakkında dostluk ve iyilik duygular açıkdır. Bir süredir Osmanlı Devleti'ne iyilik olsun diye gizlilikle verdiğim haberler karşısında bana da lâzım gelen mes'eleleri anlatıp Osmanlı Devleti'nin ne olduğunu söylemesi icabederken buna karşılık güzellikle itimad edildiğine dair hiçbir şey gösterilmedikden başka Prusya'nın böyle yakınlık göstererek gizlice olan durum ve davranışından şimdiye kadar hiçbir gün memnuniyet de gösterilmedi. Gerçekde onlar geçmiş şeylerdir ve Prusya Kralına kesinlikle ağır gelmez ve değişiklik olmamış ve olmadığına sonra da Osmanlı Devleti'ne hayırlı olarak ortaya çıkacak ve Avrupa devletlerince öğrenildi.

Durum ve davranışı buna delildir. Bundan sonra Osmanlı Devleti tarafından bile gizli muamele tarafımdan görülür. Buna benzer birçok söz söyleyip halbuki gizli dediği şeyler başka devletler gibi Osmanlı Devleti'ne bazı haberlerin kâğıdlarını vermekden ibaret olmasiyle buna cevab olarak Reis Efendi görevim bu meclisde elçi bey dostumuzun dediklerini dinleyip Padişahımıza bildirip anlatmakdan ibarettir. Lâkin kendi çözüm olarak elçi beyin bu dediğine cevap vereyim. Osmanlı Devleti şimdiki halde savaş ile meşgul olup açık ve gizli başka bir işi yokdurki gizlice elçi beye anlatılsın. Savaş işleri ise elçi beyin bildiği ve gördüğü görülen davranışlardır. Kaldıki Prusya Devleti tarafından gizlice verilen haberler ve havadisden Osmanlı Devleti'nin herkesin önünde haz duyduğunu ve Prusya'nın böylece dostça muamelesinin arttığında şüphe yokdur, dedi.

Bunun üzerine Prusya elçisi söz alıp: —Muradım hakikaten şikâyet değildir, hemen bir ifadedir. Ve bunu önceden deyivermekliğim de Prusya Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı iyilik düşündüğünü bildiğimden iki devlet arasında teklifsiz herşeyin izah edilip bildirilerek hiç bir zaman şüphe doğuracak durum kalmamalıdır. Her halde itimad ve emniyeti sağlamak içindir. Prusya Kralı'nın bu zamanda Osmanlı Devleti'ne yapacağı yardım ve hizmeti İslâm memleketlerinden Osmanlı Devleti'nin sadık müttefiki bir hükümdar olsa ancak yapabilirdi. Osmanlı Devleti Prusya'nın birkaç yönden yaptığı yardımı sayayım. Önce Nemçe hududuna Prusya Kralı asker sevketmekle Nemçeli de karşılık olarak hududlarına çok sayıda asker yığmaya mecbur olduğu için yarı kuvveti böyle bağlanınca Osmanlı Devleti üzerine yarı kuvveti kaldı. İkincisi; Prusya Kralı İngiltere ve Felemenk devletlerini çağırıp taarruzi ve tedafii ittifak yapmış olduğundan Moskof donanması İngiltere'den muhtaç olduğu yardımı görmedi. Bunun böyle olmasını istiyen Prusya Devleti'dir. Üçüncüsü; Lehistan'da her ne kadar zahire varsa tez elden Prusya satın alıp kendi memleketine nakledince Lehistan'da fazla zahire kalmadığı için Moskof askeriyle Lehistan'a giren General Romançof başındaki askere zahire bulmakdan âciz kaldı. Dördüncüsü; Moskoflar Prusya memleketinden ötedenberi Avrupa devletleri arasında geçerli akça yerine kâğıd para çıkarıp değişik eşyayı ve soldatlarına lâzım olan elbise ve başka malzemeleri satın alırdı. Bu sırada Prusya Kralı Ruslara kâğıd para ile eşya satmayı men ettiğinden akça vermekle almağa mecbur olduğunu peşin akça istenince vermek gücü dışında olduğundan eşya alamayıp epiyce sıkıntı çekildi. Beşincisi; Prusya Kralı Venedik'e gönderdiği elçisi aracılığı ile Venedik Cumhuriyetini tarafsız kalmağa uğraşıp Osmanlı Devleti üzerine taarruz etmesine engel oldu, diye söze başlayıp bitirdi. Sonra, asıl görevini açıklamak istiyerek, önce, koynundan çıkardığı kâğıdlara bir göz gezdirerek: —Lehistan'da Reite denilen meşveret meclisi vardır. Bugün o

meclisi açacaklar. Söyleşilecek şeylerse gerek Osmanlı Devleti'ne ve gerek başka devletlere gayet zararlıdır. Bu toplantıda Moskof kendisi ile tecavüzî ve tedafii ittifak yapılmasını ve Lehistan'a askerini 100.000 çıkarıp Osmanlı Devleti aleyhinde olmasını teklif ediyor. Bu dediğini yaptırmak için Lehistan'a akça verip herkese karşı doyurmaktadır. Meramının yerine getirilmesi için Lehli'den hiçbir şeyi esirgemez. Bugün Leh Kralı rütbeli Boyarların çoğu Ruslara yanaşdılar. Ve Moskof Çariçesi bunları ne durumda kendine çevirdiği biliniyor. Hattâ Leh Kralının Ruslara temayülü şimdiden bellidir. Leh Krallığı bağımsızlığı gereği eski cumhurun intihabiyle ve istedikleri gibi olup biterken Moskof meramını yerine getirmek için Leh Krallığını Kral'a zabtettirip çoluğuna çocuğuna ve torunlarına soycak intikâl etmek vaadiyle Leh Cumhuriyetini kaldırmak istiyordu. Bunu Lehistan Kralına arz edip bildirdi. Bu iradesi Kral'ın tam isteğine uygun geldiğinden Moskof'un dediğine yanaşacağında şüphe yokdur. Lehlilerden bu duruma vakıf olanlar böyle olmasını her ne kadar istemezlerse de onları da memleketi genişletme davasına ve tamaa düşürüp böylece hırslandırıp Kralı tutacaklardır. Böylece Lehlilerin bu topluluğu Osmanlı Devleti'ne ne derecede zarar vereceği bellidir. Düşman iki ise daha ziyade artacakdır. Moskof ile Lehlilerin ittifakları meselesi yerine gelip de Lehli de Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçerse Tuna'nın öte tarafındaki kale ve toprakların muhafazasının ne kadar güçleşeceği belli bir işdir. Bu tedbiri bozacak Avrupa devletlerinde Prusya'dan başkası yokdur. Prusya Kralı aşağıda açıklanan şartlarla Osmanlı Devleti'ne böyle muzur olan bir durumun kaldırılmasına hazır ve emir beklemektedir.

Lehistan hükümet merkezi olan Varşova şehrinde bulunan Prusya elçisine bu defa Prusya Kralı tarafından gönderilen talimatta Osmanlı Devleti tarafından Lehistan'a verilen anlaşmaya riayet edilmekde iken bu isteği yerine getirmeye teşebbüs eden ve anlaşmaya aykırı harekete girişmeğe lâyık değil ve gereksizken buna dair tabirler geçerek bunun menfaatine çalışılmadığı halde Prusya Devleti bir yumrukda defedeceğini Prusya elçisi Lehistan'a resmen ifade eylemek üzere görevlendirildi. Ardından Leh hududuna yakın yerlere bunun def'i için Prusya Kralı tarafından 20.000 asker tayin edilip gönderildi. Şimdi bu asker Lehistan hududundadır. Lehistan'a bu haberin gönderilmesi ve Leh hududuna asker yığılması Moskof'a ve Lehli'ye harp ilânı gibidir. Prusya Devleti'nin bu hareketi ancak Osmanlı Devletinin müttefiki olan bir devletin yapabileceği bir hizmet ve yardımdır. Oysa Prusya ile Osmanlı Devleti'nin ittifakı yokdur ve adı geçen Lehistan'daki toplantıda görüşmelerin sonunda ne olacağı belli değildir. Bu yolda Moskof ısrar edip dediğini yaptırmak için Prusya Devleti'ni doyurup razı eder susturup kendine çevirmek isteyeceği Rusların denenmiş olan tabiatlarından anlaşılır.

Bu husus husule gelirse Osmanlı Devleti'ne zararı uzaklaşdırmakda ne büyük menfaat vardır. Eğer Prusya Devleti bu mes'elede yani Moskof ile Lehli ittifakı hususunda gözünü yumup işi oluruna bıraksa yahud yerine getirilmesinde nasıl hareket edeceği Osmanlı Devleti'nin davranışına bağlıdır. Zira yüklenilmiş iki mesele vardır ki izah edilmeğe değer. Devletlerin yapılan işlerin sonunu düşünmesi vazifeleri gereğidir. İlk iki maddenin birisi şudur; Eğer Prusya Devleti bunun giderilmesine var gücü ile karşı koyarak çalışırsa, Moskof Lehli ile ittifak yapıp hem Osmanlı Devleti hem Prusya karşı koyamayacaklarını bilip zaruri Prusya Devleti'ne karşı düşmanca davranamazlar ise de bundan sonra her ne zaman Osmanlı Devleti Moskof'la sulhu düzene koyarsa, o zaman Moskof'la Lehli bir olup ittifakla Prusya üzerine savaş açıp taarruza geçer.

Bir başkası şudur; Eğer Prusyalının uğraşması kendisinin Moskof ve Lehli ile savaşması sonucunu verirse, Osmanlı Devleti Prusyalılara haber vermeden sulha giderse, o vakit bu muharebelerin zararı Prusya Devletine dokunur. Başlı başına iki düşman karşısında açıkda yalnız kalır. Bu suretle bu iki maddenin Prusyalıya ne derece kuşku verdiği açıkdır. Bu takdirde Osmanlı Devleti'nin ne düşünüp neyi istediğini bilmeğe Prusya Devleti mecbur olduğu için bu iki mes'elede şimdi bildirilecek tutumla Osmanlı Devleti'nin iyi niyetini açıklayarak Prusya Kralı'na itlmad hasıl olacak vecihle beyannameye benzer bir sened verilmesine bağlıdır. Böyle bir sened verilecek olursa içine geçirilir. Prusya Devleti'nin önem verdiği şart ve sözlerin Frenk sözleriyle bir benzerini gerçekde takdim edecek isem de bu meclisde açıklayayım. İlk önce Osmanlı Devleti he ne vakit düşmanlariyle sulh yaparsa, Prusya ve İngiltere'nin aracılığı ile olmak ve ikincisi sulh anlaşması senedlerinde Lehliler'in geçerli olan eski düzenleri yani serbestiyetleri ifası ve Krallık ise süresiz seçim ile olmalıdır. Bugün komşulariyle geçerli olan arazi düzenleri olduğu gibi kalması ve düzenlerinin değişmemesi hususları geçirilip şartları da adı geçen senede yazılmalıdır. Bu senedi Osmanlı Devleti'nin vermekde tereddüt etmeyeceğini umarım. Zira Osmanlı Devleti'ne daha menfaat sağlayacak şeydir. Osmanlı Devleti şanına lâyıkdır. Bu suretle Prusya'ya teminat verilirse Lehistan'ın Osmanlı Devleti için zararlı bir ittifaklarını Prusya Devleti her zaman müdafa ve taarruz gücünü sarf ederek yerine getirmeye uğraşır. Eğer Lehistan Moskof'un dediğine uyup ittifak yapmağa karar verip de Moskof ile ittifak edip Osmanlı Devleti aleyhinde olmağı uygun görürse, Prusyalı da o vakit Lehistan, Moskof ve Nemçeli ile savaşa tutuşup bunların üçüne karşı koymakda kuvvetini ve sağlamlığını gösterecekdir. Bu durumun gelişmesinin Osmanlı Devleti'ne ne büyük menfaatler sağlıyacağı açıkça görülmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından bu sened verilmezse, yukarıda sayılan mahzurlar nedeniyle Prusya bu işe girişmekden vaz geçdikden başka

bu durum başkaları tarafından öğrenilince belki Osmanlı Devleti'ne karşı olanlar Prusya Devleti'ni bazı vaadlerle doyurarak aykırı ve karşı teşebbüslere saptırmaları da umulur. Bu suretle Prusya'nın dediğini yapmak veya yapmamak Osmanlı Devleti'nin elindedir. Her durumda Prusya Devleti'ne emniyet gelmesi ve tatmin edilmesi için istenilen bu senedin verilmesi ve verilmediği takdirde Prusya'nın ne edeceğini bilmeyip üzülerek deminden dediğim gibi aykırı ve tersine harekete mecbur olacağı kendiniz içinmiş gibi düşünerek düşünülmesi gerekdir. Prusya bu suretle temin olunmayıp da Moskof ile Lehli'nin ittifaklarına engel olmayı yerine getiremezse Lehistan Osmanlı Devleti aleyhine savaş açınca o vakit Venedikli'nin de harekete geçeceği açıkdır. Gerçekde önce Osmanlı Devleti bu dört devlet ile savaşdı ve yine galip gelerek şanına lâyık sulh anlaşmasına bağlandı. Bunları pek iyi bilirim, ancak zaman değişdi. Ele alınsa o vakit Kırım ve Tatarlar Osmanlı Devleti elinde idi. Şimdi Kırım'dan ve binlerce Tatar askerinden ayrıldı. O zamandan bu zamana kadar Osmanlı Devleti'nden bir şeyler eksilip o dört devlet toprak kazandılar. Moskof'un o vakit Karadeniz'de ve Akdeniz'de harp gemileri yokdu, şimdi büyük sayıda donanması olduğu biliniyor. Kısaca bunların dördü ile birden savaşda şimdi güçlük meydandadır. Nemçeli de o vakit Fransa ile çatışmış savaşıyordu. Yarı kuvveti ile savaşdı. Bu sırada düşmanlıkları olmadığından başka aralarında olan ittifak da aşikârdır. Bunları anlatmakdaki amacım Prusya Kralı kendini korur gibi Osmanlı Devletine yardım ve korumakda iyi niyet ve dostlukla her şeyi anlatarak karşılığında Osmanlı Devleti'nden de Prusya'ya itimad ve emniyet sağlanması umuluyor. İşte Osmanlı Devleti'ne arz ve tebliğ etmeğe görevli olduğum mes'elelerden biri bu sened mes'elesidir. Buna dair Reis Efendi'nin bir soracağı ve diyeceği varmıdır, dedi. Reis Efendi: —Demin ifade eylediğim gibi görevim ancak dinlemekden ibarettir, cevap verme yetkim yokdur. Fakat gayrı resmi olarak düşünceme göre söyleyeyim diye söze başladı: —Demindenberi Prusya Kralı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve iyi niyetinden ve bunun çok ileri derecede olduğundan söz ediyorum. Yukarıdan beri geçen duruma uyulsa bazı şeyler var ki gösterdiğin iyi davranışa ve isteğe ters düşüyor sanılır. Zira sened verilmezse Prusya Kralı başka tarafa çekilir ve alınır dedin. Bu durum iyi niyetle bağlılığa uyar mı? Prusya'nın saydığın hizmetlerine göre Osmanlı Devleti tarafından da dostluk ve bağlılıkla ve teminat verileceği açıkdır. Ancak iş Kral'ın bu durumda sebatındadır. Başka tarafdan çekilip çevrilmesi mümkün olduğu halde şimdiye kadar yaptığı hizmetler ne işe yarar. Osmanlı Devleti elindeki imkân sınırı içinde isteklerini yerine getirmekde elinden geleni esirgemez, lâkin uygun görüldüğü takdirde Kral'ın düşmanlarımıza yanaşması şeklini açıklıyorsun. Bağlılık ve dostluğun devamı nasıl olur deyince Prusya elçisi cevap vermeğe koyulup: —Ya

Osmanlı Devleti Prusya'ya itimada değer böyle bir sened verilmediği halde ne yapsın? Neticesinde kendisine zarar geleceğini düşünerek zaruri bu dediğim şekle uyacakdır. Fakat buna engel olunması yine Osmanlı Devleti elindedir, ama Moskof'la Lehli ittifaka karar verir de Osmanlı Devleti uzakdan seyirci olursa o vakit Prusya başının çaresine bakar, diyerek epeyce tartışmalar geçmişdir.

Bu durumda her devletin kendi menfaatlerini gözetmesi tabii işlerdendi. İki devletin dostluğu hiçbir zaman iki kimsenin sevişmesine ölçü tutulmaz. Devletlerin ittifakları daima müşterek menfaatler üzerine kurula gelmişdir. İki devlet arasındaki dostluk ve iyimserlik denilen şey menfaatlerde birleşmekten ibaret olduğu halde her birinin kendi menfaati için diğerini aldatmağa çalışması da tabii işdir. Buna dair bilgiler bir fen olarak (Diplomasi) denilerek daima sefirlerin görüşmelerinde diplomasi diliyle bir anlaşılmayan sözler yorumlanacak tabirlerle meramını anlatmak iyimserlik ve dostluğa dair olan kelimeleri bile bu kabilden olmak üzere konuşmalarına eklerler. Böylece Prusya Devleti zaman ve durum icabına göre hareket edecekdir sözü Prusya elçisinin meramını anlatmaya yeterken o vakit Osmanlı Devleti vükelâsının bu diplomatik mahareti olmadığından Prusya elçisinin açıkdan açığa Prusya'nın karşı tarafa katılacağına ileri sürmesi Reis Efendi'ye soğuk geldi. Boşuna bir hayli tartışma oldu. Dikkate değer yanı burası olmayıp lâzım olan Prusya ittifakının menfaat ve zararını terazileyip Prusya elçisine aldanmamakdır.

Her ne hal ise, bu mes'ele üzerine epeyce dedikodu yapıldığı sırada sulh konusunda aracılık sözü açıldı. Prusya elçisi Osmanlı Devleti'nin sulhu kendisi yapar bu husus kendisine bağlıdır. Prusya Devleti'nin coğrafî mevkii nedeniyle aracılık hususunda da başka devletlere tercih edilmesi hayırlıdır. Zira savaşan devletlerin ortasında olan devlet aracılığın gereğini yerine getirmeye gücü yeter. Özellikle Prusya Devleti gibi zengin askere sahip devlet olursa hem aracılığı hem kefilliği yerine getirir. Aracılığı istekle arzu etmesi, bütün kuvvetiyle aracılığı yerine getirmeğe liyakatı görüldüğündendir. Lâkin deminden Elçi bey İngiltere'yi de bu işe ortak etmişdi, onun sebebi nedir bakalım. Benim ileri süreceğim mütalâam gibimidir? Açıklasın. Deyince Prusya elçisi söze girişip: —İngiltere'nin aracılığa ortak edilmesinde iki cihet vardır.

Birincisi: İngiltere Prusya'nın taarruzi ve tedafüi müttefiki olmakla o da aracılık ve kefil olmayı yerine getirmekde Prusyalı ile beraber uğraşır; ikincisi: bütün kuvvet ile aracılığın icrası isteniyorsa yani Prusya ve İngiltere aracılık ederse Osmanlı Devleti Moskof ve Nemçe bazı şartlara dayanıp sulh yapmağa karar verdikden sonra Moskof ve Nemçe devletleri taahhüd altına girdikleri şartlardan ve yahut bir kısmını yerine getirmekden dönerler ve başka bir şekilde bunlara söz anlatmak müm-

kün olmazsa Prusya Devleti'nin karada her bakımdan kuvveti ve liyakatı üstün olduğu halde deniz kuvveti yokdu. Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının ise karada ve denizde kuvvetleri vardı. İngiltere üstün seviyede olan deniz kuvvetlerini ileri sürüp Prusya ile birlikde bütün kuvvetleriyle Moskof ve Nemçe'nin taahhüd ettikleri şartları o vakit yerine getirdiler. İngiltere'nin ortak edilmesi sebebi bunlarda. Ama eğer Osmanlı Devleti sağlam bir sulh anlaşması isterse, Prusya Devleti gibi kuvvetli bir devletin aracılığı ve kefaleti lâzımdır. İşte İsveç Kralı Prusyalı'nın aracılığını iltimas etmiş olduğuna dayanarak Prusya Kralı bu mes'eleyi Moskof Çariçesi'ne yazdı, henüz cevabı gelmemişdir. Bunu Osmanlı Devleti'ne daha önce bildirdiğim zaman gerçek de kale alınmadı. Lâkin Osmanlı Devleti'nin İsveç Devleti gibi bir müttefikini sulha iterek savaş hazırlıklarını azaltıyor yolunda muamele gördüm, halbuki bu mes'elenin Prusya tarafından Moskoflu'ya yazılması da yalnız Osmanlı Devleti'ne muzur olmamak ve Moskoflu'ya Prusyalı kendini gösterip yani İsveç Devleti kimsesiz değildir. Prusya bile sahipdir şeklini bildirmek iradesini göstermek anlamındadır.

Eğer Prusya İsveç'e sahip çıkmasa pek fena sulh yapılacak ve İsveç Krallığı yok olmak derecesine varacakdı. Prusya'nın bu sahip çıkışı İsveç Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğu için Osmanlı Devleti'ne bile bir hizmettir. Böyle yazılmasından Prusya'nın Osmanlı Devleti için uğraşdığını Moskof yakından görür. Hem bunu Moskof'a yazdığı sırada Moskof'a yardım etmekde bulunan Danimarka'ya bağlı Holştayn toprağı, ki bir dükalıkdır, Prusya 20.000 askerini de Holştayn üzerine gönderdi. Moskof ile İsveç meselesini devletim bana yazdığı Osmanlı Devleti için faydalı olarak işin yürütüleceğini anlatmışdım. Osmanlı Devleti'nin Nemçe ile sulh anlaşmasında bile Prusya'nın sözü geçerse Nemçeli'ye aracılığı kabul ettirmek üzere yazarım. Gerçekten Osmanlı Devleti'nin sulh yapmaya meyli var mı yok mu bilmem, ancak Osmanlı Devleti Nemçeli'ye galib geldi. Bu kış zamanında umulur ki sulha dair bir görüşme yapılsın ve yine savaş ateşinin yayılıp savaşın uzaması da olabilir. Böyle olursa Prusya'nın Osmanlı Devleti ile haberleşme yetkisi ve iş görme gücü olursa bile ortada bulunmak nedeniyle herkesden ileri aracılığa kabiliyeti vardır dedi.

Kralım tarafından memuriyetimin birisi de ilk önce İstanbul'dan hareket edip orduya varıp ya sulh ya da savaşdan hangisine karar verilirse verilsin o tarafda Sadrâzam maiyetinde bulunmak üzere görev aldım, dedi: Reis Efendi'nin: —Sulh veya savaşın hangisine karar verildiğini burada öğrenip de mi gideyim dersiniz sorusuna: —Burada öğrenip bilsem daha iyi olurdu ama bilmezsem bile bir saat önce gitmeliyim, zira devletin sahibi bu tarafda değil. Halbuki yetkisi tam vekili

olmak nedeniyle Osmanlı Devleti lâzım gelen hususları onlara yazıyor. Onların tarafından bana verecekleri tenbihler gereği üzerine görevimin ifası orduda bulunmaklığıma bağlıdır, demesi üzerine Reis Efendi: —Elçi beyin orduda bulunması sulh anlaşması işi gelişirse aracılık için olsun diyelim, ya savaş sürerse orduda bulunması ne için oluyor? demesiyle Prusya elçisi: —Benim orduyu hümayuna gitmem hususunda aldığım görev kesindir. İster savaş olsun, ister sulh olsun, hiç biriyle ilgisi yokdur. Eğer sulha yanaşılırsa Osmanlı Devleti'ni hayırlı bir sulh anlaşmasına bağlamağa devletim tarafından murahhasım. Eğer savaş sürerse ve buna karar verilirse, Sadrâzam ile Kralım arasında muharebe durumuna dair haller benim aracılığım ile haberleşilir. Ben bunların ikisine de murahhasım. İleride ne olacağı şimdiden bilinemez. Zamanın icabına uyulur. Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile savaşı uzarsa her durumda Prusya tarafsız kalamayıp o da savaşa girecekdir. Bu açıkdır ve bana göre de savaşa gireceği bellidir. Ancak ne durumda savaşa teşebbüs edeceğini bilemem, diyerek Prusya'nın zamanın gereğine göre hareket edeceğini ve bu cihetle Osmanlı Devleti'nin yakınlık ve iyimserliğini devam ettirmek yahud tersine düşünenler tarafına geçmeleri hususuna istidadı şekillerini izah ederek anlattı.

Reis Efendi bundan önceki konuşmayı iade edip lâtife yollu gülümseyerek: —Osmanlı Devleti Prusya'dan dostluk umduğu sürece Prusya da dostlukda kusur etmez ve şimdiye kadar gösterdiği hareket dostçadır dedikden sonra yine orduya gitmesini ileri sürerek: —Bundan üç dört ay önce maiyetime general rütbesine yakın Kolonel Dogeç adlı, itibarlı ve saygı gösterilen bir adam geldi. Hattâ o sırada soranlardan bunun kim olduğu gizlendi, tüccar diye ilân etmişdim. Bu Kolonel Kral'ın gözüne girmiş, itimad ettiği savaş fenninde mahareti çok yüksek adamıdır. Sonra yapılan Felemenk muharebesinden önce Nemçe savaşında iki defa büyük sayıda askere başbuğ olmuşdur. Kralın ölen amcası büyük Fredrik'in terbiyesi ile yetişmişdir. Bunun görevi muharebeye dair hususların görüşülmesinde bana yardım içindir. Kralın bunu tayin etmesi bile gayretine delildir, dedi.

Bunun üzerine Reis Efendi söz alıp: —Osmanlı Devleti'nin gizli bir garazı yok düşmanlık gösterenler ile Allah'a sığınıp savaşa hazır olduğu gibi düşmanları tarafından sulh istenildiği zaman bu arzuya şanına lâyık ve maksadını ortaya çıkaracak gerekli sulhdan kaçınmaz ve taahhüdünü bozmak düşmanları tarafından çıkarılmış olmakla onlar sulha talip olmadıkça sulh anlaşmasının sözünü bile etmez. Sulh anlaşması yahud savaşdan birisi Osmanlı Devleti düşmanlarının kendi ellerindedir. Zira ahdı bozan onlardır deyince elçi de: —Reis Efendi'nin bu sözleri gayet yolundadır. Eğer Osmanlı Devleti'nin sulh anlaşmasına niyeti

varsa bile acele gerekmez, dedikden sonra yine kendi göreceği işe dair sözleri ele alıp, orduya gitmeye memur oluşum Osmanlı Devleti'ne faideli işlerde bulunmak içindir. Eğer buna başka sefirler tarafından bir itiraz yapılacağı hatıra gelirse Kralı tarafından orduda bulunmağa memur olmuş ve hem de kendine ait bazı işleri de varmış gibi sözlerle cevap verilir. Hem de Osmanlı Devleti kendi işini onlara danışmaz, her devlet kendi yapdığı işlerinde bağımsızdır. Kaldı ki gerek kuvvet ve gerek ilişki bakımından Prusya Devletiyle hangi devlet kıyaslanabilir. Prusya'nın bu bakımdan göreceği işi hangisi görür, yolunda bir çok sözlerden sonra; bu dediklerim görev icabı olmayıp dostluğa dayanarak düşüncemi açıklamakdır. Asıl görevim iki mes'eleyle ilgilidir. Biri sened ve diğeri gitmeme izin verilmesidir. Böyle 250.000 askere malik kuvvetli, iyimser davranan bir Kralın bu iki maddeyi arz etmeye görevli elçisinin dileğine cevap vermekde göz yumma muamelesini hemen yoluna koyup zaman geçirmeden izin verileceğini umarım. Zira Kral'ın aksi halde hatırı kırılır sözlerini ileri sürdüğü sırada bile müsaade buyurulmadığı halde Prusya'nın karşı tarafa yaklaşacağını ve mes'elenin dostluk veya düşmanlık durumunu açığa vurması nedeniyle bu iki durumdan birinin tercihi Osmanlı Devleti muamele ve davranışına bağlı olduğunu bu kere de izah derecesinde ileri sürünce Reis Efendi de: —Elçi beyin orduya gittiğini elçiler suçlayıp bazı mahzurlar ileri sürerlerse şöyle böyle cevap verilsin dediniz. Bu düşünceyi Osmanlı Devleti'ne karşı yapmamak gerekdir. Mahzurun daha büyüğü vardır. Zira ister sulha yanaşılsın ister savaş sürsün her durumda Osmanlı Devleti bütün savaş hazırlıklarını tamamlaması lâzımdır. Halbuki Elçi bey ordu'ya gittiği şekilde bizim askerimiz arasında ordu'ya sulh anlaşması için elçi geldi haberi yayılacak, Anadolu topraklarından gelecek bu kadar askerin yavaşlamasına ve bugün için gelmiş olanların kuşku ve gevşekliklerine sebep olacakdır. İşte mahzurun büyüğü budur. Bunu elçi beye bir madde ile ispat edeyim:

Kendisinin de bilmesi gerekir. Geçen savaşda buradan Prusya ve Nemçe elçileri arabulucu olarak orduya gitti. Osmanlı Devleti tarafından da müteveffa Osman Paşa murahhas tayin olunmuşdu. O vakit ne sulh anlaşması kararı verildi ve ne de savaşın sonuçlanmasında bir iş görülebildi, yani askerin dağılmasına ve bu kadar hasarı mucib oldu. İşte demiinden dediğim mahzura bir delil budur. Demesine karşı Prusya elçisi: —Ben Resmi Ahmed Efendinin geçen savaş'a dair bir risalesini okumuşdum. onda böyle mahzur görmedim deyince Reis Efendi de Resmi Efendi'nin risalesi bütün durumlara değinmesi lâzım gelmez. O yıl bir iş görülemediğine ve Osmanlı Devleti'nin bu kadar yıkılmasına sebep bu maddedir. Şu kadar var ki o zaman Prusya Kralı'na fayda sağladı. Bunlar geçmiş şeylerden olmakla muradım lâtifedir lâkin konu-

şulan mahzur açıkça görülüyor, elçi beyin orduya gitmesine izin verileceğini pek bilemem. Ama yine de söylediklerinizi Padişahımız Efendimiz'e bildirip nasıl görevlendirilirsem elçi bey dostumuza açıklarım diye birçok kinayeli sözlerle cevap verdi.

O vakit askerin dağılmasına elçilerin gitmesi sebep oldu sözü ise elçiye ağır geldiğinden cevap verme kaydına düşerek: «Geçen savaşda elçiler gitmezden önce askerde bozgun başlamışdı. O zaman askerin dağılması üzerlerinde bir başbuğ olmadığındandı. Şimdi başbuğları olduğu için bir mahzur kalmaz» deyip sonra bu konudan vaz geçip «bu meclisde Osmanlı Devleti'ne bu kadar şey anlattıkdan sonra benden bir sır saklanmamasını umarım. Size bir iki madde sorayım. Zira kralıma yazacağım. Nemçe ve Moskof devletleri sulh anlaşması istiyorlar diye duyuyorum hattâ Nemçeli'den orduya sulha istekli ve istediklerini şimdiye kadar resmen açıkladıkları yokdur. Ben ordu-yu hümayundan ayrılıncaya kadar böyle söz ve adam geldiği yokdur, sonradan geldi ise bilmem. Ordudan ayrılmam Safer-ûl Hayr başında idi, bu zamana kadar bir ay geçti» deyince Prusya elçisi: —Öyle ise aslı yokdur zira bu rivayet daha öncedir dedikden sonra İspanya ile olan görüşmeler de sulh için imiş ve İspanya aracılık istemiş diye işidiyorum deyince Reis Efendi: —Bunu gizlice ifade ederim İspanya görüşmesi bazı harp mühimmatı maddesi konuşulması içindi. Şu kadar var ki toplantı sonunda İspanya elçisi sohbet olarak Osmanlı Devleti sulh anlaşmasına yanaşırsa güzel, her memleketin asayişi düzelir dedi. Buna dost olan devletler ve bizler çalışırdık demesi üzerine ayniyle şimdi size ifade eylediğim gibi sulh ve savaş Osmanlı Devleti düşmanlarının elindedir cevabını vermişdim, yoksa resmen arabulucu ve sulh anlaşması sohbeti etmedim cevabını verdi. Ardından Prusya elçisi söze girişip: —Bir söz var, onu da açıklayayım toplantı'da geçen mes'eleleri ben gizli tutarım Osmanlı Devleti'nin gizli tutacağını biliyorum. Ancak İngiltere Devleti Prusya'nın müttefiki olduğu için bazılarını anlatmak durum gereği ise de her maddeyi ifa eylemek gerekmez. Ben İngiltere elçisine sulh anlaşması sohbetini Prusya Kralı istemiş olduğundan sormakla görevli idim. Sorduğum zaman bu sırada bu gibi görüşme yokdur diye haber verildiğini ve görüşme şeklinin bu olduğunu açarım. Bundan fazlasını İngiltere müttefik olmakla bilmesi lâzım gelmez dedi.

Sonra Reis Efendi yine elçinin orduya gidince İngiltere elçisi de gitmek isterse orduya gidilmesinde ne falde sağlanır diye orduya gitmenin mahzurdan salim olmadığını iyma eylemiş ise de Elçi bunları duymamazlıkdan gelip İngiltere elçisine bile şöyle denilir diye cevap verme kaydına düşüp akşam yaklaştığı için Reis Efendi sözü kapatıp: —Elçi bey dostumuzun bütün anlattıklarını dinledim. Efendilerimize an-

lattıkdan sonra emir ve fermanları çıkarsa bildiririm, diye toplantıya son verilmişdir.

Sonra Prusya elçisinin senede geçirilmesini istediği şartlar şöyle olacakdır diye tercümaniyle Bab-ı Âli'ye gönderdiği Frenkçe yazılmış kâğıdın tercümesi şöyledir: Osmanlı Devleti Prusya ve İngiltere devletlerinin arabuluculuğundan başka kimse ile sulh anlaşması yapmıyacakdır. Leh Cumhuriyeti'nin gerek serbestiyet ve gerek bağımsızlığı Osmanlı Devleti hududu tarafından eski durumuna kararlaşdırılması hususlarını ve Prusya Kralı'nın işine gelecek surette Lehistan'a bağlı işlerin düzelmesini şart koşmadıkça Osmanlı Devleti sulh anlaşması yapmıyacakdır.

Kısaca, Prusya elçisi iki madde ileri sürüp biri sened verilmesi ve diğeri kendisinin orduya gitmesine izin verilmesi olmağla durum Padişaha arz edilince sened verilmesinde gerçekden Fransa'nın beni bu işe karışdırmadılar diye düşman tarafına yardım düşüncesi varsa da Fransa'nın bugün için düşmana yardım yapmakda olduğu rivayet olunuyor. Elçinin ordu'ya gitmesine gelince, Prusya bizimle beraber olmuş haberi yayılıp sulh haberi ortadan kalkar diye Padişah tarafından müsaade gösterildi. Bununla beraber durumun vükelâ arasında görüşülmesi ve uygun görülürse gizlice bazı tercümanlarla dahi söyleşilmesi hususu yine saltanat erkânının re'yine bırakılınca, gerek İspanya elçisinin görüşme zabıtları gerek bunlara dair evraklar Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya gönderildikden başka Reis Efendi bizzat Tersaneye geçip açıklanacak hususları bildirince Kapdan Paşa re'yini şöyle bildirmiştir: --İspanya Devleti gerçekden eski ve şanlı bir devlettir. Lâkin aracılık mes'elesinde memleketimizden uzak oluşu ile ihtiyaç duyulunca nüfuzuna engel olmakdadır. Fransa bile şimdiye kadar arabuluculuk mes'elelerinde işe yaramadı. Bunlardan birisi Şahin Giray'ın Hanlıkda kalması şartiyle Kırım serbestiyetine aracılık etmeğe karar vermişken sonra Ruslar anlaşmaya aykırı ahdini bozup Kırım'ı işgal edince Fransızlar, buna benim aracılığımla düzen verildi bu ettiğiniz hareket nedir? Sualini Ruslara soramadı. Bu suretle benim düşünceme göre Prusyalı'nın arabuluculuğu önde gelir görünüyor. Zira İngiltere müttefikidir ve kendi memleketi Moskof ve Nemçe toprakları arasındadır. İngiltere de Septe boğazında olduğu için bunların aracılığiyle iş bitirildikden sonra Moskof ve Nemçeliden birisi ahdında durmazsa ikisi birden engel olur. Buna güçleri yeter. Meselâ İngilizler Septe boğazında olunca Baltık denizinden gelecek Moskof donanmasını salıvermez, Prusya'nın da karadan engel olmak ellerinden gelir. İşte benim düşüncem budur. Ordudan ne cevap gelirse cevap geldikden sonra gecikdirilmeyip buna girişilmeli ve başlanmalıdır. Zira savaşın devamı ve sürmesi zamanı değildir din ve

devlete sadakat bunu bitirmekle olur. Kaldı ki İspanya ve Fransa aracılık istemişler, onlara da «biz Prusya ve İngiltere'nin aracılığını kabul ettik, siz de Osmanlı Devleti'nin dostlarısınız buna katılın» denilir. Gerçi iştiraki kabul etmezler ama Osmanlı Devleti de onların aracılığını red etmemiş olur.

İşte bu İngitlere Devleti 1182 savaşında Rusların ricasına dayanarak aracılık isteyince ordu İstanbul'dan hareket etmiş olmakla «şimdi olmaz her ne vakit sulh anlaşması mukadderse İngiltere aracılığı ile olur» diye İngiliz elçisi bu sulh anlaşmasında can düşmanı olan İngiltere'nin marifeti bulunmamak için günden güne epeyce kurnazlıklar uydurarak aklın ve havsalanın almayacağı istek ve tekliflerle Moskof ve Nemçeli'yi zora sokup tahrik ederek işlerin olmamasına vaktini harcayacağı bellidir.

Gelelim Prusya'ya; red cevabı verilince doğacak mahzur faraza Prusya Kralı meramına yanaşılmadığından Osmanlı Devleti'ne kızıp tarafsız kalırsa yaptığı havadis vermek dostluk gösterip hizmetten vaz geçecekdir. Bunda üzülecek bir durum olmamak gerek diyelim. Lâkin tarafsız kalmayıp da düşmanlarınızla birlik olursa düşünülecek mes'eledir. Kral'ın Lehistan topraklarına ilgisi vardır. Kendi arazisi ile Osmanlı Devleti hududu arasında bugün Lehistan Cumhuriyeti elinde bırakdıkları Podolya ele geçirilmek istenilen yerse bile Lehistan bunların ellerinde zebun, kendilerinde müdafaa kudreti olmadığından Bender ve Hotin karşılarına, Bucak ve Buğdan topraklarına taburlarını sokabiliyor. İlk önce Prusya elçisinin orduya gitmesinin mahzuru tekrar kendisine bildirilir, sonra İngiltere ile beraberce yazıldığı gibi tecavüzî ve tahaffuzî ittifaka çağrılırsa bakalım ne der? Kralıma yazayım derse vakte muhtaç olmakla umudsuz bir cevap verilmemiş olur, kabul ederse hemen kabulleniriz, istediğimiz yerine gelir. Prusya ve İngiltere bizimle ittifak edince olmaz gibi görülen Felemenk ve İsveç bile dahil olur. Bundan güzel şey olmaz sanırım. Fransa'ya bunlar yaptıklarının semeresidir. İttifaklar da her devlet kendi memleket menfaatini ister cevabı verilir ancak açıkladığım görüşü kesin re'y kabul etmeyin, yalnız hatıra geleni söylemekden ibarettir. İstanbul'da da durum tekrar saltanat erkânı ile görüşülür uygun olan ne ise yerine getirilir. Bu toplantıda geçen görüşme zabtı ordu'da Reis-ûl Küttap bulunan Hayri Efendi tarafından Padişahın Reis-ûl Küttabı olan Raşid Efendi'ye götürüp göstermekle durum Serdar-ı Ekrem tarafından Padişah'a arz ve telhis edilmişdir.

Bu suretle işin kesin sonuca varması yine İstanbul'da bulunan saltanat erkânının re'yine kaldı. Gerçi Prusya tarafına daha fazla yanaşılıyorsa da henüz bir tarafın tercihine karar verilmediği için yazıldığı gibi Prusya elçisine ittifak anlaşması teklif edilince Kralına yazmağa kalkar-

sa vakit geçmesine muhtaç olur. Şayed Fransa'nın aracılığına ihtiyaç duyulursa bu suretle İspanya ile Fransa'nın iştiraki hayırlı görülür düşüncesine dayanarak bir tarafdan da aracılık işinde müşterek olmak üzere Fransa ile İspanya'nın arasını bulmak kaydına düşülmüştür. Bu arada Raşid Efendi hastalandığı için iş gecikdiğinden Rebi-ül evvel sonunda Prusya elçisinin Bab-ı Âli'ye verdiği bir takrir özeti anlamında arz edip ileri sürdüğü malûm iki maddenin gerekli kesin cevabının verilmesinde Osmanlı Devleti tarafından gösterilen isteksizlik ve yavaşlıkla gecikme ve başdan savma şekli Prusya Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne dair sonradan yaptığı hizmetlerin ortaya çıkmasına engel olacaktır. Bundan başka bu ağır davranışdan yahud yapılan konuşmaların kabul edilmeyişinden doğacak arzu edilmeyen durumları çabuklaştıracağını arz ve beyan edince Reis Efendi de yeniden sihhate kavuşunca durumun görüşülmesinde acele edilmesi lâzım geldiği için ilk önce bu husus gizlice İsveç ve Fransız elçilerinden soruldu. İsveç elçisi «Osmanlı Devleti Prusyalıyı elden bırakmasın, lâkin pek de ipi ile kuyuya inmesin» anlamında bir cevap vermişdi.

Fransa elçisi de resmen olmayıp hatır için gizlice Reis Efendi'ye bir lâyiha göndermişdir. Şöyleki: Prusya Devleti'nin bilfiil rakipleri olan Nemçe ve Moskof devletleriyle Osmanlı Devleti arasında çıkan savaş'a Prusya Kralı'nın masrafsız ve zahmetsiz istediğine kavuşup amacına uygun bir vesile olması nedeniyle bu savaşın ilâ maşallah sürmesi Prusya Kralı'nın önemli toprak bütünülğü ve mülkü işlerinden olduğu bilinip görülmektedir. Böylece Prusya Kralı bilgi ve haberi ile re'yi ve nasihatı eklenmeden Osmanlı Devleti tarafından aldanıp savaş kapısını kapamaya girişilir korkusuyla bu kuşkusunu önlemek için Osmanlı Devleti'ne kesinilkle kendi aracılığı olmadan sulh anlaşması yapmayacağını bildirir bir sened istemektedir. Bu sened verildiği takdirde Fransa ve İspanya devletleri aracılığı kabul edilmemiş olacağı için onlar seyirci gibi kalıp sonra zaman ve duruma göre Osmanlı Devleti tarafından aracılığına rağbet gösterilse bile mademki Osmanlı Devleti bu senedle kendisini Prusya'ya bağlanıp kendini teslim etmiş olur Fransa ve İspanya devletlerinin Osmanlı Devleti hakkında büyük bir gayret ve iyi duygu ile bile o vakit Osmanlı Devleti'nin aracılık isteğine muvafakat etmeleri mümkün olamıyacağı açıkdır.

Kaldıki Prusyalı bu sened elinde iken savaşı uzun uzadıya sürüp ve devletler savaşının sulha çok istek ve rağbetleri olursa toplantılar yapıp görüşmelere mecbur olursa bir alay güçlükler çıkarıp görüşme toplantısının kaldırılmasına teşebbüs ederek nihayet sulha karar verileceği zamanda dahi anlaşma taahhütleri maddelerine yeniden çekişme çıkacak anlaşılmaz sözler katılmasına çalışılıp ihtimam ve aracılık ve kefil olması nedeniyle sonradan ortaya çıkacak kavgalara karışmak için hak

kazanacağından bu hakkını da yine kendi işlerinin yerine getirilmesine vesile ittihaz ederek Rusya ve Avusturya'nın bu şartlara karşı koymalarına göz yumup meramına erdikden sonra Osmanlı Devleti'ni harcayacağı açıkça bellidir. O vakit Osmanlı Devleti kefalet hükmünü yerine getir diye dayatırsa Prusya Devleti'nin Osmanlı Devleti topraklarına mesafesi uzak olduğu için başkaca yüz yüze gelmesi ilişkisi ve gemilerinin gidip gelmesi ve reayasının mevcud olmayışı ile ne dediği sözü tutar ve kefaletini yerine getirir, ne de Osmanlı Devleti'nin darılıp kızmasından korkar.

Bugüne kadar sened istenilmesi milletler tarihinde duyulmamış, devletlerarası kurallarda da eşine rastlanmamışdır. Gerçekde savaşda bulunan iki müttefik devlet birbirinin re'y ve rızası olmadıkça savaşı bırakmayacaklarına kavilleşip karar verdikleri vardır. Fakat bir devletin başka bir devlet hakkında dostluk için size çalışıyorum diye sadakat göstererek bu bahane ile o devleti savaş'a sürükleyip kendisi sulh içinde rahatına bakıp seyirci gibi durursa alevlendirdiği savaşı masrafsız ve mahzursuz kendi menfaatine âlet eder, kendi işleri yoluna girinceye kadar savaşın sürmesini öbür devlete teklif etmek hiçbir zaman hiçbir devlette görülmemişdir. Prusya Kralı'nın böyle sened istemesinde aldatma ve desise olduğunu bildirmeye lüzum yoktur. Bundan vaz geçdik Osmanlı Devleti'nin uzağı gören anlayışlı vükelâsı tarafından karşılığı olmayan, yerine getirilmesinde güçlükler olan ve sınırı bilinmeyen böyle bir taahhüd senedinin verilmesine karar verilebileceğini Prusya Kralı ne yüzle ve ne sebeple umuyor?

Oysa Prusya Kralı Osmanlı Devleti'ni aldatıp kuvvetlerini dilediği gibi kullanmak istiyordu. Bu sırada önem kazanan işlerden olup yerine getirmesi gereken vaadlerinin birisini bu ana kadar henüz yapmamışken kendisi senede bağlı olmanın dışında Osmanlı Devleti'ni bu senedle kıskıvrak bağladıkdan sonra doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne yararlı olmasının ihtimali var mıdır? Hakikat şu ki bundan önce serbest ve itibarlı bir devlete böyle ham bir teklif yapıldığı yokdu. Bundan başka Osmanlı Devleti tarafından da karşılık olarak sened istenilmesi akıllıca ve açık görülen bir hakdır. Ancak Prusya'nın niyetinde sadakat ve iyi niyet olmadığı için istenilen senedi vermesi ihtimali yokdur. Sulh yapıldıkdan sonra biz meydanda yalnız kalırız diye Prusya elçisinin olmayacak hayal ve özürler ileri sürmesi boşunadır. Zira Nemçeli veya Rusya galip gelsin veya gelmesin, Osmanlı Devleti ile sulh yapınca savaş hazırlıklarından ikisi malî durum sarsılıp yok olması ve nüfus hasarı içinde olacağına bakarak Prusya uzun süre kuvvet ve kudretinden bir şey kaybetmemiş olarak ayakda kalacağı açıkça görülmektedir. Bundan başka Prusya Kralı bugün için İngiltere ile müttefikdir. Felemenk'de ve Lehistan Cumhuriyetinde ve gerek kendisiyle birlik olan Alman hüküm-

darlarının bazısının memleketlerinde tahakküm eder ve mütegallibe gibi davrandığı için bunca yardımcı ile Nemçe ve Rusya'nın vereceği zararı kolayca önleyebilir. Fransa Kralı ile İmparator arasında yapılmış olan ittifak yalnız tedafüi şartlara bağlı olmakla İmparator'un Prusya Kralı üzerine taarruzu durumunda Fransa Kralı ittifak şartlarını yerine getirmeye mecbur olmadığı görülür. Ayrıca, gerek İmparator'un ve gerek Prusya Kralı'nın topraklarını genişletmek ve yeniden menfaatler sağlamaları hususu Fransa Devleti'nin onlar kadar işine gelmez. Fransa Devleti'nin aracılığı Osmanlı Devleti tarafından başka devletlerin aracılığına tercih olunacakdır. Fransa Devleti'nin Nemçe ve Rusya ile hiçbir menfaati olmayıp ötedenberi Osmanlı Devleti'nin ilerleyip yükselmesine ve genişlemesine arzulu olduğunu anlatmaya ihtiyaç yokdur. Böylece Fransa Devleti Osmanlı Devleti'ni bir saat önce süresiz kuvvetli bir sulh anlaşması yapması için çalışmakdan geri durmayıp Fransa Devleti'nin bu hususda iyimser ve sadık olarak davranışında başdan bir şüpheli taraf görülürse Osmanlı toprak ve denizlerinde her zaman mevcud olan 100.000 keselik malı ve 500 den fazla gemisi ve 15.000 kadar reayası iyi niyet ve sadakatine ve doğrulukla çalışmasına yeteri kadar delil ve Osmanlı Devleti elinde yeterli rehindir. Lâkin yalnız kendi işlerini öne almak bakımından tahrik edenlerin doldurmasiyle savaş sürdükçe sonunda Osmanlı Devleti mağlûp olup da büyük zararlara uğrarsa yalnız Osmanlı Devleti zarara uğrayıp Fransa Devleti daima kuvvetli ve itibar sahibi bir devlet olarak kalır.

Bazı büyük devlet ricali ve ileri gelenlerin ölçülerine göre bütün Hıristiyan devletler her zaman Osmanlı Devleti'ni aldatma kaydında oldukları farz olunsa bile, yine bu devletlerden hangisinin Osmanlı Devleti'ni aldatmak işine çok elvermez ise Osmanlı Devleti bunu iyice araşdırarak üzerinde düşünüp o devletin sözüne ve dediklerine fazlaca itibar etmesi doğru bir şeydir. Osmanlı Devleti dostluğunu onlar kadar göstermek için aracılık teklif etmiş ve edecek olan devletleri kabul edip arabulucu yapmakda bu devletlerden bazıları arasında arabuluculuk hususunda anlaşamayıp kendi bildiği gibi aracılıkdan vaz geçip çekilirse Osmanlı Devleti bizi kabul etmedi diye şikâyetlerine yer verilmemesi hususu için Kapdan Paşa tarafından meşveret meclisinde söylendiği doğru olarak kulağıma gelmişdir. Kapdan Paşa'nın bu düşüncesi toprak bütünlüğünde tedbire ve Osmanlı Devleti'nin işine bazı zaman uygun görülmüyor. Zira bu surette Fransa, İspanya, İngiltere, Prusya ve Niderland ve İsveç devletleri yani çoğu Avrupa devleti aracı olurken Osmanlı Devleti hani araçı olmadan sulh anlaşması yapsa olur.

Diyelim ki Osmanlı Devleti bayağı tavassuta kanaat etmeyip elbette aracılık kefil ile beraber kaydındadır. Sulhden sonra şartlara aykırı hareket ortaya çıkması halinde aracı ve kefil olan devletlere müracaat

olundukça «bu yalnız benim işim değildir filân filânın bile işidir» diye birbirinin üzerine yüklenip müdahaleden çekinerek kefil olma işi iş görmez durur ve yerine getirilmesi ve yapılması imkânsız olur. Osmanlı Devleti'nin meşguliyet ve gailesi kendine yetişir iken bu sırada Leh Cumhuriyetinin işlerine karışması hiçbir işe yaramaz. Leh kavminin doğuştan akıl kıtlığı ve işinde sebat etmemesi herkesçe ve Osmanlı Devleti'nce biliniyor. Prusya Kralı hâlâ görünüşde Ruslara karşı soğuk davranıyor ise de Rusya kendi tarafına tekrar celb ve onunla yeniden ittifak edip Danzig şehrini ve Leh toprakları bazı yerlerini ele geçirmek hususlarına daima içden gelen bir arzusu vardır. Rusların da Lehistan üzerinde hüküm sürüp eskidenberi elde ettiği üstünlüğü yeniden ele geçirmek arzusunda birleşiyorlardı. İkisi de meramına ermek için aralarında güzel dostlukla kavilleşerek Leh Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmaları ileride olacak işdir.

Fransa elçisi gizlice ve gayriresmî olarak bu takriri Reis Efendiye tercümanı vasıtasiyle gönderdikden başka Bab-ı Âli'ye bir de resmî takrir verip özet olarak: Osmanlı Devleti Nemçe ile arayı düzeltmek için kendisi talib olmuyor. Ancak şan ve şevketine yakışır şekilde sulh teklifi yapılırsa itibar edip üzerinde durup anlaşmak için uzak durmaz diye bu gelen cevapdan faydalanılacağı için sulh ve düzene kavuşma ihtimalini gelişdirecek böyle bir belirtiden Fransa Devleti çok büyük ferahlık ve sevinç duyarak derhal Beç'de bulunan Fransa elçisine özel adam göndererek İmparatoru sulh'a yanaşdırmakda öncekinden fazla çalışıp uğraşarak kendisi sulh anlaşmasını bozduğundan yenilenmesi için Osmanlı Devleti tarafından istek yapılmasının olamayacağını anlattı.

Hak gözedip insafla bakılırsa sulh istiyen bu defa razı olup beyhude vakit kaybedilmemelidir. Bu durumda ortaya bir güçlük çıkar yollu iyi düşünceleri İmparator'a açıkça anlatıp bildirdi. Beç elçisi Fransa tarafından görevlendirilmiş olup İmparatorun cevabı gelince bizim tarafımızdan Osmanlı Devleti'ne arz olunur diye bildirilmişdir.

Osmanlı Devleti o vakit hernekadar şanını korumak için sulha yanaşmayı belli etmekden çekindi ise de malî sıkıntısı çok arttığı için, işin hakikati, sulhü arzu ve temenni ediyordu. Fransa elçisinin bu ifadeleri üzerine düşünceler aracılık hususunda Fransa tarafına yanaşıyordu. Ancak Nemçeli Bosna tarafında üç palangayı ele geçirdikden başka Yaş ve Hotin de elinde kaldığından onları geri verir Mehadiye, Aynlek, Tameşvar tarafını da terk ederse sulhu bozan kendisi olduğuna bakılarak savaş masraflarını tazmin eylemek şartiyle sulh anlaşmasına Fransa'nın aracılığı yapması ve bu suretle sulh anlaşması yalnız Avusturya ile olup Moskof seferini sürdürmek lâzım gelirdi. Fakat bizim asıl maksadımız Moskof'dan intikam almak olduğuna göre geçen yıldanberi sa-

vaş masraflarımız 40.000 keseyi aşdığı halde yine Karadeniz böyle kuşatılmış gibi kalınca sulh anlaşması uygun görülmeyip Ruslar ise bizden bir kılıç yemedikçe gönül istediği gibi sulha yatmayacağı belli idi. Her ne hal ise Moskof seferinde dayanılması bazı hat-tı humayunlarda yazılıdır.

Kısacası, aracılık hususunda düşünceler gâh Fransa ve İspanya tarafına gâh Prusya ve İngiltere tarafına meylettiği halde bir tarafın yakası bırakılmayıp her tarafdan hangisinin tercihi gerektiğine karar verilmesi lâzımdı. Bu husus büyük mesele olduğundan bir meşveret meclisi kurulup karar verilmesi için Padişah iradesi çıkmış ise de ilk önce bir kez Şeyhülislâm Efendi ile iş görüşmek lâzımdı. Reis Efendi bütün evrakı alıp Şeyhülislâm kapısına varıp işi anlattı. Evrak okunup aralarında epiyce görüşüldükden sonra Fransa ve Prusya'dan ikisinin de mahzurları olduğu her birinin durumu tartışmaya değer maddelerden olup iyisi budur diye düşünülen hangisi ise mahzuruna bakılmayarak ona yanaşılması lâzım gelirken, bu iş büyük olduğu için bir kişinin re'yile kesinleşemeyip Padişahın iradesi gereği bir Meşveret-i hassa'ca karar verilmesi icabeylediği şüphesizdir. Ancak bu meşveretin gelecek Sudur-u Kiram'i reyleri bakımından faydalı olmayacaklarından maada gizliliği önem taşıyan bu mes'ele yayılırdı. Gelmeseler Sudur'dan gizlendi diye dedikodu edilir iş içinde olanlara sonradan tariz ve hattâ hatalısınız gibi sonuçlara varacak söylenti olur.

Bu düşünce ile Sudur'un da bulunması lâzım gelir fakat nihayet meclisde mes'eleyi gizli tutmaları için yemin verdiririz. Meclis arasında mes'elenin gizlenmesini tekid için bir hat-tı humayun gelse daha iyi olur diye Şeyhülislâm Efendi'nin ifadesi olduğunu beyan ile mes'ele bir kere de Kapdan Paşa ile özel olarak görüşüldükten sonra meşveret meclisinin kurulmasını istemek üzere Kaymakam tarafından Padişah'a arz ve takdim edilen telhisin üzerine «İşte bu büyük mes'ele elbette bir müşavereye muhtaçdır. Lâkin bizim ulema ve avam ricallerimizin halleri malûm. Hıristiyan devletleri herbiri meramları ne ise meşveret ederler kimse duymaz. Bizimkiler ise meşveret kapısından çıkıp da konaklarına varmadan kendi adamlarına ve yakınlarına kadınları tarafına ifşa ederler nasıl işdir. Buna şaşıyorum Reis Efendi yarın Kapdan Paşa ile görüşüp perşembe meclis'i has'da görüşülüp meşverette kimler varsa yemin verilmesini istiyorum. Zira bunda meşveret olundukda Galata'da elçilere duyurulur. Elbet Moskof ve Nemçeli duyar» diye hat-tı hümayun yazıldı.

Reis Efendi bir kere daha Kapdan Paşa'ya gidip durumu anlattı. Fransa tarafı bugünkü durumda işin gereği Kapdan Paşa'nın düşüncesine göre daha yakışır görünür, ancak bir kişinin demesiyle kesinleşecek mes'ele değildir. Meşveret meclisinde ittifakla hep birden karar verilir

dedi. Cumadel-ulanın 10 uncu perşembe günü Şeyhülislâm Konağında Kaymakam Kapdan Paşalar ve Sudur-u Kirâm'dan Sabık Rumeli Kazaskeri Tevfik Efendi, hâlâ Rumeli Kazaskeri Derviş Efendi, hâlâ Anadolu Kazaskeri Aşir Efendi, Anadolu Payeli Veli Efendi Zade Emin Efendi ve Hamidizade Mustafa Efendi ve Kethüda Bey, Defterdar Efendi, Reis Efendi ve Tevkli Lâlelili Mustafa Efendi ve Tersane Emini Hacı Selim Ağa ve Anadolu Muhasebecisi Çelebi Mehmed Efendi, Darbhane Nazırı Yusuf Ağa, vücudundaki hastalıkdan dolayı hava değişimi için geçici olarak İstanbul'a gelmiş olan Mektub-i Sadr-ı Âli İbrahim Efendi hazır oldukları halde meşveret meclisi kuruldu.

«Fransa ve İspanya sulha aracılık ediyor Prusya da Osmanlı Devleti ile ittifak edip de işin tabii seyri sulhu icabederse aracılık edip harbin uzaması lâzım gelirse savaşda beraber olmak üzere bir sened istiyor. Osmanlı Devleti'ne göre sulha hayırlı ve kaderinde varsa her halde bir aracıya ihtiyaç vardır. Aracılık işine bunlardan hangisi uygun ise şimdiden o tarafı tutmak lâzımdır. Bunların halleri ve her birisinin amaçları düşünülerek Osmanlı Devleti'ne hangisi hayırlı ise tercih yapılmak üzere herkes hatırına geleni söyler. Bu meclisde verilecek karara göre gereğinin yapılmasına girişlecekdir» denildikden sonra bu hususa dair kaleme alınan lâyiha kâğıdı ve başka evrak okundu. Lisanen de açıklanıp anlatılınca meclisde hazır bulunanlar biraz durup düşündükden sonra «Savaşın sonu her zaman sulhdur. Galibiyet ve mağlûbiyeti Allah bilir. Hepimizin maksadı devletin şanını muhafazadır. Bugün için Osmanlı Devleti savaşda olduğu için bu sulhu isteyecek bir durum yokken düşmanlarımızla sulh yapalım demek askerimize ve başka savaş hazırlıklarımıza kuşku ve bezginlik verir. Şimdiki halde bize lâzım olan sefer hazırlıklarına uğraşıp çalışarak asker ve başkaca seferin önemli işlerinin vaktinde hazır kılınmasına gayret ve uğraşma gerekdir sözleri Sudur-u kiramın bazılarından çıkınca güya Osmanlı Devleti'nin kendi kendince sulh isteğinde bulunması devletin şanına aykırı değilmidir, manasını murad ettikleri anlaşılarak meclisde amacın ne olduğu anlaşılmadığı için tekrar mes'elenin izahı lâzım geldi. «Osmanlı Devleti sulha talip olmamışdır. Lisana dahi alındığı yokdur. Hattâ geçenlerde Fransa elçisi orduya bir kâğıd gönderip anlamında savaşın sonu belli değil, sulh yapılsa iyi olacak dediği öğrenilince sulha aracılık hususunu devletime yazdım cevabı gelince arz ederim, diye ifade etmişdi. Önce baş tercümanını Bab-ı Âli'ye gönderip Osmanlı Devleti düşmanlarının ikisiyle birden mi sulh ister yoksa yalnız Nemçeli ile mi sulh ister? diye sordu. Savaşı Osmanlı Devleti açmadı ki sulha talip olsun. Düşmanlar anlaşmayı çiğneyip Osmanlı Devleti de karşı koymaya mecbur oldu. Düşmanların birisi yahud ikisi birden ettiğine nadim olup da sulha talip olursa Osmanlı Devleti savaşdan geri dönmediği gibi şanına lâyık sulh anlaşmasını da red et-

mez cevabı verilmişdi. Şimdi Fransa elçisi verdiği takririnde yalnız Nemçe sulh anlaşması maddesini bildirmişdir. İspanya elçisi de Kralı'nın her veçhile tarafsız ve garazsız olmasiyle yalnız her devletin asayişi için sulh yenilemek hususunda gücünü harcayacağını savaşda olan devletlere yazdı. Ben de bu düşüncemi Osmanlı Devleti'ne yazmaya, anlatmaya görevliyim. Eğer Osmanlı Devleti'nin İspanya'ya itimadı varsa ve aracılığını kabul ederse İspanya Kralı da aracılığını yerine getirmekle önce mütareke sonra güzel bir sulh anlaşmasına uğraşır. Kralım cevab bekliyor, düşünüp cevap veririz demişdi» diye hazır bulunanlara hakiki durumu bildirip anlatmak üzere iken «mütareke hiç bir veçhile olamaz. Mütareke dedikleri askere kuşku ve gevşeklik, düşmana kuvvet vermekden başka işe yaramaz, hele mütareke aklın kabul edeceği madde değildir» diyerek Tevfik Efendi ve başka Sudur-u kirâm mütarekenin mahzurlarını saymağa kalkınca şimdi konu mütareke maddesi olmayıp Fransa ve İspanya ve Prusya devletinin sulha talip olmadığını meclisde bulunanlara anlatmakdır, diye yine konuya sözü getirdi. İşte İspanya'nın da davası böyle. Prusya elçisi de Osmanlı Devleti'ne kendine göre bizimle ilgili olmayan şu hizmeti ve bu dostluğu ettik. Osmanlı Devleti'nin iyiliğini istediğimiz görülüyor, diye Osmanlı Devleti ile ittifak ederse savaşa bizimle beraber iştirak ister. Öyle bir şartla ki bu ittifak bir senede bağlansın ve Osmanlı Devleti Prusya ittifakını kabul etmezse Osmanlı Devleti düşmanları tarafından Prusya Kralı onların tarafına geçecekdir. Prusya gibi kuvvetli ve sağlam bir devleti de Osmanlı Devleti elden çıkarmış olur yolunda ileri geri sözler etti. Osmanlı Devleti izin verirse devletim tarafından tebdilen gelmiş olan rütbeli bir adam ile maiyeti beraberinde orduya gitmeye görevli olduğunu bildirir, bakalım düşünüldükden sonra cevap verilir denilmişdi.

Bu ayrıntılardan amaç Osmanlı Devleti'nin sulha talip olmadığını açıklamakdır. Osmanlı Devleti sulha talip olmadı Fransa ile İspanya aracılık arz etti. Prusyalı ittifak istedi. Her biri bütün gün tercümanlarını kapuya gönderip cevap isteğinde ısrar edip aradıkları için her halde bunlara cevap verilmesi lâzımdır. Ya Fransa ile İspanya'nın aracılığını kabul edip Prusya'yı üzecek cevap verilmeli yahud Prusya ile ittifak edip diğerlerine akıllıca cevap verirken onları da kırmamalıdır. Bu iki şekilden hangisinin gereği yapılacaksa bu meclisde kesin olarak sonuca varılacak, ona göre görüşmelere kalkışmak lâzım gelir, diye meclisde bulunanlara soru soruldu. İspanya gerçekden böyle bir davaya girişmişken memleketinin uzaklığı nedeniyle onu kabul etmekde bir faide düşünülemez ama Fransa aracı olursa Moskof ile Nemçe'nin ikisine birden sulha mı aracılık ediyor, yoksa Nemçeli ile mi diye meclisde bulunanlar sorunca Reis Efendi cevaba koyulup: Fransa'nın aracılığı önce gerçekden ikisine birden gibiydi, ama şimdi yalnız Nemçe ile sulh yapılmasına di-

ye aracılık ediyor dedi. Sulh yapılmasından murad asayişi elde etmekdir. Yalnız Nemçe ile sulh yapılıp da Moskof seferi sürdüğü takdirde yine gaile bitmemiş olur. Böylece ne faide sağlamış denilmekle savaş yüzünden bu yıl Bosna'dan Hotin'e varıncaya kadar bu hududun zaruri cümlesine muhafızlar ve seraskerler tayin olunarak bu kadar hazırlık görülmektedir. Nemçe gailesi kalksa savaş yalnız Moskof ile olacakdır. Nemçe üzerine gönderilen tedarikin hepsi o vakit Moskof üzerine sarf edilecekdir. Askerimiz bir cephede toplanır bu suretle Hüda kerimdir. Feyz ve nusret Cenab-ı Hak'dan beklenir cevabı verildi.

Bunun üzerine Prusya dedikleri hangi devlettir, diye Tevfik Efendi sorunca Brandeburg dedikleri Prusya'dır. Aslında Nemçe herseklerinden olup ilerlemiş askeri ve kuvveti ile bugün Moskof ve Nemçe'ye eşit bir karşı devlettir. Memleketi de bu iki devletin ortasında olmakla toprakları da Osmanlı sınırına yakındır, sözleri geçdi. Prusya'nın aracılığı başkalarına bakarak tercih edilir gibi görülür. Lâkin sened vermeğe ne lüzum vardır. Sened verilmesi Osmanlı Devleti'nin sulh isteğini açıklar bir durum olduğunu Tevfik Efendi ile başka Sudur-u kirâm ileri sürdüler. Prusyalı, aracılar arz etmeyip Osmanlı Devleti ile ittifak edelim savaşın gidişi sulhu gerekdirirse sulha aracılık ederim der. Prusya ittifak davasında değil de yalnız aracılık arz edeydi, ilk önce aracılığa onu getirmek gerekdi. Zira gerek Moskof ve gerek Nemçe ikisi de ondan çekinirler. Özellikle bu sırada Lehli'ye de sahip çıkarak bir süredenberi Lehli Moskof tarafdarı iken şimdi Moskof'dan ayırıp kendine çekip çevirmiş gibidir, diye Reis Efendi cevap verdi.

Meclisde bulunanlar bir şeye karar veremeyip aralarında düşünüp incelemeye vardılar. Şeyhülislâm Efendi ile Kaymakam Paşa bu madde başka mes'eleye benzemez, hatıra gelen düşünce ne ise açıklayın, diye toplantıda bulunanlara hitab edince Hamidizâde Efendi söze koyulup: —Efendim, toplantı başından beri geçen konu anlaşılıp öğrenildi: Cenab-ı Hak Osmanlı Devleti'ne galibiyet ihsan buyursun. İnşallah o vakit galib olarak sulh yapılır. Şimdilik bunlardan herbirine sükût ile cevap verilse olmaz mı? dedi. Bugün bunlar cevap istiyorlar her halde bir cevap vermek lâzım geliyor, deyince İspanya'nın davası olmayacak bir şey olup memleketinin uzaklığı nedeni ile Devletler kuralına göre aracılığa ilgisi yok. Fransızlar da ötedenberi hiylekâr insanlardır. Hangi zamanda Osmanlı Devleti'ne faideleri dokunduğu görüldü, kimbilir bu defa da ne türlü hiylesi vardır. Prusya'nın gerçi mülkçe ve kuvvetçe aracılıkda üstünlüğü görülüyor, ama o da ittifak teklif ediyor, olmadığı takdirde düşmanlarımıza katılıp ittifak yapacağını açıklıyor. Onun da başlangıç durumunda renk değiştirmesi bu ifadesinde ortaya çıkıyor. Aslında Prusya daima kendi menfaatini düşünüp sözünde durmaması ve dediğinden şaşması ile meşhurdur. Acaba İngiliz ile Prusyalı bu işe ittifakla girer mi?

İngiltere eskiden beri Osmanlı Devleti'ne sadakat davasındadır ve ötedenberi kavlinde sebat etmesi ile ünlüdür. Prusya ile birlik olup müttefik olsa belki işin rengi değişmezdi, diye düşünülürdü sözleri edilince Reis Efendi önceki Prusya elçisi görüşmesinde gerçi İngiltere'de bizimle beraberdir, lâkin bu durumu henüz bilemediği için sizin bile ondan gizli tutmanız lâzımdır demişdi. Cevabını verdiğinin hemen ardından Kapdan Paşa: —Ben İngiliz'lere sordum, bu mes'elede ittifakları olmadığını elçisi tarafından tercümanı ifade eyledi. Prusya ile İngilizlerin görünüşde ittifakları var. Lâkin bu hususda müttefik değillerdir dedi.

Böyle olunca Prusya ile Osmanlı Devleti ittifak ederse ne mahzur vardır konusu ileri sürülünce, Prusya Osmanlı Devleti ile düşmanlarını sulha götürse ve buna uğraşsa mahzurlu sayılmaz ama Prusya'nın bizimle ittifakında elbette bir amacı var. Farzedelim ki sulh anlaşması kendi amacına uygundur, o zaman sulha uğraşır değilse amacını ele geçirmek için savaşı sürdürmek ister ve işte ben ittifak ettik diye düşmanları sulha davet ettim, kabul etmediler savaş devam edecek. Ben filân cepheden taarruz edeceğim siz de şu kadar askerle filân cepheden şöyle taarruz edin diyerek savaşı teklif eder. Şimdi diyelim ki ittifak edip muharebe yapılsın. Lâkin gelecek yılda da muharebe devam ederse ve böylesine zaruret varsa savaşın sürmesi Prusyalının işine gelir. Ama hazine boşalır ve askerdeki disiplinsizlik nedeni ile Osmanlı Devleti'ne savaşın sürmesi elverir mi? düşünülecek şeydir. Prusyalı'ya küseceği cevap verilirse bundan sonra Prusya'yı düşman farz edip Osmanlı Devleti askeri Prusya askeri ile de savaşacak demekdir. Zira Prusya Osmanlı Devleti ile anlaşma ile yapmağı istediği ittifakdan kendine ait olacak menfaate erişince evet, olamazsa düşmanlarımıza ittifak edip Osmanlı Devleti aleyhinde çalışacağı olmayacak şey değildir. Prusyalı amacından vaz geçmediği gibi Fransa'nın da bir amacı vardır. Fransa Kralı gerçi hâlâ İmparator ile sıhriyet sağlamışdır, ama Fransa Devleti'nin topluluğu ve tabiatı dışında Nemçe'nin gayretkeşliğine katılırsa bile Osmanlı topraklarında bu kadar tüccar ve adamları olmakla Osmanlı Devleti'nden senede bu kadar akça kazançlı ticareti başka devletlerin göz dikeceği derecelerdedir. Din ayrıcalığı nedeniyle Ehl-i İslâm dirildiğini istemezse de bu ticaretini sarsıntıdan korumak için Osmanlı Devleti'nin mazallah sarsıntı geçirip yıkıldığını istemez. Zira bu memleketler başka devletlere geçecek olsa bu ticaretin onda birini kazanamayacakları bellidir.

Bunların herbirisinin durumları belli oldu. Mahzurları da açıklandı. Osmanlı Devleti için hangi tarafı hayırlıdır düşünülsün, diyerek meclisde bulunanlardan soruldu. Prusyalıyı gücendirecek cevap verildiğine göre doğacak mahzurla Prusyalıyı tercih gerçekde üstün gelir. Lâkin savaşın uzaması da Osmanlı Devleti için zararlıdır. Prusya ile yalnız ittifak ya-

pılsa da Fransa aracı olsa yahud Fransa da Prusya ile arabuluculukda birleşse olmaz mı şekli ileri sürüldü. Prusya ile ittifak yapılırsa başkasının arabulucu olması olmaz, kaldı ki Fransızlar Prusya ile iştiraki kabul etmez, zira İngiltere Prusya ile müttefik olup Fransız'la İngiliz'i bir kazanda kaynatsalar bir olamazlar diye meclisde bulunanlara anlatılınca bunlara dair epeyce görüşmeler geçdi.

Meclisde bir karar verilememekle Şeyhülislâm Efendi bu mes'ele uzatılacak durum değildir. Etrafiyle görüşüp zarar ve menfaati düşünülüp herkesin ittifakiyle doğru bulunan şeklin kesinleşmesi Padişahın isteğidir diye meclisde olanlardan herbirine başka başka hitab eyleyince Tevfik Efendi cevaba koyularak: —Doğrusu isterseniz devletin durumuna bizlerin vukufumuz kulakdan dolmadır. İşte Kapdan Paşa ve devlet ricali. Bunların vukufları bizler gibi değildir. Bu kadar seferlerde bulunmuşlardır. Bizden şer'i mes'eleler sorulsa vazifemiz budur deyip bu müşkülün hallini kılıç ve kalem sahiplerinin re'yine bırakmışdır. Ancak bu kadar seferlerde bulunmuşlardır diyeceğine bu gibi işlerde bulunup devlet ahvaline vakıf olmuşlardır demiş oslaydı Tevfik Efendi'nin bu sözü epeyce duruma yatkın bir cevap olurdu.

Her ne hal ise bunun üzerine durum Kapdan Paşa ve meclisde bulunan başka ricalden tekrar soruldu. Eski konular yine konuşularak her tarafın menfaat ve zararını muvazeneye koymak için meclisde bulunanlar arasında uzun uzadıya konuşmalar sırasında konu Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi konusuna intikâl etmekle yani sulh anlaşması yapılırsa Kırım'ın geri alınması mümkün değil midir mes'elesi ileri sürüldü. Rusların Kırım'dan şöylece vaz geçmesi ve sulh yapılsa da Osmanlı Devleti'ne geri vermesi hiçbir şekilde tasarlanamaz ve mümkün değildir. Şöyleki: Denizden Kapdan Paşa ve karadan Osmanlı askeri Kırım yarımadasına taarruz ile harp ederek ele geçirseler ardından Ruslara sulh anlaşması yapmak lâzım gelse Moskof Kırım'ı Osmanlı Devleti'ne bırakmaz ancak zor altında Kırım'dan vaz geçecek derecede Osmanlı Devleti tarafından kendi topraklarına başka yönden büyük hasar verilsin. Kırım'a karşılık kendi topraklarından pek çok yerler Osmanlı eline geçmeden Kırım'ın geri alınması şekli imkân dışındadır sanırım. Zira Moskof'un önce bu kadar zaman Osmanlı Devleti ile savaşması ancak Kırım'ı ele geçirmek davasına dayanıyordu.

Bu mes'ele böylece hazır bulunanların düşüncesine yerleşince vaktiyle Osmanlı Devleti'ne sulh görünürse iş içinde bulunanlara tarizde bulunmamak lâzımdır denildi. Bu mes'ele Prusya ile ittifak yapılınca bir kere kendilerine ileri sürülse bakalım ne cevap verirler diye Sudur-u Kirâmdan bazıları söz edince Prusya'nın buna önayak olması bütün bir ittifak karara bağlandığı takdirde yalnız bu Kırım mes'elesi teklif olun-

maz başka mes'elelerin de ilâve edilip ileri sürülmesi lâzımdır. Meselâ Osmanlı Devleti Moskof ile her nekadar sulhu bozmadı ise de diyelim sebep olan bilinemesin. Ama Nemçeli sebepsiz yere ahdi bozup savaş ilân edince Osmanlı Devleti karşı koymak için savaşa mecbur olup bu kadar bin kese akça masrafa uğradı. Önce Nemçeli Osmanlı Devleti masraflarını tazmin etmeli sulh yapılınca da şimdi Hotin, Buğdan ve Bosna eteklerinde bazı palangalar gibi Nemçe eline geçen yerler eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne geri verilmelidir. Mümkün olursa Nemçe hududundan Osmanlı askerinin zafer kazandıkları birçok yerlerin lâzım olanları Osmanlı Devleti elinde kalmalıdır.

İngilizler Prusya'nın müttefiki olmak nedeniyle gerek İngiliz ve gerek İsveç ve Felemenk bile bu ittifaka dahil olup Moskof donanmasının Septe boğazından geçmesine İngilizler engel olur. Kırım'ın geri verilmesini Prusya tekeffül ederse ve bunlara benzer bazı mes'eleler herhalde görüşmelere kalkılınca Prusyalıya ileri sürülür. Osmanlı Devleti'nin bu gibi isteklerini ya bütünü ile taahhüd eder yahud bazısını olmaz der değiştirir. İşimize elverecek şekli taahhüd ederse ne âlâ. Hemen ittifak edelim davasına olursa, o vakit ittifak şartlarına riayet etmemiş olup davasından kendisi düşmüş olur, sözlerini Reis Efendi anlatınca Tevfik Efendi ve Hamidizade ve başkaları şimdiye kadar mes'ele gereği gibi anlaşılamamışdı şimdi ortaya çıkdı. Yani hemen birisine karar verildiği gibi iş düzelecek gibi sanılmışdı. Böylece İspanya ve Fransa ve başka görüşler boşunadır. Prusyalı ittifak istiyormuş ne engeli var bu kadar kuvvet ve iktidarı görülen bir devlet ile şu şartları bir araya getirip ittifak yapılması mümkün olursa bundan güzel şey mi olur dedi. Diğerleri de dediğini doğrulayıp övdüler.

İlk önce Prusya'ya teklif olunacak maddeler bir kâğıda geçirilip zabıtla Prusya elçisine açıklanmak ve eğer olmaz der değiştirirse Osmanlı Devleti'nin meramına uygun işaretlerle ittifakı kabul ederse ittifak yapılmalı ve eğer red ederse davasından kendisi düşmüş olacağı için düşünülen mahzurlar ortaya çıkar. O vakit gerekirse Fransız aracılığı kabul edilecektir. Prusya ittifak mes'elesi kararlaşıncaya kadar Fransa ve İspanya'nın da ipuçları elden çıkarılmamak üzere hep birlikde karar verilince Prusya ittifakı bu suretle övüldü, çok iyi oldu denildi. Lâkin yine savaşa yardım etmek gerekdir. Sonra niçin söylenmedi denilmesin. İşte kaçıncı defa hepinize anlatıldı, burası bilinmek lâzımdır ve öylece övülmelidir. Savaş devam ederse Hüda Kerimdir hemen bu karar üzere hareket olunsun diye hazır bulunanlar tarafından te'kid olunarak toplantıya son verildi.

İlim adamları bu devlete ötedenberi bilgice başka sınıflara galip ve üstün iken adım adım bu yüksek seviyeli insanlar yok olma derecesinde

alçalmış oldukları görülüyor. Beş on sene önce kurulan meşveret meclislerinde ilim adamlarının memleket konularına girişebildiklerine bakılırsa kısa zaman içinde bu mesleğe güya birkaç yüzyıl gelip geçmiş gibi çökmüş olduğu bu meclisde görüşülen konular üzerinde belli oluyor. Halbuki bu yüzyılda devletlerarası ilişkiler artmış ve politika bilgisi genişleyip artmışdı. Bu hususda okur yazar kalemiye ricalinin de tam maharetleri ve yeteri bilgileri yok ise de başka sınıflara nispetle onlar bu bakımdan üstündü. Asrın âlimleri bu konularda bilgi sahibi olmadıkları için kendilerinden faydalı işe yarar rey almak şöyle dursun, işin ne olduğunu anlayamadıklarını kendileri açıklamaya mecbur olmuşlardır. Aslında Sudur-u Kirâm devlet erkânından sayıldıkları halde Reis olanlar kalemlerin zabitleri sayılırken adım adım ehliyetsizlerin atıp tutmasıyla yükselmeleri Sudur-u Kirâm içinde bilgi ve heyetleri kendinden önce gelenlerin yerlerini dolduracak kişiliği olanların yok olmasiyle kendilerinde mesleğin bir eski name ve evhamı kalmışdı.

Reis ve defterdar efendiler ise çoğu süre iş içinde yoğrulmuş ve oldukça maharet ve fen sahibi olmuş kişilerdi. Derece derece tabiatiyle onların vükelâ sırasına girmeleri lâzım gelmiştir. Ancak ötedenberi Osmanlı Devleti'nin önemli işleri Osmanlı Devleti erkânından sayılan Sudur-u Kirâm ileri gelenleriyle müşavere edildikden sonra yerine getirildiğinden ve icar edildiğinden böyle meclislerde bulunmalarına lüzum görülüp bu gibi politika mes'eleleri ise vükelâ seçkinleri arasında görüşülüp aslâ dışarıya gizliliği sızdırılmazdı. Yapılmasına girişilecek gerekli durum ve işlerden olduğu halde sonradan gelecek itirazlardan korkularak devlet vükelâsı kendi kendilerine bir işi kesip atamayarak bu zaruretle kurulan büyük meclislerde de işin gizli kabil olmayıp bir mes'ele henüz kararlaşmadan yabancılar tarafından öğreniliyordu. Bu hususta saltanat erkânı şaşırıp kaldıkları için önce anlatıldığı gibi Şeyhülislâm Efendi'nin ihtariyle müsveddesi Bab-ı Âli'de kaleme alınarak arz ve takdim kılınıp bu kere kaymakam Paşa'ya hitaben devlet sırrının gizli tutulmasına dair meşveret meclisine bir hat-tı hümâyun geldi. Benzeri (Ek-8) de yazılıdır.

İşte bu hat-tı hümâyun gereği meclis sonunda bu meclis emanetullah olup hazır bulunanların kendilerinden başkasına görüşülenleri yaymanın din ve devlete türlü zararı olacağı açıkça görülmektedir diye gizli tutulup saklanarak başka hiçbir kimseye açılmaması için herbirine başka başka yemin verdirilmişdir.

Bundan sonra Prusya elçisiyle görüşmeye duruşulmak lâzım geldi. Görüşme toplantısında Reis Efendi ile Kapdan Paşa'dan başka ilim adamlarından da dirayetli, güzel söz söyler birinin bulunması gerekiyordu. Şeyhülislâm Efendi'ye anlatılınca Hamidizade'den başkasının uygun olmadığını bildirdi. Hamidizade görüşmeye memur edilmiş ve ittifak şart-

ları anlaşmaya geçirilmek için Prusya elçisine gösterilmek üzere bazı maddeler bir kâğıda yazılmışdı.

Bu maddeler Nemçe'nin Osmanlı Devleti'nin savaş masraflarını tazmin ve Hotin, Buğdan ve Bosna eteklerinde eline geçen palangaların Osmanlı Devletine geri verilmesi; mümkün olursa Nemçe topraklarında Osmanlı askerinin ayak bastığı birçok yerlerden lâzım olanlarını Osmanlı Devleti'ne terki, İngiltere ve Felemenk Prusya'nın müttefiki olduğu nedeniyle gerek İngiltere, Felemenk ve İsveç'in bu ittifaka dahil edilmesi ve Rus donanmasını Septe boğazından salıvermemek ve Kırım'ın Ruslardan geri alınmasını Prusya'nın üzerine alması ve Prusya ile Nemçe'nin Karadeniz'den deniz ticaretine engel olup yasaklamak; Osmanlı Devleti savaşa gireli iki yıl olup Prusya ittifakı şimdi yapılacağı için bundan sonra savaş sürer düşüncesiyle eski masraflarımızdan mikdarı belli akça Osmanlı Devleti'ne verilmeli. Prusya'dan akça istenilmesi iki devlet müttefik olduğu için zararda ve menfaatte eşitlik olması ve Osmanlı Devleti savaşa daha önce girdiği için bu geçmiş günlerden Prusya da hisse almak üzere Osmanlı Devleti'nin eski masraflarından birazını vermek lâzım geleceği düşüncesine dayanarak Prusya'nın da Osmanlı Devleti'ne yardım için ittifak ettiğine bakılarak eski masraflara ortak olmak kaydına düşülmemesi maddeleri telhis-i kaymakamiye bağlanarak Abdülhamid Han Hazretlerine arz olundu.

Bu son madde üzerine bu akça mes'elesi soğuk bir şey gibi görünüyor. Bize akçayı niçin vereceğini anlamadım ve Ruslardan Kırım'ın geri alınması maddesi için de takririn üzerine Özü henüz gitti Kırım'ı nasıl terk eder? Hemen Allah galibiyet nasip eyleye. Ama ne engeli var, bir kere ileri sürülsün diye Hat-tı hümâyun çıkardı. Bu maddelerin Prusya'dan akça istemesi maddesi hariç Prusya elçisine ileri sürülüp teklif olunmak üzere karar verilmişdi. Bugünlerde ise Özü'nün işgal edildiği haberi gelmekle devlet vükelâsı perişan durumda idi.

Her ne hal ise Cumadel-ulânın 15 inci günü Hamidizade Efendi ile Reis-ül Küttap Raşid Efendi Kapdan Paşa'nın tersanedeki konağında toplandılar, Prusya elçisi de geldi. Meclis kuruldu. İlk önce Raşid Efendi söze başladı. Anlatıldığı gibi elçinin ordu-yu hümâyuna gitmesinin sakıncalı olacağı Prusya mes'elesinin görüşülmesi burada yapıldı. Ordudan sorulmasına ihtiyaç duyulmayacağı, bu da Sadrazamın bu hususdaki yazışında belirtildiğini ifade etti. Prusya elçisi ise bu hususda ısrar ederek bir saat kadar dediğine getirmek için çalışdı. İzin verilmeyeceği söylenince üzülerek dağıldığını belli etti. Bu durum tekrar büyüklerden sorulmağa ertelenip sened mes'elesinden söz edildi. Reis Efendi: Sened istenişinin dayanağı mes'ele arabuluculuk mudur, yoksa ittifak mıdır? Bunun ikisine göre de söyleyeceğim vardır, dedi. Prusya elçisi: —Senedin

ve bu işin faydası Osmanlı Devleti'nin niyetine göredir. Bana Kralımın tenbihi Prusya'nın katkısı ve bu hususda uğraşması olmadıkça Osmanlı Devleti sulh yapmasın Lehistan mes'elesi yazıldığı gibi senede geçmelidir, bu ne arabuluculuk ve ne de ittifak mes'elesidir. Bundan muradımız yalnız Osmanlı Devleti bizim haberimiz yokken sulh yapıp da Prusya'nın açıkda kalmamasıdır demesine karşılık: —Osmanlı Devleti sulha karar verinceye kadar Prusyalı nasıl hareket edecek. Savaşda beraber bulunacak mı diye Reis Efendi sordu. Prusya elçisi: —Bu sorudan istediğiniz eğer Prusya savaş ilân etsin ise biz Moskof ve Nemçeli ile savaşda gibiyiz. Meselâ Danimarka Moskof ile ittifak edip İsveç üzerine galip gelmişken Prusya Danimarka'nın İsveç'den çekilmesini, çekilmezse asker sevk edip Danimarka'yı işgal edeceğini Osmanlı Devleti'ne yardım olsun diye açığa vurup bildirdi. Lehistan Moskofla birlikde Osmanlı Devleti aleyhine hareket edecekler iken Prusya bu ittifaka engel oldu. Prusya kendini gösterdiği gibi düşmanlar çekildiler. Eğer yine çekilmezlerse, Prusya da savaş açar deyip ve kendisi ittifak senedi vermekden vaz geçerek hemen Osmanlı Devleti'nden istediği gibi bir sened alıvermek isterdi.

Bunun üzerine bazı görüşmeler yapıldıkdan sonra nihayet bir devlet ile ittifak ettikden sonra menfaat ve zararda beraber olmak gerekir. Halbuki Osmanlı Devleti böyle bir sened verir de sonra işine elverecek bir sulh anlaşmasına başkası aracılık eder ve düşmanlar tarafından arz olunduğu durumda kabulü Osmanlı Devleti'ne hayırlı iken bu sened ile bağlanıp savaşı sürdürmek lâzım gelecek. Osmanlı Devleti bunca masrafa katlanıp Prusya menfaat sağlayacak ve bu durumdan sonra Osmanlı Devleti savaşı Prusya için yapmış olacak. Sözün doğrusunu söylemeli.

Hakiki durum açıkdan açığa Osmanlı Devleti murahhasları tarafından söylenince Prusya elçisi buna karşı savunacak cevap bulamadığı için görünüşde akla yakın aslında olmayacak yalan sözlere kaçıp: —Bunlar sened vermemek için bahanedir. Ama Prusya gibi yakınlık gösterip iyiliğinizi isteyen bir devlete teminat için sened verilmesi niçin esirgeniyor diye tarizde bulundu.

Bunun üzerine görüşülen bazı konular sırasında devleti tarafından ruhsatı olduğunu açıklayıp: —İşte, bildiririm ki, Osmanlı Devleti ittifak etmeden çekinmem yalnız düşmanlar üzerine sulh anlaşmasının bozulması Prusyalı tarafından olmamalı. Savaşa kendi bildiğine Prusya'ca başlamamak lâzımdır. Düşmanlar tarafından bir sebep çıkarsa Prusya'nın marifeti olmadıkça Osmanlı Devleti sulh yapmamalı ve Prusya'ya faide sağlayacak işlerde Osmanlı Devleti çalışacakdır. Bunlar açıkça belirtilip buna karşılık da Prusya Osmanlı Devleti'nin hayırlı maksadlarının yerine getirilmesi hazırlıklarına teşebbüs eyler maddesi de anlaşmaya geçirilir dedi.

Daha önce Osmanlı Devleti tarafından teklifi tasarlanan maddelerin ileri sürülmesine tam giriş fırsatı olduğundan Reis Efendi önce zabta geçirilen mes'elelerin kâğıdını koynundan çıkarıp Osmanlı Devleti tarafından hayırlı maksadlar diye düşünülen maddeler bir kâğıda yazılmışdı bildireyim diyerek Kırım'ın kurtarılması ve Osmanlı Devleti'nin harp masraflarını Nemçe'nin tayinini Hotin ile Yaş'ın ve Bosna kıyılarında işgal edilen palangaların geri verilmesi ve Osmanlı askerinin savaş sırasında ayak basdığı Nemçe topraklarından önemli yerlerin Osmanlı Devletine terki, Rusya ve Nemçe ticaret ve harp gemilerinin Karadeniz'de dolaşmasını yasaklayan maddeleri açıklayıp bildirdi. Prusya elçisi de bunları tasdik ederek Prusya'nın bu bakımdan gücü yeterince çalışacağını bildirdi.

Bunun üzerine Reis Efendi İngiltere'nin ve Felemenkli'nin de bu ittifaka dahil olmaları ve Osmanlı Devleti Akdeniz tarafından tam emniyet sağlanırsa bütün gemileri Kapdan Paşa maiyetiyle Karadeniz'e gönderebilmesi için İngilizlerin Septe boğazından Rus savaş gemilerini salıvermemesini Prusya'nın bir neticeye bağlanması ve İsveç Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğundan ne vakit Osmanlı Devleti sulha kavuşursa İsveç sulh anlaşması da İsveç Kralı'nın dilediği gibi bizim ile bile yapılması maddelerini bildirdi. Prusya elçisi: —İngiltere ve Felemenk devletlerinin ittifaka dahil edilmeleri hususunu şimdi üzerine alamayacağını ve elçilerinin ruhsatları olmadığı için bu madde onlarla da burada söyleşilemiyerek haberleşmeye bağlı olduğundan bunun vakit alacağını fakat Prusya'nın istediği sened verilirse Osmanlı Devleti'nin bu iradesinin tabiatiyle ortaya çıkacağını ve Prusya Devleti'nin Avrupa muvazenesini muhafazadan başka bir maksadı olmadığını ifade ve ispatı sırasında İngiltere ve Felemenk devleti Prusya devleti gibi bağımsız olmayıp toplu halde olarak bir işin yerine getirilmesi birkaç bin kişinin reylerinin bir araya gelmeğe bağlıdır. Ama Osmanlı Devleti Prusya Devleti ile ittifak yapınca İngiltere, Felemenk, İsveç belki bugünkü durumuna bakarak Lehistan bile beraberce Prusya'nın teşebbüslerinde Prusya Kralı'na katılacakları tabii işdir. Ancak savaşa ip ucunu düşman vermelidir. Zira bizim İngiltere ve Felemenk devletiyle ittifakımız tahaffuzi ve tedafüi olduğundan düşmanlar Prusya aleyhinde sulhu bozdukları takdirde onlar da ittifak bağları gereği savaşa girerler ama Prusya sebepsiz yere savaşa girerse onlar karışmazlar ve İngiltere Devleti Rus savaş gemilerinin Septe boğazından geçmesine engel olmağı taahhüd eder mi bilemem, fakat bundan maksat Rus donanmasının Akdeniz'e çıkarılmaması değil mi? Buna ne hacet, İsveç donanması Rus donanmasının Baltık denizinden Akdeniz'e çıkmasına geçen yıl engel olduğu gibi bu

sene de engel olabilir. İsveç Osmanlı Devleti'nin müttefiki olup gerçi akça bakımından yardımına ihtiyaçları vardır. Ama Prusya'nın yardımında kusur ettiği yokdur. Mamafi Osmanlı Devleti tarafından da akça ile İsveçli'ye yardım yapılmalıdır. Zira güzel çalışdı ve Osmanlı Devleti'ne güzel hizmet etti dedi.

Bu maddeler üzerine enine boyuna görüşüldü. Ancak Prusya elçisi Osmanlı Devleti'nin istediği gibi hemen harbe bizimle girmek ve Felemenk devletlerini dahil etmek şartlarını ittifak senedine dahil edemiyeceğini açıkladı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini bir sebep ortaya çıkmasına bağlayarak istediği sened üzerinde ısrar etti. Osmanlı Devleti ise böyle elinde olmayan bağlarla inisiyatifini Prusya eline teslim edemeyeceği için bu sened meselesine bile bir karar verilemiyerek bu da devlet büyüklerinin kararına ve iradesine ertelenip görüşmelere son verildi.

Ardından bu elçi koynundan bazı evrak çıkarıp Osmanlı Devleti'nin hoşuna gidecek birkaç mesele anlatayım diyerek bazı haberler vermeğe başladı. —Geçen toplantıda denildiği gibi Moskof ile Lehistan ittifak yapacaklardı. Şimdi Prusya Kralı'nın önayak olması ile bundan vaz geçmişler. Leh Kralı'nın Moskof olması nedeniyle 100.000 den fazlaya çıkarılan Lehistan askerini Osmanlı Devleti aleyhine kullanacaklardı. Ama Prusya Kralı Lehistan'da olan kendi tarafdarları aracılığı ile Leh Kralı'nın reyini iptal ettirdi. Lehistan askerinin idaresine ve kullanılmasına artık Leh Kralı karışmayıp başka adamlarda idare oluyor. Kral'ın hükmü geçerli değildir diye karar verilmiş olduğuna bakılırsa Moskof'un kullanacağı hazırladığı asker şimdi kendi aleyhine olmuş oldu. Lehistan ittifakı Moskof ile olacak iken şimdi Lehistan Prusya Kralı'yle bir ittifak yapmak üzeredir. Hattâ Lehistan'da olan Prusya Lehistan hududuna 12.000 asker gönderip Prusya tarafdarlarını takviye etmek üzere ne vakit icabederse Lehistan'ın hükümet merkezi olan Varşova şehrinde oturan Prusya elçisi tarafından yazılıp açıklandığı anda bu askeri Lehistan'a sokmak üzere elebaşıları memur edilmişdi. Lehistan toprağında şimdi bir tek Moskof kalmamışdır. Lehistan ise Rusların anbarları mesabesinde olup her ne lâzım olsa oradan tedarik ederdi. Şimdi bunların hepsinden mahrum kaldılar. Rusların böylece Lehistan topraklarından kovulması ile açığa vuran zarar yalnız Moskoflara ait olmayıp Nemçe'ye de dokunur. Zira Moskof Lehistan'dan zahire alamayınca beri tarafda bulunan Rus askerine mecburen zahire vermektedir. Prusyalının yapacağı harekâttan korkup çekinerek Nemçeli Macaristan'dan 50.000 asker çıkarıp Prusya hududuna gönderdi. Moskof Çariçesi de Prusya Kralı'nın bu hareketlerinden çok büyük üzüntü duyup Prusya Kralı'na aşağıdan alır tabirlerle bir kâğıd gönderdi. Yazı muhtevasında Prusya Kralı'nın bu Lehistan meselesine pek o kadar ilgilenmemesini yazmışdı. Prusya Kralı da cevabın-

da Lehistan'ın Osmanlı Devleti savaşına karışmalarına ve Rusların Lehistan topraklarında kışı geçirmelerine hiçbir suretle razı olmayacağını bildirdi. Prusya İsveç Kralı'nın isteğine aykırı hareketi uygun görmez, zira gerek Prusya ve gerek İsveç, ikisi de düşmanlarının kuvvetlerini küçültmek davasındadır.

Ancak İsveç zayıfdır. Danimarka'nın hareketi İsveç'in kuvvetinin dağılmasına sebep oldu. Hem Moskof hem de Danimarka'ya ikd cephede dayanamazdı. Ama Danimarka geri çekilince yalnız Moskof ile elleşir. Rus donanmasını Baltık denizinden çıkarmamak elinden gelir. Böylece Prusya Devleti Danimarka'yı korkutarak İsveç ile mayıs ayına kadar mütareke yapdırdı. Bundan sonra Prusya'ya mütarekeyi uzayıp yahud İsveçli'ye hayırlı olarak sulh anlaşmalarını düze koyar. Bundan önce Osmanlı Devleti ile İsveçli birlik olup Moskof sulh anlaşmasına Prusya Kralı'nı aracı yapmak istediklerini Moskof'a arz etmişdi. Moskof tarafından ne kabul ve ne de kabul edilmemek şeklinde kurnazlıkla cevap verildiği için Prusya Kralı da İsveçli'yi hiçbir suretle terk edemiyeceğinin bayağı açıkdan açığa Rusya'ya yazdı deyip ifadesini tamamladıkdan sonra Nemçe'li ile Osmanlı Devleti'nin karar verdiğini duyuyorum aslı var mıdır? dedi. Beri tarafdan da, karar verildiği yokdur, ancak Nemçe tarafından Belgrad Seraskerine ve Ada kalesi taraflarına adam ve kâğıdları gelip mütareke yapmak istemişler ve ada tarafına gelen adamları Nemçeli Belgrad seraskeri ile mütarekeye karar verdi demişler. Osmanlı Devleti tarafından da böyle bir iki yerde mütareke başka yerlerde savaş yapılması olur şey değildir. Mütarekenin esası ve süresi ve şartları bilinmeli ve mütareke dedikleri şey umumi olmalıdır. Çünkü mütareke isterseniz buraları belli olmalıdır yolunda Belgrad'dan ve Vidin seraskeri tarafından cevap yazılmak üzere ordu-yu hümayundan yazı gönderildiğini biliyoruz. Belgrad'dan henüz haber yokdur, denilince Prusya elçisi Özü'ye dair bir iki günden beri bazı şeyler söyleniyor, acaba doğrumudur, aslı var mı? deyince, bu durumu kulakdan duyuyoruz yazı yokdur. Bundan sonra yazı gelince doğru olup olmadığı malûm olur cevabiyle geçişdirilmişdir.

Anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti tarafından İsveç Devleti'ne savaş sırasında yılda 8.000 kese akça verilmek üzere mukavele yapılmış. İsveçle Rusya savaşda bulunmuş ise de henüz bu husus senede bağlanmış değildir. Bu para da Osmanlı Devleti tarafından verilememiş olduğu için verilmesiyle ittifak senedinin imza olunmasına dair birkaç ay önce İsveç elçisi kesin bir cevap istiyor. Osmanlı Devleti iki cephede savaşı olduğu için bu akçayı vermeğe haiznenin tahammülü yokda da İsveçli savaştan çekilip de Rusya'nın Baltık denizindeki donanması Akdeniz'de gelecek olursa zararlarından başka Akdeniz tarafının muhafazası için Osmanlı Devleti bu paranın birkaç katını sarf etmeğe mecbur olacağı için hiç ol-

mazsa şimdilik bir üç bin kese akça verilse İsveç de şevk ve gayrete gelerek büyük menfaat sağlanırdı diye düşündüğünü ve temenni ettiğini söyledi. Ancak hazine sıkıntısı artı derecede olmasıyla buna da çare bulunamadığından mali sıkıntıların böyle güzel fırsatları yok etmesine esef dolu gözlerle bakılır ve İsveç elçisine olmaz diye cevap verilmeyip birer suretle avutulurdu. Prusya elçisi ise bu sırada Bab-ı Âli'ye bir takrir verir anlamında İsveç Kralı'nın yalnız Osmanlı Devleti'ne yardımı ve hizmet göstermesi üzerine kendi memleketini ve Krallığını tehlikeye atmış olmasiyle Osmanlı Devleti de Kral'ın gösterdiği hizmetlere karşılık kaidesi üzere muamele etmesi umulduğunu bildirdi. Çünkü arz olunan madde büyük mes'ele olup vakit ve fırsatı ganimet bilerek ya her iki tarafa ait hususun teşviyesi veyahud kendi memleketinin bundan böyle emniyeti için gecikmeden gerekli teşebbüslere başlaması bugün gerekli olduğuna göre Osmanlı Devleti tarafından verilecek cevabı kesin olarak ağızdan, Reis Efendi'den almak üzere görüşme istedi.

Anlatıldığı gibi kesin bir cevap verilemeyeceğinden başka bugünlerde Prusya mes'elesinin konuşulup görüşülmesiyle uğraşılarak İsveç elçisiyle görüşme meclisi kurulmasına vakit olmadığından Osmanlı Devleti İsveç'in hizmetini aşırı derecede takdir edip ondan bir şey esirgemezdi. Lâkin Osmanlı Devleti'nin iki tarafa seferi olması nedeniyle Hazine mevcudundan size akça verilse sonra biz büyük sıkıntıya düşeriz. Böylece size vereceği akçayı bazı yerlerden istedi, toplanmasına çalışılmaktadır. Ama ne vakit tahsil ve teslim olunacağı bilinmez, diye tercüman aracılığı ile İsveç elçisine haber gönderildi. Osmanlı Devleti ne zaman düşmanlariyle sulh yaparsa İsveç Devleti'nin sulh anlaşmasında beraber bulunmasını tasarlamışdır. Hattâ Prusya ittifak yapmağı istiyor. Osmanlı Devleti İsveç'in de bu ittifaka katılmasını Prusya elçisine bildirdi diye çekimser davranıp bu suretle biraz daha İsveç elçisini avutmak şekli tasarlandı. Hemen ele alınacak Prusya mes'elesi için cumadel-ulanın onyedinci günü Şeyhülislâm konağında gene bir meşveret meclisi kurulup önce Karadeniz kıyılarının korunması ve İstanbul'a zahire getirmenin çaresi görüşüldü. Sonra Prusya mes'elesi ileri sürüldü. Anlatıldığı gibi sened verilemiyecekdi. Üzücü bir cevap verilse düşmanı iken bir de Prusya gibi kuvvetli bir devlet düşmana katılacakdı.

Bu mahzur açıkdı. Enine boyuna düşünülerek bu bakımdan kolayını bulmak için bunun gereği meclisde bulunanlara ifade olundu. Bu mesele üzerine dört beş saat görüşmeler ve tartışmalar yapıldı. Nihayet Prusya elçisi ile görüşüp İngiltere, Felemenk ve İsveç dahil olmak üzere Osmanlı Devleti ile Prusya ittifak yapacakdır şeklinde bazı uygun başlangıç ile bir kere daha kendisine bildirilecek ve yine bu şekilden kaçınıp hemen istediğim seneddir derse ve bunda ısrar ederse senede geçirmek

istediği Osmanlı Devleti ne zaman sulh yapacaksa Prusya Devleti aracı olacakdır. Karşılık olarak Prusyalı harp ilân edinceye kadar düşmanlar tarafından başka devletler aracılığıyla sulha yanaşılırsa Prusya'nın aracılığına bakıp red etmek lâzım gelmez. Fakat ilk iş bir kere Prusyalı'ya haber salıp birlikde kabul ederse öylece olur etmediği durumda Osmanlı Devleti başka aracı ile sulh anlaşması yapar sözü de geçirilip ilâve kılınmak böylece Prusya'ya da üzüntü verilmeyerek görüşmelerde ipin ucunu kaçırmamak üzere hep birilkte karar verildi.

Bunun üzerine cumadel ulânın 22 sinde yine Kapdan Paşa'nın konağında Hamidizade Efendi ve reis Raşit efendi hazır oldukları halde Prusya elçisi ile meclisde görüşüp Prusya Devleti'nin Osmanlı Devleti ile ittifakı yapıp Nemçe ve Moskof ile savaşa girişmesi şartının ittifak senedine geçirilmesi Prusya elçisine bildirildi. Bunun üzerine epeyce konuşmalar geçdiği halde Prusya elçisi senede böyle bir şey geçiremiyeceğini kesin olarak bildirdi. Osmanlı Devleti murahhasları tarafından da Prusya şimdi savaşa giremez ama sonra girer deyiversin bari denildi. Kralın ne vakit savaşabileceğini tahmin ettiğini açıkla da biz de bu hususda müddet tayin edip senede geçelim denildi. Elçi: —Belki Kralım savaşmayacak, belki de yarın bir sebep çıkacak savaşa girecek. Bilemeyeceğim işe söz veremem, deyince beri tarafdan da bu duruma da razı olmuyorsunuz. Hatırımıza başka bir şekil geliyor. Sonra büyüklerimizden sorulmak üzere şimdi kendi sözümüz olarak söyleyelim. İsteğiniz sened Osmanlı Devleti ne zaman sulh yaparsa Prusya aracı olacak denilmektedir. Bu ibareye bir istisna geçelim. Yani Osmanlı Devleti istediğiniz senedi versin. Lâkin bu senedi verdikden sonra bir başka aracı vasıtasiyle düşmanlar tarafından hayırlı sulh anlaşmasına yanaşılırsa Osmanlı Devleti Prusya'ya haber verip aracılıkda beraber olmağı kabul ederse ne güzel, etmediği durumda Osmanlı Devleti yalnız bu haberi vermekle yetinerek sened gereğini ifa etmiş olmak şartı geçilsin. Bu çekimser kayıdla Prusya bağlanmak durumundan Osmanlı Devleti'nin şanı korunur. Bu durumu görüşelim denildi.

Bunun üzerine epeyce tartışmalar yapıldı. Sonra elçi: —Bari şu suretle geçirilsin. Osmanlı Devleti sulh anlaşmasında kendisine faide sağlayacağını anlarsa Prusyalıya da bildirsin. Prusya Kralı'nın buna evet diyeceğini Osmanlı Devleti de umar diye yazılsa hoş olur. Zira aracı olmadan sulh yapılması caizdir. Fakat biz Avrupa devletlerinin hiyle ve aldatmalarını bildiğimiz için sulhu zorlaşdırıp Osmanlı Devleti'ne faydalı olup olmadığını bildiririz diyerek ancak beri tarafdan Osmanlı Devleti umar tabiri kabul edilemediği için bunun üzerinde de çekişmelerden sonra Reis Efendi: —Böyle olmaz, ilk önce kaleme alınıp her iki taraf görsün bazı maddeler eklenir ve her iki tarafdan gönderilip bildirilir. Böylece bir şekle bağlanır deyip iş karara varmış gibi olmuş ise de elçi-

nin orduya gitmesi konusunda beri tarafdan yine mahzur bildirilince elçinin kızmasiyle yine iş bitmemiş olacağı anlaşıldığından bu madde de tekrar sadrazam tarafından sorulmağa ertelendi.

Böylece meclise son verileceği sırada elçi: —Bir mesele daha ifade edeyim, diye söze başladı. Düşmanlar taraflarını tutan gerek Fransa ve gerek sair Osmanlı Devleti için iyi düşünmeyenler aracılığı ile bazı korkutucu ve fena haberler yayıyorlar. Bunda amaçları Osmanlı Devleti vükelâsını birbirine düşürüp kendi menfaatlerini sağlamak ve soğukluk çıkarmakdır. İstanbul'da bir hadise çıkmasını isterler. Size iyilik isteğim gereği bu gibi dedikoducuların kaldırılması için bir çare hatırıma geliyor. Camilerde şeyhler vaaz ve nasihat sırasında halkı savaşa teşvik ettikden sonra o gibi karışıklık çıkaracak olanlara kulak asmamalarını da anlatıp görüşmelerini hatırlarım deyince Kapdan Paşa ve Hamidizade de, ne engeli var halka ifade etmeleri tenbih olunsun demeleri üzerine elçi bir madde daha ifade edip bununla meclise son verelim diyerek, Nemçe Çasarı ve Almanya İmparatoru olan Jozef'in hasta ve bedenine su toplanıp göğüs hastası olup iyileşmesinin umulmadığını bilinsin diye söylemişdir. Böylece meclise son verildikden sonra mukavele gereği Prusya elçisi tarafından kaleme alınıp Reis Efendi'ye gönderilmiş olan sened suretidir.

Osmanlı Devleti gerek Mooskof ve gerek Nemçeli ile ancak Prusya Kralı ile sulh anlaşması yapmağı vaad eder ve üzerine alır. Ancak başka bir devlet tarafından faydalı ve menfaati bildiri ile Osmanlı Devleti'ne sulh anlaşması arz olunursa bu mes'ele hakkında Prusya Kralı'na bildirilir. Prusya Osmanlı Devleti ile birlikte olup Prusya aracılık etmezse o zaman Osmanlı Devleti yukarıda görüşülen vaad edip üzerine aldığı taahhüdünü ifa etmiş olarak istediği gibi sulh anlaşması yapmakda serbest olmalıdır.

İşte Prusya elçisi nihayet kabul edebileceği sened şekli olmak üzere bu durumu Reis Efendi'ye gönderip anlatıldığı görüşmeler bazı dedikoduların yayılmakda olduğunu bildirmesi sırasında Fransa Devleti'ni de fenalık isteyenler sırasına koyarak Fransa elçisinin dediklerine kulak verilmemesi gerekeceğini bildirdi ise de bu sırada Osmanlı Devleti vükelâsı Prusya'dan ise Fransa'ya itimad etmenin daha iyi olacağını söylerdi. Bu gibi ince politikanın bazı sefirlerle görüşülmesinde fayda görüldüğü için bu durum İsveç ve Fransa elçilerinden başka başka ve çok gizli olarak tercümanları aracılığı ile sorulduğu zaman İsveç elçisi: —Prusya bizim müttefikimiz olduğu için İsveç elçisi olmaklığım hayisetiyle Osmanlı Devleti Prusya'yı dost bilsin derim ama elçiliğin sıfatının dışında gizli ve iyiliğinizi düşünerek Osmanlı Devleti Prusya'yı elden bırakmasın, lâkin pek de sözüne aldanmasın yani ipi ile kuyuya inmesin derim, demişdi. Fransa elçisi de: —Prusya'nın bu teklifi bütün Osmanlı Devleti işle-

rini eline alıp da dilediği gibi idare ederek işi bittikden sonra Osmanlı Devleti'ni tanımamak niyetine dayanıyor. Fakat Prusya elçisinin görüşmeler sırasında Prusya Kralı, Moskof ve Nemçeli ile muharebeyi hazır bekler. Lâkin bir sebep çıkmasını bekler ve o sebep de düşmanları sıkıştırdığı için hemen ortaya çıkmış gibidir diye ileri sürdüğü sözler gereği başlangıçda verilecek senede geçirilirse hoş olur. Zira Prusya Kralı sonradan Moskof ve Nemçeliye bazı diyecekleri ile kendi maksadlarını yerine getirmek davasında olduğu surette bu senedin anlamı Prusya'nın Moskof ve Nemçeli aleyhine hareketi olduğunu açıklayacağı için Prusyalı bu senedi başkasına gösteremez zamanında bunun çok faydası olabilir. Kaldıki bu sened onbeş gün kadar gecikdirilse pekâlâ olur. Zira onbeş günedek Moskof'dan gizli olarak Nemçeli'nin Osmanlı Devleti ile sulh anlaşmasına dair haber umuyoruz. Bizim aracılığımız haberinin gelişini de beklemekdeyiz. Eğer gecikdirmeyip senedi hemen Prusyalı'ya verirseniz senedi uygulamak üzere Prusya'ya haber vermesi lâzım gelir. O da Ruslara söyler sonra Nemçeliye sulha engel olurlar diye tercümanı aracılığıyle haber göndermişdi.

Cumadel-ulânın 26 ncı günü bu mes'elenin görüşülmesi için Şeyhülislâm konağında meşveret meclisi kurulup yazıldığı gibi Prusya'nın istediği senede bir istisna eklenip Prusya elçisinin razı edilebileceği meclisde bulunanlara anlatılınca hepsi güzel karşılayıp doğru buldu. Ancak bunda da bir şey hatıra geliyordu. Senedi verdikden sonra başka bir arabulucu çıkarsa sened gereği Prusya'ya haber verilecekdi. İşine gelmezse kendi dilediğini yerine getirmek için ya evet veya hayır demiyecekdi.

Bunun dışında sadece soru ve cevaplar ile işi uzatması ihtimali açıkça görülüyordu. Buna bakınca yine savaşı sürdürmenin mahzuru kalmamış olur. İşte işin bu inceliğini düşünmelidir denildi. Meclisde bulunanlar bu düşünceyi uygun görüp kabul ettiler. Fakat Prusya'ya olmayacak cevabı verildiği durumda düşünülen mahzura nispetle işte bu düşünülen daha az kuşkuludur. Kaldı ki biraz da tevekkül lâzımdır diye yazıldığı gibi sened verilmek üzere bütün hazır bulunanlar ittifak edince Prusya elçisi tarafından gönderilen sened sureti okundu. İşte sened diye verilecek şey su muhallebisi gibi bir şey. Bazı yerleri gereğine göre tashih olunarak verilmesinde bir mahzur olmadığını ulemâ efendiler ittifakla başkaları da güzel karşılamışlar ise de bu mes'ele başka mes'elelerle ölçülmeyip işin içinde bulunanlara sonradan tariz yapılmaması için etraflıca düşünme lâzım geliyordu.

Anlatıldığı gibi gizlice Prusya'nın müttefiki ve Osmanlı Devleti'nin sadık dostluğunu sürdüren İsveç elçisinden ve Prusya'nın baş düşmanı olan Fransa elçisinden sorulsa bugünkü durumu ile Prusya'yı kötüleyip Osmanlı Devleti'ne zararlı olacağına inanmanın caiz olmadığını ikisi de

ifade edeceklerdi. Hattâ Prusya Moskof ve Nemçe ile savaşa hazırlanıyor. Şimdiki hareketi gittikçe genişlerse savaş çıkar diye İsveç elçisinin görüşme meclislerinde söylediği sözler başlangıçda verilecek senede dahil edilirse zamanında bunun çok faidesi görülür diye Fransa elçisinin haber göndermiş olduğu da hazır bulunanlara anlatıldı. Aslında senede böyle bir başlangıç geçirilse faide düşünülür dediklerinden sonra Fransa elçisi Moskof ve Nemçe'den ayrılıp yalnız Osmanlı Devleti ile sulha talip olacakdır. Galiba 15 güne kadar haberinin geleceği umulur. Prusya'ya sened verilmesi biraz gecikirse Fransa aracılığı ile Nemçe sulh anlaşmasını düzene koymak düşünülmekdedir. O vakit Prusyalı'ya yalnız Moskof için sened verilir, ama şimdi Prusya'ya sened verilirse Nemçe sulh anlaşmasının Moskof'dan gizli tutulması lâzım geldiği halde Prusya Moskof'a haber verip iş bozulur yolunda tercümanı ile Reis Efendi'ye haber göndermişdi. Sened verilmesi gerçekde gecikdirilebilecek meseledir. Fakat sened vermeden önce Fransa'nın aracılığı çıkıp da Prusya'ya haber vermeden sulh anlaşması düzene konsa her halde Prusya kırılacakdır. Moskof ile bir olup Osmanlı Devleti aleyhine savaşa girerse Nemçe sulhunun faidesi olmaz. Eğer Prusva'va haber verilecek olursa Nemçe sulha talip olduğunu Ruslar'dan gizlediği takdirde sulh anlaşması sağlanamaz.

İşte burası bile hazır bulunanlarca öğrenilip de ona göre ittifakla karar verilmesi lâzım geliyor denilmesi üzerine herkes hatıra geleni söylevip sonradan sened verilmesi uzatılırsa Prusya elçisinin şimdiki çabuklaşdırmasına bakılırsa Osmanlı Devleti'nin kabul etmediğine yorarak kırılırsa zarar vermesi düşüncesi açıkca görülüyor. Böyle olunca Prusya'ya sened gerek şimdi verilsin gerek orduya yazılıp biraz sonra verilsin mademki Osmanlı Devleti tarafından söz verilecekdir. Sonra tersine Prusya'dan gizli Fransız elcisivle Nemçe sulhunu söyleşmek uygun olmaz, zira Osmanlı Devleti sözünde durmamış olur. Artık Prusyalı'ya sened verilsin. Fransa Nemçe sulhuna aracı olursa Prusya'ya haber verilip iştirak etmesi teklif olunur, kabul ederse ne âlâ, etmezse senedin gereği yapılır vesselâm. Fakat böyle sened verilmesi mes'elesi orduca ileri sürülen ittifak sekline aykırı olduğundan bir kere de Sadrâzama yazılması lâzım gelir. Elçinin orduva gitmesi hususu da sadrâzama yazılıp kendileri öğrendikden sonra bir sakınca yokdur, diye hazır bulunanlar tarafından kesin cevap verilerek toplantıva son verildi. Abdülhamid Han da. Prusya bizimle ittifak yapıp başka birc epheden düşmana taarruz edecekmiş haberi yavılırsa elçinin orduva gitmesinde bir sakınca olmamak gerek diye buvurmuşdu. Evvelce anlatıldığı gibi Fransa elçisinin ihtarı üzerine verilecek senede bir başlangıç ilâve ve bazı yerleri değiştirilip Bab-ı Âlî'de kaleme alınan suret budur.

Prusyalı geçen yıldanberi Osmanlı Devleti tarafını tutup asker tertip ve teçhizinde bulunarak Osmanlı Devleti düşmanı Moskof ve Nemçe

hududlarına gönderdi. Bu suretle düşmanların Osmanlı Devleti hudud-ları karşısından yarı kuvvetini üzerine çekdi. Prusya'nın bu hareketi çok geçmeyip Moskofa ve Nemçeye savaş açacağını ve harp ilân edeceğini ve Osmanlı Devleti'ne bu derecede dost olduğunu Prusya Kralı'nın İstanbul'da bulunan elçisi cenabları yapılan görüşme meclislerinin herbirinde anladıp bildirdi. Bunlara inanılıyorsa Osmanlı Devleti tarafından adı geçen hususlar için bir sened istedi. Osmanlı Devleti de Prusya Kralı'nın şimdiye kadar gösterdiği gayret ve tarafdarlığını iyi kabul edlyor. Bundan sonra göstereceğini vaad ettiği gayret ve sadakatin Osmanlı Devleti nezdinde buna karşı iyi anlayış gösterdiğini ilân için Osmanlı Devleti'nce aşağıda sözü geçen şartları içine alan bu sened'in verilmesi lâzım gelmişdir. Osmanlı Devleti Moskof ve Nemçeli ile birden veyahud da ayrı ayrı sulh anlaşması yapacak olursa Prusya Kralı aracılığıyla sulh yapılacağını vaad eder. Eğer başka bir devlet tarafından aracılık isteğinde bulunursa dostça Prusya Kralı'na haber verilir. Eğer Prusya Kralı arabuluculuğu yapacağını arz eden devlet ile iştirak ederse ve aracısız düşmanlar tarafından bildirilen sulh anlaşmasına aracılık ederse iyi karşılanır. aracılık etmek istemezse o takdirde Osmanlı Devleti'ni vaadini yerine getirmiş olarak sulh anlaşmasını her kimin aracılığı ile isterse engel tanımadan sağlar.

İşte Prusya'ya verilecek sened sureti bu kalıba sokularak Sadrâzamdan sorulmağa erteleneceği Prusya elçisine bildirildi. Gerek bu suret ve gerek Prusva elçisinin göndermiş olduğu suret ve meclis zabtı ve diğer evrak ordu'ya gönderilerek cevabı beklendiği sırada İspanya Kralı vefat ederek yerine oğlu tahta geçmişdi. Reis Efendi bu Kral da babası gibi Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasını ve büyük devletler arasında olmasını istemekde midir diye sordu. İspanya elçisi cevap olarak Cumadel ahıra başında Bab-ı Âli'ye bir resmi takrir takdim ile Kralın da babasının tutumu ile Osmanlı Devleti'nin yaşamasını, büyümesini istediğini bildirerek Osmanlı Devleti tarafından beklediği cevabın bundan gecikdirilmesinin Osmanlı Devleti için zararlı bir iş olacağını bildirerek aracılık hususunda kesin bir cevap isteği üzerinde ısrar etti. Bunun üzerine bu ana kadar elçi beye cevap verilmemesinin sebebi harp ile meşgul olunuyordu. Bu ana kadar sulh anlaşması hatıra getirilmemiştir ve düşmanları tarafından talebi yapılmadıkça sulh anlaşmasının konuşulması değil kale alınması bile akla getirilemez denildi. Bunun üzerine İspanya Devleti'ne itimadı olduğunda en ufak şüphe yokdur. Fakat İspanya Kralı'nın aracılığa razı olup olmayacağını bildirmesi düşmanlar tarafından sulh anlaşmasına yanaşmaya candan razı olduklarının resmen Osmanlı Devleti'ne bildirilip açıklanmasına bağlıdır denilip bu işin gerçekleşmesi için İspanya'ya yazılmasına ve İspanya Kralı'nın da savaşan düşman devletlerle haberleşmesine bağlı olduğu söylenip bu suretle epeyce

zaman kazanılır deniliyordu. Bir iki gün geçince İspanya elçisi Bab-ı Âli'ye bir yazı gönderip muhtevasında düşmanların sulh anlaşmasına talip olduklarını ve irade olunursa bu yıl savaşa girmeden olmak lâzım geldiğini ve ilk önce Yedikule'de hapsedilen Moskof elçisinin affedilip serbest bırakılmasını ve eğer Osmanlı Devleti sulh anlaşmasını İspanya aracılığı yapmayıp da ertelerse İspanya Devleti yine dostluğu elden bırakmayıp iyi niyetle bu işde çalışmağı esirgemeyeceğini İspanya Kralı elçisine yazmış olduğunu bildirdi. Bundan sonra İspanya tercümanı arada sırada Bab-ı Âli'den cevabını sormuştur.

İsveç elçisi de bugünlerde Reis Efendi ile görüşmek isteyip görüşmeden amaç akça mes'elesi olduğu bilinip anlaşılıyordu. Hazinenin hali malûm ise de birkaç defa Reis Efendi ile toplanıp görüşme isteği boşuna özürlerle savuşdurulmuşdu. Şimdi yine bu suretle özürler ileri sürülse kırılacağı açıkça belli idi. Çaresiz bu dileğine müsaid davranıldı. Cumadel ahıra'nın beşinde Reis Efendi ile İsveç elçisi görüşme yaptılar. Görüşme meclislerinde İsveç elçisi alınacak akça hususunda bundan sonra vakit kalmadığından bu bakımdan kesin cevap verilmesi lüzumunu bildirme konusunda İsveç Kralı Osmanlı Devleti'nin bir sözü üzerine Moskof ile harp ederek bunca güçlük ve tehlikeleri göze aldığını ve bir yıldan beri ettiği hizmetin Osmanlı Devleti tarafından karşılığını görmediğini ve işte bu akça mes'elesinin onbeş aya yakın zamandır sürüncemede bırakılıp bir karar verilmediğini söyleyip, şimdiye kadar birazı verilmiş olsaydı teselliye yardım ederdi. Geri kalanın da bir süre sabırla bekleneceğini ve şimdi bari 8.000 kesenin hesabından yarısı ve hiç olmazsa dörtte biri verilse geri kalanın birkaç ay sonra verilmek üzere hemen ittifak senedinin bağlanması işine girişebileceğini, halbuki İsveçli Moskof'un muharebe edecekleri zamana altmış-altmışbeş gün var. Şimdi akça verilse İsveç'e o güne kadar varabilir. Bundan sonra yapılacak geri bırakma ve ertelemek için vakit kalmadığını söyledi ve İsveç Kralı bu hususda kırılırsa uğraşmasına kesel geleceğini bir yıldır ettiği hizmeti gelecek yıllarda edemiyeceğini bildirdi.

Reis Efendi de özür dileyerek: —İsveç Kralı'nın gayretli hareketlerinin her ne kadar kendi memleketinin ırz, namus ve şanını korumak ve İsveç'in menfaatlerini ele geçirmeğe vesile ise de aslında Osmanlı Devleti'ne menfaat sağlayıp hayırlı bir durum olduğu hiçbir bakımdan inkâr olunamaz. İsveç Kralı'nın Osmanlı Devleti'ne menfaat sağlayan bazı durumlara girişmesi ne derecede ise Osmanlı Devleti en az İsveç kadar onun refah nedenlerinin gelişmesine ve rahatına çalışmış olduğuna dayanarak istenilen akçanın düzenlenmesi düşüncesiyle meşguldür. Eğer Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaş yalnız Ruslarla olmuş olsaydı şimdiye kadar bu 8.000 kese İsveçliye verilmiş olurdu. Lâkin Nemçe anlaşmayı bo-

zunca Osmanlı Devleti'nin elindeki akça ancak iki cephedeki savaşın masraflarına yetiyor. Böylece İsveç Devleti'ne verilecek akça mevcuddan verilemediği için ancak toplanacak akçadan verilmesine karar verildi. Lâkin henüz bu havaleler tamam olmadı ki ittifak senedi hususu da görüşülup bir sonuca bağlansın verilsin ve filân vakitte olur diye kesin bir cevap verilsin. Bir cevap veremem. Akça mes'elesiyle ittifak senedi hususu ise birbirine etkili ve bağlı gibidir. Kaldı ki senedin tanzimine başlansa yılda verilmesi vaad olunacak para da değişdirilip ödenmelidir. Zira 8.000 kese pek çokdur, diye karşılık verince İsveç elçisi İsveç Kralı'nın iyi niyet ve gayretlerine bakılırsa bu paranın çok bir şey olmadığını ispata kalkarak «Osmanlı Devleti ile savaşa girdiği gibi İsveç Kralı da açıkça Ruslar aleyhine hareket ederse isteği olan 8.000 kese verilir diye vaad edildiğini Kralıma yazmışdım. O da ilk önce Rusya aleyhinde harekâta girişeceğini bu tarafa yazıp da Osmanlı Devleti tarafından akça işinin bir sonuca bağlanması haberini beklemesi lâzım gelirken ileri gayretinden ötürü vakit geçirmemek ve Moskof donanmasının Baltık denizinden çıkmasını önlemek için Osmanlı Devleti'nin bu kadarcık sözüyle Moskof'a savaş âlip edip bunca zahmet ve meşakkate katlanıp Osmanlı Devleti uğruna bütün kudretini harcadı. Savaş masraflarının yalnız bu 8.000 kese ile kapatılması mümkün değildir. Birkaç katını bile tedarike ihtiyacı vardır. Buna bakarak istediği 8.000 kese çok olmamak gerekir. Kaldıki bu sırada Osmanlı Devleti'nde kesilen ikilik paraya başka şekil verilip verilecek akça işte bu yeni akçadan olacağı ihtimâl dahilinde olmakla eski akçaya nispetle beşde bir düşeceğinden bu hesap ile 1600 kese noksan olacakdır. 8.000 kese altı bin dört yüz kese kalıp Avrupa kaidesi üzere yüzde yirmi beş veyahud otuz da poliçe başı çıkınca beşbin şu kadar kese kalır» demesine karşılık Reis Efendi: —Akça verildiği zaman ne cins akça verilebileceğini bilmem, lâkin her ne cinsten verilirse verilsin, Osmanlı Devleti 8.000 kese vermiş olur, diye karşılık vermişdir.

Lâkin bir memleketten dışarıya para çıkmasında hasıl olacak zararın derecesi dışarı çıkan halis altın ve gümüşün mikdarına göre olduğundan eski sikke vermekle yeni sikke verilmek arasında fark büyükdü. Yeni sikkeden verildiği takdirde Osmanlı Devleti beşde bir kârlı çıkacağı açıkça belli idi. Reis Efendinin bu sözü işi savacak gibi değildir. Ama görüşmeyi esasda pek güzel idare etmiş olduğundan şüphe yokdur. İsveç Kralı'nın savaşa girişmesini güya Osmanlı Devleti'ne yardım amaciyle yapılmış bir duruma sokmak için İsveç elçisinin diplomasî diliyle yaptığı ölçüsüz uğraşma anlatıldığı gibi sözün başında İsveç Kralı'nın gayretli harekâtını kendi memleketinin ırz, namus ve şanını korumak ve toprak bütünlüğünü muhafaza için olacak başlangıç sözünü ileri sürerek nazik bir dille red edip çürütmüşdür. Zira bir devletin yalnız diğer bir devletin hatırı için savaş yükünü üzerine alması ihtimâli yokdur. Her

devletin kendi menfaatlerine bakması olağan işdir ve tabiidir. İsveç Kralı da Osmanlı Devleti'ni sefere teşvik eden İngiltere ve Prusya'nın ihtarları üzerine menfaatlerini sağlamak için Prusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesini fırsat bilerek harbe girmişdi. Fakat harp ilânını da iyi ve zamanında yapmış olaydı, hem daha o zaman Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşmasını alır verir hem de akçayı tam olarak zamanında alırdı. Ayrıca Rus donanması Baltık denizinden çıkıp da Akdeniz'e yol aldıkdan sonra savaş açaydı Ruslara büyük zararlar ve hasar verirdi.

Gerçekde harbe girmekdeki acelesi ile hata işlemişdi ama Rus donanmasını da Baltık denizine bağlamış ve Akdeniz'e çıkmasına engel olarak Osmanlı Devleti'ni bir gaileden kurtarmışdı. Yalnız bir söz sened olmaz devletlerin gözü ileriyi görmelidir, ihtimalleri düşünmelidir. Şimdi Osmanlı Devleti'ni akça vermeğe mecbur eden yalnız ileriki yıllarda da Rus donanmasının Baltık denizinde angaje edilmesi mütalâası idi. Böylece Osmanlı milletinin soydan gelen terbiyesi gereği şükran duygularına bakılınca İsveç Kralı'na vaad edilen akçayı tereddütsüz vermeği arzu ederlerdi. Ama ne çareki yukarıda anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti kendi harp masraflarını karşılayacak para bulamıyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti o zaman bütün ihtiyaç ve sıkıntılarını başkalarından gizlemişken Reis Efendi dışardan para bulmanın bir yoluna bakıp bu konular üzerinde görüşmenin hemen ardından İsveç Kralı'nın istediği parayı hazine mevcudundan veremiyeceğini söz konusu ederek Felemenk'den borçlanma yapılamıyor mu diye sorunca İsveç elçisi: —Dışardan borçlanma hususu uzun süredir araşdırıldı bir türlü imkânı bulunmuyor. Bugün Avrupa'da olan karışıklık sebebiyle hepsi savaşa girecekmiş gibi durduklarından ve önce Prusya'nın Felemenk'e asker göndermesi Felemenk Cumhuriyeti tüccarlarını büyük zararlara uğrattığı için ortaya para çıkarmıyorlar. Halbuki sözü geçen savaş için İsveç Kralı «yılda 30.000 keseden fazla akçaya muhtaçdır» deyince Reis Efendi «bizim de yalnız bir cephedeki devlete karşı bir hazine giderki 36 bin kese akça demekdir. Şimdi ise iki devlet ile savaş yapılıyor. Yılda iki hazine sarfına muhtacız» diye durum devletin başda iş görenlerine arz ve ifade olunmak üzere görüşmelere son verildiği durumda Özü maddesi ileri sürülünce Reis Efendi «Bu kez Osmanlı Devleti'nin Özü'yü geri alıp kurtarmak için yaptığı teşebbüs ve tedbirler pek güzeldir. Bu sırada kendisine yeni hanlık tevcih olunan Baht Giray hazretleri Özü tarafına görevlendi. Rumeli tarafında 30.000 den fazla yetişkin eğitim görmüş asker toplanıp İsmail'e varmışlar. Birkaç gün önce Sadrâzam Efendimiz tarafından yazı geldi. Kışla askerinden 15000 kadar asker intihap ve üzerlerine iki veziri başbuğ nasbedip derhal Baht Giray Han'ın yanından Özü tarafına tayin edip Anadolu'dan gelecek bahar askerine bakmayıp Rumeli tarafının mürettep süvari ve piyadesini tez elden celb ederek Han ve vezirlerin ardından Sadrâzam Efendimiz

de ordunun başında Özü üzerine gideceklerini yazmışlar deyip bu sırada ordunun dağınıklığı nedeniyle Özü üzerine harekete kuvveti yetersiz olduğu bilinirken durumun gereği Reis Efendi cesaretle böylece konuşdu.

Bu güzel tedbirlerden elçi haz duyduğunu açığa vurdu ve Özü kalesinin düşman eline geçmesinden elem duyduğunu ve Özü kalesinin geri alınması için uğraşılmasının çok büyük önemi olduğunu açıklayarak: «Ruslar Özü'yü ele geçirince durmadan Karadeniz'in Anadolu ve Rumeli yakalarına ve Süne boğazına el atacak taarruz etmekle beraber Buğdan toprağında bulunan Moskof ve Nemçe askerleri de bunu fırsat bilip kuvvetlenerek bulundukları cepheden taarruza geçeceklerdir. Böylece Tuna'nın öbür yakasından hayır kalmaz. Bu düşünce ile Osmanlı Devleti'nin hemen zamanında sevk edeceği büyük sayıda kara kuvvetini desteklemek üzere bütün donanma Karadeniz'e çıkarılır. Donanma karadan gidecek askeri koruyacak yerine ulaşdırır kıyıların korunmasına uğraşır ve Süne boğazını düşmanın savaş hiylelerinden koruması lâzımdır. Bu suretle Özü kalesi Osmanlı Devleti eline yakında geçer. Geçmezse bari beri tarafların muhafazasına karadan ve denizden uğraşılsın da düşman ilerlemesin. Donanma kalyonları İstanbul'a gelmeyip de o tarafda kışlamış olsalar Özü bu duruma düşmezdi sanırım. Duyduğumuza göre donanma o tarafdan İstanbul'a döndüğü gibi Ruslar ilk önce Pirezen adasını elde etmiş. Bu ada Özü'nün kilidi demek olup orası düşman eline geçdiği gibi Özü'den hayır kalmadı. Çok geçmeden düşman eline geçdi işgal edildi» dedi. Kendisi aslında İsveç'de erkân-ı harbiye hizmetinde çalışmış, bu nedenle harp san'atında gereği gibi bilgi ve tecrübesi olduğundan Osmanlı Devletine olan sadakat ve iyi niyetine dayanarak bu sırada yapılması önemli ve lüzumlu olan bazı tedbirleri kapsayan bir rapor kaleme almış olduğunu bildirerek koynundan kendi dilleriyle yazılı bir kâğıd çıkarıp tercümeye vermiş olmasiyle toplantıya son verildikden sonra bu rapor tercüme ettirilmişdir.

Bu raporda özet olarak elem verici Özü olayı Sadrâzamın tedbirlerini zamanında ve yerinde güzelce yerine getirmediğinden, donanmanın fena bir tedbirle İstanbul'a dönüşü sebepleriyle Pirezen adasının açıkda kalmasından doğmuşdur. Osmanlı Devleti'nin Yusuf Paşa gibi tedbirli ve gayretli bir vekil-i mutlakı varken gerek Moskof ve gerek Nemçe meramlarını yerine getiremeyeceklerini bildiklerinden onun azli için uğraşıyorlar. Yusuf Paşa'nın makamında kalmasının lüzumlu olduğunu bildiriyordu.

Rusların bunca zahmet ve meşakkate katlanıp bunca askerine zayiat verdirerek Özü'yü almak için bu derece uğraşmaları, Avrupalılara zırh, pusat satmak Osmanlı Devleti'ni korkutmak ve Yusuf Paşa'nın azlini sağlamak düşüncesine dayanır. Ancak işte bu Özü olayı üzerine Osmanlı

Devleti kuşku getirirse iyiliğini istiyen devletlerin şevk ve davranışlarına sarsıntı geleceğinden bu vak'adan aslâ çekinmeyip kesel getirmeden evvelkinden fazla gayret ve metanetle düşmanlarına galebe için alınacak güzel tedbirleri meydana koyması ve harekâta geçmesi bugün için çok önemli işlerdendir. Vaktiyle gönderilecek kumandanlar, harp görmüş, yüz aklığı göstermiş tecrübeli kimseler olmalıdır. Rusya ile savaşmak için yalnız Rumeli kıt'asında Osmanlı Devleti askeri 250.000'e yükseltilerek 100.000 neferi Özü kalesini kuşatıp çevirerek düşmandan geri almak için Özü'de karşı taarruza geçmesine ve 86.000'i düşmanın beri taraflara sarkmasına engel olmak ve Özü'ye karşı taarruza geçecek askere moral vermek üzere Turla nehrinin geçidlerine yığınak yapıp 36000'i ihtiyat ayırmak üzere İbrail kalesinden ileri doğru derinliğine tabiye edilir. 30.000'i Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü mansabından Balkanın nihayetine kadar yine derinliğine tertiplenmeli ve Anadolu'da Kars; Erzurum tarafından küçük toplarla 20.000 Yeniçeri askeri Kafkas dağları halkından toplanacak erlerle beraber ileriye sevk edilip gönderilir. Bir taraftan da Koban Tatarları akça, top ve mühimmat ile takviye edilerek hemen Taman adasına taarruz ile zaptederek Kırım için taarruza emir bekler durumda kalmak ve Rusların Terek ırmağı ile Azak ırmağı arasındaki topraklarına taarruz edip Kazan topraklarına bitişik Orenburg adlı Moskof eyaletine gizlice ajanlar gönderilip o bölgede çıkması beklenen karışıklığı ateşlemeğe çalışıp Rusları o tarafdan işgal etmek suretiyle güzelce netice sağlanır. Bu stratejik durumun böylece iyiliğini iki yıl önce de Osmanlı Devleti'ne arz etmişdim. İşte böylece Moskof Rumeli tarafındaki askerlerinden bir epiycesini o tarafa sevk edip ayırmağa zorlanması gerekir. Nemçe muharebesi için Vidin tarafında 100.000 asker toplanıp 60.000'i serasker maiyetiyle Tameşvar eyaletine sevk edilip gönderilir. 40.000'i de Vidin'de ihtiyatta tutulup yerine göre hem ilerde bulunan askeri takviye hem de Belgrad'a imdad eylemek tertiplenmesini Belgrad yamakları 30.000 çıkarılıp uygun bir zamanda bir mikdarı kaleden çıkıp o bölgede bulunan Böğürdelen kalesini Nemçe'den geri almağa çalışır. Bugün için Bosna'da harp ve döğüşe yarar 60.000 kadar asker varsa da burası Rumelinin kilidi demek olduğundan 40.000 er daha eklenip 100.000'e çıkarılır. Mümkünse Nemçe'nin Hırvatistan eyaletine taarruz'a geçilir. Nemçeli'nin o tarafdan sıkıca angaje edilmesi sağlanır. Serdar-ı Ekrem de yukarıdaki tertibatla iki tarafa iki kanat açmış gibi bu cephe girişinde 20.000 askerle Ruscuk'da bulunur. Moskof ve Nemçe'nin Akdeniz'de dolaşan korsanlarını ele geçirip ortadan kaldırmak ve mümkün olursa Nemçe'nin Triyeste limanına yakın bazı kıyılara biraz asker çıkarıp o taraftan da Nemçe'yi oyalamak üzere Ağrıboz Muhafızı'nın biraz önce donanma tedarik etmesi tedbirlerini yazıp ileri sürerek bu gibi büyük tertiplerin yerine getirilmesi için harp san'atını bilen tecrübeli kimselerin harp

mevkilerinde cephede bulunması lâzım geldiği için önce İstanbul'da bulunup bu sırada İsveç'den çıkıp da Nemçe memleketlerinden birinde oturan Brantanav adlı beyzadenin çağrılıp kullanılmasını hatırlatıp yazılı olarak bildirmişdi.

Bundan sonra İsveç elçisi Kralı tarafından kendisine gelmiş olan talimat gereği diğer bir kıt'a yazı da takdim edip, içinde anlatıldığı bazı harp tedbirleri ile Osmanlı askerini artırarak yalnız Rumeli kıt'asında olan ordusunu 352.000'e yükseltmesi ve donanmayı hümayunda 16.000 asker bulundurması hususları yazılıdır.

İsveç Kralı'ndan elçisine gelmiş olan aşağıdaki talimatın tercümesi şudur:

Baron Brantanav adlı zatın kişisel ehliyeti ve yüksek tahsili ve bilgisi bize göre belli olduğundan başka gerek kendimize gerek özel işlerimizden sayılan Osmanlı Devleti iç işlerinde gayret göstereceğini umduğumuz için onu kendi hizmetimizde kullanmakdan vaz geçerek Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaşda işinize yarasın diye Sadrâzam'a özel talimadnamemizle tavsiye ederiz. Gerek ordu'da gerek Osmanlı askerinin gittikleri yerlerde maiyet-i asafilerinde bulunsun ve geçen yaz yapılan savaşların neticelerine dair Sadrâzam'a tebriklerini arz ettikden sonra yukarıdaki görevleri yapmağa görevlendirdik. Brantanav Hamburg'dan birkaç İsveç ofisialleriyle tarafınıza gönderilerek Mayıs ayının başında İstanbul'a varacakdır. Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti'nin muvazene ve eşitlikleri veyahut birinin yükselip şan ve azametinin artması bu yazın yapılacak muharebenin durumuna bağlı olmakla bu iki devletin nasip ve kısmetleri ancak bu muharebede belli olacakdır. Eğer Osmanlı Devleti yenilirse ebedi olarak göz açamıyacakdır. Bu gibi büyük düşünceler İsveç toprak bütünlüğüne de tesirli olmakla bu muharebenin hayırlı neticesini kazanmak ve hiç olmazsa büyük musibetleri uzaklaşdırmak için bütün çarelere baş vurmak durumundayız. Lâkin böyle büyük amaçların gelişmesi ve sağlanması için de şiddetle ihtiyaç duyacağımız mali yardımın da bize verilmesi gerekdir. Bu yolda her türlü çalışma ve yardımın yapılacağı hususunda sizi uyarırız.

Osmanlı askerinin durumu bize fena görünmüyor yalnız Osmanlı hududlarında uzun süre tetkikler yapıp bakarak bilgi kazanmış olan Baron Brantanav bu yolda telâş ve kuşkularımızı silecek bazı deliller ileri sürmüşdür şöyle ki: Osmanlı Devleti tarafından kritik yerlerde gereğine göre asker yığarak tabiyesine itina buyrulursa pek ünlü generallerin Osmanlı topraklarına taarruz edip hudud tecavüzlerine engel olacağını Tuna ve Sava nehirleri Osmanlı Devleti ile Nemçe arasında tabii hudud olması Osmanlı topraklarının emniyetini sağlar. Moskof topraklarının Osmanlı topraklarına bitişik olan yerlerinin genişliğine ve derinliğine ge-

rilere kadar gitmesi Moskof'a zararlı ve mahzurlu olduğunu açıkladıkdan başka bu yazın yapılacak gerek taarruz ve gerekse savunmaya dair yapılan durum mütalâası onlar için güçlükler doğuracağı kendisi tarafından anlaşılacakdır. Söylenilen bu duruma bakarak gereken hazırlıkların şimdiden yapılması Osmanlı Devleti için çok faideli ve önemlidir. Evvelce Osmanlı Devleti'ne hatırlatılması gereken meselelerin puslası sizin için ekde tarafınıza gönderilmişdir. Söylenilen durumun yerine getirilmesinde Osmanlı Devleti'nin zamanın gayet kıymetli ve nazik olduğunu bilerek büyük bir çabuklukla harekâta geçmesi lâzımdır. Hele bu kez bizim tarafımızdan istenecek meclis görüşmelerinde Osmanlı Devletine her şeyden çok asker mevcudunu artırmasını ileri sürüp onları bu yolda inandıracaksın. Osmanlıların, 1769 yılında hemen isteksiz başladığı muharebede 600.000 er toplayabildiğine bakılırsa bu askeri çoğaltmak mes'elesinde bir güçlük olmamak gerekdir.

Bosna'nın muhafazası İmparatorun yapacağı bütün harekâta düğüm yeri olduğundan gerek bu hususu ve gerek Rumeli tarafındaki Moskof askerlerinin birçoğunu başka cepheye çekmek üzere Kafkas dağları tarafından gereken harekâtın yapılmasını hatırlatıp uyarırız. Moskof Mareşali Romançof'un askeri kışlada asayiş üzeredir. Sağ kanadı olan Eflâk bölgesinde bu askere yüklenmek lâzımdır. Osmanlıların şanına lâyık sağlam bir sulh anlaşması ancak böyle umumî ve tertipli kuvvet sarfına bağlı olup böyle bir sulh Prut sulh anlaşmasından ziyade şanlı ve süreli olabilir. Geçen yıl edilen nasihatlar yerine getirileydi. Una suyu Nemçe'nin elinde ve Taman adası Moskof elinde olmayacakdı. Kırım bile muhafaza edilir durumda olurdu. Senin Osmanlı Devleti'ne verdiğin haberler doğruyu yakın, ve nasihatların yürekden iyilikle iken vükelâ sana itimad etmeyecek de kime edecekdir? Osmanlı hakkında bizim davranış ve hareketlerimizdeki tutum değişmekden uzak, sağlam ve süresiz devam edip gidiyor. Osmanlı Devleti'nin de itimadı ortaya çıksa.

Bugün için Osmanlı Devleti düşmanları her tarafdan şiddetle taarruz halinde Memleketlerinin elli senede yerine gelmiyecek şekilde harab olacağı için bütün kudretiyle buna karşı koymaya çalışmaktadır. Osmanlı Devleti'ne sulh anlaşması teklif edenler işi büyültüp aldatma sevdasında ve Osmanlı Devleti vükelâsı arasını açmak davasındadırlar. Osmanlı Devleti'ne bunu açıklayıp dinlettikden sonra yalnız bizim nasihatlarımıza itimad etmelerini istida et. İyi ve kötüden birini hakikate ve aydınlığa çıkarıp tayin edecek yıl bu mübarek yıldır. Bunu tekrarlamağa lüzum yokdur. Kaldı ki Osmanlı Devleti yenilirse tereddüt göstermeden dayanıp durarak tertibatı değiştirip dirayetli ve vatansever Sadrâzamı değiştirmemesi gerekir. Sözde dostların dediğine kulak asmayıp uymamak gerekdiğini anlatıp açıklayarak Baron Brantanav varıncaya kadar ismi ve

Sadrâzam yanındaki görevi gizli tutulmak gerekir. İsveç Kralı'nın mektubu burada biter.

Osmanlı Devleti Rus Çarı meşhur Petro ile uzun süre savaşan İsveç Kralı'nın herkesin bildiği durumunu ileri sürerek bu kere de İsveçlilerin epiyce iş görmeleri umulur. İsveçlilerde Osmanlı Devleti'nin muzaffer oluşundan istifade ederek Petro zamandanberi Ruslardan gördükleri hasar ve ziyanları çıkarmak arzusunda idiler. Umulan zafer 300.000 kadar askere bağlı olup Osmanlı Devleti ise 1182 seferinde 600.000 asker tertip etmiş olduğuna bakılırsa bu kere 400.000 asker toplanabilir. İsveç Kralı bunu kolay sanıyor. Anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti'nin askerini çoğaltmaya teşvik ediyor hemen bu yıl kazanılacak zaferle istifadesine bakıp bunu düşünüyordu. Halbuki Petro zamanından beri İsveç'in genişlemesi durmuş ve sağlam durumu azalmışdı. Birinci cildde bildirildiği gibi Osmanlı Devleti'nin de usul ve nizam müesseseleri yerinden oynayıp muntazam ve muvazzaf askeri yeniçeri ve sair ocaklar ve süvari bölükleri mevcudu 100.000'e yaklaşık iken bunların çoğu İstanbul'da leblebici, hamal, manav ve buna benzer ele avuca sığmaz ve gem almaz esnaf adamlar olduklarından çoğu düşmana karşı koymadan firar eder gelirdi. Eyaletlerde bulunan Sipahilik, zeamet ve timarları da çoğu mansap sahiplerine ve büyüklerin adamları üzerinde idi. Bunların hepsi 180.000'e varmışken eyalet beylerbeyilerinin bir defada yarısı savaşa sokulsa bile 20 eyaletten gelecek asker pek güçlükle 30.000'e erişirdi. Böylece bu seferde 600.000 askerin yalnız adı olup orduda üçde bir bile mevcud değildi.

Kısacası, defterlerde yazılı ve mürettep olan nefer sayısına bakılırsa savaşanlar çok azdı. Uzun süre harpden uzak kalındığı için Osmanlı askeri rahatına ve hazere alışkındı. 1182 seferinde bir iş görülemedi. Kaynarca anlaşmasiyle sonuçlandı. Osmanlı Devleti hafif süvarisi sayılan Tatar askeri bile Kırım'ın bağımsızlığı nedeni ile Osmanlı Devleti'nden ayrılınca ve sonra da Rusların işgaline uğrayınca bu kuvvet de Moskof eline geçdi. Ondan sonra Ruslar Karadeniz'de büyük donanma tedarik etti. Bu seferin gerçekten, Osmanlı askerinin savaşa alışkanlıkları ve Padişah yanındakilerin uyanıklığı gibi bazı manevi faydalarla sonuç verdiği inkâr edilmez ise de bu uyanışın hayırlı neticesi olacak gerekli reformlara henüz teşebbüs olunamıyordu.

Osmanlı halkı Kırım'ın istilâsını bir türlü hazmedemiyordu. İlk önce askeri düzene koyup, harp levazım işlerine bakılmak gerekirken gevşek ve ağır davranılarak beklenmedik bu savaş açılınca ilk önce Nemçeliye galip gelindi ise de askerin disiplinsizliği, akça ve mühimmatta görülen noksan her durumda Osmanlı Devleti hakkında hayırlı olmayacağı açık ve seçik iken Osmanlı Devleti'nin böyle sıkıntılara düşmesi başka dev-

letlerden gizlenirdi. Rusları sulha sürükleyecek bir galibiyetin görünmesi bekleniyordu. İsveç Kralı ise istemedikleri halde sulha karar verilirse kendisi açıkda kalarak durumu tehlikeye girer diye pek çok korkar ve kuşkulanırdı.

Tam bu sırada üzücü Özü olayını Kapdan Paşa'nın yanlış tedbirlerine bazıları da Sadrâzam'ın o tarafa istihkâm ve takviye hususunda işlediği kusura yükleyip halk içinde ileri geri sözler söylenirdi. Aslında bu savaşı Yusuf Paşa açmış olduğundan eğer sadaretten ayrılırsa Osmanlı Devleti sulha yanaşır diye İsveçliler korku ve telâş içinde idi. Böylece onun Sadrâzam kalmasını isterlerdi. Hakikate bakılırsa Yusuf Paşa'nın sadarette kalması bu zamanın durumu içinde Osmanlı Devleti'nin işine uygundu; böyle zamanda azil ve nasb ile uğraşmak uygun değildi. İsveç Devleti de güçlük ve tehlikelerle dolu savaşda Osmanlı Devleti ile ortak olduğu halde bu yıl da Rus donanmasının Baltık denizinden çıkarılmaması için İsveçlilerin savaş'a devam etmesi Osmanlı Devleti'ne göre önemli bir işdi. İsveç Kralı'nın hatırını sayarak Osmanlı Devleti'nde geçerdi. Hattâ bu görüşmelerde Şeyhülislâm Efendi ve Kaymakam Mustafa Paşa ve Reis Efendi kıyafet değiştirip Padişah huzuruna çağrılıp bazı maddeler üzerinde görüşme yapıldı. Abdülhamid Han Hazretleri bu kere orduya gönderilmek üzere tedarik edilen iki bin kesenin bin kesesi bervechi peşin İsveç elçisinin alelhesap istediği ikibin keseye hesap karşılığı verilse geri kalan bin kesenin tedarikine de bakılırdı diye buyurmuşdu.

Fakat Osmanlı Devleti'nin de malî sıkıntısı tepe noktasında olduğundan İsveçlinin istediği mikdar azaltılarak sonradan İsveç elçisiyle bunun üzerine epiyce görüşmeler yapıldıktan sonra nihayet Osmanlı Devleti tarafından topdan 25 bin kesesi muharebe günlerinde ve geri kalanı da sulh anlaşmasından sonraki on sene içinde taksitle verilmesi şekline İsveç elçisi razı oldu. Reis Efendi de topdan 20.000 keseye bağlanarak muharebe sırasında yılda dörder bin kesesi ve sonra da on seneye dek taksitle geri kalanı verilmek üzere rıza göstermişdi. Kısacası İsveçli Osmanlı Devleti'nden para yardımı umudunda olmakla beraber Osmanlı Devleti'nin savaşda galip gelmesini de isterdi. Bu sırada sulh anlaşması yapıldığını istemezdi. Fransa da nasıl olursa olsun Rusya ile Osmanlı Devleti sulh yapsınlar isterdi. Ancak Osmanlı Devleti bir kere olsun Rusya'ya galip gelerek bir cephede muharebe kazanıp şanını yükseltmedikçe Ruslarla sulh anlaşmasına yanaşmadığı için Fransa ilk önce Nemçe sulh anlaşmasına aracılık dâvasına düşdü. İşe girişerek İstnbul'da bulunan Fransız elçisi bu hayırlı işle meşgul olduğundan yakında kendisine buna dair yazı gelmesini umduğunu önce anlatmış ve cumadel âhıra başında Bab-ı Âli'ye bir yazı takdim etmişti. Bu yazıda Nemçe Devleti ile sulhu yenilemeğe istekli olarak Fransa Devleti'nin aracılığını kabul edip hattâ

İmparator tarafından yapılacak isteklerle ileri sürdükleri şeyler Fransa' ya ve oradan Osmanlı Devleti'ne açıklama lâzım gelirse vakit geçeceği ve işi uzatacağı için Nemçe Devleti dediklerini Viyana'da oturan Fransa elçisi tarafından doğrudan doğruya İstanbul'da bulunan Fransa elçisine ve onun vasıtasiyle Osmanlı Devleti'ne tebliğ olunmak üzere İmparator ile Fransa Kralı arasında karar verilmiş olduğunu anlatmışdı. Nemçe Devleti tarafından vaki olacak ifadenin gelişini beklemekle beraber Prusya mes'elesi orduya yazıldığı için o taraftan gelecep cevap bekleniyordu.

Henüz Prusyalıya sened verilmemiş ise de anlatıldığı gibi Prusya elçisi ile bu kadar tartışma ve görüşmeler yapılmışken ona haber vermeden Fransa elçisi gizlice sulh anlaşmasına girişilse Prusya darılıp kırılacak olursa bu işin yapılmasına zararlı olacağı zihinleri kurcalardı. Halbuki Nemçe Çasarı Rusya Çariçesiyle müttefik olduğundan bu yolda ona sorması icabederdi. Düşüncesini Çariçe'ye bildirdi, o da beraberce sulha talip olduğunu Nemçe Çasarı'na bildirdi.

Yedikule'de tutuklu olan Polcakof adlı Rus elçisinin tahliye edilip hududa kadar ikram ve izzetle iadesi sulh görüşmelerine bir başlangıç olacak idi. Üç devlet savaşda her birinin bu gün ellerinde olan yerlerin kendilerinde kalmak şartı sulhun temeli sayılmasını bu defa Nemçe ve Rusya devletleri taraflarından ileri sürülüp teklif olunmuşdu. Fransa'nın Viyana'da bulunan elçisi tarafından İstanbul'da oturan elçisine yazdı. Buna dair İstanbul'da oturan Fransız elçisi Cumadel ahıranın 13 ünde Bab-ı Âli'ye gönderdiği yazısını Fransa Sefareti tercümanı Reis Raşid Efendi'ye verdiği gibi Reis Efendi Osmanlı Devleti sulha talip olmadıki bu gibi soğuk teklifler ileri sürülsün. Önce aracılık arz ettiniz, biz de Osmanlı Devleti savaşa hazır olduğu için şanına değer sulhu da kabulden çekinmez demişdik. Hâlâ ellerinde olanın kendilerinde kalmak esasını teklifi bizim için Özü, Yaş, ve Hotin gibi yerlerin terkini gerekdirir. Bu nasıl olmayacak soğuk teklifdir. Deyince Fransa tercümana «Bu başlangıçda yapılan bir teklifdir buna bakılmaz. Osmanlı Devleti de amaçlarını ileri sürer. Aracı olan güzelce çalışıp işin ortasını bulur. Elçi beyin sandığına göre bu teklifin üçde biri düşürülür ve hem de elçi bey bu yolda ileri sürdüğünü bildirmek için gayet gizli görüşme ister». Deyince Reis Efendi: —Hele şimdi git, sandığına göre ben bu takriri efendimize gösteremem, hele bir düşüneyim, diye tercümanı savmak istediği sırada tercüman başka bir söze geçip «Prusya Kralı'nın şeytanlığına ve gizli amacının ne olduğuna dair vesikaya dayanarak bir yerden kâğıd geldi, içinde Prusya Kralı'nın savaşı sürdürerek nihayet sulh anlaşması olunca Eflâk ve Buğdan'ı Nemçeli'ye alıvermek ve buna karşılık da Lehistan topraklarından Nemçeli elinde olan

Galiçya eyaletini Leh Kralı'na geri verdirmek ve ona karşılık da kendisi Lehistan'dan Danzig ile diğer bir eyaleti almağı istermiş diye yazılıdır. Diye dostça Fransa elçisi hatırlatır» demişdir.

Prusyalı'ya aslında Osmanlı Devleti vükelâsının bile itimadı yoksa da Fransa elçisinin bu derece ileri giderek kendi aracılıklarının yerine getirilmesi için olsa gerekdir diye bütün bütün Fransa'nın ihtarlarına da inanılmakla kalınmayıp Prusya mes'elesine dair ordudan gelecek cevabı bekler durumda idiler. Bu sırada İstanbul'da zahire kıtlığı ve karışıklık çıkarmak isteyenlerin çoğalması Padişahın kırılıp darılmasına sebep olduğu için Kaymakam Mustafa Paşa'nın gevşekliğine ve baht ve taliinin gereği Padişahın Kaymakam olmasına karar vermesi ve Serdar-ı Ekrem' in kendisinden hoşlanmayıp emniyetini yitirmişdi. Böylece Cumadel Âhıranın 10 uncu günü azledilerek Kethûda-yı Rikâb-ı Hümâyun olan Salih Ağa vezirlik rütbesiyle Kaymakam nasbolundu. Mustafa Paşa da emekdar, çok yaşlı ve ihtiyar olduğu için tekaütlüğü ricasında bulunduğundan durumu uygun görülerek Tekirdağ'da oturmakla görevlendirildi. Mustafa Paşa ölen Halil Hamid Paşa'nın kendine rakip saydığı değerli bir zat olduğundan diğer Sadrâzamların bile ondan hoşnud olmayışı tabiî idi

Bu suretle Rikâb Kethüdalığı yani Kethüda-yı Sadr-ı Âli vekâleti mansabı boşalmışdı. Bu sırada Rikâb-ı Hümâyun Defterdarı olan İsmail Efendi'nin oğlu ve mektubii Sadr-ı Âli olup ordu Ruscuk'da kışlak yerine girdiği zaman zaif vücudiyle kış günlerini İstanbul'da geçirsin diye geçici olarak dönmek üzere daha önce İstanbul'a gelmiş olan İbrahim Efendi cerbezeli ve dirayetli olduğu için Kethûda-yı Rikâb-ı Hümâyun nasbolunarak muharebe sahasından kurtulmuşdur.

Yeni Kaymakam Salih Paşa yerine geçince iç işlerde görülüp açığa çıkan güçlüklerden başka İsveç mes'elesini görüşme ele alındı. Prusya mes'elesi için bile ordudan cevap gelecek diye beklenirken anlatıldığı gibi Fransa elçisinin takdim ettiği takrir gereği Nemçe ve Rusya taraflarından ileri sürülen soğuk teklifler kabul edilebilecek durumda olmadığı halde Fransa elçisine bu yolda bir cevap verilmek gerekdi. Bu husus Cumadel âhıranın 24 ünde Şeyhülislâm konağında yapılan meşveret meclisinde ileri sürülerek düşmanların Fransız aracılığı ile yapdıkları olmayacak teklifler Allah göstermesin zehir gibidir. Fakat buna sebep Özü'nün Rusların eline geçmesidir. Bu durum Nemçeli'ye bile kuvvet verdi, kader böyle imiş, yoksa Özü elde bulunsaydı Nemçe'nin geçen yılki yenilgisi ve bozguna uğraması nedeniyle Ruslara bakmayıp istediğimiz gibi sulha yanaşacağında şüphe yokdu. Şimdi Moskof'un galibiyetini görünce ona uyuyor. Ruslar ise gereği gibi kılıç yemedikçe olur olmaz sözle Özü kalesini geri vermez. Özü'nün Rusların elinde kalması

da hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nin işine gelmez, denilip bunun üzerine hazır bulunanlar arasında epeyce görüşmeler geçti. Sonunda önceden bu mes'ele orduya yazıldığı için gelecek cevabı beklemek üzere karar verildi.

Sonra İsveç mes'elesi ileri sürüldü. Aslında hakikaten İsveç'e yardım lâzımdır özellikle Osmanlı Devleti'nin bir sözü ile savaşmışdır, elbette bunun bir çaresine bakılmalıdır. Kaldı ki Rusya'nın Baltık denizi donanması Akdeniz'e gelecek olursa durum güçleşir. İsveç mes'elesinin düzene konulması farz gibidir, sözleri toplantıda bulunanlar tarafından ileri sürülünce Şeyhülislâm Efendi ile Kaymakam Paşa başka başka, Kapdan Paşa'ya hitabederek Karadeniz'e çıkacak donanmadan başka Rus donanmasına Akdeniz'de karşı koyacak bir takım donanma aşağı yukarı ne kadar masrafa muhtaçdır diye sordular. Kapdan Paşa cevaba koyulup «Gemi mevcud olsa yalnız asker ve levazım teçhizatı beş altı bin keseye muhtaçdır. Ama gemileri nasıl tedarik etmeli ve ne vakit teçhiz eylemeli» demesi üzerine bazıları İsveçlinin istediği akça mevcud olsa Akdeniz'de donanma tedarik edemez miyiz demelerine cevap olarak Kapdan Paşa mümkün olmadığını ve Rus donanması Akdeniz'e gelirse işin çok güçleşeceğini açıklayıp bazıları da ona katılarak hesap olunan yalnız donanma masrafıdır düşman donanması Akdeniz'e gelecek olursa adaların muhafazasının ne kadar masrafa muhtaç olduğu da göze alınmalıdır dedi. Başkaları da onu tasdik edince İsveçlinin istediği 20.000 keseyi düşüp harp seneleri dörderbin ve geri kalanı on yılda taksitle ödenmesi şekline İsveç elçisini Reis Efendi ikna etsin ama razı olmazsa 25000 kese verilmesi için taahhüde girilerek hemen ittifak senedi imzalanmak üzere oybirliği ile karar verilmişdi.

Sonra İsveç elçisiyle görüşme yapıldı. İleri geri sözler ve görüşmelerle İsveç elçisi anlatıldığı gibi 20.000 keseye de razı olduğu için akça çekişmesi bitti. İttifak anlaşması şartları görüşmeye başlandı. Her iki taraf topraklarından düşman eline geçecek yerlerin geri verilmesini sağlamak ve kefil olmak, daha önce 1153 yılında Osmanlı Devleti ile İsveç arasında yapılmış olan anlaşma şartları kelimesi kelimesine tutarlı sayılmak gibi bazı şartlar ortaya konulmuş ise de gerek akçası ve gerek sened hususu bir kere ordu'dan sorulmağa muhtaç olduğundan başka bütün kalemlerin defterleri orduda olmakla 1153 yılı anlaşmasının sureti İstanbul'da olmadığından bir suretinin İstanbul'a getirilmesi gerekdi. Bu durum da orduya yazıldı. Bu anlaşmanın bir suretinin İstanbul'a gönderilmesi Serdar-ı Ekrem'e bildirildi.

Gelelim ordunun rey ve ifadesine: Anlatıldığı gibi Prusya mes'elesine dair Rikâb-ı Hümayûn'dan gönderilen yazı Serdar-ı Ekrem'e varınca cumadel âhıranın 8 inci günü kışlağı Ruscuk'da meşveret meclisi ku-

rup bu meseleyi ileri sürünce Prusyalıların değişen tabiatları bazı bulunanlar tarafından anlatıldı. Serdar-ı Ekrem de: Prusya bizim vereceğimiz senedi alınca başka bir devlet aracı olsa karşımıza çıkıp benim elimde Osmanlı Devleti'nin senedi vardır, benden başkası aracı olamaz deyip engel olmak ihtimali vardır. Böyle değil mi ne dersiniz diye herkese sorup cevap istedi. Böylece bu işin kendisi mahzurludur. Lâkin senedde bu durum yazılacağına göre bu mahzur kalkar gibi düşünülür diye ileri sürülen cevaba senedi göstermez ki istisna anlaşılsın. Hemen elinde sened vardır diye başkasının aracılığına engel olur diye karşılık verdi.

Başkaları da onu tasdik ettiler. Ayrıca sulha girecek ve sulhu isteyen Prusya'nın aracılığını kabul etmez veyahud aracı olacak diğer bir devlet Prusya ile iştiraki kabul etmez yahud düşmanlardan biri kendi kendine sulh isterse Prusya'ya haber vermek gerekecek, elçisi devletine yazacak, mesafe uzak olduğu için az zamanda cevabı gelmez cevabı gelince de Prusya Kralı işi uzatacak bazı özürler ve mahzurlar ileri sürecek birkaç kez haberleşmeye ihtiyaç duyulacak, bu suretle de iş ölecekdir. Halbuki çoğu kez anlaşmaların aceleye getirildiği tecrübe ile bilinir. 1120 de Baltacı olayında iki gün içinde Sulh anlaşması sona erdirildi. 1188 yılında Kaynarca anlaşmasının beş on günde neticeye bağlandığı biliniyor. Böyle acele bir durum çıkarsa Prusya elçisi devletinden haber getirtsin, sonra anlaşmayı düzenleyelim demek göz göre göre Osmanlı Devleti'ni harpde stratejisini sulhda selâmetini Prusya Kralı'nın eline teslim etmekdir. Bu durum kesin olarak kabul edilemez denildi.

Ardından Serdar-ı Ekrem: Gerekirse sulhda Prusya Kralı'na haber gönderip aracılık eder mi diye rey ve rızasını istemek basbayağı ayrıcalığı olmayan bir sened vermekden farksızdır. Bu durum nasıl kabul edilir. Siz ne dersiniz? deyince, bulunanların hepsi, bu mahzur senedin kendisinde vardır ve şimdiye kadar bir devlet bir devletle böyle senedleşip sulh ve savaş meselesini başka bir devletin eline vermiş değildir, tarihde görülmemişdir. Özellikle harp yüzünden kendisine menfaat sağlayacak devlete başka devletin yapılacak işleri teslim olunamaz. Maazallah, bu durum ortaya çıksa Osmanlı Devleti şanına devletlerarası sarsıntı geleceğinden şüphe yokdur. Kaldıki İstanbul'da oturan Prusya elçisi devletine yazmağa lüzum görmeden cevap verebilecek durumda olsa sulhu istiyen devlet Prusya'nın aracılığını kabul etmezse sulh anlaşmasının yapılması mümkün olmaz, bu iş terk edilir. Savaşın sürmesi mahzuru belki sulh anlaşmasından kaçınma özrü işte galip göründü, böyle şey nasıl olur? Mali sıkıntıları biliyorsunuz. Henüz bu önümüzdeki bahar tertibi için ne büyük güçlüklere uğradık savaş sürerse durumun gittikçe zorlaşacağı açıkdır. Ama gelen görüşme zabıtları okununca savaşın sürdürüleceği Prusya elçisinin kendi kavlinde açıkça vardır. Aslında bu mu-

harebe uzadıkça Nemçe ve Fransa'nın Felemenk kavgasından Prusyalı kendi emniyetini artırır. Lehistan içinde göreceği işlere Rusya karışamaz. Daha bunun gibi bir çok kötü düşünceleri olması düşünülür ve vardır. Halbuki savaşın yürümesindeki zarar yalnız Osmanlı Devleti'ne aiddir. Özetlersek gerek Prusya ve gerek İngiltere ve Felemenk devletleri savaşın sürdüğünü istediklerinden bu üç devletin belki bu yolda İsveç Devleti'nin bile sözleri ve duyurdukları haberlere inanmak caiz değildir.

Ardından; bu devletlerin verdiği haberler kâğıdlarında menfaat sağlayan bazı mes'eleler olması muhtemel değil midir. Bazıları tarafından ileri sürülen ve nereye sual sorduğunu bilmeden işi yapmamak haberleri okumamak değil, o gibi sözleri sened sayıp da gereğiyle iş görmek icabetmez demekdir. Amaç iyice anlaşılsın denilmiş ve bizim daha önce sened verilmesine göz yumacak durumda bulunmamız İngiliz ve Hollanda devletlerinin birlikte Prusya'ya karşı savaş ilân etmesi şartiyle idiki o vakit sened verilme şeklindeki mahzurdan kesin olarak vaz geçilmişdi. Ama bu şekilde sened verilmesi aslâ caiz değildir diye ittifakla cevap verildikden sonra sened verilmezse Prusya'nın düşmanla birlik olacağı mahzuru ileri sürüldü. Prusya gibi 200.000 askeri olan kuvvetli bir devleti Osmanlı Devletin'den nefret ettirip ayırmak da biraz uygun değildir. Yine sened verilmesinde bir yolunu bulmak daha münasipdir. Şöyleki: Prusya elçisine aracılık hususu haber verilince kralıma yazıp da cevabını getireyim dememesi için elçinin bu bakımdan murahhas olması ve senede bu izinli maddesi şart koşularak geçilmesi lâzımdır demekle işin sulh anlaşmasını gecikdirme mahzuru kaldırır. Diğer mahzur da sulha talip olacak devlet Prusya'nın aracılığını kabul etmezse işin gecikip yahud yok olması tehlikesini karşılamak için de böyle bir durum olunca Osmanlı Devleti kendi bildiği gibi sulh anlaşması yapar şartı senede geçilmelidir. İllâ bu iki şart senede geçmedikçe sened verilmesi hiçbir suretle caiz olmaz diye söz birliği ile bulunanlar tarafından bildirilince İstanbul'dan gelen sened suretinin tashih ve ilâvesine karar verilmişdir.

Elçinin orduya gitmesi konusuna gelince bu bakımdan hatıra ilk gelen türlü mahzurlardan başka askerlerin tamamen sefere gelmemelerini gerekdireceği görülüyor. Abdi Paşa bir iki kez Zemon kumandanı ile mektuplaşıp da ada'ya bir Nemçeli ile mektup gelince, ki bu önemle gizli tutulmuşdu, asker arasında türlü haber yayılmasına yol açıp Nemçeli ile sulh yapılacakmış, İstanbul'da konak hazırlanıyormuş diye haberler yayılınca sulh anlaşması görüşülmesinin aslı yokdur düşmanların bu gibi uydurmaları hiyledir savaşda geri dönelim demek caiz değildir diye emirler yazıldı. Bu gibi haberlerin Rumeli'den mürettep olan kışla askerinin gecikmelerine sebep olduğunu asker mübaşirleri haber ver-

diler. Eğer elçinin ordu'ya gelmesi harp san'atını öğretip taarruz edilecek yerleri göstermek ise, durum ne zaman gereği ise, ne bizim askerimize harp san'atını öğretebilirler ve ne de onların dediği gibi harekât yapılır. Prusya elçisinin orduya gelmesinden muradı kendi devleti ile yahud savaşan devletlerle haberleşme ve kendisinin işin başında bulunması içindir. Kısacası Prusya elçisinin orduya gelmesi hiçbir suretle caiz değildir. Kendisine ordularda türlü durumlar ortaya çıkmışdır ve nice ünlü kişiler zayi olmuşdur. Prusya elçisidir diye askere söz anladılmaz maazallah bir hal olursa sebepsiz yere Prusya Devleti'nin kırgınlığına neden olur denilmek gibi bazı özürler ileri sürülerek orduya kesin olarak gelmek düşüncesine engel olunmalıdır diyerek elçinin ordu'ya gelmesi tecviz olunmadığı üzerinde ittifak edildi.

Bu karar üzerine toplantıya son verildikden sonra anlatıldığı gibi sened sureti tashih ve ek yazı ile şekline konuldukdan sonra bu ayın 10 uncu günü tekrar meşveret meclisi kurulup yazı sureti okundu. Herkes güzel deyince verilen kararla toplantıdan kalkılıp ordunun re'yi işte budur ve sened ancak bu suretle verilmelidir. Ancak bu da kesin bir şey olmayıp İstanbul'da Sudur-u kirâm vesair namlı rical ile görüşülüp Padişahın iradesi çıkarsa gereğine göre hareket etmek lâzımdır diye mazbatası kaleme alınarak Padişaha takdim olunmuşdur.

ANLATILDIĞI GİBİ SENEDİN TASHİHİ ŞEKLİ

Prusya Devleti bir yıldanberi Osmanlı Devleti'nin tarafdarlığını güdüp asker tertibi ve gemileri denize açıp Osmanlı Devleti düşmanları olan Moskof ve Nemçeli sınırlarına gönderdi. Böylece düşmanların Osmanlı Devleti hududu karşısından yarı kuvvetini çekdiğini ve çok geçmeden bu devletin girişdiği bu harekâtın düşmanlariyle muharebesini mucip olacağını ve harp ilân edeceğini ve Osmanlı Devleti'ne dostluğunu bu derecede olduğunu haşmetli Prusya Kralı'nın İstanbul'daki elçisi meclis görüşmelerini her birinde açıklayıp bildirerek haberleri aradaki karşılıklı muhabbeti açığa vurarak inanılsın diye Osmanlı Devleti tarafından aşağıda geçen hususda bir sened istemekle Osmanlı Devleti de Kral'ın şimdiye kadar ortaya çıkan gayret ve tarafdarlığının kabul edildiğini bundan sonra doğacak gayret ve sadakatin Osmanlı Devleti katında anlaşıldığını ilân için Osmanlı Devleti tarafından aşağıda sözü geçen şartları içine alan bu senedin verilmesi lâzımdır. (Dostça yazılıp doldurulmuşdur)

Osmanlı Devleti Moskof ve Nemçe ile birden veya ayrı ayrı sulh anlaşması yapsa Prusya Kralı aracılığı ile sulh yapmak üzere vaadeder. (Şu şartla ki) başka bir devlet tarafından hayırlı bir sulh aracısı olursa yahut düşmanlar kendileri sulha talip olurlarsa dostça Prusya Kralı'na haber verile. Eğer Prusya Kralına o aracılığı arz eden devlet ile iştiraki ka-

bul ederse ve vasıtasız düşmanlar tarafından arzolunan sulha aracı olursa kabul ederiz. İştirak etmez ve aracı olmazsa o takdirde Osmanlı Devleti bu vaadini ifa etmiş olur sulh anlaşmasının her kimin aracılığı ile yerine getirmek isterse kimse engel olmadan yapar. Kaldı ki sulhun olacağı sırada çoğu çabuk davranmak işin tabiatından olduğu için anlatıldığı gibi Kral'a yazıp cevap getirmekle vakit geçeceğinden sulh işi geri kalacakdır ve sonra mesafe bakımından ziyade uzun süreceği açıkça belli olduğuna göre aracılık yapıldığı sırada Prusya Kralı'nın İstanbul'da olan elçisine sorulup alınacak cevapla zamanı kısaltıp derhal evet veya hayır diye cevap vermeğe izinli kılınmış ola. Cevap vermekde tereddüt ederse Osmanlı Devleti işini kendisi görmek caiz ola. Eğer sulhu yapacak devlet Prusya Kralı'nın aracılığını kabul etmezse dost dostun savaşı sürdürüp zarar görmesini istememesi iyi davranış gereği olmakla o vakit Osmanlı Devleti mazereti var sayılır yani Prusya Kralı'nın aracılığı olmadan sulhu yapar.

İşte Prusyay'ya verilecek sened orduda bu kalıba sokularak ordu zabıtlariyle Padişaha geldi. Abdülhamid Han'a takdim olundu. Prusyalı bütün bütün elden çıkmasın, İngiliz Fransa ve başka devletler bile boşlanmasın diye kaymakam Paşa'ya hitaben bir hat-tı hümayûn çıkardı. Cumadel âhıranın 24 ünde Şeyhülislâm Konağı'nda yapılan meşveret meclisinde ordu zabıtlariyle adı geçen sened sureti okundu. Ayrıca hat-tı hümayûnla Padişah'ın dediği meclisde bulunanlara anlatıldı. Ordunun reyi üzere hareket güzel denildi. Prusya elçisiyle görüşülerek İngiltere ve Felemenk beraber Prusya savaşa girişirse her türlü muvafakatın verileceği bildirildi. Evvelce yaptığı gibi olamaz cevabını verdiği takdirde orduya gitmesinin mümkün olamıyacağı anlatılıp tashih olan sened sureti gösterilmek üzere gönderilir kabul etmeyip de dargınlık çıkarıp sonunda Prusya Devleti düşmanları ile birleşecek olursa kabul etmeyiş kendi tarafından olmuş sayılacağından Allah'ın kılıcına havale kılınmak üzere oy birliği ile karar verildi.

Recebin 2 nci günü Kapdan Paşa ve Hamidizade Efendi'nin hazır bulundukları toplantıda Reis Efendi Prusya elçisiyle görüşerek anlatıldığı gibi durumu elçiye izah etti. Orduya gitmesinde mahzur ileri sürülmesinden dargınlık göstermesiyle beraber: «Benim ordu'ya gitmek isteyişim Osmanlı Devleti'ne hizmet içindi, mademki Osmanlı Devleti bundan doğacak menfaati feda ediyor bunun üzerine ben ne diyebilirim» diye artık bu iddiadan vaz geçtiğini ve devletinin vakitsiz sefer açmasının faydası olmayıp bunun için bir ip ucu arandığını izah edip, açıkladıkdan sonra orduda değişikliğe uğrayan sened sureti kendisine gösterildi. «İş büsbütün değişmiş ben önceki sened suretini Kralıma göstermiştim. O bu işin bittiğini sanır. Şimdi ben bunu Krala nasıl göndereyim» diye tashih yapılmadan verilmesi için ısrar etmesi üzerine beri tarafdan böyle

senedin verilişinde sözün doğrusu şudur. Osmanlı sulh yapılması yetkisini Prusya Kralı'nın eline vermiş olacak, bu ise tarihde hiçbir devlette görülmüş bir madde olmayıp Osmanlı Devleti'nin şanına eksiklik verecek bir durumdur denildi.

Buna dair epeyce sözler söylendiği sırada elçi: «Sulh anlaşmasında tacil tabiri senede geçirilmiş, halbuki böyle acele ile vuku bulacak sulh anlaşması Osmanlı Devleti'nin işine yarar mı? Daha önce Prusya Kralı Rus Çariçesine sulh anlaşmasını yazınca anlaşılmaz bir cevap vermişdi. Özü'yü istilâ ettikden sonra mes'eleyi izah ederek gerek Osmanlı Devleti ile gerek İsveç ile sulh anlaşmasına rağbet edip Prusya Devleti'nin aracılığını istedi. Lâkin esas olarak üç madde teklif ediyor; biri evvel emirde Yedikule'de hapsedilen elçinin affedilip izzet ikram ile memleketine geri gönderilmesi; diğeri ele geçirdiği yerleri Osmanlı Devleti ağzına almasın; ve biri de gerek Osmanlı Devleti ve gerek İsveç tarafından Moskof üzerine yapılan hareket Çariçe'nin namusuna dokunduğundan Çariçe'ye tarziye verilmesi. İşte acele ile sulh anlaşması böyle olur, ama Prusya Kralı temin olunursa Osmanlı Devleti'nin maksadı sağlanacakdır. Böyle sağlam bir sulh anlaşması yapılır. Lâkin siz Prusya Kralı'na inanmıyorsunuz» demesi üzerine epeyce sözler edildiği sırada Çariçe'nin tekliflerini değiştirmek maksadiyle elçisinin yazıldığı gibi tahliyesini Prusya Kralı'nın da istediğini elçi söyleyince onun hapsedilmesiyle Osmanlı Devleti bir fayda sağlamaz, ancak şimdi böyle tahliye edilse Rusya ile sulh yapılacakmış diye halk arasında dedikodu ve karışıklık çıkar. Sefere çıkan askerde gevşeme ve ağırlaşma olur diye özürdiledikden sonra Prusya elçisi: «Şu sened meselesine güzel bir şekil verilse hoş olurdu. Zira bunun tashih olunduğu üzere sened gibi alıp almamak eşittir su peldesi gibi bir şey olmuş» demesi üzerine sened çekişmesi tekrar uzadı. Sonra elçi bakalım bir kere okuyup düşüneyim sonra size haber veririm demesi üzerine pek güzel mütalâa etsin denilip sulhla tashih olunan sened sureti kendisine okusun diye verilerek toplantıya son verildi.

Bir gün sonra bu elçi tercümanını Bab-ı Âli'ye gönderip: «Daha önce söyleşilen sureti Kralıma göndermişdim. Şimdi bu tashih olunan suret ona aykırı olmakla bunu da Kralıma gönderirim, artık bunun üzerine ne diyeceğini ve ne yapacağını bilmem, fakat her ne veçhile cevap gelirse yine arz ederim» tebligatı ile alttan alta Kralın düşman tarafına döneceğini anlatıp, kendisi ile orduya gidecek olan Prusya ofisiyalinin Prusya'ya geri dönmesi için bir yol emri isteyince durum Padişah'a arz olundu. Çünkü Prusya'nın elden çıkarılmaması Padişah'ın istediği şeydi. Prusya elden çıkarılmasın diye hat-tı hümayun çıkarmışdı. Sened suretinin Prusya Kralı'na gönderilmesi ve ofisiyalin geri gidişi Prusya'yı elden çıkarmak demekdi. Evvelki şekilde sened verilse ordunun re'yine aykırı olacakdı.

Kaymakam Paşa ne yapacağını şaşırıp Padişah'ın kesin iradesine müracaata mecbur olmuşdu. Bu bakımdan ne yapacağını bilemediğini Padişah'a arz edince yukarısına (çünkü Prusya elçisi elden çıkmasın deriz ordudan gelen cevaba göre ele almamak gerekdir. Reis Efendi'nin önceki istisna mes'elesi güzel değil midir? Aracılık hususunda elçinin orduya gitmesi de harbi görmek içindir dermiş. Kendi gitmeyip de ofisiyal gitse ne olur? Hele bir iyi düşünülsün, orduda olanlar burada olanlardan akıllı mıdır? Gerçi herkes din ve devlete hayırlıdır diye söyler, ihtimalki bunda olanların reyi olanlardan daha iyidir.) diye hat-tı hümayûn keşide buyurmuşdur.

Kısacası bu durumda İstanbul ile ordunun reyleri birbirine ters geliyordu. Prusya'nın kırılmamasını bizzat Abdülhamid Han istiyordu. Tekrar bir kez daha ordu ile haberleşmeye karar verildi. Prusya tercümanı Bab-ı Âli'ye çağrıldı şu mes'eleyi bir kez daha orduya yazalım ofisiyal biraz daha gitmesin dursun. Belki ordudan yalnız onları isterler, diye Prusya elçisine haber gönderildi. Orduya haber gidip gelinceye kadar güçlükle durdurulabilmişdir. Çünkü anlatıldığı gibi bu muharebenin açılmasındaki gaye Kırım'ın Rusya'dan geri alınması idi. Ordunun perişanlığı bu tarafdan gereği gibi tanınmadığı için İstanbul'da zihinler Kırım mes'elesine azıcık umud veren tarafa yanaşıp ordu erkânı ise tersine halihazırın fenalığını görerek buna hayırlısı ile sulh anlaşmasından başka çare olmadığını bilerek savaşın sürmesinden aşırı çekinip korkarlardı.

Böylece ordu erkânı Fransa tarafını ve İstanbul'da bulunan devlet erkânı da Prusya tarafını tutarak iki tarafın düşmanları birbirine ters düşmüşdü. İşte İsveç mes'elesinde bile iki tarafın düşünceleri böyle tersine akıp giderdi. İsveç'in isteği topdan 20.000 keseye bağlanarak harp yıllarında dörder bini ve sonra 10 yıl içinde geri kalanı ödemek üzere kavilleşildi. Bu yıl verilecek 4.000 kesenin iki bini hemen alelhesap bu günlerde verilmesi kararlaştırıldı. İsveçli'nin elden çıkarılmamasına ve açıklandığı gibi alelhesap 2.000 kese verilmesi uygundur, diye ordudan birkaç kez İstanbul'a muvafık cevap gelmişken Recebin 10 uncu günü orduda yapılan görüşmeden İsveç mes'elesine bile bütün bütün hayır denilmişdir.

Çünkü savaş öncesi asker mevacibinin verilmesinde güçlük çekilirken şimdi savaş içinde esham ve mukataalardan cebeli almak gibi fevkalâdeden tedarik olunabilen akça ile az çok savaşın idaresine çalışılıyordu. Halbuki ordunun günden güne ihtiyacı artarak harb malzemesinin ikmâli ve serhadlerin düzene konulması için gereği kadar akça olmadığı halde geçen yıl kendi varını ve Eflâk eyaletinin iktidar sermayesini harcayıp Nemçeli'ye büyük hasar veren Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey bu sırada akça için sıkılarak Serdar-ı Ekrem'den yardım istiyordu.

Bu yıl ordunun İsakçı tarafına hareketi tasarlanıyordu. Vidin tarafı zaifdi. Nemçe'nin Eflâk eyaletine taarruzu belliydi. Yaş tarafında bulunan Moskof ve Nemçe askeri de beri tarafa taarruz ederse Mavriyani Bey iki ateş arasında kalacakdı. Bu yıl Eflâk tarafına her zaman takviye gönderilmesi lâzım geleceğinden Osmanlı Devleti'nin kendi harp masraflarını idarede büyük güçlüğe uğrayacağı aşikârdı. İsveç Devleti'ne yılda 4.000 kese verilmesi kabil olmayacağından başka sulhdan sonra Hazine-i maliye'nin sıkıntısı öncekinden fazla olacağına bakılarak o zaman bile hiçbir şey verilemeyecekdi. Osmanlı Devleti ahdine vefasız durumda küçük düşmek mecburiyetinde kalacağı düşünce ve görüşü öne sürüldü. Şöyle ki: Rus donanmasını Baltık denizinden çıkarmamak şartiyle savaş süresince akla gelecek ihtimaller durdurulup istisna edilerek İsveçli ile senedleşmek uygun görülür. Ama harp masraflarımız tam olarak görüldükden sonra fazla kalırsa akça verilmesi kabildir. Halbuki İsveçli'ye verilecek sened gereği üzere 20.000 keseyi tamamlamak ittifakın esas şartı olacağından ve sulhdan sonra bir para verilemeyeceğinden başka harp yıllarında verilecek 2.000 keseden başka bu yıl verilmesi lâzım gelen kusur 2.000 kesenin verilmesi bile Osmanlı Devleti irad ve masrafına bakılarak vaz geçilir gibidir. Nihayet çok çalışarak bu ikibin kese verilsin, sonra kusur 2.000 kese verilmez ise ittifak tabiatiyle bozulur.

Bunu da İsveçli Osmanlı Devletine isnad eder. Bu suretle şimdi verilecek olan bu 2.000 kese ileriye bakınca ziyan olmuş sayılır. Zira geri kalanın verilemiyeceği herkesin bildiği şeydir. İşte bizim bildiğimiz ve doğrudur diyeceğimiz budur ama, bütün işlerin sonu meçhul. Bir kez de İstanbul'da incelenip görüşüldükden sonra her ne veçhile Padişah fermanı çıkarsa gereğine göre işlem yapılır diye oy birliği ile toplantıda hazır bulunanlar bu konuya son verdikleri için Fransa'nın aracılığı mes'elesine sözü geçirelim.

Şöyle ki: Fransa'nın aracılığı daha önce yalnız Nemçe sulh anlaşması için iken sonradan İstanbul'da oturan Fransız elçisinin verdiği takrirde Moskof da dahil edilmişdi. Ancak muharip devletler ellerine geçen yerleri tamamiyle ellerinde bulundurmak şeklini teklif ediyorlardı. Özü ve Yaş emsâli kale ve toprakların onlara bırakılması zehir içmek gibidir. Lâkin Fransa elçisi cevap istemekde olduğu için buna ne cevap verilmesi uygundur, diye meclisde toplananlardan sorulunca, bu teklifin kabulü mümkün değildir. Ama madem ki düşmanlarca sulha yanaşılmış olmaz diye bütünü ile reddi de biraz uygun değildir, yine ip ucunun elde bulunması çok menfaat sağlar. Görüşmenin ne zararı var. Özellikle sonradan Fransa tercümanının «böyle soğuk tekliflerden kuşkulanmayın elbette bunun bir ortası bulunur» demesi boşuna değildir. Boş bırakılmasın çünkü yarın ne olacağı belli değildir. Hemen Raşid Efendi İstanbul'da

Fransız elçisiyle görüşmelere başlasın. İnşallah güzel bir durum ortaya çıkar diye meclisde hazır olanlar sulh ve salâh yolunda fikir yorduklarının ardından ordunun bu günkü durumunu görüşmeye başladılar.

İlk önce bugünkü durumunu zahiresi ve askerin azlığı ve memleket reayasının şiddetle karşılaşdığını ve sıkıntı içinde olduklarını serhad ve kalelerin durumu bilinip de one göre bu derde bir çare bulmak her veçhile çok önemli görünürken, Livâ'yı Şerif'in Ruscuk kışlak yerinden hareketi zamanı geldi. Bundan sonra durup oturulmaz, Allah'a sığınıp Recebin 25 inde sahraya çıkılsa gerekdir. Kışlada olan bir alay derme çatma kademe ve ocaklarda karakollukça ve hizmetçi gibilerinden ve Yeniçeri adiyle gelip tellâklık ve canbazlık ve gözlemcilik eden birtakım derbederlerden başkası asker denecek kimse olmadığından bu durumda nereye gidilebilir? Bu durumda herkes zor durumda kalacağı gibi zahirenin yokluğu ve bazı hafta iki kez arpa tayinatının dörtte biri verilirken sahraya çıkıldığı gibi tamam tayinat verilmek gerekir. Askerin azlığı çayır mevsiminin yaklaşması nedeniyle gerek varılacak yerlerde kırk elli gün daha idare olunsun. Lâkin iki aya kalmaz, dalga dalga asker gelmeğe başlayınca zahire yokluğundan ya tefrika yahud karışıklık çıkacağı görülüyor. O zaman diyelim elde akça var ve bir kilosuna beş kuruş verilsin ne zaman satın alınacak ve ne zaman yerine ulaşacak? Reaya fıkarası bu yıllarda asker çıkarmak, menzil masrafları, başkaca mübayaalar, top çeker beygirler, camusları ve sefer tekâlifi ile takâti kesilmiş kaldı. Sefer bahanesiyle âyanların da zulüm ve baskısı sınırı aşmışdı. Mümkün olsa bütün reaya uzak yerlere kaçarlar. İstediğimiz mübayaa zahiresinin tahsili bir veçhile kabil değildir. Henüz parası verilse mümkün olmaz, oysa mübayaacılara akça göndermeğe hazine müsaid değil. Zira bugün için miri hazinesinde 500 kuruş yokdur. Birkaç gün önce yirmi otuz bin kuruş kadar mevacib akçasından sarfolundu. Şimdi mevacib dahi çıkıyor, o umud da kalmadığı için ileriki günlerde ortaya çıkacak masrafın idaresi olmayacak şeydir. Şimdiye kadar yapılan mübayaalar miri fiatı iledir. Halbuki rayici altmış yetmiş para iken dörtte biri beşde biri fiatla reaya fıkarası nasıl zahire versin? Zahire mes'elesi herkesi ilgilendirir öncelikdedir.

Şurada kırk elli gün kadar bir vaktimiz kaldı, bu süre içinde bunun bir çaresine bakılmak herkese din borcu ve farzı aynıdır. Ordu İsakçı'ya varmazdan önce hiç olmazsa üç aylık zahirenin orada mevcud bulunması olacak işken bir kilo arpa yokmuş. Günde onar bin kilodan üç ayda dokuz yüz bin kilo eder. Nereden alınmalı ve yerine nasıl ulaşdırılmalı? Buraları düşündükçe akıl duruyor. Zahirenin araba ile nakli kabil değildir. Denizden ve nehir yolu ile taşımağa bağlıdır. Tuna kıyılarını zahiresi ise geçen yıldan beri orduyu idare edebiliyor. Bundan sonra o böl-

gede zahire bulunmaz, bulunsa da nakline imkân kalmadı. Akçaları verilmediğinden ve verilemiyeceğinden reaya âciz kaldı. Mübaşirlerin zoru ve tehdidi fayda vermez oldu. Çok para ile kırk elli gün içinde rayici üzere alınarak nakliyesi peşin verilerek hiç olmazsa dört beş yüz bin kilo arpa tedarik olunamaz ise sonu vahim olur. Bundan başka kasapbaşının elinde birkaç koyun yok. Yakın ve civarda olan kazaların damızlıkları, araba ve çift öküzleri alındı. Kasabbaşı'ya ve nüzül eminine bol sayıda akça vermek lâzımdır. Ordunun nakliye ve başka masrafları için zaman olur ki kırk elli bin kuruş harcolunmak lâzım gelir. Hazinede ise 500 kuruş yokdur. Bu durum nereye varır? Ordumuz askerden ve varacağımız yerler arpadan hali ve boşdur. Rus mareşali Yaş'da büyük sayıda askerle harekâta girişip kol kol berilere taarruz niyetinde olduğu bazı evrak haberlerinden duyuluyor. Mazallah Kalas'ı ele geçirirlerse Tuna ile İsakçı'ya zahire götürülemez. Henüz bir arabamız yok, olsa bile araba ile ne kadar zahire taşınır? Allah'a sığındık. Bu düşünceler hatıra geldikçe sabır ve kahrımızdan göğsümüz parçalanmakdadır. Son pişmanlık fayda vermez, biz sadakatimiz gereği durumu doğru olarak farz olan borcumuzu ifa ettik. Hemen Padişah tarafından zahire için 3.000 ve diğer masraflar için 3.000 ki ceman 6.000 kese akça tez elden orduya gönderilsin ve illâ encamı fenadır. Akça bulmağa birimizin gücü yetmez sözleri meclisde hazır bulunanlar tarafından ileri sürülünce Padişah'a arz olunmak üzere toplantıya son verildı.

İstanbul'da ise mali mes'ele üzerine bunca düşünce harcanırken içeriden tedariki mümkün olamadığından dışardan bulunmanın çaresi aranılıp akça hususunda saltanat erkânı ne yapacağını bılmiyordu.

Hususiyle bu günlerde surre-i hümayûn çıkarılması yaklaşmışdı. Bir epeyce altına ihtiyaç görüldüğünden başka o zamanın hoş görülmeyen usullerinden olarak serveti olduğu sanılan kimseler bazen servetinin elinden alınmasına karşılık kale tamiri, miri binalar inşası gibi bazı hizmetlere memur kılınırdı. İşte Sürre emaneti de bu hizmetlerden sayılırdı. Daha önce Serdarlar Kâtibi Abdullah Efendi sürre emini tayin edilmişken bu hizmeti yerine getirmeye gücü yetmeyeceği görülürünce sürre emanetine diğer bir zengin ve gücü yeter zatın tayini lâzım geldiği halde Esma Sultan'ın kethüdası Çelebi Efendi orduya gitmekden ise bu mübarek hizmette bulunmağı arzu ederek bu bakımdan araya bazı kimseler koyarak sürre emaneti Çelebi Efendi'nin kendisine verildi. Gerekli tedariklere başlanmışdı.

Adana ötesi Misis demekle ünlü büyük köprünün bu yıl çökmesi nedeniyle Payas'da olan Küçük Alioğlu'nun herkesi çırnık denilen küçük kayıklarda nehirden geçirme bahanesiyle adam başına şu kadar guruş aldığı haber alındı. Bu suretle bu dağlı adamın hacılardan cerime alaca-

ğı düşünüldüğü için, Çelebi Efendi'nin takriri üzerine bu yıl Sürre-i hümayûnun her zamanki yolundan gitmeyerek Kayseri ve Halep yolu ile gitmesine karar verilip kısacası bugünlerde saltanat erkânı Sürre-i hümayûn işiyle meşguldüler.

Sultan Abdülhamid Han Hazretleri de bu bulanık günlerde ortaya çıkan keder verici olaylardan ve özellikle Özü olayından pek ziyade üzülerek gönlü kırık, dünyasından bezmiş ve hastalanmış olduğu halde bu mubarek hizmetin yerine getirilip düzenlenmesini iş edinip uğraşarak Küçük Alioğlu'nun o bölgeden vücudunun kaldırılmasını ve hac yolunun emniyete alınmasını irade buyurdular. Kısacası, bir takım ardı ardına çıkan gaileler ve meşguliyetlerle İstanbul'un bu kışı pek fena geçdi. Doğrusu kara kış demeğe değerdi.

Mehadıye muharebelerinde yararlığı görülen Vezir Çerkez Hasan Paşa ile eski Hotin muhafızı Vezir Osman Paşa'nın vefatları haberi Recebin başında İstanbul'a geldi. Tam böyle savaş zamanı eşine az rastlanır işe yarar zevatın vefatları ayrıca Abdülhamid Han'ı kedere boğup ölümlerine mersiye yzmakda başlangıç olmuşdur.

SULTAN ABDÜLHAMİD HAN'IN VEFATI, VE SULTAN SELİM HAN-I SÂLİS BİN MUSTAFA HAN-I SÂLİS BİN AHMED HAN-I SÂLİS'İN TAHTA GEÇİŞİ

Anlatıldığı gibi günden güne ortaya çıkan zamanın keder verici olayları ve özellikle herkesi etkileyen Özü olayından ötürü Abdülhamid Han hastalandı. Her yıl Receb'in 12 nci günü Sürre-i hümâyun çıkarılması eski âdetlerden iken bir gün önce çıkarılmasını irade buyurdular. Receb'in 10 uncu pazartesi günü Martın 26 ncı günü idi. Sürre eminine emaneti teslim ettikten sonra hastalanıp kalkamıyarak ertesi gün yani Receb'in 11 inci günü şafak sökerken hayat emanetini teslim etti. Yerine Sultan Üçüncü Selim tahta geçmişdir. Bazı tarih yazarları Sultan Üçüncü Selim'in taha geçişini Receb'in 13 üncü günü olmak üzere zabta geçip yazmışlarsa da bu hataları sanırım Abdülhamid Han'ın Sürre-i hümayun çıkarışının ertesi günü vefat etmesi, bu merasimin yapılması ise Receb'in 12 nci günü olması gelenek iken bu yıl eskiden olduğu gibi değil, bir gün önce yapılmış olmasından yanılarak yazmış olacaklardır.

O zaman Şehzade Sultan Mahmud'un çuhadarı bulunan Şehri İsmail Efendi Tarihçesinde bu olayı şöyle anlatır; Osmanlı askerinin perişanlığının korkunç haberlerini Serdar-ı Ekrem birbiri peşine yazdıkça içindeki üzüntü, yanındakilerin dedikodusu üzerine Abdülhamid Han hastalanarak ata binip inmeğe gücü kalmamışdı.

N A Z I M

Cihan bir hanedir ârâyişi çok
İçinc girenin asayişi yok.
Düşer derviş ise teşviş-i nan'a
Ve ger Sultan ise fikr-i cihan'a

Bu durumda bu 1203 yılı Recebi başında olup sürre-i hümâyun vakti gelmiş olduğunu Dar-üs saade Ağası İdris Ağa ile Silâhdarı Arnavut Yahya Efendi Padişah'a huzurda arz edip hatırlattılar. Hastalığı nedeniyle sürre çıkarılmasında acele ederek: —Biz bu yıl teberrûkâ bir gün önce çıkaralım diye buyurmalariyle Receb'in 10 uncu günü Sürre-i hümâyun ihracı kararlaşdı. O gün Padişah Divan yerine yani Kubbealtı denilen yere teşrif buyurdular. Ancak hastalığı ileri derecede olduğundan hemen çabucak Sürre-i şerifeyi Sürre eminine teslim etmekle beraber Şehzade Sultan Mustafa ile Şahzade Sultan Mahmud'u kenara çekerek ayrılacakmış gibi ağlayarak: —Oğlum Mahmud, seni Cenab-ı Mevlâ'ya emanet eyledim. Hazret-i Hak sana destek olsun, iki cihanda yüzün kara olmaya diye iki gözünden ruhları titreten göz yaşları akarak dışarıya çıkmak istediler. Yürümeğe gücü yetmediğinden Kahvecibaşı Behzadzade Mustafa Ağa ile Berberbaşı Mustafa Ağa koltuklarına girip yavaş adımlarla çimşirliğe bakan köşke getirdiler. Henüz Sadrâzam yerinde dinlenirken Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa tarafından kaymakam Salih Paşa'ya gelip de onun da Padişah'a gönderdiği yazıyı Karakulak Ağa Padişah'ın bulunduğu yere getirmişdi. Şu kadar Benli Abdullah Ağa telhisi Karakulak'dan alıp Padişah'ın eline verdi, yazıya bakıp Özü kalesinin durumuna dair olan yere gelince içden ciğerleri parçalayan bir ah çekerek elem veren bir inleyişle derhal şiddetli bir nüzül isabet etti. Hekimbaşı Kürkzade Hasan Efendi gelip Padişah'ın nabzını eline alıp efendim Allah'a emanet bir şey yokdur. Fakat bir parça nezleniz hareket eylemiş diye nüzül'ü nezle ile te'vil ederek teselli vermek isteyince Padişah melûl melûl Hasan Efendi'nin yüzüne bakarak: —Hasan Efendi, son hizmetindir güzelce bak, efendini elinden aldırdın deyince Hasan Efendi kendini tutamayıp ağlayarak huzurdan çıkdı. Başçukadar Ağa'ya umud yok cevabını verdi. Hakikaten sabaha karşı teslim-i ruh ettiler.

Şafakla beraber bu dokunaklı müsibet haber Enderun ve Birun halkına elem ve keder verince her gecenin bir sabahı vardır kuralına uyularak yeni Padişahın tahta geçmesi beklendiği sırada Dar-üs-saade Ağası İdris Ağa seher vakti harem-i hümayûn'a girip Şanlı Şehzade Sultan Selim Han Hazretleri'nin kâşanelerine girip huzurlarında yer öpüp: —Ey Şah-ı Âli taht Cenab-ı Sahib-ül mülk vel melekût hazretleri mevrûs-u ecdad-ı uzzamınız olan taht-ı hümayûnu sana atâ ve ihsan kıldı. Buyurun iptida naaş-ı emrinizi ziyaret kılın, ba'dehu Hırka-i Şerife odasına

teşrif buyurursunuz dedikden sonra geleneğe göre Sultan Selim'i alıp adı geçen Çimşirliğe bakan köşke geldiler. Odanın kapısını açıp: —Buyurun efendim deyip içeriye girdi ve Abdülhamid Han'ın üzerindeki örtüyü kaldırıp herkesden önce bu vücud-u Şerifi ziyaret buyurun dedi. Sultan Selim'e korku ve dehşet gelerek geri dönmek isteği gibi İdris Ağa nutka ağaz ederek: —Ey Padişah-ı nevcah! Bu em büzürk varınız sizden akdem bir şehriyan-ı hüceste âsar idi. Akibet bu felek-i gaddar Şerbet-i mevt ile medhuş etti. Efendim, dide-i ibadet ve basiret ile nazar buyurun, bu dimza bi bekâdır. Bâki ancak Hüda'dır. Umurun Cenab-ı Hakka tefvız et, ol kahhar-ı zülintikamdan gece gündüz havf üzere ol. İbadullaha merhamet eyle. Sâye-i adaletpenahında bütün âlem hoş hal ola. Allah'dan meded iste. Rabbim selâmet versin. Buyurun efendim, kulların kudumunuza muntazırlardır, Hırka-i Şerif'e gidelim deyip koltuğuna girerek Haremden dışarı naz ve eda ile salınarak yürüdükleri gibi Silâhdar Yahya Efendi ayak öptüğünde: —Siz kimsiniz diye sorunca, yer öpüp:

BEYİT

Gulâm-ı halka beyveşim kapında ben bende
Derince nice kulun var birisiyim ben de

deyimince: —Silâhdar kulunuz diyerek ve bir koltuğuna da o girerek Hırka-i Şerife odasına geldiler. Bu oda hilâfet tebrikleri mahzeni olmakla Osmanlı sultanları tahta geçtikleri zaman ve başka büyük işlerde oraya gidip Cenab-ı Hakka yalvararak dostluk ve şefaatini dilemişlerdir. Sultan Selim Han da o mübarek yere gelip doğru olarak oraya dönüp biricik dergâha kulluğunu gösterdikden sonra Osmanlı Devleti geleneğine uyarak biy'at merasiminin yapılmasına başlanmışdır. Şöyle ki: —Ak Ağalar kapısı ki babı enderundur, onun yanında Osmanlı tahtı kurulmuşdu. Önce Kaymakam Paşa devletin emin kimseleri ve ricaliyle, Şeyhülislâm Efendi âlimlere haber verdiğinden bütün biy'at edecekler de gelerek Ak Ağalar kapısından ta bab-ı hümayûna gelinceye kadar adam deryası olup ayak atacak boş bir yer kalmamışdı. Bu sırada Dar-üs-saade Ağası ve Hazinedar Ağa ve müsahipler ve sair harem ağaları da Abdülhamid Han'ın na'şını Kızlar Kapısı'ndan çıkarıp Divan yeri denilen yere getirdiler. Hem gusul ile kefene sarılıp görüşe hazırlandı. Çünkü Sadaret makamında bulunanlarla Şeyhülislâm'ların ilk önce biy'at etmeleri Osmanlı Devleti geleneği idi. Kaymakam Salih Paşa ile Şeyhülislâm Kâmil Efendi Akağalar kapısından girdiler. Ve Enderun-u hümayun'a doğrulup huzurunda ayakda durarak ilk önce onlar biy'at merasimini yapdılar. Sonra Padişah huzurunda oldukları halde Dar-üs-saade Ağası ile başka en-

derun ağaları birer birer biy'at merasimi yaptıkdan sonra Sultan Selim Han dışarıya çıkıp adı geçen taht-ı hümâyun'a oturunca önce nakib-ül eşraf Derviş Efendi gelip elini öperek dua ve biy'at merasimini yaptıkdan sonra Divan'ın bir yanından yürüdü. Sonra Kaymakam, Şeyhülislâm ve başka devlet vükelâsı, ulema-yı alâm ve bütün mansap sahibleri, aleyke avnullah sadasını gökdeki meleklere ulaşdırarak alınan tertiplere göre farz olan biy'at borçlarını ödeyip tebrik edip saadet dileği merasimini ifa ettikden sonra top şenlikleriyle Padişahın uğurla tahta geçişi ilân edildi.

Biy'at merasimi sona erdikden sonra Abdülhamid Han'ın cenaze namazı kılınıp ardından Sultan Selim Harem-i hümâyuna naz ve eda ile salınarak gitti. Vükelâ ve devlet ricali ve başkaları da Abdülhamid Han'ın na'şını alıp Bahçekapı'da kendi imareti yanında inşa ettikleri türbe-i Şeriflerine nakl ile ondan önce vefat etmiş olan evlâdları arasına defnedildi. Sonra hep beraber Saltanat erkânı Bab-ı Âliye gelerek Kaymakam huzurunda ilk önce Şeyhülislâm Efendi'ye ve sonra Kapdan Paşa.ya ve Sadreyn-i Muhteremeyn ve İstanbul Kadısı efendilere kürkler ve devlete hizmet eden diğer kimselere hil'atler giydirildi. Sürurî Efendi Abdülhamid'in vefatına (Saha-i mülk-ü namie göçdü Han-ı Abdülhamid) mısraını ve Selim Hanın Cülusuna (oldu ferman-ran-ı iklim-i Cihan Sultan Selim) mısraını tarih demişdir.

Selim Han'ın tahta geçişine Buhar Şirazi de ta'miye-i lâtifeyi şamil olarak bu tarihi söylemiştir.

B E Y İ T

Enduh zail amid ve tarih şod buhar
Sultan Selim efser şahı beser nihad

ABDÜLHAMİD HAN'IN HÂL TERCÜMESİ

Merhum Hakan Abdülhamid Han Hazretleri'nin doğumu (1137) yılı Recebinin 5 inci Salı günü olup (1187) yılı Zilkade'sinin 8 inci günü tahta cülus ve (1202) yılı Recebinin 11 inci günü sabaha karşı vefat etmiş olmasiyle yaşadıkları süre 66 yıl ve Saltanat müddeti 15 yıl 8 ay olmuşdur.

Tahta geçişlerinde ortalığı savaş karışıklığı üzere bulup yakınan Kaynarca anlaşmasiyle savaş gailesi uzaklaşdırıldıkdan sonra yine Kırım kavgaları çıkdı. Osmanlı Devleti bir süre silâhlı bir toplum olarak durmağa mecbur oldu. Yeniden savaşa girmek bir an mes'elesi idi. Nihayet Fransa'nın aracılığı ile bazı değerde yakınlık göstererek Aynalıkavak anlaşmasiyle gaile geçirildi sanılarak yapılması gerekli mülkiye nizamatı ve askeri nizamata bakılamadığından Abdülhamid Han da bu yaralayıcı tehlikeli duruma ne diyeceğini bilemiyoordu. Savaş hazırlıkları noksanı nedeniyle savaş olacak diye korkup çekinirdi. Katerina ise Osmanlı Devle-

ti'nin bu gevşek davranışının eserine bakıp fırsat bilerek aç gözlerini Kırım'ı istilâ davasiyle Tatarlar içine fesad sokup karışıklık ve ikilik çıkarmakdan geri kalmazdı. Nihayet 1197'de el koyup istilâ ettiğini ilân etti. Osmanlı Devleti'ni de tasdike zorladıkdan sonra Osmanlı topraklarına hırsı ve aç gözünü dikip tahammül edilmeyecek türlü tekliflere başlaması Osmanlı Devleti'ne gayet ağır geldi. Bunun için saltanat erkânı içine yerleşmiş olan ikilik ve ayrılık ve zamanın ırk ve bunların kollarına sirayet etmiş olan ahlâk fesadı sonucu düşmana karşı savaş hazırlıkları yapılamadı. Bu kusurlarını halka herkese, ileri gelenlere, ileri gelenler bir birlerine, bazıları da Saltanat tarafının gevşekliğine yorup yükleyerek konuşdukları halde bu olaylardan Osmanlı Milleti pek aşırı gönülden kırılıp yaralanarak bayağı kendi bildiğine silâhlanıp da Rus hududuna taarruz etme derecesine gelmeleriyle Yusuf Paşa'nın Sadareti günlerinde iki devlet arasında soğukluk arttı. Osmanlı Devleti yine bir süre silâhlı gibi durarak nihayet savaş ilân etti. Abdülhamid Han hazer günlerinde bile uzun süre savaş hazırlıklarıyle meşgul bulunduğundan başka devleti nasıl savaşın içinde buldu ise yine o halde bırakıp gitti.

Fakat zamanında Mısır ümerasından Alibey ve Berrüşşam'da Tahir Ömer ve oğlu Ali Tahir gibi bazı baş kaldıranların temizlenip ortadan silinmesi ve Levend Ocağı'nın kaldırılmasiyle memleketin levend eşkiyasından temizlenmesi ve Anapa'nın kurulup ihyası ile Çerkez kabileleri ve Abaza'nın çağrılıp bize yanaşdırılmaları gibi büyük işler ortaya çıkmışdır.

Beylerbeyi kıyısında bir minareli cami-i şerif ve Sübyan mektebi, hamam ve çeşmeler ve İstanbul'da Bahçe değerlenir, kerûn hasretleri büyük bir padişahdı. Pek çok kapı yanında bir Sebil ve imaret ve medrese mektep ve Mirgün'de bir cami ve hamam ve Medine-i Münevvere'de bir medrese inşa ve ihya buyurmuşlardır. Çalışkan, halim, doğruluğu değerlenir, kerim hasletleri büyük bir padişahdı. Pek çok kimseler veliliğine ve kerametine inanırlardı. Mahmud Han devrinin başında vak'anüvis bulunan Asım Efendi tarihinde ilgilenerek Abdülhamid Han tercüme-i böyle yazar, der ki: Sultan Abdülhamid Han tahta geçdiği zaman uzun süren savaş gailesinden ötürü halk yorgun ve telâşlı idi. Ayrıca Osmanlı memleketinin her köşesinde Celâlîler ortaya çıkıp hususiyle 100.000 erden fazla levend eşkiyası Anadolu'nun her yerine el atıp istilâ etmeleri üzerine onların ortadan kaldırılınca o bölgede halkın refahını artırmak meşgalesi idi. Saf kişiliği ile inancı tam, mü'mindi. İyi niyetle dolu kendi nefsiyle eli açık padişahlık sıfatı yakışır, etrafını görürdü.

B E Y İ T

Şah-ı dervişan ve Derviş Şahan
Daver-i Cem kader ve Sultan-ı cihan

Anlamiyle çok bilgili idi. Yenilikden ve doğacak hadiselerden çekinirdi. Başkaları için şüpheli sözlerden kırılır ve uzak dururdu. Dünya'ya uzak bir görüş, içden ve gönülden ruhaniyetiyle bir şeyin aslını esasını aradığı için ecdad ve babalarının kurdukları düzenle yetinip elde bulunan usul ve düzeni bozmadılar. Abdülhamid Han için doğru rivayet edenlerden duyduğuma göre menkabelerinden bir kaçıyla bu mecelleyi teberrüken süslemek ve değerlendirmek yaraşır görüldü.

Sultan Abdülhamid'in ser kitabetinden mevleviyetle çırak çıkan İbrahim Efendi'den duyduğuma göre: Bir gün sabah namazını kıldıkdan sonra beni yanına çağırıp gizlice: —İbrahim Efendi, galiba Hind Padişahı tarafından Osmanlı Devleti'ne elçi tertip edildi. Bugün bu elçi payitahtlarından yola çıkdı. Bunu kaydeyle bakalım, diye gizli tutmak şartiyle emir ve ferman buyurmaları üzerine ben de kayda geçdim. Hakikaten bir süre geçdi. Hint tarafından bir elçi çıkıp İstanbul'a geldi. Görüşdüğümüz zaman payitahtlarından ne zaman çıkdıklarını sorduğumda aynen efendimizin dedikleri gün olduğu belli oldu, dermiş, vaktı birçok keramete dair büyük menkabelerini anlatmıştır.

Silâhdarlıkdan çırak olan merhum Abdullah Ağa'nın dediğine göre: Bir cuma günü Ayasofya camiinde selâmlık vardı. Mahfelde hutbe dinlemeyle meşgulken ansızın cemaat arasından Anadolu kıyafetinde bir kimse kalkıp bir arzuhal verdi. Efendimiz gizlice beni çağırıp: Şu arzuhal sahibi Halep yakınında bulunan Kilisli'dir. Arzuhâli Kilis Mutasarrıfı Daltaban dedikleri habis vücudunun ortadan kalkması lâzım gelenin zulmünden olmak gerekdir. Bu adam aslında zulme uğrayandır. Şunun arzuhalini getirsinler, diye emir verdiler. Namaz kılınıp Saray'a dönüldü. Arzuhâl aynen Padişahın dediği gibi çıkmakla arzuhâli yakmayı emir buyurdu. Arzuhâli battal eyledikden sonra: Bu adamın zulme uğradığı, Daltaban'ın zalim olduğu bilinirken bu muamele adalete karşı aykırı değil midir sorusuna karşı şöyle cevap verdiler: Kilis mukataası hâlâ Sadr-ı Âli Kethüdası Hayri Efendi'nin filân ve filânın üzerlerindedir. Bu Voyvoda bunlar tarafından nasbedilmiştir. Şimdi Daltaban'ın yok edilmesine vezir tayin eylesen bunlar gizlice iş görüp vezirler Daltaban'ı idamda samimî iş görüp çalışmayacakları açıkdır. Aralıkda hasar olacak, ardından bu voyvodanın zulmü gözle görülecek kadar artar. İnşallah yakında birisinin kılıcıyla intikam alınır, biçare fakirler kurtulur, buyurdular. Hakikaten bu kısa sürede hepsi toprağa gömülüp o bölge bu zalimin pis vücudundan temizlendi.

Kısacası Padişahın böyle keramete bağlanan durum ve etkileri çokdur. Toplayıp bir araya getirilse Şehname kadar bir özel kitap olacağı bellidir. Hak-kı Cellü Alâ ruhuna rahmet eyleye. Şerefli halefi gölgesinde yardımlarını gördüğümüz Padişahımızın ömür ve şevkatlerini arttır-

sın. Allah'ın indinde menkibeleri ebedi olsun. Merhum olan eşsiz bilgin Tatarcık Abdullah Efendi'den duyduğumuza göre Şehzade Sultan Mahmud doğmadan önce huzurlarına davet edip iltifatlariyle kalbini aldıkdan sonra efendi «bir Mevlid-i mahmud ile sevindirildim. İnşallah ibadullah hakkında da mahmud ve mes'ud olacağım, Allah bilir» demişlerdi. Cennetmekân, gönülden anlayan, yetişkin, olgun bir insandı bunda şüphe yokdur. O mevlud, mes'ud netiçeye erdi. Mahmud da başda dünyaya ayak basmakla hâlâ mes'ud vücud herkesin gözü önünde salınarak yürümektedir. Galiba bizim onların devrine ermemiz olmaz ama inşallah sizler o zamana erişip rahat ve asayişe muvaffak olursunuz dedi.

Elhamdülillah-i tealâ o sevinçli günlere gelmemiz müyesser oldu. Âciz için teveccüh ve yardımları da esirgemedikleri için yükselerek rahat ve asayişe mazhar olduk. Asım Efendinin sözü burada sona erdi.

Kısaca cennetmekân Bayezid Han nasıl ki herkesin gözünde ermiş sayılıp Sultan Bayezid-i Veli diye ün salmış ise, Abdülhamid Han için de pek çok kimseler ermiş diye böyle kerametlerine dair birçok hikâyeler o vakte yetişmiş ihtiyarların dilindedir. Aslında çok temiz yürekli bir padişah idi. Merhameti alışkanlığı idi. Ancak saltanat nöbeti kendisine çekingen ve yavaş olan ihtiyarlık sırasında 1182 savaşı sonucu Devletin zaif ve korkulu zamanında gelmiş olmasiyle Devletçe bir gaile çıkmasından çekinirdi. Ruh ve ruhaniyet vesaili ve hem de yalan söyleyenlerin kendini huzursuz kılardı Onlara pek yakınlık gösteren kimseler Osmanlı Devleti'nin eski kudretini söyleşip bugünkü durumun gereği görülen düşkünlüğü bütün bütün Abdülhamid Han'ın gevşek tutumu ile korkaklığına verirlerdi. Sultan Selim tahta geçince sevindiler. Harbin devam edip sürmesiyle düşmandan intikam alınmasını beklediler. Edip Efendi der ki: Padişah'ın eli açıkdı, ancak çoğu verdikleri kendilerine yaklaşan birkaç kişiye inhisar ederdi. Hattâ Sancak-ı Şerif Serdar-ı Ekremleri Yusuf Paşa'ya teslim ettikleri sırada bütün yakınları huzurunda: —Bak Paşa, sefere dair vesair büyük küçük bütün işlerde bağımsız kesin olarak vakit ve Serdar-ı Ekremimsin. Hiçbir kimseye müdahale ettirilmez, hattâ evlâdım hakkında bile şükür ve şikâyetini dinlerim ve kabul ederim, diye istiklâl verip dedikleri gibi sözlerinde de durmuşlardı.

MERHUM ABDÜLHAMİD HAN'IN SULB'Ü ŞAHANELERİNDEN DOĞAN ŞEHZADELER İLE SULTANLAR

Şehzade 1189 tarihinde cansız doğmuşdur.
Hatice Sultan doğumu 1189 da vefatı 1190 dadır.
Şehzade Mehmed doğumu 1190 da vefatı 1195 dedir.

Şehzade Ahmed doğumu 1190 da vefatı 1192 dedir.

Ayşe Sultan doğumu 1191 de kırk gün kadar yaşadı.

Şehzade doğumu 1191 de doğduğu gibi ölmüşdür.

Esma Sultan doğumu 1192 de Abdülhamid Han Hazretleri'nin vefatından sonra hayatta kalarak 1264 e kadar yaşadı.

Şehzade Süleyman doğumu 1193 de vefatı 1200 dedir.

Şehzade doğumu 1193 de bu da doğduğu gibi ölmüşdür.

Şehzade Mustafa doğumu 1193 de 3 üncü Selim'den sonra tahta geçmişdir.

(Şaban'da geldi Âleme Şehade Mustafa)

Rabia Sultan doğumu 1194 de Rebi-ül âhırda doğdu, cumadel ulâda vefat etti.

Ayn Şah Sultan doğumu 1194 Recebin 7 sinde doğup 26 sında ölmüşdür.

Melekşah Sultan doğumu 1195 de vefatı 1196 dadır.

Şehzade Mehmed Nusret doğumu 1196 da vefatı 1199 dadır.

Rabia Sultan doğumu 1195 de vefatı 1196 dadır.

Fatma Sultan doğumu 1197 de vefatı 1200 dedir.

Şehzade Murad Seyfullah doğumu 1197 de vefatı 1199 dadır.

Alemşah Sultan doğumu 1198 de vefatı 1200 dedir.

Şehzade Sultan Mahmud Adli 1199 da doğdu. Şehzade Sultan Mustafa'dan sonra tahta geçen İkinci Mahmud'dur. Doğumuna Sururi'nin (Hamd ola mehd-i şevket oldu makam-ı Mahmud).

Saliha Sultan doğumu 1201 de Abdülhamid Hazretleri'nin vefatında yaşıyordu. 1205 yılı Recebin 4 üncü günü vefat edince babasının yanına defnedildi.

Hibetullah Sultan doğumu 1203 de. Bu da Hakanın vefatında yaşıyordu. 1257 yılına kadar yaşamıdşır.

ABDÜLHAMİD HAN DEVRİNDE SADARET MAKAMINA GEÇMİŞ ZEVAT-I KİRÂM

Muhsinzade Mehmed Paşa evvelki sadaretinde savaş durumu ortaya çıkarsa savaş hazırlıkları noksanına bakarak harpden kaçınması rahatına düşkünlüğüne yorumlandı. 1182 yılında azledilip savaş ilân edilmiş ise de ortaya çıkan bozgunlar üzerine dediğinin doğruluğu tasdik olunarak (1185) Şabanında ikinci kez sadaret makamına getirildi. Said Efendi Tarihi'nde yazıldığı gibi her iki tarafdan sulh isteğinde bulunuldu. Mütarekeden sonra sulh anlaşması maddeleri görüşmelerine başlanmış ise de birinci murahhas olan Yenişehirli Osman Efendi'nin manasız sözleriyle vakit geçirilerek bir şeye karar verilemediğinden yeniden Abdurrazzak Bâhir Efendi murahhas olarak Bükreş'e gönderildi. Karar verdiği mad-

deler üzerinde sulhun vacib olduğuna genellikle ordu halkı tarafından düzenlenen mahzar Padişah'a takdim olunmuş ise de İstanbul'da Sudur-u ulemâ bu maddeleri doğru bulmadıklarından çürütüp tekrar savaş istenmişdi. Lâkin ordunun perişanlığı iki misli artarak fena bozgunlardan sonra nihayet Şumnu'da kuşatılmışdı.

Bu durumda Rusya'nın da bazı iç galileri olması nedeniyle sulha yanaşmasiyle İstanbul'da bulunan Prusya elçisi ancak Kıl Burnu'nu Ruslara terk ile sulh anlaşmasına devletin rağbet ettiğini, eski şartlara göre kurulan sulh ile Osmanlı Devleti'ne hizmet edeceğini bir kıt'a yazısında belirtmiş ve resmen Padişah'a takdim etmişdi. O zamanki duruma göre bundan daha iyi sulh anlaşması olmayacağı aşikâr bir iş iken Padişah huzurunda yapılan meşveret meclisinde bir alay akıllı geçinen Kıl Burnu'nun terkiyle razı olmadıklarından oy birliği olmadığından Mustafa Han kırgın olarak olay şeklini ayrıntılarıyla yazıp Prusyalı'ya aracılığa izin verilmesini kesin telhis eylemesi için Sadrâzam tarafına gönderdi. Aldanmış olan vezir de bazı karışık düşünceler ileri sürerek telhisi gecikdirdi. Rus Başkumandanı Romançof'un sulh konusunda tutumuna bakılarak eğer sulha istekli olmanız doğru ise Prusya tarafından arz olunan uygun şekle devletin rızası olmağın o veçhile düzene himmet eyleyesiz diye doğrudan doğruya Romançof'a bir mektup yazdı. O da, devletimizin bu suretle sulha razı olduğunu Prusyalı bilirse de ben bilmem diye bütünü ile inkâr edecekdir. Sadrâzam elem çekerek Padişah'ın rızası hilâfına hareket ettiğine nadim olup Padişah'dan korkusundan aklını kaçırmışken Sultan Mustafa'nın vefatiyle Abdülhamid Han'ın yerine tahta geçmesi meşgalesi onun bu hatasını unutturmuşdur. Lâkin ara yerde böyle hayırlı bir fırsat yok olup ardından Kaynarca anlaşmasının imza olunduğuna teessüf olunur. Bundan başka bu anlaşmanın maddeleri düzenleneceği ve senedler yazılacağı sırada asıl durum Rusların meclis görüşmelerinde harp masraflarının tazminini ileri sürmeleri, esas taleplerini kolaylaştırmak için de işi büyüdüp kuru bir yaygara olduğu toplantı sonundaki sükûtlarından anlaşılmıştır.

İkinci murahhas İbrahim Münip Bey dedikleri yadigâr bu gibi işlere aldanır boş kafalı bir adam olduğundan ahmaklığı ve belâhati üzere gelelim tazmin mes'elesine deyince Rus murahhasları bıyık altında gülerek eteğine yapışmışlar ve teklifler ileri sürmüşlerdi. Bu zorunlukla sulh anlaşmasının gizli maddesi olarak ayrıca sened yazılması gerekdi. İbrahim Münip Bey'in ahmaklığı Osmanlı Devleti'ni tazminat belâsına sürükledi. Osmanlı Devleti'nin bu gibilere mevki vermesi ve büyük işlerde kullanılmasına göz yummaması karşılığı buna müstahakdır denilmesi hemekadar değer ve lâyıkı ise de yine de din gayreti başından sonuna kadar üzer ve şaşırtır diye Sait Efendi yazısına son verir.

Ancak bu gibilere mevki veren kimdir? Bunların sebep oldukları hasardan kimler hisselidir? Kısacası ehliyetsiz kimseleri kullanıp da hasara sebep olan kimdir? Devletin hasariyle yararlanan kimdir? Buralara düşünerek bakılırsa esef etmek ve kırılarak «Allah bildiği gibi yapsın» demekden başka bir diyecek bulunamaz.

Her ne hal ise Sadrâzam sulh anlaşması işlerini tamamladıktan sonra ordu ile İstanbul'a gelirken Karınabad'da vefat edince orduda Ağa Paşa bulunan Yeğen Mehmed Paşa ordu Kaymakamı olup Sancak-ı Şerif'i teslim hizmeti ona müyesser olmuşdur.

İzzet Mehmed Paşa Rikâb-ı hümâyun kaymakamı iken anlatıldığı gibi Muhsinzade'nin vefatında Sadrâzam olarak bir yıla yakın Sadarette bulunmuş ve sonra Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'nın vefatında ikinci kez olmak üzere Sadrâzam olup bir şene beş ay geçince yani 1196 yılında azledilmiş ve 1198 yılında vefat etmişdir. İki kez sadaretinde de akıllı ve güzel hizmeti, değerli ve öğünülecek kişiliği olup ancak bazı yavaş davranışından başka kaynı İsmail Ağa'ya kendi üzerine görev borcu olan işleri teslim etmesiyle herkes tarafından kınanmış ve kabahatli görülmüşdü diye tarih yazarları yazmışdır. Ama Said Efendi İzzet Mehmed Paşa'nın hırsızlığından ve bir işe yaramadığından söz edip bu durumu üzerinde yazısıyla şöyle der: Anlatıldığı gibi Alem-i Şerif ile İstanbul'a girip sulhun yapılmasıyla asayiş oldukça iyi görünür idi. Bir daha savaş çıkmayacakmış gibi savaş işlerini düzene koymak ve ihtiyat hazırlıklarını bir yana itmek gibi gaflete düşülerek herkes cebe ve destar'a düzen verip mal toplayarak kendi durumunu düzeltmeye uğraşırdı.

Hazer günlerinde savaş hazırlıkları devletin kudret ve sağlamlığı için gerekdi. Devlet vükelâsı ve hususiyle sadaret mesnedi için farz olan sadakat borcu iken bu vezir bunları dar düşüncesiyle incelemekden uzakdı. Ancak pek göze batar ortaya çıkan işlere bakıp geldi gitti ile vakit geçirerek 1184 yılı Cumadelulâsında sadaretten uzaklaşdırıldı. Sonra Kara Vezir'in vefatında yeniden boşalan büyük sadaret mevkiine vekil olup yine aç gözlülükle eline geçeni toplayıp yığmakda iken Hazine dairesinde çıkan ateşle İstanbul'un üçde bir'ini yakan yangın o belde halkını toprak üstüne umudlarını yitirmiş koyunca bu uğursuzluk vezire yüklendi. Yavaş ve gevşekliği ileri sürülerek suçlandı. 1196 ramazanında azledildi. Yeğen Mehmed Paşa zamanının gereği sadaret makamına geçdi. Said Efendi'nin özet sözü burada son bulur. Ama Edip Efendi İzzet Mehmet Paşa'nın durum ve davranışını över ve der ki: İzzet Mehmet Paşa övülür davranışiyle sükûnete sahip, vakur tabiatlı, uğraşdığı işlerde iyi netice arayan, halim selim ve kalb kazanan bir iyi görünüşlü vezirdi. Lâkin durum ve zamanın gidişine uzak durur ve halk arasında azledilmelerine birkaç gün kala çıkan büyük yangını bahtınır uğursuzluğuna ve

yıldızına yorup nice dedi kodu yapdılar. Evvelâ böyle bir yangında kimsenin dahli olmadığı söylemeğe değmez iken faraza uğursuzluğun eserini yine halefleri olan Yeğen Paşa'nın ayağının uğursuzluğuna yormak gerekir ki büyük yangın olduğu zaman Yeğen Mehmed Paşa Çekmece'lere girmiş ve yangında söndürülmek için geldiklerini herkes bilir.

Kısacası, bazı tarih yazarları İzzet Mehmet Paşa'yı kötüler, suçlar, bazıları da başkalarına nispetle bazı tutum ve davranışını överdi. Her nasılsa kendi rahatına düşkünlüğünden ve gevşekliğinden veyahud zamanın uygunsuzluğundan iki kez bulunduğu sadarette bir hizmet görmediği bellidir.

Derviş Mehmed Paşa (1189) da İzzet Mehmed Paşa'nın birinci defaki sadaretinden ayrılışında kethüdalıkdan sadrâzam olup (1190) tarihinde sadaretten ve (1191) de mansab-ı hayattan mazul olmuşdur. Birinci cildde tercüme-i hâli yazılıdır. Said Efendi'nin yazdığına bakılırsa, bu bile elden geldiği kadar mühimmatı düzene koyup tedarik etmek kaydında olmak lâzım iken havasına tabi olup mühimmat düzenlemeyi gürültüye getirip edevat tamamlamayı faydasız ve lüzumsuz iş saymışdır. Kendi zevkine bakıp 19 aydan fazla sadaret çeşmesinden kendi beramına göre kâsesini doldurup geçimini kıymetli ve temizinden sağlayıp vekâletle ağzının tadına bakarak görmediğini görüp gitmişdir. Darendeli Mehmed Paşa 1190 yılı sonunda kethüdalıkdan Sadrâzam olup kendisi değerli ve övülen bir zat olduğu halde o zaman devlet işlerini çeviren ve elinde tutan Silâhdar-ı Şehriyari Seyyid Mehmed Efendi'nin dediğine uymadığından (1192) de azlolunmuşdur.

Bazı tarihlerden böyle öğreniyoruz, ama Said Efendi adlı ihtiyar ve çok yaşlı adama 1190 yılında mühür verilip vezirlikle dört köşe için mesnedi başına geçirilip dediği dedik oldu. Durduğu yerde kötü anılan bir eski durumu varken birden bir sadr-us-usdur olduğundan herkes «Koca Köprülü dirildi, şimdi önemli işler erbabı eline verildi diyerek durumun dış görünüşüne bakılarak gönüller şad oldu. Koca vezir ise gelip gidenle meşgul olmakla umulan iş ortaya çıkmayınca 1192 yılında azledildi. Ağa Mehmed Paşa Darendeli Mehmed Paşa'nın azlinde Yeniçeri ağalığından Sadrâzam olup her ne kadar Silâhdar Ağa'ya yakınlık gösterip koltuklayarak bir yıl sadaret makamında bulunmuş ise de, kendisi o makamın yeterli kişisi olmadığı için (1193) de azl edilerek Bozcaada'ya sürüldü. Sonra sürgün yeri Gelibolu'ya değişdirilip orada gözleri görmeyince ihtiyarlığında bir köşeye çekilip 1207 yılında Gelibolu'da vefat etmişdir. Hakikat-ül Vüzera zeylinde Ahmed Cavid Bey Ağa Mehmed Paşa'nın hal tercümesini bildirmek bakımından insana yakın şekilde bir müşekkel hayvan ve sükûn postuna girmiş gösterişli bir vezirdi diye yazar. Sait Efendi de der ki: Silâhdar-ı Şehriyari Esseyid Mehmed Efendi terbiyesiyle Ye-

niçeri Ağası Mehmed Ağa sadaret makamına geçip tam bir yıl sadaret mesnedini teati edince zamanın zarif kişileri tarafından Kalafat Mehmed Paşa lâkabı takılıp şöhret kazanmış ve kendisini bu makama getiren halefetine gûya vekâlet etmişdir.

Silâhdar Seyid Mehmed Paşa (1189) da Silâhdar-ı Şehriyari olarak devlet işlerini hal ve yapması gücü yettiği kadariyle görevlenmekle hem Padişah'ın işlerini görüp hem de kendi dediğine gidecek sadrâzam arayıp bulamadığına ve halk arasında kendisi için gelişen dedikodulardan şuurunu kaybedip hemen (1193) de mührü alıp Bab-ı Âli'ye gelerek gürültüyü yatıştırıp dedikodunun önünü almış ve her şeye nüfuz ederek bağımsız olarak sadaretin hükmünü yürütmüşdü. Zamanında intizam sağlanması için yapılacak bir şeyler beklenirken zafiyet geçirerek vücudu bu ağır yük altında sadarete tahammül edemeyip 1,5 yıl içinde sadaret mesnedinde iken vefat etmişdir.

Abdülhamid Han zamanında sadarete gelmiş olanların içinde en ziyade makbul ve iyi iş gören olup ancak kardeşlerini ve akrabalarını kayırma davasiyle Enderun ve Birun'da pek çok kimselerin içden gelen kırgınlığı ve inkisariyle bedduasına uğradığı söylenir, gayet siyah çehreli ve iğrenç görünüşlü olduğundan Kara Vezir diye ün salmışdı.

Yeğen Mehmed Paşa ikinci defa sadaretinde Rumeli Valisi iken gizlice sadarete davet edilip geldiğinde birdenbire İzzet Paşa'nın azliyle kendisi sadaret makamına getirilmiş ise de şuna buna garazini ve nefsinin istediğini yerine getirip boşuna lâfla ve alayla vakit geçirmekden başka bir işe yaramadığından kısa zamanda azledilmişdir. Vefatı (1202) dedir. Hal tercümesi yazılıdır.

Halil Hamid Paşa Yeğen Mehmed azledilince Kethüdalıkdan Sadrâzam olup iki yıl dört ay sonra azl ve sürgün edilip katledilmişdir. Akıllı ve anlayışlı, iş bilir kalem ricali içinde en yetişkin ve devlet işlerini görmekde bilgi ve mahareti ile en seçkin ve eşine az rastlanır bir zattı. Kara Vezir'den sonra oldukça nüfuzlu olarak sadarette kalan budur. Fakat Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile birara araları açılmış olduğu olaylardan anlaşılıyor. Bir de Ahiretlik Hanım denilen Dür-rü Şehvar Hanım'ın zevci Ahmed Nazif Efendi tarafının geçerli nüfuzu Halil Paşa'nın bağımsızlığına karşılık yer tuttuğundan başka Rusların Kırım hakkında tertip etmiş oldukları işgal ve deklarasyonu başlangıcı onun zamanında ortaya çıkmıştır. Bu sebepten çoğu kimselerin hakkındaki düşüncelerı değişerek bazı düşüncelerle birdenbire azil ve sürgün edilerek katledilmişdir. Şöyle ki: Daha önce de denildiği gibi askeri vazifeler ehline ve askerlikden anlayanlara verilmek üzere Yeniçeri adiyle birtakım müstahak olmayanların maaşlarını kesmişdi. Ancak bu yüzden mevacib çı-

karılacağı günü Yeniçeriler arasında bir kargaşalık çıkarılıp güya Sultan Selim'in tahta geçirilmesi tasarlandığı Ahmed Nazif Efendi zevcesi Dür-rü Şehvar Hanım'ın aracılığı ile Esma Sultan'a ulaştırılmış ve bazı rivayetlere bakılırsa meşihattan azledilen İvazzade İbrahim Bey bu konuda Esma Sultan'a bir tezkere yazmışdı. O da biraderi Abdülhamid Han Hazretleri'ne bildirince anlatıldığı gibi Halil Hamid Paşa'ya Padişah kızmışdı. Mevacib çıkarılacağı gün sabah olur olmaz azlolunmuşdur.

Devletin düzenini ıslah görüşüldüğü sırada ilk önce idare merkezi olan İstanbul'un durumunu ıslah için bir süre saltanat yerinin geçici olarak değişdirilmesi uygun olur diye bazı erkân-ı devlet tarafından hatırlatılıp düşünce ileri sürülünce Halil Hamid Paşa: Ne yapalım efendimiz pek ihtiyar, bir tarafa hareket etmek istemez demesiyle Şehzade Sultan Selim'in tahta geçirilmesini iyma yollu anlatmak istemiş olması gibi rivayetler de Halil Hamid Paşa hakkında yakışdırmalar yapılmışdır. Ancak Said Efendi Halil Hamid Paşa'nın bu gibi yorumlar dışında olduğunu söyleyip der ki; Kırım'ın Ruslara terkedilip vaz geçilmesi zorunluğu, bunu da oybirliği ile sened kabulü ve imza ile tasdiki Allah'ın inayetiyle Kırım'ın kurtarılmasını başka zamana erteledikden sonra Halil Hamid Paşa düşmanın kötü düşüncelerle cteğine yapışmasından ve Osmanlı Devleti'nin etek dolusu hoşgörürlükle göz yumarak kuşku içinde bakılıp idrak edilerek düşünüldü. Serhadlerdeki kaleleri tamir ve muhafaza ederek neferat, top, cephane ve başkaca mühimmatını çoğaltıp kullanışlı toplar imâl ve Tersane-i Âmire'de donanmayı tamamen ikmâl ve yenilerini yapmak için uğraşarak matematik fenninde eğitim için hocalar tayin ve hazırlığını tam tertipleyerek mühendis mektebi açdığından başka hendese ve hesapda mahir ve harp sanayiinde yetişkin üstadlar getirtmişdi. Canla başla uğraşıp teşkilâtı kurulan sür'at topçularına topçuluğu öğretmek hüner ve marifetlerini artırmak, top, tüfek, humbara, lağım ve başkaca harp silâh araç ve gereçlerini imâl ve eğitimini önemle göz altında bulundurup harb hazırlıkları ile zafer ve galibiyete yolaçan gereği sadakatle yerine getiriyordu. Vezirlik hakkını yerine getirmek için eteği belinde uğraşırdı. Hattâ iki cephede savaş halinde ordunun konaklayacağı yerlerde lâzım olacak zahireleri bile anbarlara koyup muhafaza ederdi.

Stratejik yollar için böylece düşünülmüşdü. Lâkin asıl lâzım olan muntazam asker mes'elesi idi. Bu yokdu. Her işden önce askeri reform önemli idi. Yabancı ordulara benzer yeni bir ordu tertibinin kurulmasında engel ve mahzurlardan başka Devlet gelirinin buna yetmeyeceği anlaşılmışdı. Yeniçeri Ocağı'nı disiplin altına almakla ve akıllıca kullanmakla yeterli olduğu görülüyordu. Yeniçerilere Hazine'den tayin edilen mevacib bir takım irad sağlamağa ve gelir kaydına düşen esnaf ve hizmetkârlar gibisi faizle tama'kârlara mevaciblerini duagû vazifesi gibi alıp

satarlardı. Böylece Yeniçeri erlerinden tuvana ve bahadır ve savaş gücü olanların cepleri ödenecek maaş olmayınca boşaldı. Bir Yeniçeri adıyle kanaat eder, gücü herze yemeğe yeter, yerinden kımıldamaz kimseler olmuşlardı. Sefere gitmeleri teklif olursa bahane uydurup gitmeyecekleri belli idi. Sefere gidecek olsalar çantaları boş, aç, açık dayanamıyacakları bilindiği için Eflâtun akıllı vezir bu derde deva olarak tedbir düşündü. Yeniçeri olup da mevacibini satanı ve Yeniçeri olmayıp de Hazine'den mevacib alanı defterden silip ve mevacibi esas kuruluşa göre müstahaklara tayin iradesiyle kışlalardan resid defterlerini getirmeğe girişdi. Ulûfeye tasarruf edenlerden müstahak olmayanları öğrenmeğe çalışdı. Ocak ihtiyarlarının hatırı kırmak, namusuna dokunmak ve gücünü yere sermekdir, diyerek ucu beytülmale dokunan bu yeme işi ocak kokonasları arasında yer yer dedikoduya ve karışıklık çıkmasına sebep olunca bu iş büyür de isyan halini alır diye düşündü.

Bu durum için ne diyeceği, nasıl düşüneceği bilinen şeyhülislâmlıkdan azledilmiş İvaz Paşazade İbrahim Bey bu mes'eleyi büyüttü. Belki kendisine meram ettiğini sağlamak için Abdülhamid Han'ın kızkardeşi Esma Sultan'a bir tezkere ile blidirdi. Bu sırada Abdülhamid Han Bayezid Fıtrat kızkardeşini ziyaret için hareket ettiklerinde doğuştan noksan akıllı bir kadın olmağın bayağı bağırıp çağırıp feryad ve figan ederek tezkerede yazıları anlatınca gönlü saf Abdülhamid inanarak kızdı. Halil Hamid Paşa muhalifleri bu dedikodu ip ucunu fırsat bilip en büyük hasmı Cezairli Hasan Paşa bile Nazif Efendi ile bir olup Padişah'ın kızdığı bu kabahatı Halil Paşa'ya isnad ederek kızgınlığını heyecana getirip Padişahın tehevvürünü artırmışlar ve 1199 cumadel ulasında mührü hümâyun geri alınıp Bozcaada'ya sürülerek devletten uzaklaşdırıldı. Said Efendi'nin kısaca anlattığı burada son bulur. Onun bu ifadesine bakılırsa Halil Hamid Paşa özürsüz zulme uğramış olup kendisine acındığından başka pek yolunda girişdiği nizamın yerine getirilmeyip geri kaldığına da büyük üzüntü ile esef etmek lâzımdır.

Şahin Ali Paşa aslında Çelik Mehmed Paşa kölelerinden olup hazinedar olduğu için Hazinedar Ali Paşa diye anılır cesur ve vakur bir vezirdi. 1182 yılında yapılan savaşda Özü muhafızı olarak görevli idi. Epeyce büyük yüz aklığı göstermekle şan ve şöhret kazanmışdı. Devlette kâh kılıç ve kâh kalem itibar kazanır ve birbiri peşinden öncelik kazanırdı. Halil Hamid Paşa'nın gazaba uğrayıp azliyle beraber kalem sahipleri de itibardan düşürülerek kılıç ehli meydanı aldı. Şahin Ali Paşa Sadrâzam nasbolunmuşsa da ileri derecede cehaletinden başka taşrada terbiye görmüş olduğundan İstanbul'un içini dışını bilmezdi. Böyle nazik bir zamanda böyle okumoa yazma bilmez sıradan bir vezirin seçilip getirilmesine herkesin parmağı ağzında şaşıp kalmış ve söz olmuşdu. O sırada Padişah

ve yakınları ile oturup kalkan Silâhdarlıkdan emekli Esseyid Abdullah Ağa mühürün Şahin Ali Paşa'ya verilmesi sebebini sordu, Padişah: Savaşda Özü kalesinde dayanıp ün kazanmışdı. Bir bakımdan mükâfatlandırmağı düşünürdü. Vezirlere bakılırsa sadaret makamına gelmeğe her ne kadar liyakatı yoksa da iyiliğini umardı. Bu isteğe uygun yaradılışda olduğu için mührü hümâyunumda emeline ulaşdırdım diye buyurduklarını nakledip cennette daima yeri olsun diye Sultanı överdi.

Her ne hal ise sadarette boşuna oturup sonra azledilerek bu ağırlık gitti diye Said Efendi Tarihi'nde yazılıdır. Kısacası bu vezir sadaret'in büyük işlerini idare edemeyip ve böylece işe yaramayıp 10 ay geçince azledilmişdir. Fakat doğru olduğu için ve taşra işlerinde kullanılmağa lâyık bir vezirdi. Savaş kapısı açılınca bağımsızlıkla Rus cephesi seraskeri nasp olunmuş ise de bunda bile muvaffak olamadığından seraskerlikden azl ve sonra Bozcaada'ya sürülmüşdü. Seddülbahir'e varınca hastalandı. 1203 yılı ramazan-ı şerifinin 19 uncu günü orada vefat eylemişdir.

Koca Yusuf Paşa aslında köle cinsinden olup sonra bir süre ticaret ile geçinirdi. Bir ara Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın adamı sırasına girdi. Uzun süre hazinedarlığı hizmetinde bulunup sonra kapucubaşılıkla Kapdan Paşa kendisini Kapu Kethüdası etti. Bu nedenle Enderun'a gelip gittiği sırada Hazine vekili Osman Ağa'ya çatıp onun uğraşması eseri vezirlik rütbesiyle Mora Muhassılı nasbedilmişdi. Şahin Ali Paşa'nın ayrılışında sadarete davetle İstanbul'a çağrıldı. O zamanda ise, anlatıldığı gibi, İstanbul'da savaş taraflıları çoğalmışdı. Bir tarafdan da günden güne İngiltere ve Prusya devletleri Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik ederlerdi. Yusuf Paşa da Kırım'ı geri almak sevdasına düşüp şeyhülislâm bulunan Müftüzade Ahmed Efendi'yi kendisine uydurarak Rus savaşını açınca, Nemçeli de anlaşmayı bozunca hangi cepheye koşacağını şaşırdı. Gerçekden savaşın ilk günlerinde Nemçeli'ye galip geldi. Hayli nam ve şöhret kazandı. Oğlu Mahmud Bey'e Ahmed Nazif Efendi'nin kızını alarak saltanat tarafına ayrıca hususiyetle yaklaşdı. Henüz ordu kışlak yerine geçmeden Nemçeliler bulundukları cephede hududu aşıp alınan yerleri geri aldıklarından başka Osmanlı topraklarına da taarruz ederek bazı yerleri istilâ edince kârlı çıkdık derken sermayeden ziyan edildi. Bu kış sürerken Ruslar Özü kalesini de istilâ etti. Ruscuk kışlak yerinde telâşa kapılıp üzülürken Abdülhamid Han'ın vefatı vuku buldu.

İSLÂM MEŞAYİHLERİ

Şerifzade Mehmed Efendi Abdülhamid'in tahta geçişinde şeyhülislâm idi. 1187 sonunda azledildi. 1193 de vefat etti. Hal tercümesi daha önce yazılmıştır.

Dürrizade Mustafa Efendi Şerifzade'nin azlinde ikinci kez meşihat makamına gelerek 6 ay geçince azledildi. Çok geçmeden vefat etmişdir.

İvaz Mehmed Paşazade İbrahim Bey Efendi 1188 de şeyhülislâm olup bir yıla yakın meşihatından sonra azledildi. Sonra anlatıldığı gibi, bazı rivayetlere göre Halil Hamid Paşa ile Ataullah Efendi'nin azillerine sebep oldu. 1199 da ikinci kez meşihat makamına gelip ikibuçuk yıl geçince azledildi. Ankara'ya, sonra Bursa'ya sürüldü. Abdülhamid Han vefat ettiği sırada Bursa'da Padişah'ın lütuf ve âtıfetine uğramışdı.

Salihzade Mehmed Emin Efendi İbrahim Beyefendinin ikinci kez meşihatından ayrılışında şeyhülislâm olup bir yıl beş ay sonra azledilip Bursa'ya sürüldü. Kırk gün geçince yetmiş dört yaşında iken Bursa'da vefat etti. Gözleri iyi görmediği için daima gözlük kullanırdı. Bu nedenle Camgöz diye lâkab takılmışdı. Güzel yemeklerin meraklısı idi. Dairesinde pişirilen yemekler hiçbir dairede çıkmazdı. Kuran okununcaya kadar ramazanda geçerli gelenek üzere devlet memurları takım takım Bab-ı Asafi'de iftar ettikleri gecenin ertesi gününün akşamı konağında iftara gelmek bunun vaktinde âdet olmuşdur. O vakte kadar memurların şeyhülislâm iftarına gelmeleri böyle tertiplenmiş olmayıp canı istiyenler geliyorlardı. Böylece her gece kimlerin geleceği bilinmediği için şeyhülislâm bulunanlar ramazanın her gecesinde kimin geleceğini bilmeden beklerdi. Her gece Bab-ı Asafi'ye davet olunanların takımı ile ertesi akşam şeyhülislâm iftarına davetli olmalarını şeyhülislâm istida edince bu husus âdet olup ta Bab-ı Asafi'den bu âdet kalkıncaya kadar geçerli idi. Sonraları bu âdet kalkmakla gerek Sadrâzam ve gerek Şeyhülislâm dairelerinde ve başka yerlerde her gece kim gelecek diye beklenerek büyük külfete katlanırlardı.

Kendisi Topkapılı Salihzade demekle tanılırdı. Babası Topkapı içinde Ahmed Paşa camii merkadinde defnedilen Salih Efendi'dir ki İmam-ı Şehriyari olmuşdu. Vassaf Abdullah Efendizade Mehmed Esad Efendi 1190 yılı şevvalinde Emin Efendi'nin azlinde yerine Şeyhülislâm olup 20 ay geçince meşihattan azl edilmiş ve bir hafta geçmeden ölmüşdür. Derler ki: Esad Efendi halk arasında Hindi Molla diye tanınırdı. Salihzade ile araları açıkdı ve birbirlerine ters davranırlardı. 1190 yılı ramazanında Salihzade Emin Efendi Şeyhülislâm idi. Esad Efendi de Sadr-ı Rum'dan azledilmiş olup Reis-ül ulemâ idi. Reis Efendi'nin resmi iftarına gidince kış mevsimi olduğu için yemekde hindi dolması bulunup Esad Efendi hastalıklı ve bünyesi zaif olduğu gibi hindi de ağır olduğu için Emin Efendi: —Bir acayip şey bu yıl hindiler seslenemedi diye yemeden sahanı kaldırtınca buna karşılık Esad Efendi de: —Onun vakti var, vakti gelince sesleri çıkar demiş ve 25 gün geçip de Emin Efendi yerine Şeyhülislâm olunca Emin Efendi'yi Bursa'ya sürgün ederek güzel nevalesi olan İstanbul'dan uzakladırmışdır.

Esadzade Mehmed Şerif Efendi (1161) tarihinde Şeyhülislâm olan Esad Efendi'nin oğludur. 1192 de şeyhülislâm olup dört yıl üç ay geçince

Inziva köşesine çekilmişdir. Sultan Selim'in tahta geçişinden sonra ikinci kez meşihata geldiği bundan sonra bildirilir.

Karahisari İbrahim Efendi 1196 Şevvalinde şeyhülislâm olup 1197 cumadel âhırasında vefat etmişdir.

Dürrizade müteveffa şeyhülislâm Mustafa Efendi'nin oğlu Mehmed Ataullah Efendi 1197 de şeyhülislâm olup Halil Hamid Paşa'nın azli günü fetva mesnedinden azl ile Gelibolu'ya sürüldü. Böyle gazaba uğrayıp ayrılması kederini artırmış, ateşlenip çok geçmeden orada vefat etmişdir.

Arapzade Ataullah Efendi İbrahim Beyefendi'nin ikinci kez meşihattan ayrılışında Şeyhülislâm olup altmış gün geçince vefat etmişdir. Dürrizade adı geçen Mustafa Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Arif Efendi 1199 şevvalinde fetva mesnedine geçmiş ve altı ay sonra ayrılıp Selim Han devrinde ikinci kez Şeyhülislâm olmuşdur. Aşağıda bildirilse gerekdir.

Müftüzade Ahmed Efendi 1200 yılı rebi-ül âhırında meşihat makamına gelip ilmi ve fazlı ile anılır eşine az rastlanır bir zat idi. Lâkin sonunda nedameti çekilen Rus savaşını açmak hususunda Yusuf Paşa'ya uyduğu için çoğu Saltanat erkânı kendisinden yüz çevirmişdi. Henüz ordu Rumeli'ye geçmeden azli yapıldı. Abdülhamid Han'ın vefatında Beylerbeyi'nde bulunan yalısında ilmi eserler okuyarak vakit geçirirdi.

Meki Mehmed Efendi 1202 yılı saferinde Müftüzade azledilince Şeyhülislâm oldu. Yüz dört gün içinde azl ile Selim Han devrinde ikinci kez meşihatları da vardır. Bu da zamanının bilginlerinden övünülecek bir zattı. Mehmed Kâmil Efendi bilginlerden olup 1202 yılı cumadel ulasında Şeyhülislâm olarak şan ve ikbalın en yükseği ile adaletle ve hak gözederek cihetler tevcih ve mansablarla önemle uğraşırken Abdülhamid Han'ın vefatı vuku bulmuşdur.

KAPUDANLIK MESNEDİNE ERİŞENLER İLE BAZI ÜNLÜ VEZİRLER VE ÜMERA

Cezairli Gazi Hasan Paşa Abdülhamid Han tahta geçdiği zaman Kapdan-ı Derya idi. 37 gün geçince karada savaşla görevlendirilip Ruscuk cephesine gönderildi. Yerine Ağribozlu İbrahim Paşazade Mehmed Paşa Kapudan-ı Derya olmuşsa da 1182 ramazanında azl ile ikinci kez Gazi Hasan Paşa yine Kapdan olarak Abdülhamid Han Hazretleri'nin vefatına kadar bağımsız Kapdanlık mesnedinde kalmışdır.

Abdülhamid Han devrinde taşra vezirleri içinde ün salan büyük vezirler Cezar Ahmed Paşa, Bağdat Valisi Süleyman Paşa, Çıldır Valisi Süleyman Paşa, Ferah Ali Paşa, Koca Abdi Paşa, mirmirandan İşkodra mutasarrıfı Kara Mehmed Paşa idi. Hacı Ali Paşa ile Ferah Ali Paşa Abdülhamid zamanında ölmüşlerdir. Başkaları Hamid Han zamanında ha-

yatta kalıp Cezar Paşa Ber-ruş-şam'da ve Süleyman paşalardan biri Irak'da diğeri Gürcistan tarafında hüküm sürdü. Mahmud Paşa İşkodra Sancağına babadan intikâl ile mutasarrıf olmaları ile her birinin şöhret ve şanları yerlerinde olarak merkezlerinden ayırıp başka tarafa nakilleri kabil değildi. Fakat icabında Cezar Paşa Hac emirliği görevinde kullanıldığı için kendisine Şam eyâleti tevcih olundu. Sayda eyaleti de kendi adamlarından birine tevcih olundu. Aslına bakılırsa, bu iki eyalet kendi hüküm ve tasarrufunda bulunuyordu. Çıldır Valisi Süleyman Paşa Anadolu serhaddinde bulunması nedeniyle savaş halinde bile yine Gürcistan tarafının seraskeri idi. Mahmud Paşa gerçekden Nemçe savaşında kullanılırdı. Bu savaş sırasında Padişahın gazabına uğradığından bu kez savaşda işe yaramadıkdan başka onun üzerine de büyük sayıda asker sevk olunması gerektiğinden bu da devlete başkaca bir gaile olmuşdu.

Abdi Paşa'nın böyle bir yere alışkın olmadığı halde eski vezirler gibi kapusu halkı mükemmel bir vezir ise de, o da bulunduğu yerlerde fıkaraya zulüm ve baskıdan başka bir işe yaramayıp bu durumda Rumeli Valisi ve Belgrad Cephesi seraskeri bulunduğu halde muvaffak olamadığı aşağıda bildiriliyor.

Bu zamanda bulunan vükelâ servet ve kudretce gelmiş geçmiş mirmiranlardan aşağı derecede idi. Gerçekde Hacı Ali Paşa'nın oğulları Battal Paşa ile Mikdad Paşa da babalarından sonr ünlü vezirlerden olup sonraları müteveffa Hacı Ali Paşa'nın kethüdası Abdullah Paşa'nın kendisine de Erzurum ve Trabzon eyaleti tevcih olunarak şöhret bulmuşdu. Lâkin bunların hepsinde Ali Paşanın kuvvet ve iktidarı yokdu.

ÜNLÜ İLİM ADAMLARI, ŞAİRLER VESAİRE

Hamid Han devrinde ilim ve kültürün ilerlemesine dair bir şey yapılamayıp yalnız Bahriye mektebi açılmış sür'atçılar çoğaltılıp ikmâl edilmişdi. Fakat daha önce gelenlerden bugüne kalmış pekçok bilgin ve kültür sahipleri vardı.

Meşhur âlimler defteri başında Ayaklı Kütüphane diye ünlü Müftüzade Esseyid Mehmed Efendi idi. Antalya müftüsünün oğlu olup ulum-u âliye'yi tahsil etmiş kemalât-ı ihsaniyeyi tekmil ettikden sonra 1146 yılında İstanbul'a gelmişse de bir süre A'reç Osman Paşazade Ahmed Paşa ile taşralarda dönüp dolaşıp savaşarak 1167 den sonra İstanbul'da kalmışdır. Derler ki İstanbul'a gelince bir cihet imtihanına tesadüf edip ancak bu cihetde üstad olanların ileri gelenlerine ve müderrislerin en kıdemli olanlarından birine tevcihi tasarlanmışdı. O zamanda bütün ilimlerde üstad ve ders vekili bilinen meşhur te'lifler sahibi Kazabadi Ahmed Efendi'nin huzurunda birinin imtihanı yapıldıkdan sonra tercihi matlup-

du. Bu tutumla bu imtihan tablatiyle birkaç zevata münhasır oluyordu. Talebe-i ulûm şöyle dursun bayağı ders hocalarının bile bu imtihana girmeleri caiz değilken Müftüzade Mehmed Efendi Kazabadi'ye giderek imtihana yazılmak üzere kendisini arz edince Kazabadi özür diler gibi bu imtihanın bilindiği gibi müderrislerin seçkin ve namlı üstadlarından bazılarına münhasır olduğunu bildirince Mehmed Efendi de benim maksadım cihet değildir. Belki kendimi göstermek kaziyesidir dedi.

Kazabadi Ahmed Efendi şöhreti göklere yükselmiş dünyada kendisinden başka âlim denecek ferdin varlığını itiraf etmek istemez, kendini beğenmiş bir zattı. Huzurunda bir softanın böyle kendimi gösteririm lâkırdısını ağzına almaya cesareti kendisine gayet ağır gelerek yalnız Mehmed Efendi'ye haddini bildirmek için: —Pekâlâ oğlum diye imtihana girmesine izin vermişdi. Çağrılan günde ve zamanında imtihana girecek cihet üstadlarından ileri gelenlerle müderrislerin en kıdemlisi ile beraber Mehmed Efendi de gelerek (Keenne linnasi aceben en evhayna ila raculin minhüm en enzirinnase) âyet-i kerimesinden ders gösterilip mütalaaya oturdular. Çok zaman geçmeden dersi yapmış varmı denilince Müftüzade Mehmed Efendi imtihan meclisine çıkageldi. Kazabadi bu işi bana bırakın deyip aşırı dikkat ve ihtimam ile ileri sürülen bunca ince ve derin konulara ait sorulara cevap bütün Hakayık-ı hikemiye ve Arabcanın incelikleri kendisinde hazır bulunuyordu. Mükemmel bir kütüphane gibi her ne aranılsa elde etmiş ve kendi kafasına yerleşmişdi bunu Kazabadi de görerek itiraf ve insafa mecbur olmuşdu. İmtihan makamından ihtiram yerine kalkarak karşısına alıp ağırlayıp ikrâmdan sonra başka imtihan olacakları çağırıp konunun düğüm noktası ve ana fikri olan (inne) lâfzının rabtına dair sualler sorunca hepsi yetersizlik ve şaşkınlıkdan kanı donmuşdu.— İşte bu molla bu konuyu halledip teşhir eyledikden başka her ne sual ettimse tereddüt etmeden cevap verdi ne dersiniz? deyince cümlesi Ayaklı Kütüphane'nin bilgisini itiraf etmişlerdi. Kazabadî durumu o zamanın Şeyhülislâmı'na bildirerek Müftüzade'nin hakkına hürmet ve riayet edilmesini istida eylemişdir. Kazabadi'nin vefatından sonra meydan bütün bütün kendisine kalıp bütün ilimlerde üstad zamanına tek bilim adamı olarak «menem diğer nist» benden başkası olmaz davasiyle dünyaya yan bakan nice âlim ve bilgin adamlar yetiştirdik diye zamanın fuzelâ ve ulemâsı geçinen anlayışlı ulema öğretici derslerinde halka olup diz çökerek istifade ettikleri itimad edilir vesika ve adamlardan nakledilmişdir.

Şam ulemâsından olup sonra İstanbul'a gelerek talim ve tedris-i ulûm ile meşgul olan Sefercelâni gayet zeki, filozof yaradılışlı, birçok faziletleri üzerinde toplamış bir ilim adamı idi. Ancak Rum'da ulemâ yokdur,

davasında bulunması Sadr-ı esbak müteveffa Ragıp Paşa'ya ağır geldi. İstanbul'da onunla her konu üzerinde tartışarak onu azametli durumundan vaz geçirecek bir zat araşdırmış mevcudlara güvenemeyip fakat Ayaklı Kütüphane'yi gözüne kesdirerek işin aslını ve nedenini ona açığa vurup ihtar eyledikden sonra bir gece özel olarak ikisini de davet etti. Bir âyet-i kerimeden konu açarak ikisini tutuşdurdu. Konu üzerinde tartışma üç saat sürdü. Sefer Selâni her tarafa konuyu kaydırdı ise Ayaklı Kütüphane'den doğru karşılık görünce (Haza vahid minel ulemâ) diye Mehmed Efendi'nin değerini itiraf'a mecbur olmuşdu diye rivayet edilir.

Ayaklı Kütüphane'den ilim ve bilgi alıp eğitimini görenlerin ilerleyip ayrıcalık kazananı Tatarcık Abdullah Efendi ile Gelenbevi İsmail Efendi'dir.

Abdullah Efendi cerbezeli, işini bilir yabancı dil bilir, laubali yaradılışlı bir zat idi. Ekâbir ve Saltanat erkânı ile ülfet ve ihtilât üzere olup hattâ merhum Ragıp Paşa'nın gizli görüşdüğü, makbulü ve gövdesi idi. Bazı ilmî hizmetlerde kullanılınca kendini ileri gelenler arasına kattığından ilmini yaymağa vakti olmayıp bazı risaleler te'lifine muvaffak olmuşdur. Ama Gelenbevî İsmail Efendi hocalık yolunda kendini adayıp uğraşmakla pek çok te'liflere muvaffak olmuşdur. Hepsi bilenin, anlayanın indinde malûm ve makbuldur. Doğumu 1143 tarihinde olup babası ve ecdadı Gelenbe kasabasında müftü ve müderris olarak ilim yaya gelmişlerdi. Babası Mehmed Efendi'nin vefatında kendisi eşi bulunmaz bir inci gibi ana kucağında yetim kalmışdı, ilim tahsiline başlayamamışdı.

Bir gün akraniyle sokakda ceviz oynarken baba dostlarından biri görüp de —yazık sana, baban ve ecdadın bilgi ve kemalât ile değerli iken sen böyle sokaklarda başı boş lâf ve eğlence ile meşgulsun demesinden kendisi ziyade arlanıp hemen çocukluk eğlencelerini bırakıp ilim tahsiline bütün uğraşını harcadı. Sonra İstanbul'a gelerek Yasinci Efendi ve Ayaklı Kütüphane gibi nice bilginlerden eğitim görerek insanı kâmil olarak yetişdirmeğe kendini adayıp 1177 tarihinde müderris olmuşdur. Yaşantısındaki bütün günlerini ilim tahsiline ve yazmaya hasredip hatta kâmil ve mükemmel oldukdan sonra Ayaklı Kütüphane'nin evinde yalnızca görüşerek konular üzerinde hakikate uygun incelemelerle okumağa başlayıp yarıya gelmişler ise de tamamlayıp kalmış olduğundan İsmail Efendi Mantık'dan Burhan adlı meşhur risalesini telif edip Mehmed Efendi'ye arz edince —pek âlâ ancak mutavvel-i tamamlamış olaydın daha güzel olurdu demiş olduğu ve talebeleri içinde İsmail Efendinin sivrildiğini ve ilerlediğini itiraf etmesiyle beraber gelmiş geçmiş yazarların eserlerini okuyup anlamak davasını terk edip hemen çarçabuk kitap ve risale yazma sevdasına düşdüğü için karşı geldiği rivayet edilir. Halbuki o zamandan sonra ulemâ-yı a'lâm hazretlerinin kökü kurumuşdu. Eğer

İsmail Efendi'nin te'lifleri ve yazıları olmasa o zamanın bilgisini elde edemezdik. Keşke Mehmed Efendi de adı geçen imtihana dair bir risalecik yazmış olaydı Kazabadi'nin ince düşünce ve derin anlayışiyle ne yolda hakikatin tozunu kaldırıp hakikati nasıl araştırdığını herkesin üzerinde tartışdığı, kiminin red edip kiminin kabul ettiği (inne) konusu (inne evhayne) daki inne miydi, yoksa (en enzir) deki inne miydi hiç olmazsa burasını öğrenir idi. Ama İsmail Efendi birçok te'lifleri ile adını kendinden sonrakilere muvaffakiyetli bırakmışdır. Gerçi kendi sesini hocasının şan ve şöhreti bastırırdı. Vefatı bile hocasından önce olmakla hocasının arkasında kalıp zamanında teferrüd edememişse de birçok te'lifleri ile değerini ilân ve fazl ve kemâl derecesini bildirmekle kendinden sonra gelenlerin gözünde kendi şöhreti hocasını geçmişdir.

Yine deriz ki zamanında hocası sağ iken bile değişik fenlerde ün salıp sivrilmişdir. Hattâ o zaman bir Fransız mühendisi Logaritma cedvelini İstanbul'a getirip Bab-ı Âli'ye takdim etmişdi. Hangi fenden olduğu sorulunca bu fenni İstanbul'da bilecek kimse yokdur diye açıklayınca İsmail Efendi'nin evine gönderildi. Bu mühendis, Hocanın ve dairesinin perişanlığına bakıp da hiç yerine koyarak filan vakte kadar cevabını isterim diye geri dönüp günü gelince tekrar hoca efendinin evine gelince İsmail Efendi cevap yerine te'lif eylemiş olduğu Logaritma risalesini Fransız mühendise verip güzel karşılık vermişdir. Bu risale Türkçe dilde açık ve faydalı olarak yazılmış güzel bir eser olup iki makaleyi içine alır. İlk makalesi Logaritma cedvelinin yapılış durumu ve icadı, ikinci makalesi bu cedvelin kullanma yolunu bildirir.

Logaritma cedveli Avrupa'da matematik ilmi pek ileri gittiğinden yakın vakitlerde bulunmuş bir fen olup Hamid Han devrinde ise Fransız Fizik kitapları İstanbul'da yayılıp duyulmamışdı. Fizikde Avrupa'da gelişen terakiye İsmail Efendi vakıf değilken eski riyaziyeye tatbik ederek böyle yeni çıkmış bir fen esasını koymağa ve kullanılmasına dair böyle bir kitap te'lifine iktidarına Fransız hayret içinde kalarak Bab-ı Âli'ye geldiği zaman İsmail Efendi'nin zeka ve maharetini övüp saymış ve hattâ bu adam Avrupa'da olsa ağırlığı kadar altın değeri olurdu demiş ve sonra İsmail Efendinin fotoğrafını almak isteyince Hoca da Bab-ı Âli'de Reis Raşid Efendinin odasına çağrılıp bir aralık resmi alınmış fakat Hoca Efendi'nin sırtındaki eski nafe kürkü kaba görülerek resmine o vakitki ricalin muhteşem görünüşü ile giydiği samur kürk giydirilmişdi. Hattâ Hoca Efendi kendi resmini görünce Elhamdülillah kendimi Samur kürk içinde gördüm demiş olduğu rivayet edilir.

İsmail Efendi'nin adı geçen Logaritmasından başka Türkçe ile yazılmış bir kitabı daha olup küsurat ve sair mühim hesapların kullanılması ve cebir mes'elelerini içinde toplayan faydalı ve yüksek bir eseri kendi-

sinin matematikde erişilmesi güç bilgi sahibi olduğuna delildir. Arabca hakikate uyarak te'lif ettiği kitap ve risaleleri herkesin bildiği şey olduğundan bilgi vermeğe hacet yokdur. İsmail Efendi'nin böyle bir fende yed-i tulası olduğu halde biçarenin ömrü mali sıkıntı içinde geçdi. Fakat Hamid Han zamanında Bahriye mektebi açılınca ayda altmış guruş maaşla bu mektebin Riyaziyat hocası tayin edilince biraz geniş nefes aldı. Selim Han devri başlangıcında Kağıdhane'de yapılan bir muayyen merasiminde bazı san'atlar gösterisinden sonra birkaç kez humbara atılıp da nişangâha isabet etmeyince Selim Han gazaba gelip bazı yakınlarının hatırlatması ile İsmail Efendi huzur-u şahaneye getirildi. Humbaranın hedefe isabet ettirilmesi hususunu ağızdan irade buyurdular. Hoca Efendi derhal Hendese üzere humbaranın şekil yerini ve istikametini düzelterek üç kez atılıp her defasında hedefe isabet eylediğinden Selim Han gayet büyük haz duyarak Hoca Efendi'ye günde dört kıyye arz tayin eylemişdir ki o tayini hâlâ torunları almakdadır. Selim Hanın bilginlere itibarı olduğu için İsmail Efendi'ye tevcihatta bulunarak (1204) de kendisine Yenişehir Fener Mevleviyeti tevcih edildi. Oraya gittiğinde (1205) yılında orada vefat etmişdir.

Bir asrın şöhretli bilginlerinden biri de Selim Han devrinde sesi ve şöhreti göklere yükselen Hoca Münip Efendidir. Değişik fenlerde yed-i tulâsı olduğundan başka üç lisanda sağlam şiirler ve yazıları vardır. Bu tercüme-i hall yazan Gelenbevi İsmail Efendi ile Münip Efendi'nin hangisi üstün ve bilgilidir diye İkinci Mahmud Han devrinde meşhur ilim adamlarından Uzun Ali Efendi adlı zattan sorulunca «Münip Efendi gayret edip, fende ilerlemiş zat olduğundan Kadı Beyzavi tefsirinin her neresinden söz edilse mütalaa ve müracaata muhtaç olmadan tahkik ve tetkike muktedirdi. İsmail Efendi'nin bu derecelerde yetişdiği yoksa da okuyup öğrendikleri konusunda Münip Efendi'ye ağız açdırmazdı» demiş olduğunu zamanın bazı bilginlerinden duydum.

Bu asırda yeni şöhret olanlardan biri de Palabıyık denilmekle anılırdı. Zamanının hakikati arayan feylozofu olup felsefe ilminde herkese üstün olduğu kesindir. Hattâ Hamid Han devrinde anlatıldığı gibi Gelenbevî İsmail Efendi Bahriye mektebi riyaziye hocalığına tayin olununca o bilgin zamanın reisine gidip «İsmail Efendi'nin gerçekden büyük bilgin olduğunu herkes bilir ama ancak bu fenlerde ben ona üstünüm. Bu beldede ben varken başkasının Riyaziye hocası tayin olunması nasıl olur» deyince Reis Efendi de evvelâ ikinizi imtihan edecek bir mümeyyiz bulun da sizi imtihan edelim. Fakat İsmail Efendi kıdemli ve ailesi kalabalık olması nedeniyle karnı doysun diye görevlendirilmişdi diye cevap verince Hoca böyle cevap verilince evet diyerek geri döndüğü rivayet edilir. Ayaklı Kütüphane'nin anlatıldığı gibi Selim Han devrinde vefatından

sonra iki seçkin bilgin olarak meydan Münip Efendi ile Palabıyık'a kalmıştır. Ancak Münip Efendi'nin mahareti edebiyatta Palabıyık'ın mahareti riyaziye ve fizikde idi. Hattâ Burhan Selemi konusunda camide takrir ederken Münip Efendi bunu acaba cami sobasiyle mi teşbih ve takrir eder diye sataşıp tarizde bulunduğu riayet edilir. Bu gibi sebeplerle aralarındaki soğukluk kararlı ve süresiz olduğu rivayet edilir.

Ragıb Paşa hocası denmekle anılır. Siyer sahibi Halebi İbrahim Efendi ve Kadı Muhaşşisi Konevi İsmail Efendi de bu zamanın başda gelen ilim adamlarındandır. İbrahim Efendi aslında Halebli olup Şam'da Abdülgani Nablusi gibi başda gelen bilginlerden ve Mısır âlimlerinden yüksek ilim öğrendikden sonra Mısır'da uzun süre Ezher camiinde şer'i ilim tedrisine devam edip sonra İstanbul'a geldiğinde Ragıb Paşa dairesine girdi. Kendisinden Ragıb Paşa epeyce bilgi aldığından Ragıb Paşa hocası diye anıldı.

1190 tarihinde Muvassıla-i Süleymaniye Müderrisi iken vefat etmiştir. Lem'a risalesi ve başka risaleleri Der muhtar üzerine haşiyesi olup yalnız Lem'ası bilgi ve kemâl derecesini ispat eder Siyer-i nebeviyi altmış üç beyitle nazmedip sonra da şerhini yazmıştır. Bu şerhi Kamus-u tercüme eden Asım Efendi Türkçe dile çevirmişdir. Konevî İsmail Efendi de Konya'da yetişme, Anadolu ve Halep taraflarında bulunan zamanın bilginlerinden Ulûm-u Âliye tekmil ettikden sonra İstanbul'a gelerek uzun süre Kâdı Beyzavî tefsirini tedrisle uğraşarak ün salmışdı. Hattâ Tefsir-i Kâdiden adı geçen Münip Efendi bile ders alıp mezun olmuşdur. Gayet zâhid ve takva sahibi olup bu vasfı ile âlim, fazıl ve kemâli ile bilinirdi. Şehzade Medresesi ile tekaüd olup 3 üncü Mustafa Han ve Sultan Abdülhamid Han zamanında Enderun-u hümâyun'da Reis-ül muallimin olduğu halde Beytullah'ı ziyaret hayırlı niyetiyle Hicaz'a gidip dönüşünde Şam'a vardı. 1194 yılı saferinde vefat etmekle Salihiye'de toprağa verildi.

Mısır ulemasından Kamus şarihi Murtaza Efendi'nin 100 cildden fazla te'lifatı olup yalnız Kamus üzerine yazdığı Tac-ûl Arus adlı şerhi 14 cilddir. 1205 yılında vefat etmişdir.

Ankaravi Kara Salih Efendi de meşhur üstadlardan merhum Hadimî ve te'lifler sahibi Kara Halil'den eğitim görüp 1200'de Ankara'da vefat etmişdir. Marifetname sahibi İbrahim Hakkı Bey'e Hasankale adlı kasabada ilim tedrisi ile meşgul olup 79 yaşında iken Hasankale'de vefat etmişdir.

Kürkzade Hasan Efendi anlatıldığı gibi Abdülhamid Han'ın vefatında hekimbaşı bulunmuşdu.

Tıp ilminden Hamse-i Düsturiyesi vardır.

Divan-ı Saib'in bazı gazellerini şerh edip üç dilde şiirleri vesair eserleri olan Hoca Nusret bile bu zamanın kültür sahiblerinden olduğu hal-

de Osmaniye Kütüphanesi'nin üç hafız-ı kütüplüğüne kanaat ederek ömrünün sonuna kadar ilim tedris ederek 1208 de vefat etmişdir.

Dağıstani İbrahim Efendi ile uzun süre fetva emini bulunmakla fıkıh ilminde maharet kazanmış olan İbrahim Efendi bu zamanın ileri gelen meşhur âlimlerindendir.

Yine bu zamanın şöhret kazanmış maarifcilerinden biri de Müstahkimzade Şeyh Süleyman Sadettin Efendi'dir ki doğumu 1131 vefatı 1202 tarihinde olup Yemliha Hasan Efendi'den ve Şârih Buyari Yusuf Efendi'den eğitim görmüşdür. Küçük büyük yüz cildden fazla te'lifi olup Mektubat tercümesi ve Devha tül Meşayih meşhur te'liflerindendir. Murtaza Efendi'nın meşihatında ruus imtihanına girmiş ise de hasbelkader muvaffak olamayıp sonra Salihzade Emin Efendi meşihatında ruus verecek olduğunda kırk yıl önce isterdim bu gün için ömrüm yetişmez diye özür dileyerek vaz geçmekle Emin Efendi de kendisine Bolu sancağında bulunan Çığa kazası maişetini sağlamak üzere tevcih ile hakkında gönül alıcı kaide yerine getirilmişdir.

Böylece tarik-i ilmiye vaktiyle âlimlerin ileri gelen seçkinlerine mahsus bir tarik olmuşken asıl kanunlarına riayet edilmeyerek ehil ve erbab olmayanların bu silsileye girmesi ve sonra hasbettarik yüksek mertebelere çıkmaları bu tarik'in şan ve şerefine halel getirmişdi. Adım adım bu gibi ehliyetsizlerin galebesi ve tevcihat ve ilmi terakkinin yalnız soya ve ilgiye dayanması nedeniyle bütün bütün bir giriş merasimi olup ulemâ ve fâzıl kimseler eski kanun üzere imtihan edildikden sonra bu tarikin giriş yeri olan müderrislik rütbesine erişseler de önemli hizmetlerde kullanılmadıkları için Devlet işlerinden ve dünyanın durumundan habersizdiler. Çoğunun ömrü bu rütbede geçer veyahud tekaütlüğü isterlerdi. Böylece bu tarikin yüksek mertebesinde ilim ve bilgi adamları az olup ancak başka meslek erbabının alışageldikleri katl ve müsadere gibi belâlardan çoğu kez kurtuluş olarak İstanbul'da devam üzere önemli mes'eleler görüşülmesinde bulunduklarından ilim adamı yüksek mertebe sahibi olan ulema-yı resmiye içinde mülkiyece haylice malûmatlı zatlar bulunurdu. Lâkin yukarda Hamid Han devrinde kurulan meşveret meclisinin görüşmeleri sırasında yazdığımız gibi sonraları suduru kiram içinde devlet işlerine vâkıf zatlar da yok olmuşdu.

Gerçekde başda gelen bilginlerden adı geçen Tatarcık Abdullah Efendi Medine-i Münevvere'den azledilmişken sefer açılınca ikinci kez kendisine Anadolu Payesi tevcih edildi ve ordu kadısı nasbedildi. Böylece ilmi tarikden âlim, fazıl hem de devletin önemli işleriyle nazik mes'elelerin idaresine yeterli bir zat yetişdirilmiş ise de onu da Yusuf Paşa sığdırmayıp azl ve sürgün ederek bu yolu kapatıp örmüşdü. Bunun üzerine Sudur-u Kirâm sefirler görüşmesinde bulunduracak ve meşveret

meclisinde re'yi alınacak zatlar bulunmaz oldu. Fakat bu durumda zamanın bilginlerinden Hamidizade Mustafa Efendi resmî atıp tutmalarla Sudur-a katılmışdı. Ancak onun bile böyle kısa zaman içinde tarikde ilerlemesi bilgin ve fazıl oluşu nedeniyle değil de yalnız güzel konuşmak büyü ve tılsım ile ilgisi olan terakki menzeleti olmuşdu. Sudurdan müteveffa Murad Molla Efendi'nin yaptırdığı tekkenin ilk şeyhi olup 1200 yılında Cidde'de vefat eden Beyzade Efendi de bu zamanın ünlü kişilerinden olup hattâ saray hocalarından meşhur Geredeli Halil Efendi bile kendisinin halifelerindendir.

Bu zamanda meşhurlardan birisi de Eşrefzade Abdülkadir Efendi'dir ki 1 inci Mahmud zamanında İstanbul'a getirilen ve Kadirihane'de medfun olan Şeyh İzzeddin Efendi'nin oğlu olup (1202) yılında Bursa'da vefat etmişdir. Zübde-tül Beyan adında iki cild tefsiri ve Necip mahlesi ile şiirleri vardır.

Bu zaman şairlerinden en meşhuru Sünbülzade Vehbi Efendi ve adı geçen Hoca Münip Efendi, Ahmed Ratip Paşa'nın oğlu olup 1195 yılında vefat eden Asaf Mehmed Paşa ve kardeşi Naşid İbrahim Bey ve Muvassılî Ali Behçet Efendi, Fıtnat Hanım Sürurî ve Bahar-ı Şirâzî olup Vehbi Efendi'nin Tühfe, Nunbe ve başka te'lifleri ve üç ayrı lisanda yazdığı şiirleri vardır.

Ali Behçet Efendi müderrislerin başda gelenlerinden âlim ve fazıl kişi olup Haremeyn müfettişi olmuşdur. Üç ayrı dilde sağlam şiirleri vardır. 1197 yılında vefat etmişdir.

Sururi Efendi herkesin bildiği gibi tarih yazmakda bütün şairlere üstündü ve Bahar Efendi fazıl fen bilgini olup ancak ikisinin de seslerini duyurup meşhur olmaları sonra Selim Han devrindedir.

Fıtnat Hanım gerçi Ragıp Paşa devrinde şöhret kazananlardandır ancak Hamid Han devri başında adı Zübeyde olup 1161 tarihinde şeyhülislâm olan Esad Efendi'nin kızıdır. Zevci Derviş Efendi kendisi gibi hüner sahibi ve kültürlü olmadığı halde Selim Han'ın cülûsunda Rumeli Kazaskeri ve nakib-ül eşraf olmuşdur.

Buharalı Zülâli Efendi de bu zamanın meşhurlarından olup hattâ Karadeniz yolu ile memleketine dönüşünde Vehbi Efendi'nin söylediği (Mısra) Zülâli maveraünnehre deryadan revan oldu. Tarihi Sururi'nin pek ziyade gıbta edip makbulü olduğu rivayet edilir.

Bu zamanda ta'lik hattında eşine rastlanmaz üstad Yesari Efendi idi. Sağ eli işler olduğu halde sol eliyle yazdığı yazıyı akıl almaz.

Yabancılardan ise o zaman İstanbul'da Baron Tot da şöhret sahibi idi. Aslında Engürüs yani Macar Krallığı iddiasiyle uzun süre harplerde uğraşıp nihayet Tekirdağ'ına sürülmüş olan Rakoçi Beyzadenin mensup-

larındandır. 1123 yılında Fransızlar tarafından hizmete kabul edilen Macarlılarla Paris'e gidip adım adım albay rütbesine erişmiş ve babası İstanbul'da Fransa elçisi olan Vilnöv ve halefi Kont dö Salör zamanında 1146 yılına kadar Rus ordularının bulunduğu taraflara Kırım Hanı katına gönderilerek güzel hizmetle dirayet göstermiş olunca 1169 yılında Mösyö Verjen'le beraber İstanbul'a gönderilmişdi. 1177 yılına kadar askeri rütbesi üzerinde olarak sefaret maiyetinde kullanıldıkdan sonra geçici olarak Fransa'ya gidip Kırım ticaretine dair Başvekil bulunan Dök dö Şuvazöl'e bazı raporlar takdim eyledi. Görülen liyakatine dayanarak Kırım'da Fransa Konsolosu nasb olundu. 1181 yılında Lehistan yolu ile Bahçesaray'a vardığı sırada yeni Han nasbolunmuş olan Maksud Girayı teşvikleri ile kendi düşüncesine çekip çevirerek Moskoflar Lehlileri Balta şehrine kadar takip ettiler. Osmanlı Devleti'ni harp ilân edecek kadar işini yürüttü. Dük dö Şuvazöl'ün isteğini yerine getirdikden sonra Maksud Giray'ı azl ve tekrar Kırım Giray'ı han nasbettirmişse de onun vefatı ile oğlu Devlet Giray'ın nasbında sadrâzamın kendi hakkında ortaya çıkan düşmanlığından ötürü Kırım'dan defettirilip kendisi İstanbul'a dönüşünde Kırım ve Rusya haritalariyle Tophane ıslahat ve nizamatına dair raporlar takdim ederek 3 üncü Mustafa Han Hazretlerini gözüne girerek yüklü vazife ile Tophanede kullanıldı. 1184 de Rus donanmasının taarruzunda Karadeniz kale ve tabyalarının resimlerini çizmiş ve pek çok toplar dökdürüp yetişdirdiği eğitim görmüş neferlere bir defa Tophaneye Padişah geldiği dakikada üç kez top attırıp hayretle karşılanmış büyük hediyeler almışdır. 1187 tarihinden 1189 tarihine kadar Karadeniz boğazı tabyalarını yapdırıp Osmanlı Devleti tavsiyesiyle Fransa'dan da o sırada livalık rütbesi verilmekle Bab-ı Âli'de kürk giydirilmişti. 1190 yılında Fransa'ya dönüşünde bazı fen adamlariyle beraber Akdeniz'de Afrika ve Şam sahillerini gezip konsolosluklar kurdu. Sonra Türkistan ve Kırım üzerine te'lifler ile meşgul olup o tarihlerde Avrupalılar da Orta Doğu ve Doğu durumunu bildirir doğru bilgiler olmadığından kitabı az zaman içinde başka dillere tercüme edilip bu suretle epiyce şöhret kazanmışdı. 1196 da Feriklik rütbesine yükselip nihayet Fransa ihtilâlinde diğer asılzadelerle beraber Fransa'dan kaçıp Avusturya İmparatoru yanında Rakoçi tarafdarlığından dolayı üzerinde kalmış olan kabahati affettirerek vilâyetine döndü (1208) yılında vefat etti.

ARTA KALAN 1203 YILI OLAYLARI

Anlatıldığı gibi 3 üncü Selim Han 1203 yılı recebinin 11 inci günü ve rumi martın 27 nci salı günü tahta geçdi. Kendinden önceki Padişah'a mahsus olan kadınlar sair cariyeler ve iffetiyle tanınmış hizmetkâr kul bendelerden gayri ne kadar saray kadını varsa hepsi eski sarayda hücrelerinde kalıp, namuslu olarak istirahate bırakıldı. Saltanat vukuunda valde Sultan alây-i valâ ile eski oturulan saraydan yeni saray'a geçilmesi Osmanlı Devleti geleneği adabından idi. Recebin 15 inci cumartesi günü Sultan Selim'in valdeleri eski saraydan Topkapı Sarayı'na nakli tasarlandığından eskiden sultanların merasiminde olduğu kılıç kuşanma büyük merasiminin pazartesi gününe ertelenmesi lâzım geldi. Eski zamanda büyük sultanlar kılıç kuşanır kuşanmaz cuma namazını kılmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu böyle yapıldıkdan sonra debdebe ile bir yere gitmeyi uzak gördükleri için herkes bu haíta merasim gereği cuma namazına Padişah gitmez diye tasarlarken durum Padişah'dan soruldu. Kılıç kuşanma padişahların resmî geleneği farz ve vacibler ise Allah'ın emri gereği olmakla hangisini öne alalım diye sordular. O da cuma namazını Ayasofya'da kıldı. Şer-i Şerif düşüncesini ihya buyurduktan sonra ertesi günü vâldelerinin nakli merasimini yerine getirmişlerdir. Şöyle oldu:

Osmanlı Devleti'nde eskidenberi uygulanan merasime göre valde sultan eski saraydan alınıp alâyı valâ ile yeni saraya getirildi. Sultan Selim Hazretleri karşılama merasimini yerine getirip (elcenneti taht ikdam-ül ümmühat) deyimiyle büyük sevap işledikden sonra sarayın harеminde rahatça vakit geçirip dinlendikden sonra Kaymakam Paşa'ya bir adet samur kürk ile bir hükümname gönderdi Bütün kapu ricali ta aşağı divanhaneden hükümnameyi karşıladılar. Arz odasına çıkdıkları zaman Kaymakam Paşa kürkünün eteğini öperek giyinmiş ve bu hükümname gelenek üzere gizli olarak okunmuşdur. Pazartesi de bütün devlet ricali saltanat erkânı divan elbiseleriyle Padişah'ın sarayında toplanıp Selim Han alây-ı valâ ile Fatih camii şerifine varıp ceddinin ceddini ziyaret etti. Sonra Resul-ü Ekrem Sallallahû Aleyhi ve Sellem Hazretleri'nin sancakdarı Eba Eyyub-û Radiyallahu Anh-ül Bâri Hazretleri'nin türbelerine vardılar. Osmanlı gelenek ve merasimi gereği Kur'an-ı Kerim sesleri ve Nakib-ül Eşraf Efendi'nin duasına amin diyenlerin Gülbank sesine karışıp yerden göğe çıkdığı sırada mes'ud kılıç hilâfet işini yürüten şeyhülislâm eliyle Padişah'ın beline takılınca şevket ve iclâl saçarak sa-

raya dönmüşlerdir. Sonra gelenek merasimi ile Selim Han her cuma günü selâmlık ardından hemen hemşireleri olan Şah Sultan, Hatice Sultan ve Beyhan Sultan'dan birinin sarayına teşrif ederek her hafta birini ziyaret ederdi.

Bundan sonra düşmanla galip gelme hazırlıklarını tamamlamağa başlayıp harb araç ve gereçleri yapmakla beraber yeni silâhlar bulmak ve yepyeni toplar çıkarmaya başlandığı sırada teberrükâ Okmeydanı tekyesinin ve Davutpaşa Sarayı'nın tamirlerine uğraşarak kısa süre içinde tamamlanmışdı. İki üç ay içinde Padişah devleti gelmiş geçmiş Selâtin gibi avucu içine almışdır. Böylece görülen hazırlıklara girişildiği gibi kurtuluş için namaz ve sair tecrübe edilmiş şeylere de İstanbul ve başka beldeler ve orduda devam olunması için Padişah iradesi çıkmışdır.

Padişah hazretlerinin şehzadelikleri sırasında Padişah'a alışmış olan bendeleri birer yere tayinleri istendi. Cülûsdan hemen sonra has kullarından Hamid Han zamanında Çirmen sancağı beyliği ve mirmiran rütbesi ile enderundan çıkarıp sonra bazı nedenlerle nanpareleri kaldırılıp âciz bırakılan Ratip Ahmed Paşazade Şemseddin Bey'e Kapucular Kethüdalığı ve Padişah'ın Lalası Mahmud Bey'e Valde Kethüdalığı tevcih olunmuşdu. Yine şehzadelikleri sırasında Kur'an hocaları bulunan Silahşoran-ı Hassa'dan Mehmed Efendi Mirahur-u Evvel ve eskiden kahvecibaşıları olan Mahmud Efendi Darüs-saade Ağası Yazıcısı ve ikinci kahvecibaşıları Osman Efendi eski yazıcı Elhac Ahmed Efendi azlinden Haremeyn muhasebecisi nasb ve tayin edilmişdir. Şemseddin Bey'in kardeşi Abdurrahman Bey'le Divan-ı Hümayun hocalarından Ratib Ebubekir Efendi orduda bulunuyordu. Acele olarak İstanbul'a çağrılarak Şehremini Ratip Efendi Ömer Saip Efendi azlinden tezkere-i evvel vekili tayin buyurmuşlardır. Hareket-i altmışlı müderrislerinden Yenişehirli Osman Paşazade İzzet Bey'in de Padişah'a yakınlığı ve hususiyeti olmak hasebiyle geçici olarak Havassı refia mevleviyeti ve Şah Sultanın Baltacıbaşısı Yusuf Efendi'ye Hocalık rütbesiyle Şah Sultan Kethüdalığı, Hatice Sultan hazretlerinin masraf kâtibi Ahmed Efendi'ye yine hocalıkla sultan Kethüdalığı ve Matbah Emini Küçük İbrahim Efendi Müdürdarı Ahmed Efendi'ye yine hocalıkla Beyhan Sultan Kethüdalığı ve dergâh-ı âli kapucubaşılarından Ratip Ahmed Paşazade Naşid İbrahim Bey'e Hamid Han'ın kızları Emine Sultan Kethüdalığı inayet ve ihsan buyruldu.

Rikâb-ı Hümâyun'da çavuşbaşı vekili bulunan Sivasî Hasan Efendi azl ile yine bir süredir başda kalıp iradı olmadığı için perişan olan ve borçlanan Şehsuvarzade Hamdullah Bey nasb ve tayin buyurulmuştu. Anadolu muhasebecisi vekili bulunan Arnavut Mehmed Efendi azl ile mansabı eski şehremini olan Seyyid Mehmed Efendi'ye verilmişdir. Bu Arnavut Mehmed Efendi epiyce zamandır geliri fazla mansablarda dev-

rederek mal yığmış, işini yoluna koyup durumunu düzeltmiş olduğu halde bu kez padişah değişince tali yıldızı düşmüşdür. Yalnız azl ile kurtulamayıp muhalifi olanların uğraşmalariyle o vaktin geçerli âdetine göre bir vartaya uğradılması düşünülürken ötedenberi ikbaline aldanıp da davranışını azıtmaz, haddini bilip başkalarının işine müdahale etmez bir zat olmasiyle selâmet yoluna çıkmışdır. Hattâ böylece müsellem olan Hasan Hulki hüsnüteveccühü çekerek bir süre geçince Satınalma mübaşirlerine bağımsız nazır nasbolunup, sadakat ve doğruluk ile hizmet ederken eceli gelip vefat eylemişdir. Önce ve sonra Karadeniz boğazında yapılan altı kale nezareti de Mehadiye savaşında yararlığı görülen Dergâh-ı Âlı kapucubaşılarından Hacı Noman Bey'e verilmişdir.

Selim Han böylece kendi kulunun gönlünü hoş ederken ulemâ-yı a'lâm hazretlerinin hatırlarını sormağı düşünüp iki kez meşihat makamında bulunup hâlen Bursa'da oturan İvaz Mehmed Paşazade İbrahim Beyefendi'nin ve Anadolu payeli olup sahilhanesinde oturmakla görevli oğlu Mustafa Bey ve İstanbul Payesi ile eski hekimbaşı olup Taife sürgün olan Hayrullah Efendi'nin üçünün birden affedilip cezalarının kaldırılmasını irade buyurdular. Hayrullah Efendi'nin Sürre Emini Çelebi Efendi'ye ita ve İbrahim Efendi'nin İstanbul'a gelmesi için kendisine emr-i âli gönderildi. Oğlu Mustafa Bey'e de istediği yerde yerleşmek üzere istediği yere gidip gelebileceği bildirildi.

Eskiden Anadolu payesi ile Ordu-yu Hümâyun kadısı olup Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa'nın demesiyle Manisa'ya sürülen Tatarcık Abdullah Efendi'nin cezasının kaldırılmasına da Padişah iradesi çıkdı. Ancak Özü olayından sonra Hamid Han da Tatarcık Abdullah Efendi'nin cezasını kaldırmak istemişdi. Zamanın Şeyhülislâmına bunu ıtlakı uygundur denilmiş ve ordu tarafından cezalandırıldığı için orduya yazılması uygun görülerek yazıldı. Yusuf Paşa tarafından muvafakat gösterilmedi. Hattâ o vakit Reis Hayri Efendi Padişah iradesine şer'an ve kanunen engel bir şey olmadıkça red cevabı verilmesinin kaza ve kaderle oynamakdan farkı yokdur demiş fakat kâr etmemişdi. (El umur merhameti bi evkatiha) deyimiyle Abdullah Efendi'nin bir süre daha sürgünde kalması uygun görülmüşdü.

Bu kez de affedilip cezasının kaldırılması ordudan getirdilmek şekli ileri sürüldü ise de kesin olarak yazılınca derhal cezası kaldırılıp Tatarcık Abdullah Efendi İstanbula' getirildi. Çünkü bir süredir ilmiye tariki inkiraza uğramışdı. Özellikle bu durumda Sudur-u kirâm içinde doğru olarak sadaret rütbesinin yerini dolduracak yeterli zatlar da yok denecek kadar azalmışdı. Aşağıdan bazı bilginlerin yukarılara terfii ile adam yetişdirmek lâzım olduğu için savaşın başında Abdullah Efendi birden Anadolu pâyesine yükseltilmişdi. Ancak Koca Yusuf Paşa ile uyuş-

maması kendisinin, yazıldığı gibi, yolunu kapamışdı. Böylece Hamid Han devrinde zamanın bilginlerinden Hamidizâde Mustafa Efendi atıp tutarak Sadaret-i Anadolu pâyesine kadar yükselip elçiler görüşmelerine katılıyordu. Bu kez ona ve Anadolu Sadaretinden azledilen Mustafa Aşir Efendi'ye Rumeli pâyesi ve İstanbul kazasından azledilen Mehmed Salih Efendizade Ahmed Esad Efendi'ye Anadolu pâyesi ve eski Medine-i Münevvere Kadısı Sarı Mehmed Paşazade İbrahim Bey'e İstanbul Pâyesi ve bazı Meval-i Kirâm'a Mekke pâyeleri ihsan buyrulmuşdur. Her hal ve zamanda, özellikle savaş günlerinde askerlerin gönlünü hoş etmek gerekdiği halde mevacib defterlerinin ordudan gelmesi gecikdiği için İstanbul'da mevacib çıkarılması vakti gecikmiş olduğu için bu hususda acele edilerek bu defterler nihayet Ramazan-ı Şerif'de İstanbul'a gelebildi. Hırka-i Şerif ziyaretinin ramazanın 15 inci günü yapılması gerekirken ve bu âdet iken askerlerin çabuk taltifleri irade edildi. 14 üncü günü Şeyhülislâm ve Kaymakam ve Karadeniz Boğazı Muhafızı Silâhdar Mustafa Paşa ve başkalarının huzuru gelenek olan zevat-ı kirâm Enderun'u Hümayun'a çağrılarak Hırka-i Şerif ziyareti yapıldıkdan sonra her yıl ocaklıya dağıtılması gelenek olan baklava bile o gün pişirilip verildi. Ertesi gün de askerin bir kısım mevacibi de dağıtılmışdır.

İş görmek isteyen yeni Padişah vakit ve hâl gereği lâzım gelenlere böylece merhamet ve mükâfat ederdi. Mükâfat ve mücazat ise devletin iki kanadı değerinde idi. Yalnız biriyle amaç sınırına varılamadığı için adl ve şiddet yolunda bazı hak edenleri cezalandırmak suretiyle başkalarına ibret dersi gösterilirdi. Adalet kaziyesinin iki tarafı da güzelce gözedilerek hükümdarlığın gereği ve amacı tam olarak yerine getirilmesi önemli ve çok lüzumlu görülüyor.

Selim Han çalışkan, iyilik istiyen, öğünülecek yaradılışda olduğundan başka devletin aslâ düzelmeyen durumunu kendisinden kuvvetle ummakda olduklarından ötürü halkın güzel düşüncelerini te'yid edecek iyi işler başarması ve buna uğraşıp çalışması gerekiyordu. Bu açıdan lâzım gelenlere tenbihler ve öğüdler ve te'kid eylediğine kanaat etmeyip elbise değiştirerek İstanbul'un içini ve dışını gezip dolaşırdı. Bir gün Kâğıdhane suyunda kazaen batan bir geminin keşfi için havassı refia kadısı Hüsamizade Efendi 200 guruş talep edip ölü sahibi ile kavga ettiğini teftiş edince derhal Monla Efendi'nin te'dibi irade buyuruldu ve Şeyhülislâmın işaretiyle Bursa'ya sürgün edildi.

Livadiye kazasının Kocabaşısı reaya fıkarasına zulüm ile epiyce mal toplamışdı. İleride bu yaptığı sorulur diye Rus bandıralı gemilerle kimi İstanbul'da kimi Livadiye'de otururak Ruslara casusluk etmekde olduğu söylendiğine bakılarak Osmanlı Devleti'nin bayraklı düşmanlarından sayılan İspiraki bile Hamid Han zamanında hapse atılıp malı müsadere

olunmuşdu. Bu esnada katl ve idam ile başkalarına ibret olmuşdur. İşte bu sırada Tersane Emini Hacı Selim Ağa ile oğlu Ahmet Nazif Efendi (Etakva gazab-ül halim) sırrına erip âkibetlerine şiddetle uğradılar. Aşağıda anlatıyoruz.

TERSANE EMİNİ SELİM AĞA İLE OĞLU AHMED NAZİF EFENDİ'NİN KATLİ

Tersane Emini bulunan Selim Ağa'nın büyük oğlu Ahmed Nazif Efendi Ordu-yu Hümâyun'da sadaret kethüdası idi. Dür-rü Şehver Hanım'ın zevci olmak nedeniyle Hamid Han'a yakınlığından ötürü devlet işlerini hal edip sonuçlandırmak bağımsızlıkla ellerinde idi. Büyük işlere burunlarını sokdukları için nüfuz ve ikbâllerini felek bile çekemeyecek dereceye gelmişdi. İnsan ise zaten hiyle ve hud'aya kapılır. Bir de büyük mevkilerde başa geçip başı sarhoş olur da dönerse her tarafı idare edebilmesi güçleşir. Bu durumda kendisini şaşırmayana az rastlanır. Zarurî yüzlerine gülüp dostu ve vefalı arkadaşı geçinenlerin bile çoğu kendilerinden kırgın ve dargın, doğacak fırsatı kolladıkdan başka bazı rivayetlere göre Selim Han Hazretleri'ni bile şehzadeliğinde gücendirmiş oldukları için her vakit içkinin şiddet derecesi içilen cam-ı safanın sayısına göre olduğu için bu kez yeni padişah gelince ikbâl ve devletleri silinip ikisinin de cam-ı hayatı kırılıp elden gitmişdir. Şöyle oldu:

Derya mevsimi gelmişdi. Karadeniz'e tertip edilen donanma biran önce yelken açıp gitmeliydi. Padişah'ın isteği ve emri buydu. Şaban-ı muazzamanın 14 üncü pazar günü gelenek merasimi ile donanma Yalı Köşkü yakınında Padişah'ın gözü önünden geçerek boğaza çıkarıldı. Ertesi gün pazartesi idi. Selim Han kıyafet değiştirip tersaneye geldi. Padışah'ın içinde bulunup toplantı yapacağı büyük kalyona çıkıp mehabet-i şahane ile oturduğunun hemen ardından Tersane Emini Hacı Selim'i getirin diye ferman buyurdular. Selim Ağa canı çekilmiş bulunduğu yerden çıkıp Padişah'ın gözü önüne gelirken emir bekleyen cellâdlara işaret edince hemen iki ellerini arkasına çevirip işini tamam etmişlerdir. Buna dair Cezairli Gazi Hasan Paşa'nın Serdar-ı Ekrem Paşa'ya yazıldığı yazıda Padişah'ın birkaç kez kıyafet değişdirip tersaneyi gezip dolaşdıklarını ve bir gün önce denize indirilmesini Padişah'ın istediği Padişah'a mahsus kalyonun işçilerinin olmadığını gördüler. Her ne kadar işçi artırılmasını ve sefine-i hümâyunun denize indirilmesini Padişah emretti ise de Selim Ağa dinlemeyip bütün işçiyi kaldırmağa cesareti ve sonunda ihaneti Padişah'ın gazabına uğramasına, hemen kalyonun yanında cezasının tertip edilmesi ve bu durumu yaratması başkalarına ibret olmuşdur diye yazmışdı.

Nazif Efendi ile kardeşi Emin Efendi'nin ihzar edilmesi için ordu'ya emr-i âli ile haseki gönderilip ikisi de Ruscuk'dan çıkarılıp Edirne'de Bostancıbaşı hapishanesinde tevkif olundukdan sonra İstanbul'a getirildiler. Hapisde iken mal ve eşyaları müsadere olundukdan sonra Ramazan'ın 27 nci günü gecesi bazı hususların müzakeresi için gerekli imiş gibi karanlık basınca Nazif Efendi Bab-ı Âli'ye dâvet edildi. Gelen adama: — Paşa hazretlerine selâm edin, şimdi pek bitabım, Bayramdan sonra görüşürüz, diye haber gönderince kaymakam tarafından: Şimdi buyursunlar önemli işler zuhur etmişdir, diye tekrar haber göndermekle çaresiz atına binip Bab-ı Âli'nin ard kapısından gelip içeri girmek isteyince Bostancılar odabaşısı: Bizde misafir kalmakla görevlisiniz, diyerek alıp Soğukçeşme kapısından içeri sokup hazır bekleyen Bostancıbaşı ağaya götürdüler o da: Kapı arasında hapissiniz ferman olunmuşdur, diye Bostancıbaşı'nın bulunduğu yere getirdiği zaman cellâdlar kârını tamam edip ertesi günü kesik başı Bab-ı Hümâyun'a konularak herkese ibret oldu.

Daha önce babasının katlinde Valdesi Hasekiağa hapishanesine verilmiş olduğu gibi bu kez de hazinedarı ve mühürdarı ile kardeşi Emin Efendi hapse atılmışdı. Emin onlara benzer her yeri istilâya liyakatı olmadığından birkaç gün geçince cezası kaldırıldı diye Edip Tarihi'nde yazılıdır.

Bunların katledilmelerinin asıl sebebi Selim Han'ın tahta geçmesiyle birdenbire devletin en yüksek kademelerinden düşmeleri ve herkesin aşağı görüp ayak altına gitmlerinden ibaretti. Enveri Efendi birinin iyilik ve doğruluğuna dair bir şey yazmıyor. Yalnız Selim Ağa'nın katline dair Gazi Hasan Paşa'nın Serdar-ı Ekrem'e gönderdiği mektubu yazıp geçiyor. Nazif Efendi'nin katli hakkında Kaymakam Paşa tarafından Serdar-ı Ekrem'e gelen mektubun anlamını kapalı geçip Nazif Efendi'nin kadir gecesinde katlolunduğunu hikâye edip yazmayı yeter bulmuşdur.

Her halde Selim Han'ın ikisi için daha önceleri dargınlığı ve kızgınlığı olduğunu olayların gelişmesi gösteriyor. Bu hususda iki sebep rivayet edilir. Birisi Selim Han kafesde iken Çukadar Hüseyin Ağa ile pencereden sohbet ettiğini gören Selim Ağa bu pencereyi kapattırmışdı. O vakit Selim Han'ın tek eğlencesi bu pencere idi. Örülüp kapatılmamasını Selim Ağa'ya söyledi. Padişah'ın iradesi gereği kapatmaya mecbur olduğunu söylemiş ve bir rivayete göre ters muamele etmiş olduğundan gerek kendisinin gerek oğlunun hakkında kin ve düşmanlık hazırlamışdı. Hüseyin Ağa içinde daha o vakitler sevgisi pek büyükdü. Tahta geçince Başçukadar ve sonra Giridli Hüseyin Paşa'nın azlinde Kapdan-ı Derya nasbetmişdir. Küçük Hüseyin Paşa demekle anılırdı. Zamanında uzun süre kapdan bulunmuşdur. Nitekim bundan sonra durumu bilidirilse ge-

rekdir. Biri de, anlatıldığı gibi, Halil Hamid Paşa'nın azli mes'elesidir. Mevacib çıkacağı gün güya Yeniçerilere karışıklık çıkartılıp Sultan Selim'in tahta geçişi tasarlandığını Yeniçeri Ağası hissederek mevacib çıkarılacağı günün gecesi Selim Ağa'ya o da oğlu Nazif Efendi'ye, o da zevcesi Dürrüşehvar Hanım aracılığıyla Hamid Han'ın kızkardeşi Büyük Esma Sultan'a, o da Hamid Han'a bildirdi. Sabah olur olmaz Halil Hamid Paşa azl ile tenkil edilmişdi.

İşte bu iki sebepden dolayı Selim Han bu iki kimse hakkında kırgınlığı vardı. Lâkin gerek tarihlerde gerek evrak suretlerinde buna dair sened sayılır bir kaydı ele geçiremediğimiz için yalnız ağızdan ağıza nakl ve hikâye olunur. Sarfedilen birer rivayet olmağla işin hakikati bizce meçhuldür. Edip Efendi ile Vasıf Efendi ikisinin de zulüm ve baskılarından söz ederek bu konuda yer ayırıp suçlamaya girişmişlerdir. Gerçekde hepsinin dedikleri garaz veya hoş görünmek için olup böylè hususlarda zamanın durumunu ve hali gözederek ileri geri söylediklerinden bu bakımdan hiçbirinin sözüne tamamiyle vesika gibi itimad etmek lâzım gelmez. O vaktin politikasına bakılırsa bu iki kişi hakkında nasıl davranıldığını ayrıntılarıyla öğrenmek için Vasıf'ın buna dair yazmış olduğu mufassal fıkra aşağıya çıkarıldı. Şöyle:

Gurur evi olan dünya günleri ve karışıklığı ile gelmiş ve geçmişlerin insafla bıraktığıdır. Daima aldatılanların kalbini kazanmak için dostluğu ve sevgiyi artırıp toplantıyı azaltıp akılsızlık ve anlayışsızlıkdan şikâyet edenler, düşüncelerini aydınlığa çıkarıp bir şey kapanlar hiyleler çengeline takılmadan eteğini toplayıp gitmek nadim davranışlara bakıp işin aslını öğrenmeğe özenenler tercih yapılarak müzeyyen yükselirken basınca korku ve çekingenlikle korkunç intikam kalblerinden çıkarıp mal olsun olmasın haram ve helâli ayırıp menfaatler sağlamak ve fayda ve menfaatlerle arkadaş edinip yolunda iş görmek gece gündüz dünya nimetlerine ve çekici kâinata kapılmak ve gününü gün etmek nefsinin havasına ve şeytanın dediğine bakıp olmayacak şeyleri hayal ettikleri için daima Allah başlarını eğmiş, titretmiş ve haklarında kaza kılıcının başlarını kopardığını binlerce kez gören tecrübe geçirmiş uzağı gören akıllı kimselerdir.

BEYİT

Sezayı tığ olur Haddin tecavüz eyleyen mular
Anınçin tığdan azadedir müjgân ve ebrular

Böylece Tersane Emini Selim Ağa aslında eski Reis Tavukçubaşı damadı Elhac Mustafa Efendi'nin İran topraklarından esir alıp sattığı kölesi olup geçmişdeki hizmetine bakarak Selim'i azad etti. Yine dairesinden İranlı bir cariyesiyle birleşdirip bir süre sonra hazinedarı Bekir Efendi

ki az sonra vezir olmuşdu, Selim'e sahip çıkıp darbhane eminliğinde madenlere gönderip para ve mal sahibi etti. Vezirliği halinde de Mısır ve Haleb'e maiyetinde götürdü. Bekir Paşa vefat edince İstanbul'a dönüp Kratova ve başka iltizamlarla uğraşıp bir aralık Sarım Paşa dairesine girdi, önceki savaş başlangıcında Edirne Sarayı tamirine memur oldu. Hırs ve aç gözlülüğüne dair hareketlerinden cennetmekân Sultan Mustafa Han gazaba gelip katlini emretmişken aracı şefaatciler onu tehlikeden kurtarıp Hotin defterdarlığı verilmişdi. Bir bakışda mağdur olmuşken Hotin'de mal toplayıp yalan ve hiyleli tasarruflar ile epiyce yüklü para edindi. Ordu Şumnu'da iken başkapu kulluğu ile şan kazanıp kapucubaşılık ile mevkii yükseldi ve Hamid Han'a bu cihetle intisab etti. Hamid Han'ın şefkat ve merhametlerini çekip Nazif Efendi'ye Mısır kitabetini tevcih ile baba ve kardeşini ordudan çağırıp babasını darbhane'ye emin nasb ettirdi. Kardeşini Hocalık ile kalbini genişletmişdi. Bu durumu ile birbirinin ardından devletn büyük mansablarını doldurup menfaat sağlamışlar ve Osmanlı Devleti'ni sömürerek genci yaşlıyı tekdir eylediklerinden başka daireleri işini görmek istiyenlerin baş vuracakları yer olmuşdu.

Onlara muhalefet korkunç bir âfete uğramakla birdi. Osmanlı Devleti'ne vücudları lâzım nice vezir onlara uymayan meşrebleri, havalarına ve davranışlarına tabi olmadıkları için güç dayanılacak Sinan gibi tekdir ve belki de kanlı kılıca bulaştıkları zaman büyük işlere girişerek halkın ağzına sakız olmuşlardı. Zaman zaman durumları Hamid Han'ır malûmu olup bazen azilleri ve görevlerinden alınmaları irade edilir, bazen tenbih ve te'kid ile akibetlerinin kötü olduğunu bildirirlerdi. Ancak (İnnel insan liyutfa inne rah-ı istiğna) delili üzere bunların mal ve sonları devam ettikçe hırs ve tama ateşleri durmayacak artacak ve yok olacakları fazla düşünmeğe lüzum kalmadan belli olan ikbâlleri sönecekdi. Kendilerini selâmete çıkaracak durum ve davranışları çiğnedikleri için Kahr-ı ilâhi zuhur eyledi. Ayrıntıları şöyledir:

Herkesin bildiği gibi zamanı harcanmış intikam hissiyle dolu Padişah tahta geçince bunların ayrıntılariyle durumlarını öğrenip tahta ayak basdıklarının 34 üncü günü Tersanede bütün heybeti ile görünüp Selim Ağa'yı katl ile zulüm ve düşmanlık erbabını titretip büyük korku saldı. Ordu da Vezir kethüdası bulunan Nazif Efendi'nin de bir an önce ihzarını hat-tı hümâyun ile bildirmişdi. Birkaç gün Edirne'de tevkifden sonra İstanbul'a getirdilip ramazan sonunda kapu arasında cezasını tertib etti. Kardeşinin dairesinde tufeyli gibi ikamet ettiği bilindiğinden bir süre hapsi ile cezalandırılıp hakkında Padişah'ın affı çıkarıldı. Mal, para ve sair neleri varsa mevcudları Miri'ye zabt olunup Tersane Emaneti hemen o gün eskiden Büyük Tezkereci Vekili olan Ömer Sahib Efendi'ye tevcih olundu. Nazif Efendi'nin kudret ve kuvveti ve göze görünür

hayır eseri olmayıp babası Selim Ağa'nın yine Üsküdar'da bir kütüphane ve mektebi olup fıkaraya bazı sadaka verdiği ve meşrebi olduğu söylenir.

EK YAZI

Cezairli Gazi Hasan Paşa bu olayı orduya yazarken aklı başında bir kimse yazısını görüp de içinde tamamlanması irade buyurulan yeni kalyonun bir an önce denize indirilmesini Padişah istemiş ve tersane eminine birkaç kez tenbih olunmuşdu. İşçiye ücret vermemek kusuriyle geminin yakın zamanda inşasını tamamlamak mümkün olmayacağı, tamamlanmasının uzun zamana bağlı olduğunu Selim Han idrak etmişdi. Hemen tersaneye teşrif ve taht-ı hümâyun olan Sefineye çıkıp Tersane Emini Selim Ağa'yı çağırıp gerdanına ateş saçan kılıcı indirdi diye yazmış. Birden ortaya çıkan olayın birer sebebe dayandığı hasebiyle Selim Ağa'nın idam olunmasını yanlış görüş ve anlayışla bu durumuna bağlayıp kurmuş. Lâkin yok edilmelerine sebep yukarıda anlatıldığı gibi değişik görüşler olup bazı gizli sebepler de varsa herkesin arasında kapalı olup ileri gelen saltanat erkânına malûmdur.

KÜÇÜK ALİ OĞLUNUN DURUMU

Birkaç yıldır Payas kasabasında isyan üzere bulunup Müslüman hacılar ve başka kimselerin yolunu kesen Küçük Ali oğlu Halil Bey üzerine birkaç defa asker sevk olunmuş ise de elegeçirilemeyince bazı kimselerin aracılık ve şefaatıyle kendi halinde olmak üzere işlediği suçlar affdilerek kendisine mirmiranlık rütbesi verilmişdir. Bu sırada kendisinin yine isyan edeceği görüldüğü için, Müslüman hacılar Payas yolu ile gidemeyip ters yollardan dolaşarak Şam'a yola koyulmuşdu. Bu durum ise Padişah'ın gazabına sebep oldu. Halil'in idam ve vücudunun ortadan kaldırılmasına Padişah'ın iradesi çıkdı. Savaşa katılmak üzere bu görevle çıkan eski Mısır Valisi Keki Abdı Paşa başka görevlilerle Halil üzerine tayin edildi. Sabık Sadrâzam Şahin Ali Paşa'nın oğlu Ataullah o bölge ile ilgisi olmağın kendisine mirmiranlık ve sonra vezirlikle Adana mansabı tevcih olunarak bu şaki Halil üzerine İstanbul'dan çıkarılıp gönderildi. Ancak şaki Halil Paşa Amana gelip Padişah affetti. Üzerine görevli iki vezir de hemen sonra vefat ettiler.

KAPDAN-I DERYA GAZİ HASAN PAŞA'NIN AZLİYLE KARA SERASKERLİĞİ VE GİRİDLİ HÜSEYİN PAŞA'NIN KAPDANLIĞI VE BAZI OLAYLAR VE BAHRİYE'NİN DURUMU

Hamid Han devrinde bunca yıllardan beri bağımsız Kapdan-ı Derya olan Cezairli Gazi Hasan Paşa tersane işlerini yeniden düzene çalış-

mış ve geçen savaşda donanma bütünü ile yakılmışken az zamanda büyük kalyonlar imâl ile donanmanın tamamlanmasına bütün gücünü sarf etmişti. Bundan başka Ber-rüş Şam'da, Mısır'da başka yerlerde Osmanlı Devletine pek büyük hizmetler eylemişdi. Zamanın Hayreddin Paşa'sı gözüyle bakılır iken geçen yıl donanma ile Karadeniz'e çıkdığı zaman anlatıldığı gibi Rus donanmasını Sıvastopol limanında yatmağa mecbur etmişdi. Karadeniz'de Osmanlı Devleti'nin hükmünü serbestçe yerine getirmiş ise de ince donanmanın çoğu Özü yakınında sığlara oturarak telef olduğundan Özü'nün denizden korunması da bu ince donanmaya bağlı olduğu için kış gelinceye kadar büyük donanma ile Özü kıyılarına demir atmışdı. Günü geldikçe İstanbul'a feryadnameler gönderip asker ve ince donanma ile kendisinin takviye edilmesini istida ve yalvarmaktan geri durmamışdı. Lâkin İstanbul'dan yardım edilemeyip kış bastırınca Özü'yü büyük sıkıntı içinde, sıkışık durumda bırakıp İstanbul'a dönmeğe mecbur oldu. Muhalifleri, çekemeyenleri kendisi yokken Padişah'a sokularak azline çalışmışlardı. Fakat devlete bunca hizmetler etmiş bir zatı ince donanmanın kazaya uğramasiyle hemen azletmek güzel bir tedbir değildi Belki zayi edileni yerine koyup kayıpları telâfi kaydına düşülmek gerekdi. O zaman kaymakam bulunan Mustafa Paşa akıllı ileriyi gözedir bir zattı. Hasan Paşa'nın azli olursa ilkbahara kadar donanmanın noksanlarını ikmâle kimin gücü yeter ve yerine kim seçilecek ve donanma kendisine teslim olunacakdır dedi. Böylece Hasan Paşa'nın azline karar verilemedi. Ve ilkbaharda mükemmel donanma ile Karadeniz'e açılıp da olanı telâfi etmek üzere yerinde bırakıldı.

Bu kez Selim Han tahta geçince o zamanın hükmünce askeri durumu malûm olmağın Kapdan-ı Derya gücü kuvveti yerinde olduğu halde Selim Han'ın iyilik etmek istediği yakınlarından bendesi ve tam olarak güvendiği kişilerden seçilmiş olunca Gazi Hasan Paşa zamanın icabına uyularak kapdanlıkdan azl ile yerine Giridli Hüseyin Kapdan'a Rumeli beylerbeyiliği payesiyle Derya Kapdanlığı tevcih olunmuşdu. Birkaç gün içinde henüz donanmayı çıkarmadan önce vezirlik rütbesi de verildi. Fakat Hasan Paşa gibi bunca yıl büyük hizmetlerin üstesinden gelmiş bir gazi vezirin böyle zamanda fenalığı düşünülerek bir yana itilip bırakılması da pek çok itirazlara yol açacağından Özü kalesinin kurtarılmasında görevli kılındı. Şaban sonunda Kara Seraskerliği tevcih olunmuş ve bir an önce hareket etmesi kendisi için selâmeti mucip olacağı gizlice anlatılıp işaret kılınmışdı. Hemen birçok atlı ile İstanbul'dan hareketle denilen yere gitmişdir. Kapısı halkının 5.000 nefere vardığı rivayet edilir.

Daha önce İşkodralı Mahmud Paşa'nın idam edilmesinde kusur edip firar etmesinden ötürü vezirliği kaldırılan Aydoslu Mehmed Paşa'nın affını bu sırada Baht Giray Han rica ve iltimas etmekle vezirliği ibka olu-

narak o da Rus savaşında görevlendirilmişdir. Vasıf Efendi bu durumda Hasan Paşa'nın geçmişde yaptıklarından söz edip zem etmeğe başlamışsa bile onun bu yoldaki sözü itimada lâyık olmayıp itibar edilmez. Zira daha önce anlatıldığı gibi Gazi Hasan Paşa'yı tarihinin bazı yerlerinde böyle zem eder, bazı yerlerinde över. Gelmiş geçmiş vak'anüvisler yazdıkları zaman olaylarının muhakemesini tartışmasını o zamana göre kullanılan lisan her ne ise onunla terazilediklerinden çoğu yerde bildirdikleri görüşleri başka, yazdıklarına aykırı düşer. Durumun hakikati şöyle dursun, kendi görüş ve düşünceleri nedir bilinmez. Böylece olayların muhakemesinde onların hükmüne itimad edilemeyip olayların akışındaki muvazeneye itibar olunmak lâzım gelir. Hasan Paşa'nın hakikat halde azli anlatıldığı gibi Selim Han'ın tahta geçmesiyle zamanın icabı olup ancak görünüşde bazı sebeplere isnad olunmuşdur.

Bunun üzerine Edip Efendi bile bu bakımdan Hasan Paşa'nın iyi tedbir alamayıp ince donanmayı hasara uğrattığını ve bir işe muvaffak olmayıp dönüşünü azline sebep olarak yazmışdır.

Asım Tarihi'nde de, Gazi Hasan Paşa 150 parça küçük büyük donanma ile Karadeniz'e çıkmış ise de gemi levendlerini lâyikiyle tedarikde ihmâl göstermiş, ömründe silâh kullanmamış, karada ve denizde bir yere yollanmamış derdli kimseleri zorla gemilere sokmuşdu. Bu gibi savaş görmemiş, silâh ve pusata el sürmemiş askerin işe yaramayacağı aşikâr iken Kapdan Paşa'daki büyük cesaret ve cür'etle Özü ve Kılburun önlerinde düşman donanmasıyla karşılaşınca yarısından fazlası telef olmuşdur, diye yazılıdır.

Lâkin o vakit Osmanlı Devleti'nin bütün askeri eğitim görmemiş ve disiplinsiz olup özellikle bahriye askeri hiç bulunamazdı. Kara askeri gibi kısa zamanda eğitim ve öğretimleri de kabil olmadığı için yeteri kadar kalyoncu tedarik olunamaması zaruri işdi. Zafer ve galebe Allah'ın bileceği eser olup ince donanmada bazı mertebe hasar vuku ile Hasan Paşa gibi bir gazi veziri gözden düşürmek ve bunca yararlı hizmetlerini unutmak lâyık mıdır ve insaf kurallarına uyar mı? Kaldı ki bu savaşlarda karadan ve denizden Rusya cephesinde de büyük hasar olmuş, ancak Katerina günden güne noksanı ikmâl etmiş ve sonunda savaşı kazanmışdır. Hasan Paşa ise bütün yaz Özü kıyısında yardım bekledi. Bu tarafdan kendisine hiçbir yardım ve ikmâl yapılamadı. Kendisi mes'ul olmayıp bundan vükelânın hepsini mes'ul tutmak lâzım gelir. Gerçi Hasan Paşa'nın şiddetli davranışından pek çok kimselerin ağzı acı ve yanmış ise de böyle disiplinsiz ve eğitimsiz askerle bu kadarcık iş görebilmek bile onun titizliği sayesinde olduğu şüphesizdir.

Her ne hal ise, yeni Kapdan Hüseyin Paşa Karadeniz'e gitmek üzere donanmayı Boğaziçi'ne çıkarırken Bebek önünde iki kalyonu sular sıkıştırmakla ikisi birden sakatlandığından derhal birkaç gün içinde tamir-

lerine uğraşılarak savaşdan kalmamak üzere yetişdirilip böylece donanma Büyükdere ve Sarıyer önlerine çıkarılarak havayı beklediler. Ramazanın on üçüncü günü havayı uygun görüp Karadeniz'e çıkmışdır. Hamid Han devrinde Tatar Han'ı nasb olunan Baht Giray Han tarafından Kalgay ve Koban başbuğu nasbolunmuş olan Mehmed Giray Sultan da Anapa'ya gitmek üzere cülûs-u hümâyun ardında İstanbul'a gelmişlerdi. Kendisine kürk ve büyük değerde atiyeler verildi. Yanındaki mirzalara ayrıca hil'atler ve atiyeler ihsan edilip taraf-ı şehriyariden gereken iltifat ve hürmet yapılmıştı. Bundan başka kalplerini kazanmak için kabileler ümerasına verilmek üzere epeyce ok ve yayla hil'atı fahireler ve başkaca eşyalar kendisine teslim olunduktan sonra donanma kalyonlarından birine konup Anapa bölgesine gönderilmişdi. Onun kalyonu da bu kez donanma ile beraber gideceği yere yelken açıp hareket etmişdir.

Girid tüccarlarından aslında tersane kapdanlarından Şeremetoğlu Mehmed Kapdan bu kez perkendesine sabun yükledip İstanbul'a gelirken Malta korsanlarına rast geldi. Akşama kadar muharebe ederek top ile bir tanesini telef ettikden sonra aralarından salimen kurtulmuştur. Bu Padişah'ın kulağına geldi ve taltif edilmesini istedi. Mehmed Kapdan kaymakam huzuruna çağrılıp hil'at giydirildikden sonra Akdeniz donanmasına katılması ferman buyruldu. Birkaç yıldır Akdeniz'de Malta korsanlarının yer yer ortaya çıkan zarar ve hasarlarından dolayı tersanelilerin bu bakımdan gevşek davranışları nedendir? diye sorulunca Cezair dayıları gibi rast geleni ele geçirip tersaneyi Garb Ocağı şekline koymak isteriz, ama Cezairli Gazi Hasan Paşa'nın şiddetle karşı koyması korkusu ile istedikleri gibi hareket edemeyen tersane kapdanları: —Biz korsan tutsak Osmanlı Devleti bizden mal ister. Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa kimsenin nam aldığını istemez, eğer birinden bir yararlık gösterilse önce güzel yapdın der, sonra yerin dibine geçirir. Yoksa biz şöyle yapardık, böyle kesip biçerdik gibi olmayacak dedi kodu ile yapacaklarını söylerlerdi. Hasan Paşa'nın ayrılmasiyle sebebin birisi ortadan kalkmış olup bu kere kim bir düşman gemisi tutarsa malı kendisinin olacağından başka hizmetine göre kendisine ikrâm ve taltif de olunacakdır, diye her tarafa emirler yayınlandı.

Tersanelilerin artık hiç diyecek bir bahaneleri kalmamışdı. Bu kez ise Akdeniz'e mürettep olan iki miri kalyon üzerine Tersane Kethüdası Ahmed Paşa başbuğ tayin olunup ancak neferatı mükemmel olmadığından ve bir tarafdan da Karadeniz'e çıkacak büyük donanma için çok sayıda bahriye askeri toplanması lâzım geldiğinden bir hayli zaman devşirme neferler tedarikiyle gemilerin noksanlarını tamamlamağa uğraşılmışdır. Halbuki böyle deniz halinden haberi olmayan neferlerle bir iş görülemeyeceği şüphesizdir.

Edip Efendi der ki: Karadeniz donanması teçhiz olunup istenilen yere gidilinceye kadar nice hazineler sarf olunup yüzelli büyük küçük Karadeniz teknelerine yetecek asker tedarikinde çekilen güçlük ve meşakkat havsalanın dışında idi. Nasılsa sona erişildi. Lâkin Akdeniz'e gidecek gemilere bir türlü asker bulunamıyordu. Zorla Bostancıbaşı, Tersane Kethüdası ve sair zabitan ve memurlar emr-i âli ile asker toplamağa çıkıp bir alay işe güce yaramaz, ömründe silâh kullanmamış ve savaş görmemiş kötü kişiler derdlileri tutup iyi kötü demeyip gemilere yüklendi. Çoğu bu bahane ile para cezasına çarptırılıyordu. Aralıkda çoluk çocuk sahibi alil ve muhtaçları bazen bülûğa ermiş ve ermemiş çocukları tutmalariyle gemi zabitleri kabul etmeyip verilen ulûfeye değmez diyip yol verirlerdi. Bu nedenle Akdeniz gemileri bir aydan fazla Kabataş yanında vakit geçiriyorlardı. Akdeniz'de bir takım dirinti korsan gemileri meydan bulup nice mel'anete girişdiler. Osmanlı Devleti payitahtında böyle bir faide ve neticesi olmayan yersiz durumu işlemeğe neden oldu. Gerçi geçmişde bile tutma neferler toplamak âdet gibi olmuşdur. Lâkin böyle olmayıp ancak kürekçi gibileri tedarik edilirdi. Bazı yaramaz ve İstanbul'a sığmaz şahıslar ele geçdikçe: —Şahbazım, senin gibi yiğit Padişah'ın yaptığı savaşda gerekdir diye gönderilip iki başlı iş görülmüş olurdu. Yoksa bir donanmalık asker böyle tedarik olunamayıp boşuna uğraşılırdı. Bana göre derim ki; böyle 150 tekneyi boş, savaş bilmez, eğitim görmemiş, harb edemez, denizden anlamaz askerle doldurmakdan ise mükemmel takım ve edevat ve levendleriyle düşmanın misli ile mukabelede ihtimam olunsa hem bu mertebenin yarısiyle donanıp hem Allah'ın yardımıyle birisi beş düşmanı gemisine yoldaş olacağında şüphe yokdur. Yoksa eşi bulunamaz silâh, araç ve gereçle bir alay çoban ve çayır adamlarını yarar ve tuvana atlara bindirip muharebeye göndermekden bunun farkı nedir? Araç gereç ve silâhla atın bir faydası olmadıkdan başka fennini bilmediği için belki kendini öldürecekdir. Edip Efendi'nin sözü burada son buldu.

İşte karada ve denizde Osmanlı ordusunda görülen bozgunların asıl sebebi devlette açıkça görülen bu gibi düzensizlikden ibarettir. Şuna buna yorup, suçlayıp taşlamağa kimsenin hakkı yokdur sanırım.

Ne ise bin belâ ile Karadeniz donanmasının neferleri ve mühimmatı gûya ikmâl olunarak Kapdan Hüseyin Paşa Karadeniz'e çıkıp kıyı sularında dolaşarak 1203 yılı zilkadesinde Pirezen adası yakınına gelip keşif yapmak için adaya adamlar çıkardı. Karakol görevinde olan bir Kazak kaçınca adada bulunan 6 parça top gemilere taşındı. Sonra Kılburun önünden geçip Avlite yakınına gelindi. Birkaç top atıldıkdan sonra oradan dönüp Özü kalesi görününce Kapdan Paşa on küçük gemiyi pusuya yatırıp kanca başı Özü sularına sokdu. Ruslar da pusudaki gemilerden habersiz kanca başı ele geçirmek sevdasiyle bir firkateyn ve bazı küçük

gemileri beraberce hücum edince pusudaki Osmanlı gemileri birden gülleler yağdırarak firkateyn batırıldı, sonra Hocabey limanına ve mevsimi gelince İstanbul'a dönüldü. Bu yazın Karadeniz'de bundan başka yazılacak olay yokdur. Lâkin ordudan gelen kara haberlerle saltanat erkânı bu durumda yas tutmakda idi.

HARBİN DEVAMI VE SÜRESİNİN ARTMASI, ORDUNUN SAHRAYA ÇIKMASI İLE KALAS OLAYI

Anlatıldığı gibi askerin disiplinsiz ve eğitimsizliği ve savaş hazırlıklarının noksanı nedeniyle sulh anlaşmasına epeyce yanaşılmışdı. Selim Han'ın tahta geçmesi ile o zaman görülen zaaf ve korku halini merhum Hakanın gevşekliğine ve ihtiyarlığına yoranlar: «Selim Han gibi genç bir Padişah tahta geçdi artık Moskof'a haddini bildiririz ve Nemçe'yi şöyle ederiz böyle ederiz» diye savaşı sürdürmeğe girişilince yine savaş fikri tazelenerek halkın zihninde harbin sürmesi yerleşdi. Gûya Yavuz Sultan Selim devri geri gelmişdi. Halk gurur içinde idi.

Halkın bu mücadele fikri birdenbire değişemezdi. Bahar mevsimi gelmekle beraber sahralar döğüşenlerin kanıyla lâle rengi olacak, her köşede ve cephede çarpışılacakdı. Hengâmlar da gelip eriştiğinden Sultan Selim Han Hazretleri tahta geçdikleri günün ertesi çarşamba günü Yusuf Paşa'nın sadaretinde kalmasını, kendisine yeni mühür gönderilmek üzere olduğunu bildirerek düşmandan intikam alınmadıkça gaza kılıcının kınına girmeyeceği Padişah'ın düşüncesi olduğundan savaş hazırlıklarına devam edilmesini emreden Kaymakam Paşa'ya yazılmış bir hat-tı hümâyun çıkarmalarıyla arz odasında herkesin yüzüne karşı okunmuşdu.

Bu anlamda Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa'ya hitaben de bir hat-tı hümâyun gönderilmişdi. Cülûs'un 5 inci günü sabah olur olmaz Ruscuk'a varınca hemen mehterhane çalınarak Yeniçeri Ağası eski kaymakam Hasan Paşa ve başka ordu ileri gelenlerini huzuruna çağırarak okundu. Toplar atılarak cülûs'u hümâyun'un ilânına başlandığı anda halk ve asker arasında taze ve yeni bir şevkle cünbüş yapıldı. Çünkü yeni mühür ile sadaret takriri ve hat-tı şerif devlet ricalinin seçkinlerinden biriyle gönderilmek resm-i kadim olduğundan bu kere Kapucular Kethüdası Şemseddin Bey ile Serdar-ı Ekrem'e yeni mühür ve seraskere kaplı samur kürk ve mücevher hançer ve bir hat-tı şerif gönderildi. Recebin 19 uncu günü Şemseddin Bey Ruscuk'a gelişinde Serdar-ı Ekrem güzel ve büyük merasim ile istikbâl eylemişti. Bu ortamda askerin orduda bir kısım mevacibleri verilmiş olduğundan Enderun-u Hümâyun Çukadarı ile her zaman yapıldığı gibi devir kürkü ve hat-tı hümâyun gönderilmişdi. Valde Sultan tarafından da geleneğe göre Kahvecibaşısı eliyle samur kürk ve

hükümname-i şerif gönderilmiş olmakla Serdar-ı Ekrem'in bir biri peşi sıra gönlü alınmış ve iltifata mazhar olmuşdur.

Böyle Serdar-ı Ekrem Saltanat yenilenmesi nedeniyle düşünülen azl ve değişiklikden emin olarak Sancak-ı Şerif'in sütununa bağlanmasını ve asılmasını emretti. Ordunun sahraya çıkması günü geldiğinden hemen şabanın birinci günü olan pazartesi günü Yeniçeri Ağası bulunan sabık Kaymakam Hasan Paşa ve Ankaralı Vezir Seyid Abdi Paşa ve adı geçen Şemseddin Bey ve başka ordu erkânı Ruscuk'da Bab-ı Asafi ittihaz edilen yere davet edildiler. Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa tarafından Liva-yı Şerif ziyaretine izin verilmekle her ziyaret edenin tutup öptüğü yer tülbendle temizlemek için Serdar-ı Ekrem hürmet sayılır diye ayakda durup her ziyaretçiye temizledikden sonra o tülbendi vererek bu büyük ziyaret merasimi sona erdikden sonra Liva-yı Şerif sütununa bağlanıp asılarak birkaç gün geçince ala-yı valâ ile ordu Ruscuk'un alt tarafında Yergöğü hizasında bulunan sahraya çekildi.

Bu sırada Buğdan içinde ve başka yerlerde Rus taburları birbiriyle yarışarak beri tarafa harekâta geçmişlerdi. Nemçe'nin büyük ordusu da onlara yardımcı olmak üzere o bölgede hareket halinde idi.

Tam bu sırada Rusları yandan vurup Buğdan toprağından çıkarmak için ordu tarafından da Buğdan iskelesi ve Yaş'dan sonra gelen Kalas kasabasına bir mikdar asker gönderilmekde idi. Halbuki o bölgenin muhafazası için bu yıl kış askeri vaktiyle gönderilmemiş olduğundan bu kez Kalas'ın muhafazasına yeter kuvvet gönderilmeden Kamenski adlı Rus generali büyük sayıda askerle Kalas'a taarruz edince mevcud 4.000 Osmanlı askeri karşı koyup beş altı saat kadar şiddetli bir muharebe olmuşdu. Birçok Rus telef olmuş ise de Osmanlı askerinin azlığından başka muharebede askerin başında bulunan Kul Kethüdası Mehmed Emin Ağa şehid olduğundan başka Osmanlı askeri korunacak yer bulamayınca çoğu şehid oldu ve biraz da esir oldu. Ancak beri tarafdan yer yer Kalas üzerine asker sevk edildiği için Ruslar da danamayarak hemen Kalas'ı yakıp gitmişlerdir.

Durum Nemçe jurnallerinde şöyle yazılıdır: Avusturya askeri Buğdan tarafında Romen bölgesinde Seret, Moldava ve Pistriç bölgesinde kışlayıp Rus ordusu ile haberleşmeleri Vasilevi yolu ile idi. Mart içinde Osmanlıların Foksan'da toplandıklarını Avusturya ordusu kumandanı Prens Koburg haber aldı. Bu yılın ilkbaharında gerek Avusturya ve gerek Rusya kumandanları askerlerini Eflâk'a doğru sevk etmeleri için ikisine de devletleri tarafından talimat geldi. Hususiyle Ruslar fazla hırs ve çabuklukla askerlerinin Tuna'ya kadar sokulmasını isterlerdi. Lâkin bu talimatların yerine getirilmesi pek de kolay değildi. Zira Tuna nehri ve boğazları Osmanlı elinde olup Bender kalesi de her ne kadar kuşatılmış ise de henüz Rus eline girmemiş olduğu için Rus askeri Buğdan içinde bile

zahire sıkıntısı çekmekde idi. Prens Koburg'un 14.000 askerden ibaret olan ordusu ise Eflâk'ın açık yerlerini muhafazaya yeterli olmayıp Erdel dağlarından henüz kar kalkmışdı. Top ve mühimmat arabaları geçemiyerek o tarafdan gelecek yardımcı askerler de henüz çıkıp gelememişdi. Böylece Yaş'da oturan Rus kumandanı Romançof birlikde harekâta geçmek üzere Frenk şubatının sonunda Koburg'a haber saldı. Koburg kendisinin zaif durumuna bakarak kabul etmedi.

Frenk nisanının 13 ünde 4.000 kadar Osmanlı süvarisi Trotus Nehrini geçip Avusturya hizmetinde bulunan Arnavut askerleri üzerine hücum ile onları oradan kaçırdıkdan sonra kendileri de yine Trotus'dan geçip geri döndüler. Sonra beş bin Osmanlı süvarisinin Açot yoluyla geldiği haberi alındı. Osmanlı süvarisinin geldiği yerler dere tepe ve yolun etrafı Serat nehrinden peyda olmuş bataklık olup taarruza elverişli değildi. Ancak savunmaya uygundu. Avusturya güzel arazi noktalarına yerleşmiş olduğundan savunma kendisi için kolaydı. Bu durumda Hacı Soytarı adlı başbuğ 5.000 kişilik maiyetiyle gelip şiddetle taarruz etti. Avusturya süvarisi çekilip piyade arkasına geçdi. Avusturya süvarisini takip etmek istediler ise de top ateşiyle durduruldu ve geri çekildiler. Sonra bir tepe üzerinde yerleşmiş piyade üzerine taarruz ettikleri zaman yine top ateşiyle durduruldular. Artık çekilip nehri geçerek büsbütün savuşdular.

Bu sırada Romançof da kumandasını Rus generallerinden Korgeneral rütbesindeki Kamenski adlı generale verdi. Kamenski ayın 27 sinde Yakup Ağa kumandasında bulunan birtakım Osmanlı askerini bozup Kalas üzerine varmakda idi. Bunu haber alan Koburg yardım için askerinin bir kısmını Bakan ve bir kısmını Foksan taraflarına doğru sevketti. Lâkin Rusların amacı bir taarruzdu. Belki yalnız bazı askeri harekât gösterip Osmanlı topraklarını işgalden ibaretti. Petersburg'dan Viyana'ya gelen yazılar üzerine Koburg'un ileriye harekete geçmemesi için kendisine Viyana'dan emir gelince Avusturya askeri bulundukları yerlerde kaldılar. Fakat bu sırada epeyce yardımcı askeri gelerek Avusturya ordusu kuvvetlendi. Liva rütbesi ile Kamenski (Liva-tuğgeneral) maiyetinde olup da Kalas üzerine harekâta geçmiş olan Dorfelden adlı Rus generali mayısın 1'inde Kalas'a vardı. 6.000 Osmanlı askerini bozup 1.500 neferleriyle başbuğları İbrahim Paşayı esir etti. 13 top ele geçirdiği haberi mayısın altısında Koburg'a varınca, eski karardan vazgeçip kendisi de savaşdan kârlı çıkmak için Foksan'a bir tümen sevk etti. Kendisi arkadan yavaş yavaş hareket etmekde iken Kamenski'nin Kalas üzerine sevkettiği askerlerini Barlad tarafına geri çevirmeğe görevli olduğunu Koburg'a haber verdi. Bu haber ise Koburg'un harekâtını değiştiriyordu. Avusturya askeri yine oldukları yerde kaldı.

Bu sırada Buğdan tarafındaki Rus askerinin kumandasında değişiklik oldu. Kamenski yerine General Rebnin görev aldı ve Dorfelden'in as-

kerleri Suvarof kumandasına verildi. İşte Avusturya jurnallerinde böyle yazılıdır. Arnavut askeri denilenler de Osmanlı Devleti tarafından ulufeleri verilemiyordu. Düşman cephesine katılan ise çok sayıda bunlardı. Bir kısmı Rusya bir kısmı Nemçe hizmetini kabul ederek Osmanlı Devleti'ne karşı kurşun atarlardı.

İşte harp demek para demek olduğu böylece sabit olmuşdur. Gerçekden Türk askeri yalnız din ve devlet için gayret eder, canlarını feda ederlerse de hiç olmazsa zahirece sıkıntıya düşürülmemeleri lâzımdır. Yani karnını doyurmak gerekir. O sırada ise Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntısı son derece artmışdı. Askerin düzensizliği de buna eklenince Osmanlı ordusu çok fena duruma düşmüşdü. Ruslar da orduyu gözedip hiyle ile zafer ve galebe için ele geçen fırsatları gayet büyük gayretle değerlendiriyordu. Henüz Kalas'da yeterince kuvvet toplanmadan yalnız başlarına bir iş görebileceklerini tahmin eder etmez Avusturya'yı hisse sahibi etmeden bu durumda Kalas'ı kazandılar.

Düşmanların Buğdan toprağından sökülüp çıkarılmaları çaresi düşünülürken bu Kalas olayının ortaya çıkması kuşkuyu artırdı. Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey bile maiyetindeki askerin çokluğu ve aylık maaşları bir yük guruşa yaklaşdığı için idareye gücü yetmeyeceğinden söz edip ordu hazinesinden yardım edilmesini istedi. Eflâk'da piyade askeri az olduğundan 5.000 kadar piyade ile Serdar-ı Ekrem'in Bükreş bölgesine ayak basmasını isteyip bildirdi. Böyle yapılmazsa ağırlığını Ruscuk bölgesine geçirdikden sonra maiyetinde bulunan Padişah askeri ile bir kere Yaş bölgesinde olan düşman askeri üzerine taarruz edecekdi. Galip gelirse ne âlâ, muvaffak olamazsa geri kalan askerle Ruscuk bölgesine geçmek niyetinde olduğunu açıklamış ve haberini göndermişdi.

İsmail Cephesi Seraskeri Zıhnalı Hasan Paşa'dan askerler hoşnud değildi. Kendisi bile «ben bu işde yetişmiş değilim» deyip istifa etmişdi. Serdar-ı Ekrem böylece ne tarafa saldıracağını bilemiyordu. Ancak bu durumda Zıhnalı Hasan Paşa'nın azli gerekiyordu. Önce İbrail Seraskeri tayin edildi. O cepheye yola çıkan Ankaralı Vezir Seyid Hacı Abdi Paşa'nın İsmail'de kalması kendisine emirle bildirildi. Sonra ordunun Ruscuk sahrasında kalması yahud Silistire bölgesine hareketinden birinin tercihi görüşmelerine başlandı. Bunun üzerine orduda birçok toplantılar yapılarak nihayet İsmail cephesinin takviyesinin çok lüzumlu olduğu kararı verildi. Ruscuk ve Yergöğü taraflarına birer muhafız nasb ve orada bırakıldılar. Eflâk Beyi'ne akça ve askerle yardım edildi. Ordunun Silistire'ye gidişi karara bağlanmışsa da ordunun perişanlığı ve askerin disiplinsizliği ve bütün yapılacak işlerin başında para sıkıntısı zihinleri karışdırdı. Yerinde ve zamanında Padişah'a feryadnameler gönderilip takdimle beraber durum bildirildi.

BAZI ASKERİ DURUMLAR

Başlangıçda anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti'nin askeri tahsisatı Duagû vazifesi gibi bir nevi irad hükmüne girmişdi. Yeniden yeterince ulûfe tahsisine devlet hazinesi tahammül edemezdi. Düşen mahlûlât da ehline verilerek yavaş yavaş eski duruma gelmek küçük büyük birçok kimselerin menfaatlerine dokunduğu, yerine getirilmesi zor bir işdi. Hattâ Selim Han'ın babası Mustafa Han'ın bu gibi teşebbüslerinden ötürü pekçok kimseler kendisinden hoşlanmazlardı.

Böylece ordudan feryadnameler geldikçe Selim Han hayret içinde kalırdı. Hattâ Kaymakam Paşa'ya hitaben (Devletin irad ve masrafı ve zaid sefahati cümlenizin malûmudur. Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe kâni ol deseniz ben razıyım. Eğer ben birine taarruz eylesem pederi dahi böyle eyledi deyu lisana getirirler. Siz bana beyan eyleyin Allah aşkına, devlet elden gidiyor, sonra faide vermez, ben bildiğimi size beyan eyledim, siz de devletten hissemendsiniz.) diye bir hat-tı hümâyun çıkarmışdı.

Yine bu sırada yevmiyeleri düşen mahlûlâttan tesviye olunmak üzere her ortaya yeniden 10 nefer topçu tahsis ve tertip olunmasını Selim Han irade eyledi. Ordudan gelen icmal defterine bakılınca 1059 topçu neferinden 33 neferi şerhli ve 90 neferi top dökümü hizmetine mahsus 90 sür'atcilere ve 76 neferi tulumbacılara bağlı olup geri kalan 770 neferi alil, ihtiyar ve zabitlikden çıkma ve kulluk muhafazasında görevli idiler. Böylece hiç boş yer olmadığından tertibi irade buyrulan neferlerin esamisi sonradan boşalacak yerlere takas tashih edilecek olsa yirmi otuz yıla muhtaçdı. Durum Kaymakam Paşa tarafından arz olunmakla Selim Han pek ziyade kızarak (Allah Allah! Bu ne keyfiyettir? Her şeyde hak setrolunmuş. Traş için huzuruma gelen berberlerden ikisi topçu esamemiz var diye naklettiler. Asker denilse ne yapalım sefere gidecek vazifeli askerimiz yok cevabı verilir, tahrir olunsun denilse beytulmâlde akça yok denilir. Buna bir çare denilse, şimdi vakti değildir, ocaklara taarruz durmaz denir. Biz demeyiz ki herkesin elinden alınsın ama mahvoldukça ehline verilsin. Eğer bu söz hak değilse razı olunmasın, hakka razı olup muin olmayanı Allah kahreylesin. İşte böyle memleket elden çıkıyor) diye bir hat-tı hümâyun çıkarmışdır.

Kısacası askeri tahsisatın birdenbire eski durumuna getirilmesi mümkün olmadığı gibi ortaya çıkan mahlûlat da şuna buna yiyim yeri olduğundan yavaş yavaş eski düzene geri dönülmesi yoluna bile gidilemiyordu. Bu suretle düzene el atılsa bile zaman istiyordu. Bunun bugünkü savaşa faydası olamazdı. Ordu ise gerek akça gerek zahire ve levazım-ı sairece büyük sıkıntı içinde idi. Bir yere hareketinden önce yalnız hudud ve sınırların muhafazası için çağrılıp toplanarak lâzım gelen yerlere tabiye olunacak askerlerin ve sair mühimmatın tedarikine malî kudreti yetmezdi, yokdu.

İÇ İŞLERİ

Savaş hazırlıklarının kolaylıkla ikmâli Devletin memlekette imar eserleri ve emniyet ile keseler dolu reaya ve yabancılar endişesiz olursa harp tekâlifi ve başkaca gelir sağlanması kendilerinden kolayca tahsil edilir. Nusret ve zaferin neticesi Allah'ın emirlerini ta'zim ile karşılamak ve Yaradan'ın şefkatle bakın dediğine riayet ve Allah'ın vediası reaya fıkarasını korumakla beraber adaletin geçerli ve yüksek seviyede olmasına bağlı olduğu halde bir süredir zulûm ve baskı sınırı aşdığından Osmanlı Devleti topraklarındaki reayanın çoğu perişan ve yerlerini ve vatanlarını terk eder durumda idiler. Memleketler harb ve şaamete uğramışların örümcekli yuvası haline gelmişdi. Böylece Osmanlı Devleti savaş hazırlıkları görmekden âcizdi ve zaferin yüzünü göremezdi.

Gerçi 1182 yılı savaşında uğranılan zarar ve hasardan başka arada bir ortaya çıkan Rusya kavgalarından dolayı Osmanlı Devleti hududa asker sevkiyle savaş hazırlığı yapdığına bakılırsa, bu savaş çıkıncaya kadar savaş sürüyor denilebilirdi. Memleketin bu derecede harab olması yalnız askeri harekatdan olmayıp belki memleket ayanı, kadılar, naibler ve memurlar ve saire harp tekalifinin birkaç katını kendileri için fıkaraya yükleyip cebirle ve kahırla tahsil eyledikleri için ve yapılan başka zulümlerdendi.

Şöyle ki: Vezirlerden birine bir eyalet tevcih olunsa resmi caizeden başka sadrâzamlara ve sairlere de bir az şey takdim etmeleri alışkanlık olmuşdu. Büyük eyaletlerden Darphane için de bir mikdar alınırdı. Halbuki valiler sık sık azledilerek bir eyalet bir yılda iki ve bazen üç defa birinden diğerine değişip tevcih edilmekde idi. Vezirler Rumelinden Anadolu'ya ve Anadolu'dan Rumeli'ne nakledilerek yol masrafları da baş edilir gibi değildi. Çoğu borca girer ve durumu kötü olduğundan memleketi imar ve reayayı refaha kavuşdurmak hatırlarına bile gelmeyip hemen masraflarını çıkarıp mümkün olduğu kadar kendilerini düzenleme davasında olurlardı. Fıkaranın ellerindeki aldıklarından başka hayvanlarını ve toprağını bile sattırırlardı. Ayanlıkları satarak onlar karşılığında yaptıkları zulüme göz yumarlar, onlar da bir tarafdan fıkarayı soyarlardı. O vakitte Seyid Noman Bey'in takdim ettiği takririnden ayanların baskıları güzelce görülüyor. Aşağıda kısaca ve şöylece anlatılıyor:

Ötedenberi Rumeli'nin muhtarı ve kişizadeleri ahalisinin güzelce rızalariyle memleket işlerini idare ederlerdi. Bu âyanlık ferman, sadaret

mektubu ve vali buyruldusu olmazdı. Âyan ahalinin kabulü ile kendi tabiat ve istidadı ile olurdu. Yirmi yıldanberi eyalet valileri birtakım zalimlerden para alıp ellerine ayanlık buyruldusu verirdi. Bir süre sonra başkasından akça alarak buyruldu verirdi, onlar da verdiklerini fazlasiyle çıkarmak için fıkarayı borçlandırır, elinden alırdı. Bu işlem her kazayı ikiye bölmüş ve pekçok memleketin harab ve perişan olmasına sebep olmuşdur. Ancak memleket işlerinin idaresi elbette her kazada birer âyan olmasına bağlı iken bundan önce memleketin iç durumu bilinmediğinden âyanlık kaldırıldı. Her şehire birer şehir kethüdası nasbolunsun diye emir çıkarıldı. Böylece kazaların ahvali büsbütün karışdı. Bilen bilir her kazada şehir kethüdası olanlar halk arasından biri ve çoğu kez utanma bilmez kimselerden olduğu için emirleri yürütemezdi. Söz sahibi yine her beldenin kadim hanedanı idi: Dediği karışık işi kethüdasına yaptırırdı. Sorulsa «bizim karışdığımız yokdur, şehir kethüdası cezalandırılırdı. Asıl fenalığa sebep olanlara birşey denilememesi karışıklık çıkmasına ve hususiyle savaş mühimmatının vaktinde yerine ulaşmasına engel olunurdu. Bundan sonra ferman sadaret mektubu vali buyuruldusu âyan nasbolunmayıp ötedenberi olageldiği üzere her kaza halkının muhtarı olanlar kendi tabiat ve istidadı ile âyan olmak ve şehir kethüdalığı için verilen emirlerin yürürlükden kaldırılması kendi düşünceme çok lüzumlu görünür diye yazmışdır.

İşte âyanların zulümleri sınırı aşıp doğru ve dürüst dinin direği ulema-yı alâmın da halk arasında adaletle ve hak tanıyarak davaları sona erdirmek ve sair memurunu da bu yola çekmek farz olan görev borcu idi. Böyle iken, bir vakitten beri ilim mansabları sahibleri kimi İstanbul'da kullanmak ve kimisi de ehliyetsiz olduklarından ve başka cihetlerden dolayı bizzat mansablarına gitmiyerek aylıkla hakka rücu etmek adet olmuşdu. Bir takım cahil halk da kılık değiştirerek hâkim ve kadı sınıfına girip büyük naibliklere geçiyorlardı. Şeriat mesnedini kirlettikleri gibi senede birkaç defa fıkaraya tevzi olunan saliyanenin Defter akçası adiyle birçoğunu alıp ve fıkara mahsulünü bin türlü hiylelerle elde ettiklerine kanaat etmezler şehir kethüdalarının nasb ve intihabına da müdahale ederek hüccet harcı adiyle bir epeyce akça alıp onlar da verdiklerini halkdan fazlası ile alırlardı.

Zulüm olaylarından birisi de iltizam mes'elesi idi. Zaamet, timar, mukataa sahipleri, evkaf mütevellileri yiyeceğin ziyan edilmesi ve israfın artması ve başka sebepler ile borçlandıklarından yahud tama ettiklerinden kendi üzerlerindeki zaamet, timar, tevliyet ve mukataaları bir yıl önce sarraflara dolgun bedeller karşılığı ilzam ederler, onlar da faiz ekleyerek mültezimlere verirlerdi. İltizam edene «sen şu bedeli tahsil et reaya tarafından şikâyetçi zuhur ederse benim filân tarafla ilişkim var-

dır, te'dip ettiririm. Gelecek yıl da sana çokça iltizam alıveririm» derlerdi. Mültezimler güruhunun da sarraflardan başka dayanacak yerleri yoktu. Hizmetkârlığa bile tenezzül etmez bir alay müflis ve gaddar olduklarından taşralara çıkarıp ziyadesiyle iltizamların bedelleri terakki bulup 20 sene önce 5.000 guruşa iltizam olunan mukataat beher yıl azar azar zam olunarak 25.000 guruşa ilzam olunmağa başlamışdı.

Bir tarafdan da cizyedarlar şeriata ters olarak reayanın beşikdeki çocuklarına varıncaya kadar cizye alırlar ve mübayaacılar da fıkaraya pek çok gadirler ederlerdi.

Ahalinin âyan ve memurların devletten şikâyet ve iddiaları olunca mübaşir gönderilerek hakkını ihkak olunmak farizeden idi. Fakat mübaşirlik mes'elesi de yalnız tabaa kayırmak için zulüm ve baskı yapılıyor diye bir istida verirse kesesinde harçlığı kalmamış, birşey bilmez ve işe yaramaz kimselerin onlara tabi olup mübaşirlik hizmeti adiyle birkaç kese almaları için ellerine ferman verilip taşralara gönderildi. Onlar da görev yerlerine vardıkları zaman ne tarafdan ziyadece hizmet-i mübaşiriye alınabileceğini kesdirme davasına düşerek işleri düzeltmek hatırlarına bile gelmezdi. Yerli memurlarla bir olup fermanı okudup onlar da devlet mübaşiri geldi diye fıkarayı cerimeye bağlayıp hizmet-i mübaşiriyesini ödeyip istedikleri gibi bir ilâm tertip ve itâ ile mübaşiri geri gönderirlerdi. Bazan da aslı yok yere arzuhâller tertip ve mübaşirler tayin ile fıkrayı böylece soydukları için hak ve hukukun halk içinde koruyucusu olacak mübaşirlik hususu da başkaca ve başlıca fesad ve bedelleri tahrip edici bir keyfiyet olmuşdu.

Taşra halkı da böyle ardı ardına baskıya dayanamayarak topraklarından çıkıp İstanbul'a gelirler ve kendilerine geçim sağlayacak iş aramağa mecbur olurlardı. Memleketlerinden böylece dağılanların tekalifi de kalanların üzerine yüklenerek günden güne köy ve kasabalar harab olmakda idi. Ayrıca İstanbul'da da nüfus artınca İstanbul'un idarî işleri Osmanlı Devleti'ne büyük bir gaile olmuşdu.

Selim Han tahta geçdiği gibi zulmün kaldırılmasını, beldelerin imar edilip halkın refahını ön plâna aldığından Kaymakam Paşa'ya hitaben Bab-ı Âli'ye bir hat-tı hümâyun gönderdiği. Dediği: «Zulmün artmasından her yer harab oldu. Reayada takat kalmamışdır. Kadılar, Naibler, Voyvodalar, Âyanlar ve Cizyedarların etmedikleri zulüm yok. Bunlar hep işin ehline verilmeyişinden doğmuşdur. Gerek ilmi mansablar ve gerek başka mansablarla devlet hizmetinde ve askerî vazifede olanları yarın Cenab-ı Allah ruz-u cezada hepimizden sorarsa ne cevap vermeli? Sana tenbih ettiğim hususu semahatli efendi duacımız ve sairleri ile devlet ricali bir bir görüşüp bunların ortadan kaldırılması çaresini bulup arz edesin. Bizden önce gelen Osmanlı Sultanları ve rical birer birer ni-

zam vermişler. Biz onların koyduğu nizamı yıkmadayız. Onlar da bizim gibi insan değil midir? Ben avn-i inavet-i Bari ile siyaseti yerine getirmekde ve merhamette kusur etmem. Dünya siyaset ve adaletle nizam bulur. Bugün devletimin iki düşmana seferi var. Durum nasıldır? Hazinelere malûm zahire, malûm asker, barut, mühimmat düzeni ve durumu nicedir? Henüz tahta geçdim, işlere ilkinden sonrasına vakıf değilim. Devletimin hali nicedir? Gizlemeyin, doğruca görüşüp sonra bana hakikati bildirmekde kusur etmeyesin. Bu âlem bana emanettir. Bildirmeniz matlubumdur. İyice düşünüp bildirmezseniz yarın Allah'ın açık huzurunda iki elim yakanızdadır. Yarab bu kulların bana bildirmediler diye ben kendimi kurtarırım. Bugünden sonra rüşved alıp zulüm edenleri bilip garaz ile saklarsanız vallahi ben elbet duyarım. Aba ve ecdadım ruhları için evlâdım dahi olsa kıyarım ve siyaset ederim. Böyle bilip öyle hareket edesin. Din ve devletine sadakat edenlere haklarından büyük saygı duyar ve reayet ederim. Ben doğru söze darılmam. Devletimize hayırlı olan ne ise hakikatiyle bana bildirsin. Allah-ı Zülcelâl hepimizi hayra muvaffak eyleye amin.» Diye buyurmuş olmasiyle mülkiye mes'elelerinin yolu ile düzene konup reform yapılması için İstanbul'da sık sık meclisler kurulduğundan başka Padişah huzurunda bile aşağıda anlatıldığı gibi büyük bir meşveret meclisi kuruldu.

PADİŞAH HUZURUNDA MEŞVERET MECLİSİ KURULMASI

Bugünkü durumun yeniden düzenlenip işlerin bitirilmesine gündem olmak üzere Selim Han kendi huzurunda bir meşveret meclisi kurulmasını irade buyurdular. Görüşülecek mes'eleler önceden yazılı gündeme alındı. Mes'eleler içinde sulha dair sözler olduğundan meşveret meclisine askerlerin sokulmaması tasarlanmışdı. Ancak meclisde bulunacak zevatın isim defteri ve gündemde görüşülecek mes'eleler bir gün önce Selim Han'a arz olunduğu zaman: «Meclisde ocaklıdan kimse yok. Tarihlerde ise şöyle yazar; Padişahlar meşveret eylediklerinde ocak ihtiyarlarından umur görmüş ve beş altı seferde bulunmuş adamlar bulunur. Şimdi onlardan da biraz olsa onlara da bir şevk gelir. Lâkin onların yanında sulha ilişkin konuşma caiz değildir. Başka sohbet olmalı. Hem bana kalsa bu meclisde sulh sohbetini etmezdim. Bu esrarı ilk önce ben sonra sen ve bir de Reis Efendi üçümüz aramızda söyleşerek bir düzene koydukdan sonra meşveret olunmalı. Yine iyisini siz bilirsiniz. Münasip ne ise öyle edesin» diye Kaymakam Paşa'ya hitaben bir hat-tı hümâyun çıkardı. Gündem mes'eleleri puslasından sulh anlaşması çıkarılıp ocak ağalarından münasipleri isim defterine geçirilmeye karar verildi. 1203 yılı Şabanının 20 nci günü böylece Padişah huzurunda meşveret meclisi kurulması tasarlanmışdı.

O gün bütün saltanat erkânı, devlet ricali ve başkaca meşveret erbabı öğle namazını Bab-ı Âli'de kılıp alay ile Padişah Kapısı'ndan geçip Revan odası adlı Sultan kasrında meşveret kuruldu.

Şöyle ki: Padişah'ın oturduğu yere göre sağında Kaymakam Paşa, onun yanında Reis vekili Raşid Efendi ve alt tarafında Sekbanbaşı Ağa ve Valide Kethüdası Mahmud Bey ve Defterdar vekili de başkaca memurlar; sol tarafında Şeyhülislâm Efendi, Reis-ül Ulemâ Tevfik Efendi vesair Sudur-u kirâm, ocak ağaları ve sair devletin emin kimseleri, az önce ordudan gelmiş olan Kapucular Kethüdası Şemseddin Bey, kardeşi Şehremini Abdurrahman Bey durup bu tertip üzere sağda ve solda ve Padişah karşısında ayağa kalkdılar. Taraf-ı hümâyundan oturmaları emir ve işaret buyurulmasiyle hepsi oturdu. Eski merasim geleneği Reis Efendi Kaymakam, Paşa'nın arkasında ve Çavuşbaşı ile Teşrifati Edip Efendi Padişah karşısında ayakda bulunuyorlardı. Reis Efendi durduğu yerden Padişah'ın karşısına gelerek mezalimin kaldırılması ve merhametin yayınlanması, adaletin yerine getirilmesi sebepleri, reaya ahvalini düzene koymak, ordunun durumu ve sınırların karışıklığı hususlarına dair önce kaleme alınmış özet kâğıdını koynundan çıkarıp okudu ve yine eski durduğu yere döndü. Sonra Selim Han cümleden suallerin cevabını istedi.

Sudur-u kiramdan Hamidizade Mustafa Efendi okuduğu gibi reaya fıkarasının ayak altında ezilip zulümle hasara uğradığını, ordunun durumunu, zahire ve asker olmadığını ve birkaç gün içinde Kalas kasabasını tahrip edip sonra çekildiklerini, devlet işlerindeki düzensizliği herkesin tasdik ettiğini anlatıp «bu söylenen Efendimizin devleti zamanında olmadı. Bu esnada Kalas mes'elesi olayı çıkdı. Hepsinin zamanla çaresine bakılmalı ve uğraşılmalı. Tekrar tekrar meşveret meclisleri kurulur Padişahımızın devleti zamanında tedbir olunur» diye sözüne son verdi. Karşısında duran Kaleler Nazırı Elhac Noman Bey: —Devletli Padişahım! Bu kulun taşralıyım, hakikat halde fıkara ve zuafanın hâli şudur ve son dereceye gelmişdir diye türlü zulümleri bir bir saydı. Eski Defterdar Hakkı Bey de satınalma işlerinde yapılan zulmü birkaç kelimede anlattı. Ordudan gelenler de yapılan türlü mezalimi sayıp döktükleri sırada zaman zaman Şeyhülislâm Efendi'ye ve Kaymakam Paşa'ya hitaben söz verildikçe münasip cevaplar verilip biraz da askerî husus görüşülerek konular sona erdi. (Kelâm-ül mülûk mülûk-ül kelâm) deyimini izah ve ispat yolunda Selim Han Hazretleri herkese birer birer söz vererek verdikleri cevaplara iyi güzel diyerek Şeyhülislâm Efendi'ye dönerek: —Kadıların ve naiblerin yaptığı mezalimi kaldırmağı senden istiyorum. Kaymakam Paşa'ya hitaben: —Bak Paşa vezirlerin mezalimini kaldırmağı ve diğer hususları senden bilirim. Bak Sekbanbaşı, askerî işler, asker toplamak ve zabt-u raptları hususlarını senden ve miri, işleri defterdar efen-

di senden isterim. Kaldı ki Cenab-ı Hak içimi bilir, kendim için değildir. Her kim din ve devlete hiyanet ederse, başını keserim ve yerine adam bulurum, evlâdım olsa himaye etmem diye sözüne son verdikden sonra Şeyhülislâm konağında kurulan birçok meclislerin görüşmeleri neticesi olmak üzere bazı adalet usulleri icrasına girişildi.

BAZI YENİ NİZAMLAR

Anlatıldığı gibi karmakarışık olan zamanın hastalığına çare bulup iyi etmek Selim Han'ın istediği şeydi. Sarsıntı geçirmiş bütün işler madde madde meşveret meclisinde görüşülüp verilen karara göre gereği yapılmağa başlandı.

Şöyle ki: Evvelâ mukataat maddesi Şeyhülislâm kapısında yapılan bir görüşmede ileri sürüldü. Çünkü mukataaların zamları yirmi otuz yılda gelişmiş maddelerden olup ucu ortası bulunup da ilk duruma getirilmesi kabil değildi. Fakat mezalimin hafifletilmesi kabil değildi. Fakat mezalimin hafifletilmesi için bundan sonra mukataa sahipleri insaflı, azla yetinir adamlar olmasına, vekaleten gönderilecek ve emaneten idare ettirilecek belli olan rusumdan ayrı cerime adiyle ve başka adlarla bir habbe alınmaması kararı verildi. Âyan ve cizyedar gibilerinin zulüm ve baskılarının sırasında valiler ve mutasarrıfların sık sık azl olunmamaları ve eyalet ve vilâyetler askerinin eski nizamı Abdülhamid Han zamanında vesaire bağlanıp te'kid edilmişdi. Şimdiki nizamsızlık o nizama riayet edilmeyişinden doğuyor. Buna dayanarak adı geçen nizamnamenin bir sureti ordudan istenilerek Padişaha arz olunup bugüne ve duruma bakılarak lâzım gelen maddelerin değiştirilip ilâvesi ve devlette mevki sahibi birçok kimseler bazı yeri arkasına alıp yahud başka şekilde kendilerini tekaüd defterine kayd ettirip savaşa katılma şartlarına bağlı Nan Pare'yi yiyip yuttukları için bundan sonra bu gibilerin sefere gitmeleri hususuna karar verilmiş ve gereği yerine getirilmişdir.

Anlatıldığı gibi zulüm ve baskıları sınırı aşan hâkimlerin kesin delillerle ilzamlarına girişilip bundan sonra kadıların şer'i özürleri olmadıkça kendi mansablarına gidip adl üzere hareket ve fıkarayı siyanet etmelerine karar verildi. Arpalık sahipleri de bir süredir âdet olduğu üzere naibe peşin iltizama vermekden çekinip kanuna uyar, tok gözlü ve dindar kimseleri arpalıklarına gönderip mahsulün beşde biri naibe verilip kusuru ile iktifa etmeleri karara bağlandı. Kadılar ve Naibler bu tenbih edileni yerine getirmez de yine eski davranışlarında ısrarda kararlı olurlar ise kadılık ve naiblikleri silinmekle yetinilmeyip haklarından gelinmesi ve bundan böyle mülâzimliğin de ilim ve fazl erbabına verilip cahillere verilmemesi için kesin ifadeli hat-tı hümâyun çıkarıldı. Gereği için Kaymakam Paşa bu sırada Rumeli Kazaskeri olan Reis-ül Ulemâ Yahya

Tevfik Efendi'ye ve Anadolu Kazaskeri Veli Efendizade Mehmed Emin Efendi'ye hitaben buyruldular yazıp birçok meclislerde sözle mes'ele kendilerine anlatılmışdır.

Anadolu ve Rumeli'nin her tarafına adalet emirleri yayınlanıp fıkara hakkında zulüm yapılmaması ve adaletle işlerinin görülmesi ve merhametli davranmaları; her kazanın âyanının eski nizamına göre ahalinin intihp ettiği muhtarları her kimse Hüccet-i Şeriyye ile nasbolunup ve nasbı hususuna memleketin valisi karışmayıp buyuruldu vermemek ve bir akça almamak; şehir kethüdası nasbına ve intihab maddesine kadı ve naib karışmayıp ve bir tarafı tutmayıp umumen halkın seçimi ile nasbolundukda kadı yahud nabi hüccet verip harc almamak; şehir kethüdası da kendisi için fıkaradan tevzide bir habbe almayıp memeleketin doğrulukla masrafı her neye çıkarsa ahalinin bilgisi dahilinde sarf olunup bu doğru işlenen deftere bir habbe dahil edilmemek; kadı ve nabi de Defter harcı almamak ve bundan maada her veçhile zulüm ve baskıyı kaldırmak ve fakat bu bahane ile sefer mürettebatının geri bırakılması hususu emir ve irade buyrulmuşdur.

Halk bir süredir fenalıkların başı ve türlü fesadları doğuracak olan içkiye pek ziyade düşmüş olduklarından engellenmesi ve men'i iradesiyle Padişah huzurunda toplanan meşveret meclisinde (Meyhaneler kapansın) sözü Padişah'ın ağzından çıkdığı için hemen rakı ve şarabın alınıp satılması yasak edilmişdir.

Bir süredenberi saltanat erkânı ve başka rical ve devlet ileri gelenleri elbise-i fahire ile vücutlarını süsleyip evlerini büyüdüp topladıkları tuhaf ve farklı şeylerle birbirine gösteriş yapmak davasına düşmeleri üzerine yanlarında kullandıkları kimselerin iş görmeye liyakatlarını gösterişle ölçerlerdi. Böylece birtakım sefahat peşinde koşan kimseler de giyecek ve elbise hususunda hadlerini aşıp küçük büyüğü taklid edip hususiyle kulluk edenlerin kılıç taşıyanlara bakarak türlü kılıklara ve günden güne birtakım sefillerin söz ve kötülüklerinden kurtulmak için görülen yerlerini süslemeğe mecbur oldukları için kimsenin eski iradı masrafını karşılamaz oldu. Herkes bir türlü hiyle ve hırsızlık yoluna kapıldığından böylece yabancı diyara çok sayıda akça nakledilerek Osmanlı Devleti ahalisi fıkaralık çekip sıkıntı içinde kalmışdı. Bundan sonra herkesin giyeceği elbisede haddini bilip gözedip masrafını meşru gelirine doğru olarak uydurmaları ve kül kişilerin Hind kumaşı kullanmasından elbiselerini süsleyip başkalarına üstünlük davasından uzak tutulmaları ve men edilmeleri fermanla bildirildi. Emirler ve fermana aykırı hareket edenlerin cezalandırılacakları herkese ilân edilmişdir.

Elbise nizamı ile Hamid Han devrinde de tekrar tekrar uğraşılmış te'kidlere şiddetli fermanlar çıkarılmışken çok sürmeden kısa zaman içinde hiç olmamış gibi eski duruma girilmişdi.

Memleket nizamını bozan iki madde olup biri rüşvet diğeri hatıra saygıdır, bu da manevi rüşvet demekdir. Bu suretle asıl iş hırsızlık yolu kapatılıp bu asıl işe riayet lâzım gelir. Şöyle ki: Her işe erbabı aranıp, tâyin olunmak esasına riayet ve cüz-i mertebe memleket nizamına aykırı hareket edenlerin çabucak cezalandırılması halinde herkes liyakatına göre istihdam edilmiş olacağından memur olmak istiyenler liyakat kazanmağa ve memuriyette bulunananlar güzel hizmet görmeğe ve çalışmağa mecbur olacaklardır. Bu sebepten el emeği ve alın teri ile kazanabileceği akçanın değerini bilip tabiatiyle ayağını yorganına göre uzatıp ölçülü davranarak aşırı gidemez. Fakat bununla beraber memurları büyük masraflara sokan fazla merasim varsa onların kalkması yapacak işleri gereğidir. Esas işini ve durumunu bırakıp da elbise nizamatı gibi ayrıntılar ve ufak işlerle uğraşmanın hiçbir faydası görülmez. Kolayca para kazanmağa ve kanunsuz yoldan birçok akça almağa alışmış birtakım hırsızlar, elbise masrafı hafifleyip azaldı diye alabilecekleri akçayı geri çevirir, terk ederler mi? Aldıkları akçaya başka sarf yeri ve sefahat şekli bulamazlar mı?

Huzur-u hümâyunda toplanan meclis gereği yapılan önemli toplantılarda ve böyle nazik bir zamanda başlıca önemli mes'elelerin icrası çaresine bakılmak lâzım iken böyle gösterişden ibaret şeylerle vakit geçirilmesi zamanın vükelâsı gafletine yahud acz ve şaşkınlıklarına yüklenebilir. Ancak, böyle küçük işlerle uğraşılarak ve olmıyacak şeyler için fermanlar çıkarılarak iradenin yerine getirilmesi memurlara ayniyle borç idi. Aynı zamanda itaat edilmesi umuma farz olan Padişahın kesin iradesini çoğaltarak Padişah yasağı üç gün sürer anlamsız sözü halk arasında darb-ı mesel olarak söylendikçe red ve inkâr olunacak yerde kuşkusuz dinlenip tasdik olunma merkezine geldiğine esef olunur. Padişah fermanı bu hale getirildiği surette halka emniyet sağlayacak nemiz kalır? Kanun ve nizam ise devletin ruhu değerinde olduğu halde aslâ istisna kabul etmez ve riayet hatır götürmez geçerli kurallar demek olup cüz'i şey ile oruç bozulduğu gibi bir ufak mes'elenin istisnası da bir kanunu ma'dum hükmüne koyacağı cihetle lütuf ve merhamet nev'inden olsa bile nizamı bozulmuş demek olacağından büyük zararla neticelenir.

İlmiye tarikinden vakti zamanında tesis olunan kanunlar pek yolunda iken bazı ülema ihtiyarlığına merhamete veyahud doğru bir başka cihete riayeten İstanbul'da ikamet ettirildi. Kendisinde bulunan mansabın naiblikle idaresine müsaade olunmaması sair koruyanlara da sirayet ederek ve bu suret giderek çıkarılmış kanunları bütün ortadan kaldırarak böyle önemli ve itina edilmesi gereken bir mesleğin altını üstüne ge-

tirirdi. Nihayet büyük mansabları para ile tutmak gibi tiksinecek âdetler yerleşmiş ve birtakım cahillerin mesleğe girmesiyle bayağı cehalete açık yol olmuşdu. Bunu ayakda tutarak tamir kabil değildi. Tamamiyle geçmişdeki durumuna çekip çevirmek de müşküldü. Bu kez çaresiz durum ve zamanın müsaid olduğu kadariyle islâhı irade edildi. Anlatıldığı gibi imkânı kadariyle nizam sağlanmasına teşebbüs edilmişdir.

Askeri kanunların karışıklığı ve sarsıntısı da aynen böyle olmuşdur. Bilfiil askeri hizmetlerde bulunmayanlara geçim maaşı olmak üzere asker ulûfesi verilmek Osmanlı İmparatorluğu çökme zamanında yaygınlaşarak bunca asker ocağını yıkmış karıştırıp sarsmış ve çaresi bulunmayacak duruma gelmişdi. Savaş günlerinde harbe sevk edecek asker bulunamadığından başka hazer zamanı asayişde de Yeniçeriler içinde karışıklık, fitne ve fesad eksik olmazdı.

Her ne ise, anlatılan mes'eleler gerçekten tam olarak yerine getirilse mülkçe büyük menfaatler sağlanacağı doğru idi. Bu gibi icraatın gereği gibi faydalarını ortaya çıkarmak ve toplamak zamana muhtaçdı ve sulh zamanı ve asayişle olacak işdi. Bu sırada karada ve denizde yapılması ve yerine getirilmesi lâzım gelen harp harekâtı ise çok miktarda paraya bağlı olup elde mevcud akça bile olmadığı için herkes şaşkındı.

MALİ İŞLER

Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntısı pek çok olduğu halde bir türlü çaresi bulunamıyordu. Hamid Han zamanında teşebbüs olunduğu gibi yine Felemenk'den 15.000 kese akça borç alınacağı lâkırdıları meydana çıkmış ise de Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar böyle bir muamelenin emsali görülmemişdi. Devlet borçlanmaya teşebbüs edince Felemenk elçisi de Avrupa'da geçerli usule göre Felemenk tüccarından para isteneceğini, fakat bu hususda akça verecek güçde olanları teşvik edeceklerini anlattı. Böylece tüccara teminat lâzımdı.

Bu gibi mukaveleler ve haberleşmeler ile beş altı ay vakit geçirilmişdi. Nihayet Felemenk'den umud kesildi. Bu kez Selim Han İspanya Devleti ile yakında yapılmış sulh anlaşması ilişkileri vesilesiyle Cezair Ocağı'nın saldırılarından kurtuldu. Buna teşekkür olarak borç akça verse olmaz mı diye Kaymakam Paşa aracılığıyle yoklama yapıldı. Cevap olarak İspanya elçisi Bab-ı Âli'ye bir yazı gönderdi. Yazılan şu idi: —İspanya Devleti tarafsız olması nedeniyle başka devletlere bile yardımdan çekinir. Avrupa'yı sarsmakda olan savaş ateşi ve insan zayiatını söndürmek ve azaltmak için Osmanlı Devleti'nin devamını ve ayakda kalmasını istediğini bütün Avrupa devletlerine bildirip anlatmıştır. Harbin uzamasına vesile olacak para yardımı yapılması öngördüğü tarafsızlık usulüne aykırı düşeceğini anlatıp önceki açıkladığına göre sulh anlaşması için ara buluculuğa amâde olduğunu sözlerine ekledi.

İspanyollar vaktiyle Avrupa'da birinci derecede büyük devletti. Hususiyle Amerika'da eline geçirdiği zengin madenler sayesinde büyük servet kazanmışken İstanbul'un mirasyedileri gibi para sarf edip sefahat yoluna sapdılar. İspanya'da olan tükenmez hazineleri İtalyan ve İngiliz tüccarı devşirip götürdüler. İspanya Devleti'nin eski zenginliği ve iktidarı kalmadı. Avrupa içinde önceki nüfuz ve itibarı kalmamışdı. Bu kez sulh anlaşmasına aracılık etmesi de eski nüfuz ve büyüklüğünü dile getirip önceki gibi büyük işlerde bulunmak arzusundan ibarettı. Bu durumda İspanya'dan para istemek düşüncesinin Osmanlı Devleti'nin o vakit yabancı devletler hakkında bilgisi olmadığını anlatır. Böylece kurulmuş boş bir hülya idi.

Anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti bazı yönlerden savaşı devam ettirmeğe lüzum görüyordu. Çok büyük mali sıkıntıda olduğu için de akça bulmakda şaşırıp kalındı. Hatıra gelen sebeplere girişildi. Hattâ Fas Hâkimi'nden ve Cezair ile Tunus ocaklarından borç alınması tasarlanıp kararlaşdırılmışdı. Ama yoklama yapılınca her tarafdan akça yerine «özür dileriz» diye bir kâğıd ile umudsuz cevap gelmişdi.

Böylece akça tedarikinin bir çaresi bulunamayıp nihayet Hamid Han devrinde olduğu gibi yine halkın altın ve gümüş evanisi toplanıp mağşuş sikke kesilmesinden başka bir tedbir bulunamadı. Darat ve debedebe-i Şahaneye yeteri kadar eğer ve levazım bırakılıp ayrılanı içde ve dışda ne kadar altın ve gümüş evani varsa darphaneye teslim edildi. Padişah, büyük vezirler, ulema-yı âlan, rical vesair kimseler bütün mevcud altın ve gümüş evanilerini getirip bahaları darbhaneden verildi. Rumeli ve Anadolu taraflarında olan vilâyetler valilerine, hâkimlere evamir-i âliyye yayınlanıp kadın takıları ve silâhlardan maadâ altın ve gümüş evani kullanılması şer'an yasak olduğuna dair Şeyhülislâm tarafından verilen fetva-yı şerifede nedeni bildirilip Padişah iradesinin hükmü ilân olundu. Her tarafdan İstanbul'a altın ve gümüş getirilmesine çalışmak üzere karar verilip bu suretle darphaneye altın ve gümüş geldikçe sikke kesilerek hazinede azıcık artış görüldü.

İşte devletin mali sıkıntısı böylece artarak kâh Felemenk'den kâh İspanya'dan borç istemek düşüncesinde bulunduğu sırada İsveç elçisi devletin vaad ettiği akçayı istiyerek ittifak senedinin imza edilmesinde ısrar ediyordu. Vaad edilen paranın verilmesine hazinenin bugünkü durumu elvermediği gibi İsveç'e umudsuz cevap verilmesi de uygun görülmüyordu. Hususiyle Selim Han bile İsveçli'nin kırılmamasını lüzumlu sayıyordu. İsveçli ile ittifak maddesini başlamayasın diye Kaymakam Paşa'ya irade buyurmuşdu. Her gün bir türlü söz ve davranış ile İsveç elçisi aldatılıp avutuluyordu. Başka sefirlerin istekleri de birer suretle savuşdurularak vakit kazanılırdı.

BU GÜNKÜ DURUMA DAİR BAZI SEFİRLER İLE YAPILAN KONUŞMALAR VE HABERLEŞME İLE İSVEÇ İTTİFAKI

Fransa ve İspanya Osmanlı Devleti'ni sulha teşvik etmekde, Prusya Kralı Kırım'ı kurtarıp geri alıvermek gibi bazı vaadlerde Osmanlı Devleti'ne ittifak arz eylemekde idi. İsveçli ise savaşa katıldığından Osmanlı Devleti'nin sulha aşırı yaklaşmasından korkuyordu. İsveç devleti vaad ettiği akçayı talep ederdi. Herbiri Osmanlı Devleti'ni kendi meramlarına çekmekde olup bu seferin açılmasından asıl gaye Kırım'ın kurtarılması mes'elesi idi. Kırım'ın kurtarılmasında azıcık umud veren tarafa zihinler yatkın olduğundan, İstanbul'da Prusya ve İsveç tarafına temeyül edildi. Selim Han bile savaşı sürdürmek istiyordu. Hattâ anlatıldığı gibi Padişah huzurunda yapılan ilk meşverette sulh mes'elesi ileri sürülmemişdi. Ordu erkânı ise ordunun perişanlığından ötürü harbin sürdürülmesinden korkup anlatıldığı gibi orduda yapılan meşveret meclisinde Prusya ve İsveç mes'elesini hep birden çürütüp güçlük gösterilmesini İstanbul'da Reis vekili Raşid Efendi'nin Fransa elçisiyle konuşmaya başlamasını uygun görerek akçanın azlığından, asker, zahire ve bazı hazırlıkların noksanından söz edilerek düzenledikleri mazbataları Padişah tahta çıkdıkdan sonra İstanbul'a gelerek Selim Han'a arz ve takdim etti. «Daha önce savaşın nasıl çıkdığını bilmem. Kaldıki savaş demek şiddet demek; safa demek değildir. Yetecek akça ve zahire olduğunu herkes bilirken bunlar aransa bulunmaz diye durup oturmak olmaz, düşman ne derse evet demek din ve devlete yakışmaz. Eğer benden cevap istersenız ben rahatı ve mal toplama hülyasını kurmadım. Sizden re'y benden infaz lâzım. Hepimiz bir araya gelip Hazine nereden hasıl olur ve nereye sarf olunur düşünüp dinimiz gibi doğrusunu söyleyesiniz. Bu hususların hepsi sizden matlub-u Şâhânemdir» diye Kaymakam Paşa'ya hitaben bir hat-tı hümâyun çıkarıp göndermişdi.

Mezalimin kaldırılması, Karadeniz sahillerinin muhafazası işi için yeteri kadar topların yeniden dökülmesi ve yeteri kadar topların lâzım gelen yerlere yığılıp tabiyesi çok paraya bağlı idi. Hazinenin hâli ise malûm olduğundan bunun tedbiri ile beraber İstanbul'da ve ordudaki zahire sıkıntısının kaldırılması mes'ele idi. Selim Han bu durumda Davutpaşa Sarayı'na nakil irade buyurdu. Bunun uygun olup olmadığı gibi bazı iç işlerin görüşmeleri için Şabanın 28 inci günü Şeyhülislâm Konağı'nda kurulan meşveret meclisinde İspanya, Fransa, Prusya ve İsveç elçilerinin tercümanları hergün Bab-ı Âli'ye gelerek cevap isteğinde olmalariyle her birine nasıl cevap verilmek uygunsa etrafiyle müşaveresi gerekdiği anlatılırdı. Ordunun asker, akça ve zahire ve başkaca sıkıntılarına dair ordu mazbatası ve ip ucu konuşma gözönünde tutularak bir hayırlı

sulhun güzelce gelişmesi işinde lâzım gelen akıllıca hareketlerin yapılması durum ve zamanın gereği idi. Bu sırada gelen Serdar-ı Ekrem yazısı okunarak sulh görüşmeleri maddesi de ileri sürülünce ordu erkânı re'yi üzere Raşid Efendi'nin Fransa elçisi ile sulh görüşmesine başlaması uygun görülmüş ise de durum Selim Han'dan soruldu. Fakat harp taraftarı olan askeri ve bazı halkın lisanından korkarak Selim Han sulh görüşmelerinden çekindi. «Hele şimdilik musalaha sohbeti dursun. Fakat Fransız tercümanı gelip cevap istedikçe red edilmiyecek kabul de edilmiyecek veçhile nazikâne cevap verilsin» diye irade buyurduğundan bir kısa süre daha her tarafın akıllıca idare olunmasına karar verilmişdi.

Fakat o sırada Serdar-ı Ekrem tarafından gelen yazıda Rus elçisinin tahliyesini başka devletler defaatla istemişlerdi. Her birine bir türlü cevap verilerek tevkif edilmişdi. Bugün için bir taraftan istida edilmeden tahliyesinin yapılmasının durum ve zamana uygun olacağı, fakat karadan hududa götürülmesi askerin içinde dedikodu olur. Böylece İstanbul'da Fransız elçisine teslim ve izaz ve ikram gereği tamamlanıp denizden gönderilmesini istedi. Selim Han da müsaade buyurunca tahliye edilip tabaasiyle beraber bir Dubrovnik gemisine bindirilip Triyeste'ye gönderildi. Böylece sulh anlaşması işine alt düşünce ile bir müsaade gösterilmişdir.

Şabanın 15 inde Fransa tercümanı Reis Efendi'ye gelip mes'eleyi sordu. Reis Efendi cevaba girişip elçi beyin yakınlık ve iyiliğinden sadakatinden söz edip «Osmanlı Devleti musalaha'ya yanaşıyor. Elçi beyin bu vechile arabuluculuk arz ettiği şevketlu efendimize ifade edildiği zaman Fransa'nın ötedenberi Osmanlı Devleti'ne yakın ve iyiliğinizi isteyip sadık olduğu malûmdur. Bu defa tavassuta istekli olması da sadakatini gösteriyor. Lâkin bu tavassutta Kırım'ın geri alınması gibi bir semere görülmezse Fransa'nın yapacağı bu iyilikden ne fayda çıkar? Padişah tarafından elçiye böylece söyleyesiniz diye ferman buyurmuşlar elçinin buna cevabı nedir?» deyince tercüman elçi beye anlatayım cevabını getireyim diye gitmişdi. Ertesi gün cevab olarak elçisi tarafından gelen yazının anlamı bu idi.

Fransa Devleti Osmanlı Devleti'nin samimi ve sadık olarak iyiliğini ister. Kırım yarımadasının Osmanlı topraklarına yeniden eklenip katılması hususu arzu ediliyor. Biz de isteriz, ancak bunun imkân çırçıplak olsa husuli için savaşı sürdürüp bütün kudretimizi harcamak gerekir. Fransa Devleti her devletten ziyade ve önde Osmanlı Devleti'ni tutar ve teşvik eder. Bundan şüphe yokdur. Lâkin bugünkü durumda böyle Kırım'ın geri verilmesi olacak ve umud edilecek iş değildir. Rusların Kırım'ı geriye verip teslim etmesi düşünce sınırı dışındadır. Prusya Kralı da tumturaklı vaadlerini yerine getirip Rusya üzerine taarruz edecek gibi

görünse bile Ruslar Prusya Kralı'nı susdurur ve razı ederler. Böylece nasıl hareket etse karşılayacağı söylemeye değmez. Bunun üzerine Kırım'ın geri alınması yalnız fetih ve işgalle olur. Bu ise olmayacak işdir, çünkü Osmanlı askerinin çıkarma yapacağı Kırım sahilleri şimdi çok sayıda asker, tahkim edilmiş tabyalar ile korunuyor. Bundan vaz geçdik, Kırım'a asker çıkarmadan önce Rus donanmasının tahribi lâzım gelir. Zira Özü kalesi Pirezen adası ve Hocabey bugün Rusların elinde olduğu için o bölgede gezip dolaşarak donanmanın Kırım limanlarına girmesine engel olur, yahud donanmayı kuşatıp yakmak için bu limanlara girmesine engel olmaz. Her ne ise, donanmanın Rus donanmasını yenmesi ilk başda gelir. Bu galibiyet elde edilse ve karaya da asker çıkarılsa bile yine Rus kara askerinin bozguna uğraması, kalelerin ele geçirilmesi gerekir. Ayrıca Kırım gibi harabeye çevrilmiş topraklarda Osmanlı askerine yeterli zahire tedariki lâzımdır. Kırım yarımadası Osmanlı Devleti tarafından harbederek zabtolunmadıkça Rusların geri vermesini umud etmek hayale kapılmakdır. Prusya Kralı Osmanlı Devletini bu ümid ile aldatırsa yalnız savaşı sürdürmenin işine yaradığı içindir. Gerçekden İsveç Osmanlı Devleti'nin sadık dostudur. Lâkin savaş hazırlıklarını yapmağa mecbur olduğu için Rusya ile yapacağı savaşın neticesine tesiri olmaz. İsveç bu defa başına gelenlerden dolayı kralları bağımsız oldu. Ancak para ve asker bakımından za'fı yine evvelki gibidir. Prusya Kralı ise askeri ve parası yeterken İsveç Kralı gibi niyetinde sadakati ve iyi niyetli olmayıp gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerek Lehistan Cumhuriyeti'nin zarar ve ziyanıyle kendi işini yoluna koymakdan başka garaz ve sevdası yokdur. Bu düşünceler Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygundur. İntikam alması hususu başka mutlu zamana ertelense doğrusu ve en sağlam tutumdur. Bunun Padişahınız nezdinde uygun görüleceğini umuyorum.

Fransa elçisinin takriri burada son buldu.

Daha önceki seferinde Abdurrazzak Efendi Bükreş görüşmelerinde Rusları Kırım serbestiyeti davasından vaz geçirmek için 60.000 kese vadetmişken Ruslar bu iddiadan vaz geçmemişdi. Sulh anlaşması maddelerini bile işte bu Kırım maddesi nedeniyle İstanbul'da Sudur-u ulemâ red eylemişlerdi. O vakit sulh anlaşması Rusya'nın işine gelirken Kırım maddesini işin esası saydıklarından tekrar savaşa başlanmış ve nihayet Kaynarca sulh anlaşmasında sair maddelerle beraber Rus Çariçesi bu meramına erdikden sonra Kırım'ı ele geçirip istilâsı için ne derecede uğraştığı daha önce açıkça bildirildi. Her ne ise Karadeniz'de bir iskeleye sahib olmak bunca kanlar döken Ruslar Kırım'da yerleşip de Karadeniz'in en güzel limanlarına sahipken bunun şöyle reddedilvermesi hakikaten hayale kapılmak olur. Bu yolda her türlü fedakârlığı göze alacağı olağan işdir. Prusya ise Lehistan tarafından bazı menfaatlerle ikna edilip susdurulacağı doğru düşünce idi. Nitekim geçen savaşda Rus or-

dusunun beri tarafa yaptığı hudud tecavüzü taarruzu Nemçeli'yi korkutup titretmişti. O sırada Prusya ile Rusların Lehistan'ı aralarında taksime karar vermiş olduklarını haber alınca Avusturya'nın bütün sabrı kalmamış, durmayıp Rusya üzerine harbetme durumuna gelmişdi. Katerina'nın Tuna'nın beri taraflarını ele geçirip istilâsı şöyle dursun, Eflâk ve Buğdan hakkında bile bir kötü düşüncesi olmayıp gayesi yalnız anlatıldığı gibi Kırım mes'elesi ve Karadeniz'de serbestçe ticaretti. Bunun için Nemçeli'ye kuvvetli teminat verip bu hususda kendisi tarafından tasdik edilirse Leh paylaşmasında kendisine de hisse verileceğini bildirdi. Nemçe politikasını derhal değiştirmişdi. Bu muharebeden sonra Osmanlı sınırından çekilip dönen Rus orduları Lehistan üzerine yürudü. Nemçeliler de taarruz edince bu sırada Lehistan'ı himaye iddiasında bulunan Prusya Devleti münasip bir hisse verilerek susturuldu. Yerinde anlatılacakdır.

İşte geçmişdeki ve gelecekdeki duruma bakılırsa Fransa elçisinin bu takdiri o vaktin haline uyuyordu. Durum böyle görünüyor ise de, Selim Han yine padişah olmuş ve birden sulh görüşmelerine girişmekden çekinmişdi. Elçinin bu teklifini tehdit ve korkutmak ister diye yorumda bulunarak harbin devamını ön görmüşdü. Fakat Fransız elçisi bir hafta geçince bir takrir daha verdi. İçinde «Önceki takririmde Moskof ve Nemçe sulh anlaşmasını arz ettiğim zaman Osmanlı Devleti'ni Moskof'la sulha yanaşmadığını Nemçe'nin tek başına sulh istediğini yazmışdım. Bu defa cevabı geldi. Nemçeli tek başına sulha razı olmuş. Fakat daha önce anlatıldığı gibi yine her iki taraf ellerindeki toprakların kendilerinde kalmasının esas olmasını istiyor. Osmanlı Devleti önce Nemçe'yle sulh için uzak durmamışdı. Bu kere de çekinmezse Reis Efendi ile mülâkat ve görüşmelere hazırdır» diye bildiriyor. Osmanlı Devleti'nin bu bakımdan diyeceği ne merkezde ise bir an önce kendisine ifade buyrulmasını istida etmişdi. Durum Padişah'a arz olununca harb gailesini azaltmak ve Moskof'dan intikam almak için yalnız Nemçe sulhuna yanaştığı görüldü. Sonra Reis Efendi ve Hamidizade Efendi maiyetleri Fransa elçisiyle mülâkat ve görüşmelere başlanmasına izin çıkdı.

Kısacası Osmanlı Devleti kendi hakkında sulhun hayırlı olduğunu anlamışsa da anlatıldığı gibi sulh temayülünü saklayıp henüz mevcud olmayan sulhu neticelendirecek vesileleri de elden bırakmayıp işi iki taraflı tutmaya mecbur olmuşdu. Bu sırada Lehistan Devleti tarafından Kont Petro Potovski Osmanlı Devleti ile yeniden dostluk kurmak için elçi tayin olunup İstanbul'a gelmek üzere bulunduğuna dair yazı ile bir mektup getiren nefer gelip peşinden Lehliler Lehistan toprağında bulunan az sayıdaki Rus askerini zorla hudud dışına çıkardıkları haberini getirdi. Bununla beraber Nemçe Çasarı Jozef'in kanama hastalığı nedeniyle hayatından umud kesildiği görülerek Toskana Dukası olan kardeşi Beç'e

yani Viyana'ya davet olunmuşdu. Jozef vefat edince Avusturya hanedanı'na mahsus olan topraklar İmparatorluk'dan ayrılıp veraset yolu ile Toskana Dukası'na intikâl etmesi lâzım gelirdi. Asıl imparatorluk Hersekler arasında idi. Kimin geleceği bilinmediği için Prusya Kralı müdahale ile dilediğini nasbedeceği haberi de alınınca bu suretle Rusların kuvvetine sırtını dayaması zayıflamışdı. Savaş meydanında tek başına kalması ümidleri bir teselli veriyordu. Ancak İsveç'in Moskof'la sulh anlaşmasına meyli duyuldu.

Durum İsveç elçisinden sorulunca İsveçliler de Osmanlı Devleti Moskof ve Nemçe ile sulha niyetlidir diye duyunca endişeli bir halde hakiki durumunu anlamak üzere Raşid Efendi ile mülâkat istedi. 1203 yılı Ramazanı 13 pazar günü konuşulup görüşme meclisi kurduklarında sulh anlaşması sözünün aslı olmadığı bildirildi. İki taraf birbirine teminat vererek şüphelerinden uzaklaşdıkları sırada İsveç Kralı'nın başlıca tesellisi bu yıl Osmanlı Devleti'nin tam muzaffer olmasından ibarettir dedi. Daha önce takdim etmiş olduğu lâyihada yazılı tedbirler acaba yerine getirildi mi diye sorunca Reis Efendi: «O kâğıd bize takdim edildiği sırada Hamid Han zamanı Sadrâzam'a gönderilmişdi. Sonradan vardığı haberi geldi. O tedbirden Osmanlı Devleti için uygun olanları zamanın gereğine göre yerine getirilir diye sadaret yazısında yazılı idi, oysa o tedbirlerden Osmanlı Devleti için uygun olanları icra edilir. Ama tamamı tamamına icrası bizim askerimizin mizacına göre biraz mümkün olmaz. Zira Osmanlı Devleti askeri Avrupa devletleri askeri gibi yetişdirilmiş, eğitim görmüş değildir. Düşman karşısına vardıkları gibi hemen hücum ve taarruz kaydına düşüp saldırırlar. İşin tablatı biraz beklemeyi icabettirse bile subaylar engel olamaz. Farzedelim ki men ettiler; bir yerde dönüp dolaşıp kalması gerekirse, bize cenk ettirmiyorlar diye aralarında karışıklık çıkar. Böylece Avrupa devletlerinin 100.000 asker kullandıkları yerde Osmanlı Devleti kolayca 50.000 asker kullanır» diye cevap vermişdir.

Vaktiyle Avrupa kıt'asında mürettep, eğitim görmüş, muvazzaf ve muntazam asker Osmanlı Devleti askeri iken şimdi Osmanlı Devleti askeri ele avuca sığmaz, emir dinlemez, kayıdsız ve nizamsız birtakım başkaldırır güruhdan ibarettir diye Raşid Efendi'nin elçiye bildirmesi şaşılacak ve esefle karşılanacak bir durumdur. (Suphane muhavvel-ül havl vel ahval). Bundan sonra İsveç elçisi akça ve ittifak maddesinden söz etti. Tariz ve tartışma şeklinde Osmanlı Devleti'nin bir sözüyle İsveç Kralı savaşa girmişken Osmanlı Devleti tarafından vaadinin yerine getirilmediğini yanıp yakılarak anlattı. Raşid Efendi de Osmanlı Devleti'nin İsveç meselesini tamamen terk etmediğini fakat Nemçe savaşa girince bu meselenin ertelendiğini, İsveçli'nin elden çıkmamasını sağlı-

yacak gönül alıcı sözlerle özür dileyerek durumu anlattı. Sonra elçi bir iki madde daha anlatayım diye söze başlayıp: «Mademki bu sulh halkın diline düşmüşdür, Osmanlı Devleti İsveç meselesini halletmedikçe zihinler rahat edemiyor. Osmanlı Devleti'nin iyiliğini istiyen devletlerin kuşkulanacakları aşikârdır ve Prusya'nın mes'ulüne de Osmanlı Devleti'nden müsaade olunmak lâzımdır. Zira Prusya'nın bu sırada Lehistan maddesine nizam vermesi pek büyük işdir. 'Yani Lehli'yi Moskof'dan ayırması Osmanlı Devleti'ne büyük menfaat sağlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından Lehistan'ın bize çekilip anlaşma yapılması önemli işlerdendir. Lehli'ye kalblerine kuvvet verecek sözlerle yazı gönderir iseniz bir kat daha Rusya'dan nefret ederlerdi» deyince Raşid Efendi de: «Burası gerçi böyledir. Lâkin şimdiye kadar Lehli tarafından Osmanlı Devleti'ne yazı gelmediği için yazı yazılmamış ve gönderilmemişdi. Şimdi Osmanlı Devleti'ne elçi göndermek üzeredirler. Elçi geleceğini mektup ile gelen neferle bildirdiler. Bu yazılarına cevap olarak Osmanlı Devleti tarafından yazılacak kâğıda Lehli'nin gönlünü kazanacak sözler yazılır» deyip buna dair her iki tarafça epiyce kaviller ileri sürülerek meclise son verileceği sırada elçi yine akça verilmesi meselesinin bundan önce karar verildiği üzere bir gün evvel cevap beklediğini, bundan sonra durup bekleyemeyeceğini bildirip sözü kesmişdir.

Kastri adlı tarih yazarı İsveç Kralı'nın bu savaşa girmesi hakkında şöyle diyor; Rus Çariçesi İsveç topraklarında fesad çıkarmakdan geri durmadığı için karşılığında hatırı kırılıp zamanını kollarken Osmanlı'nın savaşı çıkınca İsveç Kralı Rusya üzerine saldırsın diye İngiltere yardım olarak Baltık denizine donanma gönderecek, Prusya da borç para verecekdi. Bu vaadler günden güne hırslandırıp savaşa sürüklediler. Bir tarafdan da İsveç Kralı Rusya'ya karşı tertip ve niyeti İstanbul'da bulunan elçisi marifetiyle bildirip kendisine malî yardım yapılmak şartiyle içine ittifakı alan bir anlaşmanın düzenlenmesini istedi. Osmanlı Devleti ise önceleri Demirbaş dedikleri meşhur İsveç Kralı'nın Ruslara karşı geçmişde kazandığı galibiyetleri gözönüne alarak düşmanın o cepheden kuvvetini bağlamak ve kesmekde güzel tedbir olduğunu düşünerek belli miktarda akça vermek şartiyle sened yapılmasına ve hattâ mukaveleye göre paranın bir mikdarını peşin ödeyip teslime uğraşıldı diye yazmışsa da bu sözü konuşmaya yakın olmayıp işi incelemeden dışardan aldığı haberler olmak gerekdir. Zira yukarıda anlattığımız gibi bu ana kadar İsveçli'ye bir akça verilmediğinden ittifak senedinin imza olunmadığı ve Hamid Han devrinde peşin 2000 kese verilmesi karara bağlanmış iken ordu tarafından çürütülüp itiraz edilmekle bu paranın bile verilmediği görüşme zabıtlarında açıkça yazılıdır.

Yine Asım Tarihi'nde Osmanlı Devleti tarafından İsveç Kralı'na taksitle 10.000 kese akça verilmek şartiyle karara bağlanan şartlarla ittifak

senedi düzenlenip İsveç elçisiyle mübadele edilmekle sened İsveç Kralı'na gönderilip bu paralar da ilk önce elçiye verilmeğe başlandı diye yazılmış olmakla Asım Efendi'nin bile lâyıkı üzere tahkik edememiş olduğu anlaşılmıştır.

Kısaca İsveç Kralı umduğu yardımları ele geçiremeyip ancak bir kere savaşa girdiği için Osmanlı Devleti gibi zamanın hükmüne uyarak işin sürüklediği yolda giderek savaşa devam edip dayanmağa mecbur olmuşdu. Fakat bundan sonra Kocaeli Mutasarrıfı ve Karadeniz Boğazı Muhafızı olan Mustafa Paşa ve Rumeli payeli Hamidzâde Mustafa Efendi ve Anadolu payeli Tatarcık Abdullah Efendi ve Reis vekili Raşid Efendi görüşmelere memur olarak İsveç elçisi Jedar Jan de Haydenştam ile Beykoz'da 1203 yılı Şevvalinin 18 inci günü ve 1784 milâdi yılı temmuzunun 11 inci günü ittifak senedi imza ve mübadele olunup tasdiknamesini de İsveç Kralı 1203 yılı ikinci teşrininin 19'unda imza etmişdir. Sureti (Ek - 9) da yazılıdır.

İSVEÇ İLE RUSYA MUHAREBELERİ

1203 yılı ilkbaharı gelince İsveç ve Rusya'nın büyük donanmaları Baltık denizine çıkıp karşılaşdıkları zaman ileriye sürülen karakol gemileri dört saat şiddetli savaşmışlarken her iki tarafda gemi hasarı olmadan birbirlerinden ayrılmışlardı. Ertesi gün İsveç Amirali Rus donanmasının yolunu kesip kendisi için doğacak zarardan korunmak mümkün iken aldanıp birkaç gün geçince her iki tarafın çekdiri ve şalopelerinden ibaret İnce donanmaları karşılaşınca talihsiz rüzgâr Rusya tarafına uygun geldi. Bu durumda her iki tarafın kara askeri sınır başında karşılaşınca yine Ruslar galip gelmişdi.

Oysa İsveç Kralı azim ve gayretine kuşku getirmeyip kendisi İnce donanmasını düşmanın İnce donanması üzerine tekrar saldırıp hücum ederek 23 parça Rus teknesini ele geçirip donanmasına katıldıktan başka 2000 kadar piyade ve süvari askerini Petersburg'a beş altı saat yakın önemli bir yere çıkarıp yerleşdi. Bu beklenmedik durum Petersburg'a aksedip ahali arasında telâş ve dehşet saldı. Katerina bu yere 8000 yetişkin asker gönderip savaş başlayınca yarısı kadarı telef oldu. Ancak İsveç Kralı'nın kardeşi Südermanya Dükası maiyetinde mevcud 26 kapak ve bir çok fırkateyn gemilerinden mürekkep İsveç'in büyük donanması Revâl tersanesinde olan Rusya donanmasına hasar vermek amaciyle o tarafa yelken açıp gitti. Yolda 64 parça opçeker bir gemileri de karaya düşmekle düşmana kalmasın diye yakıldı. Bundan sonra gerek bu donanma gerek Kral idaresinde bulunan İnce donanma bir Moskof limanı içine girip kendini korumaya mecbur oldu. Derhal Moskof donanması liman ağzına gelip kuşatmaya kalkışdı ise de ilk önce limanın iki tara-

fına muhkem tabyalar yapılarak zahireden dolayı zahmet çekmekde olan İsveç donanmasının dışarı çıkmasına engel olmak lâzımdı. Bu hususda Ruslar aldanarak kuşatma ve baskıyı gereği gibi yerine getirememişlerdi. Bu aralık da İsveçli düştüğü tehlikeden kurtulmak için donanmalarında bulunan Simit adlı İngilizin talimi ile tertipledikleri ateş gemisini ileri sürüp yanından donanmayı dışarı çıkarmak şeklini aralarında görüşerek müsaid bir havada böylece limandan dışarı çıkmak için hareket etmişlerse de ateş gemisine vaktinden önce ateş verildiği için Moskoflar zarar görmemişlerdi. Ayrıca birkaç İsveç gemisi yanmış, üç fırkateyn ile yirmiden ziyade ufak tekneleri Rusların eline geçmişdi. Sonra İsveçlilerin buradan yolu bulan İnce donanmaları bazı kayalar arasında saklandığı sırada Rusların iki misli fazla olan İnce donanmaları ortaya çıkdı. Aralarında yapılan büyük savaşda Ruslar tamamen mağlûp olup bozguna uğradı. Yarı donanmasiyle 10.000 neferden fazla zayiat verdi.

BAZI SAVAŞ HAZIRLIKLARI SIRASINDA YUSUF PAŞA'NIN AZLİYLE KETHÜDA HASAN PAŞA'NIN SADARETİ

Saltanat yenilenince Sadaret değişikliği durum icabı olur. Kaldı ki Yusuf Paşa'nın merhum Hamid Han'ın elinde olan alışdığı bağımsız nüfuz yeni padişahın mizacına aykırı olduğundan azl ve değiştirilmesi tasarlanmıştı. Ancak geçmiş yıllarda bunca fetihler kazanmış bir zatı birden azl biraz uygun görülmedi. Gerçi henüz kışlak yerine dönmezden önce Nemçeliler beri tarafa hücum ile zabtolunan yerlerini geri aldıkdan başka bazı Osmanlı topraklarının sınırını aşmaları, Rusya tarafından askerin perişanlığı Yusuf Paşa'nın kazandığı şan ve duyurduğu sesini kırmıştı. Yine azli hususunda teenni ile davranılarak önce te'min ve taltifi iltizam olunup o da bazı mertebe emniyet ederek savaş hazırlıklarına girişip ordu ile Silistire bölgesine hareketi tasarlamışdı. Fakat ilk önce Eflâk tarafına takviye verilmek lâzım gelirdi. Zaman zaman gelmekde olan araba ve hayvanat henüz ordunun nakline yetecek dereceye gelmediğinden 1202 yılı Şabanının 23 üncü günü atların çayıra salıverilmesine karar verildi.

Bu sırada Bükreş bölgesine bir-iki bin kadar piyade gönderildiğinden başka Yaş üzerinde bulunan düşman askerini kovup uzaklaşdırmak için Yergöğü'de bir ordu kurulması tasarlandı. Ancak başbuğluğa tâyin olunmak üzere ordudan bir münasip vezir bulunmadığından önce Dergâh-ı Âli Kapucubaşılarından iken kendisine mirmiranlık ile Ordu Konakcılığı verilmiş olan Kemankeş Mustafa Paşa'nın Yergöğü bölgesine geçirilecek askerlere başbuğu olması tasarlandı. Maiyetine yeteri kadar asker tertibine girişildiği sırada Serdar-ı Ekrem kıyafet değiştirip kâh Bükreş kâh İbrail ve Kalas taraflarını gezip dolaşmakda idi.

Halbuki anlatıldığı gibi kendisini azl için münasip vakit gözedilmekde olup önce Kalas olayı azline vesile olabilirdi. Başkaca, rüşvet alıp çaldığı da dile gelmişdi. Bu yıl ordu Ruscuk'da kış günlerini büyük sıkıntı ve perişanlık içinde geçirmişdi. Yusuf Paşa ise pek çok cariyeler toplayıp her gün birisiyle eğlenmekde idi. Duruma bakınca zaruret ve sıkıntıların da Yusuf Paşanın kusurlarına yüklenip askerler arasında eski parlak durumu ve azameti kalmamışdı. Bu yılın ramazanında sadaretten azl ile yerine Melek Mehmed Paşa kethüdalığından yetişme olmasiyle Kethüda Hasan Paşa diye ün salmış, Lazarthane, Mehadiye ve Şebeş savaşlarında seraskerlikle liyâkatını ispat ederek mansur-ül liva olmak üzere halk dilinde anılan Vidin Seraskeri Hasan Paşa Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem tâyin edildi. Yusuf Paşa'nın da Vidin veya Eflâk seraskerliklerinden birine tâyini hususu Padişah tarafından kendi re'yine bırakılmış olduğundan Ramazanın 13 üncü günü Yusuf Paşa Ziştovi bölgesine çıkarılıp 25 inci günü Hasan Paşa ordu-yu hümayun'a geldiği zaman şiddetli hastalanmışdı. Mührün alınması ve hil'at giydirilmesi kendisine yatağında iken nasip olmuşdu. Herkes arasında Cenaze Hasan Paşa diye maruf olmuşdu.

Bu halde orduya Vidin tarafında muktedir bir vezirin bulunması lâzımdı. Yusuf Paşa'yı Vidin seraskeri nasbedip Ziştovi'den süratle Vidin'e hareket etmesi bildirildi. Sonra savaş hazırlıkları başladı. Ramazanın 28 inci ve haziranın 17 inci günü orduda bir meşveret meclisi kurulup Rusların bir generali Hocabey tarafına gönderdiği ve bir fırka askeri de Lehistan tarafından Bender üzerine gelmek fikrinde oldukları haber alınmıştı. Romançof adlı seraskerleri Yaş kasabasında olup kendisine katılacak Nemçe askeriyle Bükreş cephesine hareket etmek hazırlıklarında olduğu haber alındı. Ne veçhile hareket edileceği hazır bulunanlardan sordu. Piyade askeri gelmiş, geri kalanı da gelmek üzere idi. Ordunun nakline yetecek kadar hayvan ve araçların tedarikinde geç kalınmışdı. Henüz bunlar tamam değildi. Atlar çayırda idi. Elbette ordunun hareketi ertelenecekdi. Bender, Akgerman İsmail ve İbrail taraflarını takviye etmek ve Bender bölgesini muhafaza için Baht Giray Han'ın Kavşan tarafına gitmesi için kendisine çıkarılan fermanla ve İsmail canibi seraskeri tâyin buyurulmuş olan Cezairli Gazi Hasan Paşa'nın bir an önce oraya ayak basması için acele emiri yazılmak ve hemen Kemankeş Mustafa Paşa'nın ordusuna takviye verilerek Yergöğü'den Bükreş'e ve oradan Yaş üzerine gönderilince tedbirleri bildirildikden sonra İşkodralı Mahmud Paşa'nın affı mes'elesi ileri sürülmüşdür. Çünkü daha önce bildirildiği gibi üzerine sevk olunan askerî kuvvetler muzaffer olamadığından kendi haline bırakılmışdı.

Bazı tarih yazarları Mahmud Paşa'yı haklı bulup demişdir ki: Mahmud Paşa Hamid Han devrinde bazı büyüklerin huylarına uymadığın-

dan öbürü üzerine asker yollanmış ise de çare bulunamayıp gaflet içinde giden asker üzerine taarruz edince hepsi perişan oldu. Aydoslu Paşa âdet üzere bir kalpak giyip firar etmekle kendi haline bırakılmışdı. Halbuki böyle iki kuvvetli düşmanla savaşda iken bir tarafdan da onunla uğraşmak devlete ağır bir yük olmuşdu. Kendisi sonunun fena olacağını düşünerek Hamid Han'ın son zamanlarında Rumeli Valisi Abdi Paşa vasıtasiyle affını yalvarmışdı. Selim Han tahta geçince Padişah, yakınlarından Şemseddin Bey'e düşerek affedilebilecek işler görmeğe girişdi. Geçmiş suçları af olunup da nüfuz ve itibarına kuvvet gelmesi için bir nevi yeni imtiyazla yani vezirlik rütbesiyle geleceği sağlanırsa büyük sayıda askerle Bosna eyaletinin muhafazasını ve bundan doğru yolda devam edeceğini taahhüd eylemiş ve durum Padişah tarafından Serdar-ı Ekrem'e havale edilmişdi.

Bu mes'ele de meşveret meclisinde ileri sürüldü. Durum ve zaman gereği dileğine hemen müsaade lâzım ise de, Ruznamce-i Evvel Ali Raik Efendi, Mahmud Paşa'ya bir veçhile emniyet caiz değildir diye itiraz etmişdir. Bunun üzerine bazı tartışmalar olmuş nihayet büyük sayıda askerle Rumeli Valisi maiyetine gelmek şartiyle kendisine İşkodra sancağı ve kardeşi İbrahim Paşa'ya da Ohri sancağı tevcih olunmak üzere karar verilmekle meclise son verildi. Herkes yerli yerine döndü. Ardından maktul Ahmet Nazif Efendi'nin İstanbul'a çağrılışında kethüda-yı sadr-ı Âli nasbolmuş olan Hasan Efendi azl ile kethüdalık Süleyman Raşid Efendi'ye ve defterdarlık defter emini bulunan Feyzullah Efendi'ye ve Defter emaneti de Hasan Efendi'ye tevcih olunmuş ve yeni Sadrâzam eskiden olduğu gibi ağır hasta olup yatağa düşmüş bulunmakla ordunun işlerinin idaresi Süleyman Raşid Efendi'ye verilmişdir. Bundan sonra bu meclisin görüşmelerini yürüterek Mahmud Paşa'nın af emri yazılmış ve ardından Lazarthane vakasında ismi vüzera defterinden silinen Süleyman Feyzi Paşa tekrar vezarete getirilmişdir. Bir tarafdan da her veçhi sabık Kemankeş Mustafa Paşa ordusunun levazımını ikmâle çalışıyordu.

Bu durumda Rusların Bender üzerine taarruza geçecekleri haber alındı. Birkaç ay önce Bender'e yardım için tâyin edilmiş olan Varnalızade Selim Paşa bu kez vadesi gelip eceliyle vefat ettiğinden Kavşan'da bulunup bu defa Eflâk tarafına memur olan Rizelizade Vezir Abdullah Paşa'nın memuriyeti Bender cephesine çevrildi. Eski İsmail Seraskeri Zihnalı Hasan Paşa'nın Keşan'da ikameti ve büyük sayıda askerle İstanbul'dan çıkıp bu sırada Şumnu'ya gelmiş olan İsmail Seraskeri Gazi Hasan Paşa'nın namzed olduğu hizmete bakılmayarak gereğine göre lüzum görülen yerde kullanılmak üzere hemen İsmail'e ve oradan Bender'e sür' atle gitmesi emir ve irade buyrulmuşdu. Bu durumda Orduya gelmiş

olan Sirozlu İsmail Bey de maiyetindeki süvari ile Bender cephesine gönderilmişdir. Yine bu durumda Buğdan ve Besarabya taraflarında gezip dolaşarak düşmana hasar vermek üzere İğnad kazaklarından bir miktar asker tertip olunmuşdur. Rusların Bender üzerine gelmeleri ise doğru bir hareket olmayıp belki Kalas olayında esir olan Osmanlılar Bender bölgesinden memleketlerine geçireceklerine Bender tarafında olan Osmanlılar isterler de kurtulma kaydlarına düşerler diye yalnız Bender' de savaşanları aldatmak ve işgal kasdiyle Bender üzerine dört beş bin kadar süvari sevkiyle bir karaltı gösterip Osmanlı askeri de karşı koydukları esirleri geçirip bu askeri çekdiği için beyhude yere kafasını yorduğu sonradan belli olmuşdur.

Fakat Baht Giray Han'a Bender havalisinin muhafazası emri gelince derhal mevcud olan askerin bir mikdarını Bender bölgesine gönderdikden sonra İsmail'e yakın Dabağ köprüsü adlı yere çadır kurdu. 3000 kadar süvari de Kişnev taraflarını keşfe göndermişti. Aralıkda tesadüf olunan 100 kadar Kazak askeri kılıçdan geçirildikden başka diğer bir tümen düşman askeri ile karşılaşınca derhal savaşa girişildi, onların da kimisi kılıçdan geçirildi kimisi de esir edildi. Bu haber orduya ve oradan İstanbul'a geldiği sırada Bosnalıların da bir palanga aldıkları ve 500 kadar Nemçe askerini idam ve o kadarını esir ettikleri haber alınınca epiyce rahat nefes alınmış ise de böyle küçük olaylarla iş bitmiyordu. Büyük ordular karşı karşıya gelip yapılan meydan muharebesinde hangi tarafın zafere erişeceğini herkes dört gözle bekliyordu.

Bu sırada para ve zahire sıkıntısı ordu ileri gelenlerini üzüyor ve şaşırtıyordu. Padişah'a durumu arz etmekden geri durmazlardı. Padişah tarafından da daha önce gönderilmiş biraz akçadan başka sonradan da 500 kese altın ve Eflâk Voyvodası'na 120 kese harçlık gönderilmişdi. Bununla günlük ihtiyaçlar giderilemiyordu. Savaş masraflarına gereken akça tedariki de kabil olmadığından her ne hal ise savaşa girilmek üzere Padişah tarafından Serdar-ı Ekrem'e gayret edilecek ve kahramanlık ister tabirlerle hat-tı hümâyunlar ve mücevher kılıç ve samur kürk gönderilmişdi. Bu işlerle beraber iç işlerindeki ıslahata da çalışıldığından saltanat yenilenmesi nedeniyle yapılan değişikliklerin arta kalanı da bundan sonra aşağıdaki gibi icra edilmişdir.

MEŞİHAT İLE KAYMAKAMLIK DEĞİŞİKLİĞİ VE BAŞKACA DEĞİŞİK OLAYLAR

Anlatıldığı gibi saltanat değişikliğinin tabii cereyanı olan olaylardan olmak üzere Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi ve Kaymakam Salih Paşa 1203 yılı Zilkadesinin 27 nci günü azl ile Hamid zamanında 4 yıla yakın meşihat makamında bulunmuş olan Esad Efendizade Mehmed Şe-

rif Efendi ikinci kez olmak üzere Müftü-yül enâm; ve Karadeniz muhafızı olup Beykoz'da oturan Beyhan Sultan Hazretleri'nin kocası Silâhdar Mustafa Paşa kaymakam olup Kâmil Efendi evinde ve Salih Paşa Beykoz'da ikamet ve istirahat eylemek üzere ferman olunmuşdur.

Zilka'de ortasında Hekimbaşı Kürkzade Hasan Efendi'nin kendisine Halep Mevleviyeti tevcih olunmuş olup efendilerle kadıların mansablarına bizzat gitmeleri ise bu sırada kararlaşdırılan yeni nizam gereği olduğu için birkaç ay içinde Haleb'e gitmesi lâzım geleceği cihetle Hekimbaşılıkdan azlolunup yerine müderris ve hassa tabiblerinden Mehmed Sadık Efendi Hekimbaşı tâyin edilmişdir.

Osmanlı geleneğine göre büyük vezirler her mes'eleyi Sadrâzama yazarlarken bu esnada İstanbul'da oturan Kapu kethüdalarına yazmağı âdet edinmişlerdi. Bir mes'ele İstanbul'da herkes duydukdan 20 gün sonra Sadrâzam tarafından resmi yazısı gelirdi. Bu ise Serdar-ı Ekrem bulunan zatın nüfuzunu sarsıyordu. Büyük vezirlerin kapu kethüdaları orduda bulunup da ortaya çıkan emirleri tebliğe memur iken, kendilerini yüceltip ve keyiflerine bakmak için İstanbul'da otururlar, ordu'ya kapuçukadarlarını gönderirlerdi. Bu uygun görülmeyip bundan sonra hepsinin orduya katılmaları ve içlerinde İstanbul mansabı eline geçirmişi varsa ya mansabından ya da kapu kethüdalığından geçmeleri için bu yılın ortasında irade-i seniye çıkdı. İşe girilince kapucubaşlarından Şam Kapu Kethüdası Tenyoz Halil Ağa orduya gitmeye kudreti olmadığını bildirip özür dileyerek affını rica etti. Ardından evlendiği İnce Hanım adında bir kötü kadının belâsına uğradı. Hakikat Üsküdar'da hanımın araba ve gezinti için masrafı 15000 guruşa geliyordu. Bu sebeple savaşa gitmeye kudreti olmadığı görülüyor.

Biz gelelim yine ordu olaylarına.

FOKŞAN OLAYI

Yaş kasabasında toplanan düşmanın yakalanıp getirilmesiyle görevli Kemankeş Mustafa Paşa'ya Rumeli beylerbeyiliği payesi ile başbuğluk hilatı Sadrâzam huzurunda giydirildi. Ordu hazinesinden 15 kese akçe verilip 1203 yılı şevvalinin 2 nci ve Rumi haziranın 15 inci günü büyük sayıda askerle Yergöğü bölgesine geçirilmiş ve Eflâk cephesinde bazı mevki ve yolların muhafazasına memur mirmiran Kürd Osman Paşa ve Zorluoğlu Kethüdası eski Ağa Süleyman Paşa ve başkaca o bölgede bulunan kumandanlar maiyetine verilmişdi. Bu suretle Fokşan'a gelince ordusunda 25000'e yakın süvari ve piyade toplanmışdı. Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey de ordusuna gelip maiyetinde bulunan paşaları ve kumandanları sabır ve sebata çağırıp her durumda başbuğlarının emrine uymalarına dair nasihatlar ve etkili konuşma yapdı. Ordugahları olan Fokşan kasabası Eflâk ve Buğdanı ayıran yerde büyük bir kasaba iken

geçen savaşda yakılıp harab olmuşdu. Ancak bazı kiliseler ve kârgir binalar kalmışdı.

Bu suretle Mustafa Paşa maiyetindeki askeri kuvvetle gururlanarak düşmanı hiçe saymışdı. Hemen Yaş üzerine harekâtın kolay olacağını araşdırıp keşfini yapıyordu. Halbuki kendisi pek yakında mirmiran olmuşdu. Rical yokluğunda kendisine Beylerbeyi payesiyle başbuğluk tevcih olunduğunu maiyetindeki mirmiranlar çekemeyip muzafferiyeti biraz istemezlerdi. Mağruru olduğu erkânın kendisine yar ve yardımcı olmayacaklarını bilememişdi. Bu sırada 10.000'e yakın süvari ve piyade ile Rusların Suvarof adlı generali gizlice Seret nehrinden beri tarafa geçmiş ve Fokşan'a yaklaşarak Nemçe Kralı ile haberleşmişdi. Suvarof'un Tecuci'den, Nemçe askerinin Acud'dan hareket edip taarruza karar verdiklerinden habersizdi. Mustafa Paşa gafil avlanarak Mavriyani Bey tarafından kendi maiyetine verilmiş olan 1000 kadar Deli askeriyle ileriye sevk ettiği Mustafa Fokşan'dan bir iki saat ayrılınca Zilkadenin 8 inci günü akşamına bir saat kala düşman süvarisine tesadüf etti. Kısa bir muharebe yapıldı. İki taraf birbirinden ayrıldı. Düşman askeri bir meşeliğe çekilmiş haberi Mustafa Paşa'ya varınca düşmanın böyle birdenbire ortaya çıkması kuşku verdi.

Maiyetindeki mirmiran paşalar ve başka kumandanlar ile meşveretten sonra o gece sabaha kadar metrisler kazılarak bazı tahkimat yapıldı. Fakat düşmanı yalnız karşılarında bulunan Rus askerinden ibaret zannedip bir tarafdan da Nemçe askerinin gelmek üzere olduğundan gafil olarak şafakla meşelikden çıkıp Fokşan'a gelmek üzere bulunan Moskof askerini karşılayıp savaşırken sol koldan da Nemçe askeri birden çıkınca Osmanlı askerinin bir tümeni İbrail tarafına firar etti. Bu hepsine sirayet ederek süvarinin geri kalanı ve piyade askerinin çoğu geri dönüp Buzuu nehrini geçip Bükreş ve başka yerlere dağılmışlar ve bir miktar piyade de önce davranıp çekilemedikleri için kiliselere girip savaşdılar. Nihayet kimisi şehid kimisi esir olup bütün mühimmat ve cephane işleri ve başka eşya düşmana terk edildi. Bu olayı Nemçe jurnalleri, şöyle yazıyor:

Kalas vak'asından sonra Rus askerinin geri çekilmesi üzerine Avusturya askeri de bulundukları yerlerde kalmışlarsa da sonra Avusturya kumandanı Prens Koburg ordusunu biraz daha ileri sevk etmeği uygun görerek milâdi haziranının 6 sında bulunduğu mevkiden hareketle Parad adlı yere ve kendisi Segedin köyüne varıp bu ayın başında bütün Avusturya askeri Trotus nehrini geçip bazı istihkâmlar yapmışlardı. Bu esnada karşılarına çıkan Osmanlı süvarisiyle aralarında karakol muharebeleri oldu. Milâdi temmuz başında beş-altı bin kadar Osmanlının Tu-

na'yı geçip Fokşan'daki askerlere yardım için Fokşan'a geldiklerini haber alınca Koburg bütün askerini Acud ovasına sevketti. Fakat Rusya askerinin kumandası Suvarof'a verildiğindenberi Rusya ile Avusturya ordusunun alâkaları artmışdı. Her biri hareketlerini birbirine bildirmeğe başladılar.

Milâdî Temmuzun 21 inde Fokşan'daki Osmanlı ordusu her gün artmakda idi. Eflâk Beyi Mavriyani'nin kumandasında olmak üzere 20.000'e yükseldiği haber alınınca Rusya ve Avusturya ordularının birleşmesi lâzım geldi. Böylece temmuzun 28 inde geceleyin Suvarof 10 tabur piyade, 30 top, dokuz tabur süvari ve bir takım Kazak atlısıyle sür' atle Acud tarafından gelip Avusturya ordusuna katıldı. Osmanlı ise 30.000 kadar olup Fokşan'da ve Putna nehri kıyısında takım takım dururlardı. Fakşon'da tahkimat yapmışlardı. Müttefik askerleri temmuzun 31 inde Fokşan'a doğru hareket etmekde iken keşif ve yoklamak için Osman Paşa 3000 güzide süvari ile Putna tarafında görünüp derhal hücuma geçdi. Kazak ve Moskof hizmetindeki Arnavut askerleriyle savaşa başladılar. Osmanlı taarruzu karşısında Kazaklar çekildi. Geriden Rusya ve Nemçe süvarileri birlik halinde yardıma koşunca Osmanlı süvarisini çekilmeye mecbur ettiler. Osman Paşa'nın maiyetindeki süvari çekilirken bozgun'a uğradılar. Nehri geçdikleri sırada onların bozgun'a uğradığını gören nehrin bu tarafındaki 4000 Osmanlı askerine de bozgun sirayet etti. Ordugâhlarını bozup yerlerinden çekildiler.

Seret ile Putna arasındaki bölgeyi 30.000 Osmanlı askeri elde tutuyor ve muhafaza etmekle görevliydi. Milâdî Ağustosun 1 inde müttefik askerleri Putna nehrini geçince karşılarına bir grup Osmanlı askeri çıkdı, savaşa girişdiler. İlk önceki taarruz Avusturya askerinin sağ kanadına yapıldı. Fakat büyük topçu ateşi karşısında çekildiler. Böyle top atarak Fokşan'a giden yolun solunda bulunan ormana doğru hareketle orman ortasındaki yüksek tepelere çıkınca Osmanlı'nın Fokşan'da bütün kuvvetleri göründü. Sağ kanadı yenıçeriden ibaret olan asker tahkimat arkasında Samuel adlı manastırın önünde dururlardı. Sol kanadı süvari olup Milikof suyuna kadar uzanmışlardı. Osmanlı ilk önce ormandaki Rus askerini görüp derhal top ateşine tuttuğu sırada Koburg çalılıkdan çıktığı gibi 12 taburla taarruza geçti. Bu taarruzunu topçu ile tepelerden destekliyordu. Onunla beraber Suvarof'un da taarruzu başladı. Osmanlı ordusu bozguna uğradı, ancak 200 kadar yeniçeri kaçmak istemiyerek Samuel manastırına girip muharebeye başladılar. Avusturya askeri manastıra taarruza geçip kapısını açmak isteyince yeniçeriler öyle çarpıştılar ki, taarruz eden tburun miralayı maktul oldu. Taarruz geri atıldı. İkinci kez yaptıkları taarruzda da muvaffak olamadılar. Nihayet top ateşi altında cephane infilâk etti. Yeniçeriler yine dayandılar. Ni-

hayet zorla kapı açılıp geri kalanı şehid edildi. Yine bir başka manastırda 53 Osmanlı kapanıp savunurlarken Avusturya'nın topçu ateşini görünce beyaz bayrak çekip aman verilince teslim oldular diye yazılıdır.

Gelelim ordunun durumuna.

ORDUNUN İBRAİL TARAFINA GEÇMESİ

1203 yılı Şevvali 23 ünde Temmuzun 6 ncı Cuma günü Serdar-ı Ekrem Hasan Paşa ordu ile Ruscuk'dan hareket etti. 5 inci günü Silistire ovasına vardı. Duruma göre nasıl hareket edileceği görüşüldü. Tam bu sırada Fokşan bozgunu haberi orduya geldi. Serdar-ı Ekrem üzülerek hemen Mustafa Paşa'ya ve maiyetinde bulunup da kendisini çekemiyen paşaların ve başkalarının moralini düzeltmek için 3000 süvari bulundukları yerde durup dağılan askeri toplayıp düşmandan intikam almaları için yazı göndermişdir.

Zilkadenin 16 ncı günü ordu Silistire'den hareket etti. 19 uncu günü Maçin sahrasına varıldı. Serdar-ı Ekrem'in una'yı geçip intikam alması ve Yaş'da toplanan düşmanın kovulup Buğdan'ın temizlenmesi ve Tombasar tarafları takviye edilerek Bender kalesinin muhafazası hususlarına dair Sadır olan hat-tı hümâyun ile İsakçı ve Maçin geçidlerinin hangisinden geçileceği, ne kadar top ve cephane alınacağı ve bazı işleri havi kâğıd okununca Serdar-ı Ekrem söze başlayıp: «Ben vezirliği bir yana koydum. Şimdiye kadar kimsenin bizde hatırı kaldıysa ve incinmişse affedilsin. Herkes hatırına geleni Allah rizasıyçün söylesin uygun olanı dinlenir uygun olmayanı niçin söylendi diye kızılmaz. Bu dinimizin emridir. Bunda birlik ve ittifak lâzımdır. Gönül birliği ile görüşmeler yapılsın, duruma göre ne veçhile hareket lâzım gelirse dışarı çıkıp birlikde öylece hareket olunsun» diye toplananlara sorulunca İbrail'den çağrılıp meclise katılan ihtiyarlar kendi özel çıkarları için İbrail tarafına geçilmesini uygun görüp meşverette bu şekli tasvip etti. Köprü inşasına zaman vardı. Tevkii Doğramacızade Abdullah Efendi nâzır nasbolunarak Liva-yı Şerif'le kalem kâtipleri at binmeğe gücü yetmeyenler bırakıldı. Böylece ordu hafifledi. Açıklar ile karşı tarafa geçildi. Orduda küçük büyük 47 top vardı. 80'e çıkarılmasını topçubaşı anlatınca gerisinin İsmail tarafından getirilmesine karar verildi. İsmail Cephesi seraskeri Cezairli Gazi Hasan Paşa Koban Han'ı ile muharebe ederek Han tepesinde bulunan düşman üzerine hareket etti. Kendinden önceki vezir Küçük Abdi Paşa'nın orada kalması uygnu olmayacağından ordu çarhası olmak üzere sür'atle İsmail'den orduya katılması emredildi. Eflâk Voyvodası Fokşan'a doğru giderek o tarafda bulunan paşalarla haberleşerek birlikde taarruz edilmesi karara bağlandı, emri yayıldı.

Bu karar üzerine dalga dalga Osmanlı askeri Zilhiccenin 5 inci günü açıklarla İbrail tarafına geçmeye başlandı. Askerin arkası alındıkdan sonra İsmail muhafazasında bulunup bu kez orduya çağırılan Çorazade Ahmed Paşa Liva-yı Şerif kaymakamlığı tevcih ile bir yerde bırakılıp 8 inci günü Serdar-ı Ekrem bile Tuna'yı geçerek İbrail bölgesinde bulunan Kral Tepesi'ndeki otağına girdi. Fokşan muharebesinde bulunup bu defa orduya çağırılan Kürt Osman Paşa'ya biraz hediye, sol kol sergerdeliği ve Kuğuzade Süleyman Ağa'ya mirmiranlık ile sağ kol sergerdeliği tevcih olundu.

Kısacası, Fokşan olayının intikamını almak üzere gerekli teşebbüslere girişildi. Sonra Serdar-ı Ekrem ordu ile Tuna nehrini geçip İbrail Sahrasında bir kaç gün çadırda bulunduğu sırada Selim Han tarafından askerlere bazı öğüdleri içine alan ferman çıkarılıp Serdar-ı Ekrem'e gönderildi. Padişah fermanı herkesin gözü önünde okundu ve başka örnekleri çıkarılıp her tarafa yayıldı. Sureti aşağıda (Y) işaretiyle gösterilir. Bu Padişah ferman'ı İbrail sahrasında herkese duyurulup Osmanlı askerinin morali düzeltildi. Ordu erkânı ve İbrail muhafızı Vezir Mahmud Paşa ve Tepedelenli Ali Paşazade Ahmed Muhtar Paşa Serdar-ı Ekrem huzurunda toplanıp müteakip harekâtın nasıl yapılacağı kararlaştırmak için meşveret meclisi kuruldu. Bu meclisde yeniçeriler devletin piyade askeri olup savaşda ata binmemeleri eski gelenek iken bir süredir bu kanuna uyulmaması ile yeniçerilerin çoğu birer hayvan tedarikiyle süvari oluyordu. Böylece metris muhafazasına bakmayıp sıkışınca firar ederlerdi. Bundan başka binici olmayanların süvari içine katılmaları da bozgunlara sebep oluyordu. Geçmişdeki kanuna göre piyade olmak ve herkesin düşmandan yüz çevirmemeleri için birlikde ahd edilmesi söylendi. Yeniçeri süvarilerinin piyade olması kadim kanunları ise de hepsinin piyade olması karışıklık çıkarır diye cesaret edilemeyip ata binenlerin azaltılması için Ağa Paşa taahhüd etti. Herkesin kendi durumunu tâyini memnunluk verdi. Sonra İbrail sahrasından hareketle Buzu suyu kenarında bulunan Langa sahrasına gelindi.

1203 Zilhiccesinin 21 inci ve Eylül başı cumartesi günü idi. Fokşan kasabasında keşif ve örtme görevini dört-beş yüz süvari ile yapan Kemankeş Mustafa Paşa iki Nemçeli esir edip gönderdi. Yapılan soruşturmada Fokşan'da Nemçe ve Fokşan ile Yaş arasında akan Seret nehrinin Yaş kasabasından yana 8-10 saatlik mesafede Barlad kasabasında Rus askeri bulunduğu öğrenildi. Alınan haberlerle birlikde değerlendirilince Buzuu suyu üzerine köprü kurulup her iki tarafda tahkimat yapıldıkdan sonra Zilhicce'nin 24 Salı günü bütün vezirler, mirmiranlar, ordu kadısı, ocak ağaları ve başkaca devlet ricali, İbrail ağaları Serdar-ı Ekrem çadırına çağırılıp herkes yerine oturunca kararlaştırılan birini yerine halef bırakıp biy'at icra edildi. Şöyle ki:

Savaşda sabır ve sebatın faziletleri, kaçmanın rezaleti üzerine kaleme alınmış bir kâğıd üzerinden okundu. Serdar-ı Ekrem durumu Fındıklı tarihi'nden anlatıldığı gibi Hazret-i Davud'a ait kılıçla Kelâm-ı Kadim'i ortaya koyup (Elkader-i Radiyallah-u An-il müminin eziben yuavnik taht-eş şeceret) âyeti anlamı herkese bildirildi. Ardından yapılan duada ağlamadık kimse kalmayıp herkes birbiriyle yarışırcasına Serdar-ı Ekrem ile görüşmeye başlandı. Epiyce konuşuldu. Nihayet Fokşan'da muharebe sahasına varılınca Dağlar kenariyle düşman üzerine yürüyüşle taarruza karşı verildi. İbrail ağalarının uygun gördüğü Muhafız Mahmud Paşa köprünün muhafazasına ve geriden gelecek zahirenin orduya ulaştırılmasına görevli kılınarak hemen ileriye at sürmüştür.

1204 OLAYI

Anlatıldığı gibi Buzuu suyu üzerine köprü yapıldıkdan orduya moral verilerek Zilhiccenin 26 ncı günü Osmanlı askeri Buzuu suyunun yanındaki Dobice sahrasına ve ertesi günü Romn Sarat suyu kıyısına varıldı. Burası Fokşan'a dört-beş saat mesafelik yerdi. Bir gün orda kalındı. Düşmanı iyi keşfederek durumunu öğrenmek için Çarhacı Abdi Paşa ve sağ sol seregrdeleri paşalar birer mikdar süvari ile ileri gönderilip Fokşan'a yaklaşdıkları zaman 500 kadar düşman süvarisi ile karşılaşıp epiyce kelle ve esir aldıkdan sonra döndüler. Ancak o gün şiddetli bir yağmur yağdı. Romn Sarat suyu azıcık yağmurla taşardı. O gün bir mızrak boyu derinliğe çıkdı. Böylece Osmanlı askeri geçemedi. Ötede kalan Abdi Paşa bağırarak durumu anlattı.

Suyun böyle taşması orduyu ikiye bölmüş ise de sonra muharebede bu nehir alçalarak eski halini aldı. Askerin çoğu öbür tarafa geçirildikden sonra düşmanın yakın yerlerde olduğu öğrenilince üzerlerine ne suretle taarruz edileceği ve nerelerde mevzilenileceği hususunda meşveret meclisi kuruldu. Fokşan tarafında düşman orduları olup Abdi Paşa bir gün nehri geçip güzel mevzi yeri seçmişdi. Buzuu nehri karşısında dört saat mesafede dağ eteğinde yine Romn suyuna yakın Tarkakol adlı yerde mevzi alınmasına dair epiyce görüşmelerden sonra Çarhacı Abdi Paşa gece sabaha karşı varıp o bölgevi keşif etti. Düşman orda yoktu ve mevzilenmeğe ve tahkimata müsaitti. Yeniçerilerin erkenden gidip mevzilerini işgal etmeleri için hemen Ağa Paşa'ya haber salındı ve Abdi Paşa'dan haber gelmedikçe Yeniçerilerin yerlerinden hareket etmemelerine karar verildi. Çarhacı Paşa Muharremin ikinci ve Eylül'ün 18 inci Salı günü gecesi sabahleyin saat 8'de ordu emrinde olan süvariyi kumandası altına alıp hareket etti. O yerlere, yaklaşınca o arazinin düşman tarafından işgâl edildiğini görünce orduya haber verecek iken Kemankeş Mustafa Paşa'nın Fokşan yoluyla gafil olarak orduya gelirken üzerine düşman taarruz etmekle muharebeye girdiğini Çarhacı Paşa anlayınca hemen yrdımına koştu. Levend cengi misillu tertibat almadan düşmana taarruzla savaşa girişti. Yeniçerilerın iki gündenberi kazdıkları yerlerin arası bir sahraya doğru düzeliyorsa da birbirine yakındı. Top, tüfek sesini Yeniçeriler duyunca gayret ve himmetleri hareket edip Çarhacı Paşa'dan haber gelmesini beklemeden hemen sür'atle mevzilerinden çıkarak savaş yerine vardıkları zaman Kemankeş Mustafa Paşa'nın aldığı iki esiri Yeniçeriler önünden geçirip Serdar-ı Ekrem'e takdim ettiğini gören

askerler düşman bozulmuş diye bağırarak ileriye hareket etmişler, emniyet ve ihtiyat tedbirlerini tamamen unutmuşlardı.

Böylece iki-üç saat kadar uzakdan uzağa topçu düellosu yapıldığı sırada Suvarof adlı Rus generali ilk önce Kemankeş Mustafa Paşa üzerine taarruz edip onu bozdukdan sonra Çarhacı Paşa üzerine taarruza geçdi. Ordunun mevcudu süvari askeri onun maiyetinde idi.

Bu durumda Serdar-ı Ekrem de bir mikdar süvari ile çadırlarından çıkıp ileriye hareket etmesiyle kethüda ve defterdar, reis vesaireler onbeşer adamları ile peşine takıldılar. Fakat Serdar-ı Ekrem Romn nehrini geçdiği anda maiyetindeki asker de muharebe yerine koşup gitmekle yanında onbeş nefer kaldı. Onlara Yeniçerilerin metris kazdıkları Ağa Paşa ile karşılaşma ve konuşmada metrislerin eksikleri tamamlanmış ise de Yeniçerilerin çoğu kanuna aykırı birer hayvan tedarikiyle süvari olup onlar da bu kez muharebe sahasına gittiler. Metrislerin tamamlanmasına değil muhafazasına yeter piyade olmadığından Serdar-ı Ekrem telâşa düşüp bu esnada Çarhacı Abdi Paşa maiyetindeki süvarinin ağır ağır geri çekilmeye başladığını düşman görünce hemen süvari üzerine top ve humbara yağdırmaya başladı. Aynı zamanda kendi süvarisini metrislerin sol tarafına dolaştırdı ve sahrada üçer beşer gezip dolaşan adamlar üzerine topçu ateşi ve humbara ateşi yağdırdı. Osmanlı askeri bozguna uğrayıp perişan halde çekilirken piyadelerin metrisler içinde sebatla yerlerini ve mevzilerini tutmaları süvarilerin de kartal gibi cephenin iki tarafına çekilip durumun gelişmesini beklemeleri gerekiyordu.

Serdar-ı Ekrem «Bre meded» diye at üstünde süvariyi geri çevirmeğe, metrislerin arkasına almağa, çalışıyordu. Süvari ile Serdar-ı Ekrem'in üzerinden aşıp metrislere giden top danelerinden metrislerdeki piyadeler de kuşkulanıp korkmağa başladılar ve mevzilerini terk edip süvarinin peşine takılıp gittiler. Serdar-ı Ekrem ve sair rüesa önce ettikleri yemin ve peymanları hatırlatılıp geri çevrilmelerine çalışılmış ise de sel gibi akıp giden askerin önüne geçip durdurmak kabil olamıyordu. Askerler arkada buldukları mal ve eşyadan kimin nesi varsa yağma ederek Buzuu suyuna doğru çekilip firar ettiklerinden Serdar-ı Ekrem ah edip inleyerek çekilmeye mecbur oldu. Fakat daireleri halkıyla zaptı mümkün olan bir mikdar süvariyi kumandası altına alarak piyadeyi korudu. Romn nehrini geçirtirken yaya köprüsü kırıldı. O yerde bırakılan cephane arabaları bir tarafdan ateş alınca askerden bir kısmı battı, bir kısmı da yandı. Her ne hal ise, beriye geçdiklerinde onlar da orduda buldukları malları ve eşyayı yağma ederek dağıldılar. Serdar-ı Ekrem piyadenin arkasını aldıkdan sonra Romn nehrini geçip 1,5 saat berideki çadırına inip biraz istirahat ettikden sonra herkesle beraber ağlayarak atına bindi.

Muharremin 3 üncü gecesi, güneşin mizan burcuna geçdiği çarşamba gecesi idi. Saat 5'de Buzuu suyu kenarına gelince sabahı beklediler. Ertesi gün bu nehrin kenarında toplanan muhtelif sınıfdan askerler üç yerden geçidler bulup geçerlerken arkadan düşman takip eder korkusu ile telâşlarından çoğu bu nehirde boğulup öldü. Bunlardan birisi de Reis-ül Küttap Hayri Efendi'dir. Bu durumda akşama kadar geçildi. İbrail yakınında kalındı. Bütün vezirler, mirmiranlar, rical, ocaklı Sadrâzam çadırında toplandılar. Savaş durumunu bildirir bir rapor yazılıp cümle tarafından mühürlenerek hemen İstanbul'a gönderildi. Fakat bu olayı gözüyle gören ileri gelen ricalden birisi İstanbul'a varıp da askeri rüesanın kusurları olmadığını bildirmesi de uygun görülerek orduda bilfiil çavuşbaşı bulunan Genç Osman Ağa da ayrıca İstanbul'a yolladı. Yazıldığı gibi Hayri Efendi'nin boğulmasiyle yeri boşaldığı için hemen Muharremin 4 üncü Perşembe günü Divan-ı Hümâyun beylikçisi olan Seyyid Abdullah Beri Efendi Reis-ül küttap olmuşdur.

Buzuu bilindiği gibi Eflâk'da bir kasaba ismi olup yanında akan çaya da Buzuu suyu denilir. Ancak halk dilinde Boza suyu diye söylendiği için bu olay da Boza bozgunu diye meşhur olup tarihlerde de böylece galat olarak yazılıdır.

Bu olayda toplanan Osmanlı askerini Enverî Efendi düşmana nispetle azın azı diye yazar. Edip Tarihi'nde de «Orduda 150.000'den fazla asker toplanmışdı. Açıkça kuvvetli bir sebep diyecek bir duruma gelmemişken düşmanla karşılaşınca yarım saat çarha cengi olunurken hemen hepsi bir ağızdan dağılıp perişan olarak bozgunla çekilip firar ettiler. Subayların engel olmaya çalışması bir türlü kâr etmiyordu. Binlerce utanmaz ve gayretsiz Boza nehrinde batıp çıkarak boğulup öldükden sonra nehrin beri yakasında bile durmayıp darmadağın olduklarının korkunç durumu Muharremin 13 üncü günü İstanbul'a vasıl oldu. Duyan halk şaşırıp gariblerine gitti, üzüntü ve elem verdi (zalika takdir-ül aziz-ül alûn) diye yazılıdır.

Halbuki o vakit orduda ne kadar asker olduğunu doğru olarak Osmanlı Devleti bile bilmiyordu. Zira bir yere mürettep ve görevli olan askerin yarısı görev yerine varmazdı. Bir sergerdenin maiyetinde 500 nefer mevcud varken iki kat fazla tayinat almak için 1.000 yahud daha fazla diye bildirirdi. Bazı rivayetlere bakılırsa, o vakit orduda 100.000'e yakın asker toplanmış denilirse de savaş meydanında kendini gösteren süvari askeri bir işe yaramış, öteki kalabalık bir işe yaramamışdır. Fakat o vakit ordudan Padişah'a kusurlarını örtmek için düşmanın üstün sayıda ve kuvvette olduğundan söz edilmişdi. Enverî bile orduda vak-a nüvis idi. Ordu ricalinin dediklerine uygun olarak bu bozguna Osmanlı askerinin düşmana nispetle azlığı sebep olmuşdur diye yazılıdır.

Edip Efendi de o vakit İstanbul'da vakanüvis vekili bulunarak olayın durumu ve doğrusundan habersiz olup o vakit Yeniçerilerden saltanat erkânı nefret ederdi ve daima nizamiye askeri tertibi emrinde idiler. İşin hakikatine bakılırsa bu bozgunun sebebi askerin disiplinsizliğinden ibaretti. Edip Efendi bile askeri bütün bütün suçlu göstermek için ziyadece mubalâğa etmişdir. Yoksa bu olayda 150.000 değil 100.000 kadar bile asker olmamak gerekdir. Edip Efendi'nin dediği gibi Osmanlı askerinin bozgunu yarım saat içinde olmayıp belki Enveri Efendi'nin yazdığı gibi Çarhacı Abdi Paşa'nın savaşa başlaması sabahleyin olup askerin bozguna uğramasında ise saat 6.30 du. Bu muharebe yarım gün kadar sürmüş demek olup ordudaki disiplinsizlik bir tarafa, böyle düşmanı görmeden keşifsiz ve tertibatsız girişilen muharebede bozguna uğranılması olağan işdir. Buna başka bir sebep ve arıza aramak lâzım gelmez ve Osmanlı askerinin bu durumda bu kadarcık sebatları da vatansever ve gayretli olduğundandır. Bu da yapdıkları ahd ve and içmeleri nedeniyledir.

Bu olay Nemçe jurnallerinde şöyle yazılıdır. Fokşan olayından sonra Avusturya kumandanı Prens Koburg ilerlemek istedi ise de bu kez Ruslar aslâ hareket etmek istemedikleri için o da Fokşan'da kalmağa mecbur oldu. Milâdi ağustosun sonunda sadrâzam Osmanlı askerinin bir grubunu Tuna'dan geçirip İsmail'e gönderdi. Prens Potemkin de Buğdan'da bulunan 20.000 kadar Rus askerine yardım için 30.000 kadar asker ile ilerleyip Kişnev'e kadar gelmişdi. Bu sırada bir mikdar Osmanlı Romn'dan geçmişdi, o tarafa giden Nemçe askeri ile bir karakol muharebesi yapdılar. Milâdi eylülün ortasında Sadrâzam 50.000 askerle Tuna'dan geçip İbrail'de kaldı.

Bu haber Koburg'a gelince Rus Generali Suvarof'a haber saldı, tekrar birleşmelerini teklif etti. Ordugâhını muhafaza için ordusunda mevcud arabaların hepsine kale şeklinde bir siper yapıp onları korumak için biraz askerle birkaç top bırakdıkdan sonra biraz ilerleyip Fokşan'dan Romn ve Martinesti'ye giden iki yol arasında mevzi aldı. Keşif için Romn suyuna doğru bir mikdar süvari gönderdiği sırada bir mikdar Osmanlı süvarisi de Romn'u geçmiş idi. Birbirleriyle karşılaşınca bir hayli topçu ateşinden bir şiddetli karakol muharebesi oldu. Sonra Osmanlı Romn'u geçip geri döndü. Milâdi Eylülün 20 sinde Romn'un öte tarafındaki tepelerde Osmanlı'nın bir ordu kurmakda olduuğnu ilerde bulunan Arnavut askerleri görüp haber verdiler. Sadrâzamın kuvveti 100.000 kadardır diye rapor verilmişdi. Avusturya ordusu ise 16.976 piyade ve 6.000 kadar süvari idi. Böylece az bir kuvvetle bir şey yapamıyacağını anladığı için ihtiyatlı hareket etmesi lâzımdı. Koburg o yerden çekilip Milikof nehrini geçip Fokşan'a yakın bir yerde kaldı.

Eylül'ün 21 inci günü sabahleyin Suvarof 7.000 kadar Rus askeriyle gelip hemen Koburg ile görüşmeye başladılar. Görüşmede Sadrâzamın

tuttuğu mevkilerin harp kurallarına uygun olduğu anlaşıldı. Zira Osmanlı'nın en işe yarar askeri süvari olup muharebe sahası ise süvariyi kullanmağa müsait bir sahra idi. Böylece bir taraftan Fokşan'a ve bir taraftan da Romn'a taarruz edebilirlerdi. Arkalarında Romn suyu, önlerinde, bir tarafda Putna ve Seret nehirleri arasındaki bataklıklar olarak üzerlerine taarruz edilecek olsa mutlaka cepheden taarruz edilmek lâzım gelirdi. Çekilme halinde Martinesti tarafında bir köprü yapıp köprü başına da tahkimat yapmışlardı.

Mevkileri böyle seçkin ve iyi olduğundan başka askerleri de çokdu. Avusturya ve Rusya orduları onlara nisbetle çok az olduğundan Prens Koburg Osmanlı üzerine taarruzu uygun görmedi. Fakat ileriye hareket edilmeyip de tersine geriye çekilmek gerekirse, Osmanlı'ya cüret gelecek ve ileriye harekâta geçecekdi. Çaresiz muharebeler yapmağı göze alarak bu defa savaşdan kaçınmak pek çok muharebeleri davet demek olur diye General Suvarof kesin olarak savaşmak istiyordu. General Koburg, hiç olmazsa ordularımıza tahkikat yaptıralım demiş ise de Suvarof bunu bile kabul etmedi ve «Bize nispetle Osmanlı'nın kuvveti pek ziyade olduğundan istihkâm yapsak da her tarafımıza çevirdikleri zaman ya muharebe ya teslim olmağa mecbur oluruz. Ben savaşmakdan başka çare göremiyorum. Kaldıki böyle az bir kuvvetle galip gelirsek bizimle iftihar ederler. Eğer mağlûp olursak düşman için iftihar sayılmaz» dedi. En tehlikeli olan sağ kanadda Osmanlı sol kanadı karşısında bulunmak istedi. Koburg da Suvarof'un dediğini kabul edip iki ordu ileriye hareket karar verdiler. Suvarof ordusuna Avusturya ordusundan dört tabur katıldı.

Miladi eylülün 22 sinde gece Romn suyu üzerine köprü kurulup sabahleyin geçildi. Anlaşmaya göre Suvarof sağ kanadda bulunacaktı. Koburg (Kringo Milor) tarafına ve Suvarof (Tirgo Kokoli) tarafına taarruz etmek niyetiyle hareket ettiler. Güneş doğarken Rus askerinin hareketine Osmanlılar vakıf olunca ağırlığı Romn tarafına geçirip beş top ile Suvarof'un önüne çıkdılar.

Osmanlının tuttuğu mevki pek âlâ idi. Yanlarını Kayata ormanlarına dayamışlar, öte tarafda da pek derin bir vadi vardı. Ruslar önce bu vadiyi bin belâ ile geçip öte tarafa geçince üzerlerine beş altı bin kadar Osmanlı taarruza geçdi. Pek güzel savundu ise de Osmanlı taarruzu pek şiddetli olduğundan Ruslar sıkışmışlardı. Fakat geride kalan 8 tabur süvarileri sür'atle yetişip yardım edince Osmanlı bozulup Kayata ormanındaki ordularına çekildiler. Bu suretle Suvarof ordusu ilerliyordu. Sadrâzam bir tepe üzerinden durumu gözetliyordu. Bu sırada Avusturya ordusu da ilerliyordu, ancak iki ordu arasında 3.000 adım kadar bir mesafe vardı. Sadrâzam askerlik işlerinden anlar bir adamdı, zaif olduklarını derhal anladı. Suvarof sol kanadına çok sayıda askeri taarruz ettirdi ise de top-

çu ateşi ile taarruzu püskürttü. Arkasından Martinesti tarafından başka asker getirtip o tarafa hücum ettirdi ise de o vakte kadar Avusturya ordusundan evvel Kanada yardım için bir mikdar askerle 16 top ayırıp gönderdi.

Prens Koburg Suvarof ordusunun tehlikeli duruma düşdüğünü görünce onların arkasından diğer bir yardımcı fırka gönderdi. Bir tarafdan onların topları işlemekde, bir tarafdan da Suvarof ordusu ilerlemekde olduğundan taarruz eden Osmanlı süvarisi iki ateşin arasında kalınca çekilmeye mecbur oldu. Suvarof da Kayata ormanından geçerek o süvariyi ·ta Buksa'ya kadar kaçırdı. Bu sırada Koburg da ilerlemiş olduğundan iki müttefik ordu arasında ayrılık kalmayıp birbirlerine bitişik durumda orman kenarından Osmanlı'nın tamam olmamış istihkâmlarına doğru hareket ettikleri zaman gece yarısı olmuşdu. O istihkâmda bir vezir kumandasında 40.000 kadar Yeniçeri vardı, fakat yerleri gayet dar olduğu için istihkâmın önünde ve arkasında kımıldanamadıkları gibi iki tarafda da çok sayıda süvari dolaşıyordu. Tahkimat gerisinde 28 topları olup Avusturya ve Rusya askeri üzerine ateş etmeğe başladılar ve ileriye sokulmuş olan bir tümen Avusturya askeri üzerine bir tümen Osmanlı hücum etti. Bu taarruzu desteklemek için Buksa tarafından top atmağa başladılar. Bu defa pek şiddetli muharebe olup Rus askerleri kale tabiyesiyle sevk olunmuş olduklarından Koburg harbin şiddetini görünce geriden yardımcı asker sevketti. 8 inci taarruzdan sonra Osmanlı bozulmağa başladı. Harp ateşi bir parça hafifleyince iki kumandan bundan sonra ne yapılmak lâzım geleceğine dair birbirleriyle haberleşdiler. Ondan sonra iki ordu ayrılmadan hareket ederek adı geçen orman istihkâmına 200 adım kala iki ordu askeri 16 grup olup arkalarında süvari de bölük bölük durdukları halde 100 den fazla top ile istihkâm üzerine topçu ateşi başladı. Osmanlılar da bulundukları yeri savundularsa da topları az olduğdan başka pek fena işliyordu. Bu sırada piyadelerin arkasından süvari birden ileri çıkıp mevzilere taarruz edince Yeniçeriler umudsuzluğa düşüp toplarına sarılarak karşı koyduklarından işte orada çok kanlı ölüm kalım savaşı oldu. Piyadeler de ilerleyerek süngünleri ile işi tamamladılar.

Bu vakte kadar Sadrâzam Osmanlı askerinin sol tarafında yüksek bir tepede duruyordu. Bu kez ilk önce onun firarı ile başkaları da bozulmağa yüz tutarak Martinesti'den geçip İbrail'e doğru gittiler. Avusturya ve Rus askeri de yağmaya bakmayıp kaçanları takip ile meşgul oldular. Ruslar ta Martinesti'deki köprü başına kadar gittiler. Oraya kadar yollar üzerinde bazı eşya bulundu ise de Osmanlı'nın durumu ve bozgunu orada pek belli olmuşdu. Birkaç bin araba, ağırlıkları, top, hunbara, mühimmat arabaları deve ve başkaca hayvanların Romn çayı içinde birikip suyun akmasına mani olmuşlardı. Harbin başında ta Martinesti'ye kadar

5.000 kadar zayiatları bulunup esir pek az alınabildi ve altı havan, yedi büyük ve altmış dört küçük top alındı. Rus ve Avusturya askerinden zayiat 600 kadar vardı.

Bu galibiyete ender rastlanır. Zira Osmanlı'nın kuvveti dört kat fazla idi ve bunda muzafferiyetin sebebi Sadrâzamın fena sevk ve idaresi ve Osmanlı'nın tenbelliği olmayıp ziyade dayanıp gayretle kazanılmış bir muharebe idi ve müttefik askerlerinin piyadesi daima kale tabiyesi şeklinde bulunduğundan zayiatı az oldu. Doğrusu süvari bile güzel hizmet etti ve Avrupa'nın en iyi süvarisi olan Osmanlı süvarisine galip geldi. Müttefik askerlerin topları adedce fazla olduğundan başka Osmanlılar mevcud toplarını da pek güzel kullanamazlardı.

Bu galibiyet üzerine Bükreş yolu açılmış ise de Potemkin'in emriyle Suvarof yine eski yerine döndü, Koburg da Viyana'dan talimat gelmedikçe ileriye hareket edemediğinden Avusturya askeri de Fokşan önündeki yerine döndü. Sadrâzam ise Silistire'ye gitmiş ve askeri de dağılmak üzere idi.

Böylece Avusturya askeri milâdî teşrinievvelin 26'sında kışlalarına girmişken Viyana'dan gelen talimat üzerine Koburg ordusunu kaldırıp milâdî teşrinisani 11 inde Bükreş'e getirdi ve orada kaldı. Bu hale göre bu muharebenin meyvası Eflâk'ın ele geçirilmesi oldu.

İşte Nemçe Jurnallarında bu olay böylece yazılmışdı. Çünkü herkes bir olayı kendi tarafına çekip iyi yapıldı ve öyle karşılansın şeklinde bildirip kendi işledikleri kusur ve noksanları kapamak yoluna gidilirdi. Nemçe Jurnallerinde kendi askerleriyle fazlaca öğünerek Osmanlı ordusu mevcudunun kuvvetinden söz edilmişdir. Hele bilindiği gibi tamamlanmış istihkâmlarda 40.000 Yeniçeri vardı diye yazılması bütün bütün olmayacak şeydir. Zira o vakit Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı süvari olup piyade pek azdı. Tutalım ki onların dediği gibi 100.000 lik bir ordu olsun. Galibiyeti muharebe sahasında hazırlayan top ve topçu noksanı pek ziyade olup bu da ateş kudreti hiç yok demekdir. Buna rağmen gözünü kırpmadan savaşa girmiş, istihkâmları tamamlanmamış bütün askeri başıbozuk kimselerden ibaret bulunan bir orduya iki muntazam ordunun galibiyeti övünülecek bir şey değildir. Belki bir yıl önce Mehadiye ve Şebeş muharebelerinde bir takım başıbozuk askerle Nemçe'nin 80.000 kişilik muntazam askerine galip gelmesi fevkalâde şaşılacak ve garib karşılanacak bir durumdu.

Fransa Devleti tarafından sefirlikle Rusya'da bulunmuş olan Kastri adlı tarih yazarı: «3 üncü Selim Han tahta çıkışından sonra Eflâk'da bulunan Boza suyu yakınında 100.000 neferden ibaret olan Osmanlı ordusu Nemçeli'nin 30.000 kişilik kuvvetini bozup perişan etti haberi bu yerin civarındaki Fokşan cephesinde bulunan Suvarof adlı Rus generaline gelince emrindeki 8.000 askerle sür'atle Nemçeli'nin imdadına koşunca Os-

manlı ordusunda bölünüp parçalanma olmuşdur. O durumdan sonra Buğdan'da Yaş kasabasından sonra önemli büyük şehir olan Kalas şehri Kamenski adlı Rus generali marifetiyle yıkılmış ve akabinde Akgerman, Kili, Yanık palanga ve Bender kaleleri Rusların eline geçmişdir» diye yazar.

Lâkin Kalas olayı anlatıldığı gibi Fokşan ve Boza vak'alarından epeyce önce olmakla bu tarih yazarı bu yılın vukuat sırasını bile araştırmadan hemen Rus diyarında dilediğini ele geçirmiş olayların altını üstüne getirmiş ve Boza olayını bile yalnız Rusların övüneceği şekilde yazmışdır.

Halbuki bu olayın ertesi günü Ruslar da İsmail'de Boza olayının durumunu bozacak surette bir bozgunluk görmüşlerdi. Şöyle ki: Daha önce İsmail Seraskeri Gazi Hasan Paşa ile Baht Giray Han İsmail etekleri nde bulunan Dabağ köprüsü adlı yerde Ruslarla bir cenk edip kaleye çekildikden sonra Ruslar büyük kuvvetlerle gelip 1204 yılı muharreminin 3 üncü günü İsmail kalesine taarruz etti. Hasan Paşa savunma ile Rus askerini çekilmeye mecbur ettiği gibi hemen peşlerinden süvari ile takip etti. Ruslar'da büyük gayret meydana gelmişdi. Artık o bölgede durmayıp mağlûp olup bozguna uğrayarak geri dönmüşlerdir.

Fakat tekrar gelip kaleyi sıkıştıracaklarını düşünmek gerekdi. Zahire ve Piyade ile yardım edilmesi için Hasan Paşa ile Baht Giray Han tarafından yazılan müşterek yazı Serdar-ı Ekrem'in bozguna uğrayıp İbrail'e dönüşünde eline geçdi. Bundan sonra da Tuna'nın öte tarafında duramayıp beri tarafa geçdiği için derhal gerek İsmail'e ve gerek Kili, Akgerman kalelerine para ve asker yardımı yapmaya girişmişdir.

Rusların bu kez İsmail'de bozguna uğrayan ordusu bizzat Potemkin'in kumandasında bulunan, Özü kırlarını çiğneyip gelen büyük ordusudur. Rusların harekât alanına bakılırsa Suvarof ordusu bu ordunun sağ kanadı sayılıyordu. Bu ordunun böylece inhizamı Gazi Hasan Paşa'nın başarılı bir eseri olup ancak Boza bozgunu gibi feci bir olayın ertesi günü vukubulduğundan bu değeri büyük olayla gereği gibi övünerek geniş bir nefes alınamadı.

İşin ibret alınacak tarafı şudur: Rus asker cephesinin sağ kanadı sayılan General Suvarof kuvvetleri Serdar-ı Ekrem ordusunun bozguna uğramasına sebep olduğu gibi derhal Osmanlı ordusunun sağ kanadı sayılan Hasan Paşa da Rusların büyük ordusunu bozguna uğratması ile kimsenin övünecek, gururlanacak hâli kalmamışdı. Böylece Cenab-ı Hak azametin kendisine mahsus olduğunu göstermişdir.

Geçmişdeki olayların günlük sebepleri doğru olarak bahis konusu edilse deriz ki: Bir orduyu muzafferiyete götüren maddi ve manevi hazırlıkların tamamen ve en mükemmel şekilde yapılmasıdır. Ordu ise birçok insanın tam birlik duygusu içinde bütün harekâtta tam anlaşmış olmasından ibaret olduğuna göre bir tarafta aksaklık olsa, bir yeri sakat

insan gibi serhadler de zaferden uzak kalır. Eşine az rastlanır umulmadık bir zafer kazansa bile kaza nev'inden sayılır. Ona güvenilmez. Bugün bile her ordu piyade, süvari ve topçu askeriyle mühendislerden mürekkepdir. Bu dört sınıfın askerlik san'atı ve fende yetişmiş rüesa ve başbuğlarının kâmil ve tedbirli, zahireleri tamam, harp araç ve gereçleriyle mühimmatı da en yüksek seviyede olsa ayrıca harp san'atında kullanılan deyimle askerlik ruhu dedikleri disiplinin de yerinde olması lâzım gelir. Disiplinsiz ordu cansız cisim gibi iş görmez durumda olur. Bunun ana kuralı memleket idaresinde bile kanunların ceza ve mükâfat kaziyeleridir. Askeri emiri yerine getirir ve itaatli duruma getiren gerekdiği zaman sertlik ve cezalandırma olduğu gibi, canlarını feda edecek kadar tehlikeyi göze aldıracak derecede hak ederek nam ve şan kazanmak davasına düşürecek surette karşılığı verilip mükâfatlandırılmalıdır. Cürüm cezalandırılmaz diğerleri de gözedilmezse askerler yüzsüz olur. Yolu ile her birinin gayret ve ehliyetlerine göre mükâfat olunmazsa gönülsüz olurlar ve savaşda başarı için uğraşmazlar. Böyle bir kenara çekilen asker işe yaramaz. tersine, iş görmek şevki ve heyecanı üstün olan asker daima düşmana galip gelmişdir. Böylece askerin din, milliyet ve vatanseverliklerini harekete geçirip heyecanını artırarak savaşa sürmekde teşvik edip cesaretlendirmekde fayda vardır. Fakat ilk önce maddi hazırlıkların eksiksiz olması lâzımdır.

İşte bu suretle Padişah fermanının asker arasında yayılması, sonra yemin verme usulünün icrası hakıkaten Osmanlı askerine gayret ve savaş arzusu vermişdi. Bu inkâr edilmez; ancak manevi sebeplerin tamamlayıcısı maddi sebepler ve hazırlıklar noksandı. Zira Osmanlı Devleti'nin piyade askeri olan Yeniçerilerin çoğu anlatıldığı gibi birer hayvan tedarik etmişler, firara hazırdılar. Ordu düzeninde ve kuruluşundaki yeri olan piyade durumuna indirilmedikleri için ordunun ana sınıfı olan piyade zaif kalmışdı. Zahire kıttı. Düşman silâhlarına göre harp malzemesi fena idi. Mahir mühendisin adı geçmezdi. Ordunun canı sayılan birlik ve beraberlikle disiplin yokdu. Rüesanın çoğu işini bilmezdi. Bu Serdar-ı Ekrem Hasan Paşa Mehadiye savaşında muzaffer olarak sevk-ül-ceyş konusunda tecrübeli ve mahir olduğunu gerçekden ispat etmişdi. Lâkin o vakit Yusuf Paşa gibi sözü geçer, bağımsız iş görür, üstün ve dediğini yaptırmağa muktedir bir serdarın maiyetinde bulunduğu sırada kendini göstermişdi. Ama şimdi altından kalkamayacağı devlet ve onun kaderiyle ilgili büyük işlerde sadrâzam olarak göğüs gerecek bir idareden âcizdi. Yapılacak işler birtakım nüfuzlu kimselerin elinde, söz sahibi çoğalmış, iş bir elden çıkmaz olmuşdu. Böylece askerin disiplini bütün bütün sarsılmışdı. Ordu kumandanları arasında birlik ve beraberlik yokdu. Asker kendini çekmiş, savaş hırsı ve isteği sönmüşdü. Ordu cansız bir cisim hâlinde idi. Bu kadar noksanları olan bir ordudan galibiyet umud edilemez.

Kaldıki başıbozuk askerin eğitim görmüş ve yetişmiş muntazam askere karşı koyması hususiyle meydan muharebesi yapabilmesi pek zordur. Ama sığınak ve kale savaşlarında pek az manevra ve harekât olduğu için pek askerlik san'atı istemez, uğraşabilir. Özellikle kale savaşlarında tutumları sağlam, müdafaa gayretleri tasavvurun üstündedir. İşte Gazi Hasan Paşa'nın İsmail'deki bilinen başarısı buna dayanıyor.

SEYYİD MEHMED HAYRİ EFENDİ'NİN HAL TERCÜMESİ

Hayri Efendi Bolu sancağı Viranşehir kazasında bulunan Ömerli köyünde oturan Kastamonu Müteşellimi demekle maruf Esseyid Yahya Ağa'nın oğludur, 1147 de doğdu. Bulûğ çağında biraz ilim tahsil ettikden sonra şiir ve yazı yazmağa özenip güzel yazıp güzel konuşmasındaki istidadı ve geniş anlayışı ile gençlik ve güzelliğinin başlangıcında şöhret kazanmışdı. Yaşı tahmini olarak 20'ye vardığı zaman merhum Hekimoğlu Ali Paşa'nın Trabzon'dan Sadrâzamlıkla İstanbul'a gideceği duyulunca kethüdası bir kaside inşa ve takdim ederek kültür erbabına ve bunda istidadı olana taltif ve terbiye etmek alışkanlığı olduğu için Veli Efendinin yardım ve iltifatına mazhar oldukdan başka,

BEYİT

Kenar yerde yazıkdır kemâl erbabı
Dür-rü semine muhil genç şayekân seza

sözüne uyularak maiyetine alıp İstanbul'a gitmeye özenince Hayri Efendi de bunu canına minnet bilerek hemen güzel yazı cevabiyle İstanbul'a

KIT'A

Ehl-i dil arameder her kandekim rağbetlenir
Paktiynet Küşe-i gurbette har olsunu hiç
Kâh olur gurbet-i Vatan kâhi Vatan gurbetlenir
Gevher ağuş-u sedefden dür olur kıymetlenir.

giderek daha önce Hekim Ali Paşa dairesine girmiş olan Kâniye refik ve sanî olup bu suretle İstanbul'a gelmişdi. Bu daire içinde refah içinde günleri geçmekte iken, Veli Efendi'nin kethüdalıktan ayrılıp yine gurbete çıkması Hayri Efendi'yi şaşırtmış ve üzmüşdü. Bu sırada bazı zamanın değeri veren kişilerinin delâletiyle götürülüp Hâmid Hamza Efendi'ye intisab etti. Onun uğraşmasiyle kethüda kalemine memur oldu. Şiir ve İnşa ile şöhret buldu. Devlet hizmetinde hakkı gözedilerek bu kalemde halifeliğe 1178 de hacegânlıkla sevindirildi. 1183 de kethüda kâtibi ve 1185 de beylikçi oldukdan sonra Samako kasabasına sürülüp cezalandı-

rıldı. Yola tam çıkarken affolunarak 1188 de Ordu ile İstanbul'a vardığı zaman yine beylikçi olup yedi yıl bu mansabda kullanıldı. 1195 de Reis-ül küttap 1197 de Sadaret kethüdası oldu. Bir süre geçince azl edildi. 1199 yılı tevcihatında çavuşbaşı olmuş ise de kısa zaman içinde ayrılarak yine hanesinde kitap okumakla meşgulken Tersane Emini 1200 yılında tekrar Reis-ül küttap, 1201 yılında yine sadaret kethüdası olduğu sırada savaşın çıkdığını görüp gözederek önceden: —Sefere en az iki yıl önce hazırlanmak lâzımdır, demesi Padişah'ın arzusuna ters düşmekle kethüdalıkdan azl edilmişdi. Sefer hakikat olunca devlet sırlarını bilir ve bilgisi olmak nedeni ile ordu-yu hümâyunda bulunması uygun görüldü. Nişancı nasbolunarak ordu ile Rumeli'ye gitmiş ve 1202 yılında tekrar reis-ül küttap oldu. Anlatıldığı gibi 1204 yılı Boza bozgunu çekilmesinde Boza suyunda boğularak vefat etmişdir. Vasıf Efendi'nin yazdığına bakılırsa merhum Hayri Efendi karışık tabiatta iken dinin emrettiği şeylerden kendini çekip bazı tarikat erbabından kendisine verilen Kur'an okuma ve zikirlere koyulduğu için hanesi fıkara tekyesi idi. İşlerini gördürmek istiyenlerin dediklerini yerine getirir mes'ullerine uğraşıp istidat ve istihkakı sevk ve tarif terbiyelerine çalışırdı.

İşte Boza suyu düşmanın yetişemediği nice savaşçı yiğitlerle beraber böyle vücuduna ender rastlanır kültürsever bir zatı da yutmuştur.

ORDUNUN ŞUMNU'YA GELİP KIŞLADIĞI SIRADA AKGERMAN, BELGRAD VE SEMENDERE VE FETH-ÜL İSLÂM'IN İSTİLÂYA UĞRAMALARI

Anlatıldığı gibi Serdar-ı Ekrem ve başkaca kumandanlar kederli ve üzüntü içinde İbrail'e gelip bundan sonra Tuna beri yakasına geçileceği için hemen Eflâk tarafının muhafazası hazırlıklarına girişildi. Kemankeş Mustafa Paşa, Kuğuzade Süleyman Paşa ve Tepedelenli Ali Paşazade Muhtar Paşa maiyetlerine birer mikdar süvari verildi. Yergöğü tarafına gönderilip bahara kadar İbrail'de oturmak üzere ortalar tayin olundu. Ayrıca piyade yazılmasına girişilmişdi.

Ancak süvari askeri Maçin tarafına geçmek için ruhsat talebinde tacizden geri durmadı. Zaman zaman biraz durdurulabilmişlerse de nihayet durdurulmaları kabil olmayıp fitne ve karışıklık çıkacağı anlaşılınca çaresiz göz yumulduğunu hissettikleri anda hemen açıklara binerek Maçin sahrasını geçmeleri başkalarına da riayet ederek İbrail muhafazasına tayin olunan neferler bile ellerindeki memhurları terk ederek süvariye katılmışlardı. Onlara bakarak İbrail halkı da vatanlarını terk edip beri tarafa Tuna'yı geçmek için birlikde karar vermişlerdi. Fakat kaleyi terk eden ahali ancak çoluk çocuğu ile karşıya geçen malından mülkünden vaz geçerse kaleyi muhafaza edecek asker bulunur diye yayın yapıl-

ması halkın Tuna berisine geçmesine engel oldu. Her zaman kale muhafazasında kalmak üzere ittifak ettiklerini Ağa Paşa aracılığı ile Serdar-ı Ekrem'e arz ve ifade ettiler. Kalenin şöyle böyle muhafazası hazırlandıkdan sonra 1204 yılı Muharreminin 10 uncu günü Serdar-ı Ekrem Çaresiz Maçin tarafına gelerek büyük şaşkınlık ve üzüntü içinde İstanbul'dan gelecek İradeyi beklerken birkaç gün geçince Padişah tarafından zamana bakılarak tesliyetnâme-i hümâyun gelip Serdar-ı Ekrem ve başkaları yeniden taze hayata kavuşmuş gibi ordunun nerede kışlaması uygundur diye görüşülecekdi. Bunun için Sadrâzam tarafından İstanbul'a arz yazılmışdı. Ancak askerin azlığı, zahire gibi bazı sebepler yüzünden ordunun artık Maçin'de kalması uygun görülmedi.

Oradan hareket olunması için rüesa tarafından Serdar-ı Ekrem'e bir kıt'a arzuhal verildi. Hemen beş-on gün içinde ne hal ise Yeniçeri ocağından 12'şer akça ile 1.000 nefer dalkılıç arabacı, topçu, ocaklarından da 300 ilâ 400 kadar esamili neferler yazılıp İbrail kalesine getirildi. Muhafızı olan Mahmud Paşa'ya da bir mikdar harçlık gönderilip İbrail tarafının tahkimat işleri yettiği kadar tamamlanıp Maçin muhafazasına Curazade Ahmed Paşa ve İsakçı muhafazasına Çarhacı Abdi Paşa tâyin olundukdan sonra Muharremin 28 inci günü Liva-yı Şerif ile Serdar-ı Ekrem Maçin'den hareket ve saferin 8 inci günü Şumnu sahrasına varınca Edirne, Ruscuk ve Şumnu'dan birinin kışlak yeri yapılması görüşmelerine başladı. Nihayet Şumnu tercih olundu. Herkes barınacak ve oturacak yer ararken kar yağmaya ve şiddetli rüzgârlar esmeğe başladı. Artık çadırlarda barınmak kabil olmadığından hemen saferin 23 üncü günü ve ikinci teşrinin 31 inci çarşamba günü bütün ordu Şumnu'ya girmeden önce Rusların Akgerman'ı ve Nemçeliler'in Belgrad'ı ele geçirip işgal ettikleri hazin haberi alındı. Ordu Şumnu'ya girdikden sonra İbrail halkının pek çoğu çoluğunu çocuğunu geçirmek bahanesiyle kale muhafazasını bırakıp Tuna berisine geçdikleri ve Nemçe askerinin Semendere ve Feth-ül İslâm'a da girdikleri acı haberi birbirini kovalayarak gelince herkese bir iç yarası ve büyük üzüntü olmuşdur.

Adı geçen Boza bozgunu üzerine Eflâk Voyvodası Mavriyani Bey'in maiyetindeki askerler ve sergerdeler sebepsiz dağılmaya başladıklarında bunların başkalarına ibret olmak üzere tutulup cezalandırılmalarını Mavriyani Bey zaman zaman orduya yazardı. Halbuki ordudaki askerlerin disiplin altına alınmaları kabil olmayıp anlatıldığı gibi zorla Serdar-ı Ekrem'i Maçin tarafına geçirdikleri haberi Eflâk'a yayılınca oradakiler de Mavriyani Bey'i Tuna berisine geçirmeğe kalkışıp gerçi Mavriyani Bey bunları Eflâk eyaleti iki tarafdaki ordulara zahire ve araba ve levazım vesaire yetişdirip bundan sonra Eflâk halkında takat kalmamış Mavri-

yani Bey'in de maiyetindeki askeri idareye kudreti yetmez olmuşdu. Sonunda o da beri yakaya geçmeğe mecbur olmuşdur. Gelelim adı geçen kalelerin nasıl ele geçirildiklerine.

Akgerman kalesi sığınacak büyük engeldi. Düşman gözükünce İsmail ordusundan veya denizden yardım kabil iken düşman görüldüğü gibi ahalisi Muhafız bulunan Tayfur Paşa'ya gelip askerin az olduğunu, zahire kalmadığını bahane ederek kalenin vire ile teslim olunmasını teklif edip zorladıkları zaman Tayfur Paşa bazı akıllıca sözlerle ahaliye katılmadığını, savaşmadan böyle zorlu bir sığınak yerini düşmana terk etseler bu haber orduya varınca Din ve devlet gayreti güdenler, sebep olanlar için kötü söyleyip lânet edeceklerdi. Nitekim Tayfur Paşa vire ile kaleyi verince böyle oldu.

Ama Belgrad'ın işgâli şöyle olmuşdur. Belgrad Muhafızı Vezir Osman Paşa tarafından Ada-ı Kebir muhafızı mirmiran Tahir Paşa'ya ve ondan Feth-ül İslâm sahrasında kalan Vidin Seraskeri eski Serasker Yusuf Paşa'ya ve ondan Sadaret makamına gelen kâğıd da Lode adlı Nemçe mareşali Zilhiccenin 20 nci günü birkaç yerden köprüler kurup büyük kuvvetlerle Belgrad kalesini kuşatıp sıkışdırmağa başladı.

Bu kalede bulunan Müslümanlar da 20 gün kadar top ile karşı koydular. Lâkin büyük sayıda ve üstün düşmanın kuvveti top ve tüfengi çok olduğundan humbaradan bile gerek varoş ve gerek binalar ve geri kalan ne varsa yandı. Üç beş kişiye siper olacak mevzi de kalmamışdı. Pek çok Osmanlı askeri şehid ve çoğu yaralı idi. Birkaç aydan beri Morava köprüsünde bulunan Belgrad Cephesi Seraskeri Abdi Paşa tarafından da yardım edilmediğinden kuşatmada kalıp da akibetini bekleyenlerin sonunun neye varacağı düşünülürken düşman tarafından vire teklif edildi. Hakim, müftü ve zabitler bir araya gelerek yardımdan umud kesildiğini şarta ve kayda bağlayıp halkın Tuna nehri ile Feth-ül İslâm civarında bulunan yere çıkarılmasına karar verdiler diye yazılıdır.

Ancak duyulduğuna göre Belgrad kalesinde altı aylık zahire vardı. Etrafdan yani Morava köprüsünde olan Abdi Paşa Belgrad'dan çıkdıkdan sonra çok yaşamadı. Yapıp işlediği hiyanetin cezasını Allah verdi. Vidin'e gelirken yol ortasında teslimi-ruh etti, diye Enverî Efendi yazar ve söyler. Böylece Belgrad'ın hiyanetini büsbütün Osman Paşa'ya yüklemişdir. Görüşme zabtındaki satırlara bakınca Koca Yusuf Paşa Mehadiye muharebelerinden zaferle dönmüşdü. Ruscuk'da kışladığı sırada Belgrad üzerinde bulunan Nemçe Kumandanı, Rumeli Valisi ve Belgrad Seraskeri olan Abdi Paşa'yı aldatıp devlet kendisine izin vermişken kesin olarak Belgrad'da kışlamak düşüncesiyle Abdi Paşa düşmanın hiylesine düşdü. Aralarında gizli bir mütareke anlaşması yapdılar. Kışın Nemçeli o taraflarda asayiş için kışlamışdı. Kendisine metanet vermekden ötürü son-

radan Belgrad'ın felâkete uğramasına sebep olmuşdu. Bazı telhislerde yazıldığına göre Abdi Paşa askersizlik ve arabasızlık bahanesiyle köprüden ileriyle hareket etmedi. Halbuki araba verilmesi gereken kazalardan araba bedeli akça aldığı ve maiyetinde mürettep olan askeri sınıflardan başka yalnız Rumeli eyâletinin işkenci, zuama ve tımar sahipleri 10.000'e erişirken mütemevvillerinden akça alıp vilâyetlerinde yerleşmelerine izin verdiği ve Belgrad'a yardım hususunda durup kaldığı duyuldu. Tevbihi içine alan bir emr-i şerif kendisine gönderilmişdir. Ardından Belgrad'ın işgali haberi alınınca, Niş kalesinin muhafazası lâzım geliyordu. O bölgede de başka vezir bulunamadığından o havali muhafazası yine Abdi Paşa'ya verilmekden başka çare bulunmadığı için de Rumeli eyaletiyle beraber seraskerlik yine onun uhdesinde kalmak suretiyle kendisini ürkütmeyecek derecede tenbihler ve te'kidleri içine alan bir yazı yazılmışdı.

Vasıf Efendi Belgrad işgalinin başlıca sorumlusu Abdi Paşa'nın hiyanetidir diye yazar ve der ki: Aslında serhadlarda bulunan kalelerin bol zahire ile üstün seviyede tahkim edilmiş olduğunu bilip hududda bulunan topraklardan peşin para ile mustahfaz erzakını getirip kuşatılınca zahire sıkıntısı ile güçlük ve karınağrısı ile Osmanlı askerinin kaleyi teslim edeceğini daha önce akıl ederek önleyici tedbir almalıydı. Nemçeli önce kendi hududunda olan hububatı uzak yerlere götürüp o bölgeyi yiyecek kıtlığına uğratmışdı. Kendisi halkına beri tarafdan zahire getirerek bakar ve vaktin rayicinin iki katı değeriyle Belgrad'da tamahkârlık edenleri zahire satın almaya mecbur ederdi. Onlar da daha pahalı satarız da para kazanırız diye ellerindeki yevmiyelerini bile harcayıp satın alırlardı. O durumda Belgrad Defterdarı bulunan Hüsnü habisi bu alımsatımı biliyordu. Mevcudu satıp yeni hububatı depolama suretini iyi davranış göstererek bu işi yapacak kimselere akdarıp izin verilince mevcud zahireleri Nemçeli'ye satıp parasını cebine koyarak hiyanet sandığını doldurmakdan başka alışkanlığı ve yaptığı iş yokdu. Bu paraya kahrolası yaşantısına ve sefahata harcayıp bu Padişah kalesini zaif ve karışıklık çıkacak yer haline getirmişdi.

Beri tarafdan da Moskof seferi gailesinin her halde 10.000 kese ile bertaraf olacağını bazı kısır akıllı kimseler vaktin Sadrâzamına aşılayıp «Nemçeli'nin ittifak ettiğinin duyulması manasızdır bir devlet başka bir devletin maksadını öğrenmek için savaşmak lâzım gelmez» diye tertiplerle ortada kalan meseleleri ortaya döküp bir iş yokken vakitsiz tehlikeye atılıp Moskof ile savaş tahakkuk edince Nemçeli düşündüğü gibi savaşa girdi. O durumda Osmanlı hududuna taarruz edip bastırdı. Hattâ o sırada biraz darıdan başka Belgrad'da zahire olmadığını arz ve mahzurlarla ahali bildirmişdi. Bosna'dan yardım edilmesin diye yolu kapamak için ilk iş olarak Nemçeli Böğürdelen kalesini işgal edip Belgrad

muhasarasına bile girişeceğini o bölgede serasker olan Koca Ali Paşa yarın işi anlarlar sıkıştırıp şiddet gösterilmesinden kendini korumak için çare arayıp rahat nefes almak için orduya yazılar yazıp Belgrad kalesinin sağlam bir sığınak olduğu ve içindeki askerin çokluğu muhakkak ise de zahiresi pek az olduğu için buralarda kışlamak gerekirse halkın çokluğu kıtlık son dereceye varacak eyaletiyle yani eyalet askerine bile açlık sıkıntısı gelecekdir. İleriki yıl hiç bir işe yaramayacakları herkesin düşüncesi sonucu olmuşdu.

Böylece Niş'e hareket edip zahire getirmeğe ve askeri ayakda tutup çalışmak ve ilkbaharda dinç askerle Belgrad'ı muhafazaya başlayacağını anlatıp işin düğüm yerini çözmek isterdi. Mümkün olmadığı halde para istemek hususu da bazı yerlere başdan yazıldı. Yer seraskerin savaş alanına yakın yerlerde bulunması suç görülüp Niş bölgesine gelmesi için emr-i âli çıkarılıp kendisine gönderilmişdi. Seraskerin yola çıkacağını ve Belgrad'ı boşaltacağını gören kale halkından bu işi anlayanlar seraskerin hareketini uygun görmeyip serasker giderse düşmanın morali yükselir ve kuşatmaya geçer. Ayrıca Serasker Paşa ile bazı kimseler defaha erişip asker kaleden gidince Padişah kalesinin boş kalacağını anlatınca Abdi Paşa lâtife kabilinden sözlerle işi kapatırdı.

Belgrad ileri gelenlerinden Deli Ahmed ve Kara Hasan ve Kara İsmail dedikleri maceracıları para ile aldatıp onlar da bazı iyi şeyler olacağını ileri sürerek kaledekilerin reylerini iptâl ettikden sonra Abdi Paşa Niş bölgesine ukalâdan kurtulmuş işi gücü olanlar gibi can atıp dirlik ve ekmek parasına sahip birçok kimseyi de belli para karşılığında karanlık topluluğuna katıp sonunda serhadde tasarladığını yerine getirip Padişah kalesini boşaltarak din düşmanının dâvasındaki şevketini tazeledi. Halk önündeki baharından önce reayanın ihaneti ile Nemçeli Belgrad yollarını kesik kapadarak Semendere kalesini de kuşattı. Bu haber Serasker Paşa'ya aksetti. Maiyetinde olan eyaletli ve sair askerlerle Morava köprüsüne gelip yolun kesilmiş ve kapatılmış olması nedeniyle ileriye gidemeyip düşman da yer yer Belgrad kalesini kuşatmaya girişdi. Kuşatılmış Belgrad'daki kadınlar, çocuklar ve erkeklerin ancak 9.000 nefere erişdiğini bu işlerden anlayanlar rivayet eder. O mikdar asker ise kalenin bir iki tabyasını ihatadan âciz olup bu hal ile şaranpo kenarlarında vezir ve kalenin en yüksek yerinde birkaç gün müdafaaya kalkıp karşı koymak ve düşmanın ateşine göğüs gerip savaş erlerinin bir çoğu şehadet rütbesine ermiş geri kalanı bu cerahatlenen diken yarasından elem çekerdi.

Zahirelerinin sonu gelmişdi. Gayri humbara ateşiyle bütün evler ve binalar yanmış, sığınacak yer kalmamışdı. Bunu gören kale halkı kaleyi teslim etmekte oy birliğine varmışlardı. Bazı şartlarla kaleyi teslim edip reayadan başka kuşatmadan kurtulan 4900 kişi Osmanlı sınırına va-

rıp vatanlarını terk etmiş olmanın gönül yarası ile o zamana kadar düşman eline geçmeyen Belgrad'ın durumu ne olursa olsun, bugünkü durumunda ne yapılacağı hususu Semendere'yi kuşatan general ile kavilleşildi. Belgrad'da olan Nemçe askerinin başkumandanı bu durumu Muhafız Osman Paşa'ya bildirdi ve Semendere halkına mektup gönderip zamanın zor durumu gereği bu mektup da verilip Semendere de böylece düşman eline geçdi.

Osmanlı topraklarının ta ilerisinde olan engelli sığınak yerlerinin yeniden yapılması ve meydana çıkarılması düşman tecavüzü halinde memleket içinde yardım yapılıncaya kadar ayakda durup karşılamak durumuna dayanırdı. Bir kalenin tutunması da bütün tahkimatı yapıldıkdan sonra vazifesini görebileceği bilinen şeydir. Bu kalenin etrafına sed çekilmiş, zahiresi kıt, muhafızları da yardım yapılacağından umudsuz oldukları halde çoğu zaman o kale düşman ile düşer. Belgrad kalesi büyük ve geniş sığınak yeri olup şöhreti vardı. Muhafazası en azından 20.000 eğitim görmüş savaş erine bağlı idi. Bir yıllık mühimmat ve zahiresi de yığılmış olmak lâzımdı. Yukarıda yazıldığı savaş açılınca Belgrad'da bir miktar pirinç ve ihtikâr yapanlarda pek az hububat bulunup yamaklar için yetecek kadar yiyecek de birer bahane ile yer değişdirip savaş başladığı sırada kaleye binbir teklifle sokulan zahire de Belgrad kuşatmasından önce tükenmişdi.

Serasker Paşa kendini bu durumdan kurtarmak için eyaletliyi ve belki kalenin çoğu halkını kendine katıp Niş'e doğru çekildi. İlkbaharda Morava köprüsünün yanında ordugâh kurup durumunun ne olacağını beklerken düşmanın bir mikdar katanası ortaya çıkınca ne kadar mühimmatı varsa bırakıp çarpışmadan geldiği yere at koşdurup Belgrad kalesinin düşman eline geçmesinin en büyük sebebi olduğu hak gözedenlerin birlikde oldukları düşüncedir. Kale içinde bulunan malı ve varlığı olan yamaklar benzeri kimselerin geri kalanı da kuşatmaya dayanamayıp mallarını kurtarmak dâvasiyle kaleyi teslim etmeyi gerçekleşdireceği sırada, padişah tarafından yaptıklarının cezasını göreceklerini anlayıp ilgili bulundukları Belgrad menfaatlerinden mahrum kaldılar.

Sulh yapıldıkdan sonra mülk ve gelirlerine kesel gelmişdi. Hepsi serseri dolaşdıklarından başka serasker paşa ve Muhafız Osman Paşa dünyada bunlara geçim ve hayat sağlayack külfet ve zorunluğa katlanmadıkları için Allah'ın intikamına uğradılar. Aynı yıl içinde hayalden başka bir şey olmayan dünyadan silinip ölüp gittiler. Garibi şu ki Koca Abdi Paşa bu durumdan kendini kurtarmak için üzerindeki yükü atarak kalenin teslim edilişini Osman Paşa'ya yükleyip elde edeceği nimetlerle kendini kurtarmak için Muhafız Osman Paşa'nın idamı için Vidin Seraskeri eski Sadrâzam Yusuf Paşa'ya emr-i âli göndermişdi. Vezir Osman Paşa Vidin ordusuna gelip kaydı görülmek üzere iken vefat etmişdir.

Belgrad gibi büyük bir kalenin düşman eline geçdiği haberi dehşetli etki yaptı. Orduya gelen bir haberle Arnavutluk bölgesinde bulunan mirmiranların Rumeli Valisi'nin maiyetine koşmaları için evamir-i aliyye yazıldı. Bir tarafdan da İbrail, İsmail, Bender, Babadağı tarafları için Balkan bölgesindeki yerlerden asker toplamağa Aydoslu Vezir Mehmed Paşa sürücü tayin edildi. Hududların muhafazasına uğraşıldığı sırada anlatıldığı gibi Osman Paşa'nın mektubu Semendere'ye varıp Belgrad'ın ele geçdiğini Semendere'liler öğrenince kavilleşildiği gibi Semendere kalesi de Nemçeli'ye teslim olmuşdur. Gelelim Abdi Paşa'nın sonuna.

Abdi Paşa Hotin'de medfun olan Koca Abdi Paşa'nın oğlu olan ve Sultan Mahmud o devirde Belgrad seferlerinde Çarhacı ve Diyarbekir'de medfun bulunan Serhoş Ali Paşa'nın oğlu olup babası vefat edince Mahmud Han devrinde Enderun ve sonra Has odaya girerek ve giderek Silâhşörlük feninde yegâne ve yazı yazmakda eşsizdi. İlerliyerek Çukadarlığa kadar geldi. Arkadaşlarından çok ileri gitmiş iken kendisinden soğuk bir durum sadır oldu. Padişah dairesinden kovulup mirmiranlık ile Köstendil tarafına memur edilmiş ve ardından Belgrad nizamına memur ve Belgrad'da başkaldıranları ortadan kaldırınca hizmetine karşılık vezirlik rütbesi verilmişdi. Ondan sonra pek çok eyaletlerde ve bazen Han maiyeti ve bazen seraskerlik gibi önemli hizmetlerde kullanılmışdır. Kendisi bahadır bir vezirken bulunduğu olaylarda muvaffak olamamışdır. Aslında yakıp yıkıp zulüm etmeye meyilli ve kendini korumak için dairesi rezil kimselerdi. Ne yana gitse halkı perişan ve hangi yere vali olsa orası baykuşların yuvalar kurduğu örümcek yuvaları haline gelirdi.

Özellikle Halep, Ayıntap, Kilis gibi nice beldeleri harabeye çevirdi. Anadolu ve Rumeli'de nice sivrilmiş kimseleri haksız yere öldürtmüşdür. Kısaca dairesi halkı mükemmel, hizmetinde çok kimse olup sağlam ve zenginliği ile akranı içinde eşsizdir. O zaman böyle kudretli vezirler yok denecek kadar azdı. Hakikaten vezir denmekle şanına yakışır bir düzeni vardı. Ama ne fayda, bu ana kadar Osmanlı Devleti'ne yararlı bir hizmette başarılı olmamışdı. Bu kez ortadan kaldırılması tasarlanmışken malını verip kendini kurtarmış, belâlardan kendini kıyı köşe bekleyenler ve hizmet eder kimseler ile onları siper ederek vücudu temizlenmemişdir. Bu kez Belgrad olayından sonra da Silistire Muhafızı tâyin olundu. Birkaç ay geçince vefat etti. Kütahya'da ve başka yerlerde bulunan mal ve eşyasının alınmasına mubaşirler tâyin fıkaranın gözyaşıyla yoğrulup yığılmış birçok mal, parası ele geçirildi diye Vasıf Efendi, Enveri tarihlerinde yazılıdır.

Biz gene konuya gelelim. Anlatıldığı gibi Belgrad'ın istilâsı üzerine Semendere kalesinin de Nemçeli'ye teslim edildiği ve Cerniz Muhafızı iken sebepsiz yere bu yeri terk edip Feth-ül İslâm bölgesine geçirildik-

den sonra Feth-ül İslâm palangasında muhafız bulunan Sabık Yeniçeri ağası Vezir Pekmezci Mehmed Paşa'nın Ada kalesi üzerine gelen düşmanın bir kısmı uzakdan görülünce firar etmişdi. Nemçe askerinin Feth-ül İslâm'a girdiği ve Ada kalesinin beş - altı aylık zahiresi olduğu halde evlâd-ı fatihândan ve başkalarından gerçekden takviye edilmişse de elân kuşatılmış gibi idi. Sırp reayası isyan üzere olup Nemçeliler ile birlikde Niş ve Vidin hududlarına geliyordu. Vidin halkı üzülüp korkarak çekindiklerini Vidin Bölgesi Seraskeri eski Sadrâzam Koca Yusuf Paşa'ya yazıldı.

İşte bütün bu hususlar rebi-ül evvelde Şumnu'da kurulan meclisde görülüşülünce herkese hayret geldi. Birbirlerine böyle giderse durum neye varır demekden başka tedbir alınamadı. Fakat Vidin'in muhafazası için Vidin etrafındaki yerlerden asker toplamaya özel memur tayini kararlaştıkdan sonra İstanbul'da Reis-ül Küttap vekili Raşid Efendi'nin Lehistan Prensi ve Prusya elçisi ile yapdığı görüşme ileri sürülünce Lehli'nin özet takriri Osmanlı Devleti düşmanlariyle görüşmelerde Lehistan Cumhuriyeti'nin yaşamasını istemekden ve Prusya elçisi ile olan görüşmenin özeti olarak Osmanlı Devleti düşmanları Tuna'nın beri tarafına geçip de bazı yerleri ele geçirip istilâ edecek olurlarsa yerlerin Osmanlı Devleti'ne iadesine Prusya Devleti kendiliğinden bu durumu sağlayacak ve kefil olacakdı. Bu şartlarla düşmanla Osmanlı Devleti sulh yapacakdı. Bu sulh anlaşmasına kendisinin aracı olmasındaki istek, Prusya gemilerinin serbestçe Karadeniz'de gezmesini teminden ibaretti. Böylece meclisde bulunanlar ne olduğuna şaşırıp bu olacak iş değildir demeleriyle cevab İstanbul'da yazılmak üzere karar verilip sonra Bab-ı Âli'ye gelip de Kaymakam Paşa tarafından bir sureti bu sırada sadaret makamına gönderilmiş olan hat-tı hümâyun okunarak üzüntü içinde toplantıya son verilmişdir.

...RKEZ KÜTÜPHANE